KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT : 22 SAYI: 1
NİSAN 2025

ISSN: 1304-8120 E-ISSN: 2149-2786

E-ISSN: 2149-2786

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences

CİLT/Volume	SAYI/Issue	YIL/Year
22	1	2025

Yayınlanma Tarihi / Publication Date
30.04.2025

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences

Sahibi / Publisher
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Institute)

Prof. Dr. Alptekin YASIM (Rektör / Rector)

Baş Editör / Chief Editor
Doç. Dr. Burak TELLİ

Editör Yardımcısı / Assistant Editor
Doç. Dr. Meltem KILIÇ

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Turan SAĞER
Prof. Dr. Ersin Kaya SANDAL
Doç. Dr. Burak TELLİ
Doç. Dr. Günsu YILMA ŞAKALAR
Doç. Dr. Adem DOĞAN
Doç. Dr. Meltem KILIÇ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren "**hakemli**" bir dergidir. Dergimiz **ULAKBİM TR DİZİN, SOBİAD** ve **Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndex)** tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir. Dergi Nisan-Ağustos-Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Semih SARIGÜL
Öğr. Gör. Şerife DURNA

Almanca Dil Editörü / German Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Hayriye BİLGİNER

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KURT

Şekil ve Dizgi Sorumlusu
Doç. Dr. Burak TELLİ
Doç. Dr. Meltem KILIÇ

Teknik Koordinatör
Zafer TABAK

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress:

Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Kurulu Başkanlığı
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Avşar Yerleşkesi-Kahramanmaraş

	0 344 280 18 46
Tel	0 344 280 18 45
	0 344 280 18 48
Faks	0 344 280 18 40
E-mail	ksusbd@ksu.edu.tr

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences

DANIŞMA KURULU* / Advisory Board*

Prof. Dr. Abdulvahab BAYDAŞ - Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE - Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ - İnönü Üniversitesi

: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 22, Sayı / Issue: 1, Yıl / Year: 2025

Yayın Tarihi / Publication Date: 30.04.2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Examination of Primary School Teachers' Attitudes and Self-Efficacy Levels Towards Formative Assessment ***İlkokul Öğretmenlerinin Biçimlendirici Değerlendirmeye Yönelik Tutum ve Özyeterlik Düzeylerinin İncelenmesi*** **Şeref YİĞİT AKPINAR, Erdem BODUROĞLU, Mahmut Sami YİĞİTER**	**1–12**
Türkçenin Yabancı Bir Dil Olarak Öğretiminde Filmlerin Eğitim Materyali Olarak Kullanılması: Babam ve Oğlum Filmi Örneği ***The Use of Films as An Educational Material in The Teaching of Turkish as A Foreign Language: The Case of My Father and Son Film*** **Sami BASKIN, Mustafa BEDÜK**	**13–31**
STEM Temelli Geometri Etkinliklerinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Matematik Tutumlarına Etkisi ***The Effect of Stem-Based Geometry Activities on Students' Academic Achievement and Mathematics Attitudes*** **Erkan GÜLER, Yusuf ERGEN**	**32–45**
Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve Problemli İnternet Kullanımının İncelenmesi ***An Investigation of Internet Addiction and Problematic Internet Use of Secondary And High School Students*** **Nuri ERDEMİR, Mustafa KUTLU**	**46–65**
Z Kuşağı Kız Tüketicilerin Giysi Satın Alma Kararlarında Form, Tarz, Renk ve Desen Tercihlerinin İncelenmesi ***An Analysis of Generation Z Female Consumers' Preferences for Form, Style, Color, and Pattern in Clothing Purchase Decisions*** **Ahu Fatma MANGIR, Elmas BÜYÜKÇETİN**	**66–85**

Dil Bilgisi Kitaplarındaki Anlatım Bozukluğu Örneklerine Eleştirel Bakış ***A Critical Look at Examples of Narrative Disorder in Grammar Books*** **Furkan Kadir TOPÇU, Ebru DAŞTAN**	**86-96**
İşbirlikçi Öğrenme Destek Programının 60-72 Aylık Çocukların Problem Çözme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi ***Examining the Effect of Collaborative Learning Support Program on Problem Solving of 60-72 Month-Old Children*** **Nihan UZAK, Gülen BARAN**	**97–111**
FİLOLOJİ / PHILOLOGY	
Azerbaycanlı Şair, Akademisyen, Fikir Adamı Halil Rıza Ulutürk'ün Hayatı Edebi Kişiliği ve Eserleri ***Azerbaijani Poet, Academician, Intellectual Halil Rıza Ulutürk's Life, Literary Personality and Works*** **Osman ALBAYRAK**	**112–125**
Orhun'dan Anadolu'ya Ünsüz Seslerin Kullanım Sıklıkları ve "A. Buran Yasası" ***Frequency of Use of Consonant Sounds from Orhun to Anatolia and "A. "Buran Law"*** **Gökçen DURUKOĞLU**	**126–135**
Eski Türkçede bér- Fiilinin Eş Dizimleri ***Collocations of the Verb bér- in Old Turkish*** **Sümbül Begüm KÖRTELLİ**	**136–160**
Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında Beşikte İken Konuşma Motifinin Sembolik Çözümlemesi ***Symbolic Analysis of the Cradle-Speaking Motif in the Epics of Oghuz Khan and Manas*** **Serdar Deniz ÖZDEMİR**	**161–170**
SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES	
Ağıtçılık Geleneğinin İzinde: Ucunda Ölüm Var ve Kemal Varol ***Following the Tradition of Lamentation: Ucunda Ölüm Var and Kemal Varol*** **Muhammed Abdulbasit SEZER, Sema ÖZELÇİ**	**171–178**
Appraisals in Diplomatic Condolences Addressed to 2023 Earthquakes in Türkiye	**179–193**

2023'te Türkiye'deki Depremler ile İlgili Diplomatik Taziyelerde Değerlendirmeler **Fatma YUVAYAPAN**	
Çok Sesli Amatör Koro Şeflerinin Liderlik Yönetim Stratejileri İle İlgili Görüşleri: Fenomenolojik Çalışma ***Polyphonic Amateur Choir Conductors' Views On Leadership Management Strategies: A Phenomenological Study*** **Günsu YILMA ŞAKALAR, Melek Ayçin YILDIRIM**	**194–215**
İlk Hadis Müdevvini İbn Şihâb ez-Zührî ve Ona Yöneltilen Eleştirilerin Eleştirisi ***The First Mudawwin Ibn Shihab az-Zuhri and a Response to the Criticisms Raised Against Him*** **Makbule Şükran ERDOĞAN**	**216–232**
1927 Nüfus Sayımına Göre Niğde'nin Demografik Yapısı ***Demographic Structure of Niğde According to the 1927 Population Census*** **Murat AKGÜMÜŞ**	**233–246**
CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Maraş (1933-1949) ***Maraş According On The Inspectorate Reports Of Republican People's Party (CHP) (1933-1949)*** **Erhan ALPASLAN, Tülay GÖKDEMİR**	**247–272**
Amâl-i Milliye'nin İki Nolu Nüshası Üzerine Tespitler ***Observations on the Second Issue of Amâl-i Milliye*** **Ali AKYILDIZ**	**273–284**
Sağ Popülist Söylemde Güvenlikleştirme ve Yeniden Yaratılan Kırılganlık: Almanya, Fransa ve Hollanda Örnekleri ***Securitization in Right Populist Discourse and Recreated Vulnerabilities: The Cases of Germany, France and the Netherlands*** **Fatmanur KAÇAR AŞCI, Veli ÖZDEMİR**	**285–300**
Geri Dönüşüm ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi: Seçilmiş Avrupa Ülkelerinden Kanıtlar ***The Relationship Between Recycling and Sustainable Development: Evidence From Selected European Countries*** **Serap BOLAYIR, İlhan EROĞLU**	**301-315**
Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı ve Demokratik Kamu Yönetimi Söylemi ***New Public Servıce Approach and Democratic Public Administration Discourse*** **Nurettin BİLMEZ**	**316-329**

Kullanıcı Davranışları İncelenerek Web Tarayıcıların Kullanılabilirlik Analizi ***Usability Analysis of Web Browsers by Analyzing User Behavior*** **Muhammed Hanefi CALP**	**330-355**
Tarih ve Metafizik: Memlûk Devleti Örneği ***History and Metaphysics: The Example of the Mamluk State*** **Nihal GEZEN**	**356-364**
XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı Hapishanesi ***Maras Sanjak Prison in XIX. Century*** **Yeliz KANTAR**	**365-382**
Türk-İskandinav Halkları İlişkilerinin Tarihi: Nereden ve Nasıl Başlanmalı? ***The History of Turkish-Scandinavian Relations: Where and How to Begin?*** **Selim KARAGÖZ**	**383-400**
Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması: Türk-Yunan İlişkilerinde Ege Uyuşmazlığı ***The Europeanization of Turkish Foreign Policy: The Aegean Dispute in TurkishGreek Relations*** **Metehan KARATAŞ**	**401-420**
Türkiye'nin Balkan Ülkelerine İhracat Performansının Çekim Modeli ile İncelenmesi ***An Analysis of Türkiye's Export Performance to Balkan Countries Using the Gravity Model Baybarshan*** **Ali KAZANCI**	**421-437**
Bilinçli Tüketimin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisinde İsraf Bilincinin Düzenleyici Rolü ***The Moderating Role of Squander Consciousness in The Effect of Conscious Consumption on Purchase Intention*** **Kazım KILINÇ**	**438-458**
Türkiye'de 1935 Nüfus Sayımı İle İlgili Basındaki Propaganda Faaliyetlerinin İncelenmesi Etkisi ***Examination of Propaganda Activities in the Press Regarding the 1935 Population Census in Turkey*** **Mustafa KILINÇ**	**459-468**
Katılım Finans Muhasebe Standardı-1 ile Faizsiz Finans Muhasebe Standardı-1 Arasındaki Farklılıklara Bir Bakış ve İçerik Analizi ile Değerlendirme ***A Look At The Differences Between Participation Finance Accounting Standard-1 and***	**469-490**

Interest-Free Finance Accounting Standard-1 and Evaluation with Content Analysis **Muhammet Mustafa KISAKÜREK, Ayşe Zeynep KARCI**	
Yerel Halkın Kültürel Miras Algısının Koruma Tutumu ve Mekâna Bağlılık Üzerindeki Rolü ***The Role of the Local Community's Perception of Cultural Heritage in Conservation Attitudes and Place Attachment*** **Cenk Murat KOÇOĞLU, Burhan YAVAŞ**	**491-502**
Orta Çağ'da Kahramanmaraş'ta Bir Topluluk: Minnetpınarı Topluluğunun Demografik Yapısı ***A Community in Kahramanmaras in the Middle Ages: Demographic Structure of Minnetpınarı Community*** **Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY**	**503-522**
Changing Eating Habits As Part Of Culture: Example of Mukbang Videos ***Popüler Kültür Bağlamında Değişen Yemek Yeme Alışkanlıkları: Mukbang Videoları Örneği*** **Tahsin Eren SAYAR, Fatma MAMATİ**	**523-533**
Terör ve Anarşi Kıskacında Türkiye: 1978 Kahramanmaraş Toplumsal Olayları Örneği ***Turkey in the Grip of Terror and Anarchy: The Case of the 1978 Kahramanmaraş Social Events*** **Cengiz ŞAVKILI**	**534-550**
Okul Sosyal Hizmetinin Gerekliliği ve Önemi Adıyaman İli Çalışması ***Necessity and Importance of School Social Work Adıyaman Province Study*** **Perihan ŞİMŞEK, Murat Şakir CEYHAN**	**551-568**
Planlı Davranış Teorisi Kapsamında Geleneksel Türk Yemeklerinin Tüketimine Yönelik Turist Davranışının Değerlendirilmesinde Güvenin Düzenleyici Rolü ***The Moderating Role of Trust in the Evaluation of Tourist Behavior Towards the Consumption of Traditional Turkish Food within the Scope of the Theory of Planned Behavior*** **Muhammed TAŞ**	**569-582**
II. Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayına Türk Basını: İç ve Dış Politikadaki Gelişmelerin Gazetelere Yansımaları ***Turkish Press from the Second Constitutional Monarchy to March 31th Event: Reflections of Domestic and Foreign Policy Developments on Newspapers*** **Yusuf TAŞ, Memet YETİŞGİN**	**583-597**
Yerel Yönetim Hizmetleri 7. Dönem Toplu Sözleşmesinin İçerik Analizi ile	**598-613**

Değerlendirilmesi ***Evaluation of the 7th Period Collective Agreement on Local Government Services Through Content Analysis*** **Ramazan TİYEK**	
Rusya Federasyonu'nun Büyük Güç Olma Politikasında Yakın Çevre Doktrini ***Near Environment Doctrine İn The Russian Federation's Great Power Policy*** **Murat Kağan TOPRAK, Toğrul İSMAYIL**	**614-630**
Çağan Irmak Sinemasında Kadın Temsili ***The Representation of Women in Çağan Irmak Cinema*** **Abdurrahim YALÇIN**	**631-641**
What If I Mispronounce o Word? A Linguistic Case Study of Pronunciation Anxiety ***Ya Bir Kelimeyi Yanlış Telaffuz Edersem? Telaffuz Kaygısına İlişkin Dil Bilimsel Bir Örnek Olay İncelemesi*** **Aylin YARDIMCI, Başak Eda HANCI AZİZOĞLU**	**642-654**
Öğrencilerin Covid-19 Kariyer Algılarının Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Girişim Niyetinin Aracı Rolü ***The Impact of Students' Covid-19 Career Perception on Life Satisfaction: The Mediating Role of Entrepreneurial Intention*** **Sıdıka Ece YILMAZ, Onur ÇELİK**	**655-669**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 22, Sayı / Issue: 1

Nisan / April 2025

Yayınlanma Tarihi / Publication Date: 30.04.2025

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Examination of Primary School Teachers' Attitudes and Self-Efficacy Levels Towards Formative Assessment

İlkokul Öğretmenlerinin Biçimlendirici Değerlendirmeye Yönelik Tutum ve Özyeterlik Düzeylerinin İncelenmesi*

Şeref YİĞİT AKPINAR
Ph.D. Directorate of National Education, Göksun, Türkiye
serefyigitakpinar@gmail.com
Orcid ID: 0009-0001-0482-0108

Erdem BODUROĞLU
Ph.D. Measurement and Evaluation Center, Niğde, Türkiye
erdemboduroglu@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-8318-4914

Mahmut Sami YİĞİTER
Lecturer, PhD. Social Sciences University of Ankara, Ankara, Türkiye
mahmutsami.yigiter@asbu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-2896-0201

Abstract: Formative assessment helps teachers to identify learning needs and challenges as well as helping students to develop a stronger understanding of their own academic strengths and weaknesses. The aim of this study is to determine the effect of a formative assessment training programme for primary school teachers on teachers' attitudes towards formative assessment and their self-efficacy perceptions. A total of 79 primary school teachers working in Kahramanmaraş province in the 2024-2025 academic year participated in the study. Teachers' attitudes and self-efficacy perceptions towards formative assessment before and after the training were compared. The results showed that there was a statistically significant increase in teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment after the training. Attitude and self-efficacy levels did not differ according to gender and professional experience, but it was seen that the self-efficacy levels of the participants with postgraduate education were higher. Finally, teachers' positive and negative opinions on formative assessment were analysed. Teachers' positive opinions are generally in the themes of formative assessment supporting student improvement and providing rapid feedback. Negative opinions, on the other hand, centred on the themes that formative assessment is time- consuming and difficult to implement in crowded classrooms.

Keywords: Formative assessment, attitude, self-efficacy, primary school teachers

Öz: Biçimlendirici değerlendirme, öğretmenlerin öğrenme ihtiyaçlarını ve zorluklarını belirlemelerine yardımcı olmanın yanı sıra öğrencilerin kendi akademik güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin daha güçlü bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olur. Bu çalışmanın amacı, ilkokul öğretmenlerine yönelik bir biçimlendirici değerlendirme eğitim programının öğretmenlerin biçimlendirici değerlendirmeye yönelik tutumları ve öz yeterlik algıları üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmaya 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş

Arrival Date:20.02.2025 *Acceptance Date:21.04.2025* *Publication Date:30.04.2025*
Reference: Akpınar, Ş.Y., Boduroğlu, E. & Yiğiter, M. S. (2025). Examination of primary school teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal, 22*(1), 1–12. Doi: 10.33437/ksusbd.1644021

ilinde görev yapan toplam 79 ilkokul öğretmeni katılmıştır. Öğretmenlerin eğitim öncesi ve sonrası biçimlendirici değerlendirmeye yönelik tutumları ve öz yeterlik algıları karşılaştırılmıştır. Sonuçlar, eğitim sonrasında öğretmenlerin biçimlendirici değerlendirmeye yönelik tutum ve öz yeterlik düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir artış olduğunu göstermiştir. Tutum ve öz yeterlik düzeyleri cinsiyet ve mesleki deneyime göre farklılık göstermezken, lisansüstü eğitime sahip katılımcıların öz yeterlik düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak, öğretmenlerin biçimlendirici değerlendirmeye ilişkin olumlu ve olumsuz görüşleri analiz edilmiştir. Öğretmenlerin olumlu görüşleri genellikle biçimlendirici değerlendirmenin öğrenci gelişimini desteklemesi ve hızlı geri bildirim sağlaması temalarındadır. Olumsuz görüşler ise biçimlendirici değerlendirmenin zaman alıcı olduğu ve kalabalık sınıflarda uygulanmasının zor olduğu temalarında yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biçimlendirici değerlendirme, tutum, öz yeterlik, ilkokul öğretmenleri

INTRODUCTION

Assessment in education plays a critical role in measuring student achievement, monitoring learning processes and evaluating the effectiveness of teaching methods. Evaluation processes, beyond providing information to students, are organised in order to guide the teaching process, identify weaknesses and ensure continuous improvement in education. In general, assessment types can be categorised into two main categories: summative assessment and process-oriented assessment. Summative assessment is a type of assessment that is carried out at the end of the learning process and measures whether students have achieved certain objectives. Process-orientated assessment, on the other hand, aims to monitor and guide the learning process and support students' learning by providing continuous feedback to them (Taras, 2005). Traditionally, summative assessment methods are used to measure students' achievement. However, such assessment methods may be limited in terms of monitoring progress in the learning process or providing feedback to students. In this context, formative assessment, which is one of the main examples of process-oriented assessment (Black & Wiliam, 1998), involves students more actively in the learning process by identifying their strengths and aspects open to improvement. One of the most important contributions of formative assessment emphasised in the literature is that it provides regular feedback to students and increases students' learning motivation through this feedback (Sadler, 1989).

In the educational literature, the positive effects of formative assessment on student achievement are frequently emphasised (Hattie & Timperley, 2007). Research shows that if formative assessment is used effectively, students' motivation to learn increases and more permanent learning is achieved (Wafubwa, 2020). Hattie and Timperley (2007) considered feedback as one of the most important components of formative assessment as it enables students to gain awareness of their own learning processes. In particular, effective feedback guides students in which areas they can improve by showing their current learning situation (Morris et al., 2021; Shute, 2008). In this context, improving teachers' formative assessment skills plays a critical role in improving the quality of feedback processes for students.

Teachers' attitudes towards formative assessment and their perceptions of self-efficacy also have a decisive importance in carrying out this process effectively (Yan & Cheng, 2015). In particular, teachers' approach to formative assessment processes can directly affect their intention to apply this type of assessment and their self-confidence. According to Yan and Cheng's (2015) study, although teachers have high positive attitudes and intentions towards formative assessment, there are some barriers that make it difficult for them to implement this type of assessment regularly in their classrooms. These barriers include factors such as classroom management difficulties, time limitations, and the fact that assessment processes require additional effort in terms of planning. Despite these difficulties, the increasing adoption of formative assessment among teachers reveals the importance of the need for training on this subject (Heritage, 2007).

Teachers' Training Needs on Formative Assessment

Formative assessment is an important method that supports the learning process in education and provides continuous feedback on students' development (Black & Wiliam, 1998). However, the effective

application of this method in educational environments requires teachers to have sufficient knowledge, skills and application tools. In this context, the trainings that teachers need in order to improve their knowledge and skills about formative assessment have gained more and more importance in educational research (Heritage, 2007). Various studies emphasise the necessity of supporting teachers' professional development in order to implement formative assessment effectively.

In order for teachers to gain formative assessment skills, it is important that they acquire both theoretical knowledge and practical skills. Schildkamp et al. (2020) study addresses the effective use of formative assessment in the classroom and reveals the importance of equipping teachers with techniques that can support student development. In this study, the effectiveness of formative assessment is discussed in the context of its impact on teachers' implementation competences and assessment techniques. In addition, Arrafii and Sumarni (2018) stated that English teachers‘ level of knowledge about formative assessment has a direct impact on their practices and that meeting teachers’ development needs in this area contributes to students' learning process.

It is emphasised in different studies that professional development programmes should be structured to help teachers overcome the difficulties they face in formative assessment processes. Widiastuti and Saukah (2017), in their study conducted in Indonesia, stated that English teachers need training in managing formative assessment processes and revealed that they face difficulties such as time constraints and lack of resources in the training process. It was stated that such barriers make it difficult for teachers to use formative assessment techniques effectively and that professional development programmes should provide teachers with the necessary knowledge and skills to overcome these difficulties.

For the applicability of formative assessment in classrooms, it is important for teachers not only to learn how to conduct formative assessment, but also to develop their ability to provide effective feedback in these processes. Heritage (2007) emphasises that teachers' ability to monitor student performance and provide effective feedback is one of the most important components of formative assessment in classroom practice. The ability to provide effective feedback enables teachers not only to indicate students' successes or failures, but also to provide guidance that can improve their learning processes. Similarly, Pastore et al. (2019) reported that Italian teachers developed positive attitudes towards formative assessment and providing feedback, but had difficulties in using these techniques effectively in their classrooms due to the difficulties they experienced in practice.

Providing the required training support for teachers to feel competent in formative assessment practices and to integrate this type of assessment into classroom practices will contribute to students' learning processes. Boerst et al. (2019) addressed the skills developed by pre-service teachers in formative assessment processes and emphasised the importance of increasing the competencies of teachers to monitor students' learning processes. According to the study, it is seen that formative assessment trainings for pre-service teachers improve their skills in providing effective feedback and evaluating student learning processes. This situation provides important tips on the need to determine the training needs of teachers and to support them in the training process.

In conclusion, it is of great importance to provide comprehensive, practice-oriented and structured training programmes to improve teachers' formative assessment skills. In order for formative assessment to be used effectively in teachers' classroom practices, professional development programmes should provide a comprehensive content, support implementation skills and enable teachers to develop strategies to overcome the difficulties they face.

This study aims to examine the effects of ‘Formative Assessment Methods Training in Primary Schools’ on teachers' attitudes, intentions and self-efficacy perceptions. Through a pre-test administered before the training programme and a post-test administered after the programme, the changes in teachers' perceptions of formative assessment were analysed. In addition, analysing teachers' positive and negative opinions on formative assessment is important for a deeper understanding of the impact of training on these elements. The study also aims to provide important findings on how formative assessment can be effectively adopted in educational settings by analysing the results according to teachers' demographic characteristics. The findings may contribute to

supporting students‘ learning processes more effectively by providing recommendations for educational policies and meeting teachers’ professional development needs. For these aims, answers to the following three problem statements will be sought in the research.

Q1. Is there a significant difference in teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment before and after the training?

Q2. Do teachers‘ attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment differ significantly according to teachers’ demographic characteristics?

Q3. What are the positive and negative opinions of teachers towards formative assessment?

METHOD

Research Design

In this study, the effects of formative assessment training on teachers' attitudes and self-efficacy perceptions towards formative assessment were examined in a single group pretest-posttest experimental design. In this design, an independent variable is applied to a certain group and the measurements are made before and after the experiment and the pre-test and post-test scores of the group are compared. In this design, there is no randomisation and matching (Büyüköztürk et al., 2015).

Sample

In the 2024-2025 academic year, 79 classroom teachers working in Kahramanmaraş were the study group of the research. ‘Formative Assessment Methods Training in Primary Schools’ lasting 12 hours was applied to the teachers in four groups. Demographic information was collected from the teachers before the training. Demographic characteristics of the study group are given in Table 1.

Table 1. *The Demographic Characteristics of the Sample*

Variable	Category	Frequency	Percent
Gender	Female	35	44.3
	Male	44	55.7
Professional Experience	Less than 20 Years	25	31.6
	20 Years and More	54	68.4
Education Level	Undergraduate	70	88.6
	Postgraduate	9	11.4

When Table 1 is analysed, it is seen that approximately 56% of the participants are male teachers. 68% of the teachers have 20 years or more experience. When the distribution according to educational background is analysed, it is seen that 88.6% of the participants have undergraduate education and only 11.4% of them have postgraduate education.

Data Collection Tool

In the study, “Teachers' Conceptions and Practices of Formative Assessment Scale”, which was adapted into Turkish by Karaman and Şahin (2017), was used as a data collection tool. The original scale was developed by Yan and Cheng (2015) and consists of 40 items and seven sub-dimensions. The adaptation study consists of six sub-dimensions and 38 items. According to the confirmatory factor analysis results, the fit indices confirmed the factor structure of the scale ($\chi 2$= 848.79, sd= 446, p=.00, $\chi 2$ /sd=1.90, RMSEA=.055, RMR=.034, GFI=0.85, AGFI=.82, CFI=.92, TLI=.92, IFI=.92). Cronbach Alpha (α) and McDonald Omega (ω) internal consistency coefficients for the sub-dimensions of the scale were also reported to be at a high level. In this study, attitude and self-efficacy sub-dimensions of the scale

were applied to teachers. The scale is a five-point Likert scale with 10 items in the attitude sub-dimension and 6 items in the self-efficacy sub-dimension.

In addition, two open-ended questions were included in the data collection tool to obtain teachers' positive and negative opinions on formative assessment.

Data Analysis

The scale was administered to the participants before and after the training twice. Demographic information on gender, professional experience and educational level were also collected from the teachers. The data obtained were transferred to SPSS 27 program. For the first sub-problem of the study, the normality of the distributions in the attitude and self-efficacy dimensions for the pre-test and post-test scores were tested. It was seen that the normality assumption was met. Dependent samples t-test was used to test whether there was a difference between the averages for the pre-test and post-test scores. In the second sub-problem, according to the post-test data, it was examined whether there was a significant difference between the groups according to gender, professional seniority and educational status in teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment. Normality assumptions were tested for each independent variable group. It was seen that at least one of the groups for the independent variables did not meet the normality assumption. For this reason, the Mann-Whitney U test was used to test whether there was a difference between the independent variable groups consisting of two categories. For the last sub-problem, teachers' positive and negative opinions about formative assessment were obtained. Teachers' responses were coded separately for positive and negative opinions and two categories were formed. Positive and negative opinions were combined under thematic headings and reported comparatively.

RESULTS

In this section, the findings of the research are presented for each sub-problem respectively.

Q1. Is there a significant difference in teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment before and after the training?

Table 2. *Pre-test and Post-test Results of Teachers' Attitudes and Self-efficacy Levels Towards Formative Assessment*

Factor	Test	N	$\bar{x}$	*sd*	*t*	*p*
Attitudes	Pre-Test	79	37.11	78	3.03	0.003
	Post-Test	79	39.52	78		
Self-efficacy	Pre-Test	79	21.52	78	3.02	0.003
	Post-Test	79	23.09	78		

When Table 2 is examined, according to the results of the dependent samples t-test conducted to evaluate the effect of the training program, there is a statistically significant difference between the pre-training ($\bar{x}$=37.11) and post-training ($\bar{x}$=39.52) attitude scores of the participants ($t(78) = 3.03$, $p<.05$). The post-training scores were significantly higher than the pre-training scores, indicating that the training program was effective in increasing the attitude scores of the participants. When self-efficacy scores were examined, a statistically significant difference was found between the pre-training ($\bar{x}$=21.52) and post-training ($\bar{x}$=23.09) self-efficacy scores ($t(78) = 3.02$, $p<.05$). This situation similarly shows that the training program was effective in increasing the self-efficacy scores of the participants. In Figure 1, the effect of formative assessment training on teachers' formative assessment attitudes and self-efficacy levels is presented with a violin plot.

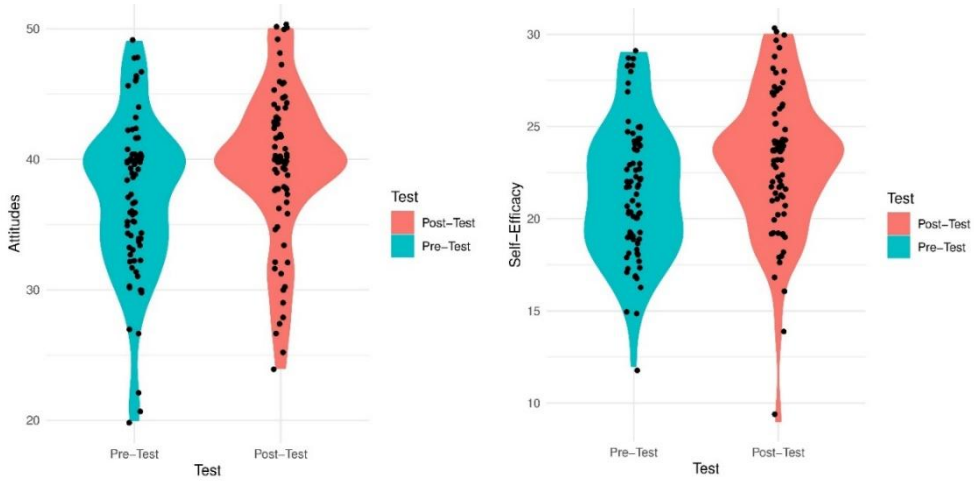

Figure 1. *Comparison of Attitude and Self-Efficacy Levels Before and After Training*

When Figure 1 is analyzed, it is seen that both teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment increased in the posttests compared to the pretest. In addition, in both attitude and self-efficacy variables, low and medium level scores in the pretest increased and moved to medium and high level scores in the posttest. This finding shows that formative assessment training increased the attitudes and self-efficacy levels of the participants with low or medium scores towards formative assessment more.

Q2. Do teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment differ significantly according to teachers' demographic characteristics?

Table 3. *Examination of the difference between groups according to gender*

Variable	Gender	N	Row Mean	Row Sums	U	p
Attitude	Male	44	41.88	1842.50	687.50	0.412
	Female	35	37.64	1317,50		
Self-Efficacy	Male	44	43.42	1910,50	619.50	0.134
	Female	35	35.70	1249,50		

According to Table 3, no statistically significant difference was found between the attitude levels of male participants (Median = 40.00) and female participants (Median = 40.00) (U = 687.50, p>.05). For self-efficacy levels, no significant difference was found between male participants (Median = 24.00) and female participants (Median = 23.00) (U = 619.50, p>.05). In Table 4, it was examined whether the attitudes and self-efficacy levels of teachers differed according to professional experience.

Table 4. *Examination of the difference between groups according to Professional experience*

Variable	Professional Exp.	N	Row Mean	Row Sums	U	p
Attitude	Less than 20 years	25	36.60	915.00	590.00	0.366
	20 years and more	54	41.57	2245,00		
Self-Efficacy	Less than 20 years	25	34.90	872,50	547.50	0.175
	20 years and more	54	42.36	2287,50		

When Table 4 is examined, no significant difference was found between the attitude levels of the participants with less than 20 years of professional experience (Median = 36.60) and the attitude levels

of the participants with 20 years or more of professional experience (Median = 41.57) (U = 590.00, p>.05). For self-efficacy levels, no significant difference was found between the participants with less than 20 years of professional experience (Median = 34.90) and the participants with 20 years or more of professional experience (Median = 42.36) (U = 547.50, p>.05). In Table 5, it is analyzed whether teachers' attitudes and self-efficacy levels differed according to their education level.

Table 5. *Examination of the difference between groups according to educational level*

Variable	Edu Level	N	Row Mean	Row Sums	U	p
Attitude	Undergraduate	70	38.87	2721,00	236.00	0.219
	Postgraduate	9	48.78	439,00		
Self-Efficacy	Undergraduate	70	37.97	2658,00	173.00	0.027
	Postgraduate	9	55.78	502,00		

When Table 5 is examined, no significant difference was found between the attitude levels of the participants with undergraduate education (Median = 38.87) and the attitude levels of the participants with graduate education (Median = 48.78) (U = 236.00, p>.05). However, for self-efficacy levels, a significant difference was found between the participants with undergraduate education (Median = 34.90) and the participants with graduate education (Median = 42.36) (U = 173.00, p<.05). Participants with postgraduate education had higher self-efficacy levels.

Q3. What are the positive and negative opinions of teachers towards formative assessment?

Teachers' positive and negative opinions on formative assessment were examined and content analysis was conducted. Table 6 was created by determining the themes and frequency numbers.

Table 6. *Teachers' Opinions on Formative Assessment*

Opinions	Theme	Frequency
Positive	Student Improvement	27
	Rapid Feedback	26
	Identify Strengths and Weaknesses	17
	Teaching Quality	2
Negative	Time Management	35
	Applicability in Crowded Classrooms	20
	Paperwork Load	16
	Motivation and Energy Needs	1

When Table 6 is examined, themes related to positive opinions were student improvement, rapid feedback, identify strengths and weaknesses, and teaching quality. Themes related to negative opinions were time management, applicability in crowded classes, paperwork load, motivation and energy needs. Seven of the participants did not express any positive or negative opinions. In total, the opinions of 72 teachers were received. Some teacher responses regarding positive and negative opinions are given below.

Positive Opinions

T3: It helps us to get to know the students better and to eliminate deficiencies. It saves unnecessary repetition.

T5: It can be useful for students' academic success. Since it can be applied in digital environment, it can prevent paper waste.

T27: It allows students to help each other. Student motivation can be provided more easily. It can be a more fair evaluation.

T46: It supports permanent learning by instantly identifying what students have learned, their deficiencies, and the aspects that need to be strengthened during the education process and giving feedback.

T72: It is important in terms of being a process-oriented evaluation. Learning can take place better with the feedback given.

Negative Opinions

T13: It needs many years for full implementation.

T20: Time may not be enough. The teacher needs to show serious effort and dedication. The intensity of the curriculum, high class size and short class hours are important problems.

T48: I think that students may have difficulties in the future because it is not suitable for the central exam system.

T66: It may not be economical in terms of material. It may not be applied in every unit.

T69: It takes a lot of time. The topics are too many. The number of students is high. It is difficult to apply for every student. It would be easier if it is in e-school etc. platforms.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Formative assessment is seen as a critical tool in education to increase student achievement and support learning processes (Andersson & Palm, 2017). This type of assessment provides continuous feedback to students, helping them to recognize learning deficiencies in a timely manner and enabling more effective participation in learning processes (Black & Wiliam, 1998; Sadler, 1989). However, effective implementation of formative assessment by teachers is only possible if they have sufficient knowledge and skills about this method (Heritage, 2007). This study examines whether teachers' attitudes and self-efficacy perceptions towards formative assessment differ significantly before and after the training and the effect of demographic characteristics on these perceptions. The findings of the study show that the formative assessment training program significantly increased both teachers' attitudes and self-efficacy levels. The findings obtained from the pre-test and post-test analyses show that teachers developed a positive orientation towards formative assessment approaches and their perceptions of efficacy regarding these assessment processes increased significantly. This result shows that formative assessment practices can be effective in supporting teachers' professional development. Many studies in the literature are similar to the findings of this study (Babinčáková et al., 2023; Yan et al., 2022; Yan et al., 2021).

The findings also examined the role of demographic variables on teachers' perceptions of formative assessment. Analyses in terms of gender and professional experience showed that these demographic characteristics did not create a significant difference in teachers' attitudes and self-efficacy levels. This suggests that formative assessment provides similar perceptions and efficacy levels in all teacher groups regardless of gender and experience. However, in the analyses conducted in terms of education level, it was observed that the self-efficacy scores of teachers with postgraduate education were higher. This finding suggests that educational level may be a determining factor in teachers' adoption of formative assessment and their competencies in managing these assessment processes. Arin (2023) examined teachers' perceptions of formative assessment according to different variables. The findings of the study showed that teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment did not differ significantly according to gender, experience and education level. The findings of the current study are similar to the findings of Arin (2023) in terms of gender and experience.

In this study, teachers' positive and negative opinions on formative assessment were evaluated through content analysis and these opinions were classified under various themes. Among the positive opinions, themes such as supporting student improvement, identifying strengths and weaknesses, providing rapid feedback and improving the teaching quality came to the fore. This finding shows that the contribution of formative assessment to the learning process is appreciated by teachers and that it provides a more constructive and supportive learning environment for students. The findings of this study are similar to many studies in the literature that formative assessment increases student motivation and provides deeper insight into the learning process (Haug & Ødegaard, 2015; Stanja et al., 2023; Weurlander et al., 2012). However, among the negative opinions, difficulties related to the teaching process such as time management, applicability in crowded classrooms and paperwork load came to the fore. These findings suggest that various structural and technical adjustments are needed to increase the applicability of formative assessment. Similar to the positive opinions, the negative opinions identified in this study are also found in many studies in the literature (Glazer, 2014; López-Pastor et al., 2013; Ozan & Kıncal, 2018).

As seen in the literature review, the training that teachers need on formative assessment is not only about gaining theoretical knowledge but also includes practical skills to integrate this assessment method into classroom practices (Widiastuti & Saukah, 2017; Schildkamp et al., 2020). Heritage (2007) stated that teachers should improve their techniques of providing feedback, while Shute (2008) pointed out that feedback has positive effects especially on low-performing students. In this context, improving teachers' feedback skills will support more efficient implementation of formative assessment in the classroom. Schildkamp et al. (2020) emphasized that formative assessment should be seen as a tool not only for student achievement but also for teachers to evaluate and improve their teaching methods. In this study, it was seen that teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment changed positively after the training they received. For these reasons, training programs that combine theoretical knowledge with practical applications should be offered to improve teachers' formative assessment skills. These programs should be enriched with interactive and practice-oriented activities that address the challenges teachers face in the classroom (Boerst et al., 2020).

Research shows that formative assessment offers multidimensional contributions such as providing effective feedback, improving students' self-regulation skills and increasing their responsibility for learning (Hattie & Timperley, 2007; Shute, 2008). In this context, teachers' development of formative assessment skills will contribute to students' more active and responsible management of the learning process. As Widiastuti and Saukah (2017) found in their study, one of the biggest barriers teachers face when implementing formative assessment is the classroom management difficulties encountered during the planning and implementation stages of these processes. Providing implementation-oriented support by addressing such practical barriers in teacher trainings will increase the applicability of formative assessment in the classroom. Yan and Cheng (2015) found that despite teachers' positive attitudes towards formative assessment, they faced implementation challenges such as time constraints, classroom management and lack of resources. Within the scope of this study, it can be stated that the positive and negative teacher opinions towards formative assessment are similar in scope. Therefore, in order for teachers to use this type of assessment more effectively, professional development programs are needed to help them overcome these barriers.

In conclusion, given the critical role of formative assessment in education, the importance of professional development programs to support teachers' knowledge and skills in this type of assessment emerges. Comprehensive training programs are needed to strengthen teachers' ability to provide feedback, monitor student progress, and improve learning processes. In addition, teachers need to be supported in areas such as time management, classroom management and integration of assessment tools in order to use formative assessment more effectively. In this context, comprehensive and continuous development opportunities should be provided to meet teachers' training needs in formative assessment. The effectiveness of formative assessment will be enhanced if teachers have adequate knowledge of feedback techniques. Therefore, professional development programs focusing on feedback strategies and individual feedback skills appropriate to student needs should be organized. In order for pre-service teachers to acquire formative assessment skills, this type of assessment should be included in teacher training programs. These programs should provide pre-service teachers with

basic skills on how to use formative assessment techniques effectively. In order to implement formative assessment effectively, schools need to provide a supportive infrastructure and administrative support. It is believed that school policies that encourage the feasibility of formative assessment will make it easier for teachers to use this type of assessment more widely. In sum, in order to strengthen the role of formative assessment in education, teachers' training needs for this type of assessment should be addressed comprehensively and educational policies should be shaped accordingly.

RECOMMENDATIONS

Based on the findings of this study, three recommendations are suggested for the effective implementation of formative assessment by teachers. First, tools and resources to support the practice should be developed. In order to overcome barriers such as time management and workload, teachers should be provided with digital tools and resources to support their effective use of formative assessment. For example, digital assessment tools where formative assessment products can be uploaded and artificial intelligence-supported platforms that provide quick feedback should be prepared and their use should be encouraged. Secondly, formative assessment trainings should be provided. The findings of this study show that formative assessment training has a positive effect on teachers' attitudes and self-efficacy levels towards formative assessment. Therefore, trainings that will improve teachers' classroom assessment and evaluation skills and increase their skills towards formative assessment should be organized. Third, in order to increase teachers' feedback skills in formative assessment, professional development programs on feedback techniques and strategies should be organized for teachers.

REFERENCES

Andersson, C., & Palm, T. (2017). The impact of formative assessment on student achievement: A study of the effects of changes to classroom practice after a comprehensive professional development programme. Learning and Instruction, 49, 92–102. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2016.12.006

Arın, H.N. (2023). Examining Teachers' Views and Practices of Formative Assessment in Terms of Various Variables. [Unpublished Master's Thesis]. Atatürk University.

Arrafii, M. A., & Sumarni, B. (2018). Teachers' understanding of formative assessment. Lingua Cultura, 12(1), 45. https://doi.org/10.21512/lc.v12i1.2113

Babinčáková, M., Ganajová, M., & Bernard, P. (2023). Introduction of Formative Assessment Classroom Techniques (FACTs) to school chemistry teaching: teachers' attitudes, beliefs, and experiences. Journal of chemical education, 100(9), 3276-3290.

Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education Principles Policy and Practice, 5(1), 7–74. https://doi.org/10.1080/0969595980050102

Boerst, T. A., Shaughnessy, M., DeFino, R., Blunk, M., Farmer, S. O., Pfaff, E., & Pynes, D. (2019). Preparing teachers to formatively assess: Connecting the initial capabilities of preservice teachers with visions of teaching practice. In Advances in Early Childhood and K-12 Education (pp. 1–28). IGI Global.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Yayınları.

Glazer, N. (2014). Formative plus Summative Assessment in Large Undergraduate Courses: Why Both?. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 26(2), 276-286.

Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81–112. https://doi.org/10.3102/003465430298487

Haug, B. S., & Ødegaard, M. (2015). Formative assessment and teachers' sensitivity to student responses. International Journal of Science Education, 37(4), 629–654. https://doi.org/10.1080/09500693.2014.1003262

Heritage, M. (2007). Formative assessment: What do teachers need to know and do? Phi Delta Kappan, 89(2), 140–145. https://doi.org/10.1177/003172170708900210

Karaman, P., & Şahin, Ç. (2017). Adaptation of Teachers' Conceptions and Practices of Formative Assessment Scale into Turkish Culture and a Structural Equation Modeling. International Electronic Journal of Elementary Education, 10(2), 185–194. Retrieved from https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/320

López-Pastor, V. M., Pintor, P., Muros, B., & Webb, G. (2013). Formative assessment strategies and their effect on student performance and on student and tutor workload: the results of research projects undertaken in preparation for greater convergence of universities in Spain within the European Higher Education Area (EHEA). Journal of Further and Higher Education, 37(2), 163–180. https://doi.org/10.1080/0309877x.2011.644780

Morris, R., Perry, T., & Wardle, L. (2021). Formative assessment and feedback for learning in higher education: A systematic review. Review of Education, 9(3). https://doi.org/10.1002/rev3.3292

Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: a model and seven principles of good feedback practice. Studies in Higher Education, 31(2), 199–218. https://doi.org/10.1080/03075070600572090

Ozan, C., & Kıncal, R. Y. (2018). The effects of formative assessment on academic achievement, attitudes toward the lesson, and self-regulation skills. Educational Sciences: Theory & Practice, 18, 85–118. http://dx.doi.org/10.12738/estp.2018.1.0216

Pastore, S., Manuti, A., & Scardigno, A. F. (2019). Formative assessment and teaching practice: the point of view of Italian teachers. European Journal of Teacher Education, 42(3), 359–374. https://doi.org/10.1080/02619768.2019.1604668

Sadler, D. R. (1989). Formative Assessment and the Design of Instructional Systems. Instructional Science, 18, 119-144. http://dx.doi.org/10.1007/BF00117714

Schildkamp, K., van der Kleij, F. M., Heitink, M. C., Kippers, W. B., & Veldkamp, B. P. (2020). Formative assessment: A systematic review of critical teacher prerequisites for classroom practice. International Journal of Educational Research, 103(101602), 101602. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101602

Shute, V. J. (2008). Focus on formative feedback. Review of Educational Research, 78(1), 153–189. https://doi.org/10.3102/0034654307313795

Stanja, J., Gritz, W., Krugel, J., Hoppe, A., & Dannemann, S. (2023). Formative assessment strategies for students' conceptions—The potential of learning analytics. British Journal of Educational Technology: Journal of the Council for Educational Technology, 54(1), 58–75. https://doi.org/10.1111/bjet.13288

Taras, M. (2005). Assessment – summative and formative – some theoretical reflections. British Journal of Educational Studies, 53(4), 466–478. https://doi.org/10.1111/j.1467-8527.2005.00307.x

Wafubwa, R. (2020). Role of formative assessment in improving students' motivation, engagement, and achievement: A systematic review of literature. The International Journal of Assessment and Evaluation, 28(1), 17–31. https://doi.org/10.18848/2327-7920/cgp/v28i01/17-31

Weurlander, M., Söderberg, M., Scheja, M., Hult, H., & Wernerson, A. (2012). Exploring formative assessment as a tool for learning: students' experiences of different methods of formative assessment. Assessment and Evaluation in Higher Education, 37(6), 747–760. https://doi.org/10.1080/02602938.2011.572153

Widiastuti, I. A. M. S., & Saukah, A. (2017). Formative assessment in EFL classroom practices. Bahasa Dan Seni Jurnal Bahasa Sastra Seni Dan Pengajarannya, 45(1), 050–063. https://doi.org/10.17977/um015v45i12017p050

Yan, Z., & Cheng, E. C. K. (2015). Primary teachers' attitudes, intentions and practices regarding formative assessment. Teaching and Teacher Education, 45, 128–136. https://doi.org/10.1016/j.tate.2014.10.002

Yan, Z., Chiu, M. M., & Keung Cheng, E. C. (2022). Predicting teachers' formative assessment practices: Teacher personal and contextual factors. Teaching and Teacher Education, 114(103718), 103718. https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103718

Yan, Z., Li, Z., Panadero, E., Yang, M., Yang, L., & Lao, H. (2021). A systematic review on factors influencing teachers' intentions and implementations regarding formative assessment. Assessment in Education Principles Policy and Practice, 28(3), 228–260. https://doi.org/10.1080/0969594x.2021.1884042

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türkçenin Yabancı Bir Dil Olarak Öğretiminde Filmlerin Eğitim Materyali Olarak Kullanılması: Babam ve Oğlum Filmi Örneği

The Use of Films as An Educational Material in The Teaching of Turkish as A Foreign Language: The Case of My Father and Son Film*

Sami BASKIN
Prof. Dr., Tokat GOP Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
sami.baskin@gop.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-4159-5480

Mustafa BEDÜK
Öğretmen., Milli Eğitim Bakanlığı
bedukmustafa.34@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-9398-6312

Öz: Bu çalışmada Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretimi esnasında ve kültür aktarımı konusu özelinde, filmlerin etkili birer materyal olup olmadığına odaklanılmıştır. Bunun için amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 34 öğrenciye etkinlik hakkında bilgi verilmiş, Babam ve Oğlum filmi izletilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile kültür aktarımına yönelik çeşitli sorular yöneltilmiştir. Olgu bilimi araştırmalarına uygun olarak toplanan veriler, betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları, filmin öğrencilere dilin hem farklı kullanım biçimlerini hem de konunun bağlamını fark ettirdiğini göstermektedir. Ayrıca öğrenciler, görseller vasıtasıyla kültüre, ülkeye ve insan ilişkilerine dair pek çok şeyi görmüş ve kavramıştır. Bütün bunlar, Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğretirken kültür aktarımı başta olmak üzere, filmlerin öğrenenlerin dil becerileri geliştirilmek için kullanışlı birer materyal olduklarını belgelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretimi, filmlerin eğitim materyali olması, babam ve oğlum filmi.

Abstract: En fazla This study focuses on whether films are effective materials in teaching Turkish as a foreign language and culture transfer. A purposive sampling method was employed to select 20 students who were informed about the activity, watched the film My Father and My Son, and asked various questions about culture transfer with a semi-structured interview form. The data collected by phenomenological research were evaluated by descriptive analysis. The evaluation results demonstrate that the film made the students aware of the different ways of using language and the context of the subject. Furthermore, the students observed and comprehended numerous aspects of culture, country, and human relations through the visuals. These observations substantiate the assertion that films are efficacious educational materials for developing learners' language skills, particularly in the context of culture transfer when teaching Turkish as a foreign language.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, using films as educational materials, my father and my son film.

* Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:09.08.2024 *Kabul Tarihi:24.01.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Baskın, S. & Bedük, M. (2025). Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretiminde filmlerin eğitim materyali olarak kullanılması: Babam ve Oğlum filmi örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 13–31. Doi: 10.33437/ksusbd.1531171

GİRİŞ

Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretimi, son çeyrek asırda büyük bir ivme kazanmıştır. Artan talebe paralel olarak Türkçeyi öğreten kurumların ve öğreticilerin sayısı hızla artmış, materyaller çeşitlenmiş, yeni öğrenme ortamları ve araştırmalar da ortaya çıkmıştır. Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretildiği ortamlar göz önünde bulundurulduğunda geleneksel öğretim araçlarının (kitap, tahta, kalem vb.) hâlâ çok yaygın olduğu, özellikle uygulama ve materyal oluşturma bakımından teknoloji kullanımının sınırlı kaldığı söylenebilir (Özcan & Altıparmak, 2016). Bu durum, öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan materyallerle doğrudan ilişkili olan bireylerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesini (Mutlu & Süğümlü, 2018) sınırlandırmaktadır. Bu yüzden öğrenenlerin pek çok duyusunu harekete geçiren; kişilerin dinlemesini, doğru telaffuz etmesini, bağlamı fark edip doğru anlamlar üretmesini, kurallara uygun yazmasını vb. sağlayan materyaller üretilmeli ve kullanılmalıdır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde birden çok duyuya hitap eden materyallerin kullanılması söz konusu olduğunda akla bilgisayar destekli eğitim (sunumlar, videolar vb.) gelmektedir. Bilgisayar, işlenecek konular için hazırlanan ses, görüntü, video gibi ders materyallerin sunulması ya da uzaktan eğitim yoluyla verilen derslerin sınıfa ulaştırılmasında kullanılabilecek (Sülükçü, 2011: 101) önemli bir araçtır. Bu araç; filmler, videolar, flaş kartlar, karikatürler, posterler gibi materyalleri **öğrenme** ortamına katarak kişilerin görerek, duyarak, uygulayarak öğrenmesini sağlayabilir. Böylece tüm öğrencilere hitap eden bir öğrenme süreci oluşturulmuş olur (Açık Önkaş, 2010). Ancak Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretiminde filmler, videolar, flaş kartlar, karikatürler, posterler gibi görsel yönü ağır basan materyallerin kullanılması tavsiye edilmesine rağmen bu araçların öğrenme sürecine dâhil edilmesine yönelik bilgi eksikliği olduğu düşünülmektedir (Özcan & Altıparmak, 2016: 70). Bu çalışmada söz konusu materyallerin kullanımı filmler özelinde ele alınmıştır.

Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretiminde filmlerin kullanımı

Dil öğretimi, yalnızca dil bilgisi kurallarının ve kelime dağarcığının öğrenilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda iletişim becerilerinin geliştirilmesi, kültürel bağlamların anlaşılması ve dilin doğal kullanımına yakın bir biçimde pratik yapılmasını içerir. Ancak söz konusu unsurları öğretmek için sahaya inmek ve doğal bağlamında öğrencilerin bunları deneyimlenmesini sağlamak çok kolay değildir. Bu durumda filmler, dil öğretimi için iyi bir pedagojik araç olarak öne çıkarlar ve öğrenme sürecine çeşitli avantajlar sunarlar. Filmler, görsel ve işitsel uyaranları birleştirerek çoklu duyusal öğrenme sağlarlar. Bununla birlikte onlar, soyut bilgileri somutlaştırır, empatiyi geliştirir, eleştirel düşünme becerilerini güçlendirir, kültürel bilinç kazandırır ve öğrencilerin motivasyonlarını artırırlar. Bu yüzden doğru şekilde kullanıldığında filmler, dil eğitimi sürecine önemli katkılarda bulunabilirler. Bu katkıların bazıları şunlardır:

- Görsel ve işitsel duyuların birleştirerek öğrenme süreçlerinin daha etkili hale getirilmesi,

- Soyut bilgilerin somutlaştırılması,

- Birden fazla dil becerisinin eş zamanlı geliştirilmesi,

- Öğrencilerin ilgisini çekerek derslere karşı motivasyonlarının arttırılması,

- Kültürel ve toplumsal bilincin geliştirilmesi,

- Karmaşık ve zor anlaşılır konuların kolaylaştırılması ve çekici hale getirilmesi,

- Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi,

- Farklı toplumsal gruplar, kültürler veya bireysel deneyimlere dair empati geliştirilmesi ve duygusal katılımın sağlanması,

…

Filmler, sadece görsel ve işitsel unsurlar içermezler; aynı zamanda o kültürün değerlerini, toplumsal normlarını ve yaşama biçimlerini de gösterirler. Dil öğretiminde bunları izlettirmek, öğrencileri bir dilin konuşulduğu toplumun kültürüne dair yoğunlaştırılmış bir deneyime çıkarmak anlamına gelir. Filmler aracılığıyla öğrenciler, dilin sosyal, kültürel ve bağlamsal boyutlarını keşfetme

olanağına kavuşurlar. Örneğin, bir filmdeki karakterlerin davranışları, toplumda kabul edilen sosyal normlara dair önemli ipuçları verir. Ayrıca bir film, dilin sadece sözlü ögelerini değil, aynı zamanda sözsüz iletişim biçimlerini de görme fırsatı sunar. Örneğin beden dili, yüz ifadeleri ve sosyal bağlamlar, öğrencilerin sosyal ve kültürel bağlamı daha iyi kavramalarına olanak tanır.

Görsel ve işitsel ögelerin birleşimi olan filmler, öğrencilerin dil öğrenme sürecine farklı açılardan katkı sağlar. Filmlerin dil öğretimindeki rolü, yalnızca dil becerileri ile sınırlı kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin kültürel ve sosyal anlayışlarını da geliştirir (Gilmore, 2007). Toplumun aile yapısı, cinsiyet rolleri, arkadaşlık ilişkileri ve hatta günlük yaşam pratikleri gibi unsurlar filmlerde sıklıkla yer alır. Filmdeki karakterlerin davranışları, değerler ve sosyal normlar, dil öğrenicilerine farklı kültürler hakkında bilgi verir. Bütün bunlar, öğrencilerin empati geliştirmelerine ve kültürel farkındalıklarının arttırılmasına yardımcı olur (Swaffar, 1998). Kültürel farkındalıkları gelişen öğrenciler, hedef kültürde neyin kabul edilebilir olduğunu ve neyin hoş karşılanmadığını anlarlar (Kramsch, 1998). Bu durum, öğrencilerin karşılaştıkları yeni kültür dairesi içerisinde hangi davranışları geliştirmeleri gerektiğini öğrenmelerine ve yeni topluma uyum sağlamalarına yardımcı olur. Örneğin filmler, dilin yalnızca kurallı ve resmi bir biçimde kullanılmadığını, aynı zamanda günlük hayatta, argo, deyimler, yerel ifadeler ve kültürel bağlamlarla nasıl şekillendiğini gösterirler. Üstelik bunu, 1-2 saatlik kısa bir süre zarfında gerçekleştirirler. Böylece öğrenciler, filmdeki karakterler vasıtasıyla ömürleri boyunca karşılaşabileceği tüm durumları örnekleriyle görmüş olurlar. Yani filmler, dil öğretiminde öğrencilere kültürel anlayış kazandırmanın yanı sıra, dilin arkasındaki derin anlamları ve toplumsal bağlamları kavrayabilme imkânı tanır.

Filmler, içinden çıktığı toplumun millî ruhunu yansıttığı gibi çoğu zaman popüler kültüre ait unsurlarla da donatılırlar (İşcan & Delen, 2017). Bu yüzden izleyenler, sadece bir kelimeyi duyma veya bir mekânı keşfetmenin dışında pek çok şeye de şahit olurlar. Bu da filmlerin bir süzgeçten geçirildikten sonra birer eğitim aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Alandaki çalışmalarda iyi bir filmin dil öğretiminin her kademesinde kullanılabileceği (Gülseven, 2014), filmlerin basılı materyallerin aksine dilin günlük yaşamda nasıl kullanıldığını görmeleri için öğrencilere büyük bir imkân sağladığı (İşcan & Karagöz, 2016), kişilere üst düzey düşünme becerileri olan sentez, analiz ve değerlendirme becerilerini kazandırdığı (Zeytinkaya, 2018), ikinci dil öğretiminde yabancılara kültür aktarımını tam ve eksiksiz olarak yapabileceği (İşcan & Yassıtaş, 2019) ifade edilmiştir. Ancak bütün bu kazanımları sağlayabilmek için filmleri izlerken, öğrencilerin pasif bir şekilde izlemeleri yerine aktif bir şekilde katılımlarını sağlamak önemlidir. Öğrencilerden, filmin çeşitli bölümlerinde belirli kelimeleri ya da ifadeleri not almaları istenmeli, izledikleri sahneler üzerine grup tartışmaları veya yazılı raporlar hazırlamaları belirtilmeli ve filmde gösterilenlerle hedef kazanımlar ilişkilendirilmelidir (Sherman, 2003).

Babam ve Oğlum

2005 yapımı bir dram/melodram olan Babam ve Oğlum filminde Sadık, babasının isteğinin aksine bir üniversite tercihi yaparak gazetecilik okumuştur. Oysa babası (Hüseyin), onun ziraat ile ilgili bir eğitim almasını ve zamanla çiftlikteki işleri devralmasını beklemektedir. Sadık, döneminin siyasi ve sosyal olaylarına kendini kaptırmış ve babası ile arası açılmıştır. Hatta evlenmiş, çocuğu 7 yaşına kadar gelmiş ve henüz babası ile barışmamıştır. Ancak eşini 1980 darbesindeki olaylarla kaybedince Sadık, oğlunu (Sadık oğluna Deniz ismi vermiştir. Bunu siyasi idolünün bir hatırası olarak görmektedir.) alarak köyüne dönmüştür. Amaç, oğlunu dedesi ve ailenin diğer fertleri ile tanıştırmaktır. Ege'deki çiftliğe geldiklerinde Sadık, daha önce yaşadıklarının (sağ-sol olayları, hapishane koşulları vb.) etkisindedir ve ağır hastadır. Ancak arada geçen yıllar baba ile oğul (Hüseyin-Sadık) arasındaki mesafeyi arttırmıştır. Hüseyin, oğlunun dönüşünü pek hoş karşılamamıştır. Ancak annenin birleştirici tavrı, dede ile torun arasında bir yakınlığın oluşmasına ve her geçen gün artan bir samimiyete vesile olmuştur. Hastalığı daha da ilerleyen Sadık daha fazla dayanamamış ve vefat etmiştir. Deniz bu hiç görmediği ailesine alışırken ve her şey düzelmeye başlamışken yaşanan bu acı, herkesi derinden etkilemiştir. Artık Sadık'ın oğlu Deniz'e, dedesi ve babaannesi bakacaktır.

Babam ve Oğlum filminde modern araçların olduğu bir ortamda at ve eşek gibi hayvanların da ulaşım aracı olarak kullanılması, tarladaki uğraşılar ve yer yatağında uyumak gibi köy hayatına ait unsurlar dönemin kültürel göstergeleridir. Babaanne Nuran karakteri de kadının aile içindeki rolü ve köy hayatındaki kadın unsurunun gösterilmesi bakımından ilgi çekicidir. Nargile, rakı-balık sofrası,

kahvehane muhabbeti, hasta ziyareti, dede torun ilişkisi, selamlaşma, Türk insanının Ege yöresi çerçevesinde giyim kuşamı, Kur'an'a el basma, misafir ağırlama, misafire özel ikramlar hazırlama gibi ögeler de filmde yer alan kültürel unsurlardır. Ayrıca Babam ve Oğlum filmi, 80 darbesi dönemini ve bunun etkilerini yansıtması ile kuşaklar arası farklılaşmayı somut bir şekilde göstermesi bakımından önemli bir eserdir.

Türkiye'nin yakın tarihine atıfta bulunan bir senaryoya ve zengin bir oyuncu kadrosuna sahip olan film, yer yer yöresel ağız örneklerine de sunar (Bedük, 2023). Bu eksiklikler filmden çıkarılabilir veya hayatın normal akışı içinde bunların da var olduğu kabul edilerek film olduğu gibi kullanılabilir. Bu araştırmada ikinci durum tercih edilmiştir. Amaç, hayatın doğal akışı içerisinde kişilerin aile içinde kadının yeri ve ev hanımlığını, Türk konukseverliğini, köy yaşamını, sofra adabını, ikramları, günlük sosyal hayatın temel unsurlarını fark edip edemediklerinin tespit edilmesidir.

YÖNTEM

Bu çalışma, bir nitel araştırma yöntemi olan olgu bilime dayanmaktadır. Olgu bilimi, yaşanan olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için olguyu deneyimleyen bireylerin görüşüne başvurulan bir nitel araştırma yöntemi desenidir. Olgu bilimi araştırmaları, öznel deneyimleri (Ceylan-Çapar & Ceylan, 2022) değerlendirir. Araştırmacılar, olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için bireyin deneyimlerinden yararlanırlar (Onat-Kocabıyık, 2015). Bu araştırmada da Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenen bireylere bir film izleme etkinliği yapılmıştır. Film izlendikten sonra katılımcılardan Türk kültür unsularından hangilerini fark edebildikleri araştırılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formundaki sorular, Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenen kişilerin filmde geçen hedef davranışı fark edip etmediklerini tespit etmeyi açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu sorular, film izlenip hedef davranışlar belirlendikten sonra her bir davranış için bir soru olacak şekilde bir ölçme-değerlendirme uzmanı ile hazırlanmış, sonra alan uzmanı 3 öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Gelen dönütler ile sorular yeniden düzenlenmiş ve pilot uygulaması yapılmıştır. Pilot uygulama, 15 kişi ile yapılmış, bunun neticesinde soruların sadece Türkçe ve İngilizce değil, aynı zamanda Arapça olarak da yazılması gerektiği görülmüştür. Bunun yanında 1 sorunun bölünmesi ve iki soru biçiminde katılımcılara yöneltilmesi kararlaştırılmıştır. "Türk yemek kültürüne ait hangi unsurlara yer verilmiştir?" sorusu çay ve kahvenin kültürel değerine dikkat çekebilmek için "Türk yemek kültürüne ait hangi unsurlara yer verilmiştir?" ve "Türk kültüründeki içeceklerin (çay ve kahve) varlığını fark ettiniz mi?" biçiminde ikiye ayrılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada veriler toplanırken öğrencilere önce çalışma hakkında bilgi verilmiş ve öğrencilerden gönüllü olanlar belirlenmiştir. Sonra film izleme aşamasına geçilmiştir. Film, yaklaşık 2 saat olduğu için üç parçaya bölünmüştür. Her bir parçanın sonunda öğrencilere orada geçen hedef davranışlar ile ilgili sorular sorulmuş, sonra 20 dakikalık ara verilmiştir. Öğrencilerin görüşme sırasında kendilerini rahat bir şekilde ifade etmeleri için etkinlik, onların ders öğretmeni gözetiminde ve desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca görüşmenin yabancı öğrencilerle yapıldığı göz önünde bulundurularak sorular Türkçe, İngilizce ve Arapça yöneltilmiş, kendilerini rahat ifade edebildikleri dilde cevaplarını vermeleri istenmiştir. Ayrıca bunun bir sınav olmadığı, herhangi bir puanlama yapılmayacağı açıkça ifade edilerek öğrencilerin rahat, çekinmeden cevap vermeleri istenmiştir. Daha sonra elde edilen cevaplar iki araştırmacı tarafından analiz edilmiştir.

Veri Analizi

Görüşmeden elde edilen metinler, betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Betimsel analizde amaç, toplanan verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuyla buluşturulmasıdır. Çoğu betimsel analizde veriler önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, sınıflandırılan verilere ilişkin bulgular özetlenir ve özetler ise araştırmacının öznel birikimi ile yorumlanır (Baltacı, 2019). Bu çalışmada da veriler, iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiş, sonra elde edilen bulgular karşılaştırılmış, tereddütte kalınan kısımlar için görüşme metinlerine tekrar dönülmüş ve ortak bir

karar verilerek bulgulara dair kodlamanın nihai biçimi verilmiştir. En son aşamada da bu bulgular özetlenerek yorumlanmıştır.

Çalışma Grubu

Olgubilim araştırmalarında amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmaktadır (Onat- Kocabıyık, 2015). Amaçlı örnekleme yöntemi ile yürütülen araştırmalarda veriler; belirli, sınırlayıcı özelliklere ve ulaşılması güç bireysel özelliklere sahip kişilerden (Erkuş, 2005'ten akt. Yıldız, 2017) toplanır. Bu çalışmada veriler, bir devlet üniversitesinde Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenen C1 düzeyindeki 34 öğrenciden toplanmıştır. Öğrencilerin dil düzeyi sınırlayıcı bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrenciler "K1, K2, K3…" biçiminde kodlanmış ve onları belli edecek herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ile bu bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır.

1. 1980 darbesinin toplumsal hayata olan etkilerini filmden örneklerle anlatabilir misiniz?

Bu soru, öğrencilerin 80 darbesinin siyasi, sosyal ve kültürel açılardan toplumsal hayatı nasıl etkilediğini fark edip etmediklerini belgelemek içindir. Cevaplarda "Aysun'un vefatı, Sadık'ın işkence görmesi ve hapis yatması, ailenin taşınması" gibi filmde yer alan unsurların yer alması beklenmektedir. Alınan cevaplar ise şu şekildedir (Tablo 1):

Tablo 1. 1980 darbesinin toplumsal hayata olan etkileri

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Aysun'un ölmesi, Sadık'ın işkence görmesi ve hapis yatması, ailece zor durumda kalmaları ve başka şehre taşınmaları	K33, K26, K22, K20, K19, K18, K17, K16, K15, K13, K11, K10, K7, K6, K3, K2	16	%47
Sadece Aysun'un ölmesinden bahsedenler	K34, K32, K31, K30, K29, K28, K27, K23, K14, K4, K1	11	%32
Sadık'ın hapis yatması ve Aysun'un ölmesi	K25, K24, K21, K12, K9, K8, K5	7	%20
Toplam		34	%100

Tablo 1'e bakıldığında öğrencilerin önemli bir kısmı (f=16, %47) bu duruma ayrıntılarıyla yanıt verdiği görülmüştür. Tüm öğrencilerim (f=34, %100) bu soruya geçerli bir yanıt vermiştir. Katılımcılarının bazılarının verdikleri yanıtlardan bazıları şöyledir:

K6: Sadık işkence gördü, Deniz'in annesi öldü, zor durumda kaldı, başka şehir taşınma zorunda.

K24: Sadık'a işkence ediyorlar. Sadık'ın eşi öldü.

2. Filmde yardımlaşma adına gördüğünüz kültürel özellikler nelerdir?

Bu soru, filmde geçen ve Türk kültüründe yer alan sütannelik, yolda kalana yardım etmek gibi davranışların öğrenciler tarafından fark edilip edilmediğini belgelemek için sorulmuştur. Alınan cevaplar sınıflandırılarak Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Yardımlaşma ile ilgili kültürel özellikler

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Sütannelik kavramını ve yolda kalana yardım etme kültürünü fark etme	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23,	33	%97

	K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34		
Sütannelik kavramını fark etme	K4	1	%3
Toplam		34	%100

Öğrencilerin neredeyse tamamı (f=33, %97) hem sütannelik kavramını hem de yolda kalana yardım etme davranışını fark ettiği belirtmiştir.

Sütannelik kavramını ve yolda kalana yardım etme ile ilgili bazı cevaplar şöyledir:

K34: Denizin annesi öldü ve sonra sütannelik vardır. Fatma anne vardır ve yardım.

K4: Sütannelik.

3. Türk yemek kültürüne ait hangi unsurlara yer verilmiştir?

Bu soru ile öğrencilerin eğlence ve hobi, sofra kültürü, yeme-içme ve misafir karşılama unsurlarını fark edip etmedikleri tespit edilmek istenmiştir. Alınan cevap ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Türk yemek kültürüne ait unsurlar

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Rakı-balık sofrası, yer sofrası, ailece birlikte yeme ve misafire özel sofra unsurlarının keşfedilmesi	K20, K11, K10, K13, K15, K16, K17, K22, K26, K33, K7, K3, K34, K32, K31, K29, K28, K27, K23, K25, K24, K21, K12, K8, K5, K4, K9, K18	28	%82
Rakı-balık sofrası ve misafire özel sofra olgusunu fark edenler	K1, K14	2	%6
Yer sofrası ve misafire özel sofra olgusunu fark edenler	K30, K19	2	%6
Rakı-balık sofrası ve yer sofrası olgularını fark edenler	K2	1	%3
Rakı-balık sofrasını fark edenler	K6	1	%3
Toplam		34	%100

Öğrencilerin büyük çoğunun (f=28, %82) filmde yer alan rakı-balık sofrasını, yemek vakitlerinde ailece birlikte olma durumunu, misafire özel hazırlık yapılmasını ve yer sofrasını fark ettikleri görülmüştür. Söz konusu bulgulara ait bazı öğrenci cevapları şöyledir:

K7: Rakı-balık, yer sofrası, tavuk kesme, tarlada ağacın altında yemek yiyorlardı.

K19: Tavuk kesme, yer sofrası.

4. Türk kültüründeki içeceklerin (çay ve kahve) varlığını fark ettiniz mi?

Bu soru ile öğrencilerin Türk kültüründe çay ve kahvenin ne kadar önemli olduğunu fark edip etmedikleri sorgulanmıştır. Cevaplardan elde edilen veriler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Türk kültüründeki içeceklerin (çay ve kahve) varlığı

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Filmden hareketle çay ve kahve kültürünün fark edilmesi	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	34	%100

Toplam	34	%100

Verilen yanıtlardan hareketle tüm öğrencilerin çay ve kahve içme alışkanlıklarıyla ilgili unsurları fark ettikleri görülmüştür. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

K7: Çay içer misin soruyorlar, yemekten sonra kahve içiyorlar.

K10: Çay her zaman içiliyor, yemekten sonra içiliyor, sohbet etmek için bir şarttır.

5. Türk köy hayatına dair neler söyleyebilirsiniz?

Filmde köy hayatına dair pek çok unsur yer almaktadır. Örneğin hayvanlar ve traktörler gerek tarlada gerek ulaşımda birer vasıta olarak kullanılmaktadır. Yine köyde misafirleri ağırlamak için yer yatağı serilmekte, tarlada imece usulü iş yapılmaktadır. Bu soruyla filmde yer alan bu unsurların fark edilip edilmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Alınan cevaplar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Türk köy hayatına dair unsurlar

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Köy hayatında hayvanların önemi ve traktör kavramı	K9, K1, K14, K19, K12, K5, K4, K31, K29, K24, K32, K33, K20, K34, K3, K16, K6, K18	18	%53
Köy hayatında hayvanların önemi ve traktör kavramı ile kadınların köy hayatındaki rolü	K30, K21, K8, K28, K27, K23, K25, K7, K26, K17, K15, K13, K10, K2, K22	15	%44
Köy hayatında hayvanların önemi, traktör kavramı, kadınların rolü ve yer yatağı kavramları	K11	1	%3
Toplam		34	%100

Verilen yanıtlardan hareketle öğrencilerin yarıdan fazlasının (f=18, %53) köy hayatında hayvanların ve traktörün yeri ve önemini fark ettiği görülmektedir. Katılımcıların büyük kısmı (f=15, %44) ise kadının köy hayatında aktif olduğunu fark etmiştir. Ancak sadece bir katılımcı yer yatağı unsurunu fark etmiştir, bu katılımcı da "K11: Hayvan ulaşım aracıdır. Kadınlar traktör kullanıyor, ayrıca yer yatağı da Türk kültürünün önemli bir parçasıdır." şeklinde yanıt vermiştir. Yer yatağı sahnesi, yeterli sürede gösterildiği ve ayırt edici bir unsur olduğu düşünüldüğünden öğrencilerden bunu fark etmeleri beklenmiştir.

Köy hayatına dair öğrencilerin verdiği bazı yanıtlar şöyledir:

K20: Hayvan ulaşım aracı, traktör de kullanılır.

K24: Eşek ve at ulaşım aracı olarak kullanılıyordu ve traktör de vardı.

6. Annenin aile içindeki rolüyle ilgili filmde neleri fark ettiniz?

Filmde Türk aile yapısına oldukça geniş yer verilmiştir. Aile; anne, baba ve çocuk dışında dede ve babaanne kapsayacak şekilde gösterilmiştir. Bu ailede baba, evin reisidir ve genellikle kuralları o belirlemektedir. Anne ise her zaman birleştirici roldedir. Ailenin zor zamanlarında aileyi bir arada tutmaktadır. Öğrencilerden bu unsurları filmde fark etmeleri beklenmiştir. Sorulan soruya verdikleri yanıtlar ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Annenin aile içindeki rolü

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**

Annenin aile içindeki birleştirici rolü	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	33	%97
Yanıt vermeyenler	K1	1	%3
Toplam		34	%100

Öğrencilerin büyük bir kısmı (f=33, %97) annenin aile içindeki birleştirici, aileyi bir arada tutan rolünü fark etmiştir. Bu konuda bazı öğrenciler şöyle cevap vermiştir:

K19: Kibar bir insan, kavgaları bitiriyor, birleştirici rolü var.

K31: Annesi aileyi birleştirmiş. Babası biraz sert.

7. Türk kültüründeki misafir ağırlama hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Türklere misafir geldiğinde bütün aile toplanır, misafirin aç olup olmadığına bakılmaksızın sofra hazırlanır, yedirilir içirilir. Evin durumuna göre kalacak misafire ayrı oda verilir. Temiz çarşaf ve yorgan serilir. Filmde yer verilen bu kültürel unsurların öğrenciler tarafından fark edilip edilmediğine bakıldığında Tablo 7'deki bulgulara erişilmiştir.

Tablo 7. Türk kültüründe misafir ağırlama

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Misafirin özel olarak ağırlanması ve ona misafirperverlik gösterilmesi, misafire ayrı oda ve temiz yatak	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	33	%97
Misafiri hoş karşılama	K1	1	%3
Toplam		34	%100

Öğrencilerin neredeyse tamamı (f=33, %97) misafirin özel olarak karşılanmasını ve gösterilen misafirperverlik davranışlarını fark ettikleri görülmüştür. Misafirin özel olarak ağırlanması ve ona misafirperverlik gösterilmesi, misafire ayrı oda ve temiz yatak verilmesini anlatan öğrencilerin bazı cevapları şöyledir:

K24: Yemek yapıyorlar, oda hazırlıyorlar, sabun kokulu ve temiz çarşaflar kullanıyorlar.

K11: Yemek hazırlıyorlar, temiz yatak seriyorlar. Misafirin rahat hissetmesi için elinden geleni yapıyorlar.

8. Türklerde selamlaşma kültürüne ait unsurlar nelerdir?

Birbirine değer veren insanlar karşılaştığında sarılır ve yanak yanağa öpüşür. Çocuklar ise aile yakınlarının ve büyüklerinin ellerinden öperler. Filmde yer alan selamlaşma kültürüne dair unsurların tespitine yönelik bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Türklerde selamlaşma kültürüne ait unsurlar

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**

Selamlaşma kültürüne ait ögeler	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	34	%100
Toplam		34	%100

Verilen yanıtlar incelendiğinde öğrencilerin hepsinin (f=34, %100) Türk kültüründe selamlaşma ve karşılaşmaya ait ögeleri fark ettikleri görülmüştür. Öğrencilerden bazılarının verdiği cevaplar şöyledir:

K11: El öpme, öpüşme, toslaşma, sarılma tokalaşma gibi selamlaşma şekilleri yer alıyor.

K17: Öpüşme, el öpme (küçükler büyüklerin ellerine öpüyor), sarılma, kafa vurma.

9. Türklerde eğlenmek ve boş vakitleri değerlendirmek için neler yapılmaktadır?

Türk kültüründe kahveye gidip nargile içmek, arkadaşlarla rakı-balık sofrası kurup burada eğlenmek, kadınların toplanıp çay eşliğinde muhabbet etmeleri rastlanan durumlardır ve bu ögeler filmde de yer almaktadır. Bu bölümdeki soru söz konusu unsurların fark edilip edilmediğini sorgulamaktadır. Elde edilen bulgular ise Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Türklerde eğlenmek ve boş vakitleri değerlendirmek

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Kahvehanede vakit geçirme, nargile, rakı-balık sofrası, çay eşliğinde sohbet	K1,K2, K3, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K30, K31, K32, K33, K34	29	%85
Kahvehanede vakit geçirme	K15, K29, K5, K14	4	%12
Soruyu boş bırakanlar	K4	1	%3
Toplam		34	%100

Tablo 9'daki verilerden hareketle öğrencilerin büyük bir kısmının (f=29, %85) filmde Türk kültüründe yer alan boş zamanları değerlendirme ve eğlenme unsurlarını fark ettikleri söylenebilir. Kahvehanede vakit geçirme, nargile, rakı-balık sofrası, çay eşliğinde sohbet unsurlarını anlatanlara ait cümlelerin bazıları şunlardır:

K22: Kahve haneye gider, nargile, arkadaşlarıyla balık yiyorlar, sohbet etmek.

K7: Kahvehane'ye gidiyor, nargile, rakı balığı, sohbet ediyorlar, şarkı söylüyorlar.

10. Çocuk yetiştirme tarzına ilişkin kültürel unsurlar nelerdir?

Filmde, çocukları korkutmak ve eğitmek için kulak çekme cezası uygulanmaktadır. Erkek çocukları, oyuncak silahlarla oynamaktadır. Büyükler, çocuklara çeşitli hediyeler alarak onların gönlünü kazanmaktadır. Bunlar günlük hayatta da sıklıkla karşılaşılan durumlardır. Soru ile Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenenlerin bu durumları fark edip etmedikleri öğrenilmeye çalışılmış, edinilen bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Çocuk yetiştirme tarzına ilişkin kültürel unsurlar

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Kitap, tabanca, kulak çekme unsurlarının yanında erkek adam ağlamaz ifadesi	K2, K21, K24, K17, K15, K25, K9, K30, K7, K23, K1, K10, K18, K28	14	%41

Kitap, tabanca, kulak çekme unsurları	K19, K12, K22, K4, K5, K31, K34, K33, K13, K16, K26, K32, K27, K6, K20, K8, K29, K14	18	%53
Kitap unsuru ve rehber olma	K11	1	%3
Erkek adam ağlamaz	K3	1	%3
Toplam		34	%100

Tablo 10'daki verilerden hareketle öğrencilerin yarıdan fazlasının (f=18, %53) çocuklar için hediye olarak kitap alınmasını, oyuncak tabanca verilmesini ve ceza unsuru olarak kulak çekilmesini fark ettikleri söylenebilir. Öğrencilerin %41'i ise bu durumlara ek olarak "erkek adam ağlamaz" ifadesini fark etmiştir. Bu ifade erkek çocuklarının zorluklar karşısında dirayetli duracak şekilde yetiştirilmesini göstermektedir. Çocuk yetiştirme biçimine yönelik öğrencilerin verdiği cevaplardan bazıları şunlardır:

K28: Kitap almak, tabanca vermek, kulak çekmek (ceza), erkek çocuk ağlamamak.

K21: Kitap alıyorlar. Tabanca veriyorlar. Kulak çekmek. Erkek çocuk ağlamaz diyorlar.

11. Türklerde dilek ve temenni sözleri nelerdir?

Türk kültüründe esnafa veya çalışanlara iyi dilek temennisi olarak kolay gelsin, hayırlı işler gibi kalıp ifadeler kullanılır. Bu ve benzeri dilek ve temenni sözleri filmde sıklıkla kullanılmıştır. Soru ile filmde yer alan bu konuya ait kalıp sözleri fark edip etmedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Dilek ve temenni sözleri

Bulgular	**Katılımcılar**	**F**	**%**
Hayırlı işler, kolay gelsin	K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K15, K16, K17, K18, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K34	29	%85
Kolay gelsin	K14, 01	2	%6
Hayırlı işler, kolay gelsin, iyi günler	K33, K19	2	%6
Hayırlı işler	K4	1	%3
Toplam		34	%100

Tablo 11'den hareketle öğrencilerin büyük bir kısmının (f=29, %85) "hayırlı işler, kolay gelsin" kalıp ifadelerini fark ettikleri görülmüştür. 2 öğrenci (f=6) de buna ek olarak iyi günler ifadesini de yanıt olarak yazmıştır. Kalıp ifadelerle ilgili geçersiz yanıt olmaması, bu konuyla ilgili kazanımların film aracılığıyla gerçekleştiği anlamına gelir. Öğrenci cevaplarından bazıları şunlardır:

K2: Hayırlı işler, kolay gelsin kalıp ifadeleri söyleniyor.

K19: İyi günler, hayırlı işler, kolay gelsin.

12. Babaanne/dede-torun ilişkisi bağlamında keşfettiğiniz kültürel unsurlar nelerdir?

Dedeler veya anneanne/babaanneler, çocuklarına gösterdiği ilgiden daha fazlasını torunlarına göstermektedir. Onlarla oyun oynamakta, hediyeler alıp eğlenceli vakit geçirmeye çalışmaktadır. Filmde de işlenen olgunun öğrenciler tarafından fark edilip edilmediğini tespiti için sorulan bu soruya verilen yanıtlar Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Babaanne/dede-torun ilişkisi

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Torunla ilişkiler güzeldir, iyidir	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K30, K31, K32, K33, K34	32	%94,11
Çocuğu kucaklıyorlar, öpüyorlar, sohbet ediyorlar, kibar davranıyorlar	K19	1	%2,94
Soruyu yanıtsız bırakanlar	K29	1	%2,94
Toplam		34	%100

Tablo 12, öğrencilerin büyük bir kısmının (f=32, %94) büyüklerin torunla olan ilişkisini "için iyi veya güzeldir" biçiminde tanımladığını göstermiştir. Sadece bir öğrenci bu ilişkiyi ayrıntılı olarak tanımlamıştır. Soruyu sadece bir öğrencinin yanıtsız bırakmasından hareketle filmlerin torunlara karşı olan ilgiyi fark ettirdiği söylenebilir. Bu soruya verilen yanıtlardan bazıları şöyledir:

K11: Dede torun ilişkisi iyidir ve günden güne daha iyi oluyor.

K19: Çocuğu kucaklıyorlar, öpüyorlar, sohbet ediyorlar, kibar davranıyorlar.

13. Spor kültürüne dair filmdeki unsurlar nelerdir?

Türkiye'de özellikle futbola bir ilgi vardır. Neredeyse her şehrin bir futbol takımı vardır ve bu takım önemli başarılar elde ettiğinde takımın büyükçe bir bayrağı o şehrin meydanına asılır. Filmde de bu duruma yönelik bir örnek mevcuttur. Sorulan soru ile öğrencilerin bu durumu fark edip etmedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sorulan soruya verilen yanıtlardan elde edilen bilgiler Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Spor kültürü

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Futbol/takım bayrağı	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K26, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	32	%94
Soruyu yanıtsız bırakanlar	K27, K25	2	%6
Toplam		34	%100

Tablo 13'teki bilgilerden hareketle öğrencilerin neredeyse tamamı (f=32, %94), şehrin meydanına asılan şehir takımının bayrağını fark etmiştir. 2 öğrenci (%6) ise soruyu yanıtsız bırakmıştır. Bu uygulamada filmin spor kültürüne ait ögeyi fark ettirdiği düşünülebilir. Futbol/takım bayrağı unsurunu anlatan yanıtlardan bazıları şunlardır:

K16: Futbol takım bayrağı.

K8: Futbol bayrağı şehirde asılmış.

14. Türk kültüründe hastayla ilişkiler nasıldır?

Hastayı ziyaret etmek, ziyaretçinin bir hediye sunması, varsa küslüklerin bu vesile ile sonlandırılması gibi ögeler filmde yer alan Türk sosyal hayatına dair önemli unsurlardır. Bu ögelerin fark edilip edilmediğini tespit etmek amacıyla sorulan sorudan elde edilen veriler Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Türk kültüründe hastayla ilişkiler

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Hasta ziyareti, geçmiş olsun demek	K1, K2, K3, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	31	%91
Hasta ziyareti	K5, K16	2	%6
Soruyu yanıtsız bırakanlar	K4	1	%3
Toplam		34	%100

Tablo 14, öğrencilerin büyük bir kısmının (f=31, %91) hastanın ziyaret edilip geçmiş olsun dileklerinin sunulduğunu fark ettiklerini göstermektedir. Ancak filmdeki ziyaretlerin şekline dair bir açıklamayı kimse yapmamıştır. Öğrencilerden hasta ziyaretine gidilirken ufak da olsa bir hediye götürmenin (elinin boş gitmemesi) gerekliliğini fark etmeleri beklenirdi. Bu soruya verilen yanıtlardan bazıları şunlardır:

K5: Hasta ziyaret edilir.

K24: Hasta ziyareti, çorba içirilir. Geçmiş olsun denir. Moral verilir.

15. Türk kültüründe kötü günlerde sergilenen davranışlar nelerdir?

Türk kültüründe, özellikle kötü günlerde, birlikte ve dayanışma en üst seviyede gerçekleşir. Filmde Sadık'ın ölümü, tüm eş, dost ve akrabaları bir araya getirmiştir. Baba, ölen evladı için ağıt yakmıştır. Filmde yer alan bu kültürel ögeler, sorulan soru ile filmi izleyen öğrenciler tarafından fark edilip edilmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Türk kültüründe kötü günlerde sergilenen davranışlar

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Yas tutmak, ağıt yakmak	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	32	%94
Ağıt yakmak	K7, K23	2	%6
Toplam		34	%100

Tablo 15 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmının (f=32, %94) cenaze evinde yas tutulup ağıt yakıldığını fark ettikleri söylenebilir. Yas tutmak, ağıt yakmak unsurlarını anlatan öğrencilerin bazılarına ait cevaplar şöyledir:

K10: Yas tutmak, ağıt yakmak, üzülmek, çocuklara iyi bir şekilde anlatmak.

K24: Yas tutmak. Ağıt yakmak. Ağlamak.

16. Türkler özel günlerde nasıl davranmaktadır?

Özel günlerde veya misafir geleceğinde herkes kılığına kıyafetine dikkat eder, özen gösterir. Çocuklar özenle giydirilir. Bu soruyla birlikte filmde yer alan bu durumun fark edilip edilmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Türklerin özel günlerdeki davranışları

Bulgular	Katılımcılar	F	%

Özel olarak hazırlanma	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	33	%97
Bilmiyorum	K1	1	%3
Toplam		34	%100

Tablo 16, öğrencilerin tamamına yakınının (f=33, %97) filmde yer alan özel günlerdeki hazırlığı fark ettiklerini göstermektedir. Bu konuda bazı öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

K10: Özel kıyafetler, fotoğraf çekilme. Saçları tarıyorlar, hediyeler veriliyor.

K20: Özenle hazırladılar, mendil verilir, para verilir, kıyafetler düzenlenir.

17. Söz verme, yemin etme anlamında gördüğünüz kültürel unsur nedir?

Kur'an-ı Kerim'in yeri kültürümüzde çok ayrıdır. Söze inandırıcılık katmak için Kur'an'a el basma veya yemin etme davranışları yaygındır. Bunlar söze veya yapılacak işe ciddiyet katar. Bu soruyla birlikte "Kur'an'a el basmak kalıp ifadesinin" fark edilip edilmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17. Türklerde söz verme, yemin etme

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Kur'an'a el basmak	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	34	%100
Toplam		34	%100

Tablo 17'deki veriler, öğrencilerin tamamının (f=34, %100) "Kur'an'a el basmak" ifadesini fark ettiklerini göstermektedir. "Kur'an'a el basmak" unsurunu anlatan öğrencilerin bazı cümleleri şöyledir:

K1: Kurana el basmak.

K7: Kuran'a el bastı, yemin etti.

18. Kuşak çatışmasına filmde hangi unsurlar mevcuttur?

Filmde baba ile oğul arasında sıklıkla vurgulanan farklı dünya görüşleri, meslek seçimi ve yaşam biçimine yönelik tercihler kuşak çatışmasının örnekleri olarak kabul edilmiştir. Bu soruyla birlikte söz konusu davranışların fark edilip edilmediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 18'de sunulmuştur.

Tablo 18. Filmde kuşak çatışması

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Görüş farklılıkları ve tartışma	K2, K3, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	28	%82
Geçersiz yanıtlar	K1, K4, K14, K22	4	%12
Küslük	K5, K9	2	%6
Toplam		34	%100

Tablo 18'den hareketle öğrencilerin büyük bir kısmının (f=28, %82 ve f=2, %6) filmde geçen kuşak çatışmasını fark ettikleri görülmüştür. Kuşak çatışmasını anlatan öğrencilere şunlar örnekler verilebilir:

K31: Sadık ve babası çünkü babası ziraat mühendisliği olmasını istedi ama Sadık gazetecilik yapmak istedi.

K21: Sadık ve babası arasında vardır; küslük, farklı bakış açısı, farklı şeylere değer vermek.

19. Filmde Türkiye'deki herhangi bir bölgenin ağız özellikleri konuşmalara yansımış mıdır?

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde standart Türkçe esastır. Ancak Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenenler gerçek hayatta Türkçenin bölgesel kullanımlarına maruz kalırlar. Bu durum onlarda bir çelişki oluştursa da sokak dili ile standart dilin farklı olabileceğini kavramaları gerekir. Bu sorudan hareketle öğrencilerin filmdeki ağız özellikleri ile standart Türkçe arasındaki farkı görüp göremedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Veriler, Tablo 19'da sunulmuştur.

Tablo 19. Filmdeki standart Türkçe dışındaki kullanımlar

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Konuşmalar yazdıklarımızdan farklıdır	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34	34	%100
Toplam		34	%100

Tablo 19'a bakıldığında öğrencilerin tamamının (f=34, %100) konuşma farklılığını fark ettikleri görülmüştür. Ancak hiçbir öğrenci bu duruma örnek verememiştir. Bu duruma bazı öğrenciler şu cevapları vermiştir:

K1: Ege'de konuşma çok farklı. Samsun daha iyi açıkçası.

K9: Filmde kitaptaki gibi konuşmuyorlar.

20. Film sizlere Türk giyim kültürü hakkında neler öğretiyor?

Filmde kadınların yazma kullandığı, ellerine kına yaktığı, altın bileziklerini gösteriş amacıyla taktıkları, şalvar giydikleri gösterilmiştir. Ayrıca erkeklerin bıyık bıraktığı, kasket taktıkları da görülmektedir. Sorulan soru, öğrencilerin bu durumları fark edip etmediklerini ortaya çıkarmak içindir. Elde edilen bilgiler Tablo 20'de sunulmuştur.

Tablo 20. Türk giyim kültürü

Bulgular	Katılımcılar	F	%
Erkek ve kadınların giyimi hakkında yazanlar	K30, K20, K2, K34, K26, K32, K28, K18, K29, K19, K27, K16, K25, K21, K8, K13, K23, K24, K17, K10, K11	21	%62
Sadece erkeklerin giyimi hakkında yazanlar	K14, K22, K9, K12, K15, K33, K7	7	%21
Sadece kadınların giyimi hakkında yazanlar	K31, K4, K5, K6	4	%12
Geçersiz yanıtlar	K1, K3	2	%6
Toplam		34	%100

Tablo 20'ye bakıldığında öğrencilerin önemli bir kısmının (f=21, %62) hem erkek hem de kadınların giyim kültürüyle ilgili ögeleri fark edip bunu anlattığı görülür. Az sayıda öğrenci de sadece

kadınların veya sadece erkeklerin farklı giyimini fark etmiştir. Bu soruyla ilgili öğrenci yanıtlarından bazıları şöyledir:

K11: Erkekler yelek giyiyorlar kadınlar ise eşarp takıyorlar. Kadınlar takı takıyorlar, erkekler yelek gömlek giyiyorlar.

K17: Erkekler yelek giyiyorlar, çizme ve kasket. Kadınlar eşarp takıyorlar.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

"Babam ve Oğlum" filmi; sosyal ve günlük yaşam, kişiler arası ilişkiler, gelenek-görenek, eğitim, folklor gibi kültürel unsurlara sahiptir. Bu unsurlar; 80 Darbesi'nin etkileri, yardımlaşma, yiyecek-içecek, ev hanımlarının ve özellikle annelerin rolü, köy hayatı, aile içi ilişkiler, aile yapıları, konukları karşılama ve ağırlama, ikram, selamlaşma, yemin, sofra kültürü, kahvehane kültürü, hobi ve boş zaman değerlendirme, çocuk yetiştirme tarzı, oyunlar, torunla olan ilişkiler, kuşak çatışması, hasta ziyareti, hoşgörü, ağıt, birlik olma, yöresel söyleyiş farklılıkları gibi birçok davranış ya da durum biçiminde filmde yer almıştır. Türkiye'de bir üniversitede C1 seviyesinde Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenen öğrenciler ile yapılan uygulamadan elde edilen verilere göre film, öğrencilere hedef davranışları gösterme ve kazandırma bakımından etkili olmuştur. Öğrenciler verdikleri cevaplarla kültürel unsurlar hakkında farkındalık kazandıklarını göstermiştir. Bu yönüyle araştırma, alandaki diğer çalışma sonuçlarıyla örtüşen verilere sahiptir.

C1 seviyesinde Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenen öğrenciler filmle ilgili kendilerine yöneltilen sorulara genellikle istendik cevaplar vermişlerdir. Buna göre şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Öğrenciler 80 Darbesi'nin sosyal hayata olan etkilerini fark etmiştir.

- Öğrenciler, hem sütannelik kavramını hem de yolda kalana yardım etme davranışını görmüştür.

- Öğrenciler; rakı-balık sofrasını, yemek vakitlerinde ailece birlikte olma durumunu, misafire özel hazırlık yapılmasını ve yer sofrasını tespit etmişlerdir.

- Öğrenciler, çay ve kahve içme alışkanlıklarıyla ilgili unsurların sosyal hayattaki rolünü görmüşlerdir.

- Öğrencilerin; annenin aile içindeki birleştirici rolünü, geniş aile yapısını ve babanın hane reisi olma durumunu fark ettikleri görülmektedir.

- Öğrenciler; misafirin özel olarak karşılanmasını ve ağırlanmasını, misafire ayrı oda ve temiz yatak verilmesini gözlemlemiştir.

- Öğrenciler, Türk kültüründeki selamlaşma biçimini ve karşılaşma esnasındaki davranışları (el öpme, öpüşme, sarılma, tokalaşma vb.) tespit etmiştir.

- Öğrenciler, Türk insanının boş zamanları değerlendirme ve eğlenme biçimini (kahvehanede vakit geçirme, nargile, rakı-balık sofrası, çay eşliğinde sohbet vb.) görmüşlerdir.

- Öğrenciler, "hayırlı işler, kolay gelsin, iyi günler" gibi kalıp ifadeleri fark etmişlerdir.

- Öğrenciler, standart Türkçe ile ağızlardaki farklı kullanım biçimlerini tespit etmişlerdir.

- Öğrenciler, hem erkek (bıyık bıraktığı, kasket taktıkları) hem de kadınların (yazma kullandığı, ellerine kına yaktığı, altın bileziklerini gösteriş amacıyla taktıkları, şalvar giydikleri) giyim kültürüyle ilgili ögeleri tanımıştır.

- Öğrenciler, kuşak çatışmasına ait ögeleri (küslük, farklı bakış açısı, tartışma vb.) görmüştür.

- Öğrenciler, özel günlerdeki hazırlığı (özel kıyafetler, fotoğraf çekilme, saç bakımı, hediyeler vb.) tespit etmişlerdir.

- Öğrenciler, cenaze evinde yas tutulup ağıt yakıldığını, kötü günlerde insanların birlikte ve dayanışma içinde hareket ettiğini görmüşlerdir.

- Öğrenciler, "Kur'an'a el basmak" ifadesini ve yemin etmenin işlevini görmüşlerdir.

- Öğrenciler, hasta ziyaret etmenin önemini ve biçimi kavramışlardır.

- Öğrenciler, şehrin meydanına asılan şehir takımının bayrağını ve insanların futbol tutkusunu görmüştür.

- Öğrenciler, dede ve nenenin torunla olan bağını ve ilişkisini görmüştür.

- Öğrenciler, köy hayatına dair yaşantıyı (köy hayatında hayvanların iş ve ulaşım aracı olması, yer yatağının varlığı, kadınların iş yükünü) fark etmişlerdir.

Sorulan sorularda en düşük düzeyde cevaplanan ve öğrencilerin fark etmekte zorlandıkları tek durum, çocuklara verilen ödül ve cezalardır. Çocuklara ödül olarak genellikle kitap veya oyuncak alınırken ceza olarak kulak çekme gibi fiziki şiddet içeren davranışlar uygulanmaktadır.

Denilebilir ki Babam ve Oğlum, Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretimi için kullanılabilecek ve öğrenenlere Türk kültürü ile ilgili pek çok durumu gösterebilecek nitelikte bir filmdir. Bu sonuç, alanda bu filmle ilgili yapılmış ve onun Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretimi alanında kullanılabileceğini gösteren pek çok çalışma (Acar & Voltan Acar, 2013; Badam, 2019; İşcan, 2011a; Karabağ Sarı, 2019; Yağbasan & Ateş, 2018; Yılmaz & Ertürk-Şenden, 2015) ile örtüşmektedir.

Bu filmden elde edilen sonuçlar, filmlerle ilgili yapılan diğer alan çalışmalarıyla örtüşmektedir. Örneğin Yılmaz ve Diril'in (2015) araştırmasında filmlerin kalıp cümleler, jest mimik ve benzeri Türk kültürüne ait davranışları kavramada etkili olduğunu, öğrencilerin Beyaz Melek filmini izleyerek ve etkinliklere katılarak, dili doğru zamanda, doğru yerde ve uygun biçimde kültürel unsurlarıyla beraber kullanmayı (Yılmaz & Diril, 2015: 238) öğreneceği belirtilmiştir. Yine İşcan (2011b), filmlerin, öğrencilerin Türk gelenek ve göreneklerini anlamalarına ve kültürel niteliklerini geliştirmelerine yardımcı olacağını belirtmiştir. Aynı çalışmada Türkçenin üstün gücünü ortaya koymada filmlerin önemli bir araç olduğu, öğrencilerin günlük yaşamda konuşulan Türkçeye aşinalığını arttırdığı dile getirilmiştir. Buna paralel olarak Kılınç (2024), filmlerin Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretiminde ihtiyaç duyulan gerçekçi ortamların sağlanmasında, dile ait söz varlığının bağlam içerisinde verilmesinde, farklı iletişimsel durumların canlandırılmasında kullanılabileceğini belirtmiştir. Ona göre filmler, ayrıca Türk kültürünün tanıtılması, Türkçenin söz varlığının ortaya konması, dil öğrenicilerinin kelime hazinelerinin zenginleştirilmesi, dört temel dil becerilerinin geliştirilmesi, dil öğrenme motivasyonlarının arttırılması, ders dışında da dil öğrenmelerinin desteklenmesi için de kullanılabilir. Balkanlı öğrencilerle yapılan bir çalışmada da filmlerin Türkçe öğrenme süreçlerine önemli bir katkısı olduğu belgelenmiştir. Bu araştırmada Balkanlı katılımcıların tamamı anlama becerilerinden dinlemenin, anlatma becerilerinden ise konuşmanın, bununla birlikte Türkçe sözcük öğrenmeye ve telaffuzlarının gelişmelerinde olumlu katkısının olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu katılımcılar; deyim, kalıp ifade, atasözü ve dil bilgisi öğrenmede filmlerin olumlu katkısının olduğunu belirtmiştir (Kırbaş, 2022: 215). Benzer sonuçlar Yılmaz ve İrşi'nin (2017) çalışmasında da vardır. Onlara göre sadece dil bilgisi kurallarını vererek hedef dili ve kültürü tam olarak öğretmek mümkün değildir. Öğretilen kelimelerin nerede nasıl kullanılacağının öğrenilmesi, kelimeleri söylerken nasıl bir tonlama kullanılacağı ya da hangi el ve yüz hareketlerinin de kullanılacağını öğretmek önemli bir yere sahiptir. Bu da ancak görsel ve hareketli öğelerden yararlanılarak mümkün olmaktadır (Yılmaz & İrşi, 2017: 155). Alandaki diğer araştırmalarda da benzer durumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Durak (2023), filmlerin dil yetilerinin gelişimine yönelik olarak öğrencilerin dinleme anlama, görme anlama, izleme anlama, telaffuz, kültür/ülke bilgisi, konuşma, sözcük dağarcığı, medya yetisi, okuma anlama, dil bilgisi, imla kuralları ve yazma alanlarında gelişme göstermesine yardımcı olacağını düşündüğünü göstermektedir.

Filmler yapısı gereğince dil öğretimine ve kültür taşıyıcılığına uygundur. Bu uygunluk filmlerin yabancı dil öğretiminde öğretim tekniği veya etkinlik aracı olarak kullanmanın önünü açmıştır (İşcan & Yassıtaş, 2019: 59). Sahadaki veriler, öğretmen yönlendirmesi sonucunda Türk kültür ögelerinin, filmler kullanılarak, geleneksel olarak tabir edilen yöntemlerden çok daha verimli biçimde öğretilebildiğini göstermiştir (İşcan & Delen, 2017). Ünlüler-Arabacı (2015) da filmlerin ders kitaplarının sıkıcılığından uzak olduğunu, bunun hem dil becerilerini edinmede hem de kültür aktarımında azımsanmayacak ölçüde fayda sağladığını belirtmiştir. Kalenderoğlu ve Çekici'ye (2017)

göre söz konusu faydaların sağlanması ve kültür aktarımında Türk filmlerinden daha iyi yararlanılabilmek için şunlar yapılmalıdır:

- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, Türk filmleri seviyelere göre aşamalandırılmalıdır. Hangi seviyede hangi filmin nasıl kullanılacağına ilişkin rehber kitaplar, öğreticilere yol gösterebilir.

- "Aile, misafirlik, evlilik, mutfak, ölüm" gibi belirli konulardaki filmler seçilerek kültür aktarımı konusunda uygulamalı akademik çalışmalar yapılabilir.

- Ders kitapları, öğrencileri Türk filmi izlemeye teşvik edebilir.

- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde film kullanımına yönelik öğretmen ve öğrenci görüşlerini derleyen araştırmalar yapılabilir.

- Klasikleşmiş Türk filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere izletilmesi, kültür aktarımının yanı sıra öğrencilerin sosyalleşmelerine de zemin hazırlayabilir.

Sonuç olarak denilebilir ki Babam ve Oğlum başta olmak üzere, Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğretirken dil becerilerini, dil bilgisi öğretimini, kültür aktarımını ve çevre bilgisini öğretmek için filmlerden yararlanılabilir. Bunlar zengin kültürel ve dilsel içeriğe sahiptir. Öğrenciler bu materyallerle dilin hem kullanımını hem de bağlamını öğrenirler. Onlar, görseller vasıtasıyla kültüre, ülkeye ve insan ilişkilerine dair pek çok şeyi de görmüş olurlar. Bu yüzden filmlerin ders ortamında sıklıkla kullanılması önerilmektedir.

Öğrenme sırasında aktif olan duyular arttıkça ve materyaller çeşitlendikçe öğrenmenin daha kalıcı hâle geldiğini bilinmektedir. Filmler hem görsel hem işitsel araçlar olduğunda birden fazla duyuya aynı anda hitap eder ve daha fazla öğrenmenin önünü açarlar (Arslan & Adem, 2010). Özellikle yabancı bir dil öğrenenler için filmler hem ders esnasında hem de ders sonrasında oldukça öğretici ve hatırlatıcı birer materyaldir. Zeytinkaya (2018), filmlerin; öğrencilerin kelime dağarcığını geliştirmede, öğrendiklerini unutma olasılığını azaltmada, yeni şeyler öğrenmek için onları güdülemede, onlara farklı bakış açıları kazandırmada ve öğretim etkinliğine etkin biçimde katılmalarını teşvik etmede kullanılabileceğini belirtmiştir. Bunun yanında öğrenme ortamında filmlere ek olarak Yağlı'nın (2018) belirttiği gibi öğrencilere katkı sağlayacak çizgi roman ve resimli hikâye kitapları, reklam afişleri, karikatür benzeri farklı kaynaklarla öğrenme ortamını zenginleştirmek gerekmektedir. Ancak tüm bu kazanımların elde edilebilmesi için alanda var olandan (İşcan, 2017; Yılmaz, 2020) çok daha fazla filmlerin kullanımına yönelik etkinlikler hazırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Acar, T., & Voltan Acar, N. (2013). Babam ve Oğlum filminin çok kuşaklı/kuşaklararası aile terapisinin temel kavramları açısından değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 37-53.

Açık Önkaş, N. (2010). Türkçe öğretiminde teknoloji kullanımı ve kalıcı öğrenme. *Eğitim Teknolojileri Araştırma Dergisi*, 1(2), 811-816.

Arslan, M. & Adem, E. (2010). Yabancılara Türkçe öğretiminde görsel ve işitsel araçların etkin kullanımı. *Dil Dergisi*, 147(63), 63-86.

Badam, A. (2019). Çeviri dili ve Türk kültürünün Moğolistan'da yayılımı. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 121-130.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5(2), 368-388.

Bedük, M. (2023). Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretiminde kültür aktarımı: Babam ve Oğlum filmi örneği. [Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi].

Byram, M. (2008). From foreign language education to education for intercultural citizenship: Essays and reflections. Multilingual Matters.

Ceylan Çapar, M. & Ceylan, M. (2022). Durum çalışması ve olgubilim desenlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 295-312.

Durak, G. (2023). Kültürel/tarihsel belgesel filmlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin sözcük dağarcığı gelişimine katkısı: Gizemli Tarih Göbeklitepe belgeseli örneği. [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi].

Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. Language Teaching, 40(2), 97-118.

Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. Türk Dili, 729, 50-57.

Gülseven, Ü. (2014). Yabancılara Türkçe öğretiminde filmlerin önemi ve kullanımı. 3rd International Conference On Language and Literature "Turkish in Europa", 10 Aralık 2014, Tirana: *Bildiri Kitabı*, 404-412.

İşcan, A. & Delen, M. (2017). Yabancılara Türkçe öğretiminde filmlerin kullanımı (Selvi Boylum Al Yazmalım filmi örneği). *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 87-101.

İşcan, A. & Karagöz, B. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisi kazandırmada filmlerin kullanımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1265-1278.

İşcan, A. & Yassıtaş, T. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde farklı öğretim alanlarına yönelik film etkinlikleri: Uzun Hikâye film örneği. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 49-60.

İşcan, A. (2011a). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde filmlerin yeri ve önemi. *Turkish Studies,* 6(3), 939-948.

İşcan, A. (2011b). Yabancılara Türkçe öğretiminde suggestopedianın (telkin yöntemi) kullanımı. *Turkish Studies,* 6(1), 1317 – 1322.

İşcan, A. (2017). Filmlerle yabancılara Türkçe öğretimi. *Nobel Akademik Yayınları.*

Kalenderoğlu, İ. & Çekici, Y., E. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde B2 düzeyinde Türk filmleriyle kültür aktarımı: Neşeli Günler örneği. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi,* 2(2), 47-57.

Karabağ Sarı, Ç. (2019). 12 Eylül filmleri ve üniversite gençliği: Politik söylemler bağlamında 12 Eylül filmlerinin alımlanması. Sinecine: *Sinema Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 9-39.

Kılınç, O. (2024). Yabancılara Türkçe öğretiminde görsellik ve işitsellik yönüyle film /video kullanımı. International *Journal of Language Academy*, 12(1), 343-358.

Kırbaş, G. (2022). Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısı bakımından değerlendirilmesi: Balkanlar örneği. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi,* 2(2); 201-221.

Kramsch, C. (1998). Language and culture. Oxford University Press.

McKay, S. L. (2003). Teaching English as an international language: Rethinking goals and approaches. Oxford University Press.

Mutlu, H., H. & Süğümlü Ü. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde reklam filmlerinin farklı beceri ve seviyelerde kullanımı. *Turkish Studies,* 13(27), 1039-1053.

Onat Kocabıyık, O. (2015). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.

Özcan, Ş., & Altıparmak, H. M. (2016). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel yaşam alanlarından hareketle bilgisayar destekli bir kaynak önerisi: Görsel senaryo. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 13(34), 68-77.

Sherman, J. (2003). Using authentic video in the language classroom. Cambridge University Press.

Sülükçü, Y. (2011). Yabancılara Türkçe öğretiminde (temel seviye A1) bilgisayar destekli materyal geliştirme ve bunun öğrenci başarısına etkisi. [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].

Swaffar, J. K. (1998). Reading in a second language: Process and pedagogy. Prentice Hall.

Ünlüler Arabacı, P. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yararlanılan kısa ve uzun metrajlı filmlerin Kırgızistan bağlamında değerlendirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 83-97.

Yağbasan, M. & Ateş, U. (2018). 1980 öncesi ve 2000 sonrası Türk sinemasında ailenin temsili. Akademik Bakış *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* 67, 26-40.

Yağlı, A. (2018). Çizgi filmlerin yabancı dil öğretiminde kullanılması Martine (Ayşegül) örneği. Social, *Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 4(12), 702-709.

Yıldız, S. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme sorunu: Nicel ve nitel paradigmalardan örnekleme kuramına bütüncül bir bakış. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy),* 3(11), 421-442.

Yılmaz, F. & Diril, A. (2015). Filmlerle yabancılara Türkçe öğretimi: Beyaz Melek film örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3(10), 223-240.

Yılmaz, F. & Ertürk Şenden, Y. (2015). Yabancılara Türkçe öğretiminde kalıp sözler: "Babam ve Oğlum" film örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 32, 187-202.

Yılmaz, F. & İrşi, A. (2017). Yabancılara Türkçe öğretiminde TV dizilerinin kullanımı. *International Journal of Languages' Education and Teaching* (IJLET), 5(2), 144-157.

Yılmaz, F. (2020). Film etkinlikleriyle yabancılara Türkçe öğretimi. *Akademisyen Kitapevi.*

Zeytinkaya, D. (2018). Filmler yabancı dil öğretiminde nasıl etkin bir şekilde kullanılabilir?. *Turkophone*, 5(3), 30-37.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

STEM Temelli Geometri Etkinliklerinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Matematik Tutumlarına Etkisi

The Effect of Stem-Based Geometry Activities on Students' Academic Achievement and Mathematics Attitudes*

Erkan GÜLER
Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
erkangulerr02@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2290-7741

Yusuf ERGEN
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
yergen22@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-4313-5354

Öz: Bu araştırmada, STEM temelli geometri etkinliklerinin öğrencilerin geometri başarılarına ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Araştırmada ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2022-2023 eğitim öğretim yılında ilkokul 3. Sınıfta (8-9 yaş) öğrenim gören 56 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre; STEM etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin ön test- son test geometri başarı puanları arasında ve ön test- son test matematiğe yönelik tutum puanları arasında istatiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. MEB öğretim programının uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin geometri başarılarının ve matematiğe yönelik tutumlarının ön test-son test puanları arasında da istatiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmüştür. STEM temelli geometri öğretimi yapılan deney grubu ile MEB öğretim programı uygulanan kontrol grubunun geometri başarı ve matematiğe yönelik tutum son test puanları arasında ise deney grubu lehine istatiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. STEM temelli geometri etkinliklerinin öğrencilerin geometri başarılarını ve matematik tutumlarını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: STEM, geometri, ilkokul, matematik tutumu.

Abstract: This study examined the effects of STEM-based geometry activities on students' geometry achievement and attitudes towards mathematics. A quasi-experimental design with pretest-posttest control group was used in the study. The study sample consisted of 56 students in the 3rd grade (8-9 years old) of primary school in the 2022-2023 academic year. According to the results of the study, it was determined that there was a statistically significant difference between the pre-test and post-test geometry achievement scores and pre-test and post-test attitude towards mathematics scores of the experimental group students in which STEM activities were applied. There was also a statistically significant difference between the pre-test and post-test geometry achievement and attitudes towards mathematics scores of the control group students to which the MEB curriculum was applied. A statistically significant difference was found in favour of the experimental group between the post-test scores of geometry achievement and attitudes towards mathematics of the experimental group, which received STEM-based geometry instruction, and the control group, which received

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 24.11.2024 *Kabul Tarihi:04.04.2025* *Yayın Tarihi: 30.04.2025*
Atıf: Güler, E. & Ergen, Y. (2025). STEM temelli geometrik etkinliklerinin öğrencilerin akademik başarılarına ve matematik tutumlarına etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 32–45. Doi: 10.33437/ksusbd.1590429

the MoNE curriculum. STEM-based geometry activities positively affect students' geometry achievement and mathematics attitudes conclusion was reached.

Keywords: STEM, geometry, elementary school, mathematics attitude.

GİRİŞ

Eğitim sistemleri ve teknoloji yatırımları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine yön vermektedir. Toplumların gelişmesinde önemli bir nokta olan teknolojinin varlığı ve geliştirilmesi ülkeler arasında bir rekabete dönüşmüştür. Bu rekabet ile ülkeler bilime, teknolojiye ve mühendisliğe olan yatırımlarını artırmaya başlamışlardır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018a). Ülkeler arası rekabetten dolayı nitelikli iş gücüne sahip donanımlı bireylere olan ihtiyaç daima artış göstermektedir (Kırkıç vd., 2018; MEB, 2016; Tutkun, 2010). Eğitimin hedeflerinden biri de bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uyduran bireyler yetiştirme zorunluluğudur (Aydın, 2003). Yaşadığımız çağ ve gelecek yıllar için farklı düşünen, mantıklı karar veren, yeni fikirler üretebilen ve 21.yy. becerileri ile donanımlı bireyler yetiştirmek önemli hale gelmiştir. Bu durumda eğitim sistemi kilit nokta konumundadır. Eğitim sistemini bireylerin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirerek güncellemek önemlidir. Eğitim sistemlerinde yapılacak olan değişikliklerle donanımlı bireyler yetiştirilebilir. Bu donanımlardan biri de matematik becerileridir.

Matematik dersleri günlük yaşamda önemli olduğu kadar sınavlar, işe girme, iyi bir eğitim alma ve başarı olarak kabul edilme açısından da önemlidir. Ancak genellikle soyut bir ders olarak kabul edilir. Öğrencilerin matematik dersini diğer derslere göre daha soyut görmesi, konularla ve günlük yaşamla bütünsel bir ilişki kuramaması, öğrencilerle bireysel olarak etkileşim kurma fırsatının sınırlı olması, öğrenmede çok fazla pratik yapılaması gibi faktörlerden dolayı öğrencilerde korku ve kaygı yaratır (Koç & Yücel, 2011). Matematik öğretim yöntemlerinin öğrencileri aktif kılan, kendilerini rahatça ifade edebilen, bireylerin kendilerine özel uygulama ve çözüm yöntemleri geliştirmesini sağlayarak matematiğe karşı ön yargıları bitirmesi beklenir. Böylece toplumun büyük bir kısmı matematiksel ön yargılardan kurtulup matematik tutumları olumlu hale gelebilir (Umay, 1996).

Matematik, hayatımızın her köşesinde yer almaktadır. Matematiksel bakış açısı kazandırmanın bireylerin hayatına olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Örneğin, en basit haliyle markette alışveriş yapılırken, saati söylerken matematik kullanılır. Yine eğitim sisteminin vazgeçilmezi olan yazılımların ve yapay zekanın matematik üzerine inşa edildiği söylenebilir. Bu sebeple matematiğe gereken önemi vererek bilimsel ve ekonomik alanlarda ilerleme sağlanabilir. Bu önemi, edindiğimiz matematiksel bilgileri günlük yaşamımızda uygulayarak gösterebiliriz (Işık vd., 2008). Çünkü matematik ile yaşadığımız dünyayı anlamlandırabiliriz. Matematikte formüllerin yanı sıra herkesin kolaylıkla anlayabileceği şaşırtıcı sayıda uygulama bulunmaktadır. Günlük tıbbi kayıt akışı, ilaçların tedavi sürecine etkileri, aylık harcamalar, çocuğun gelişimi vb. tüm bu bilgiler doğrulanabilir, öngörülebilir ve anlaşılır hale getirilerek günlük yaşam kolaylaştırabilir. Matematik karışık durumları daha sade hale getirerek dünyayı daha yaşanabilir kılar (Buijsman, 2020).

Geometride matematiğin bir alt alanı olarak insan yaşamının birçok noktasına etki eder. Bu etkiyi görebilmek için diğer disiplinlerle ilişkilendirilerek geometri eğitimi verilmesi önemli bir nokta olarak görülebilir. Matematiğin farklı disiplinlerle verilmesi STEM yaklaşımına dikkatleri çekmektedir. STEM yaklaşımı kendisini oluşturan disiplinlerin bütünleştirilerek verilmesini sağlayan, erken yaşlarda başlayan ve üniversite eğitimini de içine alan bir eğitim anlayışıdır (Akgündüz vd., 2015; Ergen & Güler, 2023; Gonzalez & Kuenzi, 2012). Matematik disiplini STEM yaklaşımında M harfiyle gösterilir ve matematiksel düşünceyi kapsar. Matematik bazen tüm dersler arasında en zorlu ders olarak görülür, ancak onu STEM yaklaşımı ile diğer disiplinlerle bütünleştirmek çocukların matematikle ilgilenmesine ve yaşamları boyunca faydalı olacak beceriler geliştirmesine yardımcı olabilir. Matematiğin bu yöntemlerle verilmesi ile matematiğin toplumsal faydası arttırılabilir. Matematik dersi toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında ve problemlerin çözümünde daha işlevsel kullanılabilir. Bu durum genelde matematiğin özelde ise geometrinin nasıl öğretilmesi gerektiği sorusunu akıllara getirmektedir.

Günlük hayat ile iç içe olan, matematiğin temelini oluşturan alanlardan biri de geometridir (Yıldırım, 2009). Kutlusoy'a (2013) göre geometri insanların en fazla yararlandığı ve günlük hayatlarını kolaylaştırmak için çok uğraştıkları tarihi Babillilere ve Mısırlılara kadar uzanan bir alandır.

Çevremizdeki varlıkların şekilleri, birçok kullanım alanları, insanların hayatını kolaylaştırma, geometri alanını hayatımızda önemli hale getiren bazı sebeplerdir (Aksu, 2005). Geometri öğrenciye farklı pencerelerden bakmayı sağlayan, düşünmeyi ve düşünülen olayı somutlaştırmayı sağlayan farklı bir bilim dalıdır (Kaya, 1985). Kılıç'a (2003) göre geometri ile uğraşmak bireylerde analiz, genelleme, sentez, karşılaştırma gibi becerilerin gelişmesine olumlu yönde etki eder; öğrendiklerini şekle dökme, düzenli ve dikkatli olma, inceleme ve araştırma gibi bilimsel becerileri de kazandırır. Geometrinin bireylere olan bütün bu olumlu yönleri düşünüldüğünde, geometri eğitimine küçük yaşlarda başlanılması ile öğrencilerde geometri bilincinin oluşmasında ve zihinsel gelişimlerine olumlu yönde etki edeceği söylenebilir. Nitekim, MEB (2024) ilkokul matematik dersi öğretim programında ilkokulun bütün sınıflarında "Nesnelerin Geometrisi" teması altında geometri kazanımlarına yer verilmiştir. Programda bu temanın amacı, geometrinin günlük hayattan nesnelerle ilişkilendirilerek somut bir şekilde öğrenilmesini sağlamak şeklinde belirtilmiştir (MEB, 2024). Develi ve Orbay (2003) küçük yaşlardaki çocuklarda geometri öğretiminin oyunlaştırılarak verilmesini ve bulmaca gibi yöntemlerle devam ettirilmesini ifade etmişlerdir. Altun (1998) bireyler okul yaşamından önce geometriye yönelik bir takım informal bilgileri kazandığını ve okulun da amacının bu bilgileri bireylerin gelişimini dikkate alarak formal hale getirmek olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak matematik ile geometri öğretiminde yüksek fayda sağlayabilir. Her öğrencinin bireysel öğrenme hızları dikkate alınarak çeşitli bilgi ve becerilerin harmanlanarak kullanmasını temel alan STEM yaklaşımı araştırmacıların ve uygulayıcıların dikkatini çekmektedir. Çağın istediği nitelikli bireylerin yetiştirilmesi için STEM eğitiminin yaygınlaştırılması gerekir (Çorlu vd., 2014). Günümüz eğitim anlayışlarına farklı bir alternatif olan STEM ile öğrenilen bilgileri günlük yaşamlarına aktarmalarına destek olabilmektedir. STEM eğitiminde özellikle teknoloji ile mühendislik alanlarının diğer derslerle bütünleştirilmesi esastır. STEM eğitimi sadece öğrencileri değil, öğretmen ve öğretmen adaylarını da yakından ilgilendiren onların gelişimine destek olan bir yaklaşımdır. Ersoy (2023)' un STEM'in merkeze alındığı çalışmasında STEM yaklaşımının öğrencilerin matematik başarılarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Yine Şireci (2021) yaptığı çalışmada STEM eğitiminin öğrenci başarısı üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirlemiştir.

Geometri eğitiminde STEM yaklaşımını düşündüğümüzde aklımıza ilişkilendirme, okuduğunu anlama ve iletişim becerileri gibi matematik becerilerinin yanı sıra disiplinler arası yaklaşım ve gerçekçi matematik öğretim yaklaşımları gelmektedir. Bütün bu yaklaşımları geometri öğretiminde kullanarak öğrencilerin geometri dersine daha fazla ilgi duymaları beklenebilir. Matematiğin bazı kazanımlarında geometri ön koşulunun olması, gerçek yaşamda geometrinin kendini daha somut olarak hissettirmesinden hareketle geometri kazanımlarının nasıl öğretilmesi gerektiği sorusu bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Yine bu alanda yapılan çalışmalara baktığımızda Daymaz (2019), yedinci sınıf çember ünitelerinin öğretimi sırasında STEM etkinliklerini uygulamış ve bu etkinliklerin öğrencilerin akademik başarısına, motivasyonuna ve STEM kariyerlerine etkisini araştırmıştır. Araştırmada STEM eğitiminin öğrencilerin çember ünitelerindeki başarısını arttırdığı, motivasyona olumlu etki yaptığı ve STEM kariyer alanlarına olan ilgiyi artırdığı ortaya çıkarmıştır. Erçetin (2021) çalışmasında STEM odaklı matematik etkinlikler ile öğrencilerin akademik başarılarını, matematiğe yönelik tutumlarını ve derse yönelik ilgilerini belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında STEM merkezli matematik eğitimi alan deney grubu ile müfredata göre eğitim alan kontrol grubunun akademik yetenek ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. İlkokul 3.sınıf düzeyindeki geometri kazanımlarına yönelik STEM temelli öğretimin literatürde olmadığını görebilmekteyiz. Bu doğrultuda araştırmanın amacı STEM etkinliklerinin ilkokul 3 sınıf öğrencilerinin geometri başarılarına ile matematik tutumuna olan etkisini incelemektir.

Bu hedefler doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi '' İlkokul 3. sınıf matematik dersi geometri öğrenme alanına yönelik uygulanan STEM temelli etkinliklerin öğrencilerin geometri başarıları ile matematik tutumlarına olan etkisi nasıldır?'' şeklinde belirlenmiştir.

Bu araştırmanın ana problemine ilişkin alt problemleri ise şunlardır;

1. Deney grubu öğrencilerinin ön ve son test geometri performansları ve matematiğe yönelik tutum puanları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

2. Kontrol grubu öğrencilerinin ön ve son test geometri performansları ve matematiğe yönelik tutum puanları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

3. Deney ve kontrol grubu son test verilerine göre öğrencilerin geometri performansları ile matematiğe yönelik tutumları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, örneklemi ve seçimi, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizi süreci ile araştırmanın etik izinlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgiler başlıklar halinde aşağıda açıklanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Eğitim alanında yapılan çalışmalarda yeni gruplar oluşturmak ve bu gruplara yeniden öğrenci atanması zordur. Bu nedenle bulunan grupların deney ve kontrol grubu şeklinde belirlendiği yarı deneysel modelin eğitim araştırmalarında sıkça kullanıldığı söylenebilir. Yarı deneysel araştırma modeli, deney ile kontrol gruplarına seçkisiz atama imkanının olmadığı, neden-sonuç ilişkisini belirlemek amacıyla yapılacak çalışmalarda kullanılır (Büyüköztürk vd., 2012). Bu durumdan dolayı bu araştırmada öğrencilerin gruplara yeniden atanması yerine hem geometri başarısı hem de matematiğe yönelik tutum değişkeni için deney grubu ile var olan gruplar arasında anlamlı fark bulunmayan bir grup rastgele yöntemle kontrol grubu olarak seçilmiştir. Bu nedenle araştırmada yarı deneysel desen kullanılması uygun görülmüştür (Sağkal & Türnüklü, 2017). Bu araştırmada ilkokul üçüncü sınıf matematik dersi geometri öğrenme alanlarına ait kazanımlarının öğretilmesinde STEM etkinliklerinin kullanılmasının; öğrencilerin geometri başarıları ile matematik tutumlarına olan etkisi incelenmiştir. Bu araştırmada hangi ölçme araçlarının hangi aşamada kullanıldığını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. *Araştırma Deseni*

Gruplar	Ön test	Uygulama	Son test
Deney Grubu	Geometri Başarı Testi Matematik Tutum Ölçeği	STEM Temelli Ders Planları ile Geometri Öğretimi	Geometri Başarı Testi Matematik Tutum Ölçeği
Kontrol Grubu	Geometri Başarı Testi Matematik Tutum Ölçeği	2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinlikler	Geometri Başarı Testi Matematik Tutum Ölçeği

Araştırma Örneklemi

Araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş ilinde bir devlet okulundaki 3.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Deneysel çalışma öncesinde 3. sınıf öğrenci velilerinden yazılı olarak gerekli izinler alınmıştır. Bu çalışmada mevcut örnekleme kolay ulaşabilme, erişebilme, araştırmacıya sürat kazandırma yararlarından dolayı uygun örnekleme yöntemi seçilmiştir. Uygun örnekleme kolay ulaşılabilen gönüllü bireylerin varlığında kullanılmaktadır (Johnson & Chiristensen, 2014). Araştırmacının sınıf öğretmeni olarak görev yaptığı 3-B şubesi uygulama kolaylığı açısından deney grubu olarak seçilmiştir. Aynı okuldan birden fazla kontrol grubu oluşturulmuş ve deney grubu ile kontrol gruplarının ön test puanları karşılaştırılmıştır. Hem geometri başarısı hem de matematiğe yönelik tutum değişkeni için deney grubu ile aralarında anlamlı fark bulunmayan bir grup rastgele yöntemle kontrol grubu olarak seçilmiştir. Seçilen bu gruplara ilişkin veriler Tablo 2. ve Tablo 3.'te verilmiştir.

Tablo 2. *Deney ve Kontrol Grubu Ön Test Geometri Başarılarına İlişkin Bağımsız Örneklem t- testi Sonucu*

	n	x	Ss	t	p
Deney Ön Test	28	40,86	14,62	-1,187	,240
Kontrol Ön Test	28	44,43	12,28		

Deney ve kontrol grubu geometri başarıları ön testlerinin farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda iki grubun ön test sonuçlarının anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir (t=- 1.187, p>.05).

Tablo 3. *Matematik Tutumlarına İlişkin Deney ve Kontrol Grubu Ön Test Bağımsız Örneklem t-testi Sonucu*

	n	x	Ss	t	p
Deney Ön Tutum	28	75	14,78	,261	,795
Kontrol Ön Tutum	28	73,79	11,60		

Deney ve kontrol grubu matematik tutum puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda iki grubun ön test sonuçlarının anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur (t= .261, p>.05).

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin demografik bilgilerini gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. *Deney- Kontrol Gruplarının Demografik Bilgileri*

	Kız Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Yüzdesi	Erkek Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Yüzdesi	Toplam
Deney Grubu	11	39,28	17	60,72	28
Kontrol Grubu	11	39,28	17	60,72	28

Tablo 4'te görüldüğü gibi hem deney hem de kontrol grubu 28 öğrenciden oluşmaktadır. Her iki grubun erkek öğrenci sayısı 17 iken kız öğrenci sayısı 11 olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırma için verilerin toplanmasında araştırmacıların geliştirdiği ''Geometri Başarı Testi'' ve öğrencilerin matematik tutumlarını belirleyebilmek amacıyla Yıldırım ve Gülburnu (2021)'nun geliştirdiği ''İlkokul ve Ortaokul Öğrencileri İçin Matematik Tutum Ölçeği'' araştırmacılardan izin alınarak kullanılmıştır.

Araştırmacı tarafından geliştirilen ve uygulaması yapılan geometri başarı testi; ilkokul üçüncü sınıf matematik öğretim programında bulunan ve geometri öğrenme alanında yer alan kazanımlar temel alınarak hazırlanmıştır. Kazanımlara yönelik belirtke tablosu hazırlanarak her kazanıma en az 2 soru olacak şekilde çoktan seçmeli sorular hazırlanmıştır. Böylece başarı testinin kapsam geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Tamamı çoktan seçmeli sorulardan oluşan 45 soru maddesi hazırlanmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan başarı testi; 20 yıllık tecrübesi olan Türkçe öğretmenine, 12 yıllık tecrübesi olan sınıf öğretmenine, matematik alanından uzman olan 2 öğretim üyesine ve ölçme değerlendirme alanında doktora yapmakta olan doktora öğrencisi tarafından incelenmiştir. Deneme başarı testinin pilot çalışması 2022-2023 eğitim-öğretim yılında 4. sınıfta öğrenim gören 30 öğrenciye 75 dakika süre verilerek uygulaması yapılmıştır. Pilot çalışmasından sonra hazırlanan deneme başarı testinin uygulaması Kahramanmaraş İlinde 4. sınıfta eğitim öğretimine devam eden toplam 275 öğrenciye uygulanmıştır. 3.sınıf öğrencilerinin STEM etkinlikleri ile yapılacak olan kazanımları daha almadıkları için deneme başarı testi uygulaması 4. sınıf öğrencileriyle yapılmıştır. Deneme başarı testinden nihai başarı testini oluşturmak için öğrencilerin cevaplarından alınan veriler ışığında madde güçlük indeksleri ve madde ayırt edicilik indeksleri hesaplanmıştır. Deneme geometri başarı testinin istatiksel analizleri yapıldıktan sonra teste son şekli verilerek nihai geometri başarı testi

oluşturulmuştur. Nihai geometri başarı testi 25 sorudan oluşmaktadır. Geometri başarı testinin güvenirliğini için KR-20 katsayısını hesaplanmıştır. KR-20 katsayısının yüksek olması testin güvenilir olduğunu gösterir (Turgut & Baykul, 2012). Geliştirilen geometri başarı testinin KR-20 iç tutarlılık değeri 0,87 olarak bulunmuştur. Bulunan bu değer test sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

İlkokul ve Ortaokul Öğrencileri İçin Matematik Tutum Ölçeğinde toplam 27 madde bulunmaktadır. 5'li dereceleme sistemin olduğu ölçekte, 9 olumlu, 18 olumsuz madde bulunmaktadır. Maddelere verilecek cevaplar Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Yıldırım ve Gülburnu (2021) tarafından ölçeğin güvenirlik katsayı değeri (Cronbach Alpha) 0.88 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise güvenirlik katsayı değeri (Cronbach Alpha) 0.77 olarak bulunmuştur. Kılıç'a (2016) göre, Cronbach Alpha katsayının 0.7 ve üstü olması ölçeğin güvenirliğinin iyi olduğunu gösterir. Buna göre ölçeğin güvenilirlik düzeyinin iyi olduğu söylenebilir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan 11 haftalık ders planları araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Ders planları hazırlanırken MEB (2018b) tarafından güncellenen 3. sınıf Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, Matematik Dersi Öğretim Programı, MEB Teknoloji ve Tasarım Dersi Öğretim Programı ve Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı incelenmiştir. Her bir kazanımın öğretilmesinde hazırlanan STEM etkinliklerinin temelinde günlük yaşamda karşılaşılabilecek problemlerin olmasına dikkat edilmiştir. STEM ders planları hazırlanırken Çevik, Şentürk ve Abdioğlu (2019) tarafından hazırlanan STEM etkinlik planları format olarak temel alınmıştır. Hazırlanan STEM ders planlarından bir örnek Ek.1 olarak paylaşılmıştır. STEM ders planlarında geometri öğrenme alanı kazanımları temel alınmıştır.

Bu çalışmada etkinliklerin uygulanması deney ve kontrol gruplarında aynı tarihte başlamış ve aynı tarihte bitirilmiştir. Bu araştırma haftada 5 ders saati olacak şekilde toplam 11 hafta boyunca 6 tane STEM etkinliği uygulaması şeklinde yapılmıştır. Deneysel uygulamaya geçmeden önce her iki gruba da ön test ve matematiğe yönelik tutum ölçeği uygulaması yapılmıştır. Veriler SPSS istatistik programı ile analiz edilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayanların geometri başarı testi ve matematik tutum ölçeğine verdikleri cevapların dağılımlarının tespiti için betimsel istatistik tekniklerden basıklık ve çarpıklık değerlerinden yararlanılmıştır. George ve Mallery (2016), verilerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin +2 ile -2 aralığında olmasının normal dağılım için yeterli olduğunu belirtmiştir. Matematik tutum ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında genel olarak sonuçların +1.5 ile - 1.5 arasında değiştiği görülmektedir. Geometri başarı testinin çarpıklık ve basıklık değerleri ise -1/+1 arasında olduğu görülmektedir. Her iki tablodaki çarpıklık ve basıklık sonuçları incelendiğinde sonuçların normal dağıldığı görülmektedir. Sonuçların normal dağılmasından dolayı araştırma sorularının analizinde parametrik testler kullanılmıştır.

Araştırmanın Etik İzinleri

Bu çalışma, araştırma etinin gerektirdiği ilkelere uygun olarak yürütülmüştür. Çalışma için gerekli etik kurul izinleri alınmıştır. Etik kurul izni kapsamında; (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu), (03.10.2022), (E-72321963-020-159881) sayılı belge alınmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde STEM temelli geometri öğretiminin ilkokul üçüncü sınıf öğrencilerinin geometri başarılarına ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılan ön test, son test ve matematiğe yönelik tutum ölçeği uygulamalarının analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Deney grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre geometri başarılarına yönelik bulgular

STEM temelli geometri etkinliklerinin uygulamasının yapıldığı deney grubundaki öğrencilerin ön test ve son test geometri başarı puanları arasında anlamlı bir farkın oluşup oluşmadığını belirlemek için bağımlı örneklem t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 6. *Deney Grubu Geometri Başarılarına İlişkin Bağımlı Örneklem t- testi Sonucu*

	n	x	Ss	t	p
Deney Ön Test	28	40,86	14,08	-8,257	,000*
Deney Son Test	28	69	9,01		

*p<.05

Deney grubu öğrencilerinin geometri başarılarının STEM temelli etkinliklere göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan bağımlı örneklem t testi sonucunda deney grubundaki öğrencilerinin geometri başarılarının anlamlı şekilde farklılaştığı (t=- 8,257, p <.05) bulunmuştur. Deney grubunun ön test ve son test ortalamaları dikkate alındığında son test ortalamasının (X =69) ön test ortalamasından (X = 40,86) fazla olduğu görülmektedir. Buna göre STEM etkinlikleri ile verilen geometri öğrenme alanı kazanımlarının deney grubu öğrencilerinin geometri başarılarında anlamlı farklılaşma sağladığı söylenebilir.

Deney grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre matematiğe yönelik tutumlarına ilişkin bulgular

STEM temelli geometri etkinliklerinin uygulamasının yapıldığı deney grubundaki öğrencilerin ön ve son test matematiğe yönelik tutum puanları arasındaki farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla bağımlı örneklem t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 7. *Deney Grubu Matematik Tutumlarına İlişkin Bağımlı Örneklem t- testi Sonucu*

	n	x	Ss	t	p
Deney Ön Tutum	28	75	15,26	-3,109	,005*
Deney Son Tutum	28	87	10,62		

*p<.05

Deney grubu öğrencilerinin matematik tutumlarının STEM temelli etkinliklere göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan bağımlı örneklem t testi sonucunda deney grubundaki öğrencilerin matematik tutumlarının ön test ve son test verilerine göre anlamlı şekilde farklılaştığı sonucuna varılmıştır (t=-3,109, p<.05). Deney grubunun ön tutum ve son tutum ortalamaları dikkate alındığında son tutum ortalamasının (X =87), ön tutum ortalamasından (X = 75) fazla olduğu görülmektedir. Buna göre STEM etkinlikleri ile verilen geometri öğrenme alanı kazanımlarının deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarında olumlu bir farklılaşma sağladığı söylenebilir.

Kontrol grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre geometri başarılarına yönelik bulgular

2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinliklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test geometri başarı puanları arasında anlamlı bir farkın oluşup oluşmadığını belirlemek için bağımlı örneklem t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 8. *Kontrol Grubu Geometri Başarılarına İlişkin Bağımlı Örneklem t- testi Sonucu*

	n	x	Ss	t	p
Kontrol Ön Test	28	44,43	12,28	-2,964	,006*
Kontrol Son Test	28	56,71	12,24		

*p<.05

Kontrol grubu öğrencilerinin geometri başarılarının ön test ve son test puanlarına göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan bağımlı örneklem t testi sonucunda kontrol grubu öğrencilerinin geometri başarılarının anlamlı olarak farklılaştığı (t=-2,964, p<.05) bulunmuştur. Kontrol grubunun ön test ve son test ortalamaları dikkate alındığında son test ortalamasının (X =56,71), ön test ortalamasından (X = 44,43) fazla olduğu görülmektedir. Buna göre 2018 MEB Öğretim Programı Temelli

Etkinlikler ile verilen geometri öğrenme alanı kazanımlarının kontrol grubu öğrencilerinin geometri başarılarında bir farklılaşma sağladığı söylenebilir.

Kontrol grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre matematiğe yönelik tutumlarına ilişkin bulgular

2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinlikler uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test matematiğe yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farkın oluşup oluşmadığını belirlemek için bağımlı örneklem t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 9. *Kontrol Grubu Matematik Tutumlarına İlişkin Bağımlı Örneklem t- testi Sonucu*

	n	**x**	**Ss**	**t**	**p**
Kontrol Ön Tutum	28	73,79	11,28	5,107	,000*
Kontrol Son Tutum	28	61,64	5,98		

*p<.05

Kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının ön tutum testi ve son tutum testi ölçümlerine göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan bağımlı örneklem t testi sonucunda kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı (t=5,107, p <.05) bulunmuştur. Kontrol grubunun ön tutum ve son tutum ortalamaları dikkate alındığında ön tutum ortalamasının (X =73,79), son tutum ortalamasından (X = 61,64) yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinlikler ile verilen geometri öğrenme alanı kazanımlarının kontrol grubu öğrencilerinin matematik tutumlarını olumsuz etkilediği söylenebilir.

Deney grubu öğrencilerinin son test ve kontrol grubu son test verilerine göre öğrencilerin geometri başarılarına yönelik bulgular

Deney ve kontrol grubu son test geometri başarıları puanlarında anlamlı farkın oluşup oluşmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 10. *Deney ve Kontrol Grubu Son Test Geometri Başarılarına İlişkin Bağımsız Örneklem t- testi Sonucu*

	n	**x**	**Ss**	**t**	**p**
Deney Son Test	28	69	9,01	5,219	,000*
Kontrol Son Test	28	56,71	12,24		

*p<.05

Deney ve kontrol grubu son test geometri başarıları arasında anlamlı olarak bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda deney ve kontrol grubu son testlerinin geometri başarısında anlamlı bir farklılık (t= 5,219, p<.05) olduğu söylenebilir. Deney grubu son test ortalaması (X = 69) ve kontrol grubu son test ortalaması (X = 56,71) dikkate alındığında deney grubu son test ortalamasının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Deney grubu son test ve kontrol grubu son test verilerine göre öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına yönelik bulgular

Deney ve kontrol grubu son test matematiğe yönelik tutumları arasında anlamlı bir farkın oluşup oluşmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır.

Tablo 11. *Deney ve Kontrol Grubu Son Test Matematik Tutumlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t- testi Sonucu*

	n	**x**	**Ss**	**t**	**p**

Deney Son Tutum	28	87	6,67	4,583	,000*
Kontrol Son Tutum	28	61,64	11,18		

*p<.05

Deney grubu matematiğe yönelik son tutum ve kontrol grubu matematiğe yönelik son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda deney grubu matematiğe yönelik son tutumları ile kontrol grubu matematiğe yönelik son tutumları puanları arasında anlamlı bir farklılık (t= 4,583, p<.05) olduğu söylenebilir. Deney grubu matematiğe yönelik son tutum ortalaması (X= 87) ve kontrol grubu matematiğe yönelik son tutum (X = 61,64) ortalamaları dikkate alındığında deney grubu matematiğe yönelik son tutum ortalamasının daha yüksek olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada STEM temelli etkinliklerinin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin geometri başarıları ile matematiğe yönelik tutumlarına olan etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda deney grubu öğrencilerine yönelik ilkokul 3.sınıf geometri öğrenme alanı kazanımlarının yer aldığı STEM temelli etkinlikler hazırlanmış ve uygulaması yapılmıştır. Araştırma sonucunda STEM temelli geometri öğretimi yapılan deney grubu ve 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinliklerin uygulandığı kontrol grubunun geometri başarı ile matematiğe yönelik tutum son test puanları arasında deney grubu lehine istatiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Çalışma sonuçları daha önce yapılan çalışmalar ile karşılaştırılarak bu bölümde tartışılmıştır. Bölüm sonunda geometri öğrenme alanında farklı yöntem ve teknikler kullanmayı planlayan sınıf öğretmenlerine ve araştırmacılara araştırma sonuçları doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

Deney grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre geometri başarıları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın birinci alt amacında araştırmacı tarafından hazırlanan geometri başarı testi ile 3. sınıf matematik dersi geometri öğrenme alanı kazanımlarını STEM yaklaşımı etkinlikleriyle öğrenen deney grubundaki öğrencilerin ön test ile son test verilerinde anlamı bir farklılığın olup olmadığı incelenmiştir. Bu alt amacın verileri için STEM temelli etkinliklerin uygulamasından önce ön test uygulanmış ve 11 hafta süren deneysel çalışmadan sonra da son test uygulaması yapılmıştır. Yapılan istatiksel çalışmalar sonucu elde edilen verilere bakıldığında, STEM etkinliklerinin öğrencilerin geometri başarısına olumlu yönde etkileri olmuştur. Literatürde benzer çalışmalara baktığımızda Şireci (2021) yaptığı araştırmada STEM eğitiminin öğrenci başarısı üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Ersoy (2023) yaptığı araştırmada STEM temelli eğitimin öğrencilerin matematik performansını arttırdığını tespit etmiştir. Thomas (2013) çalışmasında ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin STEM yaklaşımı kullanılarak matematik dersine yönelik akademik başarılarını araştırmıştır. Bu çalışmanın bulgularından farklı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Bircan ve Çalışıcı (2022) dördüncü sınıf öğrencileriyle yaptığı araştırmada STEM öğrencilerinin matematik başarı kazanımlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Erçetin (2021) STEM eğitiminin matematik akademik başarısında anlamlı bir fark oluşturmadığı tespit etmiştir. Çalışmalardaki böyle farklılıkların ortaya çıkmasında STEM etkinliklerin uygulamasını yaptıran öğretmenlerin STEM yaklaşımına hâkim olmaması, okulların fiziki şartlarının uygun olmaması, STEM etkinliklerin kırsal kesimde veya şehir merkezindeki okullarda yapılması gibi nedenler olabilir.

Deney grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre matematiğe yönelik tutumları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın ikinci alt amacında Yıldırım ve Gülburnu (2021) tarafından geliştirilen ''İlkokul ve Ortaokul Öğrencileri İçin Matematik Tutum Ölçeği'' STEM etkinliklerinin uygulandığı deney grubuna ön test ve son test zamanlarında uygulaması yapılmıştır. Deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan istatiksel çalışmalar sonucunda elde edilen verilere bakıldığında deneysel çalışma öncesi uygulanan matematiğe yönelik tutum ölçeği ile deneysel çalışma sonrası uygulanan matematik tutum ölçeği arasında istatiksel olarak

anlamlı düzeyde bir farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmadaki bulguları destekler nitelikte Ceylan ve Karahan (2021) yaptıkları çalışmada öğrencilerin STEM etkinliklerinden sonra özellikle matematik dersine yönelik daha önceden oluşturdukları olumsuz tutum ve düşüncelerin STEM etkinlikleri ile ortadan kalktığını ifade etmişlerdir. Yıldız ve Özdemir (2020) çalışmasında ilkokul 3. ve 4.sınıf öğrencilerinin STEM etkinliklerinden sonra matematik tutumlarında önemli seviyede artışlar olduğunu ifade etmişlerdir. Thomas (2013) çalışmasında ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin STEM yaklaşımı kullanılarak matematik dersine yönelik tutumlarının önemli bir şekilde olumlu açıdan değiştiğini ifade etmiştir. Yine çalışma grubu olarak öğretmenlerin seçildiği ve STEM etkinliklerin öğretmenlerin motivasyonlarını artırdığını destekleyen çalışmalar da vardır (Hacıoğlu vd., 2016). Bazı çalışmalar ise STEM eğitiminin matematiğe yönelik tutum üzerinde olumlu bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Örneğin; Ersoy (2023) yaptığı çalışmada STEM derslerinde öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Erçetin (2021) yaptığı çalışmada STEM odaklı yapılan çalışmalar sonucunda deney ve kontrol gruplarının matematiğe yönelik tutumlarında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Kontrol grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre geometri başarıları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın üçüncü alt amacında araştırmacı tarafından hazırlanan geometri başarı testi ile 3.sınıf matematik dersi geometri öğrenme alanı kazanımlarına yönelik 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinlikler ile derslerine devam eden kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test bulgularına bakılarak anlamlı farkın olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan istatiksel çalışmalar sonucunda elde edilen verilere bakıldığında kontrol grubu öğrencilerine ön test ve son test zamanlarında uygulanan geometri başarı testi puanları arasında son test lehine istatiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Geometri kazanımlarının matematik kazanımlarından farklı olduğu aşikardır. Kontrol grubu öğrencilerinin okulda, sokakta ve evlerinde gördükleri geometrik şekilleri derste öğrenmeleri geometri başarılarına olumlu katkılar yapmış olabilir. Yine geometri konu ve kavramlarının matematik konu ve kavramlarına göre daha kolay, öğrenciler tarafından da ilgi çekici olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde matematiğe karşı olumsuz tutumların fazla olması, geometrinin de matematik içinde yer alarak farklı görünmesi de bu bulguları destekler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Kontrol grubu öğrencilerinin ön test- son test verilerine göre matematiğe yönelik tutumları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın dördüncü alt amacı için Yıldırım ve Gülburnu (2021) tarafından geliştirilen ''İlkokul ve Ortaokul Öğrencileri İçin Matematik Tutum Ölçeği'' 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinliklerin kullanıldığı kontrol grubuna ön test ve son test şeklinde uygulanmıştır. Elde edilen verilere göre, kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının ön test ve son test sonuçları arasında ön test lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuç oldukça çarpıcıdır. Buna göre, mevcut MEB öğretim programının öğrencilerin matematiğe yönelik tutum puanlarında azalmaya neden olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın hem deney hem de kontrol grubunda ön testler-son testler sırasında uygulanan tutum ölçeğinde, her iki grupta da anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kontrol grubunda da bu anlamlı farklılığın ortaya çıkmasının nedeni, sınıf öğretmeninin STEM temelli etkinlikler dışında farklı ve öğrencilerin ilgisini çeken etkinliklerle öğretim yapmalarından kaynaklanabilir.

Deney grubu öğrencilerinin son test ve kontrol grubu son test verilerine göre öğrencilerin geometri başarıları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın yedinci alt amacı, STEM temelli etkinliklerle geometri öğrenen 3. sınıf öğrencilerinin son test başarı puanlarının, 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinliklere göre öğrenen kontrol grubundaki öğrencilerin puanlarıyla anlamlı bir fark olup olmadığını incelenmiştir. Deney ile kontrol gruplarının geometri başarısı son testleri arasında istatiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. STEM temelli etkinliklerinin yapıldığı deney grubu öğrencilerinin 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinliklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerine göre geometri başarısında pozitif olarak ayrıştığı görülmektedir. Buna göre STEM temelli etkinliklerinin 3. sınıf öğrencilerinin

geometri başarılarını artırdığı söylenebilir. Literatürde de bu çalışma sonuçlarına benzer sonuçlara rastlanmıştır. Örneğin Gökbayrak ve Karışan (2017) çalışmasında Fen dersinde STEM temelli etkinlikler kullanarak kazanımları vermiştir. Çalışma sonucunda STEM temelli etkinliklerle derslerini alan öğrencilerin, fen dersinde akademik olarak başarılarının arttığını ve derse yönelik istek-motivasyonlarının da arttığını ifade etmişlerdir. Yine bu çalışmada olduğu gibi STEM temelli etkinliklerin öğrenci başarılarını artırdığına yönelik çalışmalar (Karcı, 2018; Yıldırım, 2016; Yıldırım ve Selvi, 2017) da bulunmaktadır.

Deney grubu son test ve kontrol grubu son test verilerine göre öğrencilerin matematiğe yönelik tutumları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın sekizinci alt amacında Yıldırım ve Gülburnu (2021) tarafından geliştirilen ''İlkokul ve Ortaokul Öğrencileri İçin Matematik Tutum Ölçeği'' deney grubu matematiğe yönelik son test ve kontrol grubu matematiğe yönelik son test tutumları bulgularına bakılarak aralarında farkın olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan istatiksel analizler incelendiğinde deney ve kontrol grubu arasında matematik tutumları son testler arasında anlamlı şekilde farklılık olduğunu göstermektedir. Yıldırım (2016) çalışmasında da STEM etkinlikleri sonrasında deney ve kontrol grupları arasındaki tutumların oldukça farklı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerde gözle görülür değişimlerin olduğunu da ifade etmişlerdir. Şireci (2021) yaptığı çalışmada öğrencilerin matematik tutumlarında deney grubu tarafında anlamlı farklılıklar bulmuştur. Yapılan STEM etkinliklerden oluşan deneysel çalışmanın matematiğe yönelik tutumlarında deney grubu öğrencileri üzerinde daha fazla etkili olduğu söylenebilir.

Öneriler

Araştırma sonuçları doğrultusunda matematik derslerinde STEM etkinliklerini yapmayı planlayan araştırmacı ve öğretmenlere yardımcı olmak amacıyla aşağıda önerilere yer verilmiştir.

Bu araştırmada geometri kazanımlarına yönelik STEM etkinlikleri yapılmış ve bu etkinliklerin geometri kazanımlarına ilişkin geometri başarıya etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu konuda alanyazın incelendiğinde STEM yaklaşımı ve etkinliklerinin daha çok fen dersinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sebeple geometri ve matematik alanında bu tür etkinlik ve çalışmaların artırılarak yapılması önemlidir.

Bu araştırmada STEM etkinliklerinin öğrencilerde matematiğe karşı olan tutumlarında pozitif yönde gelişme olduğu tespit edilmiştir. İlkokul kademesindeki diğer derslerde de STEM temelli etkinlikler yapılarak öğrencilerin o derslere karşı tutumlarında yaşanacak farklılıkların araştırılması yapılabilir.

Bu araştırma ilkokul kademesinde yapılmıştır. Literatür taraması yapıldığında STEM çalışmalarının daha çok ortaokul ve lise düzeyinde yapıldığı görülmektedir. Bu sebeple STEM etkinliklerinin ilkokul kademesinde uygulanmasına ilişkin çalışmalar artırılabilir.

Bu araştırmada STEM temelli etkinliklerin öğrencilerin geometri başarılarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. STEM temelli etkinliklerinin geometri başarısı üzerindeki olumlu etkisini desteklemek için, ilkokul kademesinde farklı sınıf seviyelerinde ve farklı kazanımlara yönelik çalışmalar yapılabilir. Yine matematiğin bir alt öğrenme alanı olan geometri kazanımları için yapılan bu etkinliklerin, ilkokul matematik kazanımları içinde yapılması önemlidir.

Bu araştırmada 2018 MEB Öğretim Programı Temelli Etkinliklerin uygulandığı kontrol grubundaki öğrencilerin geometri başarıları olumlu yönde etkilendiği görülürken matematik tutumlarının ise olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Geometrinin matematiğin bir alt dalı olduğu ama konu ve kavramlar olarak farklı olduğunu hissettirecek çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M. S., Öner, T., ve Özdemir, S. (2015). *STEM eğitimi Türkiye raporu*. İstanbul: Scala Basım, 287-318.

Aksu, H. H. (2005). *İlköğretimde aktif öğrenme modeli ile geometri öğretiminin başarıya, Kalıcılığa, tutuma ve geometrik düşünme düzeyine etkisi* (Doktora Tezi, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Altun, M. (1998). *Eğitim fakülteleri ve ilköğretim öğretmenleri için matematik öğretimi.* Alfa Basım Yayım Dağıtım, 269-273.

Ardıç, F. (2021). Okul sonrası öğrenme ortamlarında matematik odaklı Stem etkinliğine yönelik öğrenci görüşleri. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*, 660-683. https://doi.org/10.18039/ajesi.793601.

Aslan-Tutak, F., Akaygün, S., ve Tezsezen, S. (2017). İşbirlikli FeTeMM (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) eğitimi uygulaması: Kimya ve matematik öğretmen adaylarının FeTeMM farkındalıklarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *32*(4), 794-816.

Aydın, B. (2003). Bilgi toplumu oluşumunda bireylerin yetiştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(14), 183-190.

Bircan, M. A., ve Çalışıcı, H. (2022). STEM eğitimi etkinliklerinin ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin STEM'e yönelik tutumlarına, 21. yüzyıl becerilerine ve matematik başarılarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, *47*(211), 87-119.

Buijsman, S. (2020). *Pluses and Minuses: How math solves our problems*. Penguin.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Geliştirilmiş 12. Basım), Pegem Akademi.

Ceylan, Ö., ve Karahan, E. (2021). STEM odaklı matematik uygulamalarının 11. sınıf öğrencilerinin matematik tutum ve bilgileri üzerine etkisi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, *11*(2), 660-683.

Çevik, M., Şentürk, C., ve Abdioğlu, C. (2019). STEM'den STEM+'ya. *Eğiten Kitap*.

Çorlu, M. S., Capraro, R. M., ve Capraro, M. M. (2014). Introducing STEM education: Implications for educating our teachers in the age of innovation. *Eğitim ve Bilim*, 39(171), 74-85.

Daymaz, B. (2019). *Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin matematik başarı, motivasyon ve STEM kariyer alanlarına etkisi* (Yüksek Lisans tezi., Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Develi, M. H. ve Orbay, K. (2003). İlköğretimde niçin ve nasıl bir geometri öğretimi? *Milli Eğitim Dergisi.* Sayı *157*. 115-122.

Erçetin,E. E. (2021). *STEM odaklı matematik öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına, derse yönelik tutumlarına ve STEM mesleklerine Olan İlgilerine etkisi.* Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.

Ergen, Y., ve Güler, E. (2023). STEM eğitimi. E. Erdoğan (Ed.), *Matematik ve fen Bilimleri eğitiminde yeni yaklaşımlar* içinde (43-64). Efe Akadenmi.

Ersoy, Y. (2023). *Üslü ifadeler konusunda Stem temelli öğretimin öğrencilerin akademik başarılarına, matematik tutumlarına ve matematik kaygı-endişe düzeylerine etkisi* (Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

George, D., ve Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference (14th edition).* Newyork: Routhledge.

Gulburnu, M., ve Yildirim, K. (2021). Development and implementation of mathematics attitudes scale for the primary and secondary students. *Pegem Journal of Education and Instruction*, *11*(4), 177-184.

Gonzalez, H. B., ve Kuenzi, J. J. (2012, August). *Science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education: A primer.* Washington, DC: Congressional Research Service, Library of Congress.

Gökbayrak, S. ve Karışan, D. (2017). Altıncı sınıf öğrencilerinin FeTeMM temelli etkinlikler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi (ALEG),* 3(1), 25-40.

Hacıoğlu, Y., Yamak, H., ve Kavak, N. (2016). Mühendislik tasarım temelli fen eğitimi ile ilgili öğretmen görüşleri. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, *5(*3), 807-830.

Işık, A., Çiltaş, A., ve Bekdemir, M. (2008). Matematik eğitiminin gerekliği ve önemi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* (17), 175-184.

Johnson, B., ve Christensen, L. (2004). Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches (2nd ed.). Needham Heights, MA: Allyn ve Bacon.

Karci, M. (2018). *5. sınıf elektrik ünitesinin öğretiminde kullanılan STEM etkinliklerine dayalı senaryo tabanlı öğrenme yaklaşımının (STÖY) öğrencilerin akademik başarı, STEM disiplinlerine dayalı meslek seçmeye olan ilgisi ve fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarına olan etkisi* (Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kaya, R. (1985). Matematik Öğretiminde Yöntem, Bildiri, Türk Eğitim Derneği *III. öğretim toplantısı, ortaöğretim kurumlarında matematik öğretimi ve sorunları*, 178-186.

Kılıç, Ç. (2003). *İlköğretim 5. sınıf matematik dersinde Van Hiele Düzeylerine göre yapılan geometri öğretiminin öğrencilerin akademik başarıları, tutumları ve hatırda tutma düzeyleri üzerindeki etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, *6*(1), 47-48.

Kırkıç, K. A., ve Aydın, E. (2018). *Merhaba STEM yenilikçi bir öğretim yaklaşımı.* Eğitim Yayınevi.

Kutlusoy, Z. (2013). *Mantık – Matematik ilişkisi üzerine.* II. Mantık Çalıştayı. (3 – 4 Mayıs 2013). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

MEB (2024). İlkokul matematik dersi öğretim programı (1, 2, 3 ve 4. sınıflar), Türkiye yüzyılı maarif modeli, Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

MEB. (2016). *STEM eğitimi raporu.* Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK).

MEB. (2018a). *Dünyada eğitim trendleri ve Ülkemizde STEM öğrenme etkileri: MEB K12 okulları örneği.* Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.

MEB (2018). İlkokul ve ortaokul fen bilimleri dersi (3., 4., 5., 6., 7., ve 8. sınıf) öğretim programı. MEB Yayınevi.

Olivarez, N. (2012). *The impact of a STEM program on academic achievement of eight grade students in a south texas middle school* . Doktora tezi. Texas A ve M University, Texas.

Sağkal, A. S. ve Türnüklü, A. (2017). Barış eğitimi programının lise öğrencilerinin öznel iyi oluş ve umut düzeyleri üzerindeki etkileri, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 7*(47), 69-85.

Şireci, A. (2021). *Matematik dersinde STEM uygulamalarının ders başarısı ve derse ilişkin tutuma etkisinin incelenmesi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.

Thomas, M. E. (2013). *The effects of an integrated STEM curriculum in fourth grade students' mathematics achievement and attitudes*. Trevecca Nazarene University.

Tutkun, Ö. F. (2010). 21. yüzyılda eğitim programının felsefi boyutları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*(3), 993-1016. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/77023

Umay, A. (1996). Matematik eğitimi ve ölçülmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi ,12*, 145-149.

Yıldırım, A. (2009). *Geometri etkinliklerinin, işitme durumuna göre öğrencilerin Van Hiele Geometri Düzeylerine, geometri tutumlarına ve başarılarına etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Yıldırım, B. (2016). *7. sınıf fen bilimleri dersine entegre edilmiş fen teknoloji mühendislik matematik (STEM) uygulamaları ve tam öğrenmenin etkilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yıldırım B., Selvi Y (2017). Stem uygulamaları ve tam öğrenmenin etkileri üzerine deneysel bir çalışma, *Journal of Theory and Practice in Education*,13(2), 183-210.

Yücel, Z. ve Koç, M. (2011). İlköğretim öğrencilerinin matematik dersine karşı tutumlarının başarı düzeylerini yordama gücü ile cinsiyet arasındaki ilişki. *İlköğretim-Online, 10*(1), 133-143.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve Problemli İnternet Kullanımının İncelenmesi

An Investigation of Internet Addiction and Problematic Internet Use of Secondary And High School Students*

Nuri ERDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
nuri.erdemir@inonu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-5106-7884

Mustafa KUTLU
Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
mustafa.kutlu@inonu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1919-7371

Öz: Araştırmanın amacı, ortaokul ve lise öğrencilerinin İnternet bağımlılığı düzeyleri ve problemli İnternet kullanımı durumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek ve İnternet bağımlılığı düzeyleri ve problemli İnternet kullanımı durumları hakkında derinlemesine bir araştırma yapmaktır. Bu nedenle araştırmada karma yöntemlerden Açımlayıcı Sıralı Desenden faydalanılarak öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin hangi yönde ve ne düzeyde olduğu araştırılmıştır. Araştırmanın nicel boyutunda veri toplamak amacıyla kişisel bilgiler formu ile YİBTKF kullanılmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda ise öğrencilerin İnternet bağımlılık düzeyleri hakkında daha derinlemesine bilgi toplamak için görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye'nin doğusunda bulunan bir ilin merkez ilçelerinde bulunan ortaokul ve lise öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel örneklemini ise ortaokul ve liselerden 1453 öğrenci oluşturmaktadır. Nitel örneklemini ise 14 öğrenci oluşturmaktadır. Veri seti normallik ölçütlerini sağlamadığı için Non-Parametrik testler (Mann-Whitney U testi, Kruskal-Wallis testi, Spearman Sıra Farkları Korelasyon) kullanılmıştır. Nitel boyutu için yapılan görüşmelerin sonucunda elde edilen veriler üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçları alanyazındaki bulgularla birlikte ele alınmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnternet bağımlılığı, problemli internet kullanımı, ortaokul öğrencileri, lise öğrencileri.

Abstract: The main purpose of this study is to examine the Internet addiction levels and problematic Internet use of students continuing their education in secondary and high schools, and to conduct an in-depth study on Internet addiction and problematic Internet use situations in terms of various variables. For this reason, the direction and level of Internet addiction of the students were investigated by using Exploratory Sequential Design, which is a mixed method are used. In order to collect data in the quantitative dimension of the research, personal information form and YIATSF were used. In the qualitative aspect of the study, interviews were conducted to gather more in-depth information about students' Internet addiction levels. The population of the research consists of secondary and high school students in the central districts of a province in the east of

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir. 22. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

Geliş Tarihi:27.07.2024 *Kabul Tarihi:06.02.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Erdemir, N. & Kutlu, M. (2025). Ortaokul ve lise öğrencilerinin internet bağımlılığı ve problemli internet kullanımının incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 46–65. Doi: 10.33437/ksusbd.1523134

Turkey. The quantitative sample of the study consists of 1453 students who continue their education in secondary and high schools. Qualitative sample consists of 14 students. The research results were discussed together with the findings in the literature. Various suggestions were made based on the results obtained from the research.

Keywords: Internet addiction, problematic ınternet use, middle school students, high school students.

GİRİŞ

İnsanlık tarihindeki gelişim süreci tarım, sanayi ve bilgi toplumları olarak incelenmektedir. Son yarım yüzyılda teknolojideki hızlı ilerleme, bilginin İnternet aracılığıyla hızla dolaşımına olanak tanımış ve bireylerin bilgiye erişimi kitaplardan dijital kaynaklara kaymıştır (Yılmaz, 2006). İnternet, küresel çapta bilgisayarları bağlayan ve sürekli genişleyen bir iletişim ağıdır (Dede, 2004; Tarcan, 2005). Bu durum, bireylerin yaşamında İnternet'in etkisini artırmış ve vazgeçilmez bir parça haline getirmiştir (Dinç, 2010; Odabaşı, Kabakçı ve Çoklar, 2007). İnternet, birçok hizmet sağlayıcının bir araya gelerek milyonlarca kullanıcıya hizmet sunduğu geniş bir iletişim ağıdır (Uludoğan, 2002). İnternet, her yaştan bireyler tarafından kullanılmakta olup, Dünya nüfusunun %58.8'i (yaklaşık 4.263 milyon kişi) İnternet kullanıcısıdır (Tarcan, 2005; Internet World Stats, 2019). Türkiye'de ise yaklaşık 69 milyon kişi, yani nüfusun %83.3'ü İnternet kullanmaktadır (Internet World Stats, 2019). Türkiye İstatistik Kurumu'na göre, 2019 yılında Türkiye'de İnternet kullanıcı oranı %75.3, hanelerde İnternet erişim oranı ise %88.3'tür (TÜİK, 2019). İnternetin yaygınlaşması, hizmet çeşitliliğini artırarak her yaştan insanın ilgisini çekmiştir. Bireyler, mobil bankacılık, alışveriş, müzik, film, bilgi erişimi, haberleşme ve oyun gibi birçok etkinliği İnternet üzerinden kolaylıkla yapabilmektedir (Acat, 2019). Ancak, bu yaygın kullanım bazı problemlere yol açmıştır. İnternet ve akıllı telefon bağımlılığı, sanal oyun bağımlılığı, siber zorbalık, iletişim ve sosyalleşme sorunları, aile içi çatışmalar, akademik başarısızlık, öfke ve saldırganlık artışı gibi sorunlar özellikle ergenleri etkilemektedir (Acat, 2019; Makas, 2008). İnternetin küresel ölçekte yaygınlaşması ve bireylerin günlük yaşamında vazgeçilmez bir hale gelmesi, özellikle gelişimsel olarak hassas bir dönem olan ergenlik sürecinde çeşitli riskleri beraberinde getirmektedir.

Ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe geçişi kapsayan, 10-13 yaşlarında başlayıp 20'li yaşlara kadar süren biyolojik, bilişsel ve sosyoduygusal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir (Santrock, 2014). Ergenlik, bireyin gelecekteki akademik ve mesleki kararlarını şekillendirir. İnternetin kolay ulaşılabilirliği, ergenlerde internet bağımlılığı riskini artırabilir (Reiner ve diğerleri, 2017). İnternetin sınırsız ve denetimsiz kullanımı, özellikle çocuklar ve ergenlerde fiziksel ve psikososyal açıdan olumsuz etkilere neden olabilir (Eftekin, 2015). Bu durum, ergenin kritik gelişim ödevlerine zarar verebilir.

Dinç (2010), çocuk ve gençlerin İnternet kullanımı arttıkça çeşitli psikolojik bozukluklar yaşadığını ve sağlıklarının kötüleştiğini belirtmektedir. Bu nedenle, ortaokul ve lise öğrencilerinin İnternet bağımlılığı ve problemli kullanım düzeylerini incelemek önemlidir. Araştırmanın amacı, 11-18 yaş grubundaki ortaokul ve lise öğrencilerinin İnternet bağımlılığı ve problemli İnternet kullanımı durumlarını çeşitli değişkenler açısından değerlendirmektir. Bu çalışmanın, literatüre ve özellikle psikoeğitim programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı beklenmektedir. Literatürde karma desen araştırmaların sınırlı olduğu vurgulanarak, elde edilen bulguların rehberlik sunması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada, nitel ve nicel araştırma tekniklerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma modeli tercih edilmiştir. Karma araştırma modelleri, araştırma sürecinde problemi anlamak, verileri toplamak ve analiz etmek için her iki tekniği de kullanır (Fischler, 1992). Bu çalışmada "Açımlayıcı Sıralı Desen" uygulanmaktadır. Bu desende, ilk aşamada nicel veri toplama yöntemleri, ikinci aşamada ise bu nicel veriler üzerine nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Açımlayıcı sıralı desende temel prosedürler Tablo 1'de verilmiştir (Creswell ve Plano Clark; 2015).

Tablo 1. *Açımlayıcı sıralı desenin uygulamasındaki temel prosedürler akış süreci*

Basamak I	Basamak II	Basamak III	Basamak IV

Nicel aşamanın tasarlanması ve uygulanması	Nicel sonuçların takip edilmesi	Nitel araştırmanın planlanması ve uygulanması	İlgili sonuçların yorumlanması

Araştırmada, nicel boyut için ilişkisel tarama modeli ve nitel boyut için olgubilim araştırma modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin derecesini belirlemeyi amaçlar (Can, 2014; Karasar, 2011). Olgubilim araştırma modeli ise deneyimlere, yönelimlere, algılara ve kavramlara odaklanarak bu konularda derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi hedefler (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmada, öğrencilerin İnternet bağımlılığı ve problemli İnternet kullanımı ile ilgili deneyimleri ve algıları incelenmiştir.

Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'nin doğusundaki bir ilin merkez ilçelerindeki 5. sınıftan 12. sınıfa kadar olan öğrencilerdir. Basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile 1453 öğrenci örneklemi oluşturulmuştur, bu yöntem her birimin eşit seçilme olasılığına sahip olmasını sağlar (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016).

Araştırmanın nitel kısmında, amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak bilgi açısından zengin durumlar seçilmiştir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Bu yöntem, araştırmacının belirlediği ölçütlere uygun durumları derinlemesine inceleme imkanı sunar. Yıldırım ve Şimşek'e (2013) göre ölçüt örnekleme, belirlenen ölçütlere uyan tüm durumların incelenmesini içerir. İnternet bağımlılığı ve problemli İnternet kullanımı konularında daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla, YİBTKF'den yüksek puan alan ve nitel aşama için gönüllü olan 14 öğrenci seçilmiştir.

Veri toplama araçları

Kişisel bilgi formu

Araştırma için hazırlanan bilgi toplama formu, katılımcı öğrencilerin sosyodemografik bilgilerini toplamak amacıyla kullanılmıştır. Form, öğrencilerin cinsiyeti, okul kademesi, sınıf düzeyi, akademik başarı durumu, anne-baba öğrenim durumu, kardeş sayısı ve İnternet kullanım alışkanlıkları gibi bilgileri içeren soruları içermektedir.

Young İnternet bağımlılığı testi kısa formu

Young (1998) tarafından geliştirilen bu ölçek, Pawlikowski, Altstötter-Gleich ve Brand (2013) tarafından kısa form haline getirilmiştir. Türkçe uyarlaması Kutlu, Savcı, Demir ve Aysan (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek, on iki maddeyi içermekte olup, beşli likert tipinde puanlanmaktadır ("Hiçbir zaman"dan (1) "Her zaman"a (5)). Ölçeğin tersten puanlanan maddesi bulunmamaktadır. Toplam puan aralığı 12-60 arasındadır, yüksek puanlar yüksek İnternet bağımlılığını ifade etmektedir. Pawlikowski ve diğerleri (2013), ölçeğin iç tutarlık katsayısını .85 olarak bildirmişlerdir. Kutlu ve diğerleri (2016) ise yaptıkları çalışmada bu değeri .91 olarak hesaplamışlardır. Yapılan bu araştırmada güvenirlik analiz sonucu ise Cronbach alpha $\alpha = 0.84$ olarak hesaplanmıştır.

Görüşme formları

Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden olan görüşme, sosyal bilimlerde sık kullanılan yöntemlerden birisidir ve bu teknikle gözlenemeyeni anlamaya çalışırız (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Yarı yapılandırılmış formlar oluşturulduktan sonra alanında uzman iki öğretim üyesi ve iki doktorant olmak üzere dört uzmanın görüşleri ve değerlendirmeleri sonucunda oluşturulan formlara son şekli pilot uygulamaları yapıldıktan sonra verilmiştir ve katılımcılara uygulanmıştır. Görüşme formu yedi sorudan oluşmaktadır.

Verilerin toplanması

Araştırmanın gerçekleştirilmesi için öncelikle Etik Kurul izni alınmış ve İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 13.02.2020 tarih oturum 4 ve karar sayısı 2020/4-3 ile onay verilmiştir. Daha sonra, katılımcılardan veri toplayabilmek için Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 21.02.2020 tarih ve 61316475-44-E.3880243 izin alınmıştır. Gerekli izinlerin ardından araştırmacı verileri toplamıştır.

Verilerin analizi

Bu araştırmada karma model kullanılmış, nicel yöntem için ilişkisel model ve nitel yöntem için olgubilimsel desen tercih edilmiştir. Veri setindeki her değişkenin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için normallik testleri yapılmış, ancak verilerin normallik ölçütlerini karşılamaması nedeniyle Non-Parametrik testler (Mann-Whitney U testi, Kruskal-Wallis testi, Spearman Sıra Farkları Korelasyonu) kullanılmıştır. Mann-Whitney U testi cinsiyet, okul kademesi, İnternet erişim araçları gibi değişkenlere göre farklılıkları belirlemek için kullanılmıştır. Kruskal-Wallis testi ise kardeş sayısı, anne-baba öğrenim durumu gibi değişkenler için kullanılmıştır. Ayrıca, istatistiksel anlamlı farklılıklar bulunan gruplar arasında tekrar Mann-Whitney U testi ile farkların belirlenmesi sağlanmıştır. Etki büyüklüğü (Eta^2) değerleri de incelenmiştir. Öğrencilerin akademik başarıları ile YİBTKF puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman Sıra Farkları Korelasyonu kullanılmıştır. Nitel verilerde içerik analizi yapılmış, bu analizle kavramlar ve temalar keşfedilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İçerik analizi, verilerin düzenlenmesi, literatür incelenmesi, kodlama ve tema oluşturma aşamalarını içerir (Creswell, 2015). Geçerlik ve güvenirlik için çeşitleme stratejisi kullanılmıştır, bu kapsamda üç uzmanın katılımı sağlanmıştır. Nicel analizlerde yüksek puan alan katılımcılar arasından gönüllü olanlarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar öğrenciler için Ö1, Ö2, vb. kodlarla tanımlanmış ve süreç 7 temel soru ile tamamlanmıştır. Alıntılarla sonuçlar açıklanarak geçerlik sağlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya 889 kız, 564 erkek ve 713'ü ortaokul, 740'ı lise öğrencisi olmak üzere toplam 1453 öğrenci katılmıştır.

Tablo 2. *YİBTKF toplam puanı betimsel istatistikler (n=1453)*

n	x̄	Ort.	Mod	S^2	Ss	Min.	Maks.	Skewness	Kurtosis	Kolmogorov Smirnov (K-S)
1453	24.45	23	21	64.313	8.020	12	60	.867	.630	.000

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmada YİBTKF toplam puanı betimsel istatistikleri 1453 örneklem sayısı üzerinden ortaokul ve lise öğrencilerinin $\bar{x}$=24.45, skewness .867, kurtosis .630 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınan minimum puan 12, maksimum puan 60 olarak bulunmuştur.

Derginin sayfa sayısı kısıtlaması nedeniyle bazı değişkenlere ilişkin bulgular; istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamış ya da saptanmış fakat etki büyüklüğü açısından Eta^2 düşük bir fark olduğundan tablolara yer verilmeden bulgular şeklinde yazılı olarak verilmiştir.

Öğrencilerin YİBTKF toplam puan sonuçlarına göre;

Cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (U=221239, p<.05). Erkeklerin YİBTKF puanları kızların YİBTKF puanlarına göre daha yüksek bulunmuştur. Fakat Eta^2=.008 gruplar arasında çok düşük bir fark olduğunu göstermektedir. Okul kademesi açısından göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (U=225651.500, p<.05). Lise öğrencilerinin İnternet bağımlılık düzeyleri ortaokul öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur. Fakat Eta^2=.017 gruplar arasında çok düşük bir fark olduğunu göstermektedir. Kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır [$X^2_{(2)}$= 2.048, p>.05]. İnternet erişiminde kullanılan araca göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır (U=205195.500, p>.05. Öğrencilerde akıllı telefona sahip olma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (U=212902.000, p<.05). Akıllı telefon sahibi olan öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin sahip olmayan öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinden daha yüksek bulunmuştur. Fakat Eta^2=.024 gruplar arasında çok düşük bir fark olduğunu göstermektedir. Kullanılan İnternet hizmet türüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (U=176782.500, p<.05). İnternet'i wifi ile kullanan öğrenciler ile İnternet'i mobil ya da kablolu kullanan öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır. Fakat Eta^2=.010 gruplar arasında çok düşük bir fark olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin anne öğrenim durumlarına göre gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(3)}$= 13.128, p<.05]. Anne öğrenim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin İnternet bağımlılık düzeyleri de paralel şekilde yükselmektedir. Sonuçta bulunan Eta^2=.008 gruplar arasında düşük bir fark olduğunu göstermektedir. Genel olarak

algılanan anne tutumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(3)}$= 29.886, p<.05]. İlgisiz ve otoriter olarak algılanan annelerin öğrencilerinin İnternet bağımlılık düzeyleri demokratik ve aşırı koruyucu olarak algılayan öğrencilerinkinden daha yüksek bulunmuştur. Sonuçta bulunan Eta^2=.028 gruplar arasında düşük düzeye yakın bir fark olduğunu göstermektedir. Baba öğrenim durumlarına göre gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(3)}$= 19.681, p<.05]. Baba öğrenim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin İnternet bağımlılık düzeyleri de buna paralel şekilde yükselmektedir. Sonuçta bulunan Eta^2=.009 gruplar arasında düşük bir fark olduğunu göstermektedir. Genel olarak algılanan baba tutumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(3)}$= 18.228, p<.05]. İlgisiz ve otoriter olarak algılanan babaların öğrencilerinin İnternet bağımlılık düzeyleri demokratik ve aşırı koruyucu olarak algılayan öğrencilerinkinden daha yüksek bulunmuştur. Sonuçta bulunan Eta^2=.019 gruplar arasında düşük düzeyde bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. *Öğrencilerde günlük ortalama İnternet kullanım süresine göre YİBTKF toplam puanına ilişkin Kruskal-Wallis test sonuçları (n=1453)*

Gruplar	n	$X_{sıra}$	sd	X^2	p	U	Eta^2
A) 2 saatten az	541	501.30	2	347.382	.000	A<B, A<C	.238
B) 2 saat - 4 saat	537	746.31				B<C	
C) 4 saat ve üzeri	375	1024.96					

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerde günlük ortalama internet kullanım süresine göre YİBTKF toplam puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Kruskal-Wallis testinde, öğrencilerde günlük ortalama internet kullanım süreleri arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(2)}$=347.382, p<.05]. Söz konusu bu farklılığı saptamak için Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, YİBTKF puanları açısından günlük ortalama İnternet kullanım süresi 2 saatten az olanlarla 2 saat ile 4 saat olanlar arasında 2 saat ile 4 saat olanlar lehine (z=-10.360, p<.01), 2 saatten az olanlar ile 4 saat ve üzeri olanlar arasında 4 saat ve üzeri olanlar lehine (z=-17.595, p<.01), 2 saat ile 4 saat olanlarla 4 saat ve üzeri olanlar arasında 4 saat ve üzeri olanlar lehine (z=-10.870, p<.01) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Fakat örneklem sayısının p sonucunu etkileyebileceği dikkate alınarak etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Sonuçta bulunan Eta^2=.238 gruplar arasında geniş bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. *Öğrencilerde internet kullanım amaçlarına göre YİBTKF toplam puanına ilişkin kruskal-wallis test sonuçları (n=1453)*

Gruplar	n	$X_{sıra}$	sd	X^2	p	U	Eta^2
A) Bilgi edinme - araştırma	494	524.22	4	221.596	.000	A<B, A<C, A<D, A<E	.140
B) İletişim	226	790.22				B<C, B<D, B>E	
C) Eğlence	460	880.83				C>E	
D) Oyun oynama	135	932.33				D>E	
E) Diğer	138	635.72					

Tablo 4 incelendiğinde İnternet kullanım amaçlarına göre YİBTKF toplam puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Kruskal-Wallis testinde, öğrencilerinde İnternet kullanım amaçları arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(4)}$=221.596, p<.05]. Söz konusu bu farklılığı saptamak için Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, YİBTKF puanları açısından İnternet kullanım amaçları bilgi edinme araştırma olanlarla iletişim olanlar arasında iletişim olanlar lehine (z=-7.989, p<.01), bilgi edinme araştırma olanlarla eğlence olanlar arasında eğlence olanlar lehine (z=-12.997, p<.01), bilgi edinme araştırma olanlarla oyun oynama olanlar arasında oyun oynama olanlar lehine (z=-9.837, p<.01), bilgi edinme araştırma olanlarla diğer olanlar arasında diğer olanlar lehine (z=-3.118, p<.01), iletişim olanlarla eğlence olanlar arasında eğlence olanlar lehine (z=-2.748, p<.01), iletişim olanlarla oyun oynama olanlar arasında oyun oynama olanlar lehine (z=-3.219, p<.01), iletişim olanlarla diğer olanlar arasında iletişim olanlar lehine (z=-3.503, p<.01), eğlence olanlar ile diğer olanlar arasında eğlence olanlar lehine (z=-6.274, p<.01), oyun oynamak olanlarla diğer olanlar arasında oyun oynama olanlar lehine (z=-6.039, p<.01) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Fakat örneklem sayısının p sonucunu etkileyebileceği dikkate alınarak etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Sonuçta bulunan Eta^2=.140 gruplar arasında geniş bir fark olduğunu

göstermektedir. Ailenin (asgari ücretin katları) sosyoekenomik durumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(3)}$= 34.360, p<.05]. Sonuçta bulunan Eta^2=.008 gruplar arasında düşük bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. *Öğrencilerde sosyal medya kullanım durumuna göre YİBTKF toplam puanına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları (n=1453)*

Grup	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p	Eta^2
Kullanıyorum	798	820.60	654835.50	186655.500	.000	.052
Kullanmıyorum	655	612.97	401495.50			

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerde sosyal medya kullanım durumuna göre sosyal medya kullanan öğrenciler ile sosyal medya kullanmayan öğrencilerin YİBTKF puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (U=186655.500, p<.05. Fakat örneklem sayısının p sonucunu etkileyebileceği dikkate alınarak etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Sonuçta bulunan Eta^2=.052 gruplar arasında orta düzey bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. *Öğrencilerde İnternet kullanımıyla ilgili ailesiyle yaşadıklarını ifade eden duruma göre YİBTKF toplam puanına ilişkin Kruskal-Wallis test sonuçları (n=1453)*

Gruplar	n	$X_{sıra}$	sd	X^2	p	U	Eta^2
A) Her zaman uyarılırım	148	956.01	4	415.402	.000	A>C, A>D, A>E	.264
B) Çoğu zaman uyarılırım	216	1014.75				B>C, B>D, B>E	
C) Bazen uyarılırım	455	839.12				C>D, C>E	
D) Nadiren uyarılırım	417	573.63				D>E	
E) Hiçbir zaman uyarılmam	217	344.02					

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerde İnternet kullanımıyla ilgili ailesiyle yaşadıklarını ifade eden duruma göre YİBTKF toplam puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Kruskal-Wallis testinde, öğrencilerde İnternet kullanımıyla ilgili ailesiyle yaşadıklarını ifade eden duruma göre gruplar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır [$X^2_{(4)}$= 415.402, p<.05]. Söz konusu bu farklılığı saptamak için Mann-Whitney U testi ile çoklu karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonuçta bulunan Eta^2=.264 gruplar arasında geniş bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. *Öğrencilerde geçen yılki genel not ortalaması ile YİBTKF toplam puanı Spearman Sıra Farkları korelasyon analizi sonuçları (n=1453)*

Değişken	n	r	p
Genel not ortalaması YİBTKF toplam puanı	1453	-.102	.000

Öğrencilerde geçen yılki genel not ortalamaları ile Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu toplam puanları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyon işlemi, geçen yılki genel not ortalaması ile YİBTKF toplam puanı arasında, negatif yönde ve anlamlı düzeyde düşük bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (r=-.102, p<.05).

Öğrenciler ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen temalar

Araştırmanın bu kısmında öğrenciler ile yapılmış olan görüşmelerin analizleri sonucunda ortaya çıkan temalara yer verilecektir.

İnternet kavramı bağlamındaki soruları verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin İnternet'i nasıl tanımladıkları, kullanım amaçları ve erişememe durumunda neler hissettiklerine ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde "bilgiye erişimde kolaylık sağladığı pratik ve yararlı olduğu, sosyal medya, oyun oynamak, ders çalışmak ve bilgi edinmek amaçlarıyla kullandıkları, erişememe durumunda ise öfke, sıkıntı, zorlanma ve olumsuzluk yaşadıklarını" belirtmişlerdir. Bu temalara ilişkin kodlar aşağıda Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. *İnternet kavramı bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Tanımlama	Bilgiye erişim, bilişim ağı, eğlenme, iletişim, pratiklik, yaşam, sosyal ağ, sosyalleşme, yararlı, zararlı
Amaçlarım	Sohbet, bilgi edinme, ders çalışma, haberler, alışveriş, maç, video, film, dizi, oyun oynama, zaman harcama, sosyal medya, müzik
Erişememe durumu	Öfke, sıkıntı, olumsuzluk, zorlanma, bunalım, boşluk, bir şey hissetmeme, stres, eksiklik, başka şeylere zaman, hırs

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Öğrencilerin 4'ü (4/14) İnternet'in çok iyi bir şey, yararlı olarak tanımlamaktadır. **Ö9**, bu konuda "Çok iyi bir şey. Dersler açısından yararlı, kullanışlı ve çok iyi." şeklinde tanımlamıştır. **Ö12**, "Yararları ve aynı zamanda zararları da var. Araştırmaları kolaylaştırıyor." diyerek yararlı olduğunu ve araştırmaları kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Ayrıca **Ö14**, "İnternet iyi işimize yarıyor. İşime yaradığı için yararlı buluyorum." diyerek İnternet'in yararlı olduğunu ve işine yaradığını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet bağlamında sorulan sorulardan elde edilen ikinci tema ***amaçlarımdır.*** Öğrencilerin 9'u (9/14) ders çalışmak, 5'i (5/14) sosyal medya ve 5'i (5/14) oyun oynamak olarak belirtmektedir. **Ö1**, "Genel olarak sosyal medya o şekilde kullanıyorum." şeklinde belirtmiştir. **Ö11**, "Genellikle dersler ve sosyal medya için. Aynı şekilde **Ö14**, "Genellikle dersler ve sosyal medya için." dersler ve sosyal medya erişim amaçlarıyla kullandığını ifade etmektedir.

Bir diğer tema ***erişememe durumu*** temasıdır. Öğrenciler bu durumu öfke (3/14), sıkıntı (5/14) ve olumsuzluk (4/14) olarak belirtmektedir. **Ö3**, "Bazen olmadığında İnternet sıkılıyorum benim için zorlukları oluyor, mesela sürekli elimizde telefon var ya sosyal medya hesaplarına giriyoruz hani can sıkıntısı oluyor benim için böyle zorluğu oluyor." şeklinde ifade etmektedir. **Ö14**, "Kötü hissediyorum kendimi agresifleşmeme neden oluyor çünkü İnternet'e ihtiyaç duyuyorum ama olmayınca olmuyor." bir ihtiyaç olduğunu olmadığı zaman kötü hissettiğini ifade etmektedir.

İnternet günlük yaşamdaki yeri bağlamındaki sorulara verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin İnternet'in günlük yaşamlarındaki yeri ve gün içerisinde ilk olarak hangi ihtiyaçtan dolayı kullanım ihtiyacı hissettiklerine ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde yaşamdaki yeri "önemli bir yere sahip olduğunu" ilk ihtiyaç olarak da "sosyal medya, ders" olarak belirtmişlerdir. Bu temalara ilişkin kodlar aşağıda Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. *İnternet günlük yaşamdaki yeri bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Yaşamımdaki yeri	On yıl, sekiz yıl, yedi yıl, altı yedi yıl, beş altı yıl, beş yıl, dört beş yıl, üç yıl, iki yıl, önemli bir yer, çoğu zaman, fark etmez, çok fazla, çok iyi, çok yüksek
İlk ihtiyaç	Sosyal medya, dersler, mesajlar, oyun, bilgi edinmek, haberler

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet'in günlük yaşamdaki yeri bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Elde edilen birinci tema ***yaşamımdaki yeridir.*** Öğrencilerin 6'sı (6/14) İnternet'in yaşamlarında önemli bir yere sahip olduklarını 4'ü (4/14) çoğu zaman şeklinde ifade etmektedir. **Ö2**, "Günlük yaşamda İnternet'in yeri benim için çok yüksek." Benzer şekilde **Ö4**, "Her anımda yanımda." şeklinde ifade etmektedir. **Ö7**, "Günlük hayatta internetin elimin altında olması ve işlerimi kolaylaştırmasından dolayı önemli bir yere sahip." diyerek İnternet'in yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğunu ve çoğu zaman yer edindiğini ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in günlük yaşamdaki yeri bağlamında sorulan sorulardan elde edilen ikinci tema ***ilk ihtiyaçtır.*** Öğrencilerin 10'u (10/14) gün içerisinde İnternet kullanımının sosyal medyaya erişim ihtiyacından kaynaklandığını belirtmektedir. **Ö1**, "Ama ilk olarak genelde ben maillerime sosyal medya mesajlarıma bakarım." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö4**, "İnternet'e ilk bağlandığımda sosyal medya uygulamalarıma bakıyorum." derken, **Ö11**, "Sosyal medyada arkadaşlarımla mesajlaşmak için bakıyorum." diyerek ilk ihtiyaç olarak sosyal medya hesaplarına erişmek, bakmak vb. olduğunu ortaya koymaktadırlar.

İnternet'in gün içerisinde kullanımı bağlamındaki sorulara verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin İnternet'in gün içerisindeki kullanımına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde "günlük süre", "kontrol", "kısıtlama fikri", "kısıtlama girişimi" ve "60 dakika / 1 saat" olarak belirtmişlerdir. Bu temalara ilişkin kodlar aşağıda Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. *İnternet'in gün içerisinde kullanımı bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Günlük süre	On saat, yedi sekiz saat, altı yedi saat, beş altı saat, beş saat, dört beş saat, dörtten fazla, ortalama dört, ortalama üç, üç buçuk saat, iki üç saat, gün boyu
Kontrol	Sağlayamadığım oluyor, zaman kaybı, sorun yok, zor oluyor
Kısıtlama fikri	Olumsuzluk, sinirlenme, sıkılma, tepkisizlik, gerek yok, normal karşılama
Kısıtlama girişimi	Denedim, denemedim, başarısız, cihazdan uzaklaşma, uygulamaları silme, başarılı, yapsam yaparım
60 dakika / 1 Saat	Ders, sosyal medya, oyun, müzik, mesajlar, doğaçlama, kararsız

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet'in gün içerisindeki kullanımı bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar günlük süre, kontrol, kısıtlama fikri, kısıtlama girişimi ve 60 dakika / 1 saat olmuştur. Elde edilen birinci tema ***günlük süre***. Öğrenciler gün içerisinde İnternet'i ne kadar süre kullandıklarına değinmişlerdir. Öğrenciler günlük İnternet kullanım süreleri konusunda 2'si (2/14) on saat, 1'i (1/14) gün boyu, 1'i (1/14) yedi sekiz saat, 1'i (1/14) altı yedi saat olarak ifade etmektedir. **Ö1**, "Benim kullanımım yedi sekiz saat oluyor." şeklinde ifade etmektedir. **Ö2**, "Günlük ortalama İnternet kullanım sürem on saat falandır herhalde." şeklinde ifade etmektedir. Aynı şekilde **Ö5**, "Derslerle beraber 10 saat kullanıyorum." Ayrıca **Ö7**, "Uyanık olduğum sürece genellikle İnterneti çok fazla kullanırım," şeklinde ifade etmektedir. **Ö8**, "Altı yedi saat kullanıyorum." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler gün içerisinde İnternet'in uzun saatler kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisindeki kullanımı bağlamında sorulan sorulardan elde edilen ikinci tema ***kontrol***. Öğrenciler gün içerisinde İnternet kullanım süresi konusunda kontrol sağlayıp sağlayamadıkları konusuna değinmişlerdir. Öğrenciler dolaylı veya doğrudan İnternet kullanım süresi konusunda kontrolü sağlayamadıklarını 14'ü (14/14) ifade etmektedir. **Ö1**, "Kontrol sağlayamadığımız durumlar evet oluyor yani sonuçta fazlasıyla zaman geçirdiğimiz zamanlar oluyor bu pandemi sürecinde olayı bence çok aştığımı düşünüyorum ben." şeklinde ifade etmektedir. Aynı şekilde **Ö10**, "Kontrolü sağlayamadığım durumlar oluyor." ifade etmektedir. Bu ifadeler gün içerisinde İnternet'in kullanım süresi konusunda öğrencilerin kontrol sağlayamadığını ve zorlandığını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisindeki kullanımı bağlamında sorulan sorulardan elde edilen üçüncü tema ***kısıtlama fikridir***. Öğrenciler gün içerisinde İnternet kullanım süresinin kısıtlanması fikrine nasıl baktıkları konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden, **Ö1**, "İnternet kullanımının kısıtlanması fikrine pek uygun bakmam çünkü lazım da oluyor. Gereksiz kullanım dışında eğer kısıtlanırsa sonuçta bizim yararımız için olduğu için yani kötü karşılamam ama olmasını da istemeyeceğim bir durum." Şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö7**, "Kendimi kısıtlamayı daha önce denemedim ve kısıtlanmak istemem, çünkü İnternet'in insanlar üzerindeki baskıyı kaldırdığını düşünüyorum, düşündüklerini daha kolay dile getirebilmelerini sağlıyor, İnternet insanların özgürlüğü bunun kısıtlanmasının doğru olmadığını düşünüyorum." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler öğrencilerin gün içerisinde İnternet kullanım süresinin kısıtlanması fikrine olumsuz baktıklarını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisindeki kullanımı bağlamında sorulan sorulardan elde edilen dördüncü tema ***kısıtlama girişimi***. Öğrenciler gün içerisinde İnternet kullanım süresinin kontrolü konusunda kısıtlama girişiminde bulunup bulunmadıkları veya ne tür girişimlerde bulundukları konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden, **Ö4**, "Denedim ama olumlu olacağını düşünmüyorum." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö6**, "Çok uzun süre kullandığımı düşünmediğim için denemedim." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö13**, "Normal bakarım fakat denemedim." Bu ifadeler öğrencilerin gün içerisinde İnternet kullanım süresinin kontrolü konusunda kısıtlama

girişiminde bulunmadıklarını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisindeki kullanımı bağlamında sorulan sorulardan elde edilen beşinci tema ***60 dakika / 1 saat***. Öğrenciler gün içerisinde İnternet kullanım süreleri sadece 60 dakika / 1 saat ile sınırlandırılsaydı bu süreyi nasıl ya da hangi uygulamalar için kullanırlardı konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden, **Ö1**, "Öncelik olarak son zamanlarda ders olurdu çünkü zamanımda çok yaklaştı sınava onun haricinde zamanı bölüşecek olsam sosyal medya uygulamalarında kullanırdım yani gereksiz kullanmazdım." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö3**, "İnternet kullanımım bir saat ile sınırlı olsaydı ilk başta sosyal medya olurdu sürekli hayatımızın artık önemli bir yerinde ben kendi adıma söyleyeyim ilk başta sosyal medya olurdu." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö5**, "Ders için kullanırdım." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö10**, "Derslerle ilgili uygulamalar." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö11**, "Derslerde kullandığım uygulamalar öncelik olurdu." Ayrıca **Ö13**, "Sosyal medya." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö14**, "Sosyal medya." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler öğrencilerin gün içerisinde İnternet kullanım süreleri sadece 60 dakika / 1 saat ile sınırlandırılsaydı bu süreyi nasıl ya da hangi uygulamalar için kullanırlardı konusunda öncelikle çoğunluk dersler ifadesini ortaya koyarken ikinci sırada sosyal medyaya erişim ifadesini ortaya koymaktadır.

İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamındaki sorulara verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde "günlük yaşama etkisi", "fiziksel yönden", "sosyal yönden, "psikolojik yönden", akademik yönden" ve aile içi iletişim yönünden" olarak belirtmişlerdir. Bu temalara ilişkin kodlar aşağıda Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. *İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Günlük yaşama etkisi	Dersleri ihmal, olumsuz etkiler, bağımlılık, olumlu etkiler, radyasyon, hem olumlu hem olumsuz
Fiziksel yönden	Uyku problemleri, baş ağrısı, bel ağrısı, boyun ağrısı, beslenmede düzensizlik, göz problemleri, parmak ağrısı, etki yok, yorgunluk
Sosyal yönden	Etkisi yok, olumlu etki
Psikolojik yönden	Etkilemiyor, olumsuz etki, sanallaşma, olumlu etki, kararsız
Akademik yönden	Olumsuz etki, dersleri ihmal, odaklanamama, algılayamama
Aile içi iletişim yönünden	Kısmen etki, etkilemez, iletişimsizlik, olumsuz etki

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar günlük yaşama etkisi, fiziksel yönden, sosyal yönden, psikolojik yönden, akademik yönden ve aile içi iletişim yönünden olmuştur. Elde edilen birinci tema ***günlük yaşama etkisidir***. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı olarak günlük yaşama etkisine değinmişlerdir. Öğrencilerden **Ö3**, "İnternet'i uzun süre kullanmanın benim yaşamımı olumsuz etkilediği zamanlar oluyor diyelim ailemle zaman geçirmek yerine bazen telefona dalıp hiç bazen yanlarına gitmediğim oluyor olumsuz yönleri bu." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö4**, "İnternet'i uzun süre kullanmak günlük yaşamı mı olumsuz etkiliyor." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö9**, "Uzun süre kullanmak etkiliyor insanı çok yoruyor." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler gün içerisinde İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı olarak günlük yaşama etkisinin olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler bağlamında sorulan sorulardan elde edilen ikinci tema ***fiziksel yönden***. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler bağlamında fiziksel yönden yaşadıkları etkilere değinmişlerdir. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler konusunda çoğunlukla dolaylı veya doğrudan uyku problemleri yaşadıklarını ifade etmektedir. Öğrencilerden **Ö5**, "Uyku ve beslenme düzenimi etkiliyor." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö7**, "Gün içinde uyku

düzenime aşırı etkisi var ve bu durum beraberin de yemek öğünlerimin de sürekli değişmesine yol açıyor." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö4**, "Uykusuzluk" şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö12**, "Uyku sorunları. Uyku sürem azalıyor." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı olarak öğrencilerin uyku, beslenme gibi konularda sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamında sorulan sorulardan elde edilen üçüncü tema ***sosyal yönden***. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler bağlamında sosyal yönden yaşadıkları etkilere değinmişlerdir. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler konusunda çoğunlukla olumlu etkilediğini ifade etmektedir. Öğrencilerden **Ö4**, "Arkadaşlar ile İnternet üzerinden görüşme yapmayı tercih ederim, olumlu etkiler arkadaş bağlarımız böylece güçlenir." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö11**, "Sosyal olarak düşüncelerimi daha açık bir şekilde ifade edebiliyorum ve insanlarla daha çabuk iletişime geçiyorum." **Ö13**, "Pek bir olumsuz etkisi yok. Hayır tercih etmem. Görüşmediğimiz arkadaşlarımızla aramızın açılmamasına vesile olmakta." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı olarak öğrencilerin sosyal yönden arkadaşları ile iletişime geçebildiklerini ve olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamında sorulan sorulardan elde edilen dördüncü tema ***psikolojik yöndendir***. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler bağlamında psikolojik yönden yaşadıkları etkilere değinmişlerdir. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler konusunda etkilemiyor veya olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Öğrencilerden **Ö7**, "Henüz kendimde böyle bir etkisine denk gelmedim belki de dikkat etmedim ama kötü etkileri olacağını düşünmüyorum." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö9**, "Psikolojik olarak etkilediğini düşünmüyorum." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö10**, "Psikolojik olarak karşımdakiler oyundakiler gibi sanal oluyor." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı olarak öğrencileri psikolojik yönden bir etkisinin olmadığını ya da olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamında sorulan sorulardan elde edilen beşinci tema ***akademik yönden***. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler bağlamında akademik yönden yaşadıkları etkilere değinmişlerdir. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler konusunda dersleri ihmal, odaklanamama, algılamada sorun ve genel olarak olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Öğrencilerden **Ö1**, "İnternet kullanımı akademik başarıyı da etkiler, uzun süre kullanmamız başarıyı şu şekilde artık İnternet'i yani bu dijital ögeleri kullana kullana artık bir yerden sonra algılamada sıkıntı yaşayabildiğimiz için derslere odaklanmama sıkıntısı başlıyor o da sınavlarımızda derslerimizde başarısızlığa neden oluyor." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö12**, "Akademik olarak kötü etkiliyor. Derslerimi ihmal ettiğim olur." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı olarak öğrencileri akademik yönden dersleri ihmal, odaklanamama, algılamada sorun ve genel olarak olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşme sonucunda İnternet'in gün içerisinde kullanıma bağlı etkiler bağlamında sorulan sorulardan elde edilen altıncı tema ***aile içi iletişim***. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler bağlamında aile içi iletişim yönünden yaşadıkları etkilere değinmişlerdir. Öğrenciler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı etkiler konusunda olumsuz etki, iletişimsizlik ve kısmen etkilediğini ifade etmektedir. Öğrencilerden **Ö1**, "Evet oluyor, aile iletişim süreci açısından iletişim bozukluğu bence çok etki ediyor." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö3**, "Aile içi iletişim sürecini bazen etkiliyor evet, fazla zaman geçirdiğimde bizimkilerden tepki alıyorum niye yanımıza gelmiyorsun, telefonla zaman geçiyorsun, sürekli arkadaşlarınla zaman geçiyorsun, sürekli arkadaşlarınla konuşuyorsun, bize zaman ayırmıyorsun." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö5**, "Aile bağlarını koparıyor." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet'in gün içerisinde uzun süre kullanımına bağlı olarak öğrencileri aile içi iletişim yönünden olumsuz etki, iletişimsizlik ve kısmen etki şeklinde ortaya koymaktadır.

İnternet günlük yaşamdaki yeri bağlamındaki sorulara verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında ne kadar süre kullanılmalı ve

öncelikler ne olmalı sorularına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde yaşamdaki yeri gün içerisinde kullanım süresi "ne kadar süre" önceliğimiz ne olmalı "öncelik ne olmalı" olarak belirtmişlerdir. Bu temalara ilişkin kodlar aşağıda Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. *İnternet günlük yaşamdaki yeri bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Ne kadar süre	Bir iki saat, iki üç saat, üç dört saat, bir buçuk saat, üç saat, dört saat, en fazla iki, iki saat, kararsız
Öncelik ne olmalı	Ders, sosyal medya, gündemi takip, araştırma, mesajlaşma, hobiler, ihtiyaca göre, oyun

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında ne kadar süre kullanılmalı ve öncelikler ne olmalı bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar ne kadar süre ve öncelik ne olmalı olmuştur. Elde edilen birinci tema ***ne kadar süredir***. Öğrenciler İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında ne kadar süre kullanılmalı konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden **Ö1**, "Maksimum iki iki buçuk üç saat kadar." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö5**, "Gerektiği zaman kullanmak lazım. İki üç saat yeterli aslında." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö6**, "Gerektiği kadar kullanmaya çalışıp fazlasına engel olmalıyız. Üç dört saat." şeklinde ifade etmektedir.

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında ne kadar süre kullanılmalı ve öncelikler ne olmalı bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar ne kadar süre ve öncelik ne olmalı olmuştur. Elde edilen ikinci tema ***öncelik ne olmalı***. Öğrenciler İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında öncelik ne olmalı konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden **Ö2**, "Bunun 2 saati falan araştırma için 1 saatte işte oyun oynarsın falan en fazla 4 saatini alması gerekiyor. Mesajlaşmak, sosyal medya ve oyun amaçlı olabilir." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö3**, "İnsanlar için sosyal medya çok önemli benim içinde sosyal medya çok önemli." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında öncelik ne olmalı konusunda genel olarak öğrencilerin genel olarak ders, araştırma yapmak ve sosyal medya olarak ifade ettiklerini ortaya koymaktadır.

İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamındaki sorulara verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamındaki sorularına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında "eyvah engeller / tepkiler" ve "alternatifler" olarak belirtmişlerdir. Bu temalara ilişkin kodlar aşağıda Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. *İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Eyvah engeller / tepkiler	Sinirlenme, öfkelenme, kötü hissetme, duruma göre, bağlanma isteği, çözmeye çalışma, hafif tepki, önemsiz, etkisiz, bekleme
Alternatifler	Ders, dinlenme, spor, kitap okuma, televizyon, alternatif arama, arkadaşlar, temizlik, yemek yapma, hiçbir şey, maç, haberler, resim çizme

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında eyvah engeller / tepkiler ve alternatifler bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar eyvah engeller / tepkiler ve alternatifler olmuştur. Elde edilen birinci tema ***eyvah engeller / tepkiler***. Öğrenciler İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında eyvah engeller / tepkiler konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden **Ö3**, "İlk olarak sinirlenirim çünkü yapacak bir şey yok hayatımızın önemli bir yeri olduğu için yapacak bir şey yok." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö4**, "Evet oluyor kendimi sinirli hissediyorum." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö10**, "İnternet engellendiğinde öfkelenirim. Sorunun ne olduğunu anlamaya

çalışırım." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında eyvah engeller / tepkiler bağlamında genel olarak öğrencilerin bağlanma isteği, sinirlenme ve öfkelenme olarak ifade ettiklerini ortaya koymaktadır.

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında eyvah engeller / tepkiler ve alternatifler bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar eyvah engeller / tepkiler ve alternatifler olmuştur. Elde edilen ikinci tema ***alternatifler***. Öğrenciler İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında alternatifler konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden **Ö5**, "Dinlenmeyi. Arkadaşlarımla vakit geçirirdim." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca **Ö9**, "Yani derslerle ilgilenerek geçirirdim." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında alternatifler bağlamında genel olarak öğrencilerin ders çalışmak, arkadaşlar ve dinlenme olarak ifade ettiklerini ortaya koymaktadır.

Diğer aile üyeleri bağlamındaki sorulara verilen cevaplara ilişkin analizler

Öğrencilerin diğer aile üyeleri bağlamındaki sorularına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu öğrenebilmek için öğrencilere bazı sorular sorulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde diğer aile üyeleri bağlamında "diğer aile üyeleri" olarak belirtmişlerdir. Bu temaya ilişkin kodlar aşağıda Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. *Diğer aile üyeleri bağlamındaki soruların içerik analizleri (n=14)*

Temalar	Kodlar
Diğer aile üyeleri	Anne ev işleri, baba işte, sosyal medya, ayrı odalar, televizyon, video, haber takip, oyun oynama, mesajlaşma, telefon, boş şeyler, tarifler, kontrol, ders

Görüşme yapılan öğrencilerin tamamı diğer aile üyeleri bağlamındaki sorulara cevap vermişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan tema diğer aile üyeleri olmuştur. Elde edilen tema ***diğer aile üyeleri***. Öğrenciler diğer aile üyeleri bağlamında diğer aile üyeleri konusuna değinmişlerdir. Öğrencilerden **Ö1**, "Ortamda böyle bir iki kişi kopmuşsa zaten herkes kopuyor kimse herkes yavaş yavaş ayrı odalara çekiliyor. Biri televizyon izliyor, biri telefonla oyun oynuyor veya sosyal medya içerisinde geziniyorlar o şekilde." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö2**, "Babam gündüzleri işte oluyor. Annem ev işlerine falan bakıyor. Aile üyeleri de İnternet kullanıyor. Babam dizi izler genelde, annem işte akrabalarla falan konuşuyor, bazen sosyal medyaya bakıyor. Kardeşimde ders dışında oyun oynuyor video izliyor." şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde **Ö10**, "Annem ev işleri ilgilenir çoğunlukla, babam işte olur. Diğerleri daha çok video vb. izliyor. Babam mesajlarını kontrol eder, annem daha az kullanır." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler diğer aile üyeleri bağlamında genel olarak öğrenciler sosyal medya, oyun oynama, anne ev işleri vb. ifade ettiklerini ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmanın bulguları, öğrenciler arasında İnternet bağımlılığı düzeyleri, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu faktörler arasında cinsiyet, okul kademesi, akıllı telefona sahip olma durumu, günlük İnternet kullanım süresi, tercih edilen İnternet hizmet türü, kullanım amaçları, sosyal medya kullanım alışkanlıkları, anne ve baba öğrenim durumu, ebeveynlerin genel olarak algılanan tutumları, aile içinde İnternet kullanımıyla ilgili deneyimler ve akademik başarı seviyesi yer almaktadır. Ancak, kardeş sayısı ve İnternet erişim aracı gibi faktörler açısından İnternet bağımlılığı düzeylerinde belirgin bir farklılaşma gözlenmemektedir.

Öğrencilerde İnternet bağımlılığı düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Erkeklerin YİBTKF puanları kızların YİBTKF puanlarına göre daha yüksek bulunmuştur. Alan yazında ki bazı çalışmalarda erkeklerin İnternet bağımlılıklarının kızların İnternet bağımlılıklarına göre daha yüksek olduğu sonucunu saptamıştır. Örneğin Cao ve Su (2006), Çakır-Balta ve Horzum (2008), Günüç (2009), İnan (2010), Gençer (2011), Şahin (2011), Tanrıverdi (2012), Derin (2013), Doğan (2013), Şahin, Çakır, Demirbaş ve Polat (2013), Toraman (2013), Younes ve diğerleri, (2016), Özgen (2016) ve Acat (2019) benzer sonuçları saptamışlardır. Bununla birlikte Leung (2004), Kim ve diğerleri (2006), Bayraktar ve Gün (2007), Çalışgan (2013), Şahin, (2014), Khan, Shabbir ve Rajput (2017), Yıldız (2017) ve Akdeniz

(2018) cinsiyet açısından anlamlı bir fark saptamamışlardır. Bu çalışmalardaki sonuçlar araştırmanın bulguları ile tutarlılık göstermektedir. Cinsiyet değişkeni ortaokul ve lise öğrencilerinde İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir unsurdur. Bu açıdan İnternet bağımlılığı açısından erkeklerin kızlara göre daha çok risk içerisinde oldukları söylenebilir.

Bu araştırmada, lise öğrencilerinin İnternet bağımlılığı düzeylerinin, ortaokul öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Fakat etki büyüklüğü açısından gruplar arası küçük bir fark olduğu saptanmıştır. Şahin (2014) İnternet bağımlılığıyla lise öğrencilerin sınıf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptamamıştır. İnan (2010), ortaokul ve lise öğrencilerinin okul kademesine göre İnternet bağımlılığı açısından anlamlı bir fark saptamamıştır. Ortaokul ve lise öğrencileri açısından elde edilen İnternet bağımlılık düzeyi puanlarının birbirine yakın olduğunu ve farklılaşma olmadığını ifade etmektedir. Bu çalışmalardaki sonuçlar araştırmanın bulguları ile tutarlılık göstermemektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre okul kademesi değişkeni öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir unsurdur şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmada, akıllı telefona sahip olan öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin, sahip olmayanlardan daha yüksek olduğunu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Ancak, etki büyüklüğü küçüktür. Durak ve Seferoğlu'nun (2018) çalışmaları, akıllı telefon bağımlılığı ile İnternet kullanımı süreleri arasında anlamlı bir fark olduğunu belirterek bu bulguları desteklemektedir. Telefonların artan fonksiyonları, bireylerin İnternet kullanım araçlarını seçmelerini etkilemektedir. Akıllı telefona sahip olma durumu, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Öğrencilerde İnternet bağımlılığı düzeyleri kullanılan İnternet hizmet türüne göre farklılaşmaktadır. İnternet'i wifi ile kullanan öğrenciler ile İnternet'i mobil ya da kablolu kullanan öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır. Fakat etki büyüklüğüne göre gruplar arasında çok düşük bir fark olduğu görülmektedir. Alan yazında bu sonuç ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat Internet World Stats'ın 2019 Haziran ayı verilerine göre, Dünya (yaklaşık 7 milyar 162 milyon) nüfusunun yaklaşık 4 milyar 263 milyonunun yani %58.8'i İnternet kullanıcısı olduğu, ülkemizdeki İnternet kullanıcısı kişi sayısının ise yaklaşık 83 milyon nüfus içerisinde yaklaşık 69 milyon kişi olduğu ve bu değerin nüfusumuzun % 83.3 'ünün İnternet kullanıcısı olduğuna işaret ettiği belirtilmektedir (www.internetworldstats.com). TÜİK HBTKA'sı 2019 yılı sonuçlarında ülkemizde İnternet'i kullanan kişilerin oranı % 75.3 iken hanelerde İnternet erişim oranı % 88.3 'dür (www.tuik.gov.tr). Kişilerin erişim imkanı arttıkça kullanım süreleri de buna bağlı olarak artış göstermesi beklenmektedir. İnternet her geçen gün Dünya üzerinde kullanım ve erişim imkanları gelişerek arttıkça daha fazla sayıda kişinin kullanabileceği öngörülebilir. Bu çalışmasının sonucunda kullanılan İnternet hizmet türünün kablolu ya da mobil olması wifi seçeneğine göre daha kısıtlayıcı olduğu bu nedenle de öğrencilerin kullandıkları İnternet hizmet türüne göre İnternet bağımlılık düzeylerinin değişebileceği şeklinde yorumlanabilir. Kullanılan İnternet hizmet türü değişkeni öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir unsurdur şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmada, anne öğrenim düzeyinin yükselmesiyle öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin arttığını ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Ancak, etki büyüklüğü küçüktür. İnan (2010) da benzer bulgular elde etmiştir, ancak Tanrıverdi (2012) anne öğrenim durumu ile İnternet bağımlılığı arasında anlamlı bir fark bulmamıştır. Anne öğrenim durumu, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir faktör olarak değerlendirilebilir, çünkü öğrenim düzeyi yükseldikçe anne çalışma yaşamına daha fazla dahil olabilir, bu da çocukların daha fazla İnternet kullanmasına neden olabilir.

Öğrencilerde İnternet bağımlılığı düzeyleri genel olarak algılanan anne tutumuna göre farklılaşmaktadır. İlgisiz ve otoriter olarak algılanan annelerin öğrencilerinin İnternet bağımlılık düzeyleri demokratik ve aşırı koruyucu olarak algılayan öğrencilerinkinden daha yüksek bulunmuştur. Fakat etki büyüklüğü dikkate alındığında gruplar arasında küçük düzeye yakın bir fark olduğu görülmektedir. Taçyıldız (2010), İnternet bağımlılık düzeyi yüksek lise öğrencilerinin aileleri ve arkadaşları ile ilgili algıladıkları sosyal destek puanlarının düşük olduğunu saptamıştır. Tanrıverdi'ye (2012) göre lise öğrencilerinde algılanan sosyal destek düzeyleri azaldıkça İnternet kullanım süreleri

artmaktadır. İşleyen (2013), lise öğrencilerinde otoriter anne baba tutumları ile İnternet bağımlılık düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptamıştır. Tanrıverdi (2012), lise öğrencilerinde aile içi ilişkileri memnuniyet düzeyi ile İnternet bağımlılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma saptamıştır. Hayır diyen öğrencilerin İnternet bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu bu grupları sırasıyla kısmen ve evet yanıtı verenlerin izlediğini ifade etmektedir. Şahin (2014), lise öğrencilerinde İnternet bağımlılık düzeyi arttıkça yaşanılan sorunları aile ile çözme davranışı azalmaktadır sonucunu saptamıştır. Bu çalışmalardaki sonuçlar araştırmanın bulguları ile tutarlılık göstermektedir. Genel olarak algılanan anne tutumu değişkeni öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir unsurdur şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmada, baba öğrenim düzeyinin yükselmesiyle öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin arttığını ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, ancak etki büyüklüğünün küçük olduğu saptanmıştır. Tanrıverdi (2012) de benzer sonuçlar elde ederken, İnan (2010) baba öğrenim düzeyinin öğrencilerin İnternet bağımlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Bu bulgular, baba öğrenim durumunun öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyebilecek bir faktör olabileceği söylenebilir.

Öğrencilerde İnternet bağımlılığı düzeyleri genel olarak algılanan baba tutumuna göre farklılaşmaktadır. İlgisiz ve otoriter olarak algılanan babaların öğrencilerinin İnternet bağımlılık düzeyleri demokratik ve aşırı koruyucu olarak algılayan öğrencilerinkinden daha yüksek bulunmuştur. Öğrencilerde genel olarak algılanan baba tutumuna göre İnternet bağımlılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır fakat etki büyüklüğü dikkate alındığında gruplar arasında küçük düzeyde bir fark olduğu görülmektedir. Taçyıldız (2010), İnternet bağımlılık düzeyi yüksek lise öğrencilerinin aileleri ve arkadaşları ile ilgili algıladıkları sosyal destek puanlarının düşük olduğunu saptamıştır. Tanrıverdi (2012) ise lise öğrencilerinde öğrencilerin algılanan sosyal destek düzeyleri azaldıkça İnternet kullanım süreleri artmaktadır sonucunu bulmuştur. İşleyen (2013), lise öğrencilerinde otoriter anne baba tutumları ile İnternet bağımlılık düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptamıştır. Tanrıverdi (2012), lise öğrencilerinde aile içi ilişkileri memnuniyet düzeyi ile İnternet bağımlılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma saptamıştır. Şahin (2014), lise öğrencilerinin İnternet bağımlılık düzeyi arttıkça yaşanılan sorunları aile ile çözme davranışı azalmaktadır sonucunu saptamıştır. Bu çalışmalardaki sonuçlar araştırmanın bulguları ile tutarlılık göstermektedir. Genel olarak algılanan baba tutumu değişkeni öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir unsurdur şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırma, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin kardeş sayısına göre farklılaşmadığı saptanmıştır. Tanrıverdi (2012) de lise öğrencileri arasında benzer bir sonuç elde etmiştir. Adler aynı aile de büyüyen çocukların birbirlerinden oldukça farklı özellikler göstermelerini doğum sırası kavramıyla açıklamaktadır. Doğum sırası ve bireyin aile bütünlüğü içerisindeki ilişki örüntüsünü anlamada oldukça önemlidir. Adler gerçek doğum sırasından çok bireyin aile içerisindeki konumuna ilişkin yorumlarıdır. Dolayısıyla aile de kardeş sayısı kardeşler arasındaki ilişki örüntüsü hakkında bilgi veremeyebilir (Sümer, 2018). Bu bulgu, kardeş sayısının öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir faktör olmadığını öne sürmektedir. Gelecekteki çalışmalar, kardeşler arası yaş farkını ve yaşları dikkate alabilir.

Bu araştırmada, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerinin, İnternet erişiminde kullanılan araçlara (cep telefonu, masaüstü, dizüstü, tablet) göre farklılaşmadığını göstermektedir. Şahin (2011) ise evde İnternet bağlantısı olan öğrencilerin daha bağımlı olduğunu belirtmiştir. Doğan (2013) da cep telefonu veya evde bilgisayar sahibi olmanın İnternet bağımlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını bulmuştur. Bu bulgular, İnternet erişiminde kullanılan araç değişkeninin öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkilemediğini öne sürmektedir.

Öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyleri, gün içerisindeki İnternet kullanım sürelerine göre farklılaşmaktadır; kullanım süresi arttıkça bağımlılık düzeyi de artmaktadır. Araştırma, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı ve etki büyüklüğünün geniş olduğunu göstermektedir. Şahin (2011) ve Derin (2013) gibi çalışmalar, İnternet kullanım süreleri arttıkça bağımlılık düzeylerinin de arttığını belirlemiştir. Tanrıverdi (2012) ve Çalışgan (2013) da haftalık İnternet kullanım süresi ile bağımlılık düzeyleri arasında pozitif bir ilişki saptamıştır. Şahin (2014), lise öğrencilerinde İnternet kullanım

sıklığı arttıkça İnternet bağımlılık riskinin de arttığını saptamıştır. Bu bulgular, günlük İnternet kullanım süresinin öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerini etkileyen bir unsur olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmada, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyleri, İnternet kullanım amaçlarına göre farklılaşmaktadır. Bağımlılık düzeyleri en yüksekten en düşüğe doğru sırasıyla oyun oynama, eğlence, iletişim, diğer amaçlar ve bilgi edinme şeklinde sıralanmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı bir fark ve geniş bir etki büyüklüğü bulunmuştur. İnan (2010), Şahin (2011), Derin (2013) ve Tanrıverdi (2012) de benzer bulgular elde etmiş; oyun oynama ve sohbet etme gibi amaçlarla İnternet kullanan öğrencilerin bağımlılık eğilimlerinin daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgular, İnternet kullanım amaçlarının öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeylerini etkileyen bir unsur olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyleri, sosyal medya kullanım durumlarına göre farklılık göstermektedir. Sosyal medyayı kullanan öğrencilerin bağımlılık düzeyleri, kullanmayanlara göre daha yüksektir ve bu fark orta düzeyde olarak değerlendirilmiştir. Deniz ve Gürültü (2018) de sosyal medya bağımlılık düzeylerinin İnternet'te geçirilen süreye bağlı olarak arttığını bulmuştur. Ancak Doğan (2013), sosyal medya hesabı olma durumunun İnternet bağımlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Toraman (2013) ise sosyal medyanın %75 oranında arkadaşlarla iletişim için kullanıldığını saptamıştır. Sosyal medya kullanım durumu, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir faktör olarak yorumlanabilir.

Bu araştırmada, öğrencilerin İnternet bağımlılığı düzeyleri, İnternet kullanımıyla ilgili ailelerinden uyarı alma durumlarına göre farklılık göstermektedir. "Her zaman" veya "çoğu zaman" uyarıldıklarını belirten öğrencilerin bağımlılık düzeyleri, "nadiren" veya "hiçbir zaman" uyarılmadıklarını belirtenlere göre daha yüksektir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlı ve etki büyüklüğü geniş olarak değerlendirilmiştir. İşleyen (2013), otoriter anne baba tutumları ile İnternet bağımlılığı arasında pozitif, demokratik tutumlarla ise negatif bir ilişki bulmuştur. Şahin (2014) ise İnternet bağımlılığı ile ergenlik dönemi problemleri ve aileyle çözüm yolları arasında ilişki saptamıştır. Özkan (2019), ergenlerin çoğunun internet kullanımı konusunda ebeveynlerinden uyarı aldığını belirtmiştir. Bu bulgular, aileden uyarı alma durumunun İnternet bağımlılığı düzeyini etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir.

Çeşitli araştırmalar, öğrencilerin internet bağımlılığı seviyelerinin akademik başarılarına göre farklılaştığını göstermektedir. İnan (2010), ortaokul ve lise öğrencileri arasında internet bağımlılığı ile akademik başarı arasında negatif yönde zayıf bir ilişki bulmuştur. Taçyıldız (2010) ve Derin (2013), akademik not ortalaması ve başarının internet bağımlılığı düzeylerini anlamlı şekilde öngördüğünü belirtmiştir. Toraman (2013) ise internet bağımlılığı arttıkça akademik başarının azaldığını tespit etmiştir. Demir ve Kutlu (2017), ergenlerin internet bağımlılık düzeyleri ile akademik başarıları arasında negatif, akademik erteleme davranışları ile pozitif bir ilişki bulmuştur. Demir ve Kutlu (2018) de benzer sonuçlar elde etmiştir. Bu bulgular, akademik başarı değişkeninin internet bağımlılığı üzerinde etkili olduğunu, akademik başarıya zaman ayıran öğrencilerin internet kullanımını azaltacağını göstermektedir.

Araştırmanın bu kısmında öğrenciler ile yapılan görüşmelerin analizleri sonucunda elde edilen bulgulara ilişkin sonuç ve tartışmalara yer verilmektedir. Elde edilen nitel verilerin analizleri sonucunda yedi farklı ana tema ortaya çıkmıştır. Bu ana temalar kendi içlerinde alt temalara ve kodlara ayrılmıştır. Bu alt tema ve kodlara ilişkin sonuç ve tartışmalar aşağıda yer almaktadır.

Nitel verilerin analizi, öğrencilerin İnternet'i bilgiye erişim, pratiklik, yararlılık, eğlenme ve sosyalleşme gibi olumlu tanımlarla ifade ettiklerini göstermektedir. İnternet kullanım amaçları olarak ders çalışmak, sosyal medya ve oyun oynamak belirtilmiştir. Erişememe durumunda ise öfke, sıkıntı ve olumsuzluk hissettiklerini belirtmişlerdir. Çam (2014) ve Pan ve Yeh (2018), aşırı internet kullanımı ile anksiyete, depresyon ve kendine zarar verme davranışları arasında ilişki bulmuşlardır. Nicel bulgular, İnternet'i oyun ve eğlence için kullanan öğrencilerin bağımlılık düzeylerinin, bilgi edinme amaçlı kullananlardan daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Öğrenciler, İnternet'in günlük yaşamlarındaki yerini önemli olarak tanımlamış ve gün içinde ilk

olarak sosyal medya ve ders ihtiyaçları için İnternet kullandıklarını belirtmişlerdir. Doğan (2013), ergenlerde İnternet kullanım süreleri ve amaçlarına göre bağımlılık düzeylerinde anlamlı farklar bulmuştur. Toraman (2013) ise öğrencilerin %75'inin sosyal medyayı arkadaşlarla iletişim için kullandığını saptamıştır. Nicel bulgular, İnternet kullanım süresi arttıkça bağımlılık düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Araştırmanın nitel bulguları, bu nicel sonuçları detaylandırmakta ve desteklemektedir.

Öğrenciler, gün içerisindeki İnternet kullanım sürelerini on saat, gün boyu, yedi sekiz saat ve altı yedi saat olarak tanımlamışlardır. İnternet kullanım süresi konusunda kontrol sağlamakta zorlandıklarını ve kısıtlama fikrine olumsuz yaklaştıklarını belirtmişlerdir. Kısıtlama girişiminde bulunmadıklarını ve bu süreyi 60 dakika ile sınırlandırmaları durumunda öncelikle dersler, ardından sosyal medya için kullanacaklarını ifade etmişlerdir. Şahin (2011) ve Çalışgan (2013), İnternet bağımlılığı yüksek öğrencilerin İnternet kullanım sürelerinin daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Toraman (2013), öğrencilerin sosyal medyayı genellikle arkadaşlarla iletişim için kullandığını belirtmiştir. Araştırmanın nitel bulguları, nicel sonuçları detaylandırmakta ve desteklemektedir.

Öğrenciler, İnternet'in günlük yaşamlarına etkilerini olumsuz etkiler, derslerin ihmal edilmesi ve bağımlılık olarak tanımlamışlardır. Fiziksel yönden uyku ve beslenme sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir. Sosyal yönden, arkadaşlarıyla iletişim kurmalarını olumlu olarak tanımlamışlardır. Psikolojik yönden, bazıları etkisinin olmadığını, bazıları ise olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Akademik olarak, odaklanma sorunları ve derslerin ihmal edilmesi gibi olumsuz etkiler belirtilmiştir. Aile içi iletişimde ise iletişimsizlik ve olumsuz etkiler tanımlanmıştır. Taçyıldız (2010), yüksek internet bağımlılığı olan öğrencilerin iletişimde göz teması kurmaktan kaçındıklarını ve sinirli olduklarını belirtmiştir. Tanrıverdi (2012), algılanan sosyal destek azaldıkça internet kullanımının arttığını ve internet bağımlılığı düzeyi ile akademik başarı arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Doğan (2013), internet kullanımının uyku ve yeme düzenini etkileyerek fiziksel ağrılara ve günlük işlerin aksamasına yol açtığını saptamıştır. Bu bulgular, internet bağımlılığı düzeylerini etkileyen faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Öğrencilerin İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında ne kadar süre kullanılmalı ve öncelikler neler olmalı sorularına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu belirtmişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar ne kadar süre ve öncelik ne olmalı olmuştur. Öğrencilerin İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında ne kadar süre kullanılmalı konusunu tanımlarken bir iki saat, iki üç saat gibi günlük kullanım sürelerinin altında bir saat şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin İnternet'in günlük yaşamlarında ki yeri bağlamında öncelik ne olmalı konusunu tanımlarken genel olarak ders, araştırma yapmak ve sosyal medya şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Şahin, (2014), lise öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında İnternet kullanım sıklığı arttıkça İnternet bağımlılık riskinin de arttığını saptamıştır. İnternet kulanım amaçları ile İnternet bağımlılık düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptamıştır. Kısaca öğrencilerin İnternet'te en çok gerçekleştirdikleri amaçlar İnternet bağımlılık düzeylerini üzerinde etkilidir sonucunu bulmuştur. Nicel bulgulara göre öğrencilerin İnternet kullanım sürelerine göre İnternet bağımlılık düzeyleri değişmektedir. İnternet kullanım süreleri arttıkça öğrencilerin İnternet bağımlılık düzeyleri yükselmektedir. Bir diğer ifadeyle araştırmanın nitel bulguları nicel sonucunu detaylandırmakta ve desteklemektedir.

Öğrencilerin İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamındaki sorularına ilişkin izlenimlerinin neler olduğunu belirtmişlerdir. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar eyvah engeller / tepkiler ve alternatifler olmuştur. Öğrenciler İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında eyvah engeller / tepkiler konusunu tanımlarken bağlanma isteği, sinirlenme ve öfkelenme şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Öğrenciler İnternet kullanımı engellendiğinde ve alternatifler bağlamında alternatifler konusunu tanımlarken ders çalışmak, arkadaşlar ve dinlenme şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Tanrıverdi (2012), lise öğrencilerinde algılanan sosyal destek ile İnternet kullanım süreleri arasında güçlü ve negatif yönlü bir ilişki saptamıştır. Yani öğrencilerin algılanan sosyal destek azaldıkça İnternet kullanım süreleri artmaktadır. Çam (2014), lise öğrencileri üzerinden yapmış olduğu çalışmasında aşırı İnternet kullanan öğrencilerin anksiyete, depresyon ve anksiyete-depresyon puanlarının yüksek olduğunu bulmuştur.

Öğrenciler, diğer aile üyelerini sosyal medya, oyun oynama ve anne ev işleri ile ilişkilendirerek tanımlamışlardır. Tanrıverdi (2012), algılanan sosyal destek azaldıkça İnternet kullanımının arttığını ve aile içi ilişkiler memnuniyeti ile İnternet bağımlılığı arasında anlamlı fark olduğunu saptamıştır. Şahin (2014), ergenlik dönemi sorunları ve başa çıkma yöntemleri ile İnternet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir; İnternet bağımlılığı arttıkça sorunları aileyle çözme davranışının azaldığını vurgulamıştır. Li ve diğerleri (2018), kötü aile işlevlerinin İnternet bağımlılığı için risk faktörü olduğunu belirtmiştir. Nicel bulgular, öğrencilerin aile içi ilişkilerine göre İnternet bağımlılığı düzeylerinin değiştiğini göstermektedir ve bu nitel bulgular nicel sonuçları desteklemektedir.

Bu araştırma sonucunda aşağıdaki önerilere yer verilmiştir.

Lise öğrencilerinde İnternet bağımlılık düzeyleri daha yüksek çıktığı için bu okullarda yıllık rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri çerçeve programlarında öğrencilerle çalışılacak konulara bu başlıklar eklenebilir ve ayrıca alt kademe eğitim öğretim kurumlarında önleyici rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri sunulabilir.

Velilere ve öğrencilere yönelik, internetin kullanımı, hizmet türleri, avantajları, dezavantajları, güvenliği ve olası riskleri hakkında farkındalık artırıcı bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

Velilere, ebeveyn öğrenim durumu ve tutumlarının öğrencilerin internet bağımlılığıyla ilişkisi konusunda farkındalık kazandıracak ve sağlıklı ebeveyn tutumlarını teşvik edecek bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

Öğrencilere dönük yapılacak İnternet bağımlılığı ile ilgili konularda akademik başarı ile İnternet bağımlılığı arasındaki ilişkiye yer verilebilir.

Alan uzmanı öğretmenler tarafından velilere yönelik temel düzeyde İnternet kullanımı ve İnternet kullanım araçları konularında öğretici eğitimler verilerek öğrencilerinin İnternet kullanımının farkında olmaları ve kontrollü İnternet kullanımı konusunda bilgilerini artırmaları sağlanabilir.

İnternet ve kullanım araçları konusunda bilgisi olmayan ya da kullanmasını bilmeyen ve öğrenemeyen velilere dönük İnternet sağlayıcılarının sunduğu güvenli İnternet kullanım hizmetleri konusunda bilgilendirme yapılabilir.

Eğitim öğretim kademelerinde İnternet kullanımı konusunda medya okur yazarlığı gibi İnternet okur yazarlığı ya da sosyal medya okur yazarlığı ve benzeri dersler oluşturularak öğrencilerin İnternet'in yararlı kullanımından faydalanmaları sağlanabilir.

Öğrencilere İnternet kullanımında karşılaşılan sorunları doğru yoldan çözebilme ve baş edebilme becerileri öğretilebilir ve bu gibi konularda okulların web sayfalarında sıkça sorulan sorular bölümü oluşturulabilir.

Öğrencilerin internet bağımlılığıyla başa çıkma becerilerini geliştirmek, bilinçli ve güvenli internet kullanımını teşvik etmek ve aile içi iletişimi güçlendirmek amacıyla, öğrenciler ve velilere yönelik psikoeğitim programları düzenlenebilir.

Velilere, öğrencilerin İnternet'i kullanım amaçları, günlük kullanım süreleri, erişimde kullanılan araçlar, sosyal medya uygulamaları, online oyunlar ve İnternet'te karşılaşılabilecek olumsuz içerikler vb. konulardan oluşan okul psikolojik danışmanı ve bilişim teknolojileri öğretmenlerinin de içerisinde yer aldığı eğitimler düzenlenebilir.

Araştırmanın nitel boyutunda öğrenciler ailelere ile paylaşımda bulunmadıklarını, iletişimlerinin zayıf olduklarını belirtmişlerdir. Bu nedenlerle okul psikolojik danışmanları aracılığıyla olası risk grupları belirlenerek velilere ve öğrencilere yönelik aile içi iletişim örüntüsünü daha sağlıklı duruma getirebilmek için aile iç iletişim, anne baba tutumları, öfke kontrolü, problem çözme becerileri, ergenlik dönemi özellikleri, yalnızlık, boş zaman etkinlikleri, etkili zaman kullanımı gibi konu başlıklarından oluşan grup rehberliği, bireysel rehberlik ya da ihtiyaç halinde bireysel ve grupla psikolojik danışma hizmetleri sunulabilir.

Okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri servisleri ile bilişim teknolojileri öğretmenleri öğrenci ve velilere yönelik bilinçli ve güvenli İnternet kullanım konularında önleyici çalışmalar geliştirebilirler.

Okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri servisleri aracılığıyla bütün aile üyelerinin katılımının sağlanabileceği etkinlikleri artırmaya dönük eğitimler düzenlenebilir. (Akşam yemeği, hafta da bir gün sinema, kitap okuma, aile üyelerinin katılabileceği ev içi oyunlar, herkes için geçerli olan İnternet kullanım kuralları, yürüyüş, bisiklet sürme, çocuğun arkadaşının ailesine ziyaret, vb.)

Uzun süre İnternet kullanımının fiziksel, psikolojik, sosyal, duygusal ve akademik yönden etkileri konularında velilere ve öğrencilere yönelik eğitimler, semineler vb. programlar düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

Acat, B. (2019). *Ergenlerde dindarlık, değerler, internet bağımlılığı ve hayat memnuniyeti ilişkisi.* (Tez No. 547538) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Akdeniz, B. (2018). *14 -16 yaş aralığındaki ergenlerin bağlanma stilleri, gözlerden zihin okuma becerileri ve ruhsal sorunları ile internet bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: İstanbul ili örneği.* (Tez No. 516131) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Bayraktar, F., & Gün, Z. (2007). Incidence and correlates of Internet usage among adolescents in North Cyprus. *Cyber Psychology&Behavior*, 10(2), s.191-197. doi:10.1089/cpb.2006.9969

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (20. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.

Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi.* (3. Baskı). Pegem Akademi.

Cao, F., & Su, L. (2006). Internet addiction among chinese adolescents: prevalence and psychological features. *Child: Care, Health and Development*, 33(3), s.275-281. doi:10.1111/j.1365-2214.2006.00715.x

Creswell, J. W. (2015). *30 Essential skills for the qualitative researcher.* Sage Publications.

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2015). *Karma yöntem araştırmaları.* (Dede, Y. ve Demir, S. B., Çev. Edit.). Anı Yayıncılık.

Çakır-Balta, Ö., & Horzum, M. B. (2008). İnternet bağımlılığı testi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi,* 7(13), s. 87-102.

Çalışgan, H. (2013). İlköğretim öğrencilerinde İnternet bağımlılığı ve siber zorbalık. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Çam, H. H. (2014). *Adölesanlarda İnternet bağımlılığı prevalansı ile psikopatolojik semptomlar ve obezite arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez No. 365384) [Doktora Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.

Dede, M. B. (2004). *İnternet.* İnsan Yayınları.

Demir, Y. ve Kutlu, M. (2017). İnternet bağımlılığı akademik erteleme ve akademik başarı arasındaki ilişkiler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(61), 91–105

Demir, Y. & Kutlu, M. (2018). Relationships among Internet addiction, academic motivation, academic procrastination and school attachment in adolescents. *International Online Journal of Educational Sciences,* 10(5).

Deniz, L., & Gürültü, E. (2018). Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(2), 355-367.

Derin, S. (2013). *Lise öğrencilerinde İnternet bağımlılığı ve öznel iyi oluş*. (Tez No. 339093) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Dinç, M. (2010). *İnternet bağımlılığı.* Ferfir Yayınları.

Dinç, M. (2017). *Lise öğrencilerinde özgül İnternet bağımlılığının bağlanma stilleri ve mizaç özellikler açısından incelenmesi*. (Tez No. 469571) [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Doğan, A. (2013). *İnternet bağımlılığı yaygınlığı*. (Tez No. 342301) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Eftekin, P. (2015). *Ergenlik dönemindeki öğrencilerin İnternet bağımlılığı ve anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez No. 382058) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Fischler, S., A. (1992). *Mixed methods*. Nova Southeastern Universty. School of Education, United States. http://www.fischlerschool.nova.edu/resources/uploads/app/35/files/arc_doc/mixed_methods.pdf

Gençer, S. L. (2011). *Ortaöğretim öğrencilerinin İnternet bağımlılık durumlarının İnternet kullanım profilleri ve demografik özelliklere göre farklılıklarının incelenmesi*. (Tez No. 283752) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Günüç, S. (2009). *İnternet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi ve bazı demografik değişkenler ile İnternet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Tez No. 234300) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028erişimtarihi:19.06.2020;17:30' da erişildi.

https://www.internetworldstats.com/stats.htm erişim tarihi:24.10.2019;17:30' da erişildi.

https://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europeerişimtarihi:24.10.201;17:30'da erişildi.

İnan, A. (2010). İlköğretim II. kademe ve ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı. (Tez No.) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Nobel Yayınları.

Khan, M. A., Shabbir, F., & Rajput, T. A. (2017). *Effect of gender and physical activity on Internet addiction in medical students*. Pak J Med Sci., 33(1), s. 191-194. Doi:https://doi.org/10.12669/pjms.331.11222

Kim, H. K., Ryu, E. J., Chon, M. Y., Yeun, E. J., Choi, S. Y., Seo, J. S., & Nam, B. W. (2006). Internet addiction in Korean adolescents and its relation to depression and suicidal ideation: A questionnaire. *International Journal of Nursing Studies*, 43, s. 185-192.

Kutlu, M., Savcı, M., Demir, Y., & Aysan, F. (2016). Young İnternet bağımlılığı testi kısa formunun Türkçe uyarlaması: Üniversite öğrencileri ve ergenlerde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 17(1), 69-76.

Leung, L. (2004). Net-Generation attributes and seductive properties of the Internet as predictors of online activities and Internet addiction. *Cyber Psychology & Behavior*, 7(3), s. 333-348.

Li, J., Li, D., Jia, J., Li, X., Wang, Y., & Li, Y. (2018). Family functioning and internet addiction among adolescent males and females: A moderated mediation analysis. Children and youth services review, 91, 289-297.

Makas, Y. (2008). Lise öğrenimi gören gençlerin İnternet kullanımının psikososyal durum ile ilişkisi. (Tez No. 235344) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.

Odabaşı, H. F., Kabakçı, I. & Çoklar, A. N. (2007). *İnternet, çocuk ve aile*. Nobel Yayın Dağıtım.

Özgen, F. (2016). Spor yapan ve yapmayan üniversite öğrencilerinde İnternet bağımlılığı ile kişilik ilişkisinin incelemesi. (Tez No. 422902) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Özkan, G. (2019). Ergenlerde İnternet bağımlılığı ve aile işlevselliği ilişkisi. (Tez No. 577721) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

Pan, P. Y., & Yeh, C. B. (2018). Internet addiction among adolescents may predict self-harm/suicidal behavior: a prospective study. *The Journal of pediatrics*, 197, 262-267.

Pawlikowski, M., Altstötter-Gleich, C., & Brand, M. (2013). Validation and psychometric properties of a short version of Young's Internet Addiction Test. *Computers in Human Behavior,* 29(3), 1212-1223.

Reiner, I., Tibubos, A. N., Hardt, J., Müller, K., Wölfling, K. & Beutel, M. E. (2017). Peer attachment, specific patterns of Internet use and problematic Internet use in male and female adolescents. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 26(10), 1257-1268.

Santrock, J. D. (2014). *Ergenlik*. (Çev.Edit.Siyez, D. M.). (14.Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.

Sümer, Z. H. (2018). Bireysel terapi. Karataş, Z., & Yavuzer, Y. (Editörler).Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları. (1. Baskı). Pegem Akademi.

Şahin, M. (2011). İlköğretim okulu öğrencilerinde İnternet bağımlılığı. (Tez No. 279175) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.

Şahin, M., Çakır, U., Demirbaş Çakır, E., & Polat, A. Ö. (2013). Lise Öğrencileri arasında patolojik İnternet kullanım yaygınlığı: Kocaeli Örneği. *Klinik Psikiyatri*, 16, s. 148-156.

Şahin, N. (2014). Ergenlik problemleri ve baş etme yöntemleri ile İnternet bağımlılığı arasındaki ilişki. (Tez No. 363255) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi.

Taçyıldız, Ö. (2010). Lise öğrencilerinin İnternet bağımlılığı düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması. (Tez No. 264036) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.

Tanrıverdi, S. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinde İnternet bağımlılığı ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi, (Tez No. 339875) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Tarcan, A. (2005). *İnternet ve toplum.* Anı Yayıncılık.

Toraman, M. (2013). İnternet bağımlılığı ve sosyal ağ kullanım düzeylerinin ortaöğretim öğrencilerinin akademik başarıları ile ilişkisinin incelenmesi. (Tez No. 356159) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.

Uludoğan, M. (2002). *Eğitimde bilgisayar okur yazarlığı bilgisayara giriş*. Atlas Yayın Dağıtım.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Seçkin yayıncılık.

Yıldız, M. A. (2017). Emotion regulation strategies as predictors of Internet addiction and smartphone addiction in adolescents. Journal of Educational Sciences & Pyschology, 7(1), s. 66-78.

Yılmaz, S. (2006). İnternet ve İnternet kafelerin ilk ve ortaöğretim öğrencilerine etkileri (İstanbul Örneği). (Tez No. 210403) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Younes, F., Halawi, G., Jabbour, H., El Osta, N., Karam, L., Hajj, A., & Rabbaa Khabbaz, L. (2016). Internet addiction and relationships with insomnia, anxiety, depression, stress and self-esteem in university students: A cross-sectional designed study. PloS one, 11(9), e0161126. doi.org/10.1371/journal.pone.0161126

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Z Kuşağı Kız Tüketicilerin Giysi Satın Alma Kararlarında Form, Tarz, Renk ve Desen Tercihlerinin İncelenmesi

An Analysis of Generation Z Female Consumers' Preferences for Form, Style, Color, and Pattern in Clothing Purchase Decisions

Ahu Fatma MANGIR
Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Ana Bilim Dalı
ahumangir@selcuk.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-0345-8944

Elmas BÜYÜKÇETİN
Lisansüstü Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Moda Tasarımı Ana Bilim Dalı
elmasbykctn94@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-6432-6104

Öz: İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde, bedeni korumak amacıyla ortaya çıkan örtme ihtiyacı, zamanla değişiklikler göstererek sosyal, psikolojik ve kültürel bir ifade aracına dönüşmüştür. Örtünme ve zamanla giyinme ihtiyacı süreç içerisinde farklı boyutlarla, insanın temel ihtiyaçlarından birini karşılar duruma gelmiştir. Nesiller boyunca oluşan giyim tarzları, tarih boyunca her kuşakta farklılık göstermiştir ve içinde bulunulan dönemi yansıtan özelikler taşımaya başlamıştır. Bu durum günümüzde hazır giyim sektöründe üreticilerin tüketici ihtiyaçlarını doğru tespit edebilmeleri ve beklentilere yönelik üretim yapabilmelerini zorunlu kılmaktadır. Günümüzde toplumum her bölümde aktif olarak yer alan Z kuşağı, tüketici popülasyonunun da önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada tüketiciler içerisinde önemli bir paya sahip olan Z kuşağı kız tüketicilerinin tercih ettiği giysi form, tarz, renk ve desenleri ele alınmıştır. Çalışma, betimsel tarama yönteminin kullanıldığı nicel bir çalışmadır. Veri toplama aracı olarak görsel ağırlıklı bir anket formu geliştirilmiş ve 456 katılımcıdan veri toplanmıştır. Veriler IBM SPSS 25. programında analiz edilerek kız tüketicilerin giysi alışverişlerinde tercih ettikleri giysi form, tarz, renk ve desenleri tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Z kuşağı kız tüketicilerin giysi tüketiminde rahat ve geniş kesimlere sahip formları, minimaliz tarzı, siyah, beyaz, gri renkleri ve giysi türüne göre farklı desen türlerini giysi alışverişlerinde tercih ettikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Z kuşağı, giysi formları, tüketici tercihleri.

Abstract: Hitherto, the need for covering the body, which has emerged to protect it, gradually evaluated into a tool for social, psychological, and cultural expression. The necessity for covering, and eventually for clothing, evolved over time and became one of the fundamental needs of humans. The styles of clothing that developed over generations varied throughout history, reflecting the characteristics of the era. This situation makes it essential for producers in today's ready-to-wear industry to accurately identify consumer needs and produce according to expectations. The Z generation which actively participates in every part of society today, also equals to a significant portion of the consumer population. This study focuses on the clothing forms, styles, colors, and patterns preferred by female Generation Z consumers, who hold an important share among consumers. This study has quantitative research that

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı "Z Kuşağı Kız Tüketicilerin Giysi Form Tercihleri" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:14.09.2024 *Kabul Tarihi:15.02.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Mangır, A.F. & Büyükçetin, E. (2025). Z kuşağı kız tüketicilerin giysi satın alma kararlarında form, tarz, renk ve desen tercihlerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 66–85. Doi: 10.33437/ksusbd.1549901

uses the descriptive survey method. A visually focused questionnaire form is developed as a data collection tool, and data was gathered from 456 participants. The data is analyzed using IBM SPSS 25 program identifying the clothing forms, styles, colors, and patterns that female consumers prefer in their clothing shopping. The statistical results of this study prove that female Generation Z consumers prefer comfortable and loose-fitting clothing forms, minimalist styles, black, white, and gray colors, and different patterns according to the type of garment in their clothing purchases.

Keywords: Generation Z, clothing forms, consumer preferences.

GİRİŞ

Temelde ortaya çıkış nedeni bedeni korumak olan giysilerin, günümüzde fonksiyonellik gösteren bireysel, dinsel ve toplumsal olguları anlatmakta da kullanıldığı görülmektedir (Muthi'ah, 2021:61). Giyim, insan bedenini doğanın etkilerinden koruyarak, gelişen uygarlıkla birlikte değişen, kişinin bedenine göre biçimlenerek form alan giysiler bütünüdür (Eryazıcı, 2014:1). Yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır ki, insanoğlu giyim konusuna, estetik arayışları, fonksiyonellik özellikleri, rahatlık, renk oyunları, desen kullanımları ve süslemelerle farklı değerler ve anlamlar yükleme gerekliliği duymaktadır (İnoğlu, 2019:33). Milletlerin kendilerine özgü bakış açıları, kültürel zenginlikleri, toplumsal, siyasal yaşantıları giysi türlerini şekillendirmiştir (Özkan Kuş, vd., 2023:713). Farklı yaşam tarzlarının yanı sıra dönem ve zaman farklılıkları da giysi türlerinde farklılıkların doğmasını sağlamıştır. İşlevsel özelliklerinden dolayı tercih edilen örtünme ihtiyacı, zamanla şekillenerek kapitalizm figürlerinden olan modayı da ortaya çıkarmıştır (Pamuk, 2020:5345).

Tasarımda süreç var olan problemlerin asıl sebeplerini bulup bu problemlere çözüm arayan ve bulan, ayrıca pek çok etkeni de bulunan, yaratıcılığın ön planda olduğu bir süreçtir (Yılmaz Filiz,2024:148). Giysi tasarımında trendlerin takibine dayanan bir süreç izlenmektedir. Özellikle kadın tüketiciler için günlük yaşamlarının her alanında, giyim tarzı şekli oldukça önemli bir yere sahiptir (Güzel & Veziroğlu, 2024:2514). Kadın giysi tercihlerinin şekillenmesinde de trenler önemli faktörlerden biridir ve tüketici tanımada da etken durumundadır. Tüketiciyi tanımanın en önemli yollarından biri de kuşak esaslı bölümlemedir (Mulyani & Chang, 2019:927). Birbirine bağlı aynı dönem yaşantılarına sahip bu gruplar, benzer etkiler ile şekillenen yaşam düzeninin etkisi ile benzer yaşam anlaşışları da geliştirebilmektedir.

Pazarlamacıların potansiyel alıcı topluluklara ulaşmak ve talepleri doğru bir şekilde karşılayabilmeleri için ileri gelen kümeleri belirlemelidirler (Parment, 2013:193). Prensky (2001)'e göre, 1980 yılları ve sonrasında doğanlar dijital yerliler olarak tanımlanırken, öncesinde doğanları dijital göçmen olarak tanımlanmaktadır (Silva vd., 2018:105). Teknolojik akış, Baby boomers kuşağının televizyonun yaygınlaştığı döneme, X kuşağının bilgisayar devrimi, Y kuşağının gençlik dönemlerinin internet patlamasına denk gelmesi, yaşam tarzlarının değişimine ve aynı zamanda dünya ile ilişkilerinin değişmesine sebep olmuştur. Z kuşağı bunlardan farklı olarak tüm teknolojik gelişmelerin varlığı ile dünyaya gelmiştir (Dimock, 2019:5). X kuşağı bağıl ve sürekli gelişebilen iş hayatını tercih ederken Y kuşağı toplum içerisinde daha iyi pozisyon olarak gördükleri işlere yönelmektedir. Bu bağlamda ürün ve hizmet sektörlerinde hem çalışmakta hem de tüketmekte olan kuşakların beraber yaşadığı görülmektedir (Severo vd., 2018:94). Topluma hizmet eden kurumların öncülükte etkili olmaları, kuşakların gereksinimlerini ve taleplerini karşılayabilmekten geçmektedir (Aguas, 2019:9). Günümüzde teknolojik gelişmelerle doğru orantılı olarak, pazarda artan rekabet, ürün çeşitliliği, farklı tüketici ihtiyaçları, yüksek kalite ve performans beklentileri tasarım çeşitliliğinin artmasını ve talepler doğrultusuyla şekillenmesini sağlamaktadır (Paralı&Çakır,2023:126). Tüketicilerin taleplerinin sürekli değişmesi, pazarlamacıların onları anlamalarını ve tatmin etmelerini güçleştirmektedir. Kuşakları temel alarak tüketicileri anlamak, pazarlamacılara tutarlı stratejiler geliştirmede olanak sağlamaktadır (Altuntuğ, 2012:210). Hem üreten hem tüketen memnuniyeti açısından bu detaylar büyük önem taşımaktadır. Günümüze nüfus çoğunluğuna sahip olması sebebiyle aktif tüketici

durumunda olan Z kuşağı bu çalışmada, giysi alışverişlerinde tercih ettikleri form, tarz, renk ve desen açısından incelenmiştir.

GİYSİ FORMLARI

Giysinin tasarımla ilgili bölümünde ve total düzenleme biçimlerinde form, tasarımın varlığını sağlayan unsurdur (Sari, 2020:1585). Moda tarihide, ideal figür algısının sürekli değişiklik göstermesine paralel olarak kıyafetlerin de bedene uygun olarak tasarlandığı görülmektedir (Vuruşkan, 2010:32). Charles Frederick Wort, 1880 yılında 'Haute Couture' kavramını tanıtarak giysi formlarına (Yıldız & Dal, 2022:2583) yön veren ilk moda tasarımcısı olmuştur. İlerleyen dönemlerde giysi formları modacılar tarafından detaylı olarak ele alınmış, giysilerde farklı form arayışları farklı vücut formları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Vücut formları, vücudun bazı temel ölçülere sahip olması için aranan bedeni temsil ederek tasarlanmakta olan bir giysinin stilini ve kalıbını değerlendirmek için kullanılmaktadır (Xu vd., 2002:5). Giysi formları ele alınırken tasarım aşamasındaki giysi çizimlerinden farklı olarak giysiler üç boyutlu ele alınır. Giysiler üç boyutlu incelendiğinde, ilk etapta genel formu dikkatleri çekmektedir (Öztür&Harmankaya 2022:36). Giysilerdeki form değişikliklerinin en fazla kadın giysilerinde yapılandırıldığı görülmektedir (Songül & Kırkıncıoğlu, 2019:71). Kadın giysi formlarında en etkili varyasyonların ise sanat akımlarından etkilenilerek oluşturulduğu bilinmektedir (Koca & Emiroğlu, 2019:239). Vücudun kavramsal ve görsel anlatımını meydana getirerek tekstilin formunu şekillendiren giysinin, sanat ve tasarım gibi birçok alanda ifade gücü olarak kullanılması, giysiye bakışın, sanata dönüşmesi bakımından da oldukça kıymetli olduğu belirtilmektedir (Haylamaz & Ayranpınar, 2022:25). Bütün bedenlerin kendine özgü spesiyalitesi bulunmaktadır (Hidayati vd., 2021:368). Kıyafetlerin vücut şeklini alıp kusursuz görüntüler oluşturması kadın vücut yapılarındaki farklılıklardan dolayı güçleşmektedir (Vuruşkan, 2010:54). Vücut formuna uygun giysiler, silueti de değiştirme eğiliminde bulunduğu için satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Kişisel vücut normlarına bakıldığında göğüs, kalça, bel, kol boyu, vücut boyu gibi temel ölçülerle istenilen yerlerde yapılacak kesiklerle üç boyutlu formlar elde edilebilmektedir (Karaca, 2020:45). İki boyutlu bir kumaşın bedeni sarıp üç boyutlu hale gelerek giysi formunu oluşturması giysi ile formunun en temel ilişkisini oluşturmaktadır (Yetmen, 2016:743). Vücut formlarının sınırlandırılmasında ise şekle ve zamana göre değişkenlik gösteren üç ana şema kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi alfabetik giysi formları, diğeri geometrik giysi formları bir diğeri de tarihsel süreçte gelişen giysi formlarıdır.

Alfabetik Giysi Formları*:* Alfabetik Giysi Formları Latin alfabesi harflerinin vücut tiplerine benzeyenlerinin seçilmesi ile oluşturulmuştur. Genel hatları ile giysi formları, A, X, H, V ile ilişkilendirilip alfabetik bir sınıflandırma yapılmıştır (Balkış, 2017:70). A Giysi Formunda omuzların dar etek ucunun geniş olması esastır. 1955 yılında ilk olarak Dior tarafından hazırlanan İlkbahar/Yaz Koleksiyonunda A formu sunulmuştur (Hazır, 2006:31). X giysi formu, omuz ve etek ucu genişliği eşit olan ve bel çizgisinde daralan ve kum saatine benzeyen silüet olarak tanımlanmaktadır (Balkış, 2017:71). Christian Dior 'un 1947 yılında 'New Look Corelle Line' koleksiyonu ile bele oturan kadınsı görünümlerde (Ramzi, 2024) 1950 yıllarına damga vuran kum saati şeklinden yola çıkarak oluşturduğu (İmre, 2011:27) X formu belin inceliğine dikkat çekmektedir. H Giysi Formu**,** Bel hattında herhangi bir kavis bulunmayan form olarak tanımlanır ve detayları olmayan daha sade bir görünüme sahiptir (Çeğindir & Kuru, 2019:120). Bel hattının genişliği ile düz görünüme sahip, dikdörtgen bir şekle benzemekte olan formdur (Vuruşkan vd., 2010). V giysi formu ters üçgene benzetilerek gövde ve omuz kısımlarında geniş, etek ucu kısmının dar olduğu silüettir (Eryazıcı, 2014:31). Balcı (2018)'e göre, omuzların büyüklüğü vurgulanarak şekillenen V formunda, etek ucu hattına doğru genişliğin belirgin bir şekilde daralmış olduğu görülmektedir (Yılmaz Filiz, 2022:57). Bu silüet, V harfine benzetilerek, form yukarıdan aşağı doğru daralan bir görünüm (Özgani, 2014:11) sağlamaktadır. Omuzlara uygulanan geniş vatkalar ya da geniş kol evlerine uygulanan büzgülü kollar ile V form kıyafetlere kazandırılmaktadır.

Tarihsel Süreçte Gelişen Giysi Formları: İnsanlar tarih boyunca giysilere dönem dönem farklı anlamlar yüklemiştir ve giysiler bireyin sosyal statüsünden, bakış açılarına kadar pek çok farklı şekilde ele alınan bir konu olmuştur (Pamuk, 2020:5345). Giyim kültürünün tarihsel süreçteki izlenimleri giysi parçalarının iki boyutlu olarak tanımlanması sağlamıştır. Böylece Giysi formlarını kategorize edip, formlar arasında kıyaslama yapabilme imkân doğmuştur (Çeğindir & Kuru, 2019:116). 1804- 1814 yıllarında Fransa'da İmparatoriçe Josephine, imparatorluğu döneminde eteğin bel hattından yukarıya taşınması ve bel hattının göğüs altına alınmasını içeren kostümü, Ampir formun doğmasını ve adını imparatorluktan almasını sağlamıştır (Picken, 1998:125). Giyimde, ampir modasının etkisi yeniden şekillenerek bel çizgisinin yukarı alınması ile fonksiyonellik ön plana çıkarılmakta ve renklerde de yumuşamalar görülmektedir (Mehrali, 2015:9). 1800'lü yıllarda giysilerde göğüs formlarının ön plana çıkması, Parisli iç çamaşırı uzmanı olan Herminie Cadolle' un sağlıklı yaşam olarak tanımladığı sutyen ve bel kemerinden oluşan iki parçalı göğüs korsesini sergilemesini de sağlamıştır (Snodgrass, 2015:72). Dans hareketleri ile ortaya çıkan Çarliston silüet bel çizgisinin kalça hattına taşınmasını ve eteklerin pililerle hareketlenmesini sağlamıştır (Hazır, 2006:33). Çarliston silüet formunda kalça hattının kuvvetli bir biçimde vurgulandığı (Özgani, 2014:17) görülmektedir.

Geometrik Giysi Formları: Geometrik giysi formları, çan, balon, çadır (Öztürk&Harmankaya 2019:36) olmak üzere üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sivuk (2019)'a göre, yükseklik ve genişlik olarak tek yönlü olmayan formlar, derinliğe sahiptir, üç boyutludur, geometrik olarak isimlendirilmektedir ve hacmi olan biçimler şeklinde de anılmaktadır (Koca & Keskin 2019:30). Giysi formlarında etkileyici silüetler, vücudun belirli kısımlarında vurgulamaya olanak sağlayan, derinliği olan, strüktürel geometrik biçimler ile tasarlanmıştır (Vatandaş, 2015:11). Çadır giysi formuna sahip giysilerin, herhangi bir yere vurgu yapılmadan etek hattına doğru açıldığı görülmektir. Çan giysi formu, adında da anlaşıldığı üzere tıpkı bir çan şeklindedir ve belde vurgu yaparak etek ucu hattına doğru açılmaktadır. Balon giysi formunda ise bel kavisi vurgulanarak etek hattında kabarıklık oluşturulmakta ve giyside balon görüntüsünü sağlanmaktadır (Hazır, 2006:32). Tekstil sektöründe kullanılan giysi formlarını geometriden yararlanarak oluşturulmasının mimari formlar ile de bağı bulunmaktadır (Gezer, 2008:32). Roberto Capucci, Gianfranco Ferre ve Pierre Cardin ünlü birer moda tasarımcısı olmalarının yanı sıra eğitim almış mimarlardır ve yapı tasarrufları incelendiğinde, vücut oranlarını mimari prensipler doğrultusunda yorumlayarak üç boyutlu strüktürel giysiler oluşturdukları görülmektedir (Karaca, 2020:88).

TÜKETİCİ TERCİHLERİ

Tüketim; ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve kültürel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır ve yeni dünyanın vazgeçilemez yaşam biçimi olarak kabul edilmektedir (Dal, 2017:2). Tüketim insan ömrünün farklı dönemlerinde değişik ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmektedir. Kişilerin yetişkinlik düzeylerindeki tüketim alışkanlıkları ve önceliklerini etkileyen tutumları, çocukluk dönemlerinden gelen eğitim ve deneyimlerinden kaynaklanmaktadır (Babaoğul vd., 2010:154). Tüketici profilini ve tüketici ihtilaçlarını belirleyen unsurlar zamana ve mekâna göre değişebilmektedir. Çağımızın üretim ve tüketim açısından en aktif sektörlerinden biri de hiç kuşku yok ki hazır giyim ürünlerinden oluşmaktadır. Dünya üzerinde her yıl yaklaşık 80 – 100 milyar ton hazır giyim ürünün üretildiği (Ayvaz&Harmankaya, 2021:1556) ve buna bağlı olarak da tüketildiği tahmin edilmektedir. Tüketimde en çok kişisel beklentilerin ve tutumların şekillendirdiği alan da yine hazır giyim ve moda sektörü olarak gösterilebilir.

Kotler (1998)'e göre, kişilerin farklı etmenler ile çeşitli gereksinimlerinin ve isteklerinin ortaya çıkması ile tüketicinin tutumlarının anlaşılabilmesi için tüketici profilini iyi belirlemek gerekmektedir. Hangi ürünlerin ne kadar satılacağını da tüketiciler tarafından belirlemektedir (Neumann Da Cunha vd., 2019:5). Geçmişten bugüne pazarın en önemli unsurlarından biri olan tüketici profili ise her geçen gün radikal biçimde değişmektedir (Mangır, vd., 2023:833). Schiffman ve Kanuk (2018)'e göre, ne, neden, nereden, ne zaman ve ne sıklıkla satın alınıp kullanılacağını içeren tüketici davranışı, bireylerin farklı tüketim kanallarına yönlendirmektedir

(Indah & Suryadinatha, 2019:153). Buna göre tüketici önüne sürüleni tercih eder duruma gelmektedir. Dijital ağlar ile sunulan hizmetler, tüketicilerde yeni trendlerin ortaya çıkmasını sağladığı gibi ürün talebinde artışlara da neden olmakta ve buna bağlı olarak da e-tüketici kavramının ortaya çıktığı görülmektedir (Marie & Grybś, 2013:266). Bu bağlamda da aşırı tatmin olma, gelecek zaman için kararsızlık kaygısı veya harici durumlar, çeşitlilik arayışındaki doyumsuzluklar olarak kendini göstermektedir (Kahn, 1995:142). Tüketicilerin hızlı değişimlere maruz kalma durumları, küreselleşme ile modern hayata geçişten etkilenmekte ve gelir artışı ile paralel olarak istemler ve taleplerde de artışa neden olmaktadır (Ritonga & Ganyang, 2020:335). Tüketimdeki güdülenme, Maslow'un fizyolojik, güvenlik, aidiyet, saygı ve kendini gerçekleştirme gibi gereksinimlerin yer aldığı derece düzenine bakıldığında, bireyin konumu ile paralellik göstermektedir (Rani & Sahu, 2022:10604). Tüketici tercihleri, muhakeme, algılama, karar verme, tutumları, güdülenmeleri ve etkileyiciler olarak ele alındığında disiplinler arası incelenmektedir (Leutner, 2016:19). Farklı dönemlerde dünyaya gelen tüketicilerin farklı hayat anlayışları doğrultusunda şekillenen farklı tercihler tüketim alanlarının da şekillenmesini sağlamaktadır. Bu aşamada tüketici tutum ve davranışlarını doğru yorumlayabilmede kuşak ayırımları önemli bir işlev görmektedir. Baby Boomers kuşağı ve X kuşağı tüketicileri ölçülü ve yararcı tüketime eğilim gösterirken Y ve Z kuşağı mantıktan ziyade duygularını ön planda tutan tüketimlere yönelmesi tüketimin seyrini önemli ölçüde etkilemektedir (Topalova & Todorova, 2021:17).

Gale ve Kaur (2004)'e göre, tasarımları ses getiren koleksiyonların temel bölümlerini moda endüstrisinde kullanılan kumaş, aksesuar ve çeşitli malzemeler oluşturmaktadır (Pashkevich vd., 2018:375). Tasarımdan kumaş ve malzeme sağlamaya, üretimden pazarlamaya, finans etmeden perakendeciliğe kadar çeşitli evreleri olan ilerlemeler geleneksel moda sanayisinde bulunmaktadır (Vuruşkan, 2010:15). Tüketim tercihleri modern teknolojilerden etkilenmektedir (Marie & Grybś, 2013:266). Modern tüketiciler satın alacakları ürünlerde toplumsal, kültürel veya psikolojik etmenler ile ilgili seçici ve farkındalığı olan tüketici segmentinden bahsedilmektedir (Dittmar & Drury, 2000:117).

Tüketici Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Tüketiciler, tüketimde sosyolojik, psikolojik, kişisel ve kültürel olmak üzere dört temel faktörden etkilenmektedir. Tüketiciler bir ürünü satın alırken, ihtiyacı tespit etme, bilgi toplama, fiyat analizi, satın alınacak yer ve ödeme şeklini belirleme, ürünü satın alma ve satış sonrası iletişim olarak geri dönüş bildirme aşamalarından geçmektedir (Rani & Sahu, 2022:10602). Tüketicinin materyalizm düzeyi, cinsiyeti, yaşı ve moda giyim bilgisinin, moda ile ilgili tüketim kararlarına yönelik tüketici tercihlerini etkileyen (O'cass, 2004:872) faktörler olduğu görülmektedir. Tasarım görüşü bakımından skalası en geniş giyim çeşitliğini kadın giysileri oluşturmaktadır (Pashkevich vd., 2018:373). Fonksiyonelliklerin artış göstermesi beraberinde giyimde çeşit talebinin oluşmasına da neden olmaktadır (Muthi'ah, 2021:63). Tüketicinin karşısında ürün çeşitliliğinin artmış olması ile aktif karar verme süreçlerinde kişisel değerlerin daha yararlı bir psikometrik değer olduğu görülmektedir ve yapılan çalışmalarda da tüketici davranışların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Leutner, 2016:37). Giysiler aracılığıyla kurulan iletişimde, renkler de giysinin tercih edilmesinde önemli bir role sahiptir. Çünkü renkler insan psikolojisinde çeşitli etkiler ortaya çıkarmakta ve içinde bulundukları yerin ruhsal durumlarını dışarı yansıtılması gibi bir güç taşımaktadır (Türkan, 2011:184). Giysiler, bireylerin oldukça geniş skalaya sahip renk ve desen seçimlerini özgürce kullanabileceği alanlardır. Sanatsal bir disiplin olan giyim, moda bilgisi ve görsel estetik ile doğrudan ilişkilidir (Coastes,2016:123). Duyusal, hareketsel, fizyolojik, psikolojik ve termofizyolojik konforu içeren giysi konforu (Koca & Keskin 2019:35), tüketici tercihlerini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Termofizyolojik konfor, sıcaklık ve nem açısından konforun sağlanması, duyusal konfor, tekstil malzemesinin ciltle teması sonucunda ortaya çıkan sinirsel algılamaları kapsaması, vücut hareket rahatlığı, giysinin vücut hareketlerine uyumu ve uygulanan basıncı en aza indirmesi anlamına gelmektedir (Kaplan & Okur, 2006:29). Li (2001)'e göre, psikolojik rahatlık genellikle estetik rahatlık olarak da adlandırılır ve giysilerin duyu organlarıyla algılanan özellikleriyle kişinin psikolojisini etkilemektedir (Çivitçi & Dengin, 2016:556). Bazı gruplar, bir başkasına öykünme gibi durumlar

doğrultusunda gerçekte gereksinimi olmayan giyim eşyalarını satın alabilmektedir (Shaipon vd., 2014:267). Alışverişlerini kontrollü yapmak zorunda olan maddi açıdan dar gelirli tüketici grupları, ihtiyacı olan ürünlerin fiyatlarının düşürülmesinde bile bu fırsattan yararlanamama (Jefferys, 1972:29) durumu ile karşılaşabilmektedir. Tüketici davranışlarını ve işletme yaklaşımlarını etkileyen faktörlerden biri de sosyal ağların aktif hale gelerek yaygınlaşması ve bu durumun pazarlama aracına dönüşmesidir (Topalova & Todorova, 2021:8). Dijital teknolojilerin gelişmesi tüketicinin ürünle ilgili bilgi isteği artışına sebep olurken üreticilerin de sektördeki gücünü koruyabilmek için tüketici davranımına, tüketici tercihlerine, tüketici memnuniyetine ve sadakatine odaklı çalışmalar yapmaktadır (Ritonga & Ganyang, 2020:337). Tüketicinin satın alımında en etkili faktör, ürün özellikleri olduğu için sektör çalışanları da tüketicilerin tercihlerini göz önünde bulundurmaktadır (Neumann Da Cunha vd., 2019:2). Egan (2008)'e göre, tüketici memnuniyetine odaklanmak tüketici sadakatinin artışına neden olmaktadır (Sulivyo, 2021:38).

Z Kuşağının Tüketim Tercihleri

Günümüzün potansiyel tüketicisi konumunda bulunan ve kısa bir süredir iş hayatında da yer edinen Z kuşağı OECD verilerine göre 2025 yılında toplam dünya nüfusunun %30'luk bir dilimini oluşturacak ve iş gücünün %27'si bu jenerasyondan meydana gelecektir (Aktaran: Derelioğlu, 2022:301). Z kuşağının nüfus içerisindeki göze görünür oranda çokluğu tüketici olarak öneminin de artmasını sağlamaktadır. Bu kuşak alışveriş tercihlerinde sosyal mecralarda aktif olmalarından dolayı e- ticaret sitelerinin sağladığı reklamlardan etkilenmektedir ve alışverişlerde kampanyalardan haberdar olarak güncel fırsatları yakalama konusunda aktiftir (Taş vd., 2017:1036). Özellikle ergenlik çağındaki bireyler e- ticaret sitelerinde kendilerine özgü ihtiyaçları bulabilmek için benimsedikleri değerlere benzeyen gruplara rahat ulaşabilmekte ve bu gruplarda tedirgin olmadan, kaygı çekmeden eğlenmekte ve kıyafet tercihlerini ifade biçimi olarak da kullanmaktadır (Uruşak, 2007:7). Akranları tarafından kabul görmek Z kuşağı için önem taşımaktadır (Williams & Page, 2011:39). Dijital teknoloji ve iletişimle iç içe olan Z kuşağının toplumsal bağlamda akranlarından daha fazla etkilendikleri (Wijaya vd., 2020:29:27) görülmektedir. Z kuşağının tüketim davranışlarında karar verme süreçlerinde tercih ve yönelticilerin ağızdan ağıza iletişim ve akran etkileşimi etkilerinin incelendiği çalışmanın sonucunda, Z kuşağının karar verme süreçlerindeki ilk aşamalarda akran etkileşiminin ağırlıklı olarak etkili olduğu, ağızdan ağıza iletişimin ise etkili olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Silva vd., 2018:108). Z kuşağı tüketicilerinin alışverişlerinde genellikle alışveriş merkezlerini tercih ettikleri, ailesiyle alışverişe çıktığı, alışveriş kararlarında en çok arkadaşlarının etkili olduğu, en çok harcamayı da giysi tüketiminde yaptıkları sonucu ortaya koyulmaktadır (Gümüş, 2019:2179). Kültürel strüktürü, simgelerden ve kısaltmalardan oluşan Z kuşağı bulundukları toplumun şeklini almakta ve marka konusunda çıkarlarını gözetip kaliteyi ön planda tutarak kişisel tercihlerine yön vermektedir (Martínez Estrella vd., 2023:4). Z kuşağı, tüketim konusunda hızı, yenilikleri, diğer kuşaklara nazaran eğitim ve ekonomik yönden donanımlı olmaları sebebiyle daha kolay benimsemektedir. Z kuşağında gelir farkları daha belirgin hale gelirken, gelir seviyesi düşük kesim bile tüketim deneyimlerinden geri kalmak istemeyen bir tüketici profili sergilemektedir (Mercan, 2016:67). Y ve Z kuşağının YouTube video izleme alışkanlıklarının araştırıldığı çalışmada Z kuşağı moda etkileyicilerinin kanallarını takip ederken Y kuşağının diziler, programlar ve filmleri izlemeyi tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır (Gök vd., 2019:87). Önceleri gençler için meşhur kişiler örnek alınmaya değerken, günümüzde teknoloji ve sosyal ağlar değişmekte ve Z kuşağı ürün satın alımlarını örnek aldıkları fenomenler veya içerik oluşturuculardan etkilenerek yapmaktadır (Vellamy vd., 2023:4). Tüketiciler, dijital ağlar sayesinde aynı ürün hakkında diğer tüketicilere bilgi vererek ürün ile ilgili görüşlerini paylaşabilmektedir (Silva vd., 2018:110). Z kuşağı bilgi ve bilgiye erişim konusunda şanslı bir kuşaktır ve tüketim söz konusu olduğunda davranışlarında bireysel tercihlerinin yanı sıra sosyal çevreninde etkisi altında kalmaktadır. Modern yaşamda marka üreticileri ve tüketicileri devamlı olarak bir üretim tüketim hızı içerisindedir ve tüketiciler de bu hızın problemlerine modern ve akıllıca çözüm önerileri beklemektedir (Marie & Grybś, 2013:265). Z kuşağının; içine doğduğu zamanın, çabukluğun ve internet ağlarının etkisi altında olması sebebiyle tüketimden etkilendikleri ve aynı zamanda tüketime yön verdikleri görülmektedir (Altuntuğ, 2012:204). Pazarlama Duayeni Kotler (2022)'e

göre, Z kuşağı ve Alfa kuşağının insanlık için olumlu varyasyonlar ortaya çıkarma ve yaşamın içinde teknolojik aksiyonların devamlılığını sağlama gibi ortak kaygılarının sektörde etkisi göz önünde bulundurulduğunda pazarlama stratejilerinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı

TÜİK verilerine göre Türkiye nüfusunun %39'unu oluşturan Z kuşağı (Derelioğlu, 2022:310) kız tüketicilerin giysi alışverişlerinde tercih ettikleri form, tarz, renk ve desenlerin incelenmesi konunun amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda; araştırmada betimsel araştırmalardan İlişkisel Tarama Yöntemi kullanılmıştır. Betimsel araştırma yöntemlerinin genel amacı, araştırmaya konu olan olguların incelenmesi ve bu olgular arasındaki ilişkileri belirleyerek sınıflamak ve kaydetmedir (Yıldırım, 2000:95).

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Konya ilinin farklı sosyo- ekonomik yapıya sahip bölgelerindeki kız tüketiciler oluşmaktadır. Bilimsel araştırmalar, belirlenen evrenin belirli kurallar çerçevesinde belirlenen miktarda evreni temsil edebilme durumu içeren, küçük kümeler olan örneklem grupları ile çalışılmaktadır (Oral & Çoban, 2020:30). Evrenin geniş olması nedeni ile örneklem belirlemede kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Zincir yönlendirme (Biernacki & Waldorf, 1981:143) olarak da adlandırılan bu örnekleme, ulaşılan birkaç deneğe bağlı olarak başlayıp, bu deneklerin yönlendirmesi ile etkilenerek büyüme durumu (Özen & Gül, 2007:413) adından da anlaşıldığı üzere kartopu etkisi olarak da (Yağar & Dökme, 2018:5) tanımlanmaktadır. Bilhassa özel koşullar gerektiren tetkiklerde kullanılan bu yöntem, bir birey ile bağlantı kurulduktan sonra bireyin yönlendirmesi sonucunda başka bir bireye ulaşıp zinciri oluşturarak sonuçlandırmaktır (Kılıç, 2013:45). Kuşakların yaş aralıkları belirlenirken kesin sınırlamalar yapılamaması nedeni ile literatürde Z kuşağı yaş aralıklarında da farklılıklar görülmektedir. Bu çalışma için 1995- 2010 yılları aralığında doğan ve Konya'da yaşayan 456 kız tüketici örneklem grubu olmuştur.

Veri Toplama ve Analizi

Bu araştırmada, araştırmacı tarafından Google Forms aracılığı ile hazırlanan çevrimiçi anket formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket uygulaması ilk etapta Z kuşağında bulunan 30 kız ve erkek katılımcıya ön test olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler sonucunda sorularda düzeltmeler yapılmasına ve sadece kız tüketicilere yönelik olmasına karar verilmiştir.

Anket formunun ilk bölümünde, yaş grubu, öğrenim düzeyleri gibi demografik özelliklerin yer aldığı soruların yanı sıra giysi tüketiminde tercih edilen formların belirlemesini amaçlayan çoktan seçmeli sorular yer almakta ve anketin ikinci bölümünde, farklı giyim ürünlerindeki desen tercihlerini belirlemeye yönelik çoktan seçmeli sorular yer almaktadır.

Katılımcılar arasında yaş düzeyi küçük grupların olması nedeni ile soruların daha anlaşılabilir olması için görsel ağırlıklı bir anket formu hazırlanmıştır.

Anket uygulamasına kız tüketicilerden oluşan 456 kişi katılım sağlamıştır. Doğum yılları, 1995-1999 (25-29 yaş grubu), 2000-2004 (20-24 yaş grubu) ve 2005-2010 (14-19 yaş Grubu)yaş grupları ile kategorize edilmiştir. Elde edilen veriler IBM SPSS.25 paket programına aktarılarak tercih edilen giysi formlarını belirlemek üzere kategorik değişkenler arası ilişkiye Ki kare testi ile bakılmış ve sonuçlar yüzde frekans ile belirtilmiştir. Elde edilen değerlerin anlamlı olup olmadığının yorumlanmasında 0.05 anlamlılık düzeyi ölçüt olarak kullanılmıştır. Tablolarda yer alan bulgular, tabloların altında tartışılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın Bu bölümünde, Z kuşağı kız tüketicilerin tercih ettikleri giysi form, tarz, renk ve desenlerine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan analizlere yer verilmiştir. Araştırmadaki 456 katılımcının demografik özellikleri incelendiğinde %22.8' inin 29-25 yaş aralığında (1995-1999 yılları arasında doğan), %40.0' ının 24-20 yaş aralığında (2000-2004 yılları arasında doğan), %37.2' inin 19-14 yaş aralığında (2005-2010 yılları arasına doğan) olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların %2.9 oranında ortaöğretim düzeyinde, %32.2 oranında lise düzeyinde, %50.4 oranında üniversite düzeyinde eğitim gördükleri ve %14.5 oranında ise herhangi bir eğitim kurumuna devam etmediği tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan katılımcıların mesleklerine bakıldığında; %36.8'inin öğrenci, %21.6'sının kamu kurumu çalışanı, %12.2'sinin özel sektör çalışanı, %12'sinin akademisyen, %9.9'unun çalışmayan, %6.1'inin serbest meslek çalışanı ve %1.5'inin emekli olduğu belirlenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular incelendiğinde; 1995-1999 yılları arasında doğanlardan %19.3'ü kendi alışverişlerini kendilerinin yaptığını belirtirken 2000-2004 yılları arasında doğan tüketicilerin %33.1'i alışverişlerinde kendilerinin söz sahibi olduğunu vurgulamıştır. 2005- 2010 yılları arasında doğan 19-14 yaş grubunda bulunan tüketiciler %26.8 oranında alışverişlerinde annelerinden destek aldıklarını belirtmişlerdir. Bu yaş grubunun daha küçük olması alışverişlerinde anne fikrine ihtiyaç duyulmasını sağlamıştır. Araştırma bulguları incelendiğinde 2000-2010 yılları arasında doğanların internet üzerinden alışveriş yapma eğilimlerinin diğer doğum yılları arasında doğanlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu internetin her alanda olduğu gibi alışveriş alanında da her geçen gün insan hayatına olan etkilerinin arttığına bir kanıt olarak da gösterilebilir.1995-1999 yılları arasında doğanların alışverişte mekân tercihi %16.2 oranında internet ortamı olarak belirlenirken, 2000-2010 yılları arasında doğanların oranı %29.8 olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde doğanların %27.6'sı da alışveriş mekânı olarak alışveriş merkezlerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların giysi alışverişlerini yönlendiren unsurlar incelendiğinde, ele alınan yaş gruplarının benzer tercihler yaptığı görülmektedir. 1999- 1995 yaş grubundaki katılımcıların %17.3 oranında, 2000- 2004 yaş grubunda %29.2 oranında ve 2005- 2010 yaş grubunda %18.4 oranında en çok önceki alışveriş deneyimleri görülmüştür. Ayrıca 2000- 2004 yaş grubunda %21.5 oranında arkadaş tavsiyelerinden de etkilendikleri tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan z kuşağı kız tüketicilerin %15.6'sı alışverişlerinde anne baba görüşlerini önemsediğini belirtirken yorumlarını dikkate alanların oranı %15.6 olarak belirlenmiştir. Markaların etkisi %13.0 ve reklamların etkisi %6.1 olarak tespit edilmiştir. Sarı & Harta (2018) tarafından yapılan çalışmada ürün satın alımında önceki alışveriş deneyimlerinden etkilendikleri ve Gümüş (2019) tarafından yapılan çalışmada alışveriş kararlarında arkadaşlarının etkili olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, çalışmamızı destekler niteliktedir.

Tablo 1. Giysi Kesim Tercihleri

Kıyafet Alışverişlerinizde Hangi Tür Kesime Sahip Kıyafetleri Tercih Edersiniz?	**Yaş Grupları**						**Toplam**		**X^2;P**
	14-19 Yaş Grubu		**20-24 Yaş Grubu**		**25-29 Yaş Grubu**				
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Dar kesim	44	**40,37**	37	33,94	28	**25,69**	109	**14,2**	2,29; 0,32
Rahat kesim	118	34,20	146	**42,32**	81	**23,48**	345	**45,1**	4,50; 0,11
Oversize	132	**42,44**	131	**42,12**	48	15,43	311	**40,7**	**33,78; 0,00**

Tablo 1 İncelendiğinde, rahat kesimin %45.1 oranla en çok tercih edildiği, dar kesimin ise %14.2 oranla en az tercih edildiği görülmektedir. Kesim türlerinin yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, dar kesimin en çok %40.37 oranla 14-19 yaş grubu tarafından tercih edildiği, rahat kesimin %42.32 oranla en çok 20-24 yaş grubu tarafından tercih edildiği ve

oversize kesimin ise 14-19 yaş grubu ve 20-24 yaş grubu (sırasıyla % 42.44 ve % 42.12 oranlarla) tarafından tercih edildiği görülmektedir. Oversize giysi tercihinde yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu (X^2:33,78, p:0,00) görülürken, dar kesim (X^2:2,29, p:0,32) ve rahat kesim ($X^2$4,50; p: 0,11) tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Z Kuşağı rahat bir dünyaya gelmiş olmanın verdiği avantaj ile rahatına düşkün bir nesil olarak göze çarpmaktadır. Bu durum giyinme alışkanlıklarını da etkilemiş, rahat giysi türleri, bedeni sarmayan ve hareketi sınırlamayan tarzlar tercihleri arasında yer almıştır

Tablo 2. Giysi Tarzı Tercihleri

Kıyafet Alışverişlerinizde En Çok Hangi Giysi Tarzını Tercih Edersiniz?	**Yaş Grupları**						**Toplam**		**X^2;p**
	14-19 Yaş Grubu		**20-24 Yaş Grubu**		**25-29 Yaş Grubu**				
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Bohem	99	**48,77**	72	35,47	32	15,76	203	**13,4**	25,84; **0,00**
Minimalist	78	32,64	100	41,84	61	**25,52**	239	**15,8**	4,14;0,13
Elegant	52	28,57	82	**45,05**	48	**26,37**	182	**12,0**	8,93; **0,01**
Maskülen	33	**49,25**	20	29,85	14	20,90	67	4,4	5,51; 0,06
Retro	21	46,67	20	**44,44**	4	8,89	45	3,0	5,87; **0,05**
Vintage	23	41,07	27	**48,21**	6	10,71	56	3,7	5,55; 0,06
Pinup	26	45,61	23	40,35	8	14,04	57	3,8	3,65; 0,16
Feminen	45	43,27	44	42,31	15	14,42	104	6,9	6,00**; 0,05**
Gotik	53	62,35	21	24,71	11	12,94	85	5,6	29,26; **0,00**
Barok	5	50,00	4	40,00	1	10,00	10	0,7	1,23; 0,54
Sofistike	58	35,37	66	40,24	40	**24,39**	164	**10,8**	0,36; 0,84
Avangarde	11	61,11	5	27,78	2	11,11	18	1,2	4,86; 0,09
Eklektik	7	36,84	9	**47,37**	3	15,79	19	1,3	0,71; 0,70
Futuristik	7	58,33	3	25,00	2	16,67	12	0,8	2,47; 0,29
Holografik	2	33,33	3	50,00	1	16,67	6	**0,4**	0,28; 0,87
Punk	16	**69,57**	4	17,39	3	13,04	23	1,5	11,21; **0,00**
Grunge	28	59,57	13	27,66	6	12,77	47	3,1	11,78; **0,00**
Hippi	10	**66,67**	4	26,67	1	6,67	15	1,0	6,25; **0,04**
Monokrom	51	37,50	57	41,91	28	**20,59**	136	**9,0**	0,68; 0,71
Vamp	14	53,85	10	38,46	2	7,69	26	1,7	5,00; 0,08

Tablo 2 incelendiğinde, minimalist giyim tarzının %15.8 oranla en çok tercih edildiği, holografik giyim tarzının ise %0.4 oranla en az tercih edildiği görülmektedir. Giyim tarzlarının yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, 14-19 yaş grubunun en çok %69.57 oranında punk giyim tarzını benimsediği, 20-24 yaş grubunun en çok %48.21 oranında Vintage giyim tarzını tercih ettiğini ve 25-29 yaş grubunun %26.37 oranında Elegant giyim tarzını tercih ettiği görülmektedir. Bohem (25,84; 0,00), elegant (8,93; 0,01), Retro (5,87; 0,05), feminen (6,00; 0,05), gotik (29,26; 0,00), punk (11,21; 0,00), grunge (11,78; 0,00) ve hippi (6,25; 0,04) giysi tarzlarında yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu görülürken diğer giysi tarzlarının tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Araştırma kapsamında ele alınan Z kuşağı kız tüketicilerin giysi alışverişlerinde en çok tercih ettikleri tarz Amerika'da var olan tüketim tercihlerine bir tepki olarak ortaya çıkan (Kükrer,2021) ve giysi tasarımlarında sadeliğin ön planda tutulduğu, karmaşanın reddedildiği görünüm ile minimalist tarz olmuştur. Vogue 2024

trendlerinde, Tagwalk'ın taramaları da araştırmamızı destekler biçimde sonuçlara ulaşmış minimalist giyim tarzının önceki sezonlara göre artış sağladığını göstermiştir (Pithers, 2024).

Tablo 3. Giysi Renk Tercihleri

Giysi Alışverişlerinizde En Çok Hangi Rengi Tercih Edersiniz?	Yaş Grupları						Toplam		X^2;p
	14-19 Yaş Grubu		20-24 Yaş Grubu		25-29 Yaş Grubu				
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Mavi	71	15,6	81	17,8	42	9,2	194	9,1	0,51; 0,78
Yeşil	35	7,7	53	11,6	35	7,7	123	5,7	5,74; 0,06
Kırmızı	36	7,9	26	5,7	24	5,3	86	4,0	4,41; 0,11
Sarı	**14**	**3,1**	**6**	**1,3**	14	3,1	34	1,6	**10,07; 0,01**
Siyah	**162**	**35,5**	**168**	**36,8**	**86**	**18,9**	**416**	**19,3**	**17,16; 0,00**
Beyaz	105	23,0	115	25,2	61	13,4	281	13,1	0,72; 0,70
Kahve	73	16,0	76	16,7	40	8,8	189	8,8	0,77; 0,68
Pembe	24	5,3	29	6,4	28	6,1	81	3,8	**7,55; 0,02**
Lacivert	66	14,5	63	13,8	44	9,6	173	8,0	1,79; 0,41
Gri	81	17,8	57	12,5	37	8,1	175	8,1	**11,36; 0,00**
Mor	26	5,7	32	7,0	22	4,8	80	3,7	1,34; 0,51
Lila	27	5,9	26	5,7	17	3,7	70	3,3	0,31; 0,86
Turuncu	17	3,7	11	2,4	**13**	**2,9**	**41**	**1,9**	3,72; 0,16
Krem	76	16,7	88	19,3	44	9,6	208	9,7	1,04; 0,59

Z kuşağı katılımcılarının giysi alışverişlerinde tercih ettikleri renklerin yer aldığı **Tablo 3** incelendiğinde, siyah rengin %19.3 oranında en çok tercih edildiğini, %1.9 oranında turuncu rengin ise en az tercih edildiğini görmekteyiz. Renk tercihlerinin yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, tüm yaş gruplarında en çok siyah rengin giysi alışverişlerinde seçildiği görülmektedir. Siyah (17,16; 0,00), sarı (10,07; 0,01), gri (11,36; 0,00) renklerde yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu görülürken diğer renk tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Z kuşağı kız tüketicilerin giysi alış verişlerinde tercih ettikleri renkler tercih ettikleri giysi tarzları ile de uyumlu sonuçlar elde etmemizi sağlamıştır. Minimalizm giysi tarzını en çok tercih eden tüketici grubu minimalizm tarzın yansıtıcısı olan siyah ve gri tonlarda renkleri de giysi tüketim tercihleri içerisine almıştır. Siyah renk ilk dönemlerden itibaren ekonomik ve pratik oluşunun yansıra, resmiyetle de ilişkilendirilip sembolik anlamların yüklenilmesi sebebiyle tercih edilen renk olmuştur (Parlak,&Önlü, 2022). Siyah rengin pratik kullanımı z kuşağı kız tüketiciler tarafından da giysi alışverişlerinde tercih sıralarının başında yer almasını sağlamıştır.

Tablo 4. Elbise Form Tercihleri

Alışverişlerinizde Hangi Elbise Formunu Tercih	Yaş grupları						Toplam		X^2;p
	14-19 Yaş Grubu		20-24 Yaş Grubu		25-29 Yaş Grubu				
Edersiniz?	n	%	n	%	n	%	n	%	
H Form	29	21,17	54	39,42	54	39,42	137	17,5	0,67;0,72
A Form	**37**	**30,58**	51	42,15	**33**	**27,27**	121	15,5	**8,34;0,02**
X Form	54	20,93	105	40,70	99	38,37	**258**	**33,0**	1,56;0,46
V Form	**7**	**16,67**	17	40,48	18	42,86	**42**	**5,4**	1,27;0,53
Carliston Form	6	10,53	**32**	**56,14**	19	33,33	57	7,3	**8,80;0,01**
Ampir Form	20	21,05	40	42,11	35	36,84	95	12,1	0,32;0,85
Geometrik Form	14	19,44	**27**	**37,50**	**31**	**43,06**	72	9,2	1,52;0,47

Tablo 4 incelendiğinde, X elbise formunun % 33 oranla en çok tercih edildiği, V elbise formunun ise % 5.4 oranla en az tercih edildiği görülmektedir. Elbise formlarının yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, 14-19 yaş grubunun en çok % 30.58 A form elbiseleri benimsediği, 20-24 yaş grubunun en çok % 56.14 oranında Carliston elbise formunu tercih ettiği ve 25-29 yaş grubunun % 43.06 oranında Geometrik elbise formunu tercih ettiği görülmektedir. A form (8,34;0,02) ve Carliston form (8,80;0,01) elbise formlarında yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu görülürken diğer elbise form tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Giysi form tercihlerinde z kuşağı kız tüketiciler toplamda bele oturan formlarda elbiseleri tercih ederken yaş grupları tek tek ele alındığında elbiselerde vücuda oturmayan formların tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 5. Pantolon Form Tercihleri

Kıyafet Alışverişlerinizde Hangi Pantolon Formunu Tercih Edersiniz?	Yaş Grupları						Toplam		X^2;p
	14-19 Yaş Grubu		20-24 Yaş Grubu		25-29 Yaş Grubu				
	n	%	n	%	n	%	n*	%	
Kalem pantolon	64	32,32	86	43,43	48	24,24	198	12,5	3,12;0,21
İspanyol paça	70	36,65	74	38,74	47	24,61	191	12,0	0,52;0,77
Binici	13	40,63	9	28,13	**10**	**31,25**	32	2,0	2,38;0,30
Boru paça	41	28,47	63	43,75	40	27,78	144	9,1	**6,75;0,03**
Kargo	**74**	**63,25**	30	25,64	**13**	**11,11**	117	7,4	**47,72;0,00**
Esofman	102	52,31	64	32,82	29	14,87	195	12,3	**36,49;0,00**
Jogger	28	50,00	**13**	**23,21**	15	26,79	56	3,5	**7,95;0,02**
Tayt	23	31,51	30	41,10	20	27,40	73	4,6	1,41;0,49
Salopet	30	51,72	19	32,76	9	15,52	58	3,7	**6,52;0,04**
Palazzo	70	34,65	94	46,53	38	18,81	202	12,7	**6,97;0,03**
Denizci	21	45,65	19	41,30	6	13,04	**46**	**2,9**	3,31;0,19
Pantolon etek	**14**	**23,33**	**34**	**56,67**	12	20,00	60	3,8	**8,40;0,01**
Bol paça	80	36,87	95	43,78	42	19,35	**217**	**13,7**	3,80;0,15

Tablo 4 incelendiğinde, bol paça pantolonların % 13.7 oranla en çok tercih edildiği, denizci tipi pantolonların %2.9 oranla en az tercih edildiği görülmektedir. Pantolon formlarının yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, 14-19 yaş grubunun en çok % 63.25 oranla kargo pantolon formunu benimsediği, 20-24 yaş grubunun en çok % 56,67 oranla pantolon

etek formunu tercih ettiği ve 25-29 yaş grubunun % 31.25 oranında binici form pantolon tercih ettiği görülmektedir. Boru paça form pantolon (6,75;0,03), kargo form pantolon (47,72;0,00), eşofman pantolon (36,49;0,00), Jogger pantolon(7,95;0,02), Salopet pantolon(6,52;0,04), Palazzo (6,97;0,03) ve Pantolon etek (8,40;0,01) pantolon formlarında yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu görülürken diğer pantolon form tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Bulgular, Z kuşağında giysi tercihinde konforun öneminin pantolon formunda da değişmediğini göstermektedir. Z kuşağı kız tüketicilerde okul ve arkadaş ortamının etkisi, sosyal yaşamdaki, hareketli tarz giysi tercihlerinin rahat, bol pantolon kesimlerine yönelmesini sağlamıştır.

Tablo 6. Etek Form Tercihleri

Kıyafet Alışverişlerinizde En Çok Hangi Etek	**Yaş Grupları**						**Toplam**		**X^2;p**
	14-19 Yaş Grubu		**20-24 Yaş Grubu**		**25-29 Yaş Grubu**				
Formunu Tercih Edersiniz?	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**	
Anvelop etek	51	41,80	47	38,52	24	19,67	122	9,8	2,03;0,36
Çan etek	57	34,97	67	41,10	39	23,93	163	13,2	0,39;0,82
Kukuleta etek	7	41,18	**8**	**47,06**	**2**	**11,76**	17	1,4	1,27;0,53
Apilili etek	26	44,07	23	38,98	10	16,95	59	4,8	2,07;0,36
Godet etek	9	34,62	11	42,31	6	23,08	26	2,1	0,07;0,97
Pilikaşe etek	53	41,09	52	40,31	24	18,60	129	10,4	2,41;0,30
Bıcakpilili etek	20	44,44	16	35,56	9	20,00	45	3,6	1,24;0,54
Kolş etek	52	30,59	78	45,88	40	23,53	170	13,7	5,14;0,08
Fırfır etek	47	47,47	37	37,37	15	15,15	99	8,0	**7,53;0,02**
Mendil etek	**47**	**60,26**	**19**	**24,36**	12	15,38	78	6,3	**22,22;0,00**
Balon etek	5	41,67	5	41,67	2	16,67	**12**	**1,0**	0,30;0,86
Balık etek	31	40,26	28	36,36	18	23,38	77	6,2	0,63;0,73
Kalem etek	60	32,97	75	41,21	47	25,82	**182**	**14,7**	2,35;0,31
Lale etek	18	30,00	25	41,67	**17**	**28,33**	60	4,8	1,76;0,41

Tablo 6 incelendiğinde, kalem etek formunun % 14.7 oranla en çok tercih edildiği, balon etek %1.0 oranla en az tercih edildiği görülmektedir. Etek formlarının yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, 14-19 yaş grubunun en çok % 60.26 oranla mendil etek formunu benimsediği, 20-24 yaş grubunun en çok % 47.06 oranla kukuleta etek formunu tercih ettiği ve 25-29 yaş grubunun % 28.33 oranında lale etek formunu tercih ettiği görülmektedir. Fırfır etek form (7,53;0,02) ve Mendil etek form (22,22;0,00) etek formlarında yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu görülürken diğer etek form tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Etek form tercihlerinde diğer giysi formlarının aksine en çok tercih edilen etek formu olarak z kuşağı kız tüketicilerde dar bir forma sahip olan kalem etek tercih edilmiştir. Zarif ve sade bir kesime sahip olan kalem etek formu minimalist tarzı benimseyen z kuşağı için tercih edilebilir bir form olarak görülmektedir. Ayrıca 14-19 yaş grubunun en çok tercih ettiği mendil etek formunu 20-24 yaş grubu en az tercih etmiştir. Bu da çalışmada dikkat çeken hususlardan biri olarak görülmektedir.

Tablo 7. Giysi Desen Tercihleri

Kıyafet Alışverişlerinde En Çok Tercih Edilen Desenler	Yaş grupları						Toplam		X^2;p
	14-19 Yaş Grubu		20-24 Yaş Grubu		25-29 Yaş Grubu				
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Ekose pantolon	**10**	**26,32**	15	39,47	**13**	**34,21**	38	5,5	3,50;0,17
Ekose gömlek	62	30,69	**98**	**48,51**	**42**	**20,79**	**202**	**29,1**	**10,86;0,00**
Ekose etek	69	38,12	66	36,46	46	25,41	181	26,0	1,88;0,39
Ekose tişört	7	35,00	6	30,00	7	35,00	20	2,9	1,86;0,40
Ekose sweat	7	29,17	9	37,50	8	33,33	24	3,5	1,62;0,45
Ekose ceket	45	39,82	43	38,05	25	22,12	113	16,3	0,58;0,75
Ekose kazak	28	40,58	26	37,68	15	21,74	69	9,9	0,49;0,78
Ekose eşofman	**26**	**54,17**	**11**	**22,92**	11	22,92	48	6,9	**8,33;0,02**
Çizgili pantolon	32	30,48	42	40,00	**31**	**29,52**	105	12,0	4,00;0,14
Çizgili gömlek	90	34,22	113	42,97	60	22,81	**263**	**30,0**	2,42;0,30
Çizgili etek	37	37,76	41	41,84	20	20,41	98	11,2	0,49;0,78
Çizgili tişört	49	34,03	67	46,53	28	19,44	144	16,4	3,77;0,15
Çizgili sweat	25	32,89	**29**	**38,16**	22	28,95	76	8,7	1,86;0,39
Çizgili ceket	**16**	**28,57**	**28**	**50,00**	12	21,43	56	6,4	2,81;0,25
Çizgili kazak	39	41,05	40	42,11	**16**	**16,84**	95	10,8	2,69;0,26
Çizgili eşofman	**16**	**40,00**	16	40,00	8	20,00	40	4,6	0,29;0,86
Bitkisel pantolon	5	31,25	6	37,50	**5**	**31,25**	16	2,2	0,66;0,72
Bitkisel gömlek	57	29,23	83	42,56	55	28,21	195	27,1	**9,83;0,01**
Bitkisel etek	83	34,30	106	43,80	53	21,90	**242**	**33,7**	2,92;0,23
Bitkisel tişört	33	30,28	49	44,95	27	24,77	109	15,2	2,70;0,26
Bitkisel sweat	**10**	**25,64**	**18**	**46,15**	11	28,21	39	5,4	2,33;0,31
Bitkisel ceket	11	35,48	10	32,26	10	32,26	31	4,3	1,76;0,41
Bitkisel kazak	30	42,25	28	39,44	**13**	**18,31**	71	9,9	1,49;0,47
Bitkisel eşofman	**7**	**43,75**	**5**	**31,25**	4	25,00	16	2,2	0,57;0,75
Puantiye pantolon	31	40,26	25	32,47	**21**	**27,27**	77	8,2	2,38;0,30
Puantiye gömlek	**81**	**32,14**	**106**	**42,06**	65	25,79	252	26,8	5,77;0,06
Puantiye etek	122	37,65	135	41,67	67	20,68	**324**	**34,5**	3,54;0,17
Puantiye tişört	36	34,29	41	39,05	28	26,67	105	11,2	1,07;0,59
Puantiye sweat	19	41,30	17	36,96	10	21,74	46	4,9	1,92;0,75
Puantiye ceket	21	41,18	20	39,22	10	19,61	51	5,4	0,60;0,74
Puantiye kazak	20	39,22	18	35,29	13	25,49	51	5,4	0,57;0,75
Puantiye eşofman	**16**	**47,06**	**11**	**32,35**	7	20,59	34	3,6	1,69;0,43
Yazılı pantolon	**26**	**50,98**	**16**	**31,37**	**9**	**17,65**	51	5,2	4,94;0,08
Yazılı gömlek	60	42,25	56	39,44	26	18,31	142	14,4	3,66;0,16
Yazılı etek	**14**	**33,33**	17	40,48	**11**	**26,19**	42	4,3	0,36;0,84
Yazılı tişört	108	35,41	**132**	**43,28**	65	21,31	**305**	**31,0**	3,96;0,14
Yazılı sweat	94	36,29	106	40,93	59	22,78	259	26,3	0,16;0,92
Yazılı ceket	32	47,76	25	37,31	**10**	**14,93**	67	6,8	4,94;0,08
Yazılı kazak	19	44,19	16	37,21	8	18,60	43	4,4	1,20;0,55
Yazılı eşofman	30	40,00	29	38,67	16	21,33	75	7,6	0,40;0,82
Geometri pantolon	15	32,61	19	41,30	**12**	**26,09**	46	5,5	0,48;0,79
Geometri gömlek	66	36,46	70	38,67	45	24,86	181	21,6	0,61;0,74
Geometri etek	38	38,78	31	31,63	29	29,59	98	11,7	4,71;0,09
Geometri tişört	**69**	**32,55**	**94**	**44,34**	49	23,11	**212**	**25,3**	3,73;0,15
Geometri sweat	40	32,79	53	43,44	29	23,77	122	14,6	1,24;0,54
Geometri ceket	23	40,35	**21**	**36,84**	13	22,81	57	6,8	0,40;0,82
Geometri kazak	32	40,00	33	41,25	15	18,75	80	9,6	1,06;0,59
Geometri eşofman	**17**	**41,46**	18	43,90	**6**	**14,63**	41	4,9	1,80;0,41

Tablo 6' da 6 ayrı desen 8 ayrı giysi türünde incelenmiştir. Bu tabloda ele alınan desenler incelendiğinde ekose desenin % 29.1 oranında ve çizgili desenin en çok gömleklerde 30,0 oranında tercih edildiği görülmektedir. Bitkisel % 33.7 ve puantiyeli desen % 34.5 oranında en çok eteklerde tercih edilmiştir. Ayrıca yazılı desen % 31.0 ve geometrik desen % 25.3 oranında tişörtlerde tercih edilmiştir. Desenlerin yaş grupları tarafından tercih edilme durumları incelendiğinde, 14-19 yaş grubunun en çok %54.17 oranında ekose desenli eşofmanı, 20-24 yaş grubunun en çok %50 oranında çizgili ceketleri, 25-29 yaş grubunun %31.25 oranında bitkisel desenli pantolonları tercih ettiği görülmektedir. Ekose desenli gömlek (10,86;0,00), ekose desenli eşofman (8,33;0,02) ve bitkisel desenli gömleklerde (9,83;0,01) yaşın istatistiksel olarak etkili olduğu görülürken diğer desen tercihlerinde yaşın istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

1995-2010 yılları arasında doğan ve günümüzde Dünya nüfusunun ve Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Z kuşağı günümüzde daha çok öğrenci potansiyelinde bulunmasına rağmen yakın zamanda iş hayatında da etkin rol oynayan bir kuşaktır. Teknolojiyi çok iyi kullanabilen, özgüvenli tercihlerle dikkat çeken, özgürlüğüne ve rahatına düşkün, girişimci bir yapıya sahip olan Z kuşağı günümüzün potansiyel tüketici grupları içerisinde de yer almaktadır. Özellikle bulundukları yaş itibariyle giysi alışverişlerinde etkin rol alan bu kuşak pazarda söz sahibi olması sebebiyle üreticilerin dikkatini çekmekte ve tasarımların şekillenmesini de sağlamaktadır. Bu bağlamda, araştırmada Z kuşağı kız tüketicilerin giysi alış verişlerinde tercih ettikleri giysi form, tarz, renk ve desenleri araştırılmıştır. Çalışma geniş kapsamda bir grubu ele aldığı için yaş farklılıklarından doğan tercih farklarını da değerlendirebilmek adına söz konusu grup üç ayrı yaş aralığında incelenmiştir. Çalışmada yaş grupları 14-19, 20-24 ve 25-29 yaş aralıkları olacak şekilde kategorize edilmiştir. Küçük yaşta katılımcıların anket sorularına sıkılmadan ve anlayarak cevap vermesini kolaylaştırmak için görsel ağırlıklı hazırlanan anket çalışmasına 456 katılımcı cevap vermiştir. Anket çalışmasına en fazla katılım 20- 24 yaş aralığından sağlanmıştır. Katılımcıların eğitim düzeyi en çok üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma Z kuşağı kız tüketicilerin giysi alışverişlerini çoğunlukla kendilerinin alışveriş merkezlerinden yaptıkları sonucunu göstermektedir. Bu kuşak rahat yaşam tarzını benimsemiş olmanın sonucu olarak giysi alışverişlerinde rahat ve geniş kesimlere sahip giysileri tercih etmiştir. Giysi tarzlarında minimalizm Z kuşağının en çok tercih ettiği giysi tarzı olarak görülmektedir. Genellikle bol ve vücudu sarmayan giysileri tercih eden Z kuşağı elbise formlarında en çok bele oturan bir forma sahip olan X elbise formu tercihlerinde işaretlemiştir. Pantolonda bol paça formlar ve etekte kalem etek formunun daha çok tercih edildiği görülmektedir. Z kuşağı kız tüketicilerin giysi tüketim tercihlerinde, desenlerde öne çıkanlar ise, gömlek, bluz alışverişlerinde ekose, çizgili desen, etek, elbise alışverişlerinde bitkisel ve puantiye desenlerin olduğu görülmektedir. Pantolon alışverişlerinde çizgili desen ön plana çıkarken, tişört ve sweatshirt alışverişlerinde yazılı ve geometrik desenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Günlük kullanımda en çok tercih ettikleri giyim ürünleri arasında kargo pantolonlar, bol paçalar ve ispanyol paçalar yer almaktadır (DeFacto, 2022). 2024 trendleri incelendiğinde, Miu Miu koleksiyonlarında fırfırlı etekler, Gucci önderliğinde gelişen basic tarzı şıklıkta yer alan gömlek yakalar, bollaşan kalıplar, 1920'lerde çarliston modasındaki püsküller olduğu görülmektedir (Çıldız, 2024). Trendler, araştırmamızda elde edilen bulguları destekler nitelikte olduğundan Z kuşağı kız tüketicilerin küresel çapta trendleri takip ettikleri de söylenebilmektedir. Z kuşağının günümüzde nüfus açısından kayda değer bir orana sahip olması ve ayrıca ne istediğini bilen, günün trendlerini takip eden, teknolojiyi ihtiyaçları doğrultusunda aktif kullanabilen yapısı Türk hazır giyim firmalarının tasarımlarına yön verirken dikkate alması gereken bir kuşak olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Tekstil üretimi yönünden dünyanın önde gelen pazarlarından biri konumundaki Türk hazır giyim firmalarının Z kuşağının özelliklerini ve beklentilerini bilmesi tasarımlarının satılabilirliği açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aguas,M. J. (2019). Mıllennıal and generatıon Z's perspectıves on leadershıp effectıveness. Emerging Leadershıp Journeys, 13(1), 1-22.

Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 203-212.

Ayvaz, K. M., & Harmankaya, H. (2021). Öğretmenlerin Gömlek Satın Alma Davranışları ve Gömleklere Yönelik Geri Dönüşüm Konusundaki Görüşleri Konya Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(4), 1555–1566. https://doi.org/10.32709/akusosbil.896617

Babaoğul, M., Şener, A., & Buğday, E. (2010). Tüketici yazıları (II). Tüketici-Pazar-Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi, 153, 157.

Balkış, M. (2017). Akıllı Tekstillerle Fütüristik Çalışılan Moda Koleksiyonlarının İncelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İçinde Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. https://dspace.gazi.edu.tr/handle/20.500.12602/152631

Balkış, M. (2017). Akıllı Tekstillerle Fütüristik Çalışılan Moda Koleksiyonlarının İncelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İçinde Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. https://dspace.gazi.edu.tr/handle/20.500.12602/152631

Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball Sampling: Problems and Techniques of Chain Referral Sampling. Sociological Methods & Research, 10(2), 141-163. https://doi.org/10.1177/004912418101000205

Coates, J. F. (2016). The Future Of Clothing. Technological Forecasting And Social Change, 113, 121-125. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.10.046

Çeğindir, N. Y., & Kuru, S., (2019). The Analysis Of The Silhouette Alteration İn Ottoman Women's Dresses (Entari) From Classical To Modern Period. Milli Folklor, 31(121), 115-127.

Çıldız, G. (2024). 2024 İlkbahar/Yaz Moda Trendleri. OGGUSTO. https://www.oggusto.com/moda/moda-trendleri/2024-ilkbahar-yaz-moda-trendleri

Çivitçi, Ş., & Dengİn, S. (2016). Koşu Giysileri Konforunun Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. International Journal of Sport Culture and Science, 2(Special Issue 1), Article Special Issue 1. https://doi.org/10.14486/IJSCS126

Dal, N. E. (2017). Tüketim Toplumu Ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19), 1-21. Https://Doi.Org/10.20875/Makusobed.311006

DeFacto. (2022, Kasım 2). Tarz Sahibi Olmanın Altın Yolları Nelerdir? | DeFacto Blog. https://www.defacto.com.tr/blog/tarz-sahibi-olmanin-altin-yollari-nelerdir-11918

Demir Parlak, S., & Önlü, N. (2022). Kadın Giyim Modasında Siyah Renk Kullanımı. Yedi(27), 35-47.https://doi.org/10.17484/yedi.907070

Derelioğlu, S. (2022). Z Kuşağının Kariyer Beklentileri İle Yaşam Doyumu İlişkisinin Farklı Değişkenler Açısından Analizi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(53), 301-314. Https://Doi.Org/10.30794/Pausbed.1101843

Dimock, M. (2019). Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. Pew Research Center, 17(1), 1-7.

Dittmar, H., & Drury, J. (2000). Self-İmage – İs İt İn The Bag? A Qualitative Comparison Between "Ordinary" And "Excessive" Consumers. Journal Of Economic Psychology, 21(2), 109-142. https://doi.org/10.1016/S0167-4870(99)00039-2

Eryazıcı, E. (2014). Çalışan kadınların vücut şekillerine göre giysi tercihlerinin belirlenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/356105

Gezer, H. (2008). Üretim Alanında Tekstil Ve Mimari Arasındaki Etkileşim. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 7(13), 21-50.

Gök, B., Kirik, A. M., & Akşit, M. (2019). Y ve Z Kuşağı'nın Youtube Kullanım Alışkanlıkları. Asya Studies, *4*(10), 77-89.https://doi.org/10.31455/asya.632613

Gümüş, N. (2019). Z Kuşağı Tüketicilerin Hedonik Tüketim Davranışlarının Demografik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi. Business & Management Studies: An International Journal, 7(5), 2177-2207.

Güzel, S. & Veziroğlu, H. M. (2024). "Taraklı Ayak Yapısına Sahip Olan Kadınların Ayakkabı Satın Alma Davranışları ve Yaşanan Problemler" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:12; pp:2502-2517. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14569719

Haylamaz, G., & Ayranpınar, S. K. (2022). 1960 Yılından Günümüze Tekstil/Lif Sanatında Form Ve Kavram Olarak Giysi. Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies, 8(23), 23-35. https://orcid.org/0000-0002-4682-1184

Hazır, M. (2006). Giysi Tasarımında Görsel ve Dokusal Elementler: Pilise Ve Drapeler [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü. Http://Hdl.Handle.Net/20.500.12397/9870

Hidayati, S. C., Goh, T. W., Chan, J.-S. G., Hsu, C.-C., See, J., Wong, L.-K., Hua, K.-L., Tsao, Y., & Cheng, W.-H. (2021). Dress With Style: Learning Style From Joint Deep Embedding of Clothing Styles and Body Shapes. IEEE Transactions on Multimedia, 23, 365-377. https://doi.org/10.1109/TMM.2020.2980195.

Indah, M. K., & Suryadinatha, G. A. A. N. O. (2019). Consumer behavior in the era of industrial revolution 4. 0. Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences, 94(10), 152-158. https://doi.org/10.18551/rjoas.2019-10.20

İmre, H. M. (2011). Tarihsel Gelişim İçerisinde Moda, Ayakkabı Ve İnsan İlişkileri [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnoğlu, E. D. (2019). Konya Merkez Geleneksel Kadın Dış Giyimlerinin Giyim Sanat Dalı Açısından İncelenmesi [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü http://acikerisim.selcuk.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12395/38777

Jefferys, C. A. (1972). Clothing consumption practices of low income children [Yayımlanmış yüksek lisans tezi]. University of Manitoba.

Kahn, B. E. (1995). Consumer variety-seeking among goods and services: An integrative review. Journal of Retailing and Consumer Services, 2(3), 139-148.https://doi.org/10.1016/0969-6989(95)00038-0

Kaplan, S., & Okur, A. (2006). Tekstil Materyallerinde Meydana Gelen Lsı ve Kütle Transferi Mekanizmalarının. Tekstil Ve Mühendis, 13(63), 28-36.

Karaca, H. (2020). Kadın Giysi Modüllerinde Üç Boyutlu Geometrik Formların Tasarım Ve Üretiminde Yenilikçi Yaklaşımlar [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü

Keskin, S. (2019). Tüketicilerin Giysi Tercihlerinde Tasarım Değerlerinin Etkileri Üzerine Bir Araştırma [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Kılıç, S. (2013). Örnekleme yöntemleri. Journal of Mood Disorders, 3(1), 44-6. https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011730

Koca, E., & Emiroğlu, S. (2019). 19. Yüzyıl kadın giysilerinin kol formu açısından incelenmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(3), 238-251.

Kuru, Songül & Kırkıncıoğlu, Zeynep (2019). 16.ve 18. Yüzyıl Avrupa Kadın Giyiminde Karşılaştırmalı Siluet Analizi, Jia Journal Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi, 2. 69-86. http://dx.doi.org/10.29228/jiajournal.23419

Kükrer, Meriç. "Minimalizm Anlamlı Bir Yaşam Mı ?: Dünyada ve Türkiye'de Minimalist Pratikler" Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 32. 321-40. https://doi.org/10.53844/flsf.955357

Leutner, F. (2016). *Profiling Consumers: The Role of Personal Values in Consumer Preferences* [Yayımlanmış Doktora Tezi] UCL University College London. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1529382/

Mangır, A. F., Paralı, A., Akgün, V. Ö., & Harmankaya, H. (2024). Tüketici Satın Alma Kararlarında Satış Elemanı Etkisi Hazır Giyim Sektörüne Yönelik Ampirik Bir Araştırma. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 4(2), 830–850. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1465977

Marie, A., & Grybś, M. (2013). Modern Trends İn Consumer Behaviour İn Era Of E-Communication. Studia Ekonomiczne, 151, 263-273.

Martínez Estrella, E. C., Samacá Salamanca, E., García Rivero, A., & Cifuentes Ambra, C. (2023). Generation Z İn Chile, Colombia, México, And Panama: Interests And New Digital Consumption Habits. Their Use Of Instagram And Tiktok. El Profesional De La Información, *32*(2), 26. https://doi.org/10.3145/epi.2023.mar.18

Mehrali, N. (2015). Moda Akımlarının, Giysi Koleksiyonu Oluşum Sürecine Etkisinin Araştırılması [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Arel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. http://earsiv.arel.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12294/956.

Mercan, N. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Kadınların Farklı Tüketim Alışkanlarının Modern Dünyada İnşa Edilmesi. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 2(1), 59-70. https://doi.org/10.21798/kadem.20161197970

Muthi'ah, A. D. (2021). Student's Intention Towards Sustainable and Responsible Clothing Consumption. Journal of Industrial Engineering Management, 6(3), 59-64. https://doi.org/10.33536/jiem.v6i3.1039

Neumann Da Cunha, C., Dewes, H., & Araújo, M. V. (2019). Consumer preferences using the method BW Score: A study of Brazilian consumer's perception. BIO Web of Conferences, 15, 03019. https://doi.org/10.1051/bioconf/20191503019.

O'cass, A. (2004). Fashion Clothing Consumption: Antecedents And Consequences Of Fashion Clothing İnvolvement. European Journal Of Marketing, 38(7), 869-882. DOI:10.1108/03090560410539294

Oral, B., & Çoban, A. (2020). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi.

Owczarek, M., Nawrot, A., Łukawska, M., Wereszka, A., Grzejszczak, Ł., & Mastalerz, P. (2016). Nonstandard Constructional Solutions in Contemporary Clothing Design. Autex Research Journal, 16(4), 250-255. https://doi.org/10.1515/aut-2016-0035

Özen, Y., & Gül, A. (2007). Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (15), 394-422.

Özgani, H. (2014). Vücut Şekillerine Göre Giysi Özelliklerinin Belirlenmesi [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Özkan, N., Çelik, D., & Kılınç, N. (2023). Giyim Sanatı Açısından Kırşehir Müzesi İşlik Ve Cepkenlerinin Araştırılması. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 16(42), 712-727. https://doi.org/10.12981/mahder.1205690

Öztürk, N., & Harmankaya, H. (2022). Türk Modacıların 2016-2019 Yılları Arasındaki Koleksiyonlarına Ait Giysi Özelliklerinin İncelenmesi. Turkish Journal of Fashion Design and Management, 4(1), 23-40. https://doi.org/10.54976/tjfdm.986255

Pamuk, B. (2020). Çeyiz Sandığını, Giyilebilir Sanat İle Anlatmak: Sandık Sarısı Koleksiyonu. OPUS International Journal of Society Researches, 16(32), 5341-5358. https://doi.org/10.26466/opus.728845

Paralı, A., & Çakır, M. (2023). Moda Tasarımında Kültürel Sürdürülebilirlik Ve Kültür Odaklı Tasarım Süreci. New Era Internatıonal Journal Of Interdıscıplınary Socıal Researches, *8*(17), 125–146.

Parment, A. (2013). Generation Y Vs. Baby Boomers: Shopping Behavior, Buyer İnvolvement And İmplications For Retailing. Journal Of Retailing And Consumer Services, 20(2), 189-199. 10.1016/J.Jretconser.2012.12.001

Pashkevich, K., Yezhova, O., Kolosnichenko, M., Ostapenko, N., & Kolosnichenko, E. (2018). Designing of the complex forms of women's clothing, considering the former properties of the materials. Man-Made Textiles in India, 46(11). 373-375. 10.21825/autex.63681

Picken, M. B. (1998). A Dictionary Of Costume And Fashion: Historic And Modern. Courier Corporation.

Pithers, E. (2024). Bilmeniz Gereken Önemli 2024 İlkbahar/Yaz Trendleri | Vogue Türkiye. Vogue. https://vogue.com.tr/trend/bilmeniz-gereken-onemli-2024-ilkbaharyaz-trendleri

Ramzi, L. (2024, Nisan 27). A 1950s Fashion History Lesson: Dior's New Look, Hollywood Bombshells, and The Golden Era of Couture. Vogue. https://www.vogue.com/article/1950s-fashion-history-lesson.

Rani, N. M., & Sahu, M. S. (2022). Millennial Consumers and Tendency for Impulsive Buying: A Conceptual Model. Journal of Positive School Psychology, 10599-10609.

Ritonga, W., & Ganyang, M. T. (2020). The Dynamic of Consumer Behavior, Consumer Decision, Consumer Satisfaction on Consumer Loyality on Sipirock Coffee Jakarta. *Archives of Business Research*, *7*(12), 332-340. https://doi.org/10.14738/abr.712.7523

Sari, S. (2020). Alexander McQueen Giysi Tasarımlarında Deformasyon: Bir Vaka Çalışması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(4), 1577-1605.

Severo, E. A., de Guimarães, J. C. F., & Dorion, E. C. H. (2018). Cleaner Production, Social Responsibility And Eco-İnnovation: Generations' Perception For A Sustainable Future. Journal Of Cleaner Production, 186, 91-103.

Shaipon, A. E.-M., Mohamed, S., & Desoky, A. E.-S. M. (2014). Factores Releated with Practices of Clothing Consumption Conservation. Alexandria Science Exchange Journal, 35, 260-273. 10.21608/asejaiqjsae.2014.155595

Silva, C. S. D. S. D., Prochnow, T. R., & Pellegrini, G. (2018). Z Generation Youth and Interest in Science. *Acta Scientiae*, *20*(6).105-110. https://doi.org/10.17648/acta.scientiae.v20iss6id4775,

Snodgrass, M. E. (2015). World Clothing And Fashion: An Encyclopedia Of History, Culture, And Social İnfluence. Routledge.

Sulivyo, L. (2021). Consumer Value, Consumer Experience And Consumer Satisfaction. Jurnal Cafetarıa, *2*(1), 36-47. Https://Doi.Org/10.51742/Akuntansi.V2i1.281

Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçükoğlu, M. (2017). Possible Effects of Future Architects' Z Generation on Business Life. OPUS International Journal of Society Researches, 7(13), 1031-1048. https://doi.org/10.26466/opus.370345

Topalova, N., & Todorova, D. (2021). The impact of marketing through Instagram influencers on consumer behavior in the fashion industry: Comparison of Millennials and Generation Z in Russia. Geneva Business School: Geneva.

Türkan, K. (2011). Giyim kuşamla ilgili tespitler: Atatürk'ün giysi tercihleri üzerine bir değerlendirme denemesi. Folklor/Edebiyat, 17(65), 173-186.

Uruşak, D., (2007). 12-19 Yaş Gençler İçin Hip Hop Pantolon Model Tasarımlarının Bilgisayar Ortamında Hazırlanması. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Vatandaş, S. (2015). Kadın Vücut Tipi Özellikleri Ve Giysi Seçimleri Analizi [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vellamy, F., Wijaya, D. A., Gui, A., Shaharudin, M. S., Pitchay, A. A., & Chanda, R. C. (2023). The Role of Social Media on Purchase Decisions in Indonesia: Perspective of Z Generation. 2023 IEEE Symposium on Industrial Electronics & Applications (ISIEA), 1-6. https://doi.org/10.1109/ISIEA58478.2023.10212148.

Vuruskan, A., Ince, T., Bulgun, E., & Guzelis, C. (2015). Intelligent fashion styling using genetic search and neural classification. International Journal of Clothing Science and Technology, 27(2), 283-301. https://doi.org/10.1108/IJCST-02-2014-0022

Vuruşkan, A. (2010). Vücuda Uygunluk Ve Tasarım Parametreleri Açısından Kişiye Özel Giysiler Üzerine Yeni Bir Yaklaşımın Geliştirilmesi [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Http://Acikerisim.Deu.Edu.Tr:8080/Xmlui/Handle/20.500.12397/9192.

Wijaya, T., Darmawati, A., & M, A. (2020). E-Lifestyle Confirmatory of Consumer Generation Z. International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 11(10).27-33 https://doi.org/10.14569/IJACSA.2020.0111004

Williams, K. C., & Page, R. A. (2011). Marketing To The Generations. Journal Of Behavioral Studies İn Business, 3(1), 37-53.

Xu, B., Huang, Y., Yu, W., & Chen, T. (2002). Body Scanning And Modeling For Custom Fit Garments. 2(2).1-11

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştirmalarin Planlanmasi: Araştirma Sorulari, Örneklem Seçimi, Geçerlik Ve Güvenirlik. Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(3), 1-9.

Yetmen, G. (2016). Moda Tasarımında Temel Tasarım Öğelerinin Önemi. İdil Sanat Ve Dil Dergisi, 5(22), 735-748.

Yıldırım, C. (2000). Bilim Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Yıldız, B., & Dal, Ş. A. (2022). Giysinin Tarihsel Değişim Sürecinde Dekonstrüktivist İzler. Socıal Scıences Studıes Journal (Sssjournal), 8(101), 2582-2595. 10.29228/Sssj.63673

Yılmaz Filiz, A. (2022). Giyside Sembolik Anlamların İncelenmesi. [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Üniversitesi].Https://Acikerisim.Selcuk.Edu.Tr/İtems/6da01057-8966-4135-Ab7e-196afb5b03b1

Yılmaz Filiz, A. (2024). 0-24 Ay Bebek Grubu için Modüler Giysi Tasarımları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(55), 144-152. https://doi.org/10.52642/susbed.1533672

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dil Bilgisi Kitaplarındaki Anlatım Bozukluğu Örneklerine Eleştirel Bakış

A Critical Look at Examples of Narrative Disorder in Grammar Books*

Furkan Kadir TOPÇU
Arş. Gör., Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
ftopcu@bartin.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-7198-5589

Ebru DAŞTAN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
dastanebru36@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-9464-9019

Öz: Dil bilgisi konularından biri olan ve merkezî sınavlarda zaman zaman yer alan 'anlatım bozukluğu' dikkat çekici bir konudur. Gerek merkezî sınavlardaki gerek öğretim programlarındaki yeri dolayısıyla üzerinde sıklıkla durulan anlatım bozukluğu, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Anlatım bozukluğunda; konuşma ve yazma sırasında yapılan hataların bulunarak düzeltilmesi asıl hedeftir. Oysaki dil, içinde yanlış barındıran bir yapı değildir. Yanlışı yapanlar o dili konuşanlardır. Anlatım bozukluğu çalışmalarında dili konuşanların hataları incelense de bu hatalar dile ait gibi düşünülebilmektedir. Bunun yanı sıra hata bulmak maksadıyla doğal dilde bulunmayan hatalı kullanımlar türetilmektedir. Halbuki her yanlış, anlatım bozukluğu olarak değerlendirilmeyebilir. Bununla birlikte Türkçe ders kitaplarında anlatım bozukluğu konusuna yer verilmektedir. Bu sebeple dil bilgisi kitapları ve Türkçe ders kitapları bu açıdan incelenmeli ve bu yaklaşımla yeniden düzenlenmelidir. Buradan hareketle bu çalışmada dil bilgisi kitaplarında yer alan anlatım bozukluğu başlıkları incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı; mevcut dil bilgisi kitaplarında yer alan anlatım bozukluğu konusunu inceleyerek anlatım bozukluğunun kapsamını belirlemektir. Türkçe ders kitapları incelendiğinde anlatım bozukluğu etkinliklerinin 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dil bilgisi kitapları incelendiğinde birbirinden farklı kategori ve başlıkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kitaplardan alınan rastgele örnekler incelendiğinde; anlatım bozukluğu olarak görülen bazı ifadelerin dili kullananların kelime bilgisi eksikliğinden kaynaklanan hatalar olduğu görülmektedir. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki farka dikkat ederek cümlelerin değerlendirmek anlatım bozukluğunun daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Dildeki her ifade yanlış olduğu düşünülmeden titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Anlatım bozukluğu olarak düşünülen ifadelerin dilin kullanıcıları tarafından kullanılıp kullanılmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Kelimelerin eski kullanımlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anlatım bozukluğu, dil bilgisi, anlam ve yapı.

Abstract: 'Narrative disorder', which is one of the grammar subjects and occasionally appears in central exams, is a remarkable issue. Narrative disorder, which is frequently emphasized due to its place in both central exams and curriculum, brings about various discussions. In speech disorder; The main goal is to find and correct mistakes made during speaking and writing. However, language is not a structure that contains errors. Those who make the mistake are those who speak that language. Although the errors of language speakers are examined in studies on speech disorders, these errors can be considered as belonging to the language. In

Geliş Tarihi:22.04.2024 *Kabul Tarihi:04.11.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Topçu, F.K. & Daştan, E. (2025). Dil bilgisi kitaplarındaki anlatım bozukluğu örneklerine eleştirel bakış. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 86–96. Doi: 10.33437/ksusbd.1472132

addition, incorrect usages that do not exist in natural language are derived in order to find errors. However, not every mistake can be considered as a misunderstanding. However, the subject of misexpression is included in Turkish textbooks. For this reason, grammar books and Turkish textbooks should be examined from this perspective and rearranged with this approach. Based on this, in this study, the titles of expression disorders in grammar books were examined. The purpose of this study; The aim is to determine the scope of expression disorder by examining the issue of expression disorder in existing grammar books. When Turkish textbooks were examined, it was determined that expression disorder activities were found in the 7th and 8th grade textbooks. Grammar books and Turkish textbooks should be examined from this perspective and rearranged with this approach. The purpose of this study; The aim is to determine the scope of narrative disorder by examining the issue of narrrative disorder in existing grammar books. It was determined that narrative disorder activities were found in 7th and 8th grade textbooks. Additionally, when grammar books were examined, it was concluded that there were different categories and titles. When random samples taken from books are examined; It seems that some expressions that are considered as errors of expression are errors caused by the lack of vocabulary of the language users. Evaluating the sentences by paying attention to the difference between spoken language and written language will enable a better understanding of the narrative disorder. Every expression in the language must be examined meticulously without thinking that it is wrong. It is necessary to pay attention to whether the expressions considered as narrative disorders are used by the users of the language. Old uses of words should also be taken into consideration.

Keywords: Narrative disorder, grammar, meaning and structure.

GİRİŞ

Dil bilgisi konularından biri olan ve merkezî sınavlarda zaman zaman yer alan 'anlatım bozukluğu' dikkat çekici bir konudur. Gerek merkezî sınavlardaki gerek öğretim programlarındaki yeri dolayısıyla üzerinde sıklıkla durulan anlatım bozukluğu, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Anlatım bozukluğunda; konuşma ve yazma sırasında yapılan hataların bulunarak düzeltilmesi asıl hedeftir. Oysaki dil, içinde yanlış barındıran bir yapı değildir. Yanlışı yapanlar o dili konuşanlardır. Anlatım bozukluğu çalışmalarında dili konuşanların hataları incelense de bu hatalar dile ait gibi düşünülebilmektedir. Bunun yanı sıra hata bulmak maksadıyla doğal dilde bulunmayan hatalı kullanımlar türetilmektedir. Halbuki her yanlış anlatım bozukluğu olarak değerlendirilmeyebilir.

Anlatım bozukluğu ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğunun anlatım bozukluklarını gidermek veya tespit etmek üzerine olduğu söylenebilir (Bedirhanoğlu, 2010; Bozarslan, 2019; Cengiz, 2019; Çelik, 2015; Demirci, 2009; Esmek, 2018; İlaslan, 2007; İnce, 2011; Özden, 2012; Sarıkaya, 2013; Saydam, 2016; Şamlıoğlu, 2011; Torun, 2019; Üstün, 2011; Yılmaz, 2009; Yılmaz, 2011). Anlatım bozukluğu konusu incelendiğinde, mevcut kaynak ve araştırmaların belirli bir çerçevede ilerlediği görülmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırmaların konunun kendisiyle ilgili derinlemesine araştırmalar olmaktan çok öğrencilerin anlatım bozukluğuyla ilgili yaşadığı problemler üzerinde şekillendiği görülmektedir. Bu da anlatım bozukluklarının geleneksel dil bilgisinde öğretildiği şekilde kabul edildiğini göstermektedir. Güleç (2014), her bir anlatım bozukluğunu örnek cümleler üzerinden sebeplerini ve düzeltilmiş şekillerini vererek açıklamaktadır. Dil bilgisi öğretimiyle yazılı anlatım bozukluğu arasındaki ilişkiyi inceleyen Bahar (2006: 82), dil bilgisi öğretiminin gerekli seviyeye ulaşamadığı ve bu durumun yazılı anlatım becerisini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Alandaki tezler incelendiğinde, çalışmaların anlatım bozukluklarını mevcut hâliyle kabul ettiği ve bu kabulle anlatım bozukluklarının incelendiği görülmüştür. Büyükikiz ise (2009: 167) sekizinci sınıf öğrencilerinin söz dizimi ve anlatım bozuklukları üzerine yaptığı çalışmasında öğrencilerin anlatım bozukluklarının 72 tanesinin yanlış anlamda kullanılan sözcükler, 36'sının gereksiz sözcük kullanımı, 11'inin gereksiz tekrar, bir tanesinin deyim ve atasözü yanlışı, yedi tanesinin sıra yanlışlığı, 39'unun öge eksikliği, 19'unun mantık yanlışları, 31'inin özne yüklem uyuşmazlığı, 15'inin tamlama yanlışlığı, ikisinin gereksiz kip ve kişi ekleri, 51'inin eksik veya yanlış kullanımı, yedi tanesinin zamir belirsizliklerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Buradan hareketle anlatım bozukluklarının çoğunun kelime yanlışlığından kaynaklandığı söylenebilir. Çetinkaya ve Ülper (2015: 262) ortaokul 8. sınıf, lise 12. sınıf ve üniversite 4. sınıf öğrencilerinin 7 ulamda yer alan toplam 21 anlatım bozukluğu içeren maddeyi yüksek oranda kabul edilebilir ve anlaşılabilir bulduğunu ifade etmiştir. Buna göre anlatım bozukluğu olduğu iddia edilen cümlelerin anlaşılır olduğu ve anlatım bozukluğu olarak kabul edilemeyeceği söylenebilir. Bu sebeple, literatürde anlatım bozukluğu olarak görülen kullanımların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Anlatım bozukluğuna sebep olabilecek bir diğer husus çevirilerdir.

Anlam ve anlatım bozuklukları açısından kuran mealleri incelendiğinde anlam ve anlatım bozukluklarının birçok türü ile karşılaşılmıştır. Arapça ve Türkçe birbirinden yapı ve köken bakımından farklı olan iki dildir. Bu sebeple Türkçeye çeviri yapıldığında Türkçenin kurallarının ihlal edilmesinden dolayı anlam ve anlatım bozuklukları ortaya çıkmaktadır (Bilgin, 2015). Cumhuriyetten günümüze ilkokul Türkçe öğretim programları incelendiğinde anlatım bozukluğuna bir başlık olarak yer verilmediği görülmüştür (Aydın, Sadioğlu, 2018). Hunutlu (2007) ve Yiğit (2009) dil bilgisi öğretiminde amacın çocukları anlatım bozukluklarının neler olduğunu öğretmek olmadığını, anlatım bozukluğu olmadan nasıl güzel konuşabileceklerini öğretmek olduğunu ifade etmektedir. Bahadır'a göre (2005: 281), "Hiçbir dilin kuralları kesin ve tam olarak belirlenmiş ve kayıt altına alınmış değildir. Dil, insanla birlikte gelişip değişen kurallara sahiptir. Kuralların değişmesi insanların dilin kurallarını hiçe saymasına izin vermez. Türkçe derslerinin temel hedefi dili güzel kullanmaktır." Anlatım bozukluğu konusu ise temelde aynı hedefi gözetmektedir ancak anlatım bozukluğunun öğretiminde bu hedef unutulabilmektedir. Bu sebeple anlatım bozukluğu gelişigüzel başlıklara ayrılmaktadır. Çalışmada dil bilgisi kitaplarında yer alan anlatım bozukluğu konusunun bütün alt başlıkları incelenmiştir.

Anlatım bozukluğu üzerine farklı açılardan birçok çalışma yapılmıştır. Türkçe ders kitaplarının incelendiği çalışmalar bunlardan bazılarıdır. Kayasandık (2011) ilköğretim 6, 7, 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarındaki alatım bozukluklarını incelemiştir. Kitaplarda anlatım bozukluğu açısından birçok hata olduğunu ifade etmiştir. Akbaba ve Yalçın (2016), altıncı sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinde görülen hatalara bakıldığında kelime düzeyinde yaptıkları hataların çoğunun yazım hatalarından kaynaklandığı, cümle düzeyinde daha çok noktalama ve anlatım bozukluğu yaptıklarını ifade etmiştir. Erdem ve Bahşi (2019), anlatım bozukluğu başlığında en çok zorlanılan konunun; cümlenin yardımcı ögelerini bulma ve sözcüğü yanlış anlamda kullanma olduğunu tespit etmiştir. Mete (2015), öğretmen adaylarının kendi yaptıkları yanlışları başkaları yaptığında rahatça tespit edip düzelttiğini belirlemiştir. Buradan hareketle öğretmen adaylarının anlatım bozukluğuna yol açan yanlışları bildiğini fakat metin oluştururken benzer yanlışları kendilerinin de yaptığını ifade etmiştir. Arıcı (2021), Türkçe ve sınıf öğretmen adaylarının yazılı anlatım hatalarını çeşitli açılardan inceleyen araştırmasında Türkçe öğretmeni adaylarının anlatım bozukluğu ortalamasının %3,51 ve sınıf öğretmeni adaylarının anlatım bozukluğu ortalamasının %3,64 olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çakmak (2022), ders kitaplarında anlatım bozukluğu taşıyan cümlelerin tespitine ve düzeltilmesine dair tek yönlü bir bakışın hâkim olduğunu belirtmiştir. Ek olarak ders kitaplarındaki soruların tek bir doğru cevabı varmış veya anlatım bozukluğu olan cümle sadece tek bir yöntem ile düzeltilebilirmiş gibi bir kabulün olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacının bu ifadesinden hareketle ders kitaplarındaki etkinliklerin programda belirtilen özel hedeflere ulaşma noktasında eksik veya yetersiz olduğu sonucuna ulaşılabilir. Buradan hareketle anlatım bozukluğu ile ilgili yapılan çalışmaların anlatım bozukluklarını düzeltme üzerine olduğu söylenebilir. Bu çalışmada ise mevcut anlatım bozukluğu konusuna eleştirel bir şekilde yaklaşılmıştır. Bu çalışmanın amacı; mevcut dil bilgisi kitaplarında yer alan anlatım bozukluğu konusunu inceleyerek anlatım bozukluğunun kapsamını belirlemektir.

Birçok sınavda öğrencilerin karşılaştığı bu konu, aynı zamanda üzerinde birçok tartışmanın da olduğu bir alandır. Bununla birlikte öğrenciler okuyup yazabilmekte, okuduğunu anlayabilmekte; fakat anlatım bozukluğu bulma konusunda başarısız olmaktadırlar. Büyükikiz'e göre (2009: 74) öğrencileri tarafından yazılan 1360 cümlenin yalnızca %7,6'sında anlatım bozukluğuna rastlanmıştır. Kendi cümlelerinde anlatım bozukluğu yapmayan bu öğrencilerin anlatım bozukluğu sorusuyla karşılaştıklarında başarısız olmaları dil öğretimi açısından bazı eksiklerin olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında kendi cümlelerinde anlatım bozukluğuna düşmeyen bu öğrencilerin anlatım bozukluğu sorularıyla baş edememesi düşündürücüdür. Bu sebeple araştırmanın sorusu "Yazma ve konuşma sırasında yapılan hatalar anlatım bozukluğu çerçevesinde değerlendirilebilir mi?" şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın alt soruları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin anlatım bozukluğuna yer verme sıklığı nedir?

2. Anlatım bozukluğu çerçevesinde yer alan başlıkların benzer ve farklı yönleri nelerdir?

3. Dil bilgisi kitaplarıda anlatım bozukluğu olarak ifade edilen cümleler kişiler arası anlaşmada problem oluşturmakta mıdır?

4.

YÖNTEM

Araştırma Modeli/Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2005: 187) "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Geleneksel olarak doküman incelemesi, tarihçilerin, antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak bilinir." Doküman araştırmasında en çok dikkat edilecek husus, o dokümanların tarafsız ve objektif olmalarıdır. Bu sebeple aynı konu ve alanla ilgili değişik belgeleri inceleyip karşılaştırarak tutarlılıkları belirlenmelidir (İslamoğlu ve Alnıaçık 2014: 216).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada, içerisinde anlatım bozukluğu konusuna yer vermiş yedi dil bilgisi kitabı değerlendirilmiştir. Bu kitaplar belirlenirken farklı başlıklandırma olmasına ve anlatım bozukluğu konusuna ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş olmasına dikkat edilmiştir. Yeterince başlık ve örnek görüldüğü anda kitap taraması tamamlanmıştır. Belirli sayıda örnek üzerinde çalışıldığından elde edilen veriler yeterli görülmüştür. İncelenen kitaplardaki anlatım bozukluğu başlığı altındaki bütün alt başlıklar ele alınmış, benzer başlıklar tek başlık altında toplanmıştır. Başlıkların belirlenmesinin ardından bu başlıklarda yer alan açıklama ve örnekler değerlendirilmiştir. Araştırmacılar tarafından gerekli görülen örnekler üzerinde çalışılmıştır. Değerlendirme sırasında anlatım bozukluklarının sebepleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma Etiği

Bu çalışma için etik kurul kararı gerekmemektedir.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, belirlenmiş alt sorular doğrultusunda bulgular sunulmuştur. İncelenmiş yedi kitaptan elde edilen veriler karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Anlatım Bozukluğuna Yer Verme Sıklığı

Tablo 1. *8. sınıf MEB yayınları etkinlik dağılımı*

Tema	Sırası	Türü
7. tema sonu değerlendirme çalışmaları	9. soru	Çoktan seçmeli
8. tema	8. etkinlik	Boşluk doldurma
8. tema	6. etkinlik	Boşluk doldurma
8. tema sonu değerlendirme çalışmaları	9. soru	Çoktan seçmeli

Tablo 2. *7. sınıf MEB yayınları etkinlik dağılımı*

Tema	Sırası	Türü
8. tema	7. etkinlik	D/Y
8. tema	8. etkinlik	Eşleştirme
8. tema	6. etkinlik	Kısa cevaplı soru
8. tema	7. etkinlik	Boşluk doldurma
8. tema	7. etkinlik	Eşleştirme
8. tema sonu değerlendirme	4. soru	Çoktan seçmeli

Tablo 3. *7. sınıf Özgün yayınları etkinlik dağılımı*

Tema	Sırası	Türü
7. tema	7. etkinlik	Kısa cevaplı soru
7. tema	8. etkinlik	D/Y
7. tema	10. etkinlik	Kısa cevaplı soru
7. tema	11. etkinlik	Eşleştirme

Üniversiteler için Türk Dili ve Kompozisyon Bilgisi (Emre, 2008)	**Üniversiteler için Örnekli Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon (Yaman, Köstekçi, 2006)**	**Türk Dili ve Kompozisyon (Korkmaz vd., 2010)**	**Üniversiteler için Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri (Karasoy vd., 2011)**
Dil Yanlışları 1. Gereksiz Sözcük Kullanımı 2. Yanlış Anlamda Kullanılan Sözcükler 3. Anlamca Çelişen Sözcükler 4. Yanlış Ek Kullanımı 5. Nesne Eksikliği 6. Dolaylı Tümleç Eksikliği 7. Mantık Yanlışları 8. Tamlama Yanlışları 9. Yanlış Yerce Kullanılan Sözcükler	Anlatım ve Cümle Bozuklukları A) Anlatım Bozuklukları 1. Ses Bozuklukları 2. Anlam Bozuklukları B) Cümle Bozuklukları	Türkçede Genel Anlatım Bozuklukları 1. Ses ve Ahenk Kusurları a. Tenafür b. Zincirleme c. Tekrar 2. Anlam Kusurları a. Garabet b. Aykırılık 3. Cümle Bozuklukları a. Eksiklik b. Fazlalık c. Sıra yanlışlığı d. Uyumsuzluk	1. Mantık ve Bilgi Bakımından Doğruluk 2. Dil Bilgisi Bakımından Doğruluk (öge ve tamamlama eksiklikleri) 3. Açıklık 4. Duruluk 5. Yalınlık 6. Akıcılık

7. tema	7. etkinlik	Boşluk doldurma
7. tema değerlendirme çalışmaları	D bölümü 1. soru	Çoktan seçmeli
7. tema değerlendirme çalışmaları	D bölümü 2. soru	Çoktan seçmeli
7. tema değerlendirme çalışmaları	D bölümü 3. soru	Çoktan seçmeli
8. tema	7. etkinlik	Boşluk doldurma
8. tema değerlendirme çalışmaları	D bölümü	Eşleştirme

Anlatım bozukluğu kapsamında 5, 6, 7 ve 8. sınıf ders kitapları incelenmiştir. Anlatım bozukluğu etkinliklerine yalnızca 7 ve 8. sınıf ders kitaplarında rastlanmıştır. Tablo 1, 2 ve 3'te bu durum görülmektedir. Ayrıca konunun farklı soru tipleriyle ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte bütün bir kitap düşünüldüğünde anlatım bozukluğunun diğer konulara göre etkinlikler arasında daha az yer aldığı söylenebilir.

Anlatım Bozukluğu Çerçevesinde Yer Alan Başlıklar

Tablo 4.a. *Anlatım bozukluğu konu başlıklarının kitaplara göre dağılımı*

Tablo 4.b. *Anlatım bozukluğu konu başlıklarının kitaplara göre dağılımı*

Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı (Aktaş, Gündüz, 2007)	**Türk Dili El Kitabı (Durmuş, 2010)**	**Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri (Yakıcı vd., 2010)**
Genel Anlatım Bozuklukları 1. Biçimsel Yanlışlar 2. Anlatım Yanlışları 3. Düzenleyiş Yanlışları 4. Noktalama Yanlışları 5. Yazım Yanlışları 6. Dilbilgisi Yanlışları a. Sözcük-ek yanlışları Eş anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılması	1. Anlam ve mantık bakımından doğruluk -Tekrarlar veya gereksiz sözcük kullanımı -Sözcüklerin birbiriyle karıştırılması -Sözcüklerin yanlış anlamda kullanılması -Yerinde Kullanılmayan Sözcük veya Ögeler	1. Fazlalık/ Gereksiz Sözcükler Eklerde fazlalık Gereksiz yardımcı fiiller 2. Eksiklik Özne eksikliği Yüklem eksikliği dolaylı tümleç eksikliği Nesne eksikliği Zarf tümleci eksikliği

Gereksiz sözcük yahut sözlerin kullanılması Eski ve yeni sözcükleri bir arada kullanma Gereksiz sözcük ve eklerin kullanılması Sözcüklerin yanlış anlamda kullanılması b. Sözdizimi yanlışları Tamlama yanlışları Özne yanlışları Özne-yüklem uyumsuzluğu Tümleç yanlışları Yüklem yanlışları Mantıksal yanlışlar Bozuk anlatımlar	-Anlamca Çelişen Sözcüklerin Bir arada kullanılması -Deyim ve Atasözlerinin Yanlış Kullanımı -Yardımcı Eylemlerin Gereksiz ve Yanlış Kullanımı -Mantık hataları 2. Dil bilgisi bakımından doğruluk Eksikliklerden Kaynaklanan Anlatım Bozuklukları -Özne -Nesne -Zarf -Adıl -Özne-nesne uyumsuzluğu -Sıfat-ad uyumsuzluğu -Bağlaç-yüklem uyumsuzluğu -Çatı uyumsuzluğu -Tamlama yanlışlığı -Eylemsilerin yanlış kullanımı 1. Açıklık 2. Duruluk 3. Yalınlık 4. Akıcılık	Edat-bağlaç eksikliği Sözcük eksikliği Birleşik fiil eksikliği Eklerde eksiklik Ek fiil eksikliği Sıra yanlışlığı 3. Uyumsuzluk Özne- Nesne Uyumsuzluğu Nesne-Yüklem Uyumsuzluğu Zarf-Yüklem Uyumsuzluğu Dolaylı Tümleç (Yer Tamlayıcısı)-Yüklem Uyumsuzluğu Sıfat-İsim Uyumsuzluğu Tamlayan-Tamlanan Uyumsuzluğu Bağlaç-Yüklem Uyumsuzluğu Çatı Uyumsuzluğu Fiilimsilerin Yanlış Kullanımı Tekrar Yanlışları Eş Anlamlı Sözcükler Mantık Yanlışlığı 4. Çelişkiler Anlam Çelişkileri Sözcük Çelişkileri Kavramları Bilmemek (Yanlış Sözcük Seçimi) Birbiriyle Karıştırılan Sözcükler Zincirleme 5. Tamlama Yanlışları İsim Tamlaması Yanlışları Sıfat Tamlaması Yanlışları Birleşik Fiillerin Yanlış Kullanımı Atasözlerinin Yanlış Kullanımı Deyimlerin Yanlış Kullanımı Argo ve Çirkin Sözcükler Alıntıların Yanlış Kullanımı Çeviri Yanlışları 6. Özentiler Yabancı Dilden Sözcük Alma Uydurma Özentileri 7. Sözcükleri Yanlış Biçimde Kullanma Arapça-Farsça Kökenli Sözcüklerde Yapılan Yanlışlar

Tablo 4.a-4.b'de görüldüğü üzere farklı birçok dil bilgisi kitabında anlatım bozukluğu konusu yer almaktadır. Bununla birlikte konu başlıklarının çok çeşitli olduğu, başlıklandırmada birlik sağlanamadığı söylenebilir. Ayrıca aynı konunun farklı başlıklar altında işlendiği ya da tamamen farklı başlıkların bulunduğu ifade edilebilir.

Tablo 4.a-4.b'de yer alan kitaplar esas alınarak rastgele on örnek cümle seçilerek incelenmiştir. Bu örnekler artırılabilir fakat çalışmanın amacı gereği belirli sayıda veri yeterlidir. Çalışmada doğrudan cümle örneklerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çok daha fazla sayıda örnek incelemek çalışmanın hacmini artıracağından az sayıda örnek incelenmiştir. Temel bazı örneklerden hareketle anlatım bozukluğu olarak ifade edilen bu örneklerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

"Kelime ve sözcükleri hatasız kullanmalıyız." (Emre, 2008: 241) örneği 'gereksiz sözcük kullanımı' başlığı altında verilmiştir. 'Kelime' ve 'sözcük' kavramları eş anlama gelen kelimelerdir ve birlikte kullanılması uygun değildir. Burada yapılan hata kelime bilgisinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu ve benzeri kullanımlarla gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılmaktadır ancak bunu 'anlatım bozukluğu' adı altında vermek yerine kelime bilgisini geliştirici çalışmalar yapılmalıdır. Öğrencinin bu hatayı bulması değil, kelime bilgisini geliştirerek bu hatayı hiç yapmaması sağlanmalıdır.

"Okulu bitireli yaklaşık tam üç yıl oldu." (Emre, 2008: 243) örneği 'anlamca çelişen sözcükler' başlığı altında verilmiştir. Bu örnekte 'kesinlik' ve 'ihtimal' belirten iki kelime bir arada kullanılmıştır. Bu cümlenin hatalı olduğunu ifade etmeden önce konuşma ve yazma arasındaki farka dikkat etmek gerekmektedir. Konuşma dilinde duraksayarak ve düşünerek konuşulurken böyle bir cümle kurulabilir ve bu açıdan cümle doğru kabul edilebilir. Konuşma dilinde ortaya çıkan cümle dışı unsurlar iletişimin devamlılığını sağlamaktadır. Fakat yazı dilinde bu cümlenin kullanımı doğru değildir çünkü yazı dilindeki cümleler okunduğu anda ses yüksekliği, vurgu ve tonlamadan yoksundur. Bu sebeple en doğru cümleler kullanılmalıdır. Bu sebeple yazı dilinde her ne kadar hatalı olarak kabul edilse de bu cümle konuşma dilinde hatalı olarak düşünülmemelidir. Bununla birlikte bu hata kelime bilgisi eksikliğinden kaynaklanabilir.

"Saçların öyle güzel ki, tarayasım geliyor." (Emre, 2008: 244) örneği 'nesne eksikliği' başlığı altında verilmiştir. Bu cümlede 'ki'den sonra 'saçlarını' ifadesinin getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte dil, zaman zaman bazı ifadeleri akıcılık gereği düşürebilir. Bu cümlede eksik bir ifade bulunmamaktadır. Burada zihin tarafından tamamlanan bir cümle bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında cümlede anlatım bozukluğu olmadığı söylenebilir.

"İzinsiz inşaata girilmez." (Yaman, Köstekçi, 2006: 152) örneği 'cümle bozuklukları' başlığı altında verilmiştir. Bu ve benzeri örneklerde 'izinsiz inşaat, ağrısız kulak' gibi ifadeler hata olarak gösterilerek zarf tümleci olan bu ifadeler sıfat gibi değerlendirilir. Esasen bu cümlelerde 'İzinsiz bir şekilde inşaata girilmez.' veya 'Ağrısız bir şekilde kulak delinir.' kullanımı vardır. Bu sebeple cümleler hatalı değildir. Örneklerdeki kelimelerin görevleri yanlış değerlendirildiğinden hatalı gibi görünmektedir. Cümleyi 'İnşaata izinsiz girilmez.' Şeklinde düzeltmek ise cümledeki vurguyu değiştirdiğinden esas anlamdan uzaklaşılmaktadır.

"Bu felaketleri ileride yaşayan insanlara hazırlasınlar." (Durmuş, 2010: 243) örneği 'mantık hataları' başlığı altında verilmiştir. Bu cümlede zaman ile ilgili bir yanlışlık bulunmaktadır. Bu cümlenin muhtemel doğru hâli "Bu felaketlere gelecekte yaşayacak insanları hazırlasınlar." olabilir. Bunun dışında farklı bir çözüm yolu da sunulabilir. Bütün bunlarla birlikte böyle bir cümlenin sıradan bir dil kullanıcısı tarafından kurulup kurulmayacağı da düşünülmelidir. Soru üretmek için dilde var olmayan hatalar oluşturulmamalıdır. Ayrıca konuşma dilinin doğrularıyla yazı dilinin doğruları farklı olabilir. Yazı dilinde bu cümle yanlış olarak görülse de konuşma esnasında bu cümle doğru anlamı karşı tarafa ulaştırabilir.

"Sayın dinleyiciler, şimdi sizlere çok istek alan bir parçayı dinleteceğiz." (Yakıcı vd., 2010) örneği 'gereksiz yardımcı fiiller' başlığı altında verilmiştir. Bu cümlede hata olarak görülen kısım 'istek alan' ifadesidir. Bunun yerine 'istenen' ifadesi kullanılabilir. Böyle bir düzeltme cümleyi daha akıcı hâle getirebilir. Bununla birlikte dilin kendi yapısını dikkate alarak değerlendirme yapmak faydalı olabilir. 'İstenen' yerine 'istek alan' ifadesi kullanıldığında farklı bir anlam meydana geliyor olabilir. Bu sebeple ilgili ifadeye yanlış demek yerine meydana getirdiği anlamın ne olduğu düşünülmelidir.

"Akıllı bir insan, ancak şansı pek açık değil." (Yakıcı vd., 2010) örneği 'ek fiil eksikliği' başlığı altında verilmiştir. Bu cümlede hata olarak görülen kısım 'akıllı bir insandı' şeklinde düzeltilmektedir. Bununla birlikte kullanılmayan ek fiil anlam karmaşası oluşturmamaktadır.Ek fiilin kullanılmaması cümleyi daha akıcı bir hâle getirmiştir. Ayrıca bu iki kullanım farklı bağlamlarda farklı anlamlar için kullanılabilir.

"Çeşmeye gidenin testisi kırılır." (Yakıcı vd., 2010) örneği 'deyimlerin yanlış kullanımı' başlığı altında verilmiştir. Örnekte verilen hatalı deyimin doğrusu "Su testisi su yolunda kırılır." şeklindedir. Deyimlerin yanlış kullanımına iki açıdan yaklaşmak gerekmektedir. İlk olarak edebi eserlerde, reklam, tanıtım, slogan ifadelerinde deyimler, atasözleri değiştirilebilmektedir. Bu durum hatalı değil, dilin bir

inceliği olarak değerlendirilmelidir. Dilin farklı bir yüzü kullanılarak farklı bir anlam inceliği oluşturlabilmektedir. Ayrıca burada hatalı olduğu düşünülen cümle, asıl deyimden çok farklı görünmektedir. Bir ana dili konuşucusunun böyle bir cümle kullanıp kullanmadığına bakılmalıdır.

Bazı kitaplarda farklı dillerden gelen kelimelerin kullanımının anlatım bozukluğuna sebep olduğu ifade edilmiştir. Dilimizin korunması için yabancı kelimelerin kullanımına dikkat edilmelidir ancak bu kullanımlar anlatım bozukluğu adı altında düşünülmemelidir. Dile hassasiyetle yaklaşmak; medya organlarında, edebi eserlerde dilin kullanımına dikkat etmek yabancı sözcüklerin kullanımını azaltabilir. Bunun yanı sıra dilimize girmiş, kullanılmaya devam eden bazı kelimelerin de, herkesçe anlaşıldığı takdirde, kullanılmaya devam etmesinde sakınca yoktur.

Çalışma kapsamında incelenen kitaplarında rastlanmayan fakat anlatım bozukluğu derslerinde verilen bir örnek olan 'evlenmeden önce ve sonra' ifadesinde anlatım bozukluğu olduğu ifade edilmektedir. Bu anlatım bozukluğu 'evlenmeden önce ve evlendikten sonra' şeklinde düzeltilmektedir. Bu değerlendirme ilk bakışta doğru gibi görünse de ifade dil bilgisi açısından değerlendirildiğinde anlatım bozukluğunun bulunmadığı görülecektir. Bu ifadede yer alan 'evlenmeden' kısmı zarf-fiil olarak düşünüldüğünden bozukluk olduğu düşünülmüştür. Oysaki 'evlenmeden' ifadesinde '-mA' isim-fiil eki mevcuttur. Kelimeye zarf-fiil olarak değil, isim-fiil olarak bakıldığında 'evlenmeden önce ve sonra' ifadesi doğru olmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Anlatım bozukluğu, dil bilgisi konuları arasında anlatılan temel konulardan biridir. Birçok öğrencinin öğrenim hayatı boyunca karşılaştığı bu konuya eleştirel bir bakışla yaklaşılmıştır. Anlatım bozukluklarını doğrudan kabul ederek düzeltmeye çalışmak yerine bu ifadelerin anlatım bozukluğu olup olmadığı incelennmiştir. Bu kapsamda ilk olarak konunun Türkçe derslerindeki yerini görmek maksadıyla kullanımda olan üç Türkçe ders kitabı incelenmiş, anlatım bozukluğu üzerine yapılmış olan etkinlikler tablo hâline getirilmiştir. Anlatım bozukluğu etkinliklerinin 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum Türkçe öğretim programlarını destekler niteliktedir. Cumhuriyetten günümüze ilkokul Türkçe öğretim programları incelendiğinde anlatım bozukluğuna bir başlık olarak yer verilmediği görülmüştür (Aydın, Sadioğlu, 2018). Ayrıca etkinliklerin haricinde Kayasandık (2011) ilköğretim 6, 7, 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarında anlatım bozukluğu açısından birçok hata olduğunu ifade etmiştir. Çakmak (2022), Yedinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki anlatım bozukluğu etkinliklerini değerlendiren çalışmasında ders kitaplarında anlatım bozukluğu taşıyan cümlelerin tespitine ve düzeltilmesine dair tek yönlü bir bakışın hâkim olduğunu belirtmiştir. Ek olarak ders kitaplarındaki soruların tek bir doğru cevabı varmış veya anlatım bozukluğu olan cümle sadece tek bir yöntem ile düzeltilebilirmiş gibi bir kabul söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada anlatım bozukluğu etkinliklerinin Türkçe ders kitaplarının belirli bir bölümünde yer aldığı görülmüştür. Yapılan çalışmalar da öğretim programlarında bu konuya yer verilmediğini ve etkinliklerin hatalı olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeler, çalışmanın sonucuyla örtüşmektedir.

Çalışmanın bir diğer sorusu, anlatım bozukluğuna yer veren kitapların başlıkları ve içerikleri üzerinedir. Kitaplardan alınan rastgele örnekler incelendiğinde; anlatım bozukluğu olarak görülen bazı ifadelerin dili kullananların kelime bilgisi eksikliğinden kaynaklanan hatalar olduğu görülmektedir. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki farka dikkat ederek cümlelerin değerlendirmek anlatım bozukluğunun daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Dildeki her ifade yanlış olduğu düşünülmeden titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Anlatım bozukluğu olarak düşünülen ifadelerin dilin kullanıcıları tarafından kullanılıp kullanılmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Kelimelerin eski kullanımlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Hatanın dilde değil, onu kullanan insanlarda olabileceği ve bunun düzeltilmesinin de doğru bir dil öğretimi ile yapılabileceği söylenebilir. Cümlelerdeki anlatım bozukluğunu bulmak yerine anlatım bozukluğu yapmadan konuşmak ve yazmak ana hedef olmalıdır. Hunutlu (2007) ve Yiğit (2009) dil bilgisi öğretiminde amacın çocukları anlatım bozukluklarının neler olduğunu öğretmek değil anlatım bozukluğu yapmadan nasıl güzel konuşabileceklerini öğretmek olduğu konusuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bir ifadeyi anlatım bozukluğu olarak nitelendirmeden önce o ifadenin her açıdan incelenmesi gerekmektedir. Dilin kendi yapısı gereği, hataya yer bırakmayacağı ve hata olarak görülen ifadelerin de farklı bir anlam taşıyor olabileceği göz ardı edilmemelidir. Dil bilgisi öğretimiyle yazılı anlatım bozukluğu arasındaki ilişkiyi inceleyen Bahar (2006: 82), dil bilgisi

öğretiminin gerekli seviyeye ulaşamadığı ve bu durumun yazılı anlatım becerisini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu açıdan çalışmanın sonuçlarıyla aynı doğrultudadır.

Bu kapsamda, çalışmada değinilmeyen anlatım bozuklukları bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Anlatım bozukluğu olarak adlandırılan kullanımlar yeniden gözden geçirilmelidir. Çalışmada değinilmeyen örnekler farklı çalışmalarda ele alınmalıdır. Anlatım bozukluğu olduğu iddia edilen ifadeler öncelikle doğru olabileceği düşünülerek değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Akbaba, R. S. ve Yalçın, S. K. (2016). 6. sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinde görülen hataların sınıflandırılması. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5(3), s. 1320-1338.

Aktaş, Ş., Gündüz, O. (2007). Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı. Akçağ Yayınları.

Arıcı, B. (2021). Öğretmen adaylarının yazılı anlatım hataları. Temel Eğitim Dergisi, 3(2), s. 42-50. https://doi.org/10.52105/temelegitim.3.2.4

Aydın, Y. ve Sadioğlu, Ö. (2018). Cumhuriyet'ten günümüze (1923-2017) ilkokul Türkçe öğretim programlarında dil bilgisi ve imla. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6(4), 1091-1111.

Bahadır, H. (2005). Roman, hikâye ve günlük gazetelerdeki anlatım bozuklukları. (Yayın No. 217021) [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Bahar, M. (2006). Teorik Gramer Bilgisi ile Yazılı Anlatım Bozukluğu Arasındaki İlişki (İlköğretim II. Kademe Uşak Örneği). (Yayın No. 187157). [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Bedirhanoğlu, H. (2010). İlköğretim 8. Sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında görülen kurucu yanlışlıklarının sezdirilmesi ve cümlelerin doğru kuruluşlarının kavratılması. (Yayın No. 286766) [Yüksek lisans tezi, Erzincan Üniversitesi]. .

Bilgin, A. (2015). Anlam ve anlatım bozuklukları açısından Kur'an mealleri. Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 1(1), s. 89-111.

Bozarslan, Y. (2019). 5. Sınıf öğrencilerinin Türkçe derslerindeki yazma çalışmaları üzerine bir araştırma. (Yayın No. 555553) [Yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Büyükikiz, K.K. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin söz dizimi ve anlatım bozuklukları üzerine bir araştırma. Gazi Türkiyat 1 (4), s. 167-178.

Cengiz, S. G. (2019). Çocukların dil gelişimi için uygulanan dil bilimsel yöntemlerin Türkiye'de ve Almanya'da kullanılan ders kitapları üzerinden karşılaştırılması. (Yayın No. 554613) [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Çakmak, M. C. (2022). 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatım Bozukluğu Etkinlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Disiplinler arası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6 (12), s. 226-247.

Çelik, E. (2015). Romanya'da okutulan ve Rumen Eğitim Bakanlığı tarafından basılan ilköğretim Türkçe ders kitaplarının yazım, noktalama yanlışlıkları ve anlatım bozuklukları bakımından incelenmesi. [Yüksek lisans tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.

Çetinkaya, G., Ülper, H. (2015). Anlatım bozukluğu taşıyan tümcelerin kabul edilebilirliği ve kavranılabilirliği: öğrenci okurlar üzerinden karşılaştırmalı bir inceleme. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(23), s.251-264.

Demirci, N. (2009). 2006 yılı Türkçe öğretim programına göre hazırlanan 6. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki dil yanlışları ve anlatım bozuklukları. [Yüksek lisans tezi,]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi.

Durmuş, M. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Grafiker.

Emre, İ. (2008). *Üniversiteler için Türk Dili ve Kompozisyon Bilgisi*. Anı Yayıncılık.

Erdem, İ. ve Bahşi, N. (2019). 8. sınıf öğrencilerinin dil bilgisi konularını öğrenme düzeyleri. Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi, 2 (1), 25-46.

Esmek, M. (2018). İlköğretim dördüncü sınıf Türkçe ders kitabının yazım kuralları, noktalama işaretleri ve dil bilgisel bazı hususlar açısından irdelenmesi. (Yayın No. 503694) [Yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Güleç, İ. (2014). *Dil ve Anlatım Bozuklukları*. Bilge Kültür Sanat.

Hunutlu, Ü. (2007). Lise birinci sınıflarda öğrencilerin yaptıkları anlatım bozuklukları ve bunların giderilmesinde kullanılan metotlar. [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

İlaslan, B. (2007). Ortaöğretim ikinci sınıf öğrencilerinde görülen yazılı anlatım bozuklukları ve bu bozuklukların giderilmesi için çeşitli öneriler- Kalecik/Pursaklar örneği. (Yayın No. 218494) [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

İnce, B. (2011). Yurt dışındaki Türk çocuklarının anadilleri Türkçede yaşadıkları anlatım sorunları: Fransa örneği. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

İslamoğlu, A. H.; Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Beta Yayıncılık.

Karasoy, Y. vd. (2011). *Üniversiteler için Uygulamalrı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Aybil Yayınları.

Kayasandık, A. (2011). İlköğretim 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki anlatım bozuklukları. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 25, s. 1-30.

Korkmaz, Z. vd. (2010). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ekin Yayınevi.

MEB (2019). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8 Ders Kitabı . Devlet Kitapları.

MEB (2019) Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 7. Devlet Kitapları.

Mete, F. (2015). Türkçe öğretmenliği bölümünde yazma eğitimi dersi: bilme ve uygulama karşılaştırması. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 3(2), s. 81-91.

Özdem, A. (2012). Çanakkale'deki yerel gazetelerin anlatım bozuklukları açısından incelenmesi. (Yayın No. 345833) [Yüksek lisans tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.

ÖZGÜN (2019). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 7. Sınıf. Ankara: Özgün Matbaacılık.

Sarıkaya, E. (2013). İlköğretim öğrencilerinin yazılı anlatımlarında görülen çatı yanlışlıkları ve cümlelerin doğru kuruluşlarının kavratılması. (Yayın No. 327533) [Yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Saydam, E. (2016). Giresun ili yerel basında yapılan yazım-noktalama yanlışlıkları ve anlatım bozuklukları. (Yayın No. 511187) [Yüksek lisans tezi]. Giresun Üniversitesi.

Şamlıoğlu, K. (2011). On ikinci sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım bozuklukları üzerine bir çalışma. (Yayın No. 300401) [Yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Torun, Ş. (2019). Sağlık meslek lisesi öğrencilerinin yazılı anlatım becerilerini üzerine bir inceleme. (Yayın No. 560695) [Yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Üstün, M. (2011). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazılarında görülen anlatım bozukluklarının incelenmesi. (Yayın No. 310736) [Yüksek lisans tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.

Yakıcı, A. vd., (2010). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Gazi Kitabevi.

Yaman, E.; Köstekçi, M. (2006). *Üniversiteler için Örnekli Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon*. Gazi Kitabevi.

Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, M. (2011). Örnek olay yönteminin lise 9. Sınıf öğrencilerinin anlatım bozukluklar konusundaki başarılarına ve derse yönelik tutumlarına ve derse yönelik tutumlarına etkisi. [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yılmaz, O. (2009). 6, 7, 8. Sınıftaki yüz öğrenciye ait çalışma kitabından hareketle öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin incelenmesi. (Yayın No. 253664) [Yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Yiğit, M. (2009). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin yazılı sınavlarında yaptıkları anlatım bozuklukları üzerine bir inceleme. (Yayın No. 240381) [Yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

İşbirlikçi Öğrenme Destek Programının 60-72 Aylık Çocukların Problem Çözme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi

Examining the Effect of Collaborative Learning Support Program on Problem Solving of 60-72 Month-Old Children *

Nihan UZAK
Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü,
Okul Öncesi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Bolu, TÜRKİYE
nihanuzak@ibu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-6803-1813

Gülen BARAN
Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Ankara, TÜRKİYE
gbaran@ankara.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-5854-4946

Öz: Bu araştırma, işbirlikçi öğrenme yöntemlerinin 60-72 ay aralığındaki çocukların problem çözme becerilerine olan etkisinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu temel amaç çerçevesinde araştırmacı tarafından geliştirilen İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı belirlenen çalışma grubuna uygulanarak programın etkisi incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Bolu'da Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet veren bağımsız anaokullarında eğitim gören 21'i deney, 20'si kontrol grubunda yer alan 41 çocuktan oluşmuştur. Araştırmacı tarafından hazırlanan işbirlikçi öğrenme destek programı, haftada iki gün ve iki oturum olacak şekilde toplam on altı oturumdan ve sekiz haftadan oluşmaktadır. Araştırmanın verileri tek boyuttan oluşan Problem Çözme Becerisi Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Bu araştırmada, "Ön Test-Son Test Kontrol Gruplu Yarı Deneysel Desen" kullanılmıştır. Verilerin uygun nicel istatistiki yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma grubuna dahil edilen çocukların ön test son test bulguları değerlendirildiğinde çocukların tamamının problem çözme becerileri son test ölçümlerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilerleme gözlenmiştir. Ancak, hem deney hem de kontrol grubunda bulunan çocukların tamamının son test puanları kıyaslandığında deney grubunda bulunan çocukların belirgin biçimde kontrol grubundaki çocuklarda daha yüksek puanlar aldığı ve aralarındaki bu puan farkının istatistiksel açıdan deney grubundaki çocukların lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç ile deney grubundaki çocuklara uygulanan işbirlikçi öğrenme destek programının çocukların problem çözme becerilerine pozitif yönde katkı sunduğu söylenebilir. Ayrıca deney grubundaki çocuklara kalıcılık ölçümleri uygulandığında farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı başka bir ifadeyle uygulamanın etkinliğinin devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşbirlikçi öğrenme, problem çözme becerisi, okul öncesi eğitim.

Abstract: This research aimed to determine the effect of collaborative learning methods on the problem-solving skills of children aged 60-72 months. In line with this main purpose, the Collaborative Learning Support Program developed by the researcher was applied to the determined study group. The study group of the

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:22.01.2025 *Kabul Tarihi:04.03.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Uzak, N. & Baran, G. (2025). İşbirlikçi öğrenme destek programının 60-72 aylık çocukların problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 97–111. Doi: 10.33437/ksusbd.1654808

research consisted of 41 children, 21 of whom were in the experimental group and 20 of whom were in the control group, studying in independent kindergartens affiliated with the Ministry of National Education in Bolu. The collaborative learning support program prepared by the researcher consists of a total of sixteen sessions and eight weeks, two days and two sessions a week. The data of the research were obtained using the Problem Solving Skills Scale, which consists of one dimension. In this research, "Quasi-Experimental Design with Pretest-Posttest Control Group", one of the quantitative research methods, was used. However, when the post-test scores of the children in the experimental and control groups were compared, it was concluded that the children in the experimental group received significantly higher scores than the children in the control group and that this score difference between them was statistically in favor of the children in the experimental group. With this result, it can be said that the collaborative learning support program applied to the children in the experimental group made a positive contribution to the children's problem-solving skills. In addition, permanence test measurements were made one month after the collaborative learning support program was applied to the children in the experimental group and the post-test measurements were made. When the post-test measurements were compared with the retention test measurements, it was concluded that there was no significant difference, in other words, the effectiveness of the application continued.

Keywords: Collaborative learning, problem solving skills, preschool education.

GİRİŞ

Erken çocukluk dönemi; çocuğun bütün gelişim alanlarında temellerin atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuk pek çok temel bilgi, beceri, alışkanlık kazanır ve bundan dolayı erken çocukluk dönemi, içinde problem çözme becerisinin de yer aldığı pek çok beceri için kritik bir dönemdir. Problem çözmesini diğer becerilerden ayıran en önemli özelliği ise çocuğun hayatının her döneminde ihtiyaç duyacağı, sahip olduğu diğer becerileri desteklemesidir (Arı, 2003; Aydoğan, 2004; Erol ve Çırak, 2022; Korkut, 2002; Sutik ve ark.,2022; Şahin, 2014).

Problem çözme becerisinin sadece bugünün değil insanlık tarihi boyunca yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olduğu bilinmektedir. Eski insanlar, yırtık bir kürkü tamir etmekten ayı inlerinin yerini tespit etmeye kadar, hayatta kalmak için karmaşık sorunlarla karşılaştılar ve bu sorunlara yaratıcı çözümler bulmak zorunda kaldılar. Hayatta kalma mücadelesinden çevreye uyum sağlamaya kadar, insan hayatının her evresinde problem çözme becerisi ön plana çıkar (Harari, 2016). Günümüzde de bu durum devam etmekte ve hayat, problem çözme becerimizi sürekli olarak sınayan bir süreç olarak tanımlanabilmektedir.

Problemle ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Yapılan tanımların ortak özellikleri incelendiğinde, herhangi bir durumda kişinin hedefe ulaşması için önüne çıkan engeller karşısında hissettiği rahatsızlıktır, şekline özetlenebilir. Başka bir ifadeyle, hedeflenen bir amaç için kişinin karşısına çıkan engellerin üstesinden gelebilme becerisi de problem çözme becerisi olarak tanımlanabilir (Bingham, 1971; Morgan, 1998). Erken çocukluk döneminden itibaren hayat içinde pek çok şey deneyimlenirken aynı süreç içerisinde pek çok da problemle yüzleşmek zorunda kalınır. Birçok araştırmacı problem çözme becerisinin öğrenilebilen ve öğretilebilen bir beceri olduğunu savunur. Bu nedenle, erken çocukluk yıllarından itibaren çocuğun yeteneklerini keşfederek karşılaştığı problemlerle baş edebilme becerisini arttırabilmesi için bulunduğu ortamdaki yetişkinlerin çocuğa gerekli fırsatları sağlamaları gerekir (Heppner ve Krauskopf; 1987). Çocuğun problem çözme becerisinin desteklenmesi için yaşadığı çevrede bir problemle karşılaştığında sahip olduğu beceri, bilgi ve yetenekleriyle problem çözme yollarını arayabileceği ve problemin içeriğindeki ihtiyaçları da göz önünde bulundurabileceği ortamların sunulması önemlidir (Klahr, 1985). Çocuğa uygun sosyal çevre sağlandığında çocuk hem iç kaynaklarını hem de dış kaynaklarını kullanarak problem çözme stratejilerini geliştirmeye başlar. Çünkü çocuk bulunduğu sosyal çevre içinde sunulan fırsatlar sayesinde yeni deneyimler yaşama şansına sahip olur. Başka bir ifadeyle, çocuğun aktif ve iş birliği içinde hareket ederek yaşayacağı problem çözme deneyimleri problem çözme yöntemlerinin gelişimine de katkı sunar. Çocuğun problem çözme sürecini içselleştirmesi sadece problem çözme becerisinin gelişimine katkı sunmakla kalmaz aynı zamanda çocuğun kişilik gelişimini hızlandırır, yeteneklerine ve öz saygısını da desteklemiş olur. Bu sebeple çocuğun problem çözme becerisini geliştirebileceği ve potansiyelini kullanabileceği ortamların çocuğa sunulması gereklidir (Erözkan, 2009; Miller ve Nunn, 2001).

Çocuğun problem çözme becerisinin gelişimi için problem çözme süreçlerini hayatının bir parçası haline getirerek defalarca kez kullanması önemlidir. Bingham (1971) çalışmalarında problem çözme becerisinden bahsederken "tekrarlanan fırsatlar sayesinde gelişen bir sanattır" ifadesine yer vermiştir. Casey ve Tucker (1994), çocuğun problem çözme becerisinin desteklenmesini ve gelişmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasının çok önemli olduğunu çünkü hayatın her döneminde farklı problem durumlarıyla karşılaşılacağını ve bu problem durumlarını çözebilmesi için her zaman yanında başkalarının bulunamayacağını belirtmiştir.

Erken çocukluk döneminde temellerinin atıldığı problem çözme becerisinin gelişiminin büyük bir kısmı sosyal ilişkiler sayesinde ve iş birliği halinde gerçekleşir. Her ne kadar iş birliği becerileri çocukluk döneminde gelişiyor olsa da aslında köklerinin insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı söylenebilir (Açıkgöz, 2007). Hatta bugünkü medeniyet diye tanımladığımız toplum yapısının insanların iş birliği becerileri sayesinde oluştuğunun söylenmesi mümkündür. İnsanlar iş birliği becerileri sayesinde pek çok ürün ortaya koymuşlar ve pek çok problemin de üstesinden gelmeyi başarmışlardır (Çırak ve Kaya, 2012). Ancak Plowman ve arkadaşlarına (2010) göre bugünün toplum yapısı ve teknoloji kullanımının yoğun olması çocukların aktif biçimde sosyal ilişkiler içinde olmaları gereken erken çocukluk yıllarında daha fazla yalnız vakit geçirmelerine neden olmaktadır. Bu durum da çocukların paylaşma ve iş birliği becerilerinin gelişimine ket vurmaktadır. Çünkü iş birliği gerektiren sosyal ilişkiler doğası gereği içinde pek çok problemi de barındırır ve bu problemlerin çözümü çocukların sosyal ilişkilerini desteklerken aynı zamanda problem çözme becerilerine de katkı sunar (Alemdar Coşkun, 2016). Bu nedenle hayatın her aşamasında iş birliği becerilerinin desteklenmesi önemlidir. Erken çocukluk yıllarının pek çok gelişim alanında olduğu gibi sosyal gelişim alanında da temellerinin atıldığı yıllar olduğu ve problem çözme becerisinin de sosyal becerilerle ilişkisinin ortada olduğu pek çok çalışmada göz önünde bulundurulduğunda erken çocukluk yıllarından itibaren çocukların iş birliği becerilerinin desteklenmesi artık eski dönemlere kıyasla daha önemli bir hale geldiği söylenebilir (Akçay, 2016; Chambers, 1993; Drummond ve ark., 2001; Efe ve ark., 2008; Johnson ve ark. 2000; Kalaycı, 2001; Khoirunnisa, 2020; Lazlo, 2013; Ramani ve Brownell, 2014; Yazlık ve Erdoğan, 2016).

Erken çocukluk döneminde problem çözme becerilerinin gelişiminin desteklenmesi amacıyla pek çok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri de işbirlikçi öğrenme yöntemidir. İşbirlikçi öğrenme; yaş grubuna, gelişim düzeyine ve elde edilmesi amaçlanan ürün veya çözülmesi gereken probleme göre üç - yedi arasında değişen sayılarla küçük gruplar oluşturularak ortak bir amaç doğrultusunda grup üyelerinin bir arada, etkileşime girerek ve iş birliği içinde hareket etmelerine teşvik eden öğrenme yöntemidir (Arslan, 2012). İşbirlikçi öğrenme yöntemi ile çocukların farklı yeteneklerine ve ilgi alanlarına erişmek mümkündür. Gardner (2019), bireyin zekasının gelişiminden bahsederken bulunduğu kültürün içindeki sosyal çevreye göre şekillenen problem çözme ve ürün yaratma becerisinin önemine vurgu yapmıştır.

İşbirlikçi öğrenme yönteminde, çocukların iş birliği içinde hareket edebilme becerileri desteklenirken aynı zamanda problem çözme becerilerinin de içinde yer aldı zihinsel süreçlerin aktif bir biçimde kullanılması sağlanır. Bu yönteminin problem çözme becerilerine pozitif katkılar sunduğuna dair ülkemizde ve yurt dışında yapılmış bir çok çalışma olduğu literatürde görülmektedir (Argaw ve ark. 2016; Gök ve Sılay, 2009; Gull ve Shehzed 2015; Hutagaol ve ark. 2020; Putri ve ark., 2019).

Ülkemizde ve farklı ülkelerde yapılan araştırmalar incelendiğinde bu araştırmaların büyük bir bölümünün ilkokul ve daha büyük yaştaki çocuklarla gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir (Argaw, 2016; Gull, 2015; Gök ve Sılay, 2009; Hutagaol ve ark. 2020; Putri, 2019). Ülkemizde işbirlikçi öğrenme yöntemi kullanılarak okul öncesi dönem çocuklarla yapılmış az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir (Avcıoğlu, 2004; Görgülü, 2009; Tarım ve Artut, 2009). Erken çocukluk döneminde çocukların problem çözme becerilerini desteklemeye yönelik gerçekleştirilen çalışmaların çocuğun hayatında kısa ve uzun vadede problem çözme becerilerine pozitif etkisi olabileceği söylenebilir (Aral ve Baran, 2011; Pitri, 2001). Bu nedenle, bu çalışmada İşbirlikçi Öğrenmeye Destek Programının 60-72 aylık çocukların problem çözme becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda;

- 60-72 aylık çocuklara yönelik İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı hazırlanmıştır,

• Okul ortamında uygulanacak olan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı ile çocukların problem çözme becerilerinin desteklenmesi amaçlanmıştır,

• İşbirlikçi Öğrenme Destek Programının çocukların problem çözme becerilerine olan etkileri değerlendirilmiştir.

İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı

Araştırmacı tarafından; erken çocukluk dönemindeki okula devam eden 5-6 yaş çocuklarının bilişsel ve sosyal gelişimlerini desteklemek amacıyla hazırlanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı, çocukların problem çözme becerilerinin gelişimine odaklanmaktadır.

Hızla değişen ve gelişen bilgi çağında, çocukların bilgiyi ezberlemek yerine, bilgiye ulaşmak, değerlendirmek ve yeni bilgiler üretebilme becerilerine sahip olmaları gerekmektedir. İşbirlikçi Öğrenme Yöntemi, çocukların bu becerilerini geliştirmelerine olanak tanıyan, çocuk merkezli ve etkileşimli bir öğrenme yaklaşımıdır. Ayrıca, İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı, çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerini desteklemek amacıyla, çocukların aktif katılımını esas alan bir öğrenme ortamı sunar (Demirel, 2015; Taba, 1962). Programın içeriği, çocukların yaş ve gelişim özelliklerine uygun olarak belirlenmiş grup çalışmalarıyla; oyunlar, drama, sanat ve canlandırmalar gibi çeşitli etkinlikleri içerir. Bu etkinlikler sayesinde çocuklar, hem kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu alır hem de arkadaşlarıyla iş birliği yaparak problem çözme becerilerini geliştirirler. Programın tasarımı, çocukların kendi düşüncelerini özgürce ifade etmelerine, farklı perspektiflerden bakabilmelerine ve böylece eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Ayrıca, program; "akıl yürütme, problem çözme, farklılıkları kabullenebilme, grup kabulüyle birlikte kendi düşüncesini savunabilme, akranları arasında olumlu bağlılık geliştirebilme, yeni olay/durum/yaşantıları keşfederek öğrenme davranışı gösterme, grup çalışmalarında arkadaşlarıyla sorumlulukları paylaşma, grup çalışmalarında arkadaşlarının öğrenmesine katkı sağlama, grup çalışmalarında bilgiyi edinme/ üretme becerileri gösterme, grup çalışmalarında yardımlaşmaya açık olma, grup çalışmalarında durum/olay/yaşantılarla ilgili düşünceler üretme" gibi özellikleri sayesinde çocukların problem çözme becerilerini geliştirerek, onların mevcut ve gelecekteki yaşamlarında karşılaşabilecekleri zorluklarla daha etkin bir şekilde baş etmelerini hedefleyen çok boyutlu bir yapıya sahiptir.

YÖNTEM

Bu bölümde İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın 60-72 aylık çocukların problem çözme becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, araştırma kapsamında geliştirilen işbirlikçi öğrenmeye dayalı İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın hazırlanması ve uygulaması süreci ile verilerin değerlendirilmesi ve analizine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Araştırmacı tarafından oluşturulan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programının 60-72 aylık çocukların problem çözme becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç kapsamında araştırma deseni olarak "Ön Test-Son Test Kontrol Gruplu Yarı Deneysel Desen" kullanılmıştır. Araştırmada deneysel desen yerine yarı deneysel desenin kullanılmasının nedeni; eğitim ortamındaki deneklerin (çocukların, öğrencilerin) günlük programının tamamen değiştirilmesinin veya eğitim ortamının araştırma desenine uygun olarak yeniden düzenlenmesinin mümkün olmamasıdır (Akbay, 2021).

Çalışma Grubu

Araştırma, Bolu il merkezinde bulunan iki bağımsız anaokulunda, deney ve kontrol gruplu olarak gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, işbirlikçi öğrenme programının etkisi daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Araştırmanın planlanma aşamasında anaokulları belirlenirken; benzer fiziksel koşullara sahip, birbirlerine yakın sosyo ekonomik ve sosyo kültürel düzeyde olmalarına dikkat edilmiştir. Araştırmaya, herhangi bir gelişimsel gerilik veya özel gereksinim tanısı almamış ve tam aileye sahip çocuklar dahil edilmiştir.

Deney ve kontrol gruplarındaki katılımcılara, deneysel işlemin (işbirlikçi öğrenme programı uygulaması) başlamasından önce bağımlı değişken olan problem çözme becerisini değerlendirmek için problem çöme becerisi değerlendirme ölçeği uygulanmıştır. Deney grubuna işbirlikçi öğrenme programı uygulanırken, kontrol grubu normal eğitim sürecine devam etmiştir. Deneysel sürecin sonunda, deney grubuna uygulanan işbirlikçi öğrenme programının etkilerini belirlemek amacıyla, hem deney hem de kontrol grubunda yer alan tüm katılımcılara ön testte kullanılan problem çöme becerisi değerlendirme ölçeği aracıyla son test uygulanmıştır. Böylece, deneysel işlemin bağımlı değişken üzerindeki etkisi, ön test sonuçlarıyla kıyaslanarak daha net bir şekilde ortaya konulmuştur. (Büyüköztürk vd., 2018). Çalışmanın bağımlı değişkeni okul öncesi çocukların problem çözme becerileri, bağımsız değişkeni ise İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı olarak belirlenmiştir.

Çalışma grubunun özelliklerini belirleme amacıyla; Tablo 1'de demografik bilgilerine yer verilirken tablo 2'de grupların seviyelerini belirlemek için uygulanan *t*-testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. *Çalışma Grubu Demografik Bilgileri*

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER		GRUP					
		DENEY		KONTROL		TOPLAM	
		n	%	n	%	n	%
Cinsiyet	Kız	11	52,4	5	25,0	16	39,0
	Erkek	10	47,6	15	75,0	25	61,0
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Kardeş Sayısı	Tek çocuk	2	9,5	6	30,0	8	19,5
	1 kardeş	10	47,6	9	45,0	19	46,3
	2 kardeş	7	33,3	2	10,0	9	22,0
	3 kardeş ve üstü	2	9,5	3	15,0	5	12,2
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Doğum Sırası	İlk çocuk	9	42,9	6	30,0	15	36,6
	Ort./ortancadan biri	7	33,3	13	65,0	20	48,8
	Son çocuk	5	23,8	1	5,0	6	14,6
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Okul Öncesi Eğitime Devam Süresi	0-1 yıl arası okul öncesi eğitim almış	8	38,1	2	10,0	10	24,4
	1-2 yıl arası okul öncesi eğitim almış	7	33,3	12	60,0	19	46,3
	2-3 yıl arası okul öncesi eğitim almış	2	9,5	5	25,0	7	17,1
	3-4 yıl arası okul öncesi eğitim almış	1	4,8	0	0,0	1	2,4
	4-5 yıl okul öncesi eğitim almış	3	14,3	1	5,0	4	9,8
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Anne Öğrenim Düzeyi	İlk okul mezunu	1	4,8	1	5,0	2	4,9
	Ortaokul mezunu	6	28,6	0	0,0	6	14,6
	Lise mezunu	6	28,6	5	25,0	11	26,8
	Ön Lisans/Lisans/Lisansüstü mezunu	8	38,1	14	70,0	22	53,7
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Baba Öğrenim Düzeyi	İlk okul mezunu	1	4,8	0	0,0	1	2,4
	Ortaokul mezunu	2	9,5	1	5,0	3	7,3
	Lise mezunu	12	57,1	5	25,0	17	41,5
	Ön Lisans/Lisans/Lisansüstü mezunu	6	28,6	14	70,0	20	48,8
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Anne Çalışma Durumu	Çalışıyor	5	23,8	15	75,0	20	48,8
	Çalışmıyor	16	76,2	5	25,0	21	51,2
	Toplam	21	100	20	100	41	100
Baba Çalışma Durumu	Çalışıyor	20	95,2	19	95,0	39	95,1
	Çalışmıyor	1	4,8	1	5,0	2	4,9
	Toplam	21	100	20	100	41	100

Tablo 1'de çalışma grubundaki çocukların %39,0'u kızlardan oluşurken %61'inin erkek çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Kardeş sayıları incelendiğinde ise, %19,5'unun tek çocuk, %46,3'ünün bir kardeşi ve %34,2'sinin ise iki ve daha fazla kardeşi olduğu bulgulara yansımaktadır. Çalışmaya dahil edilen deney grubundaki çocukların okul öncesi eğitim alma süreleri incelendiğinde %38,1'inin 0-1 yıl arası, %33,3'ünün de 1-2 yıl arası okul öncesi eğitim aldığı görülürken kontrol grubunda bulunan çocukların da %10'unun 0-1 yıl arası, %60'ının da 1-2 yıl arası okul öncesi eğitim

aldığı görülmektedir. Çalışma grubunda bulunan çocukların demografik özellikleri incelendiğinde, grupların demografik özellikler açısından birbirine denk gruplar olduğunun söylenmesi mümkündür. Anne/baba öğrenim düzeyleri incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki çocukların anne babalarının birbirlerine yakın öğrenim düzeylerinde bulundukları tabloda yer almaktadır. Deney grubundaki çocukların annelerinin çalışma durumları incelendiğinde %23,8'inin çalıştığı %76,2'sinin ise ev dışı bir işte çalışmadığı görülürken, kontrol grubundaki çocukların annelerinin ise %75,0'inin çalıştığı %25,0'inin ev dışı bir işte çalışmadığı tabloda yer almaktadır. Babaların çalışma durumları incelendiğinde ise hem deney hem kontrol grubundaki çocukların yaklaşık %5'inin babalarının çalışmadığı, %95'inin ise çalıştığı karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2'de araştırmaya dahil edilen çocukların PÇBÖ puanlarının istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyinin belirlenmesi amacıyla yapılan "*t* Testi" sonuçlarına yer almaktadır.

Tablo 2. *Deney ve Kontrol Grubunda Çalışmaya Dahil Edilen Çocukların PÇBÖ'nden Aldıkları Ön Test Puanlarına İlişkin t Testi Sonuçları*

Grup	n	X̄	SS	*t*	sd	*p*
Deney	21	30,24	4,83	-,162	39,00	,872
Kontrol	20	30,45	3,36			

Tablo 2.'de, deney ve kontrol grubunda bulunan çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) ön test puanları arasındaki farkı belirlemek amacıyla uygulanan *t*-testi sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlara göre aralarında anlamlı bir fark olmadığı (t_{39}=-,162; p>,05) başka bir ifadeyle grupların birbirlerine denk gruplar olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Çocukların ve ailelerinin demografik yapısını ortaya koymak amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan "demografik bilgi formu" kullanılmıştır. Ayrıca, çocukların problem çözme becerilerini değerlendirmek için Oğuz ve Köksal Akyol (2015) tarafından geliştirilen ve geçerlik-güvenirliği kanıtlanmış "Problem Çözme Becerisi Ölçeği" kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada, 60-72 aylık çocuklara uygulanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın, çocukların problem çözme becerileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, deney grubunda yer alan çocuklardan ve ailelerinden elde edilen nicel veriler, uygun istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir.

Çalışmanın nicel verileri, deney grubundaki çocuklara ön test, son test ve kalıcılık testi olarak uygulanan Problem Çözme Becerisi Ölçeği (PÇBÖ)'nden elde edilmiştir. Analizlerde, ölçeğin tek boyutlu yapısı göz önüne alınarak toplam puanlar kullanılmıştır

Çalışmada, deneysel müdahalenin problem çözme becerisi üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla, elde edilen nicel verilerin normal dağılıma uygunluğu katılımcı sayısı 50'den az olması sebebiyle Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir. Bu sayede, verilerin istatistiksel analizinde kullanılacak uygun parametrik veya nonparametrik testler belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2018). Test sonuçları Tablo 3.'de görülmektedir.

Tablo 3. *Problem Çözme Becerisi Ölçeği Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları*

Grup	**Ölçüm**	**Shapiro-Wilk**	**sd**	***p***
Deney	Ön Test	,976	21	,861
	Son Test	,894	21	,026*
	Kalıcılık Testi	,518	21	,000*
Kontrol	Ön Test	,962	20	,592
	Son Test	,962	20	,584

Tablo 3.'de sunulan bulgulara göre, deney grubundaki katılımcıların son test ve kalıcılık testi puanları, Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre normal dağılım göstermezken, diğer tüm ölçümlerde

normal dağılım varsayımı sağlanmıştır. Deney grubundaki verilerde normal dağılım gösteren veriler için bağımsız örneklem t-testi, göstermeyen veriler için ise Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Kontrol grubunda normal dağılım olduğu için bağımlı örneklem *t*-testi kullanılmıştır. Deney grubundaki katılımcılarda verilerin normal dağılım göstermediği durumlarda Friedman testi ile tekrarlanan ölçümler arasındaki farklar incelenmiş, anlamlı bir fark bulunan durumunda ise Wilcoxon işaretli sıralar testi ile ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Normal dağılım gösteren veriler için ise bağımlı örneklem t-testi kullanılmıştır.

Uygulama Süreci

İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı, ihtiyaç analizi, kazanım belirleme, içerik geliştirme, uzman görüşü, pilot uygulama, düzenleme, uygulama ve değerlendirme olmak üzere sekiz aşamada geliştirilmiştir.

Program, 8 hafta boyunca her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri 09.00-12.00 saatleri arasında olmak üzere toplam 16 oturumda uygulanmıştır. Programın uygulama süresi, her biri 3 saat olan 16 oturumdan oluşmuş ve toplamda 8 hafta sürmüştür. İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı, 26 Eylül 2022 tarihinde başlayıp 25 Kasım 2022 tarihinde sona eren 8 haftalık bir süreçte gerçekleştirilmiştir.

Programın uygulama sürecinde; çocuklar, her etkinlikte etkinliğin içeriğine göre rastgele 3 veya 4 kişilik gruplara ayrılmışlardır. Etkinlik sürecinde belirlenen ilk grupları *asıl grup* ve etkinliğin ilerleyen sürecinde aynı görevdeki çocukların bir araya gelmesiyle oluşturdukları *geçici grup*ları olmak üzere iki grup yer almıştır. Etkinlikler dört aşamada olacak şekilde oluşturulmuştur. İlk aşamada; araştırmacı grup belirleme amacıyla kartlar hazırlamış ve bu kartlar masanın üzerine görünmeyecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Çocuklar bu kartlardan birini rastgele seçerek boynuna asmıştır. Grupta bulunan her çocuk farklı bir göreve sahiptir. Örneğin, kare grubunda yer alan çocuklardan biri mavi kare diğeri sarı ve üçüncü çocukta mor rengi seçmiştir ve aynı grup içinde her rengin farklı görevi olduğu anlatılmıştır. Etkinlik için farklı gruplarda aynı renge sahip çocuklar aynı görevle sorumlu tutulmuş ve bu görevlerin yerine getirilme biçimleri ile ilgili grup içi tartışmalar yapılmıştır. Bu gruplar haftada bir kez belirlenerek aynı hafta yapılan ikinci oturumda da aynı çocuklar aynı gruplarda yerini almıştır. Etkinliğin ikinci aşamasında; çocuklar ilk olarak belirlenen görevlerine göre, aynı görevi üstlenen diğer grup üyeleriyle bir araya gelerek geçici çalışma grupları oluşturmuşlardır. Geçici gruplarda bir araya gelen, aynı göreve sahip çocuklar, görevlerini nasıl yerine getirecekleri konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Etkinliğin üçüncü aşamasında; çocuklar geçici gruplarda yaptıkları paylaşımların ardından, asıl gruplarında toplanarak etkinliğin sonraki aşaması için planlamalarını yapmışlardır. Etkinliğin dördüncü aşamasında, çocuklar, kendi gruplarında ürettikleri çalışmaları sınıf arkadaşlarıyla paylaşarak, işbirlikçi öğrenme sürecinin tüm aşamalarını tamamlamışlardır.

Bir oturum tamamlandıktan sonra çocuklara hem bireysel hem de grup olarak etkinliği değerlendirmelerine olanak tanıyan sorular sorulmuştur. Böylece, çocuklar hem kendi öğrenme süreçlerini değerlendirme fırsatı bulmuş hem de arkadaşlarıyla iş birliği yaparak ortak bir değerlendirme yapmışlardır.

Her oturumun sonunda ailelere aile etkinlikleri gönderilmiştir. Bu etkinliklerde, ailelerin etkinlik boyunca birlikte çalışarak ve birbirlerine destek olarak süreci tamamlamaları hedeflenmiştir. Ailelere, etkinlikleri evde kolaylıkla yapabilmeleri için detaylı açıklamalar ve bazı etkinlikler için gerekli olan materyaller gönderilmiştir.

Çocuk gelişimi, okul öncesi eğitim, işbirlikçi öğrenme ve program geliştirme alanlarında 12 uzman katkıda bulunarak hazırlanan program, kapsamlı bir değerlendirme sürecinden geçirilmiştir. Uygulamadan önce gerçekleştirilen pilot uygulamalarla da programa son şekli verilerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

BULGULAR

Bu araştırmada, İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın uygulanmasının öncesinde ve sonrasında verilerin normallik ölçümleri "Shapiro-Wilk Testi" ile yapılmıştır (Büyüköztürk, 2018; Hair ve ark., 2013). Deney ve kontrol gruplarında çalışmaya dahil edilen çocukların problem çözme becerilerine

ilişkin elde edilen nicel bulgulara bu bölümde yer verilmiştir. Problem çözme becerileri; tek boyuttan oluşan ölçek sınırlılıkları içinde toplam puan üzerinden ele alınmıştır.

Tablo 4. *Deney ve Kontrol Grubundaki Çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) Ön Test- Son Test Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları*

	Grup	**n**	**X̄**	**SS**
Ön Test	Deney	21	30,24	4,83
PÇBÖ	Kontrol	20	30,45	3,36
Son Test	Deney	21	70,62	1,20
PÇBÖ	Kontrol	20	33,75	3,77

Tablo 4. incelendiğinde, deney grubundaki çocukların ön test sonuçlarının $\boldsymbol{X}$=30,24 puan olduğu görülürken kontrol grubunda bulunan çocukların $\boldsymbol{X}$=30,45 puan olduğu görülmektedir. Çalışmaya dahil edilen çocukların tamamının son test puanlarında ise deney grubunda yer alan çocukların puanlarının ($\boldsymbol{X}$=70,62) belirgin biçimde kontrol grubundaki çocukların puanlarından yüksek olduğu bulgulara yansımıştır.

Tablo 5. *Kontrol Grubunda Çalışmaya Dahil Edilen Çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları*

PÇBÖ/ Kontrol Grubu	**n**	**X̄**	**SS**	***t***	**sd**	***p***	***η²***
Ön Test	20	30,45	3,36	-3,738	19	,001*	0,423
Son Test	20	33,75	3,77				

*p<0,05

Tablo 5.'de incelendiğinde kontrol grubundaki çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) ön test ve son test puanlarına ilişkin *t*-testi sonuçları görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre kontrol grubunda bulunan çocukların problem çözme becerilerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir gelişme olduğu görülmektedir (t_{19}=-3,738, p<,05, η^2=0,423).

Tablo 6. *Deney Grubunda Yer Alan Çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) Ön Test-Son Test-Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Friedman Testi Sonuçları*

Kategori	**n**	**Sıra Ortalaması**	**sd**	**χ^2**	***p***
Ön Test		1,00			
Son Test	21	2,36	2	35,299	**,000***
Kalıcılık		2,64			

*p<,05

Tablo 6.'da deney grubundaki çocukların PÇBÖ ön test-son test-kalıcılık testi puanlarına ilişkin Friedman testi sonuçları görülmektedir. Tabloya göre PÇBÖ ön test-son test-kalıcılık testi puanlarının arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu ortaya konmaktadır. Ölçümler arası farklılıkların kaynağını belirleme amacıyla Post-Hoc testi olarak Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmış ve testin bulgularına Tablo 7.'de yer verilmiştir.

Tablo 7. *Deney Grubundaki Çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) Ön Test-Son Test-Kalıcılık Testi Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Wilcoxon Testi Sonuçları*

Ölçüm		**n**	**Sıra Ortalaması**	**Sıralar Toplamı**	**Wilcoxon (Z)**	***p***	***r***
Son Test- Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	0,00	-4,018	**,000***	0,877
	Pozitif Sıra	21	11,00	231,00			
	Eşit	0					
Kalıcılık- Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	0,00	-4,018	**,000***	0,877
	Pozitif Sıra	21	11,00	231,00			
	Eşit	0					

Kalıcılık- Son Test	Negatif Sıra	4	6,50	26,00	-1,689	0,091
	Pozitif Sıra	10	7,90	79,00		
	Eşit	7				

*p<,05

Tablo 7.'de deney grubundaki çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) ön test-son test- kalıcılık testi puanlarının kıyaslama amacıyla gerçekleştirilen Wilcoxon testi sonuçları görülmektedir. Deney grubundaki çocukların ön test son test puanları kıyaslandığında istatistiksel açıdan son test sonuçları lehine farkın anlamlı olduğu tabloda yer almaktadır (Z=-4,018, p<,05; *r*=0,877). Deney grubundaki çocukların kalıcılık testleri ile ön testleri arasındaki farklılığı incelendiğinde kalıcılık testi lehine anlamlı farklılık olduğu tabloda yer almaktadır (Z=-4,018, p<,05; *r*=0,877). Tabloda yer alan kalıcılık testleri ile son test arasındaki fark incelendiğinde ise istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı göze çarpmaktadır (Z=-1,689, p>,05).

Tablo 8. *Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Çocukların Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ) Son Test Puanlarının Mann Whitney U Testi Sonuçları*

Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Medyan	U	z	*p*	*r*
Deney	21	31,00	651,00	71,00	,000	-5,503	**0,000***	,859
Kontrol	20	10,50	210,00	34,00				

*p<0,05

Tablo 8.'de, deney ve kontrol grubunda bulunan çocukların Problem Çözme Becerisi Ölçeği son test puanlarının karşılaştırılması amacıyla uygulanan Mann Whitney U Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Grupların son test sonuçları değerlendirildiğinde belirgin biçimde deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın istatistiksel açıdan da anlamlı olduğu göze çarpmaktadır (U=0,000; z=-5,503; p<,05; *r*=,859).

SONUÇ ve TARTIŞMA

İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı uygulaması başlamadan önce çalışma grubunda yer alan çocuklara Problem Çözme Becerileri Ölçeği uygulanmış ve aralarında istatistiksel açıdan farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Çocukların test sonuçları incelendiğinde, grupların arasında anlamlı farkın bulunamaması grupların birbirine benzer olduğunu göstermektedir.

İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın uygulanması sonunda yapılan istatistiksel analizler İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın 60-72 ay aralığında yer alan ve halihazırda okul öncesi eğitimlerine de devam eden çocukların problem çözme becerilerini desteklediğini ortaya koymaktadır. Uygulama sürecinde kontrol grubunda bulunan çocukların da Problem Çözme Becerileri Ölçeği (PÇBÖ)'den aldıkları ön test son test puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir artış olduğu görülmektedir. İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın uygulanmasını takiben, deney ve kontrol gruplarındaki çocuklara tekrar uygulanan Problem Çözme Becerisi Ölçeği (PÇBÖ) sonuçları incelendiğinde; her iki grupta da ön teste göre anlamlı bir artış gözlemlenmiştir. Ancak, Mann Whitney U testi sonuçları, deney grubundaki katılımcıların son test puanlarının, kontrol grubundaki katılımcılara kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Elde edilen bulgular, uygulanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın, deney grubundaki çocukların problem çözme becerilerinde anlamlı bir gelişime yol açtığını göstermektedir. Geliştirilen İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nda kullanılan etkinlikler farklı problem durumlarını kapsamaktadır. Bu problem durumlarına karşı çocukların farklı yöntemler üretmeleri, grup içinde mevcut bir problemi iş birliği içinde çözmelerine fırsat tanıyan unsurları barındırması, grup arkadaşlarıyla aynı problem duruma farklı bakış açılarıyla yaklaşma şansına sahip olmaları ve grup içindeki farklı bakış açılarını değerlendirerek alternatif çözüm yolları bulabilmeleri nedeniyle çocukların problem çözme becerilerinin geliştiği söylenebilir. Çocukların problem çözme becerilerinin düzeyi; hayat kalitelerini, yetişkinlerle, akranlarıyla ve diğer çocuklarla olan ilişkilerini önemli ölçüde etkiler. Problem çözme becerileri gelişmiş olan çocuklar yaşadıkları problem durumlarıyla baş edebilme becerisine sahip, güçlükler karşısında yılmayan yetişkinlere dönüşecek çocuklardır. Araştırma bulguları İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın çocukların problem çözme becerilerini desteklediğini ortaya koymuştur.

Araştırmacı tarafından hazırlanan, uzman görüşleri ve pilot çalışmalarla son şekli verilen İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nda; rastgele gruplarda, çocukların etkileşim ve iş birliği ile çözebilecekleri etkinlikler yer almaktadır. Program kapsamında hazırlanan etkinlikler çocukların hem bireysel katkı sunabilecekleri hem de grup arkadaşlarıyla koordineli biçimde kararlar alarak süreci yönetebilecekleri biçimde tasarlanmıştır. Problem çözme becerileri sadece eğitim kurumlarında değil çocuğun gün içinde bulunduğu ev, oyun parkı, alışveriş merkezi gibi pek çok alanda desteklenmesi gereken bir becerilerdir. Bu destek mekanizması çocuğa sunulurken çocuğun sahip olduğu kişisel özellikleri ve gelişim düzeyinin göz ardı edilmemesi çok önemlidir. Bu nedenle çocuğun bulunduğu ortamlardaki eğitimciler ve aile üyelerinin de içinde yer aldığı diğer yetişkinlerin çocuğun problem çözme sürecine sundukları destek önemli bir yer tutar (O'Hara ve Payne 1998). Bu sebeple çalışmamızda aile etkinlikleri de önemli bir yere sahiptir. Her oturumun ardından, ev ortamında uygulanabilecek, işbirlikçi öğrenme temelli ve problem durumları içeren etkinlikler materyalleri ile birlikte çocukların ailelerine ulaştırılmıştır. Çocukların aileleri ile birlikte gerçekleştirdikleri etkinlikler bir sonraki oturumdan önce çocuklarla konuşulmuş ve yapılan etkinliklerin dönütleri ailelerden yazılı olarak alınmıştır. Veriler ışığında İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı kapsamında hem okul ortamında uygulanan etkinliklerin hem de aile etkinliklerinin çocukların problem çözme becerilerini olumlu yönde etkilediğinin söylenmesi mümkündür.

İnsan hayatı boyunca problem çözmeye yönelik motivasyonunun yüksek olması ve kişişlerin problem çözme aşamalarında desteklenmeleri önemlidir. Ancak hiç kuşkusuz bu destek mekanizmasının en önemli olduğu yıllar erken çocukluk yıllarıdır. Kişilerin erken çocukluk yıllarından itibaren desteklenmeleri; pek çok bilgi, beceri ve alışkanlıkların kazanılması sürecinde önemli bir yere sahiptir. Çocukluk döneminde edinilen bilgi, beceri ve alışkanlıkların, problem çözme yeteneklerinin gelişimini destekleyerek, bireyin sonraki yaşam evrelerinde sosyal ve duygusal becerilerini önemli ölçüde artırma potansiyeli taşıdığı söylenebilir (Arı, 2003; Bingham, 1971). Erken çocukluk döneminde problem çözme becerilerinin desteklenme sürecindeki en önemli noktalardan biri de çocuğun bilişsel gelişim düzeyini ve problem çözme becerisini doğru değerlendirerek çocuğa uygun problem durumları sunularak çözmesinin beklenmesidir. Aksi takdirde çocuğun özgüveninin zedelenmesi ve yeni problem durumlarında daha çekingen davranmasına neden olabileceği Arı (2003) ve Bingham (1971) tarafından da vurgulanmıştır. İşbirlikçi Öğrenme Destek Programının uygulama sürecinde de çocuklar gruplar halinde bir problemi çözmeye çabalarken araştırmacı sürecin içinde yer almış, çocukları gözlemlemiş ve gerekli durumlarda çocuklara tek tek ya da grubun tamamına olacak biçimde destek vererek çocukların problem çözme sürecindeki motivasyonlarını yüksek tutmalarına yardımcı olmuştur. Uygulama sonunda deney grubunda bulunan çocukların problem çözme becerilerinin belirgin biçimde gelişmesinde araştırmacı tarafından sunulan destek mekanizmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Ramani ve Brownell, (2014) iş birliği içinde hareket edebilme becerilerine sahip olan çocukların problem çözme becerilerinin iş birliği içinde hareket etmekte zorlanan akranlarına kıyasla daha gelişmiş olduğunu savunmuştur. Çünkü çocukların problem çözme becerileri desteklenirken aslında doğrudan bilişsel becerilerinin de desteklendiğinin söylenmesi mümkündür (Aydoğan, 2012). Problem çözme becerilerinin desteklenmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar yer almaktadır. Aydoğan (2012), Bingham (1971) ve Kalaycı (2001)'ın altını çizdiği ve bizim de çalışmamızda yer verdiğimiz bazı önemli durumlar şu şekildedir; çocukların yetişkinler açısından önemsiz gibi görünen ancak çocuklar ve gelişimleri için önemli olan çocuklara özgü problemler olduğu unutulmamalıdır. Eğitimciler çocukların problem çözme süreçlerini desteklerken farklı hazırbulunuşluk düzeyleri ve farklı gelişim düzeylerinde olduklarının bilincinde olarak sürece müdahale etmelilerdir. Çocukların tesadüfen edindikleri tecrübelerinin hayatlarında önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır. Hayatın içinde öğrendiğimiz birçok bilginin tesadüfen ve problem çözme süreçlerinin sonunda edinildiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle çocuğun gelişim düzeyini dikkate alarak çocuğa yeni problem durumlarının sunulması çocuğun öğrenme sürecinin desteklenmesi açısından önemlidir. Literatür incelendiğinde işbirlikçi öğrenmenin problem çözme süreçlerini olumlu yönde etkilediğiyle ilgili birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Khoirunnisa, 2020'de beş yaş grubundaki çocuklarla gerçekleştirdiği çalışmasında, işbirlikçi oyun etkinlikleri ile oluşturduğu eğitim programını uygulamış ve deneysel desende gerçekleştirdiği çalışmasının sonucunda uygulanan programın çocukların problem çözme becerilerine pozitif yönde katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Hufad ve arkadaşları (2021), erken çocukluk dönemindeki çocuklara uygulamak üzere işbirlikçi öğrenme

yöntemlerini içeren eğitim programı geliştirmişlerdir. Beş-altı yaş aralığına uygulanan deneysel desendeki çalışma sonucunda deney grubunda bulunan çocukların problem çözme becerilerinin kontrol grubundaki çocukların becerilerinden daha ilerde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karayol (2016)'da beş yaş grubuyla gerçekleştirdiği deneysel desendeki çalışmasında iş birliği becerileri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılandırılmış ve yapılandırılmamış niteliklerdeki oyun etkinliklerine yer verilen programın uygulandığı çalışmada problem çözme ve iş birliği becerilerinin paralel biçimde olumlu yönde geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bingham, (1971) ve Kalaycı (2001) çocuğun öğrenme sürecinde başarılar kadar başarısızlıkların da önemli olduğunu vurgulaması hazırlanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı ile de paralellik göstermektedir. Çünkü hazırlanan program kapsamında sunulan etkinliklerde başarı ya da sonuç odaklı etkinlikler yer almamaktadır. Çocukların herhangi bir etkinliği kötü yapması, başarısız olması ya da kaybetmesi gibi sonuçlara program kapsamında yer verilmemiştir. Bu sayede çocukların süreçte yeni şeyler öğrenmelerine ve var olan becerilerini de geliştirmelerine olanak tanımıştır. Bu da hazırlanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın diğer güçlü olduğu durumlar arasında gösterilebilir.

İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı hazırlanırken birçok yaklaşımdan yararlanılmıştır. Bu yaklaşımlardan biri *Sosyal-Bilişsel Problem Çözme Yaklaşımı*dır. Bu yaklaşımda, çocuklar problem çözme sürecinde sadece kendi bakış açılarını değil, aynı zamanda diğer çocukların düşüncelerini de dikkate alarak daha kapsamlı ve yaratıcı çözümler üretebilirler. Her çözüm yönteminin pozitif ve negatif tarafları olacağını fark edebilen, birden fazla çözüm yolu olabileceğini gören ve bu durumları göz önünde bulundurarak bir yöntemi seçebilen çocuğun problem çözme becerilerinin destekleneceği vurgulanır. İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nda yer alan grup çalışmaları, bir problemi bütün grup üyeleriyle çözülmesi gerekliliği, farklı bakış açılarının konuşulduğu geçici gruplar gibi programda bulunan ögeleri içeriğinde barındırmasından dolayı hazırlanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı sosyal-bilişsel problem çözme yaklaşımı ile paralellik göstermektedir (D'Zurilla ve ark., 2003; Dündar, 2009; McMurran ve ark. 2005; Morera ve ark., 2006; Spivack ve ark. 1976). Programa katkı sunan diğer bir yaklaşım ise*; İlişkisel Problem Çözme Modeli*dir. Problem çözme sürecini olumsuz bir süreç olarak değil çabalanması gereken bir süreç olarak ele alan bu yaklaşımda çocukların problem çözme sürecini içselleştirebilmesi ve hayatlarında kullanabilmeleri için aktif olmaları gerekliliği vurgulanır (Lazarus ve ark., 1985). Ayrıca problem çözme sürecinde kişinin kendi düşüncelerini ve yapabileceklerini fiziksel ve psikolojik açılardan değerlendirmesinin önemli olduğunun altını çizilir (D' Zurilla ve Nezu, 2007; Nezu ve ark., 2004). Hazırlanan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programında çocukların sürecin içinde aktif olarak yer almaları, kendi problem çözme süreçlerini değerlendirmeleri gibi unsurları barındırmasından dolayı ilişkisel problem çözme modeliyle ortak noktaları bulunmaktadır. Hazırlanan programa katkı sunan diğer bir yaklaşım ise, Thorndike tarafından geliştirilen, öğrenmenin temelinde deneme yanılma davranışlarının yer aldığı, *Deneme- Yanılma Yoluyla Problem Çözme Yaklaşımı*dır. Bu yaklaşıma göre kişiler problem çözme yöntemlerini deneme yanılma yoluyla öğrenirler ve başarılı sonuç elde ettikleri yöntemleri saklarken başarısız oldukları yöntemleri eler (Zembat ve Unutkan, 2005). Thorndike her ne kadar yaş ilerledikçe kullanım oranı azalsa da hayatın her döneminde deneme yanılma davranışının problem çözme yöntemleri arasındaki yerini koruduğunun altını çizer (Senemoğlu, 2018). Ayrıca, Thorndike, deneme yanılmanın öğrenme sürecinde önemli olduğunu vurgularken da bu süreçte çocukların desteklenmeleri gerektiğinin altını çizer (Erden ve Akman, 2014). Programda yararlanılan diğer bir yaklaşım ise, *Hazır Modellerle Problem Çözme* yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda çocukların problem çözme süreçlerine direkt müdahale edilmemesi gerektiği söylenirken kontrollü biçimde sunulan desteğin çocuğun problem çözme sürecine olumlu katkı sunacağı vurgulanır (Erden ve Akman, 2014; Senemoğlu, 2018). Çalışmada kullanılan işbirlikçi öğrenme yaklaşımı, hazır modellerle problem çözme yaklaşımıyla örtüşen bir şekilde, çocukların aktif katılımını ve kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu almalarını hedeflemektedir. Özellikle, programın çocuklara problem durumlarında özgürlük tanıması ve gerektiğinde araştırmacı tarafından yapılan yönlendirmeler, çocukların bilgiyi yapılandırma süreçlerini desteklemektedir.

Çalışmada kullanılan İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı, farklı öğrenme yaklaşımlarının ortak noktalarını bir araya getirerek, çocukların problem çözme becerilerinin gelişimine yönelik kapsamlı bir destek sunmaktadır. Elde edilen istatistiksel bulgular ışığında İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı uygulamasının çocukların problem çözme becerileri üzerindeki etkisinin pozitif yönde anlamlı olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, çocuklara sunulan destek programının çocukların problem çözme

becerilerine katkı sunduğu ve uygulama bitiminden bir ay sonra yapılan kalıcılık ölçümleriyle programın etkisinin devam ettiği görülmektedir. Bu durum uygulanan deneysel müdahalenin etkilerinin devam ettiği şeklinde açıklanmasını mümkün kılmaktadır. Programın içeriğinde yer alan çeşitli problem çözme stratejileri ve işbirlikçi öğrenme etkinlikleri, çocukların farklı problem durumlarına yaratıcı ve etkili çözümler üretmelerine olanak tanımaktadır.

ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

- Araştırmada geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olan Problem Çözme Becerisi Ölçeği kullanılmıştır. Farklı çalışmalarda nicel araçların dışında görüşme ve gözlem gibi nitel araştırma yöntemlerinin de kullanılması, çalışmanın çok yönlü değerlendirilmesi ve küçük yaş grupları için daha detaylı sonuçların ortaya konulabilmesi açısından katkı sağlayabilir.

- İşbirlikçi Öğrenme Destek Programı'nın 60-72 ay aralığındaki çocukların problem çözme becerisinin gelişimine olumlu yönde katkı sağladığı görülmüştür. Erken çocukluk dönemi çocuklarına uygulanma amacıyla işbirlikçi öğrenme yöntemlerinin prensipleriyle hazırlanan programlarla çocukların farklı gelişim alanlarının da desteklenebileceği düşünülmektedir.

- İşbirlikçi öğrenme yöntemleriyle hazırlanmış programlarla risk grubunda bulunan (tek ebeveyne sahip, mülteci, dikkat eksikliği vs.) çocuklarla çalışılabileceği ve bu gruplardaki çocukların fayda sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle risk grubunda bulunan çocuklarla da çalışılması önerilmektedir.

- İşbirlikçi öğrenme prensipleriyle ülkemizde ve dünyada yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok eğitimin daha üst kademelerinde (ilkokul, ortaokul, lise vs.) olduğu görülmektedir. Oysaki erken çocukluk dönemi pek çok beceride olduğu gibi iş birliği içinde hareket edebilme becerilerinin de temellerinin atıldığı yıllar olduğunun bilinmesinden ötürü bu alanda araştırmacılar/ eğitimciler / akademisyenlerin daha fazla çalışma yürütmeleri için teşvik edilebilir.

- Erken çocukluk yıllarında kazanılan becerilerin çocukların hayatlarının ilerleyen yıllara da etkisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle işbirlikçi öğrenme yöntemleriyle yapılmış erken çocukluk dönemi çalışmalarının sonraki yıllarda çocukların problem çözme becerilerine etkisini incelemek amacıyla boylamsal çalışmaların yapılması önerilmektedir.

- Problem çözme becerisi hayatın her döneminde ve her alanda kullanılması gereken bir beceri olmasından dolayı erken çocukluk döneminde problem çözme becerilerini desteklemek amacıyla farklı yöntem ve tekniklerden faydalanılarak farklı çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.

- İşbirlikçi öğrenme yöntemleriyle hazırlanmış çocuklar ve ebeveynlerinin bir arada olduğu farklı çalışmalar ile çocukların problem çözme becerileri incelenebilir.

- Birbirlerine yakın yaşlarda olan kardeşler ve/veya ikizler ile işbirlikçi öğrenme yöntemleri kullanılarak farklı çalışmalar planlanabilir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, K. (2007). *Aktif öğrenme.* Eğitim Dünyası Yayınları.

Akbay, T. (2021). Deneysel araştırmalar. Eğitimde Araştırma Yöntemleri, S. Şen ve İ. Yıldırım (Ed.), (2. Baskı), Nobel Akademik Yayıncılık.

Akçay, N. O. (2016). Implementation of Cooperative Learning Model in Preschool. *Journal of Education and Learning*, *5*(3), 83-93. Doi: http://dx.doi.org/10.5539/jel.v5n3p83

Alemdar Coşkun, M. (2016). *Problem çözme eğitim programının anasınıfına devam eden çocukların problem çözme becerileri ile kişiler arası problem çözme becerilerine etkisi,* Gazi Üniversitesi.

Aral, N., Baran, G. (2011). *Çocuk gelişimi.* YA-PA Yayınları.

Argaw, A.S., Haile, B.B., Ayalew, B.T., Kuma, S.G. (2016). The effect of problem-based learning (PBL) instruction on students' motivation and problem-solving skills of physics. *Eurasia Journal of Mathematics. Science and Technology Education,* 13(3), 857-871. doi: 10.12973/eurasia.2017.00647a

Arı, M. (2003). *Türkiye'de erken çocukluk eğitimi ve kalitenin önemi, erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar*. Morpa Kültür Yayınları.

Arslan, M. (2012). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Anı Yayıncılık.

Avcıoğlu, H. (5-11 Ekim 2003). *Okul öncesi dönemdeki çocuklara sosyal becerilerin öğretilmesinde işbirlikçi öğrenme yöntemi ile sunulan öğretim programının etkinliğinin incelenmesi.* [Bildiri sunumu]. OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı.

Aydoğan, Y. (2004). *İlköğretim ikinci ve dördüncü sınıf öğrencilerine genel problem çözme becerilerinin kazandırılmasında eğitimin etkisinin incelenmesi,* [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.

Aydoğan, Y. (2012). *Problem çözme ve problem çözme becerilerinin desteklenmesi.* Kök Yayıncılık.

Bingham, A. (1971). *Çocuklarda problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi.* Milli Eğitim Basımevi.

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (24. Baskı) (ss. 44-58). Pegem Akademi Yayıncılık.

Casey, M. B., Tucker, E. C. (1994). Problem-centered classrooms. *Phi Delta Kappan*, 76(2), 139-143.

Chambers, B. (1993). Cooperative learning in kindergarten: Can it enhance students' prosocial behaviour? *International Journal of Early Childhood*, *25*(2), 31-36.

Çırak, Y. Kaya, A. (Ed.). (2012). *Öğrenmenin doğası ve temel kavramları.* Eğitim psikolojisi (ss. 233-264). Pegem Akademi Yayıncılık.

Demirel, Ö. (2007). *Eğitimde program geliştirme.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Demirel, Ö. (2015). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Drummond, S.R., Mercer, N., Dabrowski, E. (2001). Collaboration, scaffolding and the promotion of problem solving strategies in Mexican pre-schoolers. *European Journal of Psychology of Education,* 16, 179-196.

Dündar, S. (2009). Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 139-150.

D'zurilla, T. J., Goldfried, M. R. (1971). Problem solving and behavior modification. *Journal of abnormal psychology*, 78(1), 107. Doi: https://doi.org/10.1037/h0031360

Efe, R., Hevedanlı, M., Katani, Ş., Çakmak, Ö., Aslan Efe, Ö. (2008*). İşbirlikli öğrenme teori ve uygulama.* Eflatun Yayınevi.

Erden, M., Akman, Y. (2014). *Eğitim psikolojisi/ gelişim-öğrenme-öğretme.* Arkadaş Yayınları.

Erol, O., Çırak, N. S. (2022). Bir programlama aracı çiziğinin ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerileri üzerindeki etkisi. *Eğitim ve Bilgi Teknolojileri*, 27(3), 4065-4086. Doi: https://doi.org/10.1007/s10639-021-10776-w

Erözkan, A. (2009). Lise öğrencilerinde kişilerarası ilişki tarzlarının yordayıcıları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 543-551.

Gardner, H. (2019). *Eğitilmemiş zihin çeviren* (M. Özenç Kasımoğlu, Çev.). Alfa Bilim Yayınevi.

Görgülü, F. (2009). *Drama destekli kubaşık öğrenme etkinliklerinin okul öncesi 5-6 yaş çocuklarının iletişim becerilerine etkisi.* [Yüksek Lisans Tezi], Adnan Menderes Üniversitesi.

Gök, T., Silay, İ. (2009). Problem çözme stratejilerinin öğrenilmesinde işbirlikli öğrenme yönteminin etkileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 58-76. Doi: 10.17860/efd.70831

Gull, F., Shehzed, S. (2015). 'Effects of cooperative learning on students' academic achievement. *Journal of Education and Learning*, 9(3), 246-255.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis.* Pearson Education Limited. UK.

Harari, Y. N. (2016). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens. Kolektif Kitap.

Heppner, P., Krauskopf, K. (1987). An information processing approach to personal problem solving. *The Counseling Psychologist,* 15, 34-37. Doi: https://doi.org/10.1177/0011000087153001

Hufad, A., Faturrohman, M., Rusdiyani, I. (2021). Unplugged coding activities for early childhood problem-solving skills. *Journal Pendidikan Usia Dini*, 15(1), 121-140. Doi: https://doi.org/10.21009/JPUD.151.07

Hutagaol, K., Saija, L., Panjaitan, M.M. J., Jawa Barat, B., Utara, S. (2020). The Ing Ngarsa Sung Tuladha cooperative learning model and students' problem solving abilities. *Journal of Holistic Mathematics Education, 3*(2), 118 – 126. Doi: https://dx.doi.org/10.19166/johme.v3i2.2005

Johnson, D.W., Johnson, R.T., Stanne, M.B. (2000). *Cooperative Learning Methods:* A Meta-Analysis. Minnesota.

Kalaycı, N. (2001). *Sosyal Bilgilerde Problem Çözme ve Uygulamalar*. Gazi Kitabevi.

Karayol, S. (2016). *Yapılandırılmış ve yapılandırılmamış oyun etkinliklerini içeren eğitim programının 5 yaş grubu çocukların işbirliği davranışlarına ve problem çözme becerilerine etkisi,* [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.

Kaya, Y. (2005). Değişen yapılarda işbirliği ve çatışma. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (31), 161-175.

Khoirunnisa Riza, N. (2020). "Cooperative games and problem solving abilities in preschool children." *International Joint Conference on Arts and Humanities (IJCAH 2020)*. Atlantis Press. doi: 10.2991/assehr.k.201201.079

Klahr, D. (1985). Solving problems with ambiguous subgoal ordering: Preschoolers' performance. *Child Development*, 56(4), 940-952. https://doi.org/10.2307/1130106

Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 177-184.

Miller, M., Nunn, G. D. (2001). Using group discussions to improve social problem-solving and learning. *Education*, *121*(3), 470-475.

Lazlo, I. (2013). Cooperative learning in the kindergarten. *Euromentor Journal-Studies about education*, *3*(7), 98-104.

Lazarus, R. S., DeLongis, A., Folkman, S., Gruen, R. (1985). Stress and Adaptational Outcomes: The Problem of Confounded Measures. *American Psychologist,* 40, 770-779. Doi: https://doi.org/10.1037/0003-066X.40.7.770

Mcmurran, M., Mcguire, J. (2005). *Social problem solving and offending: Evidence, evaluation, and evolution.* John Wiley& Sons, Ltd. England.

Morera, O. F., Maydeu-Olivares, A., Nygren, T. E., White, R. J., Fernandez, N. P., Skewes, M. C. (2006). Social problem solving predicts decision making styles among US hispanics. *Personality and Invidual Differences,* 41, 307-317. https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.08.016

Morgan, T. (1998). *Psikolojiye giriş* (H. Arıcı, Çev.). Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.

Nezu, A. M., D' Zurilla, T.J., Zwick, M.L., Nezu, C. M. (2004). *Problem solving therapy for adults.* (pp.171-191). American Psychological Association. Washington, DC.

Oğuz, V., AKYOL, A. K. (2015). Problem Çözme Becerisi Ölçeği (PÇBÖ) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 44(1), 105-122.

O'Hara, K. P., & Payne, S. J. (1998). The effects of operator implementation cost on planfulness of problem solving and learning. *Cognitive psychology*, *35*(1), 34-70.

Pitri, E. (2001). The role of artistic play in problem solving. *Art Education*, 54(3), 46-52. Doi: https://doi.org/10.1080/00043125.2001.11653449

Putri, R., Jumadi, J., Ariswan, A. Ratnasari, J.A., Oktasari, D. (2019). The effectiveness of teachers' use of lecture model combined with cooperative learning method for enhancing students' problem - solving skills in physics. *Journal Penelitian & Pengembangan Pendidikan Fisika*, 5(2): 83-90. Doi: https://doi.org/10.21009/1.05203

Ramani, G. B., Brownell, C. A. (2014). Preschoolers' cooperative problem solving: Integrating play and problem solving. *Journal of Early Childhood Research*, 12(1), 92-108. https://doi.org/10.1177/1476718X13498337

Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya.* Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.

Spivack, G., Platt, J. J., Shure, M. B. (1976). *The problem-solving approach to adjustment*. -Bass Publishers. San Francisco: Jossey.

Sutik, S., Masitoh, S., Mariono, A. (2022). Webbed model ıntegrated learning on problem solving and self-regulation skills for PAUD student in mojokerto. *Srawing Journal of Social Sciences and Humanites*, 1(2), 52-60.

Şahin, S., Diken, İ. (Ed.). (2014). *Erken çocukluk eğitimi*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Tarım, K. (2009). The effects of cooperative learning on preschoolers' mathematics problem-solving ability. *Educational Studies in Mathematics,* 72, 325–340. doi 10.1007/s10649-009-9197-x

Yazlık, D. Ö., Erdoğan, A. (2016). İşbirlikli öğrenme ile birlikte kullanılan problem çözme stratejilerinin öğrenci başarısı üzerine etkisi*. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(3), 1-16.

Zembat, R., Unakıtan, Ö.P., M. Sevinç, (Ed.). (2005). *Problem çözme becerilerinin gelişimi, erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar*. Morpa Yayıncılık.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Azerbaycanlı Şair, Akademisyen, Fikir Adamı Halil Rıza Ulutürk'ün Hayatı Edebi Kişiliği ve Eserleri*

Azerbaijani Poet, Academician, Intellectual Halil Rıza Ulutürk's Life, Literary Personality and Works

Osman ALBAYRAK
Öğr. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, Rektörlük, Türkçe ve yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi
osmanalbayrak_1986@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9105-7664

Öz: Halil Rıza Ulutürk, Sovyetler Birliği dönemi Azerbaycan Edebiyatında (1920-1991) öne çıkan şair ve akademisyenlerden biridir. Sovyet coğrafyasında, yaşadığı dönemin yerli, yabancı şair ve fikir adamlarıyla tanışmış, ayrıca sanatsal ve ideolojik açıdan kendine özgü tarz oluşturmuş bir kişiliktir. Bu durum eserlerinde kullanmış olduğu gerek dil gerekse konu bakımından kendini göstermektedir. Türkçenin kullanımına verdiği önem ve baskıcı Sovyet rejimine karşı Azerbaycan Azadlık Hareketi'nde bir fikir adamı olarak öne çıkması, onu çağdaşları arasında ayrı bir yere koymaktadır. Çalışmada Halil Rıza Ulutürk'ün hayatı genel hatları ile ele alınmış, edebi kişiliği ve düşünce dünyası incelenmiş ayrıca kaleme almış olduğu eserleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halil Rıza Ulutürk, hayatı, edebi kişiliği, eserleri.

Abstract: Halil Rıza Ulutürk is one of the prominent poets and academicians in Azerbaijani literature of the Soviet Union period (1920-1991). In the Soviet geography, he met with local and foreign poets and intellectuals of the period he lived in, and he is a personality who has created his own unique style in terms of artistic and ideological aspects. This situation manifests itself in terms of both language and subject matter used in his works. The importance he attached to the use of Turkish and his coming to the forefront as an idea man in the Azerbaijan Azadlık Movement against the oppressive Soviet regime puts him in a separate place among his contemporaries. In this study, Halil Rıza Ulutürk's life is discussed in general terms, his literary personality and world of thought are analysed and his works are given.

Keywords: Halil Rıza Ulutürk, life, literary personality, works.

GİRİŞ

Hayatı

Halil Rıza Ulutürk, 21 Ekim 1932[1] tarihinde Azerbaycan'ın Salyan rayonuna[2] bağlı Pirebbe köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Rıza Nağıyev, annesinin adı ise Hanım Nağıyeva'dır. Halil Rıza'nın dedelerinden Rüstem Bey 1918 yılında Ermeni Taşnakları tarafından Azerbaycan'da yürütülen

[1] Bazı yerlerde Halil Rıza'nın doğum tarihi 1933 olarak yazılmıştır. Şairin pasaport ve askerlik belgesinde de 1933 yılı yazılmıştır. Ancak Halil Rıza'nın kendisi doğum tarihinin 1932 yılı olduğunu belirtmiştir. "*Teşvigatçı*" dergisini kendi ile yaşıt saymıştır (Habibbeyli, 2017: 4).

[2] **Rayon:** Sovyetler Birliğinde vilayet, ülke ve cumhuriyetlerin, büyük şehirlerin terkibinde olan idari bölge (Altaylı, 2018: 2809).

* Bu çalışma Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ tarafından yürütülen Halil Rıza Ulutürk'ün Şiirleri (Metin-Fiil-Sözlük) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:26.08.2024 *Kabul Tarihi:02.03.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Albayrak, O. (2025). Azerbaycanlı şair, akademisyen, fikir adamı Halil Rıza Ulutürk'ün hayatı edebi kişiliği ve eserleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 112–125. Doi: 10.33437/ksusbd.1538802

etnik temizlik faaliyetleri esnasında şehit edilmiştir (Altaylı, 1998: XII). Halil Rıza'ya adını veren dedesi Halil Bey'dir. Halil Bey bir parça tarlası, bir çift öküzü, bir pulluğu olduğu için 1933 yılında Sovyet hükümeti tarafından köyünden sürülmüştür. Daha sonra ise milliyetçi düşüncelerinden dolayı Sovyet hükümeti tarafından 1937 yılında tutuklanarak Sibirya'ya sürülmüştür. Aile, mal varlığı ellerinden alınmasından sonra 1939 yılında Salyan'a taşınmıştır (Erenoğlu, 2005: 21). Ailenin bütün yükü artık 30 yaşlarında olan Halil Rıza'nın babası Rıza Bey'in omuzlarına binmiştir. Rıza Bey, II. Dünya Savaşı başlar başlamaz orduya çağrılmıştır. O, 1941-1942 yıllarında Moskova yakınlarındaki çatışmalarda büyük fedakârlıklar göstermiş ve Salyan'a döndüğünde vücudu mermilerden ve bombalardan dolayı 17 yara almıştır. Rıza Bey 17 Ekim 1957 yılında ise vefat etmiştir (Nebiyev, 2009: 29).

Halil Rıza ilk eğitimine 1939 yılında Salyan rayonunda bulunan "*Salyan İki Numaralı Ortaokulu'*nda" başlamıştır (Ehmedov, 2002: 6). Okuldaki başarıları ve davranışları ile öğretmenlerinin dikkatini çeken Halil Rıza bu yıllarda Salyan Şehir Kütüphanesi Edebiyat Derneğine üye olmuştur. Üyesi olduğu edebiyat derneği, Halil Rıza'nın edebî kişiliğinin ilk temellerinin atılmasına vesile olmuş ve bu yıllarda şair, ilk şiirlerini yazmaya başlamıştır. İlk şiiri olan "*Kitab*" 1948 yılında "*Azerbaycan Pioneri*"[3] adlı gazetede yayımlanmıştır (Nebiyev, 2009: 30-31). Genç yaşında edebiyat camiasına giren Halil Rıza'yı, İmamverdiyev (1999: 79) yazar Mirza İbrahimov'un düzenlediği ve başkanlık ettiği "*Gençler Günü*"nün birinde Eliağa Kürçaylı'nın yanında bir genç vardı. Ateş parçası gibiydi. O, Salyan şehrinden gelmiş dokuzuncu sınıf öğrencisi Halil Rıza'ydı sözleriyle anlatmaktadır.

*Salyan İki Numaralı Ortaokulu'*ndaki eğitimini tamamlayan Halil Rıza, 1949 yılında *Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Gazetecilik Bölümünde* eğitim görmeye başlamıştır. 1951 yılında üniversitede eşi Firengiz Hanım ile tanışmıştır. Firengiz Hanım, 1932 yılında Bakü'de doğmuştur. Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesinde okumuş ve 1956 yılında buradan mezun olmuştur (Kerimova, 2002: 34). Üniversite eğitimi sırasında 1951 yılının Ekim ayının ilk günlerinden Tarih Fakültesinin önünde Halil Rıza ile tanışmıştır. Bu tanışıklık 7 Aralık 1956 tarihinde evliliğe dönüşmüştür (Erenoğlu, 2005: 23). Devlet Matbuat Komitesi'nin *26 Bakü Şubesi Matbaası*nda personel şube müdürü olarak çalışmıştır. 1969 yılında Azizbeyov Azerbaycan Petro-Kimya Enstitüsünün "*İlmi Kommunizm*" kürsüsünde önce baş laborant, 1970 yılından itibaren ise öğretim üyesi olarak çalışmıştır (Kerimova, 2002: 34).

1954 yılında eğitimini tamamlayan Halil Rıza aynı yıl "*SSRİ Yazarlar Birliği*" üyesi seçilmiştir (Ehmedov, 2002: 6-7). 1955 yılında iş hayatına başlayan Halil Rıza "*Azerbaycan Kadını*" adlı gazetede redaktör olarak görev yapmıştır (Ehmedov, 2002: 6). Bu gazetede çalıştığı dönemde ilk şiir kitabı olan "*Bahar Gelir* (1957)"i çıkarmıştır. Çalışmalarıyla edebiyat camiasının dikkatini çeken Halil Rıza 1957 yılının Ağustos ayında *Azerbaycan Yazarlar Birliği* tarafından Moskova'ya gönderilmiş ve burada bulunan "*M. Gorki Dünya Edebiyat Enstitüsü*"nde 1957-1959 yılları arasında iki yıl "*Yüksek Edebiyat*" eğitimi almıştır (Ehmedov, 2002: 7). Aynı şekilde eğitime kabul edilen şair Neriman Hasanzade, Halil Rıza'nın Moskova'daki en yakın dostu olmuştur. Moskova'daki eğitim sırasında şair, yurt dışından gelen Pablo Neruda, Romen Rolan, Nazım Hikmet gibi ünlü şair ve yazarlarla da tanışma fırsatı bulmuştur. Ayrıca daha sonraları şöhret kazanacak olan Cengiz Aytmatov, Resul Hemzetov, Yergeni Yevtuşenko, Davit Kugultinov gibi sanatçılar şairin okul arkadaşları olmuştur (Nebiyev, 2009: 34).

Moskova'daki eğitimini tamamlayan Halil Rıza 1959 yılında Bakü'ye dönmüş ve Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsündeki eğitimine devam etmiştir. 1963 yılında "*Savaştan Sonraki Azerbaycan Sovyet Edebiyatında Şiir Türü*" konulu tezini başarıyla savunmuş ve "*Filoloji Bilimleri Namizedi*"[4] olmuştur. Halil Rıza savunmadan sonra Pedagoji Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır (Ehmedov, 2002: 7).

[3] **Pioner:** Sovyetler Birliği döneminde 10-14 yaşlarındaki çocuklardan oluşturulmuş komünist çocuk teşkilatı. Ayrıntılı bilgi için bk. (Özdemir, 2018: 91-101).

[4] Günümüz akademik camiasında Ph. Dr. (doctor of philosophy) derecesine denk gelmektedir.

1964 yılında şairin I. Karabağ Savaşı'nda şehitlik mertebesine yükselen oğlu Tebriz Halilbeyli doğmuştur (Kerimova, 2002: 36). Şairin ikinci oğlu Rıza Halilbeyli ise 1965 yılında doğmuştur (Erenoğlu, 2005: 30).

1967 yılında Halil Rıza'nın ilk Türkiye ziyareti gerçekleşmiştir. Azerbaycan yazarlarıyla birlikte Türkiye'ye gelen şairin Türkçülük ülküsü bu ziyaret neticesinde şekillenmiştir (Kerimova, 2002: 5).

Halil Rıza, Azerbaycan dilinin sadeliği, yabancı dilin tesirine kalmaması için kendine has bir mücadele yolu seçmiştir. Nerede olursa olsun kendi dilinde düzgün konuşmayan kişilerden duyduğu her yabancı kelime için 5 Gepik ceza ücreti talep etmiştir, konuşmasından memnun kaldığı soydaşlarına ise 1 Manat ödül vermiştir (Ehmedov, 2002: 7). Bu durum günümüzde tuhaf karşılanabilir lakin Sovyet döneminde işe kabulün birinci şartı Rusça bilmektir. Bu planlı bir Ruslaştırma politikasıydı. Halil Rıza'nın bu tuhaf görünen davranışıyla yaptığı, planlı Ruslaştırma politikasına meydan okumaktır.

Şair, sanat hayatı boyunca sansürlere, engellemelere ve baskılara maruz kalmıştır. 6 Ocak 1969 tarihinde APİ[5]'de yapılacak olan Halil Rıza'nın okuyucuları ile buluşma günü için Bakü'nün çeşitli yerlerine afişler asılmıştır. Ancak 6 Ocak sabahı Sovyet Komünist Parti organlarının emriyle afişler yırtılmıştır. Bu durum Halil Rıza'yı derinden yaralamıştı. Ayrıca Halil Rıza'nın Türkiye'de yayımlanmış "*Ana Dili*" şiirinden sonra Yazarlar Birliği yönetiminde şaire karşı soğukluk ve itimatsızlık başlamıştır. Molla Penah Vakfı'nın 250. doğum yılı etkinliğine gelmiş olan konuklar Halil Rıza'nın "*Ana Dili*" şiirini şairden dinleyememişlerdir. Bu etkinlikte Halil Rıza yeni şiirlerini misafirhanedeki konuklar vasıtasıyla Türkiye'ye göndermek istemişse de başarılı olamamıştır (Nebiyev, 2009: 38).

Şairin kendisine uygulanan sansür konusundaki düşüncelerini İmamverdiyev (1999: 88) kendisinden şöyle aktarmaktadır:

> Halil Rıza diyor ki, ben redaktörlerden yayımcılardan hem razıyım hem değilim. Razıyım çünkü eserlerimi imkânları dâhilinde yayınlıyorlar. Şikâyet etmiyorum. Yazan sadece ben değilim ki… Razı değilim ki… Şikâyetimin onlarla ilgisi yoktur. Ne yapsınlar, ben çok çalışıyorum, çok yazıyorum. Onlar ne yapsınlar, ben buz dağıyım, çoğum su altında, azım görünür.

Halil Rıza eserlerini yayımlama konusunda çekmiş olduğu sıkıntıları yayıncıların Sovyet rejiminden dolayı takındıkları çekingen tutuma değil de çok yazdığına bağlamaktadır. Şair çok üretken olsa da eserlerinin birçoğunun yayımlanamamasının sebebi cesur şiirlerine uygulanan sansürdür. Halil Rıza'nın şiirlerinde derin bir Türk milliyetçiliği düşüncesi hâkimdi. Böyle şiirlerin yayımlanması ise çok zordu. Halil Rıza her şiirinin yayımlanması için savaş vermek zorundaydı. Şair 60'lı yıllarda Güney Azerbaycan konusunda şiir yazmıştı. Bu çok heyecanlı ve yürekten yazılmış bir şiirdi. Şiir "*Azerbaycan*" gazetesinde toplanmıştı. Azerbaycan edebiyat camiası sabırsızlıkla şiirin yayımlanmasını bekliyordu. Ancak Sovyet Glavlit[6] biriminin uyguladığı sansür onun yayımlanmasını engelledi. Mesele yalnız bununla da bitmedi. Halil Rıza bu şiirde Güney Azerbaycan konusunu yeni bir seviyede ele almıştı. Bundan dolayı resmi idari incelemeye maruz kalmıştır (Salmanov, 1999: 61).

Devlet Pedagoji Enstitüsü, Sovyet yönetimine karşı zor duruma düşmemek adına Halil Rıza'ya doktora tezini yazması için iki yıl enstitü yerine evinde çalışmayı teklif etmiştir. Bunun asıl nedeni şairin öğrencilerle ve toplumla ilişkisini kesmektir. Bunu kabul etmeyen Halil Rıza baskılar neticesinde enstitüdeki görevinden uzaklaştırılmıştır. İşsiz kalan şair, bu dönemde ailesini geçindirmek için "*Bilik*" Cemiyeti tarafından rayonlarda tertip edilen toplantılara konuşmacı olarak katılmıştır (Nebiyev, 2009: 38). Ancak Halil Rıza, bu durumda bile insanlara vatanseverlik duygusunu aşılamaktan geri durmamıştır. Konuşmaları Sovyet birimlerini rahatsız etmiştir. Bunun sonucunda Bilik Cemiyetindeki işini de yapması engellenmeye başlanmıştır. Halil Rıza'nın bu durumunu gören Firengiz Hanım eşinin iznini alarak Ahundov Kütüphanesi müdürü Halil Süleyman Gehramanov'u arayarak işe girme konusunda kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Gehremanov'un aracılığı ile Firengiz Hanım "*Neft-*

[5] Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü

[6] **Glavlit:** Edebiyat ve Yayıncılık İşleri Baş İdaresi. Sovyetler Birliği tarafından basın ve yayını kontrol altına alabilmek için kurulmuş birim. Ayrıntılı bilgi için bk. (Kırtay, 2023: 117-131).

Kimya Akademisi"nde göreve başlamıştır. İşe araştırmacı olarak başlayan Firengiz Hanım iki ay sonra öğretim görevlisi olmuştur (Ulutürk, 1998: 48).

Halil Rıza, iş konusundan yaşadığı sıkıntıları aşmak için çok çaba harcamıştır. Eşi, Firengiz Ulutürk (1998: 47) bu konuyla ve Halil Rıza'nın tekrar işe girişiyle ilgili şu anekdotu aktarmaktadır:

> Halil Rıza defalarca Merkezi Komite'yi arayıp iş talep ediyordu. Lakin Merkezi Komite cevap vermiyordu, sanki böyle bir adam yokmuş gibi davranıyordu. Cefer Ceferov her seferinde türlü bahanelerle telefona çıkmıyordu. Halil Rıza bu duruma sinirleniyordu. Bir gün Halil Ceferov muallimin evini aradı. Bu sefer telefonu hanımı açtı. Halil Rıza Ceferov muallimin elde olup olmadığını sordu. Evde olduğu cevabını aldıktan sonra eşinden telefona Cefer muallime vermesini rica etti. Uzun süre telefona gelen olmadı. Halil Rıza, onun adını duyduğu için telefona gelmediğini düşündü. Bir süre sonra kadın dedi ki, Cefer muallim uyuyor. Birden Halil Rıza'nın bağırtısını duydum: -Cefer yatmıyor, onun vicdanı yatıyor, git onu uyandır, benim çocuklarım aç, o tok olduğu için uyuyor, benim çocuklarım ise açlıktan uyuyamıyor. Yarın beni işe almazsa, kendine darılsın… Telefonu kapattıktan bir süre sonra: -Korkma, o yarın bana mutlaka bir iş verecek dedi.

Bu telefon görüşmesi hadisesinden sonra Halil Rıza, "*Azerbaycan İlimler Akademisi, Nizami Edebiyat Enstitüsü*"ne işe başlamıştır. Burada ona doktora tezi için konu verilmiştir.

1970'li yılların sonlarına doğru Sovyet birimleri Halil Rıza'nın peşine adamlar takmıştır. Onun işten sonra neyle meşgul olduğunu, kimlerle oturup kalktığını, kimlerle konuştuğunu kayda aldırmışlardır. Hatta şair ile tanışıklığı olan bazı insanları bulup onlara Halil Rıza'dan gelecekte aleyhine kullanılmak için bilgiler toplamaları istenmiştir (Nebiyev, 2009: 41).

1984 yılında Mirza Fethali Ahundov Kütüphanesinde, Halil Rıza'nın "*Ömrümden Uzun Geceler*" adlı kitabı ve Sovyet halklarının dillerinden tercüme edilmiş poetik eserlerden oluşan "*Gardaşlıg Çelengi*" "*Azerbaycan SSR Devlet Mükâfatı*"na aday gösterilme konusunda toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda şairin ödüle aday gösterilmesi uygun bulunmuş ve başvuru için gerekli evraklar Ramiz Duygun'a verilerek yetkili kuruma gönderilmiştir. Ancak yetkili kurumlar buna karşılık vermemiştir (Ehmedov, 2002: 8).

Halil Rıza, 1985 yılında "*Maksud Şeyhzade'nin Estetik Yaratıcılığı ve Azerbaycan-Özbek Edebi İlişkilerinin Güncel Problemleri*" konusunda doktora tezini savunmuştur. 1986 yılında Azerbaycan edebiyatının gelişimine katkılarından dolayı ona "*Emektar Sanat Hadimi"* fahri unvanı verilmiştir (Ehmedov, 2002: 8).

28Ağustos 1986 yılında Halil Rıza, oğlu Tebriz'i Sevin Hanım ile evlendirmiştir. Şair düğün töreninden duyduğu mutluluğu anlatmak için "*Sevincim, Tebrizim*" adlı şiiri yazmıştır. Bu evlilikten Türkay ve Gültac adını verdikleri iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir (Ulutürk, 1998: 135).

1980'li yılların sonlarında halk azadlık hareketi başlamış ve bu halk hareketinin yalnız fikir kısmında değil, eylem kısmında da Halil Rıza'nın gür sesi, ateşli konuşmaları Azerbaycan'ın tamamında duyulmuştur. O, bu çetin mücadeleye bütün varlığı ile atılmış, ateşli bakışı, doğuştan gelen hitabet yeteneği ile mücadelenin bayraktarına dönüşmüştür. Her yerde, her uygun durumda ittifak merkezinin şovenist siyasetinden, Dağlık Karabağ'a tecavüz eden Taşnaklardan, Bakü'de yolsuzluklar yapan Ermenilere kadar her konuda konuşmuş, her konuda yazmıştır (Abbaslı, 2015: 1).

Esgerli (2003: 14-15), Halil Rıza'nın bağımsızlık hareketi öncülerinden olma misyonunun esaslarını şöyle ifade etmektedir.

> 1. Medeni ideolojik cepheden mevcut sosyal tarihi gerçeklik arasındaki olumsuz ilişki. Bu konuda Halil Rıza'nın itirazları dil, vatanseverlik, sosyal adalet, yolsuzluk, halka önem vermeme konularında olmuştur.

2. Tarihi geçekliğe karşı milli karakter birliğinden uzak bakış. Bu konuda Helil Rıza'nın reddeden, suçlayıcı makamı bir tek şiirsel sözün, meramın makamı değil, aynı zamanda kendinin dosdoğru, açık yüz yüze reddeden makamıdır.

3. Siyasi gerçeklere ciddi, tavizsiz istek. Kendinin de dediği gibi "düşman amansızdır yoktur orta yol" manevi birliğindeki çeşitli kurumlara, kuruluşlara olan istek.

4. Tarihi gerçeklere karşı duran milli karakter kesinliği kahramanlık ve bahadırlık yüceliğinden milli hayatın Köroğlu olmak misyonu.

20 Ocak 1990 gecesi bağımsızlık isteğiyle Bakü sokaklarına çıkan Azerbaycan halkı Gorbaçov'un emriyle Mareşal Yazov'un komutasında, içinde Kuzey Kafkas Ermenilerinin de bulunduğu silahlı güçler tarafından tanklarla ezilmiş ve tankların üzerinden ateş açılarak katledilmişlerdir (Nebiyev, 2009: 52). Halil Rıza, Bakü'de yaşanan vahşeti duyurmak için yurt dışındaki gazetelere ve "*Azadlık*" radyosuna demeçler vermiştir. Bu durumdan rahatsız olan Sovyet yönetimi, Halk Cephesinin liderlerini ve halk hareketinin önderlerini tutuklamak için planlar yapmıştır. Bir memur, Halil Rıza'ya 20 Ocak faciasından 3-4 gün sonra tutuklamaların başlayacağını bu yüzden Bakü'den gitmesinin iyi olacağını söylemiştir. Ancak hiçbir zaman vatan ve bağımsızlık sevgisinden ödün vermeyen şair bu telkinlere kulak asmamıştır (Nebiyev, 2009: 57). Bu görüşmeden kısa süre sonra, 26 Ocak 1990 saat 17.15 civarında Montin kasabası[7] yolunda 5 no'lu hastanenin önündeki ışıkta beklerken resmî elbiseli kişiler Halil Rıza'yı ve yanındaki iki kişiyi içinde bulunduğu araçtan alıp kelepçeleyerek kendi araçlarına zorla bindirmişler, daha sonrada onları DTK[8]'ya götürmüşlerdir. Şairin tutukluluk durumu ile ilgili ailesine hiçbir bilgi verilmemiştir. Firengiz Hanım'ın bilgi alabilmek için göstermiş olduğu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Firengiz Hanım evlerinde yapılabilecek bir arama ihtimaline karşın Halil Rıza'ya ait olan günlükleri Hırdalan'da bulunan akrabası Lülüfer'e götürmüştür. Neriman Hasanov da David Kugultinov'a, şairin serbest bırakılması konusunda Gorbaçov'dan ricacı olması için mektup yazmıştır; ancak bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Ailesi, Halil Rıza'nın Bakü'den Moskova'ya götürüldüğünü tutuklanmasından bir ay sonra 26 Şubat'ta DTK'dan öğrenmiştir (Ulutürk, 1998: 71-75). Şair, Azerbaycan SSR Ceza Kanunu'nun 67. maddesi ile "*halklar arasında milli düşmanlığı körüklemek*" suçundan 1990 yılında hapsedilmiştir. SSRİ Devlet Tehlikesizlik Komitesinin Moskova'da Lefortova bölgesinde bulunan Lefortova Hapishanesi'ne kapatılmıştır. Halil Rıza 26 Ocak 1990 tarihinden 9 Ekim 1990 tarihine kadar toplam 8 ay 13 gün Lefortova Hapishanesi'nin izole bir hücresinde kalmıştır (Esgerli, 2003: 15). Halil Rıza, 26 Ocak 1990 yılına kadar geçen kırk yıllık sanat hayatında eserlerini "*Halil Halilov*", "*Halil Halilbeyli*", "*Halil Odsever*" ve "*Halil Rıza*" adlarıyla yayımlamıştır. Ancak bu tarihten sonra şair ölünceye dek yazdığı eserlerinde, geçtiği çetin yolun ve edebi manevi arayışlarının neticesinde "Halil Rıza Ulutürk" adını kullanmıştır (Ehmedov, 2002: 8). Halil Rıza, 20 Ocak 1990 faciasını getiren süreçten başlayarak tutuklanmasını, hapishane dönemini günlükler halinde yazmış ve bu günlükler "*Lefortova Zindanında*" adıyla yayımlanmıştır. Bu günlüklerinde tutuklandığı akşam kendisine yöneltilen " *Halklar arasında milli düşmanlık körüklemek*" ithamına Halil Rıza (2006: 131-132)'nın cevabı şöyledir:

Ben Büyük Azerbaycan Türk şairi Halil Rıza'yım ve bütün ömrüm boyu insanlığın, gezegenin birliğini okuyucularıma hedef göstermişim. Dünyanın 300'den çok şairini Azerbaycan Türkçesine tercüme ettim. Güneşe leke sürmek teşebbüsünüz nedendir. Halklar arasında milli düşmanlık körükleyen ben değilim, beyaz ve kızıl imparatorluğu yaşatanlardır. Birinci Petro'nun, kuduz Petro'nun, vahşi Petro'nun vasiyetini yerine getirenlerdir, velikorus[9] şovenizmini temsil eden Abramovlar ve onların askerleridir. Bizim büyük komutanımız ve şairimiz Şah İsmail Hataî döneminde Azerbaycan toprağı 2.800.000 km^2'dir. Bugün ise Azerbaycan toprağı aşağı yukarı 86.700 km^2'dir. Bu demektir ki Azerbaycan toprağı son iki yüz yılda 32 defa küçülmüştür. Yetmez mi? Ayıp değil mi? Erivan Hanlığı'nı yok ettiniz, attınız Ermeni'nin ağzına. Göyçe Bölgesini aldınız, attınız Ermeni'nin

[7] Bakü'nün Nerimanov rayonunda bulunan bir yerleşim yeri.
[8] Dövlet Tehlükesizlik Komitesi.
[9] Sovyet İmparatorluğu'na dâhil olan halkların köle psikolojisini güçlendirmeyi ve onları Rus halkının aydınlık geleceğe taşıyacağı düşüncesini yerleştirmeyi amaçlayan fikir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Şükürov, 2022: 930-945).

ağzına. Zengezur'u tuttunuz, attınız Ermeni'nin ağzına. Derbent'i ele geçirdiniz, attınız RSFSR[10]'in boğazına! Yetmez mi? Ayıp değil mi?

Siz devlet DTK dediğiniz bu kanlı mağarada bilir misiniz insanlığın Hüseyin Cavid, Mikayıl Müşfik, Seyid Hüseyn, Yusif Vezir Çemenzeminli, Ahmed Cavad, Alirza gibi ne kadar değerli, yetenekli, cesur evlatlarını mahvetmişsiniz, Kızıl İmparatorluk adındaki çift başlı ejderhanın ağzına atmışsınız! Düşünün, başınızın üstündeki Lenin fotoğrafının altınki duvar çatlamış. Hâlbuki binanız yenidir. Aslın yıldırımıdır o çatlağı açan! Asrın kasırgası, asrın depremidir bu kanlı mağaraları sallayan! 70 yıldan fazladır, SSRİ Devlet Tehlikesizlik Komitesi ve ülkede onun 15 şubesi insanlığın, gezegendeki en büyük tehlikesidir. Yalnız tehlike değil, cinayet mağarasıdır! Bırakın bu sizi Rus olarak düşündürsün!

Halil Rıza'nın kendisini sorguya çekenlere vermiş olduğu cevap, vatanının ve halkının uğramış olduğu zulümden dolayı ne olursa olsun sessiz kalmayacağının bir nişanıdır. Şair, hayatı boyunca kutsal bildiği ve uğrunda mücadele verdiği değerleri Sovyet rejiminin en karanlık yuvalarında bile dile getirmekten çekinmemiştir.

Halil Rıza, sorgusunun ardından 27 Ocak 1990 Perşembe günü gece yarısı uçakla Bakü'den Moskova'da bulunan Şeiremetyevo Havalimanı'na, oradan da karayoluyla Lefortova Hapishanesine getirilmiştir. Hapishane günleri başlayan şairin şeker hastalığı şiddetlenmiştir. Hastalığından dolayı kendisine ilaç verilmiştir. Ancak müracaatta bulunmasına rağmen şekerden dolayı çıkan yaralar için merhem verilmemiştir (Nebiyev, 2009: 62).

DTK görevlileri Halil Rıza'nın günlüklerine ulaşmak istemektedirler. Onlar bu günlükleri ele geçirip oradaki bilgilerden faydalanarak adı ve soyadı tespit edilmiş azadlık hareketi üyeleri hakkında bilgi toplamak istemektedirler. Halil Rıza, görevlilere günlüklerinin kaybolduğunu söylemiştir. Yetkililer şairden, evine (Firengiz Hanım'a) ve iş yerine (Prof. Dr. Yaşar Garayev'e) acil mektup yazıp günlükleri bulup DTK görevlilerine teslim etmelerini istemesini söylemiştir. Halil Rıza, görevlilerin isteği üzerine 21 Şubat 1990 tarihinde Rusça mektup yazıp onlara teslim etmiştir. Bu mektup aslında Firengiz Hanım'a ve Yaşar Garayev'e şairden bir çağrıydı. Yani günlükleri gizleyin, hiç kimseye vermeyin demekti (Nebiyev, 2009: 67).

Halil Rıza'nın hapishane günlerinde Azerbaycan'da onun serbest bırakılması için imzalar toplanmış ve gazetelerde yazılar yazılmıştır. Yazar İsmayıl Şıhlı ve hukukçu Hümbet Süleymonov önderliğinde "*Halil Rıza'ya özgürlük!*" adı altında on binlerce imza toplanmıştır. Edebiyat Gazetesi'nin 19 Ekim 1990 sayısında B. Vahabzade ve G. Gasımzade'nin "*Milyonların Yekdil Sesi*", B. Bayramov ve İ. Şıhlı'nın "*Halil Rıza'ya Özgürlük Verilmelidir!",* Gabil'in "*Biz Adalet Talep Ediyoruz!"* başlıklı yazıları yayımlanmıştır (Nebiyev, 2009: 74). Halil Rıza, Azerbaycan'da kendisi için gösterilen çabaları hapishanede öğrendiğinde "*Davam Edir 37*" kitabında bulunan "*Senetkara Azadlıg*" şiirinin giriş kısmına şu cümleleri yazmıştır:

Benim hapisten çıkmam için mücadele eden Azerbaycan'dan Moskova'ya yalnızca A.Y. Suharyev'in –– SSRİ savcısının adına bir milyon iki yüz binden çok mektup, telgraf, dilekçe, şikâyet, talepname göndermişler. Ümit ediyorum ki, milli hareketin bu boydaki dalgasından sonra hukukçular halkın talebini yerine getirecektir (401).

Halil Rıza, hapis hayatında her konuda olduğu gibi yazma konusunda da sıkıntılar yaşamıştır. Şair, "*Davam Edir 37*" kitabında bulunan Lefortova Hapishanesinde yazdığı "*Son Seadetim*" şiirinin giriş kısmında konuyla ilgili şunları yazmıştır: "*SSRİ DTK'nın izole hapishanesinde gece saat 22'den sabah 6'ya kadar yazmak, okumak yasaktır. Bu demir düzeni sağlam koruyan gardiyan görevi devraldıktan sonra da demir kapının deliğinden sık sık içeriye dikkatle bakar."* (498) Ancak engellemelerle dolu hapis hayatı Halil Rıza'yı yazmaktan alıkoyamamıştır. Şair, Lefortovo hapishanesinde 2000 sayfadan fazla eser yazmıştır. Bunlardan 197 şiir özgürlüğe kavuştuktan sonra "*Gıfılı O Üzden Olan Gapılar*" adı altında

[10] Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

"*Davam Edir 37*" kitabına dâhil edilmiştir. Eserler içerisinde A.S. Puşkin, M.Y. Lermontov ve A. Blok'dan tercümeleri ile eşi Firengiz Hanım'a ithaf ettiği şiirleri vardır (Esgerli, 2017: 21).

Hapishane döneminde şairin, direncini kırmak ve psikolojisini bozmak için hücresine tehlikeli suçlular koyulmuştur. Bunlardan birisi Vlademir Broşşov'dur. Vatana ihanet ve savaş sırlarını düşmana satma suçundan ceza almış olan Broşşov, Halil Rıza'ya tehditkâr cümleler kullanmıştır. Şair, 19 Temmuz 1990 tarihli günlük kaydında Boroşşov'un kendisine "*Ben adamı yattığı yerde öyle boğarım ki, boğazında parmaklarımın izi de kalmaz.*" dediğini yazmıştır (Ulutürk, 2006: 384).

Halil Rıza ile birlikte cezaevinde yatan Azerbaycan Bağımsızlık hareketinin öncülerinden Etibar, Mehemmed Hatemi Tantekin ve Seyid Tahir 9 Eylül 1990 tarihinde mahkûmları taşıyan trenlerle Moskova'dan yola çıkarılmışlar ve 18 Eylül 1990 tarihinde Bakü'ye getirilmişlerdir. Firengiz Ulutürk (1998: 108), mahkûm trenindeki durumu Halil Rıza'nın ağzından şöyle aktarmaktadır:

> Halil'in sohbetlerinden böyle anladım ki, trenlerin içerisinde mahkûm taşınan odalar var. Bunlara taş kese adını vermişler. Taş keseye iki kişi zorla sığarmış. Halil söylerdi ki, yaşlı olduğum için ben oturuyordum. Etibar benim dizlerimin üstünde oturuyordu. Dönmeye imkân yoktu. Su istediğimizde demirle taş kapıya vuruyorduk. Rostov'a geldiğimizde ise bizi kampa teslim ettiler. Pis kokan bir odaya koydular. Ben sandım ki, burada uzun zaman kalacağız, bundan dolayı temizlik yapmaya başladım. Odayı temizlemeyi bitirmiştim ki bizi yine tutuklu aracıyla trene götürdüler, bütün çabam boşa gitti. Bu defa Seyid Tahir'de bizimle aynı yerdeydi. Yol boyunca pencereden düzlüklere, akarsulara bakıyorduk… Yol boyunca nereden geçtiğimizi Etibar bize söylüyordu. Nihayet, bizi trenden indirip tutuklu aracına bindirdiler. Bakü'nün rüzgârı bizi mest ediyordu.

Bakü'ye gelen şair davanın bir süre Bakü'de görülmesinden sonra beraat etmiştir (Ulutürk, 1998: 116). Halil Rıza'nın hapiste kaldığı dönemde, uygunsuz koşullardan dolayı var olan şeker hastalığı artmış ve sağlığı bozulmuştur.

Şair, 10 Ocak 1990 tarihinde yapılan parlamento seçimlerinde Bakü'nün Kirov rayonu S. Lazo 18 numaralı seçim dairesinden milletvekili adayı gösterilmiştir. Halil Rıza'nın Azerbaycan SSR milletvekilliğine adaylığı "*Bağımsızlık İçin Demokratik Azerbaycan Seçim Bloğu*" ve bu bloğa dâhil olan "*Halk Cephesi*" tarafından desteklenmiştir (Ulutürk, 1998: 120).

Halil Rıza, yapılan seçimlerde önce 78 oy farkla, daha sonra ise 87 oy farkla milletvekili seçilse de seçim kurulu "*çoğunluk sağlanamamıştır*" kararı almıştır. Bunun sonucunda şair 3314 oy alarak ilk sırada seçimleri tamamlamasına rağmen türlü bahanelerle seçilememiştir (Erenoğlu, 2005: 38).

1988 yılına gelindiğinde Ermeniler Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan Türklerine karşı etnik temizlik hareketine girişmişlerdir. Bu dönemde birçok aile askere gidebilecek yaştaki çocuklarını Sovyetler Birliğindeki muhtelif yerlere göndermişlerdir. Ancak, Tebriz Halilbeyli hiç düşünmeden cepheye gitmiştir. Firengiz Ulutürk (1998: 139), Tebriz'in şehit oluşunu şöyle anlatmaktadır:

> 12 Şubat'ta, doğum günüydü, bundan dolayı Sevinç onun için, silah arkadaşları için pasta, sosis, peynir, ekmek, şekerleme almış çantasına koymuştu. Sabah yola çıkarken benimle telefonda konuştu, vedalaştı, bende ona dua ettim. Aynı gün Hanabad-Hıromord civarında çatışmalar oluyordu. Tebriz yaralıları arabalara koyup cephe gerisine gönderiyordu, ağır yaralıları oradan helikopterlerle şehre gönderiyorlardı. Bu zamanda firar edenler de yaralılarla birlikte helikoptere binmek istediklerinde Tebriz buna engel oluyordu. Bundan dolayı bazıları Tebriz'e karşı çıkıp, bu sakallı kim ki bizim helikoptere binmemize engel oluyor… Oradaki dağınıklık, firarilik, üstlerin beceriksizliği, geriden yardım gelmemesi askerler içerisinde şaşkınlık meydana getirdi. Tebrizim bu eksikliklere bakmayarak en hararetli yerlere giderdi. Çatışmaların birinde Tebrizim 14 yaralı askeri çatışma hattından çıkarıp cephe arkasına götürürken başından yaralanıp, bir tepenin üstünde kalmış. Ermeniler o anda burayı kontrol altına almışlar. O yer bizim elimizde olsaydı belki de Tebrizim kurtulabilirdi. Hayli kan kaybettikten sonra Tebrizim dünyasını değişmiş. Sonradan komutanlık şehit olmuş askerleri Ermenilerle değişmiş. Tebrizim için

bir ton benzin ve bir çuval şeker verip onu almışlar. Eğer Ermeniler onun Halil Rıza'nın oğlu olduğunu bilseler, vermezdiler. Bu olay 31 Ocak 1992'de yaşanmıştır.

Tebriz Halilbeyli'nin ölümünde sonra Halil Rıza, bazı kimselere gelininin yüzüne bakamadığını söylemiş. Şair, oğlunun ölümünden kendini sorumlu tutmuştur. Tebriz'in eşi Sevinç Halilbeyli ise bir an olsun bu düşüncelere kapılmamıştır. O, Halil Rıza'ya kendi babası gibi saygı duymuştur. Hali Rıza'nın ölümünden sonra, "*anladım ki onun ölümüyle birlikte Tebriz'i ikinci defa kaybettim*" ifadelerini kullanmıştır (Ehmedov, 2002: 141).

Tebriz'in şehit olmasını ve Halil Rıza'nın hapsedilmesini Garayev (1999: 44) şöyle ifade etmektedir:

> Müzikler sustuğunda, şairler kalemden kâğıttan kaçtığında Halil Rıza şiirden kefen giymiş ve oğlunu savaşa göndermiştir. Şehitlik zirvesine önce Tebriz'i, sonra kendini kurban etmiştir. Vatanın ve şairin talihi hiçbir yerde hiçbir kimsede bu kadar aynı olmamıştır. Yalnız gerçekten doğuştan büyük şair olanlar hem hayatın, şehitliğin sınavına hem de şiirin sınavına bu bütünlükte bu seviyede hazır olmuştur.

Tebriz'in ölümünden sonra Halil Rıza kendisini toparlayamamıştır. Şair, sık sık nefes darlığı, kalp sıkışmaları yaşamaya başlamıştır (Nebiyev, 2009: 81). Halil Rıza, sağlık sorunlarından dolayı 1992 yılında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'in talimatıyla Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesinde şeker ve göz hastalıklarından tedavi görmüştür. Ayrıca 19 Mayıs 1993 tarihinde Haseki Eğitim Araştırma Hastanesinde kalp ameliyatı geçirmiştir. 11 Şubat 1993 tarihinde Bakü'ye dönen Halil Rıza ayağındaki yaranın kapanmaması nedeniyle doktor kontrolünde tutulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra doktorların tavsiyesiyle şairin Almanya'ya gönderilmesi uygun bulunmuştur. 23 Ağustos 1993 tarihinde Halil Rıza eşi Firengiz Hanım ile birlikte Bakü-İstanbul-Köln uçağı ile Almanya'ya gitmiştir. Burada Zolenger Şehir Hastanesinde tedavisine devam edilmiştir. Buradaki tedavisinin ardından Bakü'ye dönen Halil Rıza'nın durumu tekrar ağırlaşınca Bakü'de bulunan Kardiyoloji Enstitüsünde tedavi görmüştür (Ehmedov, 2002: 9).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Fransa'ya düzenlemiş olduğu resmi ziyaretin temsil heyetine Halil Rıza ve Firengiz Hanım da dâhil edilmiştir. Bu tarihî ziyaret Halil Rıza'nın son seferi olmuştur. Şair, 22 Haziran 1994 yılında Bakü'de vefat etmiştir. Bakü'de bulunan Fahri Hıyaban'a defnedilmiştir (Ehmedov, 2002: 9).

Edebî Kişiliği

Halil Rıza, kendi dönemindeki diğer yazarlar gibi faaliyetlerine genç Sovyet şairi olarak başlamış, bir süre komünist ideallerinin sözcüsü olmuştur. İlk kitabı olan "*Bahar Gelir (1957)*"de bazı şiirleri ayrı tutulursa, genellikle o dönemin en revaçta olan konuları ele alınmıştır. Ekim, Lenin ve 26'lar o dönemde sadece Azerbaycan'da değil bütün Sovyet coğrafyasında ünlü yazarların en çok işlediği konulardır (Ulutürk, 2005: 7). Şair, eğitim hayatı boyunca kendisine öğretilen Marksizm'den, Leninizm'den Sovyet İttifakı Komünist Parti tarihine dair eserlerden, düzenli olarak okuduğu resmi gazeteden, Sovyet radyosundan dinlediği ideolojiden etkilenmiş ve ilk şiirlerinde bu konuları işlemiştir. Halil Rıza, ilk şiirlerinde Komünist Parti'ye, Lenin'e, Sovyet ordusuna, kızıl bayrağa yer vermiştir (Nebiyev, 2009:110). Şairin, "*Radionu Dinlerken*", "*En Gıymetli Eklil*", "*Beşeriyyet ve Lenin*" ve "*Yest Takaya Partiya!"* adlı şiirleri bu ideolojik fikirler içinde yazılmıştır.

Halil Rıza'nın şiirlerinde tabiat konusu oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir. Azerbaycan coğrafyasının eşsiz güzelliklerini, ağaçlar, çiçekler, dağlar, göller ve nehirler şiire konu edilmiştir. Eserlerde Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'ın pek çok bölgesinin güzelliklerinden ve Hazar Denizi'nden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. "*Bize Benzer Bu Seadet*", "*Yağışlar Yağanda…*", "*Neft Taşları*", "*Körpe Hartut Ağacı*" ve "*Çenlibel*" şairin doğayı anlattığı şiirlerindedir.

1960 yılların başından itibaren Halil Rıza'nın yaratıcılığında vatandaşlık, vatanseverlik düşüncesi kuvvetlenmiş. Şair Sovyet hayat tarzını idealize etmemiştir. O, daima mevcut olanların olumsuz tarafından konuya dikkat çekmiş, toplumsal siyasi gerçekliğe muhalif olmuştur. Halil Rıza'nın şiirlerinde

terennüm coşkusu azdır. Şairin yaratıcılığı daha çok olumsuzluklara itiraz esasında oluşmuştur. Bu sebeple onun 1970'li yıllarda yazmış olduğu eserlerinde tezatların rengârenkliliği, konu zenginliği, gündelik olayların poetik dünyasından hayata bakış yavaş yavaş toplanmış, ideolojik sanat metinleri, manevi psikolojik tezatları, içine almıştır. 1960'lı yıllardaki şiirlerinde konu ve içerik bakımından daha duygulu görünmüş, 1970'li yıllardaki eserlerinde o, manevi psikolojik olarak milli hayata ve dünyaya girmiştir (Esgerli, 2015: 17). Şair, eksiklikler ve yanlışlar gördüğü konularda eleştirel bir dil kullanmıştır. Yöneticiler ile halk arasındaki uçurum, güçlüye gösterilen iltimas, adaletsizlik, devlet kademelerinde yaygın olan rüşvet, unutulan devlet geleneği, ufak bir menfaat için yapılan dalkavukluklar, harama bulaşma, korkaklık, vatan hainliği, hırsızlık ve yolsuzluk, kalemini satılığa çıkaran yazarlar, Azerbaycan halkının öz benliğini unutarak kendi kültürüne yabancılaşması Halil Rıza'nın eleştirdiği konulardan bazılarıdır.

Sovyet dönemindeki baskıcı rejim ve sansürden dolayı bağımsızlık fikirlerinin ifade edilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı Halil Rıza, içindeki bağımsızlık ateşini Azerbaycan halkına anlatmak için farklı bir tarz geliştirmiştir. Şair kendi ülkesi ve halkı için istediği bağımsızlığı Sovyet coğrafyası dışındaki ülkelere göndermeler yaparak anlatmaya çalışmıştır. Vahabzade (1999: 47-48), Halil Rıza'nın bu üslubunu şöyle ifade etmiştir:

Elbette, Sovyet dönemi eserlerinde onun bağımsızlık arzusu açık şekilde değil, dolayısıyla satırların arasında ya da Sovyet coğrafyası dışındaki konularda yazdığı eserlerde kendini göstermiştir. Şüphesiz akıllı okuyucu ne demek istediğini, neye işaret ettiğini hemen anlamaktaydı. "Afrika'nın Sesi" adlı şiirinde yazdığı; Azadlığı istemirem zerre-zerre, gram-gram, Golumdaki zencirleri gıram gerek, gıram-gıram. Mısraları yazıldığı dönem herkesin dilindeydi. Herkes şairin bu mısralarda Azerbaycan halkının bağımsızlık isteğini dile getirdiğini anlamaktadır.

Halil Rıza, tercüme alanında da pek çok çalışma yapmıştır. Sovyet edebiyatının yanı sıra Türk edebiyatından ve dünya edebiyatından da tercümeleri mevcuttur. Bu eserleri tercümesi etmesi Azerbaycan okuyucusuna eserleri kendi dillerinde okuma fırsatı vermesinin yanı sıra Halil Rıza'nın da eserlerinin orijinal diline ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Rusça ve Farsça bilen şair aynı zamanda Türkiye Türkçesine, Özbek Türkçesine ve Tatar Türkçesine de hakimdir.

Nebiyev (1999: 8), Halil Rıza'nın tercümeleri konusunda şunları ifade etmektedir:

Orijinal şair, üretken ve yetenekli tercüman olarak tanıdığımız Halil Rıza'nın yaratıcılığı son zamanlarda hayli kuvvetlenmiştir. Yalnızca tercümanlık faaliyetlerini incelediğimizde onun emeği göze çarpmaktadır. Meşhur Tatar şairi Musa Celil'in "Moabit Defteri", görkemli Rus şair İlya Selvinski'nin "Babek" manzum piyesi Halil Rıza'nın tercümesinde Azerbaycan okuyucularının beğendiği eserler olmuştur. Nizami Gencevi'nin "Sırlar Hazinesi", Şehriyar'ın "Eyvah Anam", "Şiir ve Hikmet", "Eziz Azerbaycanıma", "Vicdanın Sesi" eserleri, Robert Rojdestvenski'nin "XXX. Asra Mektup" manzum hikâyesi, T. Şevçenko, A. Puşkin, M. Permentov, İ. Franko, L. Ukrainka, A. Tukay, G. Gulam, M. Şeyhzade, Y. Yevtuşenko, M. Rılski gibi şairlerin bazı şiirleri Halil Rıza'nın tercümesinde çağdaş Azerbaycan edebiyatında bir daha zikredilmişlerdir. Sevdiği sanatçıların eserlerinden tercümeler etmek için Halil Rıza onların eserlerinin yazıldığı dili öğrenmeye önem vermiştir. Halil Rıza, Rusça, Tatarca, Özbekçe ve Farsça okuduğu eserleri orijinalinden tercüme etmiştir.

Halil Rıza, Rus şairlerinden Y. Smelyakov, B. Lugovskoy, M. Rumyantseva, M.Y. Lermantov, N.A. Nekrasov, A. Puşkin, A. Surkov, İ. Kupriyanov, A. Haldeyev, B. Kozmin, İ. Aratovski, B. Zaytsev, M. Eazanov, A. Plavnik, O. Bergolts, A. Voznesenski, V. Fyodorov, V. Mayakovski, N.Tihonov, R. Rojdestvenski, A. Blok, A. Grig, A. Peredreyev, V. Solouhin, B. Kovılyov, N. Denisov, B. Slyadneva, Y. Yevtuşenko, İ. Sedvinski, K. Simonov, S.Davıdov'dan ve diğer birçok şairden tercümeler yapmıştır. Şair, çeviriler yaptığı ünlü isimler arasında en çok M. Lermantov, V. Mayakovski, A. Blok, A Voznesenski, K. Simonov ve N. Tihonov'dan etkilenmiş ve kendi şiirlerine bu etkiyi yansıtmıştır (Esgerli, 2012: 124).

1980'li yıllarda Azerbaycan'da milli demokratik hareketin başlaması, bağımsız devletçiliğin yeniden tesis edilmesinden sonra (1991) Türkçülük mefkûresi, ideolojik ve medeni yönden önem kazanmış ve Halil Rıza'nın dilinde daha kuvvetli seslendirilmiştir. Şairin "*Galh Ayağa, Azerbaycan*", "*Boz*

Gurda Övgü", "*Men Güneş Ürekli Helil Rzayam*" ve başka şiirlerinde Türkçülük, milli gereklilik olarak değerlendirilmiştir (Esgerli, 2015: 11). Halil Rıza, Ali Turan Hüseyinzade'nin, Ziya Gökalp'in ve Mehmed Emin Resulzade'nin ülküsünü devam ettirmiştir. Şair, Moskova'dan Bakü'ye döneceği gün Lefortova Hapishanesinde uğramış olduğu fiziksel ve psikolojik baskıların kendisini yıldırmadığını, ülküsünden vazgeçmediğini belgeleyen "*Bakı Hava Alınana Gayıdarken…"* (Ulutürk 1992: 439) şiirinde bu durumu şöyle ifade etmiştir.

And olsun Mehemmed Resulzadenin

‹‹Azerbaycan›› dèyen son nefesine:

Dünen yüz-yüz idik, bugünse min-min,

Yèr-göy ġoşulacaġ haġġın sesine.

Kesilsin yad eller, toḫunmasın ġoy

Yurdumun bir solğun benövşesine.

‹‹Azerbaycan›› dèyen son nefesine.

Güneş, Halil Rıza'nın şiirlerinde en çok kullanılan kavramlardan biridir. Şiirlerinde sık sık güneşi güçlü kolları ile kucaklamaktadır. Bazen onu güneş isteyenlere paylaştırır, bazen güneşi ateşli gürz gibi başının üstüne kaldırıp sallar. Güneş, şairin eserlerinde adaletin, hakikatin, özgürlüğün sembolüdür. Güneş, Halil Rıza'nın kuvvetli lirik kahramanıdır. Şair, yaratıcılığının canına, kanına, embriyosuna ve hücresine işlemiş kahramanlığın, coşkunluğun, iyimserliğin ve savaşçılığın kaynağını şüphesiz buradan almıştır. Belki de yorulmak bilmeden yazmak, kalplere ışık taşımak, okuyucuları daima hayat aşkına sevk etmek de kuvvetli ışık kaynağı ile ilgilidir. Yüce maksat, ulvi gaye, yüksek mefkûre gibi takdim edilen güneş, şairin yaratıcılığında her şeyden evvel vatanı Azerbaycan'dır, emekçi insanların elleridir, vatan kahramanlarıdır, oğlunun gözündeki sevinç ışığıdır (Tahir, 1999:122).

Halil Rıza, "*Gollarını Geniş Aç*" kitabındaki "*Heyat Düşünceleri*" (Ulutürk, 1965: 42) adlı şiirinde sanatının gücünden şöyle bahsetmektedir:

Zülmeti nur ile boğacağam men.

Ġerbde ulduz kimi batsam,

Şerġe baḫ:

Şerġden güneş kimi doğacağam men!

Bu dörtlükte Halil Rıza, Avrupa'ya göre doğuda bulunan Azerbaycan'da dünyaya geldiği için kendisini doğudan doğup dünyaya ışık saçan bir güneşe benzetmektedir.

Şairin, sanatsal dünya görüşünün gelişmesinde ve zenginleşmesinde Nizami Gencevî, Nesimi, Şah İsmail Hataî, Füzuli, Sâib-i Tebrizî klasik şiir temsilcileri Molla Penah Vakıf, Mirza Alekber Sabir gibi Azerbaycan şiirinin kurucuları ve Samet Vurgun, Mikayil Müşfik gibi Azerbaycan Sovyet şiirinin temsilcileri etkili olmuştur (Esgerli, 2012: 18). Bu büyük sanatkârların izlerini Halil Rıza'nın şiirlerinde görmek mümkündür.

Eserleri

Halil Rıza'nın eserleri şiir kitapları, çeviri eserleri ve akademik çalışmaları olarak üç bölüme ayrılmıştır. Şairin bazı şiir kitapları ölümünden sonra eşi tarafından düzenlenerek basıma hazırlanmıştır**.**

Şiir Kitapları

- "Bahar Gelir", Uşakgencneşr, Bakı, 1957.

- “Behreli Gelin”, Molodaya Gvardiya, Moskva, 1959.
- “Seven Gözler”, Azerneşr, Bakı, 1959.
- “Mehebbet Dastanı”, Uşakgencneşr, Bakı, 1961.
- “Poema o Lyubvi”, Sovetskiy Pisatel, Moskva, 1961.
- “Menim Güneşim”, Azerneşr, Bakı, 1963.
- “Nastoyaşaya Lyubov” (Esil Sevgi), Sovetsky Pisatel, Moskva, 1963.
- “Gollarını Geniş Aç”, Azerneşr, Bakı, 1965.
- “Krasnodon Gartalları”, Genclik, Bakı, 1967.
- “Yeni Zirvelere”, Azerneşr, Bakı, 1971, Apostroff, Bakı, 2015.
- “Ucalıg”, Genclik, Bakı, 1973.
- “Doğmalıg”, Azerneşr, Bakı, 1977.
- “Taparam Seni”, Yazıçı, Bakı, 1980. - Apostroff, Bakı, 2014.
- “Marallar da Duz Yeyermiş”, Genclik, Bakı, 1981, Çinar-Çap, Bakı, 2009.
- “Ömrümden Uzun Geceler”, Genclik, Bakı, 1982.
- “Hara Gedir Bu Dünya”, Yazıçı, Bakı, 1983, Apostroff, Bakı, 2013.
- “Daşdan Çıhan Bulag”, Gençlik, Bakı, 1986, Çinar-Çap, Bakı, 2009.
- “Menden Başlanır Veten”, Yazıçı, Bakı, 1988, Apostrof, Bakı, 2013.
- “Davam Edir 37”, Genclik, Bakı, 1992.
- “Ayla Güneş Arasında”, Yazıçı, Bakı, 1992, Apostroff, Bakı, 2014.
- “Uzun Süren Genclik”, Azerneşr, Bakı, 1994, Kitab Cemiyyeti, Bakı, 1998.
- “Men Şergem”, Elm Neşriyyatı, Bakı, 1994.
- “Bağışla Ey Veten”, Gorgud, Bakı, 1995.
- “Lefertova Zindanı”, Azerneşr, Bakı, 1998.
- “Azadlık”, Ankara, 1998.
- “Türkün Dastanı”, Bakı, Genclik, 2000.
- “Seçilmiş Eserleri”, 1-ci cild, Genclik, Bakı, 2001.
- “Men Onsuz da Ebediyyem”, Genclik, Bakı, 2003.
- “Seçilmiş Eserleri”, 2 cildde, I ve II cildler, Şerg-Gerb, Bakı, 2005.
- “Seçilmiş Eserler”, 5 cildde, I cild, Elm, Bakı, 2007.
- “Seçilmiş Eserler”, 5 cildde, II cild, Elm, Bakı, 2009.
- “Seçilmiş Eserler”, 5 cildde, III cild, Elm, Bakı, 2014.
- “Çıhış Edir Helil Rza”, (Şeirler), Ehter Neşriyyatı, İran, 2008.

- "Seçilmiş Eserleri", (şeir ve poemalar), Tehsil, Bakı, 2012.
- "Doğmalıg ve Ucalıg", Apostroff, Bakı, 2015.
- "Firengizname", Apostroff, Bakı, 2016.

Tercüme Kitapları

- A. Laptev, "Balaca", Genclik, Bakı, 1972.
- İlya Selvinski, "Babek", Genclik, Bakı, 1975.
- Musa Celil, "Moabit Defteri", Yazıçı, Bakı, 1979.
- "Gardaşlıg Çelengi", Maarif, Bakı, 1982.
- "Dünyaya Pencere", Maarif, Bakı, 1984, Çinar-Çap, Bakı, 2010.
- Robert Rojdestvenski, "Otuzuncu Esre Mektub", Genclik, Bakı, 1984.
- "Turan Çelengi", Elm, Bakı, 1993, Çinar-Çap, Bakı, 2005.
- Yusif Balasagunlu, "Gutadgu-bilig", Genclik, Bakı, 1994, 2003.
- N. Gencevi, "Sirler Hezinesi" – Lirikası, Yazıçı, Bakı, 1988.
- N. Gencevi, "Yeddi Gözel", Ensiklopediya, 2000.
- N. Gencevi, "İsgendername", Genclik, Bakı, 2002.
- Nizami Gencevi, Lirika, "Sirler Hezinesi", "Yeddi Gözel", (tekrar neşr), İdeal-print, 2011.

Akademik Çalışmaları

- "Müharibeden Sonrakı Azerbaycan Sovet Edebiyyatında Poema Jarnı (1945-1950)", Namizedlik Dissertasiya. (Elyazma Azerbaycan Dövlet Pedagoji Universitetinin kitabhanasında sahlanılır), 1963.
- "Magsud Şeyhzadenin Bedii Yaradıcılığı ve Azerbaycan-Özbek Edebi Alegelerinin Aktual Problemleri", Doktorluk Dissertasiyası. (Elyazma Azerbaycan AMEA Nizami adına Edebiyyat İnstitutunun kitabhanasında sahlanır), 1985.
- "Magsud Şeyhzade" Elm, Bakı, 1978.
- "Magsud Şeyhzadenin Bedii Yaradıcılığı", Elm, Bakı, 1982.
- "Dramaturgiyada Edebi Elageler", Elm, Bakı, 1987.
- "Sabir Rüstemhanlı Haggında", Mütercim, Bakı, 1998.
- "Ustadı Bahtiyar Vahabzade Haggında", Azerbaycan, Bakı, 1999.
- "Refig Zeka Hendan Haggında", Mütercim, Bakı, 1999.
- "Resul Rza Hesreti", Elm, Bakı, 2000.
- "Mene Benze", Genclik, Bakı, 2000.
- "Edebi Tengid", Mütercim, Bakı, 2003.
- "Dünyanın Edebi Heritesi", Çinar-Çap, Bakı, 2008.
- "Magsud Şeyhzade" ve "Azerbaycan Defteri", Apostroff, Bakı, 2014.
- "Dramaturgiyada Edebi Elageler", Elm, Bakı, 2014.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Halil Rıza Ulutürk yaşamı boyunca bugüne kadar yayını yapılmış, 36 şiir kitabı, 12 tercüme kitap ve 14 akademik çalışma kaleme almıştır.

Halil Rıza Ulutürk, Azerbaycan'ın yetiştirdiği Türklük bilinci yüksek, en nitelikli ve en üretken şairlerden biridir. Halil Rıza Ulutürk ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda şairin, gençlik yıllarında Sovyet coğrafyasındaki sanatçıların genelinde olduğu gibi, bir başka deyişle dönemin getirdiği içinde bulunulan şartlar nedeniyle Lenin'e, komünizme, 26'lara, II. Dünya Savaşı'na ve bu savaşta kahramanlık gösteren Sovyet askerlerine övgü dolu şiirler yazdığı da görülmektedir. Bunun yanında doğa temalı şiirleri de vardır. 1960'lı yıllarda şair, Rusya'da olması hasebiyle sıla özlemini yansıtan şiirler yazmıştır. Bu özlemi anlatmak için Hazar Denizi'ni, Bakü'yü, doğduğu yer olan Salyan'ı ve Azerbaycan'ın diğer yerlerini şiirine konu etmiştir. Yine bu dönemde Halil Rıza, Sovyetlerin baskıcı ve sansürcü uygulamalarından kurtulabilmek için özgürlük ve bağımsızlık temalı şiirlerini farklı coğrafyalardaki toplumlar üzerinden ifade etmiştir. Konu bazen Afrika bazen İran (Güney Azerbaycan) olmuştur. Ancak şiirlerde çok net olarak görülen aslında Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğüdür.

Şair, 1970'li ve 1980'li yıllarda milliyetçilik, Türkçülük, Turancılık duygularıyla şiirler yazmıştır. Bu dönemde Türk diline, Türk büyüklerine, bayrağa, Türk dünyasına şiirler yazmıştır. Artık Halil Rıza, özgürlük ve bağımsızlık duygularını da şiirlerinde açık açık ifade etmeye başlamıştır. Özellikle 1980'li yıllarda şair, sanatçı kimliğinin yanı sıra fikir adamı kimliğiyle de karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Azadlık Hareketi'nin liderlerinden birisi konumuna gelen Halil Rıza, aynı zamanda Halk Cephesi içerisinde de kendisine saygın bir yer edinmiştir. Dolayısıyla Halil Rıza Ulutürk için hayatını Azerbaycan'a, Türk diline ve Türk dünyasına adamış şair, akademisyen ve fikir adamı demek mümkündür.

KAYNAKÇA

Abbaslı, T. (2015). *Bir od-alov oğul*, Medeniyyet - Azerbaycan Respublikası Medeniyyet Nazirliyinin Neşri.

Altaylı, S. (1998). *Azadlıq şiirler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2086.

Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü*, 2. Cilt, K-Z, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ehmedov, T. (2002). *Xelil Rza Ulutürk*, Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, Neşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı.

Erenoğlu, D. (2005). Şair Halil Rıza Ulutürk ve Men Şergem adlı eseri (Eserdeki şiirler üzerine dil incelemesi), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Esgerli, E. (2003). *Milli ve beşeri senetkar, Helil Rza Ulutürk, Men onsuz da ebediyem*, Genclik, Bakı.

Esgerli, E. (2012). *Xelil Rza Ulutürk'ün poetikası*, Aspoliqraf, Bakı.

Esgerli, E. (2015). *Xelil Rza Ulutürk (heyatı, fealiyyeti, seneti)*, Elm ve Tehsil.

Esgerli, E. (2017). *Xelil Rza Ulutürk biblioqrafiya*, Azerbaycan Milli Kitabxanası.

Garayev, Y. (1999). "Sözlerin Nurdan Don Geysin" Firengiz Ulutürk (Düz.), İlk Allahım Son Allahım – Mübariza, Genclik, Bakı.

Hebibbeyli, İ. (2017). *Xelil Rza Ulutürk biblioqrafiya,* Azerbaycan Milli Kitabxanası, Bakı.

İmamberdiyev, G. (1999). "Şair vüs'eti" Firengiz Ulutürk (Ed.), İlk Allahım son Allahım – mübariza, Genclik, Bakı.

Kerimova, H. (2002). Xelil Rza Ulutürk'ün felsefi görüşleri, Genclik.

Kırtay, O. (2023). Sovyetler Birliği'nde kitap yasakları özelinde sansür uygulamaları, *Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 117-131.

Nebiyev, B. (1999). “Şair Mövgeyi” Firengiz Ulutürk (Ed.) İlk Allahım Son Allahım – mübariza, Genclik, Bakı.

Nebiyev, B. (2009). *İstiqlal şairi seçilmiş eserleri*, Üçüncü Cild, Çinar-Çap.

Özdemir, B. (2018). Azerbaycan Pioner Teşkilatı ve Sovyet toplumunun inşası sürecinde çocuklar, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 91-101.

Salmanov, Ş. (1999). “Dost Sözü” Firengiz Ulutürk (Ed.) İlk Allahım son Allahım – mübariza, Genclik.

Şükürov, V. (2022). 20. yüzyılın 1950’li yıllarında “Velikorus” sovenizmi ve Azerbaycan, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(3), 930-945.

Tahir, S. (1999). “Güneşden Pay Alan Şair”, Firengiz Ulutürk (Ed.) İlk Allahım Son Allahım – mübariza, Genclik.

Ulutürk, F. H. (1998). *Xelil Rza kederimle gol-boyun*, Gorgud Neşriyyatı.

Ulutürk, H. R. (1965), *Gollarını geniş aç!*, Azerneşr.

Ulutürk, H. R. (1992), *Davam edir 37*, Genclik.

Ulutürk, H. R. (2005). *Seçilmiş eserleri*, I. Cilt, Firengiz Ulutürk (Ed.), Şerg-Gerb.

Ulutürk, H. R. (2006). *Lefortovo zindanında*, Çinar-Çap.

Vahabzade, B. (1999). “İstiglal şairi” Firengiz Ulutürk (Ed.), İlk Allahım Son Allahım – mübariza, Genclik.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Orhun'dan Anadolu'ya Ünsüz Seslerin Kullanım Sıklıkları ve "A. Buran Yasası"

Frequency of Use of Consonant Sounds from Orhun to Anatolia and "A. "Buran Law"

Gökçen DURUKOĞLU
Dr., Öğretmen, MEB
gdurukoglu@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8896-2102

Öz: Yazı ile takibini 7. - 8. yüzyıllarda Orhun Abideleri ile başlatabildiğimiz Türkçe, özellikle 13. yüzyıldan itibaren farklı coğrafyalarda farklı medeniyetler ile karşılaşarak, bu medeniyetler ile iletişim halinde olarak zenginleşmiştir. Bugün Köktürk Türkçesi, son derece sınırlı oranlarda yabancı kökenli sözcükleri bünyesinde barındırması sebebi ile en öz Türkçe olarak kabul görür. Türkiye Türkçesi ise 13. yüzyıldan itibaren Batıda şekillenmeye başlayan Oğuz Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden sonra gelen üçüncü bölümüdür. Köktürk Türkçesine göre, farklı dillerden birçok sözcüğü de bünyesinde barındırmaktadır. Çalışmamızda 7-8. yüzyıldan 21. yüzyıla, Türk dilindeki ünlü ve ünsüz seslerin kullanım sıklıklarının tespiti amacı ile istatistiksel bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Ünlü ve ünsüz sesler, sözcükte bulundukları yere göre sayıma tabii tutulmuşlardır. Buna göre Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin verilerinde, her iki dönem için de en çok kullanılan seslerde paralellik gözlemlenmiştir. Her iki dönem için sözcük başında en çok kullanılan ünlü ses A, ünsüz ses B, sözcük içinde en çok kullanılan ünsüz ses R, sözcük sonunda en çok kullanılan ünsüz ses N olmuştur. Elde edilen veriler neticesinde Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki benzerlikten hareketle, en çok kullanılan A. - B, R, N sesleri ile "A. BURAN Yasası" şekillenmiştir. Adı tarafımızca verilen bu yasa, Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında, en çok kullanılan sesler noktasında genetik benzerliği ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk Türkçesi, Türkiye Türkçesi, ünsüz sesler, kullanım sıklığı.

Abstract: Turkish, which we can trace in writing with the Orkhon Monuments in the 7th - 8th centuries, has been enriched by encountering different civilizations in different geographies and communicating with these civilizations, especially since the 13th century. Today, Köktürk Turkish is accepted as the most quintessential Turkish, as it contains extremely limited amounts of foreign roots. Türkiye Turkish is the third part of Oghuz Turkish, which started to take shape in the West starting from the 13th century, after Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish. According to Köktürk Turkish, it includes many people from different languages. 7-8 in our study. A consistent examination was carried out to determine the frequency of use of vowel and consonant sounds in the Turkish language from the 19th century to the 21st century. Vowel and consonant sounds are found everywhere in words; were subject to counting. Accordingly, parallelism was observed in the recorded sounds of Köktürk Turkish and Türkiye Turkish, in the sounds most used in both periods. For both periods, the most used vowel sound at the beginning of the word was A, the consonant sound was B, the most used consonant sound within the word was R, and the most used consonant sound at the end of the word was N. As a result of

Geliş Tarihi:25.09.2024 *Kabul Tarihi:25.04.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Durukoğlu, G. (2025). Orhun'dan Anadolu'ya Ünsüz Seslerin Kullanım Sıklıkları ve "A. Buran Yasası". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 126–135. Doi: 10.33437/ksusbd.1555732

the data obtained, based on the similarity between Köktürk Turkish and Türkiye Turkish, the most used sounds A. - B, R, N and A. It is regulated as "A. BURAN Law". This law, named after the name, expresses the genetic similarity of the most common diseases between Köktürk Turkish and Türkiye Turkish.

Keywords: Köktürk Turkish, Türkiye Turkish, consonant sounds, usage frequency.

GİRİŞ VE YÖNTEM

Başlangıçtan itibaren Türkçe, çeşitli nedenlerle, seslerinin karakterlerinde değişiklikler yaşadığı gibi zaman zaman da kendisine ait olmayan, başka dillere ait seslere de bünyesinde hayat imkânı sunmuştur. Bu gerçek doğrultusunda 7.-8. yüzyıllardan 21. yüzyıla Türkçenin, farklı coğrafyalarda, farklı medeniyet dairelerinde söz varlığının zenginleşmesi ile birlikte, sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonunda ünlü ve ünsüz seslerinin çeşitlenmesi ve bu seslerin kullanım sıklıklarının oranlarında, değişiklikler sergilenmesi olağandır.

İlk defa 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından sınırları çizilen Türk dilinin, sesleri ile ilgili olarak yapmış olduğumuz çalışmada, 7-8. yüzyıldan 21. yüzyıla, Türk dilindeki ünlü ve ünsüz seslerin kullanım sıklıklarının tespiti amacı ile istatistiksel bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Bu amaç ile Köktürk Türkçesi döneminden bugüne, her dönemi temsil eden 35 eser üzerinde durulmuş, bu eserlerden alınan sözcükler ek kök ayrımı yapılmadan incelenmiş ve metin bütünlüğü ile ele alınan sözcüklerde ünlü ve ünsüz seslerin sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonunda kullanımları tek tek sayılmıştır. Sayım esnasında metinlerde tekrar eden sözcükler tekrar sayılarınca çalışmaya alınmış, böylece dilin, günlük hayattaki kullanımı ile paralellik sağlanacağı düşünülmüştür. Sayımlarda elde edilen veriler grafiklerle görselleştirilmiştir.[1]

İstatiksel çalışmada Köktürk Türkçesinden 1006, Uygur Türkçesinden 999, Karahanlı Türkçesinden 999, Harezm Türkçesinden 1008, Kıpçak Türkçesinden 1006, Çağatay Türkçesinden 975, Eski Oğuz Türkçesinden 992, Osmanlı Türkçesinden 992, Türkiye Türkçesinden 994 sözcük olmak üzere toplam 8971 sözcük sayıma tabii tutulmuştur. Sayım neticesinde ulaşılan verilerle, Türk dilinin tarihi gelişimine paralel bazı sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların her biri farklı çalışmalara konu olabilecek niteliktedir.

Bu makalemizde, Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi metinlerinden alınan sözcüklerin, sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonundaki seslerinin sayımlarını ifade eden grafiklerinden yola çıkılarak ulaşılan veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Makalemizin sınırları Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi grafiklerinin verileri ile belirlenmiştir.

Köktürk Türkçesi için Kül Tigin Abidesi'nden, Bilge Kağan Abidesi'nden ve Tonyukuk Abidesi'nden sözcükler incelenmiştir. Türkiye Türkçesi için 1923'ten günümüze Kırmızı Saçlı Kadın (Orhan Pamuk), Mimoza Sürgünü (Nazan Bekiroğlu), Saatleri Ayarlama Enstitüsü (Ahmet Hamdi Tanpınar), La Fonten Masalları (Orhan Veli), Bütün Hikâyeler (Ömer Seyfettin), Söylenmemiş Şarkılar (Canan Tan), Mihmandar (İskener Pala) adlı eserlerden seçmeler yapılmıştır.

Köktürk Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Seslerin Kullanım Sıklıkları

Ölçünlü Türk dilinin başlangıcı 7-8. yüzyıllar, Orhun Abideleri iledir. Orhun'dan bugüne Türk dili çok çeşitli coğrafyalarda, çok çeşitli nedenlerle hem fonetik hem morfolojik hem de söz varlığı alanlarında büyük değişimlere uğramıştır. Özellikle 12-13. yüzyıllardan itibaren Türkçenin doğuda, kuzeyde ve batıda farklı coğrafyalarda, yazı dilleri halinde çeşitlenmesi bu değişimlerde etkili olmuştur.

Türkçenin sesleri ve bu seslerdeki değişimler üzerine ilk ve geniş bilgiler 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından Dîvânu Lugâti't-Türk'te verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Dîvânu Lugâti't-Türk'ün giriş bölümünde *Lehçelerin Farklılıkları Hakkında* başlığı altında *"Lehçelerin aslında fazla farklılıkları yoktur. Farklılıklar, bazı harflerin değişmesi veya düşürülmesi şeklinde ortaya çıkar."* (Ercilasun & Akkoyunlu,

[1] Tarihî Türk lehçeleri ile birlikte Türkiye Türkçesinin seslerinin, sözcükte bulundukları yere göre sayımlarını ifade eden istatiksel çalışmanın tamamı, "Durukoğlu, Gökçen (2021), Tarihî Türk Lehçeleri ve Türkiye Türkçesinde Seslerin Kullanım Sıklığı -Grafiklerle-, Akademisyen Kitabevi, Ankara." künyeli eser ile yayımlanmıştır.

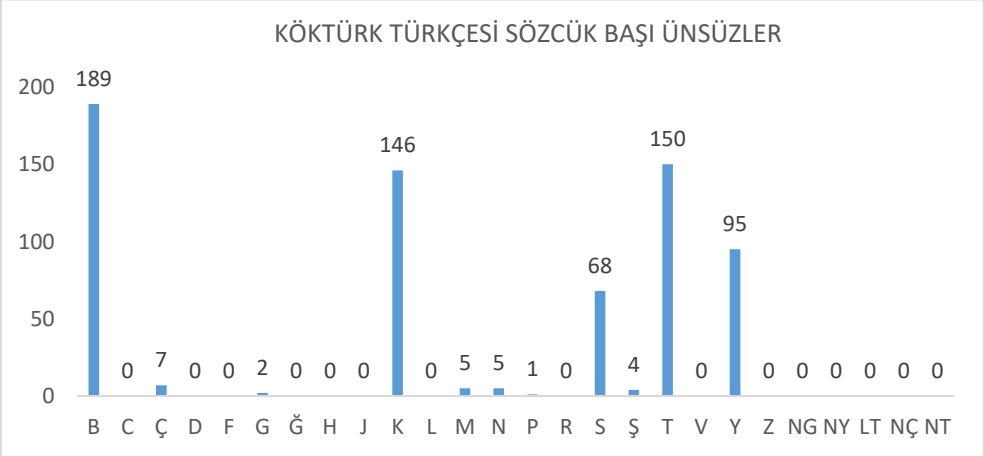
2015, s.12) ifadesi ile aslında lehçeler arasında fonetik değişikliklerin - o yüzyıl itibarı ile - fazla olmamakla birlikte var oluşlarının altını çizer. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut, eserinde Türkçenin hem ünlü seslerine hem de ünsüz seslerine dair açıklamalarda bulunmuş, Türkçenin seslerinin sesletim özelliklerini, yazıda gösterilme biçimlerini de hedef kitlesi için somutlaştırmıştır.

Kaşgarlı'nın işaret ettiği ses değişmesi veya düşürülmesi aslında sadece lehçeler arasında değil aynı zamanda bir lehçenin ağızları arasında da söz konusudur. Hem lehçeler arasında hem de aynı lehçenin ağızları arasında söz konusu olan değişimler, seslerin sözcüklerdeki kullanım sıklıklarında da etkili olmuştur. Örneğin Köktürk Türkçesinde sözcük başında bulunan t sesinin Oğuz Türkçesinde d olması durumu, Köktürk Türkçesinde kullanım sıklığı en yüksek seslerden birisi olan t sesinin kullanın sıklığı oranını, Türkiye Türkçesinde düşürmüştür. Bunun yanı sıra Köktürk Türkçesinde sözcük başında herhangi bir kullanımı olmayan d sesi ise Türkiye Türkçesinde belli bir oranda kullanım sıklığı oranına sahiptir.

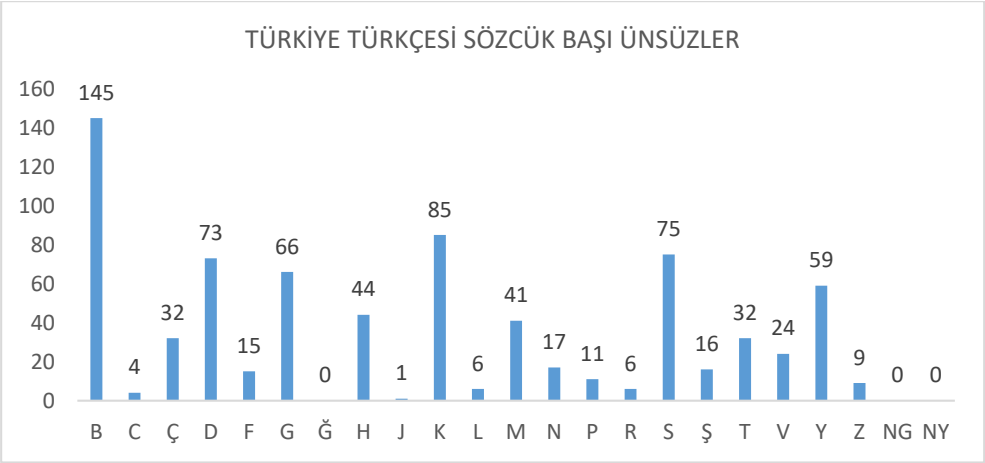
Aynı durum k ve g seslerinin kullanım sıklığı oranlarında da karşımıza çıkar. Köktürk Türkçesinde aşağıdaki grafiğe göre, b ve t ünsüzlerinin ardından sözcük başında en çok kullanılan ünsüzler sıralamasında üçüncü sırada gelen k sesi, Oğuz Türkçesinde g sesine dönüşmüştür. Bu değişim, Köktürk Türkçesinde 1006 sözcükte, sadece iki defa *gu* soru edatı ile sözcük başında gördüğümüz g sesinin, Türkiye Türkçesinde belli oranda kullanım sıklığı değerine sahip oluşunu açıklamaktadır. G sesi, Türkiye Türkçesinde 994 sözcük içerisinde, 66 defa sözcük başındadır.

Köktürk Türkçesinde sözcük başında b > m değişimi oldukça seyrek görülen bir ses olayıdır. *"# b- > #m : Önseste b > m değişiminin örneklerine, Köktürkçede de sporadik olarak rastlamaktayız. Bengü Taşlarda kurallı şekil b'lidir (ben, bengü). Seyrek olarak m'li şekiller de bulunur (men)."* (Gülsevin, 98). Seyrek olarak görülen bu ses değişimi Köktürk Türkçesindeki sözcüklerinin sözcük başı ünsüzleri kullanım sıklığı grafiğinde de açıkça kendisini göstermektedir. B sesi en çok kullanılan sözcük başı ünsüzü iken m sesi, *men, maŋa* gibi ses değişimine uğramış sözcüklerle, kullanım sıklığı oranı en az olan ünsüz seslerdendir. Elbette Türkiye Türkçesinde de Köktürk Türkçesinde kurallı olarak b'li olan *ben, bengü* gibi sözcükler yine b sesi iledir. Türkiye Türkçesinde m sesi ile başlayan sözcüklerin oranının Köktürk Türkçesine göre artışı, Türkiye Türkçesindeki yabancı sözcüklerin varlığı ile açıklanabilir.

Aşağıdaki grafikler Köktürk Türkçesinden alınan metinlerdeki 1006 sözcüğün ve Türkiye Türkçesinden alınan metinlerdeki 994 sözcüğün sözcük başındaki ünsüzlerinin sayımı ile elde edilen kullanım sıklıklarının verilerini göstermektedir. Grafikteki veriler, Türk dilinin seslerinin tarihi süreçleri ile de örtüşmektedir:

Şekil 1. *Köktürk Türkçesi sözcük başı ünsüzleri*

Şekil 2. *Türkiye Türkçesi sözcük başı ünsüzleri*

Grafiklere göre, her iki dönemin sözcük başında en çok kullanılan ilk beş ünsüzü şöyle şekillenmiştir:

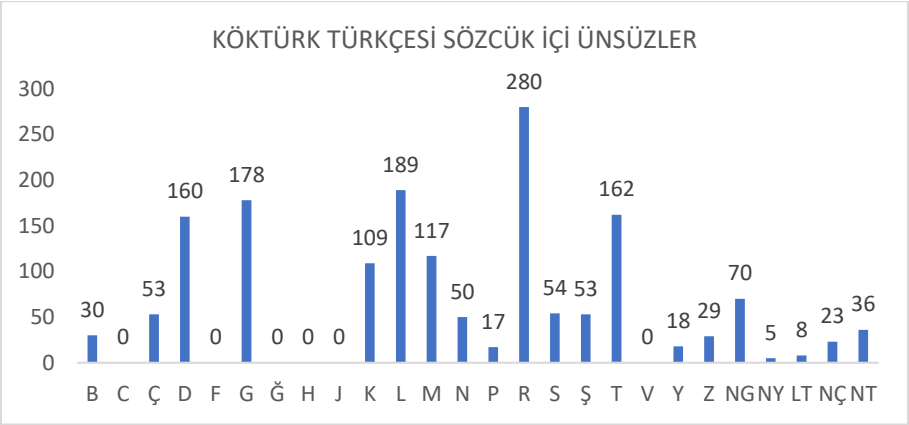
Köktürk Türkçesi (1006)	Türkiye Türkçesi (994)
B (189)	B (145)
T (150)	K (85)
K (146)	S (75)
Y (95)	D (73)
S (68)	G (66)

Sözcük başında kullanılan ünsüzlerin kullanım sıklıklarını gösteren grafiklere bakıldığında Türkiye Türkçesinde sözcük başında kullanılan ünsüz seslerin çeşitliliğinin de Köktürk Türkçesine göre oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu durumda elbette fonetik gelişmelerin yanı sıra, Köktürk Türkçesine yabancı dillerden geçen sözcük sayısının azlığı veya Türkiye Türkçesine yabancı dillerden geçen sözcüklerin sayısının Köktürk Türkçesine göre fazlalığı da etkilidir.

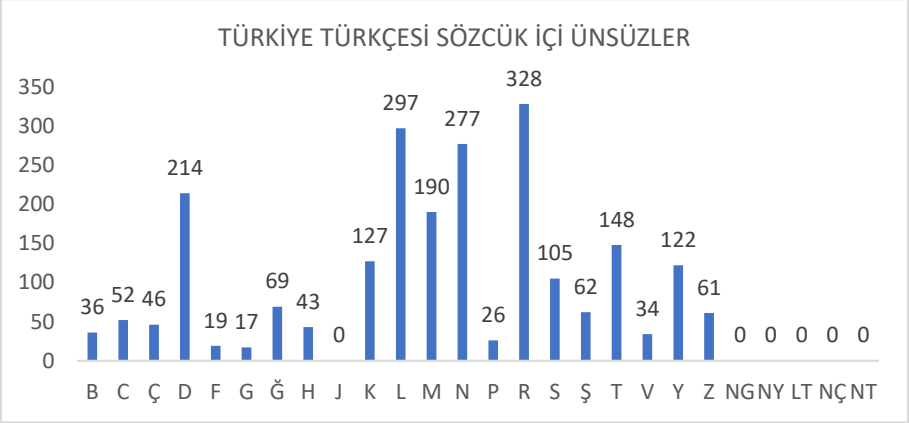
Köktürk Türkçesinde sözcük başında, 11 ünsüz ses farklı kullanım sıklığı oranları ile kullanılırken Türkiye Türkçesinde 20 ünsüz ses, sözcük başındadır. Grafiğe göre Köktürk Türkçesindeki kullanım sıklığı değerleri yüksek olan ilk beş ünsüz dışında kalan ünsüzlerden m *men, maŋa* gibi sözcüklerle, n *neŋ*, g *gu* soru edatı ile p *Purum* sözcüğü ile, ş *Şantuŋ, Şadapıt* sözcükleri ile sözcük başındadırlar.

Köktürk Türkçesi için kullanım sıklıkları değeri beş ve beşin altında olan ünsüzler göz ardı edilirse - ki bu ünsüzlerin hangi sözcüklerde sözcük başında olduklarına da bakılırsa göz ardı edilmelerinin sakınca oluşturmayacağı da anlaşılabilecektir - Köktürk Türkçesinde b, t, k, y, s, ç ünsüzleri sözcük başı ünsüzleridir, sonucuna ulaşılabilir.

Her iki dönemde ünsüz seslerin sözcük içindeki kullanım sıklıklarını gösteren grafikler ise şöyledir:

Şekil 3. *Köktürk Türkçesi sözcük içi ünsüzleri*

Şekil 4. *Türkiye Türkçesi sözcük içi ünsüzleri*

Sözcük içi ünsüzlerinin kullanım sıklıklarını gösteren grafikler incelendiğinde Köktürk Türkçesinde c, f, ğ, h, j, v ünsüzlerinin herhangi bir kullanımı olmadığı görülmektedir. Buna karşılık Türkiye Türkçesinde, Eski Türkçe metinlerinde takip edebildiğimiz çift ünsüz seslerin, yazı dilinde kullanımları söz konusu değildir. Ayrıca Türkiye Türkçesi metinlerinden alınan 994 sözcüğün hiçbirinde, sözcük içinde j ünsüzü karşımıza çıkmamıştır. Bu durum, sayıma dâhil edilen sözcük sayısının birkaç kat artırılması durumunda, yabancı kökenli bazı sözcüklerin karşımıza çıkması halinde, yok denecek kadar az bir kullanım sıklığı oluşturabilir.

Köktürk Türkçesinde herhangi bir kullanım değeri olmayan c, f, h gibi ünsüzlerin Türkiye Türkçesinde değer ifade etmesi, özellikle yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerin varlığı ile açıklanabilir.

V ünsüzün durumu ise, Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine b > v değişimi ile açıklanabilir. V ünsüzü, Köktürkçe metinlerdeki sözcüklerin ne sözcük içinde ne de sözcük sonunda kullanılmıştır.

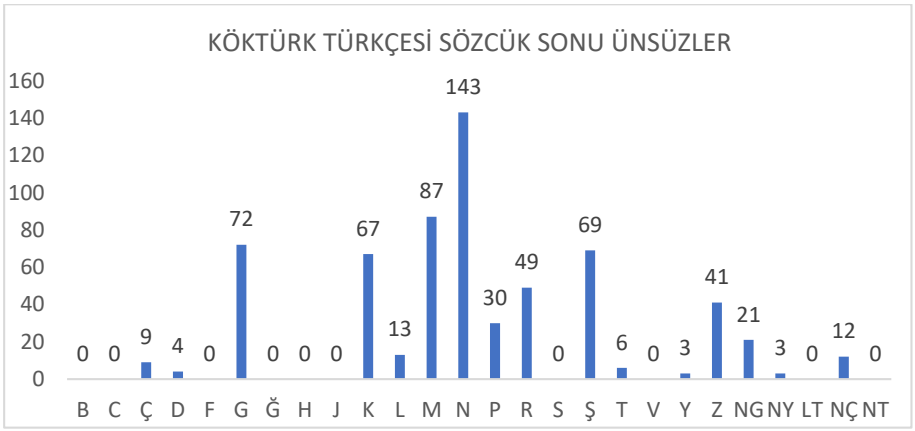
Her iki dönemin ünsüzlerinin sözcük içi kullanım sıklıkları grafiklerine göre en yüksek değere sahip ilk beş ünsüz şöyledir:

Köktürk Türkçesi (1006)	Türkiye Türkçesi (994)
R (280)	R (328)
L (189)	L (297)
G (178)	N (277)

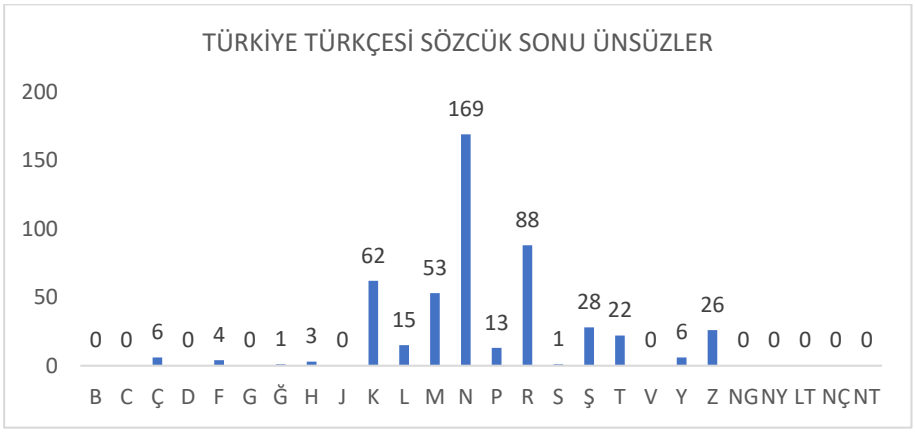
T (162)	D (214)
D (160)	M (190)

Grafiklerde dikkat çeken verilerden birisi de sözcük içinde g sesinin kullanım sıklığı oranıdır. Her iki dönemin verilerine göre sözcük içinde g sesi, Köktürk Türkçesinde 178 kullanım sıklığı ile en çok kullanılan ilk üç ünsüzden birisidir. Buna karşılık Türkiye Türkçesinde, 17 kullanım sıklığı değeri ile Köktürk Türkçesine göre kullanım sıklığı değerinde on katı bir azalma söz konusudur. Bu durum, daha 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından Oğuz Türkçesi için söylenenlerin, 20. yüzyılda Türkiye Türkçesi metinlerine yansımasıdır. Kaşgarlı, *"Oğuz ve Kıpçak grupları; isimlerin ve fiil devamlılık bildiriyorsa fiillerin ortalarındaki bütün gayın'ları düşürmekte birleşirler. İsimler için örnek: 'Ala karga'ya çumguk denir; onlar çumuk derler. Gayın düşürülmüştür. Türkler 'boğaz'a tamgak, onlar tamak derler. Fiiller için örnek: Ol evke bargan ol 'O devamlı olarak evine gidendir'. Oğuzlar bu anlam için baran ol derler. Türkler, Ol er kulını urgan ol 'O adam sürekli olarak kölesini dövendir' derler, onlar ise uran derler."* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015) ifadeleri ile grafiklere yansıyan durumu, 11. yüzyılda açıklamıştır.

Dönemlere göre ünsüz seslerin sözcük sonu kullanım sıklıklarını gösteren grafikler ise şöyledir:

Şekil 5. *Köktürk Türkçesi Sözcük Sonu Ünsüzleri*

Şekil 6. *Türkiye Türkçesi sözcük sonu ünsüzleri*

Her iki dönemin sözcük sonu ünsüzlerinin kullanım sıklıklarını gösteren grafikler incelendiğinde özellikle Türkiye Türkçesinde sözcüklerin sonunda bulunmayan b, c, d, g ünsüzlerinden g ünsüzünün durumu dikkat çekicidir. Köktürk Türkçesinde sözcük sonunda, 72 kullanım sıklığı değeri taşıyan ses, Türkiye Türkçesinde bir değer taşımamaktadır. Bu durumda elbette Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine g# > Ø# ses olayı etkilidir. *"Eski Türk yazı dili ile Oğuz Türkçesini birbirinden ayıran önemli ayraçlardan biri de ġ/g ünsüzlerinin durumudur. Bilindiği gibi, Eski Türkçenin birden çok heceli sözcüklerinin sonlarındaki -ġ/-g ünsüzleri ile ek ve hece başlarındaki ġ-/g- ünsüzleri XIII. yüzyıl sonlarında Oğuz Türkçesinde artık eriyip kaybolmuştur."* (Korkmaz, 2013). Yukarıda belirtildiği gibi g sesinin sözcük içi

kullanım sıklığı oranları da her iki dönem için karşılaştırma yapıldığında dikkat çekici bir durum sergilemekteydi.

Her iki dönemin ünsüzlerinin sözcük sonu kullanım sıklıkları grafiklerine göre en yüksek değere sahip ilk beş ünsüz şöyledir:

Köktürk Türkçesi(1006)	Türkiye Türkçesi (994)
N (143)	N (169)
M (87)	R (88)
G (72)	K (62)
Ş (69)	M (53)
K (67)	Ş (28)

Ünsüzlerin sözcük sonu kullanım sıklıkları grafiğine göre veriler değerlendirildiğinde Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında en çok tercih edilen ünsüzlerin benzerliği de dikkat çekicidir. Köktürk Türkçesinde ilk beşte yer alan n, m, ş, k ünsüzleri Türkiye Türkçesinde de ilk beş ünsüz içerisindedir. Köktürk Türkçesinde ilk beşte yer alan g ünsüzü, gelişen ses olayları neticesinde, Türkiye Türkçesinde ilk beş arasında yer alamazken r ünsüzü Türkiye Türkçesinde ilk beş ünsüz arasına girmiştir ki r ünsüzü de Köktürk Türkçesinde sözcük sonu kullanım sıklığı grafiğine göre altıncı sıradadır. Yani Köktürk Türkçesindeki ilk beş ünsüzden birini (g) ses olayları neticesinde kaybeden Türkiye Türkçesi, Köktürk Türkçesinde altıncı sıradaki ünsüzü (r), ilk beşe taşımıştır. Bu durum da her iki dönemin, sözcük sonu ünsüzleri konusunda birbirlerine yakınlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Her iki dönemin sözcük başı, sözcük içi, sözcük sonu ünsüzlerinin kullanım sıklıkları grafikleri karşılaştırıldığında görülmektedir ki Köktürk Türkçesi metinlerinden alınan örneklerde c, f, ğ, h, j, v ünsüzleri bulunmamaktadır.

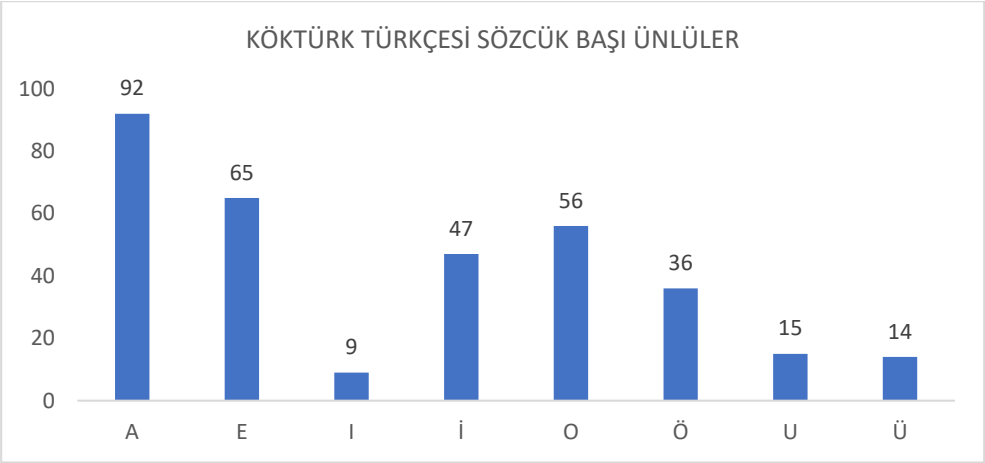
Ünsüzlerin sözcükte bulundukları yere göre kullanım sıklıklarını gösteren grafiklere bakıldığında Köktürk Türkçesinin sözcük başı ünsüzleri grafiği Türkiye Türkçesinin sözcük başı ünsüzleri grafiğine göre oldukça sade bir görünüm sergilerken sözcük sonu ünsüzleri grafiğinde tersi bir durum söz konusudur. Bu kez Türkiye Türkçesinin sözcük sonu ünsüzleri grafiği Köktürk Türkçesinin sözcük sonu ünsüzleri grafiğine göre daha sade bir görünüm sergilemektedir.

A. BURAN Yasası (A - B, R, N Yasası)

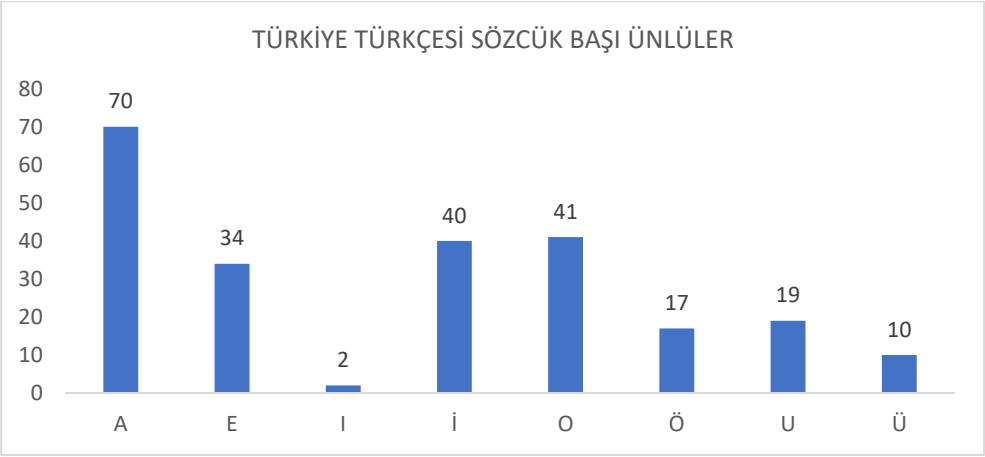
Köktürk Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerinden alınan sözcüklerin başında, ortasında ve sonunda bulunan ünsüzlerin sayımından elde edilen verilerin, grafiklerle gösteriminden elde edilen sonuçlar yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre her iki dönemde de sözcük başında en çok kullanılan ünsüz b, sözcük içinde en çok kullanılan ünsüz r, sözcük sonunda en çok kullanılan ünsüz n ünsüzüdür:

	Köktürk Türkçesi (1006)	Türkiye Türkçesi (994)
Sözcük başında:	B (189)	B (145)
Sözcük içinde:	R (280)	R (328)
Sözcük sonunda:	N (143)	N (169)

Her iki dönemin metinlerinden alınan sözcüklerin, sözcük başındaki ünlü seslerin kullanım sıklıklarını gösteren grafikler ise şöyledir:

Şekil 7. *Köktürk Türkçesi sözcük başı ünlüleri*

Şekil 8. *Türkiye Türkçesi sözcük başı ünlüleri*

Hem Köktürk Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde, sözcük başında ünlü seslerin kullanım sıklıklarını gösteren grafiklere bakıldığında ise a sesinin, en çok kullanım sıklığı oranına sahip ünlü ses olduğu görülecektir:

	Köktürk Türkçesi (1006)	Türkiye Türkçesi (994)
Sözcük başında:	A (92)	A (70)

Grafikler üzerinden elde ettiğimiz sonuçlardan hareketle, A – B, R, N ünsüzlerinin açılımı doğrultusunda, Köktürk Türkçesinden Türkiye Türkçesine, sözcüklerde en çok tercih edilen ünlü ve ünsüz seslerin kullanım sıklıklarını ifade eden *"A. BURAN Yasası"* şekillenmiştir. Yasa neticesinde, 7 - 8. yüzyıllardan 20 - 21. yüzyıllara, ünlü ve ünsüz seslerin sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonunda kullanım sıklıklarında, Batı Türkçesinin Türkiye Türkçesi kolunda değişen bir şey olmadığını söyleyebilmek mümkündür. Yani, Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonunda kullanılan ünlü ve ünsüz seslerin kullanım sıklıkları noktasında, en çok kullanılan seslerde paralellik söz konusudur. Söz konusu yasa, tam olarak bunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesi ile birlikte bütün tarihî Türk lehçelerinin grafikleri[1] değerlendirildiğinde, *A. BURAN Yasasının* sadece Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında olduğu görülecektir. Örneğin tüm dönemlerin sözcük başı ünsüzlerini gösteren grafikler bile incelendiğinde, söz konusu yasa

[1] bkz.: Durukoğlu, Gökçen (2021), Tarihî Türk Lehçeleri ve Türkiye Türkçesinde Seslerin Kullanım Sıklığı -Grafiklerle-, Akademisyen Kitabevi, Ankara.

doğrultusunda uyumun, sadece Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Grafiklere göre her dönemde sözcük başında en çok kullanılan ünsüz sesler şöyledir. Parantez içerisinde verilen sayılar ünsüz seslerin kullanım sıklıklarını ifade etmektedir:

Köktürk Türkçesi: B (189)

Uygur Türkçesi: T (193)

Karahanlı Türkçesi: K (177)

Harezm Türkçesi: K (138)

Kıpçak Türkçesi: K (185)

Çağatay Türkçesi: K (137)

Eski Oğuz Türkçesi: K (121)

Osmanlı Türkçesi: M (78)

Türkiye Türkçesi: B (145)

Bu yasa, açıkça gösterir ki 20 - 21. yüzyıllarda Türkiye Türkçesi, zamanın değişen koşulları ile birlikte her ne yaşarsa yaşasın, ünlü ve ünsüz seslerin sözcükte bulundukları yere göre kullanım sıklıkları noktasında Köktürk Türkçesi ile paralellik arz ederek genetik özelliklerini koruyabilmiştir.

SONUÇ

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, Türk lehçeleri hakkında açıklamalar yaparken lehçelerin aslında birbirlerinden çok da farklı olmadıklarının altını çizmiştir. Var olan bazı farklılıkların ise ses düşmesi, ses değişmesi olarak değerlendirilebilecek düzeyde olduklarına işaret etmiştir.

Köktürk Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerinden hareketle yaptığımız istatiksel çalışmada seslerin kullanım sıklıklarına dair elde ettiğimiz grafikler, Türk dilinin tarihi gelişimine uygun değişimleri somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Grafiklerdeki veriler, tarihsel süreçte yaşananlarla paralellik sergilemektedir.

Oğuz Türkçesinin batıda yazı dili olması süreci ile birlikte -çeşitli nedenlerle- özellikle Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden alınan sözcüklerin sayısında artış da yaşanmıştır. Her ne kadar farklı dillerden sözcük alımı gerçekleşse de Köktürk Türkçesi ile Türkiye Türkçesi metinlerinden hareketle yapılan çalışmanın sonucunda elde edilen grafikler, ünlü ve ünsüz seslerin sözcükte bulundukları yere göre kullanım sıklıklarında, dilin asıl karakterine uygun hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çalışmamızın özneleri olan her iki dönemde de sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonunda en çok kullanılan sesler aynıdır.

Yani fonetik, morfolojik ve söz varlığı alanlarında yüzyıllar içerisinde değişimler, gelişimler sergilemesine rağmen, sözcük başında, sözcük içinde ve sözcük sonunda en çok kullanılan sesler noktasında Türk dili, başlangıçtan bugüne, Batı kolunda (Köktürk Türkçesinden Türkiye Türkçesine) değişime karşı koymuştur. Ancak, yüzyıllar içerisinde dilin yaşadıkları ile birlikte kaçınılmaz olarak, sözcük başında, içinde ve sonunda kullanılan seslerin sayısında ve kullanım sıklıkları oranlarında değişiklikler olmuştur.

Ünlü ve ünsüz seslerin sözcüklerde bulundukları yere göre kullanım sıklıkları noktasında Köktürk Türkçesinden Türkiye Türkçesine asıl karakteri yansıtan bir yasa olarak, sözcük başında en çok kullanılan ünlü ses A, ünsüz ses B, sözcük içinde en çok kullanılan ünsüz ses R, sözcük sonunda en çok kullanılan ünsüz ses N ile birlikte *"A. BURAN Yasası"* şekillenmiştir. Yasa, açıkça ortaya koyar ki en çok kullanılan sesler açısından Batı yakasında -Türkiye Türkçesinde- değişim yoktur.

Bütün ünsüzler içerisinde j ünsüzünün grafiklere yansıttığı durum dikkat çekicidir. J ünsüzü, her iki dönemin grafiklerinde de sözcük başında da sözcük içinde de sözcük sonunda da değer ifade etmemektedir. (Türkiye Türkçesinde 994 sözcük içerisinde sözcük başında sadece bir defa *jandarma* sözcüğü ile sayıma dâhil olmuştur.) Başlangıçta Türkçenin asli seslerinden olmamasına rağmen

ilerleyen yüzyıllarda Türkçenin bünyesine kabul ettiği h, f gibi seslerle karşılaştırıldığında j sesi, Türkçeye nüfuz edememiştir. Bir anlamda denebilir ki - h, f gibi seslerin aksine - j sesi, Türkiye Türkçesine dâhil olamamış, Türkçeleşememiş bir ses olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

Kaşgarlı, M. (1990). Dîvânü lûgati't-Türk (Tıpkıbasım-Facsimile). Kültür Bakanlığı.

Bekiroğlu, N. (2013). Mimoza sürgünü. Timaş Yayınları.

Durukoğlu, G. (2021). Tarihî Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesinde seslerin kullanım sıklığı -grafiklerle-. Akademisyen Kitabevi.

Ercilasun, A. B.& Akkoyunlu, Z. (2015). Kaşgarlı Mahmud dîvânu lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin. Türk Dil Kurumu.

Ergin, M. (1998). Orhun abideleri. Boğaziçi Yayınları.

Gülsevin, G. (1998). Köktürk bengü taşlarındaki Oğuzca özellikler. *Kardeş Ağızlar/ Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi*, S.7, 12-18.

Korkmaz, Z. (2013). Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Pala, İ. (2014). Mihmandar. Kapı Yayınları.

Pamuk, O. (2016). Kırmızı saçlı kadın. Yapı Kredi Yayınları.

Seyfettin, Ö. (2009). Bütün hikâyeler-2. Üç Harf Yayınları.

Tan, C. (2012). Söylenmemiş şarkılar. Altın Kitaplar Yayınevi.

Tanpınar, A. H. (2002). Saatleri ayarlama enstitüsü. Yapı Kredi Yayınları.

Veli, O. (2003). La Fontaine'in masalları. Yapı Kredi Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Eski Türkçede *bér-* Fiilinin Eş Dizimleri*

Collocations of the Verb *bér-* in Old Turkish

Sümbül Begüm KÖRTELLİ
Arş. Gör. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
bgmyldzzz1@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4220- 0209

Öz: Bu çalışmada dil biliminin bir konusu olan eş dizimlilik (collocation), Eski Türkçe kapsamında *bér-* fiili özelinde incelenmiştir. Runik harfli metinlerdeki, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi metinlerindeki eş dizimler, anlam bilimsel yaklaşımla anlamsal şeffaflık (transparency) ve değiştirilebilirlik (commutability) ölçütlerine göre tespit edilmiştir. Eş dizimler, isim + fiil kalıbında, isim unsurunun gerçek, fiil unsurunun özel anlamda kullanıldığı sınırlı eş dizimlilikle (restricted collocation) sınırlandırılmıştır. Elde edilen veriler yardımıyla Eski Türkçenin eş dizimsel söz varlığına dair değerlendirmeler sunulmuştur. Tespit edilen eş dizimlerin Türkiye Türkçesinde bazı ses değişmeleri ve sözcüksel farklılıklar dışında yaşadığı görülmüştür. Eski Türkçe dönemindeki fiillerin farklı anlamlarının ve eş dizim kullanımlarının tespit edilebilmesi; eş dizim sınırlılıklarının belirlenebilmesi için Eski Türkçenin fiillerini kapsayan bir eş dizim sözlüğüne ihtiyaç duyulduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, bér-/ ver-, eş dizim, fiil eş dizimleri, söz varlığı.

Abstract: In this study, collocation, which is a subject of linguistics, is analyzed in the context of Old Turkish with the verb bér-. The collocations in Runic texts, Old Uyghur Turkish and Karakhanid Turkish texts were identified according to the criteria of semantic transparency and commutability with a semantic approach. The collocations were restricted to restricted collocation in the noun + verb pattern, where the noun element is used in the real sense and the verb element is used in the special sense. With the help of the data obtained, evaluations on the collocational vocabulary of Old Turkish are presented. It was observed that the identified collocations survived in Turkey Turkish except for some phonetic changes and lexical differences. It has been concluded that a collocation dictionary covering the verbs of Old Turkish is needed in order to determine the different meanings and collocations of Old Turkish verbs and to identify collocation restrictions.

Keywords: Old Turkic, bér-/ ver-, collocation, verb collocation, vocabulary.

GİRİŞ

Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini temsil eden Eski Türkçe metinler üzerinde bugüne kadar pek çok inceleme yapılmıştır. Son yıllarda bu incelemeler, anlam bilimi ve dil bilimi kapsamında yapılmaya; güncel kuram ve yaklaşımlar art zamanlı metinlerde incelenmeye başlanmıştır. Eş dizimlilik

* Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Programı bünyesinde Prof. Dr. Serkan Şen'in danışmanlığında tamamlanmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 24.05.2024 *Kabul Tarihi: 04.09.2024* *Yayın Tarihi: 30.04.2025*
Atıf: Körtelli, S.B. (2025). Eski Türkçede bér- fiilinin eş dizimleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 136–160. Doi: 10.33437/ksusbd.1489418

de bu inceleme konularından biri olmuş, gün geçtikçe bu konu hakkında yapılan çalışmalar çoğalmıştır. Araştırmacılar, eş dizimlilik için farklı tanımlar öne sürmüş, eş dizimliliği farklı bağlamlarda farklı özellikleriyle ele almışlardır. Çalışmada, ilk olarak eş dizimliliğin kuramsal çerçevesi açıklanacak Eski Türkçenin fiil eş dizimlerine dair bazı öneri ve tespitler sunulacak ve *bér-* "vermek" fiilinin Eski Türkçedeki sınırlı eş dizimleri gösterilecektir.

EŞ DİZİMLİLİK; ESKİ TÜRKÇEDE EŞ DİZİMLİLİĞİN YERİ VE TANIMI

Eş dizimlilik, dil bilim terimi olarak ilk defa 1951 yılında J. R. Firth tarafından "Modes of Meanings" adlı makalesinde kullanılmıştır (1957: 194). Firth, daha sonraki çalışmalarında da eş dizimlilik konusunu ele almış, eş dizimliliği sözcüğün alışkanlığa bağlı ya da geleneksel yerleri şeklinde tanımlayarak sözcüklerin devam ettirdiği bir ortaklık (1968: 181-182) olarak görmüştür. Bugün, genel bir ifadeyle "eş dizimlilik, bir dilde bir sözcüğün belirli ve sınırlı bir sözcük setiyle sıklık kullanımına bağlı olarak oluşmuş, genelleşmiş, ön üretimli, nispeten donuklaşmış, alışılagelmiş kalıp dil birimlerini ifade eder." (Doğan, 2022: 384). "Eş dizimlilik, dilsel birimlerin dizisel ve anlamsal açıdan birbirine bağlı olma, sıklıkla yan yana veya bir arada kullanılma durumunu betimlemektedir." (Eken, 2015: 36). Bu birlikteliklerin belirlenmesi için alan yazınında sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach) ve anlam temelli yaklaşım (significance oriented approach) olmak üzere iki temel yaklaşım benimsenmiştir. Sıklık temelli yaklaşım, eş dizimlilik terimini ilk defa kullanan Firth'e dayanmaktadır. Firth, eş dizimliliği karşılıklı birbirini gerektirme ilişkisi (1968: 181) olduğunu belirterek, ardışık olmayan sözcük birlikteliklerini eş dizim kabul etmiştir (1968: 196). Ona göre eş dizimler belirli bir sıklıkta ve aralıkta birliktelik gösterirler. Firth'ten sonra onun yaklaşımları Halliday ve Sinclair tarafından geliştirilmiştir. Halliday'a göre eş dizimlilik, bir sözcüğün görülme ihtimalinin başka bir sözcüğün varlığıyla arttığı ölçüde sayısal olarak tanımlanmasıdır (Halliday, 2004: 11). Sinclair de eş dizimliliği bir metinde iki ya da daha fazla sözcüğün kısa bir mesafede birlikte bulunması (1991: 170) olarak tanımlar ve ona göre derlemden belirlenen sözcük birliktelikleri ancak belirli bir sıklık düzeyini aşabilirlerse eş dizimli olarak kabul edilebilirler (Sinclair, 1991: 13). Kısacası bu yaklaşıma göre eş dizimler, iki ya da daha fazla sözcüğün, derlemden elde edilen verilere göre birlikte kullanımlarının sayısal olarak belirlenmesini içerir. Derlemden çıkarılan eş dizim adayları deyim ilkesi prensebine[1] göre yine derlemdeki belirli eş dizim ölçümleri kullanılarak ayırt edilir.

Anlam temelli yaklaşıma göre sözcüklerin bir arada bulunması sadece sayısal verilerle değil birtakım anlamsal temellerle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda, sözcük birlikteliklerinin anlamsal boyutu esas alınır. Sözcük birleşmeleri birbirinden özellikle deyimlerden ve serbest birleşmelerden ayırt edilmeye ve betimlenmeye çalışılır (Doğan, 2023: 22-23). Bu yaklaşımla iligli olarak A. P. Cowie, P. A. Howart ve I. Melçuk'un önemli çalışmaları bulunmaktadır.[2] Eldeki çalışmanın hacmini aşmamak amacıyla, burada yalnızca bulguları tespit etmede yararlandığımız Cowie'nin yaklaşımları ve onun eş dizimleri tespit etmede yararlandığı ölçütler üzerinde durulacaktır.

Cowie, sözcük birlikteliklerini saf deyim, değişmeceli deyim, eş dizim ve serbest birliktelikler şeklinde sınıflandırır. Bu sınıflandırmanın sınırlarını şeffaflık (transparency) ve değiştirilebilirlik

[1]Deyim ilkesi genel olarak; bir dil kullanıcısının, parçalara ayrılabilir gibi görünseler de, tek bir seçenek oluşturan çok sayıda yarı-önyapılı öbeğe sahip olması (Sinclair, 1991: 110) şeklinde açıklanabilir. Sinclair'e göre; bu ilke en basit haliyle iki sözcüğün eş zamanlı olarak seçilebilmesi/ kullanılabilmesi olarak görülmüş (*tabii ki*) ve tek bir sözcük olarak kullanıldığını belirtilmiştir (*belki, neyse, başka*).

[2]Howarth'da Cowie'nin sözcük birlikteliği sınıflandırmasını benimsemiş ve eş dizimleri "bir unsurunun gerçek anlamında, diğerinin ise özelleşmiş anlamda kullanıldığı birliktelikler olarak değerlendirmiştir. Howart'ın eş dizimlilik hakkındaki görüşleri için bk. Howarth, P. (1996). *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*. Niemeyer., Howarth, P. (1998a). "The Phraseology of Learners'Academic Writing". *Phraseology: Theory, Analysis and Applications,* (Ed. A. P. Cowie). Oxford University Press, 161-186., Howarth, P. (1998b). "Phraseology and Second Language Proficiency". *Applied Linguistics*, 19/1, 24-44., Cowie, A. P. and Howarth, P. (1996). "Phraseological Competence and Written Proficiency", in G. M. Blue ve R. Mitchell (eds.). *Language and Education (British Studies in Applied Linguistics 11).* Multilingual Matters, 80-93. Melçuk'un eş dizimlilik hakkındaki görüşleri için bk. Melçuk, I. (1998). "Collocations and Lexical Functions". *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*, (Ed.: A. P. Cowie). Clarendon Press, 23-53.

(commutability/ substitutability) ölçütleriyle belirler. Şeffaflık ölçütü, birleşimi oluşturan unsurların ve birleşimin kendisinin gerçek ya da mecazi bir anlam taşıyıp taşımadığıyla; değiştirilebilirlik ise, birleşimdeki unsurların başka unsurlarla değiştirilip değiştirilemeyeceğiyle yahut ne derece değiştirilebileceğiyle ilgilidir (Cowie, 1981: 224). Cowie bu ölçütler temelinde saf deyimler (pure idioms) için bileşenlerinin değiştirilebilirliğinin imkânsız olduğunu, birlikteliğinin özelleşmiş bir anlamının bulunduğunu ve bu özelleşmiş anlama gerçek anlamlarından ulaşılamayacağını belirtir. Değişmeceli deyimler (figurative idioms) için bileşenlerinin çok az değiştirilebilidiğini; birlikteliğin özelleşmiş bir anlamının olmasına karşın gerçek anlamının hâlâ yoruma açık olduğunu ifade eder. Ona göre sınırlı eş dizimlerin bileşenlerinin değiştirilebilirliği sınırlı ölçüde mümkündür ve değiştirilebilirlik konusunda keyfî sınırlılıklar bulunmaktadır. Cowie, serbest birliktelikler içinse unsurlarının değiştirilebilirliğinin sınırlarını anlam bilimsel olarak temellendirildiğini; sözcük birlikteliğinin tüm unsurlarının gerçek anlamda kullanıldığını söylemiştir (1994: 3169). Kısacası Cowie, eş dizimi en az bir unsurunun diğer unsurun anlamını değiştirmemek şartıyla değiştirimin mümkün olduğu sözcük birleşmeleri (1981: 224) olarak görmüştür.

Cowie'nin görüşlerinden hareketle Türkçedeki eş dizimler ve bu eş dizimlerin konumları, serbest birliktelikler ve deyimlerle karşılaştırılıp örneklendirilerek daha iyi betimlenebilir. Türkçe Sözlük'te ilk anlamı "üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek" (TS: 2481) olan "ver-" fiili, tabiatı itibariyle para/elma/şeker vb. sözlük birimlerle bir araya gelebilir. Her iki unsurunun da gerçek anlamda kullanıldığı bu serbest birliktelikler, Doğan'a göre bileşenlerinden biri diğerinin anlamını değiştirmeden başka sözlük unsurlarıyla söz dizimi kuralları ve anlamsal sınırlılıklar müsaade ettiği sürece sınırsız değiştirim olasılıklarına sahiptir (2023: 105).

Sınırlı eş dizimler, fiil unsurunun isim unsuru tarafından belirlendiği, fiilin özelleşmiş bir anlam kazandığı (Cowie ve Howarth, 1996: 81), gerçek anlamda kullanılan unsurun isim; özelleşmiş anlamda kullanılan unsurun ise fiil olduğu sözcük birleşmeleridir (Doğan, 2022: 385). Fiil unsuru isim unsuruna bağımlı durumdadır. Söz gelimi "zaman" sözlük birimi, "ver-" fiiline "ayırmak, harcamak" (TS: 2481) anlamını yükleyerek *zaman vermek* eş dizimini oluşturmaktadır. Bu eş dizimde "zaman"ın, aynı eş dizim anlamını karşılayacak şekilde "süre" ve "vakit" sözlük birimleri ile değiştirimi mümkündür. "Yasak", "kural" ve "kanun" sözlük birimleri ise "del-" fiiliyle "düzeni bozmak" anlamını karşılayacak şekilde eş dizimlenebilirken, bu sözlük birimlerle aynı kavram alanında olmasına rağmen "ferman" sözcüğü "del-" fiiliyle eş dizimlenememektedir. Dolayısıyla eş dizimlerde değiştirim nedensizce kısıtlıdır; eş dizimsel bir sınırlılık bulunmaktadır.

Külah kapmak ve *dümen çevirmek* birliktelikleri değişmeceli deyimlerdir. *Külah kapmak* hem gerçek anlamında "dondurmacıdan külahı almak" hem de mecaz anlamında "düzen, dalavere ile bir işin başına geçmek" anlaşılabilir. Benzer şekilde *dümen çevirmek*, "gemiye yön vermek" gerçek anlamıyla da "hileye, düzene başvurmak" olarak mecaz anlamıyla da anlaşılmaya açıktır. Çünkü değişmeceli deyimlerin bir anlam birliği oluşturmasına karşı bileşenlerinin toplamına eşit gerçek okumanın da mümkün olduğu deyimleri ifade etmektedir (Doğan, 2023: 124). Dolayısıyla değişmeceli deyimler gerçek anlamlarını korurlar. Saf deyimlerde ise değişmeceli deyimlerde olduğu gibi bir değiştirim olmamaktadır. Örneğin *dümen çevirmek* deyiminin isim unsuru deyim anlamını koruyacak şekilde "dolap" sözcüğüyle değiştirimi mümkün olabilmektedir. Deyimi oluşturan unsurlar ise mecaz anlamda olup, bu unsurların anlamından deyim anlamına ulaşmak imkânsızdır. *Boyun eğmek, sırt çevirmek, ateş püskürmek* vb. birliktelikler, birlikteliği oluşturan unsurların tümünün özel anlamda olması ve değiştirilebilirliğin olmaması sebebiyle saf deyim kategorisindedir.

Eş dizimler, dilden dile farklılık gösteren, bir dilin tarihî lehçelerinde de farklı söz dizimsel/ dil bilgisel yapılarda tespit edilebilen sözcük birleşmeleridir. Bu sebeple, Türkiye Türkçesindeki eş dizimlilik çalışmalarında kullanılan yöntemler ve bu yöntemlerle elde edilen veriler, tarihî metinlerde farklılık gösterebilir. Tarihî bir metni anlamlandırırken her bir sözcüğün anlam bakımından bağlı bulunduğu çevre yani anlamsal seçme sınırlılığı dikkate alınarak birliktelik oluşturduğu yapıların anlamları bir bütün olarak bilinmelidir (Ağca, 2019: 15). Bu hususta, Eski Türkçe metinlerde, söz varlığı esas alınarak eş dizimlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu metinlerde özellikle ikileme ve tamlama gibi söz öbekleri sıklıkla kullanılmakta ve söz öbekleri bulundukları bağlamda tek bir sözcük hüviyetine bürünmektedir. Aşağıda, tamlamaların yer aldığı Eski Türkçe eş dizim örnekleri verilmiştir. Bu bağlamlar incelendiğinde, "merhamet" anlamının oluşabilmesi için *yarlıkançuçı* ve *köngül* (i); "inanç"

anlamının oluşabilmesi için *süzük* ve *köngül* (ii), "bilinç" anlamının oluşabilmesi için *bilig* ve *köngül* (iii), "şehvet" anlamının ortaya çıkabilmesi içinse *amranmak* ve *köngül* (iv) sözcükleri bir araya gelerek kalıplaşmıştır. *Könilik yolu* (v) tamlaması da tek bir gösterilene işaret eder. Bu birliktelikler ayrıca bir eş dizim olup fiillerle birleşmesi neticesinde üç unsurlu eş dizimler ortaya çıkmaktadır. Nitekim Tutin (2009) gibi bazı araştırmacılar tarafından eş dizimlerin temelde iki unsurdan oluştuğu fakat üç veya daha fazla unsurdan da oluşabileceği belirtilmiş ve bu eş dizimler farklı terimlerle ifade edilmiştir. Örneğin üçlü eş dizimleri Hausmann (2004) "eş dizimsel diziler" (*collocational chains*) olarak adlandırmıştır. Spohr üçlü eş dizimleri (2005) "eş dizimsel kümeler" (*collocational cluster*) olarak değerlendirmekle birlikte bu iki terim arasında ayrım yapmıştır Eş dizimsel kümelerde, eş dizimlerin ortak bir tabanı paylaşmadığını, eş dizimsel dizilerde ise unsurların ortak bir tabanının bulunduğunu belirtmiştir (2005: 10). Buna göre aşağıdaki eş dizimlerde *yarlıkançuçı köngül* bir eş dizim oluştururken *köngül evril-*'in de bir eş dizim oluşturduğunu görmek mümkündür. Buna benzer şekilde, *köngül bul-* (ii) *köngül öç-* (iii), *köngültin két-* (iv) ve *yol aç-* (v) birliktelikleri de birer eş dizimdir.

(i) **yarlıkançuçı köngül evril-** (merhametli gönül dönmek) eşd. "merhamet duymak; merhametli davranmak" *tolp tınlıgka bir yanglıg yarlıkançuçı köngülüngüz evrilür* (SuvKaya: 16750 [622]) "Bütün canlılara aynı şekilde merhamet duyarsınız."

(ii) **süzük köngül bul-** (temiz gönül bulmak) eşd. "inanç bulmak; inanca ulaşmak" *arjilar agınçsız evrilinçsiz süzük köngül bulup engite etözin tengri burkan üskinte çökütü olurtılar* (BT XXXVII: 03211-03212 [382]) "Kâhinler dönüşü olmayan$_2$ (bir) inanca ulaşıp eğilerek, vücuduyla tanrı *Buddha* huzurunda diz çöküp oturdular."

(iii) **bilig köngül öç-** (bilgi, gönül sönmek) eşd. "bilinç$_2$ sönmek; bilinç$_2$ yok olmak" *tavranmak öçser bilig köngül öçer* (MaitrHami: 15.9b$_{9-10}$ [379]) "Çaba sönerse bilinç$_2$ söner."

(iv) **amranmak köngültin két-** (şehvet gönülden gitmek) eşd. "şehvetten/ihtirastan uzaklaşmak; arzusu geçmek" *amranmak köngültin kétyük siz* (SuvKaya: 12900-12901 [493]) "Şehvetten uzaklaştınız."

(v) **könilik yolı aç-** (doğruluk yolu açmak) eşd. "doğruluğun önünü açmak" *boş azad kişi barça eḍgü ḳulı/sen eḍgü ḳılu aç könilik yolı* (KB: 2307) "Özgür$_2$ insanların hepsi iyiliğin kuludur; sen iyilik yaparak doğruluk yolunu aç."

İkilemelerin yer aldığı Eski Türkçe örnekler aşağıda sunulmuştur. *il törü* "devlet" (vi), *kut küsüş* "istek" (vii); *korkınç ayınç* "korku" (viii), *avant tıltag* "sebep" (ix), *hürmet aġırlıḳ* "saygı" (x) ve *yap yup* "ayartma" (xi) anlamına sahip ikilemelerdir. Eski Türkçenin, özellikle Eski Uygurcanın karakteristik özelliğini yansıtan bu ikilemeler, fiil eş dizimlerinin isim unsurunu oluşturmaktadır.

(vi) **ilin törüsin al-** (ilini, töresini almak) eşd. "ülkesini$_2$ ele geçirmek" *Tabgaç kaganka ilin törüsin alı bérmiş* (KT D 8) "Çin hükümdarı, onların ülkesini$_2$ ele geçirmiş."

(vii) **kut küsüş örit-** (saadet, istek uyandırmak) eşd. "istek$_2$ oluşturmak; istek$_2$ duymak" *alku tınlıglarka asıg tusu bolzun tép kut küsüş öritü sözlegülük ol* (BT XXXVI: F100 [167]) "Bütün canlılara faydalı$_2$ olsun deyip istek$_2$ duyarak konuşacaktır."

(viii) **korkınç ayınç alkın-** (korku, endişe yok olmak) eşd. "korku/tehlike$_2$ bitmek; tehlike$_2$ kaybolmak" *kamag korkınç ayınç alkınzun tép yarlıkadı* (BT L: 0466 [104]) "Bütün tehlikeler$_2$ bitsin, deyip lütfettti."

(ix) **avant tıltag turgur-** (sebep, neden yaratmak) eşd. "sebep$_2$ oluşturmak; sebep$_2$ doğurmak" *tükel bilge tengri tengrisi burkannıng yértinçü yér suvda belgürmişin utgurak ukzun avant tıltag turgurzun* (MaitrHami: 1.13a$_{28-29}$ [77]) "Tam bilgili tanrılar tanrısı *Buddha*'nın yeryüzünde$_2$ belirdiğini şüphesiz anlasın; (bir) sebep$_2$ oluştursun."

(x) **hürmet aġırlıḳ ḳıl-** (hürmet, saygı kılmak) eşd. "saygı$_2$ göstermek" *ilig il begi ol boḍunḳa uluġ/angar ḳılġu hürmet aġırlıġ ḳamuġ* (KB: 4996) "Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü saygıyı$_2$ göstermek gerek"

(xı) **yap yup kıl-** (hile, aldatma kılmak) eşd. "ayartmak; kandırmak" *yap yup kıltı* "Aldattı ve ayarttı." (DLT 514 [413])

Tutin, bazı eş dizimlerin üç veya dört unsur içerebildiğini söyleyerek bu tür eş dizimlerin iki veya üçlü unsurların birleşmesi olarak görmüştür. Ona göre, *to pay close attention* (çok dikkat etmek) dizisi, *to pay attention* (dikkat etmek) ve *close attention* (yakın ilgi) olmak üzere iki eş dizime ayrıştırılabilir (2009: 1455). Buna göre ikiden fazla unsura sahip eş dizimler söz öbeklerini veya yine bir eş dizimi içerebilir. Eski Türkçede ise çok unsurlu eş dizimlerden kasıt, eş dizimleyici ögenin ikileme veya ayrı bir eş dizime sahip olmasıdır. Örneğin, *süzük kértgünç köngül örit-* (xiii) eş diziminin eş dizimleyici unsuru bir ikileme (*süzük kértgünç*) ve dört ayrı eş dizim içermektedir (*süzük kértgünç köngül, kértünç köngül, süzük köngül örit-, kértgünç köngül örit-*). Bu eş dizimdeki *köngül* sözcüğü, yukarıda bahsedildiği üzere tek bir kavrama karşılayan soyut sözcükler yapar. Söz konusu sözcüğün tek bir kavramı karşılaması için yine tek bir kavramı ifade eden *süzük kértgünç* "inanç" ikilemesiyle birleşmiştir: *süzük kértgünç köngül* "inanç" kavramını karşılamıştır. Özellikle Eski Uygurcada eş dizimlerin isim unsurlarının, bir isim ve tamlamanın birleşimiyle oluştuğu örnekler de bulunmaktadır. Örnek (xii)'deki *edgü kılınç* esasen "sevap" anlamını taşımakta, kendinden önceki *buyan* sözcüğü ile aynı anlama gelmektedir. Örnek (xiii)'te *kértgünç köngül* "inanç" anlamına gelmekte ve *süzük* sözcüğü ile aynı anlamı taşımaktadır. Örnek (xiv)'te de *yokay köngül* "kibir" anlamını teşkil etmekte ve *kövenç* sözcüğü ile aynı anlamdadır. İsim + tamlama yapısındaki bu öbeklerin kalıplaşarak tek bir sözcüğü ifade ettiği açıktır. Söz konusu birleşimlerin de Eski Türkçe eş dizimlilik çalışmalarında değerlendirilmesi gerekmektedir.

(xii) **buyan edgü kılınç al-** (sevap, iyi amel almak; *buyan* < Soğd. *pwny'n* << Skr. *puṇya*) eşd. "sevap$_2$ almak/kazanmak" *yme bititser neçe tenglig buyan edgü kılınç alır erki* (BT XXXVII: 07892 [638]) "Yine yazdırsa ne kadar sevap$_2$ kazanır acaba?"

(xiii) **süzük kértgünç köngüli as-** (temiz, imanlı gönlü çoğaltmak) eşd. "inancı$_2$ artmak; imanı gelişmek" *süzük kirtgünç köngülin asıp üstep nomladaçı nomçı üze yolçı yérçi ulug bahşı sakınçın turgurup* (SuvKaya: 11007-11008 [436]) "İnancı artıp$_2$ vaaz veren vaiz üzerine rehber$_2$ (olan) yüce üstat düşünüp..."

(xiv) **kövenç yokay köngülüg tit-** (gururlu, kibirli gönlü bırakmak) eşd. "kibri$_2$ terk etmek; gururu bir kenara bırakmak" *küvenç yokay köngülüg titmiş ıdalamış atlıg tengri burkan kutınga yükünür biz* (BT XXV: 2268 [200]) "Kibri$_2$ bırakmış$_2$ (olan) adlı tanrı *Buddha* saadetine secde ederiz."

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak Eski Türkçenin söz varlığı ve dizimsel özelliklerinin dikkate alınması neticesinde eş dizimler, en az iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan eş dizimleyici unsurunda söz öbeği bulunabilen, serbest birliktelikler ve deyimler arasında yer alan, serbest birliktelikler kadar açık olmayan fakat deyimler kadar da donukluk göstermeyen sözcük birliktelikleri olarak tanımlanabilir. Sınırlı eş dizimlerse bir unsurunun özel bir anlam taşıdığı ya da değiştirimin kısıtlı olduğu birlikteliklerdir. Fiil eş dizimlerinde özelleşmiş anlamda kullanılan unsur fiillerdir. Türkçenin gelişme ve yayılma alanlarına göre fiillerin kullanım sıklığı göz önüne alındığında, Benson (1985)'un da belirttiği üzere isim + fiil biçiminde kurulan fiilsel eş dizimlerin, dillerde en üretken ve yaygın olarak kullanılan eş dizim türlerinden olduğu görülür. Bu sebeple çalışmamızda seslik değişmelerle Türk dilinin bütün dönemlerinde kullanılmış olan *bér-* fiilinin isimlerle oluşturduğu sınırlı eş dizimler tespit edilmiştir.

KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışmada *Eski Türkçe* kavramı runik harfli Eski Türkçe Yazıtları, Uygur ve Karahanlı Türkçesini kapsayacak içerikte kullanılmıştır. Köktürkçe için, Moğolistan, Yenisey ve Kırgızistan'da bulunan eski Türkçe yazıtlar; Uygur Türkçesi için Manihaist ve Budist çevreye ait kitap hacmindeki yazmalar; Karahanlı Türkçesi içinse *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't- Türk* incelemeye tâbi tutulmuştur. Eş dizimler, şeffaflık ve değiştirilebilirlik ölçütleri yardımıyla anlam bilimsel yaklaşımla tespit edilmiştir. Çalışma, sınırlı eş dizimlilikle sınırlandırılmıştır.

Bulguların aktarımında tespit edilen eş dizimler, önce parantez içinde sözlük anlamıyla yazılmıştır. Ardından (varsa) alıntı sözcüklerin kökeni belirtilmiştir. Daha sonra birlikteliğin eş dizim

anlamı verilerek eş dizimlerin geçtiği metinlerden birer bağlam yazılmıştır. Runik harfli Eski Türkçe Yazıtlarından ve Uygur metinlerinden alınan bağlamların çevirisi tarafımızca yapılmış; *Dîvânı Lügati't-Türk* metninden alınanlarda kaynağa bağlı kalınmıştır. *Kutadgu Bilig* metninde ise eş dizimlerin anlamını tam olarak yansıtabilmek amacıyla bazı beyitlerin çevirisinde değişiklikler yapılmıştır. Benzer anlamları olan eş dizimlere gönderme yapmak amacıyla (→ / ←) işaretleri kullanılmıştır.

ESKİ TÜRKÇEDE *BÈR-* FİİLİNİN EŞ DİZİMLERİ VE TANIKLARI

abişék bér- (takdis vermek [*abişék* < Skr. *abhiṣeka*]) eşd. "takdis edilmek; kutsanmak"

çoglug yalınlıg vçiranıng mandalınta abişik bérmiş bahşını neteg körgülük ol (BT VIII: A257 [48]) "Parıltılı elmasın (*vajra*) *maṇḍala*sında takdis edilmiş hocayı nasıl görecek."

açıg bér- → boşug bér-, ögdir bér-, ögdir ançu bér- (bağış vermek) eşd. "bahşiş/ödül vermek; ihsanda bulunmak"

açıġ bérse begler tilin eḍgü söz/ tapuġçı yuluglar beginge et öz (KB: 2977) "Beyler ihsanda bulunur ve iyi sözle takdir ederse; hizmetkâr da kendisini beyine feda eder."

adiştid bér- → erk bér-, küç bér-, küç küsün bér- (büyü ile kontol etme yetkisi vermek [*atiştid* < Skr. *adhiṣṭhita*]) eşd. "yetkili kılmak; yetkilendirmek"

dyan dantiralarıg bışrunguka adiştid bérü yarlıkazunlar (UigTot: 1025 [164]) "*(Dhyānatantra)* meditastyon için yetki verip buyursunlar."

agırlık bér- (hürmet vermek) eşd. "değer vermek; değerli kılmak"

yaġız yér yaşıl kökte erdi küsüş/ angar bérdi tengri aġırlıḳ üküş (KB: 44) "Yağız yerde de azizdi mavi gökte de; Tanrı ona çok değer vermişti."

ajun bér- → can bér (II) (dünya vermek [*ajun* < Soğd. *"zwn ~ ʾzwʾn(h)*]) eşd. "hayat vermek; yaşam sunmak"

makişvari tengrike yükünge li kelmişingke manggal kut ajun bérsün (BT XIII: 60b$_6$ [191]) "*Maheśvara* Tanrı'ya secde etmek için geldiğinde (Tanrı ona) şans, bereket (ve) hayat versin."

'aleyk bér- → cevâb bér-, kéginç bér-, yanut bér- (aleyküm selam demek ['*aleyk* < Ar. *'aleyküm selam*]) eşd. "(selamına) karşılık vermek; selam vermek; mukabele etmek"

selam ḳıldı élig eng aşnu körüp/ 'aleyk bérdi zahid selamḳa turup (KB: 5036) "Karşılaşınca önce hükümdar selam verdi; zahit ise yalnız onun selamına mukabele etti."

alık bér- (heves vermek) eşd. "taviz/ödün vermek"

et özke alıḳ bérme egme boyun/ avınçı saḳınç ol tileki oyun (KB: 3629) "Vücuda taviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ıztırap, ettiği de hava ve hevestir."

alkış bér- (övgü vermek) eşd. "övgüde bulunmak; methetmek"

amarınga prdikasanbut kutınga alkış bérür (MaitrHami: 2.7a$_{27}$ [112]) "Başkalarına, yalnız aydınlanmışın onuruna övgü verdi."

ilig bérdi alḳış kör ay toldıḳa/ ayur tünle kündüz manga tur baḳa (KB: 760) "Hükümdar Ay Toldı'yı övdü ve dedi ki: sen gece gündüz benim hizmetimde bulun."

arzu bér- → arzu tilek bér-, ömiş bér-, tilek bér-, tilek arzu bér- (arzu vermek [*arzu* < F. *ārzū*]) eşd. "isteğini vermek; arzusunu yerine getirmek"

tiler erdim émdi séni teg kişi/ bayat bérdi arzu ay erde başı (KB: 752) "Ben de şimdi senin gibi bir insan diliyordum; ey insanların ileri geleni, Tanrı arzumu verdi."

arzu tilek bér- → ömiş bér-, tilek bér-, tilek arzu bér- (arzu, dilek vermek [*arzu* < F. *ārzū*]) eşd. "isteğini$_2$ vermek; isteğini$_2$ yerine getirmek" **← arzu bér-**

bayat bérsü arzu tileking tükel/ tükel ḳıldıng arzum aya eḍgü fal (KB: 5613) "Ey iyi baht, tüm arzularımı yerine getirdin; Tanrı sana (da) tüm isteğini$_2$ versin."

asıg bér- (fayda vermek) eşd. "fayda sağlamak; faydalı olmak"

…emgeklerig ozgurup edgülüg asıg bérteçi… (BT XXV: 1287 [134]) "… ızdıraplarından kurtarıp iyilik (yapacak ve) fayda sağlayacak…"

ḥıyanet ḳayu yérde ursa aḍaḳ/ asıġ bérgü barça ḳaçar keḍ yıraḳ (KB: 2865) "Hıyanet nereye ayak basarsa, faydalı olan her şey oradan çok uzaklara kaçar."

asıg tusu bér- → iş bér-, iş küç bér-, tapıg bér- (fayda, istifade vermek) eşd. "hizmet$_2$ vermek; iş yapmak"

bir kişi bir künte tükel yüz yartmak asıg tusu bérser… (MaitrHami: 4.1a$_{17}$ [201]) "(Eğer) bir kişi bir günde tam olarak yüz gümüş para (karşılığında) hizmet$_2$ verirse…"

at bér- (ad vermek)

I. eşd. "ad koymak; adlandırmak"

apa oğlını émdi erklig bayat/törütti éki iş üçün bérdi at (KB: 4854) "Kadir Tanrı insanoğlunu iki şey için yaratmış ve bundan dolayı ona bu adı vermiştir."

II. → at bér- (II), él bér-, élig bér-, beglig bér-, kur bér-, kur orun bér-, vezirlik ver- eşd. "unvan/ makam vermek; rütbe sahibi yapmak"

biriki oguşum, türk begler, türk bodunum. sizke at bértim (BK K 13 [552]) "Birlik hâlindeki soyum, Türk beyleri, Türk milletim, size makam verdim."

beg angar āt bérdi "Bey ona unvan verdi." (DLT: 52 [37])

'ata bér- (ihsan vermek [*'ata* < Ar. *'aṭā'*]) eşd. "ihsan etmek; bağışlamak"

munı bérding émdi manga sen 'ata/ ḳılur men munıng şükri yüz ming ḳata (KB: 3058) "Onu sen bana ihsan ettin; bunun için yüz bin defa şükrederim sana."

āyat bér- → belgülüg bér-, nişān bér- (alamet vermek [*âyat* < Ar. *âyet*]) eşd. "alamet göstermek; belli etmek"

bu tüş 'ilmi körgil baġırsaḳ bayat/ ḳulı eḍgüsin ḳoldı bérdi ayat (KB: 4370) "Bu düş ilmine bak, merhametli Tanrı kulunun iyiliğini arzuladı ve ona çeşitli alametler gösterdi."

basıg salıg bér- → birim öteg bér-, tavar bér,- tsang bér- (vergi, harç vermek) eşd. "vergi$_2$ ödemek"

borlukçı kezikte barça basıg salıg bérgü bolmış üçün nom kulı çipin bay temür bu üçegü salıgını buyan ky-aka bérzün (BT XLIII: Kez02$_7$ [111]) "Bağcı, zamanında bütün hizmetleri yerine getirdiği için Nom Kulı, Çipin ve Bay Temür, bu üçü vergisini Buyan Kaya'ya versin."

beglik bér- (beylik vermek) eşd. "rütbe vermek; beylik mertebesini layık görmek"

aġırladı bérdi bu beglik sanga/ munıng şükri ḳılġıl ay bilgi kénge (KB: 5470) "Lütuf ederek sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan, buna şükret."

belgülüg bér- → nişân bér- (belirti vermek) "nişan göstermek; belli etmek" ← **âyat bér-**

tilegil pudkıl belgülüg béreyin tép (BuddhUig I/II: 270 [207]) "İnsan istesin, işaret vereyim, deyip…"

bilge bilig bér- (bilge, bilgi vermek) eşd. "hikmetli bilgiyi aktarmak"

işvarı tengrining bilge bilig bérmeki tıltagında tugar ermez (AbhiSho I: 4278 [288]) "*Īśvara* Tanrının hikmetli bilgi vermesi sebebiyle doğanlardan olmaz."

bilig bér- (ilim vermek) eşd. "bilinçli kılmak; akıl vermek"

anta kisre tengri bilig bértük üçün özüm ök kagan kıştım (T I B 6) "Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat kendim kağan yaptım."

bizni üçün boşunmak bilig bérti (ClarkMani: LH-II$_4$ [248]) "Bizim için, bağışlanmamız (için bize) bilgi verdi."

bayat ḳılmış émdi sanga eḍgülük/ bilig bérmiş erdem uḳuş ög ülüg (KB: 3200) "Tanrı sana şimdi lütfetmiş bilgi vermiş; erdem, akıl ve anlayış nasip etmiş."

bérim öteg bér- → tavar bér-, tsang bér- (borç, ücret vermek) eşd. "vergi$_2$ vermek/ ödemek" ← **basıg salıg bér-**

béş tümen kalp sansarta bérim öteg bérgülük agır ayıg kılınçı arıyu kétip tarıkıp abita burhan ögsinte adırtlıg toggalı bolurlar (UK: 273 [124]) "Beş bin zaman *Saṃsāra*da vergi verdiği çok kötü amellerini temizlereyek yok edip$_2$ *Amitābha Buddha* karşısında farklı (bir şekilde) doğacaklardır."

bitig bér- (yazı vermek) eşd. "sözleşme/ senet vermek; sözleşme yapmak"

eşekni bérginçe bu yérimni yézün tép nişan çızıp bitig bérdim (KeskinHukuk: HaKi02/16 [166]) "Eşeği verene kadar bu yerimi kullansın diye işaret çizip sözleşme yaptım."

borluk bér- (üzüm bağı vermek) eşd. "bağ/ bahçe vermek"

bu borluk tengince éki borluk bérip sözleri yorımazunlar (KeskinHukuk: BaSa01/15 [132]) "Bu bağ dengince iki bağ versinler (ve) sözleri geçerli olmasın."

boşgut bér- → nom boşgut bér-, videş bér- (ders vermek) eşd. "eğitim vermek; öğretmek; yetiştirmek"

… atlıgdın boşgut bérmekler… (BT XXXVIII: Jw07 [250]) "… ünlü kişiden ders vermek…"

boşug bér- → ögdir bér-, ögdir ançu bér- (izin vermek) eşd. "ihsan vermek" ← **açıg bér-**

ya yat baz yalavaç keliş ya barış/ boşuġ bérgü açıġ olarḳa tegiş (KB: 2495) "Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların hakkı olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar."

boşug kşanti bér- → boşug yarlıg bér-, karmşuhun bér-, kşanti boşug bér- (bağışlanmak, af vermek [*kşanti* < Skr. *kṣānti*]) eşd. "affetmek; bağışlamak"

bursang kuvrag birgerü boşug kşanti bértiler (BT XIII: 12$_{74}$ [79]) "Cemaat$_2$ hepsini birlikte bağışladı."

boşug yarlıg bér- → karmşuhun bér-, kşanti boşug bér- (bağışlama, talimat vermek) eşd. "müsaade$_2$ vermek" ← **boşug kşanti bér-**

pırşançi kan yme kayuta kel bar kılur erser tıdıgsızın tilegüke boşug yarlıg bérü yarlıkadı. (BT III: 240 [38]) "*Purşançi* han yine nerede bir oraya bir buraya yürüyorsa, hiçbir engel olmadan dilediğine izin$_2$ vererek buyurdu."

buşı bér- → darmadan bér- (sadaka vermek [*buşı* < Çin. 布施 *bu shi*]) eşd. "(birine karşılıksız olarak) eşya/ mal mülk vermek; yardımda bulunmak"

ékinti kün ol ok yaylıkta kün tengri körkin urup erdini böz buşı bérdi (Ht V: 1123 [136]) "İkinci gün o, hemen yazlıkta gün Tanrı (*Devasūrya*) suretini bırakıp kumaş mücevheri sadaka verdi."

buyan bér- → **muyan bér-** (iyi amel vermek [*buyan* < Skr. *puṇya*]) eşd. "sevap vermek"

ötrü olarnı érinçkep tsuyurkap buyan bérgelir üçün… (SuvKaya: 6406 [289]) "Sonra onlara acıyıp, merhamet edip sevap verdiği için…"

can bér- (can vermek [*can* < F. *cān*])

I. → **isig öz bér-, öz bér-** eşd. “canını feda etmek; ölmek”

er at körse ötrü sevinçlig bolur/ yaġı oġrı bolsa sevüg can bérür (KB: 2404) “Askerler bunu görünce sevinirler; savaş günlerinde de sevgili canlarını verirler.”

II. eşd. “can bahşetmek; yaşam vermek” ← **ajun bér-**

bayat bérdi erdi angar can revan/ yana yandru aldı çıḳıp bardı can (KB: 6296) “Bu ölümlü canı ona Tanrı vermişti; şimdi bunu geri aldı can da çıktı gitti.”

cevab bér- → **kéginç bér-, yanut bér-** (cevap vermek [*cevab* < Ar. *cevāb*]) eşd. “cevaplamak; karşılık göstermek” ←**‘aleyk bér-**

sanga söz ayıtsa ötün söz çını/ cevab bérse yarlıġ tegürgil köni (KB: 4060) "Sana bir söz sorarsa doğruyu söyle; cevap verirse emrini sadakatle yerine getir.”

çahşapat bér- → **törü bér-, yarlıg bér** (disiplin vermek [*çahşapat* < Skr. *śikṣāpada*]) eşd. “emretmek; kural koymak”

bodisatavlar çahşapatın bérdi. mungadınçıg nomug örittürdi (Ht VII: 1521-1522 [133]) “*Bodhisattav*lar emrini verdi; bunun gibi öğretiyi anlattılar.”

darmadan bér- (*dharma* sadakası vermek [*darmadan* < Skr. *dharmadāna*]) eşd. “sadaka vermek” ← **buşı bér-**

yüz ujiklig daranını sözlep kşanti kılınıp at mangal şlök sözleyü darmadan bérgü ol (SuvKaya: 591-592 [102]) “Yüz heceli büyü sözlerini söyleyip tövbe ederek, uğurlu$_2$ dizeleri (de) söyleyerek sadaka verecektir.”

devlet bér- → **énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér-** (devlet vermek [*devlet* < Ar. *devlet*]) eşd. “mutluluk vermek; bahtiyar kılmak”

bayat bérdi devlet ay terken ḳutı/ anıng şükri ḳılġu oḳıp ming atı (KB: 109) “Ey devletli hükümdar, Tanrı sana mutluluk verdi; adını bin kere zikrederek ona şükretmek gerekir.”

edgü bér- → **edgülük bér-, ‘inayet bér-** (iyi vermek) eşd. “iyilik getirmek”

bilig bil uḳuş uḳ yorıma yava/ öḍi kelse eḍgü bérür ol küni (KB: 3014) “Bilgi edin, anlayış sahibi ol, zamanını boş geçirme; zamanı gelince, o sana iyilik getirir.”

edgülük bér- → **‘inayet bér-** (iyilik vermek) eşd. “ihsan vermek; iyilik bahşetmek” ← **edgü bér-**

bu barça bayat faẓlı erdi sanga/ ḳamug eḍgülük bérdi ḳızdı enge (KB: 5761) “Bunların hepsi sana Tanrının bir fazlıdır, o sana her türlü iyiliği vermiş, seni sevindirmiştir.”

eman bér- → **seş bér-** (emniyet vermek [*emān* < Ar. *emānāt*]) eşd. “güven duygusu uyandırmak”

taḳı eymenür erdim émdi sanga/ selamın eman bérding émdi manga (KB: 5069) “Yine de senden çekiniyordum; fakat sen selam ile bana emniyet verdin.”

emgek bér- (emek vermek) eşd. “emek harcamak; çaba sarf etmek”

tiriglig isiz ermez emgek isiz/ bu emgekke bérmez tiriglig isiz (KB: 2841) “Ömür aziz değildir, emek azizdir; emek verilmemiş olan bu hayata yazıktır.”

erdem bér- → **fazl bér-** (fazilet vermek) eşd. “erdem/ yetkinlik bahşetmek”

artukrak yene darani tigme tıdıgsız edremig bérü tegingey men (SuvKaya: 12433 [478]) “Dahası, yine *dhāraṇī* adlı engelsiz erdemi veririm.”

törütti öḍürdi seçü yalnguḳuġ/ angar bérdi erdem bilig ög uḳug (KB: 148) “Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi.”

erig bér- → öt bér-, öt erig bér-, öt sav erig bér-, pend bér- (öğüt vermek) eşd. "nasihat etmek; tavsiyede bulunmak"

ḳalı ḳolsa sen tutçı üsteng elig/ er atnı sevindür öge bér erig (KB: 5481) "Eğer sen her zaman üstün gelmek istersen, adamlarını sevindir, öğüt verip överek şevke getir."

etöz bér- (vücut vermek) eşd. "can vermek; canını feda etmek"

etlig kanlıg etözüngüz igidteçi beltürtdeçi atangızka nomlug edgülük etöz béring (BT IX: 161v$_{26-27}$ [140]) "Et (ve) kandan (ibaret) vücudunuzu eğiten$_2$ atanıza, *Dharma*'ya uygun (ve) faydalı canınızı verin."

él bér- (il vermek) eşd. "ülke vermek; saltanat vermek; il hediye etmek"

kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş tengri, él bérigme tengri… (KT D 25 [520]) "Babam kağanı, annem katunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı…"

keldi berü arturu/bérdi élin ertürü/munda kalıp olturu/bükri bolup ün büter "Çok büyük bir orduyla bize geldi. Kibirlenerek haddini aştı. Sonra ilini bize hediye etti. Belini eğerek sesini kısarak bizde oturup kaldı." (DLT: 117 [105])

énç mengi bér- → devlet bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér- (sevinç, mutluluk vermek) eşd. "mutlu$_2$ kılmak; huzur$_2$ vermek"

kamagka énç mengi bérteçi bularka yinçürü töpün yükünüp (SuvKaya: 11642 [455]) "Bunlara saygı gösterip secde ederek herkese huzur$_2$ verecek."

énç turanç bér- → énçgü esengü bér- (sakinlik, durgunluk vermek) eşd. "huzur$_2$ vermek; dinlendirmek"

mengi énç turanç bérip… (BT XXXVII: 03367 [392]) "Sonsuz huzur$_2$ verip…"

énçgü esengü bér- → (rahat, sükûnet vermek) eşd. "huzur$_2$ vermek; dinlendirmek" **← énç turanç bér-**

bu otnung atı yme énçgü esengü bérdeçi ermiş (MaitrHami 14.7a$_{27}$ [354]) "Bu bitkinin adı huzur$_2$ vermekmiş."

fazl bér- (fazilet vermek [*fazl* < Ar. *faḍl*]) "erdem bahşetmek; fazilet nasip etmek" ← **erdem bér-**

bayat bérse faḍlı ḳulınga ḳutun/ bolur ḳılḳı eḍgü ḳılınçı bütün (KB: 1980) "Tanrı kuluna mutluluk ile fazileti nasip ederse; onun doğası iyi ve hareketi mükemmel olur."

haber bér- (haber vermek [*haber* < Ar. *ḫaber*]) eşd. "haberdar etmek; bilgilendirmek"

ayıttı ḳadaşların oḍgurmışa/ esen tép ḫaber bérdi ögdülmişe (KB: 3302) "Odgurmış akrabalarını soruşturdu; Ögdülmiş onların sağ ve salim olduklarını haber verdi."

'inayet bér- (ihsan vermek [*inayet* < Ar. *'inâyet*) eşd. "iyilik vermek; ihsan/ lütuf vermek" ← **edgü bér-, edgülük bér-**

bayat kimke bérse'inayet ülüg/ tilekke tegir boldı atlıġ külüg (KB: 1797) "Tanrı kime lütuf verir ve kısmet verirse, o dileğine kavuşur, şöhret sahibi$_2$ olur."

isig öz bér- → öz bér- (can, ruh vermek) eşd. "can$_2$ vermek; can$_2$ını feda etmek" ← **can bér-**

men yme isig öz bérmiş bolayın (BT XXXVII: 02916 [366]) "Ben de canımı$_2$ vermiş olayım."

iş bér- (iş vermek)

I. → iş küç bér- eşd. "işini emanet etmek"

ozgurmak kutgarmak işig bérteçi ertükteg kértü tözüg… (Ht VIII: 1343-1344 [121]) "Kurtarma$_2$ işi verecek öylesine doğru cevheri (*tathatā*)…"

könilik bütünlük kerek işçike/ anın bütse begler işin bérgüke (KB: 2211) "Hizmetkârın doğru ve dürüst olması gerekir ki, beyler inanıp güvenerek işlerini ona versin."

II. → tapıg bér- (II) eşd. "hizmet vermek; hizmet etmek" ← **asıg tusu bér-, basıg salıg bér-**

tengrikenke işig bérting téyin yarlıkamış (O B: 6 [208]) "Efendimize hizmet verdin, diye buyurmuş."

iş küç bér- (iş güç vermek) eşd. "hizmet$_2$ vermek; hizmet$_2$ etmek" ← **asıg tusu bér-, iş bér-, tapıg bér- (II)**

yiçe işig küçüg bérgil tédim. (MÇ D 5 [297]) "Tekrar hizmet$_2$ ver, dedim."

'izz bér- (izzet vermek ['*izz* < Ar. *'izzet*]) eşd. "şeref vermek; ululuk vermek"

bayat bérse 'izzin yoḳ ol gayeti/ üküş raḥmet içre özüng raḥatı (KB: 5239) "Tanrı izzet verirse, bunun sonu yoktur; bol rahmet içinde rahat yaşarsın."

karmşuhun bér- → kşanti boşug bér- (günahların affını vermek (*karmaşuhun* < Soğd. *krmšwhn*]) eşd. "affetmek; bağışlamak" ← **boşug kşanti bér-, boşug yarlıg bér-**

karmşuhun bérü yarlıkazun (ClarkMani: LH218 [150]) "Bağışlayarak buyursun."

kéginç bér- → yanut bér- (cevap vermek) eşd. "karşılık göstermek; cevaplamak" ← **'aleyk bér-, cevab bér-**

samtso açari kéginç bérdi (Ht III: 409-410 [75]) "*Tripiṭaka* ustası cevap verdi."

kéngeş bér- (fikir vermek) eşd. "yardımcı olmak"

baġırsaḳ ḳadaşım sen ök sen yaḳın/ kéngeş bér ötegil ḳadaşlıḳ ḥaḳın (KB: 3483) "Sevgili kardeşim, bana yakın olan sensin; bir fikir ver, kardeşlik hakkını yerine getir."

kézig bér- → sap bér- (sıra vermek) eşd. "fırsat vermek"

onı bir at baş kezig bérip lükçüng turpan atka tutzun (KeskinHukuk: BuYön25/4 [240]) "Dört attan birini ilk düzenli iş sırası (olarak) verip Lükçüng ve Turfan (arasında gidecek) ata saysın."

et öz arzu sürgen tapuġḳa tezig/körünmez yaġıḳa bu bérmez kezig (KB: 3628) "Nefsinin arzularını kendisinden uzaklaştıran ve ibadete koşan kişi, gizli düşmana fırsat vermez."

kılk yang bér- → kılık bér-, kişilik bér- (huy, tarz vermek) eşd. "mizaç/tavır$_2$ vermek"

kimi beg törütmek tilese bayat/ bérür aşnu ḳılḳ yang uḳuş yüg ḳanat (KB: 1934) "Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse; ona önce uygun tavır$_2$, akıl ve kol kanat verir."

kılık bér- → kişilik bér- (huy vermek) eşd. "(iyi) huy nasip etmek" ← **kılk yang bér-**

bayat kimke bérse bu eḍgü ḳılıḳ/ bu eḍgü ḳılıḳ birle eḍgü yorıḳ (KB: 1978) "Tanrı kime bu iyi huyu verirse ve bu iyi huyla birlikte iyi gidişatı kısmet ederse"

kın kızgut bér- (ceza, işkence vermek) eşd. "cezalandırmak"

vajirlıg okın tuşguru tokıp ol yekke kın kızgut béreyin (BT XXXVII: 09138-09139 [704]) "Elmastan oklarla karşılayıp vurarak o şeytana ceza$_2$sını vereyim."

kız bér- (kız vermek) eşd. " (evlendirmek için) kız vermek; kızını gelin etmek"

kızımın kalıngsız birtim (S 7 [320]) "Kızımı başlıksız verdim"

kızın bérgeli tapı boltı (Ht IV: 399 [56]) "Kızını vermek için istekli oldu."

fida kıldı barın nengin hem özin/ yalavaç angar bérdi éki ḳızın (KB: 56) "O bütün malını ve kendisini feda etti; peygamber de ona iki kızını verdi."

kişilik bér- (kişilik vermek) eşd. "karakter sahibi yapmak; insanlık vermek" ← **kılk yang bér-, kılık bér-**

kişilik sanga bérdi erklig bayat/ köngül til ḳılıḳ hem köni boldı at (KB: 5880) "Kadir Tanrı sana kişilik verdi; gönlün, dilin, ahlakın ve adın doğru oldu."

korkınçsız köngül bér- (korkusuz gönül vermek) eşd. "cesaret vermek; cesaretlendirmek"

tınlıglarka tünli künli korkınçsız köngül bérdingiz (BT XXXVII: 03369-03370 [392]) "Canlılara gece gündüz cesaret verdiniz."

köngülüg bér- (gönlü vermek) eşd. "isteğini yerine getirmek"

köngülüg bérzün (KP Hamilton: VIII4 [30]) "İsteğini yerine getirsin."

kşanti bér- → kşanti boşug bér- (tövbe vermek [*kşanti* < Skr. *kṣānti*]) eşd. "affetmek" ← **boşug kşanti bér-, boşug yarlıg bér-**

alkugun barça ulug yarlıkançuçı köngülleri üze érinçkeyü yarlıkap kşanti bérü yarlıkasunlar (SuvKaya: 3481 [198]) "Hepsi$_2$, yüce merhametli gönülleriyle acıyarak lütfedip, affederek buyursunlar."

kşanti boşug bér- (af, bağışlama vermek) eşd. "affetmek" ← **boşug kşanti bér-, boşug yarlıg bér-, kşanti bér-**

yalbarmış ödügkiyemni éşidip manga yazukumın boşuyu kşanti boşug bérgil (BT XIII: 22$_{17}$ [131]) "Yalvardığım istekleri duyup, günahlarımı bağışlayıp, (beni) affet."

kur bér- → kur orun bér-, vezirlik ver (makam vermek) eşd. "mevki/makam sahibi yapmak" ← **at bér- (II), él bér-, élig bér-, beglig bér-**

iḍi yaḳşı aymış uḳuşluġ bügü/ tegimsiz kişike bu ḳur bérmegü (KB: 4074) "Akıllı ve hakim insan çok güzel söylemiş: Layık olmayan kişilere bu makamlar verilmemeli."

kur orun bér- → vezirlik ver- (mertebe, yer vermek) eşd. "mevki/makam$_2$ vermek" ← **at bér- (II), él bér-, élig bér-, beglig bér-, kur bér-**

biligsizke bérse begi ḳur orun/ beginge yazıglı munı bil burun (KB: 4077) "Eğer bir bey bilgisizi yükseltir ve ona makam$_2$ verirse; şunu önceden bil ki, o kişi beyine sadakat göstermez."

kut bér- → kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér- (saadet vermek) eşd. "mutluluk vermek; bahtiyar etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-**

yene yérke tengrike burhanka ilke hanka begke işike irinür öpkileyür kut bérmez igidmez tép (BT XXXIII: 18 [118]) "Yine yeryüzüne, göğe, *Buddha*'ya, ülkeye, hana (ve) beye, (kendilerine) mutluluk vermiyorlar diye sitem eder, öfkelenirler."

séni ol törütti sanga bérdi ḳut/ manga bérmegey mü munu sözke büt (KB: 1244) "Seni o yarattı, o sana mutluluk verdi; bana da vermeyecek mi, buna iman et."

kut buyan bér- → mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér- (kut, saadet vermek [*buyan* < Skr. *puṇya*]) eşd. "mutluluk$_2$ vermek; mutlu etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-**

bu nom erdini kayu ilte uyur bérgeli iliglerke yigedinçlig kut buyan (SuvKaya: 11954-11955 [464]) "Bu öğreti mücevheri herhangi (bir) ülkedeki hükümdarlara en üstün saadeti$_2$ verebilir."

kut kıv bér- (talih, şans vermek) eşd. "baht$_2$ vermek; şanslı kılmak"

kut kuvıg bérse idim kulınga/künde ışı yüksepen yokar agar "Allah kuluna baht ve talih verirse onun işi her gün yükselir." (DLT: 161 [140])

kut küsüş bér- (saadet, istek vermek) eşd. "adak$_2$ vermek; adak$_2$ sunmak"

çoglug yalınlıg küçining kut küsüş bérmekining ridı bögülemekining ugurında ermez (AbhiSho I: 1381 [108]) "Haşmetli$_2$ gücüyle adak$_2$ vermesi *ṛddhi* büyüsünün sayesinde değildir."

küç basut bér- → tevfik bér- (güç, yardım vermek) eşd. "yardım$_2$ etmek; destek$_2$ vermek; desteklemek"

barça burhanlar közünmezin küç basut bérip tengriler luular küyü küzedü tutmakı üze (Ht X: 328-329 [102]) "Tüm *Buddha*lar, Tanrılar (ve) ejderhaları korumak için görünmez bir şekilde yardım$_2$ eder."

küç bér- → küç küsün bér- (güç vermek) eşd. "güçlendirmek; güçlü hale getirmek" ← **adiştid bér-, erk bér-**

tengri küç bértük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş; yagısı koń teg ermiş (KT D 12 [512]) "Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibiymiş; düşmanı (ise) koyun gibiymiş."

arıg braman uguşının arıtı üsülmegüsinge adırtlıg otgurak azrua tengri ök küç bérti (BT III: 185 [35]) "Saf *Brahman* halkının (umudu) artık bittiği için şüphesiz *Azrua* Tanrı (ona) hemen güç verdi."

manga küç bér émdi öteyin ḥaḳın/ sevinsü manga bolsu köngli yaḳın (KB: 3060) "Şimdi bana güç ver, onun hakkını ödeyeyim; sevinsin ve bana kalpten bağlansın."

küç küsün bér- (güç, kudret vermek) eşd. "güçlendirmek$_2$; cesaretlendirmek" ← **adiştid bér-, erk bér-, küç bér-**

men olarnı bir yanglıg yıga tire teginip küç küsün bérü teginip... (SuvKaya: 17275-17276 [641]) "Ben onları aynı şekilde bir araya getirmeye çalışıp, güç$_2$ vermek için uğraşıp...".

küdegüke bér- (damada vermek) eşd. "(kızını evlenmesi için bir) erkeğe vermek; kız evlendirmek"

ulatı tataglıg ed tavarlar alku yitlinür béş aylak altı aylak kızlarıg küdegüke bérürler (BT IX: 122r$_{12-13}$ [62-63]) "Dahası, tatlı mal mülklerin hepsi kaybolur; beş aylık altı aylık kızları evlendirirler."

kün bér- (gün vermek) eşd. "gün bahşetmek; gün sunmak"

bayat bérdi bizke bu kün bu künüg/ yava ḳılsa bolmaz bu bulmış öḍüg (KB: 6408) "Tanrı bize bugün bu günü verdi; ele geçen bu fırsatı boşa harcamamalı."

ma'ni bér- (mana vermek [*ma'ni* < Ar. *ma'nā*]) eşd. "anlamlı olmak"

köni sözlemiş körse köngli oḍuġ/ sözi körse ma'nî bérür tü boḍuġ (KB: 4609) "Gönlü uyanık insan çok doğru söylemiş; dikkat edersen, onun sözü çok renkli ve manalıdır."

mengi bér- → ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér- (mutluluk vermek) eşd. "mutlu etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-**

edgü ögli köngüllüg yarukunguz ertingü mengi bérteçi erür (SuvKaya: 9391 [384]) "İyi düşünceli gönüllü ışığınız ziyadesiyle mutluluk verecektir."

muyan bér- (iyi amel vermek [*muyan ~ buyan* < Skr. *puṇya*]) eşd. "sevap vermek" ← **buyan bér-**

manga eḍgü saḳınıp bu söz sözleding/ muyan bérsü tengri saḳınçım yéding (KB: 3684) "Benim iyiliğimi düşünerek bu sözleri söyledin; Tanrı sana bunun sevabını versin, derdimi kendine dert edindin."

nişan bér- (nişan vermek [nişan < F. *nişân*]) eşd. "göstermek; belirtmek" ← **ayat bér-, belgülüg bér-**

bu ay toldı aydı manga berk kişen/ bu bir ḳaç neng ol kör béreyin nişan (KB: 702) "Ay Toldı dedi ki: Benim için bağ ve köstek olacak bir kaç şey vardır; bak, onları belirteyim."

nom boşgut bér- → videş bér- (öğreti, ders vermek) eşd. "vaaz$_2$ vermek" ← **boşgut bér-**

nom boşgut bermeser ikinti taişin mahayan nomlarıg kértgünser uksar… (BT XX: 1130 [136]) "Vaaz$_2$ vermezse, ikinci olarak *Mahāyāna*$_2$ öğretilerine inansa, anlasa…"

ogulluk bér- (evlatlık vermek) eşd. "çocuğunu (yetiştirmesi için) başkasına vermek"

bu éki oglanlarımta turmış atlıg oglumnı sutbakka él törüsi birle ogulluk bérdim (KeskinHukuk: EvlEd01/4 [205]) "Bu iki oğlumdan *Turmış* adlı oğlumu, *Sutbak*'a ülke töresine göre evlatlık verdim."

orun bér- (yer vermek) eşd. "(oturmak için birine) yer vermek"

aġırladı ḥacib orun bérdi tör/ edeb birle ay toldı oldurdı kör (KB: 577) "Hacib saygı gösterdi, baş köşede yer verdi; Ay Toldı yerine edep ile oturdu."

ög bér- → ög bilig bér-, ög köngül bér- (akıl vermek) eşd. "akıl sahibi yapmak; bilinçli kılmak"

bayat kimke bérse uḳuş ög bilig/ üküş eḍgülükke uzattı elig (KB: 151) Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse; o pek çok iyiliğe elini uzatır."

ög bilig bér- → ög köngül bér- (akıl, bilgi vermek) eşd. "akıl$_2$ sahibi yapmak; bilinçli$_2$ kılmak" ← **ög bér-**

ay eḍgü törülüg arıġ beg silig/ bayat bérdi erdem sanga ög bilig (KB: 3112) "Ey adil, temiz ve halim bey, Tanrı sana akıl, bilgi ve birçok erdem verdi."

ög köngül bér- (akıl, gönül vermek) eşd. "bilinç$_2$ sahibi yapmak; yol göstermek" ← **ög bér-, ög bilig bér-**

men inçip olarka ög köngül bérip teginü tuta ukıtu sözleyü… (BT XX: 1169- 1170 [136]) "Ben şimdi onlara akıl$_2$ verip, (dini öğretmek için) uğraşıp, (onlara bu dini) kavratıp, anlatıp$_2$…"

bayat bérdi émdi sanga ög köngül/ uḳuş hem bilig birle boldung amul (KB: 1940) "Şimdi Tanrı sana akıl$_2$ verdi; akıl (ve) bilgi sayesinde işleri sükûnetle ele alıyorsun."

ögdir bér- → ögdir ançu bér- (ödül vermek) eşd. "(bir şeyi) mükâfat olarak vermek; ödüllendirmek" ← **açıg bér-, boşug bér-**

bu viçitasene açarınıng kédin éşidip sevinip ugrayu arkış ıdıp él purokitesi kılıp yégirmi ulug kent ögdir bérgüke ötüg étdi (Ht IV: 1062 [116]) "(Alimler), hoca *Vijitasena*'nın yeteneğini duymuş (ve) sevinip haberci göndererek, (onu) *Prohit* yapıp, (ona) yirmi büyük şehri mükafat (olarak) vermeyi arz ettiler."

ögdir ançu bér- → (hediye, ödül vermek) eşd. "(bir şeyi) mükâfat olarak vermek; ödüllendirmek" ← **açıg bér-, boşug bér-, ögdir bér-**

ol savıg éşidip brahmayu purohit ögirü sevinü yultuzçı bramanlarka telim öküş ögdir ançu bérip… (MaitrHami: 11.13b$_{25}$ [306]) "*Brahmāyu Purohita* o haberi duyunca sevinerek$_2$ müneccim *Brahman*lara çok fazla ödül verip…"

ögrünç sevinç bér- → sevinç bér, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér- (sevinç, mutluluk vermek) eşd. "mutlu$_2$ etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-**

ögrünç sevinç bérteçi alku tınlıg uguşınta sevmedeçi idi yok (SuvKaya: 14947 [562]) "Mutluluk verecek bütün canlı kabilelerinde (onu) sevmeyen hiç yoktur."

ömiş bér- → ötüg bér-, tilek bér, tilek arzu bér- (düşündüğünü vermek) eşd. "isteğini gerçekleştirmek; arzusunu yerine getirmek" ← **arzu bér-, arzu tilek bér-**

ḳılayın tése sen bayatḳa tapuġ/ et özke ömiş bérme yapġıl ḳapuġ (KB: 4560) "Tanrıya kulluk etmek istersen; vücuda arzuladığı şeyleri verme, bunun kapısını kapat."

öt bér- → öt erig bér-, öt sav erig bér-, pend bér- (öğüt vermek) eşd. "nasihat etmek; tavsiyede bulunmak" ← **erig bér-**

öt bérip eriglep kıunturmışka… (AbhiSho I: 1307 [104]) "Öğüt verip, nasihat ederek teşvik ettiğinde…"

öt erig bér- → öt sav erig bér-, pend bér- (öğüt, nasihat vermek) eşd. "nasihat$_2$ etmek; tavsiye$_2$de bulunmak" ← **erig bér-, öt bér-**

kértü tétrüsüz öt erig bérip ödleteçi erigledeçi üçün… (AbhiSho I: 1305 [104]) "Doğru$_2$ (ve) hilesiz (bir şekilde) öğüt$_2$ verip, nasihat ettiği$_2$ için…"

ay eḍgü ḳılıḳlıġ bütün işi çın/ manga öt erig bér baġırsaḳlıḳın (KB: 5129) "Ey doğası iyi, inanılır ve işi doğru olan, bana acı, öğüt$_2$ ver."

öt sav erig bér- (öğüt, söz, nasihat vermek) eşd. "nasihat$_3$ etmek; tasviye$_3$de bulunmak" **← erig bér-, öt bér-, öt erig bér-, pend bér-**

taḳı yaḳşı aymış bilig bérgüçi/ közi suḳḳa öt sav erig bérgüçi (KB: 2617) "Bilgi veren, açgözlü olana öğüt$_3$ veren insan çok güzel söylemiş."

ötki bér- (karşılık vermek) eşd. "bedelini/karşılığını ödemek" ← **satıg bér-, satıg yulug, yulug bér-**

bu atka ötki bérdim "Bu atın bedelini verdim" (DLT: 77 [64])

ötüg bér- → ötüngü bér- (istek vermek) eşd. "arz sunmak; maruzatta bulunmak"

içgerü kanı elligke ötüg bérdi (KP Hamilton: XV$_5$ [18]) "Sarayda, kral babasına maruzatta bulundu."

öḍi bolmaġınça özi kirmese/ ayıtmazda aşnu ötüg bérmese (KB: 2520) "Vakti gelmeden içeri girmemeli, kendisine sorulmadan maruzatta bulunmamalı."

ötüngü bér- (rica vermek) eşd. "arz sunmak; dilekçe vermek" ← **ötüg bér-**

özüg yatıg adırtmatın özirgentingiz yumgını öz ötüngüz bértingiz (ClarkMani: LH111 [1 44]) "Kendini (ve) yabancıyı ayırmadan hepsini kabul ettiniz; kendi dilekçenizi verdiniz."

öz bér- (ruh vermek) eşd. "can vermek/ feda etmek; ölmek" ← **can bér- (I), isig öz bér-**

baraman körklüg ezrua tengri bilge biliglig öz bérdeçi (MaitrHami: 2.4a$_{30}$ [103]) "*Brahman* görünüşlü *Azrua* tanrı, hikmetli bilgiye sahip canını verecek."

ming kişi yulugı bolup özinge/bérgeler özin anıng közinge "Bin kişinin nefsi onun nefsine feda olur ve onun gözlerini gördüklerinde ruhlarını verirler." (DLT: 450 [353])

özin bér- (özünü vermek) eşd. "kendini (yakalatmak için) vermek; kendini teslim etmek"

ara körse evrer yana terk yüzin/ avaglar neçe tutsa bérmez özin (KB: 403) "Bir bakarsın, yine yüzünü çabucak çevirir, nazlanır; ne kadar yakalamak istersen de kendini vermez."

pend bér- (öğüt vermek [*pend* < F. *pend*]) eşd. "nasihat etmek; tavsiyede bulunmak" ← **erig bér-, öt bér-, öt erig bér-, öt sav erig bér-**

ölügli tirigke bérür pend tilin/ éşitgil anı sen köngülke alın (KB: 1448) "Ölmekte olan insan yaşayanlara nasihat verir, sen onu dinle ve gönlüne yerleştir."

sakınç kadgu bér- (düşünce, kaygı vermek) eşd. "sıkıntı$_2$ çıkarmak; endişelendirmek"

negü ḳıldı ödlek atangda kédin/ sevinçmü bérür ya saḳınç ḳaḏġudın (KB: 1584) "Babandan sonra felek sana neler yaptı; sana sevinç mi verdi yoksa kaygı$_2$ mı?"

sakış bér- (sayma vermek) eşd. "hesap vermek"

saḳışta usansa ḳayu işçiler/ saḳış bérdükinde ulır baş çalar (KB: 2781) "Hangi hizmetkâr hesapta ihmalkâr davranırsa, hesap verirken inler, başını yerlere vurur."

sap bér- (sıra vermek) eşd. "(konuşması için karşısındakine) fırsat vermek" ← **kezig bér-**

ol sözke sap bérmes "O, konuşmada sıra vermez." (DLT: 507 [407])

satıg bér- → (fiyat vermek) eşd. "ödüllendirmek; hakkını ödemek" ← **ötki bér-**

ötrü lohitaketu élig beg sansız üküş altun yükmekler urup bramanka satıgın bérip anta ok çanḍallarıg okıp sözledi (BT XXXVII: 06163-06164 [544]) "Sonra *Lohitaketu* (adlı) hükümdar bey, çok fazla altın yığını ortaya koyup, *Brahman*'a ödülünü verip, orada cellatları *(Caṇḍālī)* çağırıp şöyle dedi."

satıg yulug bér- → yulug bér- (satış, ücret vermek) eşd. "fidye$_2$ vermek; bedel ödemek"

angilki tengri burkannıng isig özin satıg yulug bérip satgın almış… (BT IX: 1v$_{16}$ [26]) "İlki Tanrı *Buddha*'nın (kendi) canını$_2$ fidye$_2$ (olarak) verip satın aldığı…"

seş bér- (teminat vermek) eşd. "güvence sunmak" ← **eman bér-**

men angar seş bérdim "Ben ona teminatını verdim." (DLT: 497 [399])

sevinç bér- → sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-, tatıg bér- (sevinç vermek) eşd. "mutlu etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-**

noş tatıglıg sogançıg nom mengisin bérür siz (SuvKaya: 17736-17737 [621]) "İksirli$_2$ (ve) lezzetli öğreti mutluluğunu verirsiniz."

negü ḳıldı öḍlek atangda kédin/ sevinçmü bérür ya saḳınç ḳaḍġudın (KB: 1584) "Babandan sonra felek sana neler yaptı; sana sevinç mi verdi yoksa kaygı mı?"

sevinç kut bér- → sevinç utlı bér, tatıg bér- (sevinç, kut vermek) eşd. "mutlu etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-**

neteg kim sevinçlig men séndin bu kün/ bayat bérsüni ming sevinçing ḳutun (KB: 1561) "Sen beni bugün nasıl memnun ettinse, Tanrı da sana binlerce mutluluk$_2$ versin."

sevinç utlı bér- → tatıg bér- (sevinç, karşılık vermek) eşd. "mutluluk$_2$ vermek; bahtiyar etmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-**

ol edig tavarıg teginteçi dintarnıng sevinç utlı bérmekinge kin ajuntakı tüşinge utlısınga bu üçegüke ilinmemek yapsınmamak erür (SuvKaya: 6084 [280]) "O mala mülke ulaşacak ustanın mutluluk$_2$ vermesine, sonraki hayat biçimindeki karşılığa$_2$ (yani) bu üçüne bağlanmamaktır$_2$."

tanukluk bér- (tanıklık vermek) eşd. "tanıklık etmek"

yaġıdın negü teg yaruḳluḳ bolur/ yaġı atı yasḳa tanuḳluḳ bérür (KB: 3381) "Düşmandan nasıl rahatlık umarsın; düşmanın atı bile senin aleyhine tanıklık eder."

tapıg bér- (hizmet vermek) eşd. "hizmet etmek; iş yapmak" ← **asıg tusu bér-, basıg salıg bér-, iş bér-, iş küç bér-**

éki kızın tapıg bérti (MÇ B 5 [301]) "İki kızıyla hizmet verdi."

tatıg bér- (tat vermek) eşd. "sevinç vermek; mutluluk getirmek" ← **devlet bér-, énç mengi bér-, kut bér-, kut buyan bér-, mengi bér-, ögrünç sevinç bér-, sevinç bér-, sevinç kut bér-, sevinç utlı bér-**

ata pendini sen ḳatıġ tut ḳatıġ/ ḳutaḍġay kününg bérge künde tatıġ (KB: 1568) “Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur, sana her gün bir sevinç verir.”

tavar bér- → tsang bér- (mal vermek) eşd. “vergi vermek/ ödemek”

öngdün nelük yalvarmadıng kaç kata bérding tavar “Önceden kaç defa vergi verirken niçin yalvarmadın?” (DLT: 249 [219]) ← **basıg salıg bér-, birim öteg bér-**

tevfik bér- (yardım vermek [*tevfik* < Ar. *tevfiḳ*]) eşd. “destek olmak; yardım etmek” ← **küç basut bér-**

bayat bérsü tevfiḳ kamuġ eḍgüke/ ḳutaḍsu bu eḍgü yégü keḍgüke (KB: 1479) “Bütün iyilikler için Tanrı sana destek versin; yiyecek ve giyecek konusunda bu iyiliklerin sana hayrı dokunsun.”

tın bér- (nefes vermek) eşd. “nefes (alıp) vermek”

… tın bérür (BT XXXVII: 10812 [802]) “… nefes (alıp) verir.”

tilek bér- → tilek arzu bér- (dilek vermek) eşd. “isteğini gerçekleştirmek; dileğini yerine getirmek” ← **arzu bér-, arzu tilek bér-, ömiş bér-**

tilek bérsü tengri küḍezsü séni/ du‘ada unıtma ay ilig méni (KB: 5438) “Tanrı sana dileğini versin, seni korusun; ey hükümdar, sen beni duada unutma.”

tilek arzu bér- → tilek bér- (dilek, arzu vermek) eşd. “isteğini$_2$ gerçekleştirmek; dileğini$_2$ yerine getirmek” ← **arzu bér-, arzu tilek bér-, ömiş bér-**

ḳalın ḫalḳ öze ḳıldı elging uzun/ tilek arzu bérdi yorıḳ til sözün (KB: 5192) “Kalabalık halk üzerinde seni hâkim kıldı; isteklerini$_2$ verdi, fermanlarını yürüttü.”

tirilgü bér- (yaşam vermek) eşd. “yaşam için rızık vermek; rızıklandırmak”

törütti tümen ming bu sansız tirig/ tirilgü bérür ḳoḍmaz açın birig (KB: 1344) “Bu yüz binlerce sayısız mahluku yarattı; hepsine rızık verir ve hiçbirini aç koymaz.”

törü bér- → yarlıg bér- (töre vermek) eşd. “kanun koymak; nizam vermek” ← **çahşapad bér-**

manga énçgülük mengike tegürdeçi toyın bolmak törü bérü yarlıkang (MaitrHami: 16.2a$_4$ [396]) “Bana, (beni) rahata (ve) sonsuzluğa ulaştıracak (olan) rahip olma kanununu verip lütfetmiş.”

ḳayu beg törü bérse élde köni/ ilin itti ḳoḍtı yaruttı küni (KB: 2017) “Hangi bey memlekete doğru kanun koyduysa; o memleketini düzenlemiş ve gününü aydınlatmıştır.”

tsang bér- (ambar vermek [*tsang* < Çin. < 倉*cang*) eşd. “vergi ödemnek” ← **basıg salıg bér-, birim öteg bér-, tavar bér-**

sangik yérni kalanın tutmatın tsangın bérip kuvragka yakasın bérip yorır erti (KeskinHukuk: Çeş30/11r [300]) “Manastıra ait yerin kalanını tutmadan (sadece) cemaate haraç verip, kirasını (da) verip gitti.”

tutguk bér- (rehin vermek) eşd. “güvence sunmak; rehin bırakmak”

özümte tugmış titso atlıg oglumnı çintso şilaka üç yıllık tutguk bértim (KeskinHukuk: Rehin02/4r [203]) “Kendimden olan evlatlarımdan *Titso* adlı oğlumu *Çintso Şila*’ya üç yıl süresince rehin verdim.”

tüş bér- → tüş tem bér-, tüş utlı bér-, tüş yémiş bér-, uyur bér- (ürün vermek) eşd. “sonuç vermek; karşılık göstermek”

kin keligme ödteki ayıg yavız tüş bérgüsinge artukrak korksar belingleser… (SuvKaya: 4314 [225]) “Gelecek$_2$ zamanda kötü$_2$ karşılık vermesinden çok fazla korkarsa$_2$…”

tüş tem bér- → tüş utlı bér-, tüş yémiş bér-, uyur bér- (ürün, meyve vermek) eşd. “sonuç$_2$ vermek; karşılık$_2$ göstermek” ← **tüş bér-**

ol kişining kut kolmışı bu ajunta bütmeser tüşi temi bérmeser yaramagay bu yarlıkançuçı köngül tarni atın atasar (BT L: 0130 [64]) "O kişinin saadet isteği bu dünyada gerçekleşmezse, (isteği) sonuç vermezse; merhametli gönül sihirli sözü söylese (de işe) faydası olmayacak."

tüş utlı bér- → tüş yémiş bér-, uyur bér- (ürün, ödül vermek) eşd. "sonuç$_2$ vermek; karşılık$_2$ göstermek" ← **tüş bér-, tüş tem bér-**

ayıg kılınç arımaklar edgülüg üzelenü tüş utlı bérzün (ClarkMani: LC1050 [115]) "Günahlarını temizlemek iyi sonuçlar$_2$ versin."

tüş yémiş bér- → uyur bér- (ürün, meyve vermek) eşd. "meyve/ürün$_2$ ortaya çıkarmak" ← **tüş bér-, tüş tem bér-, tüş utlı bér-**

yémiş sögüt olarta öngresinte tatıglıg tüş yémişler bérteçi (SuvKaya: 14471 [545]) "Meyve ağacı, onlardan önce lezzetli meyveler$_2$ verecek."

udug bér- (saygı vermek) eşd. "saygı duymak"

sizing ününgüzke udug bérür men (ClarkMani: LP275 [323]) "Sizin sesinize saygı duyuyorum."

ukuş bér- (akıl vermek) eşd. "anlayış vermek; anlayış sahibi yapmak"

bilig bérdi yalnguḳ beḍüdi bu kün/ uḳuş bérdi ötrü yazıldı tügün (KB: 150) "Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü."

umınç bér- (umut vermek) eşd. "umudunu gerçekleştirmek; umduğunu vermek"

tapuġçı ḳapuġda umınçḳa turur/ umınç bérmese beg mürüvvet barur (KB: 2972) "Hizmetkâr kapıda ümit ile hizmet eder; bey onun umduğunu vermezse mürüvvet gider."

urunçak bér- (emanet vermek) eşd. "emanet bırakmak; rehin (olarak) vermek"

luu hanınga urunçak bérmiş erdinilig sıruk… (MaitrHami: 4.2a$_{21}$ [204]) "Ejderhalar hükümdarına mücevherli bayrak emanet (olarak) vermiş…"

uvut bér- (haya vermek) eşd. "edep ihsan etmek; utanç duygusu vermek"

köngül bérdi hem me yorıttı tilig/ uvut bérdi ḳılḳ hem ḳılınçı silig (KB: 149) "Ona hem gönül verdi, hem de dilini açtı; edep, güzel tavır ve hareket ihsan etti."

uyur bér- (darı vermek) eşd. "karşılık göstermek; sonuç vermek" ← **tüş bér-, tüş tem bér-, tüş utlı bér-, tüş yemiş bér-**

uyur bérgeli tınlıglarka kamagda yég énç mengig énç kılgalı udaçı üçün üküş telim tınlıgların uzatı kéngürü yadınglar (SuvKaya: 11917 [463]) "Karşılık gösteren canlılara, (diğer) hepsinden iyi huzuru$_2$ (sağlayabilmeleri ve) saadet verebilmeleri için…"

ülüg bér- (pay vermek) eşd. "taviz/ödün vermek; istekleri yerine getirmek"

tilekinçe ıḍma katıġlan tiren/ et öz ülgi bérmez uḳuşluġ eren (KB: 3638) "Onu arzusuna bırakma, gayret et, diren; akıllı insanlar vücuda taviz vermez."

ün bér- (ses vermek) eşd. "ses çıkarmak"

ince kaltı yangku üni ünke okşatı ün bérmiş teg neng tétse bolmagınça uzatı sevinçlig kim bilgey (Ht VIII: 790 [78]) "Tıpkı bunun gibi, (yani) yankı sesi, (gerçek) sese benzer ses vermiş gibi; öğrenci olmayınca sürekli sevinçli (olduğunu) kim bilecek."

vezirlik ver- (vezirlik vermek [vezirlik < Ar. *vezr*) eşd. "makam vermek" ← **at bér- (II), él bér-, élig bér-, beglig bér-, kur bér-, kur orun bér-**

tükel kimde bolsa bu erdem bilig/ vezirlıḳ angar bérse bolġay ilig (KB: 2238) "Bu erdem ve bilgiler kimde tam olarak bulunursa; hükümdar vezirliği ona verebilir."

vidéş bér- (ders vermek [*vidéş* < Skr. *upadeśa*]) eşd. "eğitim vermek" ← **boşgut bér-, nom boşgut bér-**

turkaru tantavanagir tagta olurup tétsi kuvrag tutup nom boşgurdı vidéş bérdi (Ht IV: 1086 [118]) "Her zaman *Daṇḍavanagiri* dağında oturup, öğrenci topluluğunu bir araya getirip öğretiyi öğretti, (onlara) ders verdi."

vyakrit alkış bér- (kehanet, dua vermek [*vyakrit* < Skr. *vyākṛti*]) eşd. "kehanet$_2$te bulunmak; önceden haber vermek"

ol tınlıglarka ölgeysük üdinte tokuz kolti burhanlar yüz yügerü vyakrit alkış bérü yarlıkagaylar (BT XXXVI: A184 [64]) "O canlılar ölecekleri zamanda dokuz *kōti* sayısı kadar olan *Buddha*lar, yüzleri yukarı bakıp kehanet$_2$te bulunarak lütfederler."

yaka bér- (kira bedeli vermek) eşd. "kira ödemek"

sangik yérni kalanın tutmatın (t)sangın bérip kuvragka yakasın bérip yorır erti (KeskinHukuk: Çeş30/11r [300]) "Manastıra ait yerin kalanını tutmadan (sadece) cemaate haraç verip kirasını (da) verip gitti."

yang bér- (kalıp vermek) eşd. "örnek/ biçim vermek; örnek göstermek"

yamu yang bérgüçi bahşı öz bititdim (BT XLVI: 105$_6$ [131]) "Şüphesiz, örnek veren üstat (olarak bu mektubu bizzat) kendim yazdım."

yanut bér- (yanıt vermek) eşd. "cevaplamak; karşılık göstermek" ← **'aleyk bér-, cevab bér-, kéginç bér-**

yana aytu kirdi ilig öz sözin/ yanut bérdi ay toldı tügdi yüzin (KB: 626) "Hükümdar, biraz sonra yine söze başladı; Ay Toldı yanıt verdi ve yüzünü buruşturdu."

yarlıg bér- (emir vermek) eşd. "buyurmak" ← **çahşapad bér-, törü bér-**

bu bitigig han körtükde samtso açarika ince yarlıg bérdi (Ht IX: 1716 [205]) "Han, bu yazıyı gördüğünde, *Tripiṭaka* ustasına şöyle buyurdu."

yarukluk bér- (aydınlık vermek) eşd. "aydınlatmak"

toġar kün arıġ ya arıġsız témez/ ḳamuġḳa yaruḳluḳ bérür eksümez (KB: 831) "Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir, kendisinden bir şey eksilmez."

yégedmek utmak bér- (yenme, kazanma vermek) eşd. "galibiyet$_2$ vermek; kazanmak"

alp küçlüg friştler uluglar tükel erdemlig yngui frişti kamag ulug friştiler küç basut yégedmek utmak bérzünler (BT V: 515 [54]) "Güçlü$_2$ melekler, büyükler, tam erdemli *Yakov* melek (ve) bütün büyük melekler (onlara) yardım$_2$ (etsinler ve onlar) kazansınlar."

yér bér- (yer vermek) eşd. "(hakkı olan) yeri/alanı vermek; toprak sahibi yapmak"

bu yér tengince éki yér bérip sözleri yorımazun (KeskinHukuk: Arsa04/10 [117]) "Bu yerin dengine göre iki yer verince sözleri geçmesin."

yol bér- (yol vermek) eşd. "(geçmeleri için) yol vermek"

ötrü ol tengri kuvragı tengri tengrisi burhanka yükünmekin kangınka yol bérürler (BT IX: 161v$_{18}$ [140]) "Sonra, bu Tanrılar ordusu, Tanrılar Tanrısı *Buddha*'ya saygı duyarak babasına yol verir."

yorık bér- (akma vermek) eşd. "(iyi) davranış sahibi yapmak; (iyi bir) gidişat kısmet etmek"

bayat kimke bérse bu eḍgü ḳılıḳ/ bu eḍgü ḳılıḳ birle eḍgü yorıḳ (KB: 1978) "Tanrı kime bu iyi huyu verirse ve bu iyi huyla birlikte iyi gidişatı kısmet ederse"

yulug bér- (satış vermek) eşd. "fidye vermek; bedel ödemek" ← **satıg yulug bér-**

evin barkın satıgsadı/yulug bérip barıgsadı "Düşman, canının fidyesini vermek için evlerini ve mallarını satmak istedi." (DLT: 590 [483])

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

I. Tespit edilen eş dizimler; fiil eş dizimlerinin isim unsurunun gerçek anlamda, fiil unsurunun özel anlamda kullanıldığı sınırlı eş dizimlerdir. *bér-/ver-* fiili esasında "üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek" anlamlarındadır. Fiilin yeni/eş dizimdeki özel anlamlarının meydana gelmesinde, "bir şeyi birine eriştirmek" anlamı esas teşkil eder. Söz konusu fiilin özel anlama bürünüp eş dizim oluşturabilmesi için; *üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek; iletmek > bir şeyi birisine vermek > irade ve idaresine teslim etmek > temel anlamdan gelişen soyut/ özel anlamlar ~ eş dizim anlamları* aşamasından geçmesi gerekmektedir.

II. Eski Türkçenin söz varlığının önemli bir kısmını oluşturan ikilemeler, eş dizimlerin isim unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ikilemelerin bir üyesinin ayrıca bir eş dizim oluşturduğu da saptanmıştır: *asıg tusu/ asıg bér-, bilge bilig/ bilig bér-, boşug kşanti/ kaşnti bér-, boşug yarlıg/ yarlıg bér-, isig öz/ öz bér-, iş küç/ iş bér-, kılk yang/ kılık bér-, kşanti boşug/ kşanti bér-, kur orun/ kur bér-, kut buyan/ kut/ buyan bér-, küç küsün/ küç bér-, küş basut/ küç bér-, nom boşgut/ boşgut bér-, ög bilig/ ög bér-, ögrünç sevinç/ ögrünç /sevinç bér-, ögdir ançu/ ögdir bér-, öt erig/ erig/ öt bér-, sevinç kut/ sevinç/ kut/ bér-, satıg yulug/ satıg/ yulug bér-, tilek arzu/ tilek/ arzu bér-, tüş tem/ tüş bér-, tüş utlı/ tüş bér-.*

III. Köken bakımından, runik harfli metinlerdeki örneklerde Türkçe kökenli sözcüklerle oluşturulmuş eş dizimler bulunmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ise Uygurların Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi inançları benimsemesinin söz varlıklarına yansıdığı görülmüştür. Sanskritçe, *abişék, adiştid, buyan, çahşapad, kşanti, vidéş, vyakrit*; Çince *çuv*; Soğdca *ajun, karmşuhun* ve *nom* sözcükleri *bér-* fiiliyle eş dizimlenmiştir. Bu alıntı sözcüklerden "iyi amel, sevap" anlamında kullanılan *buyan*, Karahanlı Türkçesinde b>m değişikliğiyle *muyan* biçimde kullanılmış olup *bér-* fiiliyle eş dizimlenmiştir. İslamiyetin kabulüyle birlikte Karahanlı Türkçesinde eş dizimleyici unsurun Arapça (*aleyk, 'ata, ayat, cevab, eman, devlet, 'inayet, fazl, haber, ma'ni, 'izz, tevfik, vezirlik*) ve Farsça (*arzu, cihan, nişan, pend)* olduğu eş dizimler türetilmiştir.

IV. Karahanlı Türkçesi metinlerinde "saadet vermek" anlamına sahip *kut ber-* ve *devlet bér-*; "can vermek; ölmek" anlamına sahip *can bér-* ve *öz bér-* eş zamanlı kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde "güç/ yetki vermek" manasındaki *küç bér-*, *erk bér-* ve *adiştid bér-* eş dizimlerine rastlanır. Eski Türkçedeki bu örneklerin aynı zamanda yakın eş anlamlı eş dizimler olduğu dikkat çekmekte; bu yakın eş anlamlı eş dizimler eş dizimsel sınırlılıkları yansıtmaktadır.

V. Çalışmada toplam 148 eş dizim tespit edilmiştir. Bu eş dizimlerin 3'ü runik harfli metinlerde, 64'ü Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, 64'ü Karahanlı Türkçesi metinlerinde; 12'i hem Uygur hem Karahanlı Türkçesi metinlerinde, 2'si hem runik harfli metinlerde hem de Karahanlı Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. 3 eş dizim ise Eski Türkçenin üç evresinde de tespit edilmiş olup, bunlardan 2 tanesi Türkiye Türkçesinde bazı fonetik farklılıklarla yaşamaktadır. Eski Türkçede de Türkiye Türkçesinde de aynı anlam içeriğine sahip eş dizimlerin unsurları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Tablo 1'de gösterilen bu eş dizimlerin isim unsurları Türkçe kökenli sözcüklerdir.

Tablo 1. *Türkiye Türkçesinde yaşayan Eski Türkçe eş dizimler*

Runik harfli metinler	**Eski Uygurca**	**Karahanlı Türkçesi**	**Türkiye Türkçesi**
kız bér-	*kız bér-*	*kız bér-*	kız ver-
küç bér-	*küç bér-*	*küç bér-*	güç ver-

VI. Eski Türkçede tespit edilen eş dizimler arasında çok anlamlı sözcüklerin *bér-* fiiliyle eş dizim oluşturduğu görülmüştür. Eski Türkçede esasen "ad, adlandırma, işaret" (Wilkens, 2021: 78) anlamındaki *at* sözcüğü *at bér-* (I) eş dizimini oluşturmuştur. *At* sözcüğünün çok anlamlılarından biri "unvan, rütbe, makam" (2021: 78) manasındadır. *at bér-* (II) eş dizimi "unvan/ makam vermek; rütbe sahibi yapmak" manasında ayrı bir eş dizim oluşmuştur.

VII. Eski Türkçedeki fiillerin çeşitli anlamlarını tespit etmek hem bağlam hem de metin açısından önemlidir. Örneğin, *can bér-* birlikteliği *Kutadgu Bilig*'de "canını feda etmek; ölmek" ve "can bahşetmek" olmak özere iki farklı eş dizim anlamıyla kullanılmıştır. Benzer şekilde *iş bér-* birlikteliği "(birine) iş vermek; işini emanet etmek" ve "hizmet vermek" eş dizim anlamlarıyla kullanılmıştır. Söz konusu örneklerin eş dizim anlamları ancak birlikteliklerin kullanıldığı bağlamlardan anlaşılmakta; fiillerin farklı anlamları da eş dizim yapılarında ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma ile Eski Türkçede kullanılan fiillerin farklı anlamlarının tespiti ve dönemin eş dizimlilik bilgisi için dönem çerçevesinde hazırlanacak bir eş dizim sözlüğüne ihtiyaç duyulduğu kanaatine varılmıştır. Eski Türkçedeki eş dizimlilik çalışmaları, bu dönemi kapsayan metinlerin söz varlığı esas alınarak yapılmalı; bu çalışmalarda ikileme ve tamlama gibi söz öbeklerinin fiillerle kurduğu eş dizimlilik ilişkileri de dikkate alınmalıdır. Eski Türkçedeki eş dizimlilik çalışmaları anlam bilimsel yaklaşım temelinde incelenmelidir. Zira bu tür çalışmalarda sayısal verilerden ziyade dönemin eş dizimsel söz varlığını ortaya koymak Eski Türkçe sahası için daha yararlı olacaktır.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
AbhiSho I	*Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā, Volume I*
BK K	*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları/ Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü*
BT I	*Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu" nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi*
BT III	*Das uigurische Insadi-Sutra*
BT V	*Manichäisch-türkische Texte, Texte, Übersetzung, Anmerkungen*
BT VIII	*Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg"von Sa-skya Paṇḍita und der MañjuśrínÀmasaṃgíti*
BT IX	*Maitrisimit Nom Bitig*
BT XIII	*Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*
BT XX	*Vimalakīrtinirdeśasūtra*
BT XXV	*Das Buch von der Sündentilgung*
BT XXXVI	*Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tatrische Texte*
BT XXXVII	*Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*
BT XXXVIII	*Die Altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*
BT XLVI	*Corpus of the Old Uighur Letters From the Eastern Silk Road*
BT XLIII	*Old Uyghur Documents Concerning the Postaş System of Mongol Empire*
BT L	*Avalokiteśvara-Sūtras*
BuddhUig I/II	*Budhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*
Chuast	*Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*
ClarkMani	*Uygur Manihaen Texts, Volume II: Liturgical Texts, Texts, Translations, Commentary*
Çin.	Çince

DLT	*Kâşgarlı Mahmud - Dîvânu Lugâti't- Türk*
eşd.	Eş dizim
F.	Farsça
Ht III	*Die alttürkische Xuanzan-Biographie III*
Ht IV	*Die alttürkische Xuanzang-Biographie IV*
Ht V	*Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*
Ht VII	*Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*
Ht VIII	*Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*
Ht IX	*Die alttürische Xuanzang-Biographie IX*
Ht X	*Die alttürkische Xuanzang-Biographie X*
KeskinHukuk	*Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*
KB	*Kutadgu Bilig*
KT D	*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları / Doğu Yüzü*
KP Hamilton	*Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*
MaitrHami	*Study on the Uighur Maitrisimit (Hami Version)*
MÇ	*Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük-Sözlük/ Moyun Çor Yazıtı*
O	*Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük/ Ongi Yazıtı*
S	*Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük/ Süci Yazıtı*
Skr.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
SuvKaya	*Altun Yaruk - Giriş, Metin ve Dizin*
ŞU	*Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*
T	*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları / Tonyukuk Yazıtı*
TS	*Türkçe Sözlük*
UigTot	*Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre n uigurischer Übersetzung*
UK	*Uigurugo no Kanmuryōjukyō, Guanwuliangshoujing in Uigur*

KAYNAKÇA

Ağca, M. (2019). "Tarihî Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi". *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı.* Eskişehir, 17-19 Ekim 2018, s. 12-20.

Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydemir, H. (2013). *Die alttürische Xuanzang-Biographie IX. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* Band I/II. Harrassowitz Verlag.

Benson, M. (1985). "Collocations and Idıoms", *Dictionaries Lexicography and Language Learning.* R. Ilson (Ed.). Pergamon Press and British Council.

Clark, L. (2013). *Uygur Manihaean texts. Texts, translations, commentary. Volume II: Liturgical texts.* Brepols Publishers.

Cowie, A. P. (1981). "The treatment of collocations and idioms in learners'dictionaries". *Applied Linguistics*, 2, 223–235.

Cowie, A. P. (1994). "Phraseology". *The Encyclopaedia of Language and Linguistics.* (Ed. R. E. Asher ve J. Simpson). Pergamon. 3168-3171.

Cowie, A. P. ve Howarth, P. (1996). "Phraseological competence and written proficiency", *Language and Education*, G. M. Blue and R. Mitchell (Ed.). Multilingual Matters LTD. s. 80-93.

Dietz, S., Ölmez M. ve Röhrborn K. (2015). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V. Nach der Handschrift von Paris uns St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* Harrasowitz Verlag.

Doğan, N. (2022). "Çağdaş Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Eş Dizim Sözlüğü'ne doğru: Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin karşılaştırmalı fiil eş dizimleri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi.* 30, 381-404.

Doğan, N. (2023). *Türkçede Eş Dizimlilik - Türkiye Türkçesinde Fiil Eş Dizimleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud- Dîvânu Lugâti't- Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin).* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Firth, J. R. (1957). "Modes of Meaning", *Papers in Linguistics 1934-1951*. Oxford University Press, 190-215.

Firth, J. R. (1968). "A synopsis of linguistic theory, 1930–1955". *Selected papers of Firth, J. R. 1952–1959*. (hzl. F. R. Palmer). Indiana University Press, 168– 205.

Halliday, M. A.K. (2004). "Lexicology", *Lexicology and corpus linguistics*. M.A.K. Halliday vd. (Ed.), (s. 1-22). London and New York Continuum.

Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü.* Vedat Köken (Çev). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hausmann, F. J. (2004). "Was sind eigentlich Kollokationen?" (Ed..) *Wortverbindungen - mehr oder weniger fest, Institut für Deutsche Sprache Jahrbuch,* (Ed. K. Steyer). s. 309-334.

Hazai, G. ve Zieme, P. (1971). *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu" nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi* 86 s., XL s. faksimile. Akademie Verlag.

Kara, G. ve Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Saskya Paṇḍita und der MañjuśrínÀmasaṃgíti.* Akademie Verlag.

Kara, G., Zieme, P. ve Tugusheva, L. (2022). *Avalokiteśvara-Sūtras*, *Edition altuigurischer Übersetzungen nach Fragmenten von Berlin und St. Petersburg*. Brepols Publishers.

Kasai, Y. ve Ogihara, H. (2017). *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen.* Brepols Publishers.

Kaya, C. (2021). *Altun Yaruk - Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kudara, K. ve Zieme, P. (1985). *Uigurugo no kanmuryōjukyō. Guanwuliangshoujing in Uigur.* Kyoto.

Kutadgu Bilig (2006). (Haz. Reşid Rahmeti Arat). Kabalcı Yayınevi.

Mirsultan, A. (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* Harrassowitz Verlag.

Moriyasu, T. (2019). *Corpus of the Old Uighur Letters From the Eastern Silk Road.* Brepols Publishers.

Ölmez, M. (2015). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*. BilgeSu Yayıncılık.

Ölmez, M. ve Röhrborn, K. (2001). *Die alttürkische Xuanzan-Biographie III. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain herausgegeben, übersetzt und kommentiert.* Harrasowitz Verlag.

Özbay, B. (2019). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Röhrborn, K.(1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, *nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach den Transkript von Annemarie v. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Harrassowitz Verlag.

Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain herausgegeben, übersetzt und kommentiert.* Harrassowitz Verlag.

Semet, A., Ölmez, M. ve Röhrborn, K. (2022). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IV. Nach der Handschrift von Paris sowie nach dem Transkript von Annemaria v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* Harrassowitz Verlag.

Shimin, G. (2009). *Study on the Uighur Maitrisimit (Hami Version).* Central University for Nationalities Press.

Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.

Shōgaito, M. (1991). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā. Volume I: Text, Translation and Commentary.* Shōkadō.

Shōgaito, M. (1993). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā, Volume II: Text, Translation, Commentary and Glossary.* Shōkadō.

Spohr, D. (2005). *A Description Logic Approach to Modelling Collocations*, Diploma thesis, Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart, Germany.

Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. Teil 1: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen.* Akademie Verlag.

Tekin, Ş. (1980). *Budhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*. Akademia Kiado.

Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra*. Akademie Verlag.

Tutin, A. (2009). "For An Extended Definition Of Lexical Collocations". Universite Grenoble". Barselona: Fransa.

Vér, M. (2019). *Old Uyghur Documents Concerning the Postal System of Mongol Empire.* Brepols Publishers.

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig.* Teil I-II. Brepols Publishers.

Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien: Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā.* Teil I-III. Brepols Publishers.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen 'Altuigurisch-Deutsch-Türkisch' - Eski Uygurcanın El Sözlüğü 'Eski Uygurca-Almanca-Türkçe'.* Universitätsverlag.

Yakup, A. (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tatrische Texte.* Brepols Publishers.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren.* Akademie Verlag.

Zieme, P. ve Kara, G. (1979). *Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang, British Museum Or. 8212 (109).* Otto Harrasowitz.

Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto*. Brepols Publishers.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi Research Article

Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında Beşikte İken Konuşma Motifi Üzerine Kahramanlık Mitosu Bağlamında Bir İnceleme

An Analysis of the Cradle-Speaking Motif in the Oghuz Khan and Manas Epics within the Framework of the Hero Myth

Serdar Deniz ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
serdardenizozdemir@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2389-2940

Öz: Destan, kolektif bilinç dışına ait pek çok motifi sembolik yönleriyle ihtiva eden bir anlatı türüdür. Edebî yaratmalar içerisinde müstesna bir yere konumlanan bu anlatı türünün muhtevasında olağanüstü hadiselerin, mitolojik imgelerle anlam bulduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda kahramanının beşikte iken konuşması, Oğuz Kağan ve Manas destanlarında beliren sırlı motiflerdendir. Bu sırrın psikomitolojik açıdan çözümlenmesi, kültürel kodlarda yer alan verilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Beşikte iken konuşma motifi, kahramanın bebeklik çağında dile gelmesini ifade eden ve onu diğer insanlardan farklı kılan bir fenomendir. Fizyolojik, biyolojik ve nöropsikolojik açıdan tam olarak gelişmemiş bir bebeğin konuşması mucizevi bir olaydır. Oğuz Kağan ve Manas destanlarında beşikte iken konuşma motifi, epik yönleriyle kolektif bilinç dışından bilince ulaşmaktadır. Öte yandan bu motifin, Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed'in bir hadisinde ve Yusuf kıssasını konu edinen mesnevilerde de yer aldığı görülür. Bu makalede, Oğuz Kağan ve Manas destanlarında tespit edilen beşikte iken konuşma motifi, kahramanlık mitosu ekseninde, sembolik ve arketipsel yöntem etrafında incelenmektedir. Çalışmanın amacı, bu motifin mitolojik köklerine ve sembolik anlam katmanlarına odaklanarak, Türk destan geleneğinde kahramanın olağanüstü niteliklerle donatılma öyküsünü çözümlemektir. Bu amaca bağlı olarak ilgili başlıkta değerlendirmelerde bulunulmuştur. Makalenin sonucunda beşikte iken konuşma motifinin, kahramanın doğumundan itibaren beliren erginleşme serüveninin simgesel bir işareti olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, psikomitoloji, arketip, mit, kahraman.

Abstract: The epic is a narrative form that symbolically embodies various motifs rooted in the collective unconscious. As a distinct genre within literary creation, it often conveys extraordinary events through mythological imagery. One such symbolic motif is the infant hero speaking from the cradle, seen in the Oghuz Khan and Manas epics. This miraculous event—where an undeveloped infant speaks—signifies the hero's exceptional nature and metaphysical role. Analyzing this motif from a psychomythological perspective reveals deeper layers of cultural meaning. Its presence in the Qur'an, in a hadith of the Prophet Muhammad, and in masnavis on the story of Joseph suggests its broader religious and literary resonance. This article explores the motif of cradle speech in the Oghuz Khan and Manas epics through symbolic and archetypal analysis within the framework of the hero myth. The study aims to uncover the mythological origins and symbolic significance of this motif, emphasizing how it marks the beginning of the hero's journey of initiation. Ultimately, cradle speech is interpreted as a symbolic threshold, indicating the hero's preordained destiny.

Keywords: Epic, psychomythology, archetype, myth, hero.

Geliş Tarihi:23.01.2024 *Kabul Tarihi:25.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*

Atıf: Özdemir, S.D. (2025). Oğuz Kağan ve Manas destanlarında beşikte iken konuşma motifi üzerine kahramanlık mitosu bağlamında bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 161-170. Doi: 10.33437/ksusbd.1424604

GİRİŞ

Türk halk anlatıları içerisinde oldukça önemli bir yere konumlanan destan, kültürel kodları bütün zenginliğiyle aksettiren değerli bir bellek unsurudur. Sembolik yapısıyla, düşsel fenomenlerin bilinen ve bilinmeyen pek çok yönünü içeren bu anlatı türü, geçmiş, an ve gelecek arasında bağ kurulmasına imkân tanıyan bir güce sahiptir. Kültürel hafızada saklı kalan psişik kodları barındıran çok katmanlı bir ifade alanı olarak dikkat çeken destanı, Özkul Çobanoğlu şu şekilde tanımlamaktadır: "Yeryüzünün ve kâinatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair geleneksel dünya görüşlerinin ilk verileri olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda oluşmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerdir." (2007: 16). Ebru Şenocak ise bu anlatı hakkında şu bilgileri vermektedir: "Destanlar, savaş, deprem, yangın, kıtlık, göç gibi toplumu derinden etkileyen olayların, tabiatla mücadelelerin, ata ruhlarını memnun etmek için ata mezarlıklarında düzenlenen törenlerin, inanışların, mitolojilerin kısaca bir milletin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel hayatının kahramanlık öyküleriyle harmanlandığı, epik karakterli ve aslı manzum olan anlatmaya dayalı türlerdir." (2023: 7). Bütün bu tanımlar etrafında, özellikle kahramanlık mitosunun yapısına uygun olarak, yüce niteliklerle donatılan epik bir kahramanın varoluşu çevresinde ve bireyleşme süreci içerisinde kurgulanan destanın, olağanüstü motifler barındırdığı görülür. Bu süreçte bebeklik çağında konuşma eylemi ise sıra dışı yaşam biçiminin yansıması olan simgesel bir göstergedir.

Konuşma, varoluşun sınırlarını belirleyen en somut tezahürlerden biridir. Konuşmasıyla yeryüzünde farklı/fark edilir olan ve bu sayede taşıdığı değeri kültürün pek çok formunda çağlar ötesine ulaştıran insan, konuşma eylemine, kolektif halk yaratmalarından olan destanlarda da olağanüstü bir boyut kazandırmıştır. Bu boyut, henüz konuşmak için gerekli olan kritik döneme erişmemiş ve olgunlaşmamış bir bebeğin konuşması şeklinde açığa çıkmaktadır. Sözün bebeklik döneminde zuhur etmesi kaderin dil aracılığıyla görünürlük kazandığı bir semboldür. Çünkü beşikte iken konuşan kahraman, gelecekte üstleneceği kozmik misyonun ilk alametini daha doğum eşiğindeyken duyurmuş olur. Bu sembolik ifade biçimi, destan kahramanının doğuştan belirlenmiş bir yolculuğun taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Türk halk anlatıları arasında önemli bir yere sahip olan Oğuz Kağan ve Manas destanlarında, kahramanların psikomitolojik bir ilerleme kaydedip bebeklik çağında dile geldiği görülür. Bu durum, idealize edilen kahramanın alp tipinin üstün vasıflarıyla bütünleşmesi açısından da son derece dikkat çekicidir. Bilgi verilmesi gereken bir husus, beşikte iken konuşma motifinin İslam inancında da var olduğudur. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. İsa'nın henüz kundağa sarılı bir bebekken mucizevi bir şekilde konuştuğu anlatılır. Beşikte iken konuşma motifine ait bilgiler, hadis kaynaklarında da yer alır. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in bir hadisinde Hz. İsa'nın, Cüreyc'e şahitlik eden bebeğin ve Benî İsrâil'den bir kadının çocuğunun henüz beşikte iken konuştuğundan bahsedilir. Bunların yanında Yusuf kıssasını konu edinen mesnevilerde de Hz. Yusuf'un iffetini gün yüzüne çıkaran bebeğin, olağanüstü bir şekilde dile geldiği görülür. Bu tür anlatılarda konuşma eylemi, kültürün kutsallık, kader, doğruluk veya adalet gibi değerleriyle örülmüş simgesel bir yapının göstergesidir. Nitekim "Konuşmaya ya da dile dair değerler ve inançlar, birçok kurumla iç içe geçmiş olabilir; bu değerler kimi zaman oldukça gelişkin, kimi zamansa yüzeysel ve silik bir görünümde olabilir." (Hymes, 1962: 44). Bütün bu hususlar etrafında erken bir gelişim döneminde konuşma eyleminin, kahramana atfedilen varoluşsal misyonu ifade eden ilk sembolik eşik olduğu açıkça söylenebilir.

Oğuz Kağan ve Manas destanlarında, beşikte iken konuşma motifinin anlam katmanlarını derinlemesine açığa çıkarmayı hedefleyen bu çalışmanın kuramsal çerçevesi; kahramanlık mitosu bağlamında ve psikomitolojik veriler ışığında, arketipsel-sembolik düzlemi esas alan, çok katmanlı bir çözümleme yöntemine dayanmaktadır. Bu doğrultuda, makalenin dayandığı kuramsal yöntemi çevreleyen kavramlara açıklık getirmek, çalışmanın simgesel derinliğini kavrayabilmek açısından yerinde olacaktır.

Psikomitoloji; masal, mit, destan gibi kolektif metaforik öykülerin, psikodinamik kuram ve yöntemlerle okunması bilimidir. Mitlerde dış dünyanın nesnelerine ve olaylarına yansıtılan insan zihninin gelişim ve eyleşim öyküsünü, içsel dünyaya doğru takip etmek, psikolojiyle buluşmaktır. Psikomitolojinin materyali, insanın ve insanlığın öyküsü, daha kesin bir ifadeyle, insan zihninin ve onun öznesi olan bilincin oluşum ve gelişim sürecidir. Psikomitoloji, yöreselde evrenseli, tekilde tümeli

yakalama kaygısı içinde, evrenin yaratılışını ve insanlık tarihini, insan-kahramanın, "bilinç dışı ve bilinç", "madde ve mana", "doğa ve tin, "dişil ilke ve eril ilke" ikili sistemlerinin çekim alanlarındaki eylemleri olarak görür ve yorumlar (Saydam, 2011: 10-11). Psikomitolojinin, mitolojik anlatıların tarihsel ve kültürel birer kalıntı olmanın çok ötesinde, insan zihninin derin yapılarında kök salmış evrensel simgeler olduğunu savunan disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Psikomitolojik yöntem etrafında kahramanın sembolik serüvenini çözümlemek, kahramanlık mitosunun sembolik ve arketipsel görünümü açısından önemlidir.

Kahramanlık mitosu, insanlığın kolektif bilinç dışında kök salmış, bireyin sıradanlıktan kutsallığa uzanan dönüşümünü simgeleyen evrensel bir anlatı kalıbıdır. Bu mitos, kahramanın olağanüstü biçimde doğumuyla başlar. Sonrasında bulunduğu mekândan ayrılışı, ilk eşiği aşması, sınavlardan geçişi, büyütülmüş korkularının en büyüğü olan gölgesiyle yüzleşmesi, bilgi veya kudret kazanarak yeniden doğması ve geri dönüşü gibi evrelerle ilerler. Bu sürecin merhaleleri, Joseph Campbell tarafından ayrılma-erginleşme-dönüş şeklinde üç aşamalı bir sistem etrafında sunulmuştur: "Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu, geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş hâlidir: ayrılma-erginleşme-dönüş: buna monomitin çekirdek birimi denebilir. Bir kahraman, olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler: burada masalsı güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır: kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner." (Campbell, 2010: 42). Her bir aşama, bireyin içsel yolculuğunun, yani bireyleşme sürecinin sembolik izdüşümüdür. Sonunda kendiliğe ulaşan kahraman, tekâmül etmiş ruhuyla, kutsal bir varoluş biçiminin temsilcisi hâline gelir. Kahramanın sembolik yolculuğu içerisinde kolektif bilinç dışına ait arketiplerin belirdiği de ifade edilebilir.

Arketip, bir şeyin nedeni, tözü, ilk formu, ana örneği, başlangıçtan beri var olan biçimi, mutlak yapısı şeklinde ifade edilen bir terimdir. Analitik psikolojinin ve arketipsel yaklaşımın kurucu ismi olan C. G. Jung arketipin; ilksel imge ya da bir başka deyişle tarih boyunca sık sık yinelenen ve yaratıcı fantezinin kendini serbestçe ifade ettiği her yerde beliren bir figür olduğunu belirtir. Jung'a göre arketipsel imgeler aynı tip sayısız yaşantının psişik kalıntılarıdır ve bunlar, mitoloji panteonunun türlü figürleri ve bölünmüş, yansıtılmış, normal psişik yaşamın görünümüdür." (2006: 323). Halk anlatılarında arketipsel sembollerin farklı şekillerde belirdiği söylenebilir. Bazen kare, daire, araba tekerleği gibi soyut ya da geometrik biçimde görünürler. Ayrıca tanrı ve tanrıça, cüceler ve devler şeklinde ortaya çıkar, mitolojideki sayısız örneklerinde olduğu gibi gerçek ya da fantezi ürünü hayvanlar ve bitkiler olarak var olurlar (Fordham, 2011: 28-29). Gölge, anima, animus, kendilik, persona, yüce birey, yüce ana gibi kolektif bilinç dışına ait tezahürleriyle arketipler, halk anlatılarında kahramanın erginleşme serüvenini biçimlendiren ve onun ruhsal dönüşümünü sembolik düzeyde düzenleyen yapılar olarak anlamlı bir bütün oluşturur.

Sembolik çözümleme yönteminin odağa alındığı bu çalışmada, sembol kavramının ifade ettiği anlamı bilmek önemlidir. Bu bağlamda, insanlığın geliştirdiği ortak dil (Fromm, 2017: 33) olarak nitelendirilen sembolü, Uluç şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir hakikatin yerine geçen duyusal ve hayalî bir nesne veya mevcut olmayan bir şeyi hayal edebilmek için kullandığımız doğrudan tecrübe edilebilen herhangi bir şeydir. Bu tanıma göre sembol, herhangi bir sebepten ötürü duyularımızla algılayamadığımız bir şeye bizi yönlendiren algılanabilir bir şeydir." (2011: 40). Sembolik yapıların ardında yatan çok katmanlı derinlik, bireyin deneyimlediği gerçekliğin ötesine uzanarak onu arkaik bilinç katmanlarına ve kolektif hafızanın simgesel evrenine bağlar. Sözlü kültür ürünlerinde beliren her sembolik motif, bir yandan kültürel belleğin kadim izlerini sunarken, diğer yandan bireyin içsel çatışmalarını, dönüşümünü ve psikolojik süreçlerini anlamlandırmaya yönelik bir zemin ortaya koyar. Bu temsillerin arketipsel düzlemde biçimlenmesi, kolektif bilinç dışının derinliklerinden taşan kadim imgelerin, halk anlatılarında yeni görüntüler aracılığıyla açığa çıkmasına imkân tanır. Bu bağlamda semboller, psikomitolojik çözümlemenin temel yapı taşlarına dönüşür. Halk anlatılarında, kahramanlık mitosuna özgü örüntüleri görünür kılan semboller, bu örüntüleri simgesel düzeyde kavranabilir ve anlam yüklü anlatı formlarına dönüştürür.

Makalede, bahsedilen bütün bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, Oğuz Kağan ve Manas destanlarında tespit edilen, kahramanın henüz bebeklik çağında iken olağanüstü şekilde konuşması, kahramanlık mitosunun yapısına uygun biçimde, sembolik ve arketipsel açıdan ele alınmaktadır. Çalışmanın kapsamını W. Bang ve R. R. Arat tarafından yayımlanan Uygur harfli Oğuz Kağan destanı;

Oğuz Kağan destanının nüshalarından olan Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseri ve W. Radloff'un derlediği Manas destanı metni oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, beşikte iken konuşma motifinin mitolojik derinliğini, simgesel anlam evreni çerçevesinde ele alarak, Türk destan geleneğinde kahramanın kutsal varoluş sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu amaca bağlı olarak ilgili başlıkta değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında Beşikte İken Konuşma Motifinin Sembolik Çözümlemesi

Türk destanlarında kahramanın sembolik serüveni, idealize edilmiş bir evren tasavvuru içerisinde betimlenir. Bu serüven bağlamında epik anlatının kurgusuna yön veren en dikkat çekici motif, kendiliğe ulaşması arzu edilen kahramanın henüz bebeklik çağında iken ortaya çıkar. Doğduğu andan itibaren kutlu bir varoluşun temsilcisi olarak sunulan kahraman, kahramanlık mitosunun yapısına uygun olarak birtakım olağanüstü hadisenin de merkezi konumundadır. Bu durum, onun dünyaya gelişiyle birlikte sıradan bir yaşam içerisine hapsolmadığını; tersine, varoluşsal bir misyonla donatıldığını gösterir. Epik anlatılarda çocukluk çağındaki kahramanın doğaya ve insana dair olağanüstü bir farkındalıkla sunulması, onun mitik kökenini ve arketipsel işlevini daha da anlamlı hâle getirir. Böylece çocukluk evresi, sembolik bakımdan ilk eşiği temsil eder. Bu eşikte beliren doğaüstü yetiler ise kolektif bilinç dışından taşınan varoluşsal yükü simgesel biçimde açığa çıkarır.

Beşikte iken konuşma motifinin kahramanlık mitosu ile bezeli görünümü, Türk halk anlatıları arasında önemli bir yere sahip olan Oğuz Kağan destanında güçlü bir şekilde gün yüzüne çıkmaktadır. Uygur harfli Oğuzname'de, Oğuz Kağan'ın doğumu ve henüz bebeklik çağında iken konuşması şöyle anlatılır:

> "…olsun dediler. Onun resmi budur. Bundan sonra sevindiler. Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı, kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu." (Bang ve Arat, 1936: 11).

Oğuz Kağan destanının ilk sahnesinde kahramanın kutsal doğumuna anlam kazandıran varoluş biçimi, düşsel fenomenlerin bütün gücünü aşan ahenkli bir evren tasavvuru içerisinde sunulur. Anlatıda Oğuz'un bedeninin epik tasviri, kolektif bilinç dışına ait pek çok simge ile uyumludur. Bu dikkat çekici beden tasvirlerinin yanı sıra kahramanın henüz kırk günlük bir bebekken dile gelmeye başlaması, beşikte iken konuşma motifinin de değerli bir örneğidir. "Kırk gün sonra dile gelmesi, büyümesi, yürümesi ve oynaması kendisinden daha çok kolektif bilinç dışının Oğuz Kağan'a verdiği bir olgunlaşma surecidir." (Özcan, 2003: 77). Oğuz Kağan, sembolik varoluş biçimleri içerisinde tamlığı temsil eden bir kahramandır. Dolayısıyla onun erginleşme macerasının başlangıcında kendiliğe ulaşacağına/ruhunun tekâmül edeceğine dair açık bir mesaj verilir. Ancak insan, doğduğunda pek çok bakımdan eksiktir. "İnsanın eksik doğması, merkezîleşememesi demektir. Türlü iç ve dış etkenlerin şiddetinde, hiçbir filtreleme yeteneği ve donanımı olmadan sadece 'maruz' kalan yeni doğanın uyaranları ayrıştıracak, tanımlayacak ve kullanacak bir aygıtı/örgütlenmesi yoktur." (Saydam, 2017: 33). Mitos, kolektif bedenindeki gizli ve aşikâr bütün kodları açığa çıkardığı Oğuz Kağan'ı, olağanüstü bir şekilde büyütür. Çünkü Oğuz Kağan destanının temelinde yiğitlik, kahramanlık ve cihangirlik fikri bulunmaktadır. Kuvvet ve hareket düşüncesi çok güçlüdür. Zaman, kuvvetin hareket hâline gelmesidir. Oğuz'un temposu da son derece kuvvetlidir. O, âdeta çocukluk diye bir şey tanımaz, hemen büyür. Bu süratin, normal çocukluk zamanını birdenbire aşmasının sebebi, Oğuz'daki "yiğit olma ideali"dir (Kaplan, 2011: 12). Oğuz Kağan bu açıdan insana ait eksikliklerden uzak bir görünüm sergiler. Onun doğumu ile ilgili simgeler bu durumu açıkça destekler niteliktedir. Destanda güneş, ay, gök, ateş, kızıl, ela ve kara gibi semboller, kolektif bilinç dışına ait kodları ihtiva etmektedir. Oldukça dikkat çekici bir imgelem olarak kahramanın arketipsel bir değer taşıyan annesi, ay kültünün özelliklerini kan bağıyla oğluna aktarır. Ay, kozmik açıdan su sembolü ile ilişkili, kadınlığın ve doğurganlığın sembolüdür. Aynı zamanda parlayan görünümüyle güzellikle de ilişkilidir. Bununla birlikte ay kültünün, Erdal'ın ifade ettiği üzere, Türk kültüründe kadın, erkek ya da yaratıcı Tanrı olarak cinsiyetsiz biçimde düşünüldüğü de söylenebilir. "Ay, zamanla erkek ya da kadın cinsiyetinden sıyrılmış ve metaforikleşerek temizlik, bereket, döngü,

doğurganlık, yeniden doğuş, güç, boğa ile birlikte anılması ile iktidar gibi sembollerin de temsili hâline dönüşmüştür." (2018: 210). Ay, güç unsurunun en belirgin ifadesi olan güneş ve ateş sembolizmine de zıtlık/bütünlük prensibi içerisinde pek çok bakımdan destek verir. Nitekim Oğuz Kağan'ın özellikle ağzının ateşle simgelenen görünümü, onun devleri ve ejderhaları aşan bir kuvveti temsil edeceğinin açık bir göstergesidir. Bedenindeki su ve ateş kültlerinden gelen dişil ve eril özellikleri, Oğuz Kağan'ı anima[1] arketipiyle dengeli bir varoluşa eriştirir. Destanın belirgin ifadesiyle "perilerden daha güzel" olan kahraman, henüz bebekken konuşur ve böylece psişik süreçlerle uyumlu bir evrene doğru yol alır.

Kahramanın beşikte iken dile gelmesi, kendiliğe ulaşacağı ayan olan epik benliğini destekler. Oğuz Kağan gelişmiş bir bedenin yanında, son derece güçlü zihinsel becerilerle donatılmış bir yaratılışı sembolize etmektedir. Konuşma ile temsil edilen ilk yetenek ise henüz bebeklik çağında iken simgesel bir anlam içerir. Bu durum, bireyin bilince erişmediği evrede bile kutsal olanla irtibat hâlinde olduğunu gösterir. Dil aracılığıyla beliren değer, arketipsel açıdan içsel özün dışa yansımasını ortaya koymaktadır. Ayrıca kahramanın ilksel hakikate temas eden tarafını belirginleştirmektedir. Bebeklikte konuşmak, sezgiyle idrak edilen bilginin ifade bulmasıdır. "Dil yani simgesel öncesi çocuk, maddeyi yani gerçeği imgelere bağlar; bu, -henüz mümkün olmayacak- bir anlama, kavrama ve hükmetme eyleminin hazırlık safhasıdır." (Saydam, 2017: 43). Oğuz'un sözü, ruhsal tekâmülün habercisidir. Konuşma eylemi, Campbell'in sistemli bir şeklide ortaya koyduğu kahramanın standart erginleşme yolculuğu açısından, monomitin ilk aşaması olan ayrılma safhasının öncesinde gerçekleşir. Olağanüstü bir biçimde büyüme ve henüz beşikte iken konuşma, kahramanı maceraya hazırlayan bir evrenin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim mitolojik yolculuğun "ayrılma: maceraya çağrı" olarak belirlenen ilk aşaması kahramanı çağıran, onun ruhsal ağırlık merkezini toplumun sınırlarından bilinmeyen bir bölgeye çeken kaderi belirtir (Campbell, 2010: 72). Ayrılma aşamasının başında gerçekleşen konuşma eylemi, Oğuz Kağan'ın, düşü gerçek kılan büyük bir hükümdar olacağının ve milletine dirlik getireceğinin ortak kültürel hafızadaki ifadesidir. Bu anlatı, bireysel bir dönüşüm sürecini olduğu kadar psişik enerjinin yeniden uyanışını da yansıtmaktadır. Kahramanın sözü ise onu mitik bilinç katmanlarıyla örülü sembolik düzlemde merkezî bir konuma taşır.

Beşikte iken konuşma motifinin bir başka örneği, Oğuznameler içerisinde önemli bir yere sahip olan ve İslam dininin etkilerinin açık olarak görüldüğü Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eserinde açığa çıkmaktadır. Eserde Oğuz Han'ın doğumu ve annesinin Müslüman oluşu şöyle anlatılır:

> "Kara Han'ın büyük hanımından bir oğlu oldu. Güzelliği ay ve güneşten fazlaydı. Üç gün üç gece annesini emmedi. O oğlan her gece annesinin düşüne girip 'ey ana, Müslüman ol, eğer olmazsan ölsem de ölürüm, senin memeni emmem' demiş. Annesi oğluna kıyamadı ve Tanrı'nın birliğine iman getirdi, bunun üzerine oğlan annesinin memesini emdi. Annesi ise gördüğü düşünü ve Müslüman oluşunu kimseye söylemedi ve gizledi." (Kargı Ölmez, 1996: 235).

Anlatının beşikte iken konuşma motifine dair izlerinin bulunduğu doğum sahnesi, bir bilinçaltı unsuru olarak rüya motifi ile birlikte kurgulanmıştır. Düş aracılığıyla çocuğunun çağrısını duyan anne, Tanrı'nın birliğini sezgisel düzeyde kavramış ve tebliğin heyecanına içtenlikle karşılık vermiştir. Bu durum, İslami etkilerin metin üzerindeki yansımasıdır. Burada rüya, sıradan bir bilinç hâlinden fazlası olmakla birlikte âdeta kutsalla temasın kapısıdır. Annenin yaşadığı düş, psişik bir dönüşümün eşiğine ulaşmayı simgelemektedir. Bu süreç, anneliğin içgüdüleriyle birleşerek ilahî hakikate yönelişi de destekler. Çocuğun annesini bu yola sevk edişi, onun doğum anından itibaren taşıdığı metafiziksel yükü açığa çıkarır. Söz konusu çağrı, kolektif bilince hitap eden sembolik bir bildiridir. Anlatının devamında kahraman, dilsel yeterliğe ulaşmamış olmasına rağmen, Türk töresine uygun biçimde düzenlenen ad koyma merasiminde dile gelir ve kendine "Oğuz" adını verir:

"Oğlan bir yaşına gelince Kara Han ülkeyi davet etti ve büyük bir ziyafet verdi. Kara Han, ziyafet günü çocuğu meydanın ortasına getirip beylerine (şöyle) söyledi: 'Bizim bu oğlumuz bir yaşına girdi, şimdi buna ne ad koyacaksınız.' Beyler (henüz) cevap vermeden (önce) çocuk 'benim adım Oğuz'dur' dedi.

[1] Anima erkeğin ruhundaki, belli belirsiz duygular, huylar, sezgiler, akıl dışı olana karşı duyarlık, kişisel sevgi yetisi, doğa sevgisi, bilinç dışını algılama yetisi gibi bütün dişil psikolojik eğilimlerin kişileşmesidir (Franz, 2009: 177).

İşte orada yürüyen bir yaşındaki oğlan

Gelip dile dedi bilin açık seçik

Adım ünlü padişah Oğuz'dur

Bütün hüner sahipleri bilin

Ziyafete gelen büyük küçük herkes oğlanın söylediği bu sözlere şaşırdılar ve 'bu çocuğun kendisi adını söylüyor, bundan daha iyi ad olur mu?' diyerek adını Oğuz koydular. Dahası 'bir yaşındaki çocuğun bunca sözü söylediğini hiçbir devirde hiç kimse işitmiş değildir' diyerek bunu yorumlayıp şöyle söylediler: 'Bu çocuk uzun ömürlü, ulu devletli olacak ve ülkesinin topraklarını genişletecek.' Oğuz konuşmaya başladığında hep 'Allah Allah' diyordu. Bunu işiten herkes, Allah sözcüğü Arapça olduğundan 'çocuktur, Allah sözcüğü Arapça olduğundan dili dönmüyor (ve) ne dediğini bilmiyor' derdi." (Kargı Ölmez, 1996: 235-236).

Kahramanın ismini kendi ağzıyla ilan etmesi, dışsal otoritenin ötesinde, içsel hakikatin onayını simgeler. Oğuz adı, kültürel hafızada yankı bulan kadim bir mesajdır. Burada söz, bir kimlik ifadesi olmakla birlikte, kutsanmış yazgının dili hâline gelir. "Oğuz'un kendi kendine ad vermesi onun üstün varoluşu ile ilgilidir. Ad verme fonksiyonunu ilk çağlarda aksakallılar, İslamiyet'ten sonra da evliyalar yerine getirir. Oğuz, statü açısından onlardan üstün olduğu için kendi kendine ad verir." (Bayat, 2006: 144). Türk halk anlatılarında aksakallı, evliya, Dede Korkut, Hızır gibi kahramanın kendiliğe ulaşma yolunda en önemli yardımcısı olan kutlu kişiler, yüce birey arketipinin sembolik birer yansımasıdır. "Kahraman, insanın bilinç dışı varlığını temsil eder ve bu, deneysel olarak tüm arketiplerin toplamını ve örneğini simgeler, yani baba modelini, daha doğrusu yaşlı bilgiyi de kapsar." (Jung, 2020: 442). Oğuz'un aklın, bilgeliğin, sabrın ve adaletin temsilcisi olan yüce bireyi kapsayan hatta çok daha üstün bir yere konumlanan varlığı, onun ontolojik açıdan "insan-ı kâmil-kendilik-erginlik" mertebelerine ulaşacağının en önemli kanıtıdır. "Oğuz, şahsiyetini belirleyen hâkim olma duygusu ile Tanrı tarafından kutsanmış ve halkına bahşedilmiş bir hükümdardır. Bu yüzden Oğuz Kağan'ın toplumsal kabul durumu, bir hükümdarlık nişanesi olarak kimseye bağlı kalmadan kendisi tarafından aldığı ad ile sağlanmış; bu ad ile başına geçeceği devletin kaderi hakkında beyler tarafından iyi dilekler dile getirilmiştir." (Kızıloğlu, 2021: 60-61). Destanda anlatıldığı üzere "hiçbir devirde hiç kimsenin işitmediği bunca söz söyleyen" Oğuz Kağan, beşikte iken konuşmasıyla kahramanlık mitosunun müjdelediği ideal kahraman tipinin öncüsüdür.

Türk destanlarında kahramanın bebeklik çağında iken olağanüstü bir şekilde konuşmasına, Kırgız Türklerine ait bir anlatı olan Manas destanında da rastlanmaktadır. Bu anlatı, kahramanlık mitosunun arketipsel yapısını yansıtan önemli örneklerden biridir. Destanda kahramanın doğumunun anlatıldığı bölümde, Manas'ın beşikte dile gelmesi şöyle ifade edilir:

Cakıp Han, Çıırçı gibi kadından

Hem de erkek bala doğurttu.

Şimdi erkek balaya baksa,

Apak eti pamuk gibi,

Kemiği bakır gibi,

Ak boz kısrak soydurdu,

Cakıp Han doğan balasının

Dört peygamber hocaya

Adını Manas koydurdu,

Dört peygamber kucakladı,

Peygamber balayı sınadı,

Cerken'den gelen yedi elçi

Centeğini usulünce yiyip gitti

Manas cin gibi çıkacak deyip gitti.

Kıtay'dan gelen kırk elçi,

Kaynasını usulünce yiyip gitti,

Manas Kıtay'ı kıracak deyip gitti.

Nogay'dan gelen on elçi,

Oturup etini yiyip gitti,

Manas kuvvetli çıkacak deyip gitti.

Bu Baybiçe Çıırçı,

Manas'ı sırlı beşiğe beledi

Manas'ı Kıdır (Hızır) korudu,

Manas yamaçta saklandı,

Kâfir ile Müslüman arasında,

Manas'ın haberi adamakıllı işitildi.

Manas şimdi kuvvetlendi.

Manas beşikte yatıp dedi ki:

'Aksakallı ateke Cakıp Han,

Müslüman yolunu açacağım,

Kâfirin malını saçacağım.

Kâfiri sürüp çıkarıp

Müslüman'a necat salacağım." (Yıldız, 1995: 538-539).

Destanda Cakıp Han ve Çıırçı'nın evliliğinden dünyaya gelen kahraman, güzelliği ve gücüyle kahramanlık mitosunun yapısına uygun şekilde betimlenir. Kahramana dört ulu peygamber tarafından konulan Manas adı, "akıllı, zeki" anlamlarına gelmektedir (Gülensoy, 2002: 19). Bu adın ifade ettiği güç ile yeni bir statü kazanan kahraman, toplumun sosyal hiyerarşik yapısında da belli bir semiotik değer kazanır (Bayat, 2006: 148). Manas'ın en büyük koruyucusu olan Hızır, bilgelikle ilişkili varoluş biçimlerinin üstün bir tezahürüdür. Nitekim Hızır yalnızca yüce bilgeliği değil, insan aklının eremeyeceği davranışları da temsil etmektedir (Jung, 2009: 71). Rehberi Hızır olan Manas, doğduğu andan itibaren kutsal bir amaçla bağlı olduğu cihan hakimiyeti ülküsünü beşikte iken dile getirir. Böylece o, yaşadığı toplumun kolektif bilinç dışında yer alan kodların taşıyıcısı olarak destanda hayat bulur.

Manas'ın erken yaşta konuşması, kahramanlık mitosunun açığa çıkma anıdır. Bu an, psikenin derinliklerinden doğan anlamın bir bakıma dile yerleşmesidir. Söz, burada iç hakikatin tezahürüdür. Kahramanın beşikte iken söyledikleri, kaos ve kozmos döngüsü bağlamında da yorumlanabilir. Burada yeni bir düzenin habercisi olan çocuk, eski düzenin çöküşüne karşılık gelen dönüşüm figürüdür. Evrensel ölçekte bir dünya nizamının habercisi olan Manas, simgesel beşiğinde sadece bedeniyle değil, içsel varoluşunun hakikatiyle de sarılmıştır. Bu örtü, insan bilincinin arkaik katmanlarına kadar uzanır. Hızır figürü ise Manas'ın yüce bireyle temas eden saf yönünü pekiştirir. Bu yön, bilgeliğin eylemle buluştuğu noktadır. Beşikte sarf edilen ifadeler, tinin maddede açığa çıkma arzusudur. Mitik yapıda bu an, kahramanın kendilik bilinciyle temas kurduğunun işaretidir. Manas, burada söz aracılığıyla yazgısına

yön verir. Bu yönelim, bireysel kaderi aşan kozmik bir planın, kolektif bilinç dışının derinliklerinde çoktan yankısını bulmuş bir geleceğin temsilcisidir.

Oğuz Kağan ve Manas destanlarında görülen beşikte iken konuşma motifi, epik anlatıların mitik yapısının yanında, İslam dini çerçevesinde şekillenen kutsal metinlerde ve Yusuf kıssasını konu edinen mesnevilerde de belirgin bir biçimde yer almaktadır. Bu motif, kahramanın doğuştan taşıdığı kutsal misyonun ve metafizik yükün simgesel bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İlgili metinlerde, bebeklik çağında gerçekleşen konuşma eylemi, hakikatin, masumiyetin ve ilahî adaletin görünür kılındığı anlam katmanlarıyla örülüdür. Böylece beşikte iken konuşma hem destanlarda hem de dinî ve edebî anlatılarda kültürel belleği şekillendiren arketipsel bir simge niteliği kazanmaktadır.

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de Meryem adlı bakirenin mucizevi bir şekilde hamile kalmasından ve babasız olarak doğan Hz. İsa'nın henüz kundakta iken konuşmasından bahsedilir.[2] Beşikte iken konuşma motifine dair bir diğer önemli rivayet ise, Hz. Muhammed'in bir hadisinde yer almaktadır. Bu hadiste sadece Hz. İsa'nın değil, bebeklik çağında dile gelen iki çocuğun daha bulunduğu ifade edilir. Bunlardan biri, Cureyc adlı bir zahidin masumiyetine tanıklık eden bebek; diğeri ise bir kadının oğludur.[3] Beşikte iken konuşma, Hz. Yusuf kıssasında da karşımıza çıkan önemli bir motiftir. Bu bağlamda klasik dönem edebî eserleri arasında yer alan mesnevilerde işlenen Yusuf ile Zeliha hikâyesinde, beşikte iken konuşma motifi, iftiraya uğrayan Hz. Yusuf'un masumiyetini kanıtlamak üzere, henüz kundakta olan bir bebeğin mucizevi şekilde dile gelerek tanıklık etmesi biçiminde ele alınmıştır.[4]

İslami kaynaklarda ve Yusuf ve Zeliha mesnevisinde beliren beşikte iken konuşma motifinin ortak yönü, bir iftiranın neticesinde kişinin onurunu ve lekesizliğini ortaya çıkarmak amacıyla bu olağanüstü olayın meydana gelmesidir. Bu kaynaklarda/mesnevilerde, konuşma evresine ulaşmamış bir bebeğin, zina ya da hırsızlıkla suçlanan masum kişiler lehine şahitlik edip beşikte iken dile geldiği görülür. Söz konusu motif, insanın doğuştan itibaren saf ve temiz bir varlık olduğuna işaret eden kuvvetli bir sembolik yapı arz etmektedir. Henüz dünya düzenine dair herhangi bir bilgiye sahip olmayan bir bebeğin şahitliği, onun tanıklığının son derece tutarlı olduğu mesajını pekiştirdiği gibi şüpheye mahal bırakmayacak kadar gerçeklikle de ilişkilidir. Beşikte iken konuşma, mucizevi bir hadise olmanın yanında, insanın özüyle hakikat arasındaki metafiziksel bağın yansıması olarak da yorumlanabilir. Bu motifin manevi açıdan değerini artıran unsur, arınmışlığın insanlar tarafından görünür şekle gelmesine olanak sağlamasıdır. Bebek, evrenin vicdanı konumuna yükselerek bireysel suçlama veya iftiraların ötesinde, aşkın bir doğruluğun ifadesidir. Tanıklığın bir bebek üzerinden gerçekleştirilmesi, yetişkin bireyin sınırlı görüş alanına karşı, saf bilincin üstünlüğünü simgelemektedir. Bu imgesel yapı, bireysel çıkarların, toplumsal yargıların ya da keyfi hükümlerle şekillenen adalet anlayışının önüne geçilmesi gerektiğini de ima etmektedir. Bu noktada Mircea Eliade'nin *hiyerofani* kavramı üzerinden ortaya koyduğu görüş dikkate değerdir: "Kutsalın tezahürü dünyayı ontolojik açıdan kurar. Hiçbir nirengi noktası saptamanın mümkün olmadığı, hiçbir yönün belirlenemediği türdeş ve sonsuz enginlikte, hiyerofani mutlak bir sabit noktayı bir merkezi açığa çıkarır." (Eliade, 2017: 22). Beşikte konuşma motifi de bu bağlamda, kaotik ve muğlak bir alan içinde mutlak bir merkezi, yani ilahî hakikatin belirginleştiği bir eşiği görünür kılar. Sözün bu biçimde tezahürü hem bireysel hem kolektif düzlemde kutsalın kurucu gücünü simgeler.

Beşikte iken konuşma motifi ile açığa çıkan değer, varoluşun saf bir şekilde dile gelmesiyle anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Dinî metinlerde ve edebî kaynaklarda yer alan bu sembolik söylem, insanın doğuştan getirdiği içsel berraklığın, tanrısal düzenle temas ettiği bir kesişme noktası olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle ilgili motif, bireyin içsel arınmışlığını simgeleyen ve kutsal olanı görünür kılan kültürel bir ifade biçimi şeklinde kolektif bellekte kodlanmaktadır.

Türk halk anlatıları içerisinde değerli bir yere sahip olan Oğuz Kağan ve Manas destanlarının psikomitolojik kurgusu etrafında beliren ve olağanüstü bir boyut taşıyan beşikte iken konuşma motifi, bilişsel bir varsayıma da kapı aralamaktadır. Bu varsayım, yeni doğan bir çocuğun zihninin çoğu kez

[2] Konu ile ilgili ayetler için bk. (Meryem 19/16-33).
[3] Konu hakkında hadislerden yola çıkarak Abdurrahman Küçük'ün verdiği bilgiler için bk. (Küçük, 2024).
[4] bk. Şeyyad Hamza, *Yûsuf ve Zelîhâ* (Taş, 2019: 187,189).

zannedildiği gibi nötr olmadığını, belirli bir bilgi şifresiyle donatılmış olduğunu dile getirir. Bu yönüyle Oğuz Kağan ve Manas, nöropsikolojik perspektiften doğuştan yüklü yetilerle teçhiz edilmiş simgesel varlıklardır. Bilinç öncesi psike –örneğin yeni doğmuş bir bebeğin zihni– çoğu zaman boş gibi algılansa da aslında son derece karmaşık, tanımlı ve bireysel bir yapıdır. Onu karanlık bir boşluk gibi algılamamız, doğrudan tecrübe edemeyişimizdendir (Jung, 2009: 19). Algının ötesinde kalan bu derinlik, halk anlatılarında sembolleşerek gün yüzüne çıkar. Beşikte iken konuşma, görünmeyeni görünür kılan, içe gömülü olanı aydınlığa kavuşturan simgesel bir eylemdir. Destanın olağanüstü kurgusunda bu motife yer verilmesi, mitik yapı içerisinden hakikate uzanan bir geçidi temsil etmektedir.

SONUÇ

Türk kültürünün yapı taşları arasında yer alan destan, sembolik ögelerle bezeli bir hazinedir. Bu hazine etrafında önemli bir değere sahip olan Oğuz Kağan ve Manas destanlarında, henüz beşikte iken olağanüstü bir şekilde konuşan kahramanların varoluşsal değeri, kahramanlık mitosunun yapısına uygun olarak kolektif bellekte yerini alır. İslami kaynaklarda ve mesnevilerde de beliren beşikte iken konuşma motifi, yeterli fiziksel ve zihinsel gelişime sahip olmayan bir bebeğin olağanüstü şekilde dile gelmesini ifade eden bir fenomendir. Epik dönemin tüm görkemini açığa çıkaran Oğuz Kağan ve Manas destanlarında, kahramanların olağan dışı fiziksel gelişimi ve beşikte iken konuşmaları, onlara yüklenen üstün vasıfların ilk görüntüsüdür. Bu bağlamda Oğuz Kağan ve Manas'ın kutlu bir varoluşun temsilcisi oldukları açıktır. Bu kahramanların her birinin, sembolik yolculuklarının sonunda kahramanlık mitosunun yapısına uygun olarak öz benlerine ulaşmaları da beşikte iken konuşmalarını anlamlı kılmaktadır. Çünkü konuşmak, insanı ontolojik açıdan olgun kılan üstün eylemlerden biridir. Mitos böylece, kahramanların beşikte iken konuşmasına imkân vererek, psişik güçleri harekete geçirmektedir.

Beşikte iken konuşma motifi, anlatı düzeyinde bir olağanüstülük göstergesi olmanın ötesinde, psike katmanlarında kayıtlı kadim bilginin görünür hâle geldiği simgesel bir eşiği temsil etmektedir. Bu eşikte beliren söz, kahramanın bilinç öncesi sezgisiyle ilksel hakikate temas ettiğinin göstergesidir. Oğuz Kağan ve Manas gibi kahramanların bebeklik çağında mitik bir ayrıcalıkla dile gelmeleri, sözün kutsiyetini ve insan zihninde doğuştan mevcut olan bilgeliği açığa çıkarır. Bu motifin destanlardaki görünümü, insanın özünü erken yaşta ifşa etmesiyle ilgilidir. Böylece mitos, sözün gölgesinde ilerleyen bilgeliğe dair bir tasavvuru yansıtırken, kolektif bilinç dışına ait verilerin sözle şekillenmesini mümkün kılar. Sonuç olarak insanın varoluşsal açıdan üstün bir bilişsel güce sahip olduğu bilgisini gözler önüne seren Oğuz Kağan ve Manas destanları, gerçeğin izlerinin aranabileceği anlatılardır. Halk anlatılarında yer alan sembolik motifler çözümlendikçe, kültürel kodlar daha iyi anlaşılabilir.

KAYNAKLAR

Bang, W. ve Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Bayat, F. (2006). *Oğuz destan dünyası, Oğuznamelerin tarihî, mitolojik kökenleri ve teşekkülü*. Ötüken Neşriyat.

Campbell, J. (2010). *Kahramanın sonsuz yolculuğu* (Çev. Sabri Gürses). Kabalcı Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk dünyası epik destan geleneği.* Akçağ Yayınları.

Eliade, M. (2017). *Kutsal ve kutsal dışı-dinin doğası* (Çev. Ali Berktay). Alfa Yayınları.

Erdal, T. (2018). Ay dede, evin nerede?: Halk anlatılarında ve inanışlarında Ay'ın cinsiyeti, *Millî Folklor.* 120. 198-211.

Fordham, F. (2011). *Jung psikolojisinin ana hatları* (Çev. Aslan Yalçıner). Say Yayınları.

Franz, M. L. v. (2009). Bireyleşme süreci (çev. A. N. Babaoğlu), *İnsan ve Sembolleri*. 158-229. Okuyanus Yayınları.

Fromm, E. (2017). *Rüyalar, masallar, mitler* (Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten). İstanbul: Say Yayınları.

Gülensoy, T. (2002). *Manas Destanı*. Akçağ Yayınları.

Hymes, D. (1962). The ethnography of speaking, *Anthropology and Human Behavior* (Edt. T. Gladwin ve W. C. Sturtevant). Washington D.C.: Anthropological Society of Washington, 13–53.

Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji* (Çev. Ender Gürol). Payel Yayınları.

Jung, C. G. (2009). *Dört arketip* (Çev. Zehra Aksu Yılmazer). Metis Yayınları.

Jung, C. G. (2020). *Dönüşüm sembolleri* (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold). Alfa Yayınları.

Kaplan, M. (2011). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar 3 (Tip tahlilleri).* Dergâh Yayınları.

Kargı Ölmez, Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Simurg Kitapçılık.

Kızıloğlu, M. (2021). *Türk kültüründe kişi adları (Türkiye sahası)*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Kur'an-ı Kerim Meâli (2006). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Küçük, A. (2024, 20 Ocak). *Cüreyc.* https://islamansiklopedisi.org.tr/cureyc.

Ögel. B. (2010). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özcan, T. (2003). Oğuz Kağan destanının kahramanlık mitosu bakımından çözümlenmesi, *Millî Folklor*, 57, 76-81.

Saydam, B. M. (2011). *Deli Dumrul'un bilinci.* Metis Yayınları.

Saydam, B. M. (2017). *Ara'f'dalık-lar, İnsanın hâlleri ve eylemler: Psikomitolojik çözümleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şenocak, E. (2023). *Atilla Destanı'nda metinlerarasılık kültürel bellekte simge düzeyleri.* Fenomen Yayıncılık.

Taş, İ. (2019). *Şeyyad Hamza, Yûsuf ve Zelîhâ*. Türk Dili Kurumu Yayınları.

Uluç, T. (2011). *İbn Arabî'de sembolizm*. İnsan Yayınları.

Yıldız, N. (1995). *Manas destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Ağıtçılık Geleneğinin İzinde: Ucunda Ölüm Var ve Kemal Varol

Following the Tradition of Lamentation: Ucunda Ölüm Var and Kemal Varol*

Muhammed Abdulbasit SEZER
Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi,
Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
absezer@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4417-0496

Sema ÖZELÇİ
Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
semaozelci@gmail.com
Orcid ID: 0009-0007-9271-1588

Öz: Kemal Varol'un 2016 yılında yayımlanan, edebiyat gelenekleri açısından zengin, işlevsel imge ve motiflerle bezenmiş Ucunda Ölüm Var romanı, âşık edebiyatı yaratmalarından biri olan ağıtçılık geleneğinin izini süren yapıtlardandır. Roman, Anadolu'nun her köşesini dolaşan, içindeki aşkı sürekli canlı tutan ve bunun peşinden koşan, gittiği her yerde karşılaştığı insanlarda ve kent imgesinde derin izler bırakan, yaktığı ağıtlarla çığlığını tüm Anadolu'ya duyuran ağıtçı bir kadının serüvenidir. Varol, bu kitabında hasret, ayrılık ve ölüm acısıyla yoğrulmuş bir geleneğin son temsilcisi olan Ağıtçı Kadın ile okuru yollara düşürür. Romanda sırasıyla Konya, Bursa, İstanbul, Erzurum, Arkanya ve Arguvan'a doğru ilerleyen ve Ağıtçı Kadın'ın Heves Ali'nin peşi sıra çıktığı bu yolculukta, hiç tanımadığı ölülerin arkasından yakmış olduğu ağıtlarıyla Heves Ali'yi arama, onu bulamama hikâyesine tanıklık edilir. Bir açıdan bu roman, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir eserini bizlere anımsatmaktadır. Bu çalışma, Türk halk edebiyatının önemli konularından biri olan Anadolu'da köklü bir geçmişe sahip ağıtçılık geleneğinin çağdaş bir yazar olan Kemal Varol'un Ucunda Ölüm Var romanında izlerini sürmektedir. Romanın konusu, anlatı kahramanı Ağıtçı Kadın'ın gittiği her kentte izini sürdüğü Heves Ali'nin ölümünü duyup, yıllardır içinde biriktirdiği aşkı ve öfkeyi taziye ortamında herkese ilan edip yarım asırlık vedalaşma arzusudur. Romanın genelinde, Ağıtçı Kadın'ın uğradığı kentlerde farklı kültürlere ait ağıtçılık geleneklerinin izlerine rastlanması ve bu geleneklerin çeşitliliği eseri önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Varol, ucunda ölüm var, ağıtçılık geleneği, ağıtçı kadın.

Abstract: Kemal Varol's novel Ucunda Ölüm Var, published in 2016, rich in literary traditions and adorned with functional images and motifs, is one of the works that traces the tradition of elegy, which is one of the creations of minstrel literature. The novel is the adventure of a mourner woman who travels every corner of Anatolia, keeps the love within her alive and pursues it, leaves deep traces on the people she encounters and the image of the city wherever she goes, and makes her scream heard throughout Anatolia with the laments she sings. In this novel, Varol takes the reader on the road with the Lamenter Woman, the last representative of a tradition steeped in the pain of longing, separation and death. In the novel, the story of searching for Heves Ali and not being able to find him is witnessed, with the lamentations she had made for dead people she had never met, on this journey of the Lamenter Woman following Heves Ali, respectively, towards Konya, Bursa, Istanbul, Erzurum, Arkanya and Arguvan. In a way, this novel reminds us of Ahmet Hamdi Tanpınar's Five Cities. This study traces the tradition of elegy, which has a deep-rooted history in Anatolia, one of the important subjects of

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:05.06.2024 *Kabul Tarihi:18.07.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Sezer, M.A. & Özelçi, S. (2025). Ağıtçılık geleneğinin izinde: ucunda ölüm var ve Kemal Varol. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 171–178. Doi: 10.33437/ksusbd.1496299

Turkish folk literature, in the novel Ucunda Ölüm Var of Kemal Varol, a contemporary writer. The subject of the novel is the desire of the protagonist of the narrative, Lamenter Woman, to hear about the death of Heves Ali, whom she follows in every city she visits, to declare the love and anger, she has accumulated for years, to everyone in a condolence environment and to say goodbye to half a century. Throughout the novel, the presence of traces of elegy traditions from different cultures in the cities visited by the Lamenter Woman and the diversity of these traditions make the work important.

Keywords: Kemal Varol, ucunda ölüm var, lamentation tradition, lamenter woman.

GİRİŞ

1977'de Diyarbakır/Ergani'de doğan Kemal Varol'un roman serüveni, 2011 yılında yayımlanan *Jar* eseri ile başlar. Bunu 2014 yılında *Haw*, 2016 yılında *Ucunda Ölüm Var*, 2019 yılında *Âşıklar Bayramı*, 2021 yılında *Kara Sis* ve 2022 yılında *Babamın Bağlaması* romanları takip eder. Çalışmamıza konu olan *Ucunda Ölüm Var,* aslında nehir roman diyebileceğimiz bir üçlemenin ilk kitabıdır. Bu serinin devamı niteliğinde olan diğer romanlar *Âşıklar Bayramı* ve *Babamın Bağlaması*'dır. Kemal Varol 2014 yılında *Haw* romanıyla Cevdet Kudret Roman Ödülü'ne ve aynı eserle 2021 yılında Fransa-Türkiye Edebiyat Ödülü'ne, *Sahiden Hikâye* kitabıyla 2018 yılında Sait Faik Hikâye Armağanı'na, 2019 yılında, senaryosunu Özcan Alper ile yazdığı ve Netflix sinema uyarlaması olarak çekilen *Âşıklar Bayramı* romanıyla Dünya Kitap Yılın Telif Kitabı Ödülü'ne ve 2020 yılında Attila İlhan Roman Ödülü'ne layık görülür. Romanları İngilizce, Fransızca ve Arapçaya da çevrilen Varol, *Ucunda Ölüm Var* romanının devamı niteliğinde olan ve eserden üç yıl sonra yayımlanan *Âşıklar Bayramı*'nda bir yandan geçmişleri bir yandan da gelecekleriyle ilgili meselelerini çözmeye çalışan bir baba-oğul çatışmasını ele alır. *Babasına karşı içten içe bir kırgınlık hisseden Yusuf, yolculuk esnasında onun nahif ruhunu keşfeder ve kendisinin de babasına benzediğini fark eder* (Yiğitoğlu, 2019: 139).

Serinin son kitabı olan *Babamın Bağlaması'*nda ise kitabın arka kapağında da açıklandığı üzere: "Yirmi beş yıl sonra bir gece yarısı kapısını çalıp ona üç günlük bir yolculuk ve ömürlük sorular bırakan Heves Ali'yi âşıkların bayramına yetiştiren Yusuf, arabasının bagajında babasının eski bavulu, ön koltuğunda üç telli bağlaması ve port bagajında tabutuyla bu kez toprağına, evine, kendine doğru yol alıyor... Babamın Bağlaması'yla Âşıklar Bayramı'nın ikinci perdesi açılıyor, Yusuf o derin kuyudan çıkıyor: Upuzun bir yolda, geçmişin sırlarıyla, geleceğin belirsizliğiyle ve hevesinden arta kalanlarla yüzleşen Yusuf, aşka, ayrılığa, ölüme ve yalnızlığa yakılmış yepyeni bir türküye kulak veriyor" (Varol, 2022) sözleri ile iki eserin birbirini tamamladığına vurgu yapılır.

Kemal Varol'un 2016 yılında yayımlanan, çalışmamızın konusu ve üçlemenin de ilk kitabı olan *Ucunda Ölüm Var* romanında, okuyuculara elli yıl öncesine dayanan, yarım kalmış, kabuk bağlayamayıp sürekli kanayan bir yaraya dönüşmüş, kırık dökük girift bir aşk hikâyesi sunulur. Rüyasında, yarım asır öncesinde kendisini terk edip giden Heves Ali'nin, Ağıtçı Kadın'a *gel* diye seslenmesiyle başlayan ve Ağıtçı Kadın ile beraber Konya, Bursa, İstanbul, Erzurum, Arkanya ve Arguvan ile son bulan keder dolu bir serüvene yazar, okuyucuyu da ortak eder ve bir nevi tanıklık etmesini diler. Romanın arka kapağında yer alan: "Ucunda Ölüm Var memleketin dört bir yanını dolaşan, hevesini gönlünden bir an olsun eksik etmeyen, yarım asırlık sevdasının peşinde dünyadan çağırı çağırı geçen Ağıtçı Kadın'ın hikâyesi. Kemal Varol, ayrılığın ve ölümün bilgisiyle ilmek ilmek kurduğu romanda, bir geleneğin son temsilciyle düşüyor yollara. Konya, Bursa, İstanbul, Erzurum, Arkanya ve Arguvan… Uğradığı tüm şehirlerde Heves Ali'den bir iz, bir koku arayan Ağıtçı Kadın, yüzünü görmediği ölülerin hikâyelerinden ipuçları topluyor; saz âşığı Heves Ali'nin ölmediğine mi seviniyor yoksa onu bulamadığına mı üzülüyor? Her ölüm, bir ayrılık… Bu sevda masalının ucunda ölüm var. "Kime ne söylesem canım efendim! Hasanım Ali, Hüseynim Ali, Hevesim Ali! Kalbini unutan insan, neyi unutmaz ki!" (Varol, 2021) açıklaması aslında hikâyenin en güzel şekliyle özetlenmesine vurgu yapar.

2021 yılında Everest Yayıncılık tarafından 6. baskısı yapılan ve 223 sayfadan oluşan eserde, çeşitli başlıklar altında 19 bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerin bir kısmı Ağıtçı Kadın'ın gezdiği kentlerin (Konya, Bursa, İstanbul, Erzurum, Arkanya) ismi iken bir kısmı da olayın akışına paralel olarak başka isimlerle adlandırılır. Romanda Ağıtçı Kadın'ın gittiği her kentte yaktığı ağıtlar ayrı birer bölüm olarak yer alır. 4.bölüm (Bir Tekaüdün Ağıdı), 7.bölüm (Yer Değiştiren Bir Mezarın Ağıdı), 10.bölüm (Bir Kahramanın Ağıdı), 13.bölüm (Altın Yüzük Ağıdı), 16.bölüm (Tükenmiş Bir Ümidin Ağıdı) başlık ve

bölümler romanda ağıtçılık gelenekleri açısından ayrı bir öneme sahiptir. Romanın her bir bölümünde yer alan ve anlatının kurgusuna uygun olarak seçilen bazı şair ve yazarlardan alıntılanmış sözler ise esere ayrı bir zenginlik ve değer katar:

Bir insan çok şerefli olabilir ama cenazesine kimin geldiği hava durumuna bağlıdır! (Rud Lurie) (Varol, 2021: 13).

Bir ses bana: 'Gel!' dese, ben o sesi işitsem Kimsecikler duymadan bir kapı açıp gitsem (Cahit Sıtkı Tarancı) (Varol, 2021: 24).

Ben ki onun iki gözüyüm, O bensiz nasıl ağlayabildi? (Mevlâna) (Varol,2021: 32).

Ağıdı önce söylenen sen nereye uçuyorsun? (Cemal Süreya) (Varol, 2021: 147).

Ölüm: Kapının önünde ne çok ayakkabı! (Kadir Aydemir) (Varol, 2021: 160).

Bu güz öleceğim, bütün işlerimi bitirdim, Derede yıkandım, cevize tırmandım, kuş ürküttüm. (Gülten Akın) (Varol, 2021: 193).

Kim bilebilir o gece ölmediğimizi? (Borges) (Varol, 2021: 213).

Romanın ilk bölümü, Rud Lurie'nin, *Bir insan çok şerefli olabilir ama cenazesine kimin geldiği hava durumuna bağlıdır!* sözüyle başlar. Bu bölümde, aslında gençlik yıllarında ebelik yapan fakat sevdiği adam tarafından terk edildikten sonra ağıtçılıkta daha fazla yetenekli olduğu keşfedilen Ağıtçı Kadın'ın zaman içerisinde nasıl ağıtçı bir kadına dönüştüğü yazarın kaleminden roman kurgusuna uygun olarak verilir: "Arguvanlılar, ilk zamanlar kasabada ebelik yapan bu kadının ebelikten çok ağıt yakmaya istidadı olduğunu anlayınca ölülerini onun kelimelerine teslim etmişlerdir" (Varol, 2021: 19). "Ellerime doğan çocukları ben gömmeye başladım sonunda. Delirmemek için kendimi bitip tükenmek bilmeyen bir ağıdın tam içine attım. Kelimeler oramı buramı ısırsın, gam yükümü alsın diye dolanıp durdum o ateşin içinde. O günden sonra kimseyi doğurtamadım. Ebeyken ağıtçı oldum. Gelip yas evlerine kuruldum ve içli sesimle söylemeye başladım" (Varol, 2021: 62). Ağıtçı kadının, kaybolmaya yüz tutmuş bu geleneğin Anadolu'daki son temsilcisi olduğunu vurgulayan yazar, Anadolu'nun bu son ağıtçısı, her seferinde ölünün kapıdaki ayakkabılarına bakarak iç geçirdi "...arkasında hangi boşluğu bıraktığını öğrendikten sonra kendisini bekleyen kederli kalabalığın tam ortasına kurulup üç gün üç gece boyunca devamlı ağıt yaktı" *(Varol, 2021: 14)*, sözleri ile onu yollara düşürecek ve bizi de onunla birlikte diyar diyar gezdirecek hikâyeyi başlatan ve gece rüyasında gelen "...ben öldüm, gel ağıdımı yak!" (Varol, 2021: 22) çağrısıyla olayın akışına bir zemin hazırlamış olur.

Halen sınırlı da olsa izlerine rastlayabildiğimiz ağıtçılık geleneği, Anadolu kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. İlk dönem Türk edebiyatında sagunun, klasik edebiyatta mersiyenin karşılığı olarak kullanılan ağıt; genellikle ölen kişinin arkasından söylenen ve o kişinin yaşamsal serüveni ile ilgili olayları anlatan şiirlerdir. Anadolu, farklı toplulukların kültürel değerlerinin harmanlandığı bir coğrafya olarak, ağıt yakma geleneklerinin çeşitliliği ve zenginliği açısından dikkat çeker. Bu yönüyle her bölgenin kendine has kültürel değerlerle donatılmış ve yine o bölgenin müzikal yapısıyla harmanlanmış ağıtları, insanların dayanışma ve empatik yaklaşımlarını destekleyen ritüeller olarak görülebilir.

Ağıtlar, ölen bir kişinin ardından yakılan ve onun ölümünden duyulan kederi, üzüntüyü dile getiren, duygu yüklü söylemler içeren melez yas şarkılarıdır. Anadolu'da genellikle kadınlar tarafından icra edilen ağıtlar, uzun yıllardan beri önemli bir ritüel ve ifade biçimi olarak görülmüş ve ölen kişinin ailesine, yakınlarına ve sevenlerine destek olmak, onların acılarını paylaşmak amacıyla söylenmiştir. Anadolu'nun kasaba ve şehirlerinde ağıtlar yaktı. Senelerce ölülerin ruhlarına gülsuyu ferahlığı verip kalanların kalplerinde biriken, adeta birbirin halini alan acılarını akıtmalarına yardım etti (Varol, 2021: 13). Günümüzde ağıt yakan kişilerin sayılarında büyük oranda azalma olmasına rağmen, geleneğin gelişim sürecine bağlı olarak kısmen de olsa bazı bölgelerde varlıklarını sürdürdüklerine şahit olunur. Boratav, ağıtçıların sahip oldukları özellikleri şu şekilde özetler: Ölünün vücutça ve huyca övülecek yönlerini bir bir sayıp döker; güzelliğini, yürekliliğini, yaşadığı sürece mutluluk görmemiş birisi ise ölenin yaşantısı boyunca çektiklerini; bahtından gülmüş, varlıklı bir kişi ise malını, mülkünü, davarını, tarlasını, etrafındakilere yaptığı iyilikleri anlatır… Ağıtçı, şatafatsız, yoğun bir söyleyişle, hiçbir özenti,

yapmacık kaygısı göstermeksizin köy ve kasaba yaşantısının günlük olaylarından haber verir (Boratav, 1991a: 447).

Ağıt yakmayı bilen özel kişiler vardır. Ağıtçı adı verilen bu kişiler, ölen kişinin mekânında ağıdını doğaçlama söyler. Doğaçlama ağıt söyleyebilmek de bu tür ağıtçı kişilerin farklı bir özelliğidir (Başgöz, 2008: 80). Ağıt söyleme törenleri bir diğer yönüyle çok eski dini merasimlerin kalıntısı gibidir (Görkem, 2001: 11).

Anadolu'da ağıtçılık geleneği, farklı bölgelerde içerdiği uygulamalar bakımından çeşitlilik gösterir. Ağıtlar, sözleri ve melodileriyle kitleler üzerinde derin bir etki yaratır ve dinleyicilere duygusal bir deneyim yaşatır. Ayrıca ağıt yakılacak kişinin dili, yaşam tarzı, milliyeti, dini, mezhebi, inancı nedir diye ayırt edilmeksizin ağıdı yakılır. Yazar Varol, anlatı kahramanını çeşitli şehirlerde ucunda ölüm olan yolculuklara çıkarırken, ölenler ve ağıdı yakılanlar arasında bu yönüyle ayrım yapmamaya özen gösterir: Ağıtçı Kadın'ı dinleyenler sinelerini dövüp tırnaklarını yüzlerine geçirirken, o sadece Allah'ın sevgili kullarını değil, düzenbaz, hilebaz, nebbaş ve cinsi sapıklar gibi cehennem ateşiyle yanmaya layık olan en kirli kulları bile feraha çıkarıp onları mahkeme-i kübraya temiz hal kâğıdıyla yolladı. Yaktığı ağıtlar yardımıyla, faydasız bir hayat yaşayan en sütü bozuk ölüyü dahi benzerine evliya tezkirelerinde bile rastlanmayan bir mertebeye çıkardı (Varol, 2021: 14).

Ağıtçılık geleneği, geçiş dönemlerinin bir parçası olan ölüm ve yas sürecinde önemli bir rol oynar. Ağıtçılar, ailenin ve toplumun duygusal ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda acıyı paylaşarak bir nevi teselli sağlarlar. Bu durum romanda Ağıtçı Kadın'ın ağzından şu sözlerle aktarılır: Gel, diyorlar yine bana. Ölümüz için biraz da sen ağla, diyorlar. Ağıtlar yak. Yırt bağrını. Bula kendini toza toprağa. Ağlat bizi, diyorlar. Bildiklerimizi, sana anlatacaklarımızı hikâye edip ağlat bizi. Gözyaşlarımızla yolunu sula ölümüzün. Kaldır son yolculuğunun önündeki tozları. Her masrafın bizden. Yasımız bitene kadar ağırlarız seni. Hoş tutarız. Etrafında kümelenip ağıdına karşılık veririz. Bağrımızı döver, mendil sallarız sözlerine. Ölümüzü son bir kez hatırlayıp ah çekeriz seninle beraber. Senin yaşlarına bizim yaşlarımız karışır. Alırsın göz silimliğini. Hakkın olanı öderiz sana. Ama önce ağlat bizi. Her neredeysen çıkıp gel, diyorlar bana (Varol, 2021: 25). Ağıtlar, aynı zamanda geçmişe ait bir mirasın korunmasını sağlar ve kültürel bir değer olarak önemli bir yer tutar. Ancak, modern yaşamın etkisiyle birlikte uygulama ve ritüelleri her geçen gün azalan ağıtçılık geleneği; teknolojinin gelişmesi, iletişim araçlarının artması ve yaşam tarzındaki değişiklikler nedeniyle yok olmakla karşı karşıyadır. Bununla birlikte, bazı bölgelerde özellikle kırsal kesimlerde ağıtçılık geleneğinin yaşatılması ekseninde süren çabalar da dikkate değerdir. Ağıtçı Kadın'ın elbiselerine, yüzündeki dövmelere merakla baktıktan sonra, odadaki kadınlara döndü. Ağıtçılığı, Türkmen köyleriyle Avşar boylarında sıkça işittiğini, bu kadının da yas evinden nemalanmaya gelmiş bir düzenbaz değil, düpedüz bir ağıtçı olduğunu söyledi (Varol, 2021: 43).

Anadolu'da ağıtçılık geleneği, yerel kimliklerin korunması ve kültürel zenginlik ögesi bakımından değerlidir. Ağıt ve ağıtçılık, insanların acı ve hüzünlerinin paylaşıldığı bir pratik olarak, bu kültürel zenginliğin gelecek kuşaklara aktarılması ve devam ettirilmesi hususunda farkındalık yaratabilecek bir etkiye sahiptir. Ölen kişinin yakınlarının çağrısı ile yas törenine katılan ağıtçılar, çığlıklarını derin bir etkiyle ortaya koyarken, ölen kişinin yakınlarından dinledikleri tüm yaşam serüvenini dikkate alarak ağıtlar icra ederler: Elli yıl boyunca kim nereden çağırdı, hangi evden bir cenaze kalktıysa vakit sektirmeden ayaklanıp yollara düştü (Varol, 2021: 13). Ağıtçı Kadın'ın içeride onu beklediğini, ağıt yakabilmesi için kadına babasının hikâyesini anlatması gerektiğini söyledi (Varol, 2021: 45). Ağıtçı Kadın, sanki yaşlı adamın değil de kayınbiraderinin ellerini tutuyormuş gibi, "anlat ki yakayım ağıdını, Hevesim öte dünyaya kuru gözlerle gitmesin," dedi (Varol, 2021: 80). "Dünya ölümlü, gün akşamlı," dedi sesi titreyen Ağıtçı Kadın, "bizden kalacak olan üç-beş kelime. Bana babanın hikâyesini anlat oğlum. Ağıdını yakacağım (Varol, 2021: 46).

Ağıtçılık geleneğinde pratiği icra edenler, bazen özel siyah yas giysileri giyerler. Bu giysiler, hem yas ve hüzün simgesi olarak kabul edilir hem de ağıtçıların toplumda bu özel rolü temsil ettiğini gösterir. Ağıtçı Kadın, yerleri süpüren yırtık kara elbiseleri, bu yırtıklara düğümlediği renk renk çaputları, başına sardığı kara yazmaları, aslanağızlı asası, beline kemer niyetine doladığı kurt ve çakal kuyrukları, iki kaşının ortasıyla elinin tersindeki dövmeleri, bileklerine geçirdiği stres bileziği ve yırtık ayakkabılarıyla elli yıl boyunca kim nereden çağırdı, hangi evden bir cenaze kalktıysa vakit sektirmeden ayaklanıp yollara düştü (Varol, 2021: 13).

Emekli Bir İşçinin Ağıdı: Konya

Kent adıyla anılan ve ağıtçı kadının ilk uğradığı yer olan Konya'yı anlatan bu bölüm, hikâyenin içeriğiyle de oldukça ilgili olan Jules Valles'in, Babam sevilmemiş biridir. Ona köpek derlerdi (Varol, 2021: 47) alıntı sözüyle başlar. Bu bölüm; Ağıtçı Kadın'ın, Heves Ali'nin elli yıl önce onu terk edip ortadan kaybolduğu ve gittiği cenazelerde ağıdını yaktığı her ölüde Heves'ini aradığı, memleketi olan Arguvan'da ağıtçılık yaparak hayatını sürdürmeye çalıştığı bir gece ansızın rüyasında kendisine ben öldüm, gel ağıdımı yak!(Varol, 2021: 22), Ben öldüm, gel bul beni (Varol, 2021: 23), Konya'da, dedi giderek duyulmaz bir sesin sahibi, "gel bul beni orada (Varol, 2021: 23) diyen bir sesin onu ilk yolculuğu ve ilk durağı olan Konya'ya doğru yola çıkmaya zorlayışını anlatan bölümdür.

Ağıtçı Kadın ile beraber okur da ağıtçılık geleneğinde yer alan ve yaşlı kadının isteği üzerine karşımıza çıkan bu ilk ölünün hikâyesini, oğlunun ağzından dinlemektedir. Dünya ölümlü, gün akşamlı," dedi sesi titreyen Ağıtçı Kadın, "bizden kalacak olan üç-beş kelime. Bana babanın hikâyesini anlat oğlum. Ağıdını yakacağım (Varol, 2021: 46) Otuz yıldan uzunca bir süre demir yollarında çalıştıktan sonra emekliye ayrılmak zorunda kalan, bütün hayatı yol, raylar, trenler ve yaptığı işten meydana gelen, işi dışında hiçbir şeye sevgi, ilgi göstermeyen bir yol işçisinin hikâyesi anlatılmaktadır. Oğlu tarafından; Annem biz çocukken aramızdan ayrıldı. Kardeşimle benim dünyamız yıkıldı ama annemin ölümü babama pek tesir etmedi... Birkaç gün sıkıntıyla evin içinde dolaştıktan sonra kendini yeniden işine gücüne verdi. İyi mi kötümü etti, bilemedim. Konu komşunun elinde büyüdük. Kardeşimle birbirimize anne baba olduk (Varol, 2021: 47) şeklinde tanımlanan demir yolu işçisinin cenazesine denk gelen Ağıtçı Kadın, nerede olduğunu bilmeyip, bir sesin peşinden düştüğü yollarda, aradığı ölünün Heves Ali olduğunu sanarak gittiği yas evinde bu hikâyeyle karşılaşır ve böylece bu uğurdaki ilk ağıdını yakmış olur. Yaşlı kadın hezimetle bir kenara çekilmiş, içinden gelmediği halde o iki katlı kâgir evde üç gün üç gece ağıt yakmış... (Varol, 2021: 65) Yana yakıla aradığı Heves Ali'nin Konya'da olmadığını anlayınca tekrar yola çıkar. Bilmediği bir şehirde yürürken yolunu kaybetmiş ve çok sonra ormanın derinliklerinde yine aynı sesi duymuştu. Heves Ali, onu bu kez Bursa'ya çağırıyordu (Varol, 2021: 65). Böylece ikinci durağı olan Bursa'ya yolculuğu başlar.

Huzur Bulamayan ve Yer Değiştiren Bir Mezarın Ağıdı: Bursa

Ağıtçı Kadının Heves Ali'yi arayış yolculuğunda, kendisini çağıran sese itaat ederek Bursa'ya kırdığı dümen, Tanpınar'ın, Kadeh bitiyor, susuzluğum olduğu gibi kalıyor(…) Belki de sadece aramak ve bütün kapıları çalmak kâfidir (Varol, 2021: 65) sözüyle başlar. Bu ve çıktığı bütün serüvenlerde, ne elinde gidebileceği açık bir adres ne de kendisine eşlik edebilecek, yol, iz bilen bir tanıdığı vardır. Tek yardımcısı, gittiği şehirlerdeki camilerden yükselen sela sesleri ya da yolda karşılaştığı cenaze konvoylarıdır. Yaşlı kadın yıllar yılı adını sanını bilmediği şehirlerde onu karşılayanlar yüzünden şehrin kendisiyle hiç cebelleşmemiş; ağıdını yakmış, göz yaşlarını döktürmüş, göz silimliğini alıp evine dönmüştü. Lakin son zamanlarda bu birbirinden büyük ve tuhaf şehirlerde bir başına dolaşıp durmaktan adeta içi dışına çıkmış ve etrafına hep bir kaybolmuşluk hissiyle bakmıştı (Varol, 2021: 68). Anlatı kahramanı olan yaşlı son ağıtçı, yıllardır beklediği fırsatı bulup hesap soramayacağını anlayarak, ümitsizlikle Bursa sokaklarında başıboş gezinmeye başlar. Aslanağızlı asasına zorlukla tutunurken, bir anda içine karalar düştü ve tüm ruhunu saran bu duygudan kurtulmak için ağıt yaktı (Varol, 2021: 69) Bu şekilde çaresizce Bursa sokaklarında dolaşırken, yeni bir cenaze ve yeni bir ölünün hikâyesiyle karşılaşacak ve onun ağıdını yakacaktır. Nihayet, çok sonra avlusundan ağlama sesleri işitilen bir evin önünde durup elini kederle kalbine götürdü Ağıtçı Kadın (Varol, 2021: 73) Bu bölümde, yıllar önce küçük bir çocukken Bursa'dan Amerika'ya gidip filmci olma hayali kuran ve bir gece ansızın yaşadığı şehri, ülkeyi, ailesini bırakıp giden, Ermeni bir çocuk olan Artin'in hikâyesiyle karşı karşıya kalıyoruz. Kardeşinin anlattığı hayat hikâyesini ve cenazesinin Müslümanlar ile Ermeniler arasında âdeta paylaşılamayan bir sorunmuş gibi sürekli yer değiştirişini, ailenin ve ölü bedenin bu yüzden bir türlü huzur bulamayışını dinleyen Ağıtçı Kadın, Heves Ali'yi arama serüvenindeki diğer durağının ağıdını yakmak zorunda kalır: Ağıtçı Kadın, sanki yaşlı adamın değil de kayınbiraderinin ellerini tutuyormuş gibi, "anlat ki yakayım ağıdını, Hevesim öte dünyaya kuru gözlerle gitmesin," dedi (Varol, 2021: 80). Bu gece sabaha karşı Artin'in tabutunu yedinci kez Müslüman mezarlığından alıp başka bir yere gömdük. Yağmur çiselerken üstümüz başımız çamur içinde kaldı. Şimdi sıra onlarda. Ama tabutu bu kez hiç tahmin edemeyecekleri bir yere gömdük. Kimse yerini bulamazsa, ağabeyim toprağında artık rahat rahat uyuyacak (Varol, 2021: 97).

Heves Ali'yi bulmak uğruna çıktığı, bir otogardan diğerine uzanan ve hem bedenen hem de duygusal olarak onu ziyadesiyle yormaya başlayan bu yolculuklardan vazgeçip Arguvan'a dönmeyi planladığı sırada Ağıtçı Kadın, tepesinde dikilen, kendisini yeni bir şehre ve yeni bir ağıda götürecek askerler tarafından bir sonraki yolculuğuna sürüklenir.

Bir Askerin Ağıdı: İstanbul

Ağıtçı kadının bu bölümdeki serüveni, Albert Einstein'in, Dünya yaşamak için tehlikeli bir yer, kötülük yapanlar yüzünden değil, durup seyreden ve onlara ses çıkarmayanlar yüzünden (Varol, 2021: 117) alıntısıyla başlar. Anlatının bu bölümünde bir anda ortaya çıkan askerler tarafından hiçbir açıklama yapılmaksızın, zorla Bursa'dan İstanbul'a götürülen ve ağıdını yakacağı kişinin evine giderken yolda, merhumun eşinden öğrendiği ucunda ölüm olan diğer bir hikâyeye Ağıtçı Kadın ile beraber biz okurlar da tanık oluyoruz: Rahmetli kimdi, neyin nesiydi, nasıl öldü, anlatın da ağıdını yakayım eve varınca," dedi Ağıtçı Kadın. İki gün önce kocasını toprağa veren sarı saçlı kadın, bir an başını çevirip önce Kısıklı'daki gecekondulara, peşinden de yavaş akan trafikte önlerinde aniden duran bir belediye otobüsüne baktı... otobüse kederle bakıp sanki her an ağlayacakmış gibi birkaç kez arka arkaya yutkunarak rahmetli kocasının hikayesini anlatmaya başladı (Varol, 2021: 114).

İşi gereği memleketi karış karış gezen Komutan Sedat'ın ve ailesinin yaşadığı maceraların özetlendiği bu bölümde de Ağıtçı Kadın'ı, Heves Ali'yi bulamamış olmanın yarattığı büyük bir hayal kırıklığıyla vazifesini yerine getirip ağıdını yakmış ve bir trende yola devam ederken buluruz. Heves Ali'nin ağıdını yakma, ona olan ve yıllardır içinde biriktirdiği öfkesini akıtma ümidiyle çıktığı uzun ve yorucu yolculuğunun bu kısmında, nihayet günlerdir haber alamadığı o ses yine ortaya çıkar ve onu bu sefer Erzurum'a çağırır: Günlerden sonra ilk kez doğru dürüst uyumuşken, yeniden rüyama girip "Erzurum'dayım!" dedin. Sahiden orda mısın? Yaşıyor musun benim gelmemi mi bekliyorsun sahiden? (Varol, 2021: 127). Böylece iki gün süren tren yolculuğundan sonra, yaşlı kadın kendini Erzurum'un keskin soğuğunda bulur.

Altın Yüzük ve Bir Kabadayı Ağıdı: Erzurum

Bu bölüm Cemal Süreya'nın, Ağıdı önce söylenen / Sen nereye uçuyorsun (Varol, 2021: 147) alıntısıyla başlar. Çaresiz ve ümitsiz yürüyüşüne Erzurum sokaklarında devam eden Ağıtçı Kadın, çok geçmeden omuzlarındaki bağlamalarıyla önünden hızla geçen bir grup saz âşığı ile karşılaşır. Aralarında Heves Ali'den bir iz bulmak heyecan ve ümidiyle onların peşi sıra yürümeye başlar. Gittikleri âşıklar kahvesinde, Heves Ali'nin türkülerini bileceklerini düşünerek bir an umutlanır. Ancak bir süre sonra yanıldığını anlayınca nereye gideceğini bilemeyerek kırılgan bir beden ve ruh ile bir parka sığınır. Bu sırada, parkta ölülerinin ruhu için helva dağıtan bir gruba rast gelir. Bunun üzerine, yanlarına yanaşıp hem kendi hikâyesini anlatır hem de ölülerinin hikâyesini dinlemeye koyulur: Nihayet, yaşlı kadın lafı oradan alıp buraya getirdi ve onu şaşkınlıkla dinleyen adamlara uzaklardan geldiğini, ağıtçı olduğunu, rüya gördüğünü, bu şehirden bir ölünün kendisini çağırdığını, bu yüzden yollara düştüğünü söyledi (Varol, 2021: 144).

Yaptığı mesleğin, yani ağıtçılığın unutulmaya yüz tutmuş olsa da henüz tam olarak ölmediğini, bu mesleğin varlığından haberdar olan insanların bulunduğunu Erzurum gibi saz şairliği geleneğine önem veren bir kentte duyması, manidar olarak kabul edilmelidir: Fakat helva dağıtma işini üstlenen en yaşlıları bir zaman sonra gözlerini yaşlı kadına dikerek yanındakilere yıllar önce Kırşehir taraflarında tüccarlık yaparken bu mesleğin namını işittiğini söyledi (Varol, 2021: 144). Halk kültürü geleneklerinden haberdar olan bu yaşlı adamın anlatacaklarını can kulağı ile dinleyerek, Heves Ali'nin hayatına dair bir hikâye beklerken, adam iki gece önce ölen kabadayı Como Emmi'nin hikâyesini anlatmaya koyulur: Ağıtçı Kadın, o soğuk Erzurum gecesinde, iki parmağıyla elbisesinin diz hizasında bir sökük daha açıp bu kez dinleyeceği hayat hikâyesinin sahiden Heves Ali'ye ait olmasını umarak Kırşehir görmüş bu yaşlı adama kulak verdi (Varol, 2021: 146).

Ağıtçı Kadın, Erzurum'daki vazifesini yerine getirip Heves Ali'nin burada da olmadığına ikna olunca, kendini tekrar yolculuğuna şahitlik eden ve hüzün biriktirdiği bir otobüs terminalinde bulur. Büyük bir hayal kırıklığı yaşamaya alışmış bedenin ve bu beden içinde çürümeye mahkûm edilmiş ruhun yorgunluğuyla, Arguvan'a dönmek için yeniden yola koyulur. Kendisini evine ulaşmadan önceki son yolculuğuna çıkaracak sürprizle de otobüsün yarım saat mola verdiği Diyarbakır Otogarı'nda karşılaşır.

Yitik Bir Ömrün Ağıdı: Arkanya

Ağıtçı kadının son durağı olan ve Calvino'nun, Hepimiz intikamını almak istediğimiz gizli bir yara uğruna savaşıyoruz (Varol, 2021: 179) sözüyle açılan bu bölümde Ağıtçı Kadın, evine dönmek için bindiği otobüste karşılaştığı yaşlı adamın peşinden Arkanya'ya gider. Kemal Varol, birçok romancı gibi metinlerinin dokusuna doğrudan ya da dolaylı olarak doğduğu şehri dâhil eder. Yazarın eserlerinde "Arkanya" olarak adlandırılan Ergani, tarihî kaynaklarda da benzer isimlerle anılır (Yiğitoğlu, 2023: 206). Ağıtçı Kadın Arkanya'da, belki de son ağıdını yakacağını bilmeden anlatı boyunca çıktığı serüvenin bir oyun olduğu gerçeği ile yüzleşir: Erzurum'dan ayrılırken bu oyundan vazgeçmeye karar vermiş, artık değil rüyasına, karşısına bile çıksa Heves Ali'nin izini sürmekten caymıştı. Elli yıl onu ararken yorulmamış da şu son on günde usanmış gibi bir anda almıştı bu kararını. Üstelik Erzurum'un soğuk sokaklarında gezinirken boş yere Heves Ali'ye dair bir işaret aramış, gözlerini insan yüzlerine, kulaklarını sokaklardan yükselecek bir iniltiye dikmiş ama aradığı cevabı bulamamıştı. Ama hemen çaprazında oturan bu adamın haline bakarken, içinden bir ses ısrarla aradığı işaretin bu adamın gözyaşlarında saklı olduğunu söylüyordu (Varol, 2021: 169).

Anlatı kahramanı son ağıtçı kadın, otobüste karşılaştığı bu gözü yaşlı adamın peşine takılıp, kendisini de okuyucuyu da ucunda ölüm olan son serüvenine çıkarır. Ağıtçı Kadın, yaşlı adamın arkasından otobüsten indiğinde adamın kucağında küçücük bir tabutla kasaba dışına doğru yürüdüğünü görür. İsminin Cemal olduğunu öğrendiğimiz adamın ağzından, yirmi yaşında ölüp giden Ümit'in hikâyesine tanıklık eder. Tanıdığı, sevdiği tüm insanları birer birer kaybeden adam, çocuğu gibi sevdiği Ümit'in ölümünden sonra kendi ölümünün de yaklaştığını düşünerek, saatlerdir hikâyesini anlattığı yaşlı kadından, kendisi için son bir dilekte bulunur: Bir gün ölürsem, gel ağıdımı yak bu kasabada Ağıtçı Kadın. Ümit'in adından taşan noktaları benim hikâyeme ekle ve böyleyken böyle de arkamdan (Varol, 2021: 192).

Bir gün, uyandığında ölümüne on altı gün kaldığını düşünen ve aniden ağıtçılığı bırakmaya karar veren anlatı kahramanı Ağıtçı Kadın, rüyasında kendisini çağırıp ağıdını yakmasını isteyen, yıllar önce onu terk edip gitmiş olan Heves Ali'nin peşinden düştüğü yolların sonuna gelir. Nihayet yol hikâyesinin sonunda evine döner, yıllardır üzerinden çıkarmadığı ölüm, hüzün ve yas kokan elbisesini atar, yerine yepyeni giysiler giyer, yorgun başını yastığına usulca koyup o zayıf, bitkin vücudunu ölümün huzurlu kollarına bırakır: Gülten Akın'ın: Bu güz öleceğim, bütün işlerimi bitirdim, derede yıkandım, cevize tırmandım, kuş ürküttüm (Varol, 2021: 193) alıntısıyla yazar Varol, bir kez daha okura aslında her hikâyenin ucunda bir ölüm olduğunu göstermiş olur.

SONUÇ

Ucunda Ölüm Var romanı, aşkın ve yolculuğun insana neler edeceğiyle ilgili bir hikâyeyi okuyucunun beğenisine sunarken aynı zamanda içinde barındırdığı ve unutanlara değerleri hatırlatan, bilmeyenlere arayışı öğreten bir misyonla Anadolu'nun kadim zamanında yer edinmiş bir mesleği, bir geleneği de gözler önüne sermektedir: Ağıtçılık. Kemal Varol, bu romanında biz okuyuculara, gönüllerde ukde kalmış, onarılamamış yaralarla dolu, yaşanamamış büyük ve hüzün dolu bir aşk hikâyesini anlatırken aynı zamanda Anadolu'da halen yer yer de olsa ayakta kalmaya çalışan ve ölmeye yüz tutmuş bu geleneği tanıtmakta, hatırlatmakta ve belki de yaşatmaya çalışmaktadır.

Yazar, Ağıtçı Kadın'ın yol serüveninde gidilen kentlerin özelliklerini, tarihî değerlerini ve bu değerlerin kent insanıyla ve ağıtçılık geleneği ile olan ilişkisini, bir romancı titizliği ile anlatının kurgusuna nakşederek, Anadolu'nun farklı coğrafyalarındaki kültürel zenginliği ortaya koyar.

Ağıtçı Kadın'ın, ucunda sürekli ölümlerin olduğu bu yol hikâyesinde, doğrudan ağıt diye nitelendirilecek şiirlerine rastlanmaz. Her bölümde, ölen kişilerin yaşamlarına dair anlatılan hikâyelerden hareketle ağıtlar yakıldığını örtük anlamda ortaya koyan yazar, bu geleneğin karakteristik özelliklerine göndermelerde bulunur. Üç gün üç gece ağıt yakılması, ağıtların kadınlar tarafından icra edilmesi, bu kadınların yas sürecindeki giyim ve kuşamlarının yapısı, yakılan her ağıdın ölünün yaşamıyla ilişkilendirilmesi, ağıdı dinleyenlerin bu acıyı paylaşmaları gibi durumlar bu pratiklerin yansımaları olarak görülebilir.

Ağıtçılık geleneğinin izinde, aşkı Heves Ali'nin ölümüne ağıt yakmayı göze almış ve bunu görev edinmiş bir kadının, yarım kalan bu kırık hikâyenin son parçası olma arzusunda, okurları çıkardığı yolculukta hüzün, ümitsizlik ve arayış duygusu doruklara ulaşır. Son ağıtçı kadın Ali'sini ararken, Anadolu'nun kadim kentlerini kutsal hikâyesine şahit kılar. Mevlana'nın diyarından Bursa'ya, İstanbul'dan Erzurum'a, Arkanya'dan Arguvan'a uzanan yol serüveninde, anlatılan hikâyelere yakılan ağıtlar bozkırlarda yankılanır.

KAYNAKÇA

Başgöz, İ. (1986). *Ağıtlar üzerine, Folklor Yazıları.* Adam Yayınları.

Başgöz, İ. (2008). *Türkü.* Pan Yayıncılık.

Boratav, P. N. (1991a). *"Türk ağıtlarının işlevleri, konuları ve biçimleri". Folklor ve Edebiyat* (1982) II. İstanbul. s. 444-453.

Boratav, P. N. (1991b). *"Anadolu ağıtlarının türlü nakışları ve yakınışları üzerine". Folklor ve Edebiyat* (1982) II. İstanbul. s. 454-470.

Boratav, P. N. (2003). *100 soruda Türk halk edebiyatı.* K Kitaplığı Yay.

Elçin, Ş. (1990). *Türkiye Türkçesinde ağıtlar.* Kültür Bakanlığı Yayınları,

Esen, A. Ş. (1982). *Anadolu ağıtları.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Görkem, İ. (2001). *Türk edebiyatında ağıtlar-Çukurova ağıtları.* Akçağ Yayınları.

Kemal, Y. (2004). *Ağıtlar.* YKY.

Makal ,T. K. (1986). "Anadolu'da ağıtçı kadınlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, II: 245-250.

Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm.* Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Parmaksız, N. (2010). *Türk edebiyatında ağıt yakma geleneği ve ağıt-destanlar.* Akçağ Yayınları.

Sezer, M. A. (2022). *Halkbilimi araştırmaları*. DBY Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2005). *Beş şehir.* Dergâh Yayınları.

Varol, K. (2021). *Ucunda ölüm var.* Everest Yayınları.

Varol, K. (2019). *Âşıklar bayramı.* İletişim Yayınları.

Varol, K. (2022). *Babamın bağlaması.* Everest Yayınları.

Yiğitoğlu, M. (2019). Âşıklar bayramı. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (8), 135-137.

Yiğitoğlu, M. (2023). Kemal Varol'un vazgeçemediği şehir Arkanya. *Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Ergani (Edebiyat-Dil)* (Ed. Oktay Bozan vd.), Ekin Yayınları. 205-216.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Appraisals in Diplomatic Condolences Addressed to 2023 Earthquakes in Türkiye

2023'te Türkiye'deki Depremler ile İlgili Diplomatik Taziyelerde Değerlendirmeler

Fatma YUVAYAPAN
Assoc. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Department of Western Languages and Literatures
yuvayapan@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-7924-0933

Abstract: Diplomatic condolences involve appraisals, sympathy, and solidarity. Cultural norms influence the ways of expressing diplomatic condolences. On 6th February, 2023, Kahramanmaraş and 11 nearby cities in Türkiye and Syria were struck by two rampant earthquakes, which were labeled as the deadliest disaster of the century. In the aftermath of this disaster, national leaders across the world extended their condolences to Türkiye and Syria. The present study examined cultural variations in the use of appraisals in diplomatic condolences following the two catastrophic earthquakes that struck Kahramanmaraş, Türkiye, in 2023. The data of the study included 17 diplomatic condolences which were collected from the official websites of the governments and ministries of the counties. Following the appraisal taxonomy of Martin and White (2005), it was found that engagement was the most prevalent category of appraisals preferred by the national leaders. The attitude category of appraisal was also common in the data. Graduation was not a dominant aspect of diplomatic condolences. The results also probed cross-cultural differences in the diplomatic condolences. The sentimental analysis ran as a follow-up analysis revealed both positive and negative polarization in the diplomatic condolences. The themes derived from the sentimental analysis mostly carried identical items of appraisals found.

Keywords: Diplomatic discourse, condolences, culture and language, appraisals, sentiment polarization.

Öz: Diplomatik taziyeler değerlendirme, sempati ve dayanışma içerir. Kültürel normlar, diplomatik taziyeleri ifade etme yollarını belirler. 6 Şubat, 2023 tarihinde, Türkiye'de bulunan Kahramanmaraş ve 11 yakın şehir ile Suriye'deki bazı şehirler, yüzyılın en ölümcül felaketi olarak nitelendirilen iki büyük depremle sarsıldı. Bu felaketin ardından dünyanın dört bir yanındaki ulusal liderler Türkiye ve Suriye'ye başsağlığı diledi. Bu çalışma, 2023 yılında Kahramanmaraş'ta meydana gelen iki felaket depreminin ardından diplomatik taziyelerde değerlendirmelerin kullanımındaki kültürel farklılıkları incelemiştir. Çalışmanın verileri, hükümetlerin ve bakanlıkların resmi web sitelerinden toplanan 17 diplomatik taziyeyi içermektedir. Martin ve White'ın (2005) değerlendirme taksonomisinin kullanılarak, ilişki belirleyicilerin ulusal liderler tarafından tercih edilen en yaygın değerlendirme kategorisi olduğu bulunmuştur. Değerleme tutum belirleyiciler kategorisinin de verilerde yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Dereceleme kategorisi, diplomatik taziyelerde yaygın olarak kullanılmamıştır. Sonuçlar ayrıca diplomatik taziyelerdeki kültürler arası farklılıkların olduğunu da ortaya koymuştur. Duygu analizi, diplomatik taziyelerde hem olumlu hem de olumsuz kutuplaşmayı ortaya koymuştur. Duygu analizden türetilen temalar çoğunlukla bulunan benzer değerlendirme öğelerini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diplomatik söylem, taziyeler, kültür ve dil, değerlendirmeler, duygu analizi.

Arrival Date:12.07.2024 *Acceptance Date:31.01.2025* *Publication Date:30.04.2025*
Reference: Yuvayapan, F. (2025). Appraisals in diplomatic condolences addressed to 2023 eqrthquakes in Türkiye. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal, 22*(1), 179–193. Doi: 10.33437/ksusbd.1515183

INTRODUCTION

Diplomatic discourse has long been a question of great interest in the field of linguistics. It is easily distinguishable from other institutional discourses due to its specific communicative intentions and the linguistic devices used to maintain these intentions. In this context, conscious choice of lexis and structures is crucial to persuade the public and to regulate interstate relations. In tandem, such linguistic choices strategically applied in certain diplomatic contexts influence the position of a leader or a country through the lens of other nations. Diplomatic discourse is a specific discourse in its own right.

For McConnell and Dittmer (2016: 104), diplomacy could be defined as "the practice of conducting negotiations between representatives of distinct communities." Hence, the culture exchange including "the promotion of particular ideas and values and the mediation of different values and political priorities" constitutes the core of it. In our century, diplomacy is a universal dimension of international societies but it requires estranged policies – different from one another. From this perspective, diplomacy is a means of negotiation between estranged members of the international communities. Kosovych et al. (2022: 157) define diplomatic discourse as "identifying the main characteristics of this type of institutional communication and its differences from other types of communication that are similar to diplomatic communication in certain parameters." These parameters involve the specificity of the agent of social action and the intentional basis of discourse. In this sense, diplomatic discourse is closely associated with the speaker, the addressee, and the intention of the speaker.

In the context of diplomatic discourse, the intentions of the speakers who are mostly political leaders or highly-profiled politicians may be to inform or persuade the general public, to express views of the government, to reach an agreement on a national or international basis, and to maintain solidarity with other states. These intentions could be maintained through various genres of diplomatic discourse such as official diplomatic documents, national leaders' speeches, interstate treaties, agreements, declarations, statements, condolences, and press conferences. Depending on the particular purposes of diplomatic communication, political leaders utilize different linguistic strategies and devices in these genres.

Among diplomatic discourse genres, diplomatic condolences are crucial due to the communication goals they carry out. The ultimate communication goal of this diplomatic genre is to establish solidarity with other states or nations. In other words, in diplomatic discourse, world leaders or politicians are members of the diplomatic community and condolences manifest a distinctive function, accomplishing solidarity and sharing the grief of other nations. The language of condolences is formed by and through a social purpose, and within a community and the linguistic performance of condolence statements signifies an important element of discourse analysis (Iqbal & Bilali, 2018). Accordingly, discursive and linguistic analysis of condolences has been a subject of studies in the field of discourse analysis.

Klass (2014: 6) explains the root of condolence, which is "dolere, to feel hurt or suffer pain, and con, with". Condoling refers to "suffering together" and it is not used as a verb like to condole someone". For Williams (2006), the act of giving condolences is difficult in many cultures. Being sensitive has different meanings depending on the situation and participants. In some cases, it is expressing involvement and asking questions, and in some cases, it refers not to prying and respecting an individual's privacy.

In a sociolinguistic study, Williams (2006) analyzed condolences using the framework of linguistic politeness and identified three specific strategies in condolences: (1) acknowledgment of sympathy, (2) question of concern, and (3) inquiry for information. Twumasi (2022) focused on identity construction categories enacted for the deceased in condolences: role identity and social identity. In a corpus of condolences complied from Jordanian newspapers, Al-Ali (2005) found that condolences reflected various information about the sociocultural norms and practices conveyed through rhetorical and organizational patterns. Kongo and Gyasi (2015) examined letters of condolences written in Arabic, English, French, and German in terms of schematic structure and linguistic features and found nine moves, six of which were compulsory.

Some studies in the literature on condolences pay particular attention to speech act properties of this specific genre. Lotfollahi and Eslami-Rasekh (2011) concentrated on the speech act of condolences in Persian and English. Persian condolences were more based on religious norms than English condolences and social distance had a big influence on the frequency of speech acts in the two cultures. In another study, Nurlianingsih, and Imperiani (2020) identified strategies in condolence speech acts by Indonesians regarding the effect of power and distance. Seeking absolution from God and expression of sympathy was the most prevalent strategy following future-oriented remarks, offers of assistance, expressions of concern, related questions, and acknowledgment of the death.

In the literature, there have been some attempts to identify linguistic properties of diplomatic condolences. In a critical discourse study, Fenton-Smith (2007) attempted to identify the discursive strategies in the diplomatic condolences of world leaders due to the dearth of Yasser Arafat. Two major discursive strategies emerged from the analysis: describing the circumstances in which the news of the death has been received and giving condolence. In a recent study, Moghaddam and Tommerdahl (2023) investigated the syntactic and pragmatic aspects of condolence e-messages about the *Paris Attacks of 2015* and observed the impact of sociocultural factors in the variations in the production of condolence e-messages across different cultures. Considering the prominent role of translation and media in diplomatic communication, Karakoç (2017) analyzed the use of a translation strategy - the calques - in the Turkish translations of condolence messages after a terrorist attack and reported unconventional linguistic uses of this translation strategy in diplomatic register in Turkish media translations of condolence messages.

On 6 February 2023, at 4.17 a large earthquake (M 7.8 and Mercalli intensity of XII) struck Kahramanmaraş and its nearby provinces in Türkiye and some regions in Syria. It was followed by another huge earthquake (M 7.6) at 13.24 in the same region. There was widespread damage from the earthquakes in 11 cities of Türkiye particularly in Kahramanmaraş and Hatay. Within the earthquake zone, 53.537 deaths and 107.213 injuries were officially reported by the Ministry of Interior of Türkiye. Millions of people were left homeless. There were almost 40.000 aftershocks in the year that followed. According to the reports of USGS (2023), since 1900, these two earthquakes were the largest seismically documented earthquakes on the East Anatolian fault.

Within the space of 12 hours, the people in the region had experienced two catastrophic earthquakes, the impact of which will never be forgotten. As a citizen of Kahramanmaraş, I could say that we still live in the remains of these earthquakes even after a year. The world was shocked by the scale of the disaster and national leaders across the world released official statements of condolences stating their grief and readiness for help. These condolences were more than perfunctory grief statements or speeches – they represented unity in the international community in which each national leader formulated their appraisal of the prominence of these catastrophic earthquakes. At the cutting edge of this study is the analysis of appraisals of national leaders' condolences released after the catastrophic earthquakes in Türkiye on 6 February 2023. It also concentrates on the cross-cultural variations and the sentiment polarization of this diplomatic genre.

- How do national leaders formulate their appraisals in diplomatic condolences?
- How was the polarization of sentiments manifested in diplomatic condolences?

METHODOLOGY

The present study is based on the assumptions of the international community which is created through diplomatic language constrained by the cultural and linguistic norms of a particular community. As a genre of diplomatic language, condolences have their own cultural and linguistic properties. For Fenton-Smith (2007: 698), "condolence messages are used to signify membership of the international community, but also that there is a certain global diplomatic etiquette that constrains what may or may not be said in them." Then, an analytical approach is required to view the cultural and linguistic norms of a particular community in the genre of condolences.

Martin and Wodak (2003) point out that discourse analysis does not consist of a specific theory but needs different methodologies to identify cultural and linguistic elements of certain discursive contexts. Thus, this study included different methodologies. The appraisal framework suggested by

Martin and White (2005) was employed to label the national leaders' strategies of conveying appraisals and constructing solidarity with the Turkish people and Government in their condolences. Additionally, sentiment analysis was run to calculate the sentiment polarization of the national leaders' condolences about these two devastating earthquakes.

Data Collection

In the wake of two devastating earthquakes in Kahramanmaraş, Türkiye on 6 February 2023, national leaders held phone talks with Turkish President Recep Tayyip Erdoğan and expressed their condolences. Suffice it to add that they also sent humanitarian emergencies, responders, and rescue teams to the quake-stricken areas. Some of them visited the cities in which the earthquakes hit. Most of them also released condolence statements or speeches on the official websites of their governments and ministries, which constituted the data of the present study. Through a key phrase including "official (diplomatic) condolences for the earthquakes in Türkiye, 2023", official condolences of national leaders were searched on Google. Official condolences on the official web pages of the countries were gathered together to compile the data. The condolences were collected by the researcher verbatim.

The condolences studied here came from 17 countries, all originating from the official government websites of the relevant countries (See Appendix 1). All condolences were posted in English. Eight of the messages were authored (at least nominally) by the countries' national leaders while the others were issued by a government office on behalf of the national leaders and government or nations.

Data Analysis

The ultimate concern of the present study was to reveal how national leaders articulated their appraisals in diplomatic condolences. To do this, the appraisal framework developed by Martin and White (2005) was utilized. The taxonomy includes three evaluative categories—attitude, engagement, and graduation—with each of which consists of specific sub-categories. Attitude conveys the feelings of writers. Engagement is concerned with writer's stance and grading is grading phenomena through strong presentation of feelings.

Data analysis performed by identifying and describing the system of appraisal categories consisting of attitude, engagement, and graduation and subsystems was done through CATMA 7 available at https://catma.de. It is a free online analysis tool that enables researchers employ different methodologies. In the present study, a taxonomy-guided approach was adapted with the use of the appraisal framework developed by Martin and White (2005). Firstly, the data were uploaded to CATMA 7 and the categories and subcategories of the appraisal taxonomy were identified in the system. To ensure the reliability of the analysis, the analysis of the three condolences selected randomly was done by an outsider who earned a doctoral degree in the field of English linguistics. All disagreements were discussed prior to the comprehensive implementation of the tagging. Then, the annotations of the appraisal categories were done by the researcher and presented in tables by indicating the total and categorical frequencies and percentages of the categories which were further illustrated by the examples drawn from the data.

According to Merriam-Webster Dictionary available at https://www.merriam-webster.com/dictionary/sentiment , a sentiment is "an attitude, thought, or judgment prompted by feeling" and "the emotional significance of a passage or expression as distinguished from its verbal context". Liu (2020: 2) states that sentimental analysis concentrates on views that "express or imply positive or negative sentiments". He further uses the term opinion to refer to sentiment, evaluation, appraisal, and attitude. Thus, it is assumed that as a follow-up analysis, sentiment analysis was beneficial to further examine the degree of appraisals in diplomatic condolences. A free online sentiment analysis tool available at https://text2data.com/ was utilized to run the sentiment analysis of the diplomatic condolences. Each condolence was uploaded to the application and the overall sentiment score (whether positive or negative) in addition to sentiment scores of detected themes for each condolence were calculated and the results were presented in a table.

FINDINGS AND DISCUSSION

On 6 February 2023, Kahramanmaraş and nearby cities in Türkiye were struck by two devastating earthquakes, which also had a big impact in some regions of Syria. These earthquakes were not only the deadliest earthquakes of the century but also left psychological scars on the citizens of the affected cities. In the aftermath of these earthquakes, national leaders across the world released diplomatic condolences for the Government of Türkiye and its citizens. The main concern of the present study was to explore the properties of appraisals in these diplomatic condolences of the national leaders. Table 1 displays the overall and categorical distributions of the appraisals of 18 diplomatic condolences to the Government of Türkiye and the victims of the Kahramanmaraş earthquakes. Engagement was the most preferred appraisal category with a percentage of 49 %, which was followed by attitude (41 %). The percentage of 10 showed that graduation was the least employed category of appraisal. Regarding the subcategories engagement, heterogloss emerged more frequently compared to monogloss. The subcategories of attitude shared nearly the same percentages in this study. Force was more employed than focus as the subcategories of graduation.

Table 1. *Overall and Categorical Distributions of Appraisals*

Appraisal categories	F	%
attitude	**133**	**41**
affect	47	15
judgment	40	12
appreciation	46	14
engagement	**161**	**49**
monogloss	52	16
heterogloss	109	33
graduation	**33**	**10**
force	26	8
focus	7	2
	327	**100**

Diplomatic condolences map onto the articulation of solidarity which is conceptualized as a part of the engagement process. The appearance of engagement as the prevalent category of appraisals might demonstrate that the alignment of solidarity was closely associated with the engagement of the appraisee in diplomatic condolences. The underlying reason behind the dominant use of the attitude category is that national leaders' preferences for conveying their feelings in condolences are matched by their linguistic styles. In order to maintain engagement and solidarity, national leaders seemed to avoid amplifying the feelings through graduation. Additionally, feelings cannot be manipulated easily in diplomatic language.

As shown in Table 2 seven words emerged as the most frequently occurring lexical items in the data. Consistent with Moghaddam and Tommerdahl (2023), the word condolence was the most employed item of appraisals in this context. Condolences and saddened which belong to the category of affect were the expression of feelings or emotional responses of the national leaders. As examples of appreciation, victims and devastating were seen frequently. The rest of the most common words were three distinguishing illustrations of the force category. Deeply and immediately explicitly illustrated the process of intensification by maximizing the content while all was associated with quantification.

Table 2. *The Most Common Words for Appraisals*

	F
condolences	15
saddened	12
victims	12
deeply	9
all	9
devastating	9
immediately	7

We now turn to the analysis of engagement resources in the diplomatic condolences by exploring their dialogistic functionality with a specific focus on potential effects on putative audience construal and solidarity. Martin and White (2005, p. 36) define engagement as

> how resources such as projection, modality, polarity, concession, and various comment adverbials position the speaker/writer concerning the value position being advanced and with respect to potential responses to that value position – by quoting or reporting, acknowledging a possibility, denying, countering, affirming and so on.

As can be understood from the definition, engagement can be maintained through various means. Martin and White (2005) explain that the taxonomy of appraisal is directed towards identifying two main positions of engagement: monogloss and heterogloss. Monoglossic utterances are taken for granted and make no reference to others' viewpoints or voices. These utterances are un-dialogized and present the current propositional content. Heteroglossic discourse is open to alternative viewpoints and anticipated responses and is positioned in four specific ways:

- disclaim: is the means of rejecting some positions.
- proclaim: represents the proposition as highly warrantable.
- entertain: presents the possible propositions explicitly.
- attribute: is associated with the subjectivity of an external voice.

In our analysis, engagement was the most applied appraisal strategy. Consistent with Li and Zhang (2021), monogloss was less preferred - with a percentage of 16 - than heterogloss (33 %). It is likely that national leaders tended to construe their condolences as dialogically engaged with an explicit intention to mitigate solidarity with Türkiye. Monoglossic utterances mostly explained the current circumstances in the earthquake regions and what was done to help those in those regions as seen in the following examples. Bolewski (2008) mentions a "can-do" approach grounded on the belief that the environment can be operated for specific purposes. An objective is set to improve a plan and the change is done following that plan. Strengthening the monoglossic utterances emphasized the certainty of the proposition and urgent actions to be taken.

> (1) More than 47,000 people have lost their lives. Tens of thousands who were rescued from the ruins of their houses have suffered severe physical and psychological damage. (taken from the condolence of Germany)

> (2) The aid provided by France corresponds to the request formulated by the Turkish authorities via the EU Civil Protection Mechanism (UCPM), which enables disaster-struck countries to seek help from Europe. (taken from the condolence of France)

Regarding the subcategories heterogloss, disclaim was not found in the data. Proclaim constituted 48 % of the heteroglossic utterances. Martin and White (2005, p. 127) explain that the category of pronounce as proclaim "covers formulations which involve authorial emphases or explicit authorial interventions or interpolations."

Proclaim as the explicit authorial stance was demonstrated in the following extract taken from a speech by US President Joe Biden in which he expressed his condolences to Türkiye. The formulation, of first-person pronouns, showed an overt intervention in the text by the authorial voice.

(3) Jill and I were deeply saddened by the news of the devastating earthquakes that have thus far claimed thousands of lives in Turkiye and Syria. (taken from the condolence of the USA)

The condolences of seven countries - The USA, Japan, Germany, the UK, Wales, Israel, and Kosovo – included explicit stances of the national leaders mitigated by the first person pronouns. The employment of proclaim could be explained by many factors of diplomatic culture, one of which is high and low context cultures. Low-context cultures are characterized by clear and direct communication whereas high-context cultures follow an implicit and indirect strategy in diplomacy. Bolewski (2008) explains that American diplomats appear to be direct and explicit in diplomacy. Regardless of the diversity in Europe, the countries in the region have developed a unity in diplomatic language since they have worked together in the organization of the European Union for a long time. In our case, the condolences of the USA, Germany, the UK, and Wales formulated by the use of first-person pronouns might exemplify low context cultures. According to Bolewski (2008), Japan is a high-context culture shaped by implicit linguistic strategies. Surprisingly, in our case, the condolence of Japan exhibited the employment of first-person pronouns, which is a clear indication of low-context culture as seen in the extract (4). Japan is a country that experiences earthquakes with a magnitude greater than or equal to 7.0. Hence, the Japanese national leader - Prime Minister Kishida Fumio – might have employed explicit language to create a sense of solidarity between the two countries who share the same destiny. Similarly, Kosovo and Türkiye have deep-rooted historical ties. Thus, the condolence of Kosovo was mitigated by the frequent use of explicit proclaim categories to emphasize historical and cultural ties between the two countries, as shown in (4). Burleson (2003) claims that social support requires a particular level of relational knowledge and history with the receiver. In our case, we see a certain level of relational knowledge in Japanese condolence and history the condolence of Kosovo.

(4) I am deeply grieved and saddened at the news of the large number of people who lost their lives or suffered injuries as a result of the earthquake that struck southern Turkey on February 6. (taken from the condolence of Kosovo)

Diplomats use language to navigate power dynamics (Baartman, 2023). The language used by the Israeli national leader in the condolence seemed to carry the weight of power. After the earthquakes, The Government of Türkiye requested emergency assistance from the countries to respond to the urgent needs of earthquake victims. However, only in the condolence of Israel, this request was highlighted, as seen in the extract (5). All the other national leaders expressed their condolences and willingness to do anything that help the victims of the earthquakes.

(5) At the request of the Turkish government, I have instructed all authorities to make immediate preparations to provide medical, and search and rescue assistance. (taken from the condolence of the Israel)

Attribute was another frequently preferred strategy, accounting for 43% of the total. It presents a proposition from the subjective perspective of an external voice. The textual voice creates a space for a range of possible positions and invokes dialogic alternatives. This category was observed more frequently in the nine condolences that were released on behalf of the national leaders (Hungary, China, France, Australia, Spain, Portugal, Qatar, Egypt, and Pakistan). It mostly appeared in the grammar of reported speech with the pervasive use of say and express reporting verbs. In the below examples, we can see the attribution by acknowledging the condolence of China and Spain.

(6) Xi said that upon learning of the earthquakes, which caused heavy casualties and property losses in Türkiye and Syria, he would like to express deep condolences to the victims and offer sincere sympathies to the bereaved families and the injured on behalf of the Chinese government and people. (taken from the condolence of the China)

(7) The Government of Spain expresses its condolences for the victims of the earthquakes that occurred this morning in Turkey, Syria, Lebanon, and Iraq.

Presenting the propositional content based on its contingent and subjectivity, entertain was the least employed category of heteroglossic discourse (9 %). National leaders rendered some utterances

into heterogloss by mostly adding the entertaining expression will. This high-intensity modality option is a means of high investment in the proposition. The employment of the modal will in (8) and (9) were the illustrations of a strong commitment to a viewpoint by the national leaders. They created sensitive utterances about their intentions to stand by the side of Türkiye (an expression of solidarity) and the recovery of Türkiye.

(8) Based on our capacities, we will help overcome this tragedy. (taken from the condolence of Kosovo)

(9) We will remain by your side. (taken from the condolence of Germany)

Diplomatic condolences seemed to be rich in attitudes (with a percentage of 41 of appraisals). As the second most frequent category of appraisal, attitude showed the mapping of feelings in diplomatic condolences. Affect is associated with intimating positive and negative feelings. Consider by way of example the following examples in which the feelings are construed as sad ones in the condolences through a range of grammatical structures: nouns (10, 11), a metaphor (12), and adjectives (13). Due to the circumstances and the features of the genre, affect was observed to convey negative feelings in the diplomatic condolences.

(10) On his behalf and on behalf of the people of Azerbaijan, President Ilham Aliyev extended his condolences to Turkish President Recep Tayyip Erdogan, the families of the deceased, and the people of Türkiye. (taken from the condolence of Azerbaijan)

(11) The government and people of Pakistan received the news of a massive earthquake in Southern Türkiye earlier today, with deep sorrow and anguish. (taken from the condolence of Pakistan)

(12) The news from the destroyed towns and cities leaves us speechless. (taken from the condolence of Germany)

(13) I am deeply grieved and saddened at the news of the large number of people who lost their lives or suffered injuries as a result of the earthquake that struck southern Turkey on February 6. (taken from the condolence of Japan)

Judgment is about the evaluation of one's attitude towards others and the realization of the behavior in a text. Judgment is divided into two categories: those related to social rewards and social sanctions. The latter is driven by cultural and social conventions. Judgment driven by social sanctions includes an evaluation of religious, moral, or legal rules or regulations. In the following example, the Syrian national leader's behavior – blocking humanitarian assistance – was evaluated negatively by Steinmeier. The words victims and rampant in (15) carried a heavy weight socially since thousands of people died, and millions of them lost their loved ones. These earthquakes were so devastating that they might only receive negative judgements.

(14) Nobody has the right to block humanitarian assistance! (taken from the condolence of Germany)

(15) Please convey words of sincere sympathy and support to the families and friends of the victims, as well as wishes for a speedy recovery to all those affected as a result of the rampant disaster (taken from the condolence of Russia)

The last category of attitude is defined as appreciation reflecting positive or negative assessments of the form, appearance, construction, presentation, or impact of objects and entities. The realization of the attitude of appreciation by the national leader of Kosovo on the death of thousands of people in the earthquakes is shown in (16). In (17), the bold phrases were the composition of the earthquake victims by the national leaders of the USA.

(16) May their memory be eternal! (taken from the condolence of Kosovo)

(17) Today, our hearts and our deepest condolences are with all those who have lost precious l oved ones, those who are injured, and those who saw their homes and businesses destroyed. (taken from the condolence of the USA)

Martin and White (2005: 35) define graduation as a "grading phenomenon whereby feelings are amplified and categories blurred." The subcategories of graduation include force and focus. The first one is associated with the intensification of feelings and the latter one is about adjusting the boundaries as separate systems. In our data, the elements of force were more common than those of focus. In (18), we

see the employment of intensification (deepest) and quantification (numerous and large scale) which evaluates the degree of intensity and amount. The word deepest is an example of intensity realized via a superlative while numerous and large-scale are the illustrations of adjectives of maximizers at the upper-most end of the scale of intensification.

(18) Please accept our deepest condolences on the numerous human casualties and large-scale destruction caused by a powerful earthquake in your country. (taken from the condolence of Russia)

Diplomatic condolences were further examined in the current study using sentiment analysis through text2data, an online sentiment analysis application. Sentiments imply the polarity of discourse which could be positive, negative, and neutral. The polarity of discourse is between 0 to +1 and -1. The highest positive value is +1 while the lowest value is represented by -1. In our analysis, the examination of the polarity of condolences enabled us to identify the extent of the polarity of expressing opinions of the national leaders towards the two earthquakes and mitigating solidarity with the Turkish people and the Government. Table 4 shows the overall sentiment scores and the detected themes that made them positive or negative. The overall sentiment score of nine condolences (the USA, Russia, Japan, China, Germany, the UK, Egypt, Hungary, and Kosovo) was positive while the other half of the data (Japan, France, Wales, Australia, Spain, Portugal, Qatar, Israel, Azerbaijan, and Pakistan) represented negative sentiment scores. The results of the overall sentiment scores gave insights into each national leader's concern on the earthquakes. In this context, the polarity of the sentiments was carried by the aspects of the earthquakes emphasized not by the negative remarks. Nine national leaders' condolences were associated with recovery and humanitarian assistance, so the overall sentiment scores of their condolences were found positive. On the other hand, negative polarizations in the other condolences resulted from the focus on the devastating aspects of the earthquakes. Simply put, in the condolences examined, the positive or negative sentiment scores were not related to criticism or disapproval but the reaction of the national leaders to the earthquakes. Some national leaders provided emotional reactions in their condolences, which led to negative polarization but some of them expressed their condolences signaled a detachment from the emotional perspective and emphasized the ways of providing assistance to Türkiye. This detachment from the negative feelings and views like pain, grief, and the effects of the earthquakes brought about positive sentiment polarization.

Table 3. *Sentiment Analysis of Diplomatic Condolences*

	SS	Detected Themes			
		Positive		Negative	
		Themes	SS	Themes	SS
The USA	+0.96	humanitarian partners	+0.611	devastating earthquakes	-0.519
		deploying quickly	+0.747		
Russia	+0.56	speedy recovery	+0.742		
		necessary assistance	+0.741		
		numerous human casualties	+0.573		
		deepest condolences	+0.562		
		powerful earthquake	+0.504		
Japan	+0.72	greatest degree	+0.885 +0.749 +0.741	serious damage	-0.560

		heartfelt condolences			
		swift recovery			
China	+0.47	deep	+0.890	overcome	-0.507
		condolences	+0.732	the disaster	
		strong earthquakes	+0.623		
		sincere sympathies			
Germany	+0.52	truly thankful	+1.00	burned themselves	-0.750
		local communities	+0.747	utter despair	-0.749
		relief deliveries	+0.735	disaster zone	-0.746
		wave of solidarity	+0.622	your suffering	-0.742
		enduring solidarity	+0.640	lost friends	-0.739
		courage hope and optimism	+0.627	no warm clothing	-0.678
		today I appeal	+0.514	worldly belongings	-0.659
		deliveries of assistance	+0.512	lost their homes	-0.655
				ruins of their houses	-0.643
				grief and pain	-0.546
				with no shelter	-0.527
				century disaster	-0.505
				no food no medical care	-0.503
				this disaster	-0.502
				will not abandon	-0.502
				your pain is our pain	-0.549
					-0.750
France	-0.64			double earthquake	-0.749
				grieving families	-0.689
				affected populations	-0.614
				enables disaster	-0.496
				provide urgent assistance	-0.493
The UK	+0.51	such a valiant	+0.931		
		respects and thoughts	+0.732		

Wales	-0.64			soon afterwards	-0.749
				another earthquake	-0.746
				magnitude earthquake	-0.688
				been displaced	-0.630
				emergency response	-0.622
				earthquake zone	-0.561
				search and rescue teams	-0.545
				scale of destruction	-0.504
Australia	-0.53	million people	+0.659	first earthquake	-0.746
				devastating loss	-0.547
				life injury	-0.480
Spain	-0.63			the victims of the earthquakes	-0.509
				monitoring the situation	0.460
				emergency calls	-0.550
Portugal	-0.61			this catastrophe	-0.552
Qatar	-0.64			struck several provinces	-0.697
				wishing the injured	-0.645
Egypt	+0.59	sincere condolences	+0.938		
		speedy recovery	+0.742		
		offer assistance	+0.698		
Israel	-0.61	the coming hours	+0.573	difficult time	-0.602
Azerbaijan	-0.61	speedy recovery	+0.742	earthquake in Turkiye	-0.527
		extended his condolences	+0.733	great disaster	-0.497
Hungary	+0.99	expressed her condolences	+0.739		
		immediate assistance	+0.628		

Kosovo	+0.74	sincere condolences	+0.938		
		loved ones	+0.743		
		speedy recovery	+0.742		
		security force	+0.684		
		solidarity and respect	+0.327		
Pakistan	-0.61			operate in disaster	-0.891
				massive earthquake	-0.750
				tragic loss	-0.749
				incomplete solidarity	-0.731

SS: Sentiment Score

The results display that cultural and linguistic contexts play a significant role in the expression and comprehension of sentiments. Meaning and emotional expression show variations across cultures; a positive sentiment in one culture may reflect negative connotations in another. Paying attention to these contextual differences lead to appropriate sentiment analysis results since these variations are not random. As Yang and Eisenstein (2017) suggest, they may be linked to social factors like age and gender, geography and some characteristics such as political and cultural attitudes.

Turning specifically to the themes that emerged from the sentimental analysis, we could see that the prevailing themes collocated with some of the elements of appraisals. The detected themes manifested the appraisals of the earthquakes, which revealed the effect of appraisals on sentiment polarization. For instance, themes such as human casualties, this catastrophe, ruins of their houses, and worldly belongings were the illustrations of the appreciation category while themes like sincere sympathies, respect and thoughts, and grief and pain displayed the existence of the affect category. Tragic loss, difficult time, and the victims of the earthquakes were the expressions of judgment category. Pronounce category was also observed in the emerged themes (Today I appeal). Heartfelt condolence represented the focus category. Deepest condolences and deploying quickly were the examples of the force category.

CONCLUSION

Language use in diplomatic discourse influences international negotiations aiming to resolve conflicts and mitigate power. Diplomatic condolences represent a genre of diplomatic discourse but carry a different function from other diplomatic genres by assisting in expressing sympathy, condolence, and solidarity. The representation of this function is shaped by cultural and linguistic norms. Despite the wealth of studies on the linguistic features of diplomatic discourse, diplomatic condolences are not well-researched. Since there is not much at hand about the linguistic analysis of diplomatic condolences, this study intended to tackle the linguistic features of this genre with a specific focus on appraisals and the sentimental polarization of these linguistic features. Appraisals are the linguistic elements that convey the attitude of appraisers and maintain engagement and graduation.

The total data was 17 diplomatic condolences in English obtained from the official websites of the governments. The condolences were released after the two devastating earthquakes occurred on 6th February 2023 in Kahramanmaraş, Türkiye. The study was situated on Martin and White's (2005) taxonomy of appraisals. The categories of appraisals in the data were analyzed via a free online analysis tool called CATMA 7 available at https://catma.de. The sentimental analysis was run to calculate the sentimental polarization in the data. The results showed cultural nuances and linguistic variations in diplomatic condolences. All the national leaders constructed an international collective identity to extend their condolences. They tended to create an atmosphere of solidarity with the employment of the engagement category of appraisals. Nearly half of them adopted a more direct approach whereas the

other half preferred a distance approach in this engagement process. Another common feature of the diplomatic condolences was the dominant use of attitude category appraisals for the mapping of feelings. The graduation category was the least empathized one in the present study. Cultural variations in the use of appraisals were observed. Regarding the sentimental polarization, half of the condolences reflected positive polarization and the other half represented negative one. The attempt of national leaders to create solidarity led to positive polarization. When they concentrated on the current catastrophic circumstances after the earthquakes, negative polarization appeared in their condolences.

The findings reported here shed new light on the employment of appraisals in diplomatic genres which have a unique function. It showed that appraisals paved the way for creating engagement and solidarity and expressing feelings of diplomatic condolences. Being limited to one circumstance (two earthquakes occurred in Kahramanmaraş, on 6th February, 2023), the findings of the study are not generalizable to all diplomatic condolences. Therefore, more research focusing on the use of appraisals in diplomatic condolences of various circumstances such as the death of a person and a natural disaster is needed to determine situation-based and cultural norms of this diplomatic genre.

REFERENCES

Al-Ali, M. N. (2005). Communicating messages of solidarity, promotion, and pride in death announcements genre in Jordanian newspapers. *Discourse & Society, 16*(1), 5-31. Doi: https://doi.org/10.1177/0957926505048228

Baartman, H. (2023). The Impact of diplomatic language on international negotiations. *Global Journal of International Relations, 1*(1), 36-48.

Bolewski, W. (2008). Diplomatic processes and cultural variations: The relevance of culture in diplomacy. *Whitehead J. Dipl. & Int'l Rel., 9*, 145-160.

Burleson, B. R. (2003). The experience and effects of emotional support: What the study of cultural and gender differences can tell us about close relationships, emotion, and interpersonal communication. *Personal Relationships, 10*(1), 1–23. Doi: https://doi.org/10.1111/1475-6811.00033

Fenton-Smith, B. (2007). Diplomatic condolences: ideological positioning in the death of Yasser Arafat. *Discourse & Society, 18*(6), 697-718. Doi: https://doi.org/10.1177/0957926507082192

Karakoç, N. Y. (2017). Calque in Diplomatic Condolence Messages: The Case of Reina Terrorist Attack. *Journal of Faculty of Letters, 34*(1), 105-120.

Kongo, A. E., & Gyasi, K. W. (2015). Expressing grief through messages of condolence: A genre analysis. *African Journal of Applied Research, 2*(2), 61-71

Kosovych, O. V., Kotovska, T. I., & Kulyk, S. A. (2022). Diplomatic communication. Discourse analysis. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 33*(72), 156-160. Doi: https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-1/27

Li, X., & Zhang, R. (2021). The diplomatic interpreter's negotiation of power and solidarity through engagement choices: A case study of the Chinese Foreign Minister's 2018 press conference. *Discourse, Context & Media, 39,* 1-9. Doi: https://doi.org/10.1016/j.dcm.2020.100459

Liu, B. (2020). *Sentiment analysis.* Cambridge.

Lotfollahi, B., & Eslami-Rasekh, A. (2011). Speech act of condolence in Persian and English: A cross-cultural study. *Studies in Literature and Language, 3*(3), 139-145. Doi: 10.3968/j.sll.1923156320110303.091

Iqbal, Y., & Bilali, R. (2018). The impact of acknowledgment and denial of responsibility for harm on victim groups' perceptions of justice, power, and intergroup attitudes. *European Journal of Social Psychology, 48*(4), 397–411. Doi: https://doi.org/10.1002/ejsp.2338

Martin, J.R. & Wodak, R. (2003). Introduction. In J.R. Martin and R. Wodak (Eds.), *Re/reading the Past: Critical and Functional Perspectives on Time and Value* (pp. 1-16). Benjamins.

Martin J.R. & White, P.R.R. (2005). *The language of evaluation*. Palgrave Macmillan.

McConnell, F. & Dittmer, J. (2016). Diplomatic culture. In C. M. Constantinou, P. Kerr and P. Sharp (Eds.), *Diplomacy* (pp. 104-113). Sage.

Morady Moghaddam, M., & Tommerdahl, J. (2023). 'I Hope You Can Rise Again': Linguistic Variation in Online Condolences. *Journal of Psycholinguistic Research, 52*(6), 2793-2809. Doi: https://doi.org/10.1007/s10936-023-10020-1

Nurlianingsih, D., & Imperiani, E. D. A. (2020, April). An analysis of condolences speech act by Indonesian adolescents. In Twelfth Conference on Applied Linguistics (CONAPLIN 2019) (pp. 34-38). Atlantis Press.

Twumasi, R. A. (1982). Beyond the Words in Print: Identity Construction in Messages of Condolence. *Journal of Health and Social Behavior, 23*(4), 159-192. Doi: https://doi.org/10.30958/ajha.X-Y-Z

USGS Geologic Hazards Science Center and Collaborators (2023). *The 2023 Kahramanmaraş, Turkey, Earthquake Sequence.* https://earthquake.usgs.gov/storymap/index-turkey2023.html

Williams, T. R. (2006). Linguistic politeness in expressing condolences: A case study. *RASK: International Journal of Languages and Linguistics, 23,* 45-62

Yang, Y., & Eisenstein, J. (2017). Overcoming language variation in sentiment analysis with social attention. *Transactions of the Association for Computational Linguistics, 5*, 295-307. Doi: https://doi.org/10.1162/tacl_a_00062

APPENDIX 1

Origin of diplomatic condolences

Country	The website of	Author of message	Date
The USA	White House	authored by President Joe Biden	6th February, 2023
Russia	Kremlin	authored by the President Vladimir Putin	6th February, 2023
Japan	Prime Minister's Office of Japan	authored by the Prime Minister Kishida Fumio	6th February, 2023
China	the Republic of China	on behalf of the President Xi Jinping	6th February, 2023
Germany	Der Bundesprasident	authored by Federal President Frank-Walter Steinmeier	20th February, 2023
France	Ministry of France Diplomacy	on behalf of President Emmanuel Macron	6th February, 2023
The UK	The parliament of the UK	authored by Prime Minister Rushi Sunak	8th February, 2023
Wales	Welsh Government	authored by Jane Hutt, Minister for Social Justice	7th February, 2023
Australia	Australian Ministry of Foreign Affairs and Trade official	on behalf of the Australian Government	6th February, 2023
Spain	Ministry of Foreign Affairs	on behalf of the Government of Spain	6th February, 2023
Portugal	Prime Minister	on behalf of the Prime Minister António Costa	6th February, 2023
Qatar	the State of Qatar	on behalf of The Amir Sheikh Tamim bin Hamad Al Thani	6th February, 2023

Egypt	the State of Information Service	on behalf of Egypt	6th February, 2023
Israel	Ministry of Foreign Affairs	authored by the Prime Minister Benjamin Netanyahu	6th February, 2023
Azerbaijan	the President	on behalf of President Ilham Aliyev	6th February, 2023
Hungary	Novak's official website	on behalf of the President Katalin Novák	6th February, 2023
Kosova	Prime Minister Office	authored by the Prime Minister Albin Kurti	8th February, 2023
Pakistan	The Ministry of Foreign Affairs	on behalf of the Government of Pakistan	6th February, 2023

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Polyphonic Amateur Choir Conductors' Views On Leadership Management Strategies: A Phenomenological Study*

Çok Sesli Amatör Koro Şeflerinin Liderlik Yönetim Stratejileri İle İlgili Görüşleri: Fenomenolojik Çalışma

Günsu YILMA ŞAKALAR
Assoc. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Fine Arts, Department of Music
gsakalar@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6635-5010

Melek Ayçin YILDIRIM
Master's Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University,
Social Sciences Institute, Department of Music
aycinyildirim06@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-0852-9829

Abstract: Music and strategy refer to the planned and purposeful use of music to achieve specific goals. Applied in fields such as music management, education, psychology, and industry, this concept is considered an effective tool for reaching objectives at both individual and societal levels. Leadership is the process of guiding, motivating, and developing strategies to help a group or organization achieve its goals. In this context, choir conductors are seen as leaders who direct musical groups. This study examines the leadership strategies of amateur polyphonic choir conductors. Using a qualitative research method and a phenomenological approach, the leadership styles and strategic thinking of conductors were analyzed. Data collected through semi-structured interviews reveal that conductors make strategic decisions in choir management, handle crises effectively, and approach repertoire selection with care. Additionally, their efforts to strengthen choir members' sense of belonging through social activities are noteworthy. The findings demonstrate that amateur choir conductors' leadership skills have significant impacts on the sustainability and performance of the choir. This research offers valuable contributions to choir conducting education and the management of amateur music groups.

Keywords: Music, strategy, leadership, choir, choirmaster.

Öz: Müzik ve strateji, müziğin belirli hedefler doğrultusunda planlı ve amaçlı kullanımını ifade eder. Müzik yönetimi, eğitim, psikoloji ve endüstri gibi alanlarda uygulanan bu kavram, bireysel ve toplumsal düzeyde hedeflere ulaşmada etkili bir araç olarak değerlendirilir. Liderlik ise, bir grup veya organizasyonun amaçlarına ulaşması için bireyleri yönlendirme, motive etme ve strateji geliştirme sürecidir. Bu bağlamda koro şefleri, müzikal grupları yönlendiren liderler olarak görülür. Bu çalışmada, amatör çok sesli koro şeflerinin liderlik

* Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Arrival Date:02.10.2024 *Acceptance Date:30.12.2024* *Publication Date:30.04.2025*
Reference: Şakalar, Yılma, G. & Yıldırım, M.A. (2025). Çok sesli amatör koro şeflerinin liderlik yönetim stratejileri ile ilgili görüşleri: Fenomenolojik çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal, 22*(1), 194–215. Doi: 10.33437/ksusbd.1559806

stratejileri incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak, fenomenolojik yaklaşımla şeflerin liderlik tarzları ve stratejik düşünceleri ele alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilen veriler, şeflerin koro yönetiminde stratejik kararlar aldığını, krizleri başarıyla yönettiğini ve repertuvar seçiminde titizlikle hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, sosyal etkinliklerle koristlerin aidiyet duygusunu güçlendirme çabaları dikkat çekmektedir. Bulgular, amatör koro şeflerinin liderlik becerilerinin koronun sürdürülebilirliği ve performansı üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Bu araştırma, koro şefliği eğitimine ve amatör müzik topluluklarının yönetimine katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, strateji, liderlik, koro, koro şefi

GİRİŞ

Strategy can be defined as the overall plan and methods followed to achieve a specific goal. Developing strategies for an organization or individual to reach certain objectives ensures that steps are taken consciously towards achieving these goals. Leadership, on the other hand, is the process of guiding, motivating, and providing direction to individuals in order to help a group or organization achieve its objectives. Leadership strategy encompasses all the methods, tactics, and behaviors a leader employs to reach specific goals. These strategies are determined to enhance the leader's influence over the group and facilitate the achievement of desired outcomes.

There are various approaches to leadership, including authoritarian leadership, democratic leadership, laissez-faire leadership, and transformational leadership. Authoritarian leadership refers to a style where the leader makes all decisions independently, with limited consideration of the views of other group members, while democratic leadership encourages active participation from group members in decision-making processes. Laissez-faire leadership, or permissive leadership, represents an approach where the leader allows the group to make its own decisions. In contrast, transformational leadership aims to motivate group members to realize their potential by aligning them with the leader's vision and goals. Each type of leadership offers specific advantages and disadvantages depending on different situations and needs. The use of these leadership styles can also vary based on the demographic characteristics of leaders. For example, a study on local managers in Turkey found that those who adopted democratic and laissez-faire leadership styles were more inclined to exhibit submissive behaviors compared to authoritarian leaders (Yörük & Dündar, 2011).

Authoritarian leadership is characterized by the leader establishing strict control and strong authority over the group. In this style, the leader often makes decisions alone and limits the participation of group members. Authoritarian leaders operate with a strong sense of discipline and impose strict rules that group members must follow. This leadership style has several characteristics and effects. For instance, authoritarian leaders typically maintain control by limiting group members' involvement in decision-making processes (Zhang & Xie, 2017). Transformational leadership, on the other hand, involves leaders empowering their followers, fostering solidarity within the group, and cultivating a culture of working together towards common goals (Jung & Sosik, 2002). This leadership style can also enhance job satisfaction and psychological well-being among employees, as transformational leaders help followers find meaning in their work and seize development opportunities (Nielsen et al., 2008).

Democratic leadership is a leadership style where the leader encourages the participation of individuals within the group and shares responsibility in decision-making processes. This leadership approach involves not only holding an authoritative position but also empowering members, facilitating their participation, and assisting in decision-making. Democratic leadership presents a model where members can exchange roles, allowing everyone to lead. In this model, leadership is viewed as a constantly changing role rather than a fixed position (Gastil, 1994). Democratic leadership has a strong relationship with choir conducting. Choir conducting is the art of leading a musical group composed of many individuals, and in this context, democratic leadership is crucial as it empowers and encourages the participation of the group. Choir conductors not only teach musical techniques but also support the emotional and social development of group members. This leadership style can enhance the performance and commitment of choir members, as individuals feel part of the group and can effectively fulfill their roles (Carnicer et al., 2015).

Democratic leadership allows choir conductors to go beyond being merely authoritative figures. This leadership style promotes a sense of cooperation and equality among group members. Choir

conductors create a space for members to express themselves and participate in decision-making processes beyond musical guidance. This can lead to increased creativity and participation within the choir. Additionally, this leadership approach enhances trust among members and towards the conductor, thereby fostering a stronger bond within the group (Koivunen & Parush, 2018). In this context, democratic leadership, when integrated with choir conducting, offers an approach that positively impacts both musical performance and group dynamics. This leadership style encourages participation, supports individual development, and creates a more inclusive group structure.

Choir conducting holds a special significance in music management and leadership. The choir conductor serves as the guide for the group, not only musically but also in terms of leadership. In managing the choir, the conductor uses leadership strategies to motivate choir members, provide guidance, and develop strategies aimed at enhancing the quality of the musical performance. The leadership style of the choir conductor significantly impacts the overall performance of the choir as well as the communication and cooperation among its members. Thus, developing effective leadership strategies by the choir conductor is crucial for the success of the choir.

Amateur choirs in Turkey play a significant role in preserving and enhancing cultural diversity and musical richness. These choirs cater to a wide range of participants, spreading music education and allowing individuals to develop their forms of artistic expression. Moreover, amateur choirs serve as important platforms that strengthen social bonds within the community and enable individuals to work together towards a common goal. Another reason amateur choirs are significant in Turkey is that they provide an opportunity for those with limited access to professional music education to make music.

Studies related to music and strategy are often linked to fields such as music education, music psychology, music management and organization, and the music industry. There is research that shows how music can be strategically used in various fields and how it can influence strategy development processes. In the field of music education, the use of strategy varies according to the expertise level of the students. Effective use of strategy is achieved by students acquiring correct auditory schemas, which allows them to monitor and correct their errors (Hallam, 2001).

Music can also be used as an emotion regulation strategy. Individuals can enhance their well-being by using music to regulate their emotions and employing strategies such as cognitive reappraisal. However, listening to music and using emotional suppression strategies can sometimes have negative effects (Chin & Rickard, 2014). In the business world, music plays a crucial role in marketing and brand management strategies. Music can influence consumer behavior and be effective in creating brand loyalty (Leenders, 2010). Additionally, improvisation and experimental approaches during musical performance can be used as creative and flexible thinking patterns in business strategy development processes. Improvisation occurs based on musical knowledge and skills and requires spontaneous decisions rather than predetermined plans. This parallels strategic thinking in the business world. Musical improvisation encourages creative problem-solving in uncertain situations and is an important skill for dealing with unexpected situations in the business world. The requirement for quick thinking and flexibility during improvisation is also critical in strategy development processes (Goldman, 2013; Johnston, 2013). From this perspective, it is considered that strategy can also be effective in performance.

The relationship between music and strategy is particularly evident in choir management. Music, in addition to being a creative and disciplined field, also requires strategic planning and management. Choir conductors make various strategic decisions, such as setting performance goals, selecting repertoire, organizing rehearsals, planning concerts, and ensuring the sustainability of the choir. In this context, the relationship between music and strategy is a fundamental element for the successful management of the choir. Choir conductors combine their musical talents and leadership skills to develop effective strategies in both art and management. It can also be said that due to the amateur nature of the choir, they contribute to amateur music education and develop strategies in this way.

This research adopts a qualitative research method and employs a phenomenological design to understand the leadership strategies of polyphonic amateur choir conductors in Turkey. Phenomenology is a research method that aims to deeply understand the experiences individuals have concerning a specific phenomenon. Semi-structured interview forms were used as a data collection tool.

The data obtained from the interviews were analyzed using content analysis, and the findings were interpreted in detail. The results of the research provide important insights into the leadership strategies of amateur choir conductors in Turkey and contribute to the literature in this field. In this context, the findings of the research can be instructive in terms of choir conducting education, leadership management, and the sustainability of amateur music groups.

METHOD

In the research, a comprehensive literature review was first conducted on scientific publications (books, articles, papers, theses, etc.) in the fields of music and strategy, leadership, and choir conducting. Subsequently, qualitative research methods were examined, and the phenomenological design was chosen. Due to the scarcity of studies on polyphonic amateur choir conductors in Turkey and the lack of studies specifically employing phenomenology in this context, random sampling was used to reach both independent choir conductors and those actively associated with an institution or organization. Semi-structured interviews were conducted using a prepared interview form, and data were collected through this method. The data obtained were deeply analyzed and interpreted through content analysis. The research was concluded by presenting findings and suggestions based on all the information, documents, and data collected.

Research Design

This research was designed and conducted using qualitative methods. Utilizing a phenomenological design, the experiences of conductors managing polyphonic amateur choirs in Turkey were collected and deeply analyzed through content analysis.

Study Group

The research focused on polyphonic amateur choir conductors in Turkey. The experiences of six choir conductors, aged between 23 and 49, residing in the cities of Ankara, Balıkesir, Çanakkale, and Istanbul, were explored. These experiences included their journey to becoming choir conductors, the design process of forming a choir, the process of choir management, crisis management, and the effective sustainability of the choir, particularly in relation to music and strategy.

Research Process

The research process spanned eight months and included a literature review, the creation of a research framework, methodology, data collection and analysis, interpretation of findings, and the formulation of conclusions and recommendations.

Data Collection Tools

In the research, data were collected using a semi-structured interview form that was developed specifically for leadership strategy. This form was structured around various dimensions, including the design process, management process, management strategies, process management, and crisis management. Interviews were conducted within these dimensions.

Data Analysis

The transcripts of the interviews were created, and these transcripts were examined and analyzed using content analysis.

FINDINGS

The participants consisted of four men and two women aged between 23 and 49. Their educational backgrounds varied, with three holding undergraduate degrees and three holding master's degrees. Three participants graduated in Music Education, one in Opera, one in Music Theory, and one in Piano and Accompaniment. Besides their roles as choir conductors, the participants' professions included music teaching, chorister, concert pianist, and music educator. In terms of amateur choir experience, they have been conducting choirs for a minimum of 2 years and a maximum of 13 years. Regarding the types of choirs conducted, most participants (five) lead adult choirs, while one conducts both children's and youth choirs. The participants have managed amateur choirs for periods ranging

from 2 to 13 years and have led multiple choirs, including new ones in the past two years. The choirs they manage are located in Ankara, Balıkesir, Çanakkale, and Istanbul. Among these choirs, four are independent, seven are affiliated with associations, and two are part of institutions.

Table 1. T*ypes and levels of choirs conducted by choir directors*

Type	Participant	Level	Participant
Adult	P1, P2, P3, P4, P5, P6	Professional	P3
Youth	P4	Semi Professional	P6
Child	P4	Amateur	P1, P2, P3, P4, P5, P6
Mixed	P1, P2, P3, P4, P5, P6		
Women	P3		
Male	P6		

Table 1 shows that all participants conduct amateur choirs, with only P3 also conducting a semi-professional choir. It is evident that all participants lead choirs consisting of adults and mixed voice types, with the exception of P4, who conducts youth and children's choirs. Additionally, it is noted that P3 directs an all-female choir, while P6 leads an all-male choir. Furthermore, P6, who conducts an adult mixed choir, is also involved with both amateur and professional choirs.

Table 2. *The design process of conducting for choir directors*

Process Steps	Awareness	Trainings and Participation in Scientific / Artistic Activities	Organising Workshops and Training	Participating in training and activities related to the choir
Becoming a Choirmaster	P1, P2, P3, P4, P5, P6	P1, P2, P4, P5, P6	X	X
Choir Making	X	X	P1	P1, P5, P6
	X	X	X	X

Table 2 outlines the steps taken by choir conductors in their journey to becoming conductors and establishing a choir. Under the design process of conducting, it is evident that all participants consciously took their first steps towards becoming choir conductors. Accordingly, it can be said that the participants had a high level of awareness regarding their decision to become choir conductors. Drawing from this awareness, it is observed that they participated in training and scientific/artistic events to develop themselves (P1, P2, P4, P5, P6). In the interviews, P1 mentioned organizing workshops and training sessions during the choir formation process, as well as participating in education and events related to choirs. P3, however, did not participate in training and scientific/artistic events during the process of becoming a choir conductor, nor in organizing workshops, training, and participating in choir-related activities during the choir formation process.

Regarding the process of becoming a choir conductor:

P1 stated, "*While I was a violin instructor at Trabzon Fine Arts High School, teachers who were interested took the choir class. I would join the classes to help. I realized that there was a greater lack in conducting rather than training the choir in the classes I attended with pleasure."*

P2 indicated that their initial work related to choirs began with vocal coaching, stating, *"…I saw that the conductors were doing things differently from what I thought was right in the vocal exercises I led… It actually started with the thought, 'What if I conducted my own choir and made the music I wanted?*"

P3 expressed, "*I actually decided to become a choir conductor by singing in choirs," and emphasized their preference for conducting as a means of musical expression by saying, "I chose conducting as a way to make and express music, by leading a choir myself.*"

P4 explained their awareness in becoming a choir conductor by stating, "*We formed a choir in high school, and when I decided to study music while preparing for university, I realized that choir had guided my life, and after singing in many choirs, I took an individual decision that this was my passion*."

P5 noted that initially participated in children's choirs and said, *"I was singing in the choir. That's when it caught my interest." Based on their observations at concerts and festivals they attended, P5 stated, "One choir sings, the next year another choir sings the same things. It's always the same… So, I wanted to do different things myself,"* thus providing information about their decision-making process in becoming a conductor.

P6 said*, "…I had a goal and dream of forming a group that could convey all the experience from being a chorister," and after giving vocal training to a choir, stated, "Then I said, why not have a choir of my own?"*

Regarding the process of becoming a choir conductor, it is seen that the majority of the conductors actively participated in training and scientific/artistic events to develop themselves:

P1 stated, *"I first attended training by the Music Advanced Research Association in Istanbul… Then I started attending all the training and masterclasses I could find… I tried to participate in as many events, festivals, and choral music symposia organized by the State Polyphonic Choir as possible and learn something from every conductor."*

P2 mentioned, *"…I saw the Children's Choir Conductors Academy by Atilla and attended the workshop held in Iskenderun in November 2022. There, I learned a bit more about basic conducting techniques and got more involved in the process."*

P4 shared, *"…I asked for help from choir conductors, from the conductors of many choirs I participated in as a chorister, and asked them to guide me and provide training."*

P5 said, *"While studying at the conservatory, we started working with our late esteemed conductor Muzaffer Arıkan… Even outside of classes, we had many dialogues and exchanged ideas with Muzaffer," and added, "I also worked with the late Hikmet Şimşek and accompanied the choir programs he conducted on TRT."*

P6 stated, *"My teachers Atilla Çağdaş Değer and Çiğdem Aytepe were my professors at the university… I built a foundation with them by attending various festivals both domestically and internationally and receiving training."*

Regarding the choir formation process, it is observed that only one participant organized individual activities such as workshops and training related to choirs. In this context, P1 mentioned inviting Çiğdem Aytepe and Atilla Çağdaş Değer to the school they worked at to hold a choir workshop and later inviting Ayşe Meral Töreyin to give vocal training, organizing training within this scope. Half of the conductors participated in choir-related training and events during this process.

In this regard:

P5 mentioned that based on their observations from the events they attended, they concluded that choirs had the same repertoire and thus wanted to *"do different things"* and tried to realize them.

Table 3. *Management process in choir creation*

Planning	**Programming**	**Implementation**
P1, P2, P3, P4, P5, P6	P1, P3, P4, P5	P1, P3, P4, P5

Table 3 provides information about the plans, programming, and implementations made by the conductors during the choir formation process. It is observed that P1, P3, P4, and P5 fully executed the steps of planning, programming, and implementation within the management process, whereas P2 and P6 only engaged in planning during the choir formation process.

Regarding the planning process in forming a choir:

P1 stated, *"I don't let go of those with a good voice, good ear, and good musical sensitivity."*

P2 mentioned, *"People with good voices and good musical ears are important. One of the important things in forming the choir, I think, is the personality of the people. I pay attention to having disciplined, hardworking, and harmonious individuals who are willing to be in the choir voluntarily… Another important factor is age. For example, it is important to form the choir in a way that is suitable for the age of the young people and children."*

P3 said, *"Everyone needs to hear and showcase their talent in a certain way… I conduct exams to measure the ability to distinguish many sounds and suitability for polyphony… The choir members need to be at a certain level initially… So, being harmonious and having good communication is particularly important to me."*

P4 explained, *"When forming the choir, if I am the one setting it up, because a single conductor cannot form a choir alone, I determine who is coming, who wants to be in the choir, and who wants to sing in this choir, and I make a plan accordingly… I pay attention to one more thing, which is the number. Because in amateur choirs, it is crucial, in my opinion, to exceed approximately twenty people."*

P5 expressed, *"…We work with everyone who wants to develop and be involved in this field… First, I check if they are suitable for that structure… We pay attention to being homogeneous while singing, and I have to be mindful of this structurally as well… The aim is always to gain individuals."*

P6 mentioned, *"The women's choir is a choir I formed because I really enjoy the sound created by the unity of women's voices… As an educator, I wanted to emphasize and express that everyone can sing within a certain potential framework… I made choices in this regard, seeking people with good ears, regardless of prior choir experience. I wanted to show that development with them over time… I had a thought of preserving that amateur spirit and amateur perception and progressing towards a professional point from the start… I conducted an application exam. In this exam, people joined our choir through various small exercises like sound hearing, singing a small musical motif, and singing duets with some experienced people. When forming the other mixed adult choir, behavior was an important issue for being part of the whole. To analyze this, I had small questions like how they would stand within the choir, whether they were harmonious, open to cooperation, and their attitude towards life and sharing in their social life."*

Regarding the programming and implementation in forming the choir:

P1 stated, *"Under normal circumstances, I always pay attention to the balance of alto, soprano, and bass. I pay attention to the balanced formation of these voices for good harmony. But unfortunately, you can't do that here. It can be very difficult in an amateur choir because the choir members are adults and usually people over forty."*

P3 said, *"The members of both choirs must be appropriate for the balance and identity of the choirs. Each member should have an equal and balanced voice, and their abilities, potential, and what they can do should be more or less the same for everyone."*

P4 explained, *"I choose the repertoire according to who is singing in the choir and plan the direction and training of the choir, the musical education within the choir accordingly… The more people are side by side, the more they can trust each other and learn in a comfortable environment."*

P5 stated, *"While conducting a choir, it is important to introduce and make them love it, and to have minimal loss."*

Table 4. *The conductors' first experiences in leading a choir*

Participant	Preliminary Preparation	Pre-Performance Trend	Environment	Post-Performance Trend	Targets
P1	Individual Rehearsal	Excitement	Masterclass	Enjoyment	Ensuring sustainability
P2	Group Rehearsal within the Framework of Planning for Aural Skills	Providing motivation	Concert	x	Rehearse more often
P3	Analyzing the Choir and the Piece Based on the Selected Work	Systematic study	Concert, festival	Idealistic approach	Concert realisation
P4	Design of the Rehearsal Process	Systematic study	x	x	Creating a working system for the whole season and analysing this system
P5	Conducting vocal exercises, breathing exercises, solfeggio, and ear training	Mission fulfilment	International festivals	Awareness raising	Ensuring sustainability
P6	Needs analysis for individuals and the choir	Creating a work schedule	x	x	Crisis management in line with the needs

Table 4 provides information about the conductors' experiences in leading a choir for the first time. According to the interviews, P1 and P6 conducted individual rehearsals during the preparation phase to develop themselves and improve the quality of their work, while P3 and P4 followed a systematic working schedule before the performance. It was observed that P1, P2, P3, and P5 participated in various concerts, masterclasses, and festivals. P1 expressed satisfaction and enjoyment from their work post-performance, while P3 exhibited an idealistic approach to advancing the choir. P5 aimed to create awareness within the choir, based on the conductor's mission. It was also noted that P1 and P5 had goals for the sustainability of the choir, P2 aimed for frequent rehearsals, P3 for concert performances, P4 for creating and analyzing a working system, and P6 for managing crises according to the needs of the choir.

Regarding the conductors' views on preparation:

P1 stated, *"I conducted many choirs along with the orchestra while training students in classes."*

P2 mentioned, *"I thought about what I wanted to hear from this choir and planned formats and studies accordingly… We formed a repertoire of pieces the choir was familiar with and worked on them in detail…"*

P3 said, *"First, I select all the pieces that will make up the repertoire… First, I take the pieces we will perform at the festival or concert, listen to them a lot to internalize them. Then I work on my own score on paper, thinking about what I can do, what the choir members can do, what we can add to the piece, and what we can interpret in it… I analyze the pieces myself to aim for that goal. Afterward, I transfer as much as I can to the choir members… I honestly followed how other choirs performed the pieces I chose to conduct, what actions their conductors took, and where they were."*

P4 explained, *"When I first conducted an entire choir rehearsal on my own, I used to plan everything in detail from the beginning, hour by hour, minute by minute, what I would work on, what I would do during the warm-up, which piece I would move to, what aspect of the piece I would work on, and how I would start teaching a new piece if I introduced one. I would make plans in at least two pages like that."*

P5 shared, *"You must act in a planned and organized manner. Because a choir is not a daily thing… I first set aside the pieces. I started with vocal exercises, breathing exercises, which are very important, and then moved on to solfeggio and ear training. Until they reached a certain maturity… Ear, solfeggio, and vocal exercises. Then we gradually transitioned to polyphony with simple arrangements."*

P6 stated, *"Before forming the choir, I had already started planning and programming because I knew I would be facing an amateur group. So I created a study schedule considering things like how to convey the material, what my preparation should be before working on a piece, what kind of pieces I should select, what my boundaries should be, and what the initial sensory needs are. Should I have alternatives, and what should those alternatives be?"*

Regarding tendencies before and after the performance:

P1 expressed their excitement before the performance: *"When I went to MİAM's event, where I conducted a choir alone for the first time, I actively participated there and conducted our performance on stage. It was the first and a very difficult piece. I was very excited and very happy." Post-performance, P1 stated, "I conducted there alone for the first time. And I really enjoyed it. After doing that, you can't think of anything else, and you want to continue it because hearing that polyphony gives me immense pleasure."*

P2 did not express any post-performance tendencies but indicated a tendency to increase motivation before the performance: *"I helped the choir bond with small choir games and a bit of drama."*

P4 only commented on pre-performance tendencies: *"…and I tried to stick to that plan as much as possible, focusing on punctuality and the things I needed to do there."*

P6, like P2 and P4, only provided information about pre-performance tendencies: *"…since I knew I would be facing an amateur group, I created a study schedule considering what my preparation should be before working on a piece, what type of piece I should select, what my boundaries should be, and what the initial sensory needs are."*

P3, speaking of both pre and post-performance tendencies, highlighted an idealistic approach: *"To develop myself, I first worked independently of others and then went to conduct the choir. Because I know it is a very important job."*

P5 said, *"From the moment I started with the choir, I need to consider the long term, the future as a whole. Therefore, it is important to know and teach some basic information… I formed the first choir. Of course, I checked if we could sing a piece… We are doing these things as a mission… I first set aside the pieces. I started with vocal exercises, breathing exercises, which are very important, and then moved on to solfeggio and ear training. Until they reached a certain maturity, and during that time, some people got bored. P5 said, 'We want to sing, when will we start?' During that time, I entertained them, explained, and convinced them that it would be better, doing fundamental work for a long time."* Thus, demonstrating a tendency to raise awareness within the choir post-performance.

Regarding the conductors' goals for the choirs they formed:

P1 shared, *"The first time I participated in a masterclass, I conducted a choir alone for the first time. I really enjoyed it. After doing that, you can't think of anything else, and you want to continue it."* This indicates a goal of sustaining the choir.

P2 expressed a goal to improve the choir's level with more rehearsals, saying, *"…for two months, I don't want to do any concerts; I just want to bring the choir to the point I desire with rehearsals."*

P3 stated, *"The dates of our concerts are always set in advance, we always have a goal. I always try to design processes in that way."* indicating a goal of performing concerts.

P4 mentioned, *"…by putting those plans together, I see it as the choir's curriculum for that year (that season), and I also do a retrospective analysis of what I did and could have done,"* indicating a goal of creating a working system for the entire season and analyzing that system.

P5 expressed the importance of a strong foundation and steady progress, saying, *"…since these studies are a process that includes the future, it is not about moving quickly but rather about building a solid foundation and continuing in that way."*

P6 stated, *"…in the journey I started, I had a work plan and program that would prepare me for any situation that might arise,"* indicating a goal of crisis management and being prepared for potential crises according to the choir's needs.

Table 5. *The choir conductors' repertoire formation process*

		Categories										
		Musical Appreciation	*Mission Assertion*	*Choir Level*	*Empathising*	*Increasing Motivation, Self-Confidence*	*Self-assessment*	*Readiness, Requirements, Awareness*	*Musicality and Repertoire Diversity*	*Arranging, Transposing and Composing*	*Leveraging Experience*	*Environment*
Process Steps	*Repertoire Design Process*	P1 P4	P2	P6	P3	P6	P3	P4	x	x	P5	x
	Repertoire Creation Process	x	x	P1,P3P4	x	x	x	P5, P6	P1,P3, P6	P1, P3, P5	P2	x
	Repertoire Application Process	x	x		x	x	x	x	x	x x	x	P1

Table 5 presents information based on the conductors' statements regarding their processes of repertoire formation, including repertoire design, formation, and implementation. According to this, it is observed that P3 implemented strategies for empathizing with the choir members and self-evaluation in the repertoire design process. P4 attempted to create awareness by considering the choir members' musical tastes, readiness, and needs. It can be said that K6 entered a design process aimed at boosting motivation and ensuring self-confidence while considering the choir's level. In the repertoire formation process, the conductors (P1, P3, P5, P6) focused heavily on creating strategies related to musical and repertoire diversity, arrangement, transposition and composition. The conductors (P1, P3, P4, P5, P6) managed the repertoire formation process by selecting pieces appropriate to the choir's level and considering the members' readiness, needs, and awareness. P5 indicated that they benefited from previous experiences in the repertoire design process, while P2 mentioned using experiences in the repertoire formation process. Additionally, P1 provided information about the implementation process of the repertoire, including the location of events and the city where the choir operates.

Participants' views on the implementation of the process steps are as follows:

P1 explained that in the design process, they tried to ensure musical and repertoire diversity by considering the musical tastes of the choir members and using methods such as arranging, transposing, and composing pieces. Regarding the implementation process of the formed repertoire, P1 mentioned

the influence of the environment on repertoire formation, stating, *"They also want to sing what they like… The choir members have suggestions, and you have to listen to them… Also, I make arrangements according to the choir's level, according to their vocal colors… The structure of my choir shows this. Because the existing songs are sometimes too high or the vocal ranges are too wide for the level of my choir. I try to balance that… There is a Greek culture here, you know… I always include one or two Greek songs… For a concert in a church, there must be an Ave Maria."*

P2 indicated that they managed the repertoire design process with the awareness of being a choir conductor and formed the repertoire by benefiting from the experiences of composers and previous conductors. They stated, *"Ruhi Su's pieces or those he collected are our priority. There is already an existing repertoire. We can consult with composers about making them polyphonic… Some of the previous conductors of our choir also have compositions written for the choir. We actually consider these."*

P3 mentioned that they empathized with the choir members and performed self-evaluation in the repertoire design process, leading to creating strategies for arranging, transposing, and composing pieces according to the choir's level. This ensured musical and repertoire diversity. P3 stated, *"You have answers in your mind to questions like what the choir members want to sing, what I want to conduct as a choir conductor, what I want to interpret… We look at the balance and level of the choir members, but sometimes I choose pieces that won't tire them too much or challenge them a bit more, depending on the choir's situation… I actually create a mixed repertoire that includes Turkish and world choir pieces. We sing folk song arrangements. And we always have a few church pieces… Because I want the repertoire to be versatile."*

P4 explained that they applied strategies focusing on the musical tastes, readiness, needs, and awareness of the choir members in the design process, thereby forming a repertoire appropriate to the choir's level. They stated, *"I always give something a little beyond what the choir wants and can do… Since singing is done with the human body and voice and psychology has a great impact, I think that when we push people too hard and want them to do things they can't, we harm them both psychologically and physically. Therefore, I try to chart my path by selecting popular pieces that can attract their attention… Because I think it's necessary to be a little careful to bring together such different groups of people and make a choir."*

P5 mentioned benefiting from experiences in repertoire design, forming the repertoire by arranging, transposing, and composing pieces according to the choir's readiness, needs, and awareness. They said, *"After we started working, we tried to form a repertoire according to our structure and development… We selected pieces suitable for our development. Of course, based on my previous experiences with piano, during my time as a piano student and teacher, I always aimed to work on pieces that were not very advanced but achievable to gain something. I got a lot of efficiency from this… With what they learned from those pieces, we moved on to a more advanced repertoire… I made arrangements and composed pieces to relax sometimes. We formed our repertoire based on the difficulty level of the classical choir repertoire and the level we had reached."*

P6 stated that in the repertoire design process, they paid attention to selecting pieces suitable for the choir's level and applied strategies aimed at increasing the members' motivation and self-confidence. Thus, they ensured musical and repertoire diversity according to the choir members' readiness, needs, and awareness. They explained, *"…First, I select the repertoire according to my choir's potential. There are many interconnected balances, like the number of people in the choir, their potential, and a bit of their awareness level… The first year is more about preparation, getting to know, understand, and grasp, and while everything is taking shape within its potential… I had an approach that increased the choir's work and made them feel like 'we can do this.' So, I reflected all of these in the repertoire. Of course, I also categorized them. I formed one block with religious pieces, another with folk song arrangements, and so on, and a more contemporary category. Based on the choir's level and their reactions during the rehearsal process, I created an order."*

Table 6. *The communication strategies of choir conductors with the choir*

	Participants					
	P1	**P2**	**P3**	**P4**	**P5**	**P6**
Strategies	-Appointing an Artistic Director -Managing the Choir Member Recruitment Process -Appointing a Piano Accompanist -Providing Recorded Accompaniment -Offering Instructor Support -Utilizing Communication Tools -Creating a Disciplined Working Environment -Organizing Social Activities	-Utilizing Communication Tools -Conducting Self-Assessment -Organizing Social Activities	-Utilizing Communication Tools -Organizing Social Activities -Creating a Disciplined Working Environment	-Appointing a Coordinator -Utilizing Communication Tools -Creating a Disciplined Working Environment -Organizing Social Activities	-Providing Recorded Accompaniment -Utilizing Communication Tools -Creating a Disciplined Working Environment -Conducting Self-Assessment -Organizing Social Activities -Implementing Imagination Exercises	-Providing Instructor Support -Utilizing Communication Tools -Conducting Self-Assessment -Organizing Social Activities -Implementing Imagination Exercises

Table 6 presents the communication strategies implemented by choir conductors to make their choirs more effective. Based on the conductors' statements, the table highlights the prioritized aspects. Accordingly, it is observed that all conductors interact with the choir members using various communication tools (such as social media, digital applications). Additionally, creating and providing an environment for social activities is among the strategies employed by all conductors. P1, P3, P4, and P5 discussed implementing their discipline within the choir and creating a disciplined working environment. P2, P5, and P6 are noted to have engaged in self-assessment within the choir. Strategies such as sharing ideas, discussions before, during, and after rehearsals and concerts, and evaluations by choir members are utilized. P1 and P5 mentioned conducting preliminary studies with recorded accompaniments during choir rehearsals. P1 and P6 also provide instructor support within the choir. P5 and P6 have conducted imagination exercises based on choir repertoire and performance. Unique strategies include P1 appointing an artistic director and piano accompanist, and creating mechanisms for managing the choir member recruitment process; P4 has appointed a coordinator.

Regarding creating social activities within the choir:

P1 stated, *"I organize events to make the choir attractive. For example, we participated in some art activities here. We do advertising there…"*

P2 mentioned, *"After the rehearsal, we always have tea or coffee and chat with the choir members who are available… We always go somewhere after concerts… We create a space where everyone plays and sings along with their instruments. We have such a social activity."*

P3 explained, *"After rehearsal and concerts, we always go somewhere. We do something. We talk about choirs, concerts, or other different things. So, for example, we do our work and also spend as much time socially as we can."*

P4 said, *"I suggest to the choir members… After one of our rehearsals, we can just sit down, have tea, and sing songs together with guitars… After concerts, we organize activities, entertainment, and evening gatherings to relieve people's stress without answering questions about the concert."*

P5 stated, *"Of course, we have different social activities. Meals, trips, picnics depending on the weather, different sharing…"*

P6 noted, *"After every concert, we definitely have an event, we go somewhere to have fun, or there is some sort of gathering. Also, something has developed in the choir now; even without me or our choir's organizer arranging a social activity, the choir has started organizing small events on their own."*

Regarding the conductors implementing their discipline within the choir and creating a disciplined working environment:

P1 mentioned, *"I am a bit strict about attendance. When choir members miss two or three rehearsals, we sometimes contact them through the communication group we set up and inform them that we can't continue working with them because we require regular attendance in our choir… Since most of the choir members are retired people, they frequently get involved in other activities, which can negatively impact my communication with them. Therefore, I have to constantly keep track of them… They really think they are doing something special, and in my opinion, they are. Because at first, they all said, 'We can't do this, how will we do it?' Now they are helping the newcomers… They have started to realize how to make polyphonic music. But it took a lot of time."*

P3 said, *"Time is very important for us during rehearsals. The biggest concern is having issues related to punctuality. But when this is communicated well at the beginning, choir members usually don't have any problems with it, and neither do I."*

P4 explained, *"During rehearsals, I usually focus on the rehearsal and the plan I wrote and try to implement it… I give directions as a conductor in rehearsals and social activities… Before the concert, in the rehearsal before the concert and the final rehearsal, I usually explain very carefully what we need to do, and I present a slightly more serious attitude."*

P5 added, *"We never allow social activities to overshadow the work. Because, first and foremost, our foundation there is music. Because we are under the umbrella of music, we can do many things. That's why one of the most important things in our work is continuity… Although it is called an amateur choir, the work is professional. This is the same everywhere in the world… After doing all the work in detail until the concert, the experiences we gain at the concert benefit us for the next concerts. That's how we work."*

Regarding self-assessment:

P2 stated, *"After the first concert, or rather, I conducted a digital survey with a few questions to understand what the choir members and the conductor expect… Therefore, if they feel there is a problem, we can still discuss it via message or face-to-face… Then we say, let's not talk about our performance for the first twenty minutes, whether it was good or bad, and then let's evaluate it together."*

P5 expressed, *"First of all, you need to have a choir mentality. This is not an understanding where people from different places, professions, families, and cultures can come together and sing. Therefore, social activities are important. It is important for people to get to know each other, meet in courtesy and respect. Because there are many people… No matter how much you rehearse, there are so many factors like the excitement of the concert, the difference in the environment, the change in acoustics, that sometimes things that have been rehearsed can't be performed at the concert. My personal attitude is that any mistake*

can happen at the concert. In my opinion, there should never be any sensitivity or aggressiveness about these. That's how I behave and act."

P6 mentioned, *"I usually get feedback that my energy is high… After the concerts, we generally do an evaluation… Because I always tell the choir, if you have thoughts about yourself or the choir in general that you felt or observed after the concert, please take notes immediately without letting time pass. They come with those notes, I share my notes, and so on. We go through a process of reflective thinking… I especially prioritize out-of-town plans. Because everyone in the choir is in the same conditions there, so the sense of unity, being strong together, is very prominent… By adding out-of-town plans and events, I aim to make the choir members feel not only through singing but also on a human level."*

Regarding preliminary studies with recorded accompaniment:

P1 stated, *"We also have a demo group we created through digital communication. I make sure to play and record songs, especially challenging pieces with chromatic passages or sustained notes, with the piano and send them to the choir members, asking them to listen to them constantly. I especially don't encourage singing, but I share them through our demo group so they become familiar with the sounds. We usually rehearse at least once a week, sometimes twice, before the rehearsals."*

P5 shared, *"But it's not about sending the recording and asking them to practice on their own. I teach them first. Because incorrect things can develop unknowingly in the recording. When that happens, correcting them is, of course, more difficult. I teach the parts first and then send the recordings from time to time to prevent them from forgetting and to refer back to."*

Regarding providing instructor support within the choir:

P1 mentioned, *"I occasionally conduct solfège exercises… We also work on demos."*

P6 stated, *"As I mentioned before, because I love teaching so much, I try to provide this support by paying attention to my approach to the choir members to offer permanent education."*

Regarding imagination exercises based on choir repertoire and performance:

P5 shared, *"Sometimes, for example, I ask people to read a book, recommend it, explain its main idea, and then we discuss it. Or they can bring up a different thesis, and we discuss it. Of course, I share the things I know. This creates and develops a serious understanding… Sometimes we have long discussions about the piece, the composer, the period. Knowing this, what was the composer thinking when writing the piece, what was happening at that time, what was the thought process? Thoughts are like fashion because they change over time and take on different forms with new contributions. When we make music, we are also time traveling. We sing pieces from the 1600s and 1700s as if we were living in those times, trying to understand and be part of them. These make the quality of the piece much more realistic."*

P6 noted, *"I love describing things when giving examples or working on a piece. I mean, in their imagination and memory, whatever phrase, nuance, or tempo term I want to work on, it can be anything… I always tell the choir, after the concert, if you have any thoughts about yourself or the choir in general, please take notes immediately without letting time pass. They come with those notes, I share my notes, and so on. We go through a process of reflective thinking."*

Regarding unique strategies such as appointing an artistic director, piano accompanist, managing the choir member recruitment process, and appointing a coordinator:

P1 mentioned, *"We have an artistic director. A retired music teacher friend of ours provides piano accompaniment. Together, we first set our criteria for choir auditions. Then, we collect applications through a digital survey and conduct the initial evaluation process."*

P4 stated, *"…Since I will focus on music, I assign people within the choir to provide social activities."*

Table 7. *The crisis management process of choir conductors*

Participant	Unexpected Situation	Situation Management	Solution/Outcome
P1	Encountering bureaucratic obstacles	Change in concert name, repertoire, and participating choir	The concert taking place
P2	Decision by the governing NGO	Notifying that the decision can not be implemented by keeping communication channels open	The inability to implement the board's decision
P3	Unexpected situation during a concert	Focusing immediately on management techniques and drawing the full attention of the choir	Continuation of the concert
P4	Sudden Change in rehearsal times and content	Revising the existing plan	Continuing the rehearsal by updating the plan
P5	Sudden change in choir dynamics	Trying various methods to find the appropriate approach	Ensuring the efficiency of the choir practice
P6	Issues encountered in the implementation of the selected repertoire	Selecting a repertoire suitable for vocal type and intonation	Creating an updated repertoire

Table 7 outlines the crisis management processes employed by the participants in response to unexpected situations encountered during concerts, rehearsals, and general choir management. It is observed that all participants faced unexpected situations and devised solutions to overcome these crises. The information gathered indicates that these solutions helped them successfully manage the crises. According to the findings, P1 and P3's solutions to unexpected situations before and during concerts ensured that the concerts took place and continued. The unexpected situations encountered by other participants did not show similarities.

Regarding the occurrence and continuation of the concert, the unexpected situation, situation management, and solution/outcome are as follows:

P1 stated, *"Last year, we planned a concert with three choirs... Three choirs from different institutions, including my own choir, were supposed to perform together. We also chose a common piece to sing together... However, due to some issues in inter-institutional correspondence, two choirs had to withdraw, leaving only our choir. As a result, we had prepared the pieces accordingly, because three choirs wouldn't have been able to sing thirty or forty songs together. We planned to perform four pieces each. Since the situation turned out this way, we had four pieces prepared, and a few more we had been working on... We sang three pieces with piano accompaniment. We quickly reviewed a piece we had worked on the previous year. We also included the piece we were supposed to sing together, adding a total of five more, and we performed the concert with nine pieces. But ultimately, we managed to overcome the situation."*

P3 mentioned, *"In the situation I'm talking about, actually, with a directive I gave, during the first beat when fifteen or sixteen people were supposed to enter (during the concert), only one of our friends from the altos started the piece. Such situations are indeed a crisis moment... In such moments, my way of resolving the crisis is always to immediately communicate. I enlarge my movements, give them more confidently so that they feel confident, start the piece confidently, and feel that what they are doing is not wrong, but rather what I want. For me, it's important for them to feel that. I definitely make my movements bigger. So, according to the number of beats I give, I make more confident and clearer gestures and try to*

establish eye contact with as many people as possible in the choir as quickly as possible. It can be a nod, a wink, whatever it takes. I try to show them that what they are doing is right, providing the confidence they need, and I show it with my facial expressions so that they don't think they are doing something wrong and continue with confidence. This is how we resolve such situations."

Regarding the inability to implement the board's decision:

P2 stated, *"The board of the institution my choir is affiliated with had some requests regarding the choir. I told them that it couldn't be done at the moment. The choir is approaching its fiftieth year, and they were considering making an album. Even though our choir is good, I felt there were issues like intonation problems and insufficient voice balance, so I said that this request couldn't be fulfilled in the current situation. Although the management was not initially convinced, I resolved this disagreement with the open communication I established… In such musical matters, the conductor is the decision-maker; the institution can only offer suggestions… Our problem was solved through conversation."*

Regarding continuing the rehearsal by updating the plan:

P4 mentioned, *"As a choir conductor, besides having a fixed plan for my choir practices, I always have a plan that I can adjust or update… I immediately redesign the plan in my head accordingly. For example, when starting a rehearsal, if out of a twenty-member choir, five cannot come due to various reasons (traffic, rain, etc.), I have to revise my plan rather than rewriting the pre-written plan… Sometimes, I haven't been able to implement a plan I made at all. But I believe that making the plan is what's important."*

Regarding ensuring the efficiency of the choir practice:

P5 stated, "*For example, winter, summer vacations, leaves, illnesses can negatively affect our practice. During the season, the work situations and responsibilities of our choir members can change. These require constant rethinking… Sometimes extra rehearsals, sometimes individual practices, sometimes changes within the choir; for example, the variety of parts can decrease, especially with male voices. Because unfortunately, in our country, men do not prefer polyphonic music as a hobby very much… I often had to supplement the tenor section with members from the alto section. Or sometimes, again with altos, I had to support the second sopranos with members who could adapt more easily to the high notes… We have to change, adjust the parts. Since the female voices are more numerous, I separate them into first and second parts, soprano and alto within themselves. Sometimes I have to merge the male voices into a single voice. Since it's uncertain where the problem will arise from, it's necessary to always be prepared, think about it, and immediately go in that direction after the problem arises. Because the problem can appear in many ways. It may even be unforeseen. But practices must continue. That's why whatever problem arises, we find and try different methods within the choir to overcome it."*

Regarding creating an updated repertoire:

P6 mentioned, *"Since my choir is a women's choir, we initially had some difficulties in selecting the repertoire. I even had to withdraw some pieces… Because I had an alternative plan, I solved the situation by implementing the alternative plan, setting the right range, and balancing the voices according to the choir members' potential, ensuring it did not affect their vocal health, and resolving the crisis I faced."*

Table 8. The conductors' views on the sustainability of the choir

Views	**Participant**
Conductors frequently engage in self-assessment (attitude, behavior, technique, etc.)	P1, P5, P6
Ensuring diversity within the choir	P1
Working towards fostering a sense of belonging in the choir	P2, P3, P4, P5

Maintaining balance in the number and types of vocal groups	P1
Paying attention to the diversity of the repertoire	P1, P3, P4, P5
Training an assistant conductor	P1
Ensuring diversity in venues	P1, P3, P6
Ensuring variety in events	P1, P3, P5, P6
Working towards increasing the number of supporting institutions, organizations, and independent individuals	P1, P3, P5, P6
Utilizing social media support	P1

Table 8 contains the conductors' views on the sustainability of the choir. The predominant views include: working on fostering a sense of belonging within the choir (P2, P3, P4, P5), emphasizing the importance of repertoire diversity (P1, P3, P4, P5), ensuring variety in events, and efforts to increase supporting institutions, organizations, and independent individuals through a collaborative approach (P1, P3, P5, P6). It is also noted that frequent self-assessment by the conductors (P1, P5, P6) and ensuring diversity in the venues where the choir performs (P1, P3, P6) are among the prominent views. Additional aspects highlighted for sustainability include ensuring choir diversity, balancing the number and types of vocal groups, training an assistant conductor, and utilizing social media support (P1).

Regarding fostering a sense of belonging within the choir for sustainability:

P2: *"We are trying to rejuvenate the choir for continuity… I think holding auditions is the first step… By assigning specific tasks to our more prominent (better) choir members, we focus on turning the choir into a truly collective structure, ensuring it remains sustainable by keeping more solos within the choir and making the members feel a sense of ownership."*

P3: *"I try to make everyone love the choir and value their opinions. They notice this… If they know and feel how valuable what we do is, which I think is something a choir conductor should do. I believe it is essential to give them a purpose, as this contributes to sustainability… Sending nice messages to the group to encourage choir members to attend rehearsals and not miss our good moments are just a few of my approaches… If you make them feel that we are doing this together and everyone has a contribution, and they know this, then maintaining the choir is not difficult at all… So, I think the most crucial step I take toward ensuring the choir's sustainability is always trying to convey a message, a purpose, and encouraging choir members to attend rehearsals and perform in a concert."*

P4: *"Especially in amateur choirs, I think the key to sustainability lies in the communication among people and the enjoyment they get from spending time together during rehearsals, concerts, and tours. The more the conductor can facilitate this, the better."*

P5: *"Continuity is critical. We are planning for the future with choir practices. It is essential to always keep in mind how beautiful it is to be together, to share, and to learn from each other, always within the framework of respect."*

Regarding the importance of repertoire diversity:

P1: *"For this year's concert program, I'm considering including pop songs in the second half. With three or four songs, I want it to be a fun and interactive concert where the audience can also participate in the second half. It's a way to increase interest."*

P3: *"Setting an overseas goal and working towards it with a new repertoire… It could be a piece we all love, maybe a Turkish song or any other piece. Working in that direction and diversifying the repertoire could contribute to maintaining the choir."*

P4: *"It's also essential to advance expectations in music. This year, we sang this piece; next year, we can expand our boundaries a little and discover other things. For example, if we haven't sung in Hungarian before, we will do it this time, or if we haven't sung in two or three parts, we will try it this time."*

P5: *"I believe that the way to maintain the enthusiasm of the choir members is through concerts. Concerts always motivate. So, to raise us higher, we take on an extra mission to create a beautiful concert program and make people understand and feel the responsibility for it."*

Regarding ensuring variety in events and working on increasing supporting institutions, organizations, and independent individuals through a collaborative approach:

P1: *"There was a cultural festival in the city where I live. We gave a concert… We organized an event on November 10 with the teachers' choir, my adult choir, and my students… Last year, I talked to the municipality about making my choir a municipal choir. I wanted to use the municipality's name and have them provide a place for our rehearsals. I am trying to introduce my choir to senior officials to get support… A social responsibility project came up. There is a choir, orchestra, and children's choir. They asked if I could form a youth choir this year. I was thrilled. Because those who grow up from there might join the other choir in the future, there will be a circulation. They can move from the children's choir to the youth choir and from the youth choir to the adult choir. At least I want to create such a cycle. Since I formed this choir, another polyphonic choir has been established… We set an example… If it's children or youth, you can find support somehow. But everyone in my choir is an adult. It is a bit harder to find support because they are adults. Maybe we could gather under the name of an association in the future… The cultural festival I mentioned earlier was a beautiful festival entirely based on workshops. Maybe if we do something like that, we can pressure the municipality a bit more to ensure the continuation of this festival, at least in terms of getting the municipality's support."*

P3: *"We do concerts, meet and sing together, go on picnics, sing our pieces together, etc… We are considering affiliating with an association. There are some advantages that this can provide for us and our choir members. Being affiliated with a place, knowing we have their support, is a good thing… I think this will also have a positive reflection on the choir members."*

P5: *"At international festivals, we take on an extra mission. We represent our country… The praise and compliments we receive are certainly a source of pride. When we show and explain this responsibility to our choir members, it becomes a significant factor in the continuity of the choir. Besides, we don't only perform at international festivals. We also do social responsibility concerts within our country. There are associations and foundations that benefit from these. I especially see this as very important for the good education of girls… All these have allowed us to continue our choir for thirteen years, purely on a voluntary basis."*

P6: *"I believe that more concerts, more projects, and bringing our choir members together with important people from the choir world, such as a composer or a vocal trainer, an opera singer, will ensure continuity. Therefore, I aim to increase these activities in the coming season and years."*

Regarding frequent self-assessment by conductors:

P1: *"You can probably guess the egos of musicians. For example, I have never had such an ego. I want to sing in another choir. Singing a lot or singing in a choir is always something that develops and makes you happy. I think we need to look at it this way… As a conductor, sometimes you find yourself singing something you never wanted to say, and you also have to consider their opinions sometimes… I think it requires a lot of effort to include men in the choir… Other than that, the essential thing is that the choir is always unifying and beautiful. I mean, I love that it has a lot of unifying power."*

P5: *"Amateur choirs come on a voluntary basis, so it may require more patience not to lose people."*

P6: *"First of all, of course, my goal is to reach a good level musically. I have a point I want to take them to musically. I have target pieces, like any conductor, or I have things I want to work on regarding myself and my conducting."*

Regarding ensuring diversity in the venues where the choir performs:

P1*: "Last year, I included my choir in the November 10 Atatürk Commemoration events. The ceremony was at our school. We formed a choir with the students and teachers… We struggle a lot, even to get a concert hall… For example, we really wanted to do a concert in a church."*

P3: *"I think the choir members should have a purpose, like participating in a festival. I mean, having environments where they can also showcase their work is crucial for maintaining the choir."*

P6: *"It's important for them to discover many stages and participate in many events. For example, it could be a festival or a joint concert. I want them to experience stage culture and various atmospheres."*

Regarding ensuring choir diversity, balancing the number and types of vocal groups, training an assistant conductor, and utilizing social media support:

P1: *"The choir at the fine arts high school started working this year. The reason they started working is because of me. This makes me very happy because adults are singing polyphonic music, but there wasn't a choir at the fine arts school. It is just beginning to form… Of course, we want to grow our choir, we want it to be bigger. Right now, we are twenty-two people. We used to be a larger group two years ago… I want the choir to be bigger because we have difficulty working on four-part pieces. We worked on one this year, but it was challenging. Because when the groups and numbers are small, if one or two people don't show up, the balance and harmony immediately get disrupted, and you can't work… I want to find an assistant conductor, work with them, train them, and hand over the role of choir conductor to ensure the continuity of the choir… I prepare videos from the beautiful and fun moments of our choir. We have a social media account, and we share them there. The sopranos and altos introduce themselves. I also edit and prepare videos from the concerts and share them on our social media account. At the beginning of the year, I send them to almost all the music teacher friends I know here. I try to do something like, 'Friends, come to the choir, we would love to see you."*

RESULTS AND RECOMMENDATIONS

It has been determined that choir conductors are eager to form, manage, and advance a choir, are aware of what actions to take in these areas, and regularly participate in training sessions to develop themselves and the choirs they have established. Additionally, they subject themselves to regular evaluations both individually and through feedback from choir members. To establish an amateur polyphonic choir, individuals qualified to be conductors should ideally have prior experience with a choir (either as a choir member or conductor), be keen observers, possess a high level of enthusiasm and awareness, be determined, and develop strategies for regular self-assessment and assessment of the choir. These strategies should be aimed at fostering continuous development.

It has been observed that the planning processes of the polyphonic amateur choirs established by conductors progress in parallel with the steps involved in becoming a choir conductor and forming a choir. In this regard, it has been determined that regular auditions are conducted based on specific criteria for choir member selection. In addition to possessing musical talent and achieving a certain level of aural skills, other criteria include the candidates' awareness levels regarding their involvement in a choir and their understanding of their role, social identity, predisposition, positivism, and compatibility. Conductors of polyphonic amateur choirs should prioritize the structure and development of the choir, the cultivation of a sense of belonging among choir members, the regular measurement of satisfaction levels, and the strengthening of intra-choir communication, taking into account the social identities of the members.

It has been determined that the strategies and management approaches employed by conductors during the processes of becoming a choir conductor and forming a choir, as well as the planning, programming, and implementation steps they applied, were systematically followed in their first

experiences of conducting a choir. The conductors were observed to engage in activities aimed at developing the musical abilities of the choir members, in line with the goals they had set. They consistently conducted these activities before and after performances, undergoing self-assessment at regular intervals to identify needs and work towards making the choir stronger and more advanced than before. It is recommended that conductors leading a polyphonic amateur choir systematically manage the process by identifying the full potential of the choir, periodically assessing needs, and implementing plans and programs accordingly, with careful consideration of both pre- and post-performance phases.

The examination of the repertoire formation process of the conductors revealed a close relationship with choir management strategies. The conductors were found to complete the steps of forming and diversifying the repertoire, taking into account the vocal structures, diversity, musical tastes, needs, readiness, motivation levels, and confidence of the choir members. Additionally, it was observed that the variety of venues and events positively influenced these steps. Therefore, it is suggested that conductors progress in unity with the choir members to ensure appropriate repertoire and musical diversity. It is crucial for conductors to regularly develop themselves, reflecting their accumulated knowledge and experience (approach, composition, arrangement, transposition) in this regard, which is vital for the sustainability of the choir.

It has been observed that the vast majority of choir conductors develop various strategies aimed at enhancing the capacity of the choir members and the overall growth of the choir. Based on this, it is recommended that conductors frequently develop self-assessment methods and techniques by maintaining communication and empathy with the choir members. Imagination exercises aimed at achieving the highest possible performance of the choir's repertoire will also contribute to this development. Integrating post-rehearsal and post-concert critiques into social activities is considered important for choir members to perceive performance more effectively. In this regard, creating an environment where choir members feel a sense of belonging and being part of the social formation of the choir culture is crucial.

Overall, the crisis management applied by the conductors in unexpected situations demonstrates true leadership. Crisis management requires mastery of the choir and the ability to empathize with the choir members. Therefore, it is essential for conductors of polyphonic amateur choirs to pay attention to these aspects.

The production of new strategies by most conductors, by evaluating their own expressions, attitudes, and behaviors, is crucial for their dedication to the choir and the development of their sense of belonging, akin to that of the choir members. Maintaining a high level of empathy, not disregarding the musical preferences and opinions of the choir members, and striving for repertoire diversity play significant roles in ensuring the continuity of the choir. Therefore, it is particularly recommended to pay attention to these aspects for the sustainability of an amateur choir.

DISCUSSION

This study examines the leadership management strategies of polyphonic amateur choir conductors in Turkey. The research findings indicate that the conductors' leadership styles and strategic decisions significantly impact the sustainability and performance of the choir. These findings are consistent with other studies in the literature.

Firstly, it has been observed that choir conductors generally adopt a democratic leadership style. This finding aligns with Gastil's 1994 study and the research conducted by Carnicer et al. in 2015. Democratic leadership is an approach that encourages active participation of group members in decision-making processes. By adopting this leadership style, choir conductors allow choristers to express themselves and be involved in decision-making processes. This creates a strong sense of commitment among choir members, contributing to the sustainability of the choir. As noted in Gastil's study, democratic leadership enhances participants' motivation and strengthens group cohesion.

Another significant finding of the study is that choir conductors possess strong crisis management skills. When faced with unexpected situations, choir conductors can quickly and effectively devise solutions, ensuring that concerts and rehearsals proceed smoothly. This finding can be related to the concept of transformational leadership as discussed by Jung and Sosik in their 2002 publication. Transformational leaders empower their followers and help them realize their potential. In this context, the adoption of transformational leadership by choir conductors enables them to act effectively in crisis situations.

The careful selection of repertoire by choir conductors is another notable finding of the study. Conductors select pieces appropriate to the choir's level, ensuring musical diversity and enhancing the motivation of the choristers. As highlighted in Hallam's 2001 study, this approach allows students to acquire correct auditory schemas and correct their errors. Additionally, as seen in Leenders' 2010 research, music brands play an important role in creating customer loyalty. Choir conductors also adopt this strategy, attracting audience interest during performances and fostering a strong sense of commitment among choir members.

Finally, the research findings illustrate the efforts of choir conductors to enhance choristers' sense of belonging through social activities. The study by Koivunen and Parush in 2018 demonstrates how choir management can be used to improve leadership practices. Social activities allow choir members to interact with each other, thereby increasing group cohesion and contributing to the sustainability of the choir.

REFERENCES

Carnicer, J., Garrido, D., & Requena, S. (2015). Music and leadership: The role of the conductor. *International Journal of Music and Performing Arts*, 3(1), 84-88.

Chin, T., & Rickard, N. (2014). Emotion regulation strategy mediates both positive and negative relationships between music uses and well-being. *Psychology of Music*, 42(5), 692-713.

Gastil, J. (1994). A definition and illustration of democratic leadership. *Human Relations*, 47(8), 953 - 975.

Goldman, A. (2013). Towards a cognitive–scientific research program for improvisation: Theory and an experiment. *Psychomusicology: Music, Mind, and Brain*, 23(4), 210–221.

Hallam, S. (2001). The development of expertise in young musicians: Strategy use, knowledge acquisition and individual diversity. *Music Education Research*, 3(1), 7-23.

Johnston, P. (2013). Creativity, labour, and the politics of profit in the ımprovised music field. *Critical Studies İn Improvisation / Études Critiques En İmprovisation*, 9(1), 1-10.

Jung, D., & Sosik, J. (2002). Transformational leadership in work groups. *Small Group Research*, 33 (3), 313 - 336.

Koivunen, N., & Parush, T. (2018). *Using choir conducting to improve leadership practice*. Sensuous Learning For Practical Judgment İn Professional Practice. (pp. 71-96). Springer Link.

Leenders, M. (2010). The relative importance of the brand of music festivals: a customer equity perspective. *Journal of Strategic Marketing*, 18 (4), 291-301.

Nielsen, K., Randall, R., Yarker, J., & Brenner, S. (2008). The effects of transformational leadership on followers' perceived work characteristics and psychological well-being: A longitudinal study. *Work & Stress*, 22 (1), 16 - 32.

Yörük, D., & Dündar, S. (2011). Türkiye'deki yerel yöneticilerin benimsedikleri liderlik tarzlarına göre boyun eğici davranışlarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 93-106.

Zhang, Y., & Xie, Y. (2017). Authoritarian leadership and extra-role behaviors: A role-perception perspective. *Management and Organization Review*, 13(1), 147 - 166.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

İlk Hadis Müdevvini İbn Şihâb ez-Zührî ve Ona Yöneltilen Eleştirilerin Eleştirisi

The First Mudawwin Ibn Shihab az-Zuhri and a Response to the Criticisms Raised Against Him

Makbule Şükran ERDOĞAN
Uzman, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
seryilmaz06@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8403-7294

Öz: Güvenilir şahsiyeti ve çeşitli ilimlere vukûfiyeti ile tanınmış bir âlim olan İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742) özellikle hadis ilmine hizmetleri noktasında önemli ve değerli bir konuma sahiptir. Hâfız bir muhaddis olarak bilinen Zührî ilme olan merakı ve düşkünlüğü ile bilhassa Şam bölgesinde tedvîn ve isnad çalışmalarının öncülüğünü yapan bir âlim olarak tanınmıştır. Bununla birlikte Şam'da Emevî iktidarıyla kurmuş olduğu seviyeli bir ulemâ ve ümerâ ilişkisine rağmen bazı çevrelerce tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Bu çalışmada Zührî'ye yöneltilen tenkitler ve bu tenkitlere verilen cevaplara yer verilmiştir. İki bölüm olarak ele alınan bu çalışmada bilgiler delilleriyle desteklenmiş, ilgili rivayetler asıl kaynağından nakledilerek aklî ve tarihî gerçeklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zührî, hadis, tedvîn, isnad, eleştiri.

Abstract: Ibn Shihab az-Zuhri (d. 124/742), who is a scholar recognized for his reliable character and his experience in various fields of study, holds an important and valuable place, especially concerning his contributions to the study of hadith. Known as a hâfız of hadith, Zuhri gained recognition as a scholar who, with his interest in and devotion to knowledge, pioneered the studies of tadwin and isnād particularly in Damascus. Nonetheless, despite maintaining a level-headed relationship with the Umayyad government in Damascus, he couldn't avoid being subjected to criticism by certain circles. This study features the criticisms raised against Zuhri, as well as the responses given to said criticisms. The information given in this two-part study is provided with its evidence and relevant accounts have been excerpted from their original sources to try to demonstrate rational and historical facts.

Keywords: Zuhri, hadith, tadwin, ısnād, criticism.

GİRİŞ

İlim yolculuğuna Medine'de başlayan Zührî otuz yaşında iken Şam'a gitmiştir. Şam-Medine arasında yaklaşık kırk beş yıl ilim yolculuğu yapmış özellikle resmî tedvîn faaliyetinde önemli rol üstlenmiştir. Çalışkan ve gayretli olması, hâfıza gücü, cömertliği gibi üstün vasıflarıyla yaşadığı toplumda akranlarının ulaşamadığı bir makama sahip olmuş sadece hadis tedvîninde değil hadisin

Geliş Tarihi:28.08.2024 *Kabul Tarihi:24.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Erdoğan, M. Ş. (2025). İlk hadis müdevvini İbn Şihâb ez-Zührî ve ona yöneltilen eleştirilerin eleştirisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 216–232. Doi: 10.33437/ksusbd.1538939

isnadlı olarak rivayet edilmesinde öncü âlimlerden biri olmuştur. (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 8/71-74; İbn Hacer, 1413/1993: 5/284-288; ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83-85; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/429-439)

Zührî'nin kısaca hayatını, kişiliğini ve hadisçiliğini ele alarak başlayacağımız bu çalışmanın devamında ona yöneltilen eleştiriler ve cevaplar ele alınacaktır. Özellikle Emevî halifeleriyle yakınlığının ve onlardan aldığı desteğin iç ve dış çevrelerce nasıl algılandığı ve eleştirildiği üzerinde durulacaktır. Bu eleştiriler ulemânın verdiği cevaplar çerçevesinde tarihî ve aklî gerçeklikler süzgecinden geçirilerek ve sosyo-kültürel ortam dikkate alınarak objektif olarak değerlendirilecektir.

Zührî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Hayatı

Tâbiîn neslinin yaşça büyüklerinden olan Zührî'nin tam adı Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb b. Abdullah b. el-Haris b. Zühre b. Kilab el-Kureşî ez-Zührî'dir. Künyesi ise Ebû Bekir dir. (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 8/71; İbn Hallikân, 1971: 4/177; Ebû Zehv, 1404/1984: 174; İbn Hacer, 1413/1993: 5/284; ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/429)

Zührî'nin doğum tarihi hakkında ihtilâf söz konusudur. Bazı kaynaklar hicrî 50 (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83) ve 51 (İbn Hallikân, 1971: 4/178) bazıları da 56 (İbn Hacer, 1413/1993: 5/287) ve 58 (İbn Sa'd, 1421/2001: 7/439) yıllarında Medine'de doğduğunu nakletmektedir. Otuz yaşına kadar Medine'de yaşayıp 80/700 yılında Şam'a gittiği bilgisine ve doğum-ölüm yılları arasındaki rivayetlere dayanılarak doğum tarihinin 50/670 yılı olduğu çoğunlukla tercih edilmektedir. (Koçyiğit, 1973: 51-62; ed-Dûrî, 2002: 74-75; Futsî, 2017: 97)

Zührî'nin kendisinden önce vefat eden abisi Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim bir hadis râvisidir. Abisinin Zührî'den hadis rivayet ettiği bildirilmiştir. (İbn Hacer, 1413/1993: 5/284). Zührî'nin aile fertleriyle ilgili fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte babasının vefatından sonra geride fakirlik içerisinde yaşayan bir ailenin kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim onun Halife Abdülmelik b. Mervân'a: "Ey mü'minlerin emiri! Ailem ihtiyaç içerisinde iken onları bırakıp geldim, Allah'tan başkası bunu bilemez… Onlara kız kardeşimden başka hizmet edecek kimse yok. Kız kardeşim ailemin ununu öğütür, hamurunu yoğurur ve ekmeğini pişirir…" dediği nakledilmiştir. (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/368)

Zührî, fakirlik içerisinde geçen ömrüne rağmen dünya malına meyletmemiş, aksine toplumda çok cömert bir kişi olarak tanınmıştır. Kendisinden yardım isteyenleri geri çevirmemiş, onlara ihsan ve ikramda bulunmuştur. Nitekim onun cömertliği ile alakalı olarak Mâlik b. Enes'in: "Zührî, insanların en cömerdi idi." (İbn Hacer, 1413/1993: 5/287); Amr b. Dînâr'ın da: "Dinara ve dirheme değer vermeyen Zührî gibi birini görmedim" dediği nakledilmiştir. (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83)

Zührî'nin doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihinde de farklılıklar olmakla birlikte İbn Hibbân (öl. 354/965) ve Zehebî (öl. 748/1348) , Zührî'nin hicrî 124 senesi Ramazan ayında vefat ettiğini zikretmişlerdir. (İbn Hibbân, 1395/1975: 5/60; ez-Zehebî, 1419/1998: 1/85) İbn Sa'd ise Zührî'nin hicrî 124 yılı Ramazanın 17. gecesi vefat ettiğini, cenazesinin ise Filistin sınırının başı ve Hicaz sınırının sonu olan Şağb ve Beda arasında kendi mülkü Edama denilen çiftliğe defnedilmiş olduğu bilgisini vermiştir. (İbn Hallikân, 1971: 4/178; Ebû Zehv, 1404/1984: 175; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/439)

İlmî Kişiliği

Zührî'nin genelde ilme özelde hadis ilmine olan düşkünlüğü bilinen bir husustur. Kaynaklar onun kısa sürede Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediğini, zor hayat şartlarına rağmen zamanının çoğunu ilme ayırdığını nakletmektedir.

Allah vergisi üstün bir hafızaya sahip olan Zührî, Kur'ân-ı Kerîm'i seksen günde ezberlemiştir. (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/84) Kendisinin: "Ezberlediğim şeylerden hiçbirini unutmadım, sadece bir hadisten şüphe ettim. Bu hadisi bir arkadaşıma sorduğum zaman o da benim gibi rivayet etti." (İbn Hacer, 1413/1993: 5/286; ez-Zehebî, 1419/1998: 1/84; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434) şeklindeki ifadesiyle öğrendiği hiçbir şeyi unutmadığını ortaya koymuştur.

Zührî'nin hafıza gücünü gösteren başka bir rivayet ise şöyledir: "Bir gün Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (öl. 125/743), Zührî'nin hafızasını denemek için çocuğuna biraz hadis imlâ ettirmesini söyler. Zührî, dört yüz kadar hadis imlâ ettirir. Aylar sonra halife, Zührî'yi çağırıp defteri kaybettiğini, aynı hadisleri bir kere daha imlâ ettirmesini söyler. Tekrar imlâ ettirdikten sonra önceki ve sonraki defter karşılaştırılınca imlâ ettirilen hadislerin bir harfinin bile değişmediği görülür." (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83-84)

Zührî, hâfız olduktan sonra vaktinin çoğunu nesep ilmine ve şiire ayırmış; pek çok şiir ezberlemiştir. Nesep ilmini Abdullah b. Sa'lebe'den tahsil etmiş fakat onun fıkıhla ilgili sorulara cevap veremediğini görünce ondan ayrılarak Saîd b. Müseyyeb'in meclisine katılmış ve ondan sekiz sene ders almıştır. (ez-Zehebî, 1408/1988: 8/231-232; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/435) Yirmi yaşlarında hadis çalışmalarına başlamış olması muhtemel olan Zührî (el-A'zamî, 1993: 251-252), Ubeydullah b. Abdullah'tan hadis dinlemek için hizmetçilik yapmış; öyle ki Ubeydullah'ın cariyesi Zührî'yi onun kölesi zannetmiştir. (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/362)

Zührî'nin Saîd b. Müseyyeb'in meclisine katılması onun hadis ve fıkıh tahsiline yönelişinin başlangıcı olmuştur. Özellikle de "Fukahâ-yi Seb'a" (yedi fakih) denilen Medine'nin önde gelen âlimlerine öğrencilik yapmıştır. Öyle ki, hocalarının ilimlerini kendinde toplamaya çalışmış ve onların mirasçısı konumuna erişmiştir. (Koçyiğit, 1973: 56-57; Futsî, 2017: 97)

Leys b. Sa'd'dan (öl. 175/791) rivayet edilen şu haber Zührî'nin bu mirasa sahip çıktığını ve ilmî kapasitesini göstermesi bakımından önemlidir: "Ben, İbn Şihâb kadar nefsinde çok çeşitli ilim toplamış birini tanımıyorum. Tergîpten rivayet etse, işte bu konuda en iyi bilen budur, dersin. Araptan ve ensaptan söz etse, bu konuda en iyi budur, dersin. Kur'ân'dan ve sünnetten bahsetse bu sefer yine en iyi budur, dersin." (İbn Hacer, 1413/1993: 5/286-287; ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83) Onun hakkında öğrencisi İmam Mâlik: "Bir kişi dışında hem fakih hem muhaddis olan bir zata ulaşamadım." dediğinde "Kim o?" diye sordular. Mâlik de "İbn Şihâb ez-Zührî" dedi. (İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434) İbrâhim b. Sa'd (öl. 183/799), Zührî'nin sahip olduğu geniş ilme nasıl ulaştığını babasına sormuş, o da şunları söylemiştir: "İbn Şihâb, ilim meclislerine en evvel gelir, mecliste yaşlı veya genç birini gördüğü zaman ona bir şeyler sorardı. Sonra ensarın oturduğu mahallelere uğrar, orada da genç veya yaşlı, erkek veya kadın demeden herkese sorardı. O, akranlarının aksine soru sormaktan çekinmez, ilim meclislerinde ön sıralarda olmaya gayret gösterirdi." (Ebû Zehv, 1404/1984: 174; İbn Hacer, 1413/1993: 5/286-287; ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83)

Zührî'nin hafızasına güvendiğini; fakat işini sağlama almak için işittiklerini veya ezberlediklerini kaydetmiş olduğunu Ebü'z-Zinâd'dan (öl. 130/748) gelen şu haberlerden öğreniyoruz: "Zührî ile ulemâyı dolaşırdık, o yanında levhalar ve sayfalar taşır, her işittiğini yazardı." (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/433) "Biz helâl ve haramı yazıyorduk. İbn Şihâb da bütün işittiklerini yazıyordu. Kendine ihtiyaç duyulduğunda anladım ki, o herkesten âlimdi." Sâlih b. Keysân: "Ben ve Zührî talebü'l ilim için bir araya gelip sünneti yazalım dedik. Hz. Peygamber'den gelenleri yazdık. Sonra Zührî sahâbeden gelenleri de yazalım, onlar da sünnettendir, dedi. Ben, değildir, dedim. O yazdı, ben yazmadım. O muvaffak oldu, ben olamadım." (Ebû Zehv, 1404/1984: 175; İbn Hacer, 1413/1993: 5/286)

Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere Zührî çeşitli konuları içeren rivayetleri yazıyor, içerik bakımından rivayetlere bir sınırlama getirmiyordu. Ayrıca Hz. Peygamber'den gelen merfû hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktû olanları kaydediyor, onları sünnet kapsamına dâhil ediyordu. Bu husus Zührî'nin sünnete-hâdise bakış açısını yansıtması açısından önemli görülmektedir.

Hadis ilminde mâruf, hâfız, fakih, sika ve sadûk gibi vasıflarla ta'dîl edilen Zührî, (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 8/81-84; Ebû Zehv, 1404/1984: 174; İbn Hacer, 1413/1993: 5/286) Şam ile Hicaz arasında

kırk beş yıl boyunca ilim meclislerini dolaşmış ve pek çok hadis öğrenmiştir. Onun 2000 ile 2200 arasında hadis rivayet ettiği nakledilmiştir. Bunların yarısının müsned, 200 kadarının sika olmayanlardan rivayet, 50 kadarının ise ihtilâflı olduğu bildirilmiştir. (İbn Hacer, 1413/1993: 5/286)

Onun güvenilir bir râvi olduğu, çok hadis rivayet ettiği, hadis âlimi sıfatıyla Hicaz ve Şam bölgeleri arasında yıllarca yaptığı seyahatlerle ilmî alışverişin yönünü tayin ettiği, Şam bölgesinde isnadlı hadis rivayetini başlattığı ve ilk hadis müdevvini olduğu bilinmektedir. Ayrıca tebeu't-tâbiîn döneminde görüşleri ve eserleriyle etkili olan, tasnif döneminin başlarına ait ürünler veren bilindik şahıslara hocalık etmesi gibi yönleri de önemlidir. (Özkan, 2013: 546)

Tâbiînin yaş itibariyle büyük muhaddislerinden olan Zührî, Abdullah b. Sa'lebe (öl. 32/653), Hasan (öl. 49/669) ve Hüseyin (öl. 61/680), Abdurrahman b. Ezher (öl. 68/686), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12), Ebü't-Tufeyl (öl. 100/719) gibi bazı sahabîlerden ders alarak onların öğrencisi olmuştur. (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 8/71; İbn Hacer, 1413/1993: 5/284-285; el-İsfahânî, 1416/1996: 3/372)

Zührî, tâbiîn tabakasında ise Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), Urve b. Zübeyr (öl. 94/713), Ebû Seleme (öl. 94/713), Ali b. el-Hüseyin (öl. 95/714), Süleyman b. Yesâr (öl. 110/729), Nâfi' Mevlâ b. Ömer (öl. 117/736) gibi hocalardan istifade etmiştir. (İbn Asâkir, 1418/1997: 55/295)

Zührî'nin kendisinden gelen bir rivayette Urve b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme ve Ubeydullah b. Abdullah (öl. 99/718) hakkında "Dört kişi vardır ki, ben onları ilmî yönden birer deniz gibi gördüm." dediği zikredilmiştir. (Koçyiğit, 1973: 56) Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın kazaî hükümlerini, sünnet bilgisini, fıkıh ve kıraat ilmini Saîd b. Müseyyeb'den, hadis ve tarih ilmini Urve b. Zübeyr'den, diğer ilimleri de Ubeydullah b. Abdullah'tan öğrenmiş ve onların ilmini şahsında toplamaya çalışmıştır. Zührî gece evine döndüğünde hocalarından aldığı rivayetleri hâfızasına iyice yerleştirmek için müzakere etmiş ve onları cariyesine tekrarlamıştır. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/334-337) Zührî'nin ilmî kimliğine bakıldığında bu dört hocasından çok etkilendiği, onlardan istifade ettiği ve eğitim hayatında onları kendine örnek aldığı anlaşılmaktadır.

Zührî'nin öğrencileri olup kendisinden hadis rivayet eden râviler listesinde ise Ömer b. Abdulazîz (öl. 101/720), Ali b. Hüseyin (öl. 114/740), Hişâm b. Abdülmelik (öl. 125/743), Sâlih b. Keysân (öl. 140/757), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (öl. 143/760), Muhammed b. Abdullah b. Ehî ez-Zührî (öl. 157/774), Süleyman b. Kesîr (öl. 163/780), Mâlik b. Enes (öl. 179/795), Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814) gibi önemli vasıflara sahip pek çok isim yer almaktadır. (İbn Hacer, 1413/1993: 5/286; Zührî'nin hayatı, kişiliği, hocaları, talebeleri ve hadis ilmindeki yeri ile ilgili detaylı bilgi için bz. Tüzün, 2022: 3-24, 50-144)

Hadis İlmi İçerisindeki Faaliyetleri

Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm ile karıştırılır endişesiyle ilk zamanlarda hadis yazımını yasakladığı sonrasında ise buna izin verdiği İslâm âlimleri tarafından ileri sürülen bir hususdur. (bk. A'zamî, 1998: 47-52) Bazı sahâbe ve tâbiîn hadis kitâbetini kerih görmeye devam etmiş, sadece ezberlemek için yazmış sonra da bunları imha etmişlerdir. Bu âlimlerden biri de Zührî'dir. Zira İkrime, Zührî'nin gittiği meclislerde işittiği hadisleri yazdığını, yazdıklarını iyice hâfızasına yerleştirdikten sonra imha ettiğini rivayet etmiştir. (Bağdâdî, 1949: 58-60) Zührî ilk zamanlarda kaydettiği ilmini halka açıklamamıştır, zira o, ilim öğrenmek isteyenin gayretli olması ve talebelere kitap veya imlâ şeklinde hazır bilgi verilmemesi gerektiğini düşünmüştür. (Bağdâdî, 1433/2012: 316)

Zührî'nin gençlik yıllarının başlarında hadis kitâbetini kerih görmesine rağmen sonrasında hadisleri yazdığını gösteren rivayetler vardır. Ebü'l-Müleyh dedi ki: "Zührî'nin derslerinde biz, Hişâm onu mecbur edinceye kadar yazmazdık. Sonra o, Hişâm'ın oğlu için yazdı. Böylece başkaları da hadis yazmış oldu…". Süfyân b. Uyeyne'den gelen bir rivayete göre ise Zührî: "Emirler bizi mecbur edinceye kadar bu ilmi yazmaktan hoşlanmazdık. Sonra onu insanlardan esirgemeyi hoş görmedik." dedi. (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/363; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434) Bu rivayetler ışığında Zührî'nin hadis kitâbetine karşı menfi tavrının halife Hişâm'ın zorlamasıyla değiştiği ve o günden sonra hadisleri yazarak kayıt altına aldığı anlaşılmaktadır.

Hadis ve aynı zamanda bir fıkıh âlimi olan Zührî'nin takriben otuz yaşlarında Medine'den ayrılıp Şam'a gittiğine ve burada Emevî halifelerinin takdirini kazandığına dair bizzat kendisinin naklettiği rivayet kaynaklarda mevcuttur. (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/367-369; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/429-432) Hayatının Şam'da geçen döneminde Zührî, Abdülmelik b. Mervân'dan (h. 64-86) Hişâm b. Abdülmelik'e (h. 105-125) kadar bütün Emevî halifelerinin sohbetlerinde bulunmuş, onların desteğiyle ilmî faaliyetlerine devam etmiştir. Hadis ve fıkıh sahasındaki geniş bilgisiyle zaman zaman halifelere yardımcı olmuş, bazen de nasihat ve tavsiyelerde bulunmuştur. (Koçyiğit, 1973: 64) Kısacası Şam dönemi Zührî'nin hayatında yeni bir başlangıç olmuş, Emevî yönetiminden almış olduğu maddî ve mânevî destek ile ilmî açıdan bir olgunluğa erişmiştir. Özellikle Ömer b. Abdülazîz, Zührî'ye hayranlık duyan bir halifeydi. Zührî'nin sünneti en iyi bilenlerden olduğunu söyler, halka da onun meclislerine katılmalarını tavsiye ederdi. (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 4/73; İbn Hallikân, 1971: 4/177) O dönem âlimleri de Zührî'nin bir otorite olduğunu kabullenmişlerdi. (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 8/81-84; Ebû Zehv, 1404/1984: 174; İbn Hacer, 1413/1993: 5/286-287; ez-Zehebî, 1419/1998; 1/83)

Zührî'nin halife Ömer b. Abdülazîz zamanına kadar gayr-i resmî olarak başladığı hadis yazma faaliyeti, bu tarihten itibaren resmî tedvîn çalışması olarak devam etmiştir. Kısacası bu dönemde insan hafızası hadis nakletmenin tek vasıtası olmaktan çıkarak yazıya intikal etmiştir. Bu noktadaki ilk değişim halife Ömer b. Abdülazîz'in ona hadisleri bir araya toplayıp yazmasını istediği zaman gerçekleşmiştir. (A'zamî, 1993: 256)

Hadiste bir otorite olarak görülen Zührî, Ömer b. Abdülazîz'in isteği ile başlatılan resmî tedvîn faaliyetlerinde başrolü üstlenmiştir. Hadislerin tedvîn faaliyetinin sebebi olarak, hadislerin vaz' hareketlerinden ancak sahih hadislerin bir kitapta toplanması halinde korunabileceğine inanan Ömer b. Abdülazîz'in Medine Valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'a (öl. 117/120) gönderdiği şu tâlimat mektubu gösterilmektedir: "Resûlullah'ın hadislerine dair ne ne varsa araştır ve yaz (yazdır). Çünkü ben, hadis ehlinin azalıp yok olacağından ve bu ilmin kaybolmasından korkuyorum. Bir de Resûlullah'ın hadislerinden başkasını kabul etme. Hem de ulemâ ilmi ifşâ etsin, ders vermek için otursunlar ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun. Çünkü ilim gizli tutulmadıkça mahvolmaz." (ez-Zebîdî, 1982: 1/48; Ebû Zehv, 1404/1984: 127-128)

Halifenin hadis tedvînine yönelik bu emri bütün valilere gönderilerek memleketin her tarafına duyurulmuştur. (Tedvîn faaliyetinde şehir şehir ilk hizmet veren isimler için bk. Canan, 1998: 110) Hz. Peygamber'den ve sahâbîlerden gelen hadisleri hafızasına zabt ederek ve yazarak korumaya çalışan Zührî, tedvîn faaliyetinde büyük bir disiplin ve gayret içerisinde çalışmış, bu işin öncülerinden olmuştur. Örneğin Zührî, yazdığı nüshaları etrafına koymuş hadisleri tedvîn ediyordu. Dikkatini yazdıklarına o kadar vermişti ki hiçbir şey duymuyor ve görmüyordu. Bunun üzerine hanımı ona: "Vallahi üzerime üç tane kuma getirsen bana bu kadar ağır gelmezdi. Senin bu yazdıkların hepsini geçti" demiştir. (İbn Hallikân, 1971: 4/177-178) Bu rivayet Zührî'nin işittiği ve öğrendiği her hadisi yazılı olarak kaydettiğini ve işine verdiği önemi göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Düzenli ve gayretli bir çalışma sonucunda Zührî ulaşabildiği hadisleri bir kitapta toplamış, halife de bu kitabı çoğaltarak her tarafa göndermiştir. Böylece Zührî, hadislerin derlenerek korunması hususunda önemli bir çığır açan ilk kişi olmuştur. (Koçyiğit, 1973: 70-71; Ebû Zehv, 1404/1984: 175) Zührî tedvîn çalışmalarına devam etmesinde Ömer b. Abdülazîz'den sonra gelen halifelerden de destek görmüştür.

Zührî'nin resmî anlamda hadis tedvîn işini başarmış ilk kişi olması onun hadis baş müdevvini vasfıyla tanınmasını sağlamıştır. (Geniş bilgi için bk. Öz, 2006: 208-240) Mâlik b. Enes'in şu rivayeti bunu desteklemektedir: "Hadisi ilk tedvîn eden kişi İbn Şihâb'tır." (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/363) Zührî'nin kendisi de bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: "Bu ilmi benden önce hiç kimse yaymamıştır." (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83; el-İsfahânî, 1416/1996: 3/36) İbn Sa'd ise İbn Şihâb'ın kendinde topladığı ilme sahip kimseyi görmediğini ifade etmiştir. (İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434)

Zührî aynı zamanda hadis isnad uygulamasını ilk başlatanlardan biri olarak bilinmektedir. Özellikle şark tarafından yayılmaya başlayan mevzu hadisler, hadis râvilerinin sıhhat durumlarının bilinmesi ihtiyacını da zorunlu kılmıştı. Zührî de bu hususu göz ardı etmemiş, hadislerin/haberlerin naklinde isnad zincirine büyük bir önem vermiştir. Nitekim Şam'da rivayet ettiği hadislerin halk

tarafından isnadsız aktarıldığını gören Zührî buna karşı çıkmış, bunun üzerine Şamlılar da hadisleri isnadı ile rivayet etmeye başlamışlardı. (İbn Sa'd, 1421/2001: 7/432) Bu bilgi Zührî'nin Şam bölgesindeki isnad uygulamasının öncülüğüne işaret etmektedir. Zira isnad kullanımının Hicaz ve Irak gibi bölgelerde daha önce başladığında şüphe yoktur. (Özkan, 2013: 44/ 547)

İsnadı rivayetlerin rastgele dağılmasını engelleyen bir dizgin ve yulara benzeten Zührî'nin (et-Tirmizî, 1992: 5/754) isnada verdiği ehemmiyeti gösteren bazı rivayetler kaynaklarda yer almaktadır: Nitekim Malik b. Enes bununla ilgili olarak şöyle demiştir: "Hadisleri isnad ile ilk rivayet eden kişi Zührî'dir." (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 4/74; el-İsfahânî, 1416/1996: 3/363), Yine Utbe b. Ebî Hakim de: "İshâk b. Ebû Ferve, Zührî'nin yanında oturup, 'Resûlullah dedi ki… Resûlullah dedi ki …' diye hadisleri rivayet etmeye başladı. Zührî ona, 'Ey İbn Ebû Ferve! Allah seni kahretsin: Allah'a karşı ne kadar cüretkârsın ki hadisleri isnadsız rivayet ediyorsun. Bize ipi ve halkası olmayan hadisleri rivayet ediyorsun… dedi." demiştir. (en-Nîsâbûrî, 1397/ 1977: 40)

Zührî, vefatından kısa bir zaman önce Mekke'de ders verdiği Süfyân b. Uyeyne'yi bir hadisi isnadsız olarak öğretmek istemesi üzerine: "Çatıya merdivensiz çıkabilir misin?" diye tepki göstererek uyarmıştır. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/347)

Zührî'nin İslâm tarihinde en önemli muhaddislerinden olduğu aşikârdır. Bazı âlimler birinci asırda siyaset alanında Ömer b. Abdülazîz'i (öl. 101/720), hadis alanında ise Zührî'yi müceddid olarak kabul etmişlerdir. (İbnü'l-Esîr, 1972: 11/319) Bu görüş Zührî'nin hadis ilmindeki yeri ve önemini özetlemektedir.

Zührî'ye Yöneltilen Eleştiriler

Cerh ve ta'dîl âlimlerince güvenilirliği ve ilme hâkimiyeti kabul edilmiş olan Zührî hakkında bazı âlimler ve müsteşrikler bir takım eleştirilerde bulunmuşlardır. Biz bu bölümde Zührî'ye art niyetle yapılmış olduğunu düşündüğümüz eleştirileri ve onlara yapılan karşı eleştirileri ele alacağız.

Emevîlere Yakınlığı ve Onlarla İşbirliği Yapması

80/699 senesinden sonra otuzlu yaşlarında iken geçim sıkıntısına çözüm bulabilmek amacıyla ilk defa Şam'a gelmiş olan Zührî, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân ile tanışarak ona durumunu arz etmiştir. (ez-Zehebî, 1408/1988: 8/246; el-İsfahânî, 1416/1996: 3/368: Koçyiğit, 1973: 64-66) Bu tarihten itibaren Zührî diğer Emevî halifeleri ile iyi geçinmiş ve onların takdirini kazanmıştır.

Emevî halifelerinden özellikle Abdülmelik b. Mervân, Zührî'yi ücretli saray âlimi olarak görevlendirmiştir. (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/367-369; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/429-432) Abdülmelik b. Mervân zamanından Hişâm b. Abdülmelik dönemine kadar yaklaşık altı halife iktidarında kadılık, hocalık ve hac emirliği gibi çeşitli görev ve sıfatlarla çalışmıştır. (bkz. Özkan, 2013: 44/548) Ayrıca Zührî'nin borçlarının değişik dönemlerde mevcut halife tarafından ödendiği bilgisi de nakledilmiştir. (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/429)

Zührî ve Emevî yönetimi arasındaki ilişkinin güçlü olmasından dolayı bazı çağdaş araştırmacılar Zührî'yi Emevî sarayının kültür ve tarih müsteşarı vasfıyla nitelendirmişlerdir. (ez-Zührî, 2016: 18-19)

Bazı muhaddisler Zührî'yi bir yönden ilmî açıdan överken diğer yönden Emevî iktidarıyla olan bu yakın münasebetinden dolayı eleştirmişlerdir. Fakat bu eleştiriler aşırı derecede onu kötülemek tarzında değil keşke olmasaydı kabilinden görülmüştür. (Tüzün, 2022: 24) Özellikle o dönemde Emevî yönetiminden memnun olmayan ulemâ sınıfı Zührî'nin saraya yakınlığından rahatsız olmuştur. Meselâ o dönemin âlimlerinden hocası Saîd b. Müseyyeb rivayet ettiği hadisleri Beni Ümeyye'ye aktardığı için ona kızmış, Şam âlimlerinden Mekhûl b. Müslim, "İbn Şihâb insanların en bilginidir. Geçmiş sünneti ondan daha iyi bilen kalmadı." (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/336) diyerek Zührî'yi övmüş "Şayet kendini meliklerin sohbetiyle bozmamış olsaydı kim Zührî gibi olabilirdi!" diyerek Emevîler'e hadis rivayet ettiği için onu hoş görmeyip eleştirmiştir. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/339; el-İsfahânî, 1416/1996: 3/366; İbn Asâkir, 1418/1997: 55/369) Zührî'den hadis öğrenen Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/748) onun hakkında "Bu beldede ilmi ihya eden, ancak sultanla da sohbet eden

biridir." demiştir. (İbn Hanbel, 2001: 3/355) Şu'be gibi önde gelen bazı muhaddisler bu sebepten dolayı Zührî'den hadis almamışlardır. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 7/226)

Emevîlere yakınlığı dolayısıyla Zührî'yi tenkit edenlerden bir diğeri Mutezile mezhebinin kurucularından olan Amr b. Ubeyd (öl. 143/761) dir. O, Zührî için "ümerânın mendili" demiştir. (İbn Asâkir, 1418/1997: 55/370) Halbûki Amr b. Ubeyd kendisi hadisçiler tarafından "metrûku'l-hadis" gibi lafızlarla cerh edilmiştir. (İbn Ebû Hâtim, 1372/1953: 6/246 vd.; Tüzün 2022: 25)

Sayıları az da olsa Zührî'yi tenkit eden Müslüman âlimler hükümdarlara yakın olmayı takvâya uymayan bir hareket olarak düşündükleri için böyle söylemiş olabilirler. Bununla birlikte Zührî'nin Emevîlerin yanlış uygulamalarına ve zulümlerine destek olduğuna dair herhangi bir tarihi bilgiye, faaliyete ve iktidar lehine bir rivayetine rastlanılmamıştır. Eğer hükümdarlar dine aykırı iş yapar ve zulmederse yakınında bulunan âlimler de bu zulümlerde onu desteklerse bu hal âlimlerin tenkitine sebep olabilir. Zührî hakkında böyle bir durum söz konusu olmadığı için onu tenkit etmek doğru değildir. İslâm tarihi boyunca Hasan-ı Basrî, Mâlik b. Enes ve Şâfiî gibi pek çok sâlih âlimin yöneticilerin meclisine katıldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla ihlâslı ve muttakî âlimlerin hükümdarların yakınlarında olup hakka ve adalete yönlendirmesi tenkit edilecek değil tasvip edilecek bir davranıştır. (Tüzün, 2022: 26) Bu doğrultuda A'zamî de şunları söylemektedir: "Devlet hizmeti gören ve hükümetle dayanışma halinde bulunan birçok âlim vardır. Nitekim eş- Şa'bî, Hasan Basrî, Kabîsa ve diğerleri bunlar arasındadır. Dolayısıyla bir kimsenin devlet hizmetini kabul etmesi, icraatı doğru olduğu müddetçe hiçbir zaman onun aleyhine delil teşkil edemez." (el-A'zamî, 1993: 251-252)

Kaynaklar Zührî'nin bir haksızlık gördüğünde yöneticilere bile karşı gelebildiğini, onların arzularına boyun eğmediğini ve de onları irşad ettiğini gösteren şu örnekleri nakletmektedir: Bir gün Süleyman b. Yesâr, halife Hişâm b. Abdülmelik'in huzuruna çıkar. Halife ona Nûr sûresi 24/11. ayetin sonundaki "*İçlerinden günahın büyüğüne talip olan kimseye büyük azap vardır*." ayetinin mânasını sorar ve "Burada sözü edilen kimdir?" der. Süleyman b. Yesâr "Bu münafıkların başı olan Abdullah b. Übey'dir" deyince halife "Yalan söylüyorsun. O, Ali b. Ebî Tâlib'tir" diye karşılık verir. Süleyman ise halifenin gazabından korkarak "Emîrü'l-mü'minîn daha iyi bilir" der ve huzurdan çıkar. Daha sonra halife aynı soruyu Zührî'ye sorar, ondan da Abdullah b. Übey cevabını alınca aynı şekilde "Sen yalan söylüyorsun. O, Ali'dir." der ve Zührî'yi muaheze etmek ister. Ancak Zührî, Süleyman b. Yesâr gibi halifeyi tasdik etmez ve ona şu karşılığı verir: "Ben mi yalan söylüyorum? Dikkat et! Allah'a yemin olsun ki eğer gökten bir ses, gelse ve Allah'ın yalan söylemeye izin verdiğini bildirse ben yine yalan söylemem. Bana, Urve b. Velîd, Saîd b. Müseyyeb, Ubeydullah b. Abdullah ve Alkame b. Vakkâs, hepsinin de Âişe'den rivayet ettiklerine göre bu büyük günaha talip olan kişi Abdullah b. Übey'dir." (ez-Zehebî, 1408/1988: 8/246-247; el-İsfahânî, 1416/1996: 3/369; İbn Asâkir, 1418/1997: 55/371)

Zührî ile halife arasında geçen bu diyalog "Zührî otoriteye karşı çok uysaldı, onların baskılarından dolayı Emevîler lehine hadis uydurdu." diyen Goldziher'in iddiasının asılsız olduğunu göstermektedir. (Goldziher, 2019: 2/59, 62, 63; Tüzün, 2022: 30) Aynı zamanda Zührî bu rivayetle Emevî halifesine karşı Hz. Ali'yi savunarak Emevîler lehine bir rivayette bulunmadığını delillendirmiştir.

Nitekim kendini ilmî anlamda ispatlamış olan Zührî'nin Emevî hanedanı ile olan yakın münasebetlerinden; onların onun adını ve ilmî şöhretini kendi lehlerine uydurulan rivayetleri yaymak için istismar ettikleri şeklinde bir hükme varıp eleştirmek tarihe karşı işlenmiş bir suç niteliğindedir. (el-A'zamî, 1993: 261)

Sıbâî haklı olarak İslâm tarihinin seçkin kişiliklerinden olan Zührî'yi Emevîlerin arzularına boyun eğmeye zorlayan ne olabilirdi ki? diye soruyor. Sebep mal arzusuysa Goldziher'in kendisi Zührî'nin parayla satın alınabilecek bir kişi olmadığını itiraf etmektedir. Nitekim Zührî'nin paraya ve dünyalığa önem vermeyen biri olduğu kaynaklarda da nakledilmiştir. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/334; İbn Asâkir, 1418/1997: 55/335-337) Şayet sebep ün kazanmak ise zaten Zührî gerek Şam gerek Medine'de şanını ispat etmiş ve yaymış biriydi. (Sıbâî, 1981: 216) Goldziher, Zührî ile ilgili bilgileri çarpıtarak kendi zihniyeti doğrultusunda yorumlamış, hâfızalara şüphe düşürmeye çalışmıştır. Bunların hepsi Goldziher'in art niyetli ve mesnetsiz ithamlarından başka bir şey değildir.

Ayrıca Sıbâî, Zührî hakkında yapılan bu ithamlar şayet doğru olsaydı Abbâsî taraftarlarının, Emevî halifelerini ve yandaşlarını eleştirdikleri gibi onu da eleştirmeleri ve cerh ve taʿdîl imamlarının da susmamaları gerektiğini söyleyerek cevap vermiştir. (el-Aʿzamî, 1993:262; Sıbâî, 1981:217) Nitekim Zührî gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde güvenilir sayılmış ve ona asla bir yalan isnad edilmemiştir.

Zührî'nin halifelerle birlikte bulunduğu halde ilmini öğretmeye çalıştığı için övgüye mazhar olduğu, hiçbir zaman iktidar menfaatine konuşmadığı ve gerektiğinde haksızlıklara karşı çıktığı da bildirilmiştir. Nitekim Emevî halifeleriyle münasebeti sebebiyle Zührî'nin rivayetlerini terk etmenin yanlış olduğunu ifade eden Zehebî, bu ilişkinin onun sika ve hüccet bir hadis âlimi olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğine dikkatleri çekmiştir. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/339)

İslâm dünyasında iktidar sahiplerinin din âlimlerini, şairleri, sanatkârları ve edipleri himaye ettikleri bilinmektedir. Bunlar arasında menfaatleri uğruna davrananların olduğu düşünülse de bu hükmü hepsine teşmil etmek yanlış olur. Üstelik devletten aldığı yardımla vicdanını satanları efkâr-ı umûmiye affetmemiş, onları hemen teşhir etmesini bilmiş ve bunlar tarihe kaydedilmiştir. Hâlbuki Zührî hakkında böyle bir mecruhiyet durumuna rastlanmamıştır. (Canan, 1998: 114) Nitekim bütün cerh ve taʿdîl âlimlerinin Zührî hakkında genellikle övgü ifadeleri kullandıkları bilinmektedir.

Zührî hakkında nakledilenler onun güvenilirlik noktasında ulaştığı mertebeyi ve halifelerle arasındaki ilişkinin imanına ve güvenilirlik vasfına zarar vermeyecek ölçüde güçlü olduğunu gösterecek özelliktedir. Bunu teyit eden bir bilgi de şöyledir: "İbn Şihâb, meliklerin yanında bulunduğunda asla gereksiz iltifatlarda bulunmadı. Hişâm zamanına tabiîler arasından Zührî'den daha fakih biri ulaşmadı." (İbn Asâkir, 1418/1997: 55/370)

Aslında Zührî hem iktidarla iyi bir iletişim içinde olmuş hem de sahip olduğu ilmi çevresindekilere aktarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken gerek halktan gerekse iktidardan öğrencileri arasında ayırım yapmamış, kimseye imtiyaz tanımamıştır. Daha doğrusu dünyevî ve uhrevî anlamda sahip olduğu rollerinin gerektirdiği sorumlulukları birbirine karıştırmamıştır. Biz de âlim ve yönetici kesim arasında böylesine tarafsız ve dengeli bir sürecin yaşanmasının pek tabiî olduğu kanaatindeyiz.

Zührî'nin Hadis Uydurmakla İtham Edilmesi

Goldziher'e göre halife Abdülmelik b. Mervân, Şam halkını kendine biat etmeye zorlayan Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692) (İbn Zübeyr hakkında detaylı bilgi için bkz. Yıldız, 1988: 1/145-146) isyanından sonra Şamlılar'ı hac seferinden men etmek ve Kudüs'teki Kubbetü's-sahre ziyaretini meşrûlaştırmak için Zührî'ye başvurmuş, Zührî de: "*Üç mescid dışında yolculuğa çıkılmaz: Mescid-i Harâm, Benim mescidim ve Beytülmakdis*" (Buhârî, "*Fażlu'ṣ-Ṣalât fî Mescid-i Mekke* ve'l-Medîne", 1; Müslim, "Hacc", 95) hadisini halifenin emriyle uydurmuştur. (Goldziher, 2019: 2/59)

Goldziher tarafından ifade edilen bu ithamın kaynağı Şiî tarihçi Yaʿkūbî'nin (öl. 292/905) *Târîḫu'l-Yaʿḳūbî* adlı eseridir. Bu kaynakta nakledilen bilgi şöyledir: "Abdülmelik, İbn Zübeyr'in hacca gidenleri yakalayıp kendisi için biat alması üzerine, Şam halkını hacca gitmekten men ederek Mekke'ye gitmelerini yasakladı. İnsanların "Allah'ın üzerimize farz kıldığı hacdan bizi men mi ediyorsun? " diyerek buna karşı çıkmaları üzerine o, "İşte İbn Şihâb ez-Zührî, Resûlullah'ın " *Üç mescid dışında yolculuğa çıkılmaz: Mescid-i Harâm, Benim mescidim ve Beytülmakdis*" dediğini rivayet ediyor. Buna göre Beytülmakdis de sizin için Mescid-i Harâm makamındadır. Resûlullah'ın miraca çıkarken ayağını oradaki taşın üzerine koyduğu rivayet edilmiştir. Bu da sizler için Kâbe makamındadır" dedi. Halife Abdülmelik bu taşın üzerine kubbe yaptırdı, örtüler örttürdü. İnsanlar Kâbe'nin etrafında tavaf ettikleri gibi Kubbetü's-sahre'nin etrafında tavaf ettiler. Bu durum Benî Ümeyye dönemi boyunca böyle devam etti." (Yaʿkūbî, 1883: 2/311; el-Aʿzamî, 1993: 261)

Goldziher'in Yaʿkūbî'nin kitabını kaynak göstererek mezkûr hadisi Emevîlere yaranmak için uydurduğu iddiasına bazı ulemâ tarihî hakikatler çerçevesinde objektif olarak eleştirmişler ve onun ithamlarını çürütmüşlerdir. Örneğin, Aʿzamî ve Koçyiğit nakledilen bu rivayette halife Abdülmelik'in bizzat Zührî'ye başvurarak ona hadis uydurup Hz. Peygamber'e isnad etmesini emrettiğine dair bir ibarenin bulunmadığını ifade etmişlerdir. Koçyiğit, sözlerinin devamında şunları da söylemiştir:

“Goldziher, Zührî’nin bu hadisi uydurduğuna dair elinde hiçbir delil bulunmadığı halde böyle garip bir iddiaya kalkışmış ve onu yalancılıkla (vaddâʿ) itham etmiştir.” (el-Aʿzamî, 1400/1980: 2/457; Koçyiğit, 1967: 49)

Yaʿkūbî’den nakledilen bu haberin incelenmeye muhtaç olduğu muhakkaktır. Dikkatleri çeken ve eleştirilmesi gereken ilk husus bu rivayetin diğer tarih kitaplarında nakledilmemiş olmasıdır. Bu hususta Koçyiğit, Yaʿkūbî’nin Şiî olduğu ve Şîa ile Emevîler arasında husumet bulunduğunu herkesin bildiğinden yola çıkarak söz konusu haberin ihtiyatla karşılanması gerektiğini şöyle açıklamıştır: “Yaʿkūbî’nin bir Emevî halifesi hakkında ileri sürdüğü böyle bir haberi ihtiyatla karşılamak zorundayız. Hilâfet makamına geçmeden önce zühd, takvâ ve ibadetiyle şöhret kazanmış bir halifenin Kâbe dışında bir hac mahallini inşa edip halkı buraya çekeceğini veya çekmek isteyeceğini kabul etmek çok güçtür. Zira bu hareket Kur’ân-ı Kerîm’in açık emirlerine aykırıdır ve küfürden başka bir şeyle tavsif edilemez. Ayrıca bu kadar mühim bir hâdisenin Yaʿkūbî’den başka herhangi bir kaynakta zikredilmemiş olması da haberin gerçekle ilgisi olmadığı inancını kuvvetlendirmektedir.” (Koçyiğit, 1967: 50)

Goldziher, Zührî’yi hadis uydurmakla itham ederken aynı zamanda kendiyle çelişkiye düşmüştür. Çünkü hadis tarihinde yapılan araştırmalar gibi Goldziher de en çok hadis uyduran fırkanın Şîa olduğunu kabul etmektedir. (Ebû Gudde, 1997: 57-60; Goldziher, 2019: 2/26) Buna rağmen o, Şiî müellif Yaʿkūbî’nin senet zikretmeden veya kendisinden önceki herhangi bir kaynağı göstermeden aktardığı rivayeti sahih kabul ederek fikrini ona bina ettirmiştir. Bu durum onun kuralsız ve keyfî bir şekilde davrandığını göstermektedir. Ayrıca bütün İslâm âlimlerince sahih kabul edilmiş bir hadise uydurma diyen birinin Yaʿkūbî’nin sözünü delilsiz kabul etmesi ideolojik ve ön yargılı bir yaklaşımdır. (Tüzün, 2022: 39)

Goldziher’in iddialarına itiraz eden bir diğer kişi Josef Horovitz’dir. Horovitz, Abdülmelik’in Zührî’ye atfederek bu hadisi zikretmesinin mümkün olmadığını belirtir. Çünkü bu rivayete göre söz konusu olay İbn Zübeyr isyanı zamanı olan 65-73/685-693 yılları arası olabilir. Kubbenin yapılış tarihi ise kitabesinden anlaşıldığına göre 72/692 dir. (Kubbetü’s-sahre’nin halife Abdülmelik zamanında inşa edildiğine dair tereddütler mevcuttur: İslâmî kaynaklar Kubbetü’s-sahre’nin Abdülmelik’in oğlu Velîd tarafından inşa edildiğini yazmaktadır. (Bozkurt, 2004:29/270; Tüzün, 2022: 44) Hele bu kubbenin Kâbe’ nin yerini alacak olması ve haccın burada ifa edilmesi gibi bir düşünce söz konusu değildir.) (Koçyiğit, 1967: 50-51; Sıbâî, 1981:217-218; el-Aʿzamî, 1993: 262-263; Horovitz, 2002: 56)

Abdullah b. Zübeyr’in öldürülme yılı73/693’tür. Oysa Zührî’nin Şam’a geliş tarihi en erken olarak 80/700 yılıdır. Şam’a geldiğinde henüz Abdülmelik tarafından tanınmamaktaydı ve de tanıştıklarında İbn Zübeyr yaşamamaktaydı. (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83) Ayrıca İbn Zübeyr’in Mekke’yi elinde tuttuğu dönemde Zührî, Abdülmelik’e muhalif bir grupta yer alan bir aileye mensuptu. Zührî’nin babasının İbn Zübeyr isyanına katılanlardan (İbn Hallikân, 1971: 4/178) olduğu da bilindiğinde bu haberin asılsız ve tarihî bilgilere aykırı olduğu ortaya çıkmaktadır. Yapılan ithamın doğru olması mümkün değildir.

Aʿzamî de bu doğrultuda şu eleştirileri yapmıştır: Zührî’nin hicrî 50-58 yılları arasında doğduğu kabul edildiğinde ve Zührî’nin halife Abdülmelik ile 81/701 yılından önce karşılaşmadığı bilgisi göz önünde bulundurulduğunda Goldziher’in iddiasının tarihî gerçeklere aykırı olduğu görülmektedir. Bu yıllarda (doğum tarihi noktasındaki ihtilâflara binaen) on beş-yirmi üç yaşları arasında olması muhtemel bir çocuğun o çevrede meşhur bir hadisçi olması henüz imkânsızdır. Şam’da tâbiîn büyüklerinden ve sahâbeden pekçok kişi var iken bu uydurmaya susmaları ve o dönemde hadiste otorite olan Medine’deki âlimlere bunu tahkik ettirmeleri hiç de zor değildir. (el-Aʿzamî, 1400/1980: 2/457; 1993: 262; Sıbâî, 1981: 218-220; Horovitz, 2002: 56) Yani Abdülmelik’in o esnada Medine’de olan ve henüz âlim olmamış çocuk denebilecek yaştaki Zührî’yi şahit göstererek insanları ikna etmesi hiç makul değildir. (Tüzün, 2022: 41) Ayrıca Yaʿkūbî kitabında halife Abdulmelik dönemindeki meşhur ulemânın listesini vermiş fakat bunlar arasında Zührî’yi kaydetmemiştir. (Yaʿkūbî, 1883: 2/337-338)

Gerçekten de râvileri arasında Zührî’nin de bulunduğu “*Üç mescid dışında yolculuğa çıkılmaz: Mescid-i Harâm, Benim mescidim ve Beytülmakdis*” hadisinde sadece diğer mescidler gibi Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya da dinen özel bir ehemmiyet verildiği, herhangi bir zaman belirtmeksizin onu ziyaretin önemi vurgulanmaktadır. Bunun hac ibadeti ile ilgisi yoktur, bu taşın tavafı söz konusu değildir.

Müslümanların ilk kıblesi olması itibarı ile bir kutsiyete sahip Mescid-i Aksâ ile ilgili bu rivayet gerek isnadında Zührî'nin bulunduğu tarikle gerekse farklı tariklerle hadis kitaplarında nakledilmiştir. (el-Aʿzamî, 1400/1980: 2/459-460; 1993: 263)

Aʿzamî bu hadisin farklı tarik örneklerinden bazılarını aktarmıştır. (el-Aʿzamî, 1993: 263. Tariklerin değerlendirilmesi için bkz. Koçyiğit, 1967: 52; Sıbâî, 1981: 219; Horovitz, 2002: 56) Bu tariklerden sadece birinde Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre zinciri yer almaktadır. Söz konusu rivayet bu tarik ile Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'den nakledilmiştir. (Buhârî, "*Fażlu'ṣ-Ṣalât fî Mescid-i Mekke* ve'l-Medîne", 1; Müslim, "Hacc", 95; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/116-191; en-Nesâî, "Mesacid", 10/693).

İsnad zincirinde de görüldüğü üzere Zührî hocası Saîd b. Müseyyeb'ten rivayette bulunmuştur. Saîd b. Müseyyeb, Emevîlerce eza görmüş bir kimseydi. Şayet öğrencisi Zührî kendi adına Emevîler lehine hadis uydursaydı mutlaka onu yalanlar ve sessiz kalmazdı. Kaynaklarda buna dair herhangi bir delil yoktur. (Tüzün, 2022: 43)

Sıbâî hac maksadıyla Kâbe dışında yeni bir bina inşasının açık bir küfür olduğunu, çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de hac mahalli olacak yerlerin belirtildiğini, kimsenin bunu değiştiremeyeceğini ifade etmiştir. Medine'de kaldığı yıllarda Hz.Osman, Ebû Hureyre, Muâviye ve İbn Ömer gibi pek çok sahâbeyle görüşüp ilim alan ve kendisinden de tâbiî'in rivayette bulunduğu özellikle "Mescid güvercini" adıyla bilinen halife Abdülmelik (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/140) gibi dindar bir halifenin bunu asla düşünmeyeceğini belirtmiştir. (Sıbâî, 1981: 218) Onun hilafeti döneminde elbette zulümler olmuştur fakat haccı değiştirmek gibi bir küfrü icra edecek biri değildir. Medine'ye geldiğinde Medinelileri uydurma hadislere karşı önlem almaları için ikaz eden birinin hadis uydurduğunu veya hadis uydurmaya teşvik ettiğini söylemek mümkün değildir. (Tüzün, 2022: 42) Dolayısıyla hadisi Saîd b. Müseyyeb'den duyan Zührî'nin bu rivayetinin mevsukiyeti hakkında herhangi bir şüphe yoktur, ilim ehli bu konuda icmâ etmiştir.

Zührî hakkında nakledilenler onun uzaktan veya yakından hac ifasına karşılık başka bir merasimi ikame etmek için hadis uydurduğuna işaret etmemektedir. (Yapılan geniş reddiyeler için bkz. el-Aʿzamî, 1400/1980: 2/456-460; 1993: 261-263; Canan, 1998: 114-115; Horovitz, 2002: 55-56; Tüzün, 2022: 24-57)

Zührî, yaşadığı asırdaki âlimler tarafından sika kabul edilerek ilim ve ahlak yönünden övülmüştür. Emevilere yakınlığından dolayı onu tenkit edenler bile onun yalan söylediğini iddia etmemişlerdir. Sonraki âlimler de onu herhangi bir şekilde cerh etmemiştir. Yüzyıllar boyunca İslâm âlemindeki yüzlerce âlimin Zührî'nin yalancı olduğunu fark etmeyip bunu 1400 sene sonra İslâm'a düşman bir Yahudi'nin fark etmesi ve ortaya çıkarması çok garip bir olaydır. Zührî'yi hadis uydurmakla itham eden bu şahıs, yaptığı ithamı ispat için herhangi bir delil sunamamıştır. Hadis âlimlerinin sözleri ile bu şahsın ithamı karşılaştırıldığında elbette tercih edilmesi gereken hadis âlimlerinin sözleridir. (Tüzün, 2022: 45)

Tüm bu aktarılanlar objektif olarak değerlendirildiğinde, tek bir kaynakta yer alan habere istinaden Zührî'ye yöneltilen söz konusu eleştirinin tarihî, ilmî ve siyasî gerçeklere aykırı olduğu görülmektedir. Ne Zührî gibi kendini alanında ıspatlamış meşhur ve takvâ sahibi bir âlimin ne de Abdülmelik gibi bir halifenin kendi üzerlerinden yapılan böyle yalancı haberlere ve ithamlara sessiz kalmaları mümkün değildir. Nitekim hiçbir kaynakta gerek Zührî'nin gerekse halife Abdülmelik'in ağzından bunlara yönelik bir müdafaaya veya uyarıya rastlanmamıştır. Takvâ sahibi bir halifeden ve âlimden hadis uydurmak gibi bir günahı işlemesi beklenemez. Bu noktada Zührî'nin hadis uydurmasından değil Goldziher'in bu iddiasının bir iftira olduğundan söz edilebilir.

Zührî'nin Hadis Uydurmaya Zorlanması

Zührî önceleri hadis yazımını kerih görmüş ancak halife Hişâm b. Abdilmelik tarafından çocukları için hadis yazımına zorlanmasından sonra hadis yazmış ve yazdırmıştır. Rivayete göre Zührî: "Emirler

bizi mecbur edinceye kadar bu ilmi (hadisi) yazmaktan hoşlanmazdık. Sonra da müslümanlardan bunu esirgememiz gerektiğini anladık." demiştir. (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/363; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434)

İşte Goldziher, Zührî'den nakledilen bu rivayete dayanarak onun Emirlerin baskısına dayanamayıp uysallaştığını ve onların lehine hadis uydurmaya müsait bir kimse haline geldiğini iddia etmiştir. (Goldziher, 2019: 2/59, 62, 63) Hâlbuki Goldziher, iddiasına delil olarak sunduğu bu haberin sebeb-i vürûdunu dikkate almadan ithamda bulunmuştur. Nitekim kaynakların verdiği bilgiye göre Zührî'nin böyle söyleme sebebi, emirlerden Hişâm b. Abdilmelik'in onu kâtip olarak görevlendirerek çocukları için dört yüz hadis imlâ ettirmiş olmasıdır. (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/83-84; İbn Hacer, 1413/1993: 5/287) Ayrıca Goldziher bu olayın arkasından hemen gerçekleşen şu süreci ve rivayeti görmezden gelmiştir: "… Zührî, Hişâm'ın yanından çıktıktan sonra mescide girerek oradakilere şöyle seslendi: "Ey hadis taliplileri! Ben sizi hadis yazmaktan men etmiştim. Biraz önce emîrü'l-mü'minîne hadis yazdım. Gelin siz de yazın!" O gün insanlar ondan hadis yazdılar." (el-İsfahânî, 1416/1996: 3/363) Bu rivayetler Zührî'nin hadis ilmi lehine hadis yazımına zorlandığına delalettir, hadis uydurmaya zorlandığına değil.

Goldziher, Zührî'nin "Emirler bizi hadis yazmaya zorladı" ifadesindeki niyeti ve sebebi anlamadan, bu sözü "Emirler bizi hadis uydurmaya zorladı" şeklinde tahrif ederek yanlış yorumlamıştır. (Goldziher, 2019: 2/62, 63; Sezgin, 2000: 41,42) Goldziher, bu konuda müracat ettiği kaynakları ya anlamamış ya da konuyu bile bile tahrif etmiştir. (Tüzün, 2022: 34) Emirler hadis ilmi için çok önemli olan kitâbeti o dönemin meşhur âlimi Zührî eliyle yaygınlaştırmak istemiş, iyi ve faydalı bir niyetle onu bu ilme zorlamışlardır. Goldziher ise Zührî'nin "hadis kitâbetine zorlanmasını" kötü ve zarar verici bir niyetle "hadis uydurmaya zorlandı" şeklinde anlamak istemiştir.

Koçyiğit Goldziher'in tarihî ve ilmî gerçeklerle uyuşmayan bu iddiasına cevap niteliğinde şunları söylemiştir: "…Bu hâdisede ve bu hâdise ile ilgili olarak söylenen bir sözde, Goldziher'in iddia ettiği gibi Zührî'nin halifelerin emriyle hadis uyduruğu sonucunu verecek hiçbir mâna yoktur. Fakat Goldziher, İslâm dininin en mühim bir kaynağı olan hadisin değerini küçültmek gayesi güttüğü için sahih haberleri daima tahrif, güvenilir hadisçileri de yalancılıkla itham etmekten çekinmemiştir…" (Koçyiğit, 1967: 53)

Horovitz de söz konusu iddiaya şöyle cevap vermiştir: Zührî önceleri yazmayı ve yazdırmayı istememiş fakat sonrasında bu düşüncesinden vazgeçerek başkalarını bu ilimden mahrum etmemeye karar vermiştir. Biz, Zührî'nin, Emevîler'in iddialarını teyit etmek için hadis uydurduğunu kabul etmiyoruz. (Horovitz, 2002: 66)

Sıbâî, İbn Sa'd'ı kaynak göstererek önceden halkın yazıya bağımlı olmasını istemeyen Zührî'nin, Hişâm'ın onun hâfızasını sınamak amacıyla hadis yazdırmak istemesi üzerine dört yüz hadis yazdığını ve sonrasında "Ey İnsanlar! Biz size yapmaktan çekindiğimiz şeyleri emirler için yaptık. Emirler bizi hadis yazmaya zorladılar. Gelin size de rivayet edeceğim." dediğini nakletmiştir. (İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434) Goldziher'in bu bilginin anlamını ters yüz ederek saptırma ve tahrif yoluna girdiğini ifade etmiştir. (Sıbâî,1981: 222)

Kendisinin de ifade ettiği üzere başlangıçta hadislerin yazılmasına sıcak bakmayan Zührî, Ömer b. Abdülazîz ve Hişâm b. Abdülmelik'in hadisleri yazması için ona emir vermeleri üzerine tavrını değiştirmiştir. Sonrasında hadis yazmaya devam ederek diğer Müslümanları bundan mahrum bırakmanın doğru olmayacağını düşünmüştür. Gayet iyi niyet ve tercihe dayalı olarak gerçekleşen bir başlangıca dair nakledilen Zührî'nin hadis kitâbeti haberlerini, onun Emevî yönetimi lehine hadis uydurduğuna dair Goldziher'in iddiasına delil olarak göstermek ve kabul etmek mümkün değildir. Netice de hadisleri yazmakla hadisleri uydurmak çok farklı şeylerdir. Ayrıca isnad konusunda çok titiz olan Zührî'nin hadis uydurması birbiriyle çelişen bir durumdur. Ne Zührî ilmî disiplininden ödün vermiş ne de Emevî iktidarı tarafından zorlanarak istismar edilmiştir. Zamanının hadis hâfızı olarak bilinen ve Emevî iktidarına yakınlığına rağmen asla onlara baş eğmeyen bir âlimi bu şekilde itham etmek ancak art niyetli bir tahrif ve karalama olabilir. Bu da objektif ve gerçekçi olan her akl-ı selîm tarafından anlaşılabilir.

Mürsel Hadis Rivayet Etmesi

Önceden de ifade edildiği üzere özellikle Şam bölgesinde isnad uygulamasının öncülüğünü yapan kişi Zührî olmuştur. Onun hadisleri isnadı ile ilk rivayet eden râvi olduğuna dair pek çok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerin bir kısmında Zührî'nin isnadı yulara ve merdivene benzettiği görülmüştür. (en-Nîsâbûrî, 1397/1977: 6) Dolayısıyla Zührî isnada çok ehemmiyet vermiştir. Buna rağmen bazı kaynaklar onun Ebû Hüreyre, Ebân b. Osman, Râfi' b. Hadîc ve Ubâde b.Sâmit'ten rivayetlerinin münkatı' yani mürsel münkatı' kabul edildiğini nakletmişlerdir. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/327)

Mürsel kelimesi sözlükte serbest bırakmak ve salıvermek gibi anlamlara gelmektedir. (İbn Manzûr, 1414/1993: 11/285) Hadisi irsâl eden râvî, hadisi aldığı râvînin adını söylemek konusunda serbest davrandığı için rivayet ettiği hadise mürsel adı verilmiştir. (Mürsel hadis hakkında geniş bilgi için bk. Polat, 1981: 34-124)

Istılâhî olarak mürsel hadis "İster büyük tâbiîn, ister küçük tâbiînden olsun, tâbiînin Resûlullah'tan söz, fiil veya takrirlerini rivayeti aldığı hocayı zikretmeksizin naklettiği hadistir." şeklinde tanımlanır. (en-Nîsâbûrî, 1397/1977: 25; eş-Şehrezûrî, 1986: 51) Bu tanım hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.

Hadisçiler nezdinde tâbiînin Hz. Peygamber'den aktardığı hadis şeklinde tanımlanan mürsel hadisi usûl âlimleri ise senedi muttasıl olmayan, senedinde inkıtâ (kopukluk) bulunan hadis olarak tanımlamışlardır. (el-Hanbelî, 1993: 2/574) Onların yapmış olduğu tarif göz önüne alındığında senedinin herhangi bir yerinde inkıtâ bulunan münkatı', mu'dal ve muallak gibi hadislerin de mürsel terimi altında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. (Polat, 1981: 37; Turan, 2022: 433) İmam Nevevî mürsel tabirinin, Hatîb Bağdâdî dâhil olmak üzere fukahâ ve usûl âlimleri tarafından münkatı' anlamında kullanıldığını dile getirmiştir. (en-Nevevî, 1972: 1/30; Usûl Âlimlerinin Mürsel Hadis Yaklaşımı hakkında bk. Turan, 2022: 431-450)

Mürsel hadisin delili konusunda ihtilaf olmakla birlikte fukahânın çoğunluğu hadisi mürsel olarak rivayet eden râvinin âdil olması durumunda mürsel hadisi hüccet kabul etmişlerdir. (Detaylı bilgi için bk. Polat,1981: 34-124; Turan, 2022: 435-446) Mürsel konusunda dönem noktası Şâfiî (öl. 204/820) olmuştur. Zira Şâfiî öncesinde mürsel rivayetlerle ihticâc olunması noktasında neredeyse herhangi bir ihtilaf yokken Şâfiî sonrasında ehl-i hadis, isnadın önemine binaen mürsel hadisle ihticâcı reddetmişlerdir. (el-Baġdâdî, 1433/2012: 384; Köktaş-Gümüş, 2019: 246) Hadisçilerin çoğunluğuna göre mürsel hadisi zayıf kılan unsur, rivayeti nakleden tâbiînin hadisi başka bir tâbiînden almış olabileceği, kendisinden hadis alınan kişinin de meçhul oluşudur. (Polat, 1981: 93-103)

İsnad konusunda titiz olan Zührî hadisçilerin çoğunluğunca makbul olmayan mürsel hadis rivayet ettiği için tenkit edilmiştir. Zira mürselleri zayıf görülen meşhur râvilerden biri de Zührî'dir. (Polat, 1981: 64) Mürsel hadisin sebeplerini sıralayanlar bazen râvinin hadis aldığı şahsı düşürmüş olabileceğini; bunun da kendisinden hadis alınan şahsın zaptının zayıf olması, isnada önem vermeyen biri olması veya yaşının küçük olması gibi sebeplerden kaynaklanabileceğini söylemişlerdir. (Polat, 1981: 49-52) Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Zührî'nin bu sebeplerden herhangi biriyle mürsel hadis naklettiğini söyleyerek onun mürsellerini rüzgâr gibi görmüş ve onları hüccet kabul etmemiştir. (İbn Hacer, 1413/1993: 5/287) Onun, "Zührî'nin mürseli diğerlerinin mürselinden daha kötüdür çünkü o hâfızdır. Râvinin ismini verme imkânı olan her yerde isim vermiş, ismini vermeyi uygun görmediği râvilerin ise ismini terketmiştir." (ez-Zehebî, 1408/1988: 8/245; 1419/1998: 1/84; İbn Asâkir, 1418/1997: 55/368) dediği bildirilmiştir. Zührî'nin mürselleri hakkında "leyse bi-şey'" "hiçbir şey değildir" tabirini kullanan Yahyâ b. Saîd, bu sözleriyle Zührî'yi zayıf ve kusurlu râvinin durumunu gizlemek için kasıtlı olarak irsâl etmekle itham etmektedir. (Polat, 1981: 64) Yani hâfız olduğu için mürsel rivayetin Zührî'ye yakışmadığı ve isteseydi isnadında noksanlık bulunan mürsel rivayetleri hafızasını kullanıp muttasıl olarak rivayet edebilirdi noktasında Zührî'yi eleştirmiştir. Yahyâ b. Saîd'in bu tenkiti bir ifrat olup isabetli değildir. Nitekim muhaddisler onun cerh ve tadil konusunda müteşeddit hadis tenkitçisi olduğunu ve sika âlimleri bile cerh ettiğini söylemişlerdir. (Ahatlı, 2013: 43/262)

Zührî'nin bazı rivayetleri Süleyman b. Erkam gibi kendisinden küçük ve zayıf bir râviden alındığı anlaşılmasın diye mürsel olarak aktardığı gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Kaynaklarda Süleyman b. Erkam'ın "leyse bi-şey'", "metrûkûn" ve "leyse bi sika" gibi lafızlarla zayıf olarak cerh edildiği ve ondan hadisin rivayet edilmeyeceği bildirilmiştir. (İbn Hacer, 1413/1993: 3/8; Zehebî, 1416/1995: 3/279;

Bağdâdî, 1425/2004: 9/14-16) Bunlara binaen Zührî'nin Süleyman b. Erkam sebepli mürselleri Yahyâ b. Saîd, Şâfiî, Yahyâ b. Maîn ve Ali b. Medînî gibi kişiler tarafından hüccet sayılmamıştır. (Özkan, 2013: 44/547) Yahyâ b. Maîn: "Zührî'nin irsâlleri 'leyse bi-şey'' dir" diyerek, Yahyâ b. Saîd ve Ali b. Medînî de onun mürsellerinin kötü olduğunu belirterek onu cerh etmişlerdir. (İbn Asâkir, 1418/1997: 55/368-369)

Şâfiî sadece güvenilir râvîlerden hadis naklettiklerini söyleyen râvîlerin bile güvenilmeyen râvîlerden hadis naklettiklerine şahit olmuştur. Nitekim Şâfiî, Zührî gibi büyük bir hadis otoritesinin dahi bu konuda hatasını tespit etmiş ve "Zührî'nin irsâli hüccet değildir. Çünkü biz onu Süleyman b. Erkam'dan rivayet ediyor buluyoruz" diyerek eleştirmiştir. (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/339; eş-Şâfiî, 1996: 253-254; İbn Asâkir, 1418/1997: 55/368; el-Bağdâdî, 1433/2012: 386)

Aslında Şâfiî'nin Zührî gibi bir hadis otoritesinin mürsel rivayetini kabul etmeyişinin temel sebebi isnad kopukluğu değildir. Şâfiî'nin, Zührî'nin mürselini reddetmesindeki temel sebep Zührî'nin ismini zikretmediği râvînin Süleyman b. Erkam adındaki metruk bir râvî oluşudur. Dolayısıyla Şâfiî'nin de belirttiği üzere konuyla ilgili en hassas davranması gereken Zührî gibi bir hadis otoritesi bile hadisin senedini zikretmediğinde güvenilir râvî yerine zayıf râviden rivayette bulunuyorsa sened zikredilmeyen hiçbir rivayetin sıhhati hakkında emin olunamamaktadır. (eş-Şâfiî, 1996: 253-254; Köktaş–Gümüş, 2019: 247)

Şâfiî hadiste sahihi ve mevzûyu, aldığı hadislerin kaynağını en iyi bilenlerden biri olarak nitelendirdiği Zührî'nin, Süleyman b. Erkam'dan rivayetinin arkasında iyi bir niyet olduğunu düşünerek şöyle söylemiştir: "İbn Şihab, onu iyi bir kimse ve akıllı biri olarak görmüştür. Rivayetini kabul ederek ona karşı hüsn-ü zanda bulunmuş ve bu itibarla ismini söylemek istememiştir. O, yaşça ondan küçük olduğu için ya da başka bir sebeple böyle yapmıştır." (eş-Şâfiî, 1996: 254)

Zührî'nin mürselleri hakkındaki bu olumsuz görüşleri hadis hâfızı Ahmed b. Sâlih et-Taberî (öl. 248/862) kabul etmemiştir. Nitekim et-Taberî, Yahyâ b. Saîd: "Zührî'nin mürselleri bir şeye benzemiyor" deyince ona kızmış, "Yahyâ'nın Zührî'nin ilmine dair bir bilgisi yok. Durum onun dediği gibi değildir" diyerek itiraz etmiştir. (İbn Asâkir, 1418/1997: 55/369)

Her ne kadar mürsel rivayetlerde kasten râviyi saklayan kimseler varsa da bu her zaman ve her mürsel rivayet eden râvi için geçerli bir kural değildir. Akranları içinde en çok hadis bilen ve sened konusuna titiz olan Zührî'nin mürsel rivayetlerde hileli ve kasıtlı bir şekilde râviyi gizlemesi pek makul değildir. (Tüzün, 2022:104) Ayrıca hadis ilminde râvileri değerlendirme konusunda farklılıklar olabilmektedir. Her ne kadar diğer âlimler Süleyman b. Erkam'ı sika kabul etmeseler de Zührî onu sika kabul ettiği için ondan rivayette bulunmuş olabilir. Bu durum görüş farklılığından ileri gelmektedir. (Tüzün, 2022:105)

Bu konuda Ahmed b. Hanbel de iyimser bir görüşte bulunmuştur. O, Yahyâ b. Saîd'in Zührî'nin mürselleri için "Şibhu lâ-şey'" "hiçbir değeri yoktur" dediğini duyunca: "Yahyâ nerede Zührî'nin ilmini bilmek nerede? Durum Yahyâ'nın dediği gibi değildir." demiştir. (Polat, 1981: 64; el-Bağdâdî, 1433/2012: 386) Bu rivayet Şâfiî sonrası dönemde ehli hadis içerisinde dahi mürselle ilgili kanaatlerin ihtilaflı olup homojen olmadığını gösteren en bariz örneklerinden birisidir. **(**Köktaş–Gümüş, 2019: 248)

Zührî'nin mürselleri hakkında şu ihtimaller de söz konusu olabilir: Zuhrî'nin hâfızası çok kuvvetli olmakla birlikte bazen onun da hadisi kendisinden aldığı râviyi unutmuş olması mümkündür. (Tüzün, 2022:102) Bazen hadisin meşhur veya isnadının çok olması gibi sebeplerle râvinin zikredilmesine gerek duyulmayabilir. Bazı durumlarda ihtisar edilerek sadece hadisin metni söylenebilir. Uzatmaktan kaçınmak veya hadisin isnadı muhtaplarınca malum olduğundan dolayı senetteki râvileri sıralamaya gerek duyulmayabilir. Zührî'nin irsâle başvurması, isnadı sorunca söylemesi (Bağdâdî, 1433/2012: 211) kısaltma amacıyla böyle davrandığını gösternektedir. (Polat, 1981: 49-51) Bu gibi sebeplerle Zührî'nin senetsiz aktardığı hadisler etrafındakilerce daha sonra mürsel olarak rivayet edilmiş olabilir. (İbn Sa'd, 1421/2001: 7/437; Tüzün, 2022:103)

Mutlak muttasıl olmayan anlamıyla mürsel hadislerin meşhur hadis kitaplarında yer aldığı bir gerçektir. (Örnekler için bk. Polat, 1981: 67-71) Dolayısıyla Zührî'nin mürsellerinin göz ardı

edilmediğini ve hüccet olarak kullanıldığını gösteren başka bir husus, onun bu kabilden rivayetlerinin hadis kaynaklarında özellikle mürsel hadislerin sık rastlandığı *el-Muvaṭṭa'*da yer alıyor olmasıdır. (Örnek rivayetler için bk. İmam Mâlik, *Muvaṭṭa'*, 1/71/240; 3/2/306; 10/7/32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/1655; Beyhakī, *Sünen*, 7/161; en-Nesâî, *Sünen*, 1/431/1372).

Ayrıca literatür incelendiğinde Zührî'nin öğrencisi Süleyman b. Erkam'dan (mürsel olmayan) pek çok rivayetinin bulunduğu da görülmüştür. (Beyhakī, *Sünen*, 10/20062; ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/15; 3/109; et-Tirmizî, *Sünen*, 3/1524)

Aktarılan bilgiler ışığında Zührî'nin mürsel rivayette bulunsa dahi mürsellerinin kabülü mümkün olanlardan olduğu ve bu durumun ta'dîl sıfatlarına haiz bir hadis hâfızının ilmî yetkinliğine bir zarar vermeyeceği kanaatindeyiz. Onun irsâle başvurma sebebinin herhangi bir ard niyet taşımadan masum ve meşrû gayeler taşıdığı düşüncesindeyiz.

Mevâlîden Rivayette Bulunmaması

Zührî'ye yöneltilen eleştirilerden bir diğeri mevâlîden rivayet etmemesidir. O dönemde yaşayan bazı insanları bu eleştiriye sevk eden sebep, Zührî'nin İbn Ömer'in mevlâsı olan Nâfi'den hadisleri öğrendikten sonra onları tekrardan Sâlim'den dinlemesi ve hadisleri Nâfi'den değil ondan rivayet etmesidir. (ez-Zehebî, 1419/1998: 1/77) Onun bu davranışı bazılarında mevâlîden rivayette bulunmadığı şeklinde bir genellemenin oluşmasına yol açmıştır.

Zührî'ye bu konuda kendisinin kınandığı bildirilmiş, o da bu eleştiriye şöyle cevap vermiştir: "Ben mevâlîden rivayette bulundum ancak bir hadisi muhacir ve ensar çocuklarında bulduğumda başkalarından alıp rivayet etmedim." (ez-Zehebî, 1401-1405/1981-1985: 5/344; İbn Sa'd, 1421/2001: 7/434)

Zührî'nin yapmış olduğu bu açıklamadan söz konusu eleştirinin aksine mevâlîden rivayette bulunduğu fakat daha güvenilir ashâb neslinden hadis alma imkânı olduğunda onlara gerek duymadığı anlaşılmaktadır. Bu durum tamamıyla Zührî'nin kendi ilmî prensipleri çerçevesindeki bir uygulaması ve tercihidir. Yine bu durum onun mevâlîden rivayete karşı çıktığı anlamına hiç gelmemektedir. Bu eleştirinin de diğerleri gibi Zührî'yi yıpratmak ve karalamak amaçlı söylenmiş anlamsız ve realitesiz bir söylem olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Zührî'nin mevâlîden rivayette bulunduğu bir gerçektir. Meselâ Zührî'nin Süleyman b. Yesâr, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi', İbn Katâde'nin mevlâsı Nâfi', Urve'nin mevlâsı Habîb ve Üsâme'nin mevlâsı Harmele gibi pek çok mevâlîden hadis rivayet ettiğini kaynaklar nakletmiştir. (ez-Zehebî, 1408/1998: 1/69-70-75; İbn Hacer, 1413/1993: 5/285; İbn Asâkir, 1418/1997: 55/295)

SONUÇ

İlk hadis müdevvini olarak ismini duyurmuş olan Zührî, tedvîn faaliyetlerinde dönemin devlet imkânlarından yararlanmış, ulaşabildiği bütün rivayetleri derlemiş ve bunları halifeye teslim etmiştir. Zührî'nin ilmi öğrencileri ve râviler aracılığıyla aktarılmış ve günümüzdeki bir takım hadis literatüründe yer almıştır. Böylelikle Zührî hadislerin, ilk döneme ait çeşitli rivayetlerin ve bilgilerin bizlere ulaşmasına kaynaklık etmiştir.

Zührî şahsî ve ilmî gayretlerine, hakkındaki bütün tarihî bilgi ve gerçekliklere rağmen tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Özellikle içeride Emevî yönetiminden hoşnut olmayanlar, dışarıda hadis ilmine zarar vermek isteyen müsteşrikler tarafından eleştirilmiştir. Zührî, iktidara yakın olması hasebiyle onlarla işbirliği yaptığı ve hatta onların lehine hadis uydurduğu/ uydurmaya zorlandığı gibi sebeplerle itham edilmiştir. Bu ithamlara A'zamî, Sıbâî ve Talat Koçyiğit gibi ilim adamları reddiyeler yazmışlar, bunların objektiflikten uzak delilsiz karalamalardan öteye geçemediğini ispatlamaya çalışmışlardır. Zira Zührî halifelerle olan ilmî veya siyasî münasebetlerinde taraf tutmamış, onların lehine rivayete teşebbüs dahi etmemiş, gerektiğinde iktidara ve haksızlıklara karşı dik durabilmiştir. Şayet Zührî bunların aksine Emevî tarafgirliği yapmış olsaydı elbette o dönemin ulemâsı tarafından eleştirilir ve cerh-ta'dîl imamlarınca tezkiye edilmezdi. Tüm bu nakledilen bilgiler ve değerlendirmeler

neticesinde o toplumun sika ve hüccet kabul ettiği bir âlim olan Zührî hakkındaki iddiaların öznel, asılsız ve tarihî gerçekliklere aykırı olduğu görülmüştür.

Netice itibariyle nebevî mirasın güvenilir bir şekilde bize ulaşmasına ilk öncülük edenlerden biri olan Zührî'ye yöneltilen eleştirileri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir Onu iyice tanımadan, o dönemin şartları çerçevesinde bir bütünlük içerisinde değerlendirmeden ve ilmî-tarihî gerçekliklerle karşılaştırmadan onun hakkındaki tenkitleri doğru kabul etmek mümkün değildir. Nitekim bu yöntemler kullanıldığında söz konusu eleştirilerin öznel, önyargılı, asılsız, ard niyetli ve siyasî yargılar oldukları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahatlı, E. (2013). "Yahyâ b. Saîd el-Kattân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 43, ss. 262), TDV Yayınları.

Ahmed b. Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. (t.y.). *el-Müsned*. (1-6). Müessesetü Kurtuba.

A'zamî, M. M. (1400/1980). *Dirâsât fi'l-hadîsi'n*-nebevî. Mektebü'l-İslâm.

A'zamî, M. M. (1993). *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. Terc. Hulusi Yavuz. İz Yayıncılık.

A'zamî, M. M. (1998). *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*. Terc. Recep Çetintaş. Usûl Yayınları.

Bağdâdî, H. (1949). *Takyîdü'l-ilm*. Thk. Yûsuf el-Iş. Dâru *İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye.*

Bağdâdî, H. (1425/2004). *Târîḫu Baġdâd ev Medîneti's-selâm*. (1-24). Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye.

Bağdâdî, H. (1433/2012). *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye.

Beyhakī, A. b. H. (1424/2003). *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye.

Bozkurt, Nebi. (2004). "Mescid-i Aksâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 29, ss. 268-271), TDV Yayınları.

Canan, İ. (1998). *Hadis Usûlü ve Hadis Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Dârekutnî, E. H. (1424/2004). *es-Sünen*. (1- 5). Thk. Şuayb el-Arnaût. Müessseetü'r-Risâle.

Dûrî, A. (2002). İbn Şihâb ez-Zührî ve İslâm Tarih Yazıcılığının Başlamasındaki Rolü. Çev. Casim Avcı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 57-77.

Ebu Gudde, A. (1997). *Mevzû Hadisler*. İnsan Yayınları.

Ebu Zehv, M. (1404/1984). *el-Hadis vel-Muhaddisun.* Dâru'l-Kütübü'l-Arabî.

Futsî, A. F. (2017). "İbn Şihâb ez-Zührî ve Sahih-i Buhârî'de yer alan Enes b. Mâlik Rivayetleri". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 3/2, 95-112.

Goldziher, I. (2019). *İslâm Kültürü Araştırmaları*. (1-2). Çev. M. Sait Hatiboğlu. Otto Yayınları.

Hanbelî, E. B. İ. N. (1993). *Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*. (1-4). Thk. Muhammed ez-Zuhaylî - Nezîh Hammâd. Mektebetü'l-Ubeykan. 2/574.

Horovitz, J. (2002). *İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu-İlk Siyer/Megāzî eserleri ve Müellifleri-*. Trc. Ramazan Altınay&Ramazan Özmen. Ankara Okulu Yayınları.

İbn Asâkir, E. K. A. b. H. (1418/1997). *Târîḫu medîneti Dımaşḳ*. (1-80).Nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. Dâru'l-Fikir.

İbn Ebû Hâtim er-Râzî, (1372/1953). E. M. A. b. M. *Kitabu'l-Cerḥ ve't-taʿdîl.* (1-9). Nşr. Abdurrahman Yahyâ el- Muallimî. Dâru'l-Kütübü'l-ʿİlmiyye.

İbn Hacer, A. b. A. A. (1413/1993). *Tehzîbü't-Tehzîb*. (1-6). *Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.*

İbn Hallikân, E. A. Ş. A. b. M. (1971). *Vefeyâtü'l-aʿyân*. (1-7). Dâru Sadr.

İbn Hibbân, E. H. M. (1395/1975). eş-Şiḳāt . (1-9). Dâru'l-Fikir.

İbn Manzûr, E. F. (1414/1993). *Lisânül-Arab.* (1-15). Dâru Sadr.

İbn Saʿd, E. A. M. (1421/2001). *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ*. (1-11). Nşr. Ali Muhammed Ömer. Mektebetü'l- Hanci.

İbnü'l-Esîr, M. (1972). el-*Câmiʿü'l-uṣûl fi eḥâdîṣi'r-Resûl.* (1-11). Thk. Abdülkādir el-Arnaût. Mektebetü'l- Hulvânî.

İmam Mâlik, E. A. M. B. E. (1413/1991). *el-Muvaṭṭa'*. (1-3). Dâru'l-Kalem.

İsfahânî, E. N. A. b. A. (1416/1996). *Ḥilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳātü'l-aṣfiyâ*. Mektebetü'l-Hanci.

Koçyiğit, T. (1973). İbn Şihâb ez-Zührî. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57, 51-84.

Koçyiğit, T. (1967). Goldziher'in Hadisle İlgili Görüşlerinin Tahlil ve Tenkiti. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 15, 43-55.

Köktaş, Y. - Gümüş, F. (2019). Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü's-Salâh'ın Rolü. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, 242-263.

Müslim, b. H. (1419/1998). *Ṣaḥîḥ-i Müslim*. Beytü'l-efkârid-devliyye.

Nevevî, E. Z. (1972). *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc.* (1-18). *Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.*

Nîsâbûrî, H. (1397/1977). *Maʿrifetü ulûmi'l-hadîs.* Nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin. Dâru'l-Kütübü'l-ʿİlmiyye.

Nesâî, E. A. (1421/2001). *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Abdülmenam Hasan. Müessesetü'r-Risale.

Öz, Ş. (2006). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Özkan, H. (2013). "Zührî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 44, ss. 544-549), TDV Yayınları.

Polat, S. (1981). *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri.* Kur'ân ve Hadis İlimleri Kürsüsü, [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Sezgin, M. Fuad. (2000). *Buhârî'nin Kaynakları*. Kitâbiyât.

Sıbâî, M. (1981). *İslâm Hukukunda Sünnet*. Çev. Edip Günenç. EVS Yayıncılık.

Şâfiî, M. b. İ. (*1996). er-Risâle.* Çev. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan. TDV Yayınları.

Şehrezûrî, E. A. T. O. (1986). *Ulûmu'l-hadîs*. Thk. Nureddin Itr. Dâru'l-Fikril-Muâsır.

Tirmizî, M. b. İ. (1395/1975). *es-Sünen*. (1-5). Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Şirketü Mektebe.

Tirmizî, M. b. İ. (1992). *Kitâbü'l-İlel*. Nşr. İbrâhim Atve İvaz. Çağrı Yayınları.

Turan, M. (2022). Hanefî ve Malikî Usûl Âlimlerinin Mürsel Hadis Yaklaşımı, *Tokat İlmiyat Dergisi* 10/2, 431-450.

Tüzün, İ. (2022). *İbn Şihâb ez-Zührî: Hayatı, Hadis İlmine katkıları ve Rivayetleri*, Nobel Yayınları.

Yaʿḳūbî, E. A. A. b. E. (1883). *Târîḫu'l-Yaʿḳūbî*. (1-2). Nşr. M.T. Hautsma.

Yıldız, H. D. (1988). "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 1, ss. 145-146),TDV Yayınları.

Zebîdî, A.b.A. (1982). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi.* (1-12). Trc. Ahmed Naim. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Zehebî, M. b. A. (1401-1405/1981-1985). *Siyeru aʿlâmü'n-nübelâ'*. (1-25). Nşr. Şuayb el-Arnaût. Müessseetü'r-Risâle.

Zehebî, M. b. A. (1408/1988). *Târîḫu'l-İslâm*. (1-53). Nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Dâru'l-Kütübü'l-ʿİlmiyye.

Zehebî, M. b. A. (1419/1998). *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*. (1-5). Nşr. Muhammed Ali Beydan. Dâru'l-Kütübü'l-ʿİlmiyye.

Zührî, İ. Ş. (2016). *el-Megāzî*. Nşr. Süheyl Zekkar. Çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara Okulu Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

1927 Nüfus Sayımına Göre Niğde'nin Demografik Yapısı

Demographic Structure of Niğde According to the 1927 Population Census

Murat AKGÜMÜŞ
Dr., T.C. Adalet Bakanlığı
murat.akgumus@adalet.gov.tr
Orcid ID: 0000-0002-8516-9416

Öz: Nüfusun sayımları; nüfusun cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, ekonomik durumu, dili, dini, coğrafyası, mesleki özelliklerinin değişimini ve gelişimini belirlemek ve izlenmek için önemli bir kaynaktır. Nüfus sayımları sayesinde ülkeler, insan ve mali kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmaktadır. Kamu hizmetleri, vatandaşların kalkınmasına ve doğal kaynak kullanımına yönelik kalkınma projeleri, sermaye birikimi, ekonomik, sosyal ve kültürel yatırımlar nüfus sayımlarına göre belirlenmektedir. Bu amaçla Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde modern yönetmelerle yapılan nüfus sayımıyla Türkiye nüfusunun çeşitli özellikleri tespit edilmiştir. 1935 yılından itibaren her beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarıyla Türkiye nüfusun genel durumu belirlenerek, nüfus planlaması yapılmıştır. 1927 yılından günümüze kadar yapılan nüfus sayımlarında Türkiye nüfusunun nitelik ve sayı olarak arttığı belirlenmiştir. Bu çalışmada Niğde nüfusunun 1927 nüfus sayımına göre kır-kent dağılımı, dili, dini, yaş gurupları, medeni durumu, okuryazarlık durumu ve engellilik durumu incelenmiştir. Bu makale konuya giriş ve ilgili bölümlerden oluşmaktadır. Bu çalışma Başbakanlık Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan 1927 yılı Umumi Nüfus Tahririnin ayrıntılı olarak incelip, değerlendirilmesi suretiyle oluşturulmuştur. Bu makalede kapsamlı bir doküman incelemesi yapılmış ve nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma 1927 nüfus sayımına göre Niğde'nin demografik yapısını kapsamlı bir şekilde ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır..

Anahtar Kelimeler: Nüfus sayımı, Niğde, Cumhuriyet dönemi.

Abstract: Censuses of the population; It is an important source for determining and monitoring the change and development of the population's gender, age, marital, economic status, language, religion, geography and professional characteristics. Thanks to population censuses, countries use human and financial resources effectively and efficiently. Public services, development projects for the development of citizens and use of natural resources, capital accumulation, economic, social and cultural investments are determined according to population censuses. For this purpose, the first census of the Republic period was carried out on 28 October 1927. Various characteristics of the Turkish population were determined through censuses carried out using modern methods during the Republic period. With the censuses carried out every five years since 1935, the general situation of the Turkish population was determined and population planning has made. In this study, the rural-urban distribution, language, religion, age groups, marital status, literacy status and disability status of the Niğde population according to the 1927 census were examined. This article consists of an introduction and sections on the subject. This study was created by examining and evaluating in detail the 1927 General Population Report published by the Prime Ministry General Directorate. In this article, a comprehensive document review was conducted and qualitative research method was used. This study was prepared to comprehensively reveal the demographic structure of Niğde according to the 1927 census.

Geliş Tarihi:05.06.2024 *Kabul Tarihi:24.12.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Akgümüş, M. (2025). 1927 Nüfus sayımına göre Niğde'nin demografik yapısı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 233–246. Doi: 10.33437/ksusbd.1496473

Keywords: Census, Niğde, Republic period.

GİRİŞ

Nüfusun birçok farklı tanımı yapılmıştır. Nüfus ile ilgili yapılan tanımlamaların birisinde, nüfusun belirli bir süre boyunca belirli bir yerde yaşayan insan topluluğu olduğu belirtilmektedir. Nüfusun bir diğer tanımında nüfusun doğum, ölüm yaş, evlilik gibi faktörlere bağlı olarak değişen dinamik bir yapı olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla nüfus, ülkelerin, toplumların ve insanların gerçekleştirdiği eylemleri ve ekonomik faaliyetleri belirleyen dinamik bir yapı olduğu görülmektedir. Nüfus hareketleri ile etkileşime giren ve iletişim kuran toplumlar, zamanla değişim geçirmiştir (Koylu ve Erdinç, 2021: 498-499). Antik Çağda milletler nüfusun sayısal üstünlüğünü önemli bir güç olarak kabul etmiştir. Günümüzde nüfusun sayısal üstünlüğünden ziyade nitelikli nüfusa sahip olmak önemli bir güç olarak kabul edilmektedir (Sertel, 2014: 269).

Ülkeler, doğal kaynaklarını, ekonomik ve insan kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmak, değerlendirmek amacıyla nüfus verilerine ihtiyaç duymuştur. Belirli aralıklarla yapılan nüfus sayımlarıyla geleceğe yönelik nüfus planları yapmış, ekonomik ve doğal kaynakların nasıl ve ne şekilde kullanılacağına karar vermiştir. Nüfus sayımları ile nüfusun niteliğini belirleyen ülkeler, eğitim, sağlık, sosyal, kültürel, ekonomik alanda yapacağı beşeri yatırımlara yön vermiştir. Hızlı nüfusu artışının önüne geçmek için nüfus panamasını yapılmış, genç nüfusun eğitim seviyesi artırılarak nüfusun niteliğini arttırılmaya çalışılmıştır. Böylece nüfusu kontrol altına alan ve eğitimli insan gücüne sahip ülkeler; bilim, teknoloji, sanayi, ekonomi, kültür sanat gibi birçok alanda gelişme göstermiştir. Yetişmiş insan gücü sahip ülkeler, vatandaşlarına milli gelirden daha fazla pay aldığı için bu ülkelerde yaşayan insanların yaşam standardı da yükseltmiştir (Yılmaz ve Karadeniz, 2021: 37).

Osmanlı döneminde birçok nüfus sayımı yapılmıştır. Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımları daha çok vergi ve asker toplamaya yönelik olarak gerçekleştirildiği için kapsayıcı, çok yönlü, nitelikli, modern bir nüfus sayımı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi nüfus sayımında nüfusla ilgili genel geçer, kapsamlı bir veri elde edilememiş, nüfusunun özellikleri hakkında sınırlı bilgi elde edilmiştir. Osmanlı döneminde nikâh, doğum ve ölüm gibi kayıtlar tutulmadığı için nüfus tam olarak tespit edilememiştir (Aytül ve Alanur, 2004: 73). Zaten 20. yüzyıla kadar yapılan nüfus sayımlarının eksik ve ayrıntılı olarak yapılmadığı için doğru düzgün veri elde edilemediği görülmektedir. 20 yüzyıldan sonra yapılan nüfus sayımlarında farklı istatistiksel yöntemler kullanıldığı için elde edilen verile detaylı bir şekilde analiz edilerek, toplumların bugünü ve yarınına yönelik değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır (Toprak, 1991: 1).

Türkiye'de modern tekniklerle yapılması düşünülen ilk nüfus sayımı için hazırlık yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusu kayıt altına almak ve nüfusu artırmak amacıyla Mecburi Evlendirme (Bekârlık Vergisi) kanun tasarısı Meclise sunulmuştur. Bekârlık Vergisi ile 25 yaşını doldurup, evlenmeyenlerden her yıl mal varlığından, hasılatından ve ticaretinden vergi alınarak, gençler evlenme zorlanmıştır. Bu şekilde hareket edilerek Türkiye nüfusunu artırılması amaçlanmıştır (Semiz, 2010: 439). 29 Mayıs 1926'da çıkartılan 861 sayılı "Zamanında nüfusa kaydedilmemiş olan doğum, ölüm, evlenme ve boşanma vakaları affedilmiştir." Millet Meclisi, 1927 nüfus sayımı için 2 Haziran 1926'da "*Birinci Umumi Nüfus Sayımı*" kanununu kabul etmiştir (Koylu ve Erdinç, 2021: 505-506). Türkiye nüfusunu tespit etmek ve değerlendirilmek amacıyla 1926 yılında *Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü,* kurulmuştur (Tuğluoğlu, 2012: 61). Mustafa Kemal (Atatürk), böyle bir kurum gerekliliği şu sözlerle ifade etmiştir: "*Türkiye nüfusunu arttırmak zorunda olduğumuz açıkça ortadadır. Nerede doğum azdır? Nerede ölüm çoktur? Bu gibi sorulara cevap bulmadıkça alınacak önlemler, eksik ve yetersiz kalacaktır. Bu nedenle nüfus ile ilgili verilerin doğru bir şekilde belirlenmesi için teşkilata ihtiyaç vardır*" demiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006: 224).

İstatistik Umum Müdürlüğü çalışmalarına yön vermek üzere Belçikalı Uzman Camille Jacquart Türkiye nüfusunu araştırmak için *İstatistik Umum Müdürlüğü'nde* çalıştırılmak üzere ülkemize davet edilmiştir. İstatistik Umum Müdürlüğü kurulduktan sonra Türkiye nüfusun doğru bir şekilde tespit edilerek, değerlendirilmiştir. 1927 nüfus sayımına öncesinde Sivas, Ankara, Mersin, Tekirdağ ve Ödemiş'te kısmi nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Umumi nüfus sayımı hazırlıkları tamamlandıktan sonra ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Dinç, 2007: 73-75). 20 Ekim 1927 Nüfus Sayımı, sokağa çıkma yasağı ilan edilerek yapılmıştır. 1927 nüfus sayımı, son derece kapsamlı bir

nüfus sayımı olarak gerçekleştirilmiştir. 1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun; cinsiyet, yaş, doğum yeri, medeni durumu, yaşı, okur-yazarlık durumu, maluliyet durumu, konuştuğu dil, inanç, mesleklere göre tasnif edilmiştir. Böylece Türkiye nüfusu, birçok açıdan kayıt altına alınıp, ortaya konulmuştur (Yılmaz ve Karadeniz, 2021: 37-38). 1927 nüfus sayımı sonuçları vali ve kaymakamlar tarafından İstatistik Umum Müdürlüğü'ne gönderilmiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 7).

Türkiye 1927 yılında; 63 vilayet, 328 kaza, 700'e yakın nahiye ve 4.000 civarında köyden, oluşmaktaydı (Irmak, 2024: 361). Niğde, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra belirlenen 63 vilayet arasında yer almıştır. Niğde, İç Anadolu Bölgesi'nin güneydoğusunda, Orta Kızılırmak Bölümü'nde bulunmaktadır. Niğde'nin; kuzeybatısında Aksaray, kuzeyinde Nevşehir, kuzeydoğusunda Kayseri, batısında ve güneybatısında Konya, güneydoğusunda Adana, güneyinde Mersin yer almaktadır (Toroğlu, 2006: 1-2). Niğde, Osmanlının son döneminde Konya'ya bağlı bir sancak iken 1923 yılında vilayet olmuştur. Geçmişte Nahita ya da Nakita olarak bilinen Niğde, bugünkü adını Cumhuriyet döneminde almıştır. 1924 yılında Türkiye'nin idari taksimatı yapılan düzenlemeyle Osmanlı döneminden kalma liva teşkilatı kaldırılmıştır. Bunun üzerine Türkiye idari yönden; vilayetlere, kazalara, nahiyelere, kasabalara ve köylere ayrılmıştır (Özkan, 1986: 23-24). Niğde il olduğunda Nevşehir, Ulukışla, Ürgüp, Bor kazası meydana gelmekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Niğde, sahip olduğu yüz ölçümü ve nüfus potansiyeli ile ülkemizin önde gelen vilayetleri arasında yer almıştır. Niğde, ilkim koşulları ve verimli tarım arazileri nedeniyle tarihin her döneminde önemli bir yerleşim yeri olmuştur (Niğde İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2024). 1920 yılında il olan Aksaray 1933 yılına kadar il olarak kalmıştır. Aksaray'ın, 1933 yılına ilçe olması üzerine Niğde'ye bağlanmıştır. Aksaray, 15.06.1989 tarih ve 3578 sayılı kanun ile tekrar il yapılmıştır (Aksaray Çevre, Şehir ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024).

1927 nüfus sayımında Niğde'nin nüfusu 166.056 kişi olarak belirlenmiştir. 1927'de sayımında Niğde nüfusunun %23'ü kentte, %77'si kırsal kesimde yaşamaktaydı. Günümüzde Niğde nüfusunun %62'si kentte, %38'i kırsal kesimde bulunmaktadır. 1927 nüfus sayımına göre Niğde, nüfus bakımdan 63 vilayet arasında, 39. sırada yer almıştır. 1954 yılında Nevşehir'in Niğde'den, 1989 yılında Aksaray'ın Niğde'den ayrılması üzerine vilayetin yüzölçümü ve nüfusu azalmıştır. 2021 nüfus verilerine göre Niğde, 81 vilayet arasında 54. sırada yer almıştır (Oflaz, TDV İslam Ansiklopedisi, 2024). 19. yüzyılda Nevşehir, Niğde Sancağının bir parçasıydı. Cumhuriyet döneminde Nevşehir, 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesine göre Niğde Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Nevşehir, 1954 yılına kadar Niğde'nin kazasıydı. 1952 ve 1953 yıllarında il olmak için talepte bulunmuştur. 1954 seçimlerinden sonra DP İktidarı, Niğde'nin kazası olan Nevşehir'i, il yapılmıştır (Erdoğan ve Pişkin 2020: 577-588). 1927-1935 yıllarında Niğde'ye bağlı olan Ürgüp, 1935 yılında Kayseri'ye, 1954 yılında Nevşehir'e bağlanmıştır (Akgümüş, 2023: 22).

Daha önce Niğde ile ilgili böyle bir çalışma yapılmadığından bu makalenin hazırlanmasına karar verilmiştir. Değişik vilayetler için hazırlanan benzer çalışmalar değerlendirilerek, bu makalenin nasıl ve ne şekilde hazırlanacağı belirlenmiştir. Bu çalışma, 1927 nüfus sayımına göre; Amasya, Isparta, Ankara, Hakkâri, Tunceli, Malatya, Kayseri, Erzurum, Eskişehir ve Iğdır ile ilgili hazırlanan makaleler ve diğer kaynaklar değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu makale, T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 1929 yılında üç fasikül olarak yayınlanan Umumi Nüfus Tahriri, 1927 yılı tarım sayımı, 1927 sanayi sayımı ve araştırma eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada Niğde ilinin 1927 nüfusu sayımına göre; genel durumu, medeni durumu, yaş ve cinsiyete göre dağılımı, okuryazarlık durumu, meslek gruplarına göre dağılımı, maluliyet durumu, uyruğu, dili ve dini yapısı, tablolar ve rakamlar üzerinden incelenip, değerlendirilmiştir.

1927 NÜFUS SAYIMI

Türkler, Osmanlı döneminde örgütlenmeye başlamış ve güçlü bir devlet yapısı kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, bin yıllık bir gelenek ve devlet teşkilatı üzerine kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, çağdaş, modern bir devlet yapısıyla teşkilatlanarak, ileri bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce verilen istiklal mücadelesi nedeniyle 1927 yılında Türkiye nüfusunun az çıkacağı ileri sürülmekteydi. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu, beklentilerin aksine oldukça iyi neticeler vermiştir. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu birçok balkan ülkesini geride bırakmıştır. 1927 nüfus sayımında, vatandaşlara ana dili, tabiiyeti ve dini ile ilgili üç soru yönetilmiştir.

1927 nüfus sayımında, Türkiye'de 11.777.814 kişinin ana dilinin Türkçe, 1.184.446 kişinin ana dilinin ise Kütçe olduğu tespit edilmiştir. 1927 nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu; cinsiyet, yaş, yerleşim, meslek, okuryazarlık, medeni durum, engellilik durumuna göre tasnif edilmiştir. Türkiye, nüfus sayımına göre planlı ve sistemli bir şekilde kalkınmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu doğrultuda 1927 nüfus sayımı kapsayıcı ve modern bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'de, konut ve iş yerleri varlığı ile konut ve iş yerlerinin dağılımları da belirlenmiştir. 1927 nüfusu sayımı sonuçları, 1929 yılında üç fasikül olarak yayınlanmıştır (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004: 77-78, 82-83).

1927 nüfus sayımına göre, Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihte ülkemizde kilometre kareye düşen nüfusun yoğunluğu 17 olarak belirlenmiştir. 1927 nüfus sayımında, en yoğun nüfusa sahip bölge Marmara Bölgesi, en az nüfusa sahip bölge de Güney Doğu Anadolu Bölgesi olduğu anlaşılmıştır. 1927 nüfus sayımına göre en fazla nüfusa sahip il İstanbul, en az nüfusa sahip il Hakkâri olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de iklim ve doğal koşulların elverişli olduğu, yer altı ve yer üstü kaynakların bulunduğu yerler nüfus yoğun olduğu yerler olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin nüfusunun bölge ve vilayet bazında değişiklik göstermiştir (Kaştan, 2006: 66-70).

1927 NÜFUS SAYIMINDA NİĞDE NÜFUSUNUN ÖZELLİKLERİ

(MİKTAR VE CİNSİYET AÇISINDAN)

1927 yılında Niğde; Nevşehir, Bor, Ulukışla ve Ürgüp olmak üzere 5 kazadan oluşmaktaydı. 1927 nüfus sayımında Niğde'nin nüfusu 166.056 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihte il nüfusunun 78.110'unu erkekler, 87.946'sını kadınlar oluşturmuştur. İl nüfusunun cinsiyete göre dağılımı esas alındığında Niğde'de kadın nüfusun, erkek nüfustan 9.836 kişi fazla olduğu görülmüştür. Vilayetin kadın nüfusunun erkek nüfustan fazla olması; Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı'na katılan erkek nüfusun uzun yıllar süren savaşlarda şehit düşmesinden, süreklilik gösteren göçler ve hastalıklardan kaynaklanmıştır. 1927 yılında Niğde merkez nüfusu 59.146, Bor ilçesinin nüfusu 27.915, Nevşehir ilçesinin nüfusu 42.765, Ulukışla ilçesinin nüfusu 14.811 ve Ürgüp ilçesinin nüfusu 21.419 olarak tespit edilmiştir. Buna göre Niğde'de en fazla nüfus merkezde en az nüfus Ulukışla ilçesinde yer almıştır. 1927 yılında Niğde'de nüfus yoğunluğu; il merkezinde %18, Nevşehir ilçesinde %27.3, Ürgüp ilçesinde %17.5, Bor ilçesinde %12.2, Ulukışla ilçesinde %9.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihte; il merkezine 89, Nevşehir ilçesine 42, Bor ilçesine 29, Ulukışla ilçesine 37, Ürgüp ilçesine 30 yerleşim birimi bağlıydı (T.C. BİUM, Fasikül: 1, 1929: 14). Aşağıdaki tabloda Niğde nüfusunun; cinsiyete, yerleşim birimi adedine, nüfus yoğunluğuna ve yüzölçümüne göre dağılımı verilmiştir. 1927 yılında Niğde'de 227 yerleşim biriminin yer almaktaydı. 9.965 kilometre yüz ölçüme sahip olan vilayetin nüfusu yoğunluğu % 16.82 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. *1927 Nüfus sayımında miktar ve cinsiyet açsından Niğde nüfusu*

Yerleşim	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Erkek ve Kadın Nüfusu	Yüzölçümü km^2	Nüfus Yoğunluğu %	Yerleşim Birimi Adedi
Niğde	28.331	30.815	59.146	3.280	18.0	89
Nevşehir	19.578	23.187	42.765	1.565	27.3	42
Bor	13.409	14.506	27.915	2.285	12.2	29
Ürgüp	9.546	11.873	21.419	1.220	17.5	30
Ulukışla	7.246	7.565	14.811	1.615	9.1	37
Genel Toplam	78.110	87.946	166.056	9.965	16,82	227

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri, Fasikül: 1, 1929, 14.

1927 yılında Niğde'de 43,396 hane ülke genelinde 2.769.057 hane yer almaktaydı. Bu tarihte Niğde'de 242 okul, 449 cami, 47 resmi daire ve farklı amaçlarla kullanılan 10.489 hane yer almaktaydı. Vilayette 100 hanede 512 kişi yaşamaktaydı. Bu nedenle Niğde'de birinci, ikinci ve üçüncü kuşak insanlar geniş aile yapısı içerinde bir arada yaşamaya devam etmiştir. (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 12, 16, 70).

Medeni Durumuna Göre Niğde Nüfusu

1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun evli, boşanmış, dul ve bilinmeyenler olarak sınıflandırılmıştır. Bu kategoride yer alan nüfusa medeni haliniz nedir sorusu yönetilmiştir (Yüceuluğ, 1966: 50). Ülke geneli sayım sonuçlarına göre, erkek nüfustan 3.642.733'ünün bekâr, 2.792.069'unun evli; kadın nüfusun, 2.978.006'sının bekâr, 2.969.160'ının evli olduğu belirlenmiştir. Sayım neticesine göre, Türkiye genelinde bekâr erkek nüfusun, bekâr kadın nüfustan oldukça fazla olduğu görülmüştür. Genel sayım sonucunda yaş itibariyle cinsiyet miktarının farklılıklar göstermesi ülkemizin medeni hal durumunu etkilemiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 19).

1927 yılında Niğde merkezde bekâr erkek sayısı 16.384, bekâr kadın sayısı 13.506 olarak tespit edilmiştir. Aynı tarihte Niğde merkezde evli erkek sayısı 11.486, dul erkek sayısı 411, boşanmış erkek sayısı 41 durumu tespit edilemeyen erkek sayısı 9; evli kadın sayısı 13.503, dul kadın sayısı 4.107, boşanmış kadın sayısı 145, durumu bilinmeyen kadın sayısı 14 olarak belirlenmiştir. 1927 yılında Bor ilçesinde bekâr erkek sayısı 7.793, bekâr kadın sayısı 6.278 olarak tespit edilmiştir. Aynı tarihte Bor ilçesinde evli erkek sayısı 5.426, dul erkek sayısı 157, boşanmış erkek sayısı 33; evli kadın sayısı 6.265, dul kadın sayısı 1.802, boşanmış kadın sayısı 160, durumu tespit edilemeyen kadın sayısı 1 olarak belirlenmiştir. 1927 yılında Nevşehir ilçesinde bekâr erkek sayısı 11.092, bekâr kadın sayısı 9.507 olarak tespit edilmiştir. Aynı tarihte Nevşehir ilçesinde evli erkek sayısı 8.223, dul erkek sayısı 236, boşanmış erkek sayısı 24, durumu tespit edilemeyen erkek sayısı 3; evli kadın sayısı 10.093, dul kadın sayısı 3.409, boşanmış kadın sayısı 177, durumu tespit edilemeyen kadın sayısı 1 olarak belirlenmiştir. 1927 yılında Ulukışla ilçesinde bekâr erkek sayısı 4.072, bekâr kadın sayısı 3.308 olarak tespit edilmiştir. Aynı tarihte Ulukışla ilçesinde evli erkek sayısı 3.060, dul erkek sayısı 103, boşanmış erkek sayısı 10, durumu tespit edilemeyen erkek sayısı 1; evli kadın sayısı 3.282, dul kadın sayısı 945, boşanmış kadın sayısı 30 olarak belirlenmiştir. Aynı tarihte Ürgüp ilçesinde evli erkek sayısı 4.464, dul erkek sayısı 96, boşanmış erkek sayısı 26; evli kadın sayısı 5.407, dul kadın sayısı 2.026, boşanmış kadın sayısı 171, durumu tespit edilemeyen kadın sayısı 7 olarak belirlenmiştir. İl genelinde bekâr nüfus 81.159, evli nüfus 70.752, dul nüfus 13.292, boşanmış nüfus 817 olmuştur. Hem vilayet genelinde hem de ilçe bazında değerlendirme yapıldığında evli nüfusun bekâr nüfustan az olduğu görülmüştür. Burada boşanmış nüfusun oldukça az olduğu belirlenmiştir. Bu tarihte Niğde halkı gelenek ve göreneklere bağlı bir toplum olduğu için toplumsal baskı nedeniyle vilayette boşanma vakaları daha az olmuştur (T.C. BİUM, Fasikül: 2, 1929: 7-8).

Niğde'de evli erkek ve kadın nüfusun sayıca az, bekâr kadın nüfusun sayıca fazla olmasının nedeni 1911'den itibaren başlayan ve 1922 yılında biten Balkan Harbi'nde, Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Harbi'nde erkek nüfusun cephede yer almasından kaynaklanmıştır (Öztürk, 1995: 84). Aşağıdaki tabloda 1927 yılında Niğde nüfusunun medeni hal durumuna yer verilmiştir.

Tablo 2. *1927 Nüfus sayımında medeni hal itibariyle Niğde nüfusu*

Yerleşim	Cinsiyet	Nüfus	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul
Niğde Merkez	Erkek	28.331	16.384	11.486	411	41	9
	Kadın	30.815	13.503	13.046	4.107	145	145
Bor	Erkek	13.409	7.793	5.426	157	33	-
	Kadın	14.506	6.278	6.265	1.802	160	1
Nevşehir Merkez	Erkek	6.209	3.467	2.680	53	7	2
	Kadın	7.236	2.889	3.190	1.103	54	-
Nevşehir Köyler	Erkek	13.369	7.625	5.543	183	17	1
	Kadın	15.951	6.618	6.903	2.306	123	1
Ulukışla	Erkek	7.246	4.072	3.060	103	10	1
	Kadın	7.565	3.308	3.282	945	30	-
Ürgüp	Erkek	9.546	4.960	4.464	96	26	-
	Kadın	11.873	4.262	5.407	2.026	171	7
Toplam	Erkek	78.110	44.301	32.659	1.003	134	13
	Kadın	87.946	36.858	38.093	12.289	683	23
Genel Toplam		166.056	81.159	70.752	13.292	817	36

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri, Fasikül: 2, 1929: 7-8.

1927 yılında Türkiye'de evli erkeklerin oranı % 42.60, kadınların oranı % 41.97, evli nüfusun genel nüfusa oranı %42.27 olarak gerçekleşmiştir. Aynı tarihte ülkemizde erkek nüfusun % 1.53'ünün, kadın nüfusun %15.02'sinin dul olduğu anlaşılmıştır. 1927 yılında Niğde'de 19 yaş üzerindeki nüfusun % 42.60'ının evli olduğu belirlenmiştir. 1927 yılında Niğde'de her 1000 erkek, 1.125 kadına karşılık gelmekteydi. Bu tarihte Türkiye nüfusunun % 42.27'sinin evli, % 57.69'unun bekâr olduğu belirlenmiştir. 1927 yılında Türkiye'nin medeni hal durumu ile Niğde'nin medeni hal durumunun benzerlik göstermiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 18-21).

Niğde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Nüfusun yaş gruplarının bilinmesi ekonomi, eğitim, sağlık, altyapı gibi alanlarda çalışmalar yapabilmek için oldukça önemlidir. Nüfusun aş guruplarının belirlenmesi vatandaşların ihtiyacına yönelik hizmetlerin sunulmasını ve projelerin geliştirilmesini sağlar. 1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun yaş gruplarına dağılımın yapılması için vatandaşlara doğum tarihi veya yaşı sorulmuştur (Aybar, 1937: 8). 1927 yılında Türkiye'de 20-60 yaş grubunda % 41.92 oranında erkek, % 50.78 oranında kadın yer almıştır. Bu tarihte Türkiye'de 61 yaş ve üzeri grupta % 5.15 oranında erkek, % 5.41 oranında kadın bulunmaktaydı. Türkiye'de 61 yaş ve üzeri yaş grubunun toplam nüfusa oranı % 5.41 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihte Türkiye nüfusunun yarıya yakını gençler ve yetişkinler oluşturmuştur. Ülkemizin yaşlı nüfus oranı oldukça düşük çıkmıştır (T.C. BİUM, Fasikül 3, 1929: 20). 1927 yılında Niğde'de 1-2 yaş grubunda 8.234 erkek, 5.689 kadın, 3-6 yaş grubunda 9.652 erkek, 9.198 kadın, 7-12 yaş grubunda 10.526 erkek, 9.252 kadın, 13-19 yaş gurubunda 13.338 erkek, 13.939 kadın yer aldığı tespit edilmiştir. Aynı tarihte vilayette 20-45 yaş grubunda 21.451 erkek, 33.373 kadın, 46-60 yaş gurubunda 7.012 erkek, 9.799 kadın, 61-70 yaş grubunda 3.007 erkek, 2.866 kadın olduğu belirlenmiştir. Vilayet nüfusunun yaş gruplarına dağılımı değişkenlik göstermiştir. Bazı yaş gruplarında erkeklerin kadınlardan fazla olduğu, bazı yaş gruplarında kadınların erkeklerden fazla olduğu görülmektedir. Bu tarihte Niğde nüfusu erkekler ve kadınlar açısından ve toplam nüfus açısından değerlendirildiğinde en az nüfus 71 yaş ve üzeri grup olmuştur (T.C. BİUM, Fasikül: 1, 1929: 29).

Tablo 3. *1927 Yılında yaş grupları itibariyle niğde nüfusu*

Yerleşim	Cinsiyet	Nüfus	0-1 Yaş	1-2 Yaş	3-6 Yaş	7-12 Yaş	13-19 Yaş	20-45 Yaş	46-60 Yaş	61-70 Yaş	71+ Yaş
Niğde Merkezi	E	28.293	1.370	3.142	3.589	3.785	4.978	7.699	2.402	1.016	312
	K	30.773	770	2.046	3.392	3.291	5.073	11.631	3.271	887	412
Bor	E	13.409	529	1.581	1.664	1.913	2.300	3.656	1.132	476	147
	K	14.506	260	938	1.585	1.607	2.334	5.596	1.489	437	245
Nevşehir Merkez	E	6.206	340	504	773	877	1.013	1.750	653	248	48
	K	7.235	196	428	772	800	1.120	2.675	871	269	104
Nevşehir Köyler	E	13.357	683	1.356	1.774	1.980	2.367	3.315	1.147	591	174
	K	15.936	397	1.027	1.623	1.734	2.482	6.070	1.833	522	248
Ulukışla	E	7.246	464	846	831	814	937	2.396	686	212	60
	K	7.565	334	686	808	755	1.007	2.838	765	209	163
Ürgüp	E	9.544	556	805	1.051	1.157	1.743	2.635	992	464	141
	K	11.865	343	564	1.018	1.065	1.923	4.563	1.570	542	277

Toplam	E	78.055	3.942	8.234	9.682	10.526	13.338	21.181	7.012	3.007	882
	K	87.880	2.300	5.689	9.198	9.252	13.939	33.373	9.799	2.866	1.449

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri, Fasikül: 2, 1929: 7-8.

Yukarıdaki tabloya yaş grubu tespit edilmeyen 147 kişi dâhil edilmemiştir. 1927 yılında 0-19 yaş gurubu çocuk ve ergen olarak kabul edilmediğinden Niğde'de çocuk nüfusun fazla olduğu söylenebilir. 20-45 yaş gurubunda yer alan yetişkin (çalışma çağında) nüfusun da yeterli sayıda olduğu anlaşılmaktadır. 46-60 yaş grubunda yer alan nüfus azımsanmayacak düzeyde olup, 16.881 olarak belirlenmiştir. 1927 yılında Niğde nüfusun yaş guruplarına dağılımına bakıldığında, il genelinde ortalama yaşam süresinin kısa olduğu anlaşılmaktadır. Niğde nüfusunun yaş guruplarına göre dağılımının Türkiye nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımıyla benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Okur-Yazarlık Durumuna Göre Niğde Nüfusu

Herhangi bir ülkenin, bölgenin veya beldenin kalkınması için iyi eğitimli ve yetişmiş insan gücüne ihtiyaç vardır (Yuca, 2011: 16). Kalkınmışlıkta okur-yazar oranı kadar eğitimin niteliği de önemlidir. Bu nedenle Türkiye'de eğitim meselesine daha çok önem verilmelidir (Kara ve Yuca, 2010: 245). 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımıyla halkın okur-yazarlık düzeyi belirlenip, kayıt altına alınmıştır. Ayrıca devlet eğitim alanında yapacağı yatırımları sağlıklı bir şekilde planlamak için bu verilerden yararlanılmıştır (Yılmaz ve Karadeniz, 2020: 44). 1927 nüfus sayımında Türkiye'de 1.111.496 vatandaşın okur-yazar olduğu belirlenmiştir. Bu tarihte Türkiye nüfusunun yalnızca %8.16'sının okur-yazar olduğu anlaşılmıştır. 1927 yılında Türkiye nüfusunun büyük bir kısmının okur-yazar olmadığı belirlenmiştir (Sertel, 2014: 278). 1924 yılından itibaren Tevdidi Tedrisat Kanunu, Millet Mektebi, karma eğiti, Latin harflerinin kabulü gibi eğitim alanında yapılan çalışmalarla nüfusun okur-yazarlık oranı artırılmaya çalışılmıştır (Yuca, 2011: 14-15). Köy öğretmen okulları, Köy Enstitüleri'nin faaliyete geçmesiyle adeta ülkemizde bir eğitim seferberliği başlatılmıştır (Akgümüş, 2023: 122).

1927 nüfus sayımında Niğde'de 9.205 erkek, 1.176 kadın olmak üzere 10.381 kişinin okuryazar olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber vilayette 68.905 erkek, 86.770 kadın olmak üzere 155.675 okuma-yazma bilmediği belirlenmiştir. 1927 yıllarında Niğde'de okur-yazar nüfusun, okuma yazma bilmeyen nüfusun 15/1 olduğu görülmüştür. Niğde'de erkek ve kadınların okur-yazarlık durumu göz önünde bulundurulduğunda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla okur-yazar olduğu anlaşılmıştır (T.C. BİUM, Fasikül: 2, 1929: 7-8). Aşağıdaki tablodan Niğde merkez ve ilçelerinde genel olarak okur-yazar oranın çok düşük olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 4. *1927 Yılında Niğde nüfusunun okuryazarlık durumu*

Yerleşim	Cinsiyet	Nüfus	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen
Niğde Merkez	Erkek	28.331	2.872	25.959
	Kadın	30.815	465	30.350
Bor	Erkek	13.409	1.802	11.607
	Kadın	14.506	258	14.248
Nevşehir Merkez	Erkek	6.209	1.579	4.630
	Kadın	7.236	272	6.964
Nevşehir Köyler	Erkek	13.369	1.176	12.193
	Kadın	15.951	14	15.937
Ulukışla	Erkek	7.246	632	6.614
	Kadın	7.565	60	7.505
Ürgüp	Erkek	9.546	1.644	7.902
	Kadın	11.873	107	11.766
Toplam	Erkek	78.110	9.705	68.905
	Kadın	87.946	1.176	86.770

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri, Fasikül: 2, 1929: 7-8.

Niğde Nüfusunun Mesleklere Göre Dağılımı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Cumhuriyet ilk yıllarında ülkemizde geniş bir kesime hitap eden ve işleyen bir ekonomik yapıdan söz etmek mümkün değildi (Şehitoğlu ve Erdoğan, 2019: 37). Melekler ve ekonomik faaliyetler bir bölgenin, vilayetin yâda kazanın refah düzeyi doğrudan ilişkilidir. 1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun çalıştığı iş kolları ve meslekler belirlenmiştir. Bu tarihte Türkiye nüfusu; tarım, sanayii, ticaret, serbest meslek, memur, asker, PTT memuru, hâkim ve muhtelif ve mesleksiz olarak kategorilere ayrılmıştır. Ülke nüfusunun uğraştığı meslekler belirlenirken, kişilere mesleklerinin ne olduğu sorusu yönetilmiştir. 1927 yılında Türkiye nüfusunun büyük bir kısmı tarımla uğraşmıştır. Nitekim Türkiye'de erkeklerin % 40.87'sinin, kadınların % 23.88'inin tarımla uğraştığı tespit edilmiştir. Tarımdan sonra ülke nüfusunun % 3.27'si sanayide, % 2.81'i ticaretle ve % 1.34'ünün muhtelif mesleklerde çalıştığı belirlenmiştir. 1927 yılında Niğde'de 12 yaşındaki erkek nüfusun %73.86'sı, kadın nüfusun % 18.50'si bir iş kolunda çalışmaktaydı. 12 yaşındaki erkek nüfusunun % 59.27'si, tarım, % 5.54'ü sanayi, % 3.97'si ticaret kolunda çalışmakta iken, aynı yaş gurubunda yer alan kadın nüfusun % 16.91'i tarımla uğraşmaktaydı. 1927 nüfus sayımı göre Niğde'de çalışan erkek nüfusun, kadın nüfustan daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bu tarihte Niğde'de 711 memur görev yaptığı belirlenmiştir. Vilayette görev yapan memurların 218'i merkezde 493'ü kırsal kesimde çalışmaktaydı (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 24-28, 78).

1927 yılında, Niğde'de erkeklerin; 27.122'si tarımda, 2.538'i sanayide, 1.818'i ticarette, 656'sı serbest meslekte, 806'sı muhtelif işlerde, 503'ü memur, 74'ü hâkim, 199'u asker, 83'ü PTT memuru olarak çalıştığı belirlenmiştir. Kadınlardan; 10.403'ü tarımda, 688'i sanayide, 48'i ticarette, 40'ı serbest meslekte, 191'i muhtelif işlerde, 8'i memur, 1'i hâkim olarak çalışmaktaydı. Niğde'de 33.799 erkekler ve 11.379 kadın olmak üzere 45.178 kişi bir iş kolunda çalışmaktaydı. Ancak ilde, 44.311 erkek ve 76.567 kadın olmak üzere 119.878 kişi hangi bir iş kolunda çalışmamaktaydı. Bu nedenle çalışmayan nüfusun, çalışan nüfustan iki kattan fazla olduğu görülmüştür (T.C. BİUM, Fasikül: 1, 1929: 43).

Tablo 5. *1927 Yılında Niğde nüfusunun meslek gruplarına göre dağılımı*

Yerleşim	Cinsiyet	Tarım	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hâkim	Asker	PTT	Diğer	Meslekli	Mesleksiz
Niğde	E	9.611	726	547	222	78	34	103	14	282	11.717	16.614
	K	3.111	214	7	29	-	-	-	-	37	3.398	27.417
Bor	E	4.216	698	634	103	70	8	35	2	102	5.868	7.841
	K	793	245	21	5				-	22	1.087	13.419
Nevşehir Merkez	E	705	660	458	90	83	16	10	8	151	2.181	4.028
	K	106	33	4	4	-	1	-	-	14	162	7.074
Nevşehir Köyler	E	5.618	68	51	75	26	3	9	5	40	5.895	7.474
	K	3.515	26	5	-	-	-	-	-	2	3.548	12.403
Ulukışla	E	2.875	110	206	56	45	8	38	50	83	2.471	3.775
	K	725	111	8	1	3	-	-	-	61	909	6.656
Ürgüp	E	4.097	276	222	110	101	5		4	148	4.967	4.579
	K	2.153	59	3	1	4	-	-	-	55	2.275	9.598
Toplam	E	27.122	2.538	2.118	656	503	74	199	83	806	33.099	44.311
	K	10.403	688	48	40	8	1	-	-	191	11.379	76.567

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri Fasikül: 1, 1929: 22-23.

1927 nüfus sayımında, Niğde'de çalışan erkek ve kadın nüfusun mesleklere göre dağılımı yapılmıştır. Bu tarihte Niğde'de erkek nüfusun; % 34.72'sinin tarımda, % 3.25'inin sanayide, % 2.33'ünün ticarette, % 1.10'unun umumi hizmetlerde, % 1.88'inin muhtelif mesleklerde çalıştığı tespit edilmiştir. Bununla beraber erkek nüfusunun % 56.72'sinin herhangi bir işte çalışmadığı belirlenmiştir. Vilayetin kadın nüfusun; % 11.82'sinin tarımda, % 0.78'sinin sanayide, % 0.06'sının ticarette, % 0.01'inin kamu hizmetlerde, % 0.26'sının muhtelif mesleklerde çalıştığı görülmüştür. Bununla beraber kadın nüfusun % 87.07'si herhangi bir iş kolunda çalışmadığı belirtilmiştir. 1927 yılında Niğde'de çalışan nüfusun cinsiyete göre dağılımı esas alındığında, çalışan erkek nüfus oranının, çalışan kadın nüfus oranından fazla olduğu görülmüştür (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 52). 1927 yılı sanayi sayımında, illerde faaliyet gösteren iş kolları ve buralarda çalışanların sayısı belirlenmiştir. Sanayi sayımında Niğde'de, 3 maden çıkarma işletmesinin, 397 tarım ve hayvancılık işletmesinin, 114 dokuma işletmesinin, 49 ağaç sanayinin, 11 bina inşaatının, 203 makine imalatının, 1 kâğıt, karton imalathanesinin, 9 kimya işletmesi yer aldığı belirlenmiştir. Bu işletmelerde toplam 2.001 kişi çalıştığı tespit edilmiştir. (T.C. DİEM, 1969: 45). 1927 yılı tarım sayımına göre, Niğde'de buğday ekim alanı ve üretim miktarı belirlenmiştir. 1927 yılı tarım sayımına göre Niğde'de 13.569 hektar buğday ekili tarım arazisinden, 67.692 kental buğday hasat edildiği belirlenmiştir (T.C. DİEM, 1970: 8).

Doğum Yeri İtibariyle ve Dini Mensubiyetine Göre Niğde Nüfusu

1927 nüfus sayımında Türkiye'de yaşayan bir kısım insanların yabancı uyruklu olduğu belirlenmiştir (Irmak, 2024: 372). 1926 yılında ülkemiz nüfusunun %96.77'sinin Türkiye doğumlu, % 3.23'ünün yabancı kökenli olduğu anlaşılmıştır. Bu tarihte Türkiye'de 86.693 yabancı kökenli bulunmaktaydı (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 35). 1927 nüfus sayımında Niğde'de yaşayanların tamamını Türkiye doğumlular oluşturmuştur. Yalnız vilayette bulunan 7 kişinin yabancı kökenli olduğu tespit edilmiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 1, 1929: 85). 1927 yılında Niğde'de, İran, Avusturya, Sırbistan doğumlu birer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının yer aldığı görülmüştür (T.C. BİUM, Fasikül: 2, 1929: 67). Bu tarihte Niğde'de doğum yerlerine göre, yabancı uyruklu 1.701 erkek ve 809 kadının yer aldığı belirlenmiştir. 1927 yılından Niğde'de; 4 İranlı, 3 Afrikalı, 1 Afganlı, 1 Arnavut, 2 Avusturyalı, 393 Bulgaristan göçmeni, 1.227 Rum, 39'u Rus, 27 Sırp ve 4 Avrupalı erkek bulunmaktaydı. Bununla beraber Niğde'de; 1 Mısırlı, 1 İranlı, 3 Afrikalı, 1 İngiliz, 265 Bulgaristan göçmeni, 508 Rum, 37 Rus, 11 Sırp, 1 Amerikalı, 1 Avrupalı kadın yer almaktaydı. 1927 yılında doğum yerlerine göre Niğde'de yaşayan Rum ve Bulgaristan göçmenlerin çoğunlukta olduğu görülmüştür (T.C. BİUM, Fasikül: 1, 1929: 99).

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyaya hâkim olduğu için bünyesinde çeşitli etnik ve dinsel yapıyı barındırmıştır. Anadolu coğrafyasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti nüfus mübadelesi yapılmadan evvel dini, etnik ve kültürel çeşitliliğini korumuştur. 1927 nüfus sayımında Türkiye'de çeşitli din ve ırklardan vatandaşların yer aldığı görülmüştür. 1927 nüfus sayımında Türkiye'de yaşayan farklı din ve ırka mensup vatandaşlar gayrimüslim olarak değerlendirilmiştir. 1927 nüfus sayımından gayrimüslimlerin din, milliyet ve dili tespit edilmiştir (Kodal, 2009: 253). 1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun % 97.36'sının Müslüman, % 2,64'ünün gayrimüslim oluşturduğu belirlenmiştir. Bu tarihte Niğde nüfusunun %99:98'inin Müslüman, % 0.02'sinin ise gayrimüslim oluşturduğu anlaşılmıştır (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 62). 1927 nüfus sayımında Niğde'de Müslüman nüfus 116.021 olarak tespit edilmiştir. Ancak Niğde'de yaşayan gayrimüslim nüfusun oldukça az olduğu görülmüştür. Bu tarihte vilayette yalnız 35 gayrimüslimin vatandaşın yer aldığı anlaşılmıştır. Niğde'de bulunan gayrimüslimler arasında, 22 Hristiyan, 8 Ermeni ve 5 diğer dine mensup kişi bulunmaktaydı. 1927 nüfus sayımında, Niğde merkezde 28.322 erkek, 30.801 kadın olmak üzere 59.123 Müslüman yaşamaktaydı. Bu tarihte Niğde'de yaşayan gayrimüslim nüfusun il merkezinde yer aldığı görülmüştür. Nitekim Niğde merkezde, 23 gayrimüslimin bulunduğu belirlenmiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 2, 1929: 37-38). Aşağıdaki tabloda 1927 nüfus sayımında, Niğde nüfusunun dini yapısına göre dağılımı yapılmıştır.

Tablo 6. *1927 Yılında Niğde nüfusunun dini mensubiyetine göre dağılımı*

Yerleşim	Cinsiyet	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Diğer Dine Mensup Olanlar
Niğde Merkez	Erkek	28.322	-	1	-	8	-	-	-
	Kadın	30.801	2	1	2	-	7	-	2
Bor	Erkek	13.409	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın	14.506	-	-	-	-	-	-	-
Nevşehir	Erkek	19.569	7	-	-	-	2	-	-
	Kadın	23.187	-	-	-	-	-	-	-
Ulukışla	Erkek	7.246	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın	7.565	-	-	-	-	-	-	-
Ürgüp	Erkek	9.543	-	-	-	-	-	-	3
	Kadın	11.873	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	Erkek	78.089	7	1	-	8	2	-	3
	Kadın	87.932	2	1	2	-	7	-	2
Genel Toplam		166.021	9	2	2	8	9	-	5

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri Fasikül: 2, 1929: 37-38.

Niğde Nüfusunun Konuşulan Dillere Göre Dağılımı

1927 nüfus sayımında tespit edilen bir diğer özellik anadil olmuştur. Türkiye nüfusunun ana dilini tespit etmek amacıyla vatandaşlara hangi anadili konuştukları sorulmuştur. En son 1970 nüfus sayımında anadil sorulmuş, bu tarihten sonra yapılan nüfus sayımlarında anadil sorulmamıştır (Tunçay, 1983: 1563). 1927 yılında Türkiye nüfusunun % 86.4'ünün Türkçe, %13.6'sının ise başka bir dil konuştuğu belirlenmiştir. Niğde nüfusunun % 98.60'ının Türkçe, % 0.15'inin Çerkezce, % 0.14'ünün Kürtçe, %1.11'i başka bir dil konuştuğu tespit edilmiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 62). Bu tarihte Niğde'de; 163.732 kişi Türkçe, 90 kişi Rumca, 5 kişi Fransızca, 16 kişi Arapça, 1 kişi Acemce, 246 kişi Çerkezce, 231 kişi Kürtçe, 61 kişi Tatarca, 1.009 kişi Arnavutça, 596 kişi Bulgarca, 69 kişi farklı bir dil konuşmaktaydı. Bu durumda Niğde nüfusunun çoğunluğu Türkçe konuşmaktaydı. Türkçenin yanı sıra vilayette Tatarca ve Bulgarca dilleri yaygın bir şekilde konuşulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemize Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar'dan göç eden Tatar ve Bulgaristan göçmenlerinden Niğde'ye yerleştiğinden dolayı vilayette Tatarca ve Bulgarca dilini konuşanların sayısı fazla olmuştur (T.C. BİUM, Fasikül: 2, 1929: 53-54). Aşağıdaki tabloda 1927 yılı nüfus sayımında Niğde nüfusunun konuşulan anadillere göre tasnifi yapılmıştır.

Tablo 7. *1927 Yılından Niğde nüfusunun konuşulan lisanlara göre dağılımı*

Yerleşim	Cinsiyet	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Farsça	İbranice	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Diğer
Niğde	E	28.016	46	5	-	-	-	5	-	-	133	103	-	1	-	22
	K	30.525	44	-	-	-	-	5	1	-	109	104	-	-	-	27
Bor	E	13.162	-	-	-	-	-	2	-	-	1	1	-	243	-	-
	K	14.259	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	244	-	1
Nevşehir	E	19.479	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	22	57	-	9
	K	23.058	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	39	73	-	10
Ulukışla	E	7.241	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-
	K	7.563	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-

Ürgüp	E	9.063	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	182	298	-
	K	11.366	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	209	289	-
Toplam	E	76.916	46	5	-	-	-	10	-	-	134	120	22	483	298	31
	K	86.771	44	-	-	-	-		1	-	112	111	39	526	289	38

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri Fasikül: 2, 1929: 53-54.

Maluliyet (Engellilik) Durumuna Göre Niğde Nüfusu

Türkiye Cumhuriyeti, sosyal, laik ve demokratik bir devlet olarak kurulmuştur. Türkiye, sosyal devlet olma bilinciyle hareket ederek ülke nüfusu içerisinde yer alan özürlü vatandaşların belirlenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için 1927 nüfus sayımında nüfusun maluliyet durumu da tespit edilmiştir. Böylece engelli vatandaşlara yönelik hizmetlerin verilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması için kurum ve merkezlerin oluşturulmuştur (Yuca, 2011: 23-24). 1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusu engellilik durumuna göre; kör, sağır, topal, çolak, kambur ve diğer olarak tasnif edilmiştir. Bu tarihte ülke genelinde erkek nüfusun % 2.07'sinin, kadın nüfusun % 0.81'inin engelli olduğu tespit edilmiştir. 1927 yılında Niğde nüfusunun 3.509 engelli olduğu belirlenmiştir (T.C. BİUM, Fasikül: 3, 1929: 29-30). 1927 yılında vilayet merkezinde, 27.708 erkek ve 30.512 kadının herhangi bir bedensel engelinin olmadığı belirlenmiştir. Ancak il merkezinde; 119 kör, 70 sağır, 365 topal, 115 çolak, 9 kambur ve 248 başkaca engelli vatandaşın bulunduğu tespit edilmiştir. Bor ilçesinde; 135 kör, 56 sağır, 351 topal, 89 çolak, 12 kambur ve 268 başkaca engelli/özürlünün yer aldığı belirlenmiştir. Nevşehir ilçesinde; 131 kör, 67 sağır, 347 topal, 90 çolak, 12 kambur ve 240 başkaca engelli/özürlünün bulunduğu tespit edilmiştir. Ulukışla ilçesinde; 38 kör, 28 sağır, 74 topal, 57 çolak, 4 kambur ve 85 başkaca bedensel engelli/özürlünün yer aldığı belirlenmiştir. Ürgüp ilçesinde; 82 kör, 34 sağır, 202 topal, 54 çolak, 7 kambur ve 120 başkaca bedensel engelli/özürlünün bulunduğu tespit edilmiştir. Vilayet genelinde, 505 kör, 255 sağır, 1.339 topal, 405 çolak, 44 kambur ve 961 diğer engelli/özürlünün yer aldığı görülmektedir. 1927 yılında Niğde'de engelli/özürlüler arasında durumunun ne olduğu belirlenemeyen engelli/özürlü sayısının fazla olduğu, kambur sayısının az olduğu anlaşılmıştır (T.C. BİUM, Fasikül: 1, 1929: 37-38). Aşağıdaki tabloda 1927 nüfus sayımına göre, Niğde'de engelli/özürlü nüfusa yer verilmektedir.

Tablo 8. *1927 Yılında Niğde nüfusunun maluliyet durumu*

Yerleşim	Cinsiyet	Engelsiz	Kör	Sağır-Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Diğer Engellile	Engelli Toplamı
Niğde Merkez	E	27.708	73	46	202	107	6	189	623
	K	30.512	46	24	163	8	3	59	303
Bor	E	12.889	65	33	142	72	9	199	520
	K	14.115	70	23	209	17	3	69	391
Nevşehir	E	19.070	66	48	165	72	4	153	508
	K	22.808	65	19	182	18	8	87	379
Ulukışla	E	7.052	22	20	44	48	4	56	194
	K	7.473	16	8	30	9	-	29	92
Ürgüp	E	9.237	43	22	105	51	6	82	309
	K	11.683	39	12	97	3	1	38	190
Toplam	E	75.956	269	169	658	350	29	679	2.154
	K	86.591	236	86	681	55	15	282	1.355
Genel Toplam		162.547	505	255	1.339	405	44	961	3.509

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Nüfus Tahriri Fasikül: 2, 1929: 37-38.

SONUÇ

Bir ülkenin demografik yapısının belirlenmesi, devlet yönetimi için önem arz etmektedir. Devlet, yapacağı planlamaları ve çalışmaları nüfus sayımından elde ettiği veriler doğrultusunda yapılmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımları iktisadi ve içtimai alanda yapılan çalışmalara kaynaklık etmiştir. Bunun nedeni Osmanlı dönemi nüfus sayımlarının belirli bir alanla sınırlı tutulmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar yapılan nüfus sayımlarında Türkiye nüfusunun kapsamlı bir şekilde ele alınıp, değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye nüfusu çeşitli yönleriyle birlikte ele alınıp, incelenmiştir. 1927 nüfus sayımı devletin sahip olduğu modern teknik ve imkânlarla gerçekleştirildiğinden önceki nüfus sayımlarından ayrılmaktadır. 1927 nüfus sayımı genel geçer, doğru ve kapsayıcı veriler içermiştir. Bu tarihte yapılan nüfus sayımında hem ülke nüfusu hem de vilayet nüfusu; cinsiyete, yaşa, medeni duruma, okuryazarlık durumuna, maluliyet durumuna, meslek durumuna, etnik yapısına, diline, dinine, doğum yerine göre değerlendirilmiştir.

1927 yılı nüfus sayımında Niğde'nin merkez ilçe, Nevşehir, Bor, Ulukışla ve Ürgüp ilesinin nüfusunun özellikleri ayrı ayrı incelenmiştir. Bu tarihte, Niğde'nin nüfusu 78.110 erkek ve 87.946 kadın olmak üzere 166.056 kişi olduğu belirlenmiştir. Niğde'de kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmüştür. 1927 yılında Niğde'de 33.799 erkek ve 11.379 kadının bir iş kolunda çalıştığı, 44.311 erkek ve 76.567 kadın herhangi bir iş kolunda çalışmadığı belirlenmiştir. Bu durum ilde çalışmayan nüfusun çalışan nüfustan fazla olduğunu ortaya koymaktadır. 1927 nüfus sayımında Niğde'de, 166.021 Müslüman, 9 Katolik Hristiyan, 2 Protestan Hristiyan, 2 Ortodoks Hristiyan, 8 Hristiyan Ermeni, 9 Muhtelif Hristiyan, 5 Sair dine mensup vatandaşın yer aldığı tespit edilmiştir. Buna göre Niğde'de Müslüman nüfusunun çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu tarihte Niğde'de, 163.732 kişi Türkçe, 90 kişi Rumca, 5 kişi Ermenice, 16 kişi Arapça, 1 kişi Farsça, 246 kişi Çerkezce, 231 kişi Kürtçe, 61 kişi Tatarca, 1.009 kişi Arnavutça, 596 kişi Bulgarca ve 69 kişi başka bir dili konuşmaktaydı. Buna göre Niğde'de Türkçeyi konuşan nüfusun fazla olduğu söylenebilir. 1927 nüfus sayımında vilayette farklı etnik kökene mensup vatandaşların yok denecek kazar az olduğu belirlenmiştir.

1927 yılında Niğde'de, 81.159 kişinin bekâr, 70.752 kişinin evli, 13.292 kişinin dul olduğu belirlenmiştir. Buna göre Niğde'de bekâr sayısının evli sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu tarihte Niğde'de, 0-19 yaş gurubunda yer alan yer alan nüfusun çoğunlukta, 71 ve üzeri yaş gurubunun azınlıkta olduğu anlaşılmıştır. 1927 yılında Niğde'de 3.509 engelli vatandaşın yer aldığı belirlenmiştir. Engelli/özürlü nüfus arasında, topal olanların sayıca fazla olduğu görülmüştür. Bu tarihte Niğde'de erkeklerin, kadınlardan daha fazla okuryazar olduğu belirlenmiştir. Ancak okuma-yazma bilmeyen vatandaşların sayıca fazla olması dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak 1927 nüfus sayımında, ülke nüfusunun sosyal, eğitim, sağlık, kültür gibi birçok alan durumu belirlenmiştir. 1927 nüfus sayımı değerlendirildiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ülkemizin uzun yıllar süren savaşlardan, devlet olmanın getirdiği sıkıntılardan dolayı beşeri yatırımların yetersiz kaldığı, ülke genelinde her alanda ciddi kalkınma hamlelerine ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. 1927 nüfus sayımı sonuçları ülke genelinde okuyayazma seferberliği başlatılmasına, ekonomik kalkınma programının uygulanmasına, sağlık ve sosyal hizmetlerin artırılmasına olanak sağlamıştır. Daha sonra yapılan 1935 nüfus sayımında devlet yatırımlarının ve hizmetlerinin olumlu neticeler verdiği görülmüştür. 1927 yılı nüfus sayımı ile karşılaştırıldığında 1935 nüfus sayımında, ülke nüfusunun okuryazarlık oranının, çalışan nüfus oranının, doğurganlık oranının arttığı görülmüştür. Bu çalışmada 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Niğde nüfusunun sosyal, sağlık, kültür, ekonomik, eğitim gibi özellikleri, incelenip, değerlendirilmiştir. Bu makale, 1927 yılında Niğde'nin sosyal, kültür, ekonomik, eğitim, sağlık gibi birçok alanda durumu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Akgümüş, M. (2023). *Demokrat Parti Dönemi'nde Kayseri (1950-1960)*. [Basılmış Doktora Tezi], Erciyes Üniversitesi.

Aksaray Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, (2024, 17 Aralık). Aksaray İlimizin Tarihçesi. https://aksaray.csb.gov.tr/tarihce-i-96424

Atatürk Araştırma Merkezi (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Cilt: I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aybar, C. (1937). *Türkiye İkinci Nüfus Sayımı Beynelmilel İstatistik Enstitüsünün 1936 Atina İçtimasında Arzedilen Fransızca Tebliğin Tercümesidir*. Başvekâlet Matbaası.

T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül: I*. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.

T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül: II*. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.

T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül: III*. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Müdürlüğü. (1970). *1927 Tarım Sayımı*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Müdürlüğü. (1969). *1927 Sanayi Sayımı*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Dinç, G. (2007). Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 73-75.

Erdoğan, H. & Pişkin Ç. (2020). Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması. *Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 577-578.

Irmak, Y. (2024). 1927 Nüfus Sayımına Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Isparta'nın Demografik Yapısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, 361.

Kara, H. & Yuca, S. (2010). Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına Göre Iğdır'da Demografik Yapı. *History Studies*, Cilt: 2/3, 245.

Kaştan, Y. (2006). Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 66-70.

Kodal, T. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımında Çorum Vilayetinin Nüfus Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, 233-258.

Koylu, Z. & Erdinç C. U. (2021). 1927 Nüfus Sayımına Göre Eskişehir. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68, 498-499.

Oflaz, M. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (2024, 28 Mart). Niğde. https://islamansiklopedisi.org.tr/nigde adresinden alındı.

Öztürk, İ. (1995). *Niğde Sancağı'nın İradi ve Demografik Yapısı*. [Basılmış Yüksek Lisans Tezi], Erciyes Üniversitesi.

Özkan, S. (1986). *Cumhuriyet Döneminde Niğde (1923-1986)*. [Basılmış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.

Semiz, Y. (2010). 1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 439.

Sertel S. (2014). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, 269.

Şehitoğlu, M. & Erdoğan N. (2019). 1927 Genel Nüfus Sayımı Verileri Işığında Hakkâri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 1, 37.

Tamer, A. & Bozbeyoğlu Ç. A. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımaları. *Nüfus Bilim Dergisi*, Cilt 26, 77-78, 82-83.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Niğde İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2024, 28 Mart). *Niğde'yi Tanıyalım*. https://nigde.tarimorman.gov.tr/Menu/10/Nigdeyi-Taniyalim adresinden alındı.

Toroğlu, E. (2006). *Niğde İli Yerleşmeleri ve Lokasyon Planlaması*. [Basılmış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Tuğluoğlu, F. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935 (Ne Bir Eksik Ne bir Fazla). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 25, 61.

Toprak, Z. (1991). Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927). *Ankara Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1.

Tunçay, M. (1983). Türkiye'de Nüfus be Nüfus Sorunu. *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi,* 1563.

Yılmaz, Y. ve Karadeniz V. (2021). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımına Göre Amasya İlinin Demografik Yapısı. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 37.

Yuca S. (2011). Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Nüfus Sayımına Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 24, 14-16.

Yüceuluğ, R. (1966). *Demografi*. Eğitim Merkezi Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Maraş (1933-1949)

Maraş According On The Inspectorate Reports Of Republican People's Party (CHP) (1933-1949)

Erhan ALPASLAN
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
ealpaslanksu@ksu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7251-6733

Tülay GÖKDEMİR
Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü
tulay_gd@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6159-0759

Öz: Cumhuriyet Halk Partisi, 1923-1946 yılları arasını kapsayan dönemde tek parti olarak iktidarda yer almış ve kurucu meclisin yegâne partisi olmuştur. Yeni bir rejim hayata geçiren parti, halkı siyasi ve kültürel yönden eğitme misyonunu da üstlenmiştir. Bu kapsamda çeşitli reformlar hayata geçirirken, taşranın durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve partinin taşra teşkilatlarını teftiş için müfettişler görevlendirmiştir. Bu çalışma, CHP yönetiminin Maraş için gönderdiği parti müfettişlerinin hazırladığı raporlar doğrultusunda dönemin Maraş'ının siyasi, sosyo-kültürel ve sportif faaliyetlerine ışık tutmak amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, parti müfettişi, CHP, tek parti.

Abstract: The Republican People's Party came to power as the sole party in the period between 1923 and 1946 and became the sole party of the constituent assembly. The party, which implemented a new regime, also undertook the mission of educating the public politically and culturally. In this context, while implementing various reforms, it appointed inspectors to have information about the situation in the provinces and to inspect the provincial organisations of the party. This study aims to shed light on the political, socio-cultural and sportive activities of Maraş in the period in line with the reports prepared by the party inspectors sent to Maraş by the CHP administration.

Keywords: Maraş, Party inspector, CHP, single-party.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde öncelikli mesele toprak kayıplarını önlemek olmuştur. Bu doğrultuda azınlık tabir edilen Hristiyan vatandaşlarını ve onların haklarını koruma bahanesiyle iç işlerine karışmaya çalışan yabancı güçleri tatmin etmek adına ıslahatlar yapma yoluna girmiştir. Ancak milliyetçilik akımının etkisiyle bu pek mümkün olmamış ve topraklarının büyük çoğunluğunu kaybetmiştir. Elde kalan topraklarda kurulan cumhuriyet rejiminin de mevcut sınırlarını güvende tutmak gibi bir refleksi olur. Bu doğrultuda, özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde Umumi Müfettişlikler ile güvenlik tesis edilmeye çalışılır. Direkt bakanlıklar ile irtibatta olan bu müfettişler, bölge güvenliğinin tesis edilmesi adına hâkimler de dâhil olmak üzere bölge memurlarını denetleme ve

Geliş Tarihi:02.07.2024 *Kabul Tarihi:25.12.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Alpaslan, E. & Gökdemir, T. (2025). CHP Parti müfettişlik raporlarına göre Maraş (1933-1949). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 247–272. Doi: 10.33437/ksusbd.1509123

hızlı çözümler yaratma adına gerekli gördüğü tedbirleri uygulatma yetkileri ile donatılarak görevlendirilirler. Özellikle bölgede bir Ermeni devleti kurulması düşüncesi ve Şeyh Sait İsyanı başta olmak üzere çeşitli Kürt isyanları sonrası, Cumhuriyet döneminde toplamda beş umumi müfettişlik hayata geçirilir.

Umumi Müfettişlik uygulaması Osmanlı Devleti'nde oluşturulan alt yapı üzerine Cumhuriyet döneminde de güvenliğin tesisi için kullanılırken; devletin bütün bölgelerde hissedilmesi ve eğitim, ekonomi, sağlık gibi hizmetlerin denetlenmesi ve sorunların giderilmesi için de ayrıca müfettişler görevlendirilmiştir. Osmanlı döneminde ilk kez Anadolu ve Rumeli'de Tanzimat sonrası reformların tatbikini kontrol için 1840 yılında görevlendirilmiş olan bu müfettişler, bölgedeki yöneticilerle ve memurlarla görüşerek bölgenin durumu hakkında bilgileri merkeze iletmişlerdir. (Çadırcı, 1991: 197-198) Zaman zaman kesintiye uğrayan bu uygulama, cumhuriyet rejimi tek parti yönetimi döneminde hayata geçirilen parti müfettişlik uygulamasının da hayata geçmesinde etkili olur. 1923 yılı, parti müfettişlik uygulamasının başlangıcı olurken, 1935 yılında revize edilir. Buna göre milletvekili de olan parti müfettişlerinin yetkileri genişletilirken, parti ve halkevlerini de denetleyerek bölgenin her türlü problemi hakkında görüş belirtmeleri istenir. Müfettişler vasıtasıyla partinin iç denetiminin sağlanması da planlanmıştır. Bunun için parti, hem bölge milletvekillerinden hem de farklı bölge milletvekillerinden aynı yerler için raporlar talep etmiştir. Böylece bu raporlar sayesinde belgelerde yer alan bilgilerin sağlaması da yapılmış oluyordu.

CHP Parti Müfettişlik Uygulaması

Mustafa Kemal Atatürk, Halk Fırkasını kurmaya karar verdiği günlerde, kurulacak olan partinin halkın partisi olacağını, Türkiye toplumunda herhangi bir sınıf ayrımı olmadığı gerekçesiyle halkın tüm kesimlerini kucaklayacağını açıklamıştır. O'na göre Halk Fırkası, Türk halkına siyasi eğitim verme misyonu olan bir partiydi. Bu parola ile yola çıkan Atatürk ve arkadaşları, 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkasını kurarak Türk siyasi hayatında yeni bir devre kapıları aralamışlardı.

Kısa sürede yurt çapında yaygın bir örgüt yapısı oluşturan CHF, taşradaki mensuplarının çalışmalarını denetlemek amacıyla yılın belirli dönemlerinde teftiş uygulamaları yapmış 1925 yılında il örgütlerini 14 mıntıkaya ayırmış ve her mıntıkanın başına bir müfettiş görevlendirmiştir. (Uyar, 1999: 244; Sancaktar, 37) Partinin 1927 Nizamnamesi uyarınca, söz konusu mıntıkaların müfettişlerini Umumi İdare Heyeti belirleyecek ve bunları Riyaset Divanı'nın onayına sunacaktı. (Uyar, 1999: 244) Bu nizamnameye göre müfettişler bölgede en yetkili parti idarecisinden daha etkin olacaktı ve parti hesaplarını denetleyebileceklerdi. (CHF Nizamnamesi, 1927: 17; Karayaman, 2018: 428) İlerleyen yıllar içerisinde, parti taşra örgütlerinin teftişi konusu daha sistematik bir hale getirilmiştir. 1931 Nizamnamesi'nin "*Teşkilâtın teftiş ve murakabesi*" başlıklı 42. maddesine göre: *"Fırka teşkilâtının teftiş ve murakabesine Umumi İdare Heyeti âzâları memur olabileceği gibi Fırka mebus ve mensupları da bununla tavzif edilebilir. Teftiş vazifeleri ve zamanları, lüzumuna göre kâtib-i umumilikçe tayin edilir. Bunun için bir talimatname yapılır."* denilmiştir. (Tunçay, 1999: 457; Karayaman, 2018: 428) Nizamnamede teşkilâtın teftişi konusu bu şekilde belirtildikten sonra yine 1931 yılında *Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu* yayınlanır. Raporda, teftişi yapacak görevlilerin hangi noktalara dikkat etmesi gerektiği üzerinde durulur. (Karayaman, 2018: 429)

Recep Peker hükümeti, 2 Haziran 1935 tarihinde, parti müfettişi olarak görevlendirilen milletvekilleri için *"CHP Teftiş Bölgeleri ve Teftiş İşlerini Yürütme Planı"* hazırlar. Bu plana göre; Parti Umumi İdare Heyeti ülkeyi, 23 vilayeti içeren 7 teftiş bölgesine ayırır. Planda müfettişlerin dikkat etmeleri gereken noktalar olarak; il örgütlerinin parti prensiplerini yayma çalışmaları, örgütlerin parti tüzüğü doğrultusunda çalışıp çalışmadıkları, parti görevlileri ile hükümet görevlileri arasındaki uyumun nasıl olduğu, vilayet halkının partiye ve parti görevlilerine bakış açıları, halkevlerinin, gençliğe yönelik faaliyetlerin ve mali işlerin işleyişinin nasıl olduğu belirlenir. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 1) Müfettişlere milletvekili maaşlarına ek olarak bu görev için de ayrıca ücret ödenmiş ve yol harcırahları karşılanmıştır. (Karayaman, 2018: 432) Bu kapsamda Maraş bölgesinde de parti müfettişleri ve bölge milletvekilleri tarafından raporlar hazırlanmış ve merkeze sunulmuştur. Bunlara ilaveten CHP Nizamnamesi 91. Madde H paragrafına göre de Parti İl İdare Heyeti her altı ayda bir Parti Genel Sekreterliğine çalışma raporları sunmuştur. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 1) 1927 yılı nizamnamesinde müfettişlik başlığı ayrı olarak açılmışken 1931-1935 nizamnamelerinde buna rastlanmaz. 1939

nizamnamesine bakıldığında 55. madde ile müfettişlik yeniden tüzükte yerini alır. 1940 yılında illerde değişiklikler yapılarak müfettişlik sayılarında da değişikliğe gidilmiştir. Buna göre ülke geneli müfettiş sayısı 25'e çıkmıştır. (Şahin, 2016) 1946 yılında bu rakamın 27 olduğu görülmektedir. (Bal, 2013: 732; Doğanay, Çelik, 2019: 103) 1948 yılında müfettişlik bölgesi sayısı 25 olmuş ve müfettişlere partiye gelen şikayetler doğrultusunda veya müfettişin gerekli gördüğü konular hakkında soruşturma yetkisi verilmiştir. 1950 yılına gelindiğinde müfettiş sayısı 50'ye çıkmıştır. (Karayaman, 2018: 431-432) Aynı yıl CHP'nin seçimleri kaybetmesi neticesinde partinin mali gücü sarsılmış, müfettişlerin ödemelerinde zorluk yaşanacağı göz önüne alınarak 25 Mayıs 1950 tarihinde bu uygulamaya son verilmiştir. 1951 tüzüğünde de zaten müfettişlik uygulamasına yer verilmemiştir. (Karayaman, 2018: 433) Parti müfettişliğine her ne kadar son verilmiş olsa da günümüzde parti denetmeni adı altında devam etmektedir. (Bal, 2013: 738)

Maraş Bölgesi Raporları

Maraş, antik çağlardan beri coğrafi konumu itibari ile yerleşim yeri olmuş bir bölgedir. Bunda su kaynaklarına sahip olması, etrafının dağlarla çevrili olması dolayısıyla savunmaya elverişli olması, verimli arazilere sahip olması, ticaret yolları üzerinde olması gibi etkenlerin rolü büyüktür. (Gürbüz, 2014: 125) Osmanlı döneminde Vilayet-i Türkmân olarak anılan (Döğüş, 2014: 33) şehrin %59,7'si dağlar, %24'ü platolar ve %16,3'ü ovalardan oluşmaktadır. (Gürbüz, 2014: 100) Kent; Elbistan, Afşin, Göksun, Pazarcık, Türkoğlu,[1] Çağlayancerit, Ekinözü, Nurhak ve Andırın ilçelerinden oluşmaktadır. Şehir hakkında Osmanlı dönemine ait bilgilere o dönemler Halep sancağı olması hasebiyle Halep salnamelerinden edinebilmekteyiz. (Avcı, 2014: 158) Cumhuriyet dönemi Maraş'ı hakkında ise CHP raporları zengin bir veri sunmaktadır. Parti müfettişlik raporları (1936 yılında Şevket Ödül, 1940 yılında Mitat Aydın), bölgeyi ziyaret eden milletvekillerinin raporları ve bölge milletvekillerinin sundukları raporlar ışığında partinin taşradaki işleyişi, ekonomik gücü, halk ile etkileşimi gibi başlıklarda fikir sahibi olabildiğimiz gibi bu raporlar şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında da aydınlatıcı metinlerdir.

İdari ve Siyasi Durum

Partinin mali durumunda emlak gelirleri önemli bir yekûn teşkil etmekte idi. Bu bağlamda 1927-1929 yılları arasında emlak alımı için 6600 lira harcandığı görülmektedir. Aynı zaman aralığında 3315 lira 90 kuruşluk emlak satışı yapılmıştır. Merkezden gerekli izinlerin alınmadan satışı yapılan, bedelinin bir kısmı alınan emlak geliri ise 1464 lira 50 kuruştu. Parti elinde bulunan dükkân kira gelirleri toplamda 680 lira 85 kuruş kaydedilmiştir. 273 lira 40 kuruş ise kira alacağı görünmektedir. Toplam gelir ve giderler hesaplandıktan sonra 1 Şubat 1933 tarihinde kasada toplamda 468 lira 25 kuruş olduğu görülmektedir. Bu belgeye göre 1933 senesinde mevcut olan parti binasının belediyeden[2] 8000 liraya satın alınmış olduğu anlaşılmaktadır. 05.08.1933 tarihli rapora göre belediyeye bu satın almadan oluşan borcun tamamı ödenmemiş ve bundan dolayı binanın tapusu alınmamıştır. Parti yeni binaya Ekim 1932'de taşınmıştır. Boşaltılan eski bina ise Milletvekili Abdülkadir Bey'in oğlu Dr. Sait Bey'e 120 lira bedelle kiraya verilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 37-57; CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 95-99) Bir diğer gelir kaynağı olan aidatlar ise hiç düzenli toplanamamış, bağışlar da yetersiz kalmıştır. Halk, kurumları ayakta tutmanın kendilerine bağlı olduğunun idrakinde değildir. Dolayısıyla yardım paraları tam manasıyla tahsil edilemiyor, toplanan paraların makbuzları gerekli şekilde kesilmiyor bağlı olarak toplanan miktar belli olamıyordu. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 3-12) 1933 yılı için 1200 liralık tahmini bir gelir kaydedilmesine karşın bu gelirlerin gelmediği, giderlerin ise gayrimenkul gelirlerinden karşılandığı 26.07.1934 tarihli raporda görülmektedir. O tarih için kâtip, hademe maaşları bile mülk gelirlerinden karşılanmıştır. Aynı yıl maliyeye olan borç miktarı 3285 lira 10 kuruş, belediyeye olan borç 6500 lira olarak kaydedilmiştir. Belediye ve Vilâyet Özel İdaresinden herhangi bir yardım görmeyen partinin bazı mülkleri satılarak maliyeye borçlarının yarısının ödendiği de belirtilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 37-57; CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 95-99) Burdur Milletvekili Halid (Onaran) Bey gelir gider defterlerini usulüne uygun şekilde tutturmaya ve bütçeye kaydettirmeye başlamıştır. Merkezden

[1] 1960 yılına kadar ismi Eloğlu idi. Bilgi İçin Bkz. "Kahramanmaraş'ın İlçeleri", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014, s. 153.

[2] 1926 yılına kadar henüz belediyenin de kendine ait bir binası yoktu. Bilgi İçin Bkz. Cengiz Şavkılı, Nermin Gümüşalan, "Cumhuriyet Döneminde Kahramanmaraş". *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014, s. 81.

gelen direktifler doğrultusunda ise gayrimenkulleri satmak suretiyle borçların ödenmesine girişilmiştir. Bu usulle Babahalil oğlu Ahmet Efendi'ye olan 1000 lira ve maliyeye olan borcun bir kısmı ödenir. İl İdare Heyeti ve Belediyeden ne partiye ne de halkevine maddi bir destek sağlanmadığı görülmektedir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 100-109)

1941 tarihli rapordan Maraş merkez, Elbistan, Göksun veya Andırın'ın hesap defterlerinin muntazam tutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Maraş il parti binasının tapusunun partiye geçtiği, buna karşın Elbistan parti teşkilatı ve halkevinin belediyede birer odada bulunduğu görülmüştür. Göksun'da ise parti ve halkevinin birer köy evi kiraladıkları belirtilmiştir. Andırında keza yine belediye binasına sığınmış durumdadır. Ancak kaymakamın da yardımları ile bina inşaatı başlamış ve o tarihe kadar %80'i tamamlanmıştır. (CCA: 490-1-0-0/1579-433-1: 46-47; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 95)

19.09.1940 tarihli raporda yardım paralarının gerektiği gibi toplanamıyor olmasının yanında, Maraş, Andırın, Elbistan ve Göksun'da devir işlemlerinin tamamlanmamış olduğu; Maraş hesaplarında bin liralık bir açığın olduğu ve Göksun Halkevinin yeni kurulduğundan dolayı henüz hesap tutmaya başlanmadığı,[3] bu hesapların parti hesabından yürütüldüğü gibi aksaklıklar belirtilmiştir. (CCA: 490-1-0-0/1579-433-1: 61) Bunun yanında Maraş merkez ocaklarının kendi kendine yeterli maddi imkânı olduğu görülmektedir. Ayrıca Göksun %68, Maraş Merkez %25, Elbistan %15, Andırın %15 yardım parası toplayabilmiştir. Parti İdare Heyetinde okuma-yazma bilmeyen kişi olmadığı tespiti yapılmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 2-22) İl fakirdir ve bu nedenle belediye çalışanlarının maaşlarını bile ödeyemeyecek durumdadır. 1941 yılı raporunda Mitat Aydın, ilk teftişlerine göre gerek merkez gerek kaza idare heyeti devir işlerinde ciddi düzelmeler görse de hâlâ bir üşengeçlik gözlemlediği notunu düşmüştür. Örneğin Maraş vilayet yeni idaresi, eski idareden hesapları devralmış ancak ayniyet üzerinde tam devir yapılmamıştır. Kaza idare heyetlerinin hesaplarının muntazam yapıldığına değinilirken; demirbaş defterlerinin olmaması eksiklik olarak kaydedilmiştir. Elbistan hesaplarının ciddi olarak tutulduğuna, demirbaş defterinin mevcut olduğuna ancak eski idareden devir yapılmadığına değinilerek en kısa sürede bu belgelerin tamamlanması gerektiği belirtilmiştir. Göksun'da eski idareden yeni idareye devir işlemi yapılmıştır. Bu kazada da yine demirbaş defteri mevcut değildir. Bu durumu düzeltmek için Kaymakamlıktan iki maliyeci talep edildiği, partiden de bir kişinin komisyona dâhil edilmesiyle demirbaş defterinin düzenleneceği belirtilmiştir. Andırın kazasında devir işlerinin tamamlandığı görülmektedir. Bu kazada hesap işleri de muntazam şekilde yapılmıştır. Halkevlerinin gelirleri belediyeler ve hususi bütçe katkılarıyla oluşmaktaydı. Maraş Belediyesi sıkıntı içinde olduğundan dolayı bu hususta yetersiz kalmış olsa da kaza belediyeleri muntazam şekilde halkevi yardımlarını gerçekleştirmiştir. Aydın raporda, *"hükûmet ve belediye tarafından halkevlerimizin himaye gördüğünü söylemek bir hakikati ifade etmekten başka bir şey olamaz"* demiştir. Vilayet İdare Heyeti kendi bütçesini kendisi ve bağlı kazalara pay ederek kullanmaktadır. Bu nedenle Elbistan'a 300, Andırın'a 200, merkeze 300 lira dağıtmıştır. Partiye yapılan bu yardımlardan halkevleri de aynı şekilde istifade edebilmekte idi. Maraş halkevi hesaplarının özenle yapılmış olmasına rağmen düzenli defter tutulmadığı görülmüştür. Haziran ayından itibaren defter üzerinden hesapların tutulması bu halkevinden istenmiştir. Demirbaş defteri de yine mevcut olmasına rağmen devir işleminin yapılmamış olduğu görülmüş ve yapılması talep edilmiştir. Kütüphane için ise merkez talimatları doğrultusunda üç tane kayıt defteri hazırlanması ve birisinin merkeze gönderilmesi istenmiştir. Elbistan hesapları muntazam olarak yapılmıştır. Demirbaş defteri mevcuttur. Kütüphane defterine ise merkezden gönderilen kitapların tamamı geçirilmemiştir. Göksun hesapları muntazam tutulmuştur. Parti binasında ikamet edilmesinden dolayı demirbaş defterine gerek duyulmamıştır. Bir komisyon oluşturularak demirbaş ve kitap defterlerinin oluşturulması için merkezden senede bir iki bin liralık bir yardım talep edilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 27-31) Aynı raporun II. büroyu ilgilendiren kısmında Maraş valisi ve belediyenin partiye maddi yardımlarda bulunduğu görülür. Hatta bu yardımlar düzenli şekilde yapılmaktadır. Bütçeleri kısıtlı olmasına rağmen (180 bin gelir) valilik, parti bütçesine senelik 4000 lira yardım parası ekler. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 8-13; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 49-55; CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 27-31) XII. büroyu ilgilendiren bölümde gelirler, Maraş bütçesi özel muhasebeden 4000, Belediyeden 2000, üye aidatından 115, çeşitli gelirlerden 1000, bağışlardan 100 lira olmak üzere toplamda 7215 lira olarak kaydedilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 35; CCA, 490-1-0-0/687-332-1:

[3] 23.11.1940'ta kaleme alınan cevap yazısında eksik olan bin liranın bir karışıklıktan dolayı oluştuğunu, Göksun Halkevine kendi hesaplarını tutmaları yönlü bir yazı gönderildiği cevabı verilmiştir. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 1579-433-1, s. 49.

73) Yine aynı kısımda 12.05.1941 tarihinde gelirlerin 7321,30 kuruş, masrafların 7175 lira olduğu, 146 lira da bakiye olduğu görülmektedir. Ayrıca 1939 senesinden 1940'a 1388,46 kuruş devretmiştir. Maraş Kaza İdare Heyeti 1940 bütçesi Vilayet İdare Heyetinden alınan yardım 300, aidatlar 50, bağışlar 100 ve belediyenin yaptığı 100 liralık bağış olmak üzere 550 liradan ibarettir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 36) Elbistan'da belediyeden 500, Efsus Belediyesinden 150, Efsus Belediyesi spor yardımı 250[4], çeşitli gelirler 100, Vilayet İdare Heyetinden 300 lira yardım, bağışlar 30 ve teahhüdat 400 lira olmak üzere 1730 liradır. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 36; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 73) Göksun aidatlar 200, bağışlar 10, belediyeden 150 ve çeşitli gelirlerden 15 lira olmak üzere 375 liralık bütçeye sahipti. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 36; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 74) Andırın Vilayet İdare Heyeti yardımı 200, çeşitli gelirler 200, bağışlar 100, belediyeden 50, aidatlardan 50 ve müsamereden 50 olmak üzere 650 liradır. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 36; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 74; CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 27-31) 1942 yılına bakıldığında Parti İdare Heyeti hesaplarının düzene girdiği görülmektedir. Toplamda 592.72 liranın 505.47 lirasının bankada olduğu, geri kalanının ise mutemetlerde olduğu görülmüştür. Maraş merkez kazasının 15.10.1941'e kadar geliri 612.000 lira, giderleri 568.85 liradır. Göksun kazası için 08.10.1941 tarihine kadar gelirlerin 451.93, giderlerin 195.00 lira olduğu belirtilmiştir. Andırın kazasının 11.10.1941 tarihine kadarki gelirlerinin 567.65 lira giderlerinin 506.66 lira olduğu, geri kalan miktar olan 60.99 liranın mutemetlerde bulunduğu görülür. 20.06.1942 tarihli 78987 sayılı raporda İstiklal Okulunun bahçesinden bölünerek Kurtulmuş ocağına verilen arazinin ve binaya yapılmış olan masrafların bahsi edilerek; burada akşamları halkın toplandığı ve radyo dinledikleri için bu yerin ocağa verilmesi talep edilmiştir. Hesap işlerinin nizamnameye uygun gerçekleştiği, 1941 bütçesinin 10103,46 lira olup 6813,04 lira masraflar düşüldükten sonra 2486 liranın bankada 168 liranın ise veznede olduğu gösterilmiştir. Ayrıca 3000 lira bağış kabul edildiği halde bu bağışların vadedilen yerlere kullanılmadığına da dikkat çekilmiştir. Raporda, Maraş Kaza İdare Heyetinin hesaplarının muntazam yapıldığı görülmektedir. 575 lira bütçe ayrılan Kaza İdare Heyetinin 912 tahakkuk ve 876.16 masraflar sonrası 35,90 liranın veznedarda kaldığı anlaşılmaktadır. Elbistan kazası bütçesinin 1130 lira olduğu, 1057,51 tahakkuk, 1029,93 kuruş masraflarının olduğu ve kasada 27,58 lira kaldığı hesabı yapılmıştır. Göksun kazasının hesaplarında da bir sorun görülmediği beyanı vardır. Buna göre bütçesi 870 lira olan kazanın 601.10 lira tahakkuk ve 237.05 lira masraftan sonra ellerinde 364.05 kuruş kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak daha öncesinden veznedar Hamdi Dereli'nin hesabında kalmış olan 30 liranın parti veznesine yatırılması hususunda kendisine emir verildiği de belirtilmiştir. Hesap işlerinde Andırın kazasının da sorunsuz olduğu görülür. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 18-19) Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin 22.09.1942 tarihli Maraş İl İdare Heyetine gönderdiği 50561 sayılı yazıda teftiş raporunda usul ve nizama aykırı gelen yerler belirtilerek, gerekli düzeltmelerin yapılması istenir. Buna göre Maraş vilâyeti için: belediyenin 3000 lira bağış kabul etmesine rağmen önceki yıl ve içinde bulunulan yıl için verilen taahhütleri yerine getirmedikleri, 912 lira tahakkuk eden miktarın 876 lira 16 kuruş düşüldükten sonra kalan 35 lira 90 kuruşun veznedarın elinde kalmış olduğu; Göksun kazası için: Eski veznedar Hamdi Dereli'nin hesabında 30 lira kadar meblağın görüldüğü, bunun tahsil edilmesi ve parti kasasına kaydedilmesi için gerekli işlemlerin yapılması ve merkezin bu konu ile alakalı bilgilendirilmesi gerektiği maddeleri yer bulmuştur. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 3-5) 07.05.1943 tarih, 543 sayılı raporun XII. Büroyla ilgili kısımda, Maraş idare heyeti defterlerinin özenli şekilde tutulduğu belirtilmiştir. Buna göre 12.226 lira gelir, 11.284,54 lira gider kaydedilmiştir. Geriye kalan tutarın 736,76 lirası bankada, 239,90 lirası mutemetlerin elindedir. 12.07.1944 tarihli 847 sayılı CHP İl İdare Heyetinin birinci altı aylık raporu Başkan Ahmet Gürün tarafından Parti Genel Sekreterliğine sunulmuştur. Partiye 15.513 kişinin kayıtlı olmasına rağmen yardım paralarının, özellikle köylerde düzenli toplanamadığı anlaşılmaktadır. Toplam tahsilat %35 civarındadır. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 57-61) 27.02.1946 CHP İl İdare Kurulunun ikinci aylık raporuna göre halkodaları için İl İdare Kurulu 1946 bütçesine Maraş Halkevi için 6000, halkodaları için 1500; Elbistan Halkevi ve odaları için 1400; Göksun için 1000, Afşin için 1000; Pazarcık için 1000, Andırın için 800 lira verilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 2-48)

20.03.1933 tarihli 36337 numaralı Konya Mebusu Ahmet Hamdi (Dikmen) Bey'in CHF Genel Sekreterliğine gönderdiği rapor, parti şehir yapılanmasını eleştirel niteliktedir. Maraş'a ulaştığı andan itibaren vali de dâhil gerekli görüşmeleri gerçekleştiren Dikmen, CHF yetkililerinin üzerlerine düşen

[4] Bu rakam raporda net olmamakla beraber hesap toplamına göre 250 lira çıkmaktadır. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 1579-433-1, s. 29.

görevleri layıkıyla yerine getirmediği, hatta merkezi olumlu beyanatlarla yanılttıklarını izah eder. Parti ileri gelenlerinin inkılapların yerleştirilmesine, irticanın önlenmesine vb. dair hiçbir çalışma içerisinde olmadıklarının altını çizer. Partiyi Kadı Zadelerin (Ziya Bey) yönettiğini, bu kişilerin yanlış uygulamalarını merkeze ileten memurların ise çeşitli bahaneler üretilerek görevlerinden uzaklaştırıldığını yazar. Bunun yanında partiye muhalefet eden herhangi bir kesimin olmadığına da vurgu yapar. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 78-84) Partinin şehir içi çalışmalarının yetersiz olduğu iddiasında bulunur. Talimatname gereği zorunlu olan mali defterlerin de tutulmadığını belirtir. Yine parti üyelerinin kaydedilmesi gereken defterin düzenli tutulmadığı, ayrıca üyelerden toplanması gereken aidatların da tahsil edilmediğini açıklar. Raporda, Göksun kazasında parti teşkilatının olmadığı belirtilmiştir. Parti yönetiminde bulunan kişilerin, partinin umdelerini halka yaymak yerine kendi isimlerini parti vasıtasıyla yüceltip partiyi istismar eder durumda olduğu ileri sürülmüştür. Bu kişiler zorbalık yoluyla çeşitli ihalelerde rakipsiz şekilde boy göstermiş, ekonomik yönden kendilerini güçlendirecek işlerde bulunmuşlardır. Örneğin; pek çok arazinin sahibi olmuşlardır. İl İdare Heyeti Başkanı Kadızade Ziya Bey, Belediye Başkanı kardeşi Tevfik Bey, ailenin damadı ise Milletvekili Abdülkadir Bey'dir. Halkla yaptığı istişareler neticesinde Ahmet Hamdi Bey, Kadızade ailesinin işgal ettikleri mevkileri şahsi çıkarları için kullandıklarını yazmıştır. Çeltik ekimi de bu ailenin tekelindedir ve çeltik tarlalarının sulanması için lazım olan suyu bu aile yönetir hâle gelmiştir. Çeltik tarımı ile uğraşan çiftçi geçinemez durumdadır. Bu konuda halkın İsmet (İnönü) Paşa'ya da çeşitli şikayetleri olmuş ve soruşturmaların devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha önce açılan tahkikatlar neticesiz kaldığından dolayı aile semirmeye devam etmektedir. Bu gerekçeler ışığında Ahmet Hamdi Bey, tahkikatların usulünce yapılmasını ve neticelenmesini ister. Bu ailenin usulsüzlükleri ekonomik eksenli değildir sadece. Maraş'ta bir halkevi olmamasından dolayı gençler birliğini yöneten aile, merkezi yanıltıcı haberler iletirken Ahali Fırkasının da gizli bir uzantısı gibi çalışmıştır. Kadızade ailesinin usulsüz hareketlerinden Beyazitzadeler, Kısakürekzadeler, Öksüzzadeler, Şişmanzadeler, Nazifzadeler, İşbahzadeler, Sarıfakızadeler, Şirikçizadeler, Çiftçizadeler gibi başka aileler de muzdariptir. Kadızadelere karşı tavır takınan herkes bir şekilde partiye muhalefetle suçlanmıştır. Ahmet Hamdi Bey Maraş'ın durumunu bu şekilde yansıttıktan sonra ivedi şekilde parti yönetiminin değiştirilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Ancak Kadızade ailesinin tesiri altında kalmayacak Maraşlı bir kişinin olmadığını, bu nedenle de parti başına dışarıdan birinin atanmasının uygun olacağını salık vermiştir. Belediye Başkanının da Kadızade ailesinden olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu zat da mevkisinin kendisine verdiği güce dayanarak kendilerine muhalif olan esnafa zorluklar çıkarmaktadır. Partide gerekli tasfiyelerin yapılması durumunda belediyenin aynen bırakılmasının uygun olmadığını belirten Ahmet Hamdi Bey, belediye başkanlığına da dışarıdan birinin atanmasının uygun olacağı kanaatinde olduğunu yazmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 85-94)

05.08.1933 tarih, 36360 numaralı yazı Milletvekili Halit Bey'in parti başkanlığına tayin edilmesi ile alakalıdır. (490-1-0-0/686-328-1: 59) 02.09.1933 tarih, 36372 numaralı raporda parti ilkeleri ve prensiplerine aykırı herhangi bir görüş olmadığı vurgusu ile gençler birliği yönetiminin uygunsuzluğu ortaya konmuştur. (490-1-0-0/686-328-1: 37-57) Bu rapora ek olarak bir ay müddetle Maraş'ta bulunacak olan Burdur Mebusu Halid (Onaran) Bey'den de bir rapor talep edilmiştir. 20.09.1933 tarih, 36376 numaralı rapor Halid Bey tarafından hazırlanmış ve CHF Genel Sekreterliği Yüksek Katına sunulmuştur. Raporda: Partinin vaziyeti, partinin Hükûmet ile münasebet derecesi, Vali'nin partiye karşı aldığı tavır ve hareket, Vali'nin evinin taşlanması meselesi, Sabık Vali Bekir Sami Bey'in parti ile anlaşamamasının sebepleri, Kadızade ailesinin partideki nüfuzunun araştırılması, çeltik sulama meselesi, Milletvekili Abdülkadir Bey hakkında kanaat, Gençler birliği idaresindeki istifaların nedenlerinin araştırılması, Ata Bey'in durumu, Abdülkadir Kemali'nin Ahali Fırkası için Maraş'ta yaptığı propagandaları kimlerin desteklediğinin araştırılması ve yapılan ve yapılması gereken işlerin tetkik edilmesi şeklinde on üç maddelik inceleme neticelerini ihtiva etmesi istenmiştir. Maraş'ın o zaman için on dört nahiyesi olduğu anlaşılan raporda, bu nahiyelerde herhangi bir parti binası bulunmadığı ve toplantı yapılmadığı görülmektedir. Parti teşkilatının Elbistan'da bir nebze iyi durumda olduğu ancak Göksun ve Andırın için durumun tam tersi olduğu görülmektedir. Parti ile hükûmet arasında da kopukluk vardır. Bunun nedeni olarak vali ve Parti Başkanı Sabık Bey'in birbirlerinden pek hazzetmemeleri gösterilmektedir. Anlaşmazlığın temelinde ise Vali Bekir Sami Bey'in harcama yapılmasını istediği işler ile partinin gerekli gördüğü işlerin uyuşmaması gösterilebilir. Vali Bey, parti başkanının Kadızadelerden Ziya Bey olmasından dolayı Kadızade ailesini bu anlaşmazlıkların asıl sebebi olarak görmektedir. Hatta bir süre sivil ve resmi polislerin parti binasını valinin isteği doğrultusunda

gözetlediği, partiye gelip gidenlerin kaydedildiği iddiaları gündeme gelmiştir. Valinin bu konuda teminatı[5] üzerine Maraş CHF Vilâyet İdare Heyeti Başkanı Burdur Mebusu Halid Bey, konu hakkında tahkikat yapılmaması fikrine varmıştır. Vali'nin halk içine girmemesini, otoritesinin sarsılmaması ile açıkladığı vurgusu yapılarak halkla arasında mesafe olduğu görülmektedir. Vilayette Eski Sağlık Müdürü, Doktor Ethem Bey ve Vali Bey'in evleri taşlanmış, failler bulunamamıştır. Zaten ufak çaplı taş atıp kaçma hadiseleri olmasından dolayı araştırmanın derinleştirilmesine gerek görülmemiştir. Raporda dikkat çeken başlık Ahali Fırkası'nı Maraş'a getiren Abdülkadir Bey'in arkasında kimlerin olduğunun araştırılmasını kapsayan 12. başlıktır. Yapılan tahkikat neticesinde bu kişilerin Ahali Fırkası'nı Adana'da kuran Hacı Evliya, Maraş'tan Nuri ve Eski Mebus Tahsin Efendi'ler olduğu kayda geçirilmiştir. Abdülkadir Bey, Maraş'ta İtilafçılardan Şükrü Bey'in evinde kalmıştır. Resmi makamlara ziyaretlerde bulunan Abdülkadir Bey'e birçok kurumdan da iadeiziyaret gerçekleştirilmiştir. Ahali Fırkası Reisi, Hacı Evliya Efendi'nin yeğeni Diş Hekimi Turgut Bey olmuş, Şükrü Bey de üye kaydedilmiştir. Fırkaya halkın ilgisi olduğu belirtilen raporda, köylerde yürütülen particilik çalışmalarının hükûmet tarafından engellendiği notu düşülmüştür. Zaten Abdülkadir Bey'in firarı sonrasında parti kapatılmış, belge ve kayıtlarına hükûmet tarafından el konulmuştur. Belediye başkanlığına il baş mühendisinin vekâlet ettiği ve bağlantılı olarak şehir işlerinin gereğince sürdürülemediği, bu nedenle Maraşlı ve tecrübeli bir kişinin belediye başkanı olarak gönderilmesi gerektiği; Göksun ve Andırın kazalarının teşkilatının yeni baştan şekillendirilmesi adına Avukat Hami ve Tüccar Abdülkadir Bey'lerin görevlendirildiği şeklindedir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 37-57)

25.11.1933 tarih, 36679 numaralı teftiş raporunda önceki raporuna atıfla başlayan Burdur Milletvekili Halid (Onaran) Bey, belediyenin iyi çalışmadığını hatırlatmıştır. Kötü yönetim zamanında belediye reisliğine vekâlet eden Vilâyet Nafıa Baş Mühendisi Sami Bey'in askere gitmesi üzerine yerine atanan Belediye Doktoru Eşbah Bey'in parti ile de uyum içerisinde çalışan bir kişi olduğunu belirtmiştir. Önceki yıl parti kongresinin yapılmış olduğu gerekçesiyle bahsi geçen yıl içerisinde kazalarda da kongreler yapılacağı açıklanmıştır. Bu kongrelere dair yazı, 12.11.1933 tarih 117 numaralı yazıdır. Ayrıca Göksun kazası için yeni baştan teşkilatlandırmak ve kongrelerin nizamnameye uygun yapılmasını sağlamak için idare heyetinden bir üye görevlendirilir. Gerekli araştırmalar neticesinde vilayette 9 şubeyi de kapsayacak olan bir halkevi açılması planlanır. Bina olarak Türkocağı binası uygun görülür. Elbistan hakkında ise Halid Bey, parti teşkilatındaki akraba yoğunluğuna dikkat çeker. Buna ilaveten partiye genellikle aidat ödeyebilecek kişilerin kayıt edildiğine, yardım yapamayacak kişilerin kaydının alınmadığına, böyle bir uygulamanın uygunsuz olduğu yönünde parti yetkililerine gerekli uyarılarda bulunulduğuna değinmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 29-33)

26.07.1934 tarih, 52554 numaralı rapor Burdur Milletvekili Halid (Onaran) Bey tarafından hazırlanmış ve CHF merkeze sunulmuştur. Rapor, merkezden gönderilen sorulara cevap şeklindedir ve ilk soru olan üye sayısını açıklamakla başlar. Buna göre merkez kazada 2096, Elbistan'da 1133, Andırın'da 1030 üye vardır. Son üç aylık parti üyelik rakamları ise Maraş merkez 111, Elbistan 117 ve Andırın 30 olarak kaydedilmiştir. Göksun'da çalışmaların devam etmesi dolayısı ile üye kayıtlarının tutulmamış olduğu anlaşılmakta ve bu durumun bir sonraki raporda usulüne uygun olarak gerçekleştirileceği taahhüt edilmektedir. Raporda dikkat çeken ayrıntılardan birisi de köylerde üye kaydı yapılmamasıdır. Gerekçe ise buraların zaten partili sayılarak, üye kaydı tutulmasına gerek görülmemiş olduğudur. Ancak bu işleyişin revize edilmesi gerektiğinin farkında olunduğu, zira 1933 köy ocak kongreleri ile merkezden memur edilen kişilerin köy ocaklarını bu yönlü bilgilendirdiği açıklanmıştır. Vilayet ve kaza idare heyetlerinde kayıtlar düzenli tutulmuş ancak mahalle ocaklarında

[5] 01.08.1933 tarihinde 36360 numaralı yazısında Maraş Valisi Fahrettin Bey'in Parti Genel Kâtibi Kütahya Mebusu Recep Bey'e yazdığı cevap yazısı 04.08.1933'te kaleme gelmiş ve 06.08.1933'te açılmıştır. Yazıda: parti telefonunun kesilmesinin kendisinin bu göreve atanmadan evvel yapılan hatalı bir eylem olduğu, kendisinin bu durumdan haberdar edilmemiş olduğu, parti tarafından bir müracaat olmuş olsaydı bu yanlışı derhal düzelmiş olacağı belirtilerek sorunun halledileceği açıklanmıştır. Parti binasını gözlemek için sivil veya resmi polis görevlendirilmediğinin altı çizilmiştir. Mülkiye Müfettişi Fazıl Bey'in teftişleri neticesinde eskiden beri keyfi su kesintilerinin olduğu açıklanmıştır. Ancak kendi yönetimleri döneminde parti üyesi olduğu gerekçesiyle kimsenin suyunun kesilmediği yazılmıştır. Bilakis gerek eski belediye başkanının su kanallarına gerekli bakımı yaptırmaması nedeniyle, gerekse bazı kişilerin hak ettiğinden fazla su sarfiyatı yapması gerekçesiyle su sıkıntısı çekildiği gerçeğine hatırlatma yapılarak, bu sıkıntılara rağmen su sorununun halledildiği açıklanmıştır. Vali Bey yazısını, *"Cumhuriyet Halk Fırkası'nın şerefi Gazinin şerefi, Türkün şerefi, vatanın ve devletin şerefi hep birdir. Kendi şerefim de onun içindedir. Onun için fırkanın manevi şahsiyetine karşı ve şerefine aykırı görünebilecek şeylerin önüne geçmeyi vazife bilirim."* ifadeleriyle sonlandırmıştır. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-328-1, s. 60-62.

kongreler yapılmamış, üye kaydı alınmamıştır. Buralara vilayet idare heyeti tarafından atamalar yapılmış ve çoğu zaman kâğıt üzerinde üye gösterilen kişiler bile ocak idare heyetinde olduklarından habersiz kalmışlardır. Halid (Onaran) Bey, göreve başladığı tarihten itibaren ocak kongrelerinin usulüne uygun yapılması üzerine eğildiğini ve üye kayıtlarının düzenli tutulmasını sağlamak için gerekli bilgilendirmelerin yapıldığını vurgulamıştır. Partiye herhangi bir üye aylığı kaydedilmediği ve herhangi bir bağış alınmadığı da belirtilmiştir. Raporda yer alan 11. soruda Parti İdare Heyeti'ne seçilen kişiler arasında yeni harflerle okuma-yazma bilmeyenlerin olup olmadığı sorusu, CHF yönetiminin yeni Türk harflerinin kullanımı konusunda hassas olduğunu göstermektedir. Bu soruya verilen cevap, heyetteki kişilerin hepsinin yeni harflerle okuma-yazma bildiği yönünde olmuştur. Rapordan, partide görevli olan kişilerin hepsinin aynı zamanda parti üyesi de olduğu, bu işin titizlikle yapıldığı anlaşılmaktadır. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 100-109)

1935 yılında 23 vilayetten müteşekkil 7 teftiş bölgesi oluşturulur. Parti Genyönkurulu, parti ve halkevini denetlemek üzere 11.06.1936 tarihinde il parti örgütüne ve Şevket Ödül'e gönderdiği yazıda Kırklareli Saylavı Ödül'ün bu işle görevlendirildiğini bildirir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 1-2) Şevket Ödül ilk teftiş raporunu 02.11.1936'da sunar. Raporda, Maraş İl Yönetim Kurulu üyelerinin isimleri sıralanır. Bunlar: Belediye Başkanı Dr. Hasan Sükûti, Avukat Hami, Şişman oğlu Arif, Yazıcı oğlu Nedim, Öksüz oğlu Remzi, Çuhadar oğlu Ali Rıza, Öğretmen Refika Hanım, Terzi Nuriye Hanım'dır. Yeni belediyelik olan ilde belediye başkanının özveri ile çalışarak iki sene gibi kısa bir sürede çok iş yaptığı ifadeleri raporda yer alır. Örneğin bu süre zarfında şehre elektrik getirilmiş, yollar yapılmış, bataklıklar kurutulmuş, bir mezarlık ve bir bahçe yapılmıştır. Kurul üyelerinden Avukat Hami Bey pek sevilen bir zat değildir. İl Yönetim Kurulu Başkanının aynı zamanda vali de olması dolayısıyla hükûmet ile uyum içerisinde olunmasına neden olmuştur. Bazı köylerin parti ve hükûmetten okul bekledikleri hatırlatılarak, köy ahalisinin okul binasını inşa etmesi durumunda öğretmen gönderilebileceği ifade edilmiştir. Parti mahalle ocakları her şeyi merkezden beklediği için düzgün toplantı bile yapmamaktadır. Böyle, çalışmaktan uzak sayıları on yediyi bulan mahalle ocakları yerine beş altı tane semt ocağı açılırsa daha verimli olabilecekleri tavsiye edilmiştir. Demirbaş defterinin düzgün tutulduğu, bir parti binasının olduğu ancak tapusunun henüz alınmadığı görülmektedir. Halkın cehaleti, birkaç ailenin kentin mali kaynaklarını yönetmesine karşın bunların yerine başka ailelerin palazlanmasına olanak tanınmasının çözüm yerine çözümsüzlük getireceğinin farkında olunduğu görülmektedir. Konuya titizlikle eğilinmesi gerektiğini belirten Ödül, sırf ailesinden dolayı partiye ve kente faydalı kişilerin görevlerinden uzaklaştırılmasının da hatalı diğer bir uygulama olacağını belirtmiştir. Ancak Genel Meclis daimî encümenleri olarak Jandarma Kumandanı, Maarif Müdürü, Mansup Belediye Başkanı'nın eşi ve Elbistanlı Arif Bey gibi yabancı kişilerin seçilmesi de partilileri küstürmüştür. Ödül, mahalli idare encümenlerinin kendi halkları içinden seçilmesi gerektiğinin önemle üzerinde durur. Gençlerin tahsil hayatını bitirdikten sonra memuriyet beklediklerine değinir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 3-12) Elbistan Parti Başkanı Ahmet Bey (Gavur Ahmet), Belediye Başkanı Doktor Hasan Bey, Üyeler: Mustafa İnanç, Hacı Kadir, Bektaş, Okkaş, Arif Beylerdir. Parti başkanı Gavur Ahmet lakaplı zat halk tarafından pek sevilmeyen biridir. Bu kişi ve Belediye Başkanı'nın bir Pazar ihalesinde usulsüzlük yaptıkları iddiası mevcuttur. Parti Başkanı ve Kaymakam Hikmet Bey anlaşamadıkları gibi ortak hareket etme konusunda da eksiktirler. Örneğin belediye binası tamamlanıp kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen, Kaymakam hâlâ inşaat komisyonunun kanunsuzluğu üzerinde durmaktadır. Aynı şekilde bir pazar yerinin yarısı tamamlanmış olduğu halde bahsi geçen lokasyonun pazar yapılmaya uygun olmadığı konusunda diretmektedir. Parti Başkanı ve Kaymakam arasında devam eden bu kişisel anlaşmazlık dolayısıyla parti ve halkevi çalışmaları tamamen durmuş vaziyettedir. Ödül, Kaymakam ve Parti Başkanının değiştirilmesini salık vermektedir. Parti bürosu da düzgün çalışmamaktadır. Haftada bir toplanmaları gerekirken, usule aykırı şekilde on beş günde bir toplanma karar almış olmalarına rağmen onu da düzenli yapmamışlardır. Parti programını halka yaymak için de herhangi bir çalışma içerisinde bulunulmamıştır. Üç bin nüfusa sahip Göksun kazası, yakın zamanda yapılan bir yol ile merkeze bağlanmıştır. Belediye Başkanı Hüseyin Bey'dir ve belediye ile parti arasında anlaşmazlık mevcuttur. Hatta belediye üyelerinin hiçbirinin parti kaydı yoktur. Küçük bir dükkânda hizmet veren partide hesaplar muntazam tutulmuştur. Ödül, hava muhalefeti dolayısıyla Andırın kazasına gidemediğini ancak Göksun ve Elbistan'ı örnek alarak buranın da benzer durumda olduğu yorumunda bulunmuştur. Ancak parti kongrelerinde yol çalışmaları ile ilgili yazılanlar noktasında burada at ve katırla gitmenin ötesinde motorlu vasıtalarla bile zor seyahat edileceğine dikkat çekmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 12-19)

1940 yılında vilayet sayısı 25 olarak belirlenir. Bu plana göre Maraş vilayeti teftiş bölgesi Maraş ve Malatya'dan oluşmakta idi ve Trabzon Vekili Mitat Aydın Bölge Müfettişi olarak görevlendirilmişti. (Yapıcı, 2021: 157) 12.06.1940 tarih 105 sayılı 1. Teftiş raporunun I. ve X. Büroları ilgilendiren kısmı: Maraş'ın merkez kaza ile Elbistan, Göksun, Andırın olmak üzere ayrıldığı ve buraların her birinde parti merkezinin bulunduğu ile ilgilidir. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 25-32) Muhtarlar devlet memuru görüldüğü için köylerde parti ocak başkanlığı görevi alamıyor, parti üyesi olamıyorlardı. Mitat aydın, partinin köylerde daha etkili çalışabilmesi için muhtarların ocak başkanı olabilmesinin sakıncalı bir hal olmayacağı yönlü bir görüş ileri sürmüştür. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 58) Ayrıca II., VII. ve X. Büroları ilgilendiren kısımda teklifler başlığı altında köylülere yardımcı olacak büroların partide kurulmasına; bayındırlık işlerinin ivedi şekilde yapılmasına; Sır Jandarma Karakolunun Sandıklı veya Kalekaya'ya nakline; köy salma ücretlerinde indirim yapılmasına; nüfusa kaydedilmemiş çocukların kayıt işlemleri için muhtardan ceza alınmamasına; Pazarcık Kazasının vilayete bağlanmasına; elektrik ücretlendirmelerinde indirim yapılmasına; kahve benzeri insanların akşamları oturup vakit geçirebileceği yerlerin saat 23:00'a kadar açık kalmasına müsaade edilmesine; Maraş Hükûmet Konağı yapılmasına dair başlıklar açılmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 25-32)

25.07.1940 tarihli 258 sayılı İl İdare Heyetinin CHP Genel Sekreterliği Yüksek Katına yazdığı yazı, şehrin ilk altı aylık parti çalışmalarının I. raporu şeklindedir. Rapor, merkezin ilettiği sorulara verilen yanıtlardan ibarettir. İlk soru parti üye kayıtları ile alakalıdır ve partinin Maraş Merkez Kaza 3141, Elbistan 4350, Andırın 1850 ve Göksun 3685 olmak üzere toplam 13026 üyesi olduğu belirtilmiştir. Devamında kayıtların muntazaman tutulup tutulmadığı; kazaların teftişinin sorgulanması; yardım paralarının usulüne uygun mu toplandığının araştırılması; hesapların düzgün tutulup tutulmadığı; parti idare heyetleri düzenli aralıklarla toplanıyor mu; bu toplantılarda alınan kararlar karar defterine düzgün şekilde işleniyor mu; idare heyeti çalışmalar için iş bölümü yapıyor mu; kazalardan raporların düzenli toplanması sağlanmış mı; parti idare heyetine seçilmiş kişilerin okur-yazar olup olmadıkları ve nizamnamenin 162. Maddesine aykırı kişilerin varlığının sorgulanması; partide görevli olan kişilerin parti üyeliğinin sorgulanması; partiye seçim kaybettirecek oluşumlar içinde olan kişilerin parti içinde varlığının araştırılması; partinin STK'lar ile alakası ve ortaklıklarının derecesi gibi sorular yer almıştır. Bu sorulara verilen cevaplarda herhangi bir olumsuzluk olmadığı anlaşılmaktadır. Parti binaları ve ocaklar için bina temini aşamasının ağır aksak ilerlediği, bu nedenle merkezden maddi destek beklendiği görülmektedir. İl teşkilatı olarak o tarih için Kızılay ve belediyeden halkevi ve parti binası arsasına eklenmek için yer satın alınmıştır. Göksun'da kuruluş aşamasında olan halkevi için ise katkıda bulunulacak bir mali gücün olmadığı bu nedenle merkezden burası için maddi yardım talep edildiği görülmektedir. Raporun teklifler başlığı altında Mitat Aydın; parti ocaklarına birer radyo ve biraz kitap ve gazete konulmasını, halkevlerinde özellikle kadınlara yönelik kurslar açılmasını tavsiye eder. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 1-25)

29.01.1941 tarih 52852 sayılı II. altı aylık rapor, CHP İl İdare Heyeti Başkanı tarafından Parti Genel Sekreterliğine sunulmuştur. Rapordan Maraş Merkezde 3361, Elbistan'da 4400, Andırın'da 1941 ve Göksun'da 3685 üye olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 13387 olan üye sayısının 361'i son altı ay içinde parti listelerine eklenmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 2-22)

01.02.1941 tarihinde yazılan teftiş raporuna göre parti idare heyeti Ali Rıza Çuhadar başkanlığında Ali Ulvi Yetişen (Belediye Başkanı), Nuriye Bülbül, Abdurrahman Ataç, Nedim Yazıcıoğlu, Ahmet Dede, Nuri Şişman, Abdullah Bayezit, Abdulkadir Sezal'dan oluşmaktadır. Elbistan Kaza İdare Heyeti Mehmet Köksal başkan olmak üzere İrfan Aydın, Mehmet Salt, Mehmet Saatcı, Arif Çağlar, Mustafa Ertem ve Mustafa Akat'tan meydana gelmiştir. Göksun Kaza İdare Heyeti İsa Bat başkanlığında Hamdi Dereli, Nuri Kaya, Faik Yalçın, Mevlüt Taftaf, Mehmet Kiper, Mustafa Cantürk'ten oluşmuştur. Andırın Kaza İdare Heyeti ise Abdullah Yaycı başkanlığında Mehmet Ali Başdoğan, Süleyman Bayazit, Bekir Berker, İsmail Kılıç, Ali Kayran ve Ali Aksoy olmak üzere şekillenmiştir. Nizamnamenin 162. Maddesi gereği Rıza Çuhadar'ın Belediye Üyeliği ve Ziraat Odası Başkanlığını; Ömer Ertuğrul'un Belediye encümenliği ve Ziraat Odası İkinci Başkanlığını; Göksun'da Hamdi Dereli'nin Genel Meclis ve Kızılay üyeliğini bir arada yürütemeyeceği ortaya konulmuştur. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 74-79) Raporda kongre talepleri de sıralanmıştır. Bu talepler genellikle merkez için bayındırlık işlerini kapsarken kaza ve köy kongre talepleri, hayvan ıslahı, tarım makinaları ve okul yaptırılması şeklindedir. Raporun devamında taleplerden karşılık bulanlar sıralanmıştır. Bunlar çeşitli bayındırlık işlerinin yerine getirilmesi; Efsus nahiyesine posta kurulması; merkeze o dönem için örnek olabilecek bir sinema

açılması; kaza ve köylere veteriner atanması; şehir içme suyu probleminin çözülmesi; şehrin elektriğini sağlayacak bir santralin kurulması, abone sayısının yaklaşık bin kişi olması ve hızla da artmaya devam etmesi gibi konulardır. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 82-91) İl İdare Heyeti üyeleri hakkında I. büroya iletilen yazıda kısa bilgilere de yer verilmiştir. Nuri Şişman'ın fakir bir aileden gelerek kentin sayılı zenginlerinden olduğu, Maraş'ın diğer önde gelen ailelerinden olan Kadızade ailesi tarafından sevilmediği gibi ayrıntılara girilmiştir. Mitat Aydın'ın ilkokul mezunu bu kişi hakkında dikkat çekici tespiti ise *"bütün Maraşlılar gibi menfaati görünce dönmekten çekinmeyeceği şüphesizdir"* sözleridir. Kaza İdare Heyeti Başkan Remzi Öksüz olmak üzere, Ömer Ertuğrul, Tevfik Sezal, İlyas Seçkin, Zeki Dede, Dr. Hasan Başaran, Salman Zülkadir'den oluşmuştur. Elbistan idare heyetinin üyelerinin genellikle olduğu gibi önceki dönemden aynı kişiler olduğu görülür. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 50-52) I, V ve XII. Büroları ilgilendiren kısım, devlet memurlarının parti teşkilatı ile uyum içerisinde olduklarını, Maraş valisinin ve ilçe kaymakamlarının partiyle iş birliği içinde olduğunu ve uyum içinde çalıştıklarını açıklayarak başlar. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 46-47; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 95) Raporda da yazıldığı üzere il ve kaza idare heyetini Maraş'ın yüksek ve elit kesimi oluşturmaktaydı. Halka gelince fakirdi ve şehrin zenginlikleri birkaç ailenin elindeydi. Dolayısıyla parti üyeleri bile bu ailelere yakın kişilerden oluşmaktaydı. Bağlantılı olarak halk, geçimini sağlayan *"patronların"* hazzetmediği kişilerden hoşlanmıyordu. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 43) II. büroya yazılan yazıda nahiye yöneticilerinin vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinden oluştuğunu, bunlardan vali ve kaymakamın köylere pek uğramadıklarını, işleri yürüten nahiye müdürünün ise tahsilli olanlarının köyde durmak istemediğini, lise dengi mezunlarının da tam tersi şekilde ömürlerini o köyde ve bu görev başında geçirdiklerini açıkladıktan sonra; bu kişilerin tek görevlerinin gelen evrakları gerekli mercilere iletmekten ibaret gibi davrandıkları görülmektedir. Aynı kişiler vali veya kaymakamların nadiren uğradıkları zaman verdikleri direktifleri ise yerine getirmemektedirler. Köylerin bu tür masa başı memurlar elinde kalması üzücüdür. Mitat Aydın, köy ve kasabalara gerekli hizmetlerin sağlanabilmesi için nahiye müdürlerini değiştirmek gerektiği fikrine bu gerekçeler ışığında varmıştır. Bağlı olarak nahiye müdürlerinin görev ve sorumlulukları hakkında bazı düzeltmeler yapılması gerektiğini salık verilir. Örneğin: bu göreve getirilecek kişilerin lise sonrası bir sene müddetle gerekli eğitimlere tabii tutulmalarını tavsiye eder. Müfredatın binicilik, atıcılık gibi uygulamalar yanında mühendislik, sağlık gibi alanları da kapsayacak şekilde düzenlenmesi tavsiyesinde bulunur. Aydın, verilecek eğitimin içeriği hakkında ayrıntılı tavsiyelerine ilaveten, mezuniyet sonrası tecrübeli bir nahiye müdürünün yanında staj yapılması gerektiğini de düşünür. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 58-59)

Parti toplantılarında alınan bazı tavsiye niteliğinde kararlar gerekli yerlere iletiliyor ve buralardan alınan cevaplar da belgeler arasında yerini alıyordu. Buna göre: 21.02.1941 tarihinde gönderilen tavsiye yazısı olan Eloğlu Köyü'nün nahiyeye çevrilmesi, gerekli merciiler tarafından tetkik edilmiş ve Vali Ö. Günday tarafından olumlu neticelendiği notu partiye bildirilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 16)

29.05.1941 tarih 213 numaralı II. Teftiş raporunun I. ve X. Büroları ilgilendiren kısmında Maraş Vilayet İdare Heyetine dair bilgiler mevcuttur. Buna göre: İdare Heyeti; Başkan Ali Rıza Çuhadar olmak üzere Nuriye Bülbül, Nedim Yazıcıoğlu, Abdullah Beyazıt, Ulvi Yetişen, Abdurrahman Ataç, Nuri Şişman, Abdulkadir Sezal, Ahmet Dede'den oluşmuştur. Yedek üyeler ise: Hami Aksu, Lütfi Köker, Hikmet Bülbül, Tevfik Sezal, Adile Kamer, Riza Kocabaş, Nurettin Paksu, Mustafa Eşbah, Ahmet Gürün'dür. Kaza İdare Heyeti Remzi Öksüz başkanlığında İlyas Seçkin, Ömer Ertuğrul, Salman Zülkadir, Tevfik Sezal, Zeki Dede, Dr. Hasan Başaran'dan oluşmuştur. İlyas Seçkin'in Hatay'da görevli olması dolayısıyla toplantılara iştirak edemediği için yerine Refia Beyazıt'ın atandığı görülür. Kaza İdare Heyeti yedek üyeleri Faruk Çuhadar, Mustafa Tandoğan, İbrahim Çalık, İsmail Kocabaş, Dişçi Turgut ve Avukat Sabit'tir. Elbistan İdare Heyeti: Başkan Mehmet Köksal, Arif Çağlar, İrfan Aydın, Mehmet Salt, Mustafa Akat, Mustafa Erten, Mehmet Saatcı; yedekler ise: Abdulkadir Karagenç, Mustafa İnanç, Agâh Davud, Mustafa Patkil, Ziya Yakın, Mehmet Çetin'dir. Göksun Parti İdare Heyeti: İsa Bat başkanlığında, Hamdi Dereli, Faik Yalçın, Mehmet Kiper, Mustafa Cantürk, Mevlüt Taftaf'dan; yedekler Mustafa Tenimazman, Mustafa Özdemir, Bayram Doğan, Arif Çalık, Ahmet Koca'dır. Bu kişiler dürüstlükleriyle tanınmış olsalar da hiç birisi Göksunlu değildir. Andırın parti idare heyeti Abdullah Yaycı başkanlığında İsmail Kılıç, Ali Kayran, Bekir Peker, Ali Aksu, Mehmet Ali Başdoğan, Süleyman Beyazıt'tır. Yedek üyeler ise Ökkeş Çetin, Mehmet Elmas, Ali Yaycı, Mehmet Arslan, Ejder Sezer, Ahmet Balı, Mehmet Şahin'den oluşmuştur. Nizamname 162. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle bu kişilerden İl İdare Heyeti Başkanı Rıza Çuhadar Ziraat

Odası başkanlığından, Tevfik Sezal Ziraat Odası İkinci Başkanlığından, (üyelik kayıtları görevden çekilmelerine rağmen devam etmiştir ve bu da nizamnameye aykırıdır) Ömer Ertuğrul Kızılaydan, Hamdi Dereli çeşitli vazifelerinden çekilmişlerdir. Bahsi geçen sene içerisinde Maraş'ın üye sayısı 265 artmasına rağmen bu üyeleri diğerleri ile tanıştırmak için herhangi bir toplantı düzenlenmez. Kazalarda üye kaydı Elbistan 12, Göksun 169 ve Andırın'da 75'tir. Göksun'da köylü kadınların partiye üyeliği önemsenmektedir. Elbistan ise tam tersi şekilde üye kaydında yetersizdir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 8-13; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 49-55; CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 27-31) Merkez kongreleri düzenli şekilde yapılıyor ve kayıt altına alınıyorken, köylerde herhangi bir köy odası yapılamadığı için bu toplantılar ya muhtarın ya da geniş bir eve sahip olan üyenin konutunda yapılmaktaydı. Halkın evinden çıkmaya pek istekli olmadığı gerekçesiyle halk toplantıları ve eğlencelerine pek rastlanmadığı görülmektedir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 8-13; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 49-55; CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 27-31) Aynı şekilde Andırın'da da parti çalışmalarında noksanlıklar vardı. Güzel bir binaya sahip olmaması dolayısıyla parti prensiplerini halka yayma konusunda eksikti. Bu sorunu aşmak adına parti ocaklarına radyo konulmuş ve halkın akşam saatlerinde binada toplanması sağlanmaya çalışılmıştı. XI. büroyu ilgilendiren kısımda Andırın'da hükûmet görevlilerinin parti ile fikir birliği içinde oldukları görülmektedir. Maraş'ta Adliye görevlilerinin parti ile pek alakalarının bulunmaması ve halkevine uğramamalarının sebebi olarak iş yoğunluğu gösterilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 21-33) 1941 senesi itibari ile parti merkez, kaza ve halkevini içinde bulunduran Alman Hastanesi eczane kısmının tapusu ile partide olduğu, Andırın'da parti binasının kendi gelirleri ve emek gücüyle yapılmakta olduğu, Elbistan'da parti ve halkevinin belediyenin birer odasında olduğu, Göksun'da parti ve halkevinin üç odalı bir evde bulunduğu anlaşılmaktadır. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 37)

24.02.1942 tarih 69830 sayılı rapor, başta vali olmak üzere Maraş bölgesi memurlarının partiye bağlılığından bahsedilerek başlar. Ancak buna rağmen partililerin toplanabileceği bir salonu bile olmadığı da görülür. Rapordan Maraş vilayet merkezinde parti ve halkevi binasının olduğu, yeterince eşyası bulunduğu ve temiz olduğu anlaşılmaktadır. Göksun, Andırın ve Elbistan'da bina olmadığı görülmektedir. Göksun, kiraladığı daireleri kullanmaktadır ve eşyaları azdır. Elbistan belediye binasını kullanmaktadır ve az miktarda temiz eşyaya sahiptir. Andırın'da Kaymakam, parti başkanı ve partililerin uğraşları ile bir parti binası inşaatı mevcuttur. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 18-19)

20.06.1942 tarihli raporda Almanların açtığı büyük hastanenin eczane kısmının, Maraş İl İdare Heyeti ve Halkevinin ortak kullanımında olduğu yazmaktadır. Binanın alt katı poliklinik, orta katı parti vilayet ve kaza idare heyeti bürolarının kullanımındadır. Üst katta ise halkevi vardır. Bahçesinde de yazın aile toplantıları yapılmaktadır. Binanın bütün bu büroları içinde barındırması, yetersiz kalmasına neden olmuştur. Elbistan'da partinin bir binası olmadığı, halkevi ile birlikte belediyenin iki odası ve bir salonunu kullandıkları anlaşılmaktadır. Göksun'da da benzer şekilde parti binası yoktur ve partililerin kiraladıkları bir binada işler yürütülmektedir. Eşyaları eski olan ve eksikleri olan bu bina için mobilya alımına gidilmelidir. Andırın'da durum biraz daha iyicedir. Burada kaymakamın da desteği ile halkevi ve parti için bir bina yapılmış durumdadır. Abdullah Yağcı'nın yardımları ile binaya sandalye temini yapılmış olmasına rağmen perde, masa gibi temel pek çok ihtiyacının olduğu belirtilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 7-9) Parti teşkilatı üyelerine gelince genellikle aynı kişilerden müteşekkildir. Merkez İdare Heyeti üyeleri arasında tahsilli kişiler olduğu göze çarpıyorken, kaza idare heyeti üyelerinin ekseriyetle ilkokul tahsilli olduğu görülüyor. Eğitim ve kültür seviyesinin düşüklüğü neticesinde Mitat Aydın Göksun'u tasvir ederken *"burada yerli halk henüz orta çağ devrini yaşamaktadırlar"* ifadelerini kullanmıştır. Parti çalışmaları ele alındığı zaman Elbistan'da kongrelere, delege olmayan halktan kişilerin de katılıp fikirlerini açıklayabildikleri görülmektedir. Eski parti yetkilileri ile yeni yöneticiler arasında siyasi çekişmeler mevcuttur. Parti prensiplerini yaymak adına çalışmalar var ise de yeterli değildir. Maraş halkının ekseriyetle çiftçi olması dolayısıyla yaz aylarında gerek parti gerekse halkevi çalışmaları halkla buluşamamaktadır. Bu nedenle çalışmalar kış aylarında daha yoğunlaşmaktadır. Köylerde köy odalarının bulunmaması dolayısıyla parti toplantıları köy muhtarlarının evlerinde yapılmıştır. Kaza parti toplantıları da yine kış aylarında daha muntazam yapılmıştır. Üye kayıtlarına gelince, Göksun'da özellikle kadınların olumlu yönde bir yarış halinde oldukları görülmektedir. İl genelinde Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi yardım cemiyetleri çalışmaları yeterli görülmüştür. Partinin de bu oluşumlara desteği tamdır. CHP kaçınılmaz olarak şehirde, siyasi teşekkülü elinde bulunduran partidir. Farklı unsurlara karşı olumsuz bir tutum mevcuttur. Örneğin ilde Çerkez ile Kürtlerin mevcudiyeti üzerinde durulmuştur. Çerkezler asimile olmuşken, Kürtlerin hâlâ Kürt

olduklarını söylemekten çekinmemeleri rahatsız edici bir durum olarak lanse edilmiştir. Hatta Mitat Aydın yetkili kişilerin bu mevzu üzerine yeterince eğilmemelerini de eleştirmektedir. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 13-26)

07.05.1943 tarih, 543 sayılı rapor CHP Maraş Bölge Müfettişi Mitat Aydın tarafından kaleme alınır. Raporun I. büroyu ilgilendiren kısmında Parti İl İdare Heyeti Başkanı'nın Rıza Çuhadar olduğu görülmektedir. Üyeler ise Nuriye Bülbül, Abdülkadir Sezal, Ulvi Yetişen, Abdurrahman Ataç, Ahmet Dede, Nedim Yazıcıoğlu, Nuri Şişman, Lutfi Göker'dir. Kadızade ailesinden sonra başkan olan Çukadar'ın bu nedenle Kadızade ailesi tarafından hırpalandığı ifadeleri dikkat çekicidir. Üye Nuriye Bülbül Maraş'ta çarşaf giymeyi ilk bırakanlardandır. Ve bu sebeple aleyhinde konuşmalar da olmaktadır. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 6-10)

Görevlendirilen müfettişlerin raporlarına ilaveten bölge milletvekillerinden de seçim bölgeleri ile ilgili raporlar sunmaları istenir. Bu doğrultuda 10.10.1943 tarihli raporunda Hasan Reşit Tankut, parti devlet bütünleşmesine vurgu yaparak rejimi tek parti olarak adlandırır. Maraş'ta Kadızadeler olarak anılan ailenin bir zaman parti teşkilatını işgal ettiğini hatırlatarak bunlarla mücadele edilip yerlerine halktan tarafsız kişilerin getirildiğini, başkan olarak ise merkezden bir kişinin görevlendirildiğini yazar. Ancak bu kişilerle de partinin köklenemediği ve belediyecilik ve halkevinin canlandırılamadığı ifade edilir. Buna rağmen parti teşkilatının Kadızadeler'e bırakılması halinde, sağlam bir idarenin yanında kararlı bir muhafazakârlık ve güç de kurulmuş olacaktı. Dolayısıyla ailenin tekrar yuvalanmasının önü açılacaktı. Kadızadeler'e rakip hatta düşmanlık seviyesinde ilişkiler içinde olan bir aile de vardır ve Çuhadaroğulları olarak anılırlar. Bu iki aileye kredi mecburiyetiyle bağlı halkı kurtarmak için parti teşkilatı Maraş'a bir Halk Bankası şubesi açtırmıştır. Tankut'a göre köy ihtiyar heyeti de iyileştirilmelidir. Zira bazı köy muhtarları okuma-yazma bile bilmemekteydi ve bu nedenle köy kanununun lüzumlu gördüğü görevler layıkıyla yerine getirilememekteydi. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 19-43) 10.11.1943 tarihli Rasih Kaplan'ın raporunda ise dikkat çeken durum, zirai tekele sahip bazı kişilerin partiye sırf çıkar sağlamak için üye olduklarıdır. Rasih Kaplan'a göre bu şekilde halktan kopuk kişilerin partide olmasının kaçınılmaz sonu olarak parti ve halkevleri ile halkın arasında herhangi bir bağ kurulamamıştır. Vali ve Göksun kaymakamının memleket meseleleri ile alakaları olmadığı için İç İşlerinin bu kişiler üzerinde yaptırımda bulunmasını salık vermiştir. Parti teşkilatı Göksun ve Andırın'da sorunsuzdur ancak Merkez ve Göksun'da idari işler bazı kişilerin tekelinde olduğundan dolayı teşkilata çalışkan taze kan takviyesi yapılmalıdır. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 44-48)

01.07.1944 tarihinde İl Parti Teşkilatının ikinci altı aylık çalışma raporu yazılır. Rapora göre son altı ayda 6 yüksekokul, 2 lise, 6 orta okul, 3934 ilkokul mezunu veya okuma-yazma bilen, 200 okuma-yazma bilmeyen; önceki altı ayda 14 yüksekokul, 62 lise, 438 orta okul, 8786 ilkokul veya okuma-yazma bilen, 6213 okuma-yazması olmayan üye mevcuttu. İl İdare Heyeti Ahmet Gürün başkan olmak üzere Nedim Yazıcıoğlu, Abdulkadir Sezal, Remzi Öksüz, A. Ulvi Yetişen (Belediye Başkanı), Salman Zulkadir, Remzi Çuhadar, Dr. Sait Aksüyek, Diş Hekimi Kemal Köker; Kaza İdare Heyeti Dr. Emin Karpuzoğlu başkanlığında Ömer Ertuğrul, Mustafa Kuşçu, Mahmut Karaküçük, Zahit Arıkan, Hasan Gürpınar, Mehmet Şirikçi'den; Elbistan İdare Heyeti Arif Çağlar başkan, Mehmet Aytaç, Kirami Polat, Hulusi Fırat, Tuğrul Tezel, Celal Salt, Fethi Akat, Halis Yınanç'tan; Göksun İdare Heyeti Hamdi Dereli Başkan olmak üzere Bayram Doğan, Ali Akçal, Şekip Altuğ, Mehmet Kiper, Arif Çalık, İsa Bat, Memet Yardım'dan; Pazarcık İdare Heyeti Ökkeş Çınğı başkan, Hanifi Yaprak, Necati Bingöl, Nedim Özdemir ve Memet Yılmaz'dan; Andırın İdare Heyeti Ali Yaycıoğlu başkan olmak üzere Yusuf Gökşen, Süleyman Bayazit, Memet Ali Başdoğan, Memet Çeribaş, Memet Şahin ve Yusuf Gökşen'den oluşmuştur. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 2-6)

12.07.1944 tarihli 847 numaralı rapora göre Merkez halkevinin 9, Elbistan'ın 4, Göksun'un 3 şubesi çalışır vaziyettedir. Merkez halkevi için seneliği 1000 liralık bir bina kiralanmıştır. Aynı zamanda parti binası ve bahçesi de halkevinin kullanımına açıktır. Elbistan'da halkevi, belediye binasında; Göksun'da ise parti binasındadır ve ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli değildir. Yine Andırın halkodası da belediye binasındadır ancak çalışmalarına yeterli gelmektedir. Merkez parti bahçesinde tenis kortu ve voleybol sahası vardır ve halka açıktır. Üç gençlik kulübü, bir tane de avcılık kulübü vardır. Güreş de önem verilen spor dallarından biridir. Parti binasında bir oda Kızılay'a verilmiştir. Parti, bu tür kuruluşlarla ilişki içerisindedir. Köy okulları adına o sene için köy bütçelerine parti olarak 5330 lira konulmuştur. 15.513 üyeden önceki yekûn yüksek okul mezunu 12, lise mezunu 62, orta okul mezunu

410, ilkokul mezunu veya okuma-yazma bilenler 8476, okuma-yazma bilmeyenler 5719; son altı ayda üye olanlardan yüksek okul mezunu 2, lise mezunu yok, orta okul mezunu 28, ilkokul mezunu veya okuma-yazma bilen 310, okuma-yazma bilmeyen 494 olmak üzere kaydedilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 57-61)

26.03.1945 tarihli bölge milletvekillerinin müşterek raporuna göre mevcut belediye başkanı görevini layıkıyla yapmamaktadır ve halkın isteği bu başkanın değişmesi yönündedir. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 62-66) 1945 yılı Parti Vilayet Teşkilatına ait birinci çalışma raporu ise 03.07.1945'te yazılmıştır. Buna göre son altı ayda partiye kaydedilen üyelerden 2'si yüksek okul, 1'i lise, 21'i orta okul, 944'ü ilkokul mezunu veya okur-yazar, 1034'ü ise okuma-yazma bilmeyenlerdi. Önceki altı ay için bu rakamlar yüksek okul 20, lise 64, orta okul 444, ilkokul veya okuma-yazma bilenler 12720, okuma-yazma bilmeyenler 6413'tü. İl İdare Heyeti Başkanı Ahmet Görün olmak üzere Nedim Yazıcıoğlu, Abdulkadir Sezal, Remzi Öksüz, Salman Zülkadir, Ali Ulvi Yetişen, Dr. Sait Aksüyek, Remzi Çuhadar ve Diş Hekimi Kemal Köker'den; Kaza İdare Heyeti Dr. Emin Karpuzoğlu, Ömer Ertuğrul, Mustafa Kuşcu, Mehmet Karaküçük, Zahit, Arikan, Hasan Gürpınar, Mehmet Şirikçi'den; Elbistan İdare Heyeti Arif Çağlar başkan olmak üzere Mehmet Aytaç, Kirami Polat, Necati Erginöz, Turgut Tezel, Celal Salt, Fethi Akat, Halis Yinanç'dan; Göksun İdare Heyeti Hamdi Dereli başkanlığında, Bayram Doğan, Ali Akçal, Şefik Altuğ, İsa Bat, Mehmet Kiper, Arif Çalık, Mehmet Yardım'dan; Pazarcık İdare Heyeti Ökkeş Çingi başkanlığında Hanifi Yaprak, Necati Bingöl, Sait Yalçın, N. Nedim Özdemir, Mehmet Yılmaz'dan; Andırın İdare Heyeti Ali Yazıcıoğlu başkanlığında Yusuf Gökşen, Süleyman Bayazit, Memet Serin, Memet Çeribaş, Memet Ali Başdoğan, Memet Şahin'den; Afşin İdare Heyeti Mahmut Demir başkanlığında Mustafa Çırağil, İbrahim Özdemir, Kemal Kaynak, Memet Sumer, Kazım Gök'ten oluşmuştur. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 2-26)

27.02.1946'da CHP İl İdare Kurulu ikinci altı aylık raporunu parti genel sekreterliğine sunmuştur. Altı ay evvelki parti üye sayısı: yüksekokul 22, lise 65, orta okul 465, ilkokul veya okuma-yazma bilen 13664, okuma-yazma bilmeyenler 7447; son altı ayda kaydolanlardan yüksek okul mezunu yok, lise 20, orta okul yok, ilkokul veya okuma-yazma bilenler 186, okuma-yazma bilmeyenler 432, toplamda 22.301'dir. Bunlardan 18.880'i köy ocaklarına, 3421'i mahalle ocaklarına kayıtlıdırlar. İl İdare Heyeti Üyeleri Ahmet Gürün başkanlığında Nedim Yazıcıoğlu, Abdulkadir Sezal, Remzi Öksüz, Salman Zülkadir, Dr. Sait Aksüyek, Ulvi Yetişen, Remzi Çuhadar ve Diş Hekimi Kemal Köker; Maraş Kaza İdare Heyeti Üyeleri: Dr. Emin Karpuzoğlu başkan, Ömer Ertuğrul, Ecz. Remzi Arı, Mustafa Kuşçu, Hasan Gürpınar, Zahit Arıkan, Yahya Beşen; Elbistan Kaza İdare Heyeti Muin Ketizmen başkan, Memet Ataç, Necati Erginöz, Arif Çağlar, Memet Tevfik Aykaç, Memet Saatçi, Hamit Saydam, Reşit Sait; Göksün Kazası İdare Heyeti Başkan Bayram Doğan, Memet Yardım, Hamdi Dereli, Ali Akçal, Arif Çalık, Yusuf Saygılı, Ali Şahin; Pazarcık Kazası İdare Heyeti Başkan Ökkeş Çingi, Memet Yılmaz, Ahmet Baydağ, Necati Bingöl, M. Nedim Aydemir, Ali Orak; Andırın Kaza İdare Heyeti Başkan Ali Yaycıoğlu, Yusuf Gökşen, Süleyman Bayazit, Yusuf Gökşen, Memet Ali Başdoğan, Bekir Berker, Memet Şahin, Memet Çetibaş; Afşin Kazası İdare Heyeti Başkan Mahmut Demir, İbrahim Özdemir, Vahap Sümer, Mustafa Çiragil, Kazım Gök'ten oluşmuştur. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 2-48)

31.08.1948 tarihinde Maraş Milletvekili Kamil İdil, CHP Genel Sekreterliğine civarda yaptığı geziler sonrası bir rapor sunar. Rapora göre Maraş parti teşkilatı çok zayıftır. Ocaklar ise sadece kâğıt oyunlarının oynandığı mekânlardır. İlçe İdare kurulu toplantıları bile yapılamaz haldedir. İl İdare Kurulu seçimlerinde teşkilat resmen ikiye ayrılmış ve parti içi ayrışmalar gözlenmiştir. Pazarcık'ta parti başkanı ile halkevi-belediye başkanının arası açıktır. Bu da beraberinde parti teşkilatının silikleşmesini getirmiştir. Parti, halkevi binasından faydalanamamaktadır. Dolayısıyla gezi sırasında halk sohbetini İdil, bir halk kahvehanesinde gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. İlçe Başkanı Ökkeş Çınğı avukattır, aynı zamanda da pirinç ekimi ile uğraşmaktadır. Dolayısıyla parti işlerini aksatmaktadır. Hatta başkan yerinde olmadığı için parti binası da o sırada kapalıdır. Tüm bu durumlar halkın DP saflarına kaymasına neden olmuştur. İdil bunu halkla yaptığı sohbetlerden hissetmiştir. Bazı kişilerin milletvekili seçilme arzusunda olduklarını, bunun gerçekleşmemesi halinde ailece muhalefet saflarına geçileceğini de gözlemlemiştir. Bu rapor üzerine Konya Milletvekili CHP Hatay Bölgesi Müfettişi Dr. Aziz Perkün'den bölgede inceleme yapması ve iddiaların araştırılması istenir. Ona göre ise parti teşkilatı ilgisizlikten değil, imkânsızlıktan kötü durumdadır. Maraş'ta Dr. Emin Karpuzoğlu parti ile ilgilenen tek kişidir ve ocaklara da fırsat buldukça vakit ayırmaktadır. Ocaklarda kumar oynanmasına dair ifadeleri incelemek üzere Aziz Perkün bütün ocakları tek tek gezmiştir. Bunlardan İsmet Paşa, Kılıç Ali, Sakarya, Fevzipaşa, Mağaralı ocaklarında böyle bir durumla karşılaşmadığını; Kurtuluş ocağının İstiklâl okulu yanında

olduğu ve burada kumar ve alkol olduğunu; Turan ocağında alkol olmadığı ama başka yerde içip gelmiş olanların geri çevrilmediğine izahat getirilmiştir. Emniyet Müdürünün ifadelerine göre burada kâğıt oyunları oynanmaktadır. İnönü Ocağında keza kâğıt oyunları mevcuttur. Gazipaşa Ocağında alkol de kâğıt oyunları da vardır. Bu sorun DP ocaklarında mevcuttur. Parti binalarında kumar ve alkolün yasaklanması, önüne geçilemediği durumlarda parti tabelasının indirilip, partiye ait eşyaların merkeze taşınması önerisi yapılmıştır. Yürük Selim Ocağı parti tarafından 200 liraya kiralanmasına rağmen Parti Başkanı Faruk Çuhadar burayı bütün itirazlara rağmen bakkal dükkânı olarak işletmektedir. Doğal olarak teşkilat çalışır vaziyette değildir. Mağaralı Ocağı haricinde bütün ocaklarda radyo mevcuttur. İlçe toplantıları ara ara toplanmakla birlikte iddia edildiği gibi hiç toplanmaz durumda değildir. Hatta son toplantı da 27.09.1948 tarihinde yapılmıştır. Perkün, kaza merkezlerinde DP'nin güç kazandığını kabul etmekle birlikte köylerde halkın CHP yanında olduğu fikrindedir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 18-29)

Malatya Bölge Müfettişi Samsun Milletvekili Naşit Fırat kurtuluşunun 29. Yıldönümünde Maraş'a yaptığı gezi neticesinde 11.03.1949'da CHP Genel Sekreterliğine bir rapor gönderir. Bu raporda dikkat çeken ifade Demokrat Partililerin kurtuluş bayramı geçit törenine katılmaları ve kortejde at üstünde çarşaflı, peçeli bir kadın ve püsküllü fesi olan bir erkeğin olmasıdır. Bunlara ilaveten derviş kıyafetli, sakallı, ellerinde tespihler bulunan birkaç kişinin de varlığı gözlenir. Bu kişiler hakkında yapılan soruşturmada, sadece "geçmiş dönemleri temsilen" bu kıyafetleri giydikleri savunması alınmıştır. Ancak Fırat bu kanaatte olmadığını, Maraş bölgesinin mutaassıp olduğunu ve DP yetkililerinin de bu durumu kullandığını düşünür. Ona göre Demokrat Parti laiklik karşıtı çalışmalar içerisindedir ve hatta Şazi Bey Camii İmamı Mahmut Kanadıkırık'a fırsat bulunduğu zaman CHP aleyhinde propaganda yaptırılmaktadır. Ayrıca bu imamın DP ilçe kongrelerine başkanlık ettiği ve ilçe idare kuruluna üye olduğu iddiaları da mevcuttur. DP idarecilerinin bu gibi çalışmalarla tehlikeli uğraşlar içinde olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında Naşit Fırat, bayram coşkusu ile davul zurna eşliğinde oynayan bazı vatandaşların alkolün tesiri altında olduklarını gözlemlemiştir. Kendisi, gerici faaliyetlerin ne kadar karşısında yer alıyorsa, bu gibi laubali hareketlere müsaade edilmesine de karşıdır. Maraş merkezde 15 tane parti ocağı mevcuttur. Bu ocaklarda ve DP ocaklarında kâğıt oyunları oynanmakta ve bazen taşkınlıklar da yaşanmaktadır. Bu hususta parti binası olduğu için güvenlik güçleri müdahale edememekte, valilik ise baskı kurulduğu şeklinde yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için yasaklayamamaktaydı. Sonuç olarak partililer ile yapılan görüşmeler neticesinde, halkevlerinde oynanması şartıyla parti ocaklarında kâğıt oyunlarına yasaklama getirilmiştir. 24.10.1949 tarihli bir diğer raporunda da Fırat, DP'nin teşkilatlandığını ve kalabalık köylerde hareketlenmelere sebep olduğunu; buna karşın CHP yönetiminde böyle bir çabanın gözlenmediğini belirtmiştir. Bu da tek partinin zaman içerisinde bir atalete sevk olduğunun göstergesidir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 4-14)

Sosyal ve Kültürel Durum

CHP'nin taşradaki kültürel hayatı şekillendirmede etkin şekilde kullandığı organlardan birisi hiç şüphesiz halkevleri ve halkodalarıdır. Bölge Müfettişi Mitat Aydın'ın tarih belirtmediği 33279 sayılı raporundan Maraş'ta Halkevi'nin hastane binasının eczane kısmında olduğu, buraya acilen Erzincan Halkevi planına uygun bir halkevi binası yapılması gerektiği, Kastamonu'da örnek plana göre inşa edilen halkevinin 50 bin liraya mal olduğu, vilayet bütçesinden bu iş için 30 bin lira talep edildiği ancak bütçe yetersizliği ve demir buhranı dolayısıyla o sene içerisinde bu projenin hayata geçirilemeyeceği cevabının alındığı görülmektedir. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 62-64) Görüldüğü üzere bu kuruluşların partinin maddi ve idari desteğine ihtiyacı olmuştur. Maraş'ta açılması planlanan halkevi ve halkodaları da partiden gerekli destekleri ağır aksak da olsa görmüştür. Örneğin 1935 yılında halkevinin belediye yardımları ile ayakta kalabildiği anlaşılmaktadır. Bu halkevinin çalışmaları ise yok denecek kadar azdır. Burada haftada bir gece toplantısı yapıldığı ancak buna da katılımın çok az olduğu görülmektedir. Halkevini işler hâle getirmek için oluşturulan projeler ise hatalı şekillendirildiğinden dolayı başarısız olmuştur. Örneğin aylık kırk lira maaşla Yönetim Kurulu Üyesi Nuriye Hanım müdür yapılarak bir dikiş kursu açılmıştır. Ancak halkevinin böyle bir kurs açması doğru olmadığı gibi Nuriye Hanım'ın da buraya müdürlük yapabilecek bir ehliyeti yoktu. Dolayısıyla kursu tamamlayanlara herhangi bir tamamlama belgesi verilememiş, çözüm olarak eski Vali Adli Bayman'ın enstitü mezunu kızı kâğıt üzerinde müdür gösterilerek kursiyerlere hak ettikleri belgeler dağıtılabilmiştir. Parası ödenmeyen dikiş makinaları zamanla atıl duruma düşmüştür. Bu plansız uygulama halkevine beş yüz liraya mal olmuştur. Halkevi bünyesinde açılan okuma evinde merkezden gönderilen bazı kitapların ve gazetelerin olduğu ve bunların tasnifi ile meşgul olunduğu ancak halkın okumaya pek meraklı olmadığı

ifade edilmiştir. İlçe halkevi de gereğince çalışmamaktadır. Bir geliri olmayan halkevinin ismi tabeladan ibarettir. Geliri ve herhangi bir çalışması olmayan bu ev için hademe ve kâtip istihdam edilmesi, maaş verilmesi uygun olmadığından dolayı bu kişilerin işlerine son verilmesi tavsiye edilmiştir. Bunun haricinde halkevinin hesap işlerinde herhangi bir usulsüzlüğe rastlanmadığı yazılmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 12-19) 15.02.1939 tarih 120 sayılı yazı, 10.01.1939 tarih 5/11368 sayılı yazıya karşılık Maraş Valisi ve CHP Başkanı tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmıştır. Yazıda, 19.02.1939'da Göksun'a bir halkevi açıldığı bildirilmiştir. Bunun yanında 5/11368 sayılı yazıda istenildiği üzere Efsus'a ve Çağlayanı Cerit Köyü'ne de birer halkevi açılması talebinin bütçe eksikliği dolayısıyla yerine getirilemediği bilgileri verilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/989-830-1: 1) 1940 yılında Andırın hariç diğer kazalarda halkevi olduğu anlaşılmaktadır. (CCA, 490-1-0-0: 273-1091-2: 53) Bahsi geçen yıl için halkevi hesaplarının parti tarafından tutulduğu, ayrı bir hesapları olmadığı görülmekle birlikte parti ve halkevi binalarına da acil ihtiyaç olduğu görülmüştür. Halk için halkevinde nadir olarak düzenlenen etkinliklere yine halkın değil kentin ileri gelen ailelerinin ve memur ailelerinin katıldığından, halkın mahrum kaldığından yakınılmıştır. Gerek merkezde gerekse Göksun, Andırın ve Elbistan'da spor faaliyetlerinin yürütüleceği tesisler yoktur veya atıl durumdadır. Maraş merkez kazasının 01.06.1940 tarihinde yaptığı kongrede bölgenin çok sayıda okula ihtiyacı olduğu bildirilmiş, konu hakkında II., VII., ve X. bürolara malumat verilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 25-32) 25.27.1940 tarihli 258 numaralı rapora göre merkez halkevi 9, Elbistan 4 ve Göksun 3 şubelidir. Merkez halkevinde okuma çağını geçmiş kişiler için kurslar düzenlendiğini ve bu kurslara katılan 160 kişiden 100'ünün başarılı şekilde kursu tamamladığını anlamaktayız. Elbistan ve Göksun halkevlerinin maddi yetersizlikler içinde oldukları ve binalarının bulunmadığı belirtilmiştir. Halkodası ise il genelinde yoktur. Spor faaliyetleri için partinin bütçe ayırması gerekmektedir, zira bu faaliyetler için gerekli spor alanları yok denecek kadar azdır. Vilayette sadece haftada bir çıkan Maraş Gazetesi vardır. En çok okunan gazeteler ise Ulus, Cumhuriyet, Tan, Son Posta, Kurun, Karagöz gazeteleri ve Akbaba, Yedi Gün, Karikatör gibi dergilerdir. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 1-25) 29.01.1941 tarih 52852 numaralı rapordan anlaşıldığı üzere merkez halkevi için 3000, Elbistan halkevi için 300, Göksun halkevi için ise 200 lira yardım parası verilmiştir. Özellikle kaza halkevlerinin bu bütçe ile kendini idare edemez halde olduğu aşikârdır. Halkevinin herhangi bir spor kompleksine sahip olmamasına karşın parti binasında bulunan tenis kortu ve voleybol sahasının halkın kullanımında olduğu anlaşılmaktadır. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 2-22) Aynı yıl yazılan başka bir raporda eğitmenli köylerde de dâhil merkezde toplam üç adet gençlik kulübü olduğu[6] ve atıcılık, güreş, jimnastik ve yürüyüşün en rağbet gören spor dalları olduğu görülmektedir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 65; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 100) 1941 yılı 214 numaralı II. Teftiş raporunda Andırın'da halkevinin çok sönük olduğu, buraya merkez halkevinden program gönderildiği ancak bu programın da aynı derecede sönük icra edildiği ifadeleri vardır. Buna sebep olarak da halkevinin müstakil bir binasının olmaması dolayısıyla burada rahatça insanların toplanmasına olanak olmadığı gösterilir. Ayrıca buralarda kadınlı erkekli toplanılmasının da oluşabilecek dedikodulardan dolayı pek mümkün olmadığının altı çizilmiştir. Çünkü halkın genel kültür yapısı henüz buna hazır değildir.[7] Belediyede bütçe açığı olması sebebiyle halkevine gerekli maddi yardımı sağlayamaması da halkevinin kötü durumunu oluşturan etkenlerden birisidir. Halkevinde görevli memurların maaşları bile zor ödenmektedir. Halkevi, parti propagandası yapmakta da yetersizdir. Sebebi ise halkevlerinin başında şehrin ileri gelenlerinden kişilerin olması ve bu kişilerin kendi işlerinin yoğunluğundan dolayı halkevinde vakit geçirememesi ve halkla bir araya gelememesidir. Kaldı ki bu kişilerin kültürel birikimleri de bu görevi icra etmeye yeterli değildir. Mitat Aydın'ın bu mevzu üzerine bir de tavsiyesi vardır. Ona göre: Halkevlerine maaşlı çalışmak üzere yüksek eğitim almış kişiler atanmalıydı. Halkevi bünyesinde bir ilkokul, bir poliklinik açılmalıydı. Polikliniğe dolgun maaşla çalışmak üzere bir doktor görevlendirilmeliydi. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 21-33) Yine halkevi bünyesinde sinema, konferans vb. etkinlikler düzenlenmeliydi. Mitat Aydın'a göre halkevleri bu plan dâhilinde çalışarak inkılapların yerleşmesinde oldukça etkili bir vasıta olabilirlerdi. 1941 yılı 234 numaralı raporun VI. büroyu ilgilendiren kısımda şehirde spor etkinlikleri ile ilgili bilgiler yer alır. Anlaşıldığına göre, parti ve

[6] 1935 yılı raporlarında da şehirde Turan, Kurtuluş ve Aksu isimlerinde üç tane spor kulübünün varlığından bahsedilmiştir. Aradan geçen yıllar bakımından bu alanda pek gelişme sağlanmadığı yorumu yapılabilir. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-328-1, s. 20-23.

[7] Örneğin: 01.02.1941 tarihli raporun halkevleri ile alakalı kısmında kadınların hâlâ çarşaf tabir edilen kıyafetleri giydikleri, sosyal alanlarda pek görünmedikleri dolaysıyla halkevleri ve programlarında da yer almalarına müsaade edilmediği vurgusu vardır. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-331-1, s. 62.; CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-331-1, s. 107-110.

halkevinin spor etkinlikleri için önceden kullandığı şehir merkezindeki boş alan artık kullanılmamaktadır. Göksun'da parti gençlik ve spor teşekkülü ile halkevi spor şubesi ahenkle çalışmaktadır. Halkevi bahçesindeki spor aletleri ortak kullanımdadır. Sporu halkın hayatına sokmak için Mitat Aydın, ustaların çıraklarına haftanın belli günleri izin vermesi, bu günlerde spor etkinliklerine katılmayan gençlere ve onları göndermeyen ustalarına çeşitli cezalar kesilmesi; bu gençler için temiz formaların temin edilmesi gibi önerilerde bulunur. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 24) Şubat 1945'te 32 halkodası mevcuttu. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 2-26) 1946 yılında halkevi binası inşaatı devam etmektedir ve bunun için Genel Sekreterlikçe 300.000 lira tahsis edilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 42-47) Aynı yıl için İl İdare Kurulunun hazırladığı II. altı aylık rapordan: Maraş Halkevinde 20 müsamere, 10 aile toplantısı, 9 kutlama töreni, 3 balo, 2 nikah töreni, 10 güreş, 17 cemiyet toplantısı, 6 konser, 15 Karagöz, 3 kukla, Maraş Marşı müsabakası ve fotoğraf sergileri düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten yabancı dil, fizik, matematik kursları ile cezaevinde okuma-yazma kursları da açılmıştır. Köy gezileri düzenlenerek sağlık taraması yapılmış, hasta olanlara ücretsiz ilaç verilmiş, çiçek aşısı yapılmıştır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 2-48) 31.08.1948 tarihli bölge Milletvekili Kamil İdil raporunda, halkevinin çalışmaz ve bakımsız bir halde olduğunu yazmıştır. Hatta halkevi temizlik görevlisi, görevi olamamasına rağmen başkanın evinin temizlik işlerinde çalıştırılmakta, halkevi ise ihmal edilmektedir. Yine halkevi başkanı hem hekimlik hem gazetecilik yaptığı için halkevi işlerine vakit ayıramamaktadır. Hatta son toplantı da 27.09.1948 tarihinde yapılmıştır. Halkevi konusunda Kamil İdil'in çoğu saptaması doğrudur. Temizlik görevlisinin Halkevi Başkanı Kamil Tolun'un evinde çalıştığı da doğrudur. Ancak mesai saatleri dışında olduğu Aziz Perkün'e söylenmiştir. Perkün'ün gözlemlediğine göre halkevi binası da temizdir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 18-29) Malatya Bölge Müfettişi Samsun Milletvekili Naşit Fırat, kuruluşunun 29. Yılında Maraş'a bir ziyaret düzenler. Bu ziyaret sonrası 11.03.1949 da CHP genel sekreterliğine gönderdiği raporda halkevinin eski binalarının kendi binalarının yapımı devam ettiği ve iki seneye yakın devam edeceği için şehir hastanesi tarafından kullanıldığı yazılmıştır. Halkevi yeni binasında ise bütçe yetersizliği dolayısıyla büyük salon tamamlanmadığı için ve tamamlanan kısımlara da mobilya konulamadığından dolayı çalışamaz vaziyettedir. Tüm bu eksikliklerin tamamlanabilmesi için yaklaşık olarak 30.000 liraya ihtiyaç vardır. Daha önceleri Maraş Postası ve Engizek isminde iki gazete çıkarılmıştır. Ancak bunlardan Maraş Postası kendini tatil etmek durumunda kalmış, Engizek ise muhalefet saflarına geçmiştir. Bu nedenle Parti İlçe Başkanı Dr. Emin Karpuzoğlu önderliğinde Kahraman Yurt isminde bir gazete yayın hayatına başlamıştır. Engizek Gazetesi'ne yapılan maddi yardımlar da doğal olarak kesilmiştir. Fırat, bu kapsamda Genel Sekreterlikçe Maraş'a gönderilmiş olan gazete kağıtlarının Kahraman Yurt Gazetesi'ne verilmesini talep etmektedir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 4-7) Halk arasında da okuma alışkanlığı zayıftır zaten. Bu bağlamda 52554 numaralı raporun 16. maddesinde, halka okuma alışkanlığı kazandırmak maksadı ile halkevi bünyesinde yöre halkının ilgisini çekecek yazılardan meydana gelen bir gazete çıkarılmasına ihtiyaç olduğu tavsiye edilmiştir. İkinci bir tavsiye de Maraş Gazetesinin halkevine devredilmesidir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 100-109)

1938 yılı raporunda şehirde liseye ihtiyaç olduğu belirtilerek çözüm yolu da gösterilmiştir. Buna göre: Amerikalılardan alınmış olan ve ortaokul olarak kullanılan bina lise için de yeterlidir ve bu amaç için kullanılabilirdi. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 12-19) İlde sadece lise değil, bütün okul kademelerinde eksiklik vardı. Bunu parti kongresi tarafında VII. büroya gönderilen isteklere büro tarafından verilen cevap yazısından anlayabilmekteyiz. Buna göre: 20.03.1941 tarihinde yapılan toplantıda talep olunan Şerefoğlu, Fatmalı ve Üngüt köylerine ilkokul açılmasının bütçe yetersizliği dolayısıyla mümkün olmayacağına; 13.03.1941'de yine aynı gerekçe ile Taşolu Köy Okulunun beş sınıfla kalmasına, Göksun'a yeni açılmış olan okulun her sene bir sınıf ilave edilerek beş sınıfa tamamlanmasına, İsmet Paşa ve Kılıçali mahalleleri arasına bir ilkokul yapılmasına olumsuz; Keklik Oluk ve Göynük'e birer eğitmen verilmesine, Maraş-Kapıdere yolunun şoselenmesine, Elbistan'a iki adet ilkokul yapılmasına olumlu karar verilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 27-28) 24.02.1941 tarihinde yapılan Vilayet Parti Kongresinde gerekli görülen işlere dair yapılan liste ilgili mercilere iletilmiş ve karşılığında olumsuz veya olumlu yanıtlar alınmıştır. 18.03.1941 tarihinde bu isteklere karşılık: Göynük ve Keklik Oluk köylerine iki tane eğitmen gönderilmesi, Elbistan'da iki tane okul açılmasına encümenlikçe olumlu yanıt verilmiş ve gerekli ödemelerin yapılması adına bütçenin ayarlanması için gerekli girişimler sağlanmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 19; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 28-29) 1941 yılı 214 numaralı II. Teftiş raporunun VII. büroyu alakadar eden kısımdan anlaşıldığına göre, daha önce ilkokula sahip olan Varyanlı Köyü'nde bütçe noksanlığı nedeniyle bahsi geçen tarihte eğitmenli bir

eğitim sürdürülmektedir. Şerefoğlu, Üngüt ve Fatmalı köylerinde ise hiç okul yoktur ve birer eğitmenli okul açılması için uğraşılmaktadır. Taşoluk köyünde de bir adet eğitmenli okul olduğu ancak bütçe darlığı dolayısıyla öğretmen atanmasına ve okulun beş sınıfa çıkarılmasına imkân olmadığına değinilmiştir. Göksun'a bağlı Göynük, Keklikoluk ve Altınoba köylerine de eğitmenli birer okul açılma isteğinin olduğu görülmektedir. Andırın'ın köyleri için durum daha da fenadır. Zira eğitmenli okul açılması için bile bütçeleri yeterli değildir. (CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 34) Maarif Müdürlüğünden alınan cevap yazısı: Varyanlı Köyüne yeniden beş sınıflı bir okul yapılmasının mümkün olmadığı; Şerefoğlu, Üngüt ve Fatmalı köylerine ilkokul açılmasına bütçe darlığı nedeniyle imkân olmadığı ancak tedricen eğitmenli okul için çalışılacağı; Taşoluk Köyüne beş sınıflı okul kurulması ve öğretmen verilmesine imkân olmadığı, hali hazırda eğitmenleri olduğu; Göksun'a açılmış olan ikinci okulun her sene bir sınıf kurularak beş sınıflı bir okul hâli alması için çalışılacağı; Göynük, Altınoba, Keklikoluk ile birlikte diğer eğitmensiz köylerin de eğitmenli birer okula kavuşturulması; Andırın'ın köylerine planlanan eğitmenli okulların bütçe yetersizliğinden dolayı açılamayacağı; yine Elbistan merkeze düşünülen iki adet modern okulun bütçe darlığı nedeniyle yapılamayacağı yönlüdür. (CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 60-61) Maraş Milletvekili Dr. Kemali Bayazıt, Maraş'a yaptığı gezi neticesinde 18.12.1944 tarihinde kaleme aldığı raporda kentin eğitim sorunlarını ele almıştır. Raporuna, Maraş'ta orta okulu bitirenlerin lise tahsili için diğer illere gitmek zorunda kaldıkları, bu gidenlerin de geri dönmedikleri gerçeğini hatırlatarak başlar. Bunu önlemek için daha önce söz verilmiş olan ancak yerine getirilmemiş ticaret lisesinin açılması için gerekli çalışmaların yapılmasını ister. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 84-86) Kentteki eğitim sorunları bölgeye ziyarette bulunan milletvekillerinin raporlarında da mevcuttur ve 26.03.1945'te CHP Genel Sekreterliği, bu raporları gerekli bürolara iletmiştir. Raporlardan çıkarılan ortak fikirler neticesinde bazı işlerin gündeme alınması sağlanmıştır. Bunların başında, okuyan kesimin kette tutulması için yapılacak çalışmalar yer alıyordu. Örneğin şehre bir sanat okulu ve kız enstitüsü açılması programda olmasına rağmen icraata geçirilmemişti. Millî Eğitim Bakanlığının bu okulları bir an evvel açması gerekmekteydi. Merkezde ilkokul öğretmenleri yeterli sayıdaydı. Köylerde ise eğitmenler gerekli eğitimi sunamamakla birlikte derslerin boş geçmesini önleyen bir supaptılar. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 62-66)

Bir kentin sosyal hayatının şekillenmesinde esnaf ve zanaat cemiyetlerinin payı da büyüktür. Maraş'ta da 1935 yılında fırıncılar ve saraçlar olmak üzere iki tane esnaf cemiyeti mevcuttu. Ancak kâğıt üzerinde şekillenmiş olan bu cemiyetlerin beklenecegi gibi herhangi bir icraatları da yoktu. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 12-19) Maraş'ta bedestende dericilik, yine deriden koşum takımları, eyer, semer gibi gereçlerin deri kısımlarını yapan saraçlık, bakırcılık, dokumacılık, ayakkabıcılık zanaatları icra edilmekteydi. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 13-26) 1942 yılında şehirde Tayyare Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay vardı. Şehirdeki bu STK'ler iyi durumdalardı. (CCA, 490-1-0-0/612-127-3: 6) 1945 yılında şehirde Kızılay (Dr. Kemal Tolun), Türk Hava Kurumu (Abdulkadir Sezal), Yardım Sevenler (Bayan Noyan), Çocuk Esirgeme Kurumu (Fikret Başkan), Maraş'ı Sevenler ve Güzelleştirme Cemiyeti (Dr. Kemal Tolun) gibi sosyal kurumlar vardı ve başkan ve üyeleri partili ve memurdu. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 2-26; CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 2-48)

12.06.1940 tarihli rapor, Maraş merkezin batıdaki herhangi bir kazadan da küçük bir şehir olduğu; Elbistan, Göksun ve Andırın'ın ise harap birer köyden farksız olduğu ifadeleri ile başlar. Bölge, Asya'dan gelen göçler neticesinde şekillendiğinden dolayı aşiretçilik vardır. Aşiretler arasındaki çatışmalar da yaygındır. İstibdat Devri sonrası ve Meşrutiyet dönemlerinde Gayrimüslim kişiler, özellikle Almanlar bölgeye yerleşmiştir. Bu kişiler hastaneler, okullar, yetimhaneler vb. imar işleri ile uğraşmışlardır. Bölgenin büyük arazileri bazı ailelerin elindedir (Merkezde: Kadıoğlu, Beyazıtoğlu, Şişmanoğlu, Müftüoğulları; Elbistan'da: Hacı Hasanoğulları, Hacı Kadiroğulları, Manaklar, Tokucular, Ahmet Arıkanlar; Andırın'da: Kayran ve Yaycıoğulları vb. örnek gösterilebilir. Göksun ise fakir bir bölgedir ve burada ekonomik yönden öne çıkan herhangi bir aile yoktur). (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 53-54; CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 17-22) Raporda Maraş: derebeylik döneminden yeni çıkmış, ailecilik hisleri ile hareket edilen, şahsi menfaatlerin önde tutulduğu bir yer olarak tanımlanır. I. ve VII. bürolara yazılan yazıda ilin doğu ve kuzey kesimlerinde Kürt halkın yerleşik olduğundan bahsedilir. Bu kişilerin bir kısmının Türkçe bilmediği, bir kısmının ise bildiği halde konuşmaktan kaçındıkları belirtilmiştir. Kafkas muhacirlerin de yine mecbur olmadıkları takdirde Türkçe konuşmayı tercih etmedikleri açıklanmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 23-24) 01.02.1941 tarihli raporda bölgenin en mühim meselesi olarak Kürt, Çerkes ve Aleviler gösterilmiştir. Alevilerin Türk olmalarına rağmen

mezhepsel dargınlık içerisinde olduklarına vurgu yapılmıştır. Çerkesler Maraş'a Kayseri'nin Bünyan'ın Hamit kazasından gelip Elbistan'ın ormanlık alanlarında yerleşmişlerdir. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 50; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 56; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 104) Aynı tarihte I. ve II. bürolara yazılmış olan Gazipaşa Mahallesi'nde iki olan bekçi sayısının bire indirilmesine yönelik talep; dağınık, bahçelik ve ağaçlık olan bu mahallenin güvenliğini sağlamada tek bekçinin yetersiz kalacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 11)

13.10.1940 tarih 47634 numaralı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın sağlık durumu dolayısıyla Ankara'ya gönderilmesi konulu yazıda ilgi çekici olan nokta röntgen ve sistoskopi yapılması için hastanın Ankara'ya sevk edilmesidir. Zira bu olanaklar Maraş ilinde mevcut değildir. Ülkenin genel sağlık olanaklarını da yansıtan bu ifadelerden anlaşıldığı üzere insanlar, en basit sağlık hizmetleri için bile ulaşımın da zor olduğu göz önünde tutularak büyük şehirlere gitmek durumunda kalmaktadırlar. (CCA, 490-1-0-0/686-330-1: 6-7)

24.02.1941 tarihinde yapılan Vilayet Parti Kongresinde gerekli görülen işlere dair yapılan liste ilgili mercilere iletilmiş ve karşılığında olumsuz veya olumlu yanıtlar alınmıştır. 18.03.1941 tarihinde bu isteklere karşılık: Keşiş Suyu Köprüsü'nün yapılması, Elbistan Pakıdere[8] yolunun şose yapılması adına gerekli ödemelerin yapılması için bütçenin ayarlanması yönlü gerekli girişimler sağlanmıştır. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 19; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 28-29) Maraş milletvekilleri, Maraş'ın kurtuluşunun yıl dönümünde şehre yaptıkları ziyaret sonrası 12.04.1941 tarihinde 56418 numaralı yazıyı parti genel merkezine iletirler. Daha öncesinde pirinç ekimi yüzünden çıkan tartışmalara tedbir olarak Pazarcık ilçesinin Maraş'tan ayrılarak Gaziantep'e bağlanması kararlaştırılmıştı. Heyet, bu durumun Maraş için büyük bir ceza olduğunu vurgulayarak 1933 yılından beri Maraş'a bağlı Pazarcık'ın geri iadesini talep eder. Bu mesele görüşülmek üzere parti genel sekreterliği tarafından I. Büroya gönderilir. Raporda ayrıca Maraş'a bir devlet fabrikası açılarak bölgenin ekonomisinin hareketlendirilmesi gerektiği tavsiye edilir. Zira bölge ana tarımı pirince dayanmaktaydı ve ziraat de bazı ailelerin tekelinde idi. Dolayısıyla küçük esnafın krediye ulaşma olanakları zordu. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 3-6) Bu bağlamda 27.05.1941 tarihinde bölge milletvekillerinin parti genel sekreterliğine sundukları 2/35470 sayılı rapor üzerine Halk Bankası Genel Direktörlüğüne Maraş'a bir banka şubesi açılması yönlü talep iletilmiştir. Banka yetkilileri yaptıkları istişare neticesinde buraya bir şube açılmasına karar vermiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 1-2)

29.05.1941 tarih 214 sayılı II. teftiş raporu, Maraş'ın konumundan bahsedilmesiyle başlar ve nüfusunun 188877 olduğu belirtilir. Ovalar ve dağlık alanlardan oluşan şehir, Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin kolları ve Aksu Çayı dolayısıyla pirinç ekimine uygundur. Bu sebeple diğer ürün çeşitlerine pek önem verilmemiştir. Dağlık bir bölge olması dolayısıyla göçebe yaşam da yoğunluktadır. Örneğin: Asya'dan gelen Aydın Aşireti Maraş'tan geçerek bir müddet burada konaklamış, bir kısmı burada kalırken arkadan gelenler ile birlikte bir kısmı Toroslara doğru ilerlemiş, buradan Antalya ve Aydın bölgesine yerleşmişlerdir. Yerleşik Aydın Aşireti'nin konuşmasının Aydın'dakilerle benzer olduğu hatta bazı köy isimlerinin de (İlbeğli, Horsunlu, Havarzonlu, Moralı) bu sebeple aynı olduğu yorumu yapılmıştır. Aydın'da yerleşik aşiret insanları Tanzimat Devrinde, özellikle Midhat Paşa'nın İzmir Valiliği sırasında uyguladığı katı iskân politikaları neticesinde tekrar Maraş tarafına göç etmişlerdir. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 30-34; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 7-8/29-30; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 46-48) Bölgenin dağlık olması, ulaşımda da aksamalara neden olmuştur. Merkez ve kazalar arasında ulaşım zordur ancak çözüm olarak girişilen çalışmalar da yetersizdir. Örneğin: Merkezi Göksun'a bağlayacak Ceyhan Nehri üzerine bir köprü yapılmış ancak bürokratik sürecin düzgün işlememesi dolayısıyla kullanıma açılmamıştır. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 30-34; CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 7-8/29-30; CCA, 490-1-0-0/687-332-1: 46-48) Raporda, Göksun'da faaliyet gösteren herhangi bir cemiyetin olmadığına vurgu vardır. Ancak aynı parti içerisinde parti üyeleri arasında bir kıskançlık olabileceği tahmini de vardır. Gruplaşma da mevcuttur ve Kürt, Türk, Alevi, Çerkez şeklinde cereyan etmektedir. (CCA, 490-1-0-0/612-127-3: 11) 04.08.1941 tarih 156. sayı birinci teftiş raporunda bölge halkının uyruğu ve inanışları üzerinden ayrışması incelenmiştir. Talimatnamenin onuncu maddesi gereği yazılan raporda Maraş, Elbistan ve Andırın'da sınıfçılığın olmadığı belirtilir. Köylerde Kürtlük, Çerkezlik, Alevilik meselelerinin olduğuna yer verilir. Aleviler için Türk olmalarına rağmen mezhebin tesiriyle *"(...) bizim ile adeta dargın vaziyettedirler."* ifadeleri vardır. Bu da halk arasındaki ayrışmanın boyutu

[8] Belgede Pakıdere olarak geçmektedir. Ancak günümüzde Kahramanmaraş'ta Kapıdere isminde bir köy mevcuttur.

hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Mitat Aydın, yerinde incelemelerde bulunmak için Elbistanlı Çerkezlerle iki gün geçirir. Bu bölgede yaşayan Çerkezler, Kayseri Bünyan Hamit kazasından gelerek ormanlık alanlarda yerleşmişlerdir. Bu kişiler, kendi dillerini konuşmaktadırlar. Bölge Çerkezlerinin İsmet İnönü'den, Çerkez Ethem vakası dolayısıyla kendilerini sürgüne göndereceği yönünden korktuklarını, İsmet Paşa'nın bu konudaki beyanatı üzerine huzur bulduklarını kendisine anlattıklarını yazmıştır. Mithat Aydın'ın Çerkez, Abaza ileri gelenleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde aslen Türk olan bu toplulukların ana topluluğun içerisine tam manasıyla adapte olma fikrinde olduklarını belirtmiştir. Hükûmete bu konuda öneri olarak bu topluluğa yardım ederek Türkler ile karışmalarını sağlaması salık verilmiştir. Aynı öneri bölge Kürtleri için de geçerlidir. (CCA, 490-1-0-0/612-127-3: 20; CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 50-51) 05.01.1942 tarihli raporda yine Çerkezlerin asimile olmuş durumda olmalarına karşın, Kürtlerin Kürt olduklarını söylemekten çekinmedikleri eleştirilmiştir. Hatta parti olarak bu mevzu üzerinde titizlikle durulmadığı yönünde bir özeleştiri de yapılmıştır. (CCA, 490-1-0-0/612-127-3: 6)

Maraş Milletvekillerinin bölgede düzenlediği geziler sonucu yazdıkları raporlar da vardır. Yine bu gezilerden biri sonucunda vekiller, raporlarını ayrı ayrı kaleme almayı tercih etmişlerdir. Bunlardan biri 10.10.1943 tarihinde Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut imzasıyla CHP Genel Sekreterliğine sunulmuştur. Raporda hububat üretim bölgesi olarak Elbistan, çeşitli ziraatın yapıldığı bölge olaraksa Maraş gösterilmiştir. Elbistan ve Maraş merkez arasında ulaşım sıkıntısı vardı. Dağlarla ayrılmış olan bu bölgelerde iklim özellikleri de buna bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Maraş'ta pamuk, kırmızı biber, pirinç, üzüm başlıca zirai ürünlerdendi. Rapordaki ifadelerden önceki yıl Maraş'ta ciddi bir kıtlık yaşandığı, kış şartlarının ve hükümetin uyguladığı tedbirler dolayısıyla açlık sınırında bir yokluk içine düşüldüğü anlaşılmaktadır. O dönem için Maraş'ta Kız Enstitüsü ve ortaokul olduğu anlaşılmaktadır. Bir sanat okulu açılması için de çalışılmaktadır. Başta da belirtildiği gibi ulaşım imkânsızlıklardan dolayı aksamakta idi. Çözüm olarak merkezi bütçe ile yapılamayacak olan Merkez ile çevresinin bağlantısını sağlayacak yolların ve Eloğlu İstasyonu'na bağlayacak yolların hükûmetçe yapılması gösterilmiştir. Andırın-Kadirli arasında Keşiş Suyu üzerine de bir köprü yapılması gerekmektedir. Yine Pazarcık'ın tekrar Maraş'a bağlanması talep edilmiştir. Küçük zanaat işletmelerine krediler vermek ve gerek duyulursa bir deri fabrikasının kurulmasını gündeme almak teklif edilmiştir. Maraş'ın o tarihlerde bir hastane binasının olmadığı, bir kilisenin içinde hizmet verdiği ve merkezi bütçenin bir bina yapmaya yeterli olmadığı belirtilerek, sağlık bakanlığının bu işi üstlenmesi gerektiği hatırlatılır. Göksun ve Andırın'da da yine doktor vardır ancak birer dispanser kurulması gerekmektedir. Gavurgölü Bataklığı'nın kurutulması gerektiğinin altı çizilerek bu sayede hem sıtma ile mücadele edileceği hem halka arazi sağlanacağı açıklanır. Hayvan ıslahı üzerinde özellikle at, sığır ıslahı ve av hayvanları hakkında bazı düzenlemeler yapılması gerektiği hatırlatılır. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 19-43)

10.11.1943 tarihli Maraş Milletvekili Rasih Kaplan'ın CHP Genel Sekreterliğine yazdığı rapor, bölgenin iktisadi kalkınmasını düzeltmek için fabrikalar ve sanat evleri kurulması gerektiği ile başlar. Devamında, Kayseri-Maraş demiryolunun yapımının kalkınma için elzem olduğu belirtilir. Kaplan'a göre bölgede pirinç ekimi; hem köyleri bataklık kenarlarında yaşamanın mümkün olmaması dolayısıyla dağıtıyor, hem bataklıkların oluşmasına sebep oluyor, hem de sıtma hastalığının müsebbibi oluyordu. Ona göre bu arazilerin sulu tarıma açılıp başka mahsuller ekilmesi halinde, halk da ekonomik yönden refaha ulaşacaktı. Ayrıca pirinç ekilen arazinin başka mahsul ekmeden önce en az bir yıl dinlendirilmesi gerekmekteydi. Halkın çoğunluğu ise arazisini pirinç ekimi için kiraya vermek durumunda kalmaktaydı. Dolayısıyla bu kişiler işsizlik çekmekte ve hatta başkalarının topraklarında rençberlik yapmak durumunda kalmaktaydı. Tüm bu sebeplerden dolayı pirinç ekiminin bölgede azaltılması gerekmekteydi. İl genelinde tarım ve hayvancılık konusunda halkı bilgilendirecek kurumlar da eksikti. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 44-48)

Maraş Milletvekili Kemali Bayazıt inceleme raporunu 17.11.1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine sunar. Rapora, Maraş'ın kervan yolları üzerinde olması dolayısıyla tarih boyunca hareketli ve iktisadi bakımdan zengin bir yer olduğuna ancak güneydeki pazarların kalkması, demiryollarının kervan yolunu Maraş'tan kaldırması, 28 km mesafede olan Fevzipaşa-Diyarbakır hattının Maraş'tan geçmemesi, Pazarcık'ın Gaziantep'e bağlanması, tezgâh işletmelerinin ürünlerini satabilecekleri pazar bulamaması ve kredi olanaklarına ulaşamaması, güneyle Orta Anadolu'yu birbirine bağlayacak olan Maraş-Kayseri yolunun henüz yapılmamış olması gibi nedenlerle bölgenin, iktisadi durumunun tedricen kötüleştiği ayrıntıları verilerek başlanmıştır. O tarihlerde merkezde, Göksun'da ve

Andırın'da Hükûmet Konağı'nın olmadığı anlaşılmaktadır. Buralarda hastane de mevcut değildir, bir kilisede sağlık hizmetleri verilmektedir. Maraş merkezde ekseriyetle pirinç, Elbistan'da buğday ve diğer hububat çeşitleri, Göksun'da fasulye ve mısır, Andırın'da hububat ve az miktarda pirinç, bunlara ilaveten meyve üretimi vardır. Ancak Maraş'ın ihtiyacını karşılayacak seviyede üretim yapılamamaktadır. Çözüm odaklı hareket edilerek devletin tohum ıslahı yapması gerekmektedir ve devlet fidanlıkları kurulmalıdır. Aksi halde Maraş'ın kendi kendine yetemeyeceği belirtilmiştir. Halkevi binaları eksiktir ve birkaç gönüllü öğretmen ve yetkilinin özel çabaları dışında halkevi çalışmaları noksandır. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 36-41) Kemali Bayazıt 18.12.1944 yılında bir rapor daha kaleme almıştır. Bayazıt'ın raporu sert eleştiriler içermektedir. Ona göre: Maraş ve kaza belediyeleri iyi çalışamaz durumdadır, buralara işini layıkıyla yapacak kişilerin başkan olması gerekmektedir. Adliyede görevli Hâkim Muhtar Kumbasar'ın görevini kötüye kullanmak, rüşvet almak gibi iddialarla suçlandığı duyumunu aldığı ve bu nedenlerden dolayı Maraş'tan uzaklaştırılması gerektiği fikrindedir.[9] Maraş-Eloğlu demiryolunun kanun çıkarıldığı halde etüdünün yapılmadığı, yine Elbistan ovasının sulama etütlerinin yapılmadığının altını çizmiştir. Maraş-Göksun yolunun yapımının ise hükûmet desteği olmadan tamamlanamayacağını hatırlatmıştır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 84-86)

01.01.1945'te Hasan Reşit Tankut 1944 yılı raporunu CHP Genel Sekreterliğine iletir. Tankut o sırada bölgede olan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu ile keşif gezileri yapma ve Maraş'ın başlıca sorunlarını bakana iletme şansını yakalar. Bu problemlerin öncelikli olanlarından birisi de Gâvur Gölü ve Mizmil Bataklığının kurutulması talebidir. Bu konuda kendisi bakandan söz de alır. Elbistan'da buğday ekimi yaygındır ve çiftçiler ürünlerini devlete satmak istemektedir. Bu nedenle hükûmetten Elbistan'a veya Elbistan tren istasyonu olan Kapıderesi'nde bir satın alma ofisi açılması istenmiştir. Tekrar Maraş'a bağlanmış olan Pazarcık'ın 102 köyünden 68'inin Alevi ve Kürt olduğu hatırlatılarak, bu kişilerin çok azının Türkçe bildiği, halkevlerinin yardımı ile Türkleştirilmeleri gerektiği salık verilir. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 73-77)

12.07.1945 tarihli 109 numaralı yazı, Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu'nun 19.03.1945 tarihinde yazdığı 2/75559 sayılı yazıya karşılık gönderilmiştir. İçeriğinde bütçe azlığı dolayısıyla Maraş'a bir fidanlık yapılamayacağı, bölgeye 5 selektör ve 100 Kastamonu tipi pulluk gönderileceği yer almıştır. Selektörler faaliyete geçirilmiş, pulluklar ise kısım kısım dağıtılmaktadır. Bunlara ilaveten şehre bir memur tayin edilmiş, bir satış ofisi açılmış ve burada çiftçilerin her türlü ihtiyacını karşılamak amaçlanmıştır. Bunlara ilaveten ülkede teknik ziraat ve teknik bahçıvanlık okullarının nerelere açılacağı daha evvel yapılan tetkikatlar ile zaten belirlenmiş olduğundan ve Maraş'ın bu yerler arasında olmamasından kaynaklı olarak bu talebin yerine getirilemeyeceği açıklanmıştır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 55-56)

18.08.1945'te CHP Isparta Milletvekili Gaziantep Bölgesi Müfettişi Kazım Aydar Maraş'a yaptığı teftiş sonrasında burada asayişin bozuk olduğunu görmüş ve bunu raporlaştırmıştır. 21 numaralı bu yazıda Emniyet Müdürü Şevki Durak'ın otoritesinin olmadığını, bu nedenle ivedi ile bu kadroya yeni birinin atanması gerektiğini salık vermiştir. Zira bahsi geçen tarihte şehirde birkaç faili meçhul cinayet işlenmiş, halkevi soyulmuş hatta Emniyet Müdürü Şevki Durak ile Jandarma Bölük Komutanı Üst Teğmen Şadi Altıngiray 04.08.1945 gecesi saat 23:00 civarı sokak ortasında kavga etmişlerdir. Halk üzerinde olumsuz tesir yaratacak bu olay kabul edilebilir değildir. Rapor, 20.09.1945'te II. Büroya iletilmiştir. Rapora karşılık yapılan inceleme neticesinde Maraş'ın çoğu ile göre güvenlik yönünden iyi durumda olduğu, raporda yer alan olayların faillerinin yakalanmış olduğu, bunun yanında Emniyet Müdürü Şevki Durak'ın görevden alındığı ve yerine Hamdi Tongar'ın atandığı belirtilmiştir. Jandarma Bölük Komutanı Şadi Altıngiray Hozat'a, bahsi geçen olaya karışmış olan Jandarma Takım Komutanı

[9] 26.03.1945'te CHP Genel Sekreterliği, Maraş Milletvekillerinin bölge ziyaretleri sonucu sundukları müşterek raporun gerekli bürolara iletilmesini 2/22001 sayılı yazıyla yerine getirmiştir. Maraş Adliyesinde görevli Hâkim Muhtar Kumbasar hakkında daha evvel de soruşturma konusu olmuş olan rüşvet alma, görevi kötüye kullanma, meslek etiğine uygunsuz hareketler gibi iddiaların tekrar soruşturulması gerektiği zira halkın bu zattan muzdarip olduğu öne çıkan aksaklıklardır. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-336-1, s. 62-66. 23.08.1945'te CHP Genel Sekreter Vekili Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu'nun 19.03.1945'te 2/75555 sayılı yazısına karşılık gönderilen yazıya göre: Hâkim Muhtar Kumbasar hakkında isnat edilen iddiaların asılsız olduğunun anlaşıldığı, buna karşın bölge milletvekillerinin yapacakları başvuru neticesinde ayrıca kovuşturma yapılabileceği bildirilmiştir. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-336-1, s. 53.

Teğmen Burhan Kars'a, Komiser Yardımcısı Ziya Bey de Tunceli'ye görevlendirilerek Maraş'tan uzaklaştırılmışlardır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 49-51)

07.02.1946'da Maraş Milletvekilleri H. Reşit Tankut ve Abdullah Yaycı seçim bölgelerinde yaptıkları gezi neticesinde bir rapor oluşturarak CHP Genel Sekreterliğine sunmuşlardır. O yıl için bir kuraklık olmasıyla birlikte mahsul vardır ve sıkıntılı bir durum yaşanmayacağı yazılmıştır. Ancak bölgede tohum ıslahı yok, kent zirai aletler bakımından fakir, köylü zirai bilgiden mahrumdur. Keza hayvancılık da ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Merkeze yapılan hastanenin üstesinden yerel yönetimlerin gelemeyeceği, bu nedenle merkezden maddi destek beklendiği görülmektedir. Göksun ve Afşin'de ise doktor olmadığı, özellikle kış aylarında merkezle ulaşımlarının kopması da göz önüne alınarak buralara doktor ataması yapılması gerektiği açıklanmıştır. Rapordan anlaşıldığına göre Maraş'ın bir şube hattıyla demiryoluna bağlanması için kanun çıkmış ve 1.500.000 lira para tahsisi de sağlanmıştır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 42-47)

Malatya Bölge Müfettişi Samsun Milletvekili Naşit Fırat, kuruluşunun 29. Yılında Maraş'a yaptığı ziyaret sonrası 11.03.1949'da CHP genel sekreterliğine gönderdiği rapora göre Maraş'ın o tarihteki nüfusunun 40.000 civarı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık emniyet personeli sayısı 20 civarındadır. Bunlardan bir kısmı masa başı işlerle meşgulken, bir kısmı da izinlidir ve toplam 10 kadar polis memuru sahada görevlidir. Kuzey ve güneyde olmak üzere iki tane polis karakolu mevcuttur. Bir karakoldan diğerine yaya olarak yarım saati geçkin bir sürede gidilebilmektedir. Raporda Adana ve bazı başka illerde olan motosikletlerden Maraş karakollarına da temin edilmesi tavsiyesi yer alır. Neşit Fırat 24.10.1949 tarihinde de 155 sayılı raporunu CHP Genel Sekreterliğine sunar. Raporda pirinç ekiminin Maraş bölgesinin en büyük sorunlarından biri olduğu bahsi yapılmıştır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 4-14)

Bayındırlık İşleri

Maraş Bölgesi Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın tarih not düşmediği 33279 sayılı raporu, Gaziantep ve Maraş'ın Millî Mücadele esnasında vatana bağlılıklarını göstermiş olduklarını vurgulayarak başlar. Bu iki vilayette özellikle Maraş'ta hükûmetin dikili bir ağacı olmadığı hatırlatılarak, iki vilayet arasından geçen tren yolunun ise aynı masrafla Maraş merkezden geçebilecekken bu şekilde yapılmasının yolcular için sıkıntılar yarattığına değinilir. Vilayet merkezinde dikkat çeken binaların ise Alman, Amerikan veya yerli Hristiyanlardan kalan binalar olduklarının altı çizilir. Doğal olarak cumhuriyet devri imar faaliyetlerinden bu iki şehrin de yararlandırılması gerektiği aşikardır. İki vilayetin valilikleri ile bu imar işleri konusunda temas kurulduğu, valilikler nezdinde halledilebilecek mevzuların hayata geçirileceği ancak hükûmetin de gerekli harcamaları bu illere yapması gerektiği hatırlatılır. (CCA, 490-1-0-0/1579-433-1: 62-64)

Maraş Bölgesi için hazırlanan raporlardan 17.02.1932 tarihli teftiş raporu Gavur Gölü'nün kurutulması üzerinedir. Bu göl: Maraş'a 27 kilometre uzaklıkta, Fevzipaşa-Malatya tren yolu güzergâhında, Keçiler ve Eloğlu istasyonları arasında yer alan bir göldür. Aksu'dan arazi sulaması için ayrılan kanalların bazılarının bu bataklığa dökülmesi ve kaybolması dolayısıyla kurutulması gerekmektedir. Ayrıca bataklığın kurutulması ile sıtma hastalığının da önü alınmış olacaktı. Bu iş için senelik 50.000 lira ayrılmıştır. Ancak bu bütçe ile yapılan hesaplamalara göre işin tamamlanması yedi seneyi bulacağından, yüklenici firmanın işi yarım bırakmaması için bir taahhüt alınmıştır. Uzun bir ödeme planı gerektirmesi sebebiyle senelik 50.000 liralık ödeneğin İçişleri Bakanlığının onayına muhtaç olduğu karara bağlanmıştır.[10] (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 115-120) Fevzipaşa-Malatya hattı üzerinde Narlı İstasyonu'nun güneyi, Maraş-Antep yolunun batısında kamışlı, sulu ve su otlarıyla kaplı bataklık alan ise Mizmili Bataklığı olarak geçmektedir. Bölge halkının sulama için su kaynaklarına yaptığı müdahaleler dolayısıyla bu gibi bataklıklar oluşmuştur. Taş Biçme, Mizmili ve Bağlama kaynaklarının bu nedenle birleştirilerek Aksu'ya boşalmasını sağlamak gerektiği, bu sayede bataklığın beslenemeyerek kuruyacağı ve buraya akan suların sulama için kullanılabileceği yönlü bir tavsiye verilmiştir. Ancak ilk etapta yapılacak masraf ve ıslah edilecek alan büyüklüğü kıyaslandığında (Mizmili

[10] Ancak bu iş tamamlanamamış dolayısıyla 1941 yılında tekrar gündeme geldiği görülmüştür. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-332-1, s. 28.

Gölü: 60 bin dönüm arazi 426.000 liraya, Gavur Gölü: 150 bin dönüm arazi 350.000 liraya) Gavur Gölü'nün ıslah edilmesi karara bağlanır. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 122-129)

Şehrin bir diğer sorunu, Sular Fen İşleri Başkanı Muavininin kaleme aldığı 06.04.1932 tarihli yazıya göre, fen işleri eli ile yapılmayan sulama kanallarıdır. Bu işler köy halkının inisiyatifine bırakıldığı için üstünkörü açılan kanallar ile Aksu'dan sular çekilmiş, hareketsiz su birikintileri ise zamanla bataklığa evrilmişti. Suların köylülerin inisiyatifine bırakılması sonucunda bazı tarlalar gereğinden fazla su ile buluşurken, bazı tarlalar susuz kalmıştı. Mevcut sulama kanalları ise bazı zorbaların eline geçmiş, bu kişiler keyfi davranarak kimi tarla sahiplerine su verirken kimilerine vermemişlerdir. Sorun, beraberinde ara ara kanlı tartışmaları da getirmiştir. Köylüler, hakkı olan suya ulaşamayınca tarlalarını başkalarına devretmek durumunda kalmış, araziler bazı ailelerin elinde toplanmıştı. Toprağını elden çıkaran köylü fakirleşme durumunda kalmıştı. Bahsi geçen yazıdaki *"Cumhuriyetin demokrasi akide ve icraatı bu vilayete henüz girmemiştir"* ifadeleri dönemin Maraş'ının özeti gibidir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 130-132) Maraş'ta sulama hususi ve milli sulardan yapılmaktaydı. Tapulu arazilerdeki sular o arazinin sahibi inisiyatifindeydi. Milli sular ise nöbet usulü pirinç ekimi için verilmekteydi. Nöbet sırası ise belki yirmi yılda bir gelmekteydi. Dolayısıyla zaman zaman asayişi bozan bir mevzu oluşmaktaydı. Bu nedenle ivedi ile sulama mevzuu ıslahı yapılmalıydı. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 37-57) 30.03.1933 tarih 36336 numaralı Konya Milletvekili Ahmet Hamdi (Dikmen)'in raporu da bu mevzu ile alakalıdır. Ahmet Hamdi Bey önce devlete ait olan ancak satılmış su kaynaklarının tekrar devlete geçmesi ve acilen bir su kanunu yapılmasının gerekli olduğunu tavsiye eder. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 85-94)

Maraş'ın dönem için büyük sorunlarından biri de ulaşımdır. 1935 yılı raporlarından bu açıkça anlaşılmaktadır ve yol ve okul yapımına gerekli özen gösterilmemiştir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 3-12) Mitat Aydın'ın 20.06.1942 tarih 350 sayılı raporundan anlaşıldığı üzere zamanın şartlarında Maraş'ın kış aylarında kazaları ile irtibatı kesilmekteydi. Şehrin coğrafi durumu nedeniyle özellikle kış aylarında aksayan ulaşımın aslında yaz aylarında da pek farklı olmadığı görülmektedir. (CCA, 490-1-0-0/273-1091-2: 13-26)

Şehrin bayındırlık sorunlarının çözümü için gerekli çalışmalar 1940'lı yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Örneğin: 19.04.1945 tarihli belgede Köprüağzı İstasyonu'ndan Maraş'a uzatılacak demiryolunun zemin etüdünün tamamlandığı, Elbistan ovasının sulanması ile ilgili etüdlere başlanacağı, Maraş-Göksun yolunun yapılması için ise bütçelerinde yeterli kaynak olamaması dolayısıyla mümkün olmayacağı ifadeleri mevcuttur. Yine aynı tarihli belgede Maraş'ta Memleket Hastanesi olmadığı için merkezden bir hastane yapılması yönlü talebe karşılık, Maliye Bakanlığının 5000 lira tahsis ettiği ancak Sağlık Bakanlığının bütçesinin herhangi bir yardıma müsait olmadığı açıklanmıştır. (CCA, 490-1-0-0/687-336-1: 58-59)

Ekonomik Durum

Maraş, coğrafi konumu itibari ile Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın Anadolu ile bağlandığı ticaret yolu üzerinde idi. Doğal olarak şehrin ekonomisine etki etmiştir. XVII. yüzyılda şehre ikinci bedesten yapılması gerekmiştir. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dolayısıyla ekonomisinde bir gerileme gözlenmiş olmasına rağmen kısa sürede toparlanmış, gelirleri giderlerini geçmiştir. Bölgeye ilk fabrika 1924 yılında Mustafa Kemal'in önderliğinde açılmıştır. Maraş Çeltik Fabrikası; biber, pirinç ve un fabrikaları ile enerji santralini ihtiva etmekteydi. Kentin ekonomisi 1950'li yıllara kadar pirinç ekimine ve Adana'dan temin edilen iplikleri dokunmasına dayanmaktaydı. Bu yıllarda çorap üretimi de önemli bir kalem teşkil etmekteydi. 1956 yıllarında kente ikinci bir fabrika kurulur. Tüm bu gelişmeler, gerek Maraş köylerinden gerekse doğu ve güneydoğu bölgelerinden Maraş merkeze göçleri beraberinde getirmiştir. (Koç, 2009: 311-316)

1933 tarihli bir raporda Maraş'ın büyük bir köy havasında olduğu, her türlü medeniyet ölçütünden mahrum olduğu ifadeleri yer alır. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 85-94) Dönemin geçim kaynağı ekseriyetle tarımdı. Bağlantılı olarak sosyal hayatı da bu eksende şekillenmekte idi. O dönem için köylerde yaşayan çiftçilerin durumu iç açıcı değildi. Bu kişiler kendi topraklarında amele konumuna düşmüş, sefalet içinde yaşamaktaydı. Köylüler, seçimlerde kendi iradeleriyle değil, köyün ileri gelenlerinin işaret edecekleri kişilere oy veriyorlardı. Zira ekonomik olarak bu kişilerin boyunduruğunda idiler. Pirinç ekiminden dolayı Maraş'ta sulama çok önemliydi ve çoğu su kaynağı

çiftlik sahiplerinin elindeydi. Bir nevi köylüler de bu kişilerin esiriydi. Çiftçiler ve sanat erbapları genelde partiye meyilli idiler. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 12-19)

Hasan Reşit Tankut'un 12.01.1938 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderdiği rapor 05.06.1937 tarih, 4/1005 sayılı emir gereği seçim bölgesine yapılan gezi sonrası hazırlanmıştır. Buna göre; Pazarcık kazasının Gaziantep'e bağlanması sonrası il özel idaresinin maddi açıdan kötüleştiğini bu nedenle Pazarcık kazasının yeniden Maraş'a bağlanmasının uygun olacağı tavsiye edilir.[11] Zira Pazarcık, gelirleri giderlerinden fazla olan bir kaza idi ve Maraş bütçesine katkısı vardı. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 130-139) 12.01.1938 tarihli rapordan, Maraş'ta şaraplık üzüm üretildiği ve senelik otuz milyon kilo hasat yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak tekel idaresinin dikkatinin, üzüm cinsinde değişikliğe gidilmesi yönünde çekilmesi tavsiye edilmiştir. Çiftçiler için de bazı tavsiyeler vardır belgede. Misal: şehirde ikamet eden çiftçilere de tıpkı kırsalda yaşayanlara verildiği gibi ormanlık alanda makta[12] verilmesi talep edilmiştir. Elbistan ve Göksun'u istasyona bağlayan yol için düzeltme çalışmaları talep edilmiştir. Ayrıca istasyon yakınına buğdayların muhafazası için bir silo, bu mümkün değilse en azından bir ambar talebi de listede yerini almıştır. Bölgede keçi yetiştiriciliği yaygındı. Dolayısıyla yeni orman kanununun[13] halkta endişe yarattığı görülmektedir. Ekim alanlarının sulanma sorunundan bu raporda da bahsedilmiştir. Daha evvel defaatle dile getirilen bir mesele olmasına rağmen bu konuda herhangi bir revizyon yapılmadığı anlaşılmaktadır. Göksun'daki Ziraat Bankası sandığının kapatılıp işlemlerin Elbistan'da yürütülmesine bağlı olarak halk müşkül duruma düşmüştür. Dolayısıyla buraya yeniden bir Ziraat Bankası sandığı açılması istenmektedir. (CCA, 490-1-0-0/686-328-1: 130-139) Hayvancılık da şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahipti ve iyileştirilmesi için gerekli çalışalar yapılmalıydı. Örneğin 04.02.1941 tarihinde yapılan parti kongresi sonrası bazı talepler gerekli bürolara iletilmiştir. Buna istinaden 31.03.1941 tarihinde Ziraat Müdürü Cevdet Atanak tarafından parti il yüksek makamına cevap yazısı yazılmıştır. Bu yazıda hayvan ıslahı için köy bütçesine her sene boğa parası konulduğu ancak bu meblağın yeterli olmaması dolayısıyla yeni boğa alımı yapılamadığı; Andırın içinse bir veteriner talepleri olduğu görülmektedir. (CCA, 490-1-0-0/686-331-1: 32)

17.07.1943 tarih 4/2453 sayılı yazıya karşılık 27.11.1943 tarihinde Maraş Milletvekili Abdullah Yaycı tarafından bir rapor kaleme alınmıştır. Rapor, Maraş bölgesi gezilerek oluşturulmuştur. Raporda ekseriyetle bölgenin ekonomisi işlenmiştir. Maraş'ın I. Dünya Savaşı öncesi nüfusunun 60.000 olduğu ve zirai açıdan oldukça zengin ve bereketli topraklara sahip olduğu girizgâhı yapılmıştır. Coğrafi konumu itibariyle Anadolu'dan Suriye'ye geçen kervanların güzergâhı üzerinde yer alan kentin transit ticaret merkezi olduğu ve Suriye ve Mısır'a el işçiliği gerektiren dabaklık, bakırcılık, saraçlık, yemenicilik, demircilik ürünlerini ihraç eden konumda olduğu hatırlatılmıştır. Ancak son dönemlerde tren yoluna uzaklığı, kervancılığın bitmesi, el işçiliğinin yerini makineleşmenin alması, tohumların kötü olması nedeniyle mahsulün azalması ve Pazarcık'ın Gaziantep'e bağlanması gibi nedenlerden dolayı ekonomik bir çöküntünün baş gösterdiği bir yer halini aldığı gösterilmiştir. (CCA, 490-1-0-0/687-335-1: 31)

[11] 09.05.1944 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen yazıya göre Maraş Milletvekilleri tarafından verilen raporun işleme alınması neticesinde Pazarcık kazası 4529 sayılı kanunla Maraş Valiliğine bağlanmıştır. Bilgi İçin Bkz. CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-335-1, s. 9.

[12] Ormanda kesim yapılacak yer.

[13] Madde 41: Devlet ormanlarının ağaçlı yahut ormandan açılmış çıplak yerlerinde yaylak, kışlak, otlak ve sulama gibi hakları olanlar bu haklarının taallûk ettiği kısımlar ormanların içinde bulunuyorsa orman idaresi tarafından gösterilecek yollardan girip çıkmaya ve ağaçlarla fidanlara zarar yapılmaması için idare tarafından alınacak diğer nevi tedbirlere riayete mecburdurlar. Bu hak sahipleri tiftik keçisi, kara keçi ve deve hayvanlarını bu yerlere sokamazlar.
Madde 42: Devlet ormanlarındaki otlaklara hayvan sokulup otlatılmasına orman mühendisleri tarafından tanzim ve mafevk orman başmühendislerince tasdik olunacak plânlara göre Orman Umum Müdürlüğünün izni ile müsaade olunur. Plânda, otlatılacak hayvanların cins ve nevileri gösterilir. Yanmış olan orman yerlerine hiçbir suretle hayvan sokulamaz. Plânlar, otlak zamanından evvel tanzim ve tasdik olunur. Kuraklık gibi fevkalâde ahvalde Ziraat Vekâletinin izni ile muvakkat olarak Devlet ormanlarının zarar vermeyecek yerlerinde hayvan otlatılabilir. Bilgi İçin Bkz. T.C. Resmi Gazete, 18 Şubat 1937, Sayı: 3537, Kanun No: 3116, s. 7689-7690, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3537.pdf. 41. Maddeye aykırı davrananlar 5 ile 25 lira arası hafif para cezasına çarptırılırlar. 42. Maddeye uymayanlar ise ormanlık alana sokulan hayvan sayısına göre 50 liraya kadar hafif para cezası veya bir aya kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bilgi İçin Bkz. T.C. Resmi Gazete, 18 Şubat 1937, Sayı: 3537, Kanun No: 3116, s. 7693, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3537.pdf.

SONUÇ

CHP, ülkenin durumu hakkında ayrıntılı ve gerçek bilgilere sahip olabilmek adına görevlendirdiği müfettişlerin yanı sıra, bölge milletvekillerinden ve başka bölge milletvekillerinden yaptıkları ziyaretler sonrası da raporlar istemiştir. Bu raporlara ilaveten bu çalışmada, parti idare kurullarının toplantı raporları da incelenmiştir. Maraş için hazırlanan raporların ekseriyetle içerikleri aynıdır. Bu konulardan birisi Kürt meselesidir ve Kürt halkının Türkleştirilmesi gerektiği yönlü fikirler ağırlıktadır. Çerkez ve Alevilerin de zira aynı şekilde benzeştirilmesi salık verilmiştir. En önemli görülen sorunlardan biri ise kentin sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmesinin olmaması ve bunu aşma yolunda çalışmaların yetersiz kalmış olduğudur. Parti, çeşitli imkânları ile şehrin kültürel yönden canlanmasına önayak olmuştur. Örneğin: spor faaliyetleri ekseriyetle parti bahçesinde yer alan sahalar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İl İdare Heyeti raporlarından anlaşıldığı üzere parti üyelerinin okumuşluk oranı oldukça düşüktür. Kadın üyeler ise çok azdır ve okuryazarlık bu grup içerisinde daha da düşmektedir. Halkevi çalışmalarının yetersizliği ve iyileştirilmesi gerektiği en çok bahsi geçen konulardan bir diğeridir. Halk ile partinin bağlarını güçlendirmek, halka parti prensiplerini benimsetmek için mahalle ve köy halkodalarına büyük görev düşmektedir. Bu sebeple yaygınlaştırılmaları gerekmektedir ve elbette işler vaziyette olmalıdırlar. Tek parti yönetiminin bölgeye yansıması, parti ile hükûmet yetkilileri ve devlet idarecilerinin ortak çalışmalar içerisinde olmasından gözlenmektedir. Devlet ve partinin ortak hareket ettiği bu dönemde bile bütçe kıtlığı dolayısıyla birçok işe başlanamadığı ya da işlerin yarım kaldığı görülmektedir. Aynı gerekçe ile eğitim ve sağlık hizmetleri de yeterli seviyelerde değildir. Bölge için en büyük sorunlardan biri de bölge ailelerinden bazılarının parti ve kentin idaresini elinde tutmasıdır. Hatta parti yöneticileri de ekseriyetle uzun yıllar görevlerini devam ettirmişlerdir. 1945 sonrası belgelerde Pazarcık ve Afşin de yer almıştır. Zira Pazarcık tekrar Maraş'a bağlanmış ve Afşin (Efsus) de 1944'te ilçe merkezi olmuştur.

Özellikle Maraş için hazırlanan belgeler incelendiğinde kente dair sorunların açık şekilde merkeze iletildiği anlaşılmaktadır. Bu belgeler sorunların belirlenmesinde oldukça önemli kaynaklardı. Ancak çözüm konusunda partinin özellikle ekonomik nedenlerden dolayı eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Zira gerekli bürolara iletilen talepler ekseriyetle ekonomik yetersizliklerden dolayı olumsuz yanıtlanmıştır. Ancak yine de gerek bayındırlık işleri gerekse sosyo-kültürel alanda tedricen bir ilerleme de gözlenmiştir. Merkez tarafından halkın halkevleri ve halkodalarına yönlendirilmesi, burada parti prensiplerinin yayılması istenmiştir. Bunun da yeterli olmayacağı düşünülerek parti üyeliğinin teşvik edilmesi tavsiye edilmiştir. Ancak tüm bu talepler neticesinde bile raporlardan anlaşıldığı üzere parti prensiplerinin halka aktarılması konusunda yetersiz kalınmıştır. Çünkü yereldeki yetkililer gerekli özeni gösterememişlerdir. Raporlardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç da tek parti yönetiminde bu partide makam sahibi olmanın gücü de beraberinde getirdiğidir. Zira bu nedenle parti içinde de çatışmalar yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

Alpaslan, E. ve Kocaoğlan, H. (2022). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep ve Maraş Halkevi Öncülüğünde Dil Bayramı Kutlamaları, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 21, Sayı: 3, 1699-1719.

Avcı, R. (2014). "Kahramanmaraş'ta Eğitim", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bal, S. (2013). *CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği,* Belgi Dergisi, Sayı: 6, 731-741.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 1579-433-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 273-1091-2.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 612-127-3.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-328-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-330-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 686-331-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-332-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-335-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 687-336-1.

CCA, Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi, Yer: 989-830-1.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1927, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/52fa6430-bb23-4b92-b6b5-c3f67e957ff4/content, Erişim Tarihi: 16.01.2024.

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Doğanay, R, Çelik, A, (2019). *Cumhuriyet Halk Partisi Teftiş Raporlarına Göre Urfa İli ve Çevresindeki Sorunlar,* Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı II. Cilt, Editörler: Ahmet Aksın, Yavuz Haykır, Filiz Yıldırım, Hiper Yayınları, 101-121.

Döğüş, S. (2014). "XI.-XIV. Yüzyılda Maraş'ın Sosyal ve Kültürel Tarihi", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 33-34.

Eyicil, A. (2014). "Yakın Çağda Kahramanmaraş (1850-1920)" *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 55-58.

Gürbüz, M. (2014). "Kahramanmaraş İlinin Coğrafi Özellikleri", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 95-133.

Karayaman, M. (2018). *1935-1950 Yılları Arasında Kaleme Alınan CHP Parti Müfettiş Raporlarının Yerel Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi: Batı Anadolu Örneği,* XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 1-5 Eylül 2018), https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/22-MehmetKarayaman.pdf, ss. 427-458.

Koç, K. (2009). Tarih Boyunca Maraş Şehri'nin Gelişmesini Etkileyen Faktörler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21*, 311-326.

Özer, S. (2020). Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 41, 701-28.

Sancaktar, C. Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri, *Bilge Strateji,* Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 31-64.

Söylemez, F. (2014). "Yeni Çağda Maraş (1522-1789)", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şahin, G. (2016). *Chp Parti Müfettişlik Raporları'na Göre Kırşehir'de Siyasi, Sosyal Ve Ekonomik Hayat (1936-1947).* Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Cilt: 14, Sayı: 21.

Şavkılı, C. ve Gümüşalan, N. (2014). Cumhuriyet Döneminde Kahramanmaraş. *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şavkılı, C. ve Gümüşalan, N. (2014). "Cumhuriyet Döneminde Kahramanmaraş". *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

T.C. Resmi Gazete, 18 Şubat 1937, Sayı: 3537, Kanun No: 3116, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3537.pdf.

Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi: 30.11.2022.

Uyar, H. (1999). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları.

Yapıcı, H. (2021). *Parti Çalışma ve Müfettiş Raporlarına Göre CHP ve Hizipleşme: Kütahya Örneği,* Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S 70, 152-168.

Yetişgin, M. (2014). "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş'ın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu". *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Genel Koordinatör: Seydihan Küçükdağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Amâl-i Milliye'nin İki Nolu Nüshası Üzerine Tespitler

Observations on the Second Issue of Amâl-i Milliye

Ali AKYILDIZ
Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü
akyildiza461@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4593-8452

Öz: Millî Mücadele döneminde, Anadolu şehirleri kurtuluş mücadelesini ülke ve dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla gazeteler yayınlamıştır. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin etkisi altında hareket eden bu gazeteler, hemen hemen bütün Anadolu şehirlerinde yayın yapma gayreti içinde olmuşlardır. Millî Mücadele döneminde Maraş basını hakkında literatürdeki kanaat, *Amâl-i Milliye* gazetesinin tek nüshası olduğu yönündeydi. Yapılan yayınlarda, eldeki bu nüshanın 1 numaralı olduğu ve 29 Nisan 1920 tarihinde basıldığı ifade edilmiştir. Ancak yaptığımız taramada, ilk nüshasının daha erken bir tarihte yayınlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca tarihlendirme konusunda tekrarlanan ya da kabul gören eksik okumanın yaygın bir kanaat halini aldığı görülmüştür. Zira gazetenin 10 numaralı nüshası, 1 numaralı nüsha olarak yorumlanmıştır. Bir diğer önemli konu ise, arşivde yaptığımız taramada *Amâl-i Milliye*'nin 2 numaralı nüshasının tespit edilmesidir. İlgili nüsha transkript edilerek değerlendirilmiştir. Böylelikle Millî Mücadeleyi derinden yaşamış bir şehir olan Maraş'ın basın tarihi açısından *Amâl-i Milliye*'nin yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî mücadele, Amâl-i Milliye, basın, haber tetkiki, Maraş.

Abstract: During the period of the National Struggle, Anatolian cities published newspapers in order to announce the liberation struggle to the national and world public opinion. These newspapers, which acted under the influence of the National Defence Societies and endeavoured to publish in almost all Anatolian cities. The opinion in the literature about the Maraş press during the National Struggle period was that there was only one copy of the newspaper Amâl-i Milliye. In the publications, it was stated that this copy was numbered 1 and printed on 29 April 1920. However, in our research, it was determined that the first copy was printed at an earlier date. In addition, it has been observed that the repeated or accepted incomplete reading of the dating has become a widespread opinion. This is because copy number ten of the newspaper was interpreted as copy number one. Another important situation is the identification of copy number 2 of *Amâl-i Milliye*. In the article, this copy was transcribed and evaluated. In this way, it was tried to reveal the place and importance of *Amâl-i Milliye* in terms of the press history of Maraş, a city that experienced the National Struggle deeply.

Keywords: National struggle, Amâl-i Milliye, press, news analysis, Maraş.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'ne matbaanın gelişinin gecikmesi gazetecilik faaliyetlerinin Avrupa'ya göre daha geç başlamasına etki etmiştir. İstanbul'da yayınlanan ilk Türkçe gazete (1831) *Takvim-i Vekâyi*'dir (Yazıcı, 2010:490). Süreç içerisinde basın faaliyetleri hızlanarak gelişmiştir. Bu gelişim iktidarları basına karşı tedbirler almaya itmiştir. Nitekim II. Abdülhamit döneminde basına karşı ciddi yaptırımlar uygulanmıştır. Ancak basın, sansür politikasından güçlenerek çıkmıştır (Köksal, 2018:832). Öyle ki II.

Geliş Tarihi:03.01.2025 *Kabul Tarihi:05.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Akyıldız, A. (2025). Amâl-i Milliye'nin iki nolu nüshası üzerine tespitler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 273–284. Doi: 10.33437/ksusbd.1612691

Meşrutiyet'in ilanında basının etkisi büyüktür. Osmanlı yıkılış sürecinde ise azınlıkların hak arayışı onları kendi gazetelerini çıkarmaya itmiştir. Azınlık gazetelerine karşı milli refleksle hareket eden gazetelerin yanı sıra mevcut siyasi akımlar da basın yoluyla seslerini kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır. Osmanlı basınındaki bu çok renklilik I. Dünya Harbi'nden olumsuz etkilenmiş, gazetelerin tiraj sayısı düşmüştür (Ayhan, 2007:238-239). Mondros Mütarekesi'nden sonra ise işgallere karşı Türk halkının direniş süreci başlamıştır. Millî Mücadele dönemi olarak adlandırılan bu dönemde gazeteler Anadolu halkının sesi olmuştur.

Millî Mücadele döneminde haberleşme araçlarının kısıtlılığı gazeteleri vazgeçilmez haber aracı hüviyetine ulaştırmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki söz konusu dönemde gazeteler yaygın siyasi akımlar çizgisinde yayın yapabilmekteydi. İttihatçı, Müdafaa-i Hukuk, sol ya da hilafet yanlısı olarak tanımlanan gazetelerin yanı sıra azınlık basını da Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde yayın yapmıştır. Araştırmaya konu olan gazetenin siyasi misyonunu tespit etmek önemlidir. Zira ele alınan olaylar böylelikle daha rahat yorumlanabilir. Bu kanaate varmak için de etkili yöntemlerin başında köşe yazılarını takip etmek, kullanılan haber kaynaklarını belirlemek gelir. Gazeteler, köşe yazıları ile dünya görüşlerini kamuoyuna aktarmaktaydı. Millî Mücadele döneminde taşra gazetelerinde genelde bir köşe yazısı yayınlanmaktaydı ki bu yazı da genelde gazetenin mesul müdürü ya da baş yazarına ait olmaktaydı. Yazar kadrosunun genişliği hususunda *Hâkimiyet-i Milliye*'nin diğer gazetelerden ayrıldığını belirtmek gerekir.[1]

Millî Mücadele dönemi Maraş basını hakkında elde yeterli nüsha olmasa da resmi yazışmalar ya da hatıratlardan sınırlı da olsa bir basın hayatı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mecmua, risale ya da ceride tarzındaki yayınların şehrin kurtuluşuna etkisi büyüktür. Bu bağlamda Avukat Mehmet Ali Kısakürek'in hazırladığı el ilanı şeklindeki beyanname şehrin kurtuluş mücadelesini ateşlemiştir.[2] Millî Mücadele döneminde Maraş'ta matbaa ve gazete hayatının varlığına işaret eden arşiv belgeleri de bulunmaktadır. Bu belgelerden biri *İntibah* gazetesi ile ilgilidir. Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nden çıkan 2 Nisan 1919 tarihli belgeye göre Maraş'ta *İntibah* gazetesinin yayına başlayacağı ancak sorumlu müdür olarak imtiyaz başvurusunda bulunan Doktor Mustafa'nın daha önce mahkûmiyet kararı almasından dolayı imtiyaz izninin gerçekleşemeyeceği ifade edilmiştir. Bu konuda itiraz başvurusunda bulunanlar ise Doktor Aryan ve Vartan efendilerdir (BOA, DH. HMŞ., 4/12, 2 Nisan 1919). Ermeni azınlık tebaasından olduğu anlaşılan bu kişiler, itirazları ile milli bir gazete çıkarılmasını engelleme gayretinde oldukları yorumu yapılabilir. Zira belgede geçen Doktor Mustafa'nın Maraş Kurtuluş Harbinde önemli görevler ifa eden Doktor Mustafa[3] ile aynı kişi olma ihtimali yüksektir. Doktor Mustafa'nın gazete imtiyazı başvurusunun kanuni olarak engellenmesi Matbuat Nizamnamesi ile ilgilidir. Söz konusu Matbuat Nizamnamesi, Meclis-i Mebusan'da 1909 yılında kabul edilmiş olup cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yürürlükte kalmıştır (Topuz, 2019:132-133). Nizamname, gazete ve matbaa açılmasını düzenleyen maddelere sahiptir. İlgili nizamnamenin ikinci maddesine göre bir yıl ve üzerinde mahkûmiyet kararı alan kişiler, gazete müdür mesulü olamayacağı gibi gazete çıkarma imtiyazı da elde edemeyeceği şeklindeydi.[4] *İntibah* gazetesinin yayın hayatına başlaması konusunda arşivde başka bir belge tespit edilememiştir. Söz konusu dönemde Maraş'ta İngiliz işgali hâkim olduğu için *İntibah* gazetesinin de yayın hayatının başlamadan bitmiş olması kuvvetli muhtemeldir.

---

[1] *Hâkimiyet-i Milliye* geniş yazar kadrosuna sahipti. Yazar kadrosundaki belli başlı isimler arasında Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Tevfik, Ruşen Eşref, Hüseyin Ragıp, Mahmut Esat, İzzet Ulvi, Tevfik Rüştü, Yusuf Akçura gibi simalar yer almıştır. Ayrıntı için bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yay., Tisa Matbaası, Ankara 1981, s. 12

[2] Avukat Mehmet Ali Kısakürekzade Maraş Kalesinden Türk Bayrağının indirildiğini görünce "Alemi İslam'a Hitap" başlığında el ilanı şeklinde beyanname yazarak şehir halkını, bayrağı kaledeki göndere çekmesi hususunda ayağa kalkmaya davet eder. Bu ilan Maraş'ın önemli yerlerine bırakılınca şehir halkı galeyana gelerek Fransız işgalcilere meydan okurcasına kaleye çıkarak yeniden Türk bayrağını göndere çeker. Ayrıntı için bkz. Adil Bağdadlılar, *İstiklal Harbinde Maraş*, Kervan Yay.,1974, s. 59

[3] Doktor Mustafa 1882 yılında Maraş'ta doğmuş, 1324 yılında Tıbbıyeyi Şahaneyi bitirmiştir. Birinci Dünya Harbinde Cemal Paşa maiyetinde bulunmuştur. Millî Mücadele döneminde Maraş'a dönerek şehir halkını işgalcilere karşı örgütlemede önemli görevler ifa etmiştir. Doktor Mustafa şehir harbinde durumun kötüleşmesi üzerine Fransız komutanla müzakere bulunmak üzere Amerikan Kolejine gider ancak bu girişim esnasında Doktor Mustafa ve arkadaşı Hüsni Efendinin şehit edildikleri anlaşılmıştır. Ayrıntı için bkz. Cengiz Şavkılı, "Doktor Mustafa Efendi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. 3, Kahramanmaraş 2019, s.132-133

[4] Söz konusu madde İstanbul'da vekiller arasında tartışma konusu olsa da mahkûmiyet kararı alan kişilere imtiyaz verilmemesi Meclis-i Mebusan da kabul edilmiştir. Kanun tasarısı görüşmeleri için bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/mmbd01ic01c005ink119.pdf, Erişim Tarihi , 09.07.2.24

Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta basın hayatının varlığını ortaya koyan bir diğer belge Dâhiliye Nezaretine sunulan arzuhalde tespit edilmiştir. Söz konusu belge 9 Nisan 1919 tarihli olup Çavuş Eminzade Halil tarafından yazılmıştır (BOA, DH. EUM.AYŞ., 13/54/6). Arzuhalde Maraş'ta görev yapmış olan Süvari Binbaşı Mazhar Bey ve eniştesi hakkında bazı şikâyetler sıralanmıştır. Arzuhale göre Süvari Binbaşı Mazhar Bey'in şehirdeki görevi esnasında kendisine ekonomik çıkar sağladığı iddia edilmiştir. Arzuhalin dikkat çeken diğer boyutu ise Binbaşı Mazhar Bey'in eniştesi Tahsin Efendinin Maraş'ta *Öğüt* adlı gazete çıkarması ile ilgili şikâyettir. Söz konusu gazetenin siyasi içerikli olduğu ve Müslüman halkı gayri Müslimlere karşı kışkırtacak şekilde yayın yapması eleştirilmiştir. Arzuhalde vurgulanan diğer nokta *Öğüt* gazetesinin İngilizlerin Maraş'ı işgal etmesine kadar yayın yaptığı bilgisidir (BOA, DH. EUM.AYŞ., 13/54/5). Arzuhale binaen kovuşturma yapılmış ve Maraş Mutasarrıflığı tarafından şikâyet konusu cevaplandırılarak Dahiliye Nezaretine sunulmuştur.

Maraş Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen cevabi yazıda Mazhar Bey'in seferlik esnasında şehirde kısa bir süreliğine Menzil Nokta Kumandanlığı Vekaleti görevinde bulunduğu ifade edilmiş. Tahsin efendi ise ziraatle uğraşan bir kişi olarak tanımlanmış. Arzuhaldeki iddiaların bu kişileri sevmeyenler tarafından dile getirildiği bildirilmiştir. Ancak Mutasarrıflık cevabi yazısında *Öğüt* gazetesi ile ilgili bir yorumda bulunmamıştır (BOA, DH. EUM.AYŞ., 13/54/1). Bu yazışmaların gerçekleştiği dönemde şehirdeki İngiliz işgal güçlerinin de varlığını da hesaba katmak gerekir. Söz konusu yazışmalar Maraş'ta *Öğüt* adlı gazetenin yayın yaptığını ortaya koymaktadır. Arşivde *Öğüt* gazetesi ile ilgili başka bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak ilgili yazışmalar Maraş'ta matbaa ve basın hayatının varlığına ışık tutmaktadır. Bu canlılığın 22 Şubat 1919'da İngilizlerin Maraş'ı işgal etmesiyle durduğu da anlaşılmaktadır. Şehirdeki İngiliz işgali ve akabinde başlayan Fransız işgalinde de bu durgunluğun devam ettiğini vurgulamak gerekir. Şanlı direnişle 12 Şubat 1920'de Maraş'taki emperyalist işgal sonlandırılmıştır. Böylece Maraş'ta yeniden gazete ve basın faaliyetlerinin başlamasına imkân doğmuştur. Nitekim kurtuluştan yaklaşık bir buçuk ay sonra şehirde yeniden gazetecilik faaliyetleri başlamıştır.

Millî Mücadele döneminde Maraş'ta yayınlanan ve günümüze nüshası ulaşabilen tek gazete *Amâl-i Milliye'*dir. *Amâl-i Milliye*'nin Millî Kütüphanede bulunan 10 nolu nüshası muhtelif araştırmalara konu olmuştur. *Amâl-i Milliye* konusunda yapılan araştırmalarda gazetenin 10 nolu nüshasının, 1 nolu nüsha olarak transkript edilerek yorumlandığı görülmüştür. İlgili nüshadan yola çıkarak "29 Nisan 1920" tarihi ile neşriyatın yayın hayatına başladığı bilgisi muhtelif çalışmalarda paylaşılmıştır.[5] Oysaki ilgili gazete sayfası dikkatli incelediğinde 10 nolu nüshanın ön sayfasında numro sayısını ifade eden yazıda 1 rakımın yanında nokta bulunmaktaki bu durum sayıyı iki basamaklı hale getirmektedir. Bu şekliyle gazete numarası "1" yerine "10" rakamı şeklinde okunmalıdır.[6] Hatalı okuma *Amâl-i Milliye*'nin Milli Kütüphane'deki kayıt bilgisinde de yer almaktadır. Bu kayıt bilgisinin de araştırmacılara yanlış referans olduğunu belirtmek gerekir. Milli Kütüphane'deki kayıt sisteminde araştırmacılara sunulan dijital arşivde, gazetelerin tarih künyesi ile gazete nüshasındaki bazı tarihlerin verilen künye bilgisi ile uyuşmadığı da tarafımızca tespit edilen bir diğer husustur. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 6 Şubat 1921 tarihli ve 101 nolu nüshası Milli Kütüphane dijital arşiv sisteminde 6 Şubat 1920 tarih ile sınıflandırılarak araştırmacılara sunulmaktadır(dijital-kutuphane.mkutup). Bu durum araştırmacıların gazetelerin tarihlendirilmesinde arşiv kayıt bilgisinden ziyade incelenen gazetedeki tarihi referans alarak hareket etmeleri gerektiğini de ortaya koymaktadır. Zira tarihlendirme konusunda yapılacak eksik bilgilendirme çalışmaların güvenilirliğine zarar vermektedir.

*Amâl-i Milliye'*nin literatürdeki mevcut nüshası, 1 nolu yayın olarak ele alınıp yorumlanmıştır. Gazete numarasının hatalı okunduğu iddiamızın bir diğer delili de başka bir nüshanın tarafımızca tespit

[5] *Amâl-i Milliye* hakkında yapılan araştırmalarda on numaralı nüsha bir nolu okunarak yorumlanıştır. Söz konusu çalışmalar için bkz. Suat Zeyrek, Millî Mücadele yıllarında Maraş'ın düşünce yapısı ve seviyesine bir kanıt: "Amali Milliye" Gazetesi, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C. 3, 4-6 Ekim 2012, Kahramanmaraş / editör Cevdet Kabakcı, Serdar Yakar, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., ss. 369-383**;** Muhittin Eliaçık, "Amâl-i Milliye Gazetesinde Maraş ve Milli Mücadele'ye Dair Ayrıntılar", *Milli Mücadelede Güney Cephesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s 148-157; Yusuf Tombul, "Cumhuriyet Dönemi Maraş basını ve bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişiminin basındaki yansımaları(1923-1990)", s. 31-39, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2021; Tülay Aydın, "Amali Milliye", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C.1, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, Editör İbrahim Solak, Kahramanmaraş 2017, s. 284

[6] *Amâl-i Milliye*'nin on nolu nüshası için bkz. Ek. 1

edilmiş olmasıdır. Gazete nüshaları toplu olarak tek bir arşivde bulunmamaktadır. Nitekim arşiv sahasında yaptığımız taramada *Amâl-i Milliye* gazetesinin 2 nolu nüshası Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) arşivinde tespit edilmiştir.[7] Söz konusu 2 nolu nüsha 1 Nisan 1336/1920 tarihlidir[8]. İlgili nüsha, eldeki mevcut nüshadan (29 Nisan 1920) daha eskidir. Bu durum da *Amâl-i Milliye*'nin 10 nolu nüshanın, 1 nolu olarak hatalı okunduğunu ortaya koymaktadır. Zira TİTE Arşivi'ndeki 2 nolu nüsha, 1 nolu olduğu iddia edilen nüshandan yaklaşık bir ay evvelki bir tarihi içermektedir. *Amâl-i Milliye*'nin ilk nüshasının 29 Nisan 1920 olamayacağını ortaya koyan bir diğer haber de *İrâde-i Milliye*'de yayınlanmıştır. *İrâde-i Milliye* 22 Nisan 1920 tarihli nüshasında "düşman istilasından son defa kendi hayat ve namusunu salabeti imanıyla kurtaran sevgili Maraş'ta *Amâl-i Milliye* namında bir gazete intişara başlamıştır" ifadeleriyle gazetenin yayına başladığı bilgisini iyi dilek başarı temennisiyle okurlarına duyurur (İrâde-i Milliye, 22 Nisan 1336/1920, sayı 38, s. 4). Bu haberin tarihi de literatürde bir nolu nüsha olduğu iddia edilen *Amâl-i Milliye* nüshasından bir hafta daha evvelki bir tarihe tekabül etmektedir. Buda gösteriyor ki TİTE Arşivinde bulunan *Amâl-i Milliye* nüshası eldeki en eski tarihli gazetedir.

İki Nolu Amâl-i Milliye Gazetesi

Amâl-i Milliye toplamda dört sayfa olup nüshası üç kuruştan satılmaktadır. Bu ücret dönemin diğer gazetelerinin fiyatlandırması ile de benzerlik göstermektedir. Zira *İrâde-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* de üç kuruştan satılmaktadır. *Amâl-i Milliye* "Haftada iki defa Maraş'ta intişar eyleyen siyasi milli bir gazetedir" başlığıyla yayınlanmaktadır. Bu başlığın hemen üstünde ise ay ve yıldız motiflerinin arasında "Metalib ve Amâl-i Milliyenin Müdafiidir" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade *Amâl Milliye*'nin eldeki iki nüshasında da yer almakta olup diğer nüshaların da bu başlık altında yayınlandığı kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu ifade, gazetenin milletin istek ve arzuları doğrultusunda çalışacağını vurgulamaktadır. Ayrıca bu söz *İrade-i Milliye*'nin mevcut nüshalarında da ilk sayfasında yer almıştır. Bu durum *Amâl-i Milliye*'nin şekilsel ve içerik olarak da Millî Mücadele yanlısı basını takip ettiğini ortaya koymaktadır.

*Amâl-i Milliye'*nin İki nolu nüshası, 1 Nisan 1920'de yayınlanmıştır. Bu tarihten hareketle *Amâl-i Milliye*'nin ilk nüshası "25-30 Mart 1920" arasındaki bir tarih diliminde basılmış olmalıdır. Gazetenin imtiyaz sahibi Hacı Nuri, sorumlu müdürü İsmail Hakkıdır. 10 nolu nüshada ise sorumlu müdür tanımlanırken Ayaşlızade İsmail Hakkı ifadesi yer almıştır (Amâl-i Milliye, 29 Nisan 1336/1920, sayı 10, s. 1). *Amâli Milliye*'nin iki nüshasında da Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen, milli duygulara hitap eden yazılar ve haber içerikleri mevcuttur. *Amâl-i Milliye*'nin iki nolu nüshasındaki köşe yazısı "Vahdet İhtiyacımız" başlığını taşımakta olup yazının altında M. H. İmzası bulunmaktadır. Dönem koşullarında yazarların köşe yazılarını mahlas ya da isimlerini kısaltarak yazmaları olağan bir durumdur.

"Vahdet İhtiyacımız" başlıklı köşe yazısında her milletin birlik şuurunu takip edip, koruması gerektiği vurgulanmıştır. Bu düsturu takip etmeyen ulusların parçalandığına tarihin şahitlik ettiği izah edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin dünyaya meydan okurken küçüle küçüle Anadolu'ya sıkıştığı, Çanakkale Boğazı'nın şehitler vererek kurtarıldığı ancak mütareke sonrası Adana, Maraş, Urfa gibi şehirlerin işgal edildiği vurgulanmış. Özellikle "Maraş fecaisinin" bizzat şahidi oldukları bu durumun birlikten uzaklaşıldığı için yaşandığı ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca başkentin işgal edildiği, hükümetin ise hükümsüz hale geldiği bu duruma karşı milli ve dini birliktelikle karşı konulabileceği vurgulanmıştır. İşgalcilerin Hristiyan kimlikleri ile Müslümanlara zarar verdiği bu nedenle bir sancak altında birleşilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. "Hep birlikte vatan ve dinimizin muhafazasına çalışalım" ifadeleriyle işgalcilere karşı birlikte hareket etmek gerekliliği üzerinde durulmuştur ("Vahdet İhtiyacımız", Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). Dönemin şartları göz önüne alındığında birlikteliğin önemini yansıtan yazının kurtuluş harekâtına toplum nazarında destek sağlayacağı açıktır.

Amâl-i Milliye'nin ikinci sayısında yayın hayatına yeni başlamış gazetenin izleri görülmektedir. Zira gazete sayfalarında sayfa numarası bulunmamakta yayın akışında ise haberlerin kaynağı olarak "mevsuken istihbar edildiğine" göre ya da "mevsuken haber alınmıştır" gibi güvenilir haber kaynağı denilerek havadisler sunulmuştur. Tabi burada vurgulanması gereken bir diğer nokta başlıca haber kaynağı olan Anadolu Ajansı ancak 6 Nisan 1920'de kurulabilmiştir. Anadolu Ajansı'nın Türkiye'deki gazetelere etkin şekilde haber sağlamasının da zaman aldığını hesaba katmak gerekir. *Amâl-i Milliye*'de

[7] *Amâl-i Milliye*'nin, TİTE Arşivindeki iki nolu nüshası için bkz. Ek 2
[8] Tarih çevirmede Türk Tarih Kurumu çeviri sistemi kullanılmıştır.

mühim haberler başlığında Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden haberler sunulmuştur. İzmit, Adapazarı, Bilecik bölgesindeki İngiliz işgal faaliyetlerinden tafsilat verilmiştir. Kuva-yı Milliye'nin bölgede İngilizlere direndiği hatta Kuva-yı Milliye tarafından İngilizlere gönderilen iki kişilik müzakere heyetinin esir edildiği aktarılmıştır. İngilizlerin bölgedeki hâkimiyetini korumak adına asker sevkiyatı yaptığı habere yansımıştır. Zira Geyve Boğazını kaybeden İngiliz işgal birlikleri İzmit'i kaybetmek istemiyorlardı. Bu nedenle 25/26 Mart 1920 tarihi içerisinde üç tren dolusu asker İzmit'e sevk edilmiştir. Haberin detayında İngilizlerin Geyve den çekilirken 40 ölü ve yaralı verdiği buna mukabil "elhamdü Kuva-yı Milliye'den zayiat olmadığı" bildirilmiştir ("Mühim Haberler", *Amâl-i Milliye*, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). Görüldüğü üzere Arapça şükürler olsun anlamına gelen kelime ile milli kuvvetlerin Geyve'deki başarısı aktarılmıştır. Söz konusu haber *Açık Söz* gazetesinde 28 Mart 1920 nüshasında benzer şekilde yayınlanmıştır ("Mühim Haberler", Açık Söz*,* 28 Mart 1336/1920, sayı 40, s. 2). Yaklaşık dört gün sonra haberin *Amâl-i Milliye*'de yayınlanması haber trafiğinin Anadolu'da etkin şekilde işlediğine de kanıttır. Haber akışında dikkat çeken diğer bir yön ise İngiliz birliği içindeki isyandır. Haberde İngiliz birliklerinin azami çoğunluğunun Hintlilerden oluştuğu, İzmit ve Derince'de bulunan Hint askerlerinin dindaşlarına karşı zulme varan uygulamalarına karşı isyan ettikleri bunun üzerine İngilizlerin bölgeye iki torpido ile dört yüz silahlı bahriyeli gönderdikleri, söz konusu birliğin ordugaha sevk edildiği bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca Bolu Bilecik sancaklarındaki ahalinin Lefke'yi[9] ele geçirmiş olan Kuva-yı Milliye'ye katılmış oldukları bildirilmektedir. Haberin detaylarına bakıldığında Marmara Bölgesi içindeki sıcak çatışma alanında Kuva-yı Milliye'nin, İngiliz işgalcilere karşı etkin bir direniş ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu direniş İngilizlerin Anadolu işgalinde kendi ordularını kullanmak yerine Yunan kuvvetlerinin desteklemesinin de bir nedeni olabilir. Zira Anadolu coğrafyasındaki olası kayıplar İngiliz Hükümeti'ni iç ve dış politikada zor duruma düşürecek niteliktedir.

Amâl-i Milliye'nin haber akışında işgal edilen yerlerdeki yönetim etkinliğinin emperyalist güçlerde olduğu fazlası ile hissedilmektedir. Nitekim "İstanbul ahvali" başlığında İstanbul'un İngilizlerin şiddetli kontrolü altında olduğu, işgalcilerin hükümete zor kullanarak istediklerini yaptırdıkları, bütün iletişime sansür uyguladıklarının haber alındığı ifade edilerek denetimin işgalcilerde olduğu izah edilmiştir. "İstanbul Hükümeti'nin verdiği emirler kendi arzu ve irade-i siyasiyle olmadığı" anlaşılmıştır yorumuyla başkentteki durum özetlenmiştir ("Son Haberler", Amâl-i Milliye*,* 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). İstanbul'un Osmanlı Hükümet'i kontrolü dışında olduğu vurgulanırken Anadolu'da milli kuvvetlerin etkin olduğu haber akışında hissedilmektedir. Nitekim Anadolu'da işgal edilmemiş bölgelerde tren hatlarının muntazam çalıştığı haberleştirilmiştir. Haberin detayında Ankara, Eskişehir, Bilecik, Afyon Karahisar, Konya Ulukışla şimendifer hatları üzerinde heyeti askeriyenin denetimi altında trenlerin muntazam şekilde işlemekte olduğu ifade edilmiştir (Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2).

Amâl-i Milliye'nin iki nolu nüshasında Güney Cephesinde işgalcilere karşı verilen mücadeleden de detaylar bulunmaktadır. Haçin (Saimbeyli) bölgesinde Ermeni çetelerinin Kuva-yı Milliye tarafından kuşatıldığı Fransız kuvvetlerinin Pozantı'ya çekildiği bilgisi paylaşılmıştır. Bu haberi destekleyen başka bir pasajda ise Niğde Kuva-yı Milliye'sinin Adana kuzeyindeki Karaisalı'da faaliyete başlaması üzerine Fransızların Pozantı ve Tarsus üzerindeki kuvvetlerini çekmek zorunda kaldıklarının haber alındığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Çifte Han ile Pozantı arasındaki köprü civarında verilen mücadelede Fransızların sekiz kayıp verdiği, makineli tüfenk ile birçok el bombasının ganimet olarak alındığı, "tarafımızda hiç telefat olmamıştır düşman rücuattadır" yorumuyla kayıp veren düşmanın çekildiği bilgisi paylaşılmıştır ("Mühim Haberler", Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). Haberde iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan biri çatışmanın Pozantı yakınındaki köprüde gerçekleşmesidir. Bölgede akarsu ağı fazla olduğu için Adana Cephesinde köprüler stratejik önem taşımışlardır. Nitekim Fransızlar bölgedeki köprüleri korunaklı hale getirip nöbetçilerle, silahlı tertibatla kontrol etmeye çalışmışlardır. Kuva-yı Milliye ise baskınlar yaparak bu tedbiri etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Adana Cephesi'nde köprüler, şimendifer hatları, tüneller çatışma sahası haline gelen stratejik noktalardır. Bu tür çatışma alanları Adana Cephesindeki Kuvayı Milliye'nin yazışmalarında sıklıkla yer almıştır.[10] Haberde dikkat çeken diğer nokta Niğde Kuva-yı Milliyesi'nin Adana Cephesi'ne katkısı ifadesidir.

[9] Bilecik'e bağlı Osmaneli ilçesinin eski adı Lefke'dir. Ayrıntı için bkz. Refik Arıkan, "Sakarya Nehri ve Osmaneli", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 2023, s. 1399

[10] Adana Cephesindeki Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleriyle ilgili yazışmalar için bkz. *Millî Mücadelede Adana Cephesi*, Haz. Mustafa Toker, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 2021

Niğde Kuva-yı Milliye'sinin Adana Cephesi'ne destek olması Sivas Kongresi'nden sonra gerçekleşen bir durumdur. Zira Mustafa Kemal Paşa işgalcilere karşı bölgede direnişi örgütlemek üzere silah arkadaşlarını vazifelendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tekelioğlu Sinan Bey takma adıyla anılan Edirneli Yüzbaşı Ali Ratip Bey'i Adana'daki Kuvayı Milliye hareketini toparlamak üzere görevlendirmiştir. Tekelioğlu Sinan Bey hatıratında, bölgeye Niğde üzerinden gelerek Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığında Batı Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı yaptığını ifade etmiştir ("Adana Cephesi Hatıramdan", *Dirlik*, 2 Mayıs 1965, s. 3). Tekelioğlu Sinan Bey ilk örgütlenmesini de Niğde'de yaparak bölgeye hareket etmiştir. Söz konusu faaliyetler *Dirlik* gazetesinde hatırat serisi başlığında detayları ile yayınlanmıştır. Tekelioğlu Sinan Bey Niğde üzerinden gelerek Karaisalı'da karargâh kurarak bölgedeki Fransız işgalini kırmıştır. *Amâl-i Milliye*'nin haberinde geçen Niğde Kuva-yı Milliye'sinin bölgede etkin olması haberi, Tekelioğlu Sinan Bey'in faaliyetleri ile ilgili olmalıdır.

Amâl-i Milliye'nin Güney Cephesi ile ilgili duyurduğu başka bir haberde Katma'dan Kilis'e gelen Fransız birliği hakkında teferruat bulunmaktadır. General refakatinde beş yüz piyade, yüz süvari ve birçok nakliye kolundan oluşan birliğin dün Katma'dan Kilis'e ulaştığı Ermeni ve Fransızların merasimi ile karşılandıkları aktarılmıştır. General şehre girer girmez beyanname yayınladığı da ifade edilmiştir. Beyannamede Fransızların burada Anadolu'nun muhafazası için bulunduklarını, bölgedeki çete ve eşkıyaların temizlenmesinde halktan yardım beklendiği duyurulmuştur. Söz konusu beyanname işgalcilerin Anadolu halkı üzerindeki propaganda girişimlerinin bir örneğidir. Ahalinin beyannamedeki bu çağrıya karşılık vermediği de haber içeriğinde aktarılmıştır. *Amâl-i Milliye*'nin iki nolu nüshasında Güney Cephesindeki gelişmeleri konu alan resmi tebliğler de yayınlanmıştır.

*Amâl-i Milliye'*de 5. Kafkas Tümen Kumandanı Cemil Cahid imzalı resmi duyuru yayınlanmıştır. Duyuruda gece gündüz silah atılmasının asayişsizlik belirtisi olduğundan silah atılmasının yasaklanması, silahların jandarma tarafından toplanması, düğün ya da muhtelif zamanlarda ateş edilmesinin yasak olduğu ilan edilmiştir ("Tamim Resmi", Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). Diğer bir resmi ilan ise Kuva-yı Milliye tarafından yayınlanmıştır. İlgili tebliğ'de Güney Cephesinde Fransızlara karşı Kuva-yı Milliye'nin verdiği mücadeleden detaylar bulunmaktadır. "Tebliğ-i Resmi" 26 Mart 1336/1920 tarihini taşımakta olup Kilis'ten Antep'e doğru hareket eden Fransız birliği hakkında bilgiler vermektedir. Söz konusu birlik üç yüz piyade, yüz süvari ve altmış kadar araba kuvvetinde olup dört toptan ibaretti. Kilis'ten Antep'e hareket eden birliğe Kuva-yı Milliye tarafından muhtelif mahallerde baskın niteliğinde operasyonlar düzenlendiği aktarılmıştır. Bu baskınlarda Fransızların zayiatı bilinmemekle beraber kaybın fazla olduğu tahmin edildiği, Kuva-yı Milliye'de ise yalnızca beş, altı yaralı olduğu kaydedilmiştir ("Kuva-yı Milliye Tebliğ-i Resmisi", Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). Resmi tebliğin devamında Osmaniye'deki Haruniye Cephesi'nden de detaylar bulunmaktadır. Kuva-yı Milliye'nin, Haruniye'de Fransızlara tahsis edilen Amerikan Eytamhanesi'ni işgalcilerden arındırmak için teşebbüste bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak işgalciler, Ermeni yetim çocukları düşünmediği gibi bölgeye Bahçe ilçesinden Fransız destek kuvveti sevk etmiş, bu nedenle Kuva-yı Milliye'nin de bölgeden çekilerek eski mevzilerine döndüğü aktarılmıştır. "Kuva-yı Milliye tebliğ-i resmisi"'inde dikkat çeken nokta Haruniye'deki yetimhanenin kullandırılması dolayısıyla Amerikalıların tarafsız davranmadığının vurgulanmasıdır. Bu yorum dikkat çekmektedir. Zira Millî Mücadele sürecinde Fransızlar; Antep, Maraş, Adana gibi işgal ettiği şehirlerde Amerikan hastanesi, Amerikan yetimhanesi ya da Amerikan koleji binalarını birer üs merkezi gibi kullanmışlardır.[11] Söz konusu tebliğden Amerikan misyonu temsilcilerinin bu kullanıma karşı açık bir tavır almadığı anlaşılmaktadır.

Kuva-yı Milliye tebliğ-i resminin son kısmında Kurt Dağından Ahvadini'ye hareket eden beş yüz kişilik Fransız kuvvetinin Kuva-yı Milliye tarafından pusuya düşürüldüğü, Fransızların burada büyük kayıplar verdiği, kurtulabilen yüz kadar Fransız askerinin Ekber İstasyonu'na sığındığı Kuva-yı Milliye'nin çok fazla silah, cephane ve muhtelif ganimet elde ettiği kayıt edilmiştir. Söz konusu bölge Suriye'nin kuzeyinde olmalıdır. Tebliğden de anlaşıldığına göre Fransız işgalcilere karşı Güney Cephesinde çok yönlü mücadele verilmektedir. Şu anki Türkiye-Suriye sınırı dışında kalan bölgeyi de içine alacak şekildeki direniş hareketinin yansımaları tebliğde görülmektedir. Tebliğ, resmi bir kurumun

[11] Fransızlar Maraş'ta şehre hakim noktada bulunan Amerikan Kız Kolejini üs olarak kullanmışlardır. Bkz. Yaşar Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atam, Ankara 2015, s. 193; Antep'te de Amerikan Koleji Fransız karargahı konumunda idi. Bkz. Ayhan Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yay., Kayseri 1994, s. 91

kaleminden çıkmış gibidir. Öyle ki Kilis, Osmaniye ve Suriye'nin kuzeyinde verilen mücadelenin harp raporu şeklindedir. Bu da gösteriyor ki bölgedeki Kuva-yı Milliye hareketi bir plan ve disiplin içerisinde hareket etmiştir. Söz konusu tarihte TBMM'nin dahi açılmadığı düşünülürse Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının ne kadar sistemli hareket ettiğini de ortaya koymaktadır. Bu mücadele gücü Güney Cephesinden Fransızların çekilmesine etki edecek ana unsurlardan biridir.

Amâl-i Milliye'de uluslararası basından da haberler yer almıştır. 2 Nisan 1920 tarihli nüshada yer alan söz konusu haberlerin bir kısmı benzer şekilde 1 Nisan 1920 tarihli *İrade-i Milliye* gazetesinde yer aldığını da belirtmek gerekir. Bu durum *Amâl-i Milliye*'nin haber kaynaklarından birinin *İrâde-i Milliye* olduğunu ortaya koymaktadır. Zira dış basından alınan haberlerin veriliş sırası dahi Sivas'taki *İrâde-i Milliye*'nin 34 nolu nüshası ile benzerdir (İrâde-i Milliye, 1 Nisan 1336/1920, sayı 34, s.2). Söz konusu haberin içeriği Fransızca yayın yapan *Matin* gazetesinden alınmış olup Pasajda boğazların her iki yakasının tarafsız hale gelmesi hususunda henüz antlaşma sağlanmadığı bilgisi paylaşılmıştır. Dış basın kaynaklı diğer bir haber "İsviçre Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"'yle ilgilidir. Söz konusu cemiyet Türk aydınları tarafından İsviçre'de kurulmuş bir dernekti (Mutlu, 2012: 77). Cemiyetin Anadolu'da meydana gelen olaylar nedeniyle yayınladığı beyanname haberleştirilmiştir. Beyannamede Ermenilerin Avrupa'da yaptıkları kara propagandanın uydurma olduğu ilan edilmiştir.

*Amâl-i Milliye'*nin iki nolu nüshasında Orta Doğu'dan da haberler sunulmuştur. Mısır'da Zağlul Paşa'nın evinde elli altı üyeden oluşan bir kongre toplandığı ve söz konusu toplantıda Mısır'ın bağımsızlığını ilan edildiği ifade edilmiştir. Haberde geçen Sa'd Zağlul, Cezayir'den Mısır'a göç eden Türk kökenli aileye mensup olup Paris Üniversitesi'nde hukuk bölümünden mezun olmuş, Mısır'ın bağımsızlığı için ömrünü vakfetmiş önemli bir şahsiyettir (Görgün, 2008: 378-379). Haberde her ne kadar Mısır'ın bağımsızlığı ilan edilse de bu sürecin nihayete ulaşması İngilizlere karşı verilen yoğun diplomasi mücadelesinden sonra ancak 1922 yılı içerisinde gerçekleştiğini de belirtmek gerekir. *Amâl-i Milliye*'nin İngilizlerin etkin olduğu coğrafyadaki haberleri Orta Doğu ile sınırlı değildir. Hindistan coğrafyasından da haber yapılmıştır.

Amâl-i Milliye Hindistan'ın Kalküte şehrinde hilafet cemiyetlerinden oluşan konferansın toplandığını, burada birlik kararı alındığını ve 29 Şubat'ta *Tımes*'a çekilen telgraf ile bu birlikteliğin dünyaya duyurulmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Hindistan'daki 70 milyon Müslümanın, İngiliz ticari emtiasını boykot edeceği iddia edilmiştir. Haberin devamındaki pasajda Lonrda'dan alınan haber de paylaşılmıştır. Haberin içeriğinde Anadolu'da görev yapan İngiliz rahibin Avam Kamarasına sunduğu bir rapor konu edinilmiştir. Raporda Üsküdar'daki bazı İngiliz askerlerinin dahi Anadolu'ya sevk olunmayı kabul etmediği bilgisi paylaşılmıştır (Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1336/1920, sayı 2). *Amâl-i Milliye*'nin bu haberi, benzer şekilde *Açık Söz*'ün 28 Mart 1920 ve *Hâkimiyet-i Millye*'nin 29 Mart 1920 nolu nüshasında paylaşılmıştır.[12] Bu durum *Amali Milliye*'nin Anadolu basınını dikkatle takip ettiğini de ortaya koymaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer nokta bu haberin Fransız basınında da haber yapılmış olmasıdır. 10 Mart 1920 tarihli *Le Temps* gazetesinde bu haberin içeriği mevcuttur. *Le Temps*'in haberinde Hint Müslümanlarının Kalküte'de Mart 1920'de "Halife Konferansı" topladığı, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması için propaganda sona ermezse Hint Müslümanlarının İngiliz mallarını boykot edecekleri bilgisi paylaşılmıştır (Akyüz, 1988:146-147). Bu haberin benzer şekilde *Amâl-i Milliye*'de yayınlanması yerel ve uluslararası basının da dikkatle takip edildiği kanaatini oluşturmaktadır. Anadolu işgalinin baş aktörlerinden olan İngilizleri konu alan bu haberler uluslararası arenada İngiliz Hükümeti'ni zor duruma düşürecek nitelik taşımaktadır. Özellikle hilafet cemiyetlerinin ortak kanaat bildirecek şekilde adım atmaları, İngilizleri sömürge ve işgal topraklarında Müslüman ahaliye karşı politikalarında daha hassas davranmalarını gerekli kılmaktadır.

Amâl-i Milliye'nin on nolu nüshası farklı çalışmalarda transkript edilip yayınlandığı için bu çalışmada ayrıca ele alınmamıştır. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki *Amâl-i Milliye*'nin on nolu nüshası, iki nolu nüshanın devamı niteliğinde yayın anlayışına sahiptir. On nolu nüshada "Altın Ordu" başlığındaki köşe yazısı dikkat çekmektedir. Söz konusu yazı Oğuz imzasıyla kaleme alınmıştır. Yazıda Millî Mücadeleyi gerçekleştiren Kuva-yı Milliye ordusu Altın Ordu olarak tanımlanmıştır. Makalede milli bilinci uyandıracak nitelikte etkili cümleler bulunmaktadır. "Türkler bugün hayat ve ölüm diyerek

[12] "Mühim Haberler", *Açık Söz*, 28 Mart 1336 (1920), sayı 40, s. 2; "İstihbarat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Mart 1336 (1920), sayı 18, s. 4

kılıçlarını sıyırmış, zafer veya hiç diyerek düşmana hücum etmişlerdir" cümlesiyle Kurtuluş Savaşının varlık ya da yokluk savaşı olduğunun altı çizilmiştir ("Altın ordu", *Amâl-i Milliye*, 29 Nisan 1336/1920, sayı 10). Söz konusu nüshada İrade-i Milliye başlığı altında haber kesitleri bulunmaktadır. Bu haberlerin de *İrâde-i Milliye* gazetesinden alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Amâl-i Milliye'nin ne kadar süre yayın yaptığı bilinmemektedir. Günümüze yalnızca iki nüshanın ulaşmış olması *Amâl-i Milliye*'nin uzun süre yayın yapmadığı kanaatini de oluşturmaktadır. Bu süre Millî Mücadele dönemi ile sınırlı olabilir. Diğer taraftan *Amâl-i Milliye*'nin yayın süreci ile ilgili yorum yapabileceğimiz bir haber Adana'da yayınlanmıştır. *Yeni Adana* gazetesinde 1921 yılı içerisinde bir tayin haberi yapılmıştır. Haberin içeriğinde *Amâl-i Milliye* Gazetesi yazarlarından Abdullah Cevdet Bey'in, Adana Sanayi Mektebi Türkçe öğretmenliğine atandığı duyurulmuştur. ("Tayin", Yeni Adana, 24 Aralık 1337/1921, s. 4). Bu pasajdan çıkaracağımız ilk sonuç *Amâl-i Milliye*'nin 1921 yılı aralık ayında yayın faaliyetlerini sürdürmüş olmasıdır. İkinci önemli çıkarım gazetenin yazar kadrosunda Türkçe öğretmenine yer vermiş olmasıdır. Şunu da vurgulamak gerekir ki Millî Mücadele döneminde öğretmenler gazetelerin yazar kadrosunda yer alarak köşe yazıları ile basına önemli katkılar sunmuşlardır. Nitekim *Açık Söz*'ün baş yazarı İsmail Habib Sevük Kastamonu Sultanisi Edebiyat öğretmenidir (Eski, 1998: 11). *Yeni Adana* gazetesi yazarı Ahmet Remzi Yüreğir Bey Darülmuallimin mezunu olup bir süre öğretmenlik yapmıştır (Kocabaşoğlu vd, 2019: 312). *Albayrak* yazarlarından Müştak Sıtkı Dursunoğlu da muhtelif okullarda edebiyat öğretmeni olarak görev yapmış bir diğer yazardır.[13] *Amâl-i Milliye* de Anadolu basınının öncü gazeteleri gibi yazar kadrosunda öğretmenlere yer vermiştir.

SONUÇ

Maraş, İstiklal Harbi'nde kendini kurtararak önemli bir misyonu gerçekleştirdiği gibi şehirdeki mücadeleden kısa bir süre sonra gazete çıkartarak Millî Mücadele'nin haklı sesini ulusal ve uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. *Amâl-i Milliye'*nin yayın hayatına 1920 Martının son haftasında başladığı anlaşılmaktadır. Eldeki iki nüsha üzerinden gazete değerlendirildiğinde geniş bir yazar kadrosuna sahip olduğu söylenebilir. Zira mevcut iki nüshada köşe yazıları farklı isimler tarafından kaleme alınmıştır. *Amâl-i Milliye'*deki haber içeriklerinin *İrâde-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye*, *Açık Söz* gibi Millî Mücadele yanlısı gazetelerden alıntılanarak yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu durum gazetenin Millî Mücadele yanlısı duruşunun yalnızca ismiyle sınırlı olmadığını da ortaya koymaktadır. Ayrıca Kuva-yı Milliye'nin resmi tebliğlerinin gazetede bulunması ve köşe yazılarındaki mesajlar *Amâl-i Milliye*'nin Kemalist ya da Millî Mücadele yanlısı olarak tanımlanması gerektiğinin de kanıtlarıdır. *Amâl-i Milliye*'nin Güney Cephesi ile ilgili haberleri diğer gazetelere göre daha zengin haber içeriğine sahip olduğunu belirtmek gerekir. *Amâl-i Milliye*'nin iki nolu nüshasında 1920 yılının mart ayındaki askeri ve siyasi gelişmelerle ilgili detaylar bulunmaktadır. Anadolu'nun farklı şehirlerinde işgalcilere karşı verilen mücadelenin detayları, direniş hareketinin de büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda komşu coğrafyalardan haberlerin de gazetede yer alması Anadolu basının zenginliğini yansıtmaktadır. *Amâl-i Milliye*'nin başka nüshalarının keşfinin gazetenin niteliği konusunda yeni kapılar açacağı açıktır. Ancak *Amâl-i Milliye*'nin savaş koşullarında yayın yapması ve arşivcilik geleneğimizin eksiklikleri nedeniyle bu kıymetli yayından sınırlı sayıdaki nüsha ile haberdar olabildik.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, DH. HMŞ., 4/12/1, 2 Nisan 1335.

BOA, DH. EUM.AYŞ., 13/54/1-5, 23 Haziran 1335

BOA, DH. EUM.AYŞ., 13/54/6, 9 Nisan 1335

[13] Sıtkı Dursunoğlu hakkında bilgi için bkz. *Sıtkı Dursunoğlu*, Haz. Komisyon, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1953

Süreli Yayınlar

Açık Söz, 28 Mart 1336/1920, sayı 40, s. 2

Amâl-i Milliye, 2 Nisan 1136/1920, sayı 2

Amâl-i Milliye, 29 Nisan 1336/1920, sayı 10

Dirlik, 2 Mayıs 1965, s. 3

Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1920, sayı 18, s. 4

İrâde-i Milliye, 1 Nisan 1920, sayı 34

İrâde-i Milliye, 22 Nisan 1336/1920, sayı 38

Yeni Adana, 24 Aralık 1921, s. 4

Araştırma-İnceleme Eserler

Akbıyık, Y. (2015). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atam Yay..

Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, TTK*.

Arıkan, R. (2023). Sakarya Nehri ve Osmaneli, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 1394-1418

Aydın, T. (2017). "Amali Milliye", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C.1, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, Editör İbrahim Solak, ss. 284.

Ayhan, B. (2007). *Millî Mücadele'de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*, Tablet Yay.

Bağdadlılar, A. (1974). *İstiklal Harbinde Maraş*, Kervan Yay..

Dursunoğlu S. (1953). Haz. Komisyon, Güzel İstanbul Matbaası..

Eski, M. (1998). *İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları*, ATAM Yay.

Eliaçık, M. (2015). "Amâl-i Milliye Gazetesinde Maraş ve Milli Mücadele'ye Dair Ayrıntılar", *Milli Mücadelede Güney Cephesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.148-157.

Görgün, H. (2008). "Sa'd Zağlul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı, ss. 378-379

Kocabaşoğlu, U. ve Akan, A. (2019). *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Köksal, A. (2018). "II. Abdülhamit Dönemi'nde Gazetecilik Mesleğine Dair Muhtelif Görüşler", *Türk Basın Tarihi*, C. II, Atam Yay., ss. 821-850.

Mutlu, C. (2012). "İsviçre'de Osmanlı Devleti Aleyhinde Faaliyetler ve Türklerin Teşkilatlanması (1918-1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 65-86

Öztoprak, İ. (1981). *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yay., Tisa Matbaası.

Öztürk, A. (1994). *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yay., Kayseri 1994.

Şavkılı, C. (2019). "Doktor Mustafa Efendi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 132-134.

Toker, M. (2021). *Milli Mücadelede Adana Cephesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay.

Tombul, Y. (2021). Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990), [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Yazıcı, N. (2010). "Takvîm-i Vekâyi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı, C. 39, ss. 490-492.

Zeyrek, S. (2012). Milli Mücadele yıllarında Maraş'ın düşünce yapısı ve seviyesine bir kanıt: "Amali Milliye" Gazetesi, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C. 3, 4-6 Ekim 2012, Kahramanmaraş, editör Cevdet Kabakcı, Serdar Yakar, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., ss. 369-383.

Elektronik Kaynaklar

Milli Kütüphane, Süreli Yayınlar, *Hakimiyet-i Milliye*, (Çevrimiçi), https://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/1528#tab_15_2, 8 Temmuz 24.

Meclis-i Mebusan, Zabıt Ceridesi, ''Yüz On Dokuzuncu İnikat 14 Temmuz 1325'' (Çevrimiçi) https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmb1ic01c005/mmbd01ic01c005ink119.pdf, 9 Temmuz 2.

EK-1

10 Nolu Amâl-i Milliye Gazetesi, 11 Şaban 1338/29 Nisan1336/29 Nisan 1920

(★ پنجشنبه ۱۱ نیسان ۱۳۳۸ و ۲۹ آذار ۱۳۳۶ ★)

S. N. Gerçek

صاحب امتیاز: حاجی نوری

ادرس: مرعش ـ آمال ملیه

مدیر مسئول آباشلی زاده: ؟

اسماعیل حقی

امال ملیه

هر خصوص ایچون مدیر مسئوله مراجعت ایدیله جکدر.

آتی آیلغی یوز آلتمش غروشدر

(★ عطا لب وامال ملیه‌نك مدافعیدر. ★)

نسخه سی اوچ غروشدر

نسخه سی اوچ غروشدر.

نومرو ۱۰۰

﴿ هفته ده ایکی دفعه مرعشده انتشار ایدن سیاسی ملی غزته در. ﴾

برنجی سنه

﴿ آلتون اردو ﴾

تاریخك هجرا ومدنس صحیفه‌لرنده یاد وتقدیردن محروم، یکسر وبتم بردوره شامت واردر ...

کشورلر فتح ایلیان ... تاجدارلر اسیر ایدن ومحور کائناتی تبدیل ایدمرك ادوار تاریخیه‌ده بردور مخصوص کشادایدن تورك استیلای جهانی، احداث واداره ایلیان ایلخانلرك، خاقانلرك جهان آرا اردوسی، او عظیم واستیلاجو آلتون اردو ...

ایشته بودور شهانك عنوان ذی شانی ایدیدی.

شرقدن غربه ... قدرکن جوبه ودون ساحه فسیحه، شمالیه اردو، اردو ... جهان، جهان ... قبیله قبیله قوشوشان، هجوم ایدن! وموجود ملتلرك متفسخ ومتردی نسللرینی احیا ایلیه‌رك برصفحه حیاتدار میدانه کتیرن، تورك استیلای جهانك طوفان ذی حیات سیاری، پر عظمت وهیبتلی آلتون اردو تاریخ ملیتك برشهنامه ذی وقاریدر.

یمش عصردن بری قینه کیر میان تورك قلنجی، جهان جهانبانلرینی صکره‌دن دوام سکون واستراحته صوقولادی، ویرینه یشیل، سوکلی یلدیرمزی عهد وسائیت خلافته استیلا واشغال ایلیان مسکین وعادی دشمنلرك سینه‌سنه احترامارینه توجیه اولندی.

قلنج ... نه متواضع، فقط نه تاثرین وحیاتبخش برآلتمر! دور حماست وسرداندنك یادکار شعشعه‌داری اولان قلنج، عزیز بوردومزك استحلاصی ایچون نه مبارك ومتین بر واسطه، شجاعتی اولمشدر؟

شهردن شهره، جبهه‌دن جبهه‌یه ... ودشمندن دشمنه صالدیران هر ضربه‌سنده جزو وطنك بر نقطه‌سنی یدد دشمندن قورتاران بوقدسی آلته، بوتمثال شجاعت حیدریدن یك حرمت ویلك تقدیر ...

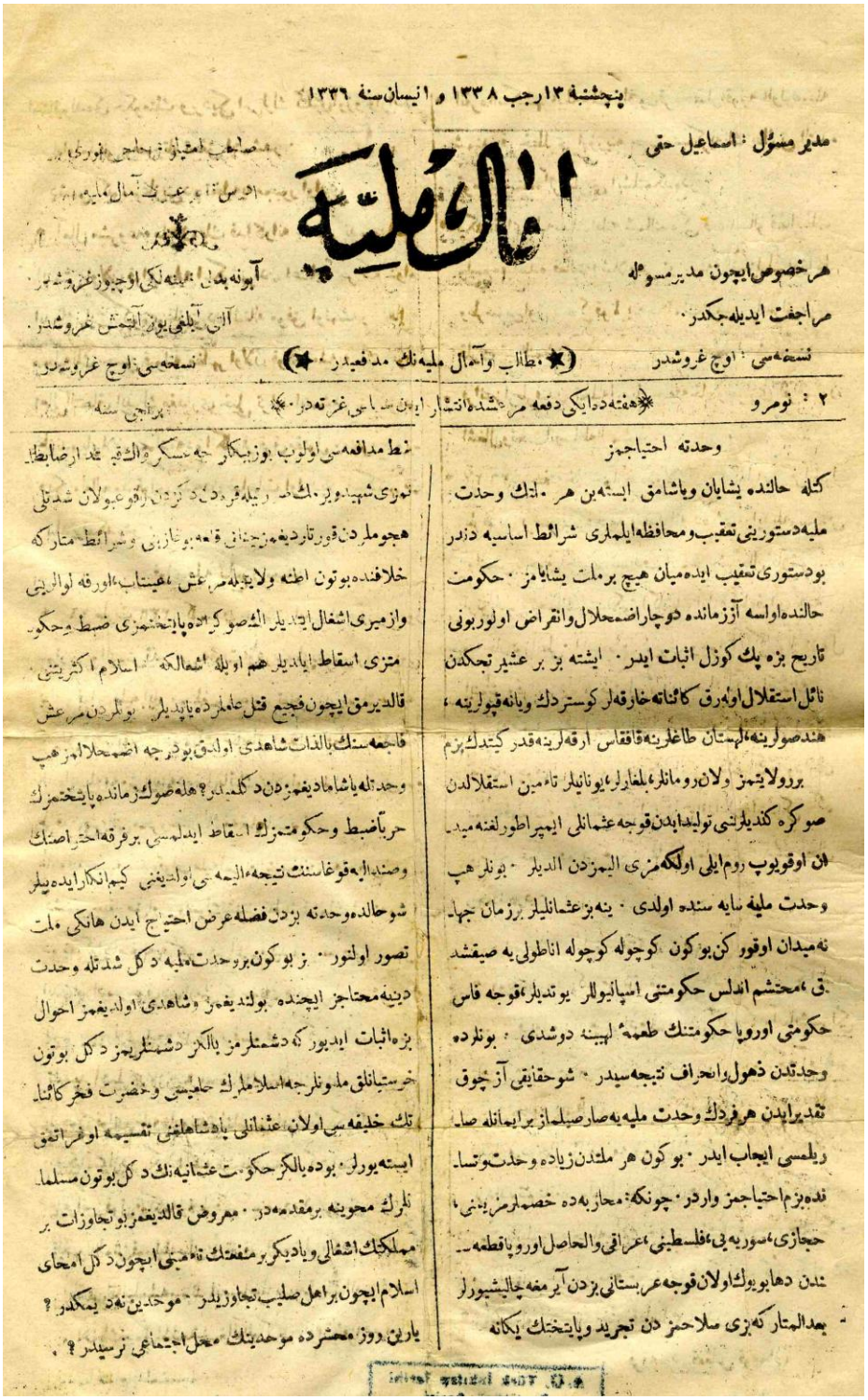
تورك ملتی، اسلام امتی، نه ولود، نه ایچلی بر صحنه حیاتدر. کیکلردن قلعه، کوکدلردن سپر ... وقانلردن چاغلایان میدانه کیدن تورك فدا کارلغی، نه یتمز برمتیع نه توکمز بر محزن حیات ایمش یارنی ...

قانقاسك سماوی وزمردی شاهقه لرنده ... غالیچیانك جبال برف آلودنده ... سینانك فیضای اتشینده ونهایت عراقك صحرای دورنده بش سنه، بلا آرام یشینه قوشوشان، بوغوشان، وصاواشان تورك اولادلری، بوگونده وطن ایچون، دین وملت ایچون، جبهه جبهه ... سپر سپر کوردور ... حربدن حربه، دشمندن دشمنه صالدیر یوردلر.

یکرمی عصر اولکی آلتون اردونك بوگونکی شکل انتشینه ... یکرمی عصر اولکی تورکلکك بوگونکی نسل شجاعی تاریخك برتکرر ووقایعك بردوردائم اولدیغنی نه بلیغ ایات ایله کوستریور

82-317

Ek-2
2 Nolu Amâl-i Milliye gazetesi 13 Recep 1338/ 1 Nisan 1336/ 1 Nisan 1920

پنجشنبه ۱۳ رجب ۱۳۳۸ و ۱ نیسان سنه ۱۳۳۶

مدیر مسؤل : اسماعیل حقی

آمال ملیه

صاحب امتیاز : حاجی نوری

ادرس : [illegible] آمال ملیه

هر خصوص ایچون مدیر مسؤله مراجعت ایدیله جکدر .

آبونه بدلی : ملیه نك اوچ آی غروشدر .

آلی آیلغی یوز آلتمش غروشدر .

نسخه سی : اوچ غروشدر (★ مطالب وآمال ملیه نك مدافعیدر . ★) نسخه سی اوچ غروشدر

۲ : نومرو ★ هفته ده ایکی دفعه مرتشده انتشار ایدن سیاسی غزته در . ★ برانجی سنه

وحدته احتیاجمز

کله حالنده یشایان ویاشامق ایسته ین هر ملتك وحدت ملیه دستوریني تعقیب ومحافظه ایلملری شرائط اساسیه دندر بو دستوری تعقیب ایده میان هیچ بر ملت یشایامز . حکومت حالنده اواسه آز زمانده دوچار اضمحلال وانقراض اولور بونی تاریخ بزه پك کوزل اثبات ایدر . ایشته بز بر عشیر تجکدن نائل استقلال اولدیغمز کائناته خارقه لر کوسترمدك ویانه قپولرینه ، هندصولرینه ، لهستان طاغلرینه قافقاس ارقه لرینه قدر کیتدك بزم بروزلایتمز ولان رومانلر ، بلغارلر ، یونانیلر تامین استقلالدن صوکره کندیلرینی تولیدایدن قوجه عثمانلی ایمپراطورلغنه میدان اوقویوپ روم ایلی اولمکه مزی الیمزدن الدیلر . بونلرهپ وحدت ملیه سایه سنده اولدی . ینه بز عثمانلیلر برزمان جهانه میدان اوقور کن بوکون کوچوله کوچوله اناطولی یه صیقشدیق ، محتشم اندلس حکومتی اسپانیولر یوتدیلر ، قوجه فاس حکومتی اوروپا حکومتلرینك طعمهٔ لهیبنه دوشدی . بونلرده وحدتدن ذهول وانحراف نتیجه سیدر . شوحقایقی آز چوق تقدیر ایدن هر فردك وحدت ملیه یه صارصیلماز بر ایمانله صاریلمسی ایجاب ایدر . بوکون هر ملتدن زیاده وحدت وتسانده بزم احتیاجمز واردر . چونکه : محاربه ده خصملرمز یمنی ، حجازی ، سوریه لی ، فلسطینی ، عراقی والحاصل اوروپا قطعه سندن دهابیوك اولان قوجه عربستانی یوزدن آیرمغه چالیشیورلر بعدالمتار که بزی سلاحمزدن تجرید ویاپتختك یکانه نقطه مدافعه سی اولوب بوزبکلر جه عسکر وافکار قیمتدار ضابطانمزی شهید ویرملك ، رقیله قرداشلرینی قانلر اقوعبولان شدتلی هجوملردن قورتاردیغمز جیهاتی قلمه بوغازینی وشرائط متارکه خلافنده بوتون اطنه ولایتله مرعش ، عینتاب ، اورفه اولالرینی وازمیری اشغال ایدیلدیکی اثنده پایتختمزی ضبط وحکومتمزی اسقاط ایدیلر هم اوبله اشغالکه اسلام اکثریتی قالدیرمق ایچون فجیع قتل عملرده یاپدیلر . بونلردن مرعش فاجعه سنك بالذات شاهدی اولدیغمز بودرجه اضمحلالمزهب وحدتله یاشامادیغمزدن دکلمیدر ؟ هله صوك زمانده پایتختمزك حربا ضبط وحکومتمزك اسقاط ایدلمسی برفرقه احتراصنك وصندالیه قوغاسنك نتیجه الیمه سی اولدیغنی کیم انکار ایده بیلر شوحالده وحدته یوزدن فضله عرض احتیاج ایدن هانکی ملت تصور اولنور . بزبوکون بروحدت ملیه دکل شدتله وحدت دینیه محتاجز ایچنده بولندیغمز وشاهدی اولدیغمز احوال بزه اثبات ایدیور که دشملرمز یالکز دشملریمز دکل بوتون خرستیانلق ملدونلرجه اسلاملرك جامیسی وحضرت فخر کائناتك خلیفه سی اولان عثمانلی پادشاهلغنی تقسیمه اوفراتمق ایسته یورلر . بوده یالکز حکومت عثمانیه نك دکل بوتون مسلمانلرك محوینه برمقدمه در . معروض قالدیغمز بو تجاوزات بر مملکتك اشغالی ویادیکر بر مملکتك تاممی ایچون دکل امحای اسلام ایچون بر اهل صلیب تجاوزیدر . موحدین نه ده یمکدر ؟ یارین روز محشرده موحدیتك محل اجتماعی ترسیدر ؟ .

[illegible]

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Sağ Popülist Söylemde Güvenlikleştirme ve Yeniden Yaratılan Kırılganlık: Almanya, Fransa ve Hollanda Örnekleri

Securitization in Right Populist Discourse and Recreated Vulnerabilities: The Cases of Germany, France and the Netherlands

Fatmanur KAÇAR AŞCI
Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
fatmanurkacar@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-5436-8183

Veli ÖZDEMİR
Öğr. Gör. Dr., Işık Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
veliozdemir@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7694-5818

Öz: Popülist söylemlerde güvenlik, esas olarak sıradan insanların kimliği ve bu kimliğe yönelik elitlerin dile getirmediği tehditler tarafından şekillendirilir. Popülist söylemlerde güvenlikleştirme dışlama siyaseti ve siyaset kurumunu etkisiz hale getirmeyle bağlantılıdır. Halka veya halkın kimliğine/kültürüne yönelik varoluşsal bir tehdit ancak popülist aktörün kasıtlı olarak saldırgan bir siyasi üslup kullanmasıyla önlenebilir ve bu üslup popülist aktörlerin kendileri tarafından popülist aktörün arkasında toplanmak için varoluşsal bir krize ihtiyaç duyulduğuna işaret eden bir aciliyet duygusuyla şekillendirilir. Ancak popülist söylemlerde güvenlikleştirme, Kopenhag Okulu'nun elitist ve yukarıdan aşağıya bir süreç olarak gördüğü geleneksel güvenlikleştirme yaklaşımına tam olarak uymamaktadır. Nitekim popülist söylemlerde güvenlikleştirme yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru olarak iki yönlü ortaya çıkmaktadır. Popülist söylemlerde güvenlikleştirme geleneksel güvenlik aktörlerini ve devlet elitlerinin otoritesini sorgulamakta ve başta siyasi elitler olmak üzere geleneksel kurumları halka tehdit olarak tanımlamaktadır. Bu çalışma, Avrupa'daki sağ popülist partiler arasında yer alan Almanya için Alternatif Partisi (AfD), Özgürlük Partisi (PvV) ve Ulusal Birlik Partisi (RN)'nin mültecileri halkın güvenliğine yönelik nasıl tehdit olarak tasvir ettiklerini incelemektedir. Çalışmanın dönemi olarak 2017-2022 yılları arasındaki seçim kampanya görselleri ve söylemleri seçilmiştir. Bu çalışmanın temel argümanı, sağ popülizmin, korunmaya ihtiyacı olduğu iddia edilen halka karşı popülist liderlerin söylem ve görsellerle hitap etmesiyle ayırt edilen ve süreklilik arz eden bir güvenlikleştirme tarzı olarak anlaşılabileceğidir. Ayrıca popülist güvenlikleştirme süreçleri çift yönlü bir olgu olduğu için mülteci sorununa siyasi bir çözüm bulunmasına katkıda bulunmamakta, aksine söz konusu ülkelerin toplumsal ve siyasi güvenliğini etkileyen yeni krizler ve kırılganlıklar yaratmaktadır. Bu bağlamda popülizmin farklı karakterizasyonları, güvenlikleştirme teorisi ve popülist söylemlerde güvenlikleştirme süreçleri açıklanmış, sağ popülist partilerin mülteci meselesini nasıl güvenlikleştirdiği konusu Müslüman ve gayrimüslim mülteciler örneği üzerinden analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağ-popülizm, söylem analizi, görseller, güvenlikleştirme.

Geliş Tarihi:02.10.2024 *Kabul Tarihi:02.12.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*

Atıf: Kaçar Aşcı, F. & Özdemir, V. (2025). Sağ popülist söylemde güvenlikleştirme ve yeniden yaratılan kırılganlık: Almanya, Fransa ve Hollanda örnekleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 285–300. Doi: 10.33437/ksusbd.1559942

Abstract: In populist discourses, security is mainly shaped by the identity of ordinary people and the unspoken threats to this identity by elites. Securitisation in populist discourses is linked to the politics of exclusion and the neutralisation of the political institution. An existential threat to the people or the identity/culture of the people can only be averted by the populist actor's deliberately aggressive use of a political style, which the populist actors themselves shape with a sense of urgency that signals the need for an existential crisis to rally behind the populist actor. However, securitisation in populist discourses does not fit neatly into the traditional securitisation approach of the Copenhagen School, which sees it as an elitist and top-down process. Securitisation in populist discourses emerges in two directions: top-down and bottom-up. Securitisation in populist discourses questions traditional security actors and the authority of state elites and defines traditional institutions, especially political elites, as a threat to the public. This study analyses how the Alternative for Germany (AfD), Party for Freedom (PvV) and Rassemblement National (RN), which are among the right-wing populist parties in Europe, portray refugees as a threat to public security. Election campaign images and discourses between 2017 and 2022 were selected as the study period. The main argument of this study is that right-wing populism can be understood as a persistent mode of securitisation that is distinguished by populist leaders' use of discourse and visuals to address a public that is allegedly in need of protection. Moreover, since populist securitisation processes are a two-way phenomenon, they do not contribute to finding a political solution to the refugee problem but rather create new crises and vulnerabilities that affect the social and political security of the countries in question. In this context, different characterisations of populism, securitisation theory and securitisation processes in populist discourses are explained, and how right-wing populist parties securitise the refugee issue is analysed through the example of Muslim and non-Muslim refugees.

Keywords: Right-wing populism, discourse analysis, visuals, securitization.

GİRİŞ

Sağ partilerin yükselişi, yeni tehditlerin ortaya çıkması ve özellikle düzensiz göç ve mülteci akını Avrupa'yı yeni krizlerle karşı karşıya bırakmıştır. Sağ popülist partiler bu krizleri ve siyasi olguları gündemde tutmak, seçim kazanmak ya da amaçlarına ulaşmak için güvenlikleştirmiştir. Ancak liderlerin kullandığı güvenlikleştirici söylemler popülizmle birleşmiş ve yeni bir güvenlikçi dil ve uygulamaları ortaya çıkmıştır. Popülizm ile şekillenen bu yeni güvenlikçi dil, tüm tehditlerin karşısında halkı konumlandırmış ve geleneksel devlet ya da ulusal güvenlik yaklaşımından farklılaşmıştır. Bu süreç aynı zamanda Avrupa parti sisteminin yeniden araştırılmasına ve yeni güvenlik tehditlerinim neler olduğuna yönelik araştırmaları da hızlandırmıştır. Popülistlerin düzenli olarak güvenlik kavramına ve dünyadaki güvenlik sorunlarına atıfta bulunmaları onları önemli aktörler haline getirmiştir. Popülist söylemlerde, insanların kimliği doğası gereği her zaman tehdit altındadır ve sürekli olarak yeniden vurgulanması gerekir. Bu tehdit ise "varsayılan homojen/yekpare halk kitlesi ile kendini özdeşleştiren popülizm söylemi 'biz/halk ve ötekiler' karşıtlığı ile çift katlı dikey bir yapılanma oluşturarak halkın üstündeki ötekiler, toplumdaki entelektüeller, ekonomik ve siyasi seçkinler; aşağısında olanlar ise alt tabakada yer alan halkın saflığını bozan suçlular, yabancılar, göçmenler" gibi gruplar olmuştur (Çetin: 2021, 5) Nitekim Ulusal Birlik Partisi (RN)[1] lideri Marine Le Pen (2017, 2022) iktidarı ve elitleri ihanetle suçlamış ve Müslüman göçmenleri kültürlerini tehdit eden suçlu ve işgalci olarak tanımlamıştır. Yine Özgürlük Partisi (PvV) lideri Geert Wilders COVID-19 salgınında bile Müslümanları ve iktidarı tehdit olarak tanımlamış ve benzersiz bir güvenlikleştirme söylemine başvurmuştur. Bu liderler aynı zamanda geleneksel güvenlik kurumlarına karşı derin bir güvensizlik duymuş, istihbarat ve savunma kurumlarını "halkın gerçek güvenlik ihtiyaçlarına" karşı bir tehdit olarak tanımlamışlardır (Orban, 2018; Le Pen, 2017; Wilders, 2021). Polonya'daki Hukuk ve Adalet Partisi ve Avusturya'daki Özgürlük Partisi de benzer söylemlerde bulunmuştur.

Bununla birlikte Avrupa'da popülizmin yükselmesi, yeni tehditlerin oluşması ve özellikle düzensiz göç ve mülteci akınıyla birlikte güvenlikleştirme çalışmalarının da sayısı artmıştır. Nitekim Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu “güvenlik” tanımı ve güvenlikleştirme teorisi üzerine birçok çalışma ve araştırma yapılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar güvenlik bağlamında popülizme atıfta bulunarak, popülizmi güvenlikleştirme ile ilişkilendirse de bu çalışmalar milliyetçilik, aşırı sağın yükselişi ve sınır sorunlarına odaklanmıştır (Doty, 2007; Futák-Campbell, 2022; Özdemir, 2023a). Popülizm ve ontolojik güvenlik üzerine yapılan çalışmalarda da popülist siyasetin mekanizmalarına değinilmiş, sağ

[1]Marine Le Pen, 2018 yılında partinin adını Ulusal Birlik Partisi (Rassemblement National) olarak değiştirmiştir. Makalede her iki seçim için de parti ismi olarak Ulusal Birlik Partisi adı kullanılmıştır.

popülistlerin bireylerin ontolojik ve diğer güvenliklerinin özcü anlatılarla nasıl istismar edildiği gösterilmiştir (Rumelili, 2015, 2020; Kinvall, 2019; Bartoszewicz, 2021). Ayrıca liberal olmayan ülkelerde iktidarda bulunan sağ popülistlerin, politik her konuyu güvenlik alanına taşıyarak demokratik gerilemeye neden olduğunu gösteren araştırmalar da yapılmıştır (Esen & Baysal, 2022; Stivas, 2021). Bu çalışma, popülizm ve güvenlikleştirme teorisinden yola çıkarak mültecilerin nasıl tehdit olarak tanımlandığını ve ülkelerin toplumsal ve siyasi güvenliğini etkileyen yeni krizleri ve kırılganlıkları nasıl sürekli inşa ettiklerini söylem ve görseller üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda eleştirel söylem analizinin bir alt dalı olarak da görülebilen çokmodlu söylem analizinden de faydalanılmıştır.

En genel haliyle, bilindiği üzere söylem kavramı bir mesajın "tüm boyutlarını, sadece içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak), dinleyiciyi (kime söylüyor) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar" (Çelik & Ekşi, 2008: 100). En az bu sorular kadar kritik başka bir soru da bu kapsama listesine eklenebilir, o da mesajın nasıl iletildiği/söylendiği konusudur. Çünkü içerik görece olarak aynı olsa bile nasıl iletildiği kısmı -yazılı, görsel, işitsel olabilir- yarattığı etki bakımından önemlidir. Dahası, Kopenhag Okulu, güvenliğin verili bir şey olmadığını, tehditleri tanımlayan güçlü aktörler ile bu tanımları kabul eden ilgili kitleler arasındaki özneler arası sosyal ve söylemsel etkileşimler yoluyla inşa edildiğini savunur (Buzan vd., 1998). Bu yaklaşım "dilin, realistlerin varsaydığı gibi sadece orada olanla ilgili olmadığı, aynı zamanda tanımladığı sosyal gerçekliğin kurucusu olduğu" fikrine dayanmaktadır (Balzacq, 2010: 56). Güvenlikleştirme teorisi, yıllar boyunca güvenliğin ne olduğunu sorgulayan ve konuları, aktörleri ya da süreçleri güvenlik alanına "iten" ya da "çeken" felsefeyi, yöntemleri ve dinamikleri ortaya çıkaran araştırmacılar için bir çerçeve ve başlangıç noktası olmuştur (Neal, 2009; Bigo, 2014; Bourbeau, 2015). Güvenlikleştirme araştırmaları, çeşitli güvenlikleştirme uygulamalarını ve konumlarını inceleyen ve güvenlik ve tehditlerin inşa süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan çeşitli bir araştırma programına dönüşmüştür. Giderek artan bir şekilde, güvenliğin toplumsal inşasına eşlik eden dinamik karmaşıklıklarla daha iyi uyum sağlamak için yeni fikirler ve yeniden kavramsallaştırmalar yapılmaktadır (Jeandesboz, 2016).

Güvenlikleştirme teorisi ise popülistlerin güvenliği nasıl inşa ettiklerini açıklayan ve güvenlik yapılarının etkilerini inceleyen analitik kavramlar sunmaktadır. Güvenlikleştirme teorisinin varoluşsal terimlerle tanımlanması, acil politika çağrısı gibi temel unsurların popülist politikalarla nasıl uyumlu olduğu ve popülist söylemlerin bu mantığı nasıl kullanabileceğine dair bir çerçeve sunmaktadır (Wojczewski, 2020). Popülist söylemlerde, insanların kimliği doğası gereği her zaman tehdit altındadır ve sürekli olarak yeniden vurgulanması gerekir. İnsanlar kimliklerini savunarak onu daha güçlü bir şekilde içselleştirir, bu da daha fazla güvenlik tepkisi ortaya çıkarır ve döngü tekrarlanır. Dolayısıyla, güvenlik tehditleri ve kimlikler karşılıklı olarak birbirlerini oluşturdukları ölçüde, güvenlikleştirme popülizme içsel olarak gömülüdür (Kurylo, 2022). Bu makalede öne sürülen argüman, sağ popülizmin, korunmaya ihtiyacı olduğu iddia edilen halka karşı popülist liderlerin söylem ve görsellerle hitap etmesiyle ayırt edilen ve süreklilik arz eden bir güvenlikleştirme tarzı olarak anlaşılabileceğidir.

Bu çalışmada, Avrupa sağ popülist partiler arasında olan, popülist söylemlerle birlikte değişen ve başarı kazanan Almanya'dan AfD, Fransa'dan RN ve Hollanda'dan PvV analiz için seçilmiştir. 2017-2022 yılları arası çalışmanın dönemi olarak belirlenmiştir. Seçim öncesi propagandanın her ülkede seçimlerden iki ay önce başlaması ve seçilen ülkelerin 2017-2022 yılları arasındaki genel seçim tarihlerinin birbirine yakın olması, özellikle hedef kitlenin belirlenmesi ve karşılaştırılması açısından analiz için uygun veri seti sağlamıştır. Veriler, bu partilerin 2017-2022 yılları arasındaki ulusal seçim kampanyaları sırasındaki yazılı söylemleriyle birlikte, görsel veri içeren kampanya afişlerinden toplanmıştır. Bu kapsamda AfD'nin 2017-2022 yılları arasında sosyal medyada paylaştığı tüm parti kampanya görselleri incelenmiştir. Bu görseller arasında 600'e yakın afiş Müslüman/Göçmen ve Mülteci kimliğine yapılan atıflar içermektedir. Araştırma sorusu ve kavramsal kapsam doğrultusunda, göçmenler/mültecilerle ilgili olanlar (150 afiş), kriz, huzursuzluk ve güvenlikleştirme temaları altında incelenmiş ve tasnif edilmiştir. Ayrıca Fransa'nın 2017-2022 cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında RN lideri Le Pen'in 32 ve Hollanda'nın 2017-2021 genel seçimleri sırasında PvV lideri Wilders'in 45 konuşması toplanmıştır. Yine bu tarihler arasında PvV lideri Wilders'ın resmi web sitesi, kişisel bloğu ve sosyal medyada yayınladığı 245 görselden 64'ü; RN lideri Le Pen'in ise facebook, resmi web sitesi ve

kişisel sayfasında paylaştığı 380 görselden 75'i kriz, huzursuzluk ve güvenlikleştirme temaları için seçilmiştir.

Bu argümanlardan hareketle, çalışmanın analiz bölümünde güvenlikleştirmenin pratik uygulamalarına odaklanılmamakla birlikte, güvenlikleştirme teorisi ile popülizm arasındaki ilişki tartışılmakta ve popülist söylemlerde güvenlikleştirmenin geleneksel güvenlikleştirmeden nasıl farklılaştığı söylem ve görseller üzerinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, sırasıyla AfD, RN ve PvV'nin mültecilere ilişkin söylem ve görsellerini analiz etmekte ve mültecileri araçsallaştırarak güvenlikleştirmelerinin Avrupa'da artan huzursuzluğu nasıl pekiştirdiğini ve yeni krizler yaratmadaki rollerini değerlendirmektedir.

Popülizmin Kavramsallaştırılması

Popülizm üzerine 1960'ların sonunda yayınlanan ilk kapsamlı çalışmalardan birinde akademisyenler "şu anda önemi konusunda şüphe yok ama kimse net değil" diyerek popülizmi tanımlamanın zorluğuna dikkat çekmişlerdir (Ionescu & Gellner, 1969: 1). Popülizm 2000'li yılların başından itibaren yeniden akademik çalışmaların merkezine yerleşmiş olsa da bu durum değişmemiştir. Entelektüel yaklaşım etrafında bir tür fikir birliği oluşuyor gibi görünse de (Hawkins vd., 2012; Rooduijn, 2019: 363), popülizm "esasen tartışmalı bir kavram" olmaya devam etmektedir (Mudde & Kaltwasser, 2017: 2). Margaret Canovan'ın (1981: 3) belirttiği gibi, "bu terim son derece muğlaktır ve farklı bağlamlarda şaşırtıcı çeşitlilikte olgulara atıfta bulunmaktadır". Tanım üzerinde bir uzlaşmanın yokluğunda, "popülizm hakkında yazmaya kavramın netlikten yoksunluğundan yakınarak ve siyasi analiz için yararlılığından şüphe ederek başlamak neredeyse bir klişe haline gelmiştir" (Panizza, 2005: 1; Moffitt, 2016: 11; Moffitt & Tormey, 2014: 382).

Popülizmin tanımı net olmamakla birlikte, popülizme ilişkin akademik tartışmalar, özellikle son yıllarda artan popülist eğilimler nedeniyle, daha fazla kavramsal netlik ve ortak bir çerçeve için 2000'lerin başından bu yana gelişmeye devam etmiştir (Kaltwasser vd., 2017: 10-11; Rooduijn, 2019). Akademisyenler popülizmi çeşitli şekillerde tanımlamaya çalışmışlardır: Bir tarz (Jagers & Walgrave, 2007; Moffitt, 2016; Moffitt & Tormey, 2014); bir strateji (Weyland, 2001); bir retorik (Betz, 2002); söylemsel bir çerçeve (Aslanidis, 2016); ahlakçı bir hayal gücü (Müller, 2016); ve (ince merkezli) bir ideoloji (Albertazzi & McDonnell, 2008, 2015; Mudde, 2004, 2007; Stanley, 2008).

Genel olarak, popülist araştırmaların ilkelerini, analitik bileşenlerini ve ileriye dönük metodolojilerini özlü bir şekilde tanımlayan çalışmalar mevcuttur. Popülizm ve özellikleri üzerine çok sayıda bakış açısı geliştirilmiş (Gidron & Bonikowski, 2013: 17) ve son zamanlarda, aşağıda alıntılandığı üzere, konuya oldukça yeni yaklaşımlar önerilmiştir (Yılmaz & Morieson, 2021: 4)

Tablo 1. Popülizm Çalışmalarına İlişkin Kategoriler[2]

[2] Yazarlar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır.

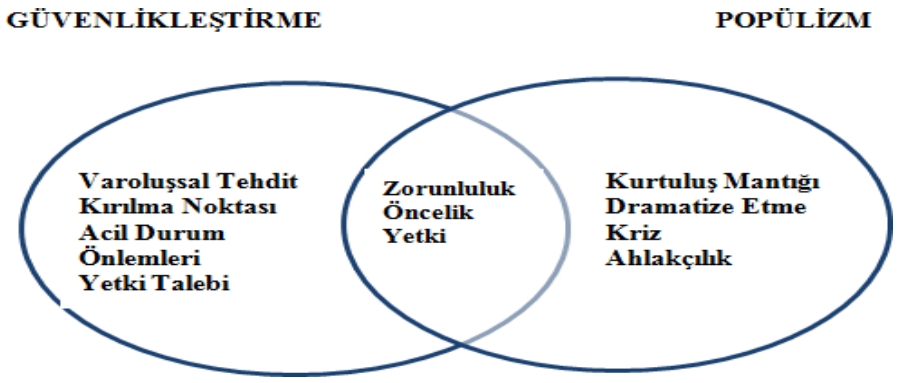
Popülizmin Kategorileri	Tanımları	Sınırlılıkları
Düşünsel	Toplumu homojen ve birbirine karşıt iki gruba ayıran bir ideoloji (veya fikirler bütünü). Elitlere karşı Halk	- İki grubu anlayış ve kavrayışında fazla dikotomik olması - Batı ve Avrupa vaka çalışmaları ve örneklemine dayanması - Bir lider tarafından popülist söylemin ara sıra veya nadiren kullanılmasını açıklamaması
Strateji	Örgütlenmemiş bir seçmen bankası aracılığıyla güç elde etmek için popülizmi kullanan faydacı/çıkarcı bir liderin elinde bir araç olarak görür	-Sadece bir 'karşı' hareket olarak görülür -Çoğunlukla Latin Amerika örneklemine dayalı
Söylem	Halkı seçkinler veya oligarşi ile karşı karşıya getiren ve bir veya birden fazla ideolojiye bağlı olan bir söylem, örneğin neoliberalizm, din, küreselleşme ve göç	-Popülistler ve popülist olmayanlar ayrımını kolayca yapamaz -Avrupa'da görülen biz dizi popülist partideki ideolojileri göz ardı eder
Stil	Liderin üslubuna, örneğin kötü davranışlarına ve elit kesimi de karşısına alan halka yönelik performans tarzına odaklanır	-Popülist parti ve hareketlerin ideolojilerini göz ardı eder -Yeni ve görece test edilmemiş bir yaklaşım

Popülizmin bu farklı açıklamaları ve kavramsallaştırmaları bir referans doktrininin olmaması ya da açıkça reddedilmesi, popülizmin ortak özelliklerinin ya da temel ilkelerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Popülizmin sembolik özünün aşağıdaki üç ilkeyi içermekte olduğu söylenebilir;

> "İlk ilke, genellikle organik bir yapı olarak atfedilen "halk" kavramının sürekli kullanılması ve "sıradan vatandaşların" siyasi düzenin elitist tasvirine karşı siyasi meşruiyetin yegâne kaynağı olarak konumlandırılmasıdır. İkinci sembolik öz, siyasi sınıfın reddini de vurgulayan anti-elitizmdir. Mecazi anlamda bir "kast" olarak düşünülen tüm siyasi ve sosyal kurumlara ve bunların siyasetçiler, bürokratlar, gazeteciler ve bilim insanları da dahil olmak üzere profesyonelleşmiş tüm unsurlarına karşı öfkeyi içerir. Son sembolik öz, temsili demokrasinin geleneksel kurumlarının kınanmasıdır. Dolayısıyla temsili kurumlar, egemenliğin gerçekte halkın elinde olduğu ve siyasetçilerin bunun uygulayıcıları olduğu 'aşağıdan' 'gerçek' demokrasinin gerçekleşmesinin önünde bir engeldir" (Taggart, 2000; Franzosi vd., 2015).

Güvenlikleştirme ve popülizmin yukarıda açıklanan temel ilke ve kavramları göz önünde bulundurulduğunda bazı belli başlı benzer özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda aşağıda, güvenlikleştirme ve popülizmin temel özellikleri ile aralarındaki kesişim noktaları ve benzerlikler gösterilmiştir (Şekil1.).

Şekil 1. Güvenlikleştirme ve Popülizm

Kaynak: Özdemir, 2023b: 29

Bu kapsamda güvenlikleştirme ve popülizmin temel mantığı bir araya getirilerek popülist söylemlerde güvenlikleştirme kavramsallaştırılabilir. Bu temel mantık şu şekildedir;

> "Dramatizasyon ve korku tellallığı: 'halka' yönelik mevcut tehdit algısının sunulması ve sürdürülmesi; Basitleştirme ve günah keçisi ilan etme: Bu tehlike durumunun tek nedeni olarak kurumu veya başka bir lideri ve kolektif kurbanlar olarak 'halkı' tanımlamak ve suçlamak; Olağanüstü halin uzatılması: popülist politikalar için bir gerekçe olarak belirli konuları olağanüstü hâl (istisna) politikası alanına kaydırmak ve bu alanda tutmak" (Wojczewski, 2020: 10).

Gerçekten de popülist söylemlerde güvenlik öncelikle etno-kültürel veya dini kimlikler etrafında değil, "sıradan" insanların kimliği ve bu kimliğe yönelik tehditler ile "sıradan" insanların kaygılarından kopuk "yozlaşmış" bir elit etrafında şekillenmektedir (Ghergina vd., 2013: 3-4). Güvenlikleştirme, güvenlik, güvenlik tehdidi ve referans nesnesinin yan yana getirilmesi ve acil durum politikalarına atıfta bulunulmaktadır. Ayrıca güvenlikle ilgili popülist söylem ve uygulamaların kavramsallaştırılması ve etkili bir mobilizasyon stratejisi olarak kullanılması için temel bir çerçeve sağlamaktadır (Wojczewski, 2020: 10). Popülist söylemlerde güvenlik ve güvenlikleştirme çerçevesini detaylandırmadan önce güvenlikleştirme teorisinin temel yaklaşımları açıklanmış ve popülist söylemlerde güvenliğin nasıl gerçekleştiği tartışılmıştır.

Güvenlikleştirme ve Popülist Söylemlerde Güvenlik

Kopenhag Güvenlik Okulu ve güvenlikleştirme teorisinin son kırk yılda askeri/ulusal güvenliğin ötesine geçerek genişlemesi ve referans nesnelerinin devlet tekelinin ötesinde çeşitlenmesi ve derinleşmesi akademik tartışmalarda giderek daha önemli hale gelmiştir (Buzan & Hansen, 2009: 187). En geniş anlamıyla güvenlikleştirme teorisi, güvenliğin dil ve daha spesifik olarak konuşma eylemleri aracılığıyla nasıl inşa edildiğinin anlaşılmasını sağlar (Wæver, 1995: 55). Realistlerin aksine, Kopenhag Okulu nesnel olarak yorumlanmış "gerçek" tehditleri tanımlamakla ilgilenmez ve sonuç olarak güvenliğin maddiliği tartışmasına girmez (Buzan ve Wæver, 1997). Bunun yerine, güvenliğin arka planına bakar. Bir meselenin nasıl güvenlik sorunu haline geldiğini araştırır ve "aktörlerin meselelere güvenlikleştirme yoluyla enjekte ettikleri bir nitelik olarak görülmesine izin verdiğini, bunun da meselelerin siyasi arenada bir güvenlik sorunu olarak tanınacak ve güvenlik eylemleri ve savunma hamleleri desteklenecek şekilde sahnelenmesi anlamına geldiğini" belirtir (Buzan vd., 1998). Güvenlikleştirme teorisiyle, özneler arası bir sosyal yapı olarak güvenliği Austin'in söz edimi ve Schmitt'in "istisna" fikrinin unsurlarıyla birleştiren bir çerçeve çizmektedir (Buzan vd., 1998). Wæver (1995) güvenlikleştirme teorisi üzerine yazdığı ilk yazılarında güvenliği bir söz edimi olarak ele almayı önermektedir. Bu edimsel ifade, ilgili bir aktör (yani güvenlikleştirici aktör) tarafından dile getirildiğinde güvenliği ortaya çıkarır.

Kopenhag Okulu, güvenlik inşasını tartışmak için benzersiz bir entelektüel alan yaratmış ve belirli konuların uluslararası ve ulusal güvenlik çerçevelerine nasıl dahil edildiği ve kullanıldığına dair anlayışı genişletmiştir. Eleştiri ve teorik tartışmalara dayanan güvenlikleştirme çalışmaları, Kopenhag Okulu tarafından önerilen geleneksel teorinin ötesinde dinamik bir şekilde genişlemektedir. Çok sayıda akademisyen, güvenlikleştirme teorisini tamamlamak, yapısöküme uğratmak ve yeniden inşa etmek için diğer disiplinlere ve teorik geleneklere uzanmakta, kendi 'okullarını' ve metodolojilerini geliştirmektedir (Bigo & McCluskey, 2018; C.A.S.E., 2006; Huysmans, 1995, 1998; Hansen, 2011; Wæver, 2004). Güvenlikleştirme teorisi, yıllar boyunca güvenliğin ne olduğunu sorgulayan ve konuları, aktörleri ya da süreçleri güvenlik alanına "iten" ya da "çeken" felsefeyi, yöntemleri ve dinamikleri ortaya çıkaran araştırmacılar için bir çerçeve ve başlangıç noktası olmuştur (Neal, 2009; Bigo, 2014; Bourbeau, 2015).

Popülistlerin "halk"ın güvenliğine yönelik ilişkin güvenlikleştirmeleri ise, yalnızca halka yönelik algılanan tehditlere karşı savunma yapmak için değil, aynı zamanda halkın kimliğini inşa etmek için de kullanılmaktadır. Popülistler kitlelerini kimliklerine yönelik algılanan tehditleri savuşturma ihtiyacı etrafında seferber ederler. Daha da önemlisi, grubu savunmak o grubun varlığına işaret eder ve halkın öznelliğini ortaya koyar. Popülist destekçiler kimliklerini savunmaya girişerek halkın varlığını ve grup üyeliğini kendilerine ve birbirlerine dışsallaştırır ve onaylarlar. Bu nedenle, güvenlik sorunları ve krizler yaratmak popülistlere halkın kimliğini yeniden ortaya koyma fırsatı sağlar çünkü "yalnızca tam bir güvenlik eksikliği bir kimliği sürdürebilir" (Waever, 1996: 115). Weldes'e (1999: 220) göre krizler

"kimliklerin hem inşası hem de güvence altına alınmasının bir aracı olarak kimlik/farklılık ilişkilerinin eklemlenmesine ve yeniden eklemlenmesine izin verir."

Halk güvenliğinin popülizmin merkezinde yer aldığını belirttikten sonra, halkın kimliğinin hangi süreçle ortaya çıktığını ve bu kimliğin tehdit altında nasıl görünür hale geldiğini belirtmek gerekir. Popülistler, belirli bir kimlik grubunu koruma ihtiyacına atıfta bulunarak, güvenlik söyleminin belirli bir biçimini, yani güvenlikleştirme sürecini harekete geçirirler (Moffit, 2016). Popülizmin ortaya çıkışı, nüfusu, yaşam biçimi elitlerin saldırısı altında olan bir kimlik topluluğu olarak konumlandıran güvenlikleştirici bir eylemi gerektirir. Bir aktör varoluşsal olarak değerli bir tehdidi dile getirdiğinde ve bu güvenlikleştirme hedef kitlede aktör tarafından yönetilen bir tür özel eyleme potansiyel olarak izin verecek kadar yankı bulduğunda, seçmenlere yönelik günlük siyasi çekicilik popülizme dönüşür (Wojczewski, 2020; Kurylo, 2022). Güvenlikleştirme, dolaylı veya durumsal bir ilişkiden ziyade popülizmin ayrılmaz bir parçasıdır. Popülizmin hayatta kalması, orijinal güvenlikleştirme eyleminin sürekli yeniden üretilmesini, başka bir deyişle, kamu güvenliği için mücadele kisvesi altında farklı meseleleri bir araya getirerek gündemde tutulmasını gerektirir (Kurylo, 2022: 6).

Bu noktadan hareketle, güvenlikleştirmenin önemi, popülizmde kimliğin doğasından kaynaklanmaktadır; bu kimlik, farklılıkla ve özellikle de antagonistik bir ötekileştirme biçimiyle üretilmektedir. Popülistler öz kimliği güçlendirmek için yalnızca "biz" ve "onlar" arasında ayrım yapmakla kalmaz, aynı zamanda farklılığı kötü ve tehlikeli bir ötekiliğe dönüştürürler (Muller, 2020). O andan itibaren, farklı kimlikler insanlar için bir tehdit olarak görülür. Taggart'a (2004: 94) göre, toplumsal grupların bir tehdit nesnesi olarak şeytanlaştırılması, "popülistlere, elitlere yönelik sürekli antipatinin yanı sıra bir düşman sağlar, ancak aynı zamanda kimlik inşa etme girişiminin de önemli bir bileşenidir." Düşman aynı anda hem halkı tehdit eder hem de halkı oluşturur. Halkın kimliği ötekileştirme siyaseti aracılığıyla sabitlendiği ölçüde, temelde güvencesiz ve güvensizdir (Weldes, 1999: 221). Halkın kimliği doğası gereği her zaman tehdit altındadır ve sürekli olarak yeniden onaylanması gerekir. İnsanlar kimliklerini savunmaya geçerek kimliklerini daha güçlü bir şekilde içselleştirir, bu da daha fazla toplumsal güvenlik tepkisine yol açar ve döngü tekrarlanır. Dolayısıyla, güvenlik tehditleri ve kimlikler karşılıklı olarak birbirlerini oluşturdukları ölçüde, güvenlikleştirme özünde popülizme gömülüdür (Kurylo, 2022).

Bununla birlikte güvenlikleştirme, güvenlikleştirici aktör tarafından kontrol edilen, tek yönlü, yönetilen ve doğrusal bir süreç olarak görülme eğilimindedir (Huysmans, 2004:494). Ancak popülizm; tehditkâr elitlerin, halkın ve onlar adına konuşan popülist aktörün aynı anda inşa edildiğini kabul etmeyi gerektirmektedir. Theiler (2009:110) bunu, "üçgen ilişki" olarak adlandırır; bu ilişkide tehdit nesnesinin oluşturulması, grup konsolidasyonu ve güvenlikleştirici aktörlerin statüsü arasında karşılıklı bir bağlantı vardır. Güvenlikleştirme, "güvenlikleştirici aktörün sosyal konumu, toplumsal kimlik ve tehditalgısı" olmak üzere üçünün de karşılıklı olarak güçlenmesini sağlamaktadır (Theiler, 2009: 111). Halk, idealize edilmiş imgeyle psikolojik ve duygusal bağlar kurdukça ve kendi bütünlüğünü korumak için harekete geçtikçe "tehlike altındaki halkın" kimliği de pekişmektedir (Steele, 2010). Bu noktada belirtmek gerekir ki popülistlerin başlattıkları güvenlikleştirme üzerinde tam kontrol sahibi değildirler ve bu durum siyasi ve toplumsal sorunlarda kırılganlığın artmasına da neden olabilmektedir.

Sürekli tehlike altında olan bir halkı koruma ihtiyacı popülist aktörler için temel bir güç kaynağıdır. İfade edilen tehdit bir kez kabul edildiğinde, popülistler halk adına konuşma ve hareket etme yetkisine sahip olurlar. Bu nedenle popülistler her zaman tehdidin kapsamını genişleterek güvenlikleştirmeyi sürdürmektedirler. Bunu da krizleri kademeli olarak "değiştirerek", bir tehdidi diğerinin yerine koyarak yaparlar (Moffit, 2016: 113-32). Örneğin göç meselesinin kürtaj, LGBT hakları ve Rusya'dan gelen tehditlerle iç içe geçtiği Polonya'da durum böyledir (Palonen, 2018: 312). Dahası, popülistler seçilen meseleyi daha geniş bir yapısal çerçevenin kötücül doğasıyla ilişkilendirerek güvensizlik algısını sürekli hale getirirler. Nitekim Victor Orban da muhalefetin düşman imajını pekiştirmek için komünist geçmiş ve Macar mağduriyetini bugünkü anlatılara bağlamıştır (Palonen, 2018: 314). Anlık güvenlik sorunu ne olursa olsun, popülistler bunu halk ile elitler arasındaki temel sorunun bir parçası olarak çerçeveler ve bu da halkın sürekli güvensizlik içinde yaşamasına neden olur. Sonuç olarak, bir dizi birbirinden farklı mesele nihayetinde tek bir temel güvenlik sorununun semptomları haline gelir. Bunun yerine popülizm, aktörlerin halkın kimliğinin hayatta kalmasını

sağlamak için sorunları güvenlikleştirdiği farklı bir tarzı temsil eder. Burada tarz/tür kavramı, popülistlerin "tehlike altındaki halkı" nasıl çerçevelediğinin ötesine bakmayı ve bu fikrin alıcıların hayal gücünde nasıl sunulduğunu ve canlandırıldığını dikkate almayı gerektirir. Aşağıda popülist partilerin söylem ve görsellerinde bu mantığı nasıl kullandıklarını analiz edilmiştir.

Örneklem ve Mültecilerle İlgili Huzursuzluk Üzerine

Yapısalcı anlayışa göre, "dilin içinden doğan ve dil aracılığı ile varlık gösteren söylem her zaman bir yapıdan yola çıkar ve yapı aracılığı ile bir küme kurmaya girişir" (Çelik & Ekşi, 2008: 102). Kurulan bu küme çeşitli form ve modlarda olabileceği için, yapılan analizler de bu farklı modları göz önünde bulundurma gayretindedirler. Fakat yazılı metinlere kıyasla, siyasal görsel metinlerin analizi çok sık karşılaşılan bir analiz türü değildir. Literatürdeki bu boşluğu bir nebze kapatabilmek adına bu çalışmada görsel veriyi göz önünde bulunduran çokmodlu söylem analizi yapılmıştır[3]. Ayrıca, araştırmalar, imgelerin ve görsellerin hem "bireylerin duygularını temsil edebildiğini ve kolektiflerin duygularını sembolize edebildiğini" hem de "sıkıntı ve sevinç anlarını görünür ve bilgili kıldığını" vurgulamaktadır (Schlag, 2018, s. 211); bu açıdan da görsel data kullanımı önem teşkil etmektedir.

Öncelikle, sağ popülist partiler, Almanya örneğinde, mültecilerin ve İslam'ın sunduğu tehdidi vurgulamakta ve abartmaktadırlar, ancak Hollanda ve Fransa örneğinde, propagandalarını ırksal azınlıkların ve göçmenlerin ulusal kimliklere yönelik tehdit algısıyla sınırlandırmaktadırlar. Wodak, sağ popülist partilerin çoğunun ortak özelliklere sahip olduğunu ve hedef kitleye ve duruma bağlı olarak çeşitli stratejiler uyguladığını ileri sürmektedir.

> "Tüm sağ popülist partiler, bir tür etnik/dinsel/dilsel/siyasi azınlığı, mevcut tüm sıkıntıların olmasa da çoğunun günah keçisi olarak araçsallaştırır ve ardından ilgili grubu tehlikeli ve "bize", "bizim" ulusumuza yönelik bir tehdit olarak yorumlar; Bu olgu kendini bir "korku siyaseti" olarak gösterir; ve tüm sağ popülist partiler "cehaletin kibri" olarak tanımlanabilecek şeyi onaylıyor gibi görünmektedir; sağduyuya ve anti-entelektüalizme yapılan çağrılar, premodernist veya Aydınlanma öncesi düşünceye bir dönüşü işaret etmektedir" (Wodak, 2015: 2).

Hollanda, popülist sağ partilere sahip Batı Avrupa ülkeleri arasına daha geç katılmıştır. Fransa ve Avusturya 1980'ler ve 1990'lardan bu yana önemli bir halk desteğine ve başarılı seçim sonuçlarına sahipken, Hollanda siyasi sisteminde 2002 yılına kadar sağ popülist bir partinin ön plana çıkmadığı söylenebilir. Geert Wilders 2005 yılında PvV'yi kurmuştur. Takip eden dönemde Wilders, daha çok ekonomik sorunlara odaklanan Hollanda siyasetini göç, İslam, entegrasyon ve ulusal kimlik odaklı bir kampanya ile kutuplaştırmıştır (Zaslove, 2004: 61). PvV, ideolojisinin üç tema üzerine odaklandığını iddia etmektedir: Hollanda kimliğini korumak, Hollanda egemenliğini korumak ve Hollanda refah devletini korumak (PvV, 2017).

Fransa örneğine gelince, Marine Le Pen parti liderliğini devraldıktan sonra geçmişte kullanılan ırkçı ve Yahudi karşıtı yorumlar yerine daha yumuşak bir dil kullanmaya başlamış, göç karşıtlığını vurgulamış ve popülist propagandayı artırarak partinin söylemsel stratejisini değiştirmiştir (Shields, 2013: 179). Ayrıca Fransız seçmenlerin artan sosyoekonomik kaygılarını gidermek için sol eğilimli ekonomik söylemler geliştirmiştir (Ivaldi, 2015). Ancak Le Pen, 2015 yılında babasını partiden uzaklaştırmış ve daha geniş bir kitleye hitap etmek için 2018 yılında partinin adını Ulusal Birlik (Rassemblement National, RN) olarak değiştirmiştir. Le Pen böylece Avrupa'da giderek büyüyen popülist sağ gündeme öncülük ederek yerlicilik, otoriterlik ve düzen karşıtı popülizmi birleştirdiği iddia edilebilir. 2015 yılında Paris saldırıları ile birlikte göçmenlik ve yabancı karşıtı söylemleri terörizmle ilişkilendirmiştir. Le Pen (2015) bir konuşmasında "Fransa ve Fransızlar artık güvende değil!" diyerek terörizm ve göç arasında bir bağlantı kurmuş (Ivaldi, 2023); aynı konuşmada İslam karşıtlığını dile getirmiş ve Müslümanları "Nazi işgalcilerine" benzetmiştir. Le Pen'e 2017 seçim kampanyası başlamadan önce verdiği bir röportajda, İslam dışındaki dinlerin neden bir tehdit olmadığını düşündüğü sorulduğunda ise "Çünkü Fransa'da diğer dinler laiklik kurallarına uyuyor. [...] İslam içindeki bazı

[3] 2017-2022 yılları arasından toplanan 1225 görselden belirlenen temalar kapsamında AfD'den150, PvV'nin 64 ve RN'ye ait 75 afiş analiz edilmiştir.

gruplar- İslami köktendinciler- bunu kabul etmiyorlar çünkü şeriatı tüm kanun ve normların, Fransız Anayasasının üzerinde görüyorlar; bu kabul edilemez!" ifadelerini kullandığı görülmüştür.

AB 1992 ve 2001 yılları arasında 3,75 milyon sığınmacının gelişine tanık olmuştur (Roxburgh, 2002). Dahası, yalnızca 2015 yılında, "362.800'ü Suriye uyruklu sığınmacıdan oluşan 1.300.000 sığınma başvurusu yapıldığı görülmüştür (Avrupa Komisyonu, 2023). Avrupa'ya Avrupa hükümetleri bu mülteci akınıyla başa çıkmaya hazır olmadığı gibi bu grupların birçoğu yoksun, kentsel mahallelere yerleştirilmiş ve bu da "mevcut topluluklar üzerinde huzursuz edici bir etki" yaratmıştır (Roxburgh, 2002: 24). Algılanan kitlesel göç tehdidi ve aşırı yabancılaşma (Überfremdung) siyasi bir tepki yarattığını söylemek mümkündür (Mudde, 2007: 209). Mülteciler- özellikle de Avrupa kökenli olmayanlar- Avrupalılar pahasına Avrupa'da daha iyi bir yaşam arayan ve böylece yerli Avrupalılar için bir tehdit oluşturan insanlar olarak tasvir edilmiştir. Medyada mülteciler genellikle artan suç oranlarından sorumlu tutulmuş, bu da halk arasında kızgınlık duygularını tetiklemiştir (Roxburgh, 2002: 25). Ayrıca, bilindiği üzere 2001 yılında İkiz Kulelere yapılan 11 Eylül saldırıları Batı dünyasında Müslüman karşıtı bir duygu dalgasını tetiklemiş ve bu da sağcı siyasi partilerin yükselmesi için bir fırsat sağlamıştır. AB'ye göç edenlerin çoğu Müslüman olduğu için Müslüman karşıtı söylemler sağ popülist partilerin işine yaramıştır. Gerçekten de 2008 küresel ekonomik krizi, popülist partilerin gelişmesi için verimli bir zemin yaratmış ve "halk" ile "elitler" arasındaki mevcut bölünmeleri potansiyel olarak derinleştirmiştir (Kriesi & Pappas, 2015). Kıta genelinde siyasetçiler ve partiler mali ve Avro Bölgesi krizlerinin sonuçlarıyla mücadele etmeye devam ederken, 2015 "mülteci krizinin" yarattığı belirsizlik ve güvensizlik popülist radikal sağa yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu süreç Avrupa toplumlarında huzursuzluğun artmasına yol açmış ve özellikle Müslüman mülteciler güvenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır.

Son olarak, bu noktada Choliaraki ve Stolic (2017: 9) Paik'in (2016) "epistemolojik şiddet" kavramına atıfta bulunarak "marjinal grupların davalarını siyasallaştırmak adına kaçınılmaz olarak Batılı pratikler ve söylemlerle iç içe geçtiğini ve bunun da nihayetinde kendi dışlanmalarını sürdürdüğünü" ve şiddetin hem güvenlikleştirme hem de mülteciler ve ilgili huzursuzluk için sağlam bir tetikleyici olarak düşünülebileceğini belirtmektedir. Bu açıdan da düşünüldüğünde çalışmanın değindiği meselenin önemi dikkat çekmektedir.

Temel Bulgular ve Tartışma: Popülist Güvenlik Anlayışı ve Yeniden Yaratılan Kırılganlıklar

Söz konusu bahsi geçen üç partinin de Avrupa'daki popülist partilerin "mülteci" terimini boş veya muğlak bir gösterge olarak nasıl kullandıklarını ve mültecilerin güvenlikleştirilmesinden nasıl yararlandıklarını incelemek için uygun vaka çalışmaları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan temel mesele, sırasıyla Almanya, Hollanda ve Fransa'daki sağ popülizmin seçim kampanyalarında "ötekini", çoğu zaman da "mülteciyi" nasıl geliştirdiği ve temsil ettiğidir. Burada popülizmin, Panizza'nın (2005) iddia ettiği gibi, insanların yeni "popüler" kimlikler lehine önceki kimliklerinden vazgeçtikleri bir temsil meselesinden daha fazlası olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir. Dahası,

> "Bu aynı zamanda temsilin başlangıcıyla, sınıfları, dinleri, etnik kökenleri veya coğrafi konumları nedeniyle hiç temsil edilmemiş olanların siyasi aktörler olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. Popülist liderler hem hiç hak sahibi olmayanlara hem de yeni haklarından mahrum bırakılanlara hitap eder, ancak yeni kimliklerin ve bu kimliklerle temsili bir bağın başarılı bir şekilde oluşturulmadığı sürece popülist liderlik yoktur" (Panizza, 2005: 11).

Bu bakış açısına göre, "mevcut siyasi düzenin yerinden oynaması nedeniyle" mümkün hale gelen "yeni temsil ilişkileri" endişe konusudur (Panizza, 2005: 11). Bir araştırmaya göre, AfD partisinin kampanya görselleri ve reklamları, "'kendi' Batı kültürlerine yönelik kurgulanmış tehlike tarafından stratejik ve kasıtlı olarak tetiklenen korkuyu Müslüman kıyafet gelenekleri üzerinden" göstermektedir. Bu taktik, yenilmez düşmanlar yaratarak, mültecileri güvenlikleştirmenin yanı sıra yeni zorlukların ortaya çıkmasını da sağlayabilir.

> "Dost-düşman şeması, toplumun hastalıklarının ve toplumsal sorunların nedeni olarak sunulan günah keçileri, tipik olarak azınlıklar inşa eder. Dost-düşman şemasının kapsayıcı biçimi, düşman grubu istismar etmek için onun aşağılık olduğunu savunur. Dışlayıcı biçim ise düşmanı sınır dışı etme, hapsetme veya yok etme amacıyla aşağı olarak inşa eder" (Fuchs, 2018: 5).

"Mülteci", "sığınmacı" ve "göçmen" gibi terimlerin, hareket halinde olan, kendi ülkelerini terk etmiş ve sınırları aşmış insanları tanımlamak için birbirinin yerine kullanıldığının altını çizmek gerekir. Özellikle popülist üsluplarda, göçmen, mülteci, sığınmacı veya daha geniş anlamda "öteki" gibi belirli dil, kavram veya karakterlerin son derece değişken anlamlara sahip olduğu görülebilir (Kaçar-Aşcı, 2021). Bu tür bir söylemsel faaliyet, kimin toplumun bir üyesi olarak kabul edilip edilmeyeceğine, kimin İslam şemsiyesi altına gireceğine ve toplumsal aktörler açısından kimin "öteki" olarak kategorize edilebileceğine karar verir. Bu davranış, sağ popülist gruplar tarafından, genellikle taktiksel ve pratik kaygılarla, değişken göstergelerin kasıtlı kullanımı olarak görülebilir.

Popülist siyaset tarzı, "halk" içinde ve arasında içerme ve dışlama dinamiklerini araçsallaştırır ve belirli toplumsal aktörleri belirli şekillerde tasvir eder. Van Leeuwen tarafından oluşturulan kavramsal ve metodolojik araçlar, bu bakış açısına ulaşmak için gelecekteki araştırmalarda metodolojik uygulamanın yeni amaçları için yeniden yapılandırılabilir. Performatif bir siyasi yaklaşım benimseyen popülist liderler veya partiler, özellikle "halka" hitap ederken, bazı toplumsal aktörleri genellikle gevşek bir şekilde tanımlanan "halk" teriminden çıkarırlar. Ancak bu dışlamayı, söz konusu toplumsal aktörleri görsel üsluplarına dahil ederek ve onları olumsuz bir şekilde resmederek belirgin hale getirirler. Aşağıda Almanya ve AfD örneğinde sunulan görseller yardımıyla bu varsayımın sırasıyla nasıl ve hangi metodolojik çabayla gerçekleştirildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Resim 1. Günde 500 Sığınmacı![4]

Resim 2. Almanya**'da Gün be gün:** Günlük: 43 Kurban[5]

Her ne kadar bu iki fikir yasal olarak farklı kategorilerle ilgili olsa da 1. Resim'de kullanılan dil hem göç eylemini hem de sığınmacıların günlük geliş oranını vurgulamaktadır. Buna ek olarak, bu kişilerin menşe ülkelerini özellikle belirtmeden dua ederken büyük gruplar halinde temsil edilmeleri kasıtlı bir güvenlikleştirme olarak yorumlanabilir. Resimlerin izleyicilerinin tehlikeli ve korkutucu koşullarda muğlak içeriklerle hayati fikirlere maruz kalmasının bir sonucu olarak, ikinci resimdeki metin de benzer şekilde iki farklı terimi, yani sığınmacı ve mülteciyi, benzer şekilde bulanık bir şekilde kullanmaktadır.

Buna ek olarak, "mültecilerin farklılaşmamış tek bir kitle halinde kümelendiği ve bu eylemin onları tarihsel varlıklar olarak biyografik özgüllüklerinden mahrum bıraktığı" belirtilmiştir (Nyers, 1999; Chouliaraki & Stolic, 2017: 3). Bu süreç boyunca aşağılayıcı ve iftira niteliğinde sıfat ve etiketlere maruz kalmışlar, Almanya'daki istenmeyen varlıkları, şiddet suçlarıyla bağlantıları ve Almanlar için tehdit oluşturan diğer her türlü kötü eylemleri üzerinden tanımlanmışlardır. Dahası hem iç hem de uluslararası siyaset sürekli olarak çeşitli temalar altında Almanya'ya yönelik algılanan tehlikelerini vurgulamıştır (Özer & Kaçar-Aşcı, 2021).

[4] "Görseldeki metnin çevirisi şu şekildedir: Kapalı rotalara rağmen kontrolsüz göç! Günlük 500 sığınmacı".
[5] "Görseldeki metnin çevirisi şu şekildedir: Sığınmacılar tarafından işlenen cinsel suçlar Almanya'da her gün: Mülteciler tarafından cinsel şiddete maruz kalan 43 kurban".

Resim 3.[6]

Resim 4.[7]

Wilders 2017 yılı itibariyle görselleri ve söylemi birlikte kullanmaya başladı. Her afişte Wilders'in yüzü yer aldı ve propagandasını bu şekilde sürdürdü. Wilders'in yüzünün yer aldığı söylemlerdeki sloganlar ise "Özgürlüğümüz için savaşıyorum! (Ik Vecht Voor Onze Vrıjheid)" ve "Hollanda bizim olacak! (Nederland weer van ons)" (Verkiezingsprogramma PVV, 2017). Wilders bu sloganlarda Hollandalı çoğunluk ile Müslümanlar arasında algılanan farklılıklara işaret etmiş ve Müslümanları mücadele edilmesi gereken bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Covid-19'a rağmen, İslam karşıtlığı Wilders'in 2021 seçim söylemindeki en önemli konu olmaya devam etmiştir. Wilders (2011) uzun yıllar boyunca İslam'ı "tehlikeli, totaliter ve faşist bir ideoloji" olarak tanımlamıştır. 2021-2025 PVV seçim bildirgesinde bu kez sorunun çözümü için hazırlanan fikirler detaylandırılmıştır. 2017'de tek sayfa olarak hazırlanan seçim bildirgesi, bu seçimlerde konu başlıkları halinde bölünerek elli iki sayfa olarak hazırlandı (Verkiezingsprogramma 2021- 2025). Bu beyannamede ve söyleminde en önemli konu "İslamsızlaştırma Bakanlığı" kurulmasıydı. 2021 seçim kampanyasında Wilders (2021) şunları söyledi: "İslam'ı durdurun. Ramazan'ı durdurun. Özgürlük. İslam'a hayır. Avrupa'yı kaybediyoruz. Uyanın artık! Özgürlüğümüzü savunmak zorundayız. Hoşgörüsüzlüğe hoşgörü yok. Özgürlüğe karşı özgürlük yok. İslamlaşmayı durdurun!". Bu sloganları ve söylemleri geçmişte olduğu gibi görsellerle destekledi.

Resim 5.[8]

Resim 6. [9]

[6] 8 Haziran 632, #Muhammed öldü. Bugün ÖZGÜRLÜK Günü. Dünyadaki tüm insanlar özgürlüğü ve laikliği hak ediyor. Nasıl daha fazla özgürlük ve laiklik ve daha az Muhammedizm elde edebileceğimize dair fikirlerinizi, düşüncelerinizi ve önerilerinizi bana gönderin: muhammad@pvv.nl

[7] Vanmiddag naar Ter Apel om te spreken met slachtoffers van het asielgeweld en de inwoners een hart onder de riem te steken! Hollanda büyük bir AZC olmak istiyor, biz bir asielstop ve wel NU'ya sahibiz!

[8] Avrupa Birliği'nin iyi bir öğrencisi olarak Fransa, Okyanus Viking'den gelen göçmenleri karşılayarak ve çok sayıda köyde göçmenleri "yeniden yerleştirerek" göç anlaşmasını uygulamaktadır.

[9] Göçmenlik konusunda bir referandum düzenleyin.

Le Pen'in konuşmalarında "İslami Terörizm ve Göç" her konuşmasında yer bulmuş ve İslam'ı kamu güvenliğine yönelik bir tehdit olarak tanımlamıştır. Nitekim Saint-Raphael'de yaptığı konuşmada Le Pen (2017):

> "Ya kontrolsüz göçle, komünalizmi ve onun güvenliğimize ve kimliğimize yönelik tehditlerini fethetmeye, ekonomik ve toplumsal gerilemeye devam edeceğiz ya da temel bir ilkeye geri dönmeyi seçeceğiz. Bölünmez, birleşik, kendisini oluşturan bireyler arasında ayrım yapmayan bir halk olmaktan gurur duyan, yasalarıyla, ilkeleriyle, kültürüyle birleşik bir halk olmaktan gurur duyan, kendisiyle gurur duyan ve Fransa'nın değerleriyle gurur duyan bir Fransız halkı olmalıyız!"

Le Pen, özellikle Müslüman mültecileri bir tehdit olarak tanımlayarak göçmenlerden kaynaklanan huzursuzluğu pekiştirmiş ve mültecileri bir güvenlik sorunu olarak görmüştür. Bu söylemler 2017 ve 2022 seçimlerinde görsellerle desteklenmiştir. AfD, RN ve PvV söylemlerini görsellerle destekleyerek "biz" ve "öteki" ayrımını görünür kılmış, popülist bir güvenlikleştirme üslubuyla mültecileri halkın kimliğine yönelik bir tehdit olarak tanımlamış ve böylece kamusal alanda dinden kaynaklanan sorunlar ya da farklılıklardan kaynaklanan kırılganlıklar gibi zaten var olan bazı kırılganlıkları yeniden gündeme getirmiştir. Bu güvenlikleştirme girişimi, 2000'li yılların başından itibaren Avrupa'da artan huzursuzluğu pekiştirmiş ve taraflar mülteciler üzerinden sürekli olarak yeni güvenlik tehditleri ve kırılganlıklar tanımlamışlardır. Sonuç olarak, göçmenlerin popülist partiler tarafından söylemler ve görseller aracılığıyla araçsallaştırılması ve güvenlikleştirilmesi, mülteci sorununun siyasi çözümüne katkıda bulunmamaktadır. Bunun yerine, odaklanılan üç ülkenin sosyal ve siyasi istikrarını tehlikeye atan ekonomikten, suç-mülteci ilişkisine değinen sosyo-ekonomik olanına kadar geniş bir skalada yeni krizler ve kırılganlıklar yaratmakta olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Sıklıkla kullanılan, neredeyse gerek ulusal gerek uluslararası çoğu seviyede yankı bulan popülizm kavramına ilişkin siyasi meselelerin inişli çıkışlı seyri, dönemden döneme tüm dünyayı ilgilendirmiştir. Mevcut krizlerin beslediği, güncel olarak inşa edilmiş huzursuzluk ve kırılganlıklar, popülist yükselişin önünü açan unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada da bahsedildiği üzere, doğası gereği popülist deneyimlerin büyük bir kısmında mevcut olan çeşitli bileşenler vardır. Moffitt'in (2016) bu konudaki yaklaşımı, popülizme ilişkin diğer yaklaşımlarla karşılaştırıldığında, en önemlisi popülizmin görsel yönünü ve popülist tarafından sergilenen performansı incelemesi olmak üzere birçok nedenden ötürü benimsenebilir. Moffitt'in kavramsallaştırması, popülistlerin somut siyasi durumlarını ve dünyadaki çeşitli popülist vakalara uygulanabilecek belirli ortamlardaki kendine özgü söylem ve tarzları tespit etmede yardımcı olmaktadır. Bu siyasi tarzın özellikleri olarak elitlere karşı halka seslenmeyi, kötü davranışları kabullenmeyi ve kriz, çöküş ve tehditleri dile getirmeyi vurgulamaktadır. Varoluşsal bir tehdidin ancak popülist aktör tarafından önlenebileceği, popülist aktörlerin kendileri tarafından dikte edilen kasıtlı olarak agresif bir siyaset tarzına dayanmakta ve insanları popülist aktörün arkasında bir araya getirmek için varoluşsal bir krizin gerekli olduğunu öne süren bir aciliyet hissi uyandırmaktadır. Burada da bu söylemin temel hedef kitlesi olarak, popülistler tarafından huzursuzluk nedeni olarak gösterilen, fakat hali hazırda 'kırılgan' (güvenlikten yoksun) gruba mensup insanların içinde oldukları durumun nesnesi mülteciler olmuştur. Ancak popülistlerin güvenlikleştirme yöntemleri, Kopenhag Okulu'nun elit, yukarıdan aşağıya bir süreç olarak gördüğü klasik güvenlikleştirme yaklaşımıyla tam olarak örtüşmemiştir. Bu popülist güvenlikleştirme süreçleri aşağıdan yukarıya doğru gelişmiş, devlet elitlerinin otoritesini sorgulamış ve seçmen kitlelerini de aktör olarak sürece dahil etmişler ve krizleri büyütmüşlerdir.

Genel olarak, belirli insan gruplarının popülist siyasi aktörler tarafından nasıl tasvir edildiğini ve sunulduğunu, konuşmalarının düzenliliğine ve tekrar eden imgeler kullanmalarına dikkat ederek kavramak önemlidir. Bu makale, belirli toplumsal kaygılardan yararlanan sağ popülizmin "öteki"ni nasıl kurgulayıp tasvir ettiğini ve özellikle de imgelerin kelimelerden daha yaygın ve daha büyük bir etkiye sahip olduğu zamanlarda "öteki" olarak anlatıları nasıl kullandığını anlamak için bir çerçeve sunmuştur. Süregelen iklim değişikliğinin getirdiği ekolojik kaygılar, halihazırdaki ekonomik kırılganlıklar mülteci meselesi üzerine eklemlendiğinde çok daha problematik hale gelip, huzursuzluğu artırmaktadır. Popülist güvenlikleştirme siyasetin alanını daraltmış, krizleri normalleştirilmiş ve demokratik gerilemeye neden olmuştur. Sağ popülist liderlere karşı alınan önlemler ise başarısız olmuştur. Sağ popülist liderler koalisyondan ya da iktidardan uzaklaştırıldıkça oylarını artırmışlardır. Popülist güvenlikleştirme stratejisini geliştirerek uygulamışlar, görsellerle desteklemişler ve diğer partiler bu duruma karşı koyamamıştır. Nitekim seçimleri kazanan Wilders'la uzlaşmak zorunda kalmışlardır. Fransa'da da Le Pen AB seçimlerini kazanmış, Meclis seçimlerinin

yeniden yapılmasına neden olmuştur. Son olarak ise Almanya'da AfD giderek güçlenmiş ve son seçimlerde İkinci Dünya savaşında sonra ilk defa bir eyalette birinci olmuştur. Sağ popülist partilerin bu şekilde başarılı olması ise söylemlerinin giderek anaakımlaşmasına ve sadece mülteci sorununu değil ekonomi, sağlık ve kurumsal krizleri de araçsallaştırarak yeniden inşa etmelerine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Aslanidis, P. (2016) "Popülizm Bir İdeoloji midir? Bir Çürütme ve Yeni Bir Perspektif." *Political Studies* 64 (1): 88-104.

Albertazzi, D., McDonnell D. (2008), *Twenty-First Century Populism: Batı Avrupa Demokrasisinin Hayaleti*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Avrupa Komisyonu. (2023). Key Figures on Europe. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-key-figures/w/ks-ei-23-001.

Balent, M. (2013). Jean-Marie'den Marine Le pen'e Fransız ulusal cephesi: Değişim ve süreklilik arasında. *Demagogları Teşhir Etmek. Avrupa'da Sağcı ve Ulusal Popülist Partiler. CES ve Konrad Adenauer Stiftung ortak yayını*. Belçika: Drukkerij Jo Vandenbulcke, 161-187.

Balzacq, T. (2010), Konstrüktivizm ve Güvenlikleştirme Çalışmaları. M. D. Cavelty, V. Maurer (der.), The Routledge handbook of security studies içinde*:* Routledge: 56-72.

Bartoszewicz M-G (2021) Identity and Security: The Affective Ontology of Populism. In: Machin A and Meidert N (eds) *Political Identification in Europe: Community in Crisis?.* Emerald Publishing Limited: Leeds, 93-110.

Betz, H. G. (2002), *Çağdaş Demokrasilerde Radikal Sağ* Popülist *Partilerin Başarısını ve Başarısızlığını Destekleyen Koşullar,* Democracies and the Populist Challenge içinde, Y. Mény, Y. Surel (der.), Basingstoke: Palgrave Macmillan: 197-213.

Bigo, D. (2014), ''The (In)Securitization Practices of the Three Universes of EU Border Control: Askeri/Donanma - Sınır Muhafızları/Polis - Veri Tabanı Analistleri'', *Security Dialogue, 45/3*: 209-225. https://doi.org/10.1177/0967010614530459

Bigo, D., McCluskey, E. (2018), Güvenlikleştirmeye (In)PARIS Yaklaşımı Nedir? Uluslararası Sosyoloji için Politik Antropolojik Araştırma. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198777854.013.9

Bourbeau, P. (2015). Göç, dayanıklılık ve güvenlik: Yeni sığınmacı ve göçmen akınlarına verilen tepkiler. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 41*(12), 1958-1977.

Buzan, B. Hansen, L. (2009), *Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının Evrimi*, New York: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

Buzan, B., Wæver, O. (1997), ''Slippery? Çelişkili mi? Sosyolojik Olarak Savunulamaz mı? The Copenhagen School Replies, *Review of International Studies*, *23/02*: 241-250. http://journals. cambridge.org/abstract_S0260210597002416

Buzan, B. Weaver, O., De Wilde, J. (1998), *Güvenlik: Analiz için Yeni Bir Çerçeve*, Boulder: Lynne Rienner Pub.

Canovan, M. (1981), *Popülizm*, Londra: Junction Books.

C.A.S.E. (2006). Avrupa'da güvenliğe eleştirel yaklaşımlar: Ağ bağlantılı bir manifesto. *Security Dialogue, 37*(4), 443-487. https://doi.org/10.1177/0967010606073085

Chouliaraki, L. ve Stolic, T. (2017) "Rethinking media responsibility in the refugee 'crisis': A visual typology of European news", *Media*, *Culture and Society*, 38(8): 1-16.

Çelik, H. & Ekşi, H. (2008). "Söylem Analizi", Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi, 27(27): 99-117.

Çetin, H. (2021). *Pragmata Siyaset Üçgeni Popülizm.* Kadim Yayınları: Ankara.

Doty R-L (2007) States of Exception on the Mexico–US Border: Security,'Decisions,' and Civilian Border Patrols. *International Political Sociology* 1(2): 113–137.

Esen B, Baysal B (2022) Güvenlikleştirme ve Demokratik Gerileme İlişkisi: Türkiye Örneği [The Relations between Securitization and Democratic Decline: The Case of Türkiye]. In: Esen B and Baysal B (ed) *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye: Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım [Critical Security and Turkey: An Alternative Approach in International Relations]*. İletişim Yayınları Türkiye: İstanbul, 129-161.

Franzosi, P., Marone, F., Salvati, E. (2015) İtalyan Beş Yıldız Hareketinde Popülizm ve Avrupa şüpheciliği. *The International Spectator*, 50/2: 109-124.

Fuchs, C. (2018) "Authoritarian capitalism, authoritarian movements and authoritarian communication", *Media*, *Culture and Society*, Croscurrent Special Section: Medya ve Popülist Hareket, 1-13.

Futák-Campbell B (2022) Facilitating crisis: Hungarian and Slovak securitization of migrants and their implications for EU politics. *International Politics* 59: 541–561.

Hansen, L. (2011). Güvenlikleştirme siyaseti ve Muhammed karikatür krizi: Post-yapısalcı bir perspektif. *Security Dialogue, 42*(4-5), 357-369.

Hawkins, K. A., Riding, S., Mudde, C. (2012), "Measuring Populist Attudes.", *Political Concepts*, http://www.concepts- methods.org/Files/WorkingPaper/PC_55_Hawkins_Riding_Mudde.pdf

Huysmans, J. (1995). Bir güvenlik sorunu olarak göçmenler: Toplumsal meseleleri "güvenlikleştirmenin" tehlikeleri'. In R. Miles & D. Thranhardt (Eds.), *Göç ve Avrupa entegrasyonu: İçerme ve dışlama dinamikleri*. Pinter.

Huysmans, J. (1998). Sınır sorunu: Politik gerçekçilikte dehşetin estetiği ve deseküritizasyon. *Millennium: Journal of International Studies, 27*(3), 569-589. https://doi.org/10.1177/03058298980270031301

Huysmans, J. (2004) Minding Exceptions: The Politics of Insecurity and Liberal Democracy. *Contemp Polit Theory* 3: 321–341.

Ionescu, G., Gellner, E. (1969) *Introduction in Populism: Its Meanings and National Characteristics*, G. Ionescu, E. Gellner Eds.), London: Weidenfeld & Nicolson: 1-5.

Ivaldi, G. (2023) ''Aşırı Sağ Partiler Yarıştığında: Éric Zemmour ve Marine Le Pen'in 2022 Fransa Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine Bir Vaka Çalışması''. *Fransız Siyaseti*, 1-18.

Jagers, J., Walgrave, S. (2007) "Populism as political communication style: Belçika'daki siyasi partilerin söylemleri üzerine ampirik bir çalışma", *European Journal of Political Research*, 56/3: 319-345.

Jeandesboz, J. (2016), ''Smartening Border Security in the European Union: An Associational Inquiry'', *Security Dialogue,* 47/4: *1-18.* https://doi.org/10.1177/0967010616650226.

Kaçar Aşcı, F. (2021). Sağ Popülist Siyaset Tarzının İçinde ve Aracılığıyla Yüzen Göstergeler Olarak Göçmenler: AfD Örneği. *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi,*29/2: 209-228*.*

Kinnvall, C. (2013) "Trauma and the Politics of Fear: Europe at the Crossroads", *Emotions in Politics* içinde (Londra: Palgrave Macmillan), s. 143-166.

Kinnvall C (2019) Populism, ontological insecurity and Hindutva: Modi and the masculinization of Indian politics. *Cambridge Review of International Affairs* 32(3): 283–302.

Kurylo, B. (2022) Güvenlikleştirme Tarzı Olarak Popülizmin Söylemi ve Estetiği. *Uluslararası İlişkiler,* 36/1: 127-147.

Le Pen, M. (2017) Réunıon Publıque De Marıne Le Pen À Saınt-Raphaël, [çevrimiçi] https://rassemblementnational.fr/discours/reunion-publique-de-marine-le-pen-a-saint-raphael.

Le Pen M (2022) Discours de la Convention présidentielle à Reims, [online] https://mlafrance.fr/communiques/discours-de-la-convention-presidentielle-a-reims (accessed 15 August 2022).

Mişcoiu, S. (2013) Popülizmden Neo-popülizme mi? Kavramsal Bir Tanımlama için Ampirik Kılavuzlar. S. Gherghina, S. Mişcoiu ve S. Soare (der.), Çağdaş Popülizm: Tartışmalı Bir Kavram ve Farklı Biçimleri (s. 16-29). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Mudde, C. (2004), "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39/4: 541- 563.

Mudde, C. (2007) *Avrupa'da Popülist Radikal Sağ Partiler*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

Mudde, C., Kaltwasser, C. R. (2017), *Popülizm: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Müller, J. W. (2016) *Popülizm Nedir?,* Pennsylvenia: Pennsylvania Üniversitesi Yayınları.

Kriesi, H., Pappas, T. S. (2015) *Populism in Europe During Crisis: An Introduction*, H. Kriesi, T. S. Pappas (Eds.), Colchester: ECPR Press: 1-19.

Moffitt, B, Tormey, S. (2014) "Rethinking Populism: Siyaset, Medyatikleşme ve *Siyasi* Üslup", *Political Studies*, 62: 381-397.

Moffitt, B. (2016). *Popülizmin Küresel Yükselişi: Performance, Political Style and Representation,* (Stanford: Stanford University Press).

Neal, A. W. (2009). AB sınırında menkul kıymetleştirme ve risk: FRONTEX'in kökenleri. *Ortak Pazar Çalışmaları Dergisi,* 47(2), 333-356.

Orban V (2018) Soros Network,' behind Migration in the Balkans. *Hungary Today* [online] https://hungarytoday.hu/orban-soros-network-behind-migration-in-the-balkans/ (accessed 28 October 2019).

Özdemir, V. (2023a) "Securitization of Migration in the European Union: Frontex and Refugees", Altıntop A.K., Yiğit Uyar M.H. ve Onay Y. (eds.) *Migration Studies: Eurasian Perspectives*, Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, ss. 155-179.

Özdemir, V. (2023b), "Avrupa'da Popülist Güvenlikleştirme: Fidesz, RN ve PVV Örnekleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Özer, Y. ve Kaçar-Aşcı, F. (2021) " Instrumentalization of Emotions and Emotion Norms: Migration Issue in European Right-Wing Populist Discourse ", *Global Affairs, Özel Sayı, 173-192.*

Palonen, E. (2018) "Performing the Nation: the Janus-Faced Populist Foundations of Illiberalism in Hungary". *Çağdaş Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 1-14.

Panizza, F. (Ed.). (2005) "Giriş: Populism and the Mirror *of* Democracy", *Populism and The Mirror of Democracy*, (Londra: Verso).

Rooduijn, M. (2019) "Alanın Durumu: Popülizm ve Komşu Konular Nasıl İncelenmeli? A Plea for Both More and Less Focus.", *European Journal of Political Research*, 58/1: 362-372. doi:10.1111/1475-6765.12314.

Roxburgh, A. (2002), *Preachers of Hate: The Rise of the Far Right*, Londra: Gibson Square.

Rumelili B (2015) Identity and desecuritisation: the pitfalls of conflating ontological and physical security. *Journal of International Relations and Development* 18: 52–74.

Rumelili B (2020) Integrating anxiety into international relations theory: Hobbes, existentialism, and ontological security. *International Theory* 12(2): 257-272.

Salter, M. (2008). ''Securitisation and Desecuritisation: A Dramaturgical Analysis of the Canadian Air Transport Security Authority', *Journal* of *International Relations and Development*, 11/4: 321-49.

Schlag, G. (2018). "Moving images and the politics of pity: A multilevel approach to the interpretation of images and emotions". M. Clement, & E. Sangar (Edt.), Researching emotions in international relations. methodological perspectives on the emotional turn içinde (ss. 209–230). Palgrave Macmillan.

Shields, J. (2013) ''Marine Le Pen ve 'Yeni' FN: Bir Stil Değişikliği mi yoksa Öz mü? *Parliamentary affairs*, 66/1: 179-196.

Stanley, B. (2008), "The Thin Ideology of Populism.", *Journal of Political Ideologies*, 13/1: 95-110.

Steele B (2010) *Defacing Power: The Aesthetics of Insecurity in Global Politics.* Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Stivas D (2021) The art of securitising. Orbán's handling of the European refugee crisis. *Journal of Contemporary European Studies* 31(1):184–198.

Taggart, P. (2000) *Popülizm*, Buckingham: Açık Üniversite Yayınları.

Taggart, P. (2004) "Populism and Representative Politics in Contemporary Europe.", *Journal of Political Ideologies*, 9/3: 269-288.

Theiler T (2003) Societal Security and Social Psychology. *Review of International Studies* 29(2): 249-268.

Theiler, T. (2009) *Societal Security: The Routledge Handbook of Security Studies*. London: Routledge.

Wæver, O. (1995). Güvenlikleştirme ve güvenliksizleştirme. R. D. Lipschutz (Ed.) içinde, *Güvenlik üzerine.*

Wæver, O. (2004). Aberystwyth, Paris, Kopenhag güvenlik teorisindeki yeni "okullar" ve bunların merkez ile çevre arasındaki kökenleri. *Güvenlik Çalışmaları*, 17-20.

Wilders, G. (2011) Geert Wilders'in mahkemede yaptığı konuşma [çevrimiçi] http://drimble.nl/bericht/3466017. [20.02.2019].

Wilders, G. (2021) Hollanda'nın yükselen siyasi yıldızı 'İslam'dan nefret ediyorum' diyor [çevrimiçi] https://www.pvv.nl/tweede-kamerfractie.html.

Wodak, R. (2015) *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean,* (Londra: Sage Publications).

Wojczewski, T. (2020) 'Halk Düşmanları': Popülizm ve Güvenlik(sizlik) Siyaseti. *European Journal of International Security*, *5/1*: 5-24.

Yılmaz, İ. ve Morieson, N. (2021) "Popülizm, Din ve Duygular Üzerine Sistematik Bir Literatür İncelemesi", *Religions,* 12(4)- 272.

Zaslove, A. (2004) ''Avrupa Siyasetinin Karanlık Yüzü: Radikal Sağın Maskesini Düşürmek''. *Journal of European Integration*, 26/1: 61-81.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Geri Dönüşüm ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi: Seçilmiş Avrupa Ülkelerinden Kanıtlar

The Relationship Between Recycling and Sustainable Development: Evidence From Selected European Countries*

Serap BOLAYIR
Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Aşık Veysel MYO
sbolayir@cumhuriyet.edu.tr
Orcid ID: 0009-0002-4972-2787

İlhan EROĞLU
Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
ilhan.eroglu@gop.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-4711-1165

Öz: Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmayı sağlayacak bir üretim modeli olarak görülen döngüsel ekonomi, atık maddelerin geri dönüşüm yoluyla ekonomiye tekrar kazandırılmasıdır. Döngüsel ekonomik sistemdeki 3R yaklaşımı, Recycle (geri dönüşüm), Reuse (yeniden kullanma) ve Reduce (azaltma) aşamalarını temsil etmektedir. Dolayısıyla geri dönüşüm oranları, döngüsel ekonominin en önemli bileşenlerindendir. Literatürde geri dönüşüm oranlarının ekonomik kalkınma ya da sürdürülebilir kalkınma üzerine etkisini analiz eden çalışmalar, yok denecek kadar azdır. Bu çalışmanın amacı; 2010–2020 dönemini kapsayan veri seti ile seçilmiş 30 Avrupa ülkesi ve Türkiye'de, geri dönüşüm oranlarının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini araştırarak literatüre katkıda bulunmaktır. Panel veri analizi ile yapılan araştırmada, Driscoll- Kraay dirençli tahmincisi kullanılmıştır. Çalışmada sürdürülebilir kalkınmayı temsilen iki model kurulmuştur: İlk modelin bağımlı değişkeni kişi başına düşen GSYİH olup ekonomik etkiyi ele almakta, ikinci modelin bağımlı değişkeni ise İnsani Gelişme Endeksi (İGE) olup sosyoekonomik etkiyi incelemektedir. Bağımsız değişkenler her iki modelde ortak olup geri dönüşüm oranlarını temsilen; belediye atıklarının, ambalaj türüne göre ambalaj atıklarının, elektronik atık ve biyoatık geri dönüşüm oranı ile üretimde döngüsel malzeme kullanım oranı ve yenilenebilir kaynaklardan gelen enerjinin payı kullanılmıştır. Çalışmada kurulan modellerin sonuçlarına göre; ülkelerin geri dönüşüm oranlarının, kişi başına düşen GSYİH ve İGE değerlerini beklentiyle uyumlu bir şekilde olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi, geri dönüşüm oranları.

Abstract: Circular economy, which is seen as a production model to achieve sustainable development goals, is the recycling of waste materials into the economy. The 3R approach in circular economic system represents the stages of Recycle, Reuse and Reduce. Therefore, recycling rates are one of the most important components of circular economy. In the literature, there are almost no studies analyzing the impact of recycling rates on economic development or sustainable development. The aim of this study is to contribute to the literature by investigating the impact of recycling rates on sustainable development in 30 selected European countries and

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:02.08.2024 *Kabul Tarihi:25.12.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Bolayır, S. & Eroğlu, İ. (2025). Geri dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi: Seçilmiş Avrupa ülkelerinden kanıtlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 301-315. Doi: 10.33437/ksusbd.1526893

Turkiye with a data set covering the period of 2010-2020. In the research conducted with panel data analysis, Driscoll-Kraay robust estimator is used. In the study, two models representing sustainable development are established: The dependent variable of the first model is GDP per capita and examines the economic impact, while the dependent variable of the second model is the Human Development Index (HDI) and examines the socioeconomic impact. The independent variables are common to both models and represent recycling rates; municipal waste, packaging waste by packaging type, electronic waste and bio-waste recycling rate, circular material utilization rate in production and the share of energy from renewable sources are used. According to the results of the models established in the study, it is observed that the recycling rates of countries positively affect the GDP per capita and HDI values in line with expectations.

Keywords: Sustainable development, circular economy, recycling rates.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ile kalkınma arasında önemli farklılıklar vardır. Ekonomik büyüme, üretim ve milli gelirle ilgili bir kavram iken; ekonomik kalkınma kişi başına düşen hasılanın genişlemesinin yanı sıra, toplumun sosyokültürel yapısının gelişimini de içine alır. Yani ekonomik kalkınmada nitel ve nicel gelişim birlikte ele alınır (Dinler, 2008: 571). Bu bağlamda ekonomik kalkınma kavramı, Dünya Bankası'nın 1991 yılı kalkınma raporunda kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve insanın yaşam kalitesinin yükseltilmesi ön plana çıkarılmıştır. Sosyoekonomik sorunları çevresel kaygılarla birleştirme çabası olan sürdürülebilir kalkınma ise, yenilenebilen dolayısıyla tükenmeyen kaynakları kullanmaya dayalıdır (Gedik, 2020: 196).

Bahsi geçen rapor, daha kaliteli bir yaşam için; gelir düzeyi, beslenme imkânları, sağlık koşulları, eğitim fırsatları, fırsat eşitliği ve temiz çevre gibi bileşenleri; belirleyici olarak kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1996 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda; ekonomik büyümeyi ekonomik kalkınmaya giden bir yol, bir amaçtan ziyade bir araç olarak görmüştür (Güneş, 2016). Kalkınma; bir ekonomide halkın tüketim ve davranış kalıpları, dünya görüşü ve değer yargılarındaki değişimleri içeren; kurumsal ve toplumsal yapıda dönüşüme neden olan büyümedir (Kaypak, 2011: 22).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE); 1990 yılından bu yana UNDP tarafından hazırlanan raporlarda, ülkelerin yaşam kalitesi ve standardını değerlendiren bir ölçü birimi olarak kullanılmaktadır (Gürses, 2009: 340). Ekonomik ve insani gelişme arasında kesin bir ayrım yapan İGE; insanların refah kaynaklarını artırmada salt gelirin değil, aynı zamanda sağlık ve eğitim fırsatlarının da önemini vurgulamaktadır (Gülel, Çağlar, Kangallı, Karadeniz ve Yeşilyurt, 2017: 209). Özetle hem sosyoekonomik hem de sosyokültürel iyileşmeyi değerlendiren İGE, birçok ulusal ve uluslararası kuruluş tarafından benimsenmiş bulunmaktadır (Zor, 2020: 42).

Sürdürülebilir kalkınmanın sözlük anlamı; kalkınmanın devam etmesi, büyümenin sürdürülmesidir (Kılıç, 2013: 204). Dünya Bankası sürdürülebilir kalkınmayı, "süreklilik arz eden ve kuşaklar arasında eşitlik sağlamaya çalışan bir yaklaşım" şeklinde ifade etmiştir. Bu yaklaşım; kalkınmanın her aşamasında, sosyoekonomik ve çevresel politikaların bir arada değerlendirilmesini gerektirir (Oğuz, 2019: 6). Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ihtiyaçlarla doğal kaynaklar arasındaki denge ya da dengesizliğin giderek doğal kaynakların aleyhine bozulması ve bu durumun gelecekte ağır sorunlara neden olabileceği endişesiyle gündeme gelmiştir. Kavramın genel kabul görmesi ve çerçevesinin çizilmesi süreci ise, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun hazırladığı Brundtland Raporu ile başlamıştır (Şen, Kaya ve Alpaslan, 2018: 42).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı; belirtildiği üzere ilk olarak 1987 yılında, dönemin Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında toplanan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz / Brundtland Raporu'nda: "Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlanmıştır (Şahinöz, 2019: 80). Brundtland Raporu'nda nüfusun kontrolü, yoksulluğun önlenmesi, doğal kaynakların eşit kullanımı ve çevreci teknolojilerin geliştirilmesi; sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilmiştir (Aydin, 2019: 25). Rapora göre sürdürülebilir kalkınma yoksullukla mücadeleye öncelik vererek, gerek kaynakların tükenmesini gerek çevresel ve kültürel tahribatı gerekse sosyal açıdan istikrarsızlığı azaltmayı temel amaç edinmiştir (Gevher ve Acet, 2023: 226–227).

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmayı sağlayacak bir üretim modeli olarak görülen döngüsel ekonomiyi ise, "atık maddelerin geri dönüşüm yoluyla ekonomiye tekrar kazandırılması" şeklinde tanımlamak mümkündür. Doğrusal ekonomik sistemin atık diye tanımladığı öge; döngüsel ekonomik sistemde kaynağa dönüştürülmek suretiyle, atık oluşumu önlenmeye çalışılmaktadır. Döngüsel ekonominin kaynak olarak değerlendirdiği atık; üretim, tüketim vb. faaliyetler sonucunda oluşan ve gereksiz olduğu düşünülerek bertaraf edilmek istenen her tür maddedir (Yıldız, 2019: 83–84).

Döngüsel ekonomik sistemi tanımlamada, "3R" ifadesi kullanılmaktadır. 3R; İngilizce Recycle (geri dönüşüm), Reuse (yeniden kullanma) ve Reduce (azaltma) kelimelerinin baş harfidir. Döngüsel ekonomideki bu 3R yaklaşımı, hem üretim hem de tüketim süreçleri için geçerlidir (Önder, 2018: 199–200). Bir faaliyet, bir ürün ya da herhangi bir şey sürdürülebilir ise; o yeniden kullanılabilir, tekrarlanabilir veya bir şekilde geri dönüşümü sağlanabilir (Şen vd., 2018: 5). Dolayısıyla geri dönüşüm kavramı, döngüsel ekonominin en önemli bileşenlerindendir.

Kaynak tüketimi ve atık üretimini azaltmanın başlıca yolu, geri kazanım ve yeniden kullanımdır. Hem üretim hem de tüketim süreçleri sonunda oluşan atıkları, yeniden değerlendirmek mümkündür. Tekrar değerlendirilme imkânı olan atıkları çeşitli işlemlerden geçirmek suretiyle; hammadde veya yan ürününe dönüştürerek, yeniden üretime katmaya "geri dönüşüm" adı verilir. Cam, kâğıt, plastik, pil, ahşap, demir, alüminyum, metal, vb. katı atıkların önemli bir kısmı; geri dönüştürülebilen ürünlerdir (Çimen ve Yılmaz, 2012: 65).

Tüketilen maddelerin geri dönüşüm halkasına tekrar katılması, öncelikle ham madde ihtiyacının azaltılmasını sağlar. Böylelikle nüfus artışına paralel bir şekilde artan tüketimin, dengesini bozmak suretiyle doğaya zarar vermesinin önüne geçilir. Ayrıca geri dönüştürülebilen maddelerin yeniden ham madde olarak kullanılması, önemli ölçüde enerji tasarrufu da sağlar. Savaşlar nedeniyle ortaya çıkan kaynak sıkıntısı, geri dönüşüm ihtiyacının doğmasında etkin rol oynamıştır. Büyük devletler, II. Dünya Savaşı devam ederken ülke çapında geri dönüşüm kampanyaları başlatmış; vatandaşlarını bilhassa metal ve fiber maddeleri toplama konusunda özendirmişlerdir (TÜDAM, 2016: 5).

Geri dönüşüm oranlarının sürdürülebilir kalkınma üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı hipotezinin sınandığı bu çalışma; giriş kısmı haricinde literatür incelemesi, ekonometrik uygulama, sonuç ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır. Geri dönüşüm oranları ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi üzerine alan yazındaki sınırlı çalışmalar göz önüne alındığında, bu çalışmanın literatüre kayda değer bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına ilişkin literatüre bakıldığında; bu kavramların gerek ulusal gerekse uluslararası alanda, 20. yüzyılın son dönemlerinden itibaren popülerlik kazandığı görülmektedir. Literatürde özellikle sürdürülebilir kalkınma konusunda çok sayıda çalışma mevcuttur. Çevre kirliliğinin artması, buzulların erimesi, şiddetli ve ani doğa olaylarının görülmesi vb. nedenlerle; son yıllarda döngüsel ekonomi ve geri dönüşüm kavramlarına da ilgi artmıştır. Bu bölümde, söz konusu kavramlarla ilgili bazı çalışmalara ana hatlarıyla değinilmiştir.

Su vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada; döngüsel ekonomi politikalarının ekonomik büyümeye olan etkisi, Çin örneği üzerinden analiz edilmiştir. Yazarlar; döngüsel ekonominin merkezi hükümet tarafından önerilen bir sürdürülebilir kalkınma stratejisi olduğunu ve resmi olarak 2002'de kabul edilen bu stratejinin, Çin'de bir dizi pilot bölgede uygulandığını ve geliştirildiğini dile getirmişlerdir. Dalian, Pekin, Şanghay ve Tianjin gibi pilot şehirlerin karşılaştırıldığı çalışma sonucunda; atık yönetimi politikalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Çemrek ve Bayraç (2013) çalışmalarında; sürdürülebilir kalkınma göstergeleri kullanarak Bağımsız Devletler Topluluğu, Baltık Cumhuriyetleri ve Rusya için bir "sürdürülebilir kalkınma skoru" geliştirmeye çalışmış ve bu amaçla Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, söz konusu ülkeler için elde edilen sürdürülebilir kalkınma skor değerleri ile Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) değerleri arasındaki ilişki karşılaştırılmış; iki skor arasındaki korelasyon katsayısı 0.872 olarak hesaplanırken, değişkenler arasındaki ilişki % 1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Altun Ada (2015) çalışmasında; AB'ye üye ülkeler ve Türkiye'yi, sürdürülebilir kalkınma değişkenleri kullanarak kümelendirmiştir. Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre; Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma düzeyi AB ortalamasındadır, AB ülkeleriyle arada büyük farklılıklar yoktur, farklılık gösteren yegâne ülke Romanya'dır.

Marangoz vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada; dünyadaki e-atık (elektronik atık) uygulamaları değerlendirilerek, geri dönüşüm oranları ve ekonomik etkileri incelenmiştir. Yazarlar e-atık yönetiminin finansal tetikleyici olarak önemini vurguladıktan sonra, hem kısa vadeli hem de uzun vadeli etkilerini sürdürülebilirlik açısından ele almışlardır. Çalışma sonucunda, geri dönüşüm süreçlerinin iyileştirilmesi adına uygulayıcılara ve kanun yapıcılara yönelik önerilere de yer verilmiştir.

George vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada; Çevresel Kuznets Eğrisi çerçevesinde, döngüsel ekonomi ve büyüme süreci analiz edilmiştir. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin genel olarak geri dönüştürülebilen girdinin marjinal ürünü, geri dönüşüm oranı, çevreyi kirleten girdi kullanmanın maliyeti ve ortaya çıkan kirlilik seviyesi olduğu belirtilen çalışma sonucunda; ekonomik büyüme ve geri dönüşüm / kazanım arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Vuţă vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada; belediye atıkları, ambalaj atıkları ve biyoatık geri dönüşüm oranı ile malzemelerin yaşam döngüsünü uzatmaya ve atıkların yeniden kullanımına çözümler bulmaya yönelik Ar-Ge harcamaları ve çevresel vergiler bağımsız değişkendir. Çalışmanın bağımlı değişkenleri ise; kaynak verimliliği ve gerçek ekonomik büyümedir. AB'ye üye 28 ülkenin 2005-2016 dönemine ait verilerinin kullanıldığı bu panel veri analizinde; belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, GSYİH'daki araştırma ve inovasyon payı ve patent sayısındaki artışın; kaynak verimliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Pelau ve Chinie (2018) çalışmalarında; Avrupa ülkelerinde yaşam düzeyi, eğitim, internet erişimi ve geri dönüşüm oranı gibi değişkenlerle; kişi başına düşen milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Söz konusu çalışmada; yüksek gelir düzeyinin geri dönüşüm oranını pozitif, düşük gelir düzeyinin ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Cerqueira vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, geri dönüşüm ve ekonomik kalkınma arasındaki döngüsel bağlantılar analiz edilmiştir. Yazarlar; büyümeyi tetikleyen diğer faktörlerin yanı sıra geri dönüşümün, İnsani Gelişme Endeksi tarafından verilen sürdürülebilir ekonomik kalkınma için önemli olduğunu ve bunun tersinin de geçerli olduğunu varsayan iki denklemli bir model kullanmışlardır. Çalışmada eşzamanlı denklemler sistemi; 2004-2015 döneminde 28 OECD ülkesinden oluşan bir veri seti için, hem statik bir biçimde hem de modele dinamikler eklenerek tahmin edilmiştir. Çalışma sonucunda; ekonomik kalkınma seviyesi ile geri dönüşüm oranı arasında, geri besleme etkileri ile güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Trica vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada; 27 AB üyesi ülkenin 2007–2016 dönemine ait kaynak verimliliği, geri dönüşüm oranı, çevresel inovasyon ve çevresel istihdam gibi verilerinin; kişi başına düşen GSYİH üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Panel veri yöntemiyle yapılan analiz neticesinde, tüm değişkenlerin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Busu (2019) çalışmasında; 27 AB üyesi ülkenin 2008–2017 dönemine ait kaynaklar, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, yeşil enerji kullanımı ve beşeri sermaye gibi verilerinin; ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Panel veri yöntemiyle yapılan analiz sonucunda, tüm değişkenlerin ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Busu ve Trica (2019) tarafından yapılan çalışmada; döngüsel ekonominin sürdürülebilirliğini çalışabilmek için, çevresel göstergelere ve onların AB üyesi ülkelerde ekonomik büyümeye olan etkilerine dayanan bir metodoloji geliştirilmiştir. Söz konusu çalışmada; AB'ye üye 27 ülkenin 2010–2017 dönemine ait verileriyle, bir panel ekonometrik analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda; belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, geri dönüşüm malzemeleri ticareti, işgücü verimliliği, çevresel vergiler ve kaynak üretkenliği gibi bağımsız değişkenlerin; ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Bir diğer deyişle, döngüsel ekonominin AB genelinde sürdürülebilir ekonomik büyüme yarattığı vurgulanmıştır.

Apaydın (2020) çalışmasında; OECD'ye üye ülkelerin 2000–2017 dönemine ait verilerini, panel kantil regresyon modeli kullanarak analiz etmiştir. Söz konusu çalışmanın amacı; atıkların düzenli depolanması, kompost edilmesi (bitkisel ve hayvansal atıkların nemli-oksijenli ortamda bozunarak organik gübreye dönüştürülmesi), geri dönüştürülmesi ve yakılması gibi atık yönetim biçimlerinin; ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Elde edilen sonuçlara göre, atık yönetim biçimlerinin tamamı ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca elde edilen en önemli bulgu; kompost edilen ve geri dönüştürülen atık oranının, depolanan ve yakılan atık oranına nazaran, ekonomik büyümeyi daha fazla etkilediğidir.

Hysa vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada; 28 AB üyesi ülkenin 2000-2017 dönemine ait çevresel vergi oranı, evsel atıkların geri dönüşüm oranı, geri dönüşümle ilgili Ar-Ge harcamaları ve geri dönüşüme tabi olan ürünlerin ticaret verileri bağımsız değişken; kişi başına düşen milli gelir artış oranı ise bağımlı değişken olmak üzere bir panel veri analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda; tüm değişkenlerin kişi başına düşen milli gelir artış oranını yükselttiği, bir diğer ifadeyle döngüsel ekonomi ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

Utkulu ve Bilik (2020) çalışmalarında; AB'ye üye ülkeler örnekleminde, ekonomik büyüme ve atık yönetimi ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılarak, 27 AB üyesi ülke üzerine karşılaştırmalı parametreler elde edilmiştir. 2007-2018 dönemine ait atık yönetimine ilişkin veriler üzerinden oluşturulan modelde; yurtiçi malzeme kullanım oranı ile elektronik atık ve belediye atıkları geri dönüşüm oranının, ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca atık yönetiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, kişi başına düşen gelir seviyesine göre ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği de tespit edilmiştir.

Ateş (2021) çalışmasında, döngüsel ekonominin en önemli bileşenlerinden biri olan geri dönüşüm kavramını; 27 AB ülkesi ve İngiltere, İzlanda ve Norveç için 2008–2017 döneminde incelemiştir. Panel veri yöntemiyle yapılan çalışmada; bağımsız değişkenler evsel, plastik, ambalaj, kâğıt, cam, metal, elektronik, eski otomobil aksamları ve odun atıklarının geri dönüşüm oranları; bağımlı değişken ise söz konusu ülkelerin GSYİH değerleridir. Çalışma sonucunda; eski otomobil aksamları ve plastik atıkların geri dönüşüm oranının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde, diğer değişkenlerin ise olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Androniceanu vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada; Eurostat, Dünya Bankası ve Avrupa Çevre Ajansı veri tabanlarından aşağıdaki 13 değişken seçilmiştir: Kişi başına düşen belediye atık üretimi, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, kaynak verimliliği ve yerli malzeme tüketimi, GSYİH büyümesi, çevre vergisi gelirleri, Ar-Ge harcamaları, yenilenebilir kaynaklardaki yıllık değişim, sera gazı emisyonları, İnsani Gelişme Endeksi, kirlilik endeksi, toplam doğal kaynak rantı, emisyon hasarı da dahil olmak üzere düzeltilmiş net tasarruflar ve ulusal çevre koruma harcamaları. Söz konusu çalışmada; veri boyutu, temel bileşen analizi (PCA) uygulanarak azaltılmıştır. PCA yöntemi, 2018 yılı için 25 AB üyesi ülkeye uygulanmış ve İnsanı Gelişme Endeksi (İGE) ile belediye atıklarının geri dönüşüm oranı arasında güçlü bir pozitif korelasyon tespit edilmiştir.

Çırak (2021) çalışmasında; döngüsel ekonomi konusunda lider ülkeler arasında yer alan Almanya'da, atık geri dönüşümü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Almanya özelinde 2000-2018 dönemine ait verilerle yapılan çalışma sonucunda; söz konusu dönemde ambalaj atıkları geri dönüşüm oranı ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü, kâğıt ve karton atıkları geri dönüşüm oranı ile ekonomik büyüme arasında ise negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır.

Yeter vd. (2021) çalışmalarında; Türkî Cumhuriyetlerdeki ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin, çevresel bozulma üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Enerji tüketimini de içeren genişletilmiş Çevresel Kuznets Eğrisi Modeli'nin kullanıldığı ve 1992–2019 dönemine ait verilerin test edildiği çalışmada; çevresel bozulmanın maliyetini minimuma düşürmek için, karbon salınımını azaltan enerji politikaları geliştirmek gerektiği sonucuna varılmıştır.

Açcı vd. (2023) çalışmalarında; döngüsel ekonomi ve yeşil büyüme göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, verileri mevcut 24 AB üyesi ülke için, 2004-2018 yılları arasında analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda; dönüştürülmüş hammadde ticareti, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, reel kişi başına işgücü verimliliği, nüfus yoğunluğu, kişi başına karbondioksit emisyonu ve brüt

sermaye oluşumunun kişi başına GSYİH üzerinde pozitif; çevresel vergi gelirleri oranlarındaki artışların ise negatif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere, literatüre bakıldığında; geri dönüşüm oranlarının ekonomik büyüme yerine ekonomik kalkınma ya da sürdürülebilir kalkınma üzerine etkisini analiz eden çalışmalar, yok denecek kadar azdır. Yapılacak ekonometrik uygulamanın amacı; 2010–2020 dönemini kapsayan panel veri seti ile seçilmiş 30 Avrupa ülkesi[1] ve Türkiye'de, geri dönüşüm oranlarının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisine ilişkin ampirik bir analiz yapmak suretiyle; mevcut literatüre katkıda bulunmak ve AB'ye tam üyelik yolunda Türkiye'de politika yapıcılarına ve kamuoyuna fikir verebilmektir.

YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veri setinin, yatay kesit ve zaman serisi verilerden oluşması nedeniyle; panel veri analizi yapma gereği duyulmuştur. Aşağıdaki tabloda, analizde kullanılan bağımlı değişkenlere ve bu değişkenlere ait tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. *Analizde kullanılan bağımlı değişkenler*

Değişkenin Adı	Kısaltması	Kaynak
Kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 ABD Doları)	LnKBGSYİH	Dünya Bankası
İnsani Gelişme Endeksi	LnİGE	UNDP

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere 3 boyutlu bir kavramdır (Akiş, 2017: 42). Analizde kavramın ekonomik boyutunu ölçen I. modelin bağımlı değişkeni kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 ABD Doları) ve sosyoekonomik boyutunu ölçen II. modelin bağımlı değişkeni ise İnsani Gelişme Endeksi'dir. Bilindiği üzere İnsani Gelişme Endeksi; insani gelişmenin üç temel boyutundaki (insana yakışır bir yaşam standardı, uzun ve sağlıklı yaşam ve bilgiye erişim) uzun dönemli ilerlemeyi değerlendirmek amacıyla kullanılan, özet bir ölçüm yöntemidir. Aşağıdaki tabloda, analizde kullanılan bağımsız değişkenlere ve bu değişkenlere ait tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. *Analizde kullanılan bağımsız değişkenler*

Değişkenin Adı	Kısaltması	Kaynak
Belediye atıklarının geri dönüşüm oranı (%)	LnBAGDO	Eurostat
Ambalaj türüne göre ambalaj atıklarının geri dönüşüm oranı (%)	LnATGA	Eurostat
Elektronik atık geri dönüşüm oranı (%)	LnEAGD	Eurostat
Biyoatık geri dönüşüm oranı (%)	LnBGDO	Eurostat
Üretimde döngüsel malzeme kullanım oranı (%)	LnUDMK	Eurostat
Yenilenebilir kaynaklardan gelen enerjinin payı (%)	LnYKGEP	Eurostat

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

BULGULAR

Analizde kurulacak olan iki modelin de bağımsız değişkenleri ortaktır. Bu bilgiler ışığında, araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde kurulmuştur:

- **H_0:** Geri dönüşüm oranlarının kişi başına düşen GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. **(I. Model)**

  H_1: Geri dönüşüm oranlarının kişi başına düşen GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. **(I. Model)**

- **H_0:** Geri dönüşüm oranlarının İnsani Gelişme Endeksi üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. **(II. Model)**

  H_1: Geri dönüşüm oranlarının İnsani Gelişme Endeksi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. **(II. Model)**

Çalışmada seçilmiş 30 Avrupa ülkesi ve Türkiye'nin, 2010–2020 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Veriler, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) ve Dünya Bankası'nın internet sitelerinden alınmıştır. Çalışma kapsamında seçilen ülkelerde, döngüsel ekonominin önemli

[1]Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nde verisine kolay ulaşılan 27 AB üyesi ülke, AB'ye aday ülke olması ve endekslerdeki başarısı nedeniyle İzlanda ve yine endekslerdeki başarıları nedeniyle Norveç ve İsviçre

bileşenlerinden olan geri dönüşüm oranlarının, kişi başına düşen GSYİH ve İnsani Gelişme Endeksi (İGE) üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla; 2 farklı model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modeller şu şekildedir:

Model-1:

$$LnKBGSYİH_{it} = \beta 0 + \beta 1\ LnBAGDO_{it} + \beta 2\ LnATGA_{it} + \beta 3\ LnEAGD_{it} + \beta 4\ LnBGDO_{it} + \beta 5 LnUDMK_{it} + \beta 6 LnYKGEP_{it} + u_{it}$$

Model-2:

$$LnİGE_{it} = \beta 0 + \beta 1\ LnBAGDO_{it} + \beta 2\ LnATGA_{it} + \beta 3\ LnEAGD_{it} + \beta 4\ LnBGDO_{it} + \beta 5 LnUDMK_{it} + \beta 6 LnYKGEP_{it} + u_{it}$$

Tablo 3. *Betimleyici istatistik tablosu*

Değişken	*LKB*GSYIH	*L*İGE	*L*BAGDO	*L*ATGA	*L*EAGD	*L*BGDO	*L*UDMK	*L*YKGEP
Ortalama değer	10,1923	-0,1067	-4,1516	-4,0460	3,8657	3,9455	1,9131	2,9763
Ortanca Değer	10,1426	-0,1052	-4,1789	-4,0383	3,9199	4,0943	2,0918	2,9743
En Yüksek Değer	11,5931	-0,0421	-3,4144	-3,5467	4,7466	5,3278	3,4011	4,4272
En Düşük Değer	8,7683	-0,2319	-4,6051	-4,5163	2,9806	2,3028	0,1823	1,0296
Std. Sapma	0,6930	0,0395	0,2506	0,1606	0,2941	0,8510	0,7356	0,6054

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'te, çalışmada kullanılan verilerin betimsel istatistikleri yer almaktadır. Tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır (*tam logaritmik dönüşüm*), böylece dönüştürülen verilerde orijinal veriye göre çarpıklığın azaldığını gözlemlemek mümkün olacaktır. Ekonometrik analiz sırasında logaritma almanın bir diğer faydası ise, değişkenlerin birimlerinin katsayılar üzerindeki etkisini ortadan kaldırmasıdır. Çalışmaya konu toplamda 31 adet yatay kesit (N) ve 11 adet zaman serisi (T) bulunmakta olup, tüm değişkenler için 341 adet gözleme yer verilmiştir. Değişkenlerin ortalama (mean) ve ortanca (median) değerlerinin birbirine yakın olması nedeniyle, normal dağılıma sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Tablo 4. *Korelasyon matrisi tablosu*

Değişken	*LKB*GSYIH	*L*İGE	*L*BAGDO	*L*ATGA	*L*EAGD	*L*BGDO	*L*UDMK	*L*YKGEP
***LKB*GSYIH**	1,000							
***L*İGE**	0,898	1,000						
***L*BAGDO**	0,577	0,633	1,000					
***L*ATGA**	0,301	0,348	0,586	1,000				
***L*EAGD**	0,117	0,213	0,311	0,262	1,000			
***L*BGDO**	0,660	0,647	0,837	0,536	0,274	1,000		
***L*UDMK**	0,416	0,447	0,537	0,327	0,096	0,451	1,000	
***L*YKGEP**	0,024	0,114	-0,019	-0,186	0,266	0,027	-0,087	1,000

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4'te, değişkenlere ait korelasyon matrisi tablosu yer almaktadır. Korelasyon değerinin ± 0,30'dan büyük olması, bağımsız değişkenler arasında korelasyon yani çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğunu gösterir (Ateş, 2021: 132). Tablo değerlerine bakıldığında, çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 5 ve 6'da bağımlı değişkenler Kişi Başına Düşen GSYİH (KBGSYİH) ve İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ile bağımsız değişkenler "BAGDO, ATGA, EAGD, BGDO, UDMK ve YKGEP" için kurulan modellere ilişkin test istatistikleri görülmektedir.

Değişkenlere ait betimleyici istatistikler ifade edildikten sonraki aşama, Model I ve II kapsamında klasik modelin varlığının araştırılmasıdır. Klasik model; hem sabit parametrelerin hem de eğim parametrelerinin zamana ve birimlere göre sabit olduğunu, başka bir ifadeyle tüm gözlemlerin homojen olduğunu varsaymaktadır. Yani klasik modele göre, birim ve/veya zaman etkileri yoktur (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 40).

Tablo 5. *Model–1 test istatistikleri tablosu*

	Test	**İstatistik Değeri**	**Olasılık Değeri**
Modelin Belirlenmesi	F Testi Hausman	83,20 23,25	0,000 0,000
Değişen Varyans	Greene Test	3913,97	0,000
Otokorelasyon	Durbin-Watson Baltagi-Wu LBI	- -	0,413 0,781
Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran	5,28	0,000

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6. *Model–2 test istatistikleri tablosu*

	Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Modelin Belirlenmesi	F Testi Hausman	131,52 16,78	0,000 0,010
Değişen Varyans	Greene Test	4815,55	0,000
Otokorelasyon	Durbin-Watson Baltagi-Wu LBI	- -	0,487 0,763
Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran	6,86	0,000

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Klasik modelin etkin olup olmadığının, bir diğer deyişle değişkenlerde birim ve/veya zaman etkilerinin var olup olmadığının araştırılması önemlidir. F testi, klasik modelin geçerli olup olmadığını araştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu test sonucunda; gerek sabit gerekse eğim parametrelerinin zamana ve birimlere göre sabit olduğu tespit edilirse, klasik modelin etkin olduğu ifade edilir. Tablo 5 ve 6'daki F Testi sonuçlarına göre; iki modelde de p (olasılık) değerinin 0.05'ten küçük olması nedeniyle, H_0 hipotezi (*H_0: Parametrelerde birim ve/veya zaman etkileri yoktur.*) reddedilmiş ve modellerin sabit veya tesadüfi etkilerle kurulmasına karar verilmiştir.

Modellerin belirlenmesi için yapılan Hausman ve F Testi sonuçlarına göre; iki modelde de p değerinin < 0.05 olması nedeniyle, H_0 hipotezi (*H_0: Bağımsız değişkenler ve birim etkileri arasında korelasyon yoktur.*) reddedilmiş ve modellerin sabit etkilerle kurulmasına karar verilmiştir. Hipotezin reddedilmemesi durumunda, analiz rassal / tesadüfî etkiler modeli ile yapılmalıdır. Değişen varyansın tespit edilmesi için Greene Testi yapılmış; p değerinin < 0.05 olması nedeniyle, H_0 hipotezi (*H_0: Değişen varyans yoktur.)* reddedilmiş ve modellerde değişen varyans sorunu olduğuna karar verilmiştir.

Otokorelasyon sorununun tespit edilmesi için, Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI değerlerine bakılmıştır. Bu değerlerin 2'ye yakın olması, otokorelasyonun olmadığını göstermektedir. Modellerde bu değerlerin 2'ye yakın olmaması, otokorelasyon sorununun varlığına işarettir. Modellerde yatay kesit bağımlılığının varlığının tespiti için, Pesaran Testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre; p değerinin < 0.05 olması nedeniyle, H_0 hipotezi (*H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.*) reddedilmiş ve modellerde yatay kesit bağımlılığı sorunu olduğuna karar verilmiştir. Yapılan testlere göre; her iki modelde de değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı olmak üzere; 3 ekonometrik sorun tespit edilmiştir. Bu nedenle, modeller bu sorunlara dirençli olan tahmincilerle sınanmaya çalışılmıştır (Ateş, 2021: 132).

Modellerde varlığı tespit edilen sorunlara dirençli olan tahminci, Driscoll-Kraay (Dirençli Standart Hatalar) tahmincisidir. Driscoll ve Kraay (1998); genel mekânsal ve zamansal bağımlılık biçimleri için dirençli olan, değişen varyans ve otokorelasyona karşı tutarlı standart hatalar üreten ve parametrik olmayan bir kovaryans matrisi tahmincisi önermiştir (Akyol ve Tekman, 2021: 106). Driscoll-Kraay tahmincisi; değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı durumlarında; yatay kesit boyutuna (N) bağlı olmaksızın, dirençli standart hatalı tahminlerle analiz yapabilmektedir. Ayrıca bu tahminci, hem dengeli hem de dengesiz paneller için uygundur (Demirtaş, 2022: 53).

Tablo 7'de, KBGSYİH için kurulan Model-1'e ait Driscoll-Kraay Panel Regresyon Tahmini sonuçları görülmektedir.

Tablo 7. *Model–1 Driscoll-Kraay panel regresyon tahmini*

Bağımsız Değişken	Katsayı	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
*Ln*BAGDO	0,111	0,035	**0,010****
*Ln*ATGA	-0,033	0,054	0,556
*Ln*EAGD	0,168	0,023	**0,000*****
*Ln*BGDO	0,022	0,008	**0,019****
*Ln*UDMK	-0,003	0,013	0,811
*Ln*YKGEP	0,023	0,009	**0,029****
C	9,719	0,209	0,000

Wald (F) (X^2)	27,25 (0,000)
R^2	0,389
Ülke	31
Gözlem	341

*** p<0.10, ** p<0.05, * p<0.01 **Kaynak**: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Model-1:

$$KBGSYIH=\sum_{1}^{k} 9{,}719 + 0{,}111*BAGDO - 0{,}033*ATGA + 0{,}168*EAGD + 0{,}022*BGDO - 0{,}003*UDMK + 0{,}023*YKGEP + u_{it}$$

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; BAGDO, EAGD, BGDO ve YKGEP bağımsız değişkenlerinin KBGSYİH bağımlı değişkeni üzerindeki etkileri istatistikî olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür. Bir başka ifadeyle, analiz sonuçları; Belediye Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (BAGDO), Elektronik Atık Geri Dönüşüm Oranı (EAGD), Biyoatık Geri Dönüşüm Oranı (BGDO) ve Yenilenebilir Kaynaklardan Gelen Enerjinin Payı (YKGEP) değişkenlerinin; kişi başına düşen GSYİH'ı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Buna göre belediye atıklarının geri dönüşüm oranının % 1 artması, KBGSYİH'ı % 0.111 oranında; elektronik atık geri dönüşüm oranının % 1 artması % 0.168 oranında; biyoatık geri dönüşüm oranının % 1 artması % 0.022 oranında ve yenilenebilir kaynaklardan gelen enerjinin payının % 1 artması ise % 0.023 oranında artırmaktadır. Ambalaj Türüne Göre Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (ATGA) ve Üretimde Döngüsel Malzeme Kullanım Oranı (UDMK) değişkenlerinin KBGSYİH üzerindeki etkisi ise istatistikî olarak anlamsızdır. Model-1'in Wald[2] test istatistiği de anlamlı bulunmuştur.

Sabit etkiler modelinde, modelin anlamlılığını gösteren Ki-Kare (X^2) Testi olasılık değeri incelendiğinde; Model-1'in genel olarak % 95 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 7'de, 4 bağımsız değişkenin parametreleri ile sabit parametrenin % 95 güven düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin anlamlılık düzeyini gösteren R^2 değeri[3] ise yaklaşık % 39'dur. Buna göre bağımsız değişkenlerden belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, elektronik atık geri dönüşüm oranı, biyoatık geri dönüşüm oranı ve yenilenebilir kaynaklardan gelen enerjinin payı; hep birlikte kişi başına düşen GSYİH'daki değişikliğin % 39'unu açıklamaktadır.

Tablo 8. *Model–2 Driscoll-Kraay panel regresyon tahmini*

Bağımsız Değişken	**Katsayı**	**İstatistik Değeri**	**Olasılık Değeri**
*Ln*BAGDO	0,001	0,004	0,765
*Ln*ATGA	0,005	0,005	0,321
*Ln*EAGD	0,026	0,003	**0,000**
*Ln*BGDO	0,006	0,002	**0,006**
*Ln*UDMK	0,001	0,001	0,116
*Ln*YKGEP	0,005	0,002	**0,017**
C	-0,222	0,047	0,001
Wald (F) (X^2)	67,85 (0,000)		
R^2	0,565		
Ülke	31		
Gözlem	341		

*** p<0.10, ** p<0.05, * p<0.01 **Kaynak**: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 8'de, İGE için kurulan Model-2'ye ait Driscoll-Kraay Panel Regresyon Tahmini sonuçları görülmektedir.

[2] Lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen modelin uygun olup olmadığı Model Ki-Kare (X^2) testiyle, her bir bağımsız değişkenin modelde varlığının anlamlı olup olmadığı ise Wald istatistiği ile test edilir.

[3] Hesaplanan R^2 değerine bakarak, bağımsız değişken ya da değişkenlerin bağımlı değişkeni % kaç düzeyinde açıklayabildiğini söylemek mümkündür.

Model-2:

$$İGE=\sum_{1}^{k} -0,222 + 0,001*BAGDO+ 0,005*ATGA + 0,026*EAGD+0,006*BGDO + 0,001*UDMK + 0,005*YKGEP+ u_{it}$$

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; EAGD, BGDO ve YKGEP bağımsız değişkenlerinin İGE bağımlı değişkeni üzerindeki etkileri istatistikî olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür. Bir başka ifadeyle, analiz sonuçları; Elektronik Atık Geri Dönüşüm Oranı (EAGD), Biyoatık Geri Dönüşüm Oranı (BGDO) ve Yenilenebilir Kaynaklardan Gelen Enerjinin Payı (YKGEP) değişkenlerinin; İnsani Gelişme Endeksi'ni olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Buna göre elektronik atık geri dönüşüm oranının % 1 artması, İGE'yi % 0.026 oranında; biyoatık geri dönüşüm oranının % 1 artması % 0.006 oranında ve yenilenebilir kaynaklardan gelen enerjinin payının % 1 artması ise % 0.005 oranında artırmaktadır. Belediye Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (BAGDO), Ambalaj Türüne Göre Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (ATGA) ve Üretimde Döngüsel Malzeme Kullanım Oranı (UDMK) değişkenlerinin İGE üzerindeki etkisi ise istatistikî olarak anlamsızdır. Model-2'nin Wald test istatistiği de anlamlı bulunmuştur.

Sabit etkiler modelinde, modelin anlamlılığını gösteren Ki-Kare (X^2) Testi olasılık değeri incelendiğinde; Model-2'nin genel olarak % 95 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 8'de, 3 bağımsız değişkenin parametreleri ile sabit parametrenin % 95 güven düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin anlamlılık düzeyini gösteren R^2 değeri ise yaklaşık % 57'dir. Buna göre bağımsız değişkenlerden elektronik atık geri dönüşüm oranı, biyoatık geri dönüşüm oranı ve yenilenebilir kaynaklardan gelen enerjinin payı; hep birlikte İnsani Gelişme Endeksi skorundaki değişikliğin % 57'sini açıklamaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Döngüsel ekonominin önemli bileşenlerinden olan geri dönüşüm oranlarının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada, hiç şüphesiz analize dâhil edilen değişkenler dışında kalanlar da önem arz etmektedir. Bilindiği üzere, çok yönlü bir kavram olması nedeniyle sürdürülebilir kalkınmayı; verimlilik oranları, su tüketim miktarı, eğitim seviyesi vb. sosyoekonomik ve çevresel ölçütler kullanarak da açıklamak mümkündür. Bu bağlamda mevcut çalışmanın, gelecekte yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı ümit edilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutunu ölçen I. modelde; Belediye Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (BAGDO), Elektronik Atık Geri Dönüşüm Oranı (EAGD), Biyoatık Geri Dönüşüm Oranı (BGDO) ve Yenilenebilir Kaynaklardan Gelen Enerjinin Payı (YKGEP) bağımsız değişkenleri; Kişi Başına Düşen GSYİH (KBGSYİH) bağımlı değişkenini, beklentiyle uyumlu bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir. Ambalaj Türüne Göre Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (ATGA) ve Üretimde Döngüsel Malzeme Kullanım Oranı (UDMK) değişkenlerinin KBGSYİH üzerindeki etkisi ise, istatistikî olarak anlamsızdır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyoekonomik boyutunu ölçen II. modelde; Elektronik Atık Geri Dönüşüm Oranı (EAGD), Biyoatık Geri Dönüşüm Oranı (BGDO) ve Yenilenebilir Kaynaklardan Gelen Enerjinin Payı (YKGEP) bağımsız değişkenleri; İnsani Gelişme Endeksi (İGE) bağımlı değişkenini, beklentiyle uyumlu bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir. Belediye Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (BAGDO), Ambalaj Türüne Göre Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşüm Oranı (ATGA) ve Üretimde Döngüsel Malzeme Kullanım Oranı (UDMK) değişkenlerinin İGE üzerindeki etkisi ise; istatistikî olarak anlamsızdır.

Araştırma kapsamında kurulan H_0 hipotezleri reddedilmiş, H_1 hipotezleri kabul edilmiştir. Böylelikle geri dönüşüm oranlarının kişi başına düşen GSYİH ve İnsani Gelişme Endeksi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bağımlı değişkenin İnsani Gelişme Endeksi olduğu II. modelin determinasyon / belirleme katsayısının yani R^2 değerinin % 57 olması; Model-2'nin görece başarısını, tahmin gücünü kısaca performansını yansıtmaktadır.

Literatürde daha ziyade, döngüsel ekonominin önemli bileşenlerinden olan geri dönüşüm oranlarının ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan I. modelde; seçilmiş 30 Avrupa ülkesi ve Türkiye'nin 2010-2020 dönemine ait geri dönüşüm oranları bağımsız değişken, kişi başına düşen GSYİH ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, geri dönüşüm oranlarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu; uygulamalı literatürde Trica vd. (2019), Busu (2019), Busu ve Trica (2019), Apaydın (2020), Hysa vd. (2020), Utkulu ve Bilik (2020), Ateş (2021), Çırak (2021) ve Açcı vd. (2023) tarafından yapılan çalışmalarla örtüşmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere; mevcut literatürde geri dönüşüm oranlarının ekonomik kalkınma ya da sürdürülebilir kalkınma üzerine etkisini analiz eden çalışmalar, yok denecek kadar azdır. Alan yazındaki bu boşluk, çalışmaya özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Bu bağlamda oluşturulan II. modelde; seçilmiş 30 Avrupa ülkesi ve Türkiye'nin 2010-2020 dönemine ait geri dönüşüm oranları bağımsız değişken, İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, geri dönüşüm oranlarının genel olarak İnsani Gelişme Endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu, uygulamalı literatürde Androniceanu ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışma ile paralellik göstermektedir. Ekonomik büyümenin insani gelişmeye dâhil edildiği söz konusu çalışma; 2018 yılı için 25 AB üyesi ülkeye uygulanmış ve İnsanı Gelişme Endeksi ile belediye atıklarının geri dönüşüm oranı arasında, güçlü bir pozitif korelasyon tespit edilmiştir.

Geri dönüşüm konusunda Hollanda, Almanya, İsveç, Norveç ve Fransa gibi örnek ülkelerde döngüsel ekonomiye ilişkin geliştirilen politika ve uygulamaların; konunun uzmanları tarafından etraflıca incelenmesinin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere de ilham kaynağı olacağı ve bir yol haritası çizeceği su götürmez bir gerçektir. Doğal kaynakların hızla tükendiği günümüzde, her konuda tasarruflu olmak gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını ve yatırımını artırmak, ev ve iş yerlerinde enerji verimi yüksek aydınlatma araçları tercih etmek, elektriği ve suyu tasarruflu kullanmak, kâğıt israfını önlemek amacıyla evrak işlerini olabildiğince dijitalleştirmek ve e-kitap, e-kütüphane gibi uygulamaları yaygınlaştırmak, ısı yalıtımı yapmak, trafiğe çevre dostu elektrikli araçlarla çıkmak vb. uygulamalar; bizleri daha sürdürülebilir bir geleceğe taşıyacaktır.

Bunun yanı sıra eğitimden iş dünyasına çok geniş bir yelpazede döngüselliği yaşamın bir parçası haline getirerek; gerek okullara gerekse iş yerlerine sürdürülebilirlik, atık yönetimi, döngüsel ekonomi, iklim, enerji, geri dönüşüm vb. konularda eğitimler verilmeli, seminer ve konferanslarla bu duyarlılık her zaman canlı tutulmalıdır. Bu alanlardaki kampanya ve proje uygulamaları, bilhassa özendirilmeli ve desteklenmeli; döngüsel ekonomi veya geri dönüşüm sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler, vergi ve sübvansiyonlarla teşvik edilmelidir. Sıfır atık konusunda çöplerin ayrıştırılmasına yasal zorunluluk getirilebileceği gibi, teşvik edici uygulamalarla da kalıcı alışkanlıklar oluşturulabilir ve geri dönüşümle ulaşılmak istenilen hedeflere varılabilir. Ayrıca bu çalışmanın bulgularından yola çıkarak gerek üretim gerekse tüketimde kaynak kullanımını azaltmanın, yeniden kullanmanın ya da geri dönüştürmenin; sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmayı da olumlu yönde etkileyeceğinin müjdesini vermek mümkündür.

KAYNAKÇA

Açcı, Y., Akarsu, G. ve Cafrı, R. (2023). Döngüsel ekonomi ve yeşil büyüme çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Seçilmiş AB ülkelerinden ampirik kanıtlar, Verimlilik Dergisi, Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilirlik Özel Sayısı, 53-67, https://doi.org/10.51551/verimlilik.1110535

Akiş, E. (2017). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. **(**İktisat lisans programı yayınlanmış ders notları). İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Akyol, H. ve Tekman, N. (2021). Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile yolsuzluklar ve gelir eşitsizliği ilişkisinin incelenmesi: Driscoll-Kraay yöntemi örneği, Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 6(2), 99–116, https://doi.org/10.53839/aifd.986382

Altun Ada, A. (2015). Kümeleme analizi ile AB ülkeleri ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma açısından değerlendirilmesi. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55694. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Androniceanu, A., Kinnuneni J. ve Georgescu I. (2021). Circular economy as a strategic option to promote sustainable economic growth and effective human development, Journal of International Studies, 14(1), 60-73. doi:10.14254/2071- 8330.2021/14-1/4.

Apaydın, Ş. (2020). OECD ülkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir panel kantil regresyon yaklaşımı, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1), 300–312, doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.02.1288**.**

Ateş, E. (2021). Döngüsel ekonomi kapsamında GSYİH ile geri dönüşüm ilişkisi: Avrupa Birliği ülkeleri örneği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 67, 125–137, doi: 10.512901/dpusbe.782974.

Aydin, Ö. (2019). Meslek lisesi öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik farkındalık düzeylerinin geliştirilmesi. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Trabzon Üniversitesi .

Busu, M. (2019). Adopting circular economy at the European Union level and its impact on economic growth, Social Sciences, 8(5), 159, https://doi.org/10.3390/socsci8050159

Busu, M. ve Trica, C. L. (2019). Sustainability of circular economy indicators and their impact on economic growth of the European Union, Sustainability, 11(19), 5481, https://doi.org/10.3390/su11195481

Cerqueira, P.A., Soukiazis, E. ve Proença, S. (2018). The cycle of recycling and sustainable development: Evidence from the OECD countries. https://ideas.repec.org/p/gmf/papers/2018-07.html. (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Çemrek, F. ve Bayraç, H. N. (2013). Sürdürülebilir kalkınma skorunun hesaplanması. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113419. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Çırak, A.N. (2021). Almanya özelinde döngüsel ekonomi perspektifinden GSYİH ve geri dönüşüm ilişkisi: Zaman serileri analizi, 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 816-836, doi: 10.52835/19maysbd.969967.

Çimen, O. ve Yılmaz, M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin geri dönüşümle ilgili bilgileri ve geri dönüşüm davranışları. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153461. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Demirtaş, F. (2022). Bilgi iletişim teknolojilerinin illerin ekonomik büyümesi üzerine etkisi: Panel veri analizi (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi.

Dinler, Z. (2008). *İktisada giriş.* (14. Baskı). Ekin Kitapevi Yayınları.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1200582. (Erişim tarihi: 18.05.2024).

George, D.A.R., Lin, B.C.A., Chen, Y. (2015). A circular economy model of economic growth**,** Environmental Modelling & Software, 73, 60-63, https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2015.06.014

Gevher, R. ve Acet, H. (2023). Avrupa Birliği'nde sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonominin gelişimi, Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, 24(1), 224–253, doi: 10.53443/anadoluibfd.1184407.

Gülel, F. E., Çağlar, A., Kangallı Uyar, S. G., Karadeniz, O. ve Yeşilyurt, M. E. (2017), Türkiye'de illere göre insani gelişme endeksi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 208–216, doi: 10.5505/pausbed.2017.99705.

Güneş, S. (2016). Türkiye ekonomisi ve kalkınma göstergeleri. S. Güneş ve H. S. Karaalp Orhan (Ed.), *Türkiye ekonomisi ve güncel makroekonomik konular* içinde (s. 467–496). Akademi Yayınları.

Gürses, D. (2009). İnsani gelişme ve Türkiye. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/857077. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Hysa, E., Kruja, A., Rehman, N. ve Laurenti, R. (2020). Circular economy innovation and environmental sustainability impact on economic growth: An integrated model for sustainable development, 12(12), 4831, https://doi.org/10.3390/su12124831

Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre. http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2011/19-33.pdf. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Kılıç, S. (2013). Sürdürülebilir kalkınma anlayışının ekonomik boyutuna ekolojik bir yaklaşım. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5697. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Marangoz, M., Önce, A. G. ve Aydın, A. E. (2015). Çevre ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma açısından e-atık yönetiminin önemi. https://www.avekon.org/papers/1237.pdf. (Erişim tarihi: 28.04.2024).

Oğuz, İ. H. (2019). Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve mikro temelli sürdürülebilir kalkınma uygulamaları. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi.

Önder, H. (2018). Sürdürülebilir kalkınma anlayışında yeni bir kavram: Döngüsel ekonomi. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/525632. (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Pelau, C. ve Chinie, C. A. (2018). Econometric model for measuring the impact of the education level of the population on the recycling rate in a circular economy, The Amfiteatru Economic Journal, 20(48), 340–355, doi:10.24818/EA/2018/48/340.

Su, B., Heshmati, A., Geng, Y. ve Y. Xiaoman (2013). A review of the circular economy in China: Moving from rhetoric to implementation, Journal of Cleaner Production, 42(2013), 215-227, doi:10.1016/j.jclepro.2012.11.020.

Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemeyen sürdürülebilir kalkınma. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359251. (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Şen, H., Kaya, A. ve Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif, Ekonomik Yaklaşım, 29(107), 1–47, doi: 10.5455/ey.39101.

Trica, C.L., Banacu, C.S. ve Busu, M. (2019). Environmental factors and sustainability of the circular economy model at the European Union level, Sustainability, 11(4), 1114, https://doi.org/10.3390/su11041114

TÜDAM, Değerlendirilebilir Atık Malzemeler Sanayicileri Derneği, Geri dönüşüm sektörü teşvik raporu (2016). https://silo.tips/download/ger-dnm-sektr-tevk-raporu. (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Utkulu, U. ve Bilik. M. (2020). Atık yönetimi ve ekonomik büyüme: Avrupa Birliği için dinamik panel veri analiz bulguları. F. Sayın (Ed.), *Döngüsel ekonomi: Makro ve mikro incelemeler* içinde (s. 181–207). Nobel Akademik Yayıncılık.

Vuţă, M., Vuţă, M., Enciu, A. ve Cioacă, S.I. (2018). Assesment of the circular economy's impact in the EU economic growth. Amfiteatru Economic Journal, 20(48), 248-261, doi: 10.24818/EA/2018/48/248.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel veri ekonometrisi (5. baskı).* Beta Yayıncılık.

Yeter, F., Eroğlu, İ., Kangal, N. ve Çoban, M.N. (2021). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevresel bozulma ilişkisi: Türk Cumhuriyetleri üzerine panel veri analizi. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2064381. (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Yıldız, Ş. (2019). Sürdürülebilir kalkınma anlayışı kapsamında döngüsel ekonomi yaklaşımı: Atık yönetimi ve sıfır atık. E. E. Başar vd. (Ed.), *Sürdürülebilirlik: Ekonomik ve sosyal eğilimler* içinde (s. 83–98). İmaj Yayınevi.

Zor, A. (2020). İnsani gelişme endeksi ve Türkiye, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 38–52, https://doi.org/10.21733/ibad.665335

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı ve Demokratik Kamu Yönetimi Söylemi

New Public Servıce Approach and Democratic Public Administration Discourse*

Nurettin BİLMEZ
Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Gümüşhacıköy Hasan Duman MYO
nurettin.bilmez@amasya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2492-5916

Öz: Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, kamu yönetimi alanında ortaya çıkan ve kamu işletmeciliği anlayışının eleştirisi olarak gelişen alternatif bir kamu yönetimi modelidir. R. Denhardt ve J. Denhardt tarafından geliştirilen Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kamu hizmeti, kamu yararı, vatandaşlık ve demokrasi gibi kavramları kamu yönetiminin temeline yerleştirmektedir. Bu çalışmada Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokratik kamu yönetimi söylemi eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Demokrasiye yüklenen anlam, vatandaşların bu süreçte nerede konumlandıkları, kamu görevlilerinin hangi rolü üstlendikleri tartışılmakta ve demokratik kamu yönetimi söyleminin teori–pratik açıdan değerlendirmesi yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi söylemini eleştirel şekilde ele almak ve demokratik kamu yönetimi düşüncesinin dayandığı temelleri tartışmaktır. Çalışmanın hipotezi şudur: Yeni Kamu Hizmeti anlayışı farklı demokrasi kuramlarından beslenmekte, katılımcılık, diyalog ve müzakereyi esas almakta fakat demokratik kamu yönetimi söyleminin teorik ve pratik yönden eksikleri bulunmaktadır. Demokratik kamu yönetimi söylemi hem liberal demokrasi hem de müzakereci demokrasi gibi birbirinden uzak demokrasi modellerini sentezlemeye çalışmakla birlikte vatandaşların yönetime katılımları konusunda yaşanan sorunlara yeterince çözüm getirememektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni kamu hizmeti, demokrasi, yeni kamu işletmeciliği, vatandaşlık, katılım.

Abstract: The New Public Service approach is an alternative public administration model that emerged in the field of public administration and developed as a criticism of the public management approach. The New Public Service approach developed by R. Denhardt and J. Denhardt places concepts such as public service, public interest, citizenship and democracy at the basis of public administration. In this study, the democratic public management discourse of the New Public Service approach is discussed with a critical approach. The meaning attributed to democracy, where citizens are positioned in this process, what role public officials play are discussed, and the democratic public administration discourse is evaluated from a theoretical and practical perspective. The aim of the study is to critically examine the democracy discourse of the New Public Service approach and to discuss the foundations on which the idea of democratic public administration is based. The hypothesis of the study is this: The New Public Service approach is nourished by different democratic theories and is based on participation, dialogue and negotiation, but the democratic public administration discourse has theoretical and practical deficiencies. Although the democratic public administration discourse tries to synthesize distant democracy models such as liberal democracy and deliberative democracy, it cannot provide sufficient solutions to the problems experienced in citizens' participation in administration.

Keywords: New public service, democracy, new public management, citizenship, participation.

* Bu çalışma yazarın 2022'de Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalına sunulan "Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Eleştirel Teori ve Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Bir Eleştirisi" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Geliş Tarihi:18.07.2024 *Kabul Tarihi:24.09.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Bilmez, N. (2025). Yeni kamu hizmeti anlayışı ve demokratik kamu yönetimi söylemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 316-329. Doi: 10.33437/ksusbd.1518626

GİRİŞ

Robert B. Denhardt ve Janet W. Denhardt tarafından 21. yüzyılın başında alternatif bir kamu yönetimi modeli ortaya atılmıştır. Bu alternatif modeli Yeni Kamu Hizmeti (The New Public Service) anlayışı olarak adlandıran düşünürler, Yeni Kamu İşletmeciliğine eleştirel bir tutumla düşüncelerini geliştirmişlerdir. Yeni Kamu İşletmeciliği paradigmasıyla giderek önemini kaybeden vatandaşlık, kamu yararı, kamu hizmeti ve demokrasi gibi kavramları Yeni Kamu Hizmeti anlayışının temeline yerleştiren düşünürler, devletin rolünü dümen tutmak değil, hizmet etmek olarak belirtmektedirler. Böylelikle alternatif bir kamu yönetimi modeli inşa etmeye çalışan Denhardt ve Denhardt, kamu yönetiminin bir işletme mantığıyla kurgulanmasını değil, demokrasiyle işleyen bir yapıya kavuşturulmasını savunurlar. Bu yüzden Yeni Kamu Hizmeti anlayışının en belirgin yönlerinden birisi kamu yönetimini demokrasiyle yeniden şekillendirme düşüncesidir.

Katılım, müzakere, diyalog gibi demokrasinin temel ilkelerini kamu yönetimine taşıyan Denhardt ve Denhardt, devlete, kamu görevlilerine ve vatandaşlara iş birliği temelinde bir misyon yüklemektedirler. Vatandaşları yönetsel sürecin önemli bir parçası ve politika oluşturma sürecinin öznesi olarak gören Denhardt ve Denhardt, devleti demokrasinin tesis edici aktörü olarak ele almaktadırlar ve kamu görevlilerine demokrasinin geliştirilmesi vazifesini vermektedirler. Bir yandan liberal demokrasi söyleminin birey ve özgürlük gibi kavramlarını öne çıkaran Denhardt ve Denhardt, diğer yandan eleştirel teorinin önemli temsilcilerinden olan J. Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi ve müzakereci demokrasi modeline ait söylem ve kavramları kullanırlar. Bu açıdan Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi söylemi farklı demokrasi modellerinden beslenmektedir denilebilir. Bu durum Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi söylemini netliğe kavuşturma ihtiyacını doğurmaktadır.

Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi söylemini eleştirel şekilde ele alan ve demokratik kamu yönetimi düşüncesinin dayandığı temelleri tartışan bu çalışmanın hipotezi, farklı demokrasi kuramlarından beslenen Yeni Kamu Hizmeti anlayışının katılımcılık, diyalog ve müzakereyi esas alan demokratik kamu yönetimi söyleminin teorik ve pratik yönden eksiklerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmada birbirinden uzak demokrasi modelleri üzerinden vatandaşların yönetime katılımları konusunda yaşanan sorunlara dikkat çekilmektedir. Ancak demokratik kamu yönetimi söyleminin hem teoride hem de pratikte zayıf kaldığı ileri sürülmektedir.

Yeni Kamu Hizmeti anlayışı üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü, bu anlayışın temel ilkelerini ortaya koymak ve uygulanabilirliğini tartışmakla ilgilenmektedir. Oysa Yeni Kamu Hizmeti anlayışının en önemli söylemlerinden birisi olan demokratik kamu yönetimi söylemi genellikle geri planda bırakılmaktadır. Giderek alternatif kamu yönetimi tartışmalarının ve Yeni Kamu İşletmeciliği sonrası dönemin tartışıldığı bugünlerde alternatif kamu yönetimi modelleri arasında öne çıkan Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokratik kamu yönetimi söylemlerini tartışmak literatüre katkı sağlayabilir.

Çalışma Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi yaklaşımı ve demokratik kamu yönetimi söylemi ile sınırlandırılmıştır. Bu açıdan çalışmanın ilk bölümünde Yeni Kamu Hizmeti anlayışının ne olduğu ve temel ilkeleri üzerinde durulmaktadır. Devam eden bölümlerde ise Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi yaklaşımı ve demokratik kamu yönetimi söylemi eleştirel bir tutumla irdelenmektedir.

YENİ KAMU HİZMETİ ANLAYIŞI

Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışının alternatifi olarak doğan Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışı, kamu yönetiminde bir reform çabasından ziyade kamu yönetiminin toplum ve hükümetle olan ilişkilerinde bir değişimi simgelemektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışının birtakım olumsuz çıktılarına karşı alternatif yeni tartışmalar doğmuştur. Özellikle Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışının müşteri odaklı yaklaşımı bu tartışmaların yoğunluk kazandığı konulardan birisidir (Özer, 2018: 262).

Denhardt ve Denhardt, *"The New Public Service"* eserinin birinci bölümünün başlarında tam da yeni bir kamu yönetimi anlayışına neden ihtiyaç duyulduğuna yanıt vermektedirler. Yazarlara göre, bugün gelinen noktada, kamu yönetimi alanında kamu hizmetine ilişkin değeri öne çıkaran bir anlayışın olmayışı önemli bir eksikliktir. Kamu hizmetinin önemiyle ilgili sorular değişik zamanlarda ve değişik

coğrafyalarda tartışma konusu yapılmış, fakat bugün aynı konuların daha fazla ilgi uyandırdığı anlaşılmaktadır. Elbette Yeni Kamu İşletmeciliği, Toplam Kalite Yönetimi gibi kamu yönetimi alanıyla ilgili önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşımlar hala bazı temel sorulara doyurucu yanıtlar verememektedir. Yazarlara göre, kim olduğumuz, niçin bu noktada olduğumuz, tüm bunların nasıl bir anlam ifade ettiği açıkça cevaplanması gereken sorulardır. Bu aşamada yazarlar kamu yönetiminde sosyal değerleri hak ettiği konuma yükselten bir girişim başlatmayı düşündüklerini iletirler (Denhardt ve Denhardt, 2007: 4).

Kamu yönetimiyle ilgili saptamalarına devam eden yazarlara göre, kamu yönetiminin en değerli ve önemli tarafı vatandaşlara hizmet etmektir. Yazarlar söz konusu eserleriyle kamu yararına, demokratik yönetim ideallerine ve sivil katılıma dayalı Yeni Kamu Hizmeti aracılığıyla kamu yönetiminin ruhunu ortaya koyma çağrısında bulunmaktadırlar (Denhardt ve Denhardt, 2007: 4). Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, kamu yönetiminde 2000'li yılların başlarında görülen yeni bir dönüşüm sürecinin ürünlerinden birisidir. Bu yeni anlayış, kökleri 1980'li yıllara kadar uzanan ve etkililik, verimlilik, hesap verebilirlik gibi kimi değerleri temel alan Yeni Kamu İşletmeciliğinden farklılaşmaktadır (Bilgiç, 2008: 39). Ortaya çıktığı günden beri Yeni Kamu Hizmeti anlayışı ile demokratik ve toplumsal değerler kamu yönetiminin merkezine yerleştirilmektedir. Ancak bu durum etkililik ve verimlilik gibi değerlerin göz ardı edilmesi anlamına gelmemekle birlikte Yeni Kamu Hizmeti anlayışıyla başta demokrasi olmak üzere, toplum ve kamu yararı gibi kavramlara daha fazla vurgu yapılmaktadır (Aksakaloğlu, 2018: 93).

Ana akım kamu yönetimi anlayışı, yönetimin etkinliğini ve araçsallığın gereğinden fazla vurgulayarak kamu yönetiminin demokratik doğasını göz ardı etmektedir. Bu nedenle kamu yönetimi tarafından kamu yararını hedeflemeli ve onu gerçekleştirmek için çalışmalı, sivil haklara ve vatandaşların yönetime katılımının inşasına rehberlik edilmelidir (Dong, 2015: 214-215).

Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımını eleştiren çalışmaların yoğunluk gösterdiği bir dönemde Denhardt ve Denhardt (2000; 2001; 2007), Yeni Kamu Hizmeti olarak ifade ettikleri alternatif bir normatif kamu yönetimi modeliyle, bu alanda daha önce geliştirilen yaklaşımlardan da (kısmen) etkilenerek yeni bir yaklaşım ortaya konmuştur. İlk olarak bu konuda 2000 yılında makale yayımlayan ve ardından 2003 yılında bu konuda kitap hazırlayan yazarlar, Yeni Kamu Hizmeti anlayışı ile normatif ilkelerden oluşan bir kamu yönetimi modeli geliştirmişlerdir (Genç, 2015: 137). Yeni Kamu İşletmeciliğinin bir eleştirisi ve kamu yönetiminde alternatif bir model olarak gelişme kaydeden Yeni Kamu Hizmeti anlayışı (Demirel, 2020: 275) Denhardt ve Denhardt'ın (2007: 192) ifadesiyle tek başına son dönemde yönetim alanında bir moda veya bir yönetim tekniği değildir, aksine kim olduğumuzla ilgili ve niçin başkalarına hizmet ettiğimiz gibi soruların bir yanıtıdır. Bu anlayış, yönetim alanındaki değerlerin derinlemesine yeniden bir düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokrasiyi, vatandaşlığı ve kamu yararına dönük hizmet etmeyi tamamen bir öncelik haline getiren teorik bir çerçevedir. Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, Geleneksel Kamu Yönetimine ve işletmeci uygulamalara dayalı Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımına karşı önemli ve uygulanabilir bir alternatif sunmaktadır. Kamu yönetiminde hem teorik çalışmaları hem de uygulanan yenilikleri esas alan ve diğer yaklaşımlarla mukayese edilmeye uygun farklı bir kamu yönetimi anlayışı (Denhardt ve Denhardt, 2007: 189) olarak durmaktadır.

Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, demokrasiye içkin değerlerle birlikte kamu yararı ilkesinin kamu yönetiminde öncelikli ideal değerler olarak esas alınması gerektiğini savunur (Denhardt vd., 2009: 1269). Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, kamu yöneticileri tarafından demokratik değerlerin ve vatandaşlığın açıkça dikkate alınmasıyla topluluklar oluşturmak, vatandaşları yönetime katmak ve hükümetin daha etkili çalışmasını sağlamak açısından yararlı bir modeldir (Denhardt ve Denhardt, 2015: 1). Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokratik değerleri vurgulu bir kamu yönetimi anlayışını savunmaktadır.

Denhardt ve Denhardt'ın esas hedefleri, kamu yönetimini demokratik bir zeminde yeniden inşa etmenin yanında giderek yerleşik hale gelen devletin işletme mantığıyla işletilmesi düşüncesini de yıkmaktır. Bu çerçevede 2000'li yılların başında Yeni Kamu Hizmeti geliştiren Denhardt ve Denhardt, müşteri değil vatandaş odaklı şekilde kamu yararı temelinde vatandaşlara hizmet etmeyi amaçlayan bir kamu yönetimi anlayışıdır (Zengin, 2015: 66). Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kapsamında devletin rolü

demokratik ve sosyal kriterlere odaklanmaktır. Devletin rolü, ortak değerler yaratmak için vatandaşların ve diğer grupların çıkarları arasında aracılık etmektir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 4-5).

2003 yılında R. Denhardt ve J. Denhardt tarafından ortak kaleme alınan "The New Public Survice: Serving Rather than Steering" (Yeni Kamu Hizmeti: Dümen Tutmak Yerine Hizmet Etmek) başlığını taşıyan kitap yayımlanmıştır. Bu kitaplarında teorisyenler hem modellerinin ilkelerinden hem de Yeni Kamu Hizmeti anlayışının dayandığı modern teorik yaklaşımlardan söz etmektedirler. Bu dört temel teorik yaklaşım: "Demokratik Vatandaşlık", "Sivil Toplum ve Topluluk Modeli", "Örgütsel Hümanizm" ve "Yeni Kamu Yönetimi ve Postmodern Kamu Yönetimi" olarak sıralanmıştır (Denhardt ve Denhardt, 2007: VII; Denhardt ve Denhardt, 2000: 552).

Denhardt ve Denhardt Yeni Kamu Hizmeti anlayışının yedi temel ilkeden oluştuğunu belirtmektedirler. Bu ilkeler (Denhardt ve Denhardt, 2000; 2003; 2007);

-Müşterilere değil, vatandaşlara hizmet etmek,

-Kamu yararını amaçlamak: "kamu yararı bir ürün değil, amaçtır",

-Vatandaşa girişimcilikten daha fazla önem vermek,

-Stratejik düşünmek demokratik hareket etmek,

-Hesap verebilirlik basit bir şey değildir,

-Yönlendirmek yerine hizmet etmek,

-Verimliliğe değil, insana değer vermek şeklinde sıralamaktadır.

YENİ KAMU HİZMETİ ANLAYIŞINDA DEMOKRASİ

Bugün artık liberal, muhafazakâr, sosyalist, anarşist ve hatta faşistler bile demokrasinin nimetlerinden söz etmeye ve kendi demokrasi yaftalarını göstermeye oldukça istekli görünmektedirler. Gerçekten de 20. yüzyılın sonlarından itibaren temel ideolojik yapıların sarsılması ve yıkılmasının ardından demokrasinin daha güçlü bir şekilde sahneye çıkışı gerçekleşmiştir. Sosyalizmin eski görkemini kaybetmesi ve kapitalizmin sonuçlarının sorgulanmaya başlamasıyla birlikte bu tablo içinde demokrasi, tek istikrarlı ve sağlıklı ilke olarak önem kazanmıştır (Heywood, 2016: 115; Genç, Yılmaz ve Artuç, 2013: 757).

Demokrasi üzerine düşünceleriyle öne çıkan Mill'e göre (2017: 103), en iyi yönetim şekli, egemenliğin ya da son kertede en üst denetleme gücünün, toplumunun tümünde bulunduğu ve her vatandaşın o nihai egemenliğin kullanılmasında sadece söz sahibi değil, yönetimde bizzat görev almaya çağrıldığı yönetimdir. Dolayısıyla iyi bir yönetim, halka dayanan ve vatandaşların yönetime katılımlarını sağlayan bir demokrasi olarak görülmektedir. Mill gibi birçok düşünür, vatandaşların yönetime katılımlarını demokrasinin hayati ve gerekli bir bileşeni olarak değerlendirmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 63).

Genel açıdan demokrasi, halkın çıkarlarının üstün tutulduğu bir siyasal sistemi ifade etmektedir. Ancak geniş açıdan düşünüldüğünde çok farklı demokrasi yaklaşımları da bulunmaktadır. Örneğin, demokrasiyi serbest seçimler, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü ve muhalefet gibi kavramlarla ilişkilendiren yaklaşımlar olduğu gibi, onu "halk yönetimi" olarak değil, hükümet politikalarının halkın çıkarlarına göre yürütülmesi biçiminde değerlendiren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Demokrasi, vatandaşların yöneticileri üzerinde yüksek derece kontrole sahip oldukları bir yönetim sistemidir (Denhardt et. al., 2014: 3). Demokrasi idealinin tam anlamıyla pratiğe dökülemediğini savunan görüşler de vardır. "Halk tarafından yönetim" olarak formüle edilen demokrasi, bütün yetişkin vatandaşların özgür ve eşit iradeleriyle yönetime katılmaları esasına dayanmaktadır. Ancak günümüz demokrasilerinde pratiğin bu ideal demokrasi anlayışına tam olarak uyduğunu söylemek pek olanaklı değildir. Birçok araştırma ve gözlem, teori ile pratik arasında büyük bir farklılığın söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır (Kapani, 2015: 150-151). Barry'e göre (2018) "halk tarafından yönetim" gerçekleştirilmesi imkânsız bir idealdir. Bu basitçe temsilciler olmadan doğrudan demokrasinin küçük toplumlarda uygulanabilirliği biçimindeki gözlemden ibaret değildir. Bunun asıl nedeni, yönetme

eyleminin basitçe bir kişi ya da grup üzerinde yönetimi kastetmesinden ileri gelmektedir. Çünkü bütün halk yönetiyorsa, o zaman yönetilen kimdir? Burada şüphesiz kastedilen karar alma sürecine girişin belli bir sınıf ya da grupla sınırlı tutulmadığı demokraside meşruluk, bir çoğunluk kararının sonucu olarak kanunların bir işlevidir. Karar alma sürecinin herkese açık olmasının karşılığı, kimsenin keyfi şekilde siyasi sürece katılma imkânından yoksun bırakılmaması anlamına gelen siyasi eşitliktir. Demokrasiler eşit siyasi katılma idealine yaklaşma derecelerine göre farklılıklar gösterirler (Barry, 2018).

Demokrasi, süreçler ya da prosedürler açısından değil, çeşitli değerler yönünden de tanımlanabilir. Bu demokrasiye içkin değerlerin başında "bireycilik", "eşitlik" ve "özgürlük" gelmektedir. Bireycilik, her bireyin en yüksek potansiyeline ulaşmasıdır. Bağımsızlık Bildirgesi'nde "tüm insanlara devredilmez haklar verilmiştir ve hükümetin amacı bu hakları güvence altına almaktır" şeklindeki ifade bireycilik fikrinin bir sonucudur. Demokrasinin ikinci önemli değeri olan eşitlik, herkesin yeteneklerinde ya da sahip olduklarında eşit olması değil, fakat her bireyin eşit yaşam, mutluluk ve özgürlük anlayışına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Yönetim alanında eşitlik ise zenginlikten ya da statüden kaynaklanan farklılıkların bir grubu diğerine tercih etmek için doğru ölçütler olmadığını göstermektedir. Bir demokraside herkes yönetimden adil sonuçlar bekleme hakkına sahiptir. Demokrasinin üçüncü temel değeri olan özgürlük, bireylerin kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olması demektir. Özgürlük, kısıtlamaların olmamasından daha fazlasıdır ve kişinin kendi amaçları doğrultusunda harekete geçme imkânına sahip olmasıdır (Denhardt et. al., 2014: 3-4). Habermas'a göre demokrasi, sınıfsal mücadelenin bir sonucudur. Bu yüzden toplumsal dokudan izler barındırır. İnsanların ahlakı, hukuku ve siyasal özerkliği gelişmiş, düşünce ve ifade özgürlüğü, aklın ve fikirlerin kamusal kullanımı pekişmiştir. Bu süreçte demokratik hukuk devleti gelişim göstermiştir. Habermas, zamanla özgürlüklerin güvencesi olan bu demokratik yapıların niteliklerini kaybederek sadece kendi varlıklarını devam ettirme sürecine girdiklerini ileri sürmektedir. Habermas'a göre demokrasinin temeli sivil toplumdur ve kurumsal çerçevesi de anayasadır. Demokrasinin varlığını vatandaşların yönetime katılımına bağlayan Habermas, her şeyi bütünüyle vatandaşlara bağlamayıp, onları bir arada tutan şeyin anayasalar olduğunu belirtmektedir (Çağla, 2021: 277). İlk olarak, Habermas demokrasiyi daha toplumcu bir bağlama yerleştirerek yorumlamaktadır. Oysa Denhardt ve Denhardt demokrasiyi daha bireyci biçimde ele alıp incelemektedir. Bu yönüyle Habermas'ın demokrasi anlayışından farklılaşmaktadır. İkinci olarak, Habermas anayasalarla desteklenmeyen bir demokrasinin eksik kalacağından söz etmektedir. Buna karşın Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kapsamında sunulan demokrasinin süreklilik kazanması adına anayasaların işlevi konusuna girilmez. Dolayısıyla demokrasinin hukuksal yönü üzerinde çok fazla durulmaz.

Denhardt ve Denhardt'ın diyalog ve müzakereye dayalı biçimde katılımı öne çıkaran demokrasi anlayışları ile Habermas'ın özgürleşme, bireyleşme ve tahakkümsüz ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan iletişimsel eylem teorisi (Denhardt ve Denhardt, 1979: 108) üzerinden şekillendirdiği müzakereci demokrasi büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Müzakereci demokrasinin temel vurgusu müzakere ve diyalog süreciyle vatandaşları karar alma sürecine dâhil etmektir. Burada vatandaşlar özne, karar alma sürecine katılma ise özneler arası iletişim sürecidir (Çağla, 2021: 277). Katılım eylemi, kamusal alan üzerinden özneler arası iletişim/konuşma ile sağlanır. Kamusal alan, vatandaşların ortak sorunları üzerine müzakerede bulundukları ve devletten ayrı, ilkesel düzeyde devlete karşı eleştirel düşüncelerin dile getirildiği yerdir (Özbek, 2018). Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışından beslenmelerine rağmen Denhardt ve Denhardt'ın çalışmalarında açık ve detaylı şekilde bunu görmek pek mümkün değildir. Oysa diyalog ve müzakere kavramlarıyla demokratik katılımı gerçekleştirme söylemleri Habermas'ın müzakereci demokrasi yaklaşımıyla uyumludur. Yeni Kamu Hizmeti anlayışının öncesine dönüldüğünde Denhardt, 1979 ve 1981 tarihli çalışmalarında Eleştirel Teoriye ve Habermas'ın görüşlerine sıklıkla yer vermekte ve Eleştirel Teorinin kamu yönetimine aktarılmasını tartışmaktadır. 2000'lere gelindiğinde ise Denhardt ve Denhardt'ın Habermas'ın görüşleriyle şekillenen müzakereci demokrasi anlayışını Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi yorumuyla harmanladıkları fakat bunu açıkça dile getirmekten de kaçındıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem Eleştirel Teorinin hem de Habermas'a dayandırılan demokrasi görüşlerinin Yeni Kamu Hizmeti anlayışı içinde giderek silikleştiği görülmektedir.

Demokratik yönetim kapsamında daha geniş bir halk katılımını teşvik etmenin ve gerçekleştirmenin hem normatif hem de araçsal birtakım nedenleri mevcuttur. Normatif açıdan,

vatandaşların yönetime katılımı demokratik normlarla ve değerlerle tutarlıdır. Demokrasi, katılım kavramı üzerine kuruludur ve vatandaşların yönetime katılımlarını güçlendiren her faaliyet demokrasiyi güçlendirmektedir. Araçsal açıdan ise, vatandaşların katılımıyla belirlenen politika ve programlar, vatandaşlar tarafından daha fazla desteklenir ve içselleştirilir. Bu durum aynı zamanda mevcut program ve politikaların uygulanmasını da kolaylaştırır (Denhardt et. al., 2020: 598). Yeni Kamu Hizmeti anlayışında vatandaşlar artık sadece klasik hizmet alıcısı değil, hizmetleri talep eden ve bilgi kaynağı işlevi gören kimselerdir. Ayrıca vatandaşlara sunulan bilgiler tüm vatandaşlar arasında sürekli ve eşit olmayabilir. Bu bilgi asimetrisi ortamında vatandaşların sahip oldukları bilgiler yöneticilerinkiyle genelde eşdeğer değildir (Rauh, 2017). Dolayısıyla vatandaşların sahip oldukları bilgiler yetersizse ve eşdeğer değilse, katılımcı demokrasinin sağlıklı şekilde tesis edilmesi zorlaşır.

Denhardt ve Denhardt'a göre; Geleneksel Kamu Yönetimi yasal ve siyasal standartlara, Yeni Kamu İşletmeciliği piyasa ve ekonomik kriterlere ve Yeni Kamu Hizmeti anlayışı ise demokratik ve sosyal kriterlere odaklanmaktadır. Yakın zamana kadar Yeni Kamu İşletmeciliği piyasa ve ölçüm sorularına dikkat çekmiştir. Fakat idari performansı değerlendirmek için en önemli kriter, kamu görevlilerinin kamu yararını ne kadar etkili şekilde gerçekleştirdiğidir. Yasal ve siyasal standartlara, ekonomik kriterlere ilgiyi sürdürmek önemlidir, ancak kamusal "faaliyetlerin merkezine vatandaş söylemini ve kamu yararına dönük kamu hizmeti kavramını yerleştirmek zorunludur. Hepsinden de önemlisi öncelikle demokrasinin esas kılınması gerekir (Denhardt ve Denhardt, 2001).

Denhardt ve Denhardt kamu yönetimi modellerinin temeline demokrasiyi yerleştirirler. Ancak halkın yönetimine ve onun nasıl yönetmesi gerektiğine karar verildikten sonra, bu yönetimin sınırlarını da belirlemek gerekir. Hangi konularda halkın karar alma yetkisi bulunmalıdır? Hangi konuların bireysel vatandaşlara bırakılması gerekir? Bu soruların cevabı kamusal alan ve özel alan arasındaki ilişkiye göre verilmektedir. Bireycilik temelinde şekillenen demokrasi modelleri, dar bir yaklaşımla demokrasinin siyasi yaşam ile sınırlandırılmasını tercih etmektedir. Diğer taraftan, sol ideolojilerden beslenen demokrasi modellerinde ise durum farklıdır. Örneğin, radikal demokrasi modeli, demokrasiyi daha geniş kapsamlı yorumlayarak onu, toplumsal varoluşun bütün alanlarına uygulanabilir genel bir ilke olarak görmektedir. Vatandaşların, kendi yaşamlarını etkileyen her türden karara katılma hakkına sahip oldukları varsayılmaktadır (Heywood, 2016: 128). Oysa demokrasi modelleri arasındaki önemli farklılıklar, kamusal alan ile özel alan tartışmasından ileri gelmektedir. Kamusal alan konusu Habermas'ın çalışmalarında yoğun şekilde işlenmektedir.[1] Bu aşamada Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokrasinin hangi modelini benimsediğini açıkça belirtmemektedir. Fakat Habermas'ın iletişim eylem teorisi, müzakere ve diyalog kavramları sıkça vurgulanmaktadır (Thompson, 2017). O yüzden, Denhardt ve Denhardt'ın müzakereci demokrasi modeline yakın durdukları söylenebilir. Burada iki nokta dikkat çekicidir. Birincisi, Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi modeli net olmamakla birlikte müzakereci demokrasiyi benimsediği ileri sürülebilir. Diğer yandan, bireycilik ve özgürlük kavramlarının vurgulanmasından dolayı liberal demokrasiye de kapılarını tamamen kapatmadıklarından bahsedilebilir. İkincisi, Yeni Kamu Hizmeti anlayışı bağlamında Denhardt ve Denhardt, kamusal alan ve özel alan tartışmasına girmedikleri için, vatandaşların hangi düzeyde ve ne ölçüde karar alma süreçlerine dâhil olmaları gerektiği konusu muğlâk kalmaktadır. Daha geriye gidildiğinde Denhardt'ın 1981 tarihli çalışmasında Habermas'ın kamusal alan söylemlerine destek verdiği görülmektedir. Hatta Denhardt, kamusal alandan hareket ederek kamu kurumları, kamu görevlileri ve hizmet alıcıları ile vatandaşlar arasında iletişime ve demokratik bölüşüme izin veren bir yapıyı kurgulamaktadır (Denhardt, 1981; Zengin, 2015: 61). Ancak bu görüşlerin 2000'li yıllarda ortaya atılan Yeni Kamu Hizmeti anlayışına aktarıldığına dair açık bir referans söz konusu değildir.

YENİ KAMU HİZMETİ ANLAYIŞININ KAMU YÖNETİMİNDE DEMOKRASİ SÖYLEMİ

Demokratik Kamu Yönetimi

Yeni Kamu İşletmeciliğini tercih eden birçok ülke, demokrasinin ciddi biçimde değiştiğini tecrübe etmiştir. Devlet bir işletme değildir ve olmayacaktır. Bir demokraside temel görev kamu yararını

[1] Habermas'a göre kamusal alan, bireylerin kendi özel alanlarından çıkıp eşit vatandaşlar biçiminde tartışmaya dahil olabildikleri, sosyal, kültürel ve siyasi her çeşit konuda düşüncelerini ileri sürebildikleri, özgür tartışmanın sürdürülebildiği alan şeklinde ele alınır. Ona göre, burjuva sınıfına özgü olarak meydana gelen ve gelişen bu alan, rasyonel tartışmayla vatandaşlar arasındaki sorunların çözümü için uzlaşmanın kurulabilmesine imkân sağlar. Bu açıdan demokrasinin yapı taşıdır. Kamusal alan, vatandaşların kendi kaderlerini özgür tartışma üzerinden tayin edebildikleri, rasyonel politik iradenin oluştuğu alandır (Torun, 2020: 222-223).

gözetmektir (DeLeon ve DeLeon, 2002: 240). Denhardt ve Denhardt'ın kitaplarının ilk cümlesi bu düşünceye paralel biçimde şu ifadeleri içermektedir: "Devlet; bir işletme gibi yönetilmemeli, demokrasiyle yönetilmelidir" (Denhardt ve Denhardt, 2007: 3). Bu ifade Yeni Kamu Hizmeti anlayışını özetler niteliktedir. Çünkü demokrasi, Denhardt ve Denhardt'ın kamu yönetimi alanında hayata geçirmeyi arzuladıkları yegâne temel değerlerden birisidir. Bu kaygılarını Yeni Kamu Hizmeti anlayışıyla ilgili olan hemen her çalışmalarında görmek mümkündür.

Kamu yönetimi teorisyenleri tarafından demokratik bir yönetim tesis etme isteği her zaman ilgi görmüştür. Çünkü kamu yönetimi için uygun olan onun tüm kurumlarıyla demokratik şekilde işlemesidir. Demokratikleşmenin yalnız kamu sektörünün değil, her türden kuruluşun ayakta kalabilmesi için gerekli olduğu düşüncesi giderek güçlenmiştir (Denhardt et. al., 2014: 315). Dolayısıyla Yeni Kamu Hizmeti anlayışı bağlamında sadece kamu yönetiminin değil, her türlü örgütün varlığını sürdürmesinin yegâne yolu demokratik biçimde örgütlenmektir.

Demokratik yönetim tartışmalarına açıklık getirmek isteyen Denhardt ve Denhardt, demokratik kamu yönetimi ile işletme yönetimi arasında bulunan çeşitli farklılıklara değinmektedirler. İlk olarak, kamu yönetimi ile işletme yönetimi arasında hizmet edilen amaç yönünden farklılık bulunmaktadır. İkinci olarak, demokratik bir toplumda kamu hizmetleri birçok grup ve bireyin karar alma sürecine dâhil edilmesini gerektirirken, işletme yönetiminde kararların bir kişi ya da küçük bir grup tarafından hızlıca alınması mümkündür. Üçüncü olarak, demokratik bir toplumda kamu hizmetlerine hem basın hem de vatandaşlar tarafından çok daha fazla ilgi duyulur ve bu yüzden kamu hizmetleriyle ilgili süreç daha görünür şekilde gerçekleşir (Denhardt et. al., 2014: 6-8). Denhardt ve Denhardt tarafından işletme yönetimi ile kamu yönetimi karşılaştırması üzerinden demokratik bir kamu yönetiminin işleyiş sürecinin değerlendirildiği görülmektedir. Burada demokratik bir toplumda kamu hizmetlerinin karmaşık ve çok taraflı bir karar alma sürecinin ürünü oldukları, daha karmaşık ve toplum odaklı bir amaca dönük oldukları ve daha çok ilgi uyandırdıkları ifade edilmektedir.

Box'a göre, günümüzde liberal kapitalist demokrasi modeli baskındır ve alternatif söylemleri sürekli baskılamaya çalışmaktadır. Her toplumsal düzeyde ekonomik verimlilik ve fayda – maliyet rasyonelliği dayatılır. Bu süreç söylemin ve yönetsel karar almanın adeta sınırlarını tayin etmektedir. Aynı zamanda bireylere, toplumsal düzene zarar verirken çevreyi de tahrip etme eğilimindedir. Ancak bu temel yapı ya da statüko, insanlara akla uygun bir anlayış şeklinde sunulan yüzeysel bir gerçeklikten (Zengin, 2008: 13) ibarettir. Dolayısıyla Yeni Kamu Hizmeti anlayışının eleştiri tahtasına yerleştirdiği liberal demokrasi modelini mevcut iktisadi arka planıyla birlikte bir bütün olarak ele almak gerekir. Ancak böyle bir yaklaşımla liberal demokrasi anlayışının yerine daha katılımcı, vatandaş odaklı bir demokrasi modeli inşa edilebilir.

Neoliberalizmin demokrasi yaklaşımının kamu yönetimi açısından taşıdığı temel olumsuzluk demokrasinin içeriği hakkındadır. Demokrasinin biçimsel boyutu daha çok vatandaşların iradelerini ortaya koymalarını sağlayan mekanizmaların hayata geçirilip geçirilmediğiyle ilgilidir. Oysa önemli olan, vatandaşlara sağlanan hakların genişletilip genişletilmediği ve devletin vatandaşların taleplerine yanıt verecek bir kapasiteye ulaşıp ulaşmadığının tartışılmasıdır. Yönetişimle harmanlayarak sunulan demokrasi, özünde biçimsel boyutta kalmaktadır. Oysa demokrasinin içerik yönünden değerlendirilmesinin ölçütü vatandaşlara tanınan hakların gelişkinliğidir. Dolayısıyla Neoliberalizmin gölgesi altında gerçek manada bir çoğulculuk ve katılım sağlamak pek mümkün değildir (Ataay, 2007: 170). Demokrasiyi ve vatandaşlığı odağına alan Yeni Kamu Hizmeti anlayışının, Neoliberalizmin bu değerlere dönük taşıdığı olumsuzlukları hesaba katmadan ilerleyebilmesi kolay değildir.

Marcuse, demokrasi konusunda önemli tespitler sunmaktadır. Kaynakların kıtlığı üzerine kurulan eşitsizlik ve baskı düzeni tarihsel süreç içinde belirlenmektedir. Bütüncül bir yönetmeyle imtiyazlı toplumsal gruplar tarafından toplumsal yapı şekillenmektedir. Dünya; toplumlar, insanlar ve düşünceler üzerinden tek boyutlu hale gelmektedir. Böyle bir ortamda çelişkiler belirginliğini kaybeder ve diyalektik düşünce güçleşir. Bu koşullar altında Marcuse, tek boyutlu hale gelen toplumda demokrasinin de aynı kaderi paylaştığını belirtmektedir. Demokrasi, eşitsizlikler ve çelişkilerden ibarettir ve statükoyu sürdürmeyi amaçlayan akıllı, kahraman insanların elinde şekillenmektedir. Marcuse, demokrasiyi toplumla daha fazla bütünleştirmek gerektiğinin altını çizmektedir. R. Box, Marcuse'ün demokrasi yorumuna katılmaktadır ve ona göre demokrasinin meydana getirilmesinde

elitler ve bürokrasi etkin rol oynamıştır. Bunlar, vatandaşların kamu politikalarının hazırlanması ve uygulanması sürecine katılımlarını engellemektedirler (Zengin, 2008). Hem Marcuse hem de Box, yönetici elitlerin demokrasi açısından taşıdıkları olumsuzluğa değinmektedirler. Ancak demokrasi açısından bürokrasiye ve üst düzey yöneticilere karşı takınılan bu olumsuz tutumun Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kapsamında yerini demokrasinin, katılımın ve kamu yararının sağlayıcısı olan kamu görevlilerine bıraktığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla Denhardt ve Denhardt tarafından iyimser bir biçimde kamu görevlilerinin katılımın artırılması ve demokrasinin güçlendirilmesine destek verecekleri varsayılmaktadır.

J. Habermas, demokratik sosyalizmin eşitçiliğinden yola çıkarak daha insani, adil ve eşitlikçi bir toplumsal yapının kurulabileceği inancını paylaşmaktadır. Aydınlanmanın olumsuzluklarının giderilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini dile getiren Habermas, ileri kapitalist devletlerin demokratik sistemlerini eleştirmektedir. Bütün olumlu yaklaşımların aksine Batı Avrupa demokrasilerinin devletin tahakkümcü yönünü ortadan kaldırmadığını öne süren düşünür, bunu sonlandırmak ve teoriyle pratiği uzlaştırmak için çalışmaktadır. Ona göre siyasal katılım, demokrasinin en önemli kriteridir. Kurumlar demokratik şekilde örgütlenip işledikleri sürece, bu kurumları meydana getiren bireyler de bu fikirleri benimser ve demokrasi kültürü tesis edilebilir. Sadece kurumların hukuksal açıdan demokratik olmaları yeterli değildir. Her bireyin hem bulundukları kurumlarda hem de ulusal çapta yönetime katılmaları gerekir. Demokrasinin yaşayabilmesi, olgusal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına dönük çabalara bağlıdır. Bu da en üst sayıda vatandaşın filli ve etkili şekilde yönetime katılımlarıyla gerçekleşebilir (Çağla, 2021).

J. Habermas'a göre işleyen bir demokraside şart olan katılım, insanın kendi kaderini tayin etmesine ilişkindir ve böylelikle demokrasinin değeri artar. Katılım, insanların zor ve belirsiz koşullar altında kendisini özgürleştirme sürecinde önemli bir role sahiptir. Ancak salt haliyle katılım, bir değer değildir ve Habermas tarafından katılıma yüklenen değer özünde özgürleşmedir. Katılım, toplumsal mücadele alanında ezilen kesimlerin haklarını aramalarının önündeki engelleri kaldırdığı ve mücadeleyi kolaylaştırdığı ölçüde toplumsal bir kazanım şeklinde değerlendirilebilir. İşte bu koşullar altında katılım, toplumsal bir değer haline gelebilir. Buna karşın, tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesine izin veren, kontrollü bir katılımın olumlu toplumsal çıktılar sunması olanaklı değildir. Günümüz koşullarında topluma göstermelik bir katılım özgürlüğü sağlamanın topluma yararlı olmasını beklemek anlamsızdır (Şener, 2005: 20). Habermas'ın demokrasi kapsamında katılıma yüklediği anlam, toplumun özgürleşmesine hizmet etmesidir. Dolayısıyla burada Habermas'ın tahakküm ilişkilerini ortadan kaldırıp insanların/toplumun özgürleşmesini savunan temel görüşe bağlı kaldığı söylenebilir. Katılımı anlamlı kılan, toplumsal tahakküm ilişkilerinin ortadan kaldırılmasına ve toplumun özgürleşmesine katkı sunmasıdır. Ancak Yeni Kamu Hizmeti anlayışının katılımı toplumu özgürleştirme aracı olarak değil, daha çok halkın yönetime dâhil edilmesi olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Hatta Denhardt ve Denhardt, farklı toplumsal gruplar arasında eşitsizliklerin ve zayıf toplumsal grupların yönetime katılımlarının önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına ilişkin herhangi bir çözüm de sunmamaktadırlar. Habermas'ın katılım konusundaki değerlendirmeleri üzerinden Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokratik katılım vurgusuna bakıldığında, liberal demokrasi anlayışının aksayan yönlerini kısmen ortadan kaldırmak amacıyla biçimsel bir girişim olarak durduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

DeLeon ve DeLeon, Denhardt'ın yönetimin demokratikleşmesi düşüncesine katılmakta ve Amerikan değerlerinin temel faydacılık motifine bir göndermede bulunmaktadırlar. Bu düşünceye göre, kamu yönetiminin demokratikleşmesi örgütsel üretkenliği de artırmaya hizmet etmelidir. Onlara göre J. S. Mill bile demokrasinin erdeminin hayırsever diktatörlükten yalnızca daha adil değil, aynı zamanda daha üretken olması gerektiğini savunmaktadır (DeLeon ve DeLeon, 2002: 237). Bu durum Amerikan değerleri içinde verimlilik fikrinin ne oranda güçlü olduğunu göstermekte ve demokrasinin bile daha üretken bir yapıya hizmet etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Belki de Denhardt ve Denhardt'ın Yeni Kamu Hizmeti anlayışıyla geliştirmeye çalıştıkları kamu yönetimi modelinde verimliliği tamamen bir kenara bırakamamalarının asıl nedeni bu olabilir. Çünkü verimliliğin Amerikan değerlerinin temel kavramlarından birisi olduğu ortadadır. Demokrasinin bile örgütsel üretkenlik ve verimlilik bağlamında ele alındığı görülmektedir. Denhardt ve Denhardt, Yeni Kamu Hizmeti anlayışı bağlamında verimliliğin tek başına öncelikli bir değer haline getirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Yoksa verimliliğin tamamen göz ardı edilmesine karşı değillerdir. Dolayısıyla bu açıdan Denhardt ve Denhardt'ın Amerikan

değerlerinden ve bu çerçevede şekillenen yönetim anlayışının etkilerinden tam olarak sıyrıldıklarını söylemek güç görünmektedir.

Vatandaşların Yönetime Katılımı

Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, vatandaşların yönetime katılmasını ve toplumun organize edilmesini savunmaktadır (Akdoğan, 2014: 365). Toplumsal ihtiyaçları karşılayan politikalar ve programlar oluşturmanın yolu, çeşitli rol ve sorumluluklar belirleyip amaçlara ulaşmak için belirli adımları atmaktan geçmektedir. Burada önemli olan yeni politikalar oluşturup uygulanmasını devlete bırakmaktan ziyade tüm tarafları söz konusu politika etrafında bir araya getirebilmektir. Bu kapsamda devlet yenilenmiş bir vatandaşlık gururu ve sorumluluğu duygusunu tesis edebilir. Tüm taraflar katılım, iş birliği ve yeni fırsatlar yaratmak için birlikte çalıştıkça söz konusu vatandaşlık gurur ve sorumluluğu daha büyük bir gönüllüğün kurulmasına zemin hazırlayabilir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 555; Denhardt ve Denhardt, 2020: 617-618). Bunun için vatandaşları yönlendiren, cesaretlendiren, sorumluluk veren bir liderlik yaklaşımının geliştirilmesi gerekir (Akçakaya, 2018: 189).

Denhardt ve Denhardt bunun nasıl başarılabileceğini de ortaya koymaya çalışır. İlk etapta siyasi liderliğin, vatandaşları sorumluluğunu güçlendirmek ve topluluk bağlarının inşası sürecinde yer alan grup ve üyeleri desteklemek biçiminde açık ve önemli bir rolü bulunmaktadır. Devlet topluluk oluşturamaz fakat etkili ve sorumlu vatandaşlık faaliyetleri için uygun bir zemin hazırlayabilir. Bu durumda amaç, devletin açık, erişilebilir ve duyarlı olduğundan, vatandaşlara hizmet etmek için faaliyet gösterdiğinden ve vatandaşlar için fırsatlar yarattığından emin olmaktır (Denhardt ve Denhardt, 2000: 555). Vatandaşları güçlendirmek, Yeni Kamu Hizmeti anlayışının üzerinde durduğu geleneksel olmayan katılım yönteminin odak noktasıdır (Rosenbloom vd., 2015: 198). Devletin vatandaşlarıyla güçlü ilişkiler kurması, vatandaşlarını güçlendirmesi, vatandaşların yönetime katılımını kolaylaştıran ve artıran adımlar atması Yeni Kamu Hizmeti kapsamında devlete yüklenen etkin bir rol olarak görülmektedir. Devletin vatandaşlara dönük etkin kamu hizmeti sunmasının yanında, onları yönetime dahil etmesi ve aktif bir biçimde elindeki yönetme yetkisini vatandaşlarıyla bölüşmesi arzu edilir. Ancak bu aşamada, devletin elindeki yetkileri hangi oranda halkıyla bölüşeceği ya da bu konuda hangi ölçüde istekli davranacağı önemli bir konudur.

Yeni Kamu Hizmeti anlayışının birincil odak noktası vatandaş katılımını sağlamak ve topluluk oluşturmaktadır. Vatandaşlar ne doğru politikalara engel olurlar ne de bir maliyet azaltıcı araç olarak değerlendirilebilirler. Aksine vatandaşların yönetime katılımı, demokratik bir yapı içinde yönetsel sürecinin önemli ve bir o kadar da gerekli bir unsuru olarak ele alınmalıdır. Bu şekilde insanlar kendilerini devletin birer tüketicisi, müşterisi veya yararlanıcısı şeklinde değil, birer vatandaşı gibi hissedip değerlendirirler. Demokratik bir sistemde vatandaşlar sadece kısa süreli ihtiyaçlarını gidermek için değil, yönetim sürecinin bizzat içinde yer alabilmek için de devletten istekte bulunurlar. Hatta bir ülkede kamu hizmetlerine değer kazandıran yegâne şey vatandaşlarla hayata geçirilen etkileşimin kendisidir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 114-115). Bu bağlamda devletin demokratik hareket etmesi demek, toplumsal sorunlara çözümler üretirken diyalog yaklaşımını kullanabilmesi demektir (Pratama ve Kalalinggi, 2019: 141).

Bürokrasinin Rolü

Kamu görevlileri; halk sağlığından güvenliğe, çevre kalitesinin yükseltilmesinden daha birçok farklı kamu hizmetine kadar geniş bir sorumluluk alanına sahiptir. Nihayetinde hem onlar hem bizim için işlerin ne kadar verimli yapıldığı değil, daha iyi bir yaşama nasıl katkı sağlandığı daha önemlidir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 4).

Denhardt, kamu yönetiminin geleceğine hem bir projeksiyon tutmakta hem yeni bir perspektif kazandırmaya çalışmaktadır. Kamu yönetiminin geleceğine odaklanarak bu süreçte temel uğraşın demokrasiyi modern koşullara uygun hale getirmek olması gerektiğini iddia etmektedir. İlk olarak, kamu yöneticileri hem katılımı artırmalı hem de demokrasiyi yaygınlaştırmaya dönük çabaları desteklemelidir. Bu kamu yönetiminin köklerine dönmesi anlamına gelmektedir. İkinci olarak, demokratik vatandaşlık güçlendirilmelidir. Üçüncüsü, kamu yöneticileri daha demokratik örgütlenme ve yönetim biçimleri geliştirmeye öncülük etmelidir. Burada "yetkilendirme" kavramı kamu yönetimi misyonunun ayrılmaz bir parçasıdır ve demokrasi kapsamında kamu kurumlarının ve vatandaşların

yetkilendirilmesi gerekir. Dördüncü olarak, kamu yönetimi eğitimi ve uygulamasına dâhil olanların teori ve pratiğin bütünleşmesine katılmalıdırlar. Son olarak, vatandaşlar ve kamu görevlileri tüm dikkatlerini kendi rollerine vermelidir (Denhardt, 1999). Denhardt ve Denhardt tarafından 2000'lerin başında geliştirilen Yeni Kamu Hizmeti anlayışının temellerinin aslında büyük oranda 1999 yılında R. Denhardt tarafından bireysel olarak kaleme alınan eserde atıldığı görülmektedir.

Denhardt ve Denhardt, demokrasinin geliştirilmesi ve katılımın güçlendirilmesi sürecinde kamu görevlilerine önemli bir görev yüklerken demokrasi ile bürokrasi arasındaki çatışmalı alanlara da çok fazla değinmemeyi tercih etmektedir. Oysa Denhardt (1981) erken dönem çalışmalarında bürokratik yapının dönüştürülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. O'na göre bürokratik örgütlenme, kendine has kurallarıyla dışa kapalı bir örgüt görünümündedir. Ne kendi içinde ne de dış çevresiyle güçlü ve yararlı ilişkiler geliştiren bürokratik örgütlenmenin dili de paylaşıma dönük değildir. Bunu aşmanın yolu, demokratik bir kamu yönetimi/hizmeti geliştirmektir (Denhardt, 1981; Zengin, 2008: 19). Böylelikle Denhardt, bürokrasinin içinde bulunduğu dışa kapalılıktan, saplanıp kaldığı kuralcı yapısından ve yabancılaşmadan kurtuluş yolu olarak demokratik bir örgütlenmeyi önermektedir. Aslında Yeni Kamu Hizmeti anlayışında kamu yönetiminin demokratik şekilde örgütlenmesi gerektiği sıkça vurgulanmaktadır. Burada iki aşamalı bir süreç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kamu yönetiminin demokratik bir örgütlenme ve çalışma disiplinine kavuşturulması gerektiğidir. İkincisi ise, demokratik bir kamu yönetiminde görev alan kamu görevlilerinin demokrasiyi koruması, yaygınlaştırması ve vatandaşların yönetime katılımlarını sağlamasıdır. Ancak dikkat çekici olan konu, Denhardt'ın 1981 tarihli çalışmasında bürokratik örgütlenmeyi ve temel açmazlarını ele aldığı kadar kamu yönetimini demokratik bir zemine oturtma çabası olarak sunulan Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kapsamında bürokrasiye ve bürokratik işleyişe yeterince değinmemesidir. Bugün itibariyle kamu yönetimine eleştirel bir açıdan bakılmakta ve demokrasiyle uyumlu şekilde geliştirilmesi arzulanmaktadır. Bunun için ilk etapta bürokrasinin katı hiyerarşik yapısının ortadan kaldırılması gerektiği ileri sürülmektedir. Pek çok araştırmacı bürokrasinin çöküşünü ve ölümünü ilan etse de kamu kurumları hala oldukça hiyerarşiktir ve bu durum onları demokratikleşmeye karşı dirençli hale getirmektedir. Gerçekten de demokratik bir söylemin kurulabilmesi için katılımcılar arasında daha yatay eksenli ilişkilerin kurulması gerekir. Bunun için de kamu personel sisteminde köklü değişikliklere gidilmelidir (DeLeon ve DeLeon, 2002: 243). Kamu yönetimini demokratikleştirmek Yeni Kamu Hizmeti anlayışının önemli bir söylemidir. Ancak bunu bürokrasiye rağmen ve bürokrasiyle/kamu görevlileriyle hayata geçirmek ve daha sonrasında yine kamu görevlilerinin demokrasiyi korumasını sağlamak çok köklü ve uzun erimli bir değişimi gerektirmektedir. Oysa Yeni Kamu Hizmeti anlayışının bunu nasıl gerçekleştireceği konusunda çok fazla açıklaması bulunmamaktadır.

Bürokrasinin en yoğun biçimde eleştirilen tarafı antidemokratik nitelik gösteren karakteristik özellikleridir (Polat, 2019: 345). R. Box, katılımı engelleyen bürokrasinin ortadan kaldırılması için, dışa kapalı ve toplumdan kopuk bürokratik işleyişe karşı çıkış, diyaloga ve değişime açıklık anlamına gelen "anti-idare" yaklaşımını ileri sürmektedir. Buna rağmen değişimi sağlamak çok güçtür. Box'a göre kamu görevlilerinin parçası oldukları bürokratik mekanizmadan kopup, kendi iradeleri doğrultusunda davranmalarını beklemek hayalperestliktir (Zengin, 2008). Denhardt ve Denhardt'ın Yeni Kamu Hizmeti anlayışında iyimser bir tutum içinde kilit rol oynayan kamu görevlileri, önce Marcuse sonrasında ise Box tarafından katılımı engelleyen bürokratik yapının bir parçası olarak ele alınmaktadırlar. Demokrasinin hayata geçirilmesi ve katılımın güçlendirilmesi sürecinde bürokrasi ve demokrasi arasındaki çelişkilerin irdelenmesi önemlidir. Ancak Yeni Kamu Hizmeti anlayışında bu konuya çok fazla değinilmemiştir.

Demokratik katılım konusunda vatandaşların yönetime dâhil edilmesinde kamu görevlilerinin aktif ve destekleyici bir rol oynadıkları dile getirilir. Bu katılım süreci bilgi üretme, müzakere etme, hizmetlerin sunumunu paylaşma ve organize etme şeklinde dört faaliyetin farklı kombinasyonlarını içermektedir. Bu tür faaliyetlerin başarıya ulaşması için vatandaşların rolü ve potansiyeli konusunda açık olmak, vatandaşları dinlemek, onların görüş ve katkıları konusunda dürüst olmak önemlidir. Kamu hizmetlerinin toplumda hak ettiği değeri yeniden kazanması için siyasi ve yönetsel açıdan demokrasinin değerlerine sadık kalınmalıdır. Vatandaşların yönetime katılımının gerçekleşebilmesi için kamu görevlilerinin kendi çıkarlarını değil, kamunun çıkarlarını gözeterek hareket ettiklerine ikna olmaları gerekir (Denhardt et al., 2014: 402). Kamu yönetiminin demokratikleşmesi sürecinde üzerinde fazlasıyla durulan katılım kavramı, siyaset, demokrasi ve yönetim üçgeninin kesişim noktasında yer almaktadır. Katılım olgusunun; siyasi bilinç, demokrasi geleneği, siyasi kültür, toplumsal bünye, eğitim

düzeyi, devletin konumu ve fonksiyonelliği ile ekonomik ve teknolojik alanlarla doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunmaktadır. Katılım olgusu, yaygınlığı ve etkinliği çapında yönetimin şekillenmesini ve işleyişini belirlemektedir (Parlak, 2014: 269).

Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokrasinin diyalog, müzakere, uzlaşma ve katılım boyutları üzerinde durmaktadır. Burada en önemli nokta ise, kamu görevlilerinin katılımın değerini kavramalarını sağlamaktır. Eğer kamu görevlileri katılım konusunda taahhütte bulunurlarsa, yönetsel uygulamaların doğrudan ya da dolaylı yönden bundan etkilenmesi mümkündür. Kamu hizmeti motivasyonu yüksek olan kamu görevlileri aynı zamanda katılımı desteklemektedir. Bu durumda kamu yönetiminde katılımın hayata geçirilmesi sağlanabilir (Genç, 2015: 142). Kamu görevlileri, vatandaşlara hizmet etmekten ve kamu yararını gözetmekten kaynaklanan çok özel bir başarı ve kişisel tatmin duygusu kazanabilirler (Denhardt et. al., 2014: 1). Ancak günümüz dünyasında tek başına başarı ve kişisel tatmin kamu görevlilerini motive etmek için pek yeterli olmayabilir. Kamu görevlilerinin demokrasinin ve katılımın hayata geçirilmesinde önemli bir misyona sahip oldukları görülmekle birlikte, onları bu konuda harekete geçirecek çok daha fazla ve güçlü motivasyon araçlarına ihtiyaç duyulabilir.

Demokratik Kamu Yönetimi Söyleminin Eleştirisi

Bugün demokratik olarak kabul edilen ülkelerde bile tam anlamıyla demokrasinin tüm devlet kademeleri ve toplumsal yaşam düzeyinde hayata geçirildiğini söylemek güçtür. Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, kamu yönetiminin demokratik şekilde işlemesini arzulamaktadır. Fakat Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasiyi kamu yönetimine uygulama konusundaki çabası beş noktada eleştirilebilir.

Birincisi, Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokrasinin hangi boyutu ya da hangi modelini uygulamak istediğini açık bir biçimde ortaya koy(a)mamaktadır. Katılım, müzakere, diyalog, ortak çaba gibi kavramlarla kamu yönetimine uyarlanmak istenen demokrasi anlayışının sadece ipuçları verilmektedir. Bu durum Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi yorumunu muğlâk hale getirmektedir.

İkincisi, Yeni Kamu Hizmeti anlayışı vatandaşların yönetime katılımlarını ısrarla savunmakla birlikte, bunun hangi yöntemlerle ya da hangi katılım araçlarıyla gerçekleştirileceği konusunda yeterli bir açıklamada bulunmamaktadır. Sadece demokratik katılımın sağlanması için somut olarak yönetişimden söz edilmektedir. Yönetişim bir açıdan yönetime katılımı sağlayan önemli bir uygulamadır. Ancak bunun dışında alternatif bir katılım yönteminden çok fazla söz edilmemektedir. Katılım kavramı pratik yönü ağır basan bir kavramdır. Yeni Kamu Hizmeti anlayışının katılım kavramını pratik açıdan yeterince somut yöntem ve araçlarla desteklememesi kavramın teorik alana sıkışıp kalmasına yol açmaktadır.

Üçüncüsü, bir ülkede kamu yönetiminin demokratikleşmesi için o ülkede siyasal sistemin de bir bütün olarak demokratikleşmesi ya da demokratikleşme eğiliminde olması gerekmektedir. Bu durum, Yeni Kamu Hizmeti anlayışının ancak demokratik ya da demokratikleşme yönünde ilerleme gösteren ülkelerde hayata geçirilebilecek bir kamu yönetimi modeli olarak kalmasına neden olmaktadır.

Dördüncüsü, Denhardt ve Denhardt yaptıkları demokrasi değerlendirmesinde demokrasinin içkin değerlerinden birisinin bireycilik olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kapsamında vurgulanan demokrasi yorumu birey merkezli değil, daha çok toplum merkezlidir. Dolayısıyla bireyciliği içkin bir değer olarak esas alan bir demokrasi yorumuyla, toplum merkezli bir demokrasi anlayışını kamu yönetimine uyarlamaya çalışmak çelişkili gibi görünmektedir.

Beşincisi, vatandaşların yönetime hangi ölçüde ya da hangi kademeye kadar katılım gösterecekleri konusunda yeterli bir açıklama yapılmamaktadır. Burada vatandaşların yönetime katılımları toplumu ilgilendiren her konuda mı gerçekleşecektir? Yoksa katılım sadece toplumun büyük kısmını ya da tamamını ilgilendiren konularla mı sınırlı tutulacaktır? Vatandaşlar sadece yerel düzeyde mi yönetime katılacaktır? Yoksa hem yerel hem de ulusal düzeyde her türlü yönetsel sürece dâhil edilecekler mi? Bu sorulara cevap verilmeksizin yapılan değerlendirmeler kavramsal düzeyde tartışmaların uzayıp gitmesine sebep olmaktadır. Burada esas çözüme kavuşturulması gereken katılımın ne şekilde, hangi araçlar üzerinden ve hangi ölçüde pratiğe dökülmek istendiğidir. Yeni Kamu Hizmeti anlayışının ise katılımın uygulama boyutunu yeterince içermediği görülmektedir.

Neoliberalizmin güçlenmesi ve Yeni Kamu İşletmeciliğinin yaygınlık kazanmasıyla kamu yönetiminde reform girişimleri artış göstermiştir. Demokrasiyi içerik ve biçim yönünden değerlendiren Ataay'a göre, Neoliberalizmin demokrasiye ilişkin birtakım olumsuzlukları söz konusudur. Biçimsel yönden demokrasi, vatandaşların iradesini ortaya koyan mekanizmaların aktif olup olmadığıyla ilgilidir. İçerik yönünden demokrasi, kamu politikalarının toplumsal ihtiyaçlara dönük olarak belirlenip belirlenmediğine ilişkindir. Bu durum, vatandaşlara sağlanan hakların gelişkinliğine dair bir değerlendirme ölçütünü ortaya çıkarmaktadır. Kamu yönetiminde reform çabalarının amacı, devleti vatandaşların gereksinimlerine yanıt verecek kapasiteye kavuşturmak olmalıdır. Oysa kamu yönetimi alanındaki reformların kamu hizmetlerinin piyasalaşması, devletin kamu hizmetlerindeki rolünün sınırlanması ve piyasa toplumuna geçiş çabaları, vatandaşların sosyal ve ekonomik haklarının kaybına yol açtığı gibi demokrasiye de zarar vermektedir. Dolayısıyla Neoliberalizm, katılımcı demokrasi ve geniş sosyal ve siyasal haklarla donatılan vatandaşlık anlayışıyla temelde çelişmektedir (Ataay, 2007: 165). Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokrasinin biçimsel yönü üzerinde yoğun şekilde durmakta ve katılımcı demokrasiyi hayata geçirmenin önemine vurgu yapmaktadır. Ancak Neoliberalizmin katılımcı demokrasiyle ve vatandaşları öne çıkaran bir kamu yönetimi anlayışıyla tam olarak bağdaşmadığı gerçeği, Yeni Kamu Hizmeti anlayışı tarafından ya görmezden gelinmekte ya da gözden kaçırılmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, kamu yönetimi alanında en az kamu yönetiminin kendisi kadar köklü olan kamu yararı, kamu hizmeti, vatandaşlık ve demokrasi gibi kimi değerleri yeniden kamu yönetiminin merkezine yerleştirme çabasındadır. Bu bağlamda kamu yararı, demokrasi, vatandaşlık, kamu hizmeti ve katılım kavramları ekseninde değer odaklı bir kamu yönetimi modelini önermektedir. Bu bağlamda Yeni Kamu Hizmeti anlayışı, kamu yönetimini işletmeci yaklaşımın etkisinden, teknik bir alana hapseden ve verimlilik odaklı bir bakış açısına indirgeyen anlayıştan kurtarma gayretindedir. Bu amaçla yola çıkan R. Denhardt ve J. Denhardt ikilisi, akademik yaşamlarının önemli bir kısmını Yeni Kamu Hizmeti anlayışı üzerine çalışarak geçirmişlerdir. Yeni Kamu İşletmeciliğinin bir eleştirisi olarak gelişme gösteren Yeni Kamu Hizmeti anlayışının, çok yönlü ve çeşitli bir teorik miras üzerine kurulduğu tespit edilmektedir.

Yeni Kamu Hizmeti anlayışı demokrasiyi halk yönetimi tanımıyla birlikte katılım, müzakere, diyalog ve vatandaşların yönetime aktif şekilde dahil edilmeleri boyutuyla ele almaktadır. Dolayısıyla liberal temsili demokrasinin yerine katılım ve vatandaş odaklı demokrasi anlayışının yerleştirilmesi savunulmaktadır.

Günümüzde giderek artan şekilde kamu yönetimi alanında vatandaşların müzakere süreçlerine dâhil edilmesi, kamu politikalarının oluşum sürecinde aktif rol almaları gerektiği konusunda büyük ölçüde bir fikir birliği bulunmasına rağmen, vatandaş katılımının hangi yol ve yöntemlerle sağlanacağına dair çok az çözüm önerisi mevcuttur. Bu durum Yeni Kamu Hizmeti anlayışında da göze çarpmaktadır. Bu durum Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokratik kamu yönetimi söyleminin teorik alana sıkışıp kalmasına yol açmaktadır.

Denhardt ve Denhardt, katılım ve demokrasi kavramlarını kamu yönetimindeki problemlerin çözümünde birer anahtar kelime olarak değerlendirmektedirler. Ancak gerçekte demokrasi ve katılımı tam anlamıyla hayata geçirmek ve yönetimin merkezine yerleştirmek oldukça güçtür. Buna ek olarak kamu yönetiminin demokratikleşmesiyle her türlü sorunun çözüleceğini beklemek sağlıklı bir varsayım da değildir. Burada demokrasinin koruyucuları ve uygulayıcıları olarak değerlendirilen kamu görevlilerinin, bu vazifeyi hangi ölçüde ve ne şekilde, hangi motivasyonla yerine getirecekleri de açık değildir. Ayrıca bu bakış açısı, bürokrasi ile demokrasi arasındaki çelişkileri ve sorun alanlarını da görmezden gelmek demektir.

Demokratik bir kamu yönetimi oluşturmayı amaçlayan Yeni Kamu Hizmeti anlayışı iki açıdan mevcut liberal temsili demokrasiyi eleştiriye açmaktadır. Birincisi, demokrasinin özünde halk yönetimi olduğu gerçeğinin göz ardı edildiği ve aslında kamu yönetimi başta olmak üzere halkın yönetime katılımıyla şekillenen bir katılımcı demokrasinin inşa edilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Dolayısıyla Yeni Kamu Hizmeti anlayışı liberal temsili demokrasi modeli yerine katılımcı bir demokrasiyi savunmaktadır. İkincisi, kamu yönetiminin demokrasiyi tüm değerleriyle içselleştirmesi ve sonuçta demokratik bir kamu yönetiminin kurulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu aşamada, Yeni Kamu

İşletmeciliğiyle kamu yönetiminin giderek antidemokratik bir yapıya dönüştüğünün altı çizilmektedir. Ancak Yeni Kamu Hizmeti anlayışı tarafından demokratik bir kamu yönetimini ve katılımcı bir demokrasiyi sağlamayı mümkün kılacak alternatif çözümlerin geliştirildiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle halkın yönetime ve karar alma süreçlerine katılımının hangi araçlarla, hangi yol ve yöntemlerle sağlanacağı yeterince açık değildir. Katılım araçlarının neler olacağı ve halkın hangi düzeyde yönetime katılacağı konusunda da bir netlik söz konusu değildir. Yeni Kamu Hizmeti anlayışı kapsamında sıkça vurgulanan yönetişim yaklaşımı bir açıdan katılım aracı olarak ele alınabilir. Ancak bu hem yeni bir katılım aracı değildir hem de yönetişimin katılımcı bir demokrasiyi sağlamaya ne kadar uygun bir araç olduğu ve katkı sağlayacağı da ayrı bir tartışma alanıdır. Bu yüzden Yeni Kamu Hizmeti anlayışının demokrasi yorumunun ve onu uygulamaya dökecek önerilerinin zayıf kaldığı söylenebilir. Bu durum hem teori hem de pratik açısından Yeni Kamu Hizmeti anlayışını zayıflatmaktadır.

KAYNAKÇA

Akçakaya, M. (2018). Yeni kamu hizmeti. İçinde M. A. Özer ve U. Ayhan (Eds.), *Kamu Yönetimi Tartışmaları* (ss. 158-202). Gazi Kitabevi.

Akdoğan, H. (2014). Yeni kamu hizmeti anlayışının güvenlik yönetiminde uygulama alanları. *Türk İdare Dergisi*, 86(478), 359-380.

Aksakaloğlu, Y. (2018). Yeni kamu yönetimi ve alternatif arayışlar. İçinde M. A. Özer ve U. Ayhan (Eds.), *Kamu Yönetimi Tartışmaları* (ss. 85-116). Gazi Kitabevi.

Ataay, F. (2007). Neoliberalizm, kamu reformu ve demokrasi. İçinde Ş. Aksoy ve Y. Üstüner (Eds.), *Kamu Yönetimi* (ss.163-172), Nobel Yayınları.

Barry, P. N. (2018). *Modern Siyaset Teorisi* (4. Baskı) (Çev: M. Erdoğan ve Y. Şahin). Liberte Yayınları.

Bilgiç, V. (2008). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı. İçinde A. Balcı vd. (Edt.). *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar* (ss.27-46), Seçkin Yayınları.

Çağla, C. (2021). *Demokrasi* (2. Baskı). Bilge Kültür Sanat.

DeLeon L. and DeLeon, P. (2002). The democratic ethos and public management, *Administration & Society*, 34(2). 229-250.

Demirel, D. (2020). Denhardt ve Denhardt: yeni kamu hizmeti yaklaşımı. İçinde H. Babacan (Eds.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-2* (ss.273-288). Gece Kitaplığı.

Denhardt, J. V. and Denhardt, R. B. (2000). New public service: serving rather than steering, *Public Administration Review*, 60 (6), 549-559.

Denhardt, J. V. and Denhardt, R. B. (2007). *The New Public Service: Serving, Not Steering*. M.E. Sharpe.

Denhardt, J. V. and Denhardt, R. B. (2015). New public service revisited, *Public Administration Review*, 75 (5), 1-9 [664-672}].

Denhardt, J., Terry, L., Delacruz, Edgar, R. and Andonoska, L. (2009). Barriers to citizen engagement in developing countries, *Intl Journal of Public Administration*, 32, 1268-1288.

Denhardt, R. B. (1981). Toward a critical theory of public organization. *Public Administration Review*, 41(6), 628-635.

Denhardt, R. B. (1999). The future of public administration, *Public Administration&Management: An Interactive Journal*, 4(2), 279-292.

Denhardt, R. B. and Denhardt, J. V. (2001). The new public service: putting democracy first, *National Civil Review,* 90(4), 391-400.

Denhardt, R. B. and Denhardt, J. V. (2003). The new public service: an approach to reform, *International Review of Public Administration*, 8(1), 3-11.

Denhardt, R. B., Denhardt, J. V. and Blanc, T. A. (2014). *Public Administration: An Action Orientation*. Boston-USA: Wadsworth Cengage Learning.

Dong, L. (2015). *Public Administration Theories: Instrumental and Value Rationalities*. New York: Palgrave Macmillan.

Genç, F. N. (2015). Yeni kamu hizmeti: vatandaş ve kamu yararı temelinde kamu hizmetini yeniden düşünmek. İçinde Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı (Eds.), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* (ss. 129-149). Bursa: Dora Yayınları.

Genç, F. N., Yılmaz, M. ve Artuç, M. (2013). Dönüşen kamu yönetimi ve teoriden uygulamaya yönetime katılım araçları. İçinde Y. Bulut, V. Eren, S. Karaya ve A. Aydın (Edt.), *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar* (ss. 747-759). Ankara: Pagem Yayınları.

Heywood, A. (2016). *Siyaset* (Çev: B. B. Özipek vd.). Adres Yayınları.

Kapani, M. (2015). *Politika Bilimine Giriş* (42. Baskı). BB1001 Yayınları.

Mill, J. S. (2017). *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler* (Çev: Ö. Orhan). Pinhan Yayıncılık.

Özbek, Ç. (2018). Bir yönetim biçimi olarak demokrasi ve yönetişim üzerine bir değerlendirme içinde. İçinde T. U. Uysal ve G. Kurt (Eds.), *Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Yönetişim* (ss. 1-25). Gazi Kitabevi.

Özer, M. A. (2018). Yeni kamu yönetimi 'nereye?' Türkiye için öngörüler, *Türk İdare Dergisi*, 486, 259-294.

Parlak, B. (2014). Yerel ve ulusal düzeyde siyasete ve yönetime katılım pratiği: türkiye üzerine bir alan araştırması, *KAYFOR 12. Bildiriler Kitabı*, Aydın, Türkiye, 267-280.

Polat, K. (2019). Yeni kamu hizmeti ve bürokrasi. İçinde N. Öztaş (Eds.), *Bürokrasi* (ss. 331-351). Nobel Yayınları.

Pratama, P. Y. and Kalalinggi, R. (2019). Application of new public management (NPM) in ındonesia in the field of transporttation (case in bardar lampung), *Journal of Governance adn Public Policy*, 6(2), 126-147.

Rauh, J. (2017). Ethics problems in the new public service: back to a service ethic?, *Public Integrity*, 1-23.

Rosenbloom, D. H., Kravchuk, R. S. and Clerkin, R. M. (2015). *Public Administration: Understanding Management, Politics and Law in the Public Sector*. McGraw-Hill Education.

Şener, H. E. (2005). Kamu yönetiminde katılım ve çoğulculuk, *Amme İdaresi Dergisi*, 38(4), 1-22.

Thompson, M. J. (2017). Introduction: what is critical theory?. In M. J. Thompson (Eds.) *The Palgrave Handbook of Critical Theory* (pp. 1-14). New York.

Torun, T. (2020). Jürgen Habermas'ın kamusal alan kavrayışı: rasyonel politik irade oluşumu, *Kaygı*, 19(1), 220-238.

Zengin, O. (2008). Kamu yönetimi disiplininde eleştirel kuram: Box ve Denhardt üzerine bir inceleme, *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 1-39.

Zengin, O. (2015). Eleştirel kamu yönetimi: işletmeciliği dengeleme çabasında bir eleştiri pratiği. İçinde Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı (Eds.), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* (ss. 47-74). Dora Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Kullanıcı Davranışları İncelenerek Web Tarayıcıların Kullanılabilirlik Analizi

Usability Analysis of Web Browsers by Analyzing User Behavior

Muhammed Hanefi CALP
Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
hcalp25@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7991-438X

Öz: Web tarayıcılar, kullanıcıların metin, ses, resim ve video gibi bilgilere erişim sağlamaları için geliştirilen yazılımlardır. Çok yaygın kullanılmaları sebebiyle bu tarayıcıların kullanıcı dostu olmaları oldukça önemlidir. Bu durum, ancak kullanılabilirlik analizleri ile ölçülebilir. Kullanılabilirlik analizi bir model, teknoloji veya arayüz üzerinden belirlenen görevlerin kullanıcılara yöneltilmesi, görev performansının izlenmesi ve böylece verimlilik, etkililik ve memnuniyet durumlarının tespit edilmesi sürecidir. Bu bağlamda, çalışmada günümüzde yaygın olarak kullanılan Google Chrome, Microsoft Edge ve Mozilla Firefox olmak üzere üç farklı web tarayıcısının kullanılabilirliği analiz edilmiş olup bu çerçevede kullanıcı davranışları incelenmiştir. Çalışma farklı (yaş, cinsiyet) özelliklere sahip 50 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle kolaydan zora doğru hazırlanan 10 adet görevin kullanıcılar tarafından gerçekleştirmeleri istenmiştir. Sözkonusu görevler tamamlandıktan sonra görevlere ait işlem süresi, görev başarı durumu, hata sayısı ve memnuniyet düzeyi bulguları kayıt altına alınmıştır. Daha sonra, hazırlanan 33 soruluk anket formu kullanılarak elde edilen veriler aracılığıyla katılımcıların tarayıcılar hakkındaki değerlendirmeleri istenmiş ve sonuçlar analiz edilmiştir. Görev ve anket uygulamalarından elde edilen bulgular ile tarayıcıların kullanılabilirlik düzeyleri ortaya koyulmuş olup çeşitli demografik özelliklerin görev sonuçlarına etkisi de ayrıca incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, kullanılabilirlik düzeyinin yüksekten düşüğe doğru sırasıyla Google Chrome, Mozilla Firefox ve Microsoft Edge web tarayıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Google Chrome'un en çok kullanılan tarayıcı olması ve ara yüzünün sade, anlaşılır olması en kullanılabilir web tarayıcı olmasında etkili olmuştur. Mozilla Firefox web tarayıcısının görünüm açısından Google Chrome web tarayıcısına benzemesi avantaj olmuştur. Microsoft Edge'in ise son sırada olması, ara yüzünün diğer tarayıcılara göre çok daha karmaşık olması, çok fazla buton olması ve buton isimlerinin uzun olmasından kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Web tarayıcı, kullanılabilirlik analizi, kullanıcı davranışı, arayüz.

Abstract: Web browsers are software developed for users to access information such as text, audio, images, and videos. Since they are widely used, it is very important for these browsers to be user-friendly. This can be measured with usability analyses. Usability analysis is the process of directing tasks determined through a model, technology, or interface to users, monitoring task performance and thus determining efficiency, effectiveness, and satisfaction. In this context, the usability of three different web browsers, Google Chrome, Microsoft Edge, and Mozilla Firefox, which are widely used today, was analyzed in the study, and user behavior was examined within this framework. The study was conducted with 50 participants with different (age, and gender) characteristics. For this purpose, first of all, users were asked to perform 10 tasks prepared from easy to difficult. After the tasks in question were completed, the processing time, task success status, number of errors, and satisfaction level findings of the tasks were recorded. Then, the participants were asked to evaluate the scanners through the data obtained using the 33-question survey form, and the results were analyzed. The usability levels of browsers were revealed with the findings obtained from the task and survey applications, and

Geliş Tarihi:09.10.2024 *Kabul Tarihi:25.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Calp, M.H. (2025). Kullanıcı Davranışları incelenerek web tarayıcıların kullanılabilirlik analizi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), 330-355. Doi: 10.33437/ksusbd.1564217

the effect of various demographic characteristics on the task results was also determined. The results obtained revealed that the usability level from high to low is Google Chrome, Mozilla Firefox and Microsoft Edge web browsers, respectively. In addition, Google Chrome being the most used browser and having a simple and understandable interface has been effective in being the most usable web browser. The fact that the Mozilla Firefox web browser is similar to the Google Chrome web browser in terms of appearance has been an advantage. The reason why Microsoft Edge is in the last place is because its interface is much more complex than other browsers, there are too many buttons and the button names are long.

Keywords: Web browser, usability analysis, user-behavior, interface.

GİRİŞ

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte bilgisayar ve internet kullanımı oldukça artmış olup hayatımızın büyük bir kısmını kapsamaya başlamıştır. Son dönemlerde artık insanlar tüm işlerini dijital yollar ile halletmeye yönelmişlerdir. İnternete erişmenin tek yolu da web tarayıcılardır. Web tarayıcıları, geniş dünya ağı (www)'ndaki internet sayfalarının kullanıcılar için görüntülenmesini sağlamaktadır. Bu tarayıcılar ile kullanıcılar; haber, sosyal medya, blog gibi başlıklarda hazırlanan web sitelerine kolaylıkla erişim sağlayabilmektedirler. Günümüzde yaygın olarak kullanılan web tarayıcıları Chrome, Microsoft Edge (Microsoft Internet Explorer), Firefox, Safari ve Opera'dır (Rathod, 2017; Wikipedi, 2024). Yaygın kullanılmalarının başlıca sebebi kullanılabilir bir arayüze sahip olmalarıdır. Dolayısıyla bu web tarayıcıların kullanıcı dostu veya kullanılabilir olması oldukça önem arz etmektedir.

Bu noktada kullanılabilirlik, kullanıcıların beklentilerine, ihtiyaçlarına ve amaçlarına uygun bir şekilde teknolojinin tasarlanması ve geliştirilmesidir (Acartürk, 2004.). Geliştirilen bir model veya sistem için kolay öğrenilebilirlik, kolay kullanım ve memnuniyet kullanılabilirlik kavramının özelliklerindendir (Coşkan ve Durdu, 2014). Başka bir tanıma göre de kullanılabilirlik; kolay öğrenilebilirlik, hatırlanabilirlik, düşük hata oranı, verimlilik, memnuniyet verici olma durumudur (Nielsen, 1993). Uluslararası Standardizasyon Kuruluşu (ISO)'a göre kullanılabilirlik; etkinlik, etkililik ve memnuniyet özelliklerine sahiptir. Buradaki etkililik; belirlenen amaca ulaşma seviyesidir. Etkinlik, belirlenen amaca ulaşmak adına harcanan kaynaktır. Memnuniyet ise, sistemin kabul edilebilir olma düzeyidir (Bevan, 1995; Calp vd., 2011). Literatürde kullanılabilirliğin farklı şekillerde tanımlanmasının birtakım sebepleri vardır. Bunlar nesne çeşitliliği, muhtelif odak ve diğer sebepler olarak sıralanabilir. Özetle kullanılabilirliğe ait tanımlar arasındaki farklılıkların içsel faktörler olduğu görülmektedir (Palabıyık, 2019). Kullanıcı performansı açısından kullanılabilirlik, bilim alanlarından daha kapsamlı yararlanılma ve verimli kullanım için tasarım geliştirme incelemesidir (Telek, 2013).

Kullanılabilirliğin ölçülmesi sürecinde kullanılabilirlik testlerinden yararlanılmaktadır. Bu testler, kullanıcılar ve gerçek görevler aracılığı ile arayüzlerin test edilmesidir (Dumas ve Redish, 1993; Akay ve Kurt, 2008). Kullanılabilirlik testleri; inceleme, sorgulama ve kullanılabilirlik testleri olmak üzere üç başlık altında uygulanır. Sorgulama ve kullanılabilirlik testleri, gerçek kullanıcılar üzerinden uygulanırken, inceleme gerçek kullanıcı olmadan da uygulanabilir. Sorgulama için kullanıcılardan mülakat, anket veya kontrol listeleri aracılığıyla görüşleri sorgulanır. İnceleme yönteminde, belli görevler uzmanlar tarafından gerçekleştirilir. Kullanılabilirlik testlerinde ise gerçek kullanıcılardan kendilerine verilen görevlerin yerine getirilmesi beklenerek test edilen arayüz veya modele ait veriler toplanır (Ateş ve Karacan, 2009).

Bu çalışmanın amacı, web tarayıcıların kullanılabilirlik düzeylerini analiz ederek katılımcıların tarayıcılar hakkındaki görüşlerini incelemek ve kullanıcı davranışlarını analiz etmektir. Bu noktada, kullanılabilirlik düzeyi yüksek bir web tarayıcı sayesinde, kullanıcılar daha hızlı bilgiye erişim, daha kolay veri sorgulama ve minimum hata ile işlem sağlama gibi imkanlara sahip olmaktadır. Bu açıdan kullanılabilirlik analizleri oldukça önemli görülmektedir. Çalışmanın diğer çalışmalardan farkı ise, özellikle üç farklı ve yaygın kullanılan web tarayıcıların geniş bir analizinin yapılmasıdır. Bu çerçevede ikinci bölümde, literatür hakkında genel bilgi verilmiş olup, üçüncü bölüm çalışmanın yöntem ve teknik kısmını içermektedir. Dördüncü bölümde, bulgular ve yorumların tüm ayrıntılarına yer verilerek son olarak beşinci bölümde ise çalışmadan çıkarılan sonuç ve önerilere ait bilgiler bulunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde üç farklı web tarayıcının kullanılabilirliğini karşılaştırmaya yönelik bir çalışmaya rastlanmasa da web tarayıcıların ve kullanılabilirliğin incelenmesi bakımından benzerlik gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Güney Kore'deki internet kullanıcılarının tarayıcı seçimlerini incelemek ve kullanım kalıplarını analiz etmek için yarı yapılandırılmış bir çevrimiçi kullanıcı çalışması gerçekleştirilmiştir. Kullanıcı araştırması sonuçları, farklı web hizmetlerinde açıkça farklı kullanıcıların tarayıcı tercihlerinin olduğunu ve bunların da 20 yıl önce hükümet tarafından uygulanan güvenlik politikasıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Woo vd., 2020). Cevher (2015), Türkiye'de bulunan devlet üniversitelerinin web sayfalarını içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Her gün binlerce kullanıcının bu web siteleri ziyaret ettiği dikkate alındığında, web sayfaların belli hedeflere ulaşmak amacıyla etkin, verimli ve memnuniyet verici olması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmadaki temel amaç, devlet üniversitelerinin web sayfaları tasarlanırken kılavuzda (web sitesi hazırlama kılavuzu) belirtilen özelliklerin hangi ölçüde uygulanıp uygulanmadığının ortaya koyulması, bu sayfalarının standartlara uygunluk düzeyi ve kullanılabilirliğinin analiz edilmesidir.

Durna ve Aksoy (2024), çalışmalarında web site içeriğinin tüketicilerin satın alma eğilimleri üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla kullanılabilirlik analizi gerçekleştirmişlerdir. Kullanılabilirlik düzeyini belirlemek için 'Web Sitesi Kullanılabilirlik Ölçeği'nden yararlanmışlardır. Araştırmada hepsiburada.com adresi incelenmiştir. Örneklem, hepsiburada.com sitesinden alışveriş yapmış 314 tüketiciden oluşmaktadır. Sonuç olarak, hepsiburada.com web sitesinde kullanılabilirlik faktörlerinden olan erişim, gezinme ve kullanım kolaylığı başlıklarının tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Vildan (2009), Abant İzzet Baysal Üniversitesi web sitesinin kullanılabilirliğinin öğrenciler üzerinden analizini amaçlamıştır. Veriler, literatürde bilinen ve yaygın kullanılan, 20 sorudan oluşan "Web Sitesi Analizi ve Ölçüm Envanteri" anket formu ile toplanmış ve bu form farklı bölümlerde öğrenim gören toplamda 169 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Verilerin analiz sürecinde ANOVA teknikleri ve betimlemeli istatistikten yararlanılmıştır. Sonuçlara göre, Abant İzzet Baysal Üniversitesi web sitesinde gezinmenin zor olduğu, sitenin yavaş olduğu, web site hakkında genel bir memnuniyetsizlik olduğu ve kullanıcıları rahatsız edecek özelliklere sahip olduğu görülmüştür.

Tanışık (2024), aştırma kapsamında "Web Tasarımı Sürecinde Kullanılan Basamaklar" dikkate alarak Başkent Üniversitesi web sayfasını kullanılabilirlik açısından incelemiş ve kullanıcı problemlerini ortaya koymuştur. Bu web sitesinde, kullanıcı ihtiyaç ve beklentilerine uygun olacak şekilde yaşanan muhtemel kullanıcı problemlerine odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, uzmanlar tarafından belirlenen kriterler ile örneklemde bulunan web sitelerinde yaşanan kullanıcı sorunlarını tespit ederek birtakım önerilerde bulunmaktır. Ayrıca muhtemel problemleri minimum düzeye indirmek de bir diğer amaçtır. Son olarak çalışma var olan web sitelerindeki kullanıcı problemlerini belirleyerek birtakım çözüm önerilerini sunmaktadır. Pala, Arslan ve Özdinç (2017), EBA uygulamasının kullanılabilirlik düzeyini analiz etmişlerdir. Kullanıcıların sistemi etkin bir şekilde kullanmaları ve sisteme yönelik genel görüşleri incelenmiştir. Araştırma grubunu, Aksaray ilinde görev yapan muhtelif alanlardan toplam 7 öğretmen oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen ön görüşmeler ile kullanıcıların EBA uygulamasında en çok kullandığı görevler belirlenmiş ve göz izleme cihazıyla inceleme yapmak amacıyla belirlenen bu görevler 8 tanedir. Veriler; ses kayıtları, görüşmelere dair notlar ve göz izleme cihazından temin edilmiştir. İçerik ve tasarım bakımından karşılaşılan kullanılabilirlik problemleri tespit edilmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur. Göz izleme cihazından elde edilen verilere göre, en çok videolar bölümünde ve sitenin genel tasarımında problem ortaya çıkmıştır. Görüşme verilerine göre de ilk versiyondaki tasarıma göre düzelme göstermesine rağmen içeriklerin yetersizliği ve arama motorunun etkin çalışmaması belirtilmiştir.

Macakoğlu ve ark. (2022), Türkiye'de bulunan üniversitelerin aday öğrenci web sayfalarının kullanılabilirlik, erişilebilirlik ve güvenlik bakımından değerlendirmişlerdir. Ayrıca, bu web sayfalarını muhtelif test araçları ile analiz etmişlerdir. Sonuçlar, güvenlik açısından kritik bir sorun olmadığını ancak yine de geliştirilmesi gereken bazı yerlerin olduğunu ortaya koymuştur. Naralan, Erden ve Nursaçan (2017) tarafından, üniversitenin tüm paydaşlarının (öğrenci, öğretim elemanları, idari personel) kullandığı üniversite web sitelerin otomatik test araçları kullanılarak kullanılabilirliği incelenmiştir. Bu süreç, devlet ve vakıf üniversiteleri dikkate alınarak "Kamu İnternet Siteleri

Rehberi"nde bulunan bilgiler ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, devlet ve vakıf üniversiteleri arasında web sayfaların yüklenme süresi, hata veya yanlışlık durumu bakımından ciddi farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Alan (2016), kullanıcıların kullanılabilirlik ve güven anlamında karşılaştıkları muhtemel problemleri incelemeyi ve uygulamayla ilgili deneyimlerine yer vermeyi amaçlamıştır. Bu noktada, 10 kişi olmak üzere gönüllü katılımcı belirlenmiş ve görev tabanlı kullanıcı çalışması ve daha sonra anket ve görüşme gerçekleştirilmiştir. Nitel ve nicel veriler içeren sonuçlar, katılımcıların genel olarak uygulamayı oldukça faydalı bulduklarını, kullanımını da kolay bulduklarını göstermiştir. Ayrıca, elde edilen bulgular, bazı tasarım problemlerine de işaret etmektedir. Özellikle, veri gizliliği ile ilgili bilgilere erişimde zorluğun kullanıcıya olan güvenin azalmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmanın sonuçları dikkate alınarak, bu araştırma kullanıcı deneyimini ve güvenini geliştirmek amacıyla tasarım bakımından bazı önerilere yer vermektedir.

Aydın (2020) tarafından, bir yükseköğretim kurumuna ait web sitesi kullanılabilirlik bakımından incelemiştir. Bu incelemeyi yapmak için 2013-2019 yılları arasındaki ziyaretçi verileri kullanılmıştır. Ayrıntılı analiz ve incelemelerin bulunduğu araştırmada, ziyaretçilerin trafik analizlerinden tasarım önerilerine kadar kayda değer birçok husus vurgulanmıştır. Özellikle web sitenin mobil aygıtlar ile uyumlu çalışması, kullanıcıların demografik özellikleri, resim ve videoların optimizasyon düzeyi, dil seçenekleri ve son olarak erişim sağlanan içeriğin zamana göre yoğunluk analizleri ile önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışkan (2019), öğrenciler ve öğretim elemanları bakımından çevrimiçi öğrenme ortamının kullanılabilirliğini analiz etmiş ve ilgili ortamın etkililiğine dair geliştirilebilir taraflarının ve beklenen ek özelliklerin belirlenmesini amaçlamıştır. Araştırma, Ahmet Yesevi Üniversitesi TÜRTEP uzaktan eğitim çevrimiçi öğrenme ortamı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma, nicel ve nitel modellerin kullanıldığı araştırma modeline uygun olup, gönüllü katılımcılar olarak 483 öğrenci ve 46 öğretim elemanı bulunmaktadır. Veriler, "Web Sitesi Kullanılabilirlik Ölçeği", "Çevrimiçi Derslere Yönelik Memnuniyet Ölçeği", "Görüş ve Öneri Formu" ve "Çevrimiçi Öğrenme Ortamı Bilgi Kayıtları" yoluyla elde edilmiştir. Bu verilerin analizi için Tek Yönlü Varyans Analizi, Betimsel İstatistiksel Analiz, İçerik Analizi ve Korelasyon Analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak, öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamı kullanılabilirlik ve memnuniyet düzeyi "Orta", öğretim elemanlarının ise "Yüksek" olarak elde edilmiştir.

Uçak ve Çakmak (2009), çalışmada web sayfaların tasarım ve kullanım etkinliğini test etmek amacıyla kullanılabilirlik analizi gerçekleştirmişlerdir. Bu noktada, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü web sayfasının kullanılabilirliğini analiz etmişlerdir. Kullanıcılar, bölümün kullanıcılarından seçilmiş farklı düzeyde yedi gönüllü olup nitel ve nicel yöntemlerden birlikte yararlanılmıştır. Katılımcılara uygulama yapmadan önce, genel durumlarının tespit edilebilmesi amacıyla ön test uygulanmıştır. Daha sonra, web sayfasının muhtelif bölümlerinin kullanımını gerektiren on dört adet soru yöneltilmiştir. Soruların yanıtlanması esnasında, sesli düşünme yöntemiyle elde edilen bulgular, tıklama sayısı ve yanıtlama süresi kayıt altına alınmıştır. Son olarak, kullanıcılara son test formu yöneltilerek web sayfası ile ilgili görüşleri alınmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen nicel ve nitel veriler analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlarla, halihazırda aktif olarak kullanılan web sayfasının daha etkin, verimli ve memnuniyet verici olması için birtakım güncellemeler yapılmıştır.

Hebebci ve Alan (2017), yaptıkları araştırmanın amacı "Okul Web Sitesi Yönetim Paneli" projesini rehber temelli kullanılabilirlik yaklaşımı ile değerlendirmektir. Değerlendirme işlemi için TÜBİTAK BİLGEM Yazılım Teknolojileri Araştırma Enstitüsü (YTE) tarafından geliştirilen Kamu İnternet Siteleri Rehberi'nde (KAMİS) yer alan TS EN ISO 9241-151 kontrol listesi şablonundan yararlanmışlardır. Elde edilen verilerin analizi, nitel araştırma tekniklerinden biri olan içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler projenin genel olarak kullanılabilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Eken (2018), çalışmada görme engelli bireylerin engelsiz kişiler gibi uygulamaları kullanarak hayatlarına başkalarına bağımlı olmadan devam etme durumlarını incelemiştir. Çalışma Altınokta Körler Derneği İstanbul Şubesi'ne kayıtlı görme engelli kullanıcıların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara kullanılabilirlik testleri uygulanmış olup bunun için üç kriter belirlenmiştir. Her bir kriter için beş kişiyle toplamda on beş kişi seçilmiş ve test uygulanmıştır. Kullanılabilirlik testleri için E-devlet mobil uygulaması ve buna ait altı görev belirlenmiştir. Araştırmada, hem mobil uygulamanın erişilebilirlik problemleri tanımlanış, hem de bu erişilebilirlik problemleri için muhtemel çözümler sunulmuştur.

YÖNTEM VE TEKNİK

Web tarayıcıların kullanabilirlik analizi ve kullanıcı davranışlarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, öncelikle analiz yapılacak web tarayıcılar belirlenmiştir. Sözkonusu tarayıcılar günümüzde yaygın olarak kullanılan Google Chrome, Microsoft Edge ve Mozilla Firefox'tur. Belirlenen bu üç farklı tarayıcının kullanılabilirliğini test etmek amacıyla gözlem ve anket olmak üzere iki farklı veri toplama yönteminden yararlanılmıştır. İlk aşamada, katılımcılara kendilerine verilen zorluk düzeyleri birbirinden farklı 10 görevi her bir tarayıcı için yapmaları istenmiştir. Katılımcılar istenilen görevleri yaparken bu görevleri yapma süreleri, kaç adımda yaptıkları, kaç defa hata yaptıkları ve memnuniyet düzeyleri kayıt altına alınmıştır.

Görevler tamamlandıktan sonra, katılımcılardan kendilerine sunulan anket formlarını (https://www.userspots.com/rehber/kullanilabilirlik-testi-olcekleri) cevaplamaları istenmiş ve söz konusu sonuçlar analiz edilmiştir. Katılımcıların görev sonuçlarını kaydetmek ve organize etmek için Excel'den, anket sonuçlarını elde etmek için ise "Google Forms" Online Form Oluşturucu uygulamasından yararlanılmıştır.

Katılımcılar

Katılımcılar belirlenirken geniş aralığa sahip yaş grubu, çeşitli meslek grupları ve bilgisayar kullanabilen kişilerin tercih edilmesine özen gösterilmiştir. Katılımcılar genel olarak bilgisayar ve web tarayıcıların tamamı olmasa da en azından bir tarayıcıyı kullanmış kişilerden olmasına dikkat edilmiştir.

Katılımcıların özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Katılımcılar, 24'ü erkek, 26'si kadın olmak üzere toplam 50 kişidir. Bunların 15-30 yaş arası genç, 31-65 arası yetişkin sınıfındadır. Katılımcıların çoğu genç ve kadındır. Katılımcıların 26'sı genel olarak Google Chrome, 12 tanesi Microsoft Edge, 12 tanesi ise Mozilla Firefox tarayıcısını kullandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1. *Katılımcıların demografik özellikleri ve tarayıcı kullanım durumları*

Cinsiyet	Sayı	Kullanılan Tarayıcı	Sayı
Kadın	26	Google Chrome	26
Erkek	24	Microsoft Edge	12
Yaş		Mozilla Firefox	12
Genç	41		
Yetişkin	9		

Verilerin Toplanması

Veriler, yüz yüze yapılan gözlemler ve katılımcıya sunulan Google Form anket formları aracılığı ile toplanmıştır. Katılımcılar görevleri gerçekleştirirken hata sayısı, adım sayısı, görev süresi, başarı durumu ve memnuniyet düzeyi verileri kayıt altına alınmıştır. Görevi gerçekleştiren katılımcılardan alınan memnuniyet düzeyi verileri 5'li likert (Çok kolay–1, Kolay–2, Orta–3, Zor–4, Çok zor–5) ile alınmıştır. Belirlenen görevleri her bir tarayıcı için katılımcılardan yapmaları istenmiştir. İstenilen görevlerin yapılması için katılımcılara internete bağlı bir bilgisayar verilmiştir. Üç tarayıcı için görevlerin her birini tamamlayan katılımcılardan yine her bir tarayıcı için 33 sorunun bulunduğu anket formu doldurulması istenmiştir. Katılımcılar soruları 1'den 10'a kadar derecelendirerek cevaplamışlardır. Cevap derecesinin sol ve sağ kısmında derecelendirme kriterleri (zor, kolay, katılıyorum, katılmıyorum vb.) verilmiştir. Katılımcılara 3 tarayıcı için uygulama süreleri ortalama 40-45 dk sürmüştür. Çalışma verilerinin toplanması yaklaşık olarak 3 aylık bir zaman almıştır.

Görevler

Görevlerin listesi zorluk seviyeleriyle birlikte Tablo 2'de verilmiştir. Görevler belirlenirken uzman görüşü alınmıştır. Herbir zorluk seviyesinde 2'şer görev belirlenmiştir. Görevlerin zorluk dereceleri sık kullanılan özelliklere göre ayarlanmıştır.

Tablo 2. *Katılımcılara verilen görevler ve zorluk dereceleri*

No	Görevler	Zorluk Seviyesi
1	Hesabınıza giriş yapınız.	Çok Kolay
2	Yeni gizli pencere açınız.	Çok Kolay
3	İndirilenler sayfasına ulaşınız.	Kolay
4	Herhangi bir sayfayı yer imlerine ekleyin	Kolay
5	Profilinizi özelleştiriniz	Orta
6	Kayıtlı parola/şifrelere ulaşın.	Orta
7	Google varsayılan olarak ayarlayınız	Zor
8	Kamera ve mikrofona izin veriniz.	Zor
9	Bildirim göndermesine izin verilen siteleri görüntüleyin.	Çok Zor
10	Dosya indirme yerini masaüstü olarak düzenleyin.	Çok Zor

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde ilk olarak üç farklı web tarayıcının görevleri tamamlama süresi, adım sayısı ve hata sayısına ilişkin veriler ve onlara ait yorumlar bulunmaktadır. Her bir görev, anket sonuçları ve analizleri belirli faktörlere göre ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tablo 3'te Google Chrome, Tablo 4'te Microsoft Edge ve Tablo 5'te ise Mozilla Firefox web tarayıcıları için yapılan görevlerin istatistiki verilerine yer verilmiştir. Bu bağlamda Tablo 3 incelendiğinde;

Görevlerin Tamamlanma Süresine İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum sürede gerçekleştirilen 115,55 sn ile Görev 8,
- Minimum sürede gerçekleştirilen 1,46 sn ile Görev 2,

Görevlerin Adım Sayısına İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum adımda gerçekleştirilen 15 adım ile Görev 8,
- Minimum adımda gerçekleştirilen 2 adım ile Görev 1, 2, 3 ve 4,

Görevlerin Hata Sayısına İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum hatada gerçekleştirilen 10 hata ile Görev 8,
- Minimum hatada gerçekleştirilen 0 hata ile tüm görevler olduğu görülmektedir.

Tablo 3. *Google Chrome internet tarayıcısına ilişkin tanımlayıcı istatistikler*

	Görev 1	Görev 2	Görev 3	Görev 4	Görev 5	Görev 6	Görev 7	Görev 8	Görev 9	Görev 10
Görevlerin Tamamlanma Süresine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (sn)										
Minimum	2,02	1,46	1,76	3,79	3,12	7,15	6,12	13,22	4,16	8,92
Maksimum	65	32,47	48,05	81,62	62,49	76,41	59,15	115,55	72	99,47
Görevlerin Adım Sayısına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (iterasyon)										
Minimum	2	2	2	2	3	4	4	5	5	5
Maksimum	7	5	9	7	6	12	8	15	10	13
Görevlerin Hata Sayısına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (hata)										
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	5	3	7	4	5	8	5	10	5	8

Tablo 4 incelendiğinde;

Görevlerin Tamamlanma Süresine İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum sürede gerçekleştirilen 100,53 sn ile Görev 7,
- Minimum sürede gerçekleştirilen 1,49 sn ile Görev 2,

Görevlerin Adım Sayısına İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum adımda gerçekleştirilen 12 adım ile Görev 6, 7 ve 8,
- Minimum adımda gerçekleştirilen 2 adım ile Görev 1, 2, 3 ve 4,

Görevlerin Hata Sayısına İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum hatada gerçekleştirilen 9 hata ile Görev 6,
- Minimum hatada gerçekleştirilen 0 hata ile tüm görevler olduğu görülmektedir.

Tablo 4. *Microsoft Edge internet tarayıcısına ilişkin tanımlayıcı istatistikler*

	Görev 1	**Görev 2**	**Görev 3**	**Görev 4**	**Görev 5**	**Görev 6**	**Görev 7**	**Görev 8**	**Görev 9**	**Görev 10**
Görevlerin Tamamlanma Süresine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (sn)										
Minimum	1,72	1,49	1,6	2,63	4,42	5,12	8,43	21,09	9,45	5,21
Maksimum	32,28	19,01	20,64	39,39	66,92	76,02	100,53	81,64	54,73	88,02
Görevlerin Adım Sayısına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (iterasyon)										
Minimum	2	2	2	2	3	3	5	4	4	4
Maksimum	4	4	4	4	8	12	12	12	10	9
Görevlerin Hata Sayısına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (hata)										
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	2	2	2	2	5	9	7	7	6	5

Tablo 5 incelendiğinde;

Görevlerin Tamamlanma Süresine İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum sürede gerçekleştirilen 95,22 sn ile Görev 8,
- Minimum sürede gerçekleştirilen 1,1 sn ile Görev 2,

Görevlerin Adım Sayısına İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum adımda gerçekleştirilen 19 adım ile Görev 8,
- Minimum adımda gerçekleştirilen 2 adım ile Görev 1, 2, 3, 4, 5 ve 6,

Görevlerin Hata Sayısına İlişkin Verilere Göre:

- Maksimum hatada gerçekleştirilen 15 hata ile Görev 8,
- Minimum hatada gerçekleştirilen 0 hata ile tüm görevler olduğu görülmektedir.

Tablo 5. *Mozilla Firefox internet tarayıcısına ilişkin tanımlayıcı istatistikler*

	Görev 1	**Görev 2**	**Görev 3**	**Görev 4**	**Görev 5**	**Görev 6**	**Görev 7**	**Görev 8**	**Görev 9**	**Görev 10**
Görevlerin Tamamlanma Süresine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (sn)										
Minimum	1,4	1,1	1,01	3,85	5,83	4,36	5,16	12,01	6,75	5,65
Maksimum	76,56	24	14,25	25,93	71,21	85,92	61,63	95,22	55,83	92,96
Görevlerin Adım Sayısına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (iterasyon)										
Minimum	2	2	2	2	2	2	4	4	4	3
Maksimum	11	3	3	4	8	8	7	19	8	11
Görevlerin Hata Sayısına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (hata)										
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	9	1	1	2	6	6	3	15	4	8

Görev ve Analizleri

Bu bölümde, katılımcıların süre, adım sayısı, hata ve memnuniyet düzeyi başlığı altında görevlere ait verdikleri yanıtlara göre elde edilen bulgulara ve analizlerine yer verilmiştir.

Görev 1: Hesabınıza Giriş Yapın

Görev 1'e ait veriler incelendiğinde (Tablo 6), tüm tarayıcılarda genel olarak kadın ve gençlerin daha çok zorlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Görev 1 için en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Microsoft Edge, en zorlanılan tarayıcı ise Mozilla Firefox olmuştur. Görev 1 uygulanırken harcanan ortalama süre, en düşük 6,31 sn ile Microsoft Edge, en yüksek 30,73 sn ise Mozilla Firefox tarayıcısı olmuştur. Google Chrome en fazla kullanılan tarayıcı olmasına rağmen 10,03 sn ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome ve Microsoft Edge tarayıcılarında tüm katılımcılar görevi başarı ile uygulamıştır. Mozilla Firefox da ise %92'lik bir başarı ile katılımcılardan 4 kişi görevi tamamlayamamıştır. Bu noktada, Mozilla Firefox tarayıcısını başlatma aşaması diğer 2 tarayıcıya göre farklı yerde bulunmasından dolayı katılımcılar başarısız olmuş ve uygulama süreleri uzamıştır.

Tablo 6. *Görev 1 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	14,34	6,31	9,61	11,95
	Adım Sayısı	2,88	2,17	2,48	2,88
	Hata Sayısı	0,84	2,02	0,48	2,33
	Memnuniyet Düzeyi	1,53	1,08	1,29	1,44
Microsoft Edge	Süre	8,07	4,40	6,23	6,92
	Adım Sayısı	2,42	2,08	2,26	2,22
	Hata Sayısı	0,36	0,08	0,29	0,22
	Memnuniyet Düzeyi	1,05	1,04	1,31	1,11
Mozilla Firefox	Süre	35,46	25,60	31,07	29,15
	Adım Sayısı	4,19	3,54	3,87	4,5
	Hata Sayısı	2,19	1,70	1,92	2,85
	Memnuniyet Düzeyi	2,96	2,37	2,71	2,55

Görev 2: Yeni Gizli Pencere Açınız

Görev 2'ye ait veriler incelendiğinde (Tablo 7), tüm tarayıcılarda genel olarak erkek ve yetişkinlerin daha çok zorlandığı, cinsiyet ve yaş faktörü fark etmeksizin en çok zorlanılan tarayıcının Google Chrome, en kolay gerçekleştirilen tarayıcının ise Mozilla Firefox olduğu görülmektedir. Görev 2 uygulanırken harcanan süre, en düşük ortalama 5,44 sn ile Google Chrome tarayıcısı, en yüksek 7,57 sn süre ile Mozilla Firefox tarayıcısı olmuştur. Microsoft Edge 9,7 sn ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome ve Microsoft Edge tarayıcılarında tüm katılımcılar görevi başarı ile uygulamıştır. Mozilla Firefox'ta ise %98 başarı ile katılımcılardan 1 kişi görevi tamamlayamamıştır. Görevi uygulayamayan katılımcı, yetişkin grubunda yer almakla birlikte kullandığı tarayıcı olmamasından kaynaklı görevde başarısız olmuştur.

Tablo 7. *Görev 2 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	9,93	11,11	8,7	16,03
	Adım Sayısı	2,65	2,77	2,29	3
	Hata Sayısı	2,39	0,63	0,39	0,66
	Memnuniyet Düzeyi	1,38	1,58	1,39	1,88
Microsoft Edge	Süre	5,78	7,28	7,72	12,08
	Adım Sayısı	1,75	2,31	2,24	2,33
	Hata Sayısı	0,21	0,22	0,19	0,03
	Memnuniyet Düzeyi	1,30	1,20	1,21	1,44
Mozilla Firefox	Süre	3,75	4,82	3,98	5,34
	Adım Sayısı	1,75	2,18	2	2,11
	Hata Sayısı	0,03	0,09	0,04	0,1
	Memnuniyet Düzeyi	1,03	1,12	1,07	1,11

Görev 3: İndirilenler Sayfasına Ulaş

Görev 3'e ait veriler incelendiğinde (Tablo 8), cinsiyet ve yaş faktörü fark etmeksizin (kadın, erkek, genç ve yetişkin) en çok zorlanılan tarayıcı Microsoft Edge olmakla birlikte tüm tarayıcılardan birbirine çok yakın veriler elde edilmiştir. Bununla birlikte, Görev 3 için, en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Mozilla Firefox olmuştur. Görev 3 uygulanırken harcanan süre en düşük ortalama 3,74 sn ile Mozilla Firefox, en yüksek 5,37 sn ile Google Chrome tarayıcısı olmuştur. Microsoft Edge 5,12 ortalama süre ile ikinci sırada yer almıştır. Ayrıca, katılımcılar tüm tarayıcılarda görevi başarı ile tamamlamıştır. Görev 3, katılımcıların en kolay uyguladıkları görevlerden biri olmuştur. Bunun sebebi, Görev 3'ün tarayıcıların hepsinde aynı yerde bulunmasıdır.

Tablo 8. *Görev 3 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	4,17	4,26	5,03	6,54
	Adım Sayısı	2,10	2,22	2,12	2,11
	Hata Sayısı	0,25	0,3	0,17	0,1
	Memnuniyet Düzeyi	1,30	1,08	1,21	1,11
Microsoft Edge	Süre	4,96	4,59	4,12	7,64
	Adım Sayısı	2,07	2,22	2,07	2,33
	Hata Sayısı	0,10	0,22	0,09	0,5
	Memnuniyet Düzeyi	1,42	1,25	1,24	1,77
Mozilla Firefox	Süre	4,07	3,75	4,10	3,35
	Adım Sayısı	1,92	2,13	2,05	2
	Hata Sayısı	0,03	0,04	0,04	0
	Memnuniyet Düzeyi	1,15	1,16	1,16	1,11

Görev 4: Herhangi Bir Sayfayı Yer İmlerine Ekleyin

Görev 4'e ait veriler incelendiğinde (Tablo 9), özellikle kadın ve yetişkin katılımcılar en çok Google Chrome 'da zorlanmışlardır. Microsoft Edge ve Mozilla Firefox tarayıcılarından birbirine yakın veriler elde edilmiştir. Bununla birlikte, Görev 4 için en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Microsoft Edge olmuştur. Görev 4 uygulanırken en düşük ortalama 8,85 sn ile Microsoft Edge, en yüksek 21,04 sn ile Google Chrome tarayıcısı olmuştur. Mozilla Firefox 10,24 sn ortalama süre ile ikinci sırada yer almıştır. Google Chrome ilk uygulanan tarayıcı olduğundan dolayı, görevin yeri ve uygulanışının mantığını anlayan katılımcılar diğer tarayıcılarda bu görevi daha kolay gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca katılımcılar Google Chrome web tarayıcısında %82'lik bir başarı oranı ile 9 katılımcı görevi tamamlayamamıştır. Microsoft Edge ve Mozilla Firefox tarayıcılarında ise tüm katılımcılar görevi başarı ile tamamlamışlardır. İlk uygulanan tarayıcıda (Google Chrome), zaman kaybeden katılımcılar sonrasında uygulanan diğer iki tarayıcıda görevi uygulamayı öğrendiklerinden dolayı daha kısa sürede tamamlamışlardır.

Tablo 9. *Görev 4 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	24,71	14,28	19,70	22,68
	Adım Sayısı	3,57	2,40	3,43	3
	Hata Sayısı	1,71	0,72	1,31	1,2
	Memnuniyet Düzeyi	2,88	2,29	2,56	2,77
Microsoft Edge	Süre	7,22	10,84	7,68	14,40
	Adım Sayısı	2,10	2,22	2,57	2,5
	Hata Sayısı	0,17	0,40	0,09	0,7
	Memnuniyet Düzeyi	1,88	1,91	1,78	2,44
Mozilla Firefox	Süre	10,45	10,41	8,33	10,29
	Adım Sayısı	2,42	2	2,24	2,4
	Hata Sayısı	0,46	0,22	0,29	0,4

	Memnuniyet Düzeyi	2	2,04	1,97	2,33

Görev 5: Profilinizi Özelleştirin

Görev 5'e ait veriler incelendiğinde (Tablo 10), Google Chrome 'da özellikle yetişkinler, Mozilla Firefox'ta ise cinsiyet ve yaş faktörü fark etmeksizin (kadın, erkek, genç ve yetişkin) tüm katılımcılar zorlanmıştır. Bununla birlikte, Görev 5 için, en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Google Chrome, en zor ise Mozilla Firefox olmuştur. Görev 5 uygulanırken en düşük ortalama 13,44 sn ile Google Chrome, en yüksek 23,24 sn ile Mozilla Firefox tarayıcısı olmuştur. Microsoft Edge 15,22 sn ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome ve Microsoft Edge tarayıcılarında tüm katılımcılar görevi başarı ile uygulamıştır. Mozilla Firefox'da ise %98'lik bir başarı ile katılımcılardan sadece 1 kişi görevi tamamlayamamıştır. Google Chrome ve Microsoft Edge web tarayıcılarında görünüm yerini değiştirmek aynı ikon ve yerde bulundukları için başarı oranı yüksek çıkmıştır. Ancak, Mozilla Firefox tarayıcısında farklı yerde bulunduğundan başarısız katılımcı bulunmaktadır ve zaman ortalaması daha yüksektir.

Tablo 10. *Görev 5 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	12,74	15,75	11,96	21,46
	Adım Sayısı	2,92	3,18	4,46	1,22
	Hata Sayısı	0,35	0,81	0,46	0,65
	Memnuniyet Düzeyi	2,23	2,04	2,07	2,44
Microsoft Edge	Süre	14,26	14,19	11,79	16,25
	Adım Sayısı	3,42	3,68	3,56	1,67
	Hata Sayısı	0,78	0,54	0,65	0,8
	Memnuniyet Düzeyi	2,30	2,25	2,24	2,44
Mozilla Firefox	Süre	23,97	23,66	21,86	24,84
	Adım Sayısı	2,89	3,31	2,92	1
	Hata Sayısı	0,96	1,27	1,12	1
	Memnuniyet Düzeyi	2,80	2,75	2,76	2,88

Görev 6: Kayıtlı Parola/Şifrelere Ulaş

Görev 6'ya ait veriler incelendiğinde (Tablo 11), özellikle Google Chrome 'da cinsiyet ve yaş faktörü fark etmeksizin (kadın, erkek, genç ve yetişkin) tüm katılımcılar zorlanmıştır. Diğer tarayıcılarda ise nispeten daha az zorlanmış olup birbirine yakın veriler elde edilmiştir. Bununla birlikte, Görev 6 uygulanırken harcanan süre en düşük ortalama 32,20 sn ile Microsoft Edge, en yüksek 38,84 sn ile Google Chrome tarayıcısı olmuştur. Mozilla Firefox 33,07 sn ortalama süre ile ikinci sıradadır. Katılımcılar Mozilla Firefox'da görevi başarı ile tamamlamışlardır. Ancak, Google Chrome tarayıcısında %92'lik bir başarı ile görevi gerçekleştiremeyen 4 katılımcı olmakla birlikte, %98'lik bir oranla Microsoft Edge'de ise görevi gerçekleştiremeyen sadece 1 katılımcı bulunmaktadır.

Tablo 11. *Görev 6 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	32,40	38,11	32,45	44,07
	Adım Sayısı	7,14	7,22	7,09	2,77
	Hata Sayısı	3,28	3,52	3,12	2,77
	Memnuniyet Düzeyi	3,46	3,25	3,31	3,55
Microsoft Edge	Süre	22,43	29,85	19,76	14,79
	Adım Sayısı	5	3,22	5,07	4,57
	Hata Sayısı	1,07	1,60	2,09	0,4
	Memnuniyet Düzeyi	2,96	2,58	2,90	2,22
Mozilla Firefox	Süre	25,87	23,41	25,98	28,12
	Adım Sayısı	13,25	3,13	3,26	2,88

	Hata Sayısı	1,29	0,91	1,24	0,7
	Memnuniyet Düzeyi	2,96	2,41	2,76	2,44

Görev 7: Google Varsayılan Olarak Ayarla

Görev 7'ye ait veriler incelendiğinde (Tablo 12), cinsiyet ve yaş faktörü fark etmeksizin (kadın, erkek, genç ve yetişkin) tüm katılımcılar özellikle Microsoft Edge tarayıcısında zorlanmışlardır. Buna ilaveten, en kolay olarak uygulanan tarayıcı Mozilla Firefox olmuştur. Görev 7 uygulanırken harcanan süre en düşük ortalama 19,36 sn ile Google Chrome, en yüksek 29,43 sn ile Microsoft Edge tarayıcısı olmuştur. Mozilla Firefox 23,45 sn ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome tarayıcısında görevi gerçekleştiremeyen %98'lik bir başarı oranı ile 1 katılımcı, %70'lik bir başarı oranı ile Microsoft Edge tarayıcısında 15 katılımcı, %94'lük bir başarı oranı ile Mozilla Firefox tarayıcısında 2 katılımcı olmuştur. Microsoft Edge tüm görevler ve tarayıcılar arasında en düşük başarı oranına sahiptir. Bunun sebebi ise ilgili görevin dikkat çekmeyen başlık altında ve sayfanın en altında bir yerde bulunmasıdır.

Tablo 12. *Görev 7 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	20,89	19,43	21,79	17,34
	Adım Sayısı	7,22	4,60	5,53	4,66
	Hata Sayısı	1,29	3,17	1,36	0,5
	Memnuniyet Düzeyi	3,11	2,62	2,90	2,77
Microsoft Edge	Süre	42,71	40,89	45,37	59,24
	Adım Sayısı	7	10,30	7,68	5,77
	Hata Sayısı	3,5	3	2,68	2,77
	Memnuniyet Düzeyi	4,11	3,75	3,90	4,11
Mozilla Firefox	Süre	26,19	22,94	24,90	29,58
	Adım Sayısı	4,96	4,78	5,24	5,11
	Hata Sayısı	1,48	0,95	1,29	1,3
	Memnuniyet Düzeyi	3,07	2,45	2,73	2,77

Görev 8: Kamera ve Mikrofona İzin Ver

Görev 8'e ait veriler incelendiğinde (Tablo 13), diğer görevlere nazaran tüm tarayıcılarda genel olarak katılımcıların, özellikle de yetişkinlerin zorlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Görev 8 için en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Mozilla Firefox, en zorlanılan tarayıcısı ise Microsoft Edge olmuştur. Görev 8 uygulanırken harcanan süre en düşük ortalama 30,04 sn ile Mozilla Firefox, en yüksek 49,04 sn ile Microsoft Edge tarayıcısı olmuştur. Google Chrome 41,10 ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome tarayıcısında %90 başarı ile 5 katılımcı, Microsoft Edge tarayıcısında ise %88 başarı ile 6 katılımcı görevi tamamlayamamıştır. Mozilla Firefox tarayıcısında görevi tamamlayamayan katılımcı yoktur.

Tablo 13. *Görev 8 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	35,48	41,68	31,33	62,38
	Adım Sayısı	7,1	7,73	8,87	8,66
	Hata Sayısı	2,59	3,04	2,60	3,66
	Memnuniyet Düzeyi	3,42	3,58	3,41	3,88
Microsoft Edge	Süre	46,75	48,80	38,98	43,27
	Adım Sayısı	7,4	6,65	3,01	6,88
	Hata Sayısı	3,59	2,65	7,12	2,88
	Memnuniyet Düzeyi	4,38	3,66	4,17	3,44
Mozilla Firefox	Süre	30,84	34,96	30,71	39,20
	Adım Sayısı	5,29	5,78	5,09	7,22

	Hata Sayısı	1,2	1,78	4,95	3,22
	Memnuniyet Düzeyi	2,80	2,79	2,69	3,22

Görev 9: Bildirim Göndermesine İzin Verilen Siteleri Görüntüle

Görev 9'a ait veriler incelendiğinde (Tablo 14), genel olarak yetişkinlerin görevi yapmakta zorlandıkları görülmektedir. Bununla birlikte, Görev 9 için en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Mozilla Firefox, en zorlanılan tarayıcı Microsoft Edge olmuştur. Görev 9 uygulanırken harcanan süre en düşük ortalama 27,06 sn ile Google Chrome, en yüksek 36,73 sn ile Mozilla Firefox tarayıcısı olmuştur. Mozilla Firefox 31,10 ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome 'da %94 başarı ile 3, Microsoft Edge tarayıcısında ise %96 başarı ile 2 katılımcı görevi tamamlayamamıştır. Mozilla Firefox'da tüm katılımcılar görevi tamamlamışlardır.

Tablo 14. *Görev 9 için cinsiyet ve yaş faktörlerine ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	26,63	32,47	37,49	39,87
	Adım Sayısı	6,44	6,34	6,29	7,11
	Hata Sayısı	1,51	1,37	1,53	2,22
	Memnuniyet Düzeyi	3	3,41	3,12	3,55
Microsoft Edge	Süre	27,55	34,23	31,30	33,80
	Adım Sayısı	4,55	5,65	7,76	12,11
	Hata Sayısı	1,88	0,96	2,76	6,11
	Memnuniyet Düzeyi	3,57	3,5	3,48	3,77
Mozilla Firefox	Süre	30,64	24,65	33,87	34,62
	Adım Sayısı	4,88	4,43	7,85	4,88
	Hata Sayısı	1,07	1,21	7,45	4,44
	Memnuniyet Düzeyi	3,03	2,58	2,73	3

Görev 10: Dosya İndirme Yerini Masaüstü Olarak Ayarla

Görev 10'e ait veriler incelendiğinde (Tablo 15), genel olarak yetişkinlerin görevi yapmakta zorlandıkları görülmektedir. Bununla birlikte, Görev 10 için en kolay gerçekleştirilen tarayıcı Microsoft Edge, en zorlanılan tarayıcı Mozilla Firefox olmuştur. Görev 10 uygulanırken harcanan süre, en düşük ortalama 30,73 sn ile Mozilla Firefox, en yüksek 44,87 sn ile Google Chrome tarayıcısı olmuştur. Microsoft Edge 31,87 ortalama süre ile ikinci sıradadır. Google Chrome tarayıcısında %84 başarı ile 8 katılımcı, Microsoft Edge tarayıcısında %90 başarı ile 5 katılımcı görevi tamamlayamamıştır. Mozilla Firefox tarayıcısında ise görevi tamamlayamayan katılımcı yoktur.

Tablo 15. *Görev 10 için cinsiyet faktörüne ilişkin veriler*

		Cinsiyet		**Yaş**	
		Kadın	**Erkek**	**Genç**	**Yetişkin**
Google Chrome	Süre	28,68	25,05	32,12	64,49
	Adım Sayısı	7,44	6,26	6,60	7,11
	Hata Sayısı	2,48	1,52	2,02	2,11
	Memnuniyet Düzeyi	4	3,04	3,53	3,55
Microsoft Edge	Süre	21,28	22,01	19,29	15,12
	Adım Sayısı	4,74	4,43	7,98	4,33
	Hata Sayısı	1,25	0,60	2,69	1
	Memnuniyet Düzeyi	3,11	2,58	2,85	2,88
Mozilla Firefox	Süre	26,29	37,68	31,80	36,27
	Adım Sayısı	4,59	5,56	4,70	5,44
	Hata Sayısı	1,66	2,69	2,04	2,44
	Memnuniyet Düzeyi	3,61	3,62	3,52	4

Yapılan Görevlere İlişkin Genel Yorumlar

Uygulanan tüm görevler incelendiğinde, en fazla süre harcanan görevin Görev 8 (Zorluk Düzeyi: Zor) olan "Kamera ve mikrofona izin ver" olduğu görülmüştür. Bunu sebebi daha önce bu özelliği kullanmamaları ve tahmin edilen başlık altında bulunmamasıdır.

Görevler arasında en fazla hata yapılan görev sürede olduğu gibi yine Görev 8 "Kamera ve mikrofona izin ver" olmuştur. Bu durum, katılımcıların tarayıcıları sadece arama yapmak için kullandıkları ve özelliklerine daha önce bakmamalarından kaynaklanmıştır. Ayrıca internet güvenliği hakkında da çok fazla bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir. Birçok katılımcı kategorileri inceleyerek deneme yanılma yoluyla veya şans eseri bu görevi gerçekleştirmişlerdir.

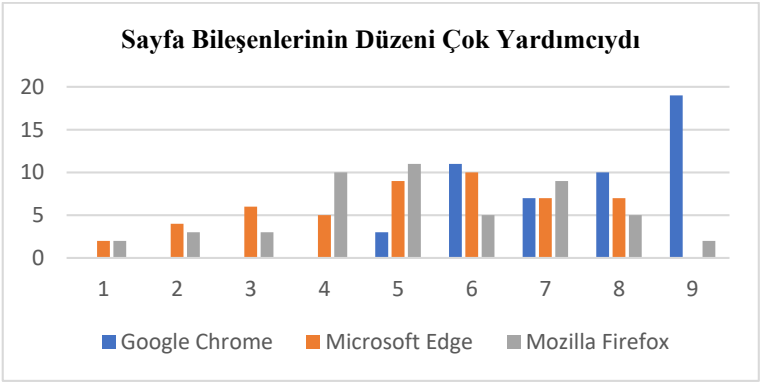
Katılımcıların en kolay gerçekleştirdikleri görevin Görev 3 (Zorluk Düzeyi: Kolay) "İndirilenler sayfasına ulaş" olduğu görülmüştür. Bu görevi neredeyse tüm katılımcılar sorunsuz şekilde gerçekleştirmiştir. Bunun sebebi, görevin gerçekleştirilmesi için gerekli adım sayısı az olup sık kullanılan bir özellik olmasıdır.

Anket Sonuçları ve Yorumları

Sistemin Genel Görüntüsü

Web tarayıcıları için uygulanan anket sonuçları incelendiğinde, katılımcıların tamamının Google Chrome tarayıcısının sayfadaki karakterlerin okunması hakkındaki düşüncelerinin "kolay" olduğu, karakterlerin görüntüsü hakkındaki düşüncelerinin "net" olduğu, yazı tipi hakkındaki düşüncelerinin ise "okunaklı" olduğu yönündedir. Microsoft Edge tarayıcısı için, sayfadaki karakterlerin okunması hakkındaki katılımcıların düşüncelerinin %52'si kolay, %48'si zor olduğunu, karakterlerin görüntüsü hakkındaki düşüncelerinin %70'i net, %30'u bulanık olduğu, yazı tipi hakkındaki düşüncelerinin %72'si okunaklı, %28'i okunaksız olduğu yönündedir. Mozilla Firefox tarayıcısı için, sayfadaki karakterlerin okunması hakkındaki katılımcıların düşüncelerinin %82'si kolay, %18'si zor olduğu, karakterlerin görüntüsü hakkındaki düşüncelerinin %84'ü net, %16'sı bulanık olduğu, yazı tipi hakkındaki düşüncelerinin ise %86'sı okunaklı, %14'ü okunaksız olduğu yönündedir.

Şekil 1'de, katılımcıların "Sayfa bileşenlerinin düzeni çok yardımcıydı" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

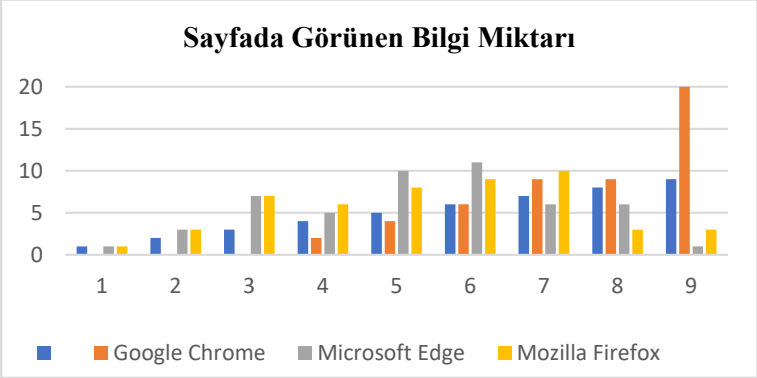
Şekil 1. *1. Anket sorusunun sonuçları*

Şekil 1 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 3 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 10 katılımcı 8 seviyesinde, 11 katılımcı 6 seviyesinde, 19 katılımcı 9 seviyesinde olup geneli yardımcı olduğunu belirtmiştir. Microsoft Edge tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 4 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 5 katılımcı 4 seviyesinde, 9 katılımcı 5 seviyesinde, 10 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda daha dağınık cevap vermiş olup çoğunluk ortalama düzeyde yardımcı olduğu yönündedir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 2 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 10 katılımcı 4 seviyesinde, 11 katılımcı 5 seviyesinde, 5 katılımcı 6 seviyesinde, 9 katılımcı 7 seviyesinde, 5 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak

tüm katılımcılar bu tarayıcıda daha farklı cevap vermiş olup çoğunluk ortalamanın altında daha az yardımcı olduğu yönündedir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, Mozilla Firefox ve Microsoft Edge'de sayfa bileşenlerinin yardım edip etmediğine net karar verilememiş, Google Chrome tarayıcısının ise genel olarak sayfa bileşenlerinin yardımcı olduğunu belirtmişlerdir.

Şekil 2'de katılımcıların "Sayfada görünen bilgi miktarı" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

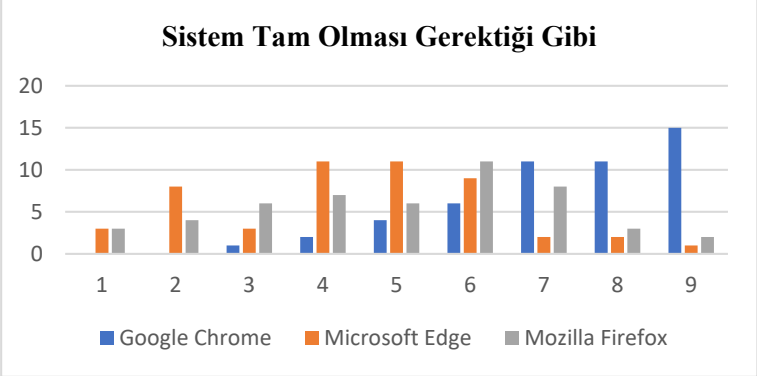

Şekil 2. *2. Anket sorusunun sonuçları*

Şekil 2 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 2 katılımcı 4 seviyesinde, 4 katılımcı 5 seviyesinde, 6 katılımcı 6 seviyesinde, 9 katılımcı 7 seviyesinde, 9 katılımcı 8 seviyesinde, 20 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirterek genel olarak katılımcıların yardımcı olduğunu ortaya koymuşlardır. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 2 seviyesinde, 7 katılımcı 3 seviyesinde, 5 katılımcı 4 seviyesinde, 10 katılımcı 5 seviyesinde, 11 katılımcı 6 seviyesinde, 6 katılımcı 7 seviyesinde, 6 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda daha dağınık cevap vermiş olup çoğunluk ortalama düzeyde yeterli olduğunu ortaya koymuşlardır. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 2 seviyesinde, 7 katılımcı 3 seviyesinde, 6 katılımcı 4 seviyesinde, 8 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 10 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda daha dağınık cevap vermiş olup çoğunluk ortalama düzeyde yeterli olduğunu ortaya koymuşlardır.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, en fazla bilgi miktarı Microsoft Edge'te olup katılımcılar bu durumdan memnun kalmamıştır.

Şekil 3'te katılımcıların "Sistem tam olması gerektiği gibi" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

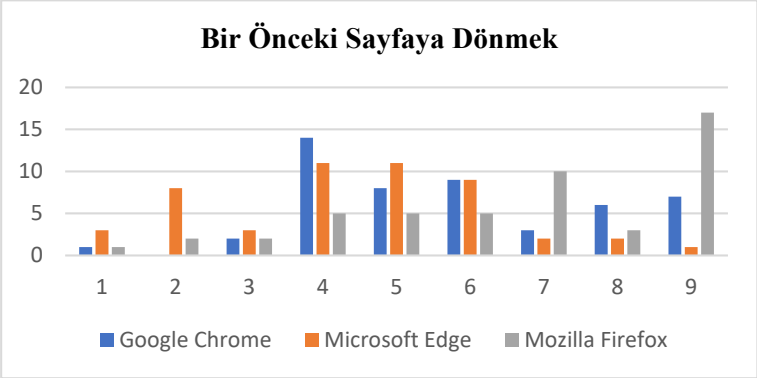
Şekil 3. *3. Anket sorusunun sonuçları*

Şekil 3 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 3 seviyesinde, 2 katılımcı 4 seviyesinde, 4 katılımcı 5 seviyesinde, 6 katılımcı 6 seviyesinde, 11 katılımcı 7 seviyesinde, 11 katılımcı 8 seviyesinde, 15 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek tüm katılımcılar sistemin olması gerektiği gibi olduğunu belirtmiştir. Microsoft Edge tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 8 katılımcı 2

seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 11 katılımcı 4 seviyesinde, 11 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 2 katılımcı 7 seviyesinde, 2 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda daha dağınık cevap vermişlerdir ama çoğunluk tam orta seviyede kalarak sistemin tam olması gerektiği hakkında emin olamamışlarıdır. Mozilla Firefox tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 4 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 7 katılımcı 4 seviyesinde, 6 katılımcı 5 seviyesinde, 11 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, tüm katılımcılar bu tarayıcıda daha dağınık cevap vermiş olup çoğunluk ortalama düzeyde sistemin tam olması gerektiği yönündedir.

Şekil 4'te katılımcıların "Bir önceki sayfaya dönmek" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

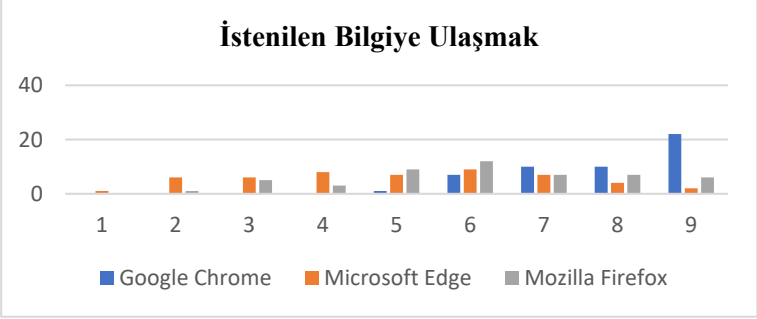

Şekil 4. *4. Anket sorusunun sonuçları*

Şekil 4 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyede, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 14 katılımcı 4 seviyesinde, 8 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 3 katılımcı 7 seviyesinde, 6 katılımcı 8 seviyesinde, 7 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda geri dönme sorusunda net bir kanıya varılamamış, katılımcılar kararsız kalarak seviyeler arasında dağınık cevap vermişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 8 katılımcı 2 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 11 katılımcı 4 seviyesinde, 11 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 2 katılımcı 7 seviyesinde, 2 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir ama çoğunluk tam orta seviyede kalarak bu tarayıcıda bir önceki sayfaya dönmenin kolay olup olmadığından emin olamamıştır. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 2 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 5 katılımcı 4 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 5 katılımcı 6 seviyesinde, 10 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 17 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk bu tarayıcının bir sonraki sayfaya dönmenin kolay olduğunu belirtmişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, geriye dönmek en kolay Mozilla Firefox web tarayıcısı en kolay olduğunu, Google Chrome web tarayıcısı ise en zor olduğunu belirtmişlerdir.

Şekil 5'te katılımcıların "İstenilen Bilgiye Ulaşmak" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

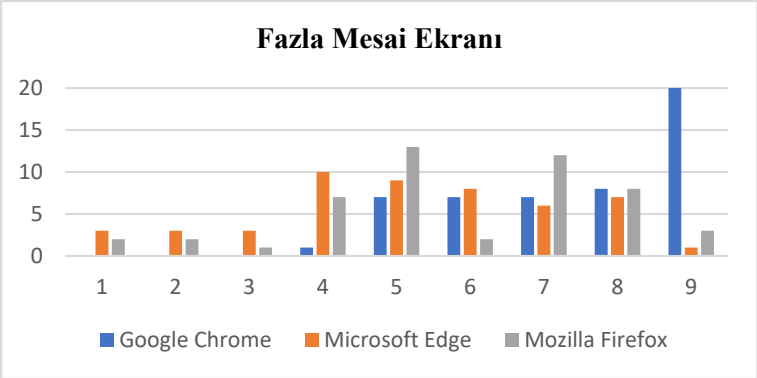

Şekil 5. *5. Anket sorusunun sonuçları*

Şekil 5 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 10 katılımcı 7 seviyesinde, 10 katılımcı 8 seviyesinde, 22 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda istenilen bilgiye ulaşmanın kolay olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 6 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 8 katılımcı 4 seviyesinde, 7 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 4 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdi net bir ortalama çıkmamıştır. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 2 seviyesinde, 5 katılımcı 3 seviyesinde, 3 katılımcı 4 seviyesinde, 9 katılımcı 5 seviyesinde, 12 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde, 6 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir ama çoğunluk altı seviyesinde istenilen bilgiye ulaşmanın orta düzey olduğunu belirtmiştir.

Şekil 6'da katılımcıların "Fazla mesai ekranı" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

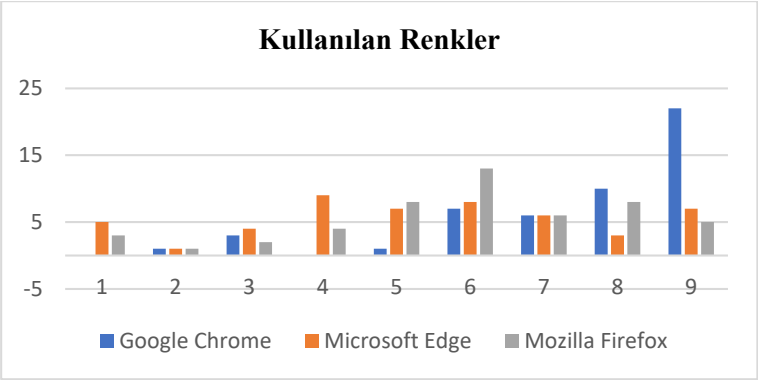

Şekil 6. *6. Anket sorusunun sonuçları*

Şekil 6 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 4 seviyesinde, 7 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 8 katılımcı 8 seviyesinde, 20 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek katılımcılar bu tarayıcıda fazla mesai ekranı olmadığını belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 2 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 10 katılımcı 4 seviyesinde, 9 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 6 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir ama çoğunluk tam orta seviyede kalarak bu tarayıcıda fazla mesai ekranı olmadığını belirtmişlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 2 katılımcı 2 seviyesinde, 1 katılımcı 3 seviyesinde, 7 katılımcı 4 seviyesinde, 13 katılımcı 5 seviyesinde, 2 katılımcı 6 seviyesinde, 12 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak ortalama üzerinde yeterli mesai ekranı olduğunu belirtmişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, ortalamanın üzerinde üç tarayıcı içinde yeterli gördüklerini belirtmişlerdir. Bu başlık altında, en yeterli görülen tarayıcı ise Google Chrome web tarayıcısı olmuştur.

Şekil 7'de katılımcıların "Kullanılan Renkler" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

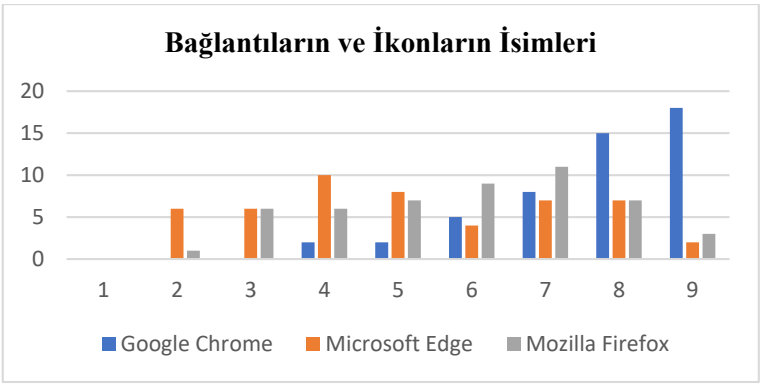
Şekil 7. *7. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 7 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 2 seviyede, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 1 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 6 katılımcı 7 seviyesinde, 10 katılımcı 8 seviyesinde, 22 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda kullanılan renklerin doğal olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 5 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 4 katılımcı 3 seviyesinde, 9 katılımcı 4 seviyesinde, 7 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 6 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 7 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda renklerin doğal olup olmadığına net karar verememiş olup tüm katılımcılar faklı seviyeleri seçmişlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 4 katılımcı 4 seviyesinde, 8 katılımcı 5 seviyesinde, 13 katılımcı 6 seviyesinde, 6 katılımcı 7 seviyesinde, 8 katılımcı 8 seviyesinde, 5 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda renklerin doğal olduğunu düşünmüşlerdir ve ortalama ve üstü seviyeleri işaretlemişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, en doğal renklerin Google Chrome ’da olduğu düşünülmüştür.

Sistemin dili

Şekil 8’de katılımcıların “Bağlantıların ve ikonların isimleri” sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

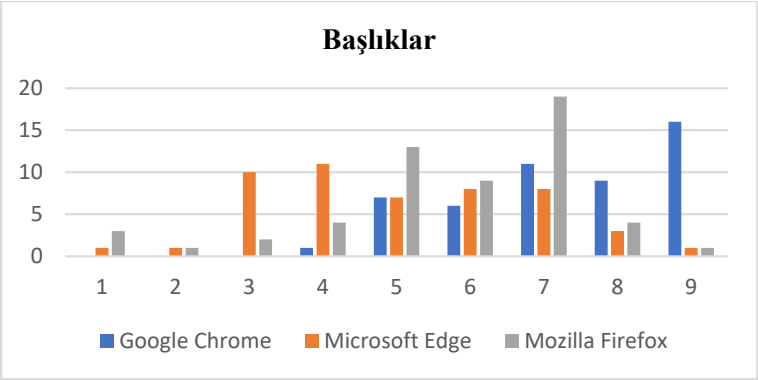

Şekil 8. *8. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 8 incelendiğinde, Google Chrome web tarayıcısı 2 katılımcı 4 seviyesinde, 2 katılımcı 5 seviyesinde, 5 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 15 katılımcı 8 seviyesinde, 18 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu, bağlantı ve ikonların anlaşılır olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 6 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 10 katılımcı 4 seviyesinde, 8 katılımcı 5 seviyesinde, 4 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk anlaşılır mı belirsiz mi olduğuna emin olamamışlardır. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 6 katılımcı 4 seviyesinde, 7 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 11 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, en anlaşılır bağlantı ve ikonlara sahip Google Chrome olarak belirlenmiştir.

Şekil 9'da katılımcıların "Başlıklar" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

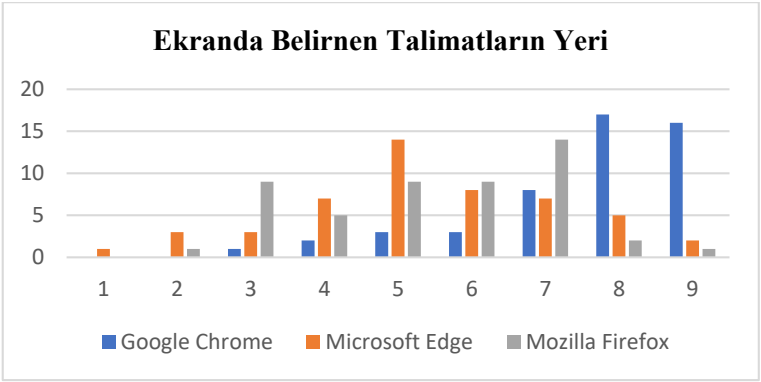

Şekil 9. *9. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 9 incelendiğinde, Google Chrome web tarayıcısı için 1 katılımcı 4 seviyesinde, 7 katılımcı 5 seviyesinde, 6 katılımcı 6 seviyesinde, 11 katılımcı 7 seviyesinde, 9 katılımcı 8 seviyesinde, 16 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu, bu tarayıcıda başlıkların okunaklı olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 10 katılımcı 3 seviyesinde, 11 katılımcı 4 seviyesinde, 7 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak başlıkların pek okunur olmadığını belirtmişlerdir. Anketi uygularken katılımcılar Microsoft Edge web tarayıcısının arayüzünü diğer tarayıcılara göre daha karmaşık bulduklarını belirtmişlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 4 katılımcı 4 seviyesinde, 13 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 19 katılımcı 7 seviyesinde, 4 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk bu tarayıcının bir sonraki sayfaya dönmenin kolay olduğunu belirtmişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, Google Chrome ve Mozilla Firefox web tarayıcısının başlıklarının daha okunaklı ve anlaşılır olduğu düşünülmüştür.

Şekil 10'da katılımcıların "Ekranda belirlenen talimatların yeri" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

Şekil 10. *10. Anket Sorusunun Sonuçları*

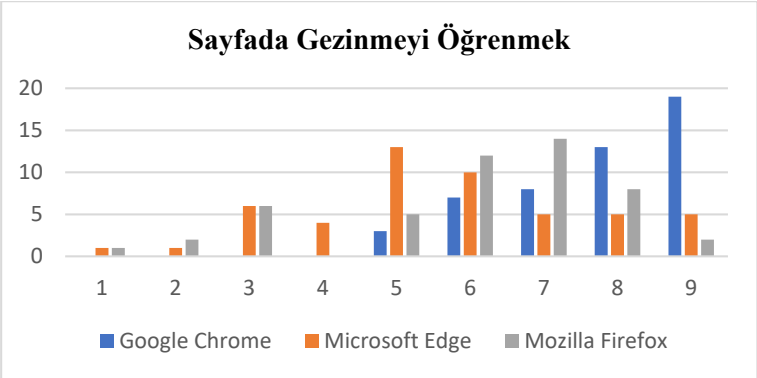
Şekil 10 incelendiğinde, Google Chrome web tarayıcısı için 1 katılımcı 3 seviyesinde, 2 katılımcı 4 seviyesinde, 3 katılımcı 5 seviyesinde, 3 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 17 katılımcı 8 seviyesinde, 16 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek katılımcıların talimatların yerinin iyi olduğunu belirtmişler. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 2 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 7 katılımcı 4 seviyesinde, 14 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 5 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk tam orta seviyede

kalarak bu tarayıcıda ekranda beliren talimatların yerinin iyi olup olmadığından emin değildir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 2 seviyesinde, 9 katılımcı 3 seviyesinde, 5 katılımcı 4 seviyesinde, 9 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 14 katılımcı 7 seviyesinde, 2 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk talimat yerlerini iyi olup olmadığından emin olamayıp ortalama cevap vermiştir.

Sistemin kullanımı öğrenme

Şekil 11'de katılımcıların "Sayfada gezinmeyi öğrenmek" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

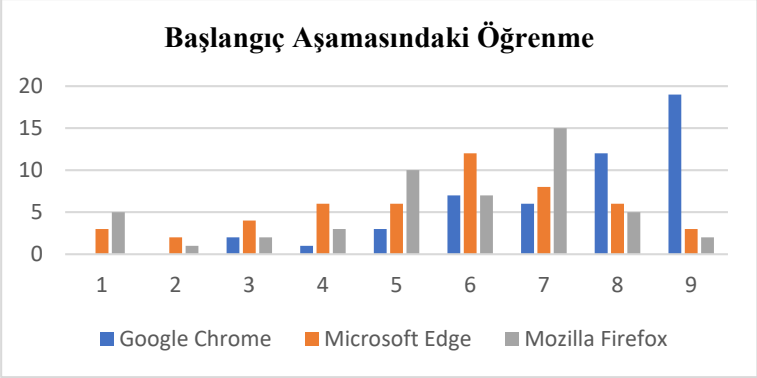

Şekil 11. *11. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 11 incelendiğinde, Google Chrome web tarayıcısı için 3 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 13 katılımcı 8 seviyesinde, 19 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda gezinmeyi öğrenmenin kolay olduğu belirtilmiştir. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 4 katılımcı 4 seviyesinde, 13 katılımcı 5 seviyesinde, 10 katılımcı 6 seviyesinde, 5 katılımcı 7 seviyesinde, 5 katılımcı 8 seviyesinde, 5 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk tam orta seviyede kalarak bu tarayıcıda gezinmeyi öğrenmenin kolay olup olmadığından emin olamamışlardır. Tarayıcının ayarlar kısmına girildiğinde, sol tarafta yer alan menüde çok sayıda başlık bulunduğundan diğer tarayıcılara göre kullanıcılara daha zor gelmiştir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 2 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 12 katılımcı 6 seviyesinde, 14 katılımcı 7 seviyesinde, 8 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk bu tarayıcının içinde gezerken daha kolay öğrenildiğine daha yakındır.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, en kolay gezilerek öğrenilen tarayıcı Google Chrome web tarayıcısıdır, en zor öğrenildiği düşünülen tarayıcı ise Microsoft Edge'dir.

Şekil 12'de katılımcıların "Başlangıç aşamasındaki öğrenme" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

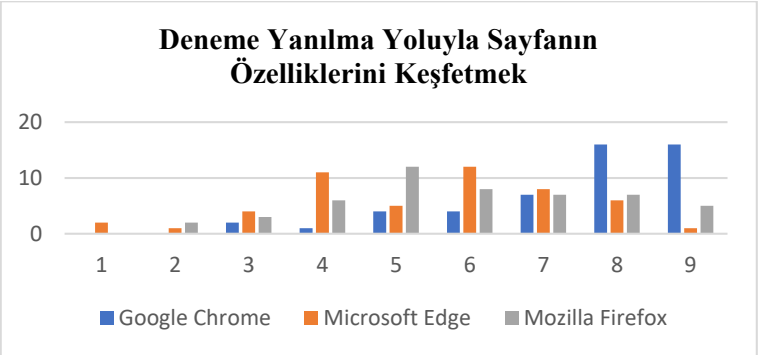

Şekil 12. *12. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 12 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 2 katılımcı 3 seviyesinde, 1 katılımcı 4 seviyesinde, 3 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 6 katılımcı 7 seviyesinde, 12 katılımcı 8 seviyesinde, 19 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda başlangıç seviyesinde öğrenme ortalama düzeyde kalarak katılımcılar öğrenmenin kolay olup olmadığına net karar verememişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 3 katılımcı 1 seviyesinde, 2 katılımcı 2 seviyesinde, 4 katılımcı 3 seviyesinde, 6 katılımcı 4 seviyesinde, 6 katılımcı 5 seviyesinde, 12 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 6 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcının başlangıç aşamasında öğrenmenin kolay olduğunu düşünmektedir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 5 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 3 katılımcı 4 seviyesinde, 10 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 15 katılımcı 7 seviyesinde, 5 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar başlangıç aşamanın kolay olduğunu düşünmüşlerdir. Bunun sebebi ise son uygulanan web tarayıcıları olmasından kaynaklı nereye verilen görevin nerede olduğunu tahmin etmelerinin daha kolay olmasıdır.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, başlangıç aşamasında en kolay öğrenilen web tarayıcısı Google Chrome olarak belirtilmiştir. Bu durum, bu tarayıcının herkes tarafından bilinen ve kullanılan tarayıcı olmasından kaynaklanmıştır.

Şekil 13'te katılımcıların "Deneme yanılma yoluyla sayfanın özelliklerini keşfetmek" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

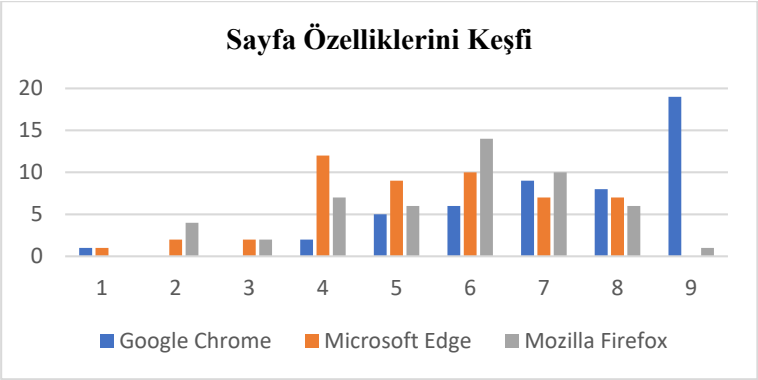

Şekil 13. *13. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 13 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 2 katılımcı 3 seviyesinde, 1 katılımcı 4 seviyesinde, 4 katılımcı 5 seviyesinde, 4 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 16 katılımcı 8 seviyesinde, 16 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda özellik keşfetmenin kolay olduğunu neredeyse tüm katılımcılar belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 4 katılımcı 3 seviyesinde, 11 katılımcı 4 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 12 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 6 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak tüm katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk tam orta seviyede kalarak bu tarayıcıda deneme yoluyla özellik keşfetmenin kolay olup olmadığına karar verememiştir. Bu tarayıcının özelliklerinin bulunduğu menü çok fazla ve karışık olduğundan dikkat dağıtıcı olduğunu düşünmüşlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 2 katılımcı 2 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 6 katılımcı 4 seviyesinde, 12 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde, 5 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcıda özellik keşfetmenin kolay olduğunu neredeyse tüm katılımcılar belirtmişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, en çok özellik keşfetmenin zor olduğu düşülen tarayıcı Microsoft Edge, en kolay olduğu düşünülen tarayıcı ise Google Chrome 'dur.

Şekil 14'te katılımcıların "Sayfa özelliklerinin keşfi" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

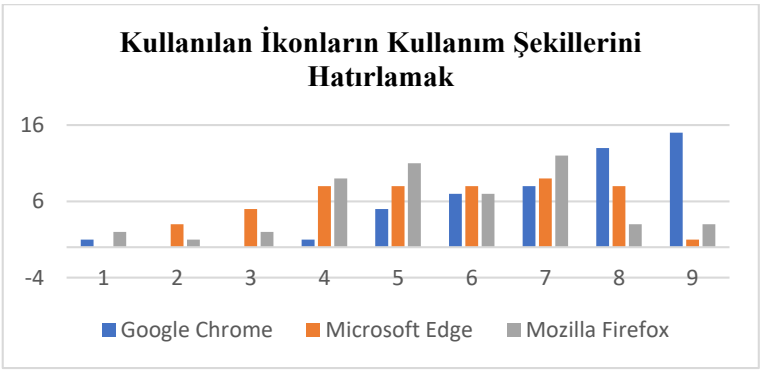

Şekil 14. *14. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 14 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyede, 2 katılımcı 4 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 6 katılımcı 6 seviyesinde, 9 katılımcı 7 seviyesinde, 8 katılımcı 8 seviyesinde, 19 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcı için katılımcıların neredeyse hepsi keşfetmenin kolay olduğunu belirtmiştir. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 2 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 12 katılımcı 4 seviyesinde, 9 katılımcı 5 seviyesinde, 10 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 7 katılımcı 8 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş olup çoğunluk tam orta seviyede kalarak bu tarayıcıda sayfa özelliklerinin keşfedilmesinin kolay olup olmadığından emin olamayarak ortalama cevap vermişlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 4 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 7 katılımcı 4 seviyesinde, 6 katılımcı 5 seviyesinde, 14 katılımcı 6 seviyesinde, 10 katılımcı 7 seviyesinde, 6 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcıda sayfa özelliklerinin keşfinin kolay olduğunu belirtmişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, keşfi en zor olan Microsoft Edge web tarayıcısıdır.

Şekil 15'te katılımcıların "Kullanılan ikonların kullanım şekillerini hatırlamak" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

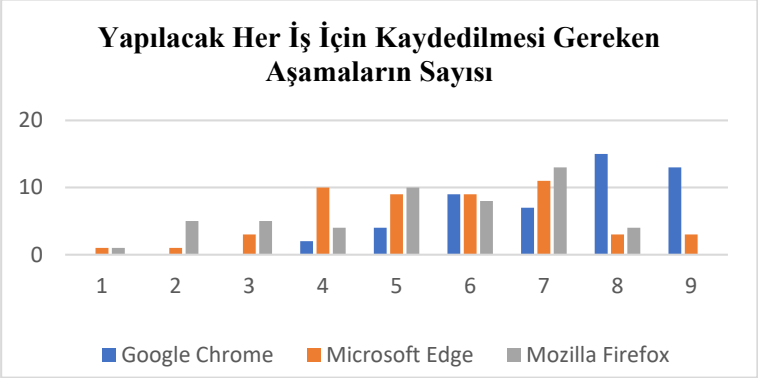

Şekil 15. *15. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 15 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyede, 1 katılımcı 4 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 13 katılımcı 8 seviyesinde, 15 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda ikon kullanım şekillerinin hatırlamanın kolay olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 3 katılımcı 2 seviyesinde, 5 katılımcı 3 seviyesinde, 8 katılımcı 4 seviyesinde, 8 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 9 katılımcı 7 seviyesinde, 8 katılımcı 8 seviyesinde, 1 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar ikonların hatırlanmasının kolay olduğunu belirtmişlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 9 katılımcı 4 seviyesinde, 11 katılımcı 5 seviyesinde, 7 katılımcı 6 seviyesinde, 12 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermiş, kolay olup olmadığından emin olamamış olup ortalama bir durum elde edilmiştir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, yakın ortalamalar görünse de Google Chrome web tarayıcısı en kolay ikonları akılda kalan tarayıcı olmuştur.

Şekil 16'da katılımcıların "Yapılacak her iş için kaydedilmesi gereken aşamaların sayısı" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

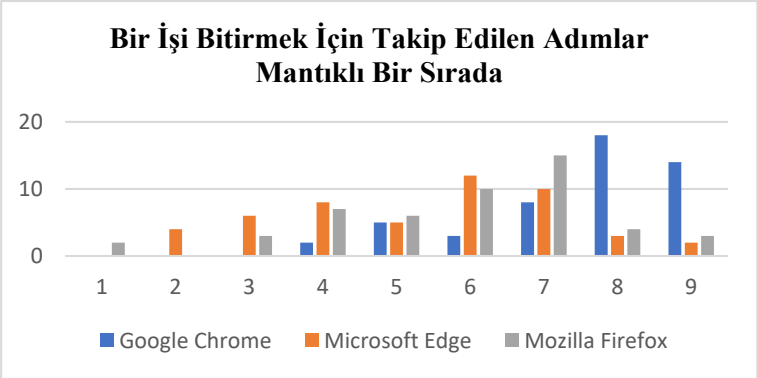

Şekil 16. *16. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 16 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 2 katılımcı 4 seviyesinde, 4 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 15 katılımcı 8 seviyesinde, 13 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda gereken aşama sayısının yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 10 katılımcı 4 seviyesinde, 9 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 11 katılımcı 7 seviyesinde, 3 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmişlerdir. Genel olarak katılımcılar net bir karar veremeyip ikiye bölünmüş durumdular bir kısım katılımcı yeterli olduğunu söylerken bir kısım katılımcı yeterli olmadığını düşünmüşlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 5 katılımcı 2 seviyesinde, 5 katılımcı 3 seviyesinde, 4 katılımcı 4 seviyesinde, 10 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 13 katılımcı 7 seviyesinde, 4 katılımcı 8 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar gereken adım sayısının yeterli olduğunu düşünmüşlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, Google Chrome ve Mozilla Firefox web tarayıcısı genel olarak yapılacak her bir iş için kaydedilmesi gereken aşama sayıları yeterli görülmüştür.

Şekil 17'de katılımcıların "Bir işi bitirmek için takip edilen adımlar mantıklı bir sırada" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

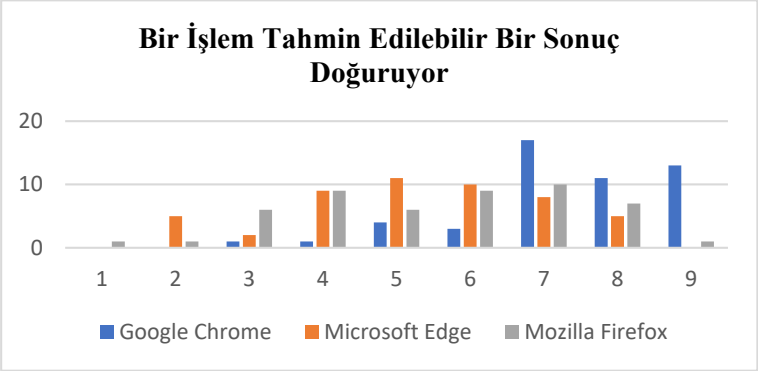
Şekil 17. *17. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 17 incelendiğinde Google Chrome tarayıcısı için 2 katılımcı 4 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 3 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 18 katılımcı 8 seviyesinde, 14 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda takip edilen adımların mantıklı bir sırada olduğunu belirtmişlerdir. Microsoft Edge tarayıcısı için 4 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 8 katılımcı 4 seviyesinde, 5 katılımcı 5 seviyesinde, 12 katılımcı 6 seviyesinde, 10 katılımcı 7 seviyesinde,

3 katılımcı 8 seviyesinde, 2 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir. Takip edilen adımların mantıklı bir sırada olup olamadığına karar verememişlerdir. Mozilla Firefox tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 3 seviyesinde, 7 katılımcı 4 seviyesinde, 6 katılımcı 5 seviyesinde, 10 katılımcı 6 seviyesinde, 15 katılımcı 7 seviyesinde, 4 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların birçoğu adımların mantıklı sırada olduğunu belirtmişlerdir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, en mantıklı sırada bulunan web tarayıcıları sırasıyla Google Chrome, Mozilla Firefox ve Microsoft Edge olarak belirlenmiştir.

Şekil 18'de katılımcıların "Bir işlem tahmin edilebilir bir sonuç doğuruyor" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

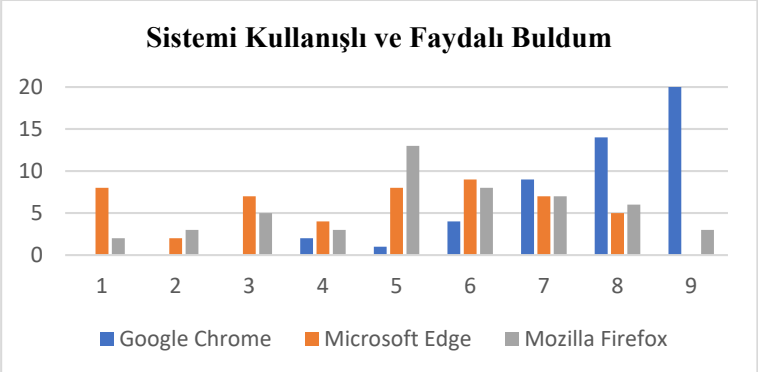

Şekil 18. *18. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 18 incelendiğinde, Google Chrome tarayıcısı için 1 katılımcı 3 seviyesinde, 1 katılımcı 4 seviyesinde, 4 katılımcı 5 seviyesinde, 3 katılımcı 6 seviyesinde, 17 katılımcı 7 seviyesinde, 11 katılımcı 8 seviyesinde, 13 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcıda işlemin tahmin edilebilir bir sonuç doğurduğunu düşünmüş olup verilen görevlerin nerede olduğunu tahmin etmeleri kolay olmuştur. Microsoft Edge tarayıcısı için 5 katılımcı 2 seviyesinde, 2 katılımcı 3 seviyesinde, 9 katılımcı 4 seviyesinde, 11 katılımcı 5 seviyesinde, 10 katılımcı 6 seviyesinde, 8 katılımcı 7 seviyesinde, 5 katılımcı 8 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar orta dereceleri işaretleyerek tahmin edilebilir olduğundan emin olamamışlardır. Mozilla Firefox tarayıcısı için 1 katılımcı 1 seviyesinde, 1 katılımcı 2 seviyesinde, 6 katılımcı 3 seviyesinde, 9 katılımcı 4 seviyesinde, 6 katılımcı 5 seviyesinde, 10 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 1 katılımcı 8 seviyesinde, 17 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir. Tahmin edilebilir olduğundan emin değillerdir.

Şekil 19'da katılımcıların "Sistemi kullanışlı ve faydalı buldum" sorusuna verdiği yanıtlar görülmektedir.

Şekil 19. *19. Anket Sorusunun Sonuçları*

Şekil 19 incelendiğinde, **Google Chrome** tarayıcısı için 2 katılımcı 4 seviyesinde, 1 katılımcı 5 seviyesinde, 4 katılımcı 6 seviyesinde, 9 katılımcı 7 seviyesinde, 14 katılımcı 8 seviyesinde, 20 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu söyleyerek bu tarayıcının kullanışlı ve faydalı olduğunu neredeyse katılımcıların hepsi belirtmişledir. **Microsoft Edge** tarayıcısı için 8 katılımcı 1 seviyesinde, 2 katılımcı 2 seviyesinde, 7 katılımcı 3 seviyesinde, 4 katılımcı 4 seviyesinde, 8 katılımcı 5 seviyesinde, 9 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 5 katılımcı 8 seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Genel olarak katılımcılar bu tarayıcıda dağınık cevap vermişlerdir. **Mozilla Firefox** tarayıcısı için 2 katılımcı 1 seviyesinde, 3 katılımcı 2 seviyesinde, 5 katılımcı 3 seviyesinde, 3 katılımcı 4 seviyesinde, 13 katılımcı 5 seviyesinde, 8 katılımcı 6 seviyesinde, 7 katılımcı 7 seviyesinde, 6 katılımcı 8 seviyesinde, 3 katılımcı 9 seviyesinde olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak tarayıcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, katılımcılar kullanışlı ve faydalı olduğundan tam emin olamamıştır.

Anket Sorularına İlişkin Genel Yorumlar

Anket soruları incelendiğinde genel olarak en yüksek cevapları alan tarayıcının Google Chrome, en düşük cevapları alan tarayıcının ise Microsoft Edge olduğu görülmektedir. Google Chrome web tarayıcısının en yüksek değerlendirmeleri almasının başlıca sebebi en çok kullanılan tarayıcı olmasıdır. Bir başka sebebi ise kullanıcıların diğer tarayıcılara göre daha hakim oldukları ve özelliklerini daha fazla kullandıkları tarayıcı olmasındandır. Diğer 2 tarayıcıya göre, Google Chrome web tarayıcısının menüsünün daha sade, anlaşılır ve göz yormayan şekilde tasarlanması bir diğer sebep olmuştur. Ayarlar menüsüne girildiğinde, kullanıcı karşısına çıkan özelliklerin yeri oldukça okunaklı ve işlemlerin daha tahmin edilebilir olmasıdır. Tarayıcıda görevlerin yerleri açık şekilde ya da tahmin edilebilir olmasında en iyi sonuç veren tarayıcı olmasına yardımcı olmuştur.

Microsoft Edge tarayıcısının en düşük değerlendirmeleri almasının başlıca sebepleri, ayarlar kısmının menüsünün kalabalık ve göz yorucu, okunmasında güçlük çekilmesidir. Diğer tarayıcılara göre çok kalabalık menüsü bulunması ve yazıları oldukça küçük olması başka bir dezavantaj olmuştur. Katılımcı görevi gerçekleştirmek isterken yazılar arasında aradığını bulmakta zorlanmış ve karmaşık gelmiştir. Ayrıca ilgili kategoriler daha farklı başlıklar altında bulunduğundan kullanımı daha da güçleşmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnternet kullanımının arttığı son yıllarda kullanıcıların web tarayıcıları kullanımı da artmıştır. Kolay anlaşılan, kullanılabilirliği yüksek, kullanıcıyı yormayan web tarayıcıları geliştirilmeye özen gösterilmelidir. Bu çalışmada Google Chrome, Microsoft Edge ve Mozilla Firefox tarayıcıların kullanılabilirliği, kendilerine verilen görev ve anket formu aracılığıyla analiz edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, Google Chrome web tarayıcısının üç tarayıcı içerisinde en kullanılabilir web tarayıcıları olduğu görülmüştür. Görevlerin uygulanmasında katılımcıya ilk Google Chrome uygulanması hem avantaj hem dezavantaj sağlamıştır. Avantajı ilk olmasından kaynaklı katılımcı heyecanlı ve hevesli olmaları görevleri gerçekleştirmelerinde olumlu etkisi olmuştur. En çok kullanılan tarayıcı olması ve ara yüzünün sade, anlaşılır olması katılımcının işini kolaylaştırmıştır. Sol tarafta bulunan menü net, başlıklar oldukça sadece ve bir iki kelime ile ifade edilmesi sade görünüm katmış olup göz yormamaktadır. Gelişmiş seçeneğinin altında bulunan özelliklerin saklanabilir buton olmasından dolayı bulunması zor olmuştur ve oradaki görevleri gerçekleştirirken zaman kaybı yaşanmıştır. Kullanılabilirliği arttırmak ve kullanıcılarının memnuniyet seviyesini yükseltmek için adım sayılarını kısaltarak ilgili özelliklerin tahmin edilebilir başlıklar altında olması önerilmektedir.

Mozilla Firefox web tarayıcıları incelendiğinde, üç tarayıcı içerisinde en kullanılabilir ikinci web tarayıcısı olduğu görülmüştür. Sol üst kısımda bulunan butondan açılan pencere ve ayarlar kısmındaki sadelik oldukça kolaylık sağlamıştır. Görünüm açısından Google Chrome web tarayıcılarına benzemesi avantaj olmuştur. Hesaba giriş yapma yeri diğer iki tarayıcıdan farklı konumda bulunması katılımcıların kafasını karıştırarak zaman kaybetmelerine sebep olmuştur. Ara yüzünün çok sade olması bu tarayıcıyı olumsuz etkilemiştir. Çünkü dikkat çeken renkler ve yazılan bulunmayınca özellikleri bulmak zorlaşarak her şey aynı gözükmektedir. Kullanılabilirliği arttırmak ve kullanıcılarının memnuniyet seviyesini

yükseltmek için ara yüzünün biraz daha renklendirip menüsünü daha da detaylandırmaları gerekmektedir.

Microsoft Edge web tarayıcısı incelendiğinde ise, üç tarayıcı içerisinde kullanılabilirlik bakımından üçüncü web tarayıcı olduğu görülmüştür. Tarayıcı ara yüzünün diğer tarayıcılara göre çok daha karmaşık olması, çok fazla buton olması ve buton isimlerinin uzun olmasından kaynaklanmıştır. Kullanıcılara son uygulanan internete tarayıcısı olması da bir başka dezavantaj olmuştur. Katılımcılar uzun sürmesinden dolayı dikkatlerinin dağılması da görevi gerçekleştirirken zamana olumsuz etki etmiştir. Tarayıcının ara yüzü daha sade olmalı, sayfalarının minimum bilgiye indirmeli ki kullanıcılar için göz yormayan, kullanıcı dostu bir ara yüz olmalıdır. Kullanılabilirliği arttırmak ve kullanıcılarının memnuniyet seviyesini yükseltmek için ara yüzünün sadeleştirip daha göz yormayan bir görünüme getirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada yer alan sonuçlar göz önüne alındığında, en kullanılabilir web tarayıcının Google Chrome, en az ise Microsoft Edge ve Mozilla Firefox olduğu görülmüştür. Kullanılabilirliği az olan web tarayıcıların kullanılabilir hale getirilmeleri ya da web tarayıcıları için eğitici tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları yapmaları önerilmektedir.

Çalışmanın sınırlılıklarına gelince, öncelikle katılımcıların demografik özelliklerinin kapsam geçerliliğinin belirlenmesidir. Bu noktada yaş, cinsiyet, katılımcı sayısı ve gönüllük esası belirlenirken titiz davranılmalıdır. Bununla birlikte, kullanılan cihazların teknik altyapısı ve internet hızı da önemli sınırlılıklar arasındadır. Her katılımcı için en azından eşdeğer özelliklerde cihazlarla test yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Acarturk, C. (2004). Üniversite Kütüphane Sayfalarında Kullanılabilirliğin Önemi ve Kullanılabilirlik Testleri. AB-04, Trabzon.

Akay, D., & Kurt, M. (2008). Kullanıcı merkezli tasarım ve ürün kullanılabilirliği üzerine bir literatür araştırması. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23(2), 295-304.

Alan, A. T. (2021). E-Devlet Kapısı: Kullanılabilirlik ve Güven Analizi İçin Bir Kullanıcı Çalışması. Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 11(2), 347-359.

Aydın, Ö. (2020). Bir yükseköğretim kurumu web sitesinin ziyaretçi verisi analizi. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, (2), 299-309.

Bevan, N. (1995). Human-computer interaction standards. In Advances in human factors/ergonomics (Vol. 20, pp. 885-890). Elsevier.

Calp, M. H., Canal, M. R., & Güngören, V. (2011). İnsan kaynakları yönetiminde veritabanı kullanımı ve geliştirilen bir veritabanı programının kullanılabilirlik analizi. Politeknik Dergisi, 14(4), 303-309.

Cevher, E. (2015). Kamu Üniversiteleri Web Sayfalarının Kullanılabilirliğinin İçerik Analizi İle İncelenmesi. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 14(2).

Coşkan, D., & Onay Durdu, P. (2014). Kullanılabilirlik ve yazılım yaşam döngüsü: Türkiye'deki yazılım organizasyonlarındaki durum. 8. Ulusal Yazılım Mühendisliği Sempozyumu, 55-66.

Çalışkan, Ş. (2019). Çevrimiçi öğrenme ortamının kullanılabilirlik analizi ve etkililiği: Ahmet Yesevi Üniversitesi örneği (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)).

Dumas, J. F., & Redish, J. C. (1993). A practical guide to usability testing. Greenwood Publishing Group Inc..

Durna, S., & Aksoy, A. D. (2023). E-Ticaret Web Sitesi Kullanılabilirliğinin Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisi: hepsiburada.com Örneği. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(2), 408-431.

Eken, İ. (2018). Herkes için Erişilebilir İletişim, Görme Engelli Kullanıcıların Mobil Erişebilirliği: Kullanılabilirlik Yaklaşımı ile E-Devlet Uygulamasının Analizi. Global Media Journal: Turkish Edition, 9(17).

Hebebci, M. T., & Alan, S. (2017). Okul web sitesi yönetim paneli (MebWeb) sisteminin kullanılabilirlik değerlendirmesi: Tasarım rehberleri temelli kullanılabilirlik. Bilim Eğitim Sanat ve Teknoloji Dergisi, 1(1).

İnternet: Userports, https://www.userspots.com/rehber/kullanilabilirlik-testi-olcekleri, Erişim Tarihi: 15.06.2024.

Macakoğlu, Ş. S., Peker, S., Medeni, İ. T., & Medeni, T. D. (2022). Türk Üniversitelerinin Aday Öğrenci Web Sayfalarının Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, *15*(3), 261-274.

Naralan, A., Erden, O., & Nursaçan, İ. C. (2017). Türkiye'deki Üniversite Web Sayfalarının Performans ve Yüklenme Süreleri Açısından İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(3), 1123-1137.

Nielsen, J. (1993). Usability Engineering, Cambridge MA: Academic Press, 23-48.

Pala, F. K., Arslan, H., & Özdinç, F. (2017). Eğitim Bilişim Ağı Web Sitesinin Otantik Görevler Ve Göz İzleme İle Kullanılabilirliğinin İncelenmesi. Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2(1), 24-38.

Palabıyık, S. (2019). Web sitelerinin kullanılabilirliği: Alışveriş sitelerinin göz izleme yöntemiyle karşılaştırılması [Master's thesis], Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Rathod, D. (2017). Web browser forensics: Google Chrome. International Journal of Advanced Research in Computer Science, 8 (7), 896-899.

Tanışık, S. (2024). Üniversite Web Sitelerinin Kullanılabilirlik Sorunları Üzerine Bir Araştırma: Başkent Üniversitesi Örneği. Bilim Eğitim Sanat ve Teknoloji Dergisi, 8(1), 22-43.

Telek, C. (2013). Kullanılabilirlik kavramı, tasarım süreci içindeki yeri ve benzer tasarım yaklaşımları ile ilişkisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Uçak, N. Ö., & Çakmak, T. (2009). Web sayfası kullanılabilirliğinin ölçülmesi: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü web sayfası örneği. Türk kütüphaneciliği, 23(2), 278-298.

Vildan, A., & Karacan, H. (2009). Abant İzzet Baysal Üniversitesi web sitesi kullanılabilirlik analizi. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 2(2).

Wikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Web_taray%C4%B1c%C4%B1s%C4%B1 (Erişim Tarihi: 01.08.2024)

Woo, J., Choi, J. W., Jeon, S., Han, J. K., Kim, H., & Woo, S. S. (2020, February). Tale of Two Browsers: Understanding Users' Web Browser Choices in South Korea. In International Conference on Financial Cryptography and Data Security (pp. 3-17). Springer, Cham.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Tarih ve Metafizik: Memlûk Devleti Örneği

History and Metaphysics: The Example of the Mamluk State

Nihal GEZEN
Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
bgmyldzzz1@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4220- 0209

Öz: Günümüzde insanların toplumsal hayatlarındaki en büyük ihtiyacı; kendilerini yaşadıkları zaman diliminde evrensel bir birey olarak tüm her şey ile bir ve bütün hissedebilmesidir. Bu bağlamda insanların kendilerini tanıyarak ve bilerek şuurlu bir birey halini almaları beklenir. Bununla beraber insanlarda, kendilerinin haricindeki diğer insanları/toplumları/devletleri kısacası tarihi bilme ve idrak etme süreci de kendiliğinden eş zamanlı olarak başlar. Bu sürecin farkındalıklı bir şekilde gerçekleşmesi ile beraber bilinçli ve şuurlu bireylerin kolektife katkılarıyla bir ve bütünü içerisine alan bir tarih algısı/anlayışı /bilinci oluşmaya başlar. Bu çalışmada Memlûk Devleti özelinde tarih biliminin metafizik ile ilişkisine dikkat çekilmek istenmektedir. Çalışmada tarih biliminin esasında en önemli amaçlarından ve faydalarından birisi olan; tarihin kendi disiplini ve yaklaşımı doğrultusunda, insanın kendisinin ve içinde bulunduğu dünyanın temelindeki anlam ve mana anlayışı üzerinde durulacaktır. Bu minvalde çalışmanın amacı; tarihin insanlık için önem teşkil eden bu fonksiyonunu ön plana alarak, Memlûk Devleti'ne metafiziksel bir bakış açısıyla yaklaşmak olacaktır. Nitekim Memlûk Devleti, çalışmada detaylarıyla anlatacağımız üzere sahip olduğu tarihi önemi, kuruluş amacı, Sultanların sahip oldukları özellikleri ve uyguladıkları politikaları itibariyle Türk-İslam Devletleri içerisinde tarihin metafizik ile ilişkisini ortaya koymak adına bizlere oldukça somut veriler sunabilen bir devlettir. Elbette ki bunda, günümüze kadar ulaşan dönemin kaynaklarının katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, metafizik, Memlûk Devleti.

Abstract: Today people's greatest need in their social lives is; it is the ability to feel one and whole with everything as a universal individual in the time period in which they live. In this context, people are expected to become conscious individuals by knowing themselves. In this context, people are expected to become conscious individuals by knowing themselves. As this process takes place in a conscious manner, a perception/understanding/consciousness of history that includes a whole begins to form with the contributions of conscious and conscious individuals to the collective. In this study, we want to draw attention to the relationship between historical science and metaphysics in the Mamluk State. In the study, one of the most important purposes and benefits of the science of history; in line with history's own discipline and approach, the focus will be on the underlying meaning and significance of man and the world he lives in. In this context, the aim of the study is; the aim will be to approach the Mamluk State from a metaphysical perspective, by foregrounding this important function of history for humanity. As a matter of fact, as we will explain in detail in the study, the Mamluk State is a state that can provide us with very concrete data to reveal the relationship between history and metaphysics within the Turkish-Islamic States, in terms of its historical importance, the purpose of its establishment, the characteristics of the Sultans and the policies they implemented. Of course the contribution of the sources of the period that have survived to the present day is an undeniable fact.

Keywords: History, metaphysics, Mamluk State.

Geliş Tarihi:27.07.2024 *Kabul Tarihi:24.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*

Atıf: Gezen, N. (2025). Tarih ve metafizik: Memlûk devleti örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 356-364. Doi: 10.33437/ksusbd.1523449

GİRİŞ

İnsanın/İnsanlığın tarihini, varoluşsal açıdan bütüncül bir şekilde ele almak gayesi güdüldüğünde karşımıza tarih ve metafizik ikilisi çıkmaktadır. Metafizik alanın konusunu temelde, Tanrı ve varoluşun manası oluştururken, tarihin konusunu; insan ve insanın geçmiş yaşantısı oluşturmaktadır. Tarihin anlamının anlaşılması ise insanı keşfetmek, insanlığın kökenini ve gayesini ortaya koymak yoluyla mümkündür. Bu sebeple insan, bizzat varlığın öznesi konumunda olup ve halen de olmasına katkı sunduğu tarihi hadiselerin ve bunların uzantısının tezahürlerinin manasını farklı yönleriyle bütünsel olarak anlamlandırıp, açıklayabilmek için tabii olarak tarih ve metafizik alanlarına yönelmektedir. O halde birbirleriyle iç içe olan bu iki alanın bağlantısını yadsımak mümkün gözükmemektedir.

Klasik İslami yaklaşımda metafizik terimi; teoloji, hikmet ve felsefe gibi kavramların karşılığı olarak ifade bulmaktadır (Kutluer, 2004: 399). Ortaçağ'ın temel karakteristik özelliği olarak ise karşımıza, Tanrı merkezli bir tarih ve toplum anlayışı çıkmaktadır. Batı dünyasında Tanrı, kendisine sadece inanılan olmamıştır. Batılı yazarlar (bilinç), O'na inanmakla beraber O'nu anlama ve kavrama çabası içerisinde olmuşlardır. Haliyle bu durum onların yazınsal hayatlarına da sirayet etmiştir. İslam dünyasında ise Allah'ın gündelik hayattaki en basit işlerde dahi konumu şüphe götürmez iken, O'nun hakkında konuşma ve tartışma gibi faaliyetler çok fazla söz konusu olmamaktaydı (Yılmaz, 2014: 4, 5). Bu bağlamda Tanrı'nın varoluştaki etkisi, Doğu'ya nazaran Batı kültüründe daha serbest ve açık bir şekilde sorgulanıp bu minvalde gelişme kaydetmiştir.

Ortaçağda klasik İslami yaklaşıma göre, İslam dininin kaynağı Allah, İslam medeniyetini meydana getiren ise insandır. Bu bağlamda İbn Haldun, yaklaşımları ve oluşturduğu kuramlarda, insanı merkeze alması itibariyle klasik İslam düşünürleri arasında ön plana çıkmaktadır. İbn Haldun'un yaklaşımına göre insan, eylemleriyle kesintisiz bir biçimde değişim, dönüşüm, gelişim halinde olup, bunun neticesinde ilerleme kaydeden bir yapı sergilemektedir. Haliyle onun meydana getirdiği kurumlar ve devletlerde bu dönüşümden etkilenmektedir (Albayrak, 2010: 8, 16).

İbn Haldun'a göre, iki türlü tarih mevcuttur. Bunlardan ilki; zahirî, diğeri ise; bâtınî, yani derinliği bulunan tarih anlayışıdır. Bu minvalde tarih ve tarihçiler, tarihin içerisinde saklanan anlamı incelemek ve düşünmek durumundadır. Nitekim İbn Haldun'a göre, sadece tarihi ve tarihi olayları bilmek yeterli değildir. Tarihi olaylarla beraber, onların en derinlerdeki manalarını ve ortaya çıkış sebeplerini bilmek son derece önem arz eder. Çünkü her bir tarihi hadise beraberinde aynı zamanda hakikatin farklı bir tezahürünü ortaya koymaktadır. İbn Haldun'un hakiki tarih anlayışı olarak adlandırdığı bu derin tarih anlayışı yine ona göre, tarihi hadiselerin sebeplerini bulmakla mümkündür. İbn Haldun'a göre esasında bunun tespiti çok da kolay olmamaktadır. Nitekim tarihi hadiselerin derinlerdeki sebep ve sonuç ilişkisini anlamak ve anlatmak oldukça güç bir meseledir. Bu bakımdan tarih, diğer ilim dallarıyla beraber ele alınmak suretiyle akıl ve tecrübeyi gerektiren bilim dalları arasında sayılmaya layık bir yerdedir (Albayrak, 2010: 8, 16; İbn Haldun, 2011: 78). Metafizik tam olarak burada tarihin derin manasını anlama ve anlatma noktasında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilimler açısından metafiziği, varlıkların varoluş nedenlerini anlama ve bilme çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

Tarihsel olarak tarihin, metafizik ile olan etkileşimi, insanın dünya planındaki varoluş sebebi, görevi, amacı gibi kendi varlığının manası için temel teşkil eden soruları sormaya ve sorgulamaları yapmaya başladığı andan itibaren zuhur etmiştir (Bıçak, 2019: 68). Şüphesiz insanlığın tekâmülündeki gelişimine ve algısına göre, bu minvaldeki sorular ve cevaplar değişkenlik arz ederek aralıksız bir şekilde devam etmektedir.

İnsanlar, başlangıçtan günümüze değin metafizik/varoluş ile alakalı kendi dönemlerinin neticesi olarak yeni ve farklı evren tasavvurları geliştirmişlerdir. Yeniçağ Avrupa Medeniyeti ile beraber insan, temelde ve merkezde ilahi bir kaynakla bağlantılı olarak ilişkilendirilmekle beraber artık dünya planında yaşamsal faaliyetlerinde, kendi iradesinin de olduğu yönündeki görüş ile değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylelikle insan, yaratma gücüne sahip olması dolayısıyla anlam üretme yeteneği olan aklı vasıtasıyla tam yetkili sayılmıştır. Aklın insanı anlamlandırmasında ise; konumuzun bağlamında akıl, gaye, amaç, misyon/tarihi rol gibi unsurlar ortaya çıkarak tarihin metafizik ile ilişkisi daha belirgin bir biçimde görünür olmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, tarihi süreç içerisinde insanın manasının anlaşılması, ortaya konması, insanlık tarihinin bir bütün halinde ele alınması gibi yaklaşımlar ve çalışmalar, tarih metafiziğinin ortaya çıkmasına ve şekillenmesine sebep olmuştur. Nitekim tarihin

anlamı/gayesi, insanların eylemlerinin belli bir plan ve amaç doğrultusunda gerçekleştiğini ve bu plan ve amaçları tayin eden ilke ve yasaların olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır (Bıçak, 2019: 68, 69, 76).

Çalışmanın bu kısmında tarih ve metafizik kavramlarının taşıdıkları anlamları ve bu iki kavramın birbirleriyle olan ilişkisini ifade etmiş bulunmaktayız. Buna göre bu çalışmada, Ortaçağın Türk-İslam Devletleri içerisinde orijinal yapısıyla dikkat çeken Memlûk Devletini tarihsel olarak, tarih ve metafizik ikilisinin mana/anlam, amaç/gaye, misyon/tarihi rol gibi unsurları üzerinden inceleyip değerlendirmelerimizi aktaracağız.

TARİH VE METAFİZİK: MEMLÛK DEVLETİ ÖRNEĞİ

Memlûk Devleti 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu'nun güney bölgesinde hâkimiyet sürmüş bir Türk-İslam devletidir. Memlûk Devleti, siyasi iktidar mücadelelerinin yoğun olarak yaşandığı, bir dizi siyasi hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuş, bu bağlamda askeri karaktere, tarihi birikime ve kültüre sahip orijinal bir Türk-İslam devletidir. Bu devleti oluşturan yönetici ve esas unsur, İslam dünyasında Memlûk terimi ile karşılık bulan askeri kölelerin oluşturduğu Memlûkler idi (Özbek, 2019: 7).

Memlûk Sultanları ve emirleri, kaderlerinin dönüm noktasında son derece önem arz eden askeri eğitimlerini almaya başladıkları küçük yaşlarından itibaren, bu askeri eğitimin yanı sıra İslam dini ile ilgili dini bilgiler de öğrenmekteydiler. Bu minvalde başta Kuran-ı Kerim'i okuma, yazma ile dua ve surelerin okunmasına dair düzenli olarak dersler alarak İslam dinini bilme, anlama ve yaşama konusunda yetiştirilmekteydiler. Elbette ki burada amaçlanan onlarda dinsel bir bağlılık duygusu oluşturmak ve oluşan bu bağlılık hissiyatları neticesinde onların İslam dini için hizmet eder bir pozisyon kazanmalarını sağlamaktı. Bu sebepten dolayı Memlûkler, kaderin bir cilvesi olarak İslam dinine mensup olma durumunda kalmış ve bu bağlamda yaşadıkları dönemin siyasi ve askeri atmosferinin de etkisiyle İslam dinini "samimi bir şekilde" benimsemişlerdir. Bunun tarihi kaynaklardaki ifadesi ise, onların inançları hususunda "dindar" ve "samimi Müslüman" şeklinde tanıtılmış olmalarıdır. Bu cümleden onlar, varlıklarını sürdürdükleri müddetçe sosyal tarih açısından İslam dini ile alakalı dini ve ilmi her konuda bu dinin gelişimine önem vermişlerdir. Bu doğrultuda Memlûkler, medreselerde ders veren, öğrenci yetiştiren âlimlere zengin vakıflar tahsis edip, onlara son derece hürmetkâr davranmışlardır. Öyle ki Memlûk Sultanları içerisinde zamanın önde gelen ulemasından ders alanlar da mevcut olmuştur (İbn Haldun, 2000: V, 428; Abdulbâsıt el-Malatî, 1987: 75; Gökdemir, 2021: 570, 571, 576; Makdîsî, 2019: 73).

Memlûk devletinde diğer Türk-İslam devletlerinde görüldüğü üzere Sultanın, Tanrı tarafından başa geçirildiği ve Tanrı'nın inayetiyle saltanat sürdüğü inancı mevcuttu. Nitekim tarihçi Muhyiddin b. Abdüzzâhir'e[1] göre Sultan Baybars (1260-1277) Allah tarafından güzel ahlak, karakter ve meziyetler ile donatılmıştır. Tarihçi, Sultan Baybars'ın saltanat tahtına geçtikten sonra başlangıçta Mısır halkının ve dış tehlikelerin, Memlûklere karşı olumsuz yaklaşımlarının olumluya çevrilmesi noktasında başka bir deyişle sultanın, halkın ve devletlerin sevgisini kazanmasında, Allah'ın bunu onlara yerleştirmesiyle olduğunu söyler. Çünkü Memlûkler Müslümanlara olan ihsanlarıyla, katkılarıyla devlet kurmuşlar, eylemleriyle, cesaretleriyle ve savaşarak Allah'ın yolunda olduklarını ispatlamışlardır. Dolayısıyla onlar, İslam dinine hizmetlerini bizzat nefislerinde yaşayarak ispat etmişlerdir. Bunun neticesinde Allah, onları Memlûklere itaat eder hale getirmiş ve Memlûklerde buna paralel olarak onlara hizmet etme rolünü benimsemişlerdir. Böylelikle başlangıçta var olan aralarındaki fitne yatışmıştır (İbn Abdüzzâhir, 1976: 50, 51, 74). Öyle ki Sultan Baybars, üstlendiği tarihi rolü ve misyonu, halkın huzurunda açık bir şekilde bildirmiştir. Nitekim Sultan, 1262 yılında el-Hâkim bi Emrillah Ebu'l Abbas Ahmet'i hürmetle karşıladığında, büyük eyvanda Kal'atul Mahrusta, devlet ricalinden ve halktan toplanan çok sayıdaki kişiye, Abbasi halifesinin nisbesi, şeceresi Sultana ve halka binaen okunmuştur. Akabinde Sultan, Allah'a

[1] Muhyiddin b. Abdüzzâhir, Memlûk devletinin kuruluş yıllarından itibaren Divân-ı İnşâ'da hizmet etmiştir. Sultan Baybars'ın saltanatı zamanında o bu divanın başına geçirilmiştir. Sultan Baybars'ın kâtibi Muhyiddin b. Abdüzzâhir aynı zamanda zamanın önemli tarihçileri arasında yer almaktaydı. Muhyiddin b. Abdüzzâhir yazdığı er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir adlı eseriyle Sultan Baybars'ın hayatı hakkında günümüze kadar ulaşan önemli bilgiler aktarmıştır. Nitekim o bu eserinde görevi icabı bizzat yazdığı resmi vesikalardan istifade etmiştir. Ayrıca doğrudan bizzat kendisinin müdahil olduğu olayları kendi müşahedeleriyle aktarma fırsatı bulmuştur (Çubukçu, 1999: 289-291). Şüphesiz bu durumun bir dezavantajı olarak onun tarafsızlığı akla gelebilir. Ancak çalışmanın dâhilinde aktarmış olduğumuz bilgiler, Memlûk tarihinin diğer kaynakları tarafından da aktarılmaktadır. Üstelik Muhyiddin b. Abdüzzâhir'in aktardığı bilgilere ters düşmeyecek şekildedir. Buna ilaveten Sultan Baybars dönemin kaynaklarının üslubuna göre iyiliği kötülüğünden fazlaca olan bir sultan olarak tarihe ismini bırakmıştır.

ve Peygamber'in sünnetine tabi olduğunu, iyiliği emredip, kötülükten sakındıracağını, Allah için cihat edeceğini, O'nun rızası için hareket edeceğini ve devlet ile din işlerinde kendisinden öncekiler gibi hareket edeceğini beyan etmiştir (İbn Abdüzzâhir, 1976: 141, 142).

Memlûk Devleti'nde Sultan Baybars gibi tarihe damgasını vuran ve onun selefi olan Sultan Kutuz (1259-1260) da savaşarak, cesaretiyle Müslümanların ve Mısır halkının gönlünü fethetmeyi başarmış bir sultandır. Nitekim Sultan Kutuz saltanatı zamanında, Moğollar üzerine gerçekleştirilen meşhur Ayn Calut savaşı öncesinde Moğollar ile karşılaşmaktan dolayı endişe duyan askerlere ve emirlere "Ey Müslümanların emirleri! Nice zamandır böyle bir gün için hazinenin mallarını yiyorsunuz. Bununla beraber gazaya gitmek istemiyorsunuz. Ben yalnız başıma Allah ve resulü için gideceğim. Aranızdan cihadı tercih edenler beni takip etsin. Kim vazgeçerse onu Allah biliyor" diyerek bir konuşma gerçekleştirmiş ve onlar üzerinde oldukça tesirli olmuş, oradakilerin hepsi gazaya gitme kararını vermiştir. Nihayetinde bu savaşın neticesinde Memlûk devleti ve İslam âlemi açısından tehlike arz eden Moğol tehlikesi ve tehdidinin önüne geçilmiştir (Kopraman, 2005: 569, 570; Makdîsî, 2019: 34). Memlûkler bu savaşta manevi açıdan yüksek bir şuurla hareket ederek Allah için Müslümanları koruyup kolladıklarını cesaretleriyle tüm dünyaya göstermişlerdir. Devletin kuruluşundan itibaren Memlûklerde oluşan bu manevi şuur devletin yıkılışına kadar her bir sultanın döneminde gelişen siyasi atmosfere bağlı olarak farklılık göstermekle beraber sonuna kadar devam etmiştir.

Memlûk Devleti'nin buraya kadar belirtmiş olduğumuz bu karakteristik özelliklerinden yola çıkarak devletin, metafiziksel bağlamdaki yerini ve önemini daha iyi anlayabilmek adına öncelikli olarak devletin ortaya çıktığı zamanki siyasi atmosferine bakmamız gerekmektedir. Bu açıdan ilk olarak Memlûk Devleti, bir nevi Haçlı seferleri ve Moğol istilalarının Türk-İslam âleminde meydana getirdiği askeri, siyasi, sosyal hadiselerin ve gelişmelerin bir neticesi olarak zuhur etmiş bir devlettir. Nitekim Türk-İslam âlemi, Haçlı seferleri sebebiyle sarsılmış ve XIII. yüzyılda putperest Moğol istilalarıyla Türk-İslam âlemi her açıdan istikrarsız, sancılı ve sıkıntılı bir süreç yaşamaya başlamıştır (Sağlam, 2021: 17). Genelde Türk-İslam dünyasını, özelde ise Memlûkleri alakadar eden bu büyük tarihi hadiseler, bu devletin kaderinin şekillenmesinde son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda Memlûklerin en önemli meziyetleri; Müslümanlar adına cihat görevini yerine getirmek olmuştur. Bu minvalde onlar Moğollara, Haçlılara ve Müslümanların liderlerine karşı isyan edenlere ayrıca İslam topraklarını istilaya kalkışanlara karşı savaşmış ve düşmanların saldırılarını bertaraf etmişlerdir. Memlûk Devleti'nin bilhassa ilk yıllarındaki Sultanların iktidar dönemleri, söz konusu bu tehdit ve tehlike unsurlarına karşı cihat anlayışı ile daimi olarak savaş halinde geçmiştir (Makdîsî, 2019: 83; İbn Abdüzzâhir, 1976: 63, 64). Görüleceği üzere siyasi açıdan Memlûk Devleti'ni diğer Türk-İslam devletlerinden farklı kılan en önemli ve belirgin özelliği, Memlûk kimliğine sahip askerlerin, söz konusu coğrafyada İslam âleminin böylesine en kritik zamanında devlet kurmuş olmasıdır. Şüphesiz bunun temel sebebi, Memlûklerin askeri yeteneklerinin olağanüstü bir düzeyde olmasıdır. Bu minvalde bu devletin teşekkülünde Memlûklerin bilhassa askeri yeteneklerinden istifade edilmesinin amaçlandığı açık ve net bir şekilde görülmektedir (Sağlam, 2021: 1).

Devlet yöneticileri, kimi zaman devlet aklıyla gerekçelendirilen sırrın insanlarıdır; yönetilenler ise, bir şeylerin onlardan gizlendiğini daima bilirler (Balandier, 2021: 15, 74). Memlûk Sultanları çoğunlukla keskin zekâları ve isabetli görüşleri ile tanınmakla birlikte onların aynı zamanda sufiler ile yakın ilişkilerinin olduğu ve sufilerin ilimlerinin inceliklerini bilme noktasında da ön plana çıktıkları bilinmektedir. Bunun sebebi ise; Memlûklerin yaşadıkları dönemdeki Müslüman Araplara kıyasla ahlaki açıdan kalplerinin temiz olması, İslam'ın farzlarını yerine getiriyor olmaları, gösterişten uzak kalmaları ve cömert olmaları şeklinde bilinmeleriydi. Memlûkler sahip oldukları bu olumlu hasletlerinin hem sebebi hem de neticesi olarak, çoğunlukla evliyalar ve salih kişilere karşı yakın bir münasebet geliştirmişler ve onlara karşı mütevazı bir duruş sergilemişlerdir (Makdîsî, 2019: 74-76).

Memlûk Devleti Sultanları, devleti askeri bir karakter yapısıyla yönetmişlerdir. Ancak onlar, İslam dininden ve İslam dini ile alakalı görevlilerden ve oluşumlardan hiçbir zaman uzak kalmamışlardır. Memlûkler askeri karakterlerinin yanı sıra özellik olarak, fakir evliyalar ve salih kişiler hakkında olumlu manada inanç beslemişlerdir. Özellikle onların sırlarından bir keşifte bulunulursa ve bu sırla kendi düşünceleri ile onların düşünceleri arasında bir uyuşma olursa, Memlûklerin onlara karşı inançlarında ve hürmetlerinde bir artış görülürdü (Makdîsî, 2019: 73). Memlûklerin evliyalar ve salih kişilere karşı saygı ve hürmet göstermelerinin siyasi açıdan zemini ve karşılığı ise, XII. ve XIII. yüzyıllarda İslam

dünyasının içerisinde bulunduğu kargaşa ortamıdır. Zira Memlûklerden hemen öncesinde teşekkül eden Zengîler ile Eyyubiler, Mısır ve Suriye coğrafyasında siyasi, askeri, iktisadi istikrarın sağlanması ve güvenli bir alanın oluşturulması için tasavvuf ile alakalı ilgili kişilere ve oluşumlara önem vermek durumunda kalmışlardır. Bu bakımdan sufiler ve ulema kesimi, söz konusu sıkıntılardan dolayı maddi ve manevi olarak Zengîlerin ve Eyyubilerin en büyük destekçisi konumunu almışlardır. Öyle ki melikler sadece dini değil askeri ve siyasi meselelerde de onlar ile fikir teatisinde bulunurlardı. Bununla beraber Sufilerin ve ulemanın şüphesiz topluma en büyük katkısı, bölgedeki İslam inancının ve kültürünün yerleşmesiyle birlikte toplumsal birliğin sağlanması noktasında olmuştur (Taşdelen, 2011: 2, 3; Abdulbâsıt el-Malatî, 1987: I, 281, 286-288).

Kronolojik açıdan da XIV. ve XV. yüzyıllarda, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında kurulan devletlerin, siyasi otoritelerinde zaaf göstermeye başladıkları zaman, dervişlerin ve sufilerin ön plana geçtiği bilinmektedir (Şen, 2021: 825). Bu minvalde XIII. yüzyılın ilk yarısında Mısır ve Suriye coğrafyasında teşekkül eden Memlûk Devleti'nin de tasavvuf zümresini oluşturan kişilerden, onların öğretilerinden ve bunlarla alakalı kuruluşlardan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Öyle ki dini ve tasavvufi kişiler ve oluşumlar, yalnızca dini inanç noktasında ve sadece halkı ilgilendirmemiş eş zamanlı olarak Sultanlar da bundan nasibini almışlardır.

Memlûk Sultanı Baybars'ın Şeyh Hızır b. Ebu Bekir el-Mehranî el-Adevî'ye karşı bir bağlılığı olduğu bilinmektedir. Muhtemelen Sultan Baybars, Şeyh Hızır'ın mürididir. Sultan Baybars, onu çok severdi. Hatta oğullarından birine Hızır adını vermişti. Şeyh, onun zamanında yüksek mertebelere ulaşmıştı. Şeyhin harika halleri ve mükâşefeleri vardı. Baybars henüz emir iken Şeyh Hızır, onun hükümdarlığa geçeceğini söylerdi. Bu sebepledir ki Baybars saltanat tahtına oturduktan sonra onun büyük bir insan olduğuna inanmış, ona son derece saygı gösterip ikramda bulunmuştu. Nitekim şeyhin önceden söylediği şeyler sonradan gerçekleşirdi. Sultan onun adına beş zaviye yaptırmıştır. Hüseyniyye'de yaptırdığı zâviye ve Kâhire'de yaptırdığı Zâhiriyye Medresesi bunlardan ikisidir. Sultanın haftada en az iki defa hem bu zaviyeleri hem de şeyhini ziyaret ettiği, onu hemen hemen hiç yanından ayırmadığı, fikirlerine danıştığı bilinmektedir. Sultan ona çok miktarda mal, para ve dilediği her şeyi verirdi. Zaviyesi için çok şeyler vakfetmişti. Şeyh Hızır, sultanın kendisini sevmesi ve ona saygı göstermesinden dolayı avam ve havas tarafından da saygı görürdü. Yanında oturduğunda sultan onunla şakalaşırdı. Şeyh Hızır, hayırlı, dindar ve salih bir kimseydi. Ancak Şeyh Hızır'ın hoş karşılanmayacak bazı hareketlerde bulunduğunu haber alan sultan, gerekli tahkikatı yaptırdı ve şeyhin zindana atılmasını gerektiren sorgulama esnasında suçunu itiraf etmesi üzerine Sultan Melik Zahir onu öldürmeye niyetlendi ve "Benimle senin aranda bir kaç gün kalmıştır" diyerek idam edilerek öldürülmesini emretti (Kara, 2017: 645; İbn Kesîr, 2017: XIII, 451-453, 472-473; Makrizî,1997: III, 476, 477).

Memlûk Sultanlarından bir yıl kadar saltanat süren Baybars el- Çâşnigîr'in (1309-1310), iktidarı üzerinde sufilerin etkisinin olduğu bilinmektedir. Nitekim Sultan, onların teşvikiyle gayri Müslimlere karşı sert davranışlarda bulunmuştur. Müslümanların lehine ise; Kahire'de hangâh, ribât ve türbe gibi yapıları ihtiva eden bir külliye inşa ettirmiştir. Sultanın, hocası Şeyh Nasr b. Süleymân el-Menbîcî'ye çok değer verdiği ve saygıda kusur etmediği bilinmektedir. Öyle ki bu şeyhe devlet adamları da aynı şekilde saygı duyardı. Nitekim Sultan ve ümera nezdinde itibarı olan bu şeyh, İbn Teymiyye'yi, İskenderiye'ye sürgüne gönderebilecek ve cezalandırılmasını sağlayacak kadar etkili ve nüfuz sahibiydi (Kopraman, 1992: 224; Kara, 2017: 645; İbn Kesîr, 2017: XVIII, 75, 83; Abdulbâsıt el-Malatî, 1987: 94).

Sultan el-Melikü's-Salih'in iktidarı döneminde (1342-1345) ise, şeyh Ahmed ez-Zer'î, Sultandan zulümlerin ortadan kaldırılması, ağır vergilerden vazgeçilmesi, tabılhanenin emir Nasırüddin b. Bektaşa verilmesi, Dımaşk kalesinde ve diğer yerlerde mahpus bulunan emirlerin salıverilmesi gibi isteklerde bulundu. Sultan şeyhin bu isteklerini kabul etti ve bu hususlar ile alakalı otuz küsur ferman yazdı (İbn Kesîr, 2017: 14, 331-335).

Memlûk devletinde İbn Teymiye gibi sayıları az da olsa bazı âlimler asıl gaye ve maksadından uzaklaşılıp, çarptırıldığı gerekçesiyle aleni bir şekilde tasavvufi oluşumlara karşı çıkmaktaydı (Yiğit, 2015: 388). Bununla beraber dini tasavvufi oluşumlarla bağlantılı olan din âlimleri ve mutasavvıflar, siyaseten taşkınlık ve dinen bir sapkınlık göstermedikleri müddetçe genel olarak sultan ve devlet adamları tarafından destek, saygı ve hürmet görürlerdi. Nitekim Muhyiddin-i Arabi ve İbn Fariz'in öğretileri oldukça kalabalık bir taraftara sahipti (İbn Kesîr, 2017: 14, 409-412; Yiğit, 2015: 389). Memlûk

devleti tarihi boyunca ilme ve tasavvufa genel olarak büyük bir ilgi duyulmuştur. Öyle ki Sultan Barsbay el-Melik el Eşref (1422-1438), Sultan Seyfeddin Çakmak el-Melik ez-Zahir (1438-1453) gibi Memlûk Sultanları ilme, ilim adamlarına oldukça yakınlık duyup, onlara hürmet edip, ilim adamlarına ve tasavvuf önderlerine saygılı ve hürmetkâr davranmıştır. Sultan Seyfeddin Aynal'ın (1453-1461) oğlu Sultan Ahmet el-Müeyyed (1461) ise, tahttan hal edildikten sonra kendisini tamamıyla ilime ve tasavvufa vermiştir. Öyle ki onun Şazeliyye şeyhliğine yükseldiği bilinmektedir (Yiğit, 2015: 118). Burci Memlûk dönemi sultanlarından Sultan el-Melikü'l Müeyyed Şeyh el Mahmudî (1412-1421) de ilme olan tutkunluğu ile bilinmektedir. Onun döneminde yaşayan tarihçi Aynî, Sultanın ilmi yaşantısı hakkında bilgi vermektedir. Bir diğer Memlûk Sultanı el-Melikü'l Eşref Kansu el-Gavrî de ilme ve ulemaya dair olan sevgisi ile tanımaktadır (Ayaz, 2013: 125, 126).

Memlûk Sultanlarına göre ulema gibi dini otorite kabul edilen şahsiyetler zaman zaman Sultanların iktidarlarına muhalif olma potansiyelleri sebebiyle tehlike arz edebilirlerdi. Nitekim Sultan Baybars'ın saltanatın başına geçtiği zaman, Şafiî fakihlerinin ileri gelenlerinden İzzeddin b. Abdüsselâm, Şafiî mezhebinde bir otorite kabul edilmekteydi. Sultan Baybars, saltanatın başına geçerken ve sorasında İzzeddin b. Abdüsselâm'ın vefatına (ö.1262) kadar geçen iki sene boyunca bu âlimin geniş kitleler halinde halkı da etkileme potansiyelinin yüksek olması ve nüfuzu sebebiyle ondan son derece çekinmiştir. Öyle ki, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın cenaze töreninde, çevresindekilere saltanatının ancak o gün tam anlamı ile tesis olduğunu beyan etmiştir (Uzun, 2022: 36, 37; Süyûtî, 1968: II, 95).

Sultan Kayıtbay'ın saltanatı zamanında (1468-1496) ise, okuma yazma bilmeyen ancak kendisine saygı duyulan şeyh İbrahim el-Matlubî, pek çok konuda Sultana karşı çıkmaktaydı. Nihayetinde Sultan ona Mısır'ın ikisini taşıyacak kadar büyük olmadığını söylemiştir (Berkey, 2009: 21, 21).

Memlûkler Mısır ve Suriye coğrafyasını ele geçirdikleri zaman, bu coğrafyada Eyyubilerden dolayı Sünni İslam dini mevcuttu. Bu minvalde Memlûklerde yerli halkın çoğu İmâm Şâfî'den mütevellit Sünni İslam anlayışının Şâfî mezhebine mensup idiler. Bununla beraber Memlûk Devleti'nde Müslüman halk, zamanın şartlarına göre şekillenen tasavvufi düşünce ve yaşantıya yakın bulunmaktaydı. Eyyubilerle birlikte Mısır coğrafyasında sürdürülmeye devam eden Sünni İslam inancı ve anlayışı ile bu tasavvufi yaşam, ilerleyen yıllarda onların yerini alan Memlûkler tarafından devam ettirilip, onların bu çerçevede yapmış olduğu sosyal ve dini yapılar, Memlûkler için bir prototip oluşturup, onların koruması altında gelişim göstermiştir (Homerın, 2002: 243, 245, 248; Erol, 2018: 3).

Memlûk Devleti'nde yönetici kesimi oluşturan Sultanlar ve diğer devlet görevlileri, aynı İslam anlayışının Hanefî mezhebine mensuptular (Erol, 2018: 73). Çalışmada Memlûk Devleti Sultanlarının mezhep olarak neden Şâfî değil de Hanefî mezhebine mensup olup, bu mezhebin onlar tarafından tercih edilmesinin sebepleri üzerinde durulmayacaktır. Nitekim bu hususta hali hazırda yapılmış çalışmalar mevcut olmakla birlikte, bu husus bizim doğrudan ele almak istediğimiz bir konu değildir. Ancak mezhepler noktasında, ele aldığımız konu bağlamında su götürmez bir gerçek vardır ki o da; sultanların mensubu oldukları mezhebi, kendi siyasi iktidar kariyerlerinin müspet, istikrarlı ve nüfuzlu bir şekilde ilerlemesi adına seçmeleri, buna ilaveten mezhepler ile alakalı resmi kurumlarda, atamalarda ve oluşumlarda aynı politikayı benimsemiş olmalarıdır. Bu, devletin bekası ve siyasi politikası açısından son derece anlaşılır bir durumdur. Nitekim mezhepler, beşeri bir yapıya sahip olup tam da bu sebepten ötürü insan ve insana dair devlet kurumlarıyla daimi olarak etkileşim halindedir (Sever, 2017: 1). Başka bir deyişle, insanların ve devletlerin tarihi tekâmüllerinde, dini inançlarını/yaşamlarını sürdürmeleri noktasında zaman, mekân/coğrafya unsurlarının farklılık göstermesi neticesinde yaşadıkları dinlerin ve dini anlayışlarının uzantısı olan mezheplerde de insana, mekâna ve zamana bağlı olarak bunların tekâmülleri derecesinde farklılıkların yaşanması insanlık için kaçınılmaz olandır. Yaşanılan bu farklıların tezahürü neticesinde, ilgili olan muhataplarına menfi ve müspet yönde etkilerinin olması ise, dünya planının düalizmi gereğidir. Her halükarda tüm zamanlarda devlet ve devletin içinde var olan mezhep ya da mezhepler birbirleriyle etkileşim halinde olagelmiştir. Kanaatimizce birbirlerinden farklı itikadî görüşler arz eden mezheplerin, içinde bulundukları toplumun ve zamanın şartlarına göre sayısı ve faaliyetleri artmıştır. Elbette burada hedef kitle sadece salt yönetilen halk kesimi olmayıp iktidarı elinde tutan yöneticiler ve devlet erkânı da aynı şekilde gelişen bu dini akımların muhatabıydı. Nitekim mezheplerin yahut İslami görüşlerin taraftar bulup daha etkili ve kalıcı hale gelmesi noktasında resmi kanaldan da varlıklarını sürdürmek istemeleri son derece anlaşılabilir bir durumdur. Aynı şekilde

yönetici kesimin, toplum içinde din-inanç merkezinde faal bir şekilde etkin olan oluşumlara bir şekilde duyarsız kalması da beklenemezdi.

Memlûk Devleti'nin henüz kuruluş yıllarında karşı karşıya kaldığı tehlikeleri göz önünde bulundurduğumuzda ve Memlûklerin bunlar karşısında savaşarak gösterdikleri cesaretleriyle akabinde Sultanların istikrarlı bir şekilde sürdürdükleri siyasi ve askeri politikalarıyla, hâkimi oldukları Mısır ve Suriye topraklarında, "Müslümanları koruma misyonu" kazandıklarını görmekteyiz. Memlûk sultanları edindikleri bu kutsal misyonu sadece askeri ve siyasi olarak değil aynı zamanda Türk-İslam kültürü ve değeri açısından son derece önemli olan ve bizzat kendilerinin de dâhil olduğu ilim ve tasavvufi oluşumlara verdikleri destek yoluyla da sürdürmeye gayret göstermişlerdir. Bu yönüyle Memlûk devletinin, siyasi ve askeri şartların gereği olarak askeri bir karakter yapısında olduğunu ancak yine bu sebepten dolayı bir o kadar da metafiziksel bağlamda karakteristik özelliğinin oluştuğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Memlûk Devleti de tıpkı diğer devletler gibi tesadüf eseri kurulmuş bir devlet değildir. Sosyal bilimlerde araştırma yapanların tabiatında, hadiselerin hakikatini, derinlerdeki asıl manasını bilmek istemeleri tabii olarak bulunmaktadır. Bu bağlamda tarihi araştırma yapanlar genel olarak ele aldıkları tarihi konuların manasını ve özünü keşfetme eğilimi sergilemektedir.

Memlûk Devleti'nin teşekkülü ve tarih sahnesinden çekilmesi, özelde Mısır-Suriye coğrafyası ve halkı ile yakından ilişkili ise de esasında tüm insanlık tarihinin tarihi tekâmül planının gereği ve neticesidir. Elbette ki Memlûk tarihi hakkında şu ana kadar ulaşılan bilgeler bilim dünyası için yeterli olmakla beraber Memlûklerin büyük plandaki yerini derinlemesine anlama ve açıklama noktasında içerisinde hala boşluklar barındırmaktadır. Memlûkler teorik olarak başlangıçta, İslam dinine mensup olmasalar dahi sonrasında hayatlarının memlûk sistemi ile kesişmesiyle beraber İslam dinine girmiş bulundular. Onlar kaderin bir cilvesi olarak kurdukları devletin idaresi ve işleyişindeki görevleri ve hizmetleriyle, İslam dininin ve ilminin korunması, yayılması hususunda azımsanmayacak tarihi bir misyon edindiler.

XIII. yüzyılda İslam dünyasının içerisinde bulunduğu siyasi atmosfere ilaveten Memlûklerin bireysel anlamda iktidarlarının meşruiyeti ve devamlılığı açısından, İslam toprakları üzerindeki iç ve dış faktörlerden kaynaklanan tehdit ve tehlike unsurlarını kaldırmak üzere devlet içerisinde eylem ve politika geliştirmeleri Memlûkler için kaçınılmaz idi. Neticede Memlûkler, İslam dinini ve Müslümanları koruma politikası üzerine kurulan askeri ve siyasi faaliyetlerini, ağırlıklı olarak askeri kimlikleriyle sürdürdüler. Memlûk Devletinin Sultanları, idareleri altındaki halktan pek çok açıdan farklılık arz etmekteydi. Bunlardan en başta geleni ise, mezhepler idi. Bu noktada Sultanlar, devletin ve iktidarlarının siyasi açıdan meşruiyeti ile kendi itikadî anlayış ve inanışlarının gereği olarak, Hanefi mezhebi ağırlıklı bir dini anlayışı tercih edip, yönettikleri Müslüman halkın ise, mensup oldukları Şâfî mezhebinde İslam dinini yaşamaları hususunda bir yaklaşım ve politika sergilediler.

Son olarak Memlûk devleti örneğinde görüldüğü üzere tarihin zahirde oluşan ve gözüken hadiseleri dünya planında tezahür edip gerçekleşirken aynı anda varoluşun gereği olarak esasında ilahi planın dâhilinde de cereyan etmektedir. Metafiziksel açıdan bilimin şu ana kadar geldiği nokta Memlûk devleti tarihinin, zahir ve batın olarak bütünsel bir manada anlaşılması ve aktarılması noktasında tam manasıyla yeterli bir aşamada bulunmamaktadır. Ancak dünyanın ve insanlığın aralıksız bir şekilde gelişen değişen ve dönüşen tarihi tekâmülüyle beraber Memlûkleri de içerisine alan tarihin metafizik ile olan bağlantısı üzerinde daha fazla durulup, yapılan araştırmaların daha somut ve görünür bir hale bürünüp bu minvalde tarih anlayışının gelişeceği ve tarih çalışmalarının yapılacağı kanaatini taşımaktayız. Bu çalışma da bu konuya dikkat çekmek ve katkı sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abdulbâsıt El-Malatî. (1987). *Nüzhetü'l Esâtîn fî men veliye Mısr mine's Selâtîn.* (Tah. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali). Kahire.

Abdulbâsıt El-Malatî. (2002). *Neylü'l Emel fi Zeyli'd Düvel.* Cilt I, (Neş: Ömer A. Tedmurî). Beyrut.

Albayrak, A. (2010). İbn Haldun'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan. *Journal of Islamic Research,* 21(1), 7-20.

Ayaz, F. Y. (2023). *Memlûkler.* Ensar.

Balandier, G. (2021). *Sahnelenen İktidar.* (Çev: Öznur Karakaş). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Berkey, J. P. (2009). Mamluk Religious Policy. *Mamluk Studies Review.* (XIII/9). 7-22.

Bıçak, A. (2009). Tarih Metafiziklerinin Yapısı. *Sosyoloji Dergisi,* 19, 67-90.

Çubukçu, A. (1999). "İbn Abdüzzâhir", *DİA,* 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 289-291.

Erol, B. G. (2018). Memlûklerde Dört Mezhep Başkadılıklarının Kuruluşu Ve İşleyişi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 87, 73-87.

Gökdemir, A. (2021). Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 17, 567-586.

Homerın, E. (2002). Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları Taraflar ve Kurumsal Çevre Üzerine Bir İnceleme. (Çev: Salih Çift). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,* 11/1, 243-264.

İbn Abdüzzâhir, (1976). er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir. (Neş: Abdülaziz el-Huveytır). Riyad.

İbn Haldun. (2000). *Kitabü'l İber ve Divânü'l Mübtede ve'l Haber fî Eyyâmi'l Arab ve'l Acem ve'l Berber ve men Âsarahüm min Zevi's Sultâni'l Ekber.* Cilt V. (Neş: Halil Şehâde-Süheyl Zekkar). Beyrut.

İbn Kesîr. (2017). *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi).* (Çev: Mehmet Keskin). Çağrı Yayınları.

Kara, A. (2017). Memlük Toplumu: Sosyal Yapı, Şehirler Ve İktisadî Faaliyetler Üzerine Bir Bakış. İçinde Aplaslan Demir-Tuba Kalkan-Eralp Erdoğan (Ed), Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar-II (ss. 637-656). Gece Kitaplığı.

Kopraman, K. Y. (1992). Baybars II. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C.5, ss. 224). TDV Yayınları.

Kopraman, K. Y. (2005). Mısır Memlûkleri (1250-1517). İçinde Prof. Dr. Kazım Y. Kopraman Makaleler (Yay. Haz), E. Semih Yalçın-Altan Çetin (545-676). Berikan Yayınevi.

Kutluer, İ. (2004). Metafizik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde, (C.29, ss. 399-402). TDV Yayınları. Ankara.

Makdîsî. (2019). Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlüklerin Faziletleri. (Çev: Ramazan Şeşen). Yeditepe. İstanbul.

Makrizî. (1997). *Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibarbi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*. (Tah: M.Zeynuhum-M. eş-Şarkâvî). Cilt III, Kahire.

Onuş, M. U. (2023). Memlük Dımaşk'ında Mezhepler Arası Rekâbet: Necmeddin Tarsûsî'nin Tuhfetü't Türk Adlı Eserindeki Şafiî Mezhebine Yönelik Değerlendirmelerin Analizi. *Rize İlahiyat Dergisi*, 25, 17-29.

Özbek, S. (2019). *Memluklerde Devlet ve Saltanat I.* Berikan Yayınevi.

Sağlam, A. (2021). *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti.* Türk Tarih Kurumu.

Sever, M. (2017). Bahrî Memlükler Dönemi Mezhep Hareketleri, [Yayımlanmamış doktora tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi.

Suyûtî. (1968). *Hüsnü'l Muhâdara fî Ahbârî Mısr ve'l Kahire.* Cilt II, (Tah: Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim). Kahire.

Şen, M. S. (2021). Geç Ortaçağ Dönemi'nde Mısır Ve Kuzey Afrika'da Kalenderîlik. *International Journal of Social Inquiry*, 14/2, 813-838.

Taşdelen, V. (2011). Edebiyat ve Metafizik: Metafizik Sorundan Metafizik Gerçeğe. *Bizim Külliye Dergisi*, 11, 43-54.

Uzun, K. (2022). Memlûklerin İlk Asrındaki Mezhepler Arası Çekişmeler Bağlamında Necmeddin Et-Tarsûsî'nin Tuhfetu't-Türk'üne Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* 17, 33-56.

Yılmaz, H. (2014). Meşîhatüşşüyûh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's- Sü'adâ ve Sîryakûs. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi,* 34, 1-21.

Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler 648-923/1250-1517.* Kayıhan.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı Hapishanesi

Maras Sanjak Prison in XIX. Century

Yeliz KANTAR
Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Afşin Meslek Yüksekokulu
yelizkantar@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1037-5549

Öz: Osmanlı Devleti'nde hapis bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmakta olan bir uygulamadır. Mekân olarak imparatorluk genelinde kalelerin zindanlarının kullanıldığı bilinen bu hapishanelerin zindan, mahbes gibi isimlerle anıldığı bilinmektedir. Tanzimat ile birlikte bu zindanların modern hapishaneler olarak bir kimlik kazandırılmaya ve kurumsallaştırılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. İlk olarak İstanbul'da daha sonra taşrada tesis edilmeye başlandığı görülen hapishanelerin zamanla sayılarının arttığı ve devletin resmî kurumları haline geldiği görülmüştür. Bu çalışma taşrada bulunan Osmanlı'nın önemli eyalet merkezlerinden birisi olan Halep Eyaleti'ne bağlı Maraş sancağı dâhilinde bulunan merkez ve kaza hapishanelerini kapsamaktadır. Çalışma hazırlanırken öncelikle literatürde bulunan Osmanlı hapishaneleriyle ilgili çalışmalar incelenmiş daha sonra Maraş sancağı hapishanesine ilişkin T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi içerisinden elde edilen belgeler çalışmaya eklenmiştir. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığından alınan perakende evraklar 1864-1925 yılları arasını kapsamaktadır. Çalışmanın amacı Maraş sancağında yer alan hapishaneler ile ilgili bilgileri ortaya çıkarmaktır. Hapishanelerin yeri, binası, personeli ve mahkumlarıyla bir bütün olarak ele alınmak suretiyle Osmanlı genelinde Maraş özelinde hapishanelerin kurumsal kimliklerinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. İstanbul ve diğer vilayet ve sancaklardaki hapishaneler ile ilgili çalışmaların yer aldığı literatürde daha evvel Maraş sancağı ile ilgili bir araştırmanın bulunmaması araştırma için ilham kaynağı olmuş ve bu motivasyon ile çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, hukuk, Maraş, hapishane.

Abstract: Imprisonment was a practice used as a method of punishment in the Ottoman Empire. It is known that the dungeons of castles were used as places throughout the empire and these prisons were called by names such as dungeons, prisons, and mahbes. It is understood that with the Tanzimat, these dungeons began to gain an identity and be institutionalized as modern prisons. It has been seen that the prisons, which were first established in Istanbul and then in the provinces, increased in number over time and became official institutions of the state. This study covers the central and district prisons located within the Maraş district of the Aleppo Province, one of the important provincial centers of the Ottoman Empire. While preparing the study, firstly the studies on Ottoman prisons in the literature were examined and then the documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey regarding the Maraş Sanjak prison were added to the study. The retail documents obtained from the Ottoman Archives Department cover the years 1864-1925. The aim of the study is to reveal information about the prison located in the Maraş district. By considering the location, building, personnel and prisoners of the prison as a whole, it is aimed to evaluate the institutional identities of prisons in the Ottoman Empire, especially in Maraş. The lack of any previous research on the Maraş Sanjak in the literature, which includes studies on prisons in Istanbul and other provinces and sanjaks, inspired the research and the study was completed with this motivation..

Keywords: Ottoman empire, law, Maraş, prison.

Geliş Tarihi: 23.05.2023 *Kabul Tarihi: 24.04.2025* *Yayın Tarihi: 30.04.2025*
Atıf: Kantar, Y. (2025). XIX. yüzyılda Maraş sancağı hapishanesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 365-382. Doi: 10.33437/ksusbd.1301327

GİRİŞ

Osmanlı Devleti hemen her alanda olduğu gibi hukuksal alanda da tebaasını adaletle yönetme duygusuna sahip döneminin ileri devletlerinden biri konumundadır. Devletin ilk kurulduğu dönemlerden itibaren, zaten var olan örfi hukuk adı verilen geleneksel bir bakış açısı ile oluşturulmuş ancak yazılı olmayan bir hukuki sisteme sahip olduğu bilinmektedir (İnalcık, 2017: 57). Bu sistem yazılı olmasa da oldukça kapsamlı ve genel geçer biçimde hem topluma hem de yönetim anlayışına yerleşmiş olup bireylerin bu "töre"ye uyma anlayışı benimsenmiştir. Töre, sadece gelenek ve görenek gibi kavramları ifade etmekle kalmayan, aynı zamanda hukuksal prosedürün de yerleştiği bir uygulama alanıydı. Fatih Sultan Mehmet döneminde Kanunname-i Ali-i Osman adıyla kaleme alınan ve böylelikle yazılı hale gelen örfi hukuk Türk devlet geleneğinin de bir anlamda meşrulaştırılması olarak algılanabilir (Akman, 2004:16).

Aşiretten beyliğe, beylikten devlete, devletten de imparatorluğa doğru mütemadiyen ilerleyen teşkilat yapısı içerisinde, zaten çoğunluğu Müslüman olan Osmanlılar, İslam'ın ilkelerinin uygulama sahasına yerleştirilmesi ile daha kapsamlı bir hukuk sistemine sahip olmuştur. Şer'i hukuk ya da Şer'iat gibi kavramlarla ifade edilen İslam Fıkıh İlmi, devletin çoğu alanda adaleti sağlarken dayandığı temel direklerden birini oluşturmuştur. Özellikle aile, miras, vergi ve ticaret gibi özel hukuk dallarında bilgisinden istifade edilen şer'i hukukun, kamu hukuku içerisinde kısır kalmasından dolayı örfi hukuka başvurulduğu bir düzen oluşturulmuştur. Elbette her iki hukukun da eksik kaldığı hususlar vardır ve bunlar düzenlenirken ikisinden de eş zamanlı yararlanılması uygulamayı kolaylaştırmıştır (İnalcık, 2017: 57).

Osmanlı örfi hukuk dairesinde cezalandırma usullerine bakıldığında, genelde bedeni ya da maddi infazlara yer verildiği görülmektedir. Esasen İslam hukuku içerisinde hapis, bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmakta ve daha önceki devirlerde kurulan tüm İslam devletlerinde de uygulanan bir infaz şeklidir. Ancak Osmanlı Devleti gerek örfi hukukun bakış açısı gerekse İslam devletlerinin geleneklerinin tamamını benimsememiş olması gibi nedenlerle hapis cezasını çok fazla uygulamamıştır (Uyanık, 2017: 61).

Bu itibarla devletin genelinde hapishane, kurumsal bir kimliğe sahip değildir. İstanbul'daki Yedikule ya da bazı taşra vilayetlerindeki kale zindanları gibi mekânların tutukluların alıkonulduğu yer olarak kullanılmasından öteye geçilmediği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 2017: 204-205, Demirtaş, 2017: 322). Ancak devletin büyüyüp oldukça büyük bir coğrafyaya yayılması ve buna bağlı olarak da geniş bir etnik-dini toplumsal yapıya sahip olmasından mütevellit günümüz modern hapishaneleri gibi bir yapının var olmaması, sorun teşkil etmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile yönetim ve hukuk sistemlerinde meydana gelen bazı değişimler, bir infaz şekli olarak hapishane teşkilatının kurumsallaşmasını da zorunlu kılmıştır. Ortaya çıkan bu ihtiyacı karşılamak amacıyla evvela İstanbul'da daha sonra da taşrada hapishanelerin kurulması için harekete geçilmiştir. Taşrada ilk olarak Sinop'ta tesis edilen hapishane zamanla tüm eyalet ve sancak merkezlerinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Yıldız, 2012: 290,458).

Osmanlı genelindeki hapishanelerin çalışma alanı olarak belirlenmesi ve konuya son yıllarda ciddi oranda itibar gösterilmesi söz konusudur. Bununla birlikte Maraş Sancağı Hapishanesi konu olarak yazında daha önce araştırılmamış olduğundan özgün bir başlık olarak kabul edilerek bu çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Konu araştırılmadan evvel Osmanlı vilayet ve sancakları hakkında hazırlanan diğer çalışmalar analiz edilmiştir. Bu suretle hapishanelerle ilgili literatürde yer alan kaynakların başında Michel Foucault tarafından kaleme alınan Hapishanenin Doğuşu isimli eser gelmektedir.[1] Hapishanelerin oluşum süreci ve gelişimi ile ilgili detaylı bir çalışma olan bu eserin dışında Osmanlı dönemi hapishaneleri hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında karşımıza ilk ve en kapsamlı kaynaklardan birisi olarak Gültekin Yıldız'ın Mapusâne isimli kitabı çıkmaktadır. Daha evvel yüksek lisans tezi olarak yazılmış olan kitap hapishaneleri Osmanlı genelinde değerlendiren bir içeriğe

[1] Michel Faucault, *Hapishanenin Doğuşu,* çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 2015.

sahiptir.[2] Ömer Şen tarafından hazırlanan Osmanlı'da Mahkûm Olmak adını taşıyan eserde de yine konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.[3]

Literatürde taşrada bulunan Diyarbakır, Edirne, Bağdat, Sinop, Trabzon, Muş, Samsun, Konya, Aydın, Bursa, Sivas, Balıkesir, gibi vilayet hapishanelerinin[4] yanında Eskişehir, Musul, Teke, Menteşe, Bodrum, Karesi, Çanakkale, Erzincan, Bozkır, Çerkeş, Afyonkarahisar, Amasya, Malatya, Isparta, Canik, Tirebolu, Dinar, Bilecik, Cebel-i Bereket, Kayseri, Ereğli gibi sancak ya da kaza hapishanelerinin[5] de yer aldığı bir dizi makale ve tezler bulunmaktadır. Bazı çalışmaların ise vilayete bağlı tüm sancak ve kazaları ile birlikte hazırlandığı görülmektedir. Bir başka çalışmada ise tamamen kadın hapishanelerine odaklanmıştır.[6] Her bir çalışma kendi içerisinde bir yöntem belirlemek suretiyle bu alana katkı sağlamıştır. Literatürdeki örneklerin incelenmesinin ardından Maraş Sancağı'nda bulunan merkez ve Süleymanlı, Göksun, Pazarcık kazaları hapishaneleri ile ilgili bilgiler T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkalığı Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığından temin edilen perakende evrak içerisinden çıkarılmıştır. Belgelerin içeriğinde hapishane binası, çalışanları ve mahkumları ile ilgili elde edilen bilgiler başlıklar halinde sunularak hapishanelerin durumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmada öncelikle Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren uygulamada bulunan hukuk sistemine değinilmiş Tanzimat dönemi ile birlikte yapılan değişikliklere yer verilmiştir. Daha sonra Osmanlı'da yargılama ve cezalandırma hususundaki uygulamalardan bahsedilmiş ve nihai olarak Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin dönüşümü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana teması olan Maraş Sancağı Hapishanesi ve bu sancağa bağlı olan kaza hapishaneleri hakkında arşivden elde edilen belgelerin içeriğine istinaden oluşturulan bilgiler başlıklandırılarak sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Hukuk Alanındaki Bazı Değişimler

Osmanlı devlet geleneği içerisinde İslam hukuku şer, padişahın koyduğu kurallar ise kanun olarak adlandırılmıştır. Esasen kanun olarak nitelenen örfi hukuk dairesindeki kurallar sadece örf, adet ve gelenekleri ifade etmemiştir. Aynı zamanda devletin adalet ve yönetim anlayışı, zaman ve mekân değişikleri de bu kuralların üzerine yenilerinin eklenmesini ya da var olan kurallarda birtakım değişiklerin yapılmasını da gerekli kılmıştır (İnalcık, 2015: 167). Başlangıcı devletin ilk kurulduğu dönemlere kadar götürülebilen bu hukukun oluşum süreci; Orta Asya Türk- Moğol geleneğinin varisi olan Babürlüler, Akkoyunlular, Dulkadiroğulları Safeviler ve Memlükler devletlerinden Osmanlı'ya sirayet eden birtakım uygulamaları da barındırmaktadır. Elbette ki Cengizhan Yasası da bu oluşuma ciddi katkı yapmıştır (Aydın, 2017: 23-25).

---

[2] Gültekin Yıldız, *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

[3] Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler),* Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

[4] Jülide A. Orat- Fadimana Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences* Sayı Number 7, İlkbahar Spring 2011, 73-95, Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmit Hapishanesi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s. 989-1003), Beyza Karakaya, Musul Vilayeti Hapishaneleri (1864-1918), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, Nazmiye Akbey, XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2015, Eyyub Şimşek, "XX. Yüzyılın Başlarında Trabzon Hapishanesi (1900-1914), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 23, (2017), (s. 163-196), Cihat TANIŞ, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* c:11, sayı:57, (Haziran 2018), (s. 141-146), Banu YILMAZ, Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2015, s.26-27,

[5] Emine Gümüşsoy, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920), *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2014, yıl:7, S: XX, s. 216-225, Serap Sunay, "Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, C.20, S:1, s.48-52 , Ferudun Ata, "Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi", *Uluslararası Bozkır Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Mayıs 2016, s.394,396-397, Naci Şahin, "20. Yüzyıl Başlarında (h. 1329-M.1913/H.1328-M.1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S:21, (2015), (s. 21-45), Mucize Ünlü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapishanesini Islah Faaliyetleri", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Haziran 2007, (s.167-184),

[6] Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi 29 (2010)*, s.91.

İslam Dininin benimsenmesinden sonraki süreç içerisinde de bu geleneksel yapı korunmuş, bu yapının üzerine İslam'la birlikte gelen şer'i hukuk bina edilmiş ve eş güdümlü bir hukuksal sistem ortaya çıkmıştır. "Gaza ve Cihat" anlayışı devletin kısa zamanda büyüyüp aşiretten devlete sonra da imparatorluğa dönüşmesinde belki de birinci amil olarak görülebilecek ve önemli rol oynayacaktır. İslam Hukuku'nun yetersiz kaldığı bazı uygulamalarda örfi hukuktan, örfi hukukun yetersiz kaldığı uygulamalarda da şer'i hukuktan yararlanılması devletin en büyük amacı olan adalet dairesi içerisinde halkını yönetme arzusunu gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu ikili hukuki sistem sayesinde devlet çok geniş bir coğrafyada çok farklı bir halk kitlesine sahip olmasına rağmen aşağı yukarı aynı adaleti sağlayabilmiştir (İnalcık, 2015: 167). Gerek devlet gerekse halk bu hukuki karmaşadan yakınmaya başlayacak ve bu suretle özellikle devletin merkezi otoritesinin zayıfladığı bu dönem itibariyle de değişiklik yapılacaktır. Nitekim XVIII ve XIX. yüzyıllarda hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler yaşanırken şer'i hukukun bu değişim rüzgârını karşılayacak içerikte genişliğe sahip olmaması yeni bir düzene geçişi ivedileştirmiştir (Ortaylı, 2000: 138-142).

Batılılaşma olarak ifade edilen kavramsal yapının zamanla kurumlara sirayet etmeye başladığı dönem aslında III. Selim'in tahta çıkmasından itibaren başlayan daha sonra II. Mahmud dönemini de içeren bir farkındalık dönemini beraberinde getirmiştir. Tanzimat Dönemi'ne kadar bahsedilen bu minval üzere şekillenen Osmanlı hukukunda, Tanzimat Fermanı ile birtakım değişikliklere gidilmiştir. Özellikle Avrupa devletlerinin bunu bahane eden yorumları ve çok uluslu imparatorluğun azınlıklarını kendine bağlı tutmak için gösterdiği çaba neticesinde hukuki değişim kaçınılmaz hale gelmiştir. Buna göre özellikle idare, vergi ve ceza hukuku alanlarında Avrupa'dan devşirilen uygulamalara yer verilmiştir (İnalcık, 2009: 228).

Bir başka değişiklik de özel hukuk alanında ticari ilişkilerin yoğunlaştığı XIX. yüzyıl itibariyle zorunlu hale gelmiştir. Bahsedilen alanlarda yapılan bu değişikliklerin üzerinde belki de en büyük değişim kanun yapan padişahın, artık Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve buna benzer kurullar kanalıyla hazırlanan kanunları onaylayan kişi kimliğine bürünmesiydi. Üstelik hazırlanan her yasa artık sadece şer'i hukuka uygun olup olmadığı değil, pratikte gerçekten ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığı hususunda eleştirilmekteydi. Tanzimat Dönemi itibariyle hazırlanan kanunlar eski örfi hukuka nazaran daha geniş ve daha kapsamlı idi. Padişah ve diğer devlet çalışanlarının uhdelerindeki kararları artık bu yasalar referans alınarak geçerli hale gelmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin padişahı bizzat kendisi kanun iken artık kendi gücünün üstünde bir "kanun üstünlüğünü" kabul etmiş durumdadır (Berkes, 2005:214).

Osmanlı hukuku içerisinde gerçekleşen bu değişimin bir ayağını da ceza hukuku oluşturmaktadır. 1840, 1851 ve 1858 yıllarında hazırlanan üç ceza kanunnamesi ceza infaz yöntemlerini de değişime uğratmıştır. Bu kanunnamelerde konumuz itibariyle hapishaneler odağından bakıldığında suçlara karşılık verilen hapis cezası sürelerinin belirlendiği görülecektir. Mecelle ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu adı verilen hukuki düzenlemelerde yine hapsetme ve hapishanelerle ilgili birtakım değişikliklere gidildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin tüm hukuki uygulamalarının kitaplaştırıldığı Düstur'da ise hapishanelerde çalışacak gardiyanlarla ile ilgili sayı, tayin, yaş, giyim-kuşam gibi ayrıntılara yer verilerek bazı düzenlemeler getirildiği görülmektedir (Yıldız, 2012:178-179).

Hapishaneler hakkındaki önemli adımlardan biri de 1880 yılında hazırlanan Hapishaneler Nizamnamesi'dir.[7] Bu nizamnamede hapishanelerin binaları ve çalışacak personelin görev ve maaş gibi ayrıntıları izah edilmiştir. Ayrıca mahkumların yatak, yemek, kıyafet standartları belirlenmiş hasta mahkumlar için oluşturulacak hastane ya da koğuşlardan bahsedilmiştir. Bunların dışında mahkumların çalıştırılmaları için koşullardan hangi suçlu mahkumların hangi hapishanelerde kalacağı ve kaydı tutulacak evrak içerikleri anlatılmıştır (Yıldız, 2012: 474-489).

Osmanlı Devleti'nde Hapishaneler

Hapis, Arapçada dışarı çıkarmamak, bir yerde alı koymak gibi anlamlara gelmektedir. Fiili olarak bu anlamları taşıyan hapishane kelimesi aynı zamanda mahkûmların tutulduğu mekânı da ifade etmektedir. Hukuksal anlamda ise suçlunun kapalı bir yerde tutulmak suretiyle kişisel hak ve

[7] CBA. TFR. I.M. 1/1/1 (21 Mayıs 1880, H. 11 C. 1297).

özgürlüklerinden mahrum bırakmak demektir (Devellioğlu, 2004: 304). Bu biçimde cezalandırmaların yapıldığı ve bu cezanın uygulandığı mekân habs, ya da mahbes gibi isimlerle ifade edilirken, cezanın uygulandığı kişiye ise mahpus adı verilirdi. Önceleri hapsetmenin bir infaz biçimi olmaktan ziyade suçlunun suçu sabit görülünceye kadar gözetim altına almayı amaçlayan bir uygulama olduğu bilinirken yerleşik hayata geçişle birlikte bir bina olarak addedilmesi ve suçluların mahfuz tutulmasını sağlaması fikrinin yerleştiği görülmektedir (Bardakoğlu, 1997: 54). Tarihsel süreçte Romalılarda hapishane kültürünün varlığı bilinmekte ve XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar dünyada yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Romalılardaki uygulama modern anlamda hapishaneler değil de özel ve kapalı mekânlarda çalıştırma ya da kale bodrumlarında hapis tutma biçimindedir. Zaten bu cezalar da genel itibariyle köleler üzerinde uygulanmıştır (Bardakoğlu, 1993:471).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden önceki süreçte mahkûmiyet; kürek,[8] kalebend,[9] prangabend,[10] cezirebend[11] ve tomruk[12] adıyla anılan cezaları kapsamaktadır. XVII. yüzyıldan başlayarak ağır ceza olarak yoğunlukla kürek cezası (İpşirli, 2019: 113) ve kalebentlik cezası uygulanmaktaydı. Kalebentlerin aynı zamanda sürgün cezası ile hüküm giyenlerin de gönderildikleri yerler olduğu anlaşılmaktadır (İşbilir, 2019:5).

Osmanlı Devleti'nde hapishaneler tesis edilmeden önce başkent İstanbul'da hapishane olarak kullanılan zindanlar, Yedikule, Tersane ve Baba Cafer zindanlarıdır. Oldukça büyük mekânlar olduklarından sorumluluğu bir subaşına devredilen zindanlarda kalan mahkûmların gereksinimleri yardımsever vatandaşların bağışları sayesinde karşılanmaktadır. Özellikle Yedikule Zindanı içerisinde siyasi suçlardan hüküm giymiş olanlar, yabancı olup siyasi suç işlemiş olanlar ve savaş durumunda bulunulan ülkelerin elçileri tutulmaktaydı (Yıldız, 2012: 38-42).

Tanzimat Fermanı içerisinde "Müslüman ve Gayrimüslim herkesin kanun önünde eşit olması" ve bu suretle bir yargılama ve cezalandırma prosedürü uygulayacağının sözü verilmişti. Bazı elçilerin bizzat tetkik etmesi ile Osmanlı hapishane koşullarının iyileştirilmesi ve bilhassa hücre sisteminin oluşturulması telkin edilmişse de bu ayrıntılar bir müddet ertelenmiştir (Yıldız, 2012: 66). Osmanlı genelinde tamamen hapishane imar ya da koşulların iyileştirilmesi ciddi maliyet gerektirdiğinden öncelik İstanbul'a verilmek zorunda kalmıştır. 1858 yılında bizzat hapishane ıslahı için çağırılan İngiliz Binbaşı, Zaptiye Nezareti dâhilinde bir tevkifhane kurulması için çalışmalara başlamıştır. Dönemin Zaptiye Müşiri Hafız Mehmet Paşa'nın izahatı doğrultusunda; hafif suçlular ile ağır suçluların bir arada bulunmalarının sakıncaları tartışılmış ve bu suretle İstanbul'da bir hapishane inşasına başlanmıştır. Daha sonra taşrada ilk olarak Sinop düşünülmüş ve Anadolu'da hapishane inşa çalışmalarına hız verilmesi hususunda talimatlar verilmiştir (Şen, 2007: 52-53).

---

[8] Kürek Cezası: Osmanlı'da Tanzimat'tan önceki dönemde yelkencilik yapılırken ağır suç işleyenlerin harp gemilerinde kürek çekmek üzere hizmete verilenler için kullanılan tabirdir. Ancak zamanla ağır suçlular ayakları zincirlenmek suretiyle gün içerisinde taş kırmak, toprak kazmak, malzeme taşımak gibi işlerde çalıştırılarak, geceleri hapishanede kalmaları biçiminde uygulanmaya devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane,* Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.

[9] Kalebentlik: Osmanlı'da suçlu mahkumların bir kalede hapsedilmesi anlamına gelen cezalandırma türüdür. Bu kaleler genelde bazı vilayetlerin kaleleri olarak seçilmekle beraber daha ağır suçluların ise bir adanın kalesinde kalebend olarak cezasını çektiği görülür. Bu kalenin genel olarak Limni Adasında bulunan kale olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ömer İşbilir, "Kalebend", ***TDVİA,*** C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019.

[10] Prangabendlik: Ağır hapis cezası olarak nitelendirilebilecek bu cezada mahkûmun ayağında demir zincir bağlanarak uygulandığı anlaşılmaktadır. M. Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane***,** Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.

[11] Cezibendlik: Suçlu kişinin bir ada veyhut bir yarımadaya gönderilmek suretiyle cezasını buradan çıkamamak şeklinde çektiği bir cezalandırma yöntemidir. Bir çeşit sürgün edilme gibi görünse de o ada ya da yarımadadan çıkamayacağı için aynı zamanda kişinin hapishanesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Efdal ÖZKUL, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine GÜRSOY-NASKALİ, Hilal Oytun ALTUN, İstanbul 2010, s.130.

[12] Tomruk: Tomruk olarak tabir edilen şey nesne bir ağaç kütüğüdür. Mahkûmun bedeni bu kütüğün çeşitli yerlerinden açılan yarıklara yerleştirilerek adeta bu kütüğe kilitli halde bırakılırdı. Mahkûm tüm ihtiyacını bu esaret biçiminde olduğu halde gerçekleştirmek zorundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

İlk hapishane için İstanbul'da Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı tahsis edilerek bu bina hapishaneye dönüştürülmüştür. Daha sonra sırasıyla Trabzon, Diyarbakır, Kırklareli, Sivas, Amasya, Harput ve Anadolu'da yer alan diğer vilayetlerde hapishane yapılması için girişimlerde bulunulmuştur. Yapılan hapishanelerin işleyişi için yönetimlerine birer nizamname gönderilmiştir (Şen, 2007: 28-29). Buna göre, tutuklular ve suçları sabit görülüp infaz edilmiş hükümlülerin ayrı yerlerde tutulmaması istendi. Yine bu nizamname, mahpusların yeme içme giderlerinin devletçe karşılanacağı ve 18 yaşından küçük olan mahkûmlarla kadınların ayrı koğuşlarda kalmasını öngören hükümler içermekteydi. Ayrıca hükümlü mahpusların mutlaka çalıştırılması istendi. Bilhassa kadınlar için inşa edilmesi zorunlu olan hapishaneler olması gerektiği zaman içerisinde daha da netleşecek ve bunun için de birtakım girişimlerde bulunulacaktır.

Maraş Sancağı Merkez ve Kaza Hapishaneleri

Tanzimat Dönemi itibariyle hapishanelerdeki değişim ve buna istinaden hazırlanmış nizamnameye göre taşrada açılması uygun bulunan hapishanelere karar verilmiş ve birçok yerde yeni hapishanelerin tesisi için çalışmalara başlanmıştır. Bu suretle başlatılan çalışmalarla hukuki sistemde eski dönemden farklı ceza infaz kurumlarının inşası her ne kadar Avrupa'nın baskısı neticesinde başlatılmışsa da gerekliliği muhakkaktır. Tanzimat'la beraber gelen yenileşme rüzgârının bir ayağının da yargılama ve cezalandırma sisteminde hissedilmesi, bir yandan halkın devlete olan güveninin tekrar tesisini sağlarken, diğer taraftan da adalet mekanizmasının işleyişini de kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur (Yıldız, 2012: 68-74). Çalışma eksenimiz olan Maraş Sancağı dâhilinde bir merkez, Elbistan, Göksun, Süleymanlı ve Pazarcık olmak üzere toplam dört kaza hapishanesi bulunduğu anlaşılmıştır. Bu hapishanelerin bina koşulları, çalışanları ve mahkumları hakkında elde edilen bilgiler çalışmaya dahil edilerek hapishane ve mahkumların durumu tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Maraş Sancağı Merkez Hapishanesi

Maraş Sancağı bilindiği üzere, Osmanlı'nın en önemli eyalet merkezlerinden birisi olan Halep Eyaletine bağlı bir sancak konumundadır. Halep Eyaleti'nin büyük olması ve birçok sancaktan müteşekkil olması devlet için önemli hale gelmesine vesile olan bir durumdur (Gündüz, 2001: 195). Sosyo-ekonomik açıdan önemli bir merkez olan eyaletin önemli sancaklarından biri olan Maraş'ta hemen her vilayet ve sancakta olduğu gibi hükümet binasının içinde hapishane olarak kullanılan bir bölüm bulunmaktadır.T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi dâhilindeki elde edilen evraklardan hareketle 1864 tarihli belgede Maraş Sancağı'nda bulunan hapishanenin binasının hükümet binası dahilinde üç odadan ibaret 60 kişilik mahkûm sayısına sahip olduğu ve 15 kişiden oluşan zaptiyelerin bu mahkumların muhafazasında görevli olduğu ifade edilmiştir.[13] Zaman içerisinde bu hapishanenin yetersiz koşulları nedeniyle bazı tadilatlara ihtiyaç duyulmuş ve bunun için izin istenmiştir. Ayrıca görevli zaptiye askerleri için binanın üst katına ek yapılması gerekliliğine değinildiğinden hapishane binasının yetersiz olduğu söylenebilir.[14] Yakın tarihli belgelerden bu inşa faaliyeti için gerekli iznin alındığı ve yapılması için harekete geçildiği sonucuna varılmaktadır.[15]

Maraş Sancağı'nda bulunan bu hapishanenin kadın mahkumların kalması için bir bölümü olamadığından Belediye bütçesinden ödenmek üzere bir kadın hapishanesi inşa edilmesine karar verildiği görülmektedir.[16] Bundan başka Maraş Hapishanesi'nde mahkûmların tedavisi için bir hastanenin bulunmadığı ve yapılması gerektiği ile ilgili bir yazışma gerçekleşmiştir. Bu talep en yakın üst birim olan Halep Eyaleti'ne bildirilmiştir.[17]

1897 tarihli belgede Maraş Hapishanesi'nin içinde yeterince yer olmadığından ayrıca bir yere hastane yapılması için çizilmiş planı gösteren belge yer almaktadır. Belge yerel olarak görevli Mühendis Mehmet tarafından imzalanmıştır. [18] İnşaatta kullanılacak malzeme ve birim fiyatlarıyla ilgili bir çizelge

[13] BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)
[14] BOA. A.] MKT. MHM. 461/15/2 (H. 14 Cemaziye'l-ahir 1290, M. 9 Ağustos 1873)
[15] BOA. İ.DH.672/1,2 ((H. 10 Cemaziye'l-ahir 1290, M. 5 Ağustos 1873)
[16] BOA. İ.DH.741/60618 (H. 24 Safer 1294, M. 10 Mart 1877)
[17] BOA. DH. MKT.364/37/2 (H. 23 Şevval 1312, M. 19 Nisan 1895)
[18] BOA. DH. TMIK. S. 13/13/1,2,3-1 (H. 14 Safer 1315, M.15 Temmuz 1897)

bulunmaktadır.[19] 1904 yılında gelindiğinde Halep ve Adana Vilayetlerinin hapishaneleri teftiş edilmiştir. Buna göre Adliye Nezareti Dahiliye Nezaretine Maraş Hapishanesi'nin nemli ve mahkûma yetersiz olduğunu bildirmiştir.[20] 1909 tarihinde hapishanenin izdihamı nedeniyle hükümleri kesinleşmiş mahkumların mülhakatta yani kaza hapishanelerinde yer olmadığından münasip mahallere nakli istenmektedir. Aydın Vilayetine Halep Vilayeti'nden yazı gitmiş Bodrum'da yer olabilme ihtimaline binaen ne kadar mahkûm gönderebileceklerini sormuşlardır.[21]

1913 tarihindeki bir belgede Maraş Hapishanesi'nin hükümet konağının dahilinde bulunduğu ve üste bir kat yapılmak istendiği ve bu inşaat için kullanılacak malzeme ve bedelleri yer almaktadır.[22] Bir yıl sonra hazırlanan belgeye göre hapishanede salgın hastalık ortaya çıkmış ve mahkumların ölümüne neden olacak noktaya gelmiştir. Maraş Mutasarrıflığı, Halep Valiliği, Hapishaneler İdaresi, Dahiliye Nezareti gibi kurumlar arası yazışmalarda öncelikle yapılmak istenen inşa faaliyeti için gereken keşf varakası, malzemelerin miktar ve fiyatlarını gösteren rayiç defteri ve nihayetinde hapishanenin planı hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir. Masrafların ve talep edilen bütçenin eksik hazırlanması sebebiyle havalenamenin gönderilmediği tüm hesaplar yeniden yapılıp istenen evrakların tamamlanmasından sonra ödeneğin onaylanmıştır.

1915 yılında Maraş Merkez kadın hapishanesinin kira bedelinin ödenmesi için Hapishaneler İdaresi tarafından havalename gönderilmiştir.[23] Aynı yıl hapishanenin "izdihamı" nedeniyle mahkûma yeterli yerin bulunmadığı bu yüzden bir hane kiralanarak mahkumların bir kısmının oraya nakledilmesi için izin talep eden hapishane yönetimine Hapishaneler İdaresi tarafından ödenek gönderilmesi kararlaştırılmış olsa da Dahiliye Nezareti bütçenin uygun kullanılması ve buna istinaden de harcama kalemlerinin ayrıntılı yazılmasını hapishaneye iletmiştir.[24] 1917 yılında Maraş Hapishanesi'nde kalan mahkumların hasta olduğu bu suretle hastane için gereken bazı malzemelerin alımı için ödenek istenmiştir.[25]

Tablo 1. *Maraş sancağı merkez hapishanesi verileri*

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Divan-ı Harp Tutuklusu	Hükümlü
Kadın	1	2	4
Erkek	83	46	79
Kalan	84	48	83

1917 yılında hazırlanan yoklama cetveline göre Maraş Merkez Hapishanesi'ndeki mahkûm sayısı 79 erkek 4 kadından ibarettir. Bunun yanında hapishanede tutuklu bulunanlar 83 erkek 1 kadın ile divan-ı harp tutuklusu 46 erkek 2 kadından oluşmaktadır. Nihayetinde hapishanede bu tarihte 83 hükümlü, 84 tutuklu ve 48 savaş tutuklusu olarak toplam 215 kişidir.[26] Bina koşullarının yetersiz olduğu her fırsatta ifade edilen hapishane 215 kişilik tutuklu ve hükümlü sayısına bakıldığında oldukça kalabalıktır.

Maraş Sancağı'nda bulunan merkez kaza hapishanesinin genel olarak bina koşulları, hastane bulunmayışı, kadınlara özel bir yerin olmayışı gibi mahkumlara olumsuz bir ortam sunduğu açıktır.

Göksun Kazası Hapishanesi

Maraş Sancağı'nın kazalarından bir tanesi olan Göksun Kazası'nda da bir hapishane bulunmaktadır. Bu hapishane ile ilgili elde edilen belge yine cetvel biçiminde tanzim edilmiştir. Bundan başka 1914 yılında Maraş'tan gelen talep üzerine Hapishaneler İdaresi, Göksun Kazası'nda bir kadın

[19] BOA. DH. TMIK. S. 13/13/3-3. (H. 14 Safer 1315, M.18 Temmuz 1897)
[20] BOA. DH. TMIK. S. 56/9/1,2 (H. 14 Ramazan 1322, M. 22 Nisan 1904)
[21] BOA. DH. MKT. 2808/10//1,3 (H. 20 Rebiü'l-ahir 1327, M. 11 Mayıs 1909)
[22] BOA. ML. EEM. 1048/10/1-6 (H. 5 Zilhicce 1331, M. 5 Kasım 1913)
[23] BOA. DH. MB. HPS. 45/16/1(H. 9 Şaban 1333, M. 22 Haziran 1915)
[24] BOA. DH. MB. HPS. 43/47/1, 2-1, 2-2 (H. 15 Rebiü'l-ahir 1333, M. 2 Mart 1915)
[25] BOA. DH.MB.HPS. 61/34/1, 2-1, 2-2, 3 (H.26 Rebiü'l-evvel 1335, M. 20 Ocak 1917)
[26]BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/4(H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

hapishanesi tesis edilmesi için izin vermiştir.[27] Bahsi geçen hapishane cetveline göre 23 hükümlü bulunan hapishaneden tüm hükümlülerin tahliye edildiği yazılmıştır. Hükümlülerin dışında 62 erkek 3 kadından oluşan tutuklulardan da tahliye edilenlerden sonra hapishanede 28 erkek tutuklu kalmıştır. Jandarma Kumandanı ve Göksun Kaymakamı tarafından hazırlanan cetvelin tarihi 1 Temmuz 1917 olarak not edilmiştir.[28]

Tablo 2. *Göksun kazası hapishanesi verileri*

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Hükümlü
Kadın	3	-
Erkek	90	23
Tahliye Edilen	65	23
Kalan	28	-

Süleymanlı Kazası Hapishanesi

Maraş Sancağı'nın bir diğer kazası Süleymanlı Kazası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir belgede düzenli gönderilmesi gererken hapishane cetvelinin hazırlanmadığından bahsedilmektedir.[29] Daha sonra diğer hapishaneler gibi 1 Temmuz 1917 tarihli bir cetvelin Süleymanlı Kazası Kaymakamı tarafından hazırlandığı ve bu verilere göre Süleymanlı Kazası Hapishanesi'nde hiç tutuklu bulunmazken 20 hükümlü yer almaktadır.[30]

Elbistan Kazası Hapishanesi

Elbistan Maraş Sancağı'na bağlı bir başka kazadır ve orada da bir hapishane bulunmaktadır. Hapishanenin tek çalışanı olarak belirtilen gardiyan Mehmet Ali bin Ahmet tarafından hazırlanan 1 Temmuz 1917 tarihli cetvelin verilerine göre hapishanede 3 hükümlü 30 tutuklu olmak üzere toplam 33 mahpus bulunmaktadır.[31]

Tablo 3. *Elbistan ve Süleymanlı kazaları hapishaneleri verileri*

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Hükümlü
Elbistan	3	30
Süleymanlı	-	20
Kalan	3	50

Pazarcık Kazası Hapishanesi

Belgelerden hareketle o dönemde Maraş Sancağı'na bağlı olan son kaza Pazarcık olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer hapishaneler gibi 1 Temmuz 1917 tarihinde tanzim edilen cetvele göre toplam 15 mahpus kalan hapishanenin cetveli oldukça ayrıntılı bir biçimde hazırlanmıştır. Gardiyan Mustafa tarafından imzalanan cetvelin içeriğine bakıldığında Pazarcık Kazası Hapishanesi'nde kalan mahpusların; isim, tutuklanma tarihi, mesleği, köyü, uyruğu, suçu ve mahkûmiyet süreleri şeklinde bilgilere yer verilmiştir.[32]

[27] BOA. DH. MB. HPS. 44/438/1(H. 5 Şevval 1332, M. 27 Ağustos 1914)
[28] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/5(H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)
[29] BOA.DH.MB.HPS. 8/67/6 (H. 8 Şevval 1332, M. 30 Ağustos 1914)
[30] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/3 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)
[31] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/1 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)
[32] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/2 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

Tablo 4. *Pazarcık kazası hapishanesi verileri*

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Hükümlü
Kadın	-	2
Erkek	10	3
Kalan	10	5

Tablo 5. *Pazarcık kazasının 1 temmuz 1917 tarihli hapishane cetveli*

İsim ve şöhreti	Tarih-i tevkifi	Sinni	Sanatı	Tabiiyeti	Karyesi	Nev-i cürmü	Mülahazat
Balta Mehmet oğlu Mustafa	26 şaban 335	15	Rençber	Osmanlı	Bağdıni sağir	Sirkat	1 sene 1,5 ay
İsmailoğlu Mahmut	15 safer 1335	20	Rençber	Osmanlı	Sakallı	Cebren ahz ve gasb	1 sene
Kobdur Hüseyinoğlu Abdurrahman	27 Teşrin-i 1333	20	Rençber	Osmanlı	Sakallı	Cebren Ahz ve gasb	1 sene
Hasan'ın zevcesi Ayşe	6 Mayıs 333	-	-	Osmanlı	Erikli	Fiil-i şeni	3 Mah
Hacı Fakı'nın gelini Zeynep	23 Mayıs 333	-	-	Osmanlı	Bağdıni sağir	Fiil-i şeni	3 Mah
Hüseyinoğlu Memun	16 Şubat 333	34	Çiftçi	Osmanlı	Tutdul	Rüşvet maddesi	Mevkuf
Hasanoğlu Ali	19 Mayıs 333	35	Çiftçi	Osmanlı	Tutdul	Rüşvet maddesi	Mevkuf
Hüseyinoğlu Derviş	19 Mayıs 333	19	Çiftçi	Osmanlı	Tutdul	Rüşvet maddesi	Mevkuf
Bakkaloğlu Osman	20 Mayıs 333	34	Rençber	Osmanlı	Ayıntab'ın Kanalıcı Mahallesi	Sirkat	Mevkuf
Eyüb oğlu Mehmet	24 Mayıs 333	29	Çoban	Osmanlı	Ağcalar	Sirkat	Mevkuf
Savoğlu Salman	24 Mayıs 333	25	Çoban	Osmanlı	Tahtalı demirciler	Sirkat	Mevkuf
Karabalioğlu Ahmet	1 Haziran 333	17	Çiftçi	Osmanlı	Yamaçoba	Fiil-i Şenni	Mevkuf
Turtoğlu Küpeli Ali	7 Haziran 333	14	Rençber	Osmanlı	Ufacıklı	Darp ve cerh	Mevkuf
Hatar Mehmetoğlu Mustafa	12 Haziran 333	20	Rençber	Osmanlı	Oruç Pınarı	Sirkat	Mevkuf

Kükününoğlu Hüseyin	18 Haziran 333	55	Rençber	Osmanlı	Eğlen	Darp ve cerh	Mevkuf

Maraş Sancağı ve kazalarda yer alan hapishanelerin bina, büyüklük, kadın ve çocuklara özel birimlerinin bulunmadığı, hasta olan mahkumlar için hastane koşullarının sağlanamadığı, çalışan sayısının yetersizliği gibi bir dizi sorunla karşı karşıyadır. Ancak genel olarak belge içeriklerinden bu yetersizlikler için sürekli merkez birimlerle yazışmalar yapılmış ve koşulların iyileştirilmesi için çaba harcanmıştır. Elbette devlettin genel konjonktürü düşünüldüğünde yıkılmaya doğru evrilen süreç hem savaşların hem de isyanların ve itaatsizliklerin dolayısıyla suçun arttığı dönem içerisinde bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Maraş Sancağı Merkez ve Kaza Hapishanelerinde Görev Yapan Personel

1880 yılında hazırlanan Hapishaneler Nizamnamesinde ayrıntılarına yer verilen önemli konuların başında hapishanelerin personeli gelmektedir. Nizamnameye göre her hapishanede çalışması gereken personel müdür, kâtip, ser gardiyan, gardiyanlar ve tabip olarak belirlenmiştir. Her çalışanın görev, yetki ve sorumluluğu ayrı ayrı izah edilerek onların iaşe, kıyafet, yatakları gibi ayrıntılar izah edilmiştir.[33] Ancak nizamnamenin kurallarına göre tüm hapishanelerde tüm bu personelin bulunması çok mümkün görünmemektedir. Zira Maraş Sancağı ve kazalarında da çalışan personel yeterli değildir. Maraş Sancağı merkez ve kazaların hapishanelerinde görev yapan personel hakkındaki bilgiler arşiv evrakından elde edilen verilere istinaden oluşturulmuştur. Öncelikle Maraş Merkez Kaza Hapishanesi'nde çalışanlara bakıldığında gardiyan çavuşu olarak görev yapan kişi ile ilgili belgeye göre ismi Ali'dir. [34] Mustafa Rakım Bey isimli şahsın ise hapishanenin memurudur. [35] 1911 yılında 224 mahkûmun kaldığı ifade edilen Maraş Hapishanesi'nde 3 gardiyan görev yapmaktadır.[36]

1912 yılına gelindiğinde hapishaneye 3 gardiyan ve 1 memur istihdamı için başvuru yapıldığı ve talebin onaylandığı anlaşılmaktadır.[37] Bu tarihte memur olarak çalışan kişi Veli Efendi'dir.[38] Yıllar içerisinde yazışmalara yansıyan konuların başında sürekli gardiyan talebi gelmektedir. 1914 yılına gelindiğinde hapishane için 2 gardiyan tayini için ısrar edilse de merkez tarafından reddedilen bu talep sonuçsuz kalmıştır.[39] Bunların dışında mahkumların kontrolü için zaptiye askerlerinin görevlendirildiği görülmektedir. Hapishanelerde yaşanması muhtemel isyan ve firar gibi olayların engellenmesi ve asayişin temini için olması gereken bu askerlerin sayısı Maraş Sancağı Hapishanesi'nde 15 kişidir. [40]

Kaza hapishanelerine bakıldığında hazırlanan cetvellerde yazılması hasebiyle çalışanları hakkında bazı bilgilere rastlanmıştır. Örneğin Elbistan kazası hapishanesinin tek çalışanı gardiyan Mehmet Ali bin Ahmet'tir.[41] Pazarcık kazası hapishane cetvelini tanzim eden personel ise gardiyan Mustafa olarak ifa edilmiştir.[42] Göksun kazasının hapishane cetveli ise jandarma kumandanı tarafından hazırlanmıştır.[43] Maraş Sancağı'nın en kalabalık hapishanesi merkez kaza hapishanesinde 1 memur, 1 gardiyan çavuşu, 6 gardiyan ve 15 zaptiye askeri görev yapmaktadır. Kazalarda ise en fazla birer gardiyan görev başında bulunmaktadır. Devletin yazışmalara verdiği cevaplara göre genelde bütçe yetersizliğinden bahsedilerek taleplere olumsuz yanıtlar vermiştir.

Hapishanelerde çalışan personelin maaşları hususunda elde edilen verilere bakıldığında Maraş Hapishanesi'nin aylık 2.082, senelik 24.984 kuruşluk maaş gideri belirtilmiştir. Hapishane hem erkek hem kadın hapishanesi için yeni gardiyan tayin edilmesini istemiş ancak nezaret yeni gardiyan için maaş

[33] CBA. TFR. I.M. 1/1/1 (H. 11 C. 1297, M. 21 Mayıs 1880).
[34] BOA. DH. MKT. 302/58/1 (H. 2 Cemaziye'l-evvel 1312, M. 1 Kasım 1894)
[35] BOA. DH.MKT. 2487/130/1, (H. 28 Rebiü'l-ahir 1319, M. 14 Ağustos 1901)
[36] BOA. DH. İD. 27/16/2-1 (H.23 Cemaziye'l-evvel 1329, M. 22 Aralık 1911)
[37] BOA. DH. MB. HPS. 144/59/1(H. 12 Safer 1330, M. 1 Şubat 1912)
[38] BOA. DH.MB.HPS. 85/39/1,2 (H. 19 Safer 1330, M. 8 Şubat 1912)
[39] BOA. DH. MB. HPS. 90/70/2 (H. 17 Ramazan 1332, 9 Ağustos 1914)
[40] BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)
[41] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/1 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)
[42] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/2 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)
[43] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/5 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

talebini reddetmiştir. Çünkü kaza gardiyanlarına 200 değil 150 kuruş maaş ödenmesi gerektiği bu suretle artan para ile yeni gardiyan için maaş ödeneği bulunacağını ifade etmiştir. Nezaret bu şekilde hapishaneyi ikaz ederek bütçeyi doğru kullanmalarını hatırlatmıştır.[44] Yazışmaların içeriğinden hapishanede kalan tutuklu ve hükümlülerin sayısının 224 olduğu, bu yüzden hapishanede 3 gardiyanın bu sayıyı muhafaza edecek yeterlilikte olmadığı için gardiyan talep edildiği anlaşılmaktadır. [45]1 Şubat 1912 tarihli belgede Dahiliye Nezareti Muhasebe-i Vilayat Şubesi, Maraş Hapishanesi'nde bulunan 3 gardiyan ve 1 memur için 200 er kuruş maaşı onaylamıştır. Ayrıca da yeni tayin olunan 3 gardiyan maaşı olarak 4547 kuruş 30 paralık havalename gönderilmiştir.[46]

1912 Hapishanenin memuru Veli Efendi maaşının 326 kuruş olduğunu diğer memurların ise 500 er kuruşla çalıştığını beyan eden bir dilekçe göndermiştir. Kendi maaşının da en azından 400 kuruşa çıkarılmasını isteyen memurun talebi kurumlararası yazışmaya yansımıştır. Ancak Hapishaneler İdaresi tarafından bu yıl bütçeye dahil olmayan bu artışın bir sonraki yılın bütçesinde yer alabileceği ifade edilmiştir.[47] 9 Ağustos 1914 tarihinde Halep Vilayetinden gelen talepte Maraş hapishanesine 2 gardiyan tayin edilmesi istenmişse de Dahiliye Nezareti maaş bütçesinde olmadığı için böyle bir atamanın yapılamayacağı bildirilmiştir.[48]

Hapishanelerin bina ve personel bilgilerinden sonra kalan mahkumların durumları üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki başlıkta spesifik örnekler üzerinden gidilerek tutuklu ve hükümlülerin hangi suçlarla mahkûm olduklarından bahsedilmiştir.

Maraş Sancağı Hapishanelerindeki Mahkûmların Suçları

Tanzimat'ın ilanından sonra suçların sınıflandırılmasında Klasik dönemdeki tasnife göre farklılıklara gidildiği görülmüştür. 1858 Ceza Kanunnamesine hem devlete hem de şahıslara karşı işlenen suçların cezaları devlet tarafından belirlenen hukuki düzenlemelere göre verilecektir. Hukuken suçlar cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır (Akgündüz, 2021: 623). Cinayet sadece adam öldürmek fiili değil bunun dışında ağır suçlar kapsamında değerlendirilen tecavüz, kız kaçırma, yol kesme, rüşvet, eşkıyalık, kundakçılık, casusluk ve devlete ait gizli bilgileri ifşa etmek gibi devletin çıkarlarını tehlikeye atan her türlü suç da bu kapsamda değerlendirilmiştir (Öztop, 2014:77). Diğer suçlar cünha ve kabahat kapsamında kabul edilerek daha hafif suçlar olarak muamele görmüştür (Akgündüz, 2021: 628-629; Avcı, 2015: 652-653; Gökcen, 1994: 41-44).

Maraş Sancağı Hapishanesi için temin edilen arşiv evrakı bazıları yukarıda verildiği üzere yoklama cetvelleri biçiminde tanzim edilmiş, bazıları ise hapishanelerde kalan mahkumların bir dizi şikâyet ve taleplerini içermektedir. Bu belgeler aynı zamanda mahpusların suçlarının da belirtildiği ifadeleri içermektedir. Bu suretle bu başlıkta kimlerin hangi suçlara iştirak ettikleri üzerinde durulacaktır. İlk örnekte Maraş Hapishanesi'nde yaşanan bir firar olayından bahsedilmektedir. Firarilerin çoğu yakalanmış ancak kaçan iki kişinin Zeytun eşkıyasından Ermeni Zeytinli Boyam oğlu Serkis ile Beşanlı Gökçe Osman olduğu söylenmiştir. [49] Bir başka örnekte bir memur olan Yanyalı Nazım Bey bir katildir, yani bir kimsenin canına kast etmiştir.[50] Yine birden fazla Ermeni, Gömleksiz Mehmed bin Ali'nin katledilmesinden sorumludur.[51]

Bir devlet memuru olduğu anlaşılan Maraş Adliye Müstantıkı Sense Karyesinden Molla Dede Beyazıtzade Süleyman Bey tarafından iftiraya uğrayarak hapse girmiş üstelik bu kişi arazisini zabt etmiştir.[52] Yazışmalar ve araştırma sonucu Molla Dede'nin haklı olduğu anlaşıldığından Süleyman Bey'in tutuklanmasına karar verilmiştir. [53] Bir başka suçlu Yağcı Sevik'in oğlu Bagos'u katletmekten 15 yıl

[44] BOA. DH. İD. 27/16/1, 2-1, 2-2, 3-1, 3-2 (H.23 Cemaziye'l-evvel 1329, M. 22 Aralık 1911)
[45] BOA. DH. İD. 27/16/2-1 (H.23 Cemaziye'l-evvel 1329, M. 22 Aralık 1911)
[46] BOA. DH. MB. HPS. 144/59/1(H. 12 Safer 1330, M. 1 Şubat 1912)
[47] BOA. DH.MB.HPS. 85/39/1,2 (H. 19 Safer 1330, M. 8 Şubat 1912)
[48] BOA. DH. MB. HPS. 90/70/2 (H. 17 Ramazan 1332, 9 Ağustos 1914)
[49] BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)
[50] BEO. 1211/90790/1 (H.19 Cemaziye'l-evvel 1316, M. 5 Ekim 1898)
[51] BOA. A.] MKT.653/10/2,4,5,6 (H. 19 Cemaziye'l-ahir 1306, M. 20 Şubat 1889)
[52] BOA. DH. MKT. 1654/20/1(H. 8 Muharrem 1307, M. 4 Eylül 1889)
[53] BOA.DH.MKT. 1659/48/1(H. 23 Muharrem 1307, M. 19 Eylül 1889), BOA. DH. MKT. 1698/83/1 (H. 22 Cemaziye'l-ahir 1307, M. 13 Şubat 1890)

hapse mahkûm edilen Bostancı Mahallesinden Fatmalıoğlu Mustafa'dır. Bir diğer katil de Kısacıkoğlu Hempar'ın öldüren Fatmalıoğlu Derviş'tir. [54] Süleymanlı Ahz-ı Asker Şubesi Hesap Memuru Ali Rıza Efendi ise hırsızlık suçuyla hapishanede kalmaktadır.[55]

Bir diğer örnek Elbistan kazası hapishanesinde yaşanan bir firar olayıdır. Kaçan 17 mahkûmdan bazıları Hasan Hacı çetesine mensup eşkıya Ağcaşarlı Uzun Hasan oğlu İbrahim, Mislab Karyeli İmam Hüseyin oğlu İbrahim ve gasptan tutuklu Mehmet Çavuş olarak sıralanmıştır.[56] Aynı hapishaneden firar ederken yakalanan bir başka mahkûm da Çiftlik Karyeli Taşooğlu Veyis isimli kişidir. [57] Pazarcık kazası hapishanesi için hazırlanan cetvel içerisindeki suçlara bakıldığında 5 kişi sirkat, 3 kişi rüşvet, 3 kişi fiil-i şenni yani ırza geçme, 2 kişi gasp, 2 kişi ise darp ve cerh yani birilerini darp edip yaralama suçlarından hapishanede kalmaktadırlar. [58]

Genel itibariyle değerlendirilecek olursa Maraş Sancağı ve kazalarındaki hapishanelerde kalan tutuklu ve hükümlülerin suçları; cinayet, gasp, ırza geçme, darp, yaralama, rüşvet, hırsızlık ve eşkıyalık olarak sıralanabilir.

Maraş Sancağı Hapishanelerinde Yaşanan Bazı Olaylar

Bu başlık altında belgelerden çıkan içeriklerin sınıflandırılarak hapishanelerde yaşanan birtakım olaylara değinilmiştir. Bu suretle hapishanedeki ortam hakkında daha ayrıntılı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Örneğin 4 Mayıs 1864 tarihinde 46 mahpusun 15 zaptiyeye saldırarak kapıları kırıp kaçtığı ve takip sonrası 22 kişinin yakalandığı bildirilmiştir. Üstelik bu firarda dahli bulunan personel hakkında da bir tahkikat başlatıldığını ifade eden belge Maraş Mutasarrıfı tarafından Sadarete yazılmıştır. [59] Hınçak Komitesi'ne mensup oldukları bildirilen iki kişinin Zeytun'a geldiği anlatılan belgede Gürünlü İskender ile Bagos isimli şahısların askerler tarafından tutuklandığı ve Maraş'ta bulunan mahkeme tarafından da tutuklama kararı verilmiştir. [60]

Bir başka belgede İtalya Sefaretinden dönemin Sadrazamı Rıfat Paşa'ya gönderilen bir yazıyla ilgilidir. Öncelikle Hariciye Nezareti'ne sorulan iddiaya göre affedildikleri halde Maraş Hapishanesi'nde zorla tutulan ve her gün ölen Hristiyanlarla ilgilidir. Hapishane yetkilileri bu iddianın geçersiz olduğunu hapishanede aftan yararlanan mahkûm bulunmadığını ve tifo salgını nedeniyle ölen mahkumlar olduğunu anlatmıştır.[61]

Bir başka firar olayı da 1913 yılında gerçekleşmiştir. Halep Vilayetinden Vali Vekili Vefik tarafından kaleme alınan yazıda Maraş Hapishanesi'nden 7 mahkûmun firar ettiği ancak yapılan takip neticesinde hepsinin yakalandığı, bu firar olayında hatası bulunan memurlar için de gereken muamelenin yapıldığı bilgisi yer almaktadır.[62]

12 Ağustos 1918 tarihindeki firar olayı ise Maraş'ın Elbistan kazası hapishanesinde yaşanmıştır. Buna göre 17 mahkûmun hapishane duvarı delerek firar etmişlerdir. Takip edilen firarilerden Hasan Hacı çetesine mensup eşkıya Ağcaşarlı Uzun Hasan oğlu İbrahim, Mislab Karyeli İmam Hüseyin oğlu İbrahim ve gasptan tutuklu Mehmet Çavuş yakalanmıştır.[63] Aynı hapishaneden firar ederken yakalanan bir başka mahkûm da Çiftlik Karyeli Taşooğlu Veyis isimli kişidir.[64]

Belgelere bakıldığında genel olarak muhtemelen bina koşullarından kaynaklanan sorunlar neticesi mahkumların firarlarıyla karşılaşılmıştır. Duvarların delinmesi suretiyle yaşanan firarlarda bir başka problem olarak karşımıza çıkan unsur hapishane çalışanlarının bu firarlara dahil olması söz

[54] BOA. DH. MUI. 137/23/1,2 (H. 24 Rebiü'l-ahir 1328, M. 5 Mayıs 1910)
[55] CCA. Kararlar Daire Başkanlığı 17/80/14 (H.9 Cemaziye'l-ahir 1344, M. 23 Aralık 1925)
[56] BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 42/40/1(H. 5 Zilkade 1336, M. 12 Ağustos 1918)
[57] BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 43/38/1(H. 29 Zilkade 1336, M. 5 Eylül 1918)
[58] BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/2 (H. 24 Şevval 1335, M. 13 Ağustos 1917)
[59] BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)
[60] BOA. DH. TMIK. M. 39/36/3 (H. 21 Rebiü'l-ahir 1315, M. 19 Eylül 1897)
[61] BOA. HR.TH. 176/82/1 (H. 12 Muharrem 1314, M. 23 Haziran 1896)
[62] BOA. DH. EUM. EMN. 17/14/1 (H. 24 Safer 1331, M. 2 Şubat 1913)
[63] BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 42/40/1(H. 5 Zilkade 1336, M. 12 Ağustos 1918)
[64] BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 43/38/1(H. 29 Zilkade 1336, M. 5 Eylül 1918)

konusudur. Ancak yapılan aramalar ve tahkikatlarla çoğunlukla firariler yakalandığı gibi suça dahil olan memurlar da cezalandırılmıştır.

Maraş Sancağı Hapishanelerinde Kalan Mahkumların Talep ve Şikayetleri

Hapishanelerle ilgili belgelerde bir başka başlığı da mahkumların taleplerini ve şikayetlerini oluşturmaktadır. Çoğunluğunu af talebinin oluşturduğu bu istekler bazen olumlu bazen olumsuz neticelendirilmiştir. Örneğin 19 Kasım 1879 tarihinde ise Zeytun olayından dolayı Maraş Hapishanesi'nde kalırken affa mazhar olan mahkumların tahliye emri Sait Paşa tarafından yazılmıştır. Buna karşılık mahkumların ruhani liderleri teşekkür etmişlerdir. Ayrıca Ermenilerin Halep Temsilcisi Dimityos'un da saraya teşekkürlerini ileten bir yazı göndermiştir.[65]

Mahkumların işlediği suçlar başlığı altında da suçunu ifade ettiğimiz Molla Dede isimli şahsın dilekçesine yer verdiği belgede bu kişi Maraş Adliye Müstantıkı Beyazıtzade Süleyman Bey'in kendisini iftirayla hapsettirdiğini sonra da kendisine ait arazisini zabt ettiğini iddia etmiştir.[66] Aynı konuyla ilgili bir başka dilekçede Molla Dede'nin eşi Ayşe'den gelmiştir. Ayşe Hanım eşinin haksız yere hapis yatırıldığı ve bu hapishane koşulları yüzünden hastalık sahibi olduğunu anlatmıştır.[67] Dahiliye Nezaretine hapishaneden konunun araştırılmasını istemesi üzerine [68] Molla Dede'nin gerçekten iftiraya uğradığı ve nihayetinde de hapishanede vefat ettiği, iftira eden Süleyman Bey hakkında gerekenin yapılması istenmiştir.[69] Görüldüğü üzere devlet taşrada herhangi bir devlet memurunun hatası olabilecek durumlar üzerine hemen eğilmiş ve mağduriyeti gidermeye çalışmıştır. Ayrıca iki belgenin tarihleri incelendiğinde şikâyetin hemen ardından çok kısa sürede gelen tahkik edilme kararı ile devletin konuyla bilhassa ve ivedilikle ilgilendiği anlaşılmaktadır.

5 Ekim 1898 tarihinde esasen devlet memuru olan Yanyalı Nazım Bey birini öldürmek suçundan Maraş Hapishanesi'nde kalmaktadır. Nazım'ın 1.000 kuruşluk maaşı devlet hazinesine aktarılarak başka bir memura tahsis edilmiştir. Devlet memuru olduğu anlaşılan Nazım Bey'in mahkûm olmasından dolayı maaşı ödenmemektedir. Belgenin devamında onun yerine atanan kişi olan Macid Bey için bu maaşın tahsis edilmesi ve kendisine ödenmesi için bir talep söz konusudur. Talebe cevaben Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemine nakledilen Macid Bey'e bu maaşın ödenmesi hususunda emir yazılmıştır.[70]

3 Mayıs 1901 tarihinde ise Bulgaristan Kapı Kethüdalığından Dahiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bulgaristan ahalisinden Dimitri Maryof Petrof'un Maraş'ta yanlışlıkla 5 seneye mahkûm olarak tutuklu bulunduğu iddia edilmiştir. Ancak hapishane mahkumiyetin temyiz mahkemesince de onaylandığını dolayısıyla bir yanlışlık olmadığını bildirmiştir.[71] Aynı yıl 5er sene kalebend cezası ile mahkûm bulunan 4 kişinin bu hapishanede kalmalarının uygun olmadığını bildiren yetkililer nereye nakletmeleri gerektiğini Sadarete sormuşlardır. Sadaret Dahiliye Nezaretinden görüş sorarak uygun olan talebin yerine getirilmesini istemiştir.[72]

19 Temmuz 1901 tarihli belgedeki içeriğin oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Bu suretle Maraş Hapishanesi'nde 6 Ermeni mahkûmun iddiasına göre gardiyanlar rüşvet almaktadır. Artık bunu karşılayacak halleri kalmadığından şikâyet eden bu mahkumlar darp edildikleri, hakarete uğradıkları hatta kanuna aykırı biçimde zincire vurulduklarını ifade etmişlerdir. Mahkumların Patrikhaneye ilettikleri şikayetler üzerine gardiyanlar hakkında tahkikat bekleyen Patrikhane Maraş Mutasarrıflığı ve Dahiliye Nezareti ile yazışmıştır. Mutasarrıflık ise Patrikhaneye mahkumlar arası çıkan arbededen dolayı bunların zincire vurulduğu ve daha sonra olay kapanınca zincirlerini çıkardıklarını anlatmıştır. Ancak Mutasarrıflık, Patrikhane ile direkt olarak yazışmış olmalarından dolayı nezaretin uyarılarından kurtulamamıştır. Nihayetinde olaya dahil olan Müslüman Gayrimüslim ayırt etmeksizin zincir cezası alan mahkumların olduğu ifade edilerek haksızlık yapılmadığı ayrıca Patrikhaneye nezaketen cevap

[65] BOA. Y. A. HUS. 162/125/1,3 (H. 4 Zilhicce 1296, M. 19 Kasım 1879)
[66] BOA. DH. MKT. 1654/20/1(H. 8 Muharrem 1307, M. 4 Eylül 1889)
[67] BOA. DH. MKT. 1698/83/1 (H. 22 Cemaziye'l-ahir 1307, M. 13 Şubat 1890)
[68] BOA.DH.MKT. 1659/48/1(H. 23 Muharrem 1307, M. 19 Eylül 1889)
[69] BOA. DH. MKT.1692/135/1 (H. 5 Cemaziye'l-ahir 1307, M. 27 Ocak 1890)
[70] BEO. 1211/90790/1 (H.19 Cemaziye'l-evvel 1316, M. 5 Ekim 1898)
[71] BOA. DH. TMIK. M. 103/37/3 (H. 14 Muharrem 1319, M. 3 Mayıs 1901)
[72] BOA. DH. TMIK. M. 103/58/1,2 (23 Zilhicce 1318, 13 Nisan 1901)

yazıldığı izah edilmiştir. Hatta konuya ilişkin bir yazı da mahalli Jandarma Binbaşılığından gönderilmiştir.[73] 1910 tarihinde Adana'da yaşanan hadiseden dolayı af çıkarıldığı ancak sadece 6 yıldan az mahkumiyeti olanların affedildiği görülmektedir. Maraş Hapishanesi'nde kalan mahkumlardan Haydar ve arkadaşları dilekçe ile af talebinde bulunmuşlarsa da mahkumiyetlerinin 10 ve daha fazla olduğu anlaşılmış ve talepleri reddedilmiştir.[74]

Yine aynı yıl Adana'da yaşanan hadiseden dolayı Yağcı Sevik'in oğlu Bagos'u katletmekten 15 yıl hapse mahkûm edilen Bostancı Mahallesinden Fatmalıoğlu Mustafa Maraş Hapishanesi'nde kaldığını ancak acınacak halde olduğundan padişaha şahsi dilekçe ile hem delillerin hem şahitlerin yetersiz olduğunu iddia ederek af talebinde bulunmuştur. Aynı şekilde Kısacıkoğlu Hempar'ın katli suçuyla Fatmalıoğlu Derviş'in de affedilmek istediği yazışmadan kardeş oldukları tahmin edilen iki suçlunun da doğrudan padişaha arz eden evraklarının reddedildiği anlaşılmaktadır.[75] Bu yıl içerisinde İbiş ve bazı diğer mahkumların Meclis-i Mebusan'a af talebinde bulundukları görülmektedir. Dahiliye Nezareti'nden Meclise sunulmak üzere Harbiye Nezareti'ne iletilen konu üzerine söz konusu mahkumların Divan-ı harp tutuklusu olmaları nedeniyle bu mahkemenin temyizi söz konusu olmadığından ancak padişahın irade-i seniyyesi ile aflarının mümkün olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla Harbiye Nezareti bu dairece bir muamelenin mümkün olmadığını ve affedilemeyeceklerini bildirmiştir.[76]

1915 tarihli belge Ermeni olaylarının yaşandığı dönemi işaret eder niteliktedir. Buna göre Maraş Hapishanesi'nde kalan Ermeni mahkumların genel af ilan edilmesine rağmen tahliye edilmedikleri hatta zorla tutuldukları ve içlerinde ölenlerin olduğu iddialarını içermektedir. Bu şikayetlere karşılık Halep Vilayetinden gelen yazıda doktor raporları beyan edilerek ölen mahkumların normal koşullarda ecelleri ile öldükleri ve hapishanede kalan Ermenilerin suçlarını içeren evrakların da gönderildiği dolayısıyla affa mazhar olamayacakları ifade edilmiştir.[77]

22 Haziran 1910 tarihli belgede[78] Meclis-i Mebusan'a başvurulan yazı ile Maraş Hapishanesi'nde mahpus olan İbiş vesaire şahısların affı istenmektedir. Bu arzuhale cevaben istenilen affın kanuna uygun olmadığı ve bu talebin reddedildiğine dair yazı gönderilmiştir. Elbette ki her isteyeni affetmek mümkün değildir. Ancak kişilerin kanunen cezasını çekmişse ve ıslah olduğundan emin olunduktan sonra böyle bir karara varılabilmektedir.

1910 tarihli bir başka belgede aynı hapishane içerisinde daha önce affedilen mahpusları örnek göstermek suretiyle kalan mahpusların da aynı aftan yararlanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu arzuhale cevaben gönderilen yazıda daha önce affedilen mahpuslardan sadece altı yıla kadar mahkûm edilmiş olanların bu affa nail oldukları, kalanlar için yapılabilecek herhangi bir muamele bulunmadığını belirten ifadelere yer verilmiştir. Bundan anlaşılan da devletin adaleti sağlamak amacıyla kişilerin mahpus kaldıkları sürelere dikkat ettiği ve buna istinaden de infazın devamı ya da affına yönelik kararlar verdiği görülmüştür.[79]

20 Kasım 1910 tarihli ve üç farklı evraktan oluşan belgede de yine ilginç bir af talebi ve devletin buna cevabı karşımıza çıkmıştır. Belgeye göre; Maraş Sancağı Bidayet Mahkemesi tarafından tevkif edilen Bıçuoğlu Ali adlı şahsın suçu fezahat-i lisaniyeden diye başlamakta ve muhtemelen devlete karşı gelen asilerin davrandığı gibi uygunsuz söz söylemek suretiyle tutuklu durumdadır. Kişi affını talep etmekte ancak bunu hak edip etmediği hususunda tetkik yapılması bilhassa merkez tarafından istenmiştir. Üç farklı evrak içerisinde ismi geçen Bıçuoğlu Ali'nin ve diğer şahısların bir seneye yakın bir zamandır mahpus bulundukları, herhangi bir uygunsuz davranışlarının olmadığı beyan edilmiş ve buna binaen de tahliyeleri için talepte bulunulmuştur. Bilhassa Bıçuoğlu Ali'nin affı için şahitlerin dinlenmesi kararı alınmış ve şahitler de belge içerisinde isim isim yer almıştır.[80] Şahitlerin huzurunda ve mahkemece verilecek kararın uygulanacağı anlaşılan bu belgede kişinin tahliyesi ile ilgili bir bilgi

[73] BOA. DH. TMIK. M. 114/2/2,3,4,5,6,7 (H. 2 Rebiü'l-ahir 1319, M. 19 Temmuz 1901)
[74]BOA. DH. MUI. 121/11/1 (H.4 Şaban 1328, M.11 Ağustos 1910)
[75]BOA. DH. MUI. 137/23/1,2 (H. 24 Rebiü'l-ahir 1328, M. 5 Mayıs 1910)
[76]BOA. DH. MUİ. 91/1/53/1,2 (H. 22 Rebiü'l-ahir 1328, M. 3 Mayıs 1910)
[77] BOA. DH. TMIK. M. 9/5/1. (H. 22 Şaban 1333, M. 5 Temmuz 1915)
[78]BOA. DH. MUİ. 91/1/53/1,2 (H. 22 Rebiü'l-ahir 1328, M. 3 Mayıs 1910)
[79]BOA. DH. MUI. 121/11/1,2,3 (H.4 Şaban 1328, M.11 Ağustos 1910)
[80] BOA. BEO.3835/287565/2,3,4 (H. 17 Zilhicce 1328, M. 20 Aralık 1910)

bulunmasa da son derece ayrıntılı bir şekilde tetkikinin istenmesi son derece önemlidir. Zira devlet ne olursa olsun adaleti tesis etmeyi birinci vazifesi olarak görmüş ve buna istinaden kararlar almıştır.

23 Aralık 1925 tarihli belge T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'nda yer almaktadır ve Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nden yazılmıştır. Belgeye göre hırsızlık suçu sabit görülen ve 1 seneden beri Maraş Hapishanesi'nde tutuklu bulunan Süleymanlı Kazası Ahz-ı Asker Şubesi Hesap Memuru Ali Rıza Efendi'nin maluliyeti nedeniyle mahalli hükümet tabibinin raporu ile vilayet meclisinden de verilen mazbata ile kalan cezasının affedilmesi ve bu affın Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 42. Maddesine binaen yapılması istenmiştir. Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülen konu neticesinde Ali Rıza Efendi'nin affedilmesi kararı kabul edilmiştir. Belgenin sonunda dönemin Bakanalar Kurulu'nun imzaları yer almaktadır. (İmzalar: Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal, Hariciye Vekaleti Vekili M. Esat, Dahiliye Vekili M. Cemil, Bahriye Vekili İhsan, Müdafaa-i Milliye Vekili (Hasta), Adliye Vekili M. Esat, Başvekil İsmet, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Doktor Refik, Ticaret Vekili A. Cenani, Ziraat Vekaleti Vekili M. Cemil, Nafia Vekaleti Vekili A. Cenani, Maarif Vekili M Necati, Maliye Vekili H. Hüsnü) [81]

Belgelerden hareketle Müslüman-Gayrimüslüm, Türk-Ermeni, vatandaş-devlet memuru gibi farklı din, ırk ve statüde mahkûmun hapishanede bulunduğu görülmüştür. Dikkat çeken ayrıntı herkesin hakkını aramak için dilekçe yazabilmesi ve kim olursa olsun şikayetine binaen konunun ayrıntılı olarak araştırılması ve adaletin temini amacıyla özen gösterildiğidir. Maraş Hapishanesi'nde kalan mahpusların genel olarak şikâyeti tahliye talebi ya da af dilemeleri biçimindedir. Belgelerde bilhassa rastlanan bu arzuhal niteliğindeki yazılar hemen devlet tarafından cevaplanmak suretiyle hak edenler affa mahzar olurken, bazılarının yer değiştirme ya da farklı çözüm yolları ile yanıtlanmıştır.

SONUÇ

Tanzimat, Osmanlı Devleti için her alanda değişimin sergilendiği bir döneme işaret eder. Bu dönemde, Osmanlı'da hukuk, cezalandırma ve cezaların infazı hususunda yeniden yapılandırma yaşandığı anlaşılmaktadır. Hapishane daha evvel kurumsal kimliğe sahip bir yapı olmaktan uzak, mahkumların zindan, kale ve mahbes gibi isimlerle anılan yerlerde gözetim altında bulundurularak cezalarının infazını bekliyorlardı. Tanzimat'ın ilanı ile değişen uygulamalar ile hapishanelerin bina, personel, koşul ve kurallar açısından bir standart getirme zorunluluğu devletin gündemine yerleşse de tüm hapishanelerin istenilen seviyede tesis edildiğini söylemek iddialı olacaktır. Zira incelenen literatür kaynaklarında çalışma alanı olarak belirlenen hemen tüm hapishanelerde koşullar aynıdır. İlk olarak merkezde İstanbul'da, taşrada Sinop'ta kurulmasına karar verilen hapishanelerin zaman içerisinde Anadolu'daki bazı vilayet ve sancaklarda tesis edilmeye başlanmıştır.

Hukuki düzenlemeler açısından bakıldığında 1840, 1851, 1858 yıllarında çıkarılan Ceza Kanunnameleri ve 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi ile mevzuatın oluşturulması için adımlar atıldığı görülmektedir. Bilhassa Hapishaneler Nizamnamesinin hapishanelerin standart hale getirilmesi için gereken kuralları belirlerken aynı zamanda yeni kurulacak hapishaneler açısından da bir rehber niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Çalışmanın ekseni olarak Maraş Sancağı ve bu sancağa bağlı olan Elbistan, Pazarcık, Süleymanlı ve Göksun hapishaneleri belirlenmiştir. Bu sancakta bulunan bir merkez ve dört kaza hapishanesi memur, mahkûm ve mekanları açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu suretle Maraş Merkez Hapishanesi'nin diğer kaza hapishanelerine göre daha kalabalık olduğu görülmektedir. Sancağın merkez hapishanesinin yetersiz bina ve personel koşulları sürekli dile getirilerek çeşitli düzenlemeler yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak çoğunlukla Ermeni olayları ve I. Dünya Savaşı yıllarına denk gelen tarihler nedeniyle devletin hapishanenin durumunu iyileştirmeye gidebilmesi olanaksız kalmıştır. Hükümet binasının içerisinde birkaç odadan ibaret olan bu hapishanenin tamirat ya da yeni bir bina inşa edilmesi hususundaki talepleri karşılanmamıştır. Aynı şekilde kazalarda yer alan hapishanelerin de bina koşullarının yetersizliği isyan ve firar gibi olaylarla neticelenen sonuçlar doğurmuştur.

Kadınlara özel bir hapishane ve hastane eksikliği dile getirilmiş bina kiralamak suretiyle geçici çözümlerle meseleler halledilmeye çalışılmıştır. Mahkumlar açısından değerlendirildiğinde binaların

[81] BCA. Kararlar Daire Başkanlığı 17/80/14 (H.9 Cemaziye'l-ahir 1344, M. 23 Aralık 1925)

havasız, nemli, dar ve mahkûm sayısına yeterli olmadığı söylenebilir. Sıklıkla iftira, haksız yere hapis yatma, memurların rüşvet alması ve sağlık sorunları gibi farklı problemleri nedeniyle mahkumların dilekçeler yazarak haklarını aramaya çalıştıkları görülmektedir. Sayısal anlamda bakıldığında 1 Temmuz 1917 tarihli cetvel verilerine göre Maraş Sancağı hapishanelerinde toplam 170 erkek, 6 kadın tutuklu ve 132 erkek 6 kadın hükümlü olarak kalmaktadır. Genel olarak suçları adam öldürme, gasp, yaralama, darp, rüşvet, ırza geçme, hırsızlık ve eşkıyalık olarak sıralanabilir.

Maraş Sancağı'nda bulunan toplam beş hapishanenin verilerinin incelendiği bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nde henüz emekleme aşamasında bulunan ceza infaz kurumlarının durumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Genel olarak Osmanlı'da hapishanelerin durumu pek iç açıcı görünmese de kurumsallaşma adına adımlar atılması için çaba harcandığı ifade edilebilir. Konjonktürel olarak talihsiz bir döneme denk gelmesi nedeniyle bütçe ve denetim açısından yetersizliklerin hapishaneleri standartlaştırmanın önündeki en önemli engel olduğu iddiası yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Akman, M. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması,* Eren Yayıncılık.

Aydın, M. A. (2017). *Osmanlı Aile Hukuku,* Klasik Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1993). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*Ceza*, (s. 470-478). TDV Yayınevi.

Bardakoğlu, A. (1997). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde *Hapis*, (s. 54-64). TDV Yayınevi.

Buzpınar, T. (2006). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde *Nakîbüleşraf,* (s. 322-324). TDV Yayınevi.

Berkes, N. (2005). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları.

Demirtaş, M. (2010). *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Yayınevi.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi.

Gündüz, T. (2001). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisiiçinde *Kahramanmaraş,* (s.192-196). TDV Yayınevi.

İnalcık, H. (2015). Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)içinde *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2010). *Osmanlılar (Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler),* Timaş Yayınları

İnalcık, H.-Seyitdanlıoğlu, M. (2015). *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),* Türkiye İş Bankası Yayınları.

İpşirli, M. (2003). "Lakap", *TDVİA*, C.27, TDV Yayınevi.

İşbilir, Ö. (2006). Zindanlar ve Mahkûmlar içinde *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Limni Kalebentleri,* (s. 48-56). (Ed. Emine GÜRSOY NASKALİ-Hilal Oytun ALTUN,), Babil Yayınları.

Orat, J. A- Çelik, F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S:7, (s. 73-95), (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2017). *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı,* Kronik Kitap.

Öztop, F. (2014). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Aydın Vilayeti'nde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)", (Yayımlanmış Doktora Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, II, III, MEB Yayınevi.

Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler),* Kapı Yayınları.

Uyanık, M. Z. (2017). *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane,* Hikmetevi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* TTK Basımevi.

Yıldız, G. (2012). *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908),* Kitabevi Yayınları.

II. ARŞİV BELGELERİ

BOA. MVL. 676/32/1

BOA. A.] MKT. MHM. 461/15/2

BOA. İ.DH. 672/1,2

BOA. İ.DH.741/60618

BOA. DH. MKT.364/37/2

BOA. DH. TMIK. S. 13/13/1,2,3-1, 3-3.

BOA. DH. TMIK. S. 56/9/1,2

BOA. DH. MKT. 2808/10//1,3

BOA. ML. EEM. 1048/10/1-6

BOA. DH. MB. HPS. 44/438/1

BOA.DH.MB.HPS. 8/67/1, 2-1, 2-2, 3, 4-1, 4-2, 5, 6

BOA. DH. MB. HPS. 45/16/1

BOA. DH. MB. HPS. 43/47/1, 2-1, 2-2

BOA. DH.MB.HPS. 61/34/1, 2-1, 2-2, 3

BOA. DH.MB.HPS. 63/40/1,2

BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/1,2,3,4,5

BOA.Y.A. HUS. 162/125/1,3

BOA. DH. MKT. 1654/20/1

BOA.DH.MKT. 1659/48/1

BOA. DH. MKT. 1698/83/1

BOA. DH. MKT.1692/135/1

BOA. HR.TH. 176/82/1

BOA. DH. TMIK. M. 39/36/3

BEO. 1211/90790/1

BOA. DH. TMIK. M. 103/37/3

BOA. DH. TMIK. M. 103/58/1,2

BOA. DH. TMIK. M. 114/2/2,3,4,5,6,7

BOA. DH. MUI. 121/11/1

BOA. DH. MUI. 137/23/1,2

BOA. DH. MUİ. 91/1/53/1,2

BOA. DH. EUM. EMN. 17/14/1

BOA. DH. TMIK. M. 9/5/1

BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 42/40/1

BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 43/38/1

BCA. KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI 17/80/14

BOA. A.] MKT.653/10/2,4,5,6

BOA: Y.A.HUS.162/125/1,2,3

BOA. DH. MKT. 302/58/1

BOA. DH.MKT. 2487/130/1

BOA. DH. İD. 27/16/1, 2-1, 2-2, 3-1, 3-2

BOA. DH. MB. HPS. 144/59/1

BOA. DH.MB.HPS. 85/39/1,2

BOA. DH. MB. HPS. 90/70/2

BOA. DH. MUİ. 91/1/53/1,2

BOA. DH. MUI. 121/11/1,2,3

BOA. BEO.3835/287565/2,3,4

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türk-İskandinav Halkları İlişkilerinin Tarihi: Nereden ve Nasıl Başlanmalı?

The History of Turkish-Scandinavian Relations: Where and How to Begin?

Selim KARAGÖZ
Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
selimkaragoz@aksaray.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-7044-4027

Öz: Bu makale, Geç Antik Çağ ve Erken Orta Çağ'da Türk ve İskandinav halkları arasındaki ilişkilerin tarihsel kökenlerini ele alarak, bu etkileşimlerin Doğu ve Kuzey Avrupa'nın sosyo-kültürel yapısını nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Hunların Gotlarla ilk temasından başlayarak, Türk-İskandinav ilişkilerinin Viking Çağı'nda Hazarlar, Peçenekler ve İdil (Volga) Bulgarları gibi Türk topluluklarıyla genişlediği gösterilmiştir. Hunların liderlik anlayışı, sanatsal motifleri ve savaş teknolojileri, başta Danimarka olmak üzere İskandinavya üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. İskandinavya'da bulunan arkeolojik bulgular, genetik izler ve İskandinav sagalarındaki anlatılar, bu ilişkilerin hem kültürel hem de siyasi boyutlarını göstermektedir. Vikingler, ticaret yolları üzerinden Türk halklarıyla yoğun bir ekonomik ve kültürel etkileşim geliştirmiştir. Türk-İskandinav ilişkilerinin başlangıcının "en geç" Hunlar dönemiyle tarihlendirilmesi gerektiğini savunan makale, bu etkileşimlerin bölgesel sınırların ötesine geçerek kültürel ve siyasi dönüşümlere yön verdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hunlar, Gotlar, İskandinavya, İskandinavlar, Vikingler.

Abstract: This article examines the historical origins of relations between Turkish and Scandinavian peoples during Late Antiquity and the Early Middle Ages, highlighting how these interactions shaped the socio-cultural landscape of Eastern and Northern Europe. Beginning with the Huns' first contact with the Goths, it demonstrates how Turkish-Scandinavian relations expanded during the Viking Age to include Turkish communities such as the Khazars, Pechenegs, and İdil Bulgars. The leadership practices, artistic motifs, and military technologies introduced by the Huns left lasting impressions on the Goths and Scandinavian societies. Archaeological findings in Scandinavia, genetic traces, and narratives from Scandinavian sagas emphasize the cultural and political dimensions of these interactions. The Vikings established intense economic and cultural exchanges with Turkish peoples through trade routes. Arguing that the origins of Turkish-Scandinavian relations should be dated back to at least the "Hunnic period", the article highlights the transregional and transformative impact of these connections on cultural and political landscapes.

Keywords: The Huns, The Goths, Scandinavia, Scandinavians, Vikings.

GİRİŞ

Viking Çağı (kabaca 9-11. yüzyıllar) olarak adlandırılan dönemde, İskandinav halklarının Hazarlar, Peçenekler ve İdil Bulgarları gibi Karadeniz'in kuzeyindeki Türk halklarıyla yoğun ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Ancak Türk halklarıyla İskandinav halklarının kökenleri, Hunların Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyetine ya da daha sonra Hunların bugünkü Danimarka toprakları başta olmak üzere İskandinavya'daki varlıklarına kadar uzanmaktadır. Hunların bölgedeki etkisi, sadece yerel halkların siyasi ve askeri düzenlerini değil, aynı zamanda kimliklerini ve kültürel pratiklerini de

Geliş Tarihi:22.01.2025 *Kabul Tarihi:09.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Karagöz, S. (2025). Türk-İskandinav halkları ilişkilerinin tarihi: Nereden ve nasıl başlanmalı?. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 383-400. Doi: 10.33437/ksusbd.1624802

dönüştürmüştür. İskandinav halklarının Hun etkisiyle başlayan bu etkileşimleri, Viking Çağı boyunca daha kapsamlı bir hâl almış ve güneyde Karadeniz ile kuzeyde Baltık sahası arasında güçlü bağlar kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, Türk-İskandinav halkları arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamını yeniden değerlendirerek, bu etkileşimlerin bölgesel ve küresel tarih yazımındaki önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Yazılı kaynaklar, arkeolojik bulgular ve modern genetik veriler üzerinden çok yönlü bir inceleme sunularak, bu tarihsel bağların Erken Orta Çağ'dan itibaren nasıl şekillendiği ve Viking Çağı'nda nasıl doruğa ulaştığı detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

YÖNTEM

Çalışma, Türk-İskandinav ilişkilerini tarihsel, kültürel ve siyasi kökenlerini ele almayı amaçlamıştır. Yöntemsel olarak hem nitel tarihsel analiz hem de disiplinlerarası karşılaştırmalı kaynak incelemesi temel alınmıştır. Çalışmada kullanılan kaynaklar üç ana grupta toplanmıştır. Birincil yazılı kaynaklar arasında İslam dünyası kaynakları, Latin kronikleri, İskandinav sagaları ve Rus yıllıkları yer almakta olup, bu metinler hem kronolojik bir düzen içinde hem de içeriksel benzerliklerine göre gruplandırılarak karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Arkeolojik ve antropolojik veriler ise çeşitli maddi kültür unsurlarına odaklanmakta; ayrıca genetik analizler ile gömü adetleri üzerinden kültürel temasları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Üçüncü grup olan ikincil kaynaklar, çağdaş tarih yazımına ait monografiler, akademik makaleler ve arkeolojik raporları içermektedir. Tüm kaynaklar, tarihsel ve ideolojik bağlamları göz önünde bulundurularak ele alınmış; özellikle birincil kaynaklardaki yazar niyetleri ve epistemolojik önyargılar dikkatle çözümlenmiştir. Araştırma süreci boyunca tarihsel olaylar yalnızca kronolojik bir dizge içinde değil, bölgesel ve tematik olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türk halklarının İskandinav grupları üzerindeki etkileri, çoklu etkileşim kuramı ile kültürel aktarım teorileri temelinde analiz edilmiştir. Hem İskandinav hem de Türk kaynaklarının büyük ölçüde dışsal ve yabancı gözlemlerle aktarılmış olması, eleştirel kaynak okuma yönteminin kullanılmasını zorunlu kılmış; bu doğrultuda metinlerdeki etnosentrik anlatı öğeleri ile tarihsel olgular arasındaki fark titizlikle ayırt edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırma, doğrudan tarihsel aktörlerle değil; tarihsel metinler, arkeolojik eserler ve kültürel veriler üzerinden gerçekleştirildiği için klasik anlamda bir çalışma grubu içermemektedir. Bununla birlikte, analiz edilen tarihsel gruplar ve aktörler bu çalışmanın dolaylı "çalışma grubu" niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışma üç ana tarihsel grubu kapsamaktadır: Viking Çağı ve öncesindeki İskandinav toplumları (özellikle Gotlar, Viking Ruslar, Danlar ve Norveçliler), erken Orta Çağ Türk halkları (başta Hunlar, Hazarlar, Peçenekler ve İdil Bulgarları), ve bu iki grup arasındaki etkileşim alanında yer alan üçüncü aktörler (Doğu Slav toplulukları, Bizans, Arap tüccar ve elçileri gibi). Çalışmada, bu tarihsel grupların hem kendi iç dinamikleri hem de birbirleriyle olan temas noktaları ele alınmıştır. Özellikle Hunların Gotlar üzerindeki kültürel ve siyasi etkileri ile Hazarların İskandinav dünyasıyla ticaret, dil ve yönetim sistemi üzerinden kurduğu ilişkiler, çalışma grubunun temel etkileşim alanlarını oluşturmuştur. Genetik çalışmalar, gömü adetleri, yazılı anlatılar ve sanat üretimi gibi farklı veri setleri, bu tarihsel toplulukların karşılıklı etkileşim düzeyini ortaya koymak adına birlikte değerlendirilmiştir. Böylelikle, klasik anlamda bir katılımcı kitlesi yerine, tarihsel kaynaklar üzerinden yeniden inşa edilen "tarihsel aktörler grubu" bu çalışmanın temel inceleme nesnesi olarak konumlandırılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama süreci, tarihsel metinlerin incelenmesi, arkeolojik bulguların değerlendirilmesi ve kültürel verilerin analizine dayanmaktadır. Çalışma, hem yazılı hem de maddi kültür kaynakları üzerinden gerçekleştirilmiştir ve bu sayede çok disiplinli bir yaklaşımla veri toplama gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ana veri setini, dönemin birincil yazılı kaynakları oluşturmuştur. Çalışma, dönemin kültürel izlerini yansıtan arkeolojik bulguları da kapsamaktadır. Modern DNA verileri, bu etkileşimlerin biyolojik izlerini tespit etmek adına kullanılmıştır. Hunlar, Peçenekler, Hazarlar ve İdil Bulgarları gibi toplulukların İskandinav halklarıyla genetik ilişkilerini izlemek için yapılan genetik analizler, bu halklar arasındaki etkileşimleri belirlemede önemli bir araç olmuştur. Çağdaş tarih yazımına ait monografiler, makaleler ve arkeolojik raporlar da veri toplama sürecine katkı sağlamıştır.

Bu ikincil kaynaklar, dönemin tarihsel bağlamını anlamak ve daha geniş bir perspektif geliştirmek için kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi, tarihsel verilerin yorumlanmasında ve kültürel etkileşimlerin anlaşılmasında önemli bir aşamadır. Bu çalışmada, farklı veri türleri arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri analiz etmek için hem nitel hem de nicel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Verilerin analizi üç ana aşamada gerçekleştirilmiştir: Tarihsel ve metin analizi, arkeolojik veri analizi ve ikinci literatür üzerinden karşılaştırmalı analiz.

Uygulama Süreci

Bu çalışmanın uygulama sürecinde, tarihsel, kültürel ve arkeolojik veriler toplanarak analiz edilmiştir. Bu süreçte kaynaklar toplanmış ve sınıflandırılmış, veriler incelenerek karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sonuçta ise veriler çözümlenmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Birincil yazılı kaynaklar, kültürel ve siyasal bağlamları doğrultusunda detaylı bir şekilde ele alınmış, arkeolojik ve antropolojik verilerle entegrasyonu sağlanmıştır. Arkeolojik bulguların tarihsel bağlamı göz önünde bulundurularak, Türk ve İskandinav halkları arasındaki kültürel etkileşimin izleri aranmıştır. Elde edilen veriler, tarihsel ve kültürel bağlamda çözümlemiş ve ortaya çıkan sonuçlar bir araya getirilerek yorumlanmıştır. Türk-İskandinav ilişkilerinin farklı düzeylerdeki etkileri –siyasi, kültürel, dini ve sosyal– detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu etkileşimlerin tarihsel yazımda nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir.

TÜRK-İSKANDİNAV İLİŞKİLERİNİN MUHTEMEL KÖKENLERİ

Tarih bilimi, çeşitli disiplinlerden elde edilen arkeolojik, filolojik-epigrafik ve etnolojik verilerle, Geç Antik Çağ ve Erken Orta Çağ'da Doğu Avrupa coğrafyasında etkili olmuş Gotlar, Hunlar, Avarlar, çeşitli Fin halkları ve hatta Slavların kökenleri, göç yolları ve anavatanları hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir (Karadeniz'in Kuzeyinde Geç Antik Çağ'da Gotların ve Türklerin varlığı ile ilgili bkz. (Curta, 2019:38). Özellikle tarihte Roma etkisinin zayıf ya da hiç olmadığı Tuna Nehri'nin kuzeyinden (İskandinavya da dâhil) Karadeniz'in kuzey sahası, Kuzey Kafkasya, İdil boyları ve Ural Dağları'na kadar uzanan sahada yaşayan halkların kökeni ve anavatanı meselesi, tarihte araştırılması zor konulardan olagelmiştir. Gelinen noktada genelde Slavların Doğu Avrupa'nın yerli halkları, Fin-Ugor halklarının Orta İdil-Urallar arasında tarihsel bir varlık gösterdiği fikrinde birleşilmiş olsa da Gotların kökenleri tartışmalarında hala iki keskin kutup mevcuttur denilebilir. Ancak Gotların İskandinavya kökenleri çoğunlukla kabul görür (Kozan, 2014: 33-55). Türk halklarının Doğu Avrupa'daki mevcudiyetinin ise genellikle Hunlarla ve Kavimler Göçü ile başladığı kabul edilmiştir. Ancak modern tarih çalışmaları, Türklerin İdil boyları, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyindeki varlıklarının çok öncelere dayandığını ortaya koymaktadır (Ancient DNA, 2022). Benzer şekilde, İskandinav kökenli halkların Doğu Avrupa'daki varlıkları, Gotlar, Vandallar ve Gepidler, Longobardlar gibi kavimlerle ilişkilendirilse de özellikle 21. yüzyıl tarihçiliğinde bu halkların kökenlerini diğer Hint-Avrupa halklarıyla beraber Yamnaya Kültürü gibi erken dönem bir döneme dayandırma eğilimi de mevcuttur (Margaryan vd., 2020: 34). Nitekim günümüzde yapılan genetik araştırmalar, İskandinav halklarının Yamnaya Kültürü'nden diğer Avrupa bölgelerine kıyasla daha fazla genetik miras taşıdığını göstermiştir (Haak vd., 2015).

Erken Orta Çağ halkları, kökenleri ile ilgili anlatıları genellikle klasik mitolojiden, Hristiyan gelenekten veya antik etnografiden etkilenerek şekillendirme eğilimindeydiler. Roma'nın yıkıldığı, Avrupa'da birçok günümüz halkının çekirdeğinin filizlendiği böylesine bir dönemde, birçok millet, kimliklerini meşrulaştırmak ve siyasi düzenlerini desteklemek amacıyla kökenlerini bir yerlere dayandırma ihtiyacı hissetmiştir (Pohl, 2018: 214). Köken anlatıları ile halklar, etnik kimliklerini inşa etmek ve geçmişlerini anlamlandırmaya çalışıyordu. İlginçtir ki; modern çağda da özellikle Fransız İhtilali'nden sonra uluslar, kökenlerini anlamak için tüm bu Orta Çağ anlatılarını yeniden yorumlanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren bu anlatılar, daha katı etnik ve dilsel birlik gayeleriyle ulusal tarih yazımında araçsallaştırılmıştır (Pohl, 2018: 198. Ayrıca bkz. Kozan, 2016: 99-110).

KAVİMLER GÖÇÜ'NÜN KESİŞEN YOLLARI: HUNLAR, GOTLAR, DOĞU AVRUPA VE İSKANDİNAVYA

Gotların Hunlarla ilk teması, MS 370'lerde Hunların Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara girişiyle başlamıştır (Zeren, 2021:110-138). MS 320'lerden Hunların gelişine kadar Gotlar, Roma

İmparatorluğu'nun Tuna boyları serhatlarındaki hâkim güç konumundaydılar (Heather, 2008a: 487). Bu süreçte Hunlar, Gotlar üzerinde büyük bir baskı uygulamış, özellikle Ostrogotların (Doğu Gotları) Hunlara boyun eğmesine ve Vizigotların (Batı Gotları) Roma İmparatorluğu'na göç etmesine neden olmuştur. Bu durum, Gotların yerleşim düzenini ve siyasi yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Gotlar, Hunlar tarafından yalnızca askeri bir tehdit olarak değil, aynı zamanda siyasi bir rakip olarak görülmüştür. Hunlar ve Gotlar arasındaki uzun soluklu mücadeleler dönem kaynaklarına ve destanlarına da yansımıştır (Tolkien, 1953: 141-163). Hunların Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyeti, Gotların bu bölgedeki güçlerini kaybetmelerine yol açmış, Hunlar, Gotlar üzerinde güçlü bir baskı kurmuş ve onların yer değiştirmesine neden olmuştur ancak bu süreç aynı zamanda kültürel ve ticari alışverişi de beraberinde getirmiştir. Hunların Gotlar üzerindeki etkisi, yalnızca askeri bir tehdit olarak değil, Got kimliğinin yeniden şekillenmesinde bir katalizör olarak da değerlendirilebilir. Örneğin Gotların Amal hanedanı, Hunlarla doğrudan ilişki kurmuş, hatta bazı Got liderlerinin Hun ordularında görev aldığı belirtilmiştir (Heather, 2008a: 491-492). Hunların liderlik anlayışı ve savaş stratejileri, Gotların sosyal yapısını ve askeri örgütlenmesini de etkilemiştir (Pohl, 2018: 201-202).

Gotların İskandinavya kökeni konusundaki tartışmaların merkezinde, Iordanes'in 6. yüzyılda yazdığı ve Gotların "Scandiarran" (İskandinavya) adındaki bir adadan geldiklerini öne süren anlatısı yer almaktadır. Iordanes, bu adayı "soğuk ve denizle çevrili kuzeyde bir yer" olarak tanımlar ve Gotların bu bölgeden ayrılarak Avrupa içlerine doğru nasıl yayıldığını aktarır (Üstün, 2007: 39). Ancak Iordanes'in anlatısının yaklaşık beş yüz yıllık bir sözlü geleneğe dayandığı ve siyasal bir bağlam içinde şekillendiği dikkate alındığında, bu iddiaların tarihsel gerçeklikten ziyade bir meşruiyet arayışının parçası olduğu da öne sürülmektedir. Iordanes'i ele alırken de birçok hususu göz önünde bulundurmak gerekir (Kaçar, 2018: 555). Iordanes, De Origine Actibusque Getarum'unda devamla İskandinavya (Scandia) bölgesinin coğrafyasından bahseder (Üstün, 2007: 42-43). Priscus ise bir anlatısında Attila'nın "Okyanus ötesindeki (üzerindeki) adalarda bile" hüküm sürdüğünü aktarır (Ahmetbeyoğlu, 1995: 11). Okyanus ötesindeki adalardan kastın tam olarak ne olduğunu açıklamasa da İskandinavya sahası olduğu muhakkak imkân dâhilindedir. Ahmetbeyoğlu da Kafesoğlu'ndan aktararak Hun hâkimiyetinin Kuzey Denizi ve Manş kıyılarına kadar uzandığını belirtmektedir (Ahmetbeyoğlu, 1995: 11). Hedeager, "Okyanus ötesindeki adalar" bahsinden kastedilenin İskandinavya olduğu görüşündedir (Hedeager, 2011: 193). Ulf Näsman ise Priscus'un ifadelerini başka şekilde yorumlar ve şan, şöhret ve zenginlik kazanmak için Attila'nın ordusunda savaşmaya gelen İskandinav liderlerin "okyanus ötesinden" geldiklerini ve bunun bu toprakların Attila'nın hükmünde olduğu algısına yol açtığını iler sürer (Näsman, 2008: 112). Her iki görüşte de Hunlarla İskandinavların dolaylı ya da doğrudan ilişkileri olduğu görülür.

Türk Halklarının İskandinavya halkları ile ilişkileri Gotların köken meselesine takılmaksızın ele alınmalıdır. Gotların kökeni hakkındaki tartışmalar, aslında burada çok önemli değildir çünkü Hunların İskandinavya ya da İskandinavya halkları ile ilişkisi Karadeniz'in kuzeyinde karşılaşıp çeşitli etkileşimde bulundukları Gotlarla sınırlı değildi. İskandinavya'daki Hun etkisi özellikle arkeolojik verilerle günümüzde artık oldukça belirgin bir haldedir. MS 370'lerde Hunların Karadeniz'in kuzeyini fethederek Got topluluklarını Roma topraklarına doğru sürmesi, Avrupa tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Bu süreçte Hunların Gotlarla ilişkileri yalnızca Doğu Avrupa topraklarıyla sınırlı kalmamış, etkileşimleri İskandinavya'ya kadar uzanmıştır. Yani Karadeniz'in kuzeyindeki Gotları İskandinavya kökenli kabul etmesek dahi Türk-İskandinav ilişkilerini her halükarda kolaylıkla "en azından" Hunlarla başlatabiliriz, başlatmak zorundayız. Çünkü Hunlar, Asya'nın içlerinden Avrupa'nın derinliklerine kadar ilerlemiş ve mesafe kavramının engel teşkil etmediği bir coğrafi hareketlilik sergilemiştir. Böyle bir nüfuzun, Hunların Avrupa'da kaldıkları dönemde İskandinavya'da iz bırakmamış olması düşünülemez.

Şekil 1. MS 450'lerde Avrupa ve Hunların Yayılım Alanları (Hedeager, 2011: 36).

İskandinavya, özellikle Kavimler Göçü'nden sonra Orta Çağlar boyunca Avrupa'nın diğer bölgelerindeki olaylardan izole bir bölge olmamış, kıta genelindeki tarihsel süreçlerin etkisini daha sınırlı bir hızla da olsa deneyimlemiştir. Hunların İskandinavya'da kalıcı olarak yerleşip yerleşmediği tartışmalı bir konu olsa da, etkilerinin varlığı özellikle maddi kültür bağlamında belirgindir. Roma dönemi boyunca İskandinavya'da daha çok Roma İmparatorluğu'nun etkisi görülmekle birlikte, özellikle 5. yüzyıldan itibaren bu etkilerin Hun unsurlarıyla harmanlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde, İskandinav savaş aletleri ve takılarında yeni süsleme teknikleri, farklı hayvan ve insan figürleri ile dikkat çeken bir değişim yaşanmıştır. Lotte Hedeager, bazı Hun gruplarının 5. yüzyılın ortalarında kıta Avrupa'sından İskandinavya'ya yerleştikleri görüşünü savunur (Hedeager, 2011: 191-210). Özellikle, at koşum takımları, metal süslemeler ve silah dekorasyonları gibi Hun kültürüne ait unsurlar dikkat çekmektedir (Högström, 2024: 39). Hun toplumunda, Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi, pek çok el sanatının geliştiği ve bu sanatların aynı zamanda insanların geçim kaynağını oluşturduğu bilinmektedir. Bu el sanatlarının başında ok yapım ustalığı gelmektedir. Özellikle Hunlara özgü tekniklerle üretilen okların, dönemin Avrupalı kavimleri tarafından taklit edilemediği kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra, eyer yapımı da Hunlar arasında önemli bir zanaat dalı olarak öne çıkmıştır. Hun eyer ustaları, tahta ve deri kullanarak ürettikleri eyerleri, akınları sırasında geniş bir coğrafyaya yaymışlardır. Ayrıca koşum takımı, at başlığı üretimi ve demir işçiliği gibi alanlar da Hun toplumunda popüler meslekler arasında yer almıştır. Hun ustaları, baklava desenli üç kanatlı demir savaş okları ve karga burun uçları gibi yenilikçi silah tasarımlarıyla dikkat çekmiştir. Bu tasarımlar, savaş teknolojisinde yeni bir çığır açmıştır. Bunun yanında, farklı türlerde kılıçlar ve savaş bıçakları yapımı da Hun zanaatkârlarının uzmanlık alanlarından biri olmuştur. Üretilen bu silahlar ve aletler, talebe göre değerli taşlarla süslenerek hem estetik hem de işlevsellik açısından zenginleştirilmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2005: 120).

Hunların karmaşık hayvan motifleri ve geometrik desenlerinin de, İskandinav süsleme sanatını etkilediği görülür. Bu motifler, 5. ve 6. yüzyıllarda İskandinav takılarında ve savaş aletlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla birlikte İskandinav kozmolojisinde belirgin bir değişim yaşandığı ve Hunlar aracılığıyla Asya kültürüne özgü unsurların İskandinavya'ya taşındığı görülmektedir. Bu süreçte, İskandinav sanatının ikonografisinde köklü

farklılıkların ortaya çıktığı ve geleneksel unsurların Asya etkileriyle harmanlanarak yeni bir estetik anlayışın geliştiği anlaşılmaktadır (Hedeager, 2011: 199-200).

Maddi kültürün yanı sıra, İskandinav sagalarında Hun Kağanı Attila'nın (Atli) ana karakterlerden biri olarak yer alması, Hunların İskandinav destan anlatılarının bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Lotte Hedeager, Roma sonrası Avrupa'daki güç boşluğunda en etkili dönüştürücü unsurlardan birinin Hunlar olduğunu savunmaktadır. Hedeager, bu tarihsel dönüşüm sürecinde, İskandinav mitolojisinin önde gelen tanrılarından Odin'in figürünün, Hun Kağanı Attila'nın tarihsel kişiliğinden ilham aldığı tezini ileri sürmektedir (Hedeager, 2011: 221-222). Tarihsel kaynaklar, kahramanlık destanları, ikonografi ve hayvan sembolizmi, Erken Orta Çağ Kuzey Avrupa'sındaki dönüşümde Hunların başat bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Hunların İskandinavya'da, Hristiyanlık karşıtı bir tepki olarak gelişen ve Viking Çağı'nın sonuna kadar etkisini sürdüren yeni bir pagan kozmolojisinin oluşumuna katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır (Hem Sagalarda 9. yüzyıl öncesi Türk-İskandinav ilişkilerine yönelik hem de ağırlıklı olarak Kırım ve çevresinde Türklerle Gotlar arasındaki ilişkilerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Görman, 1993: 277-297. Ayrıca bkz. Heather, 2008: 495-514. Vasiliev, 1936: 23-32. Bjerg vd., 2009: 7-27. Hedeager, 2007: 42-58). Högström, Hunların, Kuzey mitolojisi üzerinde dolaylı yoldan bir etkisi olabileceğini ifade eder. Ona göre Hunların savaşçı kültürü ve mitolojik unsurları, İskandinav savaşçı elitlerinin kimlik oluşumuna katkıda bulunmuş olabilir ve özellikle Odin ve diğer tanrı figürleri, Hunların liderlik kültünden etkilenmiş olabilir (Högström, 2024: 42-43). Hedeager, Odin ve Attila arasındaki benzerlikleri özetle şu şekilde listeler:

Tablo 1. Hedeager'e Göre Odin ve Attila Arasındaki Benzerlikler (Hedeager, 2011: 221-222).

Odin	**Attila**
Odin Roma imparatorlarının dünyanın dört bir yanına yayılıp tüm halkları savaşta yenilgiye uğrattığı bir dönemde yaşadı.	Attila da Romalı imparatorların dünyanın dört bir yanına yayılıp tüm halkları savaşta yenilgiye uğrattığı bir dönemde yaşadı.
Odin İskandinavya'ya Asya'dan, Don Nehri'nin doğusundan geldi	Attila ve Hunlar da İskandinavya'ya doğudan geldiler
Odin uzak diyarlara gidip birçok krallık fethetti	Attila da uzak diyarlara gidip birçok krallık fethetti
Odin katıldığı tüm savaşları kazandı	Attila da katıldığı tüm savaşları kazandı
Odin yıllarca bir yolculuk halindeydi ve ortalarda gözükmedi	Attila da uzak diyarlarda fetihlere katıldı, belirli aralıklarla tarih sahnesinde gözükmediği oldu. Özellikle 435-438 yılları arasında (Hedeager'e göre bu tarihler arasında Attila kardeşi Bleda ile muhtemelen İskandinavya'daydı) (Hedeager, 2011: 222).
Odin'in Türklerin yurdunda (Turkland) Don Nehri'nin doğusunda büyük varlıkları, geniş arazileri vardı (Odin'in Turkland'dan gelme meselesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Karatay, 2010: 532-539).	Attila da Kafkasya'da ve Don Nehri'nin doğu kısımlarında seferler gerçekleştirdi.
Odin'in üç oğlu vardı	Attila'nın da üç oğlu vardı
Odin'in en sevdiği oğlu Balder, kardeşi tarafından öldürüldü	Attila, kardeşi Bleda'yı öldürdü
Odin bir kâhin ve şamandı	Hunların da kâhinleri ve şamanları vardı
Odin'in iki kuzgunu vardı	Attila'nın armasında iki şahin vardı

Diğer taraftan Hunların İskandinavya'daki etkilerini arkeolojik ve kültürel kalıntıların yanında genetik veriler üzerinden ele alan çalışmalar da artmaktadır. Högström, modern DNA analizlerinin, İskandinavya'daki bazı mezarlarda Hun kökenli genetik izler tespit ettiğini belirtir. Bu genetik izler, Hunlarla bağlantılı olabilecek bireylerin İskandinavya'ya ulaştığını ve yerel topluluklarla genetik alışverişte bulunduğunu göstermektedir. Genetik unsurların Hunlar tarafından taşındığı ve İskandinavya'da sınırlı da olsa kalıcı bir iz bıraktığı anlaşılmaktadır (Högström, 2024: 46-49).

Netice olarak Hunların Karadeniz'in kuzeyinde karşılaştıkları Gotların İskandinavya kökenleri ile ilgili tartışmalara bakmaksızın İskandinavya'daki Germen halklarının kültürel, dini ve savaş sanatı pratikleri üzerinde Hunların bıraktığı derin etkiler göz önünde bulundurulduğunda, İskandinavya ile Türk halkları arasındaki ilişkilerin başlangıcının "en geç" Hunlar dönemiyle tarihlendirilmesi gerektiğini savunmaktayım. Diğer taraftan Avarlar döneminde de Gotların Avar ordusuna katılmış olabileceği görüşü mevcuttur (Pohl, 2018: 55). Fakat yine de Hun dönemi ile Viking Çağı arasındaki yüzyıllar, etkileşimin, hiç yok denemese de, izinin çok daha zor sürüldüğü bir dönemdir.

VİKİNG ÇAĞI VE TÜRK-İSKANDİNAV İLİŞKİLERİNİN DORUĞU: HAZARLAR, PEÇENEKLER VE İDİL BULGARLARININ ROLÜ

Türk-İskandinav halkları ilişkileri, Viking Çağı'nda çok daha geniş ve oldukça kapsamlı bir boyut kazanmıştır. 8. yüzyıldan itibaren İskandinavya'dan doğuya (Baltık Nehrinden hareketle Fin Körfezi'ni kat ederek nehir yolları üzerinden günümüz Baltık coğrafyası, Rusya, Belarus ve Ukrayna toprakları) yönelen İskandinav toplulukları, su yollarını izleyerek Özi ve İdil nehirlerinin bereketli havzalarına ulaştıklarında, Hazarlar, Peçenekler ve İdil Bulgarları gibi Türk halklarıyla hem ticari hem siyasi hem de askeri bağlar kurmak durumunda kalmışlardır. Bu temaslar, yalnızca mal alışverişinden ibaret kalmamış; kültürel etkileşimler, teknolojik transferler ve hatta askeri iş birlikleriyle ilişkilerin kapsamını genişletmiştir. İskandinavlar (doğuya gelenlere daha çok Rus ya da Vareg deniyordu) (Sawyer, 1997: 2), Karadeniz'in kuzeyindeki Türk boylarının topraklarından geçerek İstanbul'a (İskandinav sagalarında Miklagard, yani büyük şehir olarak anılır (Jackson, 2019: 48)) ve Hazar Denizi'ne ulaşmak için çoğu zaman Türklerin siyasi ve ekonomik düzenine uyum sağlamak zorunda kalmışlardır (Hurdazbih, 2019: 145). Viking Çağı'nda Türk-İskandinav halklarının etkileşimi, Hazar İmparatorluğu'nun güney sınırlarından Ural Dağları'nın doğusuna kadar uzanan geniş bir coğrafyada iz bırakmış ve bu dönemi Türk-İskandinav ilişkilerinin zirve noktası haline getirmiştir.

Zaman ve Mekân Boyutunda Türk-İskandinav Halklarının Doğu Avrupa'daki Etkileşimleri

9.-11. yüzyıllarda Türk-İskandinav halklarının ilişkilerini anlamak için öncelikle bu etkileşimlerin geçtiği coğrafi ve iklimsel bağlamı ele almak gerekmektedir. İskandinavya, Baltık sahası, Doğu Avrupa ve Kafkasya gibi geniş bir alanı kapsayan bu ilişkiler, özellikle Karadeniz'in kuzeyinden Baltık kıyılarına, doğuda ise Ural Dağları'na kadar uzanan bölgenin fiziki yapısı ve iklim koşullarıyla şekillenmiştir. Bu coğrafyanın sunduğu doğal sınırlar, nehir sistemleri, bozkır ve orman kuşakları, hem halkların yaşam tarzlarını hem de ticaret ve siyasi ilişkilerini belirleyen temel unsurlar olmuştur. Bu nedenle, bölgenin coğrafi özelliklerini ve iklim dinamiklerini anlamadan, Türk-İskandinav halklarının etkileşimlerini doğru bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir.

Batı Avrupa kıyılarında şehirleri yağmalayan ve hızlı akınlarla büyük ganimetler elde eden Vikingler, doğuya yöneldiklerinde Rusya ve Ukrayna topraklarında oldukça farklı şartlarla karşılaştılar. Bu bölgedeki şehirler, Batı'dakiler gibi kolayca saldırıya uğrayıp yağmalanabilecek bir yapıda değildi. Doğu Avrupa coğrafyasını domine eden karmaşık nehir sistemleri, geniş bozkırlar ve yoğun ormanlık alanlar, Vikinglerin hızlı ve ani saldırılar gerçekleştirmelerini zorlaştırıyordu. Daha güneyde ise Bizans ve Hazarların kontrolündeki Karadeniz ve Hazar Denizi bölgelerine yönelmek, yüksek risk barındırıyordu. Özellikle 941 ve 1043 yıllarındaki Bizans saldırıları ile 913 ve 943 yıllarındaki Hazar Denizi seferleri, bu bölgelerdeki direnişin ve askeri kapasitenin birer göstergesiydi (Shepard, 2015: 633). Bu şartlar, Doğu Avrupa coğrafyasını Vikingler için yağma yerine ticaret olanakları açısından daha cazip bir hale getiriyordu. Bu ticari fırsatlardan yararlanmak isteyen Vikingler, nehir kıyılarında ileride şehirleşecek ticaret merkezleri ve ticaret yolları kurmak durumundaydı. Nehir ağlarıyla sıkça bölünmüş olan Doğu Avrupa, gelişmiş gemi teknolojisine sahip İskandinav halklarına bu ticaret ağı için eşsiz bir zemin sağlıyordu.

Doğu Avrupa'nın zengin nehir ağları, 9. yüzyılın başlarından itibaren İskandinav tüccarların bu bölgeye olan ilgisini artırmış, İdil ve Özi havzaları, kuzeyden güneye ticaret yollarının ana eksenini oluşturmuştur. Bu nehir yolları, Baltık Denizi'ni Karadeniz ve Hazar Denizi'ne bağlayan önemli güzergâhlar olarak, farklı kültürleri bir araya getirmiş ve ticari ilişkilerin gelişmesinde hayati bir rol oynamıştır. Ancak bu ticaret ağlarının kontrolü, büyük ölçüde Türk halklarının hâkimiyetindeydi. İdil ve Özi havzasındaki birçok şehir, Türk halkları tarafından kurulmuş veya geliştirilmiş, bu halklar kuzey ile güney arasındaki ticareti kolaylaştırarak yoğun bir ekonomik faaliyet ortamı yaratmıştır. İdil sahasındaki ticaret, özellikle Hazarlar ve İdil Bulgarları tarafından yönlendirilmiş, Özi havzasında ise 10. yüzyıldan itibaren Peçenekler hâkim güç haline gelmiştir. Bu Türk toplulukları, hem bölgedeki ticareti denetlemiş hem de İskandinav tüccarların ihtiyaç duyduğu malların tedarikini sağlamıştır. İslam dünyasından temin edilen değerli ürünler ile Türklerin yerel üretimleri (özellikle hayvancılığa dayalı ürünler), kuzeyli tüccarların güneyle olan ticaretinde vazgeçilmez unsurlar haline gelmiştir. Bu ticaret canlılığı, İskandinavya'nın ekonomik kalkınmasını desteklemiş ve merkezi devletlerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. İskandinav Ruslar, Özi Nehri üzerindeki Kiev'e yerleşerek bu güzergâh üzerinde önemli bir güç merkezi oluşturdu. Bu süreçte Peçenekler ile yakın ilişkiler geliştiren Ruslar, ticaret yollarını güvenli tutmak için özellikle barışçıl bir yaklaşım benimsediler. Peçeneklerin saldırılarından korunmak ve Bizans ile ticaret yollarını açık tutmak, Ruslar için hayati öneme sahipti (Noonan, 1992: 318). Özi üzerindeki ticari ilişkiler, İdil'dakilerden farklı bir yapıya sahipti. İdil üzerindeki ticaret, genellikle yerel pazarlar ve panayır merkezleri üzerinden şekillenirken, Özi hattında daha geniş ve sınıf ötesi ticari faaliyetler görülüyordu. Yabancı tüccarların İdil'deki sınırlı erişiminin aksine, Özi üzerinde daha açık bir ticaret ortamı hâkimdi. Özellikle Peçenekler, büyük servetlerden ziyade temel ihtiyaç ürünlerini temin etmeye odaklanan bir ticari yapı geliştirmiştir. 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslarla Peçenekler arasındaki ticari ilişkiler çeşitlenmiş ve bu dönemde Kiev, Avrupa içlerinden kara yolu ile daha fazla bağlantı kurmaya başlamıştır (Pritsak, 1977: 268). Ancak, Rusların Hristiyanlaşması ve Bizans ile artan ilişkileri, Peçeneklerin bölgedeki etkisinin azalmasına ve güç kaybetmesine yol açmıştır. Bu değişimler, Doğu Avrupa ticaretinde ve siyasetinde yeni dengelerin oluşmasına neden olmuştur.

Şekil 2. Doğu Avrupa'nın Nehir Sistemleri ve 10. Yüzyılın Önemli Yerleşim Yerleri (Humbert, 2015: 227).

Kavimler Göçünün ardından Doğu Avrupa sahasında meydana gelen kitlesel göç hareketleri, yalnızca bölgenin etnik haritasını kökten değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal çeşitliliği de önemli ölçüde artırmıştır. Bu süreçte bölgeye gelen İskandinavlar, bölgedeki halkların dinamik ve dönüşüm geçiren toplumsal yapılar barındırdığını fark etmişlerdir. Özellikle bozkır-orman kuşağında, konargöçer yaşam tarzının hâkim olduğu görülmekteydi. Bu topluluklar, kendi üretimleri dışında kalan tahıl ürünleri, el aletleri ve mücevherat gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yerleşik toplumlara ve onların oluşturduğu kentsel merkezlere bağımlıydı (Şakirov ve Huzin, 2019: 240-250). 9. yüzyıla gelindiğinde ise İtil, Sarkel, Bulgar, Suvar, Bilyar ve Semender gibi gelişmiş şehirleriyle Hazarlar ve İdil Bulgarları, Doğu Avrupa'nın doğu ve güney kesimlerinin iki ana güç odağı olarak öne çıkmaktaydı. Türklerin hâkimiyetindeki bu topraklarda birçok tarım ve ticaret merkezli kent gelişmiş, bu durum Pax Khazarica'nın etkisiyle İslam dünyası ile Kuzey Avrupa arasında yoğun ticaretin güvenli bir şekilde devam etmesine olanak tanımıştır (Akıncı, 2019: 1124-1126). Hazarlar, yalnızca ticari çıkarlara odaklanan katı bir güç yapısı yerine, dilleri ve dinleri farklı toplulukları bir arada barındıran, Bizans ve İslam dünyasına kıyasla daha esnek bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir. Bu esneklik, ticaretin daha serbest bir ortamda yapılmasını sağlayarak, Doğu Avrupa'nın ekonomik gelişimine önemli katkılar sunmuştur.

Doğu Avrupa'da kuzeyin ormanlık alanlarında ulaşımın temelini oluşturan nehir güzergâhları, orman kuşağının güneyindeki bozkır enleminde farklı bir nitelik kazanarak, kara ticaret ve ulaşım yollarıyla desteklenmiştir. Bu bölge, içme suyu kaynaklarına ve su ürünlerine erişim gibi avantajları sayesinde, hem kara hem de nehir ticaretine olanak sağlayan bir coğrafi yapıya sahipti. Nehirlerin doğal yapısı gereği ticaret ve ulaşım ağlarının merkezi konumunda bulunması, nüfusun yoğun olarak nehirler ve göller etrafında toplanmasına yol açmıştır. Viking Çağı gibi bir dönemde, kuzeyin hareketli ve dinamik toplulukları ile Bizans ve İslam dünyası gibi zengin ve güçlü medeniyetlerin yer aldığı güney arasında bir köprü konumunda olan Doğu Avrupa, stratejik önemini bu jeopolitik avantajdan almıştır. Birçok önemli ticaret merkezi, genellikle nehir ve deniz kıyılarında gelişerek tarihlerinin en parlak dönemlerini bu yüzyıllarda yaşamıştır. Türk halklarının yoğun olarak bulunduğu bu coğrafya, İskandinavları hem Karadeniz (Özi Nehri) üzerinden Bizans'a hem de Hazar Denizi (İdil) üzerinden İslam dünyasına ulaştıran önemli bir geçiş bölgesi olmuştur. İskandinavların, dönemin iki süper gücünün zenginliklerinden faydalanma ve bu ticari ağlara dâhil olma arayışı, onları Hazarlar, Peçenekler, İdil Bulgarları ve Oğuzlar gibi Türk halkları ile kaçınılmaz bir ticari ilişkiye sürüklemiştir. Bu bağlamda, Hazarlar ve İdil Bulgarları gibi Türk halkları, Doğu Avrupa'da bu ticaretin ana aktörleri olarak önemli bir rol üstlenmiş, nehir yolları ise İskandinav Ruslarla bozkırın konargöçer Türklerini birleştiren temel bağlantı noktası olmuştur.

İskandinavların "Austrverg" (Doğu Yolu) olarak adlandırdıkları ticaret güzergâhı, Özi ve İdil nehirleri üzerinden yapılan, ancak alternatif rotaları da bulunan bir ticaret hattıydı (Mägi, 2018: 97). Bu güzergâhı İskandinavlar için cazip kılan unsurlar yalnızca ekonomik kazanç beklentisiyle sınırlı değildi. Aynı zamanda yol güvenliği, tüccarların elde ettiği haklar ve bölgedeki istikrarlı ortam, bu hattı son derece avantajlı hale getirmişti. İdil Bulgarları ve Hazarlar, uyguladıkları pragmatik ve hoşgörülü siyasetle ticaret yollarının güvenliğini sağlıyor, tüccar haklarını koruyarak bölge genelinde bir barış ve huzur ortamı tesis ediyorlardı. Bu dönemde sağlanan istikrar, yalnızca Doğu Avrupa'nın yerel dinamiklerini değil, aynı zamanda İskandinavya'dan Bizans ve İslam dünyasına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı olumlu yönde etkiledi. Bu nedenle, tarihsel olarak "Vareglerden Greklere Varan Ticaret Yolu" (Путь из варяг в греки – Put iz Varyag v Greki) olarak bilinen bu hattı, aynı zamanda "Vareglerden Türklere ve Araplara varan ticaret yolu" olarak adlandırmak da mümkündür (Ulusan, 2016: 9). Bu güzergâh üzerindeki yerleşim merkezleri, ticari canlılıklarını büyük ölçüde İskandinavya ile Bizans arasındaki bu ticarete borçluydular. Doğu Avrupa'nın nehirleri ve bu nehirlere uygun gemi teknolojisi sayesinde İskandinavlar, oluşturdukları ulaşım ve ticaret ağıyla Bizans ve İslam dünyasını güneyden kuzeye Avrupa'ya bağlamışlardır. Bu süreçte, 9.-11. yüzyıllarda Avrupa'nın ekonomik sıkıntılar yaşadığı bir dönemde, doğunun zenginlikleri bu ticaret ağı sayesinde batıya aktarılmıştır.

İslam kaynakları (Arapça ve Farsça), Slav kaynakları (Rus Vekayinameleri - Повесть временных лет - Povest Vremennıh Let), İskandinav destanları (Sagalar), Bizans kronikleri ve Latince yazılı belgelerle birlikte arkeolojik ve nümizmatik veriler incelendiğinde, Hazarlar, Peçenekler, İdil Bulgarları ve Oğuzlar gibi Türk halklarının Doğu Vikingleriyle Karadeniz çevresinde yoğun ve çok yönlü ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. Bu ilişkilerin, Doğu Avrupa ve Kafkasya tarihine önemli ve kalıcı etkiler

bıraktığı açıktır. Zaman zaman anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmış olsa da, Türkler ile İskandinavlar arasındaki ilişkiler, özellikle ticari ve siyasi alanlarda ileri düzeyde gelişmiş, iki tarafın da önemli faydalar sağladığı bir düzlemde ilerlemiştir.

Karadeniz'in kuzeyindeki bölge tarihine ve İskandinavların bu bölgedeki etkilerine dair kapsamlı bir anlayış geliştirebilmek için İskandinav-Türk ilişkilerini detaylı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda, İskandinav kökenli Rusların liderleri için Türkçe kökenli "kağan" unvanının kullanımı, bu etkileşimlerin boyutunu anlamak açısından önemli bir gösterge sunmaktadır. İlk kez Annales Bertiniani adlı kaynakta Rus liderlerine "kağan" unvanıyla hitap edildiği görülür (Sverdlov, 2017: 12). Aynı şekilde Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, İbn Rüsteh ve onun etkilediği Gerdizi, Rus liderlerini "Rus Kağanı" olarak adlandırır (Anomim, 2008: 120). Ayrıca, iki önemli Rus kaynağında, Bunlar Metropolit İlarion'un Slovo o zakone i blagodati (Слово о законе и благодати) adlı eseri ile (İlarion, 2011: 399) İgor Destanı (Slovo o Polki İgoreve - Слово о полку Игореве) içinde de "kağan" unvanına atıflar bulunur (Golden, 1982: 82). Kiev'deki Aziz Sofya Katedrali'nde yer alan "Tanrım, Kağanımızı Koru" (Spasi, Gospodi, Kagana naşego! - Спаси, Господи, Кагана нашего!) yazısı da bu kullanımın somut bir örneğidir (Vısotskiy, 1966:162). Metropolit İlarion, risalesinde Vladimir Svyatoslaviç'i "topraklarımızın büyük kağanı" (Velikiy kağan naşey zemli - великий каган нашей земли), "Kağanımız Vladimir" (Kagan naş Vladimir - каган наш Владимир) olarak tanımlarken; onun oğlu Yaroslav'dan ise "inançlı kağanımız Yaroslav" (Blagovernomu kaganu Yaroslavu - благоверному кагану Ярославу) olarak bahseder (Duczko, 2004: 25). Duczko'nun belirttiği üzere, "kağan" unvanı, bir dönem Rusların resmi unvanı olarak yaygın şekilde kullanılmış ve Kiev Rus Devleti'nin kuruluşundan bir süre sonra terk edilmiştir (Duczko, 2004: 25). Bu kaynaklar, "kağan" unvanının Türkçe kökenli olduğunu ve İskandinav kökenli Ruslar arasında yaygın kullanımının, onların Türklerle olan yoğun etkileşimlerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Rusların devlet yapıları ve yönetim anlayışlarında Türk devlet geleneğinin etkili olduğuna dair önemli bir kanıt teşkil etmektedir.

Arkeolojik buluntular da İskandinav-Türk ilişkilerinin kapsamını ortaya koymaktadır. Viking Çağı'nda milyonlarca gümüş dirhem, doğudan kuzeye taşınmış ve bu süreçte İskandinavlar, İslam dünyasına ulaşabilmek için Hazarlar ve İdil Bulgarları gibi Türk halklarıyla ilişki kurmak durumunda kalmıştır. Zamanla, Hazarlar ve İdil Bulgarları, İslam dirhemlerinin ekonomik gücünden etkilenerek kendi imitasyon dirhemlerini üretmiş ve bu sikkeler Vikinglerle yapılan ticarette kullanılmıştır (Gruszczynski, 2019: 10). İskandinavya'da bulunan Hazar ve İdil Bulgar sikkeleri, bu ticari ilişkilerin somut kanıtları arasında yer alır. İskandinavlar, bu sikkelerle doğu dünyasında kürk, metal, kehribar, bal, balmumu ve en yüksek getiriyi sağlayan köle ticareti yaparak büyük ekonomik kazançlar elde etmişlerdir (Lunde ve Stone, 2012: 13). Bu ticari bağlar, sadece iki kültür arasındaki ekonomik ilişkiyi değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkilenmeleri de gözler önüne sermektedir.

Doğu Avrupa'ya yerleşen İskandinav Rusların Slav halklarıyla olan ilişkileri de, tarihsel araştırmalarda yoğun bir şekilde ele alınmış ve bu bağlamda Norman-Antinorman tartışmaları çerçevesinde Kiev Rus devletinin kuruluşunda İskandinavların rolü, 18. yüzyıldan bu yana tartışılmaya devam etmiştir (Zakharii, 2002: 112). Ancak hem Kiev Rus'un oluşum süreci hem de İskandinavların doğudaki varlıklarına dair araştırmalarda, İskandinav halkları ile Türk toplulukları arasındaki ilişkiler, gerek Sovyet öncesi gerek Sovyet dönemi tarihçiliğinde büyük ölçüde ihmal edilmiştir (Kleyn, 2009: 24-37). Oysa Baltık Denizi'nden Hazar Denizi'ne, oradan da Bağdat pazarlarına kadar geniş bir coğrafyada iz bırakan İskandinav Rusların, Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmını kontrol ederek burada önemli kentler kuran Türk halklarıyla kurduğu ilişkiler göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Özi, Don ve İdil nehirlerinden hangisini kullanırlarsa kullansınlar, kuzeyden güneye Bizans veya İslam dünyasına ticaret yapmak amacıyla ilerleyen İskandinavların Türk halklarıyla karşılaşmamaları mümkün değildir. Bu bağlamda, İskandinavların Türklerle olan temaslarının somut bir göstergesi, kaynaklarda kayıtlı ilk ve tek Viking ölü gömme töreninin İdil Bulgarlarının topraklarında gerçekleştirilmiş olmasıdır (Lunde ve Stone, 2012: 8). Bu önemli olay, Türk-İskandinav ilişkilerinin ne kadar derin ve kültürel boyutlara ulaştığını açıkça ortaya koymaktadır.

Orta Çağ'daki Türk-İskandinav halkları ilişkileri, gerek batıda gerek Rusya'da gerekse Türkiye'de uzun bir süre ya yüzeysel ve eksik bir şekilde ele alınmış ya da milliyetçi kaygılarla sübjektif bir perspektifle değerlendirilmiştir. Özellikle Rus tarihçiliğinde sıkça görülen hata, Türk-İskandinav halkları arasındaki ilişkilerin Türk-Slav tarihi bağlamına sıkıştırılması olmuştur. Benzer bir durum Türk

tarih yazımında da gözlemlenmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri, antinormancı Rus tarihçiliğinin, İskandinavların ilk Rus devleti üzerindeki etkisini reddetme çabasıdır. Bu bağlamda, Sovyet tarihçiliği İskandinav Rusları Slav olarak tanımlama eğiliminde olmuştur. Alan hakkında döneminde en güncel yorumu yapan Akdes Nimet Kurat, Ruslar hakkında şunları söylüyor: "Doğu Slavlarının kuzey kısmını bir devlet halinde birleştiren ve onlara Rus ismini veren zümre ise, Doğu İskandinavya'dan gelen, Finlerin Routsi, Bizanslıların Ῥῶς dedikleri Normanlardır." (Kurat, 2016: 101-102). Avrupalı ve Amerikalı araştırmacıların da bu konuya yeterince eğilmemelerinin temel sebebi, Sovyetler Birliği döneminde saha çalışmalarının sınırlı olması ve bu coğrafyada Orta Çağ'da yaşayan Türk halklarının tarihine yönelik yeterli araştırma yapılmamasıdır. Ancak son yıllarda batılı tarihçiler, İskandinavya Orta Çağ Tarihinin en parlak dönemi olan Viking Çağı'nın, coğrafi koşullar ve iklim değişikliklerinin yanı sıra, Karadeniz'in kuzeyindeki Hazarlar ve İdil Bulgarlarının etkisiyle şekillendiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, Akdeniz havzası ve Yakındoğu'da Bizans ve İslam dünyasının oluşturduğu zenginlik ve güvenli ticaret ortamının Viking Çağı'na olan katkılarının büyük olduğuna işaret etmektedirler. Bu süreçte Türk halklarının oynadığı rolün göz ardı edilemeyeceği giderek daha fazla kabul görmektedir.

Her ne kadar 9.-10. yüzyıllarda Türk halkları ile Ruslar ve Slavlar arasında hem siyasi hem de ekonomik ve kültürel düzeyde yakın ilişkiler kurulmuş, hatta tarihi gelişim süreçleri birçok açıdan paralellikler göstermiş olsa da, farklı coğrafyalardan gelen, dilleri, kültürleri ve tarihleri birbirinden ayrı olan bu iki halk grubunun Türklerle olan münasebetlerini birbirinden bağımsız olarak değerlendirmek gerekliliği ortadadır. Türk-İskandinav münasebetleri ele alınırken, günümüz etnik kimlik algılarından bağımsız düşünmek, tarihsel olayları ve kaynakları dönem koşulları ışığında değerlendirmek gereklidir. Ayrıca, Norman-Antinorman tartışmalarının dar sınırlarından çıkarak, Doğu Avrupa'daki Türk halklarının bölge tarihine olan etkilerini daha geniş ve kapsamlı bir perspektiften ele almak zaruridir (Zakharii, 2002: 112). Bu yaklaşım, Türk-İskandinav ilişkilerinin tarihsel derinliğini daha doğru bir şekilde kavramamıza olanak sağlayacaktır.

Zaman ve Mekân Boyutunda Türk-İskandinav Halklarının Doğu Avrupa'daki Etkileşimleri

Arkeolojik bulgular, Türk-İskandinav ilişkilerinin Doğu Avrupa'daki Kiev Rus Devleti'nin kuruluşundaki rolünü önemli ölçüde aydınlatmaktadır. Norman-Antinorman tartışmaları çerçevesinde, ilk Rus devletinin kurucularının etnik kökenleri üzerine Rus ve Batılı tarihçiler yüzyıllardır yoğun bir şekilde tartışmaktadır. Bu tartışmalarda yazılı kaynaklar, arkeolojik veriler ve dilbilim analizleri sıklıkla başvurulan temel argümanlar arasında yer almaktadır. Ancak, her ne kadar bu kaynakların birçoğu sözü edilen dönemlerde Türk halklarının etkisine işaret etse de, Türklerin bölgedeki katkıları genellikle ikincil bir önemde değerlendirilmiştir. Yazılı kaynaklar, Rus ve Slav halklarını merkeze alırken, Türkleri de dolaylı biçimde ele almaktadır. Buna rağmen, Türklerin etkin olduğu coğrafyalardaki arkeolojik kazılar, İskandinav etkisini yansıtan pek çok bulguyu gün yüzüne çıkarmıştır. Benzer şekilde, İskandinavya'da yapılan kazılarda bulunan maddi kalıntılar, hangi kültürden köken alırsa alsın (Türk, Arap, Fars ya da Bizans), bu nesnelerin İskandinavya'ya ulaşmadan önce Türklerin yoğun olarak yaşadığı topraklardan geçmek zorunda olduğunu göstermektedir. Bu arkeolojik veriler, İskandinav ve Türk halkları arasındaki ilişkilerin yalnızca ticaret ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kültürel etkileşim ve yerel dinamiklerin şekillenmesinde de önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Türklerin etkisinin Norman-Antinorman tartışmaları içerisinde daha fazla dikkate alınması, bölgedeki etkileşimlerin derinliğini anlamamızı sağlayacak önemli bir adım olacaktır.

Doğu Avrupa'nın Orta Çağlar boyunca şekillenen tarihi ve Türk-İskandinav halklarının karşılıklı ilişkileri, tek bir olay ya da belirli bir halk grubunun etkisiyle sınırlı kalmamıştır. İskandinavya'dan farklı amaçlarla yola çıkan çeşitli gruplar, Doğu Avrupa'nın farklı bölgelerinde Türk halklarıyla farklı türden etkileşimlerde bulunmuşlardır. Bu gruplardan biri, Povest Vremennıh Let'te (PVL) bahsedilen ve Slavların daveti üzerine bölgeye gelen İskandinav topluluğu olabilir (Djafarov, 2013: 8). Ancak, Doğu Avrupa'da ilk Rus devletinin teşekkülü yalnızca bu olayla açıklanamaz; bu süreç, dönemin büyük güçlerinin etkisi ve ticaret yollarının oluşturduğu ekonomik gereklilikler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda, Türk halklarının etkileri tartışmasız biçimde belirleyici bir rol oynamıştır. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde, İskandinavya'dan gelen ve denizcilik ile ticaret konusunda üstün becerilere sahip bu grupların, ya doğrudan Türk halklarıyla ticaret yapmak için ya da onların kontrolündeki bölgelerden geçerek Bizans veya İslam dünyasına erişme amacıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bu süreç, ani bir şekilde gerçekleşmemiş, aksine yaklaşık iki yüzyılı bulan bir etkileşim

süreci sonunda, Türklerin doğrudan veya dolaylı etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönemde, İskandinav gruplar Hristiyanlaşmış, dilsel olarak Slav etkisine maruz kalmış ve sonunda bölgede kalıcı bir devlet yapılanması oluşturmuşlardır. Türklerin bu tarihsel sürece olan katkısı, hem ekonomik hem de siyasi anlamda belirgin bir şekilde hissedilmiştir.

9. ve 10. yüzyıllarda, İslam dünyası ile Kuzey Avrupa arasındaki ticari ilişkilerde Hazarlar önemli bir aracı rol üstlenmiş ve bu süreçte İskandinav tüccarlarla yaptıkları ticarette İslam dirhemlerini kullanmışlardır (Mägi, 2018: 254). Ancak 9. yüzyılın ortalarında Abbasi darphanelerinde dirhem üretimindeki düşüş, madeni para arzında bir açık yaratmıştır. Bu durum, Hazarların ticaretlerini devam ettirebilmek ve özellikle İskandinav Rus tüccarları bölgeye çekmeye devam etmek amacıyla imitasyon dirhemler basmalarına yol açmıştır (Kilger, 2007: 224-225). Bilinen en erken Hazar imitasyon dirhemleri 837-838 yıllarına tarihlenmektedir. Başlangıçta, Hazarlar İslam sikkelerinin birebir kopyalarını üretmişlerdir. Ancak zamanla bu paralara, kendi kimliklerini ve otoritelerini yansıtan unsurlar eklenmiştir. Örneğin, bazı dirhemler üzerinde "İl-Hazar" (Hazarların yurdu) gibi ifadeler yer almıştır. Hazar idarecilerinin Museviliği benimsemiş olması, bu dirhemlerdeki dini ifadeleri de etkilemiştir. Geleneksel İslam dirhemlerinde yer alan "Muhammedun Rasûlullah" (Muhammed Allah'ın elçisidir) ibaresi yerine, Hazar imitasyonlarında "Mûsa Resûlullah" (Musa Allah'ın elçisidir) ifadesine yer verilmiştir (Kilger, 2007: 224-225). Bu değişiklik, Hazarların hem kendi dini inanışlarını hem de Türk kimliklerini ön plana çıkarmak amacı taşıdığını göstermektedir. Hazarların imitasyon dirhem basımı, yalnızca ekonomik bir gereklilikten doğmamış, aynı zamanda bu sikkeler aracılığıyla kültürel ve siyasi bir mesaj da verilmiştir. İskandinavya'da yapılan arkeolojik kazılarda bu tür sikkelere rastlanmış olması, Hazarların ticari faaliyetlerinin Kuzey Avrupa'ya kadar uzandığını ve İslam dünyası ile İskandinavya arasında bir köprü görevi gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Hazarların bölgesel ticaret sisteminde oynadığı stratejik rolün bir göstergesidir.

TÜRK İSKANDİNAV HALKLARI HAKKINDA BİLGİ VEREN YAZILI KAYNAKLARIN ÇEŞİTLİLİĞİ

İskandinav Ruslarından ilk defa bahseden Latince kaynak Annales Bertiniani, Rus liderlerini "Kağan" unvanıyla tanımlayarak, bu toplulukların Türklerle olan ilişkilerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu kaynaktan yalnızca birkaç yıl sonra, ilk Arap kaynaklarından biri olan İbn Hurdazbih'in de Ruslardan bahsederken onları Türklerle ilişkilendirmesi, Viking Çağı'nın henüz başlangıç dönemlerinden itibaren İskandinavya kökenli toplulukların Türk halklarıyla siyasal ve ticari bağlar kurduklarını göstermektedir (Hurdazbih, 2019: 145-146). Bu dönemde Viking Rus gruplarının, İngelheim'dan Bağdat'a, İdil havzasından Hazar Denizi'ne ve Özi'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada, farklı amaçlarla (ticaret, yağma ya da paralı askerlik) bulunduğu bilinmektedir. Ancak, bu geniş temas ağının yazılı kaynaklarda nasıl ele alındığı, dikkatle yorumlanması gereken bir meseledir. Kesin olan ise, Vikinglerin Karadeniz çevresinde ve İdil Nehri havzasında Türk halklarıyla yoğun temaslar kurarak, bu süreçte karşılıklı etkileşim içerisinde olduklarıdır. Bu karşılaşmalar, yalnızca ekonomik ve siyasi değil, kültürel düzeyde de izler bırakmıştır.

Orta Çağ tarihini incelemede karşılaşılan en temel zorluklardan biri, dönemin kaynaklarının doğru bir şekilde yorumlanması sırasında ortaya çıkan zorluklardır. Birinci elden verilere dayanarak dönemi anlamak için, kaynakların yazıldığı dönemin şartlarını, yazarlarının olaylara bakış açılarını ve bilgileri elde etme yollarını titizlikle analiz etmek gereklidir. Bu yaklaşım, dönemin epistomolojik sorunlarını aşmak için hayati bir öneme sahiptir. Viking Çağı İskandinav halkları hakkında bilgi veren kaynakların çoğunluğunu yabancı kaynaklar oluşturmaktadır ve bu durum, Türk tarihine dair kaynak sıkıntısıyla paralellik göstermektedir. Povest' Vremennıh Let (PVL), 12. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olup, sagalar ise 13. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, İskandinavya tarihi ve Kiev Rus Devleti'nin incelenmesi, Türk tarihi gibi büyük ölçüde yabancı kaynaklara dayanır ve dışarıya bağımlıdır. PVL, 9. yüzyılda Slavların Hazarlara vergi ödediğini belirtirken, (Cross, 1953: 59) 10. yüzyılda bir İslam kaynağı olan İbn Fadlan'ın risalesi, Hazarların bu kez Ruslardan vergi aldığını bildirir (Ahmet ibn Fadlan, 2022: 42. Şeşen, 2001: 37). Bu veriler, Slavların ve Rusların Bizans ve İslam dünyası ile bağlantılarının Türk topraklarından geçtiğini açıkça göstermektedir. Kuzeyde Baltık Denizi'nden güneyde Karadeniz'e uzanan ticaret yollarının kontrolü, Kiev Rus Devleti'nin kuruluşunda belirleyici bir faktör olmuştur. Ancak bu süreçte Türk halklarının, özellikle Hazarların, bölgede oynadığı aktif ve kritik rol, bu siyasi oluşumun temellerinde önemli bir yer tutmaktadır. 10. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Hazarlar Kiev üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetmiş ve Viking kökenli Ruslar kontrolü ele geçirmiştir. Bu süreç, Türk-

İskandinav münasebetlerinin hem siyasi hem de ticari bağlamda ne denli derin olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Doğuya yönelen İskandinavların Türklerle kurduğu temasların hem kültürel hem de siyasi etkiler yarattığı, tartışmalara yer bırakmayacak şekilde kesindir. Türklerin kullandığı unvanların İskandinavlar arasında benimsenmesi, bu etkileşimin en dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, İbn Fadlan'ın İdil Bulgar yurduna gelen Vikinglerden bahsettiği risalesi, bu ilişkilerin belgelenmiş en önemli kaynaklarından biridir. Bu eserin bilim dünyasına kazandırılması, bir Başkurt Türkü olan Zeki Velidi Togan'ın çabalarının bir ürünüdür ve Türk-İskandinav ilişkilerinin akademik boyutta incelenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Türk-İskandinav halklarını konu alan birinci el kaynakların en kıymetli örnekleri, İslam dünyası kaynaklarıdır (Zakharii, 2002: 112). 9.-11. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyi, Özi ve İdil boylarına seyahat eden Müslümanların yazdığı eserler, Türk-İskandinav ilişkilerine dair özgün bilgiler sunmaktadır. Bu kaynakların ayırt edici özelliği, Slavlarla İskandinav Rusları birbirinden açık ve net bir şekilde ayırmalarıdır (İbn Havkal, 2017: 22. İstahri, 2015: 3-4. Hurdazbih, 2019: 24-25). Bu, diğer kaynak gruplarına kıyasla önemli bir farklılık olarak öne çıkar. İskandinav halklarının yerleştiği veya ticaret yaptığı bölgeler ile İslam dünyası arasında, Karpatlar'dan Kafkasya'ya kadar uzanan Doğu Avrupa'nın güney sahasını kontrol eden Türk halkları yer alıyordu. Bu halklar, gerek dini-kültürel gerekse dil açısından, kuzeydeki Hint-Avrupa ve Fin-Ugor halklarından ve güneydeki Fars-Arap topluluklarından belirgin bir şekilde ayrılmaktaydı. İskandinavların, İslam dünyasının zenginliklerine ulaşabilmek için bu Türk halklarıyla etkileşim kurmaları zorunluydu. Dolayısıyla, Türk-İskandinav ilişkilerine dair malzeme, özellikle İslam kaynaklarında yaygın şekilde yer almıştır. İslam dünyası kaynaklarının kaleme alındığı Arap-İslam coğrafyasının, İskandinavya veya İskandinav Rusların koloniler kurduğu Doğu Avrupa bölgeleri ile doğrudan sınırı bulunmamaktaydı. Ancak 9.-10. yüzyıllarda İskandinav halkları sıkça Arap ve diğer İslam dünyası topraklarında bulunmuş, bu durum kaynaklara yansımıştır. Ayrıca, kuzey topraklarına çeşitli nedenlerle gelen Arap seyyahlar ve coğrafyacılar da Türk-İskandinav ilişkilerine dair bilgiler sunmuştur. Bu bağlamda, İbn Fadlan'ın gözlemleri, bu ilişkilerin anlaşılmasında eşsiz bir örnek olarak öne çıkar.

İslam dünyası kaynaklarının güvenilirliği konusunda bazı şüpheler mevcut olsa da, bu kaynakların içerdiği bilgilerin genellikle birbirinin aynısı olduğu düşüncesi yanıltıcıdır. Elbette, bazı eserlerde önceki kaynaklardan alıntılar yapılmıştır; ancak bu durum, bilgilerin sürekli bir tekrara ve kısır döngüye dönüştüğü anlamına gelmez (Abed, 2017: 167). Örneğin, Ruslarla ilgili bilgi veren ilk Arap yazarı olan İbn Hurdazbih, Viking Ruslarını Slavların bir kolu olarak tanımlayarak önemli bir hata yapmıştır. Ancak, bu yanlış bilgi sonraki İslam kaynaklarında tekrarlanmamış, aksine birçok metinde Ruslar (Rūs) ve Sakalibe (Slavlar) açık ve kesin bir şekilde birbirinden ayrılmıştır (Ağarı, 2007: 171-189). Bu durum, İslam kaynaklarının, zamanla bilgi birikimlerini geliştirme ve daha ayrıntılı sınıflandırmalar yapma eğilimini ortaya koymaktadır (Doğu Slavları ve İskandinav Ruslardan bahseden İslam dünyası kaynakları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Novoseltsev vd., 1965: 355). Diğer taraftan İslam dünyası kaynakları ele alınırken seyyahların yer yer taraflı görüşler sunduklarını, meseleleri kendi dini-kültürel bakış açılarıyla aktardıklarını göz ardı etmemek gerekir (İslam dünyasının Orta Çağlarda coğrafya algısı için bkz. Heck, 2002: 94-145).

Bizans ve İskandinavya kökenli Ruslar coğrafi olarak birbirlerinden oldukça uzak olsalar da, Rusların Doğu Avrupa'da etkili olduğu bölgeler dikkate alındığında, İskandinav Ruslar ve Varegler hakkında bilgi tutabilecek en yakın ve en etkin yazılı geleneğe sahip unsurun Bizans olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İslam dünyası ve Batı Avrupa'ya kıyasla daha yakın olmasına rağmen, Bizans'ın Ruslara dair doğrudan bilgisi sınırlıydı. Bunun temel nedeni, Bizanslıların özellikle 9. ve 10. yüzyıllardaki kayıtlarında öncelikle merkezi yani Konstantinopolis ve çevresindeki olaylara öncelik vermeleriydi (Treadgold, 1989: 132). Bu durum, Rusların Bizans başkenti dışında etkili olmadıkları anlamına gelmez. Aynı zamanda Bizans kaynaklarının, başkentte meydana gelen bazı olayları taraflı bir şekilde aktardığını ya da Bizans için olumsuz sonuçlar doğuran bazı hadiseleri hiç kaydetmediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin, 907 yılındaki İstanbul saldırısı Bizans kaynaklarında hiç yer almaz (Treadgold, 1989: 133). Oysaki 860'taki saldırı, İtalya'daki Latin kaynaklarına kadar yankı bulmuş ve İoannes Diaconus gibi yazarlar tarafından kaydedilmiştir. Bizans kaynakları, Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Kafkasya'da yer alan Türk halklarıyla ilgili bilgi verirken, bu halkların Ruslarla ilişkilerine de değinir. Özellikle Kırım ve çevresi, hem Bizans'ın hem de kuzeyli halkların Karadeniz'e açılan kapısı olarak stratejik bir öneme sahipti. Bu coğrafyada, Ruslar ve Bizanslılar gelmeden yüzyıllar öncesinden

beri varlık gösteren Türkler, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını şekillendiren temel unsur olmuştur. Bizans, kendi çıkarları doğrultusunda Karadeniz çevresindeki halklar hakkında olabildiğince güvenilir bilgi toplamaya çalışmıştır. Ancak, Bizans kaynaklarının bir zayıflığı, İmparatorluk dışında yaşayan ve benzer yaşam tarzlarına sahip halkları genellikle birbirinden ayırmaksızın aynı kategoriye yerleştirmesiydi. Örneğin, bazı durumlarda Macarlar Türk olarak tanımlanırken, İskandinav Ruslar Tauruslu İskitler olarak adlandırılabilmekteydi (Melnikova, 2016: 315). Bu tür genellemeler, Bizans kaynaklarının etnik ve kültürel ayrımları yaparken yaşadığı zorlukların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

İskandinavların günümüzde Rusya, Ukrayna ve Belarus olarak bilinen coğrafyalardaki varlıklarına ilişkin olarak Bizans, İslam dünyası kaynakları, İskandinav sagaları ve PVL (Rus Kronikleri) geniş çapta incelenmiş olmasına rağmen, Batı Avrupa'nın Latince yazılmış birinci el kaynaklarına nispeten az dikkat gösterilmiştir. Özellikle İskandinavların Türk halklarıyla olan ilişkileri, Latin kaynakları üzerinden daha önce detaylı bir şekilde araştırılmamıştır. Ancak, doğudaki İskandinavlardan bahseden ilk eser olan Annales Bertiniani, bu eksikliğin önemini vurgulamaktadır. Bu kaynak, yukarıda da bahsedildiği üzere Ruslardan bahsederken onların Türklerle yakın ilişki ve etkileşim içinde olduklarına dair doğrudan bilgiler sunmaktadır. Latince kaynaklar, Slavlarla İskandinav Rusları birbirinden ayırabilmemiz konusunda önemli bir rol oynadığı gibi, Batı dünyasının İskandinav kuzeylilere ve doğudaki halklara karşı yaklaşımını ve bu bakış açısının Rusların Hristiyanlaşmalarıyla nasıl değiştiğini anlamamıza da (Prümlü Regino) olanak tanır (Örneğin Annales Hildesheimenses. (Djakson vd., 2010: 106). Bu bağlamda, dikkatli bir analiz yapıldığında, Kuzeyli İskandinavların Bizans ile ilişkileri ve özellikle Bizans'a ulaşmaya çalışırken kullandıkları güzergâhlar ile bu güzergâhlarda Türk halklarıyla kurdukları ilişkiler hakkında değerli bilgiler sağladıkları görülmektedir. Örneğin, Bremenli Adam, İsveç'ten Bizans topraklarına (Grikkland) kara yoluyla gitmeye çalışan kuzeylilerin, bu yol üzerindeki halkların oluşturduğu engelleri ve bu yüzden gemilerle yolculuk yapmayı tercih ettiklerini aktarır (Bremen, 1959: 1956-197). Latin kaynakları, genellikle diğer yazılı kaynaklar için tamamlayıcı bir rol oynar ve bu tür münasebetlere dair ek bilgi sağlar. Ayrıca, konuyu üçüncü bir tarafın gözünden ve daha tarafsız bir perspektifle ele alarak önemli bir denge oluşturur. Bu nedenle, İskandinavların Doğu Avrupa'daki varlıklarına ve Türk halklarıyla ilişkilerine yönelik çalışmalarda Latin kaynaklarının daha fazla değerlendirilmesi gerektiği açıktır.

İskandinav sagaları, Türk-İskandinav halklarının 9.-11. yüzyıllardaki münasebetleri konusunda önemli bir yazılı kaynak grubu olarak öne çıkar. Bu sagalar, doğuya doğru genişleyen İskandinavların Slavlar, Bizans ve özellikle Türk halkları ile olan etkileşimlerine dair bilgiler sunar. Coğrafi olarak Kıta Avrupası'ndan Doğu Avrupa'ya daha uzak bir noktada bulunmasına rağmen, sagalar halklar, bölge coğrafyası ve İskandinavların farklı bölgelere ve topluluklara verdikleri isimler konusunda da önemli aydınlatıcı detaylar barındırır. Ancak, bu kaynakların dikkatle değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Zira sagalar, İskandinav halklarının Hristiyanlık sonrası dönemde yazılmış ve pagan dönemi hadiselerine odaklanan metinlerdir. Çoğu durumda, bu metinler sözlü gelenekten yazıya aktarılmış, ancak yazıldıkları dönemin siyasi ve kültürel bağlamlarından etkilenmişlerdir. Müelliflerin hayal güçlerini ve dönemsel önceliklerini yansıttığı bu anlatılar, olayların gerçekleştiği tarihten en az iki yüzyıl sonra kaleme alınmış olmaları nedeniyle doğrudan tarihsel birer belge olarak değerlendirilmemelidir. Buna rağmen, diğer yazılı kaynaklarla karşılaştırmalı bir şekilde ele alındığında sagalar, masalsı ve efsanevi unsurların ötesine geçerek tarihsel gerçekliklerle örtüşen önemli ipuçları sunabilirler. Örneğin, bu metinlerde mekânsal yanlışlıklar ve efsanevi motifler bulunsa da, tarihsel olaylarla paralellik gösteren unsurlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu nedenle, sagalar tarih yazımında tamamlayıcı bir rol oynar. Sagalar, bölgesel isimlendirmeler konusunda da ilginç bilgiler içerir. Örneğin, Kiev Rus Devleti'nin kurulduğu Karadeniz'in kuzeyindeki Kiev ve çevresi Gardariki olarak adlandırılırken, İdil Bulgarlarının yaşadığı Orta İdil sahası Bulgarland veya Vulgaria olarak geçmektedir (Jackson, 2019: 142). Vareglerden Bizans'a kadar uzanan ticaret güzergâhında yer alan şehirlerden Novgorod Holmgrad, Kiev Kænugarðr, İstanbul ise Miklagardr olarak adlandırılmıştır. Bugünkü Anadolu coğrafyası Grikkland olarak anılırken (Jackson, 2003: 48), Baltık'tan Karadeniz ve Kafkasya'ya kadar uzanan doğu ve güneydoğu sahası genel olarak Austr (Doğu) şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca, sagalarda Asia (Asya) terimine de rastlanır ve bu terimin bir zamanlar doğu illerini yöneten bir kadının adı olduğu kaydedilir (Jackson, 2019: 31). Bu tür isimlendirmeler, İskandinavların coğrafi bilgi ve algılarının yanı sıra, bölge halkları ile kurdukları

ilişkilerin izlerini de taşır. Bu nedenle sagalar, İskandinavların Doğu Avrupa ve çevresindeki siyasi, ticari ve kültürel varlıklarının anlaşılması için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Rusların güneye inerek Bizans ile kurduğu ticaretin etkileri, yalnızca güneyde değil, kuzeyde de belirgin şekilde hissedilmiştir. İskandinav sagaları, Vareglerin Bizans'a (Grikkland) gerçekleştirdikleri seferler ve burada elde ettikleri büyük zenginliklerle anavatanlarına dönüş hikâyeleriyle doludur. Bu anlatılar, dönemin ticari ilişkilerinin önemini ve Vareglerin Bizans ile olan bağlantılarının yarattığı ekonomik ve kültürel etkileri ortaya koymaktadır. Arkeolojik buluntular, bu etkinin somut delillerini sunmaktadır. İskandinavya topraklarında Bizans sikkeleri ve diğer Bizans kökenli materyaller bulunmuştur. Örneğin, 9. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir Bizans mührü ve İmparator Theofilos'un bakır sikkesi kuzeydeki İlmen Gölü kıyılarında ortaya çıkarılmıştır. Benzer şekilde, Hedeby, Ribe ve Birka gibi İskandinavya'daki önemli ticaret merkezlerinde de Bizans sikkelerine rastlanmıştır. Bu bulgular, ticaret yollarının güneyden kuzeye uzanan kapsamlı bir ağ oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu dönemde Özi üzerindeki ticaretin gelişmesi, Kiev Rusya'sının ticari ve siyasi yükselişine katkıda bulunurken, İsveç'teki bazı ticaret merkezlerinde düşüşlere yol açmış olabilir. Androshchuk'un Birka üzerine yaptığı çalışmalar, buradaki ticari faaliyetlerin düşüşünü, doğudaki ticaretin artık doğrudan Kiev üzerinden kontrol edilmesine bağlamaktadır. Ayrıca, İsveç'in doğu kıyılarındaki kentlerde yaşayan genç nüfusun, doğuda duyulan zenginliklerin cazibesiyle bölgeyi terk edip bu ticaret yollarına yönelmesi, kuzeydeki ticaretin gerilemesinde bir diğer etken olarak değerlendirilmektedir. Bu veriler, Rusların güney ticaretinin yalnızca bölgesel değil, geniş ölçekte bir ekonomik ve kültürel dönüşüme yol açtığını, kuzey ve doğu Avrupa'da toplumlar arası etkileşimi artırdığını göstermektedir (Androshchuk, 2015: 653).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Hunların Gotlarla ilk teması, Karadeniz'in kuzeyinden İskandinavya'ya kadar uzanan coğrafyada derin dönüşümlere yol açmıştır. Hunların Asya'dan taşıdığı savaş stratejileri, yönetim geleneği ve sanat motifleri, Gotlar başta olmak üzere, İskandinav halklarının toplumsal yapısında ve kültürel kimliğinde kalıcı izler bırakmıştır. Arkeolojik bulgular, özellikle metal işçiliği, süsleme sanatları ve ikonografi gibi alanlarda Hun motiflerinin İskandinav sanatını dönüştürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, Hun mitolojik figürlerinin ve liderlik geleneklerinin İskandinav mitolojisine ve Viking çağındaki savaşçı elitlerin kimlik inşasına olan katkısı, Hun-İskandinav etkileşimlerinin kültürel boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. İskandinav sagalarında Hun lideri Attila'nın (Atli) figüratif olarak yer alması, bu bağın güçlü bir göstergesidir.

Viking Çağı'na gelindiğinde ise; Türk-İskandinav ilişkileri daha geniş bir boyut kazanmış ve Hazarlar, Peçenekler, İdil Bulgarları gibi Türk halklarının da dâhil olduğu çok yönlü bir etkileşim ağı oluşmuştur. İskandinavların İdil ve Özi ticaret yollarını kullanarak Bizans ve İslam dünyasına ulaşma çabası, Türklerin kontrolündeki bu güzergâhları stratejik hale getirmiştir. Hazarlar ve İdil Bulgarları, yalnızca birer ticari aracı olmamış; aynı zamanda İskandinav toplumları üzerinde derin bir siyasi ve kültürel etki yaratmıştır. Türkçe "kağan" unvanının İskandinav Rus liderlerince benimsenmesi, bu etkileşimlerin siyasi boyutunu vurgulayan önemli bir kanıttır. Genetik ve arkeolojik veriler, Hunların yalnızca askeri veya siyasi nüfuzla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda genetik ve kültürel izler bıraktığını göstermektedir. Modern DNA analizleri, Hunların İskandinavya'da kalıcı bir varlık bırakmasa da bu bölgedeki halklarla genetik ve kültürel bir alışverişte bulunduğunu kanıtlamaktadır. Türk-İskandinav ilişkilerinin yalnızca Gotlarla sınırlı kalmayıp, Viking Çağı'nda derinleşerek çok boyutlu bir yapıya ulaştığı anlaşılmaktadır.

Sonuç itibarıyla, Hunlar ve Türk halklarının İskandinavya halkları üzerindeki etkileri, bu halkların kültürel, siyasi ve sosyal sistemlerinde kalıcı izler bırakmıştır. Maddi kültürden mitolojik unsurlara kadar geniş bir yelpazede kendini gösteren bu etkiler, Türk-İskandinav ilişkilerinin başlangıcının "en geç" Hunlar dönemiyle tarihlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Viking Çağı'nda ise Hazarlar, Peçenekler ve İdil Bulgarları gibi Türk toplulukları, bu ilişkileri daha da ileri taşımış ve İskandinavların Doğu Avrupa'daki tarihine damga vurmuştur. Türk-İskandinav etkileşimlerinin tarihi, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel tarih yazımı açısından da önemli bir yere sahiptir. Orta Çağ Avrupası'nın tarihsel bağlamı içinde değerlendirildiğinde, bu etkileşimlerin bölgesel sınırların ötesine geçerek kültürel ve siyasi dönüşümlere yön verdiği açıktır. Bu bulgular, Orta Çağ Avrupası

tarihinin sadece Batı merkezli anlatılarla değil, Avrasya bozkırlarının ve İskandinav dünyasının kesiştiği coğrafyalar ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türk halklarının, yalnızca birer dış güç değil, İskandinav kimliğinin oluşumunda dolaylı aktörler olduğu fikri; tarih yazımında yerleşik kalıpların sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle Hun, Hazar, Peçenek ve İdil Bulgarları etkilerinin, yalnızca askeri ya da ticari değil, kültürel düzlemde de izlenebilir oluşu, bu etkileşimlerin doğasını daha belirgin hale getirmektedir. Ayrıca, Doğu Avrupa'nın tarihsel gelişiminde İskandinav halklarının oynadığı rol, Türk halklarının stratejik konumu ve tarihsel tecrübeleriyle birlikte ele alındığında daha bütünlüklü bir tablo ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Roodenberg, S.A. (2024, Aralık 11). Ancient DNA Study Reveals the Prehistory of Southeastern Europe. https://www.shh.mpg.de/843656/genomic-history-of-southeastern-europe

Üstün, A. (2007) Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Abed, S. (2017) Mapping the World in Medieval and Early Modern Western and Arabic Travel Accounts, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The University of Utah, Department of World Languages and Cultures.

Adam, B. (1959). History of the Archbishops of Hamburg-Bremen. (çev. Haz. Francis J. Tschan). Columbia University Press.

Ağarı, M. (2007). Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(34), 169–191.

Ahmet b. Fadlan (2022). İbn Fadlan Seyahatnamesi. (çev. Mehmet Şayir). Selenge Yayınları.

Ahmetbeyoğlu, A. (2005). Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadi Gelir Kaynakları, Belleten 69(254), 117–130. https://doi.org/10.37879/belleten.2005.117

Ahmetbeyoğlu, A. (1995). Grek Seyyahı Priskos (V Asıra)'a Göre Avrupa Hunları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Akıncı, M. (2019). Pax Khazarica, History Studies International Journal of History 11(4), 1123–1135.

Androshchuk, F. (2015). Vikingler Doğuda. Viking Dünyası. (ed. Stefan Brink-Neil Price), 653–685, Alfa Tarih Yayınları.

Anomim. (2008). Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib. thk. V. V. Minorsky. (çev. V. Minorsky), Kitabevi.

Bjerg, L. vd. (2009). From Goths to Varangians: Communication and Cultural Exchange Between the Baltic and the Black Sea, Aarhus University Press.

Cross, S. H. vd. (1953). Russian Primary Chronicle: Laurentian Text. Cambridge, The Medieval Academy of America.

Curta, F. (2019). Ethnicity in the Steppe Lands of the Northern Black Sea Region During The Early Byzantine Times, Archeologia Bulgarica XXIII(1), 33–70.

Djafarov, T. (2013). Drevnaya Rus i Türki v Literaturnih Pamyatnikah XII-XVII Vekov. Mutarjim.

Djakson, T. N. vd. (2010). Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov: Zapadnoyevropeyçeskiye İstoçniki. C. IV. Rossiyskaya Akademiya Nauk.

Djakson, T. N. vd. (2009). Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov: Vostoçniye İstoçniki. C. III. Rossiyskaya Akademiya Nauk.

Duczko, W. (2004). Viking Rus: Studies on the presence of Scandinavians in Eastern Europe. Brill.

Golden, P. B. (1982). The Question of the Rus' Qaganate, Archivum Eurasiae Medii Aevi, 2, 76-97.

Görman, M. (1993). Influences from the Huns on Scandinavian Sacrificial Customs During 300-500 AD, Scripta Instituti Donneriani Aboensis 15, 275–298.

Gruszczynski, J. (2019). Viking Silver, Hoards and Containers: The Archaeological and Historical Context of Viking-Age Silver Coin Deposits in the Baltic c. 800-1050. Routledge.

Haak, W. vd. (2024, 6 Aralık). Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe. https://www.nature.com/articles/nature14317

Heather, P. (2008). Goths and Huns, c. 320-425. İçinde A. Cameron ve P. Garnsey (eds.), The Cambridge Ancient History (ss. 487-515). Cambridge University Press.

Heck, P. L. (2002). The Construction of Knowledge in Islamic Civilization: Qudāma b. Jaʿfar and his Kitāb al-Kharāj wa-ṣināʿat al-kitāba. Brill.

Hedeager, L. (2011). Iron Age Myth and Materiality: An Archaeology of Scandinavia, AD 400-1000. Routledge.

Hedeager, L. (2007). Scandinavia and the Huns: An Interdisciplinary Approach to the Migration Era, Norwegian Archaeological Review 40(1), 42–58.

Högström, K. O. (2024). The Huns in Scandinavia: A New Approach Centered Around Modern DNA. Reconstructing the Past: Journal of Historical Studies, 2, 32–49.

Humbert, B. (2015). La Circulation Des Scandinaves Dans La Rus' Aux IXe-XIe Siècles. Paris, École pratique des hautes études, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Institut d'Histoire et Civilisation de Byzance, Collège de France.

İstahri. (2015). Ülkelerin Yolları, 1. Baskı. (ed. Murat Ağarı). Ayışığı Kitapları.

İbn Havkal. (2017). 10. Asırda İslam Coğrafyası. 2. Baskı. (çev. Ramazan Şeşen). Yeditepe Yayınları.

İbn Hurdazbih. (2019). Yollar ve Ülkeler Kitabı. 2. Baskı. (çev. Murat Ağarı). Ayışığı Kitapları.

Jackson, T. N. The Image of Old Rus in Old Norse Literature (a Place Name Study). Middelalderforum 3(1-2), 29–56.

Jackson, T. N. (2019). Eastern Europe in Icelandic Sagas. ARC Humanities Press.

Kaçar, T. (2018). Iordanes'i Nasıl Okumalıyız? İçinde Komite, XVII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler: Eski Anadolu Uygarlıkları. (ss. 545-556). I. Cilt. Türk Tarih Kurumu.

Karatay, O. (2010). Kral Odin'in Turkland'dan İskandinavya'ya Göçü. İçinde A. Duymaz vd. (Eds.), Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (ss. 532-539) Motif Vakfı Yayınları.

Kilger, C. (2007). Kaupang from Afar: Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries. İçinde D. Skre vd. (Eds.), Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age (ss. 199–253). Aarhus University Press.

Kleyn, L. S. (2009). Spor o Varyagah: İstoriya Protivostoyaniye i Argumentı Storon. Yevraziya.

Kozan, M. (2014). Gotların Anayurdu ve Kökeni, Tarih Araştırmaları Dergisi, 33(55), 71–90.

Kozan, M. (2016). Alman Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökenleri, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 99–110.

Kozan, M. (2014). Ostrogotlar ve Büyük Theodericus Dönemi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurat, A. N. (2016). Peçenek Tarihi. (thk. Yayına Hazırlayan Ahsen Batur). Türk Tarih Kurumu.

Lunde, P. and Stone, C. (2012). Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North. Penguin Classics.

Mägi, M. (2018). In Austrvegr: The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication Across the Baltic Sea. Brill.

Margaryan, A. vd. (2020) Population Genomics of the Viking World. Nature, 585, 390-396.

Melnikova, E. A. (2016). Rhosia and the Rus in Constantine VII Porphyrogennetos' De administrando imperio, İçinde F. Androshchuk (Eds.). Byzantium and the Viking World (315–337). Uppsala Universitet.

Mitropolit İlarion. (2011). Slovo o zakone i blagodati. (çev. V. Ya. Deryagin). İnstitut Russkoy Tsivilatsii.

Näsman, U. (2008). Scandinavia and the Huns: A Source-critical Approach to an Old Question, Fornvännen 103(2), 111-118.

Noonan, T. S. (1992). Rus', Pechenegs and Polovtsy: Economic Interaction Along the Steppe Frontier in the Pre-Mongol Era, Russian History 19(194), 301–326.

Novoseltsev, A. P. vd. (1965). Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye. Nauka.

Pohl, W. (2018). The Avars: A Steppe Empire in Europe, 567-822. Cornell University Press.

Pohl, W. (2018). Narratives of Origin and Migration in Early Medieval Europe, The Medieval History Journal 21(2), 192–221.

Pritsak, O. (1977). The Origin of Rus', The Russian Review 36(3), 249–273.

Vısotskiy, S. A. (1966). Drevnerusskiye Nadpisi Sofii Kievskoy: Vıpusk I. Naukova Dumka.

Sawyer, P. (1997). The Age of the Vikings and Before. İçinde P. Sawyer (Ed.). The Oxford Illustrated History of the Vikings (ss. 1–19). Oxford University Press.

Shepard, J. (2015). Viking Rus ve Bizans. İçinde S. Brink ve N. Price (Eds.), Viking Dünyası (ss. 626–653). Alfa Tarih Yayınları.

Sverdlov, M. B. (2017). Latinoyazıçnıye İstoçniki po İstorii Drevey Rusi IX-XIII v.: Pravda Russkaya İstoriya Teksta. Olega Abışko.

Şakirov, Z. G. ve Huzin, F. S. (2019). İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya, (çev. Selim Karagöz). Mütefekkir 6(11), 239–254.

Şeşen, R. (2001). İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri. Türk Tarih Kurumu.

Tolkien, C. (1953). The Battle of the Goths and the Huns, Saga-Book, 14, 141–163.

Treadgold, W. (1989). Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus, Harvard Ukrainian Studies 12(13), 132–144.

Ulusan, A. (2016). Geçmiş Yılların Hikâyesi (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.

Vasiliev, A. A. (1936). The Goths in the Crimea. The Medieval Academy of America.

Zakharii, R. (2002). The Historiography of Normanist and Anti-Normanist Theories in the Origin of Rus', (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). The University of Oslo, Centre for Viking and Medieval Studies, The Faculty of Arts.

Zeren, B. (2021). Hunların Doğu Avrupa'ya Gelişleri ve Got Toplulukları ile Münasebetleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Derleme Makale * Review Article

Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması: Türk-Yunan İlişkilerinde Ege Uyuşmazlığı

The Europeanization of Turkish Foreign Policy: The Aegean Dispute in Turkish-Greek Relations

Metehan KARATAŞ
Sosyal Çalışmacı, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
metehan.karatas@windowslive.com
Orcid ID: 0009-0003-8148-4114

Öz: Bu çalışma, Türkiye'nin dış politikasının Avrupalılaşmasını, Türkiye'nin AB üyelik hedefi ve bu sürecin Türk-Yunan ilişkilerine etkisi bağlamında incelemektedir. Çalışma, Türkiye'nin dış politikasındaki Avrupalılaşma sürecinin, AB'ye tam üyelik beklentisiyle şekillendiği görüşüne dikkat çekmektedir. Ege sorunu, Türk-Yunan ilişkilerinde Avrupalılaşmanın etkisini gösteren önemli bir örnektir. Çalışmada, kıta sahanlığı, karasularının genişliği ve adaların silahlandırılması gibi temel anlaşmazlıkların, AB'nin koşulluluk mekanizmasıyla uluslararası platformlarda ele alınışı incelenmiştir. 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin adaylığının açıklanması, iki ülke arasındaki yakınlaşma sürecini hızlandırmış ve Ege'deki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik bir zemin oluşturmuştur. Ancak, tam üyelik sürecinin güvenilirliğini yitirmesiyle birlikte Avrupalılaşmanın hızında yavaşlama gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci, AB ile uyum çabalarını Türk-Yunan ilişkilerindeki anlaşmazlıkların çözümüyle birleştirmiştir. Bu çalışma, Ege sorunu örneği üzerinden Avrupalılaşmanın, Türkiye'nin dış politikası ve bölgesel ilişkileri üzerindeki dönüştürücü etkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Türk dış politikası, Avrupalılaşma, Türk-Yunan ilişkileri, Ege sorunu.

Abstract: This study examines the Europeanization of Türkiye's foreign policy in the context of Türkiye's EU membership aspirations and the impact of this process on Türkiye-Greece relations. The study highlights the view that the Europeanization of Türkiye's foreign policy has been shaped by its expectation of full EU membership. The Aegean dispute stands as a significant example of the influence of Europeanization on Türkiye-Greece relations. The study analyzes how key disputes, such as the delimitation of the continental shelf, the breadth of territorial waters, and the militarization of islands, have been addressed on international platforms through the EU's conditionality mechanism. The declaration of Türkiye's candidacy at the 1999 Helsinki European Council accelerated the rapprochement process between the two countries and provided a foundation for resolving the Aegean disputes. However, the slowing pace of Europeanization has been observed as the credibility of the full membership process diminished. Türkiye's Europeanization process has integrated efforts to align with the EU's norms and resolve disputes with Greece. This study highlights the transformative impact of Europeanization on Türkiye's foreign policy and regional relations through the example of the Aegean dispute.

Keywords: Foreign policy, Turkish foreign policy, Europeanization, Turkish-Greek relations, Aegean problem.

Geliş Tarihi:02.03.2025 *Kabul Tarihi:23.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Karataş, M. (2025). Türk dış politikasının Avrupalılaşması: Türk-Yunan ilişkilerinde Ege uyuşmazlığı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 401-420. Doi: 10.33437/ksusbd.1649648

GİRİŞ

Türkiye'nin Avrupalılaşması esas olarak maliyet-fayda hesaplamalarıyla karakterize edilir. Türkiye'nin Avrupalılaşmasında rasyonel araçsallığın dayanıklılığı, esas olarak, 3 Ekim 2005'te başlatılan katılım müzakerelerinin ardından AB'ye tam üyeliğin Türkiye için daha az inanılır bir hedef haline gelmesi nedeniyle Avrupalılaşma sürecinin yavaşlaması gerçeğiyle de doğrulanmaktadır (Özer, 2012: 46).

Avrupa Komisyonu'nun yıllık İlerleme Raporlarının ortak paydalarını dikkate alacak olursak, Türkiye i) dış politikasının AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile uyumlu kalmasını sağlamalı; ii) AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası kapsamındaki yükümlülüklerini gerektiği gibi yerine getirmek için gerekli idari yapıları geliştirmeli; iii) diğer uluslararası forumlarda belirli dış politika konularında AB'nin tutumunu savunmalı ve iv) dış politikasının Avrupalılaşması için bölgesinde barışı, istikrarı ve güvenliği desteklemeye devam etmelidir (Soytürk, 2023). Bu nedenle, AB'nin Türk Dış Politikası üzerindeki etkisini değerlendirmek için bu çalışma, genel olarak bu dört parametreden ve özel olarak Ege anlaşmazlığı bağlamında Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerine dayanmaktadır. Öte yandan, araştırma esas olarak 2020'den itibaren Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması üzerine olsa da Türkiye ile Yunanistan arasında daha önceki yakınlaşma girişimlerinin, AB'nin ilişkiler üzerindeki etkisini incelemeyi hedeflemektedir.

AB'nin Türk Dış Politikası üzerindeki etkisi Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde kapsamında incelenebilir. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin, 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nden sonra önemli ölçüde iyileştiği söylenebilir. Türkiye ve Yunanistan artık barışçıl bir ilişkinin varlığıyla savaş başlama ihtimalinin oldukça azaldığı iki komşu ülke olarak ifade edilebilir (Sönmezoğlu ve Ayman, 2003: 37). AB, koşulluluk mekanizması aracılığıyla iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Aslında Üye Devletler, AB'nin üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini koşullu olarak kendi çıkarları doğrultusunda yönetebilmektedir. Diğer bir deyişle, Üye Devletler, üçüncü bir ülke tarafından yerine getirilmesi için AB tarafından belirlenen koşulları şekillendirmektedir. Türkiye örneğinde, koşulluluk mekanizması Yunanistan'a ulusal çıkarlarını AB düzeyine yükleme fırsatı vermiştir (Tsakaloyannis, 1980: 44; Kavakas, 2000:147; Aydın, 2000: 132; Hale ve Avcı, 2002: 47; Economides, 2005: 484). Örneğin, Yunanistan, 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde Türkiye tarafından yerine getirilmesi için bir koşul olarak sınır anlaşmazlıklarının Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesi AB ilişkileri açısından etkili olmuştur (Rumelili, 2008: 105). Yunanistan, sınır anlaşmazlıklarının Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesini tam üyeliğin şartı haline getirerek, Ege anlaşmazlığının kendi çıkarları doğrultusunda çözülmesini amaçlamıştır.

Ege sorunu, 1970'lerden bu yana Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Her iki ülke için de hassas bir dış politika konusu olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin Avrupalılaşması, Ege sorununun çözümünde AB'nin iki ülkenin karşılıklı pozisyonları üzerindeki etkisinin değerlendirilmesiyle iyi anlaşılabilir. Hem Türkiye hem de Yunanistan, Ege anlaşmazlığını uzun süredir egemenlikleri ve toprak bütünlükleriyle ilişkilendirmiştir. İki ülke arasındaki daha önceki yakınlaşma girişimleri, egemen hakların müzakere edilemez olduğu kabul edildiğinden başarısız kabul edilmiştir. Bu nedenle, Avrupalılaşmış bir dış politikada bu tür gerçekçi düşüncelerin baskın olmadığı göz önüne alındığında, Ege sorununun çözümü, Türk Dış Politikası ve Yunan Dış Politikasının Avrupalılaşmasını gerektirmektedir.

İlaveten burada ayrı bir parantez açmakta yarar vardır: Türk-Yunan ilişkilerinde ege meselesi tek sorunlu alan değildir. İki devlet arasındaki ilişkilerde çok katmanlı tarihsel bir yapı hakimdir. Türk-Yunan ilişkileri zaman zaman göreceli bir süreklilik içerisinde sakin ve ılımlı ölçütlerde gelişse de bu durum hiçbir zaman kalıcı ve uzun olmamış, bir biçimde ilişkilerde gerilim dozu yükselmiştir (Akbaş, 2020: 26). Esasen 1999 sonrası, Türk-Yunan ilişkilerinde iş birliği ve diyaloğun başlangıcını temsil eder. Düzenli siyasi istişareler, keşif temasları, Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantıları gibi çeşitli mekanizmalar karşılıklı yürütülmüştür. Ancak o zamandan bu yana İstanbul Rumları, Batı Trakya Türk azınlığı, Patrikhane durumu, mülteci krizi, Kıbrıs sorunu ve Doğu Akdeniz'deki münhasır ekonomik alanların paylaşımı gibi ciddi anlaşmazlıklar ilişkileri derinden zedelemiştir (Tür ve Koyuncu, 2025: 110). Dahası Korkmaz (2023)'a göre Yunanistan'ın Ege sorunu da dahil ikili sorunları, Türkiye-AB meselesi haline getirme çabası karşısında Türkiye daha çok yerli ve milli bir duruş inşa etmek ve Avrupa

dışındaki siyasal faktörlere odaklanmaya çalışmış ancak Türk Dış Politikasının Avrupalılaşmasından da vazgeçmemiştir. Böylelikle tüm bu sorunlar ve krizlere rağmen günümüze kadar ilişkiler bir şekilde yoğunlukla uzlaşmacı ve dostane kalmayı başarmıştır (Özsüzer, 2024).

Üye ve Aday Devletlerin Avrupalılaşması çalışma boyunca ayrı ayrı ele alınacaktır. Üye Devletlerde dış politikanın Avrupalılaşmasını değerlendirecek teorik çerçeve, sosyolojik kurumsalcılık anlayışına dayanmaktadır. Sosyolojik kurumsalcılık bakış açısına göre, dış politikanın Avrupalılaşması, aktörlerin ve yapıların karşılıklı olarak oluşturulmasına ilişkin konstrüktivist fikre dayanmaktadır, yani AB Üye Devletleri, kendi oluşturdukları AB kuralları ve normları içinde sosyalleşirler (Checkel, 1998: 328). Nitekim bu kural ve normları oluşturmak için tercihlerini AB düzeyine yüklerler. Bu kurallar ve normlar, Üye Devletler tarafından AB düzeyine/AB düzeyinden yükleme ve indirme süreci aracılığıyla içselleştirilir. Başka bir deyişle, norm içselleştirmeye elverişli bir süreç aracılığıyla AB'nin kural ve normları içinde sosyalleşirler ve belirli dış politika meseleleri hakkındaki görüşleriyle tanışırlar. Bu nedenle Üye Devletler genellikle AB'nin dış politika alanındaki kural ve normlarını uygun gördükleri için benimsemektedir (Shimmelfennig, 2009: 8).

Ancak Aday Devletler, AB kurumlarında ve karar alma süreçlerinde temsil edilmiyor. Dolayısıyla AB kural ve normlarına uyum sağlamaları sosyalleşme yoluyla değil koşulluluk yoluyla gerçekleşmektedir. Bu, Aday Devletlerin dış politika alanındaki kural ve normlarına uyum sağlamak için AB tarafından şartlandırıldığı anlamına gelir. Bununla birlikte, Aday Devletlerin AB kural ve normlarını içselleştirmeleri beklenmemektedir. Çıkarlarına hizmet ettikleri sürece bu kural ve normlara uyabilirler. Diğer bir deyişle, davranışları konular arasında ve zaman içinde sabit ulusal çıkarları doğrultusunda değişebilir (Moumoutzis, 2011: 622). Örneğin, Türkiye, Yunanistan'ın karasularının genişliğini olası bir şekilde on iki deniz miline genişletmesine karşı, ilişkileri önemli ölçüde iyileşmesine rağmen, casus belli kararını geri çekmemiştir. Ayrıca Aday Devletler, AB kural ve normlarına uymaktan belirli kazanımlar beklemektedir. Türkiye örneğinde, Avrupalılaşması karşılığında AB'ye tam üyelik hedeflenmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşmasını değerlendirecek teorik çerçeve, rasyonel seçim kurumsalcılığı anlayışına dayanmaktadır. Bu nedenle, rasyonel seçim kurumsallığı açısından, dış politikanın Avrupalılaşması, ulusal dış politika uygulamalarında ve ulusal dış politikaya rehberlik eden kurumların yapılarında, bunları AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın uygulamaları ve yapıları ile uyumlu hale getirmek amacıyla yapılan değişiklikler olarak tanımlanabilir. Temel ulusal çıkarların Avrupa politika yapımında bireysel olarak değil, toplu olarak daha iyi elde edilmesi gerektiği bilincidir.

Ayrıca, iç politika alanlarının Avrupalılaşmasının dış politikanın Avrupalılaşmasına da yansımaları olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve Şahin, 2019: 4). Örneğin Türkiye örneğinde Kopenhag siyasi kriterlerine uyum dış politikanın sivilleşmesiyle sonuçlanmıştır (Müftüler-Bağ ve Gürsoy, 2009: 3-4; Oğuzlu; 2010: 661; Özcan, 2010: 25). Bu nedenle, Üye ve Aday Devletlerde iç politika alanlarının Avrupalılaştırılmasına yönelik teorik çerçeve de kısaca ele alınmıştır.

Bu çalışma, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci bağlamında Avrupalılaşmanın Türk-Yunan ilişkilerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Türk Dış Politikası ve Yunan Dış Politikasındaki yüksek dayanıklılığına rağmen Ege anlaşmazlığının nasıl Avrupalılaştırılabileceğini göstermektedir. Nitekim Ege sorunu artık Türkiye ile Yunanistan arasında değil, Türkiye ile AB arasında bir sorundur (Triantaphyllou, 2001: 69; Aybet, 2009: 151).

AVRUPALILAŞMA KAVRAMI

1990'lardan itibaren entegrasyon sürecinin derinleşmesi ve genişlemesi ile Avrupalılaşma araştırmaları hız kazanmıştır (Bulmer, 2007: 46). Başlangıçta, entegrasyon sürecinin derinleştirilmesi, AB'nin Üye Devletlerini etkileme yollarını çoğalttı. Sonuç olarak, Avrupa entegrasyonu, daha önce entegrasyon sürecini başlatan Devletlerin dönüştürülmesiyle sonuçlandı (Caporaso, 2007: 27). Bu, AB Üye Devletlerinin giderek daha fazla Avrupalılaştığı bir süreçtir. Bununla birlikte, daha önceki entegrasyon teorileri, Avrupalılaşma sürecinin altında yatan dinamikleri vurgulayacak donanıma sahip değildir. Örneğin, liberal hükümetlerarasıcılık ve neo-işlevselcilik gibi entegrasyon teorileri, öncelikle sırasıyla "Avrupa entegrasyonunun yerel kökleri" ve "Avrupa düzeyinde kurum inşası" ile ilgilenmişlerdir (Rosamond, 2000: 50-97). Başka bir deyişle, çoğunlukla Üye Devletlerin Avrupa entegrasyonunu başlatma ve pekiştirme yollarını ortaya çıkarmaya çalıştılar. Buna karşılık

Avrupalılaşma, halihazırda başlatılmış ve konsolide edilmiş Avrupa entegrasyonunun Üye Devletlerin iç politika alanlarını nasıl etkilediğini vurgulamaya çalıştığı için iç düzenin dış kaynaklarını hesaba katmaya çalışır (Vink ve Graziano, 2008: 3). Dolayısıyla Avrupalılaşma, AB'nin neden olduğu yerel değişiklikleri bulmak ve doğrulamak için tasarlanmış bir araç olarak adlandırılabilir.

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, AB'nin neden olduğu yerel değişiklikler, "AB'nin [o zamanki] ilk sütunundaki ulusal politika alanlarının iletişiminin" bir sonucu olarak başlangıçta Üye Devletlerde en görünür hale geldi (Major, 2005: 175). Bazı iç politika alanları üzerindeki egemenliklerini aşamalı olarak AB düzeyinde bir havuzda toplayan Üye Devletlerin, iç politikalarını ve kurumsal düzenlemelerini AB tarafından getirilenlerle uyumlu hale getirmeleri istenmiştir. Sonuç olarak, Aday Devletlerin Avrupalılaşması ve hükümetler arası politika alanlarının Avrupalılaşması üzerine araştırmalar geç de olsa hız kazandı.

Bununla birlikte, Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (ODAÜ'ler) Avrupalılaşması, AB'ye katılımlarından önceki dönemde çok belirgin hale geldi (Agh, 1999: 840). Avrupalılaşmalarını hesaba katacak modeller geliştirme ihtiyacı yakın hale geldi. Ancak, Aday Devletlerin Avrupalılaşma biçimleri oldukça farklıdır. Bunun temel nedeni, AB ile Aday

Devletlerarasındaki ilişkinin asimetrik olması ve katılım sürecinin oldukça belirsiz olmasıdır (Grabbe, 2003:303; Agne, 2010: 2). Asimetriktir, çünkü Aday Devletlerin Avrupa entegrasyonunun şekillenmesinde hiçbir rolü olmadığı için politika tercihlerini AB düzeyine yükleme fırsatlarından yoksundurlar. Ayrıca, AB müktesebatının tüm fasıllarına ilişkin müzakereler tamamlandıktan sonra bir Aday Devletin AB'ye katılımının reddedilebileceği göz önüne alındığında, katılım müzakerelerinin bitiş noktasına ilişkin hiçbir garanti olmadığı için belirsizdir. Bu nedenle, Avrupalılaşma mekanizmaları aşağıda Üye ve Aday Devletler için ayrı ayrı açıklanacaktır.

Buna ek olarak, dış politika ve güvenlik politikasının Avrupalılaştırılmasına olan ilgi, Üye Devletlerin ulusal dış politikalarının "Avrupa düzeyinde dış politika yapımına uzun ve sürekli katılım" yoluyla önemli ölçüde dönüştürülmesinden sonra özellikle artmıştır (White, 2001: 6). Katılımın süresine ve sürekliliğine yapılan vurgu, Üye Devletlerin Avrupalılaşan dış politikalarında sosyalleşmenin gücüne üstü kapalı bir göndermedir, bu nokta 1.2. bölümde detaylandırılacaktır. Ancak dış politikanın Avrupalılaşması, öncekinin hükümetler arası doğası nedeniyle iç politika alanlarından önemli ölçüde farklıdır (Müftüler-Bağ ve Gürsoy; 2009: 3).

Bu bölüm, Türkiye'nin AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile uyumuna genel bir bakışla birlikte, çalışmanın dayandığı teorik çerçeveyi sunmaktadır. Aslında, Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşması, iç alandaki Avrupalılaşmadan ayrı değildir. Nitekim iç politikanın Avrupalılaşması ve kurumsal düzenlemeler, dış politikanın Avrupalılaşmasını kolaylaştırabilir. Ayrıca, Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin Avrupalılaşması, Yunanistan'ın ulusal çıkarlarının AB düzeyine başarılı bir şekilde yansıtılmasından bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu nedenle, bu bölüm Üye ve Aday Ülkelerdeki iç politika ve kurumsal düzenlemelerin Avrupalılaşmasına ilişkin literatüre genel bir bakışla başlamaktadır. Ardından, dış politikanın Avrupalılaşmasına ilişkin literatür daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Avrupalılaşma Kavramı: Tanım, Kapsam ve Sınırlılıklar

Harcourt, "Avrupalılaşma, çok kurumlu, çok aktörlü ve çok süreçli bir fenomendir" (Harcourt, 2003: 179) iddiasında bulunur. Sonuç olarak, Avrupalılaşma terimi, Avrupalılaşma sürecinin katıksız karmaşıklığını yakalamak için farklı fakat birbiriyle ilişkili anlamlar kazanmıştır (Bauer vd., 2007: 406). Tanımlar, terimin farklı yönlerine işaret eder. Bazıları sürecin aşağıdan yukarıya karakterini vurgulamaya meyilliyken, diğerleri sürecin yukarıdan aşağıya işleyişiyle daha çok ilgileniyor gibi görünüyor.

Olsen, terimin beş popüler kullanımını önermektedir (Olsen, 2002: 923-943). İlk tanım, genişleme yoluyla AB'nin siyasi erişimini ve toprak alanını genişletmesini ifade eden "AB'nin dış sınırlarındaki değişiklikler"dir (Olsen, 2002: 925). Genişlemenin, Aday Devletlerin Avrupalılaşmalarını büyük ölçüde açıklayan bazı belirli kriterleri yerine getirmelerine bağlı olduğu iyi bilinmektedir.

İkinci olarak, Avrupalılaşma "Avrupa düzeyinde kurum inşa etme" olarak tanımlanmaktadır (Olsen, 2002: 926). Diğer bazı yazarlar da benzer bir Avrupalılaşma görüşüne sahiptir. Örneğin, Risse ve diğerleri için Avrupalılaşma: Avrupa düzeyinde farklı yönetişim yapılarının, yani aktörler arasındaki etkileşimleri resmileştiren problem çözme ile ilişkili siyasi, yasal ve sosyal kurumların ortaya çıkması ve gelişmesidir. Yetkili Avrupa kurallarının oluşturulmasında uzmanlaşmış politika ağları (Risse *vd.* 2001: 3).

Avrupalılaşmanın üçüncü tanımı, "Avrupa yönetişim sistemi tarafından ulusal yönetişim sistemlerine nüfuzunun artmasıdır" (Olsen, 2002: 927). Bu tanım, Avrupalılaşma sürecinin yukarıdan aşağıya karakterine işaret eder, çünkü esas olarak ulusal sistemlerin AB'den kaynaklanan faktörler tarafından dönüştürülme biçimleriyle ilgilidir. Aynı görüş, daha önce Avrupalılaşmayı şu şekilde tanımlayan Ladrech tarafından da paylaşılmaktadır: AT [Avrupa Topluluğu] siyasi ve ekonomik dinamiklerinin ulusal siyasetin ve politika oluşturmanın örgütsel mantığının bir parçası haline geldiği ölçüde siyasetin yönünü ve şeklini yeniden yönlendiren artan bir süreç (Ladrech, 1994; Radaelli, 2003:30).

Olsen'in dördüncü noktası, Avrupalılaşmanın "siyasi örgütlenme biçimlerini Avrupa'nın ötesine ihraç etmek" ile ilgili olduğudur (Olsen, 2002: 928). Sadece AB'nin Avrupa kıtası dışındaki artan erişimini işaret ediyor. AB'nin bölgesel alanı ve siyasi erişiminin sınırlarının aynı olmadığı doğrudur. AB'nin siyasi erişimi, kendi toprak alanını aşıyor. Bu nedenle, AB, farklı mekanizmalar yoluyla Avrupalı olmayan Devletlerde değişikliklere neden olma konusunda nispeten güçlü hale gelmiştir.

Son olarak Avrupalılaşma, "Avrupa'nın siyasi birleşmesi" olarak tanımlanmaktadır (Olsen, 2002: 930). Olsen'e göre bu, ilk dört tanımla yakından ilişkilidir, çünkü Avrupa'yı siyasi olarak birleştirmek, diğer şeylerin yanı sıra, diğer ülkelere genişlemeyi, Avrupa düzeyinde yeni siyasi kurumların geliştirilmesini ve Avrupa modellerini ihraç etmekle birlikte iç politika alanlarının bunlara uyarlanmasını gerektirir. Avrupa kıtasının ötesindedir (Olsen, 2002: 940; Börzel, 2002:194).

Avrupalılaşma kavramı, AB etkisinin anlaşılması için önemlidir fakat etkilerinin değerlendirilmesi, AB ve aday devletlerin çeşitliliklerinden dolayı derinlemesine bir analiz gerektirmektedir. AB etkisi aday devletlere direkt etki etmez, bu süreçte ülkelerin siyasi yapıları ve kültürleri önemli rol oynar. Türkiye'nin AB ile üyelik süreci teknik sorunların ötesinde, kültürel faktörler, Avrupa'nın olumsuz yaklaşımı ve güven problemlerinden dolayı yavaşlamakta ya da durmaktadır. Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı sınırlandırmalar, Avrupalılaşma kavramının her ülkede farklı bir şekilde ilerlediğini ve bu nedenle her ülkeye özgü bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir (Yazgan, 2012).

Avrupalılaşma Mekanizmaları

Avrupalılaşma mekanizmaları, Avrupalılaşmanın nasıl gerçekleştiğini anlamak için önemlidir. Bu, bu mekanizmaların Üye ve Aday Devletlerin iç politikalarını ve kurumsal düzenlemelerini AB'ye uyarlama yollarını vurgulamaya çalıştıkları anlamına gelir. Bununla birlikte, Avrupalılaşmanın kapsamını etkileyen bazı araya giren değişkenler vardır. Bu, Avrupalılaşma için belirli koşulların geçerli olması gerektiği anlamına gelir.

Uluslar üstü politika alanlarında Avrupalılaşmayı değerlendirmek, hükümetler arası politika alanlarına göre nispeten daha kolaydır, çünkü yerel ve Avrupa düzenlemeleri arasındaki uyumsuzluk, ulus üstü politika alanlarında benimsenmesi için belirli modellerin varlığı ile ölçülebilir. Diğer bir deyişle, AB'nin Üye ve Aday Devletler tarafından benimsenmesi için getirdiği modeller, iç ve Avrupa politikası ve kurumsal düzenlemeler arasında karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır.

Üye ve Aday Devletlerin Avrupalılaşması, AB'ye uyumlarının temelinde farklı dinamikler olduğu için farklı mekanizmalar üzerinden açıklanmaktadır. Yasal zorlama, yani Üye Devletlerin ulusal yasalarından daha üstün ve doğrudan etkili olan AB Adalet Divanı içtihatları ve AB kural ve normlarına sosyalleşme, Üye Devletlerin Avrupalılaşmasının önemli yönleri olmakla birlikte, AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde yerleşik olan koşulluluk mekanizması, Aday Devletlerin Avrupalılaşmasını büyük ölçüde açıklamaktadır (Börzel, 2012: 190).

Dış Politikanın Avrupalılaşması

Avrupa Siyasi İşbirliğinin (EPC) kurulmasına yol açan 1970 Lüksemburg Raporu, AB Üye Devletleri arasında dış politika konularında bir istişare sürecini başlatmıştır. İşbirliğinin verimli olduğu kanıtlandıktan sonra, Üye Devletler ulusal dış politikalarını daha fazla koordine etmeyi arzuladılar (Nuttall, 2000: 272; Giegerich ve Wallace, 2010: 433-434). Ayrıca, uluslararası sistemdeki bazı yapısal değişiklikler Üye Devletlerin ortak bir dış ve güvenlik politikası arayışını artırmıştır. Bu yapısal değişiklikler şunlardır: i) Soğuk Savaş'ın sonu; ii) yeni güvenlik endişelerinin yükselişi; iii) tek kutuplu bir dünyanın ortaya çıkışı; iv) eski Yugoslavya'nın dağılması ve v) AB'nin Doğu Avrupa'ya genişlemesinin güvenlik üzerindeki etkileri (Tonra ve Christiansen, 2004: 2; Bickerton vd., 2011: 8). Dış politika alanında işbirliğinin faydasının farkına varan Üye Devletler, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası için harekete geçtiler. Böylece, 1992 Maastricht Antlaşması Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına kurdu. Aslında AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, AB'nin uluslar üstü politika alanlarından oldukça farklıdır. Her şeyden önce, esas olarak hükümetler arasıdır ve yalnızca siyasi olarak bağlayıcıdır. Bu nedenle, dış politikanın Avrupalılaşmasını değerlendirmek için 'uygunluk iyiliği' gibi araçların kullanılması, benimsenmesi için somut modellerin olmaması ve AB'nin dış ve güvenlik politikası alanındaki münhasır yetkilerinin olmaması nedeniyle işe yaramaz hale gelmektedir. Avrupalılaşma araştırmalarının dış politika ve güvenlik politikası alanına geç girmesinin nedeni budur.

Teorik olarak, hükümetler arası bir politika alanında işbirliğinin başarılmasının zor olduğuna inanılmaktadır. Bu, hükümetler arası politika alanlarında karar vermenin oybirliği ile gerçekleştiği için Üye Devletlerin ulusal çıkarlarını feda etmeyeceklerini öne süren hükümetler arası düşüncenin temel varsayımıdır (Bickerton vd., 2011: 8-9). Buna göre, herhangi bir karar veya anlaşma, Üye Devletlerin temel ulusal çıkarlarını mükemmel bir şekilde yansıtacaktır (Moumoutzis, 2011: 614). Böyle bir varsayım, Üye Devletlerin dış politikalarının değişmeyeceği anlamına gelir, çünkü oybirliğiyle alınan bu kararlarda ve anlaşmalarda tüm Üye Devletlerin temel ulusal çıkarları temsil edilir. Tersine, liberal hükümetler arası düşünce ve rasyonel seçim kurumsalcılığı, herhangi bir hükümetler arası ortamda oybirliğiyle varılan nihai karar veya anlaşmanın tüm Üye Devletlerin en düşük ortak paydası olduğunu iddia eder (Moravcsik, 1993: 500-501). Ulusal ve Avrupa çıkarları arasında bazı uyumsuzluklar olabilir, çünkü oybirliği tüm Üye Devletlere, büyüklükleri ve tercihleri ne olursa olsun, karar veya anlaşmanın içeriğine katkıda bulunma konusunda eşit şans sağlar (Moravcsik, 1993: 499-502). Bu nedenle, nihai karar veya anlaşma, en güçlü Üye Devletin bile çıkarlarını tam olarak temsil etmeyecektir. Ulusal çıkarlar ile Avrupa çıkarları arasındaki uyumsuzluğa ilişkin bir diğer argüman ise ulusal çıkarların statik olmadığı, çünkü zamanla değiştiği ve bu nedenle zaman içinde bir uyumsuzluğun olabileceğidir (Moumoutzis, 2011: 614). Böylece Avrupalılaşma dış politika için de geçerli hale geliyor.

Dış politikanın Avrupalılaşmasına ilişkin araştırma, temel olarak AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın ulusal dış politikalar üzerindeki etkileriyle ilgilenir ve ulusal çıkarların Avrupa çıkarlarına dönüşmesini ve bunun tersini de hesaba katmaya çalışır (Cebeci ve Aaltola 2011: 29). Dış politika ve güvenlik politikası alanındaki Avrupalılaşma, esas olarak "gönüllü ve hiyerarşik olmayan" olarak tanımlanmaktadır, çünkü ulusal dış politikalar, benimsenecek somut bir modelin yokluğunda ve AB'nin münhasır yetkilerinin yokluğunda

Avrupalılaştırılmaktadır (Bulmer ve Radaelli, 2004: 7). Üye Devletlerin yalnızca siyasi olarak ulusal dış politikalarını Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile uyumlu hale getirmeleri gerekmektedir. Uyumsuzluk onlara hiçbir yasal sorumluluk yüklemeyecektir.

Dış politikanın Avrupalılaşmasının ulusal dış politikalar üzerinde farklı etkileri olabilir. Bunlardan en önemlileri i) dış politika yapılarının ve süreçlerinin AB'ninkilere siyasi ve bürokratik olarak uyarlanması; ii) ulusal aktörlerin değerlerinde, normlarında, rol anlayışlarında ve kimliklerinde meydana gelen değişiklikler; iii) ulusal dış politikaların fiili içeriğindeki değişiklikler ve iv) değişime karşı hem iç hem de dış direncin üstesinden gelinmesi (Tonra, 2018: 225; Keukeleire ve MacNaughtan, 2008: 143). İlk olarak, AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın düzgün bir şekilde uygulanması için bürokratik adaptasyon önemlidir. Bu nedenle, ulusal dışişleri bakanlıkları AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası yapılarıyla uyumlu yapılara sahip olmalıdır. İkinci olarak, Devletlerin değerleri, normları ve rol anlayışları ve kimlikleri Avrupalı olanlarla birleştiğinde Avrupalılaşma kolaylaşır. Üçüncüsü, ulusal dış politikaların içeriği, Avrupalılaşma öncesi Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının içeriğinden çok

daha farklı olabilir. Bu nedenle Üye ve Aday Devletler, Avrupa Dış Politikası'ndaki (EFP) konuları ulusal dış politikalarının içeriğine dâhil etmelidirler. Son olarak, Avrupalılaşmanın meşrulaştırıcı gücü, ulusal reformcuların reformlarına yönelik iç ve dış muhalefetle mücadele etmesine yardımcı olabilir. Diğer bir deyişle, yerli reformcular, reformlarını AB'ye uyum zorunluluğu ile haklı gösterebilirler.

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNDE EGE ANLAŞMAZLIĞI

Ege sorunu, Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin Avrupalılaşmasının merkezinde yer alıyor. Nitekim 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde, diğer tüm çabaların başarısız olması durumunda, Türkiye'nin Ege anlaşmazlığını 2004 yılına kadar Uluslararası Adalet Divanı'na sunmayı kabul etmesi gerekiyordu (European Council, 1999a: Par. 4) . AB ayrıca 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde Kıbrıs sorununun çözümünün Güney Kıbrıs'ın AB'ye katılımı için bir ön koşul olmayacağına dair güvence verdi (European Council, 1999a: Par. 9.b). Bu, Ege sorununun çözümü ve Cyrus sorununun Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin Avrupalılaşmasının iki önemli bileşeni olduğu anlamına gelir (Diez, 2002: 154-155; Aksu, 2004: 107; Özer, 2010: 558). Nitekim bu konulara Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgeleri'nde (APD) 2000 Nice Avrupa Konseyi'nden bu yana Türkiye ile AB arasındaki siyasi diyalogun olmazsa olmazı olarak atıfta bulunulmuştur (Terzi, 2005: 114). Bu nedenle, bu bölüm boyunca Ege anlaşmazlığının yönlerine ayrıntılı olarak değinilecektir. Bu amaçla, her iki ülkenin Ege anlaşmazlığına ilişkin argümanları ve bunun önceki ve devam eden yakınlaşma girişimleri üzerindeki etkisi vurgulanacaktır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki hemen hemen tüm büyük yakınlaşma girişimlerinin, Ege'deki ikili farklılıklarından kaynaklanan krizlerin tetiklediği bir gerçektir (Heraclides, 2002: 20).

Ege anlaşmazlığı, i) Ege Denizi'ndeki bazı ada ve adacıkların egemenliği; ii) Doğu Yunan Adalarının askerden arındırılması; iii) karasularının genişliği; iv) kıta sahanlığının sınırlandırılması ve v) Ege Denizi'ndeki Yunan adalarının ulusal hava sahasının genişliği ve FIR'ın operasyonel kontrolü (Gündüz, 2001: 81; İnan ve Gözen, 2009: 175 176). Türkiye kıta sahanlığının sınırlandırılması konusundaki anlaşmazlığı, Ege anlaşmazlığının ayrılmaz bir parçası olarak gördüklerinin geri kalanından ayırmamaktadır. Anlaşmazlığın nasıl çözüleceği konusunda Yunanistan kıta sahanlığının sınırlandırılmasının Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesini talep ederken, Türkiye yargılamayı son çare olarak görmekte ve bu nedenle anlaşmazlığın tamamı için müzakerelere öncelik vermektedir (Kut, 2001: 266; Kozyris, 2001: 102; Gündüz, 2001: 96-97).

1999'dan bu yana Türkiye ve Yunanistan ilişkilerini iyileştirmiş olsa da, Ege sorunu bütünüyle çözülmüş değil. İki ülke, Ege anlaşmazlığı konusunda 'keşfetme görüşmelerine' 2002 yılında başladı. Ancak bu görüşmelerin ayrıntıları kamuoyuna açıklanmıyor. Ancak, uyuşmazlığın 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde şart koşulduğu gibi 2004'te Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmediği göz önüne alındığında, 'keşfetme görüşmelerinin' tatmin edici bir şekilde ilerlediği iddia edilebilir. AB, 'keşif müzakereleri' tatmin edici bir şekilde ilerlememiş olsaydı, Türkiye'yi Ege anlaşmazlığını Yunanistan'ın emriyle Uluslararası Adalet Divanı'na havale etmeyi kabul etmeye çağırırdı. Nitekim AB, Aralık 2004'te Brüksel Avrupa Konseyi'nde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yaşanan son gelişmeleri memnuniyetle karşılamakla yetindi (European Council, 2004: Par. 20).

Kıta sahanlığının sınırlandırılması konusundaki anlaşmazlık, geçmişte birkaç kez yeniden su yüzüne çıkması ve Türkiye-Yunanistan ilişkileri üzerinde önemli etkileri olması açısından önemlidir. Daha da önemlisi hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın çekişme noktası olarak gördüğü tek konudur.

Kıta Sahanlığının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşmazlık

Kıta sahanlığının sınırlandırılması, 1970'lerden bu yana Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde önemli bir konu olmuştur. Kıta sahanlığının sınırlandırılması konusundaki anlaşmazlık, "iki ülkenin Ege deniz yatağı ve toprak altı üzerindeki ilgili egemenlik haklarının sınırlandırılmasını" içermektedir (Heraclides, 2010: 167). Türkiye kıyılarındaki Yunan adalarının kendilerine ait kıta sahanlıkları oluşturup oluşturamayacakları, kıta sahanlığının sınırlandırılması konusundaki tartışmanın en önemli yönüdür (Lagoni, 1989: 148).

Yunanistan'a göre kıta sahanlığının sınırlandırılması Ege Denizi'nde çözüm bekleyen tek sorundur (Athanassopoulou, 1997: 77; Kut, 2001: 267). Ancak Türkiye için bu, Ege anlaşmazlığının çeşitli bileşenlerinden yalnızca biridir. Ayrıca, Türkiye ikili müzakereler yoluyla siyasi bir çözüm ararken,

Yunanistan yargısal bir çözümden, yani Uluslararası Adalet Divanı'na gitmekten yanadır (Kut, 2001: 266; Kozyris, 2001: 102; Gündüz, 2001: 96-97). Anlaşmazlık, iki ülkeyi geçmişte birkaç kez yakınlaşmaya yaklaştırdı. Ancak, daha önceki bu yakınlaşma girişimleri, esas olarak iç politikayla ilgili nedenlerle başarısız oldu.

1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, kıta sahanlığının sınırlandırılması için iki önemli belgedir. Kıta sahanlığı şu şekilde tanımlanmaktadır: Bir kıyı Devletinin kıta sahanlığı, kara topraklarının doğal uzantısı boyunca karasularının ötesine, kıta kenarının dış kenarına veya denizaltı bölgesinin deniz tabanını ve toprak altından oluşur. Kıta kıyısının dış kenarının bu mesafeye kadar uzanmadığı durumda, karasularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatlardan 200 deniz mili (UNCLOS, Madde 76).

Ege Denizi'ne uygulandığında, eşit mesafe ilkesi, orta çizginin Türkiye kıyılarındaki Yunan adaları ile Türkiye kıyıları arasında olmasını gerektirecektir. Bu nedenle, eşitlik ilkesinin uygulanması durumunda Türkiye'ye Ege Denizi'nin kıta sahanlığının çok az bir kısmı kalacaktır.

Türkiye için, Türkiye kıyılarındaki Yunan adalarının kendilerine ait kıta sahanlıkları yoktur, çünkü bunlar Türkiye anakarasının doğal uzantılarıdır (Aydın, 1999: 169; Nachmani, 2002: 101-102). Bu nedenle Türkiye açısından Ege kıta sahanlığının sınırlandırılmasında doğal uzama kavramına ve özel durumlara öncelik verilmelidir (Kut, 2001: 266; İnan ve Gözen, 2009: 159). Türkiye, özel durumlarla ilgili olarak, Türkiye kıyılarındaki Yunan adaları ile Türkiye kıyıları arasında değil, Yunan ve Türkiye anakarası arasında eşit mesafe ilkesinin uygulanması gerektiğini savunmaktadır (Heraclides, 2010: 169).

Türkiye ve Yunanistan kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda farklı görüşlere sahiptir. Görüşlerdeki bu tür uzlaşmazlığın siyasi ilişkileri üzerinde de önemli sonuçları oldu. İki ülke arasındaki ilişkiler, Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bağımsızlığını ilan etmesinden sonra daha da kötüleşti. Bu, Kıbrıs sorununun Türkiye ve Yunanistan ilişkileri açısından ne kadar dirençli olduğunun bir göstergesidir. KKTC'nin bağımsızlığına ve Türkiye tarafından tanınmasına cevaben Yunanistan, Aralık 1984'te yeni bir savunma doktrini kabul etti ve bu doktrin aracılığıyla Türkiye, ülkenin egemenliğine yönelik ana dış tehdit olarak adlandırıldı (Tsakonas, 2010: 45).

Ege'nin kıta sahanlığı üzerindeki ikinci kriz, Yunanistan'ın Ege Denizi'nde petrol arama faaliyetleri yürüten bir Kanadalı şirketin çoğunluk hissesinin, verilen arama hakları doğrultusunda zorunlu olarak satın alınması için zorunlu bir yasa çıkarmayı amaçladığı Mart 1987'de patlak verdi (Ker- Lindsay, 2007: 24). İkinci kriz, Ocak 1988'de İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda (WEF) iki ülke liderlerinin görüşmesinin ardından başlatılan 'Davos Süreci' olarak bilinen sürecin önünü açtı. A. Papandreu, Türkiye ile daha önceki görüşmelere daha önceki muhalefetiyle tanınmasına rağmen, 1987 krizi, özellikle Türkiye ile silahlanma yarışının Yunan ekonomisine ne kadar ağır bir yük getirdiğini öğrendikten sonra, Yunanistan Başbakanını Türkiye ile yakınlaşmaya yönelik tutumunu değiştirmeye zorladı (Larrabee, 2001: 236; Fırat, 2002a: 111). Dolayısıyla 1987 krizi, Yunan hükümetinin tutumunu Türk hükümetininkine yaklaştırdı.

Doğu Ege Adalarının Silahsızlandırılması Konusunda Anlaşmazlık

Doğu Ege adalarının askerden arındırılması, Ege anlaşmazlığının bileşenlerinden biridir (Van Dyke, 2005: 76). Tartışmanın ana noktası, iki ülkenin Doğu Ege'deki adaları askerden arındırmak zorunda olup olmadığıdır. Özellikle 1936 Montreux Sözleşmesi'nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırılmasına ilişkin hükümlere etkisi ve Türkiye'nin taraf olmamasına rağmen 1947 Paris Barış Antlaşması'nın hükümlerine başvurup başvuramayacağı iki ülke arasında tartışılmaktadır.

Doğu Ege'deki adaların askerden arındırılması tek tip olarak tesis edilmemiştir (Ronzitti, 1989: 299-301). Nitekim Doğu Ege'de ayrı belgelerle askerden arındırılmış üç grup ada vardır. Örneğin, Limni (Limni) ve Semadirek (Semadirek) adaları 1923 Lozan Boğazları Sözleşmesi ile askerden arındırılırken, Midilli (Midilli), Sakız (Sakız), Samos (Sisam) ve İkaria (Ahikerya) adaları 1923 Lozan ile askerden arındırılmıştır. Barış Antlaşması. Ayrıca, Oniki Adalar 1947 Paris Barış Antlaşması ile askerden arındırılmıştır. 1923 Lozan Barış Antlaşması, Midilli (Midilli), Sakız (Sakız), Samos (Sisam) ve İkaria (Ahikerya) adalarının askerden arındırılmasını açıkça öngörmektedir (Lozan Barış Antlaşması, Madde

13). 1923 Lozan Barış Antlaşması'nda askerden arındırma rejiminin tarzı çok detaylı bir şekilde tesis edilmiştir:

Yunan Hükümeti, barışın muhafazasını sağlamak amacıyla, Midilli, Sakız, Samos ve İkarya adalarında aşağıdaki kısıtlamalara uymayı taahhüt eder:

I. Söz konusu adalarda deniz üssü ve tahkimat kurulmayacaktır.

II. Yunan askeri uçaklarının Anadolu kıyıları üzerinde uçması yasaklanacak. Karşılık olarak Türk Hükümeti, askeri uçaklarının söz konusu adalar üzerinde uçmasını yasaklayacaktır.

III. Söz konusu adalardaki Yunan askeri kuvvetleri, askerlik için çağrılan ve yerinde eğitim alabilen normal birlik ile bölgede bulunan jandarma ve polis kuvvetleri oranında jandarma ve polis kuvvetleriyle sınırlı olacaktır. Yunanistan topraklarının tamamı (Lozan Barış Antlaşması, Madde 13).

Bu nedenle, anılan maddeden Yunanistan'ın Midilli (Midilli), Sakız (Sakız), Samos (Sisam) ve İkaria (Ahikerya) adalarında yalnızca iç düzeni sağlamak amacıyla askeri güç konuşlandırmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, bu adalardaki Yunan askeri kuvvetlerinin savunma yapmasına izin verilmiyor.

1936 Montrö Sözleşmesi'nin Ege Denizi'ndeki Türk boğazları ve adalarının askerden arındırılmış statüsünü sona erdirip, Yunan adaları Semadirek (Semadirek) ve Lemni'nin (Limni) askerden arındırılmış statüsünü devam ettirip ettirmediği hem Türkiye hem de Yunanistan tarafından tartışılmaktadır. İki ülke, Sözleşmeyi imzalayanların "24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Sözleşmenin yerine işbu Sözleşmeyi koymaya karar verdiklerini" belirten 1936 Montrö Sözleşmesini farklı yorumlamaktadır (Montrö Sözleşmesi, Önsöz). Bununla birlikte, 1936 Montrö Sözleşmesi'nin temel amacı, "Boğazlardaki transit ve seyrüseferi... Kıyıdaş Devletler" (Montreux Sözleşmesi, Önsöz). 1936 Montrö Sözleşmesi, Yunan adaları Semadirek (Semadirek) ve Lemnos'un (Limni) askerden arındırılmış statüsünü sona erdirmedi. Türkiye'nin 1947 Paris Barış Antlaşması'nın hükümlerini uygulayıp uygulayamayacağı, silahsızlanma konusundaki anlaşmazlığın bir başka yönüdür.

1947 Paris Barış Antlaşması, Oniki Adalar'ın askerden arındırılmasını öngörmektedir (Paris Barış Antlaşması, Madde 14.1). Oniki Adalar'ın askerden arındırılması rejiminin yöntemi, 1947 Paris Barış Antlaşması ile ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuştur ve bu Antlaşmanın amaçları açısından, "silahsızlaştırma" ve "askerden arındırılmış" terimleri, bölgede yasak olarak kabul edilecektir. Ve ilgili karasuları, tüm deniz, askeri ve askeri hava teçhizatları, tahkimatları ve bunların silahları; yapay askeri, deniz ve hava engelleri; askeri, deniz ve askeri hava birimlerinin üslenmesi veya kalıcı veya geçici olarak yerleştirilmesi; herhangi bir biçimde askeri eğitim ve savaş malzemesi üretimi. Bu, sayıca sınırlı olan ve bir kişi tarafından taşınabilen ve çalıştırılabilen silahlarla donatılmış iç güvenlik görevlilerinin görevlendirilmesini ve bu personelin gerekli askeri eğitimini yasaklamaz (Paris Barış Antlaşması, Madde 14.2).

Bu nedenle, Yunanistan'ın yalnızca iç düzeni sağlamak amacıyla Oniki Adalar'da askeri güçlerini konuşlandırmasına izin verilmektedir. Bu, bu adalardaki Yunan askeri kuvvetlerinin savunma yapmasına izin verilmediği anlamına gelir.

Ege Denizi'ndeki Yunan Adaları Ulusal Hava Sahasının Genişliği ve FIR'ın Operasyonel Kontrolü Üzerindeki Anlaşmazlık

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bir diğer tartışmalı konu ise Ege Denizi'ndeki Yunan adalarının ulusal hava sahasının genişliğidir. Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki adaları için altı millik karasularının aksine on deniz mili ulusal hava sahası iddiasının hukuka uygun olup olmadığı tartışmanın merkezinde yer alıyor. Aslında Türkiye, Ege Denizi'ndeki Yunan adalarının ulusal hava sahasının altı ila on deniz mili arasındaki genişliği tanımıyor. Bu arada, Yunan ulusal hava sahası, altı deniz mili karasularının genişliğine karşılık gelmemesi bakımından benzersizdir. Ulusal hava sahasının genişliğinin yanı sıra, Türkiye ve Yunanistan da FIR'ın operasyonel kontrolü konusunda anlaşmazlık yaşıyor. Türk Devlet uçaklarının Athinai FIR'a girmeden önce uçuş planlarını ve pozisyon raporlarını sunup sunmayacağı tartışmanın merkezinde yer alıyor.

Yunanistan'a göre Türkiye, Yunanistan'ın ulusal hava sahasının on deniz miline çıkarılmasına neredeyse kırk yıldan fazla bir süredir itiraz etmediği için razı olmuştur (Marsh, 1989: 227). Ayrıca Yunanistan, UNCLOS kapsamında karasularının genişliğini on iki deniz miline genişletme hakkına sahip olduğunu ve bu nedenle on deniz mili ulusal hava sahasının yasal olması gerektiğini iddia ediyor (Heraclides, 2010: 194).

Yunanistan 1931'de on deniz millik ulusal hava sahasını ilan etti. Yunanistan'ın karasularının genişliği o zaman üç deniz miliydi. Bununla birlikte Türkiye, 1974 yılına kadar Yunan ulusal hava sahasının on deniz miline genişletilmesine, farkında olmadığı için itiraz etmemiştir (Kut, 2001: 264; Van Dyke, 2005: 85; Heraclides, 2010: 193). O zamandan beri Türkiye, Ege'deki Yunan adaları için on deniz mili milli hava sahasına taviz vermediğini göstermek amacıyla düzenli olarak altı ila on deniz mili arasındaki mesafeye meydan okuyor (Kut, 2001: 263; Van Dyke, 2005: 85). Yunanistan, Türk savaş uçaklarının altı ila on deniz mili arasındaki mesafeye yönelik meydan okumalarını toprak bütünlüğünün ihlali olarak görüyor.

Öte yandan, FIR'ın operasyonel kontrolü konusundaki anlaşmazlığın siyasi sonuçları da 1974'te patlak verdi. FIR, "içinde uçuş bilgi hizmeti ve uyarı hizmetinin sağlandığı, boyutları tanımlanmış bir hava sahası" olarak tanımlanmaktadır (Chicago Sözleşmesi, Ek 2). 1944 Şikago Sözleşmesi'ne göre, "bu Sözleşme yalnızca sivil hava araçlarına uygulanacaktır, Devlet hava araçlarına uygulanmayacaktır" (Chicago Sözleşmesi, Madde 3.a). Ancak, Devlet uçaklarının sivil havacılığın güvenliğine gereken saygıyı göstererek çalışması beklenmektedir (Chicago Sözleşmesi, Madde 3.a). Bu nedenle, FIR rejimi Devlet hava araçlarına değil, sivil hava araçlarına uygulansa da, ilki sivil havacılığın güvenliği için Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü tarafından oluşturulan kuralları dikkate almalıdır.

FIR ile ilgili olarak, Yunanistan'ın görüşüne göre, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün yalnızca sivil uçaklar üzerinde yargı yetkisi olmasına rağmen, Devlet uçaklarının sivil havacılığın güvenliğine gereken saygıyı göstererek çalışması ve dolayısıyla FIR sistemi ile işbirliği yapması beklenmektedir. Bu nedenle Türk Devlet uçakları Athinai FIR'a girmeden önce uçuş planlarını ve pozisyon raporlarını vermelidir (Nachmani, 2002: 101).

Ege'deki Yunan adalarının ulusal hava sahasının genişliği ve FIR'ın operasyonel kontrolü üzerindeki anlaşmazlık, yöneten Antlaşmaların farklı yorumlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim iki ülke, yürürlükte olan Antlaşmaların hükümlerini kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yorumlamaktadır. Zıtlaşan ulusal çıkarları göz önüne alındığında, iki ülkenin yorumları önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ege'deki Yunan adalarının ulusal hava sahasının genişliği ve FIR'ın operasyonel kontrolü konusundaki anlaşmazlığın siyasi sonuçları dikkat çekicidir.

FIR üzerindeki anlaşmazlık, Türkiye'nin Ağustos 1974'te, Ege Denizi'nde Yunan ve Türk anakarası arasındaki orta çizgiyi (George ve Stenhouse, 1989: 85). Havacılara Duyuru (NOTAM) 714'ün zamanlaması, Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı birinci ve ikinci askeri müdahale arasındaki döneme denk geldi. NOTAM 714 ile Türkiye, İstanbul Göknar'ının kontrolünü Ege Denizi'nin neredeyse yarısına kadar genişletmeyi bekliyordu (Heraclides, 2010: 81). Buna cevaben Yunanistan, Türk NOTAM'ının Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü düzenlemelerine aykırı olduğunu ve bu nedenle yasal gücünün bulunmadığını beyan etmiştir (Schmitt, 1996: 48). Türkiye, "bu NOTAM'a uymayan hava araçları için, uçuş güvenliğini ilgilendiren hususlarda yetkili makamlar tüm sorumluluğu reddeder" şeklinde yanıt vermiştir (Schmitt, 1996: 48). Bunu takiben Yunanistan, Ege hava sahasının bir tehlike bölgesi olduğunu kaydettiği NOTAM 1157 yayınladı (Schmitt, 1996: 48). Türkiye ve Yunanistan tarafından yapılan bu NOTAM'lar, Ege üzerindeki tüm uluslararası uçuşların altı yıl süreyle askıya alınmasıyla sonuçlanmıştır.

FIR'ın faal kontrolünün, 1978'den 1981'e kadar Montrö Ruhu adı altında yapılan görüşmelerin konusu haline gelmesi kayda değerdir. İki ülke, FIR'ın etkin kontrolünün egemenlik hakları getirmeyeceği ve Athinai FIR'ın İstanbul FIR ile işbirliği yapacağı konusunda anlaştılar (Heraclides, 2010: 108). Ayrıca Türkiye 1980 yılında NOTAM 714'ü geri çekti. Buna karşılık Yunanistan NOTAM 1157'yi iptal etti. Böylece Ege Denizi üzerinden uluslararası uçuşlar yeniden başladı. Bununla birlikte Yunanistan, Athinai FIR'a girmeden önce Türk Devlet uçaklarından uçuş planlarını ve pozisyon raporlarını istemeye devam etmektedir (Van Dyke, 2005: 86). Ancak Türkiye, FIR sisteminin sadece sivil uçaklar için geçerli olduğu gerekçesiyle bu planları vermeyi reddediyor.

Kara Denizlerinin Genişliği Üzerindeki Anlaşmazlık

Türkiye ve Yunanistan, Ege'deki karasularının genişliği konusunda önemli farklılıklara sahiptir. Karasularının genişliğine ilişkin ihtilaf, Türkiye'nin kıta sahanlığı ile seyrüsefer ve uçuş özgürlüklerinin sınırlandırılması açısından ek sonuçları olması bakımından önemlidir.

Karasularının genişliğine ilişkin anlaşmazlık, Yunanistan'ın mevcut altı deniz mili karasularını on iki deniz miline çıkarma olasılığıyla ilgilidir. Özellikle böyle bir uzatmanın Türkiye kıyılarındaki Yunan adaları için geçerli olup olmayacağı iki ülke arasında tartışılıyor.

UNCLOS, karasularının genişliğinin on iki deniz mili üst sınırına genişletilmesinin yolunu açmıştır (UNCLOS, Madde 3). Bununla birlikte, karasularının genişliğini on iki deniz miline genişletme hakkının, özel koşulların geçerli olması durumunda kendi sınırlamaları vardır. Nitekim UNCLOS şöyle der: İki Devletin kıyıları birbirine zıt veya bitişik olduğunda, iki Devletten hiçbiri, aralarında aksine bir anlaşma olmadıkça, karasularını her gün orta hattın ötesine genişletme hakkına sahip değildir. İki Devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatlar üzerindeki en yakın noktalardan eşit uzaklıkta olan nokta. Bununla birlikte, yukarıdaki hüküm, tarihi mülkiyet veya diğer özel durumlar nedeniyle, iki Devletin karasularını bununla çelişen bir şekilde sınırlandırmanın gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz (UNCLOS, Madde 15).

Türkiye kıyılarındaki adaların Türkiye aleyhine karasuları oluşturup oluşturamayacağı, karasularının genişliği konusundaki anlaşmazlığın en göze çarpan yönüdür. Adalar karasularının genişliği ile ilgili olarak, UNCLOS şunları belirtmektedir: "... Bir adanın karasuları, bitişik bölgesi, münhasır ekonomik bölgesi ve kıta sahanlığı, bu Sözleşmenin uygulanabilir hükümlerine göre belirlenir. Diğer kara topraklarına" (UNCLOS, Madde 121.2).

Bu, adaların bir Devletin anakarasıyla aynı karasularına sahip olma hakkına sahip olduğu anlamına gelir. Ancak Doğu Ege Denizi'ndeki Yunan adaları, Türkiye kıyılarına yakınlıkları nedeniyle özel koşullar sunmaktadır. On iki deniz mili karasularının verilmesi halinde, Türkiye'nin seyir ve üst uçuş özgürlükleri önemli ölçüde zarar görecektir.

Yunanistan'a göre, Ege Denizi'nde karasularının genişliğini altıdan on iki deniz miline çıkarma hakkı, UNCLOS şartlarına göre "mutlak" ve "devredilemez" (Heraclides, 2010: 183). Ayrıca Yunanistan, Ege'deki Yunan karasularının on iki deniz miline uzatılması durumunda Türkiye'nin zararsız geçiş hakkından yararlanacağını savunmaktadır (Kozyris, 2001: 106; Nachmani, 2002: 100-101).

Yunan Parlamentosu 23 Nisan 1995'te UNCLOS'u onayladığında karasularının genişliğine ilişkin anlaşmazlık öne çıktı. Onaydan sonra Yunanistan, anakara ve adalarının karasularını altıdan on iki deniz miline çıkarma hakkına sahip olduğunu açıkladı (Van Dyke, 2005: 83). Buna cevaben TBMM, karasularının genişliğinin altıdan on iki deniz miline tek taraflı olarak genişletilmesinin bir casus belli olacağını ilan etti. İki ülke arasında devam eden yakınlaşma ve 'keşfetme görüşmeleri'ne rağmen, casus belli Türkiye tarafından geri çekilmedi. Türk Dış Politikasının 1990'lardaki realist bakış açısını göstermektedir. Ayrıca henüz geri çekilmemiş olması, Türk Dış Politikasının Avrupalılaşmasının altında yatan rasyonel araçsallığı örneklemektedir. Diğer bir deyişle, eğer Türkiye AB'nin kural ve normlarına tam olarak uyum sağlamış olsaydı, casus belli geri çekilecekti.

Ege'deki Bazı Ada ve Adacıkların Egemenliği Tartışması

Siyasi olarak, Ege'deki belirli ada ve adacıkların egemenliğine ilişkin anlaşmazlık önemlidir, çünkü Ege anlaşmazlığının diğer yönlerine de etkileri vardır. Örneğin, kıta sahanlığını ve karasularının genişliğini sınırlayacak esas hatların oluşturulması için egemenliğin kesin olması gerekir (Syrigos, 2001: 284).

Ege Denizi'ndeki bazı adaların ve adacıkların mülkiyeti konusunda Türkiye ve Yunanistan, 90'ların ortalarından beri tartışıyor. Ege Denizi'ndeki bazı adaların ve adacıkların, Ege Denizi'ndeki adaların ve adacıkların her iki tarafa devredildiği anlaşmalar olan Ege Denizi'ndeki bazı adalar ve adacıklar tarafından açıkça her iki tarafa da devredilmemiş olması, iki ülkeyi kaçınılmaz olarak mülkiyet konusunda çekiştiriyor. . Diğer bir deyişle, Türkiye ile Yunanistan arasında belirli ada ve adacıkların

mülkiyeti konusundaki anlaşmazlık, bazı küçük ada ve adacıkların bu Antlaşmalar tarafından devredildikleri sırada dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır (Van Dyke, 2005: 69).

Farklılıklarının bir başka nedeni de, yöneten Antlaşmaların içerdiği muğlak dildir (Denk, 1999: 132; Gündüz, 2001: 91). Aslında bu adaların ve adacıkların transferinin önünü açan birçok Antlaşma var. Anlaşmazlığın doğasını anlamak için bu Antlaşmaların bazı yönleri dikkate değerdir.

1913 Londra Antlaşması, Ege Denizi'ndeki adaların ve adacıkların Türkiye'ye veya Yunanistan'a devrine ilişkin ilk ilgili belgedir. 1913 Londra Antlaşması, Ege Denizi'ndeki bazı adaların Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yunanistan'a devredilmesini şart koşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu Girit adası üzerindeki tüm haklarından Yunanistan lehine feragat etti ve o zaman Avrupa'nın altı büyük gücünün - Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya - geleceğe karar vermesini kabul etti. Doğu Ege'deki adalar, yani Lemnos (Limni), Semadirek (Semadirek), Midilli (Midilli), Sakız (Sakiz), Samos (Sisam) ve Ikaria (Ahikerya) (Londra Antlaşması, Madde 4-5). Böylece Avrupa'nın bu altı büyük gücü 1913'te Doğu Ege'de adı geçen adaların Yunanistan'a, Akdeniz'deki Gökçeada, Bozcaada ve Castellorizo (Meis) adasının Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılmasına hükmetti. Karar, 1914 yılında Yunanistan'a tebliğ edildi ve bu nedenle yaygın olarak 1914 Kararı olarak anılıyor. Avrupa'nın altı büyük gücünün kararı, 1923 Lozan Barış Antlaşması (Lozan Barış Antlaşması, Madde 12) ile daha da doğrulandı.

Söz konusu adalar ve adacıklar Yunanistan'a bırakılırken, Oniki Adalar ve Akdeniz adası Castellorizo (Meis), 1923 Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye tarafından İtalya'ya bırakılmıştır. Aşağıdaki adalar üzerinde Türkiye, İtalya lehine tüm haklarından ve mülkiyetinden vazgeçmektedir:

Stampalia [istanbulya], Rodos [Rodos], Kharki [Herke], Kerpe [Kerpe], Kasos [Qoban], Tilos [ilyaki], Misiros [incirli], Kalimnos [Kilimli], Leros [Leryoz], Patmos [Batnoz], Lipsos [Lipso], Simi [Sombeki], Cos [istanköy], şimdi İtalya tarafından işgal edilmiş ve bunlara bağlı adacıklar ve ayrıca Castellorizo adası [Meis] (Lozan Barış Antlaşması, Madde 15).

Türkiye açısından ise Ege Denizi'ndeki ada ve adacıkların her iki tarafa devrini öngören Antlaşmaların hiçbirinde yer almadıkları ve karasuları içinde oldukları için Türkiye'ye aittirler (İnan ve Acer, 2004: 130). . Buna ek olarak, Türkiye, kayaların Türkiye kıyılarından sadece 3,8 deniz mili ve Çavuş Adası'ndan 2,2 deniz mili uzaklıkta olması nedeniyle Türkiye'ye daha 'komşu' olduğunu iddia etmektedir (Van Dyke, 2005: 69). Türkiye de Kardak kayalarının Muğla ili Karakaya köyünde tescilli olduğunu ileri sürmektedir (Denk, 1999: 135; İnan ve Acer, 2004: 129). Bunun dışında Türkiye, Aralık 1932 protokolünün TBMM tarafından onaylanmadığını ve Milletler Cemiyeti'ne tescil edilmediğini kaydetmektedir (Denk, 1999: 145).

Ege Denizi'ndeki bazı ada ve adacıkların mülkiyeti konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında en bilinen anlaşmazlık Kardak kayalıkları üzerinedir. Bu kayalar Doğu Ege Denizi'nde Türkiye kıyılarına yakın bir yerde bulunmaktadır. Kardak kayaları üzerindeki anlaşmazlık Ege'de gri alanlar sorununu gündeme getirdi (Athanassopoulou, 1997: 86). Gri alanlar, "Doğu Ege'de egemenlik statüsü belirsiz adacıklar ve kayalar" anlamına gelir (Heraclides, 2010: 209).

Ege anlaşmazlığının Türk Dış Politikası ve Yunan Dış Politikasındaki yüksek direncini ve iç siyasetin ve veto aktörlerinin Türkiye ile Yunanistan arasındaki önceki uzlaşma girişimlerinin başarısızlığı üzerindeki etkisini tasvir etmeye çalıştı. Bu amaçla, anlaşmazlığın siyasi ve hukuki boyutları, yöneten Antlaşmaların tartışmalı hükümlerine özel atıfta bulunularak ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

İki ülkenin dış politikalarındaki yüksek dayanıklılığına rağmen Ege anlaşmazlığının Avrupalılaşması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, 1999 Helsinki Avrupa Konseyi Başkanlık Kararlarında (European Council, 1999a: Par. 4). Ayrıca, AB'nin devam eden yakınlaşma sürecine müdahil olmasının süreci nasıl etkilediğini göstermek için, iki ülkenin Ege'deki ikili farklılıklarının tetiklediği daha önceki krizler ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki başarısız yakınlaşma girişimlerine değinildi.

Bununla birlikte, Kardak kayaları konusundaki anlaşmazlık, iki ülke arasında Ege'deki son ciddi çatışma oldu. Devam eden yakınlaşma sürecinin arkasında iki ülkenin ilişkilerinde yaşadığı diğer

olayların yanı sıra kayalık tartışmasının da tetikleyici olduğu söylenebilir. Devam eden yakınlaşma süreci Avrupalılaşması açısından önemlidir.

TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN İLE İLİŞKİLERİNİN AVRUPALILAŞMASI: EGE UYUŞMAZLIĞI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin Avrupalılaşması, özellikle 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nden sonra AB'nin Türk Dış Politikasına nasıl etkilediğini büyük ölçüde örneklemesi açısından önemlidir. Aynı zamanda, Türk Dış Politikasının Avrupalılaştırılmasındaki sonuçların mantığını da açıklamaktadır. AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde yer alan koşulluluk mekanizmasının ve rasyonel araçsallığın, Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması ile ilgili olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, rasyonel araçsallık ve norm içselleştirmenin birbirini dışlamadığını söylemek mümkündür (March ve Olsen, 1998: 12).

Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin Avrupalılaşmasına yaklaşımında sürekli olarak aracı olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşmasının temelinde sonuçların mantığı yatmaktadır. Türkiye Avrupalılaşma yaklaşımında aracıdır çünkü Avrupalılaşma karşılığında AB'nin tam üyeliğini beklemektedir. Türkiye'nin ulusal çıkarlarını AB düzeyine yükleyecek bir konumda olmadığı göz önüne alındığında, Türkiye'nin AB kuralları ve normları içinde sosyalleşmesi pek olası değildir. Bunun temel nedeni Türkiye'nin AB kurumlarında ve karar alma süreçlerinde temsil edilmemesidir. AB'nin Türkiye'yi AB'ye katılmadan önce yerine getirmesi gerekenler, Üye Devletler tarafından oybirliğiyle kararlaştırılır. Bu, AB Üye Devletlerinin, Türkiye'nin yerine getirmesi için AB tarafından belirlenen koşulları koşullu olarak şekillendirme fırsatına sahip olduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle, devletler ulusal çıkarlarını AB düzeyine yükleyebilirler.

Yunanistan AB'yi bir koz olarak kullanırken, Türkiye askeri gücüne atıfta bulunmuştur (Nachmani, 2002: 96). Sonuç olarak, Yunanistan Türkiye tarafından tehdit edildiğini hissederken, Türkiye tam üyelik olasılığının Yunanistan tarafından engellendiğini düşünmektedir. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi esas olarak iki koşula bağlı kabul edilmiştir:

i) Yunanistan'ın AB'yi daha Avrupalılaşmış bir dış politika lehine Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmaktan vazgeçmesi

ii) Avrupalı bir dış politika lehine Yunanistan'a karşı denge sağlamak için Türkiye'nin askeri gücüne başvurmaktan vazgeçmesi.

Dış politikanın Avrupalılaşmasında AB kural ve normları, ulusal dış politikanın yol gösterici ilkeleri haline gelmektedir. Türkiye örneğinde, aday statüsü nedeniyle norm içselleştirmenin sosyalleşme yoluyla gerçekleşmesi pek olası değildir. Bu nedenle, AB'nin kural ve normlarının koşulluluk yoluyla desteklenmesi gerekmektedir. 1997 Lüksemburg Avrupa Konseyi'nin ardından ilişkilerinde bazı krizler yaşayan Yunanistan, Türkiye'yi AB üyelik sürecine dâhil etmenin ikili farklılıklarının çözümü için daha iyi bir seçim olabileceği sonucuna varmıştır. Diğer bir deyişle Yunanistan, koşulluluk yoluyla Türkiye'nin Avrupalılaşmasının ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlayacağını düşünmüştür (Triantaphyllou, 2005: 333; Diez vd., 2006: 579; Tsarouhas, 2009: 50). Yunanistan, tam üyeliği göz önüne alındığında AB içinde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir ve ulusal çıkarlarını AB düzeyine yansıtarak Türkiye ile olan ikili farklılıklarının ulusal çıkarları doğrultusunda çözümlenmesini sağlamıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında devam eden yakınlaşma süreci, 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin adaylığının açıklanmasıyla Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili farklılıklar AB'nin bir sorunu haline gelmiştir (Keridis, 2001: 18; Kotzias, 2009: 268). Dolayısıyla, Helsinki sonrası yakınlaşma süreci AB'nin sürece dâhil olması nedeniyle benzersizdir. AB'nin katılımı, her iki ülkedeki ilgili hükümetlere, Ege anlaşmazlığının iç politikaya ve veto aktörlerine karşı çözümüne yönelik tercihlerini haklı gösterecek argümanlar sağladı (Öniş ve Yılmaz, 2008: 130). Daha da önemlisi, AB'ye katılım, Türkiye'nin Yunanistan ile ikili farklılıklarını uzlaştırması için önemli bir faktör oldu (Öniş ve Yılmaz, 2008: 130).

Türk-Yunan ilişkilerinde Avrupalılaşmanın etkisi yumuşama ve iş birliği mekanizmalarının arttırılması, kriz yönetiminin Avrupa kuralları çerçevesinde yapılması, AB'nin dış politika

mekanizmalarının iki ülke arasındaki gerilimlere müdahale sürecinde gözlemlenebilir (Börzel ve Risse, 2009).

Çalışmada 2020 ve sonrası dönemde Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen temel sorunlara odaklanılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda yaşanan sorunlar:

1. Doğu Akdeniz Krizi: deniz yetki ve ekonomik alanlar konusunda yaşanan anlaşmazlıklar,

2. Ege Sorunu: Hava sahası, kara suları ve adalar meselesi,

3. Göçmen Krizi: Yunanistan üzerinden Avrupa'ya gitmek isteyen mülteciler bağlamında yaşanan insani ve siyasi kriz (Demir, 2024; Aksu, 2024; Schimmelfennig, 2015; Shain, 2007). Schimmelfennig ve Sedelmeier (2005)'e göre belirtilen sorunların çözümünde Avrupalılaşmanın etkisi AB'nin dengeleyici bir güç olarak iki devlet arasında ara bulucu olması ile şekillenmiştir.

2020 yılında yaşanan Doğu Akdeniz geriliminde AB Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın yanında yer almıştır. Bu durum Türkiye'nin AB ile ilişkilerini güçlendirmesi yönünde adım atmasına neden olmuştur (Mandıracı, 2023). Yine aynı yıl Ege Denizi üzerinde yaşanan göçmen krizinde Yunanistan sınır koruma politikası kapsamında AB'den destek almıştır (Göcen, 2021). Türkiye hak iddialarını uluslararası hukuk çerçevesinde savunmaya çalışırken Yunanistan AB'nin desteğini alarak sorunlarını Avrupa platformlarına taşımıştır (Emerson, 2021).2021 yılında AB'nin diplomatik çabalarıyla Türkiye ve Yunanistan arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştır (İzol, 2022). Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinde Yunanisan, iki ülke arasındaki sorunları uluslararası boyuta taşımıştır. Bu durum AB ülkeleri içindeki dayanışmayı arttırmış ve Türkiye'yi yalnızlaştırma çabalarına neden olmuştur (Ayman, 2021). 2020 yılı ve sonrası Türk-Yunan ilişkilerinde Avrupalılaşma, iki ülke arasındaki gerilimi yönetmek için anlık çözümler sunsa da kalıcı çözümler üretilememiştir.

Türkiye Yunanistan ile ikili farklılıklarını uzlaştırarak AB'nin tam üyeliğini beklerken, Yunanistan Türkiye ile ikili farklılıklarını ülkeyi AB'ye katılım sürecine dâhil ederek çözmeyi ummaktadır (Triantaphyllou, 2005: 333; Diez vd., 2006: 579; Tsarouhas, 2009: 50).

SONUÇ

Türk dış politikasının Avrupalılaşması, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefiyle şekillenmiş ancak bu süreç hem AB'nin koşulluluk mekanizması hem de Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda dinamik bir yapıya dönüşmüştür. Araştırmanın sonuçları, Avrupalılaşmanın Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki Ege uyuşmazlığı gibi uzun süreli ve karmaşık durumlarda dönüştürücü etkiye sahip olduğu söylenebilir.

1999 Helsinki Avrupa Konseyi, Türkiye'nin AB'ye adaylığının açıklandığı önemli noktalardan biri olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin AB'ye üyelik amacı, yakın ülkelerle ilişkilerini ve dış politika stratejilerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Ege sorununda, özellikle kıta sahanlığı, hava sahası ve adaların silahlandırılması gibi meselelerde Yunanistan'ın AB'nin desteğini kullanması, Türkiye'yi uluslararası kurallara daha fazla uyum sağlamaya yöneltmiştir. Bununla birlikte, Yunanistan'ın AB içerisindeki avantajlı konumunu kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kullanması, Türkiye açısından Avrupalılaşma sürecinde çeşitli zorluklar yaratmıştır.

Avrupalılaşmanın hızı ve etkisi, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefiyle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle 2005 yılında başlayan katılım müzakereleri sonrası üyelik sürecinin giderek güvensizleşmesi, Avrupalılaşmanın hızını yavaşlatmıştır. Fakat bu süreçte Türkiye'nin belirli alanlarda AB standartlarına uyum sağlamaya devam ettiği görülmektedir. Örneğin, dış politikanın sivilleşmesi, demokratikleşme adımları ve bölgesel iş birliğinin gelişimi, Avrupalılaşma sürecinin çıktıları olarak değerlendirilebilir.

Ege sorununa odaklanıldığında, AB'nin koşulluluk mekanizmasının Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde hem yapıcı hem de sınırlayıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. Yunanistan, AB üyesi olarak kendi çıkarlarını uluslararası platformlarda daha etkin bir şekilde savunabilirken, Türkiye ise tam üyelik beklentisiyle dış politikasında daha ılımlı bir çizgi izlemek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte, iki ülke arasında yapılan görüşmeler ve iş birliği çabaları, Ege'deki anlaşmazlıkların çözümü için diplomasiye dayalı bir zemin oluşturmuştur.

Sonuç olarak, çalışmanın genel bulguları Türk dış politikasının Avrupalılaşmasının, ulusal çıkarlar ile AB normları arasındaki bir denge arayışına dayandığını göstermektedir. Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci hem AB beklentilerine hem de bölgenin güvenlik ve ekonomik iş birliğini destekleyen bir strateji olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Agh, A. (1999). Europeanization of policy-making in East Central Europe: The Hungarian approach to EU accession. *Journal of European Public Policy*, *6*(5), 839-854.

Agne, H. (2010). Turkey and the creation of a legitimate European Union: Enlargement as an ıssue of democratic foundation. In Qigdem Nas and Rana İzci (Eds.), *Changin Europe and Turkey: Current Debates* (pp. 1-13)*,* istanbul: Punto Printing House.

Akbaş, F. (2020). Türk-Yunan ilişkilerindeki temel sorunların tarihi coğrafya perspektifinden değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 26-41.

Aksu, F. (2004). Ege ve Kıbrıs sorunlarının çözümünde Avrupa Birliği'nin tutumu. *Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 103-132.

Aksu, F. (2024). Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde deniz yetki alanı uyuşmazlıkları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, *13*(2), 89-122.

Athanassopoulou, E. (1997). Blessing in disguise? The Imia crisis and Turkish-Greek relations. *Mediterranean Politics*, *2*(3), 76-101.

Aybet, G. (2009). Fay hatları veya entegrasyon: Yunan-Türkiye ilişkileri üzerindeki AB etkisi. In Othon Anastasakis, Kalypso Nicolaidis and Kerem Öktem (Eds.), *Avrupa'nın Uzun Gölgesinde: Postnasyonalizm Çağında Yunanlılar ve Türkler* (ss. 145-166), Martinus Nijhoff Yayıncılar.

Aydın, M. (1999). Türk dış politikasının belirleyicileri: Tarihsel çerçeve ve geleneksel girdiler. *Ortadoğu Çalışmaları*, *35*(4), 152-186.

Aydın, M. (2000). Türk dış politikasının belirleyicileri: Soğuk savaş sırasında değişen modeller ve konjonktürler, *Middle Eastern Studies*, *36*(1), 103-139.

Ayman, S. G. (2021). Ege'den Doğu Akdeniz'e Yunan dış politikasında güç, tehdit ve ittifaklar. İçinde S. Tosun (Ed.), *Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemde Ege ve Doğu Akdeniz* (ss. 324-362). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Bauer, M. W., Knill, C., & Pitschel, D. (2007). Differential Europeanization in Eastern Europe: The impact of diverse EU regulatory governance patterns. *Journal of European Integration*, *29*(4), 405-423.

Bickerton, C. J., Irondelle, B., & Menon, A. (2011). Security Co-operation beyond the Nation-State: The EU's Common Security and Defence Policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *49*(1), 1-21.

Boğazlar Rejimine İlişkin Montreux Sözleşmesi (1936) [Çevrimiçi] http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montreux_ENG.pdf [erişim tarihi: 10 Aralık 2012]

Börzel, T. A. (2012). Pace-setting, foot-dragging and fence-sitting: Member state responses to Europeanization. In *Environmental Policy in the EU* (pp. 180-198). Routledge.

Börzel, T. A. (2002). Member state responses to Europeanization. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *40*(2), 193-214.

Börzel, T. A, & Risse, T. (2009). *The European Union and its contested enlargement*. Cambridge University Press.

Bulmer, S. (2007). Theorizing Europeanization. In Maarten P. Vink and Paolo Graziano (Eds.), *Europeanization: New Research Agendas* (pp. 46-58)*,* Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.

Bulmer, S. J., & Radaelli, C. M. (2004). *The Europeanisation of national policy?* (No. p0042). Queens University Belfast.

Caporaso, J. (2007). The Three worlds of regional integration theory. In Maarten P. Vink and Paolo Graziano (Eds.), *Europeanization: New Research Agendas* (pp. 23-34), Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.

Checkel, J. T. (1998). The constructive turn in international relations theory. *World Politics*, *50*(2), 324-348.

Chicago Sözleşmesi. (1944). Uluslararası Sivil Havacılık üzerine Chicago Sözleşmesi. http://www.icao.int/publications/Documents/7300_cons.pdf , Erişim tarihi: 11.02.2024.

Demir, İ. (2024). Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan arasındaki deniz yetki alanları uyuşmazlığı. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *2*(1), 71-91.

Denk, E. (1999). Disputed Islets and Rocks in the Aegean Sea. *The Turkish Yearbook of International Relations, 29*, 131-155.

Diez, T. (2002). Last exit to paradise? The European Union, the Cyprus conflict and the problematic catalytic effect. In Thomas Diez (Ed.), *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Postmodern Union* (pp. 139-162), Manchester and New York: Manchester University Press.

Diez, T., Stetter, S., & Albert, M. (2006). The European Union and border conflicts: The transformative power of integration. *International Organization*, *60*(3), 563-593.

Economides, S. (2005). The Europeanization of Greek foreign policy. *West European Politics, 28*(2), 471-491.

European Councıl (1999). Avrupa Konseyi. https://www.europarl.europa.eu/summits/kol2_en.htm , Erişim Tarihi: 22.02.2024

Emerson, M. (2021). *Turkey and the European Union: A comparative analysis*. Brussels: CEPS.

Fırat, M. (2002). 1960-1980 Yunanistan'la ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (ss. 716-768, Cilt: I, 6. Baskı), İletişim Yayınları, 716-768.

George, B., & M. Stenhouse (1989). Political and security issues in the Aegean and Eastern Mediterranean. In *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (pp. 81-112), Ankara: Foreign Policy Institute.

Giegerich, B., & Wallace, W. (2010). Foreign and security policy: Civilian power Europe and American leadership. In H. Wallace, Mark A. Pollack and Alasdair R. Young (Eds.), *Policy-Making in the European Union* (pp. 431-456), Oxford: Oxford University Press.

Göcen, C. E. (2021). Türkiye ve Yunanistan arasındaki dış politika ve göç ilişkisine ege denizi perspektifinden bir bakış. İçinde M. Karakaş ve D. Çak (Eds.), *Göç ve Etkileri: Güvenlik, Toplum, Kadın, Çocuk, Ekonomi, Dış Politika* (ss. 274-283), PAGEM Akademi.

Grabbe, H. (2003). Europeanization goes east: Power and uncertainty in the EU accession process. In K. Featherstone and Claudio, M. Radaelli (Eds.), *The Politics of Europeanization* (pp. 303-327), Oxford: Oxford University Press.

Gündüz, A. (2001). Yunan-Türk anlaşmazlıkları: Nasıl çözülür?. İçinde D. Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou (Eds.), *Küreselleşme Çağında Yunan-Türkiye İlişkileri* (ss. 81-101), Dulles: Brassey's, Inc.

Hale, W. (2000). *Turkish foreign policy 1774-2000*. Frank Cass.

Hale, W., & Avcı, G. (2002). Türkiye ve Avrupa Birliği: Üyeliğe giden uzun yol. In B. Rubin and K. Kırıkgi (Eds.), *World Politics Turkey: An Emerging Multiregional Power* (pp. 42-64), İstanbul: Boğaziçi University Press, 42-64.

Harcourt, A. J. (2003). Europeanization as convergence: The regulation of media markets in the European Union. In K. Featherstone and Claudio, M. Radaelli (Eds), *The Politics of Europeanization* (pp. 179-202), Oxford University Press.

Heraclides, A. (2002). Greek-Turkish relations from discord to détente: A preliminary evaluation. *The Review of International Affairs*, *1*(3), 17-32.

Heraclides, A. (2010) *The Greek-Turkish conflict in the aegean: Imagined enemies,* Hampshire and Palgrave Macmillan.

İnan Y., & Acer, Y. (2004). Ege anlaşmazlıkları. İçinde Ali L. Karaosmanoğlu ve S. Taşhan (Eds.), *The Europeanization of Turkey's Security Policy: Prospects and Pitfalls* (ss. 125-157), Foreign Policy Institute.

İnan, Y., & Gözen, M. P. (2009). Turkey's maritime boundary relations. In M. Kibaroğlu (Ed.), *Eastern Mediterranean: Countries and Issues* (pp. 153-211), Foreign Policy Institute.

İzol, R. (2022). Güvenlik boyutuyla Doğu Akdeniz krizi. *Akademik Hassasiyetler*, *9*(19), 57-75.

Kavakas, D. (2000) Primus inter pares: Greece. In I. Manners and R. G. Whitman (Eds), *The Foreign Policies of European Union Member States* (pp. 143-211), Manchester University Press.

Keridis, D. (2001). Domestic developments and foreign policy: Greek Policy Toward Turkey. In D. Keridis and D. Triantaphyllou (Eds.), *Greek- Turkish Relations in the Era of Globalization* (pp. 2-18), Dulles: Brassey's, Inc.

Ker-Lindsay, J. (2007). *Crisis and conciliation: A year of rapprochement between Greece and Turkey.,* I.B. Taurus.

Keukeleire, S., & MacNaughtan, J. (2008). *The foreign policy of the European Union.* Hampshire and Palgrave Macmillan.

Korkmaz, V. (2023). Avrupalılaşma, müttefiklik ve entegrasyon beklentisi. *Kriter Dergi*, *8*(84), https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/avrupalilasma-muttefiklik-ve-entegrasyon-beklentisi, Erişim Tarihi: 02.12.2025.

Kotzias, N. (2009). EU, Turkey and Greece: The paradoxes of convergence. In O. Anastasakis, K. Nicolaidis and K. Öktem (Eds.), *In the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism* (pp. 263-285), Martinus Nijhoff Publishers.

Kozyris, P. J. (2001). The legal dimension of the current Greek-Turkish conflict: A Greek viewpoint. In D. Keridis and D. Triantaphyllou (Eds.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* (pp. 102-114), Brassey's, Inc.

Kut, Ş. (2001). Türk dış politikasında ege sorunu. İçinde F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* (ss. 253-270), Der Yayınları.

Ladrech, R. (1994). Europeanization of domestic politics and institutions: The case of France. *Journal of Common Market Studies, 32*(1), 69-88.

Lagoni, R. (1989). Overlapping claims to continental shelf areas (preconditions and possible solutions). In *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (pp. 147-154), Ankara: Foreign Policy Institute.

Larrabee, S. F. (2001). Security in the Eastern Mediterranean: Transatlantic challenges and perspectives. In D. Keridis and D. Triantaphyllou (Eds.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* (pp. 224-238). Dulles: Brassey's, Inc.

Lozan Barış Antlaşması. (1923). http://www.mfa.gr/images/docs/diethneis_symvaseis/1923_lausanne_treaty.doc

Lozan Boğazları Sözleşmesi. (1923). http://www.mfa.gov.tr/ii_-convention-relating-to-theregime-of-the-straits.en.mfa

Major, C. (2005). Europeanisation and foreign and security policy–undermining or rescuing the nation state?. *Politics*, *25*(3), 175-190.

Mandıracı, B. (2023). Türkiye-Yunanistan: Doğu Akdeniz'de umut ışığı. International Crisis Group. https://www.crisisgroup.org/tr/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkiye/turkey-greece-shimmer-hope-eastern, Erişim Tarihi: 22.12.2024.

March, J. G., & Olsen, J. P. (1998). The institutional dynamics of international political orders. *International organization*, *52*(4), 943-969.

Marsh, J. E. (1989). Turkey and UNCLOS III; reflection on the Aegean. In *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (pp. 221-241), Ankara: Foreign Policy Institute.

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi. (1919). http://www.iilj.org/courses/documents/CovenantoftheLeagueofNations_000.pdf

Moravcsik, A. (1993). Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist approach. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *31*(4), 473-524.

Moumoutzis, K. (2011). Still fashionable yet useless? Addressing problems with research on the Europeanization of foreign policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *49*(3), 607-629.

Müftüler-Bag, M., & Gürsoy, Y. (2009). "Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması Var Mı? AB Adayları Literatürüne Bir Ek", RECON Online Working Paper, 09/15, 1-22, http:// www.reconproject.eu/main.php/RECON_wp_0915.pdf?fileitem=5456589

Nachmani, A. (2002). What says the neighbor to the west? On Turkish-Greek relations. In B. Rubin and K. Kirişçi (Eds.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power* (pp. 93-121), İstanbul: Bogazigi University Press,

Nuttall, S. J. (2000) *European foreign policy.* Oxford University Press.

Oğuzlu, T. (2010). Türkiye ve dış politikanın Avrupalılaşması. *Siyaset Bilimi Quarterly*, *125*(4), 657-683.

Olsen, J. P. (2002). The many faces of Europeanization. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *40*(5), 921-952.

Öniş Z., & Yılmaz, Ş. (2008). Yunan-Türk yakınlaşması: Retorik mi gerçek mi?. *Siyaset Bilimi Quarterly*, *123*(1), 123-149.

Özcan, G. (2010). Dış politika yapımında Türkiye ordusunun değişen rolü. *UNISCI*, *23*(2), 23-46.

Özer, Y. (2010). Kıbrıs meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkisindeki rolü. İçinde C. Yenigün ve E. Efegil (Eds.), *Türkiye'nin Değeri Dış Politikası* (ss. 557-576), Nobel Yayınevi.

Özer, Y. (2012). AB'nin Türkiye'de demokratikleşme üzerindeki etkisi: Siyasi koşulluluk yoluyla Avrupalılaşma. İçinde Q. Nas ve Y. Özer (Eds.), *Türkiye ve Avrupa Birliği: Avrupalılaşma Süreçleri* (ss. 45-68), Ashgate.

Özsüzer, E. (2024). "Türk-Yunan İlişkilerinde Bahar Dönemi Mi?" https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-turk-yunan-iliskilerinde-bahar-donemi-mi/3215415# Erişim Tarihi: 02.02.2025

Papers on Europeanization 1/2004, http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhiloso phy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38405,en.pdf

Paris Barış Antlaşması. (1947). http://www.mfa.gr/images/docs/diethneis_symvaseis/1947_italy_treaty.doc

Radaelli, C. M. (2003). The Europeanization of public policy. In K. Featherstone and Claudio M. Radaelli (Eds.), *The Politics of Europeanization* (pp. 27-56), Oxford: Oxford University Press.

Risse, T., M., Cowles, G., & Caporaso, J. (2001). Europeanization and domestic change: Introduction. In T. Risse, M. G. Cowles and J. Caporaso (Eds.), *Transforming Europe* (pp. 1-20)*,* Ithaca and New York: Cornell University Press,

Ronzitti, N. (1989). The Aegean demilitarization, Greek-Turkish relations and mediterranean security. In *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (pp. 205-308)*,* Ankara: Foreign Policy Institute.

Rosamond, B. (2000) *Theories of European integration.* Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.

Rumelili, B. (2008). "Transforming the Greek-Turk conflicts: The EU and what we make of It. In T. Diez, S. Stetter and M. Albert (Eds.), *The European Union and Border Conflicts: The Power of Integration and Association* (pp. 94-128), Cambridge: Cambridge University Press,

Schimmelfennig, F. (2015). Europeanization beyond Europe. *Living Reviews in European Governance*, *10*(1), 1-35.

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (Eds.). (2005). *The Europeanization of central and eastern Europe*. Cornell university press.

Schmitt, M. N. (1996). Aegean Angst: The Greek-Turkish Dispute. *Naval War College Review*, *49*(3), 42-72.

Shain, Y. (2007). *Kinship & diasporas in international affairs*. USA: University of Michigan Press.

Soytürk, M. (2023). Avrupa Birliği ortak dış ve güvenlik politikalarının uyumunun önündeki engel olarak ortak karar alma ilkesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(25), 117-132.

Sönmezoğlu, F., & Ayman, G. (2003). Bir politik ekonomi perspektifi. In C. Kollias ve G. G. Şenesen (Eds.), *21. Yüzyılda Yunanistan ve Türkiye: Çatışma veya İşbirliğinde "Çatışmanın Kökleri ve Türk-Yunan İlişkilerinde Değişimin Dinamikleri"* (pp. 37-48). New York: Nova Science Publishers.

Syrigos, M. A. (2001). Greek-Turkish disputes, recourse to the ınternational court of justice and stability in the Aegean. In C. K. Yiallourides and P. J. Tsakonas (Eds.), *Greece and Turkey After the End of the Cold War* (pp. 271-294). New York and Athens: Aristide D. Caratzas.

Terzi, Ö. (2005). Europeanisation of foreign policy and candidate countries: A comparative study of Greek and Turkish cases. *Politique Européenne*, *17*(3), 113-136.

Tonra, B. (2018). *The Europeanisation of national foreign policy: Dutch, Danish and Irish foreign policy in the European Union*. Routledge.

Tonra, B., & Christiansen, T. (2004). The study of EU foreign policy: Between ınternational relations and european studies. In B. Tonra and T. Christiansen (Eds.), *Rethinking European Union Foreign Policy* (pp. 1-9)*,* Manchester and New York: Manchester University Press.

Triantaphyllou, D. (2001). Further turmoil ahead?. In D. Keridis and D. Triantaphyllou (Eds.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* (56-79)*,* Dulles: Brassey's, Inc.

Tsakaloyannis, P. (1980). The European Community and the Greek-Turkish Dispute. *Journal of Common Market Studies.*, *19*(1), 35-54.

Tsakonas, P. J. (2010) *The incomplete breakthrough in Greek-Turkish relations.* Hampshire and Palgrave Macmillan.

Tsarouhas, D. (2009). The political economy of Greek–Turkish relations. *Southeast European and Black Sea Studies*, *9*(1-2), 39-57.

Tür, Ö., & Aydın Koyuncu, Ç. (2025). Enduring crises and possibilities for cooperation in Turkish-Greek relations: A feminist account. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *27*(1), 110-127.

UNCLOS Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (1982) http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

Van Dyke, M. J. (2005). An analysis of the Aegean disputes under international law. *Ocean Development & International Law*, *36*(1), 63-117.

Veremis, P. (2001). The protracted crisis. In D. Keridis and D. Triantaphyllou (Eds.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* (pp. 42-55), Dulles: Brassey's, Inc.

Vink, M. P., & Graziano, P. (2008). Challenges of a new research agenda. In M. P. Vink and P. Graziano (Eds.), *Europeanization: New Research Agendas* (pp. 3-20), Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.

White, B. (2001) *Understanding European foreign policy.* Palgrave Macmillan.

Yazgan, H. (2012). Bir kavramsal çerçeve olarak "Avrupalılaşma": Kapsam, gereklilik ve sınırlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(4), 123-140.

Yıldırım, B., & Şahin, F. (2019). Esping-Andersen'in refah devleti sınıflandırması ve makro sosyal hizmet uygulamaları temelinde Türkiye'nin konumu. *OPUS International Journal of Society Researches*, *11*(18), 2525-2554.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türkiye'nin Balkan Ülkelerine İhracat Performansının Çekim Modeli ile İncelenmesi

An Analysis of Türkiye's Export Performance to Balkan Countries Using the Gravity Model

Baybarshan Ali KAZANCI
Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses SBMYO, İşletme Yönetimi Bölümü
kazanci@kku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3407-3692

Öz: Balkanlar, yüzyıllardır Türkiye için kültürel, tarihi ve insani bağlar açısından öncelikli bir bölge olmuştur. Aynı zamanda, Avrupa'ya uzanan stratejik bir köprü işlevi gören Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, bu çalışmanın temel ilham kaynağını oluşturmuştur. Bu doğrultuda, çalışmanın temel amacı, Balkan ülkelerinin Türkiye'nin ihracat potansiyeli üzerindeki etkilerini panel veri yöntemi ile ampirik olarak analiz etmek ve elde edilen bulgulara dayalı politika önerileri sunmaktır. Çalışmada, ikili ve çoklu dış ticaret işlemlerini açıklama gücü yüksek olan çekim modeli tercih edilmiş ve analizler 2006-2022 yıllarına ait, uluslararası kuruluşlardan temin edilen veri setiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, ampirik analizler En Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FGLS) ile yürütülmüş ve bağımlı değişken olarak Türkiye'nin 10 Balkan ülkesine yaptığı ihracat ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, çekim modelinin yüksek bir açıklama gücüne sahip olduğunu ve anlamlı bulgular sunduğunu ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre, Balkan ülkelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası, kişi başına düşen gelir düzeyleri ve Serbest Ticaret Anlaşmaları, Türkiye'nin bu ülkelere yönelik ihracatını pozitif yönde etkilemektedir. Buna karşın, mesafe ve sınır komşuluğu değişkenlerinin ihracat üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerini geliştirmek için ekonomi politikalarına yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Türkiye, çekim modeli, uluslararası ticaret, panel veri.

Abstract: The Balkans have been a region of priority for Türkiye for centuries due to cultural, historical, and human connections. At the same time, functioning as a strategic bridge to Europe, the trade relations between Balkan countries and Türkiye have served as the primary inspiration for this study. Accordingly, the main purpose of this research is to empirically analyze the effects of Balkan countries on Türkiye's export potential using the panel data method and to propose policy recommendations based on the findings. The study employs the gravity model, known for its strong explanatory power in bilateral and multilateral trade flows, and uses data from international organizations spanning the years 2006–2022. In this context, empirical analyses are conducted using the Feasible Generalized Least Squares (FGLS) method, with Türkiye's exports to 10 Balkan countries serving as the dependent variable. The results indicate that the gravity model demonstrates a strong explanatory capacity and provides meaningful insights. The findings reveal that the Gross Domestic Product (GDP) of Balkan countries, their per capita income, and Free Trade Agreements have a positive impact on Türkiye's exports to the region. In contrast, distance and border adjacency variables exhibit a negative effect. These results offer significant implications for enhancing trade relations between Türkiye and the Balkan countries and form a basis for developing well-informed economic policies.

Keywords: Balkans, Türkiye, gravity model, ınternational trade, panel data.

Geliş Tarihi:28.08.2024 *Kabul Tarihi:18.03.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Kazancı, B. A. (2025). Türkiye'nin Balkan ülkelerine ihracat performansının çekim modeli ile incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 421-437. Doi: 10.33437/ksusbd.1539758

GİRİŞ

Balkanlar, literatürde genellikle "Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Slovenya, Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Trakya'yı kapsayan bölge" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2024). "Dağlık" veya "sıradağ" anlamına gelen Balkan kelimesi, Türkçe kökenlidir. Ancak, Balkanlar'ın kapsadığı ülkeler ve sınırları konusunda kesin bir tanım bulunmamaktadır. Buna karşın, tarihçilerin, sosyologların ve antropologların ortak görüşü, güneyde Ege Denizi, doğuda Karadeniz, kuzeyde Tuna Nehri ve batıda Adriyatik Denizi ile sınırlanan coğrafi bir bölgeyi işaret etmektedir (İnalcık, 2005).

Balkan coğrafyası, kültürel, tarihsel ve insani bağlar açısından Türkiye için önemli bir öncelik taşımaktadır. Bu doğrultuda, siyasi, jeostratejik ve ekonomik bağlamda Balkanların ayrılmaz bir parçası olan Türkiye, ortak değerlere dayalı müttefiklik ilişkilerini bütüncül bir şekilde ele almakta, bölgesel sahiplenme ve kapsayıcılık ilkeleri çerçevesinde iş birliklerini ortak çıkarlar doğrultusunda geliştirmeye özen göstermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024). Özellikle 2000 yılı sonrasında ekonomik istikrar sağlayan ve büyüme kaydeden Türkiye, Balkanlara yönelik dış politikasını diplomatik girişimlerle pekiştirmiştir. Özellikle 2016 yılından itibaren savunma sanayiinde önemli atılımlar gerçekleştiren Türkiye, yurtiçinde Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ve doğuda yapılanan PKK, DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı güvenlik tehditlerini bertaraf etmiştir. Böylelikle, güvenlik odaklı politikalarını ticarete dayalı politikalara dönüştürerek Balkanlara yönelik ekonomik atılımlarını sürdürmektedir.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, Balkanların gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun temel nedenleri arasında, bölgenin yeraltı kaynakları açısından yoksun oluşu, ülkeler arasındaki siyasi karışıklıklar ve askeri çatışmalar ile kültürel farklılıklar yer almaktadır (Radulescu, 2012). Bu bağlamda, Balkan ülkelerinin ekonomik yapıları benzerlik göstermekte ve küçük ölçekli ekonomiler, yüksek düzeyde dış finansman bağımlılığı sergilemektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası Avrupa Birliği'ne (AB) katılma süreciyle birlikte Balkan ülkeleri, entegrasyon süreçlerini ilerletmeye devam etmektedir (Božić-Miljković, 2014). Bölgenin ekonomik yapısı; sanayi, tarım ve lojistik gibi alanlarda, Türkiye'nin ihracat politikalarına katkı sağlayabilecek önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyeli belirlemek için uluslararası ticaret politikalarını ampirik olarak açıklama gücü yüksek çekim modeli kullanılabilmektedir.

Çekim modeli, ülkeler arasındaki ticari politikaları analiz etmek için dış ticaret teorisinde sıklıkla kullanılan temel bir çerçeve sunmaktadır. Newton'un çekim yasasına dayanan bu model, iki ülke arasındaki ticaret hacmini; ekonomik büyüklükler ve coğrafi mesafeler üzerinden tahmin etmektedir (Tinbergen, 1962). Türkiye ve Balkanlar arasındaki ticarette ise coğrafi yakınlık, ortak tarih ve kültürel bağlar gibi unsurların ticaret akışları üzerindeki etkilerini değerlendirme konusunda çekim modeli önemli bir analiz aracıdır.

Türkiye'nin, Avrupa'ya uzanan stratejik bir köprü konumundaki Balkan ülkeleriyle tarihsel ve kültürel bağlara dayalı ticari ilişkileri, ekonomik iş birlikleri açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Ayrıca, Balkan ülkelerinin yüksek dışa açıklık düzeyi, bu çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Bu kapsamda, ihracat stratejilerinin daha etkin hale getirilmesi amacıyla, ekonomi-politik analizlerin ekonometrik bulgular ışığında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı; 2006-2022 zaman aralığında Balkan ülkelerine ait makroekonomik değişkenlerin Türkiye'nin bu bölgeye yönelik ihracatına etkisini, çekim modeli aracılığı ile ampirik bir şekilde analiz etmek ve politika önerileri geliştirmektir.

Çalışmada öncelikle Türkiye ve Balkan ülkelerine ilişkin anahtar makroekonomik veriler ışığında dış ticaret kapasitesi değerlendirilecektir. Daha sonra, Balkanlar'ı konu alan çekim modeline dair literatür taraması yapılacaktır. Son olarak, oluşturulan modelin varsayımları çerçevesinde çekim modelinin bulguları yorumlanacaktır.

TÜRKİYE VE BALKAN ÜLKELERİNİN GENEL EKONOMİK YAPILARI

Uluslararası serbest piyasa ekonomisinin dünyaya yayılmasında dönüm noktası olan Soğuk Savaşın sona ermesi günümüz Balkan devletlerini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte 1990'ların ilk yıllarına

kadar Yugoslavya ve Sovyet yönetim sistemleri ile idare edilen Türkiye ve Yunanistan dışındaki Balkan bölgesi merkezi plana bağlı ekonomi ile idare edilmiştir. Bağımsızlık sonrası sosyalist hegemonyadan oluşan boşluğu piyasa ekonomisi doldurmuş fakat ilgili ülkeler birçok sosyolojik, ekonomik ve siyasi krizler ile karşılaşmıştır. Petrakos ve Totev'in (2000) belirttiği gibi 1990'lı yılların ortalarına kadar siyasi kargaşa ve iç savaş devam etmiştir. Aynı zamanda Balkan ülkeleri yeni ekonomik modele geçiş sürecinde reformlar uygulamıştır. Sancılı geçen geçiş sürecinde Balkan ülkeleri tarihi, ekonomik ve coğrafi yönden benzerlik taşısa da hükümet politikalarının kararlılık düzeyleri farklılık oluşturmuştur (Petrakos, 2002). Bu ekonomilerden Bosna Hersek'i 1992-1995 yılları arasındaki savaş öncesi ve sonrası olmak üzere ayırmak gerekmektedir. Yaşanan savaş ortamı sanayi yapılanmasını tahrip etmiş ve büyük tesisler zarar görmüştür. Savaş öncesi makine ve metal üretimleri, orman işleme, kimyasallar, gıda ve tekstil sektörlerine ağırlık veren ve katma değeri nispi olarak güçlü görünüm arz eden Boşnak ekonomisi, yerini daha küçük sektörlere bırakmıştır. Bu durumla birlikte, otomotiv parçaları ve demir çelik, vb. sektörlerde faaliyetler sürmekte olup bu alanlar ülkenin ihracatında önemli bir konumdadır (T.C. Saraybosna Büyük Elçiliği, 2020). Arnavutluk ekonomisi 1991 yılına kadar kapalı bir ekonomik anlayışı benimsemiş ve bu yıldan itibaren serbest ticaret şartlarına geçmiştir. Ekonomik yapıyı oluşturan temel sektörler olarak gıda, tarım, inşaat ve giyim ön plandadır. Ülkenin altyapı düzenine ilişkin eksikler bulunmakla birlikte hukuk sistemindeki problemler hasebiyle yatırımlar istenilen seviyede değildir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2017).

Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla Bulgaristan ekonomik ve siyasi bir takım reformlardan geçmiş ve bu reformlar başarısızlığa uğramıştır. Bu nedenle 1996 yılında ülke kriz sürecine girmiştir. Leva, dolar karşısında yüksek oranda değer kaybetmiş ve dış borçların ödenmesinde problemler yaşanmıştır (İnci, 2018). Bulgaristan, Berlin duvarının yıkılmasından sonra dönüşüm sürecine ivme katmış ve sosyalist ekonomiden, piyasa ekonomisine geçmiştir. Devamında Bulgar yönetimi bölgeselleşme hareketlerini hızlandırmış, NATO ve Avrupa Birliği üyeliği elde etmiştir. 2000'li yıllara doğru devreye alınan yapısal reformlar ile ülkede refah yükselme trendine girmiştir. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023a).

1970'lerde Yugoslavya'nın Başkanı Tito birleştirici tutumlar sergilese de Hırvatlar özerklik talebinde bulunmuş, 1990'da yaşanan seçimde sosyalist rejimden ayrılarak, 1991 yılında bağımsızlık adımını atmıştır. Yugoslav hükümeti bağımsızlığı kabul etmemiş ve Sırp kökenli hükümet ile Hırvat ve Slovenler arasında savaş başlamıştır. 1998'de Hırvatistan Sırplar tarafından tanınmış olup 2002'de ülke bağımsızlığa kavuşmuştur. Hırvat politikacılarının hedeflediği AB üyeliği ise 2013 yılında nihayete ermiş ve ülke AB'ye girmiştir. Hırvatistan'da tarım sektörünü ilgilendiren ürünler öne çıkarken, ülkenin beşte ikisinin orman olması sebebiyle kâğıt ve odun endüstrisi gelişmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2020). Diğer Balkan ülkeleri ile benzer şekilde Karadağ ekonomisi de serbest piyasa sistemine geçiş evresi yaşamıştır. Kalkınmada anahtar kavramlardan işsizlik ve bölgesel eşitsizlik ülkenin ekonomik problemleridir. 1999'da atılan adımlardan sonra %85 oranında kamu firmaları özelleştirilmiştir. Coğrafi düzlemde küçük ülkelerden biri olan Karadağ'ın ekonomisi hizmet sektörü ve turizm ağırlıklı faaliyet göstermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023b).

Ekonomik açıdan bakıldığında, 1991 yılında kazanılan bağımsızlık sonrası Makedonya ekonomisi liberalleşmiş ve önemli sayıda yapısal reformlar hayata geçmiştir. Bu yılların başındaki aşırı üretim düşüşü; geçişten önce var olan ekonomik çarpıklıkların boyutunu ve gereken yeniden yapılanmanın derecesini yansıtmıştır. 1996'ya gelindiğinde pozitif büyüme yeniden ortaya çıkmış ancak makroekonomik göstergelerdeki bozulma endişeleri artırmıştır. Sonraki yıllarda toparlanma sürecine geçilmiştir. (Micevska, Eftimoski, & Mirčevska, 2002, s. 9).

Romanya merkezi plan ekonomisi içerisinde yer alırken, küreselleşme akımının da etkisiyle kendini sancılı dönüşüm sürecinin içinde bulmuştur. Uzun yıllar Sovyetler Birliği'ne ekonomik ve siyasi olarak bağlı olan ülke, 1989 yılı sonrası değişim süreci başlamıştır. 1991 yılında "Aşamalı strateji" programı sayesinde reform paketine sadık kalarak bu süreci 1 Ocak 2007 tarihinde Avrupa Birliği (AB) üyeliği ile sonuçlandırmıştır. Ayrıca, ülke bölgedeki petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir (Keskin Köylü, 2017). Geçiş sürecinin sosyoekonomik maliyetleri ciddi dengesizliklere yol açmış (Herman, 2010) ve 2007 yılında AB ekonomik gelişimine paralel şekilde iş gücü verimliliği ve ihracata yönelik artış ile toparlanma süreci gerçekleştirilmiştir (Zamfir, 2009).

Haziran 1991'den itibaren bağımsızlığını kazanan Slovenya, Orta Avrupa'da geçiş sürecindeki ekonomiler arasında benzersiz bir yere sahiptir. Gelişmişlik derecesi açısından Sloven ekonomisi birçok açıdan Orta Avrupa'nın diğer eski sosyalist devletlerinden çok Batı Avrupa ülkelerine daha yakın olarak görülebilir. Bu sebeple Slovenya ekonomisi, eski Yugoslavya'nın en açık ekonomisi olan "Piyasa sosyalizmi" çerçevesinde karakterize edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Slovenya'da piyasa mekanizmalarına genel aşinalık diğer ülkelere göre daha gelişmiştir. Ayrıca kalite ve çeşitlilik de dahil olmak üzere ürün rekabetçiliğinin çeşitli yönleri, geçiş süreci başladığında hızlı gerçekleşmiştir (OECD, 2022).

1990 yılından günümüze Sırplar ile Kosova, Hırvatistan ve Bosna Hersek arasında yaşanan savaşlar Balkanlar'a istikrarsızlık getirmiştir. Bu durumdan etkilenen Sırbistan ekonomisi belirsizlik ortamı ile büyük zarar görmüş ve işsizlik, enflasyon artışı ile halk yoksulluğa maruz kalmıştır. 2000'li yıllar siyasi ve ekonomik istikrarın yakalanması itibariyle toparlanma aşamasına geçmiştir. Ancak bu süreç yavaş ilerlemekte ve kırılgan ekonomik yapı kronik bir handikap olarak gözlenmektedir (İNSAMER, 2024).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı kanadını seçen Yunanistan, (Cihangir, 2019) dışa açık piyasalara entegrasyonu kısa sürede tamamlamış, 1981 yılında AB'ye katılmıştır. Üyelik sonucunda aldığı ekonomik destekler ile toparlanma yaşanmış ve makro veriler Avrupa seviyelerine yaklaşmıştır. Misalen 1980-2008 aralığında kişi başına gelir 9 bin dolardan 30 bin dolar seviyelerine kadar çıkmıştır (Oltheten, Pinteris, & Sougiannis, 2003, s. 803). On yıl önce Yunanistan, yıllarca süren kemer sıkma, zorluk ve huzursuzlukların damgasını vurduğu yıkıcı bir borç krizinin sancıları içinde kalmıştır. Ancak 2023 yılı itibariyle toparlanma süreci başlamış uluslararası piyasalarda kredi notları düzelme trendine girmiştir (Papadimas, 2024).

Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerde 1990 yılı milat niteliğindedir. Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma politikası ile başlayan ve Berlin Duvarı'nın yıkılması ile neticelenen süreç Balkanların yeniden yapılanması açısından önemlidir. Özellikle Türkiye'nin liberal ekonomi politikalarının temellerini atan 24 Ocak 1980 kararlarından sonra ihracata odaklı kalkınma stratejisi ile Balkan ülkelerinin 1990 sonrası dışa açılma politikaları sonrası ticari serüven devam etmektedir. Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile olan ilişkilerin genel hatları pozitif bir tablo çizmektedir. (Aytürel & Berki, 2014, s. 204). Türk hükümetinin izlediği ticaret hamlelerine ek olarak savunma sanayi ve diplomasiye dönük hamleler son on yılda bölgeye aktif katılım için yeni yollar açmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin tüm bölgeyle bağları genişlemiş ve bölgedeki varlığı salt diplomasiden ticaret, yatırım, altyapı geliştirme, enerji, turizm ve popüler kültür gibi çeşitli işlevsel ve toplumsal alanlara kaymıştır. Ankara sadece Boşnaklarla Sırpları uzlaştırma çabalarına dahil olmakla kalmamış, aynı zamanda özel Türk yatırımcıların sermayesi aracılığıyla yollar, binalar vb. altyapı gelişimine katkıda bulunmuştur. (Petrovic & Reljic, 2011, s. 163).

Balkan ülkelerinin 2022 yılı itibariyle makro ekonomik göstergelerine genel olarak bakıldığında en yüksek Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) sırası ile Türkiye (907 milyar dolar), Romanya (300 milyar dolar) ve Yunanistan'a (217 milyar dolar) aittir. Hasılası en düşük ülkeler ise Karadağ (6 Milyar dolar), Kosova (9 milyar dolar) ve Arnavutluk (18 milyar dolar) şeklindedir. Yine Türkiye, Romanya ve Yunanistan nüfusları hariç tutulduğunda Balkanların toplam nüfusu oldukça azdır. Hasılanın toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilen kişi başına düşen ortalama gelire göre Slovenya, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya, Bulgaristan yüksek gelirli, diğer ülkeler orta gelirli ekonomiler statüsündedir.

Tablo 1. *Ülkelerin anahtar makro göstergeleri (2022 yılı, milyar dolar)*

Ülkeler	GSYH	Nüfus (Milyon)	Kişi Başına Düşen Gelir (Dolar)	Toplam İhracat	Toplam İthalat	Dış Ticaret Hacmi
Arnavutluk	18,9	2,7	6810	4,3	8,4	12,7
Bosna Hersek	24,4	3,2	7568	9,2	15,3	24,5
Bulgaristan	90,3	6,4	13974	50,2	58,1	108,3
Hırvatistan	71,6	3,8	18570	25,3	44,1	69,4
Karadağ	6,2	0,6	10093	0,736	3,7	4,4

Kosova	9,4	1,7	5340	-	-	0
Makedonya	13,5	2,0	6591	8,7	12,7	21,4
Romanya	300,6	19,0	15786	96,8	132,6	229,4
Slovenya	60,0	2,1	28439	55,4	59,7	115,1
Sırbistan	63,5	6,6	9537	30,7	39,6	70,3
Türkiye	907,1	84,9	10674	254,1	363,7	617,8
Yunanistan	217,5	10,4	20867	57,5	97,9	155,4
Toplam	1783	143,4	-	593,4	836,165	
Dünya	100.88	7900	-	24.707	25.392	

Kaynak: Dünya Bankası (2024) ve International Trade Center (2024) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Balkan ülkeleri dünya GSYH'sinin 1,76'sını ve küresel nüfusun 1,81'ini oluşturmaktadır. Ülke grubunun tamamı dış ticaret açığı vermekte olup dünya ihracatının 2,4'ünü, dünya ithalatının 3,2'sini karşılamaktadır. Bu ülkelerden Türkiye, Romanya ve Yunanistan anahtar istatistiklerde lokomotif görevi üstlenmektedir. Tablodaki ülkelerin ihracatları ithalatı karşılayamadığı için açık vermektedir. Ayrıca dış ticaret hacimlerinin hasılaya oranı alındığında ülke grubunun (Arnavutluk %69, Bosna Hersek %100, Bulgaristan %119, Hırvatistan %96, Makedonya %158, Romanya %76, Slovenya %191, Sırbistan %110, Türkiye %68 ve Yunanistan %71) dışa açıklığı ve dış ticaret bağımlılığı yüksektir.

Türkiye, Balkan ülkeleriyle yaptığı dış ticarette 22,5 milyar dolarlık bir payla %8,8 oranında bir katkı sağlamaktadır. İthalat ise 10,3 milyar dolar tutarında olup, toplam ithalatın %2,8'ini oluşturmaktadır. Bu ticaret sonucunda, Türkiye 10,1 milyar dolarlık bir ticaret fazlasına ulaşmıştır. Ülke bazında Romanya ile 6,9 milyar dolar, Bulgaristan ile 4,7 milyar dolar, Yunanistan ile 3,3 milyar dolar ihracat gerçekleştirmektedir. İthalatta ise bu ülkeler aynı sırayla yer almaktadır. Türkiye Balkan ülkeleri ile gerçekleştirdiği ikili ticarette dış fazla vermektedir. Türkiye'nin en çok dış ticaret fazlasını oluşturan ilk üç ülke Romanya (3,6 milyar dolar), Bulgaristan (2 milyar dolar) ve Sırbistan'dır (1,8 milyar dolar). Balkanlara ihracatta tarım ürünleri, demir-çelik sanayi malları, taşıtlar ve aksamları; ithalatta ilaç ve eczacılık sektörü, makineler ve aksamları ile kimyasal ürünler bulunmaktadır.

Tablo 2. *Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile dış ticaret ilişkileri (2022 yılı)*

Ülkeler	**Türkiye'nin Ülkelere İhracatı (Milyon Dolar)**	**Türkiye'nin Ülkelerden İthalatı (Milyon Dolar)**	**Dış Denge**	**Türkiye Dış Ticaret Hacmindeki Payı**	**İhracatta Başlıca Ürünler**	**İthalatta Başlıca Ürünler**
Arnavutluk	990,7	74,7	916,0	0,28	Giyim, meyve-sebze, asfalt, metal ürünleri, ham petrol, tütün	Gıda, ilaç, makine ve parçaları, kimyasal ürünler
Bosna Hersek	755,7	189,4	566,2	0.15	Metaller, tekstil, orman ürünleri, mobilya	Makine ve yedek parça, kimyasallar, petrol, gıda
Bulgaristan	4721,8	2693,3	2028,5	1,2	Tekstil, ayakkabı, demir-çelik, makineler ve aksamı, mineral yakıtlar	Makineler ve aksamı, metaller, kimyasallar, plastik, mineral yakıt
Hırvatistan	711,8	439,7	272,05	0.18	Taşıt, makine, tekstil, kimyasallar, gıda	Makine, taşıt, elektrikli cihazlar, kimyasallar, gıda

Karadağ	168,9	35,0	133,9	0.08	Alüminyum ürünleri, yakıtlar, ahşap eşyalar, demir-çelik	Mineral yakıt ve yağlar, mekanik-elektrikli makine ve cihazlar, eczacılık
Makedonya	698,2	256,2	441,9	0.15	Demir-çelik, tütün ve içecekler, meyveler ve tekstil	Petrol ve türevleri, otomobil ve diğer karayolu araçları
Romanya	6950,6	3335,6	3615,0	1,6	Otomobil parçaları, elektrik kabloları, teller	Otomobil parçaları, ilaçlar, petrol yağları ve mineral yağlar
Slovenya	1773,7	519,4	1254,2	0.37	Taşıtlar ve makineler, gıda ürünleri, kimyasal ürünler	Petrol, taşıt ve makineler, kimyasal ürünler
Sırbistan	2447,2	598,0	1849,2	0.49	Elektrikli makine ve cihazlar, plastikler ve türevleri	Elektrikli makine ve cihazlar, mineral yağlar ve yakıtlar, plastikler ve mamulleri
Yunanistan	3302,5	2186,4	1116,1	0.88	Demir ve çelik, plastikler ve parçaları Mineral yakıtlar, taşıt ara malları	Mineral yakıtlar, pamuk, alüminyum ürünleri, eczacılık
Toplam	22521,6	10328,1	10164,9	5.38	-	-

Kaynak: T.C Dışişleri Bakanlığı (2024) ve International Trade Center (2024) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Batı Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki yatırım entegrasyonu, bu ülkeler arasındaki ticaret entegrasyonundan daha güçlüdür. Batı Balkan pazarı Türk firmaları için oldukça cazip olmakla birlikte bu durum, maliyetlerin Türkiye'dekinin neredeyse yarısı kadar olması ve sanayi arazilerinin fiyatının Marmara Bölgesi'ndeki sanayi bölgelerinin yüzde beşi kadar düşük olması, Türk firmaların pazar payını büyütebilme ihtimalleri nedeniyle bölgeye yatırım yapması için ek bir teşvik sağlamaktadır. Türk özel sektörünün Karadağ ve Sırbistan'da düşük katılımı, Bosna Hersek ve Kosova'da orta düzeyde, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'ta ise yüksek katılımı bulunmaktadır (Dursun-Ozkanca, 2016, s. 44).

Ekonomik bütünleşmenin önemli bir aşaması olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA); mal ve hizmetlerin anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında tarifelerin kaldırılması vesilesi ile imtiyaz elde edilmesidir. Bu anlaşmalar ile ülkeler kurumsal hükümler getirmekte, bazı mal grupları gümrük tarifesinden muaf tutulmakta ve bu sayede ticaret hacimlerinde artış yaşanabilmektedir. Bu itibarla Türkiye Balkan ülkeleri ile ekonomik kapasiteyi geliştirmek amacı ile STA imzalamakta veya eski anlaşmaları yenileyerek güncelleştirmektedir. Tablo 3'te 2000 yılından itibaren 5 Balkan ülkesi ile ikili STA'lar imzalanmış, 2022 yılı itibari ile 6,19 milyar dolar dış ticaret hacmi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. *Türkiye'nin Balkan ülkeleri imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları*

Ülkeler	Yürürlük Yılı	2022 Yılı Dış Ticaret Hacmi (Milyar Dolar)
Arnavutluk	2006	1,06
Bosna Hersek	2003	0,94
Karadağ	2010	0,20
Makedonya	2000	0,95
Sırbistan	2019	3,04

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024.

Türkiye, Osmanlı döneminden bu yana Balkanlar ile derin köklere sahip kültürel, tarihi ve sosyoekonomik bağlarını sürdürmektedir. Balkan ülkeleri ise bölgesel çatışmalar ve zorluklara karşın Soğuk Savaş sonrası serbest piyasalara geçiş yaparak açık ticaret politikalarıyla zor zamanları görece hafifletmiştir. Türk hükümetleri de bölgeye kayıtsız kalmamış, ekonomik kapsamda projeler ve kurumsal anlaşmalar ile ilişkileri pekiştirmiştir. Bu süreçte Türkiye ve Balkan ülkeleri bağlantılı çok sayıda ampirik, teorik literatür çalışmalara konu olmuştur.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin dinamiklerini anlamak amacıyla çekim modeli temelinde yapılan çalışmalar, bu ilişkilerin ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarını analiz etmektedir. Çekim modelleri, taraflar arasındaki ticaret, yatırım, göç ve kültürel etkileşim gibi faktörlerin karşılıklı bağımlılığını inceleyerek, bölgesel iş birliğinin potansiyelini ve sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan tarihsel ve coğrafi yakınlığı, çekim modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, bölgesel entegrasyonun güçlendirilmesine yönelik fırsatlar ve zorluklar daha net anlaşılabilmektedir. Özellikle ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi ve karşılıklı bağımlılığın artırılması, bu modellerin odaklandığı temel konular arasındadır. Bu tür çalışmalar, Türkiye'nin Balkanlar'daki etkisini ve bölgesel politikalarının etkinliğini değerlendirmek için önemli bir araç sunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin dinamiklerini inceleyen ve çekim modeli temelinde ampirik analizler sunan bu çalışma akademik literatürde bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle 2006-2022 dönemini kapsayan zaman aralığı, Soğuk Savaş sonrası Balkan ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş süreçlerini, Türkiye'nin bölgeye yönelik artan ekonomik ve ticari etkisini ve küresel ekonomik dalgalanmaların bölgesel ticarete yansımalarını içermesi açısından kritik bir dönemi temsil etmektedir. Ayrıca Balkan ülkelerinin makroekonomik değişkenlerinin Türkiye'nin ihracat performansı üzerindeki etkisini sistematik bir şekilde analiz ederek, daha önceki literatürde genellikle teorik düzeyde kalan ilişkileri kısıtlı veri setleriyle sınırlı olan çalışmalara ampirik bir katkı sunmaktadır. Bu itibarla politika önerileri geliştirme hedefiyle, bölgesel ticaretin artırılmasına yönelik somut adımlar önermesi açısından da literatürdeki uygulamalı çalışmalara önemli bir destek sağlamaktadır. Bu yönüyle, çalışma hem Türkiye-Balkan ilişkileri hem de çekim modeli literatürüne yöntemsel ve bulgusal anlamda yenilikçi bir perspektif kazandırmaktadır.

Ülkeler arasında dış ticareti ekonomik çerçevede açıklayan ve çekim modelini ilgilendiren bilimsel araştırmalar uzun yıllardır incelenmektedir. Özellikle çekim modeli, son dönemlerde disiplinler arası çalışmalarda sıkça kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Bu model temel olarak ikili/çoklu uluslararası ticaretin ampirik kapsamda açıklanması yönünden önemli bir uygulama sahasına sahiptir. Literatürde yer alan makale ve araştırmalar farklı ekonomik modeller ile zenginleştirilmiş, bu manada çok sayıda açıklayıcı ve kukla değişken ile çekim modelinin uygulama alanı genişletilmiştir. Yapılan literatür taramalarında, ülkeler arası dış ticareti açıklayan çekim modeli çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Antonucci & Manzocchi (2006), çekim modelini 1967-2001 yılları arasında AB ülkeleri dahil 45 ülke için Türkiye'nin ticaret akışlarına uygulamıştır. Böylelikle AB üyeliğinin Türkiye ile ticari ilişkilerde farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Örneklemde Balkan ülkeleri olarak sadece Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve eski Yugoslavya yer almıştır. Sonuçlara göre çekim modeli Türkiye'nin mal ticaretine uyum gösterse de 1963 Ortaklık Anlaşması ve 1996'da başlatılan gümrük birliğine rağmen AB ülkeleriyle özel ticari ilişkiye işaret eden bir kanıt bulunmamıştır.

Gümüşcan & Kahveci (2012), 2008 krizinin Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında sözleşmeye taraf ülkelerin ticari etkilerini değerlendirmiştir. İlk etapta Türkiye ile 11 Balkan ülkesi arasındaki ticaret hacimleri, ticaret açıkları ve fazlalıkları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. İkinci aşamada Türkiye ile diğer Balkan ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri açıklamak için sadece ekonomik büyüklük ve uzaklığa bağlı kalmak yanıltıcı sonuçlar verebildiğinden, bu durumu önlemek için regresyon modeline kültürel temsil olarak din, ticaret anlaşmalarının varlığı ve Eurovision Şarkı Yarışması oylama puanları gibi gölge değişkenler eklenmiştir. Aynı zamanda 2004-2011 arası baz alınarak Linder Hipotezi ile talep tarafının etkileri açıklanmıştır.

Yaşar & Korkmaz (2017), Türkiye ve on Balkan ülkesi arasında ticari bağları 2006-2016 yıllarını baz alarak değerlendirmektedir. Analizde, Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerleri bağımlı değişken olarak kullanılmış, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Türkiye'nin başkenti ile diğer Balkan ülkelerinin başkentleri arasındaki mesafe bağımsız değişkenler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Balkan ülke grubunun AB üyelikleri, sömürge geçmişi ve ortak dil kukla değişken modellemeye dahil edilmiştir. Araştırma bulguları, 2006-2016 yılları boyunca Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ticaretinin çekim modeline uygun olduğunu göstermektedir.

Pere & Ninka (2017) tarafından Batı Balkan ülkelerinin 1995-2014 aralığında uluslararası ticaret performansı çekim modeli kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz, Balkan bölgesinin global ekonomik bütünleşme sürecinde ivme kaydettiği fakat ekonomik ve dış açıklığın devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca ortak dil ve kültüre sahip kukla değişkenlerin üçüncü ülkeler ve AB ile olan ihracata olumlu etkiler bıraktığını ortaya koymaktadır. Kişi başına düşen GSYİH ve mesafenin ihracat üzerinde negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Malaj, Liko, & Malaj (2019), Batı Balkan ülkeleri ile onların başlıca ticaret partnerleri arasındaki çift yönlü ticaretin itici güçlerini çekim modeli kullanarak analiz etmiştir. Araştırma kapsamında, ithalat, ihracat ve toplam dış ticaret hacmi olmak üzere üç ayrı bağımlı değişken kullanılmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), uzaklık, sınır komşuluğu ve serbest ticaret bölgesi anlaşmaları gibi bağımsız değişkenlerin ticaret üzerindeki istatistiksel etkileri doğrulanmıştır. Üstelik, ülke yöneticilerinin teknolojik gelişme, verimlilik artışı ve iş ortamının iyileştirilmesi gibi alanlarda politikalar oluşturmaları gerektiği vurgulanmıştır.

(Jusufi & Ukaj (2021), 2009-2019 yılları kapsamında Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri arasındaki ticaret ilişkilerini çekim modeli ile incelemiştir. Söz konusu dönemde Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamları bağımlı değişken, ülkelerin GSYH'si başkentler arası mesafe, ortak dil, nüfus, sömürge bağları bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Böylece on yıllık Panel verileri aracılığıyla Türkiye ile Batı Balkanlar arasındaki ticaret analiz edilmiş ve politika önerileri geliştirilmiştir.

Koçpınar & Şeker (2022), Kuşak Yol Projesi kapsamındaki ülkelerin Türkiye'ye olan ihracat potansiyelini incelemektedir. Bulgular, ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve nüfus büyüklüklerinin, Türkiye'nin ihracat performansını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, Kuşak Yol Projesine dahil ülkeler ile Türkiye arasındaki coğrafi mesafe ve bu ülkelerin uyguladığı gümrük tarife oranlarının, Türkiye'nin ihracatına olumsuz etkilerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Tekin & Merdivenci (2022) Türkiye ile E7 ülkeleri (Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya) arasındaki dış ticaret hacminin etkilerini belirlemek için panel veri analizi kullanmış ve 2000-2018 yıllarını kapsayan dış ticaretin anlamlı olduğu ön görüsünde bulunmuştur. Bu neticeye göre Türkiye ile E7 ülkeleri arasında gerçekleşen ticaret ilişkisinde; GSYH ve E7 ülkelerinin nüfusları pozitif, mesafe ise negatif etkilemektedir.

Sandalcılar vd. (2022) tarafından Türkiye'nin N11 ülkeleri (Bangladeş, Endonezya, Filipinler, İran, Güney Kore, Meksika, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Vietnam) ile ticaret akımları ele alınmıştır. Bulgular, bu ülke grubunun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerlerinin hem ihracat hem de ithalat üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, coğrafi mesafenin dış ticaret üzerinde negatif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın diğer bir önemli bulgusu ise, ortak din ve ortak sınırın, dış ticaret hacminde pozitif bir rol oynadığı yönündedir.

Demirci (2022) ise 1996-2019 yılları arasında Türkiye ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ), Balkan ve seçili ülkeler arasındaki ihracat ilişkilerini çekim modeli kullanarak analiz etmiştir. Panel veri analizi sonuçlarına göre, KEİÖ ve Balkan ülkelerine yapılan ihracatın çekim modeline uygun olmadığı; buna karşın seçili ülke gruplarına yapılan ihracatın modelle uyumlu olduğu belirlenmiştir.

Mere (2023) bu çalışmada, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) üyeleri arasındaki dış ticaret ilişkisini çekim modeli ile değerlendirmiştir. Analiz sonuçları, AB ülkelerinin ekonomik büyüklüklerinin Türkiye'nin ihracat ve ithalat performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. İhracat ve ithalat üzerindeki mesafe faktörü ile ekonomik kriz kuklasının ise negatif ve anlamlı etkileri tespit edilmiştir. Ayrıca, AB ülkelerindeki gelir artışlarının, Türkiye'nin dış ticaret performansı üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Korsita vd. (2023) yaptıkları çalışmada Balkan bölgesinin doğrudan yabancı yatırımlarını (DYY) etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Bu doğrultuda Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), mesafe, doğrudan yabancı yatırım girişi, imalat katma değer yüzdesi, enflasyon oranı, reel faiz oranı ve Ekonomik Özgürlük endeksi dahil olmak üzere çok sayıda değişken ele alınmıştır. Çekim modeli bulgularına göre bağımlı değişken (DYY girişleri) ile bağımsız değişkenler arasında istatistiki bağlamda anlamlı ilişki bulunmaktadır.

ÇEKİM MODELİ: TEORİK ÇERÇEVE

Liberal makroekonomik politikaların küreselleşmesiyle birlikte, dış ticaret alanında teorik ve ampirik analizler geliştirilmiş ve literatür bu yönde zenginleşmiştir. Bu analizler arasında çekim modeli, akademik çalışmalarda sıklıkla başvurulan popüler modellerden biri haline gelmiştir (Kazancı, 2021). Çalışmanın temelini oluşturan çekim modeli, Newton'un yerçekimi kanunundan uyarlanarak türetilmiştir. Bu kanuna göre iki cisim arasındaki çekim gücü, cisimlerin kütleleri ile doğru orantılı ancak aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı olarak hesaplanmaktadır. Newton modelinin dış ticaret hacmine evrilmesi halinde, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ülkelerin milli gelirleriyle doğru ve aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olarak modellenmektedir (Kazancı & Dikkaya, 2021).

Uluslararası iktisatta yer alan çekim modeli ilk defa (Tinbergen, 1962) tarafından matematiksel olarak geliştirilmiştir. Bu modelde Tinbergen dış ticareti belirlerken üç değişkene vurgu yapmıştır. Bunlardan ilki ülkenin ihracat oranlarının ekonomik büyüklüğü, ikincisi ithalat yapan ülkenin büyüklüğü, sonuncusu dış ticaret hacmi ile ulaştırma maliyetleri arasındaki zıt yönlü ilişkinin güçlü etkisidir:

$$\text{Ticaret}_{ij} = \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}} \qquad (1)$$

Bir nolu formülde yer alan Ticaret_{ij}; iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret akımlarını, Y_i; i ülkesinin ekonomik büyüklüğünü, Y_j; j ülkesinin ekonomik büyüklüğünü ve D_{ij}; ise i ve j ülkeleri arasındaki coğrafi uzaklığı göstermektedir. Takip eden yıllarda çekim modelinin teorik alt yapısı (Anderson, 1979; Bergstrand, 1985; Helpman & Krugman, 1987; Anderson & Wincoop, 2003) gibi alanda öncü bilim insanlarının yaptığı çalışmalar ile geliştirilerek orijinal modele ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusu, ortak din ve sınır komşuluğu vb. yeni değişkenler eklemlenmiştir. Dolayısıyla çekim modelinin ampirik açıklama gücünün yüksek olması, çalışmaları artırmış ve teorik yapıyı geliştirmiştir.

$$T_{ij} = \beta_0 Y_i^{\beta_1} Y_j^{\beta_2} N_i^{\beta_3} N_j^{\beta_4} D_{ij}^{\beta_5} A_{ij}^{\beta_6} \mu_{ij} \qquad (2)$$

İki nolu formülde T_{ij} ülkeler arasındaki ticareti, Y_i ve Y_j ülkelerin ekonomik büyüklükleri, N_i ve N_j ülkelerin nüfusları, A_{ij} ülkeler arasındaki ticareti etkileyen aktörler ve μ_{ij} hata terimini ifade etmektedir. Üstte yer alan denklemde her iki tarafın logaritmik fonksiyonu alındığında yeni formül oluşturulmaktadır.

$$\ln T_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{ij} + \beta_2 \ln Y_{ij} + \beta_3 \ln N_{ij} + \beta_4 \ln N_{ij} - \beta_5 \ln D_{ij} + \beta_6 \ln A_{ij} + \mu_{ij} \qquad (3)$$

Günümüz bilimsel çalışmalarda sık kullanılan üç nolu formül eklenecek değişkenler ile ticari ilişkileri açıklamada kolaylık sağlamaktadır. Üstte yer alan teorik formül, genel bir çekim modeli çerçevesinde iki ülke arasındaki ticareti açıklamak için temel değişkenleri (ekonomik büyüklük, mesafe

ve diğer aktörler) kullanmaktadır. Bu model, literatürdeki klasik çekim modellerine uygun olarak ticareti etkileyen genel faktörleri ele almaktadır. Ancak altta detaylarıyla açıklanan bu çalışmanın formülü, daha spesifik değişkenler içermektedir. Bu açıdan, çalışmada Türkiye'nin Balkanlardaki ülke grubuna yönelik ihracat performansına odaklanılmıştır. Dolayısıyla, ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyiyle ilişkili GSYH, kişi başına gelir gibi değişkenler, Türkiye'nin ihracatını doğrudan etkileyebilecek faktörler olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki coğrafi yakınlığın ihracat üzerindeki etkisini vurgulamak için sınır komşuluğu değişkeni modele eklenmiştir. Son olarak, politika odaklı bir değişken olan Serbest Ticaret Anlaşmaları, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ticaret anlaşmalarının ihracat üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla kullanılmıştır.

YÖNTEM

Panel veri analizleri; tahmin yöntemleri ve detaylı neticelere ulaşabilmek için zengin seçenekler sağlayarak literatürde sıklıkla kullanılan yöntemler arasındadır. Panel veriler N adet birim ve T adet zaman boyutu içeren gözlemden oluşur. Birim etki, birimler arasında değişebilen etkileri ifade eder. Dengeli panellerde ise, analiz için gerekli tüm değişkenler eksiksiz veri setlerine sahiptir (Hausman & Taylor, 1981, s. 1377). Bu çalışmada çekim modeli analizi birim ve zaman etkili panel veri yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir. 2006-2022 dönemlerine ait elde edilen verilerde eksiklik veya kesinti bulunmadığı için dengeli panel veri seti kullanılmaktadır. Bu minvalde belirli zaman dilimlerinde her verinin tüm yıllarda gözlemlendiği varsayılmaktadır. Böylece dengeli paneller hem yatay kesit hem de zaman serisi özelliklerini birleştiren bir yapı sunmaktadır. Dünya Bankası ve Uluslararası Ticaret Merkezi'nden (Trade Map) elde edilen makro ekonomik veriler ile ticaret akışlarını gösteren çekim modelinin denklemi belirlenmiştir:

$$\ln\text{TRihracat}_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \ln\text{PartnerGSYH}_{ij} - \beta_3 \ln\text{Mesafe}_{ij} + \beta_3 \ln \text{PartnerKişi Başına Gelir}_{ij} + \beta_4 \text{Serbest Ticaret Anlaşmaları}_{ij} + \beta_5 \text{Sınır Komşuluğu}_{ij} + \mu_{ij} \quad (4)$$

Veri setinin modellemeye uygunluğunu artırmak ve sonuçların geçerliliğini maksimize etmek amacıyla, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Bu modelin esas gayesi, 17 yıllık zaman serisi ve yatay kesit verileri kullanarak, Balkan ülkelerine özgü bağımsız değişkenlerin Türkiye'nin ihracat performansı üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Analiz için toplamda 1190 gözlem bulunmaktadır. Modelde, Türkiye'nin Balkan ülkelerine yaptığı ihracat, bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler olarak, partner ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), kişi başına düşen gelir değerleri modele dahil edilmiştir. Türkiye'nin üretim ve ticaret merkezi İstanbul ile Balkan başkentleri arasındaki mesafeler, Google Maps mesafe ölçüm aracı kullanılarak hesaplanmıştır. İstanbul'un merkez konum olarak alınmasının temel nedeni, Avrupa kıtasında yer alması, bu bölgenin sanayi üssü olması nedeniyle ihracat ve ithalatta en büyük payı almasıdır. Dolayısıyla mesafe faktörünün minimum düzeyde etkilenmesidir. Ayrıca, modelde Türkiye'nin ilgili ülke grubu ile olan sınır komşuluğu ve imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) olmak üzere iki adet kukla değişken yer almaktadır. Sınır komşuluğu olan ülkeler için 1, sınırı olmayanlar için 0 değeri atanmıştır. Benzer şekilde, Türkiye'nin 5 Balkan ülkesi ile imzaladığı ve yürürlüğe giren STA'lar için 1 değeri, anlaşması olmayan ülkeler için ise 0 değeri verilmiştir.

Modelde kullanılan değişkenler, Türkiye'nin Balkan ülkelerine yönelik ihracat performansını etkileyen temel faktörleri yansıtmaktadır. Partner ülkenin GSYH'si hedef ülkenin ekonomik büyüklüğünü ve ticaret potansiyelini temsil etmektedir. Daha büyük bir GSYH, genellikle daha yüksek ithalat talebi anlamına geldiğinden, bu değişkenin Türkiye'nin ihracatı üzerinde pozitif bir etki oluşturması beklenmektedir. Kişi başına gelir, ülkenin satın alma gücü ve tüketici talebi hakkında bilgi verir. Yüksek kişi başına gelir, daha kaliteli ve yüksek değerli ürünlere olan talebi artırarak Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkileyebilir. Mesafe, ulaşım maliyetlerini ve lojistik zorlukları temsil eder. Coğrafi uzaklık, ticaret maliyetlerini artırdığı için genellikle ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Buna karşılık, sınır komşuluğu, coğrafi yakınlığın ticareti kolaylaştırıcı etkisini vurgular. Sınır komşuluğuna sahip olmak, ulaşım maliyetlerini düşürerek ve ticaret hacmini artırarak ihracatı pozitif yönde etkileyebilir. Son olarak, Serbest Ticaret Anlaşmaları, ticaretin önündeki yapay engellerin kaldırılmasının ihracatı artırıcı rolünü yansıtır. Bu anlaşmalar, gümrük vergilerinin azaltılması veya kaldırılması yoluyla Türkiye'nin Balkan ülkelerine yönelik ihracatını teşvik edebilir. Tüm bu değişkenler

hem teorik hem de ampirik açıdan Türkiye-Balkan ticaret ilişkilerini anlamak ve politika önerileri geliştirmek için kritik öneme sahiptir.

BULGULAR

İlk olarak çalışmada belirli ön testlerin uygulanması ve bu testlerin sonuçlarına göre uygun modelin seçilmesi gerekmektedir. Bu süreçte ilk aşama, yatay kesit bağımlılığının araştırılmasıdır. Bu testin ardından birim kök ve eş bütünleşme analizleri gerçekleştirilir. Sonuç olarak, birinci ve ikinci nesil testlerle devam edilip edilmeyeceğine karar verilir (Örnek & Türkmen, 2019). Yatay kesit bağımlılığı, farklı gözlem birimlerinin istatistiksel ilişkisini belirlemektedir. Bu bağımlılık, veri setlerindeki birimler arasında benzer veya ortak etkilerin varlığından kaynaklanabilir. Literatürde sıkça kullanılan Breusch-Pagan (1980), Pesaran Yamagato (2008) ve Pesaran CD (2004) testleri, panel veri analizlerinde bağımlılık yapılarını incelemektedir. Tablo 4'teki Breusch-Pagan (1980) testinin sonuçları, veri setinde heteroskedastisitenin varlığını göstermektedir (İstatistik Değeri: 73.5, P-Değeri: 0.0046). Ayrıca, hem Pesaran Yamagato (2008) testinde (İstatistik Değeri: -2.881, P-Değeri: 0.0040) hem de Pesaran CD (2004) testinde (İstatistik Değeri: 2.617, P-Değeri: 0.0089) çapraz bağımlılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, çalışmanın ekonometrik analiz sürecinde dikkate alınması gereken heteroskedastisite ve çapraz bağımlılık sorunlarını işaret etmekte ve sonuçların güvenilirliğini artırmak için sağlam hata terimleri veya alternatif tahmin yöntemleri gibi uygun düzenlemelerin uygulanmasını önermektedir.

Tablo 4. *Modele göre yatay kesit bağımlılığı sonuçları*

Test	İstatistik Değeri	P-Değeri
Breush-Pagan (1980)	73.5	0.0046*
Peseran Yamagoto (2008)	-2.881	0.0040*
Peseran CD (2004)	2.617	0.0089*

Tablo 4'teki sonuçlara göre Driscoll & Kraay (1998) testini uygulamak mantıklı bir adım olacaktır. Çünkü Driscoll-Kraay standart hata düzeltmeleri, heteroskedastisite ve çapraz bağımlılık sorunlarına karşı dayanıklı sonuçlar sağlamaktadır. Bu, özellikle panel veri analizlerinde verilerinizin güvenilirliğini artırmak ve test sonuçlarınızın geçerliliğini sağlamak için faydalı olacaktır.

Tablo 5. *Driscoll-Kraay testi sonuçları*

Değişkenler	Katsayı	P-Değeri
$(LnGSYH)_{ij}$	.5312	0.044
$(LnMesafe)_{ij}$	-2.498	0.098
$(LnKişibaşınagelir)_{ij}$	1.016	0.004
$(Serbest\ Ticaret\ Anlaşmaları)_{ij}$	.2380	0.016
$(Sınır\ Komşuluğu)_{ij}$	-.3299	0.563
Sabit	15.18269	0.205
R^2	0.7694	
Olasılık Değeri	0.000	

Driscoll-Kraay tahmin sonuçları, heteroskedastisite ve çapraz bağımlılık gibi ihlallere karşı dayanıklı tahminler sunarak, analizin güvenilirliğini artırmıştır. Mesafe değişkeni ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahipken (p: 0.098), anlamlılık sınırında olduğu görülmektedir. Buna karşılık, GSYH, kişi başına gelir ve Serbest Ticaret Anlaşmaları değişkenleri ihracat üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir ($p<0.05$). Özellikle, kişi başına düşen gelir değişkeninin güçlü bir etkisi olduğu dikkati çekmektedir (katsayı: 1.016006, p: 0.004). Bu bağlamda, yöntemin heteroskedastisite ve çapraz bağımlılığın etkilerini kontrol ederek sağladığı güvenilir sonuçlarla çalışmada anlamlı yorumlar yapılabileceği söylenebilir.

Tablo 6. *Çoklu Doğrusallık (VIF) analizi*

Değişkenler	VIF	P-Değeri
$(LnGSYH)_{ij}$	3.40	0.044
$(LnMesafe)_{ij}$	2.37	0.098
$(LnKişibaşınagelir)_{ij}$	3.50	0.004

(Serbest Ticaret Anlaşmaları)$_{ij}$	1.82	0.016
(Sınır Komşuluğu)$_{ij}$	1.72	0.563
Ortalama VIF		2.56

Bu çalışma kapsamında tablo 6'daki çoklu doğrusallık analizi ise modelde bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon olup olmadığını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Kutner vd. (2004) tarafından kullanılan Variance Inflation Factor (VIF) analiz sonuçlarına göre, modelde çoklu doğrusallık açısından önemli bir sorun olmadığı tespit edilmiştir. VIF değerleri, genellikle kabul edilen güvenli sınır olan 10'un oldukça altındadır. En yüksek VIF değerine sahip olan değişkenler kişi başına gelir (3.50) ve GSYH (3.40) olup, bu değerler hala kabul edilebilir aralık içerisindedir. Diğer değişkenlerin VIF değerleri de oldukça düşüktür (Mesafe: 2.37, RTA: 1.82, Sınır Komşuluğu: 1.72). Ayrıca, modelin ortalama VIF değeri 2.56 olarak hesaplanmış ve bu değer, modelin bağımsız değişkenleri arasında ciddi bir korelasyon riski olmadığını desteklemektedir.

Tablo 7. *Pesaran CADF testi birim kök testi sonuçları*

Değişkenler	**P-Değeri**	**P-Değeri Birinci Fark**	**P-Değeri İkinci Fark**
(LnTRihracat)$_{ij}$	0.171	0.000	-
(LnGSYH)$_{ij}$	0.870	0.000	-
(LnKişi başınagelir)$_{ij}$	0.643	0.118	0.000

Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinin ardından tablo 7'de Pesaran'ın (2007) uyguladığı ikinci nesil birim kök testine geçilmiştir. Pesaran CADF testi sonuçlarına göre, ihracat ve GSYH değişkenleri birinci farklarında durağan olup, uzun dönem dinamiklerini analiz etmek için uygundur, ancak kişi başına gelir değişkeni ikinci farkında durağan hale geldiği için diğer değişkenlerle aynı entegrasyon seviyesinde değildir. Kukla değişkenlerin (STA ve Ortak Sınır) genellikle 0 ve 1 değerlerinden oluşması ve bu tür sabit sınırlı değerler zaman serisi özelliklerini taşımamaktadır. Bu nedenle, durağanlık veya birim kök analizi kukla değişkenlerde anlamlı bir sonuç üretmemektedir. Mesafe değişkeni ise coğrafi olarak iki nokta arasındaki fiziksel mesafeyi temsil etmesi ve bu mesafe zaman içinde değişmediği için sabit bir değişken olması yukarıdaki birim kök testlerine uygun değildir. Sonuç olarak sabit değerlerin durağanlığı varsayıldığı için test edilmemektedir.

Pesaran CADF testi sonuçlarının ardından modelde heteroskedastisiteyi ele almak, analizlerin güvenilirliğini artırmak açısından önemli bir adım olacaktır. Heteroskedastisite testleri, hata terimlerinin sabit varyansa sahip olup olmadığını kontrol etmektedir. Breusch–Pagan/Cook–Weisberg test sonuçlarına göre, sıfır hipotezi (H_0: sabit varyans) reddedilmiştir, Çünkü Prob > chi2: 0.000 değeri %1 anlamlılık düzeyinin altındadır. Bu durum, modelde heteroskedastisitenin (değişen varyansın) mevcut olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, En Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) gibi heteroskedastisiteye dayanıklı yöntemlerin uygulanması, tahminlerin güvenilirliğini artırırken Driscoll-Kraay standart hatalarının sağladığı sağlamlığı da desteklemektedir. Böylece, durağanlık seviyelerine uygun olarak düzenlenen model hem çapraz bağımlılık hem de değişen varyans sorunlarına karşı dirençli hale getirilmiş olur.

Panel veri modellerinde, Feasible Generalized Least Squares (FGLS) yönteminin değişen varyans sorunu ile dönemsel ve uzamsal korelasyonu dikkate alan ilk uygulaması Parks (1967) tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, Parks'ın bu çalışması Kmenta (1986) tarafından tanıtılan ve uygun genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemine dayanan bir algoritma ile geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda, model başlangıçta en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmekte, ardından elde edilen kalıntılar heteroskedastisite ve değişen varyansı hesaplamak için kullanılmakta ve son aşamada genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ile yeniden tahmin yapılmaktadır (Tatoğlu, 2013: 253). Sonuçlar, FGLS tahmincisi ile yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyansa karşı dirençli katsayılar elde edildiğini göstermektedir.

Tablo 8. *En Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) test sonuçları*

Değişkenler	**Katsayı**	**P-Değeri**
(LnGSYH)$_{ij}$	.6385	0.000

$(LnMesafe)_{ij}$	-2.0948	0.000
$(LnKişibaşınagelir)_{ij}$	.6331	0.000
(Serbest Ticaret Anlaşmaları)$_{ij}$	.2374	0.000
$(Sınır\ Komşuluğu)_{ij}$	-.2277	0.013
Sabit	13.3534	0.000
Wald χ^2		2352.44
R^2		0.8148
Olasılık Değeri		0.000

Tablo 8'de Türkiye'nin Balkan ülkelerine yaptığı ihracatın belirleyicileri incelenmiştir. Bu açıdan FGLS yöntemi eşliğinde heteroskedastisite ile yatay kesit bağımlılığı olduğu göz önüne alınarak analiz yapılmıştır. Tahminler, ortak AR(1) korelasyon yapısıyla modellenmiş ve sonuçlar oldukça yüksek bir güven düzeyiyle istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Wald $\chi^2(5)= 2352.44$, $p<0.01$). Modelin açıklayıcılık düzeyi de oldukça yüksek olmakla birlikte ($R^2= 0.8148$) bu sonuçlar, Türkiye'nin Balkan ülkelerine yönelik ticaret politikalarının geliştirilmesi için güçlü bir teorik ve ampirik çerçeve sunmaktadır.

Analiz sonuçları ışığında değişkenlerin ekonomik bağlam ve etkilerinin daha derinlemesine değerlendirilmesi, modelin sunduğu sonuçların anlaşılabilirliğini artırmaktadır. Ülkelerin GSYH'si, pozitif bir etki (0.64) göstererek, partner ülkelerin ekonomik potansiyelinin artmasının Türkiye'nin ihracat hacmini desteklediğini işaret etmektedir. Bu büyüklük, ithalat taleplerinin artmasına yol açtığı için, pazar genişliği ve üretim kapasitesini temsil etmektedir. Mesafe faktörü, geleneksel çekim modellerinin temel unsurlarından biri olup ticareti fiziksel maliyetler bağlamında etkilemektedir. Negatif katsayısı (-2.09), mesafenin Türkiye'nin Balkan ülkelerine olan ihracatı %2.09 oranında azaltacağını göstermektedir. Bu durum hem taşıma maliyetleri hem de uzaklığın getirdiği lojistik zorluklar sebebiyle beklenen bir sonuçtur.

Kişi başına gelir, mikro düzeydeki ekonomik refahın bir göstergesi olarak öne çıkmakta ve pozitif katsayısı (0.63), zenginleşen nüfusların ithalat taleplerini artırarak Türkiye'nin ihracatını desteklediğini göstermektedir. Serbest Ticaret Anlaşmaları, ticaret engellerini azaltarak ve gümrük vergilerini ortadan kaldırarak ticaretin kolaylaşmasını sağlarken (0.24), analizde de bu etkinin pozitif olduğu görülmüştür. Bu, Balkan ülkeleriyle yapılan anlaşmaların çift taraflı ticaret ilişkilerini desteklediğini vurgulamaktadır.

Sınır komşuluğu değişkeninin negatif ve anlamlı olması (-0.23), alışılmış beklentilerin aksine, sınır paylaşımının Türkiye'nin Balkan ülkelerine ihracatını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, komşuluk ilişkilerindeki siyasi veya ekonomik uyumsuzluklar, rekabet dinamikleri ya da ticaret yapısındaki benzerliklerin oluşturduğu etkilerle açıklanabilir. Sabit terim (13.35), modelde yer almayan genel faktörlerin katkısını yansıtarak, Türkiye'nin dış ticaret performansında göz önüne alınmayan unsurların varlığına işaret etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Balkanlar, yüzyıllardır Türkiye için jeostratejik, politik ve sosyoekonomik açılardan önemli bir etki alanı olmuştur. Türkiye ile Avrupa'nın gelişmiş ekonomileri arasında bir köprü görevi gören bu coğrafya, bölgesel ticaretin gelişimine katkı sağlayacak önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak, derin tarihsel bağlara rağmen, ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi için daha fazla çaba gerekmektedir. Coğrafi yakınlığa rağmen, Balkanların Türk ihracat pazarındaki payı beklenenin altında kalmaktadır. Bu nedenle, Türk politika yapıcılarının hem ticari hem de ortak değerlere dayalı iş birliklerini geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Bölge ülkeleri arasında sıcak ve soğuk savaş problemleri devam etse de Türkiye ile Balkan devletlerinin çok taraflı dış ticaret ilişkileri gelecek vaat etmektedir. Türkiye'nin ihracatı açısından Balkan ülkelerinin dışa açıklığı ve dış ticaret bağımlılıkları, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Balkan ülkelerine yaptığı ihracatın ekonomik belirleyicileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Panel veri analizine dayanan çalışmada, değişen varyans, yatay kesit bağımlılığı ve otokorelasyon gibi olası ekonometrik sorunları kontrol eden Driscoll-Kraay ve En Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) yöntemleri uygulanmıştır. Çekim modeli çerçevesinde yürütülen analizler, mesafe, ekonomik büyüklük, kişi başına düşen gelir, Serbest Ticaret Anlaşmaları ve sınır komşuluğu gibi faktörlerin ticaret üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur.

Bulgular hem teorik beklentilerle uyumlu hem de ticaret politikalarına yön verebilecek önemli çıktılar sunmaktadır.

Balkan ülkelerinin ekonomik büyüklüğünün ve kişi başına düşen gelir düzeyinin, Türkiye'nin ihracat hacmini artıran faktörler arasında olduğu gözlemlenmiştir. Bu ülkelerin ekonomik büyüklükleri, ticaret hacmini destekleyen genişleyen pazarlar oluşturmakta, ithalat talebini artırmakta ve dolayısıyla Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Benzer şekilde, kişi başına düşen gelir, ülkelerin refah düzeylerini temsil etmekte ve zenginleşen nüfusların artan ithalat taleplerine işaret etmektedir. Mesafe faktörü ise ticareti fiziksel maliyetler bağlamında kısıtlamaktadır. Taşıma maliyetleri ve lojistik zorluklar, daha uzak pazarlara erişimi zorlaştırmakta ve ihracat hacminde azalmaya neden olmaktadır. Bu bağlamda, mesafe faktörünün etkisini hafifletecek politikaların geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle lojistik altyapının güçlendirilmesi ve taşımacılık maliyetlerini düşürecek çözümler, ticaret hacminin artmasına katkı sağlayabilir. STA'ların etkisi, vergilerin ve ticaret engellerinin azaltılmasıyla birlikte piyasa entegrasyonunu güçlendirmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ticaret hacmini artırabileceğini göstermektedir. Bu tür anlaşmaların ekonomik ilişkileri kolaylaştırdığı ve ticaret hacmini genişlettiği söylenebilir. Ancak, bu tür politikaların etkinliğini artırmak için detaylı değerlendirmelerin yapılması ve daha kapsayıcı stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Beklenmedik bir bulgu ise, sınır komşuluğunun Türkiye'nin Balkan ülkelerine yaptığı ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahip olmasıdır. Bu sonuç, ekonomik yapıların benzerliği, rekabet dinamikleri veya siyasi uyumsuzluklar gibi nedenlerle açıklanabilir. Bu durum, sınır paylaşımının ekonomik etkilerinin daha derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'nin Balkan ülkelerine ihracatını artırmaya yönelik stratejik önceliklerin belirlenmesinde rehber olabilecek bulgular sunmaktadır. Özellikle ekonomik büyüklüklere odaklanan stratejiler, ticareti kolaylaştıran Serbest Ticaret Anlaşmalarının teşvik edilmesi ve lojistik altyapının geliştirilmesi, ticaret ilişkilerinin güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Sınır komşuluğu gibi beklenmedik bulguların ise daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, ticaret politikalarının daha etkin hale getirilmesi için önem arz etmektedir. Neticede bu analiz, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ticaret ilişkilerinin karmaşıklığını anlamaya yönelik yeni bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca gelecekteki bölgesel politika geliştirme süreçlerine katkı verebilecek, yeni akademik çalışmalara örnek olabilecektir.

KAYNAKÇA

Anderson, J. E. (1979). A theoretical foundation for the gravity equation. *The American Economic Review, 69(1)*, 106-116.

Anderson, J. E., & Wincoop, E. V. (2003). Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle. *American Economic Review, 93(1)*, 170-192.

Antonucci, D., & Manzocchi, S. (2006). Does Turkey have a special trade relation with the EU?: A gravity model approach. *Economic Systems, 30(2)*, 157-169.

Aytürel, S., & Berki, Ö. (2014). Avrupa Birliği, Türkiye ve Balkan ülkeleri ticaret ilişkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi Özel Sayı, 28*, 197-212.

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data.* John Wiley Sons Ltd.

Bergstrand, J. H. (1985). The gravity equation in international trade: Some microeconomic foundations and empirical evidence. *Empirical Evidence. The Review of*, 474-481.

Božić-Miljković, I. (2014). Foreign trade between Russia and the Balkans in the context of global geostrategic relations. *Journal of Globalization Studies, 5(2)*, 57-68.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 239-253.

Cihangir, Ç. K. (2019). Modern Yunanistan'ın karanlık çağı: Albaylar cuntası 1967-1974. *The Journal of Academic Social Science, 37(37)*, 518-534.

Demirci, B. (2022). *Çekim modeli çerçevesinde Türkiye ihracatının farklı ülke gruplarıyla değerlendirilmesi: Bir panel veri analizi* (Yükseklisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2020). *Hırvatistan bilgi notu.* DEİK.

Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics,* 80(4), 549-560.

Dursun-Ozkanca, O. (2016). Turkey and the European Union: Strategic partners or competitors in the Western Balkans? *Journal of Regional Security, 11(1)*, 33-54.

Gümüşcan, İ., & Kahveci, M. (2012). Between Turkey and Balkans: Based on gravity trade model and linder hypothesis. *IBAC, (1)*, 361-371.

Hausman, J. A., & Taylor, W. E. (1981). Panel data and unobservable individual effects. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1377-1398.

Helpman, E., & Krugman, P. (1987). *Market Structure and foreign trade: Increasing returns, ımperfect competition, and the ınternational economy.* London: MIT Press.

Herman, E. (2010). Inflation and unemployment in the romanian economy. *Annals of the University of Petroşani, Economics, 10(2)*, 157-170.

İnalcık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *Bal-Tam Turkluk Bilgisi*, 20-44.

İnci, Z. (2018). *Soğuk Savaş sonrası dönemde Bulgaristan ekonomisinde yaşanan gelişmeler* (Yükseklisans Tezi). Trakya Üniversitesi.

Internatıonal Trade Center. (2024, Mart 18) *Trade Map.* https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c85%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, adresinden alındı.

İNSAMER. (2024, Mart 15). Sırbistan. https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-sirbistan/ adresinden alındı

İrge, N. F. (2011). Balkanlarda jeopolitik bölünmeler ve Türkiye. C. S. Hasret Çomak içinde, *Uluslararası Balkan Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 275-297). ocaeli Üniversitesi Yayınları.

Jusufi, G., & Ukaj, F. (2021). Turkey's trade with Western Balkans: Looking beyond the Turkish foreign policy. *InterEULawEast: Journal for the International and European Law, Economics and Market Integrations, 8(2)*, 133-160. https://doi.org/10.22598/iele.2021.8.2.7.

Kazancı, B. A. (2021). *Türk Cumhuriyetlerinde Olası Gümrük Birliği ve Diğer Entegrasyon Modellerinin Analizi* (Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.

Kazancı, B. A., & Dikkaya, M. (2021). Genişletilmiş Türk Konseyi bağlamında çekim modeli uygulaması ile olası gümrük birliği analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(2)*, 640-656. 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.04.1544.

Keskin Köylü, M. (2017). Türkiye ve Romanya karşılaştırmalı ticareti: 1923-2017. *Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu*, (s. 1491-1534). Köstence.

Kmenta, J. (1986). *Elements of econometrics* (2nd ed.). Londra: Macmillan Publishing.

Koçpınar, M., & Şeker, A. (2022). Türkiye'nin Kuşak Yol ülkelerine ihracat potansiyelinin panel çekim modeli ile analizi. *MÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24(42)*, 292-309.

Korsita, B., Cania, L., Lazaj, A., & Prendi, L. (2023). An application of the gravity model: exploring foreign direct investment in the Balkan Region. *Review of Economics and Finance, 21*, 2036-2041.

Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J., & Li, W. (2005). *Applied linear statistical models*. New York: McGraw-hill.

Malaj, E., Liko, E., & Malaj, V. (2019). Gravity model and ınternational trade: The case of Western Balkan Countries. *Journal of Business & Economic Policy*, 74-83. doi:10.30845/jbep.v6n1p9.

Mere, M. (2023). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ticaretin çekim modeli ile analizi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi, (10)*, 54-61.

Micevska, M., Eftimoski, D., & Mirčevska, T. P. (2002). *Economic growth of the Republic of Macedonia: Experiences and Policy Recommendations.* World Bank Global Research Project.

OECD. (2022). *OECD economic surveys: Slovenia 2022.* Paris: OECD Publishing.

Oltheten, E., Pinteris, G., & Sougiannis, T. (2003). Greece in the European Union: Policy lessons from two decades of membership. *The Quarterly Review of Economics and Finance, 43(5)*, 774-806.

Örnek, İ., & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomilerinde sürdürülebilir enerji: Çevresel Kuznets Eğrisi yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28(3)*, 109-129.

Papadimas, L. (2024, Nisan 30). *Greek economy surges after decade of pain*. Reuters: https://www.reuters.com/markets/europe/greek-economy-surges-after-decade-pain-2024-04-18/ adresinden alındı

Parks, R. W. (1967). Efficient estimation of a system of regression equations when disturbances are both serially and contemporaneously correlated. *Journal of the American Statistical Association, 62*(318), 500–509.

Pazarlıoğlu, M. V., & Gürler, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: panel veri yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 44(508)*, 35-43.

Pere, E., & Ninka, E. (2017, Kasım). *International trade in Western Balkan countries analysis based on gravity models.* The wiiw Balkan Observatorty, Working Papers: https://wiiw.ac.at/international-trade-in-western-balkan-countries-analysis-based-on-thegravity-model-dlp-4632.pdf adresinden alındı

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics, 22*(2), 265–312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal, 11(1)*, 105-127.

Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical economics, 60(1)*, 13-50.

Petrakos, G. (2002). The Balkans in the New European economic space: Problems of adjustment and policies of development. *Eastern European Economics, 40(4)*, 6-30.

Petrakos, G., & Totev, S. (2000). Economic structure and change in the Balkan region: implications for integration, transition and economic cooperation. *International Journal of Urban and Regional Research, 24(1)*, 95-113.

Petrovic, Z., & Reljic, D. (2011). Turkish ınterests and ınvolvement in the Western Balkans: A Score-Card. *Insight Turkey, 13(4)*, 159-172.

Radulescu, A. (2012). The Balkans: Between economic crisis and European ıntegration. *Financial Studies, (2)*, 129-146.

Sandalcılar, A. R., Cihan, K. A., & Çolak, Y. (2022). Türkiye'nin N11 ülkeleriyle olan dış ticaretinin belirleyicileri: Çekim modeli yaklaşımı. *Uluslararası Ekonomi İşletme Ve Politika Dergisi, 6(1)*, 59-78. https://doi.org/10.29216/ueip.1078923.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2017). *Arnavutluk dış pazar stratejisi çalışması.* AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

T.C. Saraybosna Büyük Elçiliği. (2020). *Bosna Hersek ülke raporu.* Saraybosna Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023a). *Bulgaristan ülke profili.* T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023b). *Karadağ ülke profili.* T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024, Nisan 1). *Yürürlükte bulunan STA'lar*. https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar adresinden alındı

Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı.* Beta Yayınları.

Tatoğlu, F. Y. (2020). *Panel veri ekonometrisi.* Beta Yayıncılık.

Tekin, M., & Merdivenci, F. (2022). E7 ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaretin panel veri analizi: Çekim modeli yaklaşımı. *Sosyoekonomi, 30(51)*, 407-426.

Tinbergen, J. (1962). *Shaping the world economy: Suggestions for an international economic.* New York: Twentieth Century Fund.

Türk Dil Kurumu. (2024, Mart 06). *Güncel türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024, Mart 4). *Balkan ülkeleri ile ilişkiler*. https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa adresinden alındı

World Bank. (2024, Nisan 10). *Data.* https://data.worldbank.org/indicator/ adresinden alındı.

Yaşar, E., & Korkmaz, İ. (2017). Analysis of foreign trade between Turkey and the Balkan countries with gravity model. *Kesit Akademi Dergisi, (10)*, 382-407.

Zamfir, P.-B. (2009). *The economic and legal framework of Romanian relations in the EU's integration conditions.* Bucharest: Tribuna Economica, Publishing House.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Bilinçli Tüketimin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisinde İsraf Bilincinin Düzenleyici Rolü

The Moderating Role of Squander Consciousness in The Effect of Conscious Consumption on Purchase Intention

Kazım KILINÇ
Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
kkazim44@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-4154-5245

Öz: Her geçen gün artış gösteren bilinçsizce tüketim birçok alanda israfa neden olmakta ve beraberinde bazı sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde israf bilincinin düzenleyici rolünü araştırmaktır. Bu amaçla Batman ilinde 467 tüketicinin katılımı ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ve anket yoluyla veriler elde edilmiştir. Hipotez testleri ve düzenleyici rolün tespiti amacıyla yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlardan; bilinçli tüketim değişkeni boyutlarından çevre bilinçli tüketim, etik tüketim ve sade tüketimin tüketici satın alma niyeti üzerinde etkisinin olmadığı sadece sosyal sorumlu tüketim boyutunun satın alma niyetini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca israf bilinci değişkeninin satın alma niyeti ve çevre bilinçli tüketim değişkenleri arasındaki ilişkide pozitif yönlü ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu, israf bilinci değişkeninin satın alma niyeti ve sosyal sorumlu tüketim değişkenleri arasındaki ilişkide ise negatif yönde düzenleyici ve anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli tüketim, israf bilinci, satın alma niyeti.

Abstract: Unconscious consumption, which is increasing day by day, causes waste in many areas and brings along some problems. In this context, the aim of the study is to investigate the moderating role of waste awareness in the effect of conscious consumption on purchase intention. For this purpose, the study was conducted with the participation of 467 consumers in Batman province. Data were obtained through convenience sampling and questionnaires. Structural equation modeling was used for hypothesis testing and identification of the moderating role. From the results obtained; it has been determined that environmentally conscious consumption, ethical consumption and simple consumption, which are the dimensions of conscious consumption variable, have no effect on consumer purchase intention, and only the socially responsible consumption dimension positively affects the purchase intention. In addition, it was determined that squander consciousness variable has a positive and significant moderating effect on the relationship between purchase intention and environmentally conscious consumption variables, while squander consciousness variable has a negative and significant moderating effect on the relationship between purchase intention and socially responsible consumption variables.

Keywords: Conscious consumption, squander awareness, purchase ıntention.

Geliş Tarihi:29.02.2024 *Kabul Tarihi:04.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Kılınç, K. (2025). Bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerine etkisinde israf bilincinin düzenleyici rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(*1), 438-458. Doi: 10.33437/ksusbd.1445231

GİRİŞ

Genel anlamda bilinçli tüketimin odak noktasını, tüketicilerin her türlü satın almalarında aşırıya kaçmaması ve temel ihtiyaçları dışında tüketmemesi ile birlikte çevreye zarar vermeyen, etik çerçevede, sade ve sosyal sorumluluğu gerektiren bir tüketim oluşturmaktadır. Literatürde bilinçli tüketime yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında çevre odaklı çalışmaların (Venkatesan, 2017; Cho, Soster ve Burton, 2018; Zheng ve Wang, 2022; Ergin ve Dal, 2023; Yıldız ve Kelepçe Karacıl, 2023; Demirel, 2023) yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak bilinçli tüketimin sadece çevreye yönelik olmadığını insan hayatının hemen hemen her alanı ile ilgili olduğunu (gıda, enerji, su, teknoloji vb.) vurgulamak gerekir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmanın sadece ekolojik yönlü olmaması ve diğer alanları da kapsaması nedeniyle literatüre farklı bir bakış açısıyla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Teknolojik gelişmişlik, nüfus artışı vb. faktörler nedeniyle artan bilinçsizce tüketim birçok alanda (su, enerji, gıda, vb.) israfa neden olmakta ve beraberinde bazı sorunları da (iklim değişikliği, çevre kirliliği, atıklardaki artış vb.) ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda günümüz tartışmalarının odak noktasını oluşturan ve sıkça güdeme gelen en önemli konulardan birisi de israf konusudur. İsraf kavramı genel anlamda kaynakların, elde edilmiş olan gelirlerin, malların boşa harcanması ve bilinçsizce tüketilmesi olarak tanımlanmaktadır (Ak ve Görmüş, 2020: 1486). İsraf konusu günümüzde tüm dünyada hayatı en fazla olumsuz yönde etkileyen bir durum olarak görülmektedir. Var olan tehditlerin minimize edilmesi veya yok edilmesi için her ülke kendi iç dinamikleri ile uluslararası alanda ise uluslararası birlikler ve oluşumlar aracılığı ile çeşitli çalışmalar yapmakta ve çözümler aramaktadır.

Günümüz ve gelecek açısından ekonomik ve çevresel sonuçlar doğurabilen ve önemli bir sorun olarak görülen israf, küreselleşme ve tüketim odaklı ekonomik anlayış sonucu her geçen gün daha fazla artış göstermektedir (Ersoy, 2019: 94). İsraf kavramının ilk akla getirdiği gıda israfıdır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP-United Nations Environment Programme, 2021: 8) 2021 yılında yayınlanmış olan israf raporuna göre 2019 yılında 931 milyon ton gıdanın israf edildiği belirtilmiştir. 2021 yılı Birleşmiş Milletler Gıda İsrafı Raporuna göre Türkiye fert başına en fazla gıda israfına neden olan ülkeler arasında 16. Sırada yer almaktadır (https://www.turkchem.net, 2023).

İsraf kavramını sadece gıda israfı ile ilişkilendirmenin eksik bir yaklaşım olduğunu belirtmek mümkündür. Yapılan literatür çalışmasında gıda israfıyla ilgili çalışmaların yoğunlukta olduğu, buna karşılık diğer israf kalemleri (enerji, su, teknoloji vb.) ile ilgili çalışmaların daha az olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada israf bir bütün olarak ele alınmış ve literatürdeki diğer israf kalemlerine yönelik boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın farklı bir yönü ise bilinçli tüketimin satın alma niyetine etkisini ortaya koymak ve etkide israf bilincinin herhangi bir düzenleyici rolünün olup olmadığını belirlemektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde israf bilincinin düzenleyici rolü olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacından hareketle ana problem cümlesi "Bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerinde etkisinde israf bilincinin düzenleyici rolü var mıdır?" olarak ortaya konmuştur. "Bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerinde etkisi var mıdır?" ve "İsraf bilincinin bilinçli tüketimin satın alma niyetine etkisinde herhangi bir düzenleyici role sahip midir?" soruları ise araştırmanın alt problem cümleleri olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde, anlaşılabilirliğin arttırılması için incelemeye konu değişkenler teorik altyapı başlığı altında açıklanmaya çalışılmış ve açıklamalar daha önceki çalışmalar ile desteklenmiştir. İkinci bölümünde, araştırmanın metodolojisi ile araştırmanın modeli ve test edilecek olan hipotezler verilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, sonuç, öneriler ve tartışma kısımları ise araştırmanın son bölümünde yer almaktadır. Sürdürülebilirliğin sağlanması, tüketici bilinç düzeyinin arttırılması, bilinçli tüketimin teşvik edilmesi ve israf bilinci farkındalığının oluşturulması ve arttırılması amacıyla, çıkan sonuçlardan hareketle başta tüketiciler olmak üzere, devlete, devletin ilgili kurumlarına, akademisyen ve diğer ilgili kişi ve kurumlara önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca yapılan çalışmanın ve çıkan sonuçların genel anlamda literatüre, tüketicilere ve diğer paydaşlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilinçli Tüketim

İnsanlar, hayatta kalmak için diğer canlılar gibi tüketmek zorundadır. Ancak insanları diğer canlılardan ayıran temel unsur bilince sahip olmasıdır. Bilinçli bir şekilde tüketimde bulunma konusu da sadece insanlara özgü bir davranış şeklidir. Günümüzde tüketim sadece temel ihtiyaçların giderilmesi olarak değerlendirilmemektedir. Geleneksel yapısından uzaklaşan günümüz tüketim anlayışı, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının tatmini, kimlik kazanma, statü göstergesi elde etme gibi birçok farklı anlamlar kazanmıştır (Buğday ve Babaoğul, 2016: 189). Tüketim, kişilerin ya da grupların gereksinimlerini ve arzularını karşılamaya yönelik mal, hizmet, düşünce ya da deneyimleri seçmesi, satın alması, kullanımı veya elden çıkarması süreçleri olarak tanımlanmaktadır (Solomon, Russell-Bennett, Previte ve Payne, 2022: 1498). Dolayısıyla tüketim insanların doğası gereği fiziksel ve duygusal varlıklarının sürdürülebilirliği için yerine getirmek zorunda oldukları faaliyet veya faaliyetler bütünü olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda tüketici ise mal ve hizmetleri kendi veya ailevi ihtiyaçları doğrultusunda satın alan ve tüketen birey olarak tanımlanabilir.

Bilinç ile ilgili genel olarak temel vurgu, tüketicilerin bilgi toplama çabalarına, tüketici kararlarına ve satın alma sonrası davranış ve değerlendirmelerine yapılmaktadır. Çünkü söz konusu unsurlar karar sürecinin türünden ve tüketicilerin satın alma sürecine katılım düzeyinden doğrudan etkilenen unsurlar arasında yer almaktadır (Süle, 2012: 214). Lim'e (2017: 75) göre bilinçli davranışın en önemli özelliği, tüketicinin tüketim ile ilgili faaliyetlerinde ölçülü olması ve kişisel değerleri ile tutarlı bir şekilde kişisel refahını iyileştirme çabası veya arayışıdır. Dolayısıyla tüketici olarak bilinçli olmak ve bu bağlamda uygun davranışı kabul etmek, tüketicinin tüketim mal ve hizmetleri ile tanıştığı, piyasa koşullarında nasıl davranacağını öğrendiği, çıkarlarını belirli koşullar altında savunduğu uzun ve karmaşık bir süreçtir (Hofmeister-Tóth, Kelemen ve Piskóti, 2011: 53; Babutsidze, 2009: 2).

Literatürde bilinçli tüketim ile ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Yapılan tanımlamaların çoğunluğu çevre (ekoloji) yönlü olarak yapılmıştır (Kinnear, Taylor ve Ahmed, 1974; Fischer, Stanszus, Geiger, Grossman ve Schrader, 2017; Milne, Villarroel Ordenes ve Kaplan, 2020). Balderjhan ve arkadaşları bilinçli tüketimi, yaşam kalitesinin çevresel, sosyal ve ekonomik yönlerini geliştirecek şekilde mal ve hizmetleri tüketmek olarak tanımlamışlardır (Balderjahn, Peyer, Seegebarth, Wiedmann ve Weber, 2018: 84). Ayrıca bilinçli tüketim, tüketime yönelik karar ve davranışlarında tüketicilerin akılcı tutum sergilemesi, mantıklı, planlı ve programlı bir hareket tarzı ortaya koyması olarak ifade edilmiştir (Gülmez, 2006: 154). Carr, Gotlieb, Lee ve Shah (2012: 224) ise sürdürülebilirlik kapsamında bilinçli tüketimi, "sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve kurumsal sorumluluk değerlerini ifade etmenin bir yolu olarak mal ve hizmetler ile ilgili yapılan her türlü seçim" şeklinde tanımlamışlardır. Bu bağlamda bilinçli tüketim, doğaya ve diğer insanlara zarar vermeyen, çok fazla atık oluşturmayan, diğer insanların da tüketimine imkân tanıyan, israftan kaçınan, dini ve ahlaki kurallara uygun, planlı ve programlı bir şekilde sadece temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla ürünlerin elde edilmesi ve kullanılması olarak ifade edilebilir.

Genel anlamda temel ihtiyaçlarını ön planda tutan, sorgulayan, haklarını bilen, tam anlamıyla hakkını arayan ve gerektiğinde tepki gösteren bir tüketici iyi bir tüketici olarak değerlendirilmektedir. Tüketici bilinci ise tüketime yönelik kararların belirli bir plan ve program çerçevesinde alınması, davranışların ise bu kapsamda mantıklı bir şekilde sergilenmesi olarak ifade edilmektedir (Gülmez, 2006: 154). Bu doğrultuda Gogia (2014: 29) bilinçli tüketiciyi, tüketimle ilgili aldığı kararlarda yalnızca çevresel ve etik bağlamda düşünmeyen, bununla birlikte yaptığı tüketimin tüm topluma olan etkisini de dikkate alan ekolojik sorumluluk, doğruluk ve eşitlik gibi temel değerleri de benimseyen kişi olarak tanımlamıştır. Bilinçli tüketiciler, mal ve hizmetlere yönelik elde etmiş oldukları bilgileri analiz eder ve bu doğrultuda harekete geçerler. Dahası, doğru kararlar alabilmek ve ihtiyaç duydukları bilgileri elde edebilmek için sürekli olarak yenilikleri takip etmeye çaba gösterirler (Çolakoğlu ve Ünal, 2022: 2043). Yılmaz ve Kılınç (2022) ise bilinçli tüketiciyi, satın alma öncesi, esnası ve sonrasında ölçülü davranan, yeterli bilgiye sahip olan ve bütçesine göre uygun karar veren bireyler olarak tanımlamışlardır. Yapılan açıklamalardan bilinçli tüketiciyi, tüketimle ilgili aldığı kararlarda sadece kendi kişisel çıkarlarını düşünmeyen, kalite, fiyat gibi konularda araştırma yapan, çevreyi ve diğer insanları da dikkate alarak

etik ve ahlaki değerlere göre hareket eden, israftan ve savurganlıktan kaçınan, gelir gider dengesi kapsamında sadece ihtiyacı kadar satın alıp tüketen birey olarak tanımlayabiliriz.

Günümüzde toplum tarafından önemli görülen bilinçli tüketimi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Gelir, eğitim, cinsiyet ve kişilik özellikleri gibi faktörler örnek olarak verilebilir. Örneğin gelir ile çevresel sorumluluk arasında önemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koyan çalışma Kinnear ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Kinnear, vd., 1974). Cunningham ve Cunningham (1976) tüketici hakları konusunda yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin düşük olanlara nazaran daha duyarlı olduklarını ortaya koymuşlardır. Onurlubaş, Gümüş ve Karaca (2020), bilinçli tüketime ilişkin olarak, doğal yumurta satın alma niyetini etkileyen değişkenlerin besin değeri, sağlık bilinci, güvenlik ve elde edilen bilgilerin kaynağı olduğunu ortaya koymuşlardır. Shether, Stackman ve Moore (1991), tüketicilerden bazılarının çevre sorunlarına karşı hassas ve dikkatli davranışlar gösterdiğini, Beyaz (2020) ise bilinçli tüketim yönelimleri ile tüketicilerin sergilemiş oldukları kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Bilinçli tüketim, genel olarak sade, sosyal sorumlu, etik ve çevre bilinçli tüketim olmak üzere dört boyut altında incelenmektedir. Sade tüketim, gösteriş amaçlı ve lüks tüketimden kaçınarak, tüketim davranışını temel ihtiyaçlar kapsamında gerçekleştirmek olarak değerlendirilmektedir (Buğday ve Babaoğul, 2016: 197). Gönüllü sadelik ihtiyaç duyulandan daha fazlasını tüketmeyi kabul etmeyen bir yaşam stratejisi olarak kabul edilmektedir (Akdoğan ve Durmaz, 2021: 788). Gönüllü sade tüketim kapsamında benimsenen yaşam tarzında kabul edilen değerler, bireylerin sade tüketim kapsamında yaşamlarını daha verimli, kaliteli, mutlu ve daha güzel devam ettirmelerine yardımcı olmak için ortaya konan değerlerdir (Elgin ve Mitchell, 1977: 13). Bu kapsamda, ekolojik açıdan sorumluluk sahibi olan, aşırı tüketimden kaçınan ve mevcut imkanlar dahilinde bir yaşam tarzı sergileyen bireyler gönüllü sade tüketiciler olarak değerlendirilmektedir (Shama, 1988: 859). Craig-Lees ve Hill (2002) yapmış oldukları çalışmada, sade tüketimi etkileyen birçok faktörün olduğunu ayrıca gönüllü sade yaşam tarzı ile sade tüketimi tercih eden tüketicilerin yüksek eğitim düzeyine sahip kişiler olduğunu belirlemişlerdir. Kımıloğlu (2008) İstanbul ilinde yapmış olduğu çalışmada, kentli çalışan tüketicilerin tüketim konusunda belirli bir bilince sahip olduğunu, buna karşılık sade tüketim anlayışı konusunda tam bir benimsemenin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Genel olarak sosyal sorumlu tüketim, bir tüketicinin kendine has özel tüketiminin toplum üzerindeki etkisi ile toplumsal maliyetini dikkate alan tüketim tarzı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla satın alma faaliyetinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenebilecek paydaşların refahını ve geleceğini düşünen kişi ise sosyal sorumlu tüketici olarak kabul edilmektedir (Francois-Lecompte ve Roberts, 2006: 52). Bu bağlamda Mohr ve arkadaşları, sosyal sorumlu bir tüketiciyi, topluma zarar veren işletmelerin ürünlerini satın almaktan kaçınan ve aktif olarak topluma faydası olan, yardım eden işletmelerin ürünlerini arayan tüketici olarak tanımlamışlardır (Mohr, Webb ve Harris, 2001: 47). Dolayısıyla, sosyal sorumlu tüketimin odak noktasını, tüketicinin özel tercihlerinin kamusal sonuçları meydana getirmektedir (Francois-Lecompte ve Roberts, 2006: 50). Singh (2009) Hindistan'da yapmış olduğu çalışmada, kentlerde yaşayanların, genç kadınların ve düşük gelire sahip olanların daha çok sosyal sorumlu tüketimi önemsedikleri sonucuna ulaşmıştır. Anderson ve Cunningham (1972) ise sosyal bilince sahip tüketicilerin kendi memnuniyetleri dışında, satın alma kararlarında toplumsal refahı da ön planda tutan tüketiciler olduklarını tespit etmişlerdir.

Etik tüketim, tüketicilerin ürünleri satın alma, kullanma ve elden çıkarma aşamalarında davranışlarına etki eden ve yol gösteren ahlaki standart ve ilkeler olarak tanımlanmaktadır (Muncy ve Vitell, 1992: 298; Culiberg, 2015: 214). Söz konusu ahlaki ilke ve standartlara ilişkin davranışları sergileyebilmek için olması gereken erdemler (bireysel veya toplumsal sağlığın korunması, sosyal adalet, çevreye saygı, vb.) tüketicileri mal ve hizmetleri seçmeye ve tüketmeye yönlendirmektedir (Buğday ve Babaoğul, 2016: 199). Etik tüketim, çevresel ve sosyal adalet konusunda tüketicide bilinç oluşturan bir tüketim biçimidir. Etik tüketim konusunda hassasiyet gösteren tüketiciler, işletmelerin ürünlerini boykot ederek işletmeleri etik ürünler üretmeye ve bunların reklamını yapmaya zorlamakta, ayrıca etik tüketimin benimsenmesi amacı ile kitlesel protestolara katılım göstermektedirler (Şengün ve Cömert, 2020: 399). Andorfer ve Lieb (2015: 333) kültürel fenomenler olarak değerlendirilen ve belirli durumlarda davranışı emreden ve yasaklayan etik değerler ve ilkelerin, tüketici davranışları üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda etik değerlerin insanların tüketim kararları

üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Erciş ve Türk (2016) tarafından etik çerçevesinde tüketici, tüketim ve çevre konuları incelenmiş, belirtilen değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Deng (2015) yaptığı çalışmada, kişisel faktörler ile etik bilince ek olarak ekonomik rasyonellik, satın alma eylemsizliği, sinizm ve etik bilişsel çabaların tamamının etik niyet ve eylem arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici role sahip olduğunu ortaya koymuştur. Lu ve arkadaşları ise tüketici kişilik özelliklerinin tüketici etik değerlerini önemli derecede etkilediğini, ayrıca tüketici etik inançlarının bazı boyutlarının yeşil ürün satın alma niyeti üzerinde aracılık rolü üstlendiğini belirtmişlerdir (Lu, Chang ve Chang, 2015).

Genel olarak çevre bilinçli tüketim, çevreye karşı duyarlı olan, çevre bilincini ön planda tutan tüketim anlayışı olarak değerlendirilmektedir (Şengün ve Cömert, 2020: 399). Çevre bilinçli tüketim, tüketicilerin mal, hizmet ve işletme tercihlerinde çevresel duyarlılık ve hassasiyetlerine göre değerlendirmede bulunmaları olarak ifade edilmektedir (Çifci ve Şakacı, 2015: 289). Çevre bilinçli tüketim daha çok yeşil tüketim ve sürdürülebilir tüketim ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda çevre bilinçli tüketiciler, satın alma karar sürecinde mal ve hizmetin başta çevre üzerindeki etkilerini dikkate alan, ürün içeriği, üretim koşuları, ambalajı ve kullanım sonrası atık konusunda hassasiyet gösteren tüketiciler olarak değerlendirilmektedir (Karaca, 2013: 100). Manaktola ve Jauhari (2007) Hindistan'da yapmış oldukları çalışmada, otel hizmetlerinden faydalanan tüketicilerin çevreyi koruyucu uygulamalar konusunda bilinçli olduklarını, hizmet kalitesinden ödün vermeden yeşil uygulamaları benimseyen otelleri koruduklarını ve tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Schlegelmilch, Bohlen ve Diamantopoulos (1996) çevre bilincine özgü değişkenlerin tüketicilerin çevre yanlısı satın alma davranışlarıyla yakından ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Aracıoğlu ve Tatlıdil (2009: 458-459) ise çalışmalarında tüketicilerin çevre kirliliği konusunda kaygılı oldukları, geri dönüşüme önem verdikleri, geri dönüşümlü ürünleri tercih ettikleri, tercih söz konusu olduğunda çevre dostu ürünlerin tercih edileceğini belirlemişlerdir.

Satın Alma Niyeti

Günümüz dünyasında tüketim kalıpları her geçen gün değişiklik göstermektedir. Özellikle kaynakların bilinçsizce kullanılması, çevreye duyarlılık ve saygının azalması, ahlaki ve dini değerlerden yoksun tüketimin, bilinçsiz tüketimin, çevre kirliliğinin artış göstermesi ve ben merkezli yaşamın yaygınlaşması gibi nedenler söz konusu kalıplar üzerinde oldukça etkilidir. Bahse konu nedenlerin ortaya çıkardığı davranışsal yapılar ise kaçınılmaz olarak tüketicilerin satın alma niyetine yansımakta ve etkili olmaktadır.

Tüketici satın alma niyeti, tüketicinin gerçek hareket tarzının doğrudan belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir (Kim, Ferrin ve Rao, 2008: 546). Genel anlamda satın alma niyeti, bir tüketicinin herhangi bir ürünü elde etmeye yönelik satın alma olasılığını yansıtma veya ürüne yönelik sübjektif bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Grewal, Monroe ve Krishnan, 1998: 48; Fishbein ve Ajzen, 1975). Diğer bir ifade ile bir tüketicinin belirli bir mal veya hizmeti satın almak amacı ile ileriye yönelik önceden yapmış olduğu planlama veya ileriye dönük satın alma yönündeki davranışa hazır olma durumu olarak değerlendirilmektedir (Wu, Yeh ve Hsiao, 2011: 32; Mansour, Kooli ve Utama, 2014: 30). Söz konusu planlama, isteği somut satın alma davranışına yönelten ilk aşama olarak düşünülmektedir (De Magistris ve Gracia, 2008). Fishbein ve Ajzen (2010) niyeti, davranışta bulunmaya hazır olma durumu ve davranıştan hemen önce oluşan değişken olduğunu belirtmişlerdir.

Tüketicinin satın almayı düşündüğü mal ve hizmet için hangi işletmeyi tercih edeceği yönündeki bir tahmin olan satın alma niyeti, duyusal, duygusal ve sosyal deneyim ile ilgili bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Nasermoadeli, Ling ve Maghnati, 2013: 129). Dolayısıyla, ihtiyaç duyulan bir mal veya hizmetin, ne zaman, nereden, kimden, ne şekilde ve ne miktarda satın alınacağı ile ilgili ortaya konan deneyimlerin tamamının tüketici satın alma niyetinin kapsamında yer aldığını belirtmek mümkündür. Aynı zamanda tüketicinin bilinç durumu da satın alma sürecini etkileyen unsurlardandır. Örneğin herhangi bir ürün ile ilgili olarak bilgi arama veya elden çıkarma aşamalarında sosyal sorumluluk veya çevre bilinci gibi faktörler etkili olabilirken, alternatiflerin değerlendirilmesi veya ürün seçimi aşamalarında israf bilinci veya sade tüketim bilinci gibi faktörler etkili olabilmektedir.

Birçok araştırmacı tarafından satın alma davranışı ile satın alma niyetinin ilişkili olduğu belirtilmiştir. Tobin (1959) yapmış olduğu çalışmada, satın alma niyeti ile satın alma davranışının pozitif yönlü ilişkisini belirlemiştir. Benzer şekilde tüketicilerin satın alma kararlarında niyetin direkt olarak

etkili olduğunu, ayrıca satın alma niyetinin bir mal veya hizmeti satın alma istekliliğini olumlu yönde etkilediğini belirleyen diğer bir çalışma da Morwitz, Johnson ve Schmittlein (1993) tarafından yapılmıştır.

Bireylerde doğaları gereği içinde bulundukları ortam, yaşam kültürleri, gelirleri ve ihtiyacın acil olup olmaması gibi birçok faktöre bağlı olarak satın alma isteği oluşmaktadır. Tüketicinin hemen hemen her konuda (çevre, sağlık, gelir, israf, din, lüks tüketim vb.) sahip olduğu bilinç de aslında satın alma niyetine önemli ölçüde etki etmektedir. Örneğin dini hassasiyeti olan bir tüketici, gösteriş amaçlı lüks tüketimden ziyade, mal veya hizmetin ihtiyacı olandan fazlasını kullanmayarak israftan kaçınma niyeti ile hareket edecektir. Çevre bilincine sahip bir tüketici ise satın almayı planladığı bir mal ve hizmetin fiyatından ziyade çevreye olan etkisini dikkate alan bir niyet sergileyecek ve bu durum davranışa dönüşecektir. Bu konuda Joshi ve Rahman (2015) yapmış oldukları çalışmada, tüketicinin çevresel kaygısı ve ürünün işlevsel özelliklerinin, tüketici yeşil satın alma davranışının iki ana belirleyicisi olduğunu tespit etmişlerdir. Sharma, Aswal ve Paul, (2023: 2087) çevre bilincine sahip yeşil tüketici davranışının tutum ile birlikte kültürel, kişisel, politik, psikografik ve etik değerlerden de etkilendiğini belirlemişlerdir. Wee ve arkadaşları ise çalışmalarında, organik gıda satın alma niyetinin, tüketicinin ürünlere ilişkin güvenlik, sağlık, çevresel faktörler ve hayvan refahı algısından, gerçek satın alma davranışının ise satın alma niyetinden önemli ölçüde etkilendiğini vurgulamışlardır (Wee, Ariff, Zakuan, Tajudin, Ismail ve Ishak, 2014).

Satın alma niyeti ile ilgili olarak Kotler (2003), kişisel tutumların ve önceden tahmin edilemeyen durum ve gelişmelerin satın alma niyetini etkileyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla satın alma niyetinin, satın alınmak istenen mal veya hizmetin acil olup olmaması, yaşam koşullarına (önceki deneyimlerde ortaya çıkan memnuniyet, sağlık, gelir durumu vb.) kültürel değerlere (örf ve adetler, din vb.) uyup uymaması gibi faktörlere bağlı olarak gerçekleşebileceğini belirtmek mümkündür. Örneğin, LaBarbera ve Mazursky (1983), yaptıkları çalışmada müşteri memnuniyeti ile müşterinin satın alma niyeti arasında güçlü bir ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

İsraf Bilinci

İsraf kavramı Arapça bir kavram olup Türkçe'ye de Arapçadan geçmiştir. Kavram, insanların her türlü tutum ve davranışlarında haddi aşmaları, olması gereken davranışın dışına çıkmaları olarak değerlendirilmektedir (Kayhan, 2006: 153-154). Ayrıca israf gerekli olmayan harcama ve kullanımlar olarak da ifade edilmektedir (Yılmaz, Alıcı ve Karaman, 2017: 58). İsraf kavramı İngilizcede "Waste" kelimesi ile ifade edilmektedir. Ancak İngilizce "waste" kavramı her ne israf kavramı yerine kullanılsa da israftan ziyade atık anlamına gelmekte ve kullanılmaktadır. İsraf kavramını karşılayan asıl kavramın squander veya extravagance (savurganlık) kavramı olduğu düşünülmektedir.

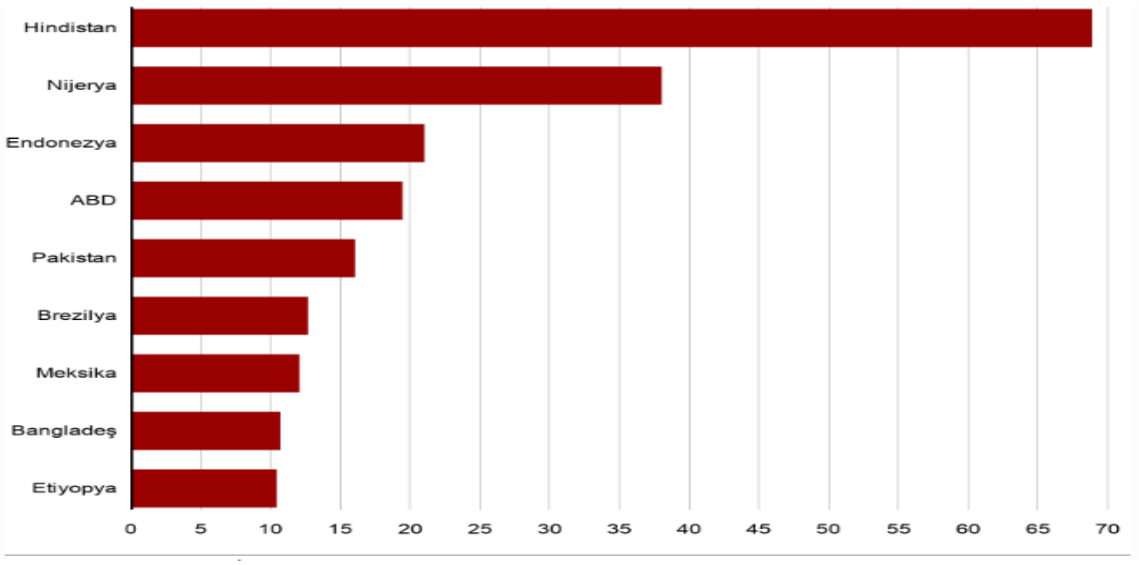
İsraf ile ilgili olarak birçok tanım yapılmıştır. Türk Dil Kurumu israfı "Gereksiz yere para, zaman, emek vb. harcama yapmak, savurganlık" olarak tanımlamaktadır (https://sozluk.gov.tr/). Seyyar (2015) israfı, kişinin sahip olduğu emeği, zamanı, parayı, maddi ve manevi varlığı gibi değerleri fayda getirmeyen alanlarda harcaması, Muttagin (2019), tüketicilerin dürtüsel davranış sergileyerek amaçsız bir şekilde bütçesini aşması olarak tanımlamışlardır. Onho (1988) ise israfı üretici işletmeler açısından değerlendirmiş ve işletmelerde üretim verimliliğinin azaltan her türlü faaliyeti israf olarak tanımlamıştır. Abdullah (2003: 1) ise benzer şekilde israfı, kaynak tüketen tüketiciler için herhangi bir değer ortaya koymayan her şey olarak ifade etmiştir. Yapılan tanımlardan hareketle israfı, tüketicilerin ihtiyaçlarından fazlasını bilinçsizce ve amaçsız olarak tüketmesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda israf bilincini ise tüketicilerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri amaçları doğrultusunda aşırıya kaçmadan, insani, ahlaki, kültürel ve toplumsal değerler doğrultusunda tüketmesi ve bu bilince sahip olması olarak tanımlanabilir.

İnsan hayatının hemen hemen her alanında yer alan israf, bireylerin kültürel yapısı, özellikle de tüketim kültürüyle ilişkili bir yapıdır. İsraf sadece gıda tüketimine yönelik bir anlayış ve yapı olmayıp, enerji, su, dayanıksız tüketim malları, dayanıklı tüketim malları, teknolojik tüketim, para vb. birçok unsuru barındırmaktadır. Örneğin birçok özelliği olan bir cep telefonunun kullanılmayan özellikleri veya çok pahalı bir arabanın ful paketi içinde bulunan ancak kullanılmayan özellikleri için çok büyük paralar ödenmesi, diş fırçalarken açık bırakılan musluk suları, bir odanın aydınlatılmasında sırf görüntü

güzelliği için birden fazla lambanın yakılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Oluşturulacak tüketici israf bilinci ile bu tür davranışlar azaltılabileceği gibi ortadan da kaldırılabilecektir.

İsraf sadece gıda tüketimine yönelik olmayıp, enerji ve su israfı, giyim, teknolojik ürünler vb. birçok alanı da kapsayan bir konudur. Ancak yapılan çalışmalar incelendiğinde en çok israfın gıda tüketimi konusunda olduğu görülmektedir. Yapılan istatistiklerden günümüzde israfın boyutlarının hangi seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 1'de Birleşmiş Milletler 2021 yılı gıda israf raporuna göre dünyada gıda israfında önde olan 10 ülke yer almaktadır.

Tablo 1. *En fazla gıda israfı yapan 10 ülke (Yıllık toplam israf, milyon ton)*

Kaynak: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56291957

Tabloda dünyada gıda israfında önde olan ülkeler israf miktarına göre sıralanmıştır. Gıda israfının nüfus veya ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olduğu veya gelişmiş ülkelerdeki lüks tüketimle ilgili olduğu belirtilebilir. Ancak en önemli faktörlerden birinin eğitim ve eğitimle oluşturulacak bilinçli tüketim eksikliği olduğu söylemek mümkündür. Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından yapılmış olan bir araştırmaya göre Türkiye'de her yıl 7,7 milyon tondan fazla gıdanın israf olduğu belirtilmiştir. Birleşmiş Milletler 2021 yılı Gıda İsrafı Endeksi Raporuna göre de Türkiye'de kişi başına her yıl 93 kilogram gıdanın israf edildiği bildirilmiştir. Aynı rapora göre dünyada her yıl toplam 931 milyon ton gıdanın israf edildiği ifade edilmiştir (https://www.bbc.com/). Söz konusu verilerden gıda israfının inanılmaz boyutlara ulaştığı görülmektedir. Gıda israfından hareketle diğer tüketim ürünlerinde de (giyim, teknoloji, enerji vb.) israfın yüksek boyutlara ulaştığı söylenebilir.

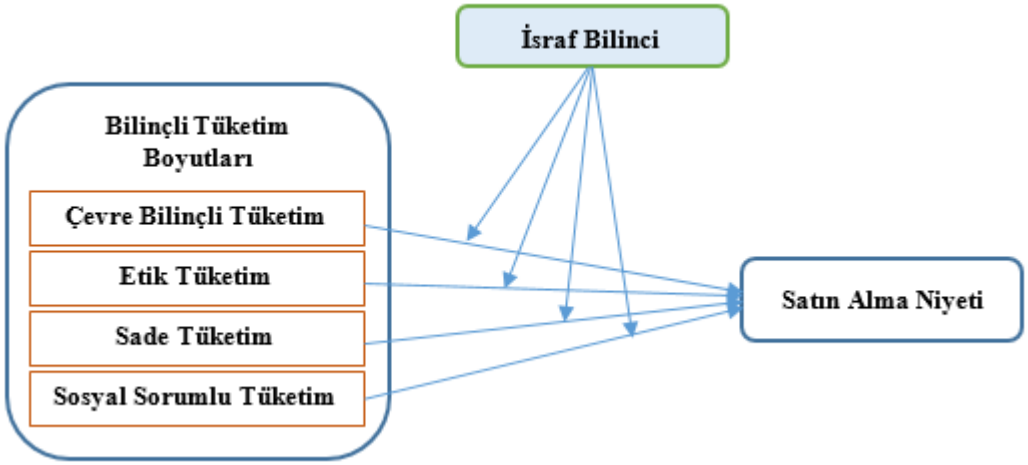
İnsanın doğayla uyumlu yaşamaması ve sınırsız tüketim anlayışı, kaynakların her geçen gün yok olmasına, diğer bir ifade ile israfa neden olmakta, çevreyi olumsuz bir şekilde etkilemekte, insan yaşamını zorlaştırmakta ve tehlikeye atmaktadır. Aşırı ihtiyaç, tüketim, teknolojik gelişim ve atığa bağlı olarak, doğal dengenin bozulması, ormanların yok olması, çölleşmenin artması, doğal kaynakların yok olması, küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin ortaya çıkması israfa bağlı sonuçlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla israfa dayalı belirtilen sorunlarla mücadele edilebilmesi ancak tüketicilerde israf bilincinin oluşturulması, toplumlarda ise israfı azaltan bilinçli tüketimin yaygınlaştırılması ile mümkün olacaktır.

İsraf kültür, moda, reklam vb. birçok faktörle ilişkili olduğu kadar inanılan din ve maneviyat ile de ilişkili bir kavramdır. Din bireyleri belirli tutum ve davranışlara teşvik ederken, belirli tutum ve davranışlara ise ya sınırlama getirmekte ya da tamamen yasaklamaktadır. Fam, Waller ve Erdogan (2004) dinin insanların yaşam şeklini, ne tükettiklerini ve kimlerle ilişki kurduklarını etkilediğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla din ve dini kurallar tüketimi etkileyen, tüketici tercihinde etkili olan bir yapıdır. Garfield, Drwecki, Moore, Kortenkamp ve Gracz (2014) yaptıkları çalışmada, maneviyat ile çevreci turumlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerine etkisinde israf bilincinin düzenleyici rolünü ortaya koymak amacı ile yapılan bu çalışmada araştırma modeli, literatür taraması ve kullanılan değişkenler temel alınarak oluşturulmuştur. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan model ve hipotezler aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. *Araştırmanın modeli*

H_1: Satın alma niyeti üzerinde çevre bilinçli tüketimin pozitif yönde etkisi vardır.

H_2: Satın alma niyeti üzerinde etik tüketimin pozitif yönde etkisi vardır.

H_3: Satın alma niyeti üzerinde sade tüketimin pozitif yönde etkisi vardır.

H_4: Satın alma niyeti üzerinde sosyal sorumlu tüketimin pozitif yönde etkisi vardır.

H_5: Satın alma niyeti üzerinde israf bilincinin pozitif yönde etkisi vardır.

H_6: Çevre bilinçli tüketim değişkeni ile satın alma niyeti değişkeni arasındaki ilişkide israf bilinci değişkeninin düzenleyici rolü vardır.

H_7: Etik tüketim değişkeni ile satın alma niyeti değişkeni arasındaki ilişkide israf bilinci değişkeninin düzenleyici rolü vardır.

H_8: Sade tüketim değişkeni ile satın alma niyeti değişkeni arasındaki ilişkide israf bilinci değişkeninin düzenleyici rolü vardır.

H_9: Sosyal sorumlu tüketim değişkeni ile satın alma niyeti değişkeni arasındaki ilişkide israf bilinci değişkeninin düzenleyici rolü vardır.

Veri Toplama Aracı ve Araştırma Değişkenleri

Anket formu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket toplam 48 soru ve 4 bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm 6 adet demografik değişkenlerle ilgili (yaş, cinsiyet, medeni hal, meslek, eğitim ve gelir durumu) sorudan oluşmuştur. Araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan ikinci bölümde 4 boyut ve 25 soru yer almaktadır. Üçüncü bölümde araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturan satın alma niyetini ölçen 4 soru, son bölümde ise düzenleyici değişken olan israf bilincini ölçen 13 soru mevcuttur. Sorular 5 seçenekli Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Anketler online (çevrim içi) ortamda uygulanmıştır.

Araştırmada bilinçli tüketim değişkenini ölçmek için Buğday ve Babaoğul (2016) tarafından yapılmış olan çalışma ile geliştirilmiş olan bilinçli tüketim ölçeği (4 boyut ve 25 ifade) kullanılmıştır. Satın alma niyetini ölçmek için Diallo (2012) tarafından yapılmış olan çalışmada kullanılan hazır ölçekten (4 ifade) yararlanılmıştır. İsraf bilincini ölçmek için kullanılan ifadeler (13 İfade) ise yazar

tarafından literatür taranarak, uzman ve akademisyen görüşü alınarak hazırlanmıştır. Yazar tarafından hazırlanmış olan israf bilinci sorularının cevaplayıcılar tarafından sorunsuz şekilde cevaplanıp cevaplanmadığının anlaşılması açısından pilot uygulama yapılmıştır. İsraf bilinci sorularına yönelik pilot uygulama (50 adet anket verisi) verileri SPSS 20.0 paket programı veri kütüklerine kaydedilmiştir. Güvenirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,969 olarak gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan değer oldukça güvenilir kabul edildiğinden ve soruların anlaşılması ve cevaplanmasında bir sorun olmadığı görüldüğünden genel uygulamaya dâhil edilmiştir. Bilinçli tüketim değişkeni boyutlarından sade tüketim boyutu sorularının ters ifadelerden oluşması nedeniyle analiz sırasında ters kodlama yapılarak analizlere dâhil edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Batman ilinde yaşayan 634.491 kişi oluşturmuştur (www.tk.gov.tr). Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım (2012: 141) tarafından evrene dâhil olan her bireyin örnek içerisinde bulunma ihtimalinin eşit olmadığı durumlar ile özellikle de pazarlama alanında yapılan araştırmalarda olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinin kullanılmasının doğru bir yöntem olacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda, çalışma açısından kolayda örnekleme yönteminin uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Veriler katılımcılardan anlık olarak kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır.

Örneklem büyüklüğünü tespit etmek amacıyla Barlet, Körtlik ve Higgins (2001: 46) tarafından geliştirilen örneklem hesaplama formülünden faydalanılmıştır. %5 hata payı %95 güven aralığında 384 anket evreni temsil etmesi açısından yeterli görülmektedir. Çalışmada güvenirlik düzeyini arttırmak amacıyla 575 anket uygulanmıştır. Online ortamda uygulanan anketlerden 8 adedinin sağlıklı bilgi içermemesi (yanlış cevaplı veya eksik) sonucu analizlerden çıkartılmış, analizler 467 adet anket verisi üzerinden yapılmıştır.

ANALİZLER VE BULGULAR

Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlik Analizi Sonuçları

Araştırmada ilk aşamada ölçüm modeli oluşturulmuştur. Ölçüm modeli ile araştırmada elde edilen verilerin güvenirlik ve geçerlik sonuçları analiz edilmiştir. Verilerin güvenirlik ve geçerliğini belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Gerçekleştirilen analiz ile araştırmada yer alan bağımsız, bağımlı ve düzenleyici değişkenlerin birleşme ve ayrışma geçerliği ile iç tutarlılık güvenirliliği test edilmiştir. Araştırmada birleşme geçerliğini belirlemek amacı ile değişkenleri oluşturan ifadelerin faktör yükleri ve açıklanan ortalama varyans (AVE) katsayıları belirenmiştir. Değişkenlerin iç tutarlılık güvenirliğini belirlemek amacı ile de Cronbach's Alfa ile birleşik güvenirlik (CR) değerleri hesaplanmıştır. Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham (2006) ile Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt'e (2022) göre değişkenleri oluşturan ifadelerin faktör yüklerinin ≥0,70, değişkenlerin Cronbach's Alfa ve CR katsayılarının ≥0,70, AVE değerinin ise ≥0,50 eşik değerlerine ulaşması gerekmektedir. Aşağıda verilen Tablo 2'de araştırmanın ölçüm modeline ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2. *Ölçüm modeli (faktör analizi) sonuçları*

Değişken		İfade Kodları	Faktör Yükü	Cronbach's Alfa	CR	AVE
Bilinçli Tüketim	Çevre Bilinçli Tüketim	ÇBT1	0,884	0,972	0,976	0,855
		ÇBT2	0,937			
		ÇBT3	0,942			
		ÇBT4	0,886			
		ÇBT5	0,951			
		ÇBT6	0,938			
		ÇBT7	0,934			
	Etik Tüketim	EKT1	0,717	0,776	0,847	0,528
		EKT2	0,605			
		EKT3	0,827			
		EKT4	0,740			
		EKT5	0,726			

	Sade Tüketim	ST1	0,827	0,851	0,892	0,625
		ST2	0,737			
		ST3	0,873			
		ST4	0,804			
		ST5	0,699			
	Sosyal Sorumlu Tüketim	SST1	0,684	0,808	0,862	0,513
		SST2	0,691			
		SST5	0,790			
		SST6	0,581			
		SST7	0,822			
		SST8	0,704			
Satın Alma Niyeti		SAN1	0,828	0,843	0,895	0,680
		SAN2	0,785			
		SAN3	0,823			
		SAN4	0,861			
İsraf Bilinci		İSB1	0,721	0,922	0,933	0,520
		İSB2	0,647			
		İSB3	0,682			
		İSB4	0,748			
		İSB5	0,708			
		İSB6	0,800			
		İSB7	0,738			
		İSB8	0,749			
		İSB9	0,825			
		İSB10	0,726			
		İSB11	0,719			
		İSB12	0,681			
		İSB13	0,607			

Ölçüm modelinde faktör yükü 0,40'ın altında gerçekleşen sosyal sorumlu tüketim boyutunun SST3 kodlu üçüncü ve SST4 kodlu dördüncü ifadeleri faktör analizi sonucu modelden çıkartılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde Cronbach's Alpha değerleri 0,776 ila 0,972 arasında gerçekleşmiştir. Ayrıca CR değerleri de 0,847 ila 0,976 arasında hesaplanmıştır. Ortaya çıkan değerlerden araştırma değişkenlerinin iç tutarlık güvenirliğinin sağlandığı görülmüştür. Faktör yükü değerlerinin 0,581 ila 0,951 arasında, AVE değerlerinin ise 0,513 ila 0,855 arasında gerçekleşmiş olması araştırma değişkenlerinin birleşme geçerliğinin sağlandığını göstermiştir (Hair vd., 2022).

Ayrışma geçerliğinin belirlenmesi için Henseler, Ringle ve Sarstedt (2015) tarafından önerilen HTMT kriteri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucu ortaya çıkan HTMT değerleri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. *Ayrışma geçerliği (HTMT katsayıları)*

Değişkenler	EKT	ST	SAN	SST	ÇBT	İSB
EKT						
ST	0,150					
SAN	0,276	0,179				
SST	0,318	0,162	0,735			
ÇBT	0,152	0,104	0,200	0,164		
İSB	0,254	0,202	0,487	0,418	0,124	

Araştırma değişkenlerinin ayrışma geçerliğinin kontrolü amacı ile de HTMT katsayıları hesaplanmıştır. HTMT değerlerinin teorik açıdan birbirine yakın ifadelerde 0,90'ın, uzak ifadelerde ise 0,85'in altında olması gerekmektedir (Henseler vd., 2015). Çalışma kapsamında ortaya çıkan HTMT değerlerinin eşik değerin altında (Tablo 3) gerçekleşmiş olması nedeniyle ayrışma geçerliğinin sağlandığı belirtilebilir.

Demografik Bulgular

Tablo 4. *Demografik veriler*

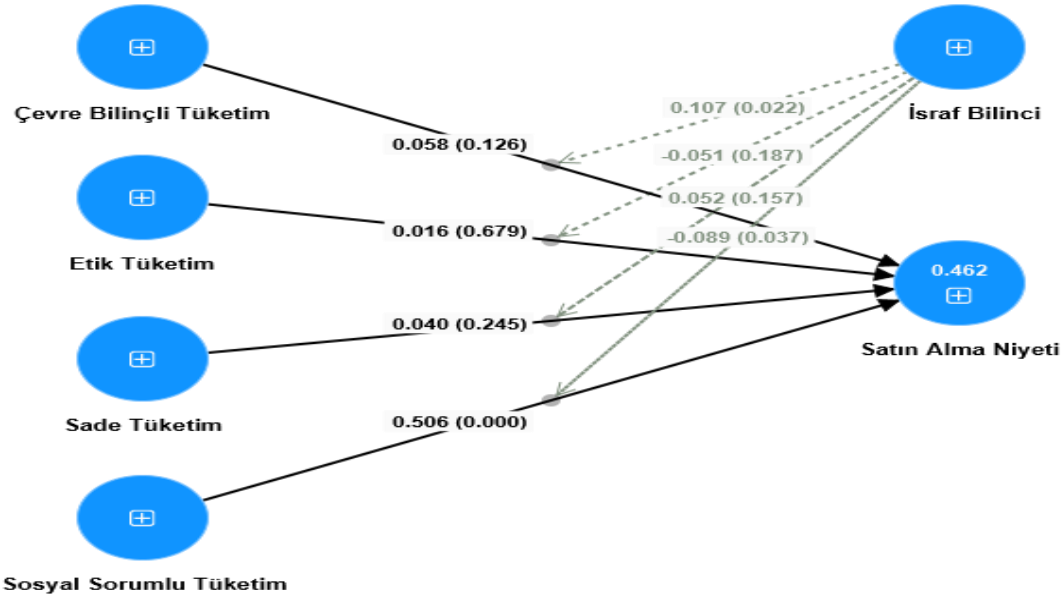
Cinsiyet	**F**	**%**
Erkek	260	55,7
Kadın	207	44,3
Toplam	467	100,0
Medeni Durum	**F**	**%**
Evli	270	57,8
Bekâr	197	42,2
Toplam	467	100,0
Yaş	**F**	**%**
18-35 yaş arası	239	51,2
36-50 yaş arası	175	37,5
51 yaş ve üstü	53	11,3
Toplam	467	100,0
Meslek	**F**	**%**
Memur / İşçi / Emekli	256	54,8
Serbest Meslek / Çiftçi	47	10,1
Ev Hanımı / Öğrenci / Çalışmıyor	164	35,1
Toplam	467	100,0

Eğitim Durumu	**F**	**%**
İlköğretim	20	4,3
Ortaöğretim	97	20,8
Ön Lisans	57	12,2
Lisans	165	35,3
Lisansüstü	128	27,4
Toplam	467	100,0
Gelir Durumu	**F**	**%**
Çok kötü	23	4,9
Kötü	76	16,3
Orta	281	60,2
İyi	78	16,7
Çok iyi	9	1,9
Toplam	467	100,0

Tablo 4'ten de görüleceği üzere cevap verenlerin %55,7'si erkek, %44,3'ü ise kadındır. Bunların %57,8'i evli, %42,2'si ise bekârdır. Katılımcıların %51,2'sinin 18-35 yaş arasında, %37,5'nin 36-50 yaş arasında ve %11,3'nün ise 51 yaş ve üzeri yaşta olduğu belirlenmiştir. Cevap verenlerin meslek dağılımı incelendiğinde, %54,8'nin düzenli geliri olanlardan (memur / işçi / emekli), %10,1'nin geliri olup da düzenli geliri olmayanlardan (serbest meslek / çiftçi), %35,1'nin ise herhangi bir geliri olmayanlardan (ev hanımı / öğrenci / çalışmıyor) oluştuğu görülmektedir. Cevap verenlerin eğitim düzeyleri dağılımına bakıldığında %4,3'nün ilköğretim, %20,8'nin ortaöğretim, %12,2'sinin ön lisans, %35,3'nün lisans ve %27,4'nün ise lisansüstü mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında %4,9'nun çok kötü, %16,3'nün kötü, %60,2'sinin orta, %16,7'sinin iyi ve %1,9'nun ise çok iyi seviyede gelire sahip olduğu görülmektedir.

Hipotez Testleri ve Sonuçlar

Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen araştırma modeli kapsamında, belirlenen hipotezlerin test edilmesi amacıyla oluşturulan yapısal model Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. *Yapısal model*

Veriler ilk aşamada SmartPLS 4 istatistik programı veri kütüklerine kaydedilmiş ve analiz edilmiştir. Model analizinde kısmi en küçük kareler yol analizinden (PLS-SEM) faydalanılmıştır (Yıldız, 2021). Modelin R^2 ve etki büyüklüğü (f^2) ile doğrusallık ve yol değerlerini belirlemek için PLS algoritması kullanılmıştır. Modelin tahmin gücünü (Q^2) hesaplamak için ise PLSpredict analizi yapılmıştır. PLS yol değerlerinin anlamlılık düzeylerini belirlemek amacıyla yeniden örnekleme ile örneklemden 10.000 alt örneklem kullanılarak t değerleri hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına ilişkin; VIF, R^2, f^2 ve Q^2 değerleri Tablo 5'te, araştırma modeli değerleri ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5. *Araştırma modeli sonuçları*

Değişkenler		VIF	R^2	f^2	Q^2
EKT	**Satın Alma Niyeti**	1,139		0,000	
ST		1,054		0,003	
SST		1,236		0,385	
ÇBT		1,058		0,006	
İSB		1,266	0,462	0,080	0,423
İSB x ÇBT		1,435		0,022	
İSB x EKT		1,373		0,005	
İSB x ST		1,121		0,007	
İSB x SST		1,676		0,017	

Tabloda verilen VIF değerleri incelendiğinde, değerlerin eşik değerin (VIF<5) altında gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda değişkenler arasında doğrusallık probleminin olmadığı görülmüştür (Hair vd., 2022). Modele ilişkin R^2 değeri incelendiğinde satın alma niyeti değişkeninin %46 oranında açıklandığı tespit edilmiştir.

Etki büyüklüğü değerinin (f^2) 0,02 ve üzerinde gerçekleşmesi düşük, 0,15 ve üzerinde gerçekleşmesi orta, 0,35 ve üzerinde gerçekleşmesi ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen (1988). Sarstedt, Ringle ve Hair'e (2022) göre ise değerin 0,02'nin altında geçekleşmesi durumunda herhangi bir etkinin olmadığı ifade edilmiştir. Çalışmada elde edilen etki büyüklüğü değerlerine (f^2) bakıldığında, satın alma niyeti üzerinde etkileşim teriminin düşük, etik, sade ve çevre bilinçli tüketim değişkenlerinin düşük, sosyal sorumlu tüketim değişkeninin ise orta seviye etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlerden bağımlı olanlar için hesaplanan tahmin gücü değerlerinin (Q^2>0) sıfırdan büyük olması, araştırma modelinin tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd.,2022). Q^2 değerinin (Tablo 5) sıfırdan büyük olmasından dolayı araştırma modelinin satın alma niyeti değişkeni üzerinde tahmin gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri gösteren sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. *Araştırma modeli katsayıları*

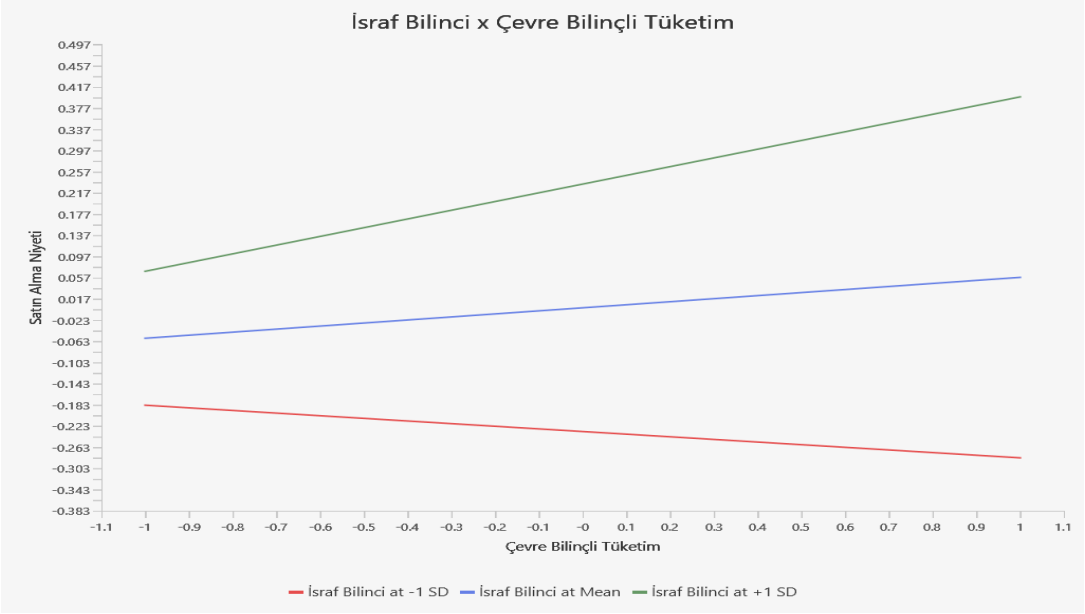
Değişkenler		**Standardize β**	**Standart Sapma**	**t değeri**	**p değeri**	**Alt Seviye Güven Aralığı %2.5**	**Üst Seviye Güven Aralığı %97.5**
EKT	**SAN**	0,016	0,038	0,414	0,679	-0,062	0,086
ST		0,040	0,034	1,163	0,245	-0,028	0,103
SST		0,506	0,047	10,865	0,000	0,415	0,595
ÇBT		0,058	0,038	1,529	0,126	-0,015	0,130
İSB		0,233	0,053	4,401	0,000	0,128	0,336
İSB x ÇBT		0,107	0,047	2,298	0,022	0,008	0,187
İSB x EKT		-0,051	0,039	1,318	0,187	-0,128	0,022
İSB x ST		0,052	0,037	1,414	0,157	-0,023	0,123
İSB x SST		-0,089	0,043	2,089	0,037	-0,177	-0,008

EKT-Etik Tüketim	**İSB-**İsraf Bilinci
ST-Sade Tüketim	**İSB x ÇBT-**İsraf Bilinci x Çevre Bilinçli Tüketim
SST-Sosyal Sorumlu Tüketim	**İSB x EKT-**İsraf Bilinci x Etik Tüketim
ÇBT-Çevre Bilinçli Tüketim	**İSB x ST-**İsraf Bilinci x Sade Tüketim
SAN-Satın Alma Niyeti	**İSB x SST-**İsraf Bilinci x Sosyal Sorumlu Tüketim

Tablo 6 incelendiğinde SAN değişkeni üzerinde, SST (p<0,01; β=0,506), İSB değişkeninin (p<0,01; β=0,233) ve anlamlı etkilerinin olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda araştırmanın 4. ve 5. hipotezleri desteklenmiştir. Buna karşılık 1., 2. ve 3. hipotezleri ise desteklenmemiştir.

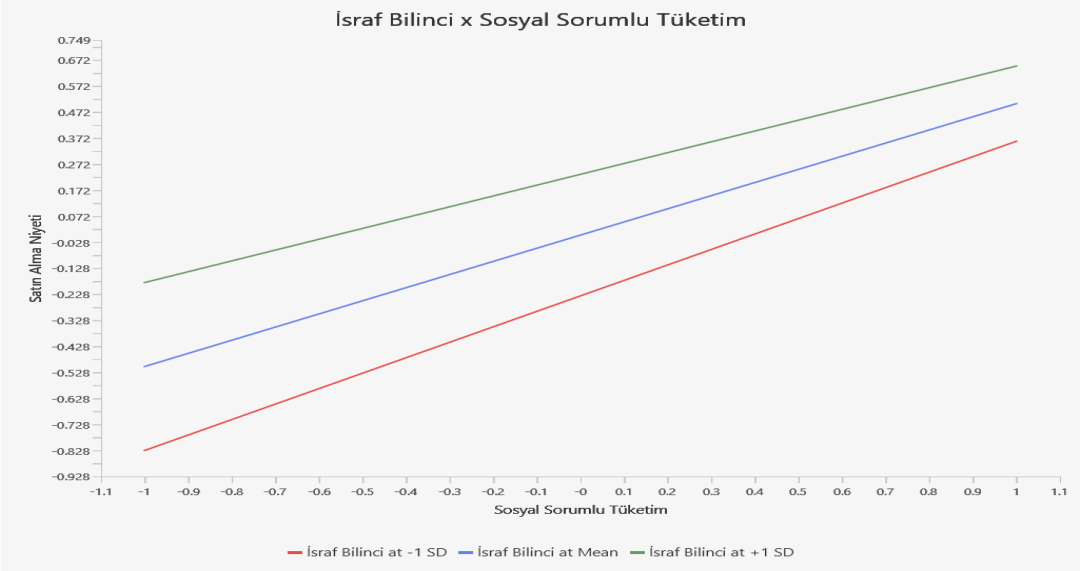
Bir değişkenin düzenleyici etki rolüne sahip olup olmadığı değişken ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin şiddet ve/veya yön açısından değişme uğrayıp uğramaması sonucuna göre belirlenebilmektedir. Düzenleyici etkilerin testi bağımsız ve düzenleyici değişkenler kullanılarak etkileşim terimlerinin oluşturulması ile mümkündür. Düzenleyici role sahip değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin anlamlı olup olmamasından ziyade, etkileşim terimlerinin bağımlı değişkenlere yönelik etkilerinin anlamlı olması durumunda düzenleyici etkinin varlığı söz konusudur.

Araştırma modelinde İSB değişkeninin düzenleyici role sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla etkileşim terimleri (İSB*ÇBT→SAN, İSB*EKT→SAN, İSB*ST→SAN, İSB*SST→SAN) oluşturulmuştur. Tablo 5 incelendiğinde, İSB değişkeninin SAN ve ÇBT (β=0,107; p<0,05) değişkenleri arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün pozitif yönlü ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İSB değişkeninin SAN ve SST (β=-0,089; p<0,05) değişkenleri arasındaki ilişkide ise düzenleyici rolünün negatif yönlü ve anlamlı olduğu görülmüştür. Çıkan sonuçlardan hareketle araştırmanın H6 ve H9 numaralı hipotezleri desteklenmiştir. H7 ve H8 numaralı hipotezler ise desteklenmemiştir. SmartPLS analiz programı tarafından düzenleyici etkilere ilişkin oluşturulan eğim grafikleri Şekil 3 ve 4'te verilmiştir.

Şekil 3. *İSB * ÇBT → SAN yolu eğim grafiği*

Şekil 3'te verilen eğim grafiği israf bilinci değişkenin ortalaması ile -/+ 1 standart sapma değerlerine göre oluşturulmuştur. Grafikte doğruların paralellik göstermemesi düzenleyici etkinin anlamlılığı olarak değerlendirilmektedir. Verilen eğim grafiği incelendiğinde, İSB değişkeninin seviyelerine göre ÇBT ve SAN değişkenleri arasındaki ilişkinin pozitif yönde devam ettiği görülmektedir.

Şekil 4. *İSB * SST → SAN yolu eğim grafiği*

Eğim grafiği İSB değişkenin ortalaması ile -/+ 1 standart sapma değerlerine göre oluşturulmuştur. Grafikte doğruların paralellik göstermemesi düzenleyici etkinin anlamlılığı olarak değerlendirilmektedir. Verilen grafikte, İSB değişkeninin seviyelerine göre SST ve SAN değişkenleri arasındaki ilişkinin negatif yönde devam ettiği görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüketim insanların kaçınılmaz ihtiyaçlarından (gıda, giyim, enerji, su vb.) biridir. Ancak bu ihtiyaçların karşılanması sırasında kaynakların aşırı tüketilmeden, çevreye zarar vermeden bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi önemli görülmektedir. Bu doğrultuda, bilinçli tüketim ile satın alma davranışı arasındaki ilişkide israf bilincinin aracılık rolünün olup olmadığının belirlenmesi araştırmanın amacı

olarak belirlenmiştir. Yapılan literatür taraması kapsamında bu çalışma, bilinçli tüketim boyutlarını bir arada ele alan ve satın alma niyeti ile ilişkisini israf bilincinin düzenleyici rolü ile analiz eden ilk çalışma olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla literatüre, tüketici davranışlarının yapılanmasına, bilinçli tüketim ile israf bilincinin öneminin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bulgulara bakıldığında, bilinçli tüketim değişkeni boyutlarından çevre bilinçli, etik ve sade tüketim değişkenlerinin tüketici satın alma niyeti değişkeni üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Çalışmada çevre bilinci tüketimine yönelik elde edilen sonuç, Schlegelmilch ve arkadaşları (1996) ile Aracıoğlu ve Tatlıdil (2009) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile uyum göstermemektedir. Yazarların elde etmiş oldukları sonuçlar çevre bilincine sahip tüketicilerin bunu satın alma davranışlarına yansıttıkları veya yansıtacakları yönünde gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmada ise satın alma niyeti üzerinde çevre bilinçli tüketimin etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Etik tüketime yönelik elde edilen sonuç, Deng (2015) ve Lu ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile paralellik göstermemektedir. Deng (2015) yapmış olduğu çalışmada etik bilincin etik niyet ve eylem arasındaki ilişkide düzenleyici role sahip olduğu, Lu ve arkadaşları (2015) ise tüketici etik inançlarının yeşil ürün satın alma niyeti üzerinde aracılık rolüne sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan çalışmada ise etik tüketimin satın alma niyeti üzerinde etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Sade tüketime ilişkin elde edilen sonuç Craig-Lees ve Hill (2002) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile paralellik göstermemiş, Kımıloğlu (2008) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile paralellik göstermiştir. Craig-Lees ve Hill (2002) çalışmalarında sade tüketimi tercih eden tüketicilerin yüksek eğitim düzeyine sahip kişiler olduğunu belirlemişlerdir. Yapılan çalışmada ise katılımcıların yaklaşık %80'ni ön lisans, lisans ve yüksek lisans mezunu olmalarına rağmen sade tüketimin satın alma niyetini etkilemediği sonucu ortaya çıkmıştır. Çıkan sonuçların ekonomik gelişmişlik, tüketim kültürü veya kültürel farklılıklardan kaynaklı olabileceği söylenebilir. Kımıloğlu (2008) ise çalışmasında, tüketim bilincine sahip olan tüketicilerin sade tüketim konusunda tam bir bilince sahip olmadıklarını belirtmiştir. Araştırmanın elde edilen sonuçlarına göre bilinçli tüketim değişkeni boyutlarından sadece sosyal sorumlu tüketim boyutunun satın alma niyetini olum yönde etkilediği belirlenmiştir. Sosyal sorumlu tüketime ilişkin elde edilen sonuç Anderson ve Cunningham (1972) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile paralellik göstermiştir. Yazarlar çalışmalarında sosyal bilinçli tüketicilerin satın alma kararlarında toplumsal refahı da ön planda tutan tüketiciler oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca satın alma niyeti üzerinde israf bilincinin anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada düzenleyici değişkene ilişkin sonuçlara bakıldığında, israf bilinci değişkeninin satın alma niyeti ve çevre bilinçli tüketim değişkenleri arasındaki ilişkide pozitif yönlü ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. İsraf bilinci değişkeninin satın alma niyeti ve sosyal sorumlu tüketim değişkenleri arasındaki ilişkide ise negatif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Yapılan çalışmada, verilerin anlık olarak toplanmasının yanı sıra kolayda örnekleme yönteminin kullanılması, araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Ayrıca uygulamanın sadece batman ilinde gerçekleştirilmesi ve elde edilen sonuçların genellenememesi de araştırmanın diğer sınırlılıklarını oluşturmuştur. Bu bağlamda uygulamanın daha büyük evrenlerde gerçekleştirilmesi, daha farklı örnekleme yöntemleri ile verilerin elde edilmesi gelecekte yapılacak çalışmaları genellenebilir kılabilecektir. Bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar, bilinçli tüketimin boyutlarını ayrı ayrı ele alarak satın alam niyeti veya satın alma davranışı üzerindeki etkilerini irdeleyebilirler. Ayrıca bilinçli tüketim ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide farklı değişkenlerin aracılık rolü incelenerek literatüre katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

TARTIŞMA

Literatürde bilinçli tüketimin satın alma niyetini doğrudan olmasa da farklı bakış açılarıyla ortaya koyan çalışmaların olduğu görülmüştür. Ancak bu çalışmada bilinçli tüketimin satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirlemenin yanı sıra israf bilincinin etkisi de ölçülmeye çalışılmıştır. Tüketicilerin az veya çok sahip oldukları israf bilinci doğrultusunda nasıl karar verdikleri, kendilerini bilinçli tüketici olarak görüp görmedikleri veya israf bilinci ile hareket etmenin satın alma niyeti üzerinde nasıl etkili olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, sonuçlar incelendiğinde, tüketicilerin bilinçli tüketim ve israf bilinci konusunda tam olarak bilgi sahibi olmadıkları veya belirtilen konuları tam olarak

kavrayamadıkları satın alma niyetine yansıtmakta isteksiz oldukları veya yansıtamadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tüketicilerin bilinçli tüketim ve israf bilinci konularında daha fazla bilinçlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tüketimin dinsel boyutunun da satın alma sürecine dahil edilmesinin tüketicileri daha bilinçli hale getireceği düşünülmektedir.

Tüketici zihninde bilinçli tüketim ve israf bilincinin konumlandırılması için başta ilgili kamu kurumları olmak üzere işletmelere, sivil toplum kuruluşlarına ve bu konuda gerçekten bilinçli diğer tüketicilere çeşitli görevler düşmektedir. Tüketicilerin bilinç düzeyinin arttırılması için ilgili kamu kurumları tarafından konunun önemini ortay koyan yeni kanun, tüzük ve yönetmeliklerin yapılması zorunludur. Gönüllü uyumun biraz daha zorunlu uyuma devşirilmesi önemli görülmektedir. Ayrıca tekrarlanan davranışların kalıcılığı dikkate alındığında çeşitli yayın mecralarında bilinçli tüketim ve israf bilinci konusunda daha fazla kamu spotunun yapılması, yayınlanması ve yayın sıklığının arttırılması dikkate alınması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir. İşletmelerin bilinçli tüketimi teşvik edici reklam vb. tutundurma faaliyetlerini arttırmaları, buna yönelik mal ve hizmetler piyasaya sunmaları gerekmektedir. Devletin de işletmeleri bilinçli tüketim ve israf bilinci konularında teşvik edici faaliyetlerde bulunması önemlidir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının daha fazla çaba göstermeleri bu konudaki farkındalığı arttıracaktır.

Bilinçli tüketim, israf bilinci ve atıkların değerlendirilmesi konusunun daha fazla dikkate alındığı bir yaşam biçimini oluşturmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak, israf alanları, israfın neden olduğu zararlar ve bilinçsizce tüketim konusunda toplumu ve gelecek nesilleri bilinçlendirmek ancak kaliteli bir eğitimle mümkündür. Dolayısıyla bilinçli tüketim ve israf bilinci konusunda eğitimin arttırılması, özellikle İlkokul veya Ortaokul seviyelerinde ders müfredatlarına alınması önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullah, F. M. (2003). *Lean Manufacturıng Tools And Techniques In The Process Industry With A Focus On Steel.* Doctoral Dissertation, University of Pittsburgh. (https://d-scholarship.pitt.edu/7968/1/Abdullah.pdf)

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık: Adapazarı.

Ak, Ö. & Görmüş, Ş. (2020). Muhafazakâr Kesimin Aşırı Tüketim Alışkanlıklarını Belirleyen Nedenler ve İsraf Boyutu: Türkiye-Malezya Karşılaştırması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1485-1500. Doi: 10.46928/iticusbe.754093

Akdoğan, L. & Durmaz, Y. (2021). Kişilik Özelliklerinin Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 782-814. Doi: 10.30798/makuiibf.809440

Anderson Jr, W. T. & Cunningham, W. H. (1972). The socially conscious consumer. *Journal of Marketing*, 36(3), 23-31. Doi: 10.1177/002224297203600305

Andorfer, V. A. & Liebe, U. (2015). Do information, price, or morals influence ethical consumption? A natural field experiment and customer survey on the purchase of Fair Trade coffee. *Social Science Research*, 52, 330-350. Doi: 10.1016/j.ssresearch.2015.02.007

Aracioğlu, B. & Tatlidil, R. (2009). Tüketicilerin Satın Alma Davranışında Çevre Bilincinin Etkileri. *Ege Academic Review*, 9(2). 435-461.

Babutsidze, Z. (2009). *Learning how to consume and returns to product promotion* (No. 0905). Papers on Economics and Evolution. Max Planck Institute, Jena.

Bakshi, S. (2012). Impact of gender on consumer purchase behaviour. *Journal of Research in Commerce and Management*, 1(9), 1-8.

Balderjahn, I., Peyer, M., Seegebarth, B., Wiedmann, K. P. & Weber, A. (2018). The many faces of sustainability-conscious consumers: A category-independent typology. *Journal of Business Research*, 91, 83-93. Doi: 10.1016/j.jbusres.2018.05.022

Bartlett, J. E., Körtlik, J. W. & Higgins, C. C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size In Survey Research, Information Technology. *Learning and Performance Journal,* 19(1), 43-50.

Beyaz, R. (2020). Z Kuşağı Tüketicilerin Kişilik Özellikleri ve Bilinçli Tüketim Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Gençlik Araştırmalar Dergisi,* 8(22), 51-69.

Buğday, E. B. & Babaoğul, M. (2016). Bilinçli tüketim kavramının boyutları: bilinçli tüketim davranışının yeniden tanımlanması. *Sosyoekonomi*, 24(30), 187-206. Doi: 10.17233/se.2016.10.012

Buğday, E. B. & Babaoğul, M. (2016). Conscious consumer scale: The study of validity and reliability. *Asian Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(2). 119-134.

Carr, D. J., Gotlieb, M. R., Lee, N. J. & Shah, D. V. (2012). Examining overconsumption, competitive consumption, and conscious consumption from 1994 to 2004: Disentangling cohort and period effects. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 220-233. Doi: 10.1177/0002716212449452

Cho, Y. N., Soster, R. L. & Burton, S. (2018). Enhancing environmentally conscious consumption through standardized sustainability information. *Journal of Consumer Affairs*, 52(2), 393-414. Doi: 10.1111/joca.12172

Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*. Mahwah, Lawrence Erlbaum: NJ.

Craig-Lees, M. & Hill, C. (2002). Understanding voluntary simplifiers. *Psychology & Marketing*, 19(2), 187-210. Doi: 10.1002/mar.10009

Cunningham, W. H. & Cunningham, I. C. (1976). Consumer Protection: More Information or More Regulation? An Empirical Study Finds that Consumers' and Attorneys' Knowledge of the Law is Insufficient for Their own Protection. *Journal of Marketing*, 40(2), 63-68. Doi: 10.1177/002224297604000210

Culiberg, B. (2015). The role of moral philosophies and value orientations in consumer ethics: A post-transitional European country perspective. *Journal of Consumer Policy*, 38, 211-228. Doi: 10.1007/s10603-015-9295-3

Çifci, S. & Şakacı, B. K. (2015). Çevre bilinçli tüketicilerin firmaları ödüllendirme ve cezalandırma isteklilikleri: Kadın ve erkek tüketiciler arasındaki farklılıklar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 10(1), 287-296.

Çolakoğlu, Ü. & Ünal, H. (2022). Bilinçli Tüketim Davranışının Algılanan Marka Değerine Etkisi (Basketbol Takımı Taraftarları Örneği). *International Journal Of Socıal Humanıtıes Scıences Research*, 9(88), 2042-2052. Doi: 10.26450/jshsr.3292

De Magistris, T. & Gracia, A. (2008). The decision to buy organic food products in Southern Italy. *British food journal*, 110(9), 929-947. Doi: 10.1108/00070700810900620

Demirel, M. (2023). Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesi Uygulamasının Çevre Bilincine Olası Katkıları: Kafkas Üniversitesi Örneği 1. *Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 152-184. Doi: 10.18074/ckuiibfd.1256024

Deng, X. (2015). Understanding Chinese consumers' ethical purchasing decision-making process: A combination of qualitative and quantitative study. *Geoforum*, 67, 204-213. Doi: 10.1016/j.geoforum.2015.03.018

Diallo, M. F. (2012). Effects of store image and store brand price-image on store brand purchase intention: Application to an emerging market. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(3), 360-367. Doi: 10.1016/j.jretconser.2012.03.010

Elgin, D. & Mitchell, A. (1977). Voluntary simplicity. *Planning Review*, 5(6), 13-15.

Erciş, A. & Bahar, T. (2016). Etik çerçevesinde tüketim, tüketici ve çevre: ekolojik okuryazarlığın moderatör rolü. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1-24.

Ergin, R. G. & Dal, N. E. (2023). Davranışsal Çevre Bilincinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi Hakkında Bir Araştırma. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 28-53. Doi: 10.47257/busad.1306912

Ersoy, F. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının israf algısı. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 2(2), 91-116.

Fam, K. S., Waller, D. S. & Erdogan, B. Z. (2004). The influence of religion on attitudes towards the advertising of controversial products. *European Journal of marketing*, 38(5/6), 537-555. Doi: 10.1108/03090560410529204

Fischer, D., Stanszus, L., Geiger, S., Grossman, P. & Schrader, U. (2017). Mindfulness and sustainable consumption: A systematic literature review of research approaches and findings. *Journal of Cleaner Production*, *162*, 544-558. Doi: 10.1016/j.jclepro.2017.06.007

Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: an introduction to theory andresearch*. Reading. MA: Addison-Wesley.

Fishbein, M. & Icek Ajzen (2010). *Predicting and Changing Behavior: The Reasoned Action Approach.* Psychology Press. Taylor & Francis Group: New York

Francois-Lecompte, A. & Roberts, J. A. (2006). Developing a measure of socially responsible consumption in France. *Marketing Management Journal*, 16(2). 50-66

Gajjar, N. B. (2013). Factors affecting consumer behavior. *International Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 1(2), 10-15.

Garfield, A. M., Drwecki, B. B., Moore, C. F., Kortenkamp, K. V. & Gracz, M. D. (2014). The Oneness Beliefs Scale: Connecting spirituality with pro-environmental behavior. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 53(2), 356-372. Doi: 10.1111/jssr.12108

Gogia, J. (2014). Conscious consumption: A behavioral transformation approach for sustainable development. *Abhinav National Monthly Refereed Journal of Research in Commerce & Management*, 3(10), 26-33.

Gülmez, M. (2006). Pazarlama Yönü İtibariyle Bilinçli Tüketim ve Bilinçli Tüketiciye İlişkin Bir Saha Araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1-2), 153-178.

Grewal, D., Monroe, K. B. & Krishnan, R. (1998). The effects of price-comparison advertising on buyers' perceptions of acquisition value, transaction value, and behavioral intentions. *Journal of Marketing*, 62(2), 46-59. Doi: 10.1177/002224299806200204

Hacıoğlu Deniz, M. (2012, November). Markali ürün tercihlerinin satin alma davranişlari üzerindeki etkisi. In *Journal of Social Policy Conferences*, 61, 243-268. Istanbul University.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2022). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM),* Thousand Oaks, CA: Sage.

Henseler, J., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion For Assessing Discriminant Validity in Varience-Based Structural Equation Modelling, *Journal of the Academy of Marketing Science,* 43, 115-135.

Hofmeister-Tóth, Á., Kelemen, K. & Piskóti, M. (2011). Environmentally conscious consumption patterns in Hungarian households. *Society and Economy*, 33(1), 51-68. Doi: 10.1556/socec.33.2011.1.6

https://www.turkchem.net/bm-gida-israfi-endeksi-raporunda-turkiye-16-sirada.html **(**Erişim Tarihi: 27.10.2023)

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56291957 (Erişim Tarihi: 29.10.2023)

Joshi, Y. & Rahman, Z. (2015). Factors affecting green purchase behaviour and future research directions. *International Strategic Management Review*, 3(1-2), 128-143. Doi: 10.1016/j.ism.2015.04.001

Karaca, S. (2013). Tüketicilerin Yesil Ürünlere Iliskin Tutumlarinin Incelenmesine Yönelik Bir Arastirma. *Ege Akademik Bakis*, 13 (1), 99.

Kayhan, V. (2006). Kur'ân'a göre İsraf ve İktisat. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(3), 149-195.

Kımıloğlu, H. (2008). *Sürdürülebilir tüketim ve tüketimde sadeleşmenin bir yaşam biçimi olarak benimsenmesi: Kentli çalışan kesim üzerine bir araştırma.* 13. Ulusal Pazarlama Kongresi (30 Ekim-1 Kasım 2008) Bildirileri İçinde (ss.147-162). Çukurova Üniversitesi.

Kim, D. J., Ferrin, D. L. & Rao, H. R. (2008). A trust-based consumer decision-making model in electronic commerce: The role of trust, perceived risk, and their antecedents. *Decision support systems*, 44(2), 544-564. Doi: 10.1016/j.dss.2007.07.001

Kinnear, T. C., Taylor, J. R. & Ahmed, S. A. (1974). Ecologically concerned consumers: who are they? Ecologically concerned consumers can be identified. *Journal of Marketing*, 38(2), 20-24. Doi: 10.1177/002224297403800205

Kotler, P. (2003). *Marketing Management*. Prentice Hall.

LaBarbera, P. A. & Mazursky, D. (1983). A longitudinal assessment of consumer satisfaction/dissatisfaction: the dynamic aspect of the cognitive process. *Journal of Marketing Research*, 20(4), 393-404. Doi: 10.1177/002224378302000406

Lim, W. M. (2017). Inside the sustainable consumption theoretical toolbox: Critical concepts for sustainability, consumption, and marketing. *Journal of Business Research*, 78, 69-80. Doi: 10.1016/j.jbusres.2017.05.001

Lu, L. C., Chang, H. H. & Chang, A. (2015). Consumer personality and green buying intention: The mediate role of consumer ethical beliefs. *Journal of Business Ethics*, 127, 205-219. Doi: 10.1007/s10551-013-2024-4

Manaktola, K. & Jauhari, V. (2007). Exploring consumer attitude and behaviour towards green practices in the lodging industry in India. *International journal of contemporary hospitality management*, 19(5), 364-377. Doi: 10.1108/09596110710757534

Mansour, K. B., Kooli, K. & Utama, R. (2014). Online trust antecedents and their consequences on purchase intention: An integrative approach. *Journal of Customer Behaviour*, 13(1), 25-42. Doi: 10.1362/147539214X14024779343677

Milne, G. R., Villarroel Ordenes, F. & Kaplan, B. (2020). Mindful consumption: Three consumer segment views. *Australasian Marketing Journal*, 28(1), 3-10. Doi: 10.1016/j.ausmj.2019.09.003

Mohr, L. A., Webb, D. J. & Harris, K. E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *Journal of Consumer affairs*, 35(1), 45-72. Doi: 10.1111/j.1745-6606.2001.tb00102.x

Morwitz, V. G., Johnson, E. & Schmittlein, D. (1993). Does measuring intent change behavior?. *Journal of consumer research*, 20(1), 46-61. Doi: 10.1086/209332

Muncy, J. A. & Vitell, S. J. (1992). Consumer ethics: An investigation of the ethical beliefs of the final consumer. *Journal of business Research*. 24, 297-311. Doi: 10.1016/0148-2963(92)90036-B

Muttaqin, Z. (2019). The nature of excessive behavior (israf) in the Islamic economic framework. *J. Bus. Econ. Review*, 4(1), 49-57.

Nasermoadeli, A., Ling, K. C. & Maghnati, F. (2013). Evaluating the impacts of customer experience on purchase intention. *International Journal of business and management*, 8(6), 128. Doi: 10.5539/ijbm.v8n6p128

Ohno, T. (1988). *Toyota Production System: Beyond Large-Scale Production*. CRC Press.

Onurlubaş, E., Gümüş, N. & Karaca, Ş. (2020). Tüketicilerin Organik Yumurta Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1): 113–131.

Sarstedt, M., Ringle, C. M. & Hair, J. F., (2022). Partial Least Squares Structural Equation Modelling. C. Homburg, M. Klarmann, A. Vomberg (Eds.). *Handbook of Market Research* (s. 587-613). Springer: Switzerland.

Schlegelmilch, B. B., Bohlen, G. M. & Diamantopoulos, A. (1996). The link between green purchasing decisions and measures of environmental consciousness. *European Journal of Marketing*, 30(5), 35-55. Doi: 10.1108/03090569610118740

Seyyar, A. (2015). *Ahlak terimleri*. Rağbet Yayınları: İstanbul.

Shama, A. (1988). The voluntary simplicity consumer: A comparative study. *Psychological Reports*, 63(3), 859-869. Doi: 10.2466/pr0.1988.63.3.859

Sharma, K., Aswal, C. & Paul, J. (2023). Factors affecting green purchase behavior: A systematic literature review. *Business Strategy and the Environment*, 32(4), 2078-2092. Doi: 10.1002/bse.3237

Shether L., Stackman, R.W. & Moore L.F. (1991). Business environment attitudes and th new environmental paradigm: A comparative analysis of Canada and United States. *Journal of Environmental*, 22, 14-21.

Singh, S. & Diamo, S. (2017). *Sosyal Medya Pazarlaması*. (Başdaş, A. V. Çev.). Nobel Yaşam.

Singh, N. (2009). Exploring socially responsible behaviour of Indian consumers: an empirical investigation. *Social Responsibility Journal*, 5(2), 200-211. Doi: 10.1108/17471110910964487

Solomon, M. R., Russell-Bennett, R., Previte, J. & Payne, R., (2023). *Consumer Behaviour: Buying, Having, Being*. Pearson Australia Group Pty Ltd.: Australia.

Stephen, A. T. (2016). The role of digital and social media marketing in consumer behavior. *Current opinión in Psychology*, 10, 17-21. Doi: 10.1016/j.copsyc.2015.10.016

Süle, M. (2012). Can conscious consumption be learned? The role of Hungarian consumer protection education in becoming conscious consumers. *International journal of consumer studies*, 36(2), 211-220. Doi: 10.1111/j.1470-6431.2011.01085.x

Şengün, H. İ. & Cömert, Y. (2020). Bilinçli Tüketim Alışkanlıklarına Yönelik Bir Araştırma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 396-410.

TDK, https://sozluk.gov.tr/. (Erişim Tarihi, 29.10.2023).

Tobin, J. (1959). On the predictive value of consumer intentions and attitudes. *The review of economics and statistics*, 41(1), 1-11. Doi: 10.2307/1925452

TÜİK, https://nip.tuik.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 13.12.2023).

UNEP-United Nations Environment Programme (2021), Food Waste Index Report 2021, Nairobi.

Webster Jr, F. E. (1975). Determining the characteristics of the socially conscious consumer. *Journal of consumer research*, 2(3), 188-196.

Wee, C. S., Ariff, M. S. B. M., Zakuan, N., Tajudin, M. N. M., Ismail, K. & Ishak, N. (2014). Consumers perception, purchase intention and actual purchase behavior of organic food products. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 3(2), 378.

Wilkie, W. (1994). *Consumer Behavior.* John Wiley & Sons, Inc.: Canada.

Wu, P. C., Yeh, G. Y. Y. & Hsiao, C. R. (2011). The effect of store image and service quality on brand image and purchase intention for private label brands. *Australasian Marketing Journal*, 19(1), 30-39. Doi: 10.1016/j.ausmj.2010.11.001

Venkatesan, M. (2017). Explicit Economics: Addressing Conscious Consumption for Sustainability. *Curricula for Sustainability in Higher Education*, 19-32. Doi: 10.1007/978-3-319-56505-7_2

Yıldız, A., & Kelepçe Karacıl, A. (2023). Tüketici satın alma niyetinde işletmelerin sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin etkisi: bir alan araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 709-728. https://doi.org/10.33437/ksusbd.1341394

Yıldız, E. (2021). *SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Reflektif ve Formatif Yapılar*. Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, M. A. & Kılınç, K. (2022). Tüketici Bilinç Düzeyinin Helâl Gıda Tüketimi ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Ş. Ay (Ed.). *Mali, Ekonomik ve Finansal Araştırmalar* (s. 123-147). Iksad Publications.

Yılmaz, M., Alıcı, H. & Karaman, M. (2017). Sağlık Kurumlarında İsraf Giderme Yöntemleriyle Yalın Düşünce. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 5(2), 54-70.

Zheng, Y. & Wang, H. (2022). How Environmental Attitudes Affect Consumers' Willingness to Engage in Green Consumption Behaviors: The Moderating Role of "Plastic Restriction". Macro Management & Public Policies, 4(2), 1-9. Doi: 10.30564/mmpp.v4i2.4637

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türkiye'de 1935 Nüfus Sayımı İle İlgili Basındaki Propaganda Faaliyetlerinin İncelenmesi Etkisi

Examination of Propaganda Activities in the Press Regarding the 1935 Population Census in Turkey

Mustafa KILINÇ
Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
mustafa.kilinc@amasya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-8436-2874

Öz: Tarama modeliyle gerçekleştirilen bu araştırma, Türkiye'de 1935 nüfus sayımının Anadolu, Cumhuriyet, Türk Dili ve Ulus gazetelerindeki yazılı propaganda faaliyetlerinin neler olduğu noktasında bireylerin bilinçlenmesine katkı sunan betimsel bir araştırmadır. Bu araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Gazetelerdeki propaganda faaliyetleri; dönemin millet vekilleri, akademisyenler ve uzman nitelikteki kişilere yazılar yazdırılarak yapılmıştır. Bu yazılardan bazıları doğrudan İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından yazara gönderilmiştir. Buradaki amaç halkta nüfus sayımına katılmanın önemi noktasında doğru kamuoyu oluşturmaktır. Bu yazılar bazen tek gazetede yayımlanırken bazen de aynı yazı, aynı tarih veya farklı tarihlerde birkaç gazetede yayımlanmıştır. Adı geçen makalelerde; ülkedeki nüfus sayımlarının önemli olduğu, nüfus sayımının sağlıklı yapılması için yurttaşlara ve nüfus sayım memurlarına büyük görevler düştüğü gazetelerin propaganda yazıların temelini oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak incelemeye alınan veriler; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlığı, konu ile ilgili telif eserler, süreli yayınlar, 1935 yılı yayımlanan Anadolu, Cumhuriyet, Türk Dili ve Ulus gazeteleridir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, 1935 Nüfus Sayımı, Yazılı Propaganda, Gazete

Abstract:
This research, carried out with the survey model, is descriptive research that reveals that the 1935 census in Turkey contributed to the awareness of individuals about the written propaganda activities in Anadolu, Cumhuriyet, Türk Dili and Ulus newspapers. In this research, document analysis, one of the qualitative data collection techniques, was used and the obtained data was examined by content analysis method. Propaganda articles in newspapers; It was made by having the deputies of the period, academicians and experts write articles. Some of these articles were sent directly to the author by the General Directorate of Statistics. The aim here is to create correct public opinion regarding the importance of participating in the census. While these articles were sometimes published in a single newspaper, sometimes the same article was published in several newspapers on the same date or different dates. In the mentioned articles, The fact that population censuses in the country are important and that citizens and census officers have great responsibilities to ensure that the census is carried out correctly has formed the basis of the propaganda articles of the newspapers. The data examined as a data collection tool in the research; Prime Ministry of the Presidency of the Republic of Turkey State Archives, copyrighted works on the subject, periodicals, Anadolu, Cumhuriyet, Türk Dili and Ulus newspapers published in 1935.

Keywords: Republic of Turkey, 1935 Census, Written Propaganda, Newspaper

Geliş Tarihi:21.07.2024 *Kabul Tarihi:07.12.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*

Atıf: Kılınç, M. (2025). Türkiye'de 1935 nüfus sayımı ile ilgili basındaki propaganda faaliyetlerinin incelenmesi etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 459-468. Doi: 10.33437/ksusbd.1519784

GİRİŞ

Nüfus; bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı; popülasyon. TDK. Nüfus sayımı ise; *Ülkenin nüfus sayısını tespit etmek için yapılan sayım.* TDK. Nüfus sayımı, en ilkel toplumlardan itibaren önem verilen bir konu olmuştur. Örneğin "*Eski Hindin kanunu olan Manou kanunlarında sık sık nüfus meselesinden bahsederdi. Mesela bu kanuna göre (bir oğulla cihanlar fethedilir, bir torunla ebediyet elde edilir, bir torun oğlu ile güneş alemi elde edilmiş olur*)." (Ertem, Türk Dili, 12 İlk Teşrin 1935, s.1). Bu kanunda vurgulanan ana konu nüfus ile nüfus çokluğunun getirileri ön plana çıkarılmıştır.

Ülkelerin nüfus artışları, doğum oranlarının ölüm oranlarından çok olması ve yurt dışından yapılan göç hareketleriyle de nüfus artışı gerçekleşmektedir. Nitelikli nüfus hareketlerinde doğumların fazla olması önemlidir ancak ölüm[1] oranlarının da sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle azaltılması oldukça önemlidir.

Türkiye'de; Cumhuriyetin ilanından sonra devlet öncelikli olarak, savaş yıllarında azalan nüfusun artmasını sağlayacak nüfus politikası izlemiştir (Özdemir Tiryaki, 2024, s.1866). Bu nüfus politikası bağlamında Türkiye'de; *"Cumhuriyet dönemi nüfus politikaları 1963'e kadar nüfus artırmaya yönelik (pronatalist politika), 1963'ten 2000'li yıllara kadar aile planlaması ve nüfus kontrolünün olduğu (anti-natalist politika) dönem ve 2000'li yıllardan sonra* nüfusu *artırmaya yönelik politikalar yürütülmüştür."* (Yadigaroğlu,2023, s.355).

Bu bağlamda devletler için demografinin artması çok önemlidir. Nüfusun durumu ile ilgili sağlıklı bilgiler ancak nüfus sayımlarıyla ortaya konmaktadır. Ülkemizde olduğu gibi devletler, içinde bulunulan dönemin özelliklerine göre zaman zaman nüfus artışı politikaları uygularken zaman zaman bu politikanın tam karşıtı nüfus artışını durdurma veya yavaşlatma politikaları uygulayabilmektedirler. Ülkenin nüfusu ile ilgili tam sağlıklı bilgiler titiz ve planlı çalışmalar sonucunda ortaya konmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde yapılan 1927 ilk nüfus sayımına göre 1935 nüfus sayımı daha güvenilir sonuçlar verdiği yönünde genel görüş hakimdir. Nüfus sayımları ilk dönemlerde haneler ziyaret edilerek gerçekleşirken günümüzde teknolojinin imkanlarıyla adrese dayalı sayımlarla hem daha pratik hem de daha güvenilir sonuçlar elde edilebilmektedir.

1935 nüfus sayımının parolası şu ifade olmuştur; "*Gayemiz ne bir eksik ne bir fazla; Türk ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir.*" İsmet İnönü. (Ulus Gazetesi, 19 İlkteşrin 1935, s.1).[2] Türkiye'nin nüfusu ile ilgili son veriler adrese dayalı nufus sayımına bağlı olarak aşağıda TÜİK'ten alınan veriler paylaşılmıştır. Bu bilgilier zaman zaman 1935 yılı nufus artışı ile ilgili değerendirme açısından refarans alınacaktır.

Günümüzde adrese dayalı yapılan nüfus sayımı ile ilgili güncel bilgiler aşağıdaki gibidir; *"Türkiye'de ikamet eden nüfus, 31 Aralık 2023 tarihi itibarıyla bir önceki yıla göre 92 bin 824 kişi artarak 85 milyon 372 bin 377 kişi oldu. Erkek nüfus 42 milyon 734 bin 71 kişi olurken, kadın nüfus 42 milyon 638 bin 306 kişi oldu. Diğer bir ifadeyle toplam nüfusun %50,1 'ini erkekler, %49,9'unu ise kadınlar oluşturdu." TÜİK.* Bu veriler ışığında cinsiyetlere ait nüfus özelliklerinin ülkemizde son yıllarda eşit düzeye geldiğini göstermektedir. 1935 yılı nüfus sayımlarında cinsiyet bağlamında erkekler aleyhine kadın nüfusunun çok olduğu görülmüştür.

Türkiye'de 1935 Nüfus Sayımı İle İlgili Basındaki Propaganda Faaliyetlerinin İncelenmesi

Türkiye'de 1935 nüfus sayımı ile ilgili basındaki propaganda faaliyetleri incelendiğinde; genel nüfus sayımına büyük önem verildiği görülmüştür. Özelikle basın üzerinden yapılan nüfus sayımı ile ilgili propaganda faaliyetlerinin genç Türkiye Cumhuriyeti için nüfus sayımlarının sağlıklı yürütülmesinin çok elzem olduğu vurgulanmıştır. Ülkede belirli aralıklarla nüfus sayımının yapılması aynı zamanda modernlik olarak ta değerlendirilmiştir.

[1] Propaganda yazılarında Fransa'nın nüfus artışının doğum fazlalığından ziyade, çocuk ölümlerinin azalmasından kaynaklandığı vurgulanmıştır. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s,s.137).
[2] Bu slogan aslında İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır (Erdem,2016, s.47).

1935 genel nüfus sayımı için devlet memurları ve vatandaşlara hitaben bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiride sayımın 20 ilkteşrin 1935 Pazar günü ikinci nüfus sayımının yapılacağı[3], sayımın vergi amaçlı olmadığı ve en küçük bireylerin dahi sayıma dahil edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Sayımın sağlıklı şekilde gerçekleşmesi için devletin tüm tedbirleri aldığı, görevli memurlar ve vatandaşlarında görevlerini en iyi şekilde yapması gerektiği, tüm bireylerin sayımın faydalarını anlatılması gerektiği[4], sayımın devlet ve ulus işlerinin daha kaliteli olması adına yapıldığının belirtilmesi, sayım gün içinde gerçekleşeceğinden bir bölgenin insanı olup o gün orda olmayanların sayıma dahil edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. (Yer Bilgisi: 30-10-0-0-26-148-4- Tarih: 25-07-1935).

1935 nüfus sayımının propaganda faaliyetleri, gazeteler dışında; dergi, okul, radyo, afiş ve panolarla yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Erdem,2016, s.47). Bu propaganda faaliyet yazıları ve radyo konferans metinleri İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır (Erdem,2016, s.47). İsviçre Fedaral İstatistik Bürosu müdürü Karl Brüşvayler tarafından kaleme alınan yazıda; Türkiye'de 1935 nüfus sayımı için çok kapsamlı bir propafganda faaliyeti yürütüldüğü, bu kadar yoğun ve kapsamlı propaganda faaliyetlerinin, İsviçre'de dahi yapılmadığı vurgulanmıştır.[5](Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s,s.23). 1935 nüfus sayımı propaganda faaliyetlerinin gazetelerin az sayıda kişiye ulaşmasından dolayı tam etkili olunamadığı, alanlara asılan afişlerin daha etkili olduğu vurgulanmıştır. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s,s.23).

1940 yılı genel nüfus sayımı ile ilgili yine radyo ve gazete propaganda faaliyetleri incelendiğinde; 1945 propaganda faaliyetlerinin 1935 yılı propaganda faaliyetleriyle paralellik gösterdiği, bunlarla beraber istatistik umum müdürü tarafından 1945 yılı sayım için yapılan propagandaların daha açıklayıcı ve ikna edici açıklamlar olduğu görülmüştür. Örneğin evdeki hizmetlininde sayılması gerektiği, evde sayım günü ölenlerin listeye yazılmışsa silinmesi gerektiği, sayım günü doğmuşşsa[6] deftere yazılması gerektiği, okur yazarlıktan kasıt yeni harflerle olması gerektiği bununla ilgili şüphe duyuluyorsa test edilmesi gerektiği, (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941,,s.24-49). Ayrıca 1940 sayımı propaganda faaliyetlerinde istatistik memurları kamuouyunun etkili olması adına hangi okuldan mezun olduklarını da yazmışlardır. Örnegin Roma İstatistik Okulu diye. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941,,s.263).

Anadolu Gazetesinde Nüfus Sayımı İle İlgili Propaganda Faaliyetleri

Nüfus sayımlarında sayım yapılan yerdeki yaşlı nufus miktarı ve özellikleri de ortaya konmaktadır. Örneğin 1935 nüfus sayımında Ankara'da yüz yaşını geçen bireylerin fazlalığı dikkat çekerken bunlardan biri de 146 yaşında olmuştur. (Anadolu Gazetesi, 8 Birincikanun 1935,s.4). 1935 nüfus sayımının sorularının evrensel değeri olduğundan bu sayım bilimsel olmuştur. Bu sayımda; ad soyad, bireyin cinsi, yaşı, evli veya bekar oluşu, anadili, dini, okur yazarlık durumu, ulusu, nerde doğduğu, bulunduğu mıntıkada niçin bulunduğu, vücut kusurunun olup olmadığı, nerede ikametgah ettiği sorularına cevap aranacağı ifade edilerek devletin bu sorular kapsamında bilgisinin olmaması karanlıkta iş yapmaya benzetilmiştir.Bu sorulardan sağlık veya eğitimle ilgili eksiklikler göze çarptığında develetin bu eksiklikleri nufus sayımına dayalı bilgiler ışığında gidereceği vurgulanmıştır.(Ağaoğlu, Anadolu Gazetesi, 1 Birinciteşrin 1935,s.1-4).

Modern devletlerin nüfus sayımlarını gerçekleştirdiği ve bu sayımları gerçekleştirirken hiçbir masraftan kaçınmadığı yazılmıştır. Ayrıca devletlerin en ufak ihtayaç tesbitinde sayım sonuçlarına muhtaç olduğu vurgulanmıştır. Örneğin ülkede anadili kullananların sayısı bilinmezse buna göre doğu kültür politikalarının üretilemeyeceği ifade edilmiştir. Ticaretin bir alanı olarak hayat sigortacılığının , nüfus istatistikleriyle varolabildiği ifade edilmiştir. Özellikle yeni kurulan cumhuriyet rejiminin nüfus sayımına ve sonuçlarına ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır. Halkın nüfus sayımının gerekliliğini bilmesi ve

[3] 18 İlkteşrin 1935 Cuma günü kararlaştırılan nüfus sayımı sonradan 20 ilkteşrin Pazar olarak değiştirilmiştir (Erdem ,2016, s.49).

[4] Sayım memurlarına ikram yapılmaması gerektiği geçen sayımda içki ikramı yapılan görevlinin görevini yapamaması ve sayımın gecikmesine neden olduğu yazılmıştır. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s, s.101).

[5] Propaganda faaliyetleri, Ermenice Nor Huys Gazetesi gibi gazetelerde de yapılmıştır (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s,s.154).

[6] Yeni doğan çocuğa sayımdan dolayı Sayım ismi de verilmiştir. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941, s.72).

anlaması yönünde eksikleri olduğu bundan dolayı sayımın vergi amaçlı yapıldığını zannetmesinin yanlış beyanatta bulunma gibi olumsuzluğu vurgulanmıştır. Bu olumsuzlukların üstesinden gelinerek 1927 nufus sayımında eksiklere ve hatalara rağmen nüfusla ilgili önemli sonuçlar elde edildiği yazılmıştır. Bu noktada yapılacak nüfus sayımının önceki yapılan nüfus sayımından önemli olduğunun altı çizilmiştir. Bu sayımda bütün vatandaşlara görev düştüğünü ayrıca okur yazar vatandaşların daha sorumlu olduğu vurgulanmıştır.(Sarç, Anadolu Gazetesi, 2 Birinciteşrin 1935,s.2).

Nüfus hareketlerinin bilinmesinin sağlık açısından da bilinmesinin önemi üzerinde durularak salgın hastalıkların adeti ve hangi mıntıkada ne kadar olduğunu bilmek, toplumun sağlığı için bu bilgilerin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca salgın hastalılarla ilgi net verilerin 19. Yüzyıl tıp kaynaklarında 18. Yüzyıldan kalan kitaplardan daha net ve detaylı olması 1930 lu yıllar için daha önemli bir durum olduğu vurgulanmıştır.(Gürkan, Anadolu Gazetesi, 3 Birinciteşrin 1935,s.2). Malını mülkünü bilmeyen hatta evdeki aile fertlerinin sayısını bilmeyen aile reisi gibi ülkenin de nüfusu hakkında bilgi sahibi olunmayan devletin düşünülemeyeceği ifade edilmiştir. Ekonomik yükü olmasa devletlerin her yıl nüfus sayımı yapacağı dillendirilmiştir. Nüfusu azalan devletlerin zayıfladığı, nüfusun azalmadığı devletlerin de büyüyerek yükselmeye gittiği ifade edilmiştir.Yarınları güvencede olan ulusların nüfuslarını artıran uluslar olduğu vurgulanmıştır. Japonya'nın, İtalya'nın, Almanya'nın[7], Sovyet Rusya'nın nüfuslarının arttığı Türkiye'nin de nüfusunun artması gerektiği vurgulanmıştır. Bunlarla beraber Türkiye'nin elinden çıkan topraklardaki soydaşların ülke nüfusuna katarak artırmaya yönelik çaba gösterildiği bunun içinde nüfus hareketlerini bilmenin zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. 1935 nüfus sayımında yukarıda ifade edilen sorular bağlamında gerekli düzenleme ve tedbir almanın önemi de ifade edilmiştir. Emparyalist devletlerin Türkiye'nin nüfus hareketlerini takip ettiklerini, bu bağlamda kendi nüfusu artan emparyalistlerin Türkiye topraklarında emelleri olduğunu, bu emellerden caydırmanın en güzel çözüm şeklinin de Türkiye'nin nüfus sayısının artılrılması olduğu vurgulanmıştır. (Daver, Anadolu Gazetesi, 4 Birinciteşrin 1935,s.2).

Milletlerin kendi varlıklarını korumasının ve uluslararası arenada diğer milletlerden üstün olmak için çok nüfusa sahip olması gerekliliği vurgulanmıştır. (İskit, Anadolu Gazetesi, 6 Birinciteşrin 1935,s.3). Ayrıca nüfusla ilgili yanlış ve eksik bilgilerin nüfusla ilgili hiçbir bilgi bilmemekten daha tehlikeli olduğu vurgulanmıştır .(Küçükağa, Anadolu Gazetesi, 17 Birinciteşrin 1935,s.2).

Cumhuriyet Gazetesinde Nüfus Sayımı İle İlgili Propaganda Faaliyetleri

"Sosyal meselelere[8] her hangi bakımdan bakarsanız bakın karşınıza ilkönce nüfus meselesi çıkar. Sıhhat, ahlak, kültür, idare, hukuk, ekonomi, finans, din, lisan meseleleri hep nüfus miktarlarına ve kesafetine her cihetten bağlı olan meselellerdir."(Pelin, Cumhuriyet,19 Birinciteşrin 1935,s.5). Ülke toprakları 150 milyon vatandaşı barındırabileceği bundan dolayı nüfusun artması gerektiği ayrıca Türkiye'de doğum oranların yüksek fakat ölüm oranlarınında yüksek olduğu vurgulanmış ve ölüm oranlarının azaltılması gerektiği ifade edilmiştir. Çok nüfusun ülke ekonomisindeki yerinin önemli olduğu vurgulanmıştır. (Duru, Cumhuriyet Gazetesi 3 Birinciteşrin 1935,s.5).

Nüfus sayımında, kişilerin gizli tutmak istedikleri konularla veya bilgilerle ilgilenilmediği, nüfus sayımının genel işleri ortaya çıkarmak için yapıldığı vurgulanmıştır. Nüfus sayımı yapan memurların da öğrendikleri bilgileri gizli tutmaya mecbur olduklarını, aksi durumda bu kişilere ceza uygulanacağı belirtilmiştir. Bu yüzden vatandaşların doğru bilgiler vermesi gerektiği ifade edilmiştir. (Derbil, Cumhuriyet Gazetesi 8 Birinciteşrin 1935,s.5).

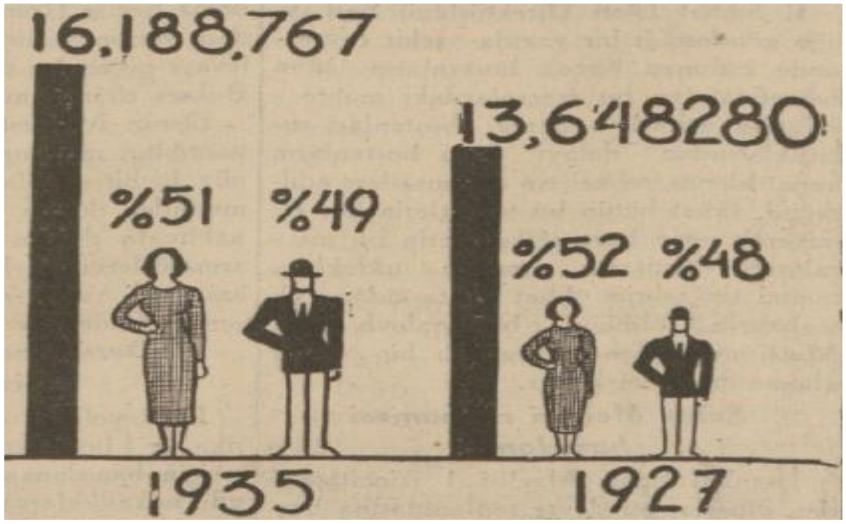
Bayındırılık işlerini, kültür işlerini, sosyal yardım işlerini sağlıklı yürütebilmek için nüfus sayımına gerek duyulduğu ifade edilmiştir. Devletçi rejimlerde; ulus sağlığının, emniyetinin ve refahının sağlanmasında devletin sosyal yaşayışı bilmesi gerektiği bunun içinde nüfus sayımının gerekliliği vurgulanmıştır. (Özeken, Cumhuriyet Gazetesi 10 Birinciteşrin 1935,s.8).

---

[7] İsmail Habib propaganda yazısında "*Eğer Fransa'nın nüfusu Almanya'dan yirmi milyon noksan olmasaydı cihan harbi olmazdı*." Sözünü örneklerle çoğaltarak nüfus çokluğunun önemini belirtmiştir (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s, s.55).

[8] "*Sosyal meselelere herhangi bakımdan bakarsanız bakınız karşınıza ilkönce nüfus meselesi çıkar. Sıhhat, ahlak, kültür, hukuk, idare, ekonomi, finans, in, lisan meseleleri hep nüfusun miktarına ve kesafetine her cihetten bağlı olan meselelerdir.*" (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s, s.106).

1935 nüfus sayımında cinsiyete dayalı verilerin 1927 yılı verileri ile genel olarak karşılaştırıldığında Türkiye'de kadın, erkek nüfus özelliklerinde, erkek nüfus oranının 1935 yılı sayımında 1927 sayımına göre erkek nüfus artış oranının artığı görülmektedir. 1935 nüfus sayımının cinsiyete dayalı verilerin 2007-2023 verileri ile genel olarak karşılaştırıldığında Türkiye'de kadın, erkek nüfus özelliklerinin uç noktada çok büyük aralıklarla değişmediği ifade edilebilinir.

Cumhuriyet Gazetesi 1927 ve 1935 Nüfus sayımlarında kadın ve erkek oranları (25 Birinci Teşrin, 1935:1,5).

Cinsiyete göre ortanca yaş, 2007-2023

Yıl Year	**Toplam** Total	**Erkek** Male	**Kadın** Female
2007	**28,3**	27,7	28,8
2008	**28,5**	27,9	29,0
2009	**28,8**	28,2	29,3
2010	**29,2**	28,7	29,8
2011	**29,7**	29,1	30,3
2012	**30,1**	29,5	30,6
2013	**30,4**	29,8	31,0
2014	**30,7**	30,1	31,3
2015	**31,0**	30,4	31,6
2016	**31,4**	30,8	32,0
2017	**31,7**	31,1	32,4
2018	**32,0**	31,4	32,7
2019	**32,4**	31,7	33,1
2020	**32,7**	32,1	33,4
2021	**33,1**	32,4	33,8
2022	**33,5**	32,8	34,2
2023	**34,0**	33,2	34,7

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023 **Kaynak: TÜİK**

Avrupa'nın son yıllarda nüfusunun arttığı bu bağamda güçlendikleri ifade edilirken nüfus azalma ve artmasının; doğum, fizyolojik, ekonomik ve psikolojik durumlara bağlı olduğu, bu şartların uygun olduğu dönemlerde nüfus artışının en uygun zaman olduğu vurgulanmıştır. (Tunç, Cumhuriyet Gazetesi 18 Birinciteşrin 1935,s.5). Nüfus sayımının politika bakımından önemi örneklerle ifade edilmeye çalışılmıştır. 1930 yıllardaki devletlerin siyasi faaliyetlerinde etken olan unsurlardan en önemlilerinden birinin kendi nüfus artışlarının olduğunun altı çizilmiştir. Japonya[9], Almanya ve İtalya'nın saldırgan ve yayılmacı politikaları buna örnek verilmiştir. Bu devletlerin nüfus artması karşısında topraklarının yetmediği düşüncesinin yayılmacı politikalara yöneldiği tezi vurgulanmıştır. (Togay, Cumhuriyet Gazetesi 20 Birinciteşrin 1935,s.2).

Türk Dili Gazetesinde Nüfus Sayımı İle İlgili Propaganda Faaliyetleri

Genel nüfus sayımlarının toplumun genel özelliklerini ortaya çıkardığı gibi asıl ortaya çıkardığı toplum nüfusunun niteliklerini ortaya çıkarmasıdır. Bu bağlamda nüfus sayımının faydalarına değinilmiştir. (Faik, Türk Dili, 17 İlk Teşrin 1935, s.2).[10] Modern ve merkezi istatistik sisteminin Cumhuriyet döneminde sağlandığı ifade edilmiştir. Özellikle devletçilik ilkesi doğrultusunda ekonomi politikasının başarılı olmasında istatistiki bilgilerin önemi vurgulanmıştır. İstatistiğin bir projektör ışığı olarak yetkilileri ve vatandaşları doğru yönlendirdiği vurgulanmıştır. Bu işlerin sağlam olması için ilkönce istatistik umum müdürlüğünün kurulduğu, yönetimine de uzman bir yabancı bilim adamının getirildiği yazılmıştır. Bütün sosyal olayların hareket noktası, insan ve insan sayısının olduğu dillendirilmiştir. Bunlarla beraber asıl önemli olan nüfusun nitelik özelliklerinin bilinmesinin gerekliliği yazılmıştır. Nüfusun şehir veya köylerde yaşaması da ayrıca bilinmesi gereken noktalardan olduğu vurgulanmıştır. Ülkedeki vergi miktarı, cinayet, intihar vakalarının da sayısını bilmek gerekliliği söylenmiştir. Bu bağlamda nüfus sayımının bir ulusal bir ödev olduğunun altı çizilmiştir. (Özeken, Türk Dili, 11 İlk Teşrin 1935, s.1)

Devletle, nüfus politikasının bir bütün olduğu vurgulanmıştır. Nüfusa önem verme işinin eski medeniyetlerden buyana var olduğu vurgulanırken nüfus fazlalığının dinsel ve askeri önemi yazılmıştır. Eski dönemlerde babalığın takdir edildiği, bekarlığın ise kötülendiği yazılmıştır. Nüfus sayımıyla amaçlanan hedef, sonraki dönemlerde ise, nüfusun ekonomi mevzusu olarak incelenmesi olmuştur. (Ertem, Türk Dili, 12 İlk Teşrin 1935, s.1).

Bu sayım için dönemin parasıyla yarım milyon liraya yakın kaynak tahsis edildiğini, sayımın bedava yapılmadığını bu yüzden sağlıklı sonuç alınabilmesi için hata yapılmaması gerektiği vurgulanıştır. (Zeki, Türk Dili, 15 İlk Teşrin 1935, s.3).

Modern manada Türkiye'de gerçekleşen ilk ilk nüfus sayımının 1927 nüfus sayımı olduğu, bu nüfus sayımının sonuçları hatalı da olsa 1935 yılı yapılacak genel nüfus sayımı için büyük bir tecrübe olduğu vurgulanmıştır. Son dönemlerde Avrupa ve Amerika'da görülen doğum ve ölümlerin birbirine yakın olması, nüfusun yaşlanmasına sebep olduğu söylenmiştir. Bu bağlamda evli, bekar ve boşanmaların oranını bilmenin önemi vurgulanmıştır. Yunan mübadelesi sonrası daha da ön plana çıkan konu azınlıkların da yurttaki yerlerinin bilinmesinin önemi dillendirilmiştir. Bunlarla beraber nüfusun kültür özeliklerinin de bilinmesinin önemine vurgu yapılmıştır. (Nöymark, Türk Dili, 16 İlk Teşrin 1935, s.1).

Ulus Gazetesinde Nüfus Sayımı İle İlgili Propaganda Faaliyetleri

[9] Japonya'nın çiftçi ve balıkçılık faaliyetlerinden, sanayi memleketine dönüşmesindeki etkenin nüfus artışı olduğunun altı çizilmiştir. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü,1936s, s.134).

[10] Ulus, Anadolu, Cumhuriyet Gazetelerinde bahsedilen ortak içerikler tekrara düşülmemesi adına burada tekrar yer verilmemiştir. İçeriklerin benzerliklerinin çoğunlukta olması yazıların istatistik Umum Müdürlüğü tarafından yazarlara gönderilmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 1936 yılında yayımlanan kitabın kapağında şu bilgiler yer almıştır; "Nüfus sayımı propagandası için dairenin müracaat ve ricası üzerine yazılan ve muhtelif gazetelerde intişar eden yazılardan mürekkeptir".

"*Nüfus sayımı yapmak, bunun yapıldığı gün ulusun adeta enstantane bir resmini çıkarmak demektir. Bu resme bakarak ulusun o gün ne kadar kişi olduğu ve arana sıhhatlerin o gün ne halde bulunduğu görülebilir.*" Sanatın, bilimin ve ticari faaliyetlerin nüfus bilgisiyle daha sağlı yürütüleceği ifade edilmiştir. Ayrıca nüfus hareketlerinin ekonomik faaliyetlerin önemli bir unsuru olduğu vurgulanmıştır. (Tengirşek, Ulus Gazetesi, 7 İlk Teşrin 1935, s.3).

Yenişehirde bir ev halkı yazılırken İstanbul trenindeki yolcular yazılırken

Ulus Gazetesi 1935 Nüfus Sayımı Manzaralarından Kesit (21 İlk Teşrin, 1935:1,3).

1935 nüfus sayımı 1927 nüfus sayımına göre; daha bilimsel sonuçlar, köy ve kasabaların nüfus miktarlarının ayrı ayrı yazıldığı, yaş guruplarının daha da ayrıntılı şekilde yazıldığı, yaş guruplarında medeni hallerinin daha net yazılarak cinsiyet bazında evli ve bekar oranlarının tespit edildiği ve bu bağlamda bekarlık vergisinin belirlemesinde yardımcı olacağı, yaş aralıklarının yazılması Türkiye'de ortalama yaşam süresinin belirlenmesinde etkili olacağı, ortalama yaşam süresinin artıp artmadığının belirlenmesi açısından, bir yaşından küçüklerin aylık yaş durumlarının belirlenmesiyle daha kapsamlı bilgiler edinileceği, sakatlık durumlarının hangi yaş aralığında olduğunun karşılaştırma yapılması durumlarına imkan sağlanması, bu sayımla ekonomik faaliyetlerin tespitinde daha ayrıntılı bilgilere ulaşma imkanı olacağı, lisan özelliklerinin de 1935 sayımında daha bilimsel olarak ortaya çıkarılacağı vurgulanmıştır. (Ulus Gazetesi 12 İlk Teşrin, 1935:3).

(Ulus Gazetesi 12 İlk Teşrin, 1935:3).

"*Cumhuriyet, gemisinin nerede olduğunu, nereye gittiğini bilmeyen bir kaptan gibi yaşayamazdı.*" (Sarç, Ulus Gazetesi, 2 İlk Teşrin 1935, s.2). Bu bağlamda nüfus sayımının genç Türkiye için ne kadar

değerli olduğu vurgulanırken sayımda yanlışlık yapılmaması için deneme sayımlarının yapıldığı belirtilmiştir. Sayımda yanlışlık yapılmaması için de tüm okur yazar vatandaşlara büyük görevler düştüğü ifade edilmiştir. Sayımda yapılan yanlışlığın ülke menfaatine zarar vereceği vurgulanmıştır. 1927 nüfus sayımında; halkın çoğunluğunun belirli bir ikametgahının olmaması, bazı sokaklara isim verilmemesi, evlerin numaralandırılmaması, göçebe nüfusun varlığı ve çok ilkel şekilde barınaklarda kalanların varlığı, nüfus sayımlarını zorlaştırdığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda halk ve aydınların nüfus sayımlarına alışık olmaması sayımların öneminin anlaşılmasında karşılaşılan sorunlardandı. 1927 nüfus sayımının sonuçlarında; kızların erkek olarak gösterilme, ya da kız nüfusunun bazı yerlerde yazılmama veya erkek çocukların yaşlarının küçük yazdırılması gibi sorunların 1927 nüfus sayımındaki cinsiyet dağılım oranlarından çıkarılabilecek sorunlar olduğunun altı çizilmiştir. Bundan dolayı 1935 nüfus sayımının yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yanlışlığın nüfus sayımlarında evrensel değerlerde bir yaşından küçük erkeklerin kızlara karşı nüfus içindeki oranı 106/100 iken Türkiye 1927 nüfus sayımında bu oran 122/100 yazılmıştır. (Sarç, Ulus Gazetesi, 2 İlk Teşrin 1935, s.2).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye'de 1935 nüfus sayımının yapılmasından önceki süreçte Anadolu, Cumhuriyet, Türk Dili ve Ulus Gazetelerindeki yazılı propaganda faaliyetlerinde demografik olarak artışın Türkiye Cumhuriyeti Devleti için hayati önem taşıdığı vurgulanmıştır. Nüfusun artmasının faydalarının iki grupta ifade edildiği görülmüştür. İlkin ülke içi nüfus artışının ülkenin sanayileşmesinden, çağdaşlaşmasından, sağlık, eğitim, tarım vb. gibi faaliyetler için nüfusun artmasının kaçınılmaz olduğu propaganda yapılırken, uluslararası arenada da bu dönemde emperyalist İtalya'nın sürekli nüfusunu artırdığını bunun da ülkemiz için tehdit unsuru olduğu propaganda faaliyetlerinde vurgulanan konulardan olmuştur. Nüfus azlığının hem ülke içi kalkınma hamlelerini saylayamayacağı hem de yurt dışı emperyalist güçlere karşı yurt savunmasında zayıf kalınacağı vurgulanmıştır.

Ülkedeki nüfus sayımlarının önemli olduğu özelikle yakın dönemde yapılacak 1935 yılı nüfus sayımının sağlıklı yapılması için yurttaşlara ve nüfus sayım memurlarına büyük görevler düştüğü bunun bir vatan borcu olduğu savsaklamaya gelinemeyeceği gazetelerin propaganda yazılarında görülmüştür. Gazetelerde yayımlanan yazılarda; 1935 yılı sonuçlarının gayet sağlıklı olduğu ve nüfusun sekiz yıl içinde artış sağladığı vurgulanmıştır. Bu nüfus artışının da genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti için hem dosta hem düşmana bir mesaj olmuştur şeklinde değerlendirmeler basın haberlerinde mevcut olmuştur. Ayrıca bu nüfus sayımının vergilendirme amaçlı yapılmadığı da dillendirilen konulardan olmuştur.

Günümüzde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yaş dilimi skalası değişse de dönemin gazete yazılarında nüfus sayımında, kadın (18-45 yaş) ve erkek açısından belli yaş aralığını bilmenin ülkenin ekonomik (10-65 yaş), sosyal, kültürel, sanayi (15-60 yaş) ve toplumsal sonuçlarını bilmenin önemli olduğu vurgulanmıştır (Özeken, Türk Dili, 11 İlk Teşrin 1935, s.1-3).

Dönemin gazetelerinde Avrupa ülkelerinin veya farklı kıtalardaki Japonya gibi ülkelerin nüfus hareketlerinden bahsedilmiştir. Bu noktada bu ülkelerin nüfus azlığının olumsuzlukları veya nüfus fazlalığının ülkenin her bakımdan olumlu yansımaları olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca halkta nüfus artışının önemine binaen kamuoyu oluşturmak için bazı yazılar meyve bakıcılığı gibi konularla ilişkilendirilerek nüfusun özelliklerini bilip buna göre ilgilenmek adına gündelik hayatla ilişkilendirilmiştir. Nüfus sayımının önemi ile ilgili birçok benzetme yapılmıştır. Örneğin insanın tomografisinin çekilmesi nasıl vücutla ilgili detaylı bilgi veriyorsa nüfus sayımı da toplumla ilgili bütün bilgiyi sunduğu ifade edilmiştir. Gazetelerde diğer vurgulanan konulardan biri de 1927 nüfus sayımının bilimsel temellere dayanmadığını ifade eden yazılar olduğu gibi, 1927 nüfus sayımının bilimsel temellere uygun yapıldığını da ifade eden yazılar mevcut olmakla birlikte, bilimsel unsurlara bağlı ilk nüfus sayımının 1935 nüfus sayımı olacağını ifade eden yazılar da olmuştur.

Nüfus sayımının vergilendirme amacıyla yapılmadığını, kimsenin korkmadan gerçekleri nüfus memuruna yazdırması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca dönemin koşullarında salgın hastalıkların yaygın olmasından dolayı propaganda faaliyetlerinde salgın hastalıların tespitlerinden birinin de nüfus sayımı olduğu ifade edilerek, sayıma gereken önemin verilmesi gerektiği dillendirilmiştir. Bunlarla beraber gazete makalelerinde nüfus sayımının politika bakımından önemi de ifade edilmiştir.

"*Uzun günlerden beri memlekette aklı eren adamların kalburüstüne gelenlerinin bu ayın yirmisinde yapılacak nüfus sayımı üzerindeki değerli düşüncelerini neşrediyoruz.*". (Nadi, Cumhuriyet Gazetesi 16 Birinciteşrin 1935,s.1-2). Düşüncesinden hareketle dönemin kurumları ve entellektüelleri 1935 nüfus sayımının önemini halka kavratmaya çalışarak, halkın nüfus sayımına katılmasının ve sayımda doğru ve tam bilgi vermelerinin önemi ve sayımın vergilendirmeyle alakasının olmadığı, aksine ihtiyacı olan vatandaşlara vergi verilebileceği, nüfus sayımının toplusal olaylar karşısında bir ayna olduğu, doğru ve tam bilgiler ile bu ayna görüntülerine karşı yapılacak durumları bu aynalar (nüfus sayım sonuçaları) vasıtasıyla öğrenilebileceği, topluma kavratılmaya çalışılmıştır. (Nadi, Cumhuriyet Gazetesi 16 Birinciteşrin 1935,s.2). 1935 nüfus sayımı ile ilgili dönemin basınında yapılan propaganda yazılarının bazıları istatistik umum müdürlüğü tarafından dönemin aydınlar aracılığıyla gazetelere gönderildiğinden nüfus sayımının propaganda yazı içerikleri de büyük oranda benzerlik göstermiştir. Bazı yazılar da farklı gazetelerde aynı yazar tarafından içerik aynı fakat yazının başlığı değiştirilmiştir.

KAYNAKÇA

DAB, 30-10-0-0-26-148-4- Tarih: 25-07-1935

16,188,767 Kişiyiz! Cumhuriyet Gazetesi, 25 Birinci Teşrin, 1935

Abidin Daver, Nüfus Sayımında Ulusal Ödev, Anadolu Gazetesi, 4 Birinciteşrin 1935

Ahmet Ali Özeken, Türkiye'de İstatistik ve 1935 Nüfus Sayımı, Türk Dili Gazetesi, 11 İlk Teşrin 1935

Ahmed Ali Özeken, Nüfusa Dair; Nüfus Bütün Sosyal İşlerin Anahtarıdır, Cumhuriyet Gazetesi 10 Birinciteşrin 1935

Ahmed Ağaoğlu, Nüfus Sayımı ve Faideleri, Anadolu Gazetesi, 1 Birinciteşrin 1935

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1936), Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Nüfus Sayımı Propagandası İçin Dairenin Müracaat ve Ricası Üzerine Yazılan ve Muhtelif Gazetelerde İntişar Eden Yazılardan Mürekkeptir, Ankara, Köyhocası Basımevi.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1941), Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Nüfus Sayımı Propagandası İçin Muhtelif Gazetelerde İntişar Eden Yazılar ve Radyoda Verilen Konferanslar, Ankara

Bu Nüfus Sayımının Bize Öğreteceği Yenilikler Nelerdir? Ulus Gazetesi, 12 İlk Teşrin 1935

Genel Nüfus Sayımı Yarın, Ulus Gazetesi, 19 İlkteşrin 1935

Genel Nüfus Sayımı Nasıl Yapıldı? Ulus Gazetesi, 21 İlk Teşrin, 1935

Erdem, U. (2016) Cumhuriyet Türkiyesi'nin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935), Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı; 30

F. Nöymark, Sayım ve Değeri, Türk Dili, 16 İlk Teşrin 1935

İbrahim Fazı Pelin, Bir Yurtta Nüfus Kıtlığından Büyük Kıtlık Olamaz! Cumhuriyet Gazetesi, 19 Birinci Teşrin 1935

Kazım Nami Duru, Nüfus Sayımına Dair, Cumhuriyet Gazetesi, 3 Birinciteşrin 1935

Kazım İsmail Gürkan, Sağlık Bakımından Nüfus Sayımının Faydaları, Anadolu Gazetesi, 3 Birinciteşrin 1935

M.Şekib Tunç, Nüfus Sayımınıa Dair; Sayım Kalkınma Çağına Girdiğimizi Gösterir, Cumhuriyet Gazetesi, 18 Birinciteşrin 1935

Mehmet Ali Özeken, Türkiye'de İstatistik İşleri ve 1935 Nüfus Sayımı, Türk Dili, 11 İlk Teşrin 1935

Muharrem Feyzi Togay, Nüfus Sayımının Politika Bakımından Önemi, Cumhuriyet Gazetesi, 20 Birinciteşrin 1935

Mümtaz Faik, sayımın Faydaları, Türk Dili, 17 İlk Teşrin 1935

Namık Z. Kaç Kişiyiz, Türk Dili, 15 İlk Teşrin 1935

Necip Ali Küçükağa, İstatistik ve Nüfus Sayımı, Anadolu Gazetesi, 17 Birinciteşrin 1935

Nuray Özdemir Tiryaki, Cumhuriyetin İlk Yılarında Nüfusu Artırmaya Yönelik Uygulamalar,https://atam.gov.tr/e-yayin/10-uluslararasi-ataturk-kongresi-bildiriler-cilt-ii/

Ömer Celal Sarç, Yeni Nüfus Sayımımız, Ulus Gazetesi, 2 İlk Teşrin 1935

Ömer Celal Sarç, Yeni Nüfus Sayımımız, Anadolu Gazetesi, 2 Birinciteşrin 1935

Sadi Ertem, Nüfus Politikası, Türk Dili Gazetesi, 12 İlk Teşrin 1935

Server İskit, Nüfusun ve Nüfus sayımının Önemlikleri, Anadolu Gazetesi, 6 Birinciteşrin 1935

Süheyb Derbil, Nüfus Sayımına Dair; Bu Yıl Sayımla Ulusal Bir Yoklama Yapacağız, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Birinciteşrin 1935

Son Sekiz Yılın Nüfus Hareketi, Anadolu Gazetesi, 8 Birincikanun 1935

Y. Kemal Tengirşek, 935 Nüfus Sayımı, Ulus Gazetesi, 7 İlk Teşrin 1935

Yadigaroğlu, H. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında Uygulanan Nüfus Politikaları ve Demografik Değişim Süreci. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 354- 380.https: // doi. org/ 10. 33692/ avrasyad.1357403

Yunus Nadi, Nüfus Sayımının Önemi Hakkında Birkaç Söz, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Birinciteşrin 1935

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Katılım Finans Muhasebe Standardı-1 ile Faizsiz Finans Muhasebe Standardı-1 Arasındaki Farklılıklara Bir Bakış ve İçerik Analizi ile Değerlendirme

A Look At The Differences Between Participation Finance Accounting Standard-1 and Interest-Free Finance Accounting Standard-1 and Evaluation with Content Analysis*

Muhammet Mustafa KISAKÜREK
Prof. Dr., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
mkisakurek@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2351-4314

Ayşe Zeynep KARCI
Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı
zeynepkarci1@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4063-1857

Öz: İnsanların farklı hassasiyetlerinden dolayı tasarruflarını ekonomiye kazandırmak amacıyla faizsiz bankacılık sistemine olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Faizsiz finans kuruluşları, temelde kâr-zarar ortaklığına dayanan, İslamî kuralları esas alan ve yatırımcılara alternatif finansman sağlayan finans kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların başında katılım bankaları gelmektedir. Katılım bankaları, Türk Ticaret Kanunu ve Bankacılık Kanunu'na göre, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) düzenlemeleri ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan Türkiye Muhasebe Standartları'na (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na (TFRS) uymak zorundadır. Katılım bankalarının faizsiz finansın temel ilkelerine uygun bir şekilde raporlama yapmaları gerekmektedir. Oluşan bu ihtiyaç sonucunda KGK, birçok İslam ülkesinde faizsiz finans sektörünü düzenleyen standartları esas alarak, Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarını (FFMS) yayınlanmıştır. Bu standart seti, 1 adet kavramsal çerçeve ve 27 adet muhasebe standardından oluşmaktadır. KGK 29 Aralık 2023'te FFMS-1'i revize Katılım Finans Muhasebe Standardı-1 (KFMS-1)'i yayınlamıştır. KFMS-1'de faizsiz bankacılık işlemlerine bireysel emeklilik ve sigortacılık işlemleri de eklenmiştir. Bu çalışmada, FFMS-1 ve KFMES-1 incelenmiş, bu standartlar arasında mukayese yapılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca farklılıkların belirlenmesi amacıyla kelime bulutu ve kelime kombinasyonu analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faizsiz finans, faizsiz bankacılık, bireysel emeklilik, sigortacılık.

Abstract: The increasing need for an interest-free banking system has become evident due to the diverse sensitivities of individuals regarding the integration of their savings into the economy. Interest-free financial institutions primarily operate on the basis of profit-loss sharing, adhering to Islamic principles, and providing alternative financing options to investors. The leading entities in this sector are participation banks. According to the Turkish Commercial Code and the Banking Law, participation banks must comply with the regulations of the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) and the Turkish Accounting Standards (TAS) and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) issued by the Public Oversight Accounting and Auditing

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:12.07.2024 *Kabul Tarihi:23.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*

Atıf: Kısakürek M.M. & Karcı, A.Z. (2025). Katılım finans muhasebe standardı-1 ile faizsiz finans muhasebe standardı-1 arasındaki farklılıklara bir bakış ve içerik analizi ile değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 469-490. Doi: 10.33437/ksusbd.1515184

Standards Authority (KGK). Participation banks are required to report in accordance with the fundamental principles of interest-free finance. Consequently, KGK has issued the Interest-Free Finance Accounting Standards (IFFAS), which are based on the standards regulating the interest-free finance sector in many Islamic countries. This set includes a conceptual framework and 27 accounting standards. On December 29, 2023, KGK revised and published the Participation Finance Accounting Standard-1 (PFAS-1), incorporating individual retirement and insurance transactions into interest-free banking processes. This study examines IFFAS-1 and PFAS-1, comparing these standards to highlight similarities and differences. Additionally, a word cloud and word combination analysis were conducted to identify distinctions.

Keywords: Interest-free finance, interest-free banking, private pension, insurance.

GİRİŞ

Gelişen ekonomi, dijitalleşme ve finansal piyasalar sonucunda ülkeler arası ekonomik ilişkiler artmıştır. Bu durum insanların tüketim alışkanlıklarını çeşitlendirerek değiştirmiş, işletmelerin de lojistik maliyetlerini düşürmek amacıyla pazara daha yakın bölgelerde üretim yapma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Finansal sistemin globalleşmesi sonucunda, para ve sermaye hareketleri yoğunlaşarak çeşitli finansman enstrümanlar kullanılmaya başlanılmıştır. Hem tüketiciler açısından hem de üreticiler açısından bu yeni durumla ilgili daha çok finans kaynağına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu noktada hem tasarruf sahiplerinin tasarrufunu değerlendirebilmek hem de tüketicilerin ve üreticilerin ihtiyaç duyduğu finansman ihtiyacına karşılık bir alternatif olarak "faizsiz bankacılık sistemi" ortaya çıkmıştır. Bu nedenle finansal sistemin dışında kalan kesimin finansal sisteme dahil edilebilmesi için İslamî inançlara uygun finansman modelleri geliştirilmiştir. Böylece finansman ihtiyacı olan işletmelere yeni enstrümanlar sunma imkânı doğmuştur. Katılım bankacılığı modelinde faaliyet gösteren kurumlar, kendi prensiplerine ters düşmemek koşuluyla, klasik bankaların yaptıkları hemen hemen tüm işlemleri farklı yöntemlerle ve faizsiz finansman esasları çerçevesinde yapan kuruluşlardır. Temel amaçları ise; faiz hassasiyeti olan kesimlerin yastık altında kalan atıl sermayelerini, milli ekonomiye kazandırabilmektir (Özulucan ve Deran, 2001: 85). Böylece bir taraftan finans sektörüne kanalize edilen sermaye miktarının daha da genişletilmesi ve zenginleştirilmesi, diğer taraftan sermayeye daha kolay, daha ucuz maliyetle ve farklı finansal enstrümanlarla ulaşılması hedeflenmiştir.

Faizsiz finans sistemi temelini İslam Hukuku'ndan almaktadır. Kur'an, sermayenin ve emeğin ücretlendirilmesinde ve gelirin dağılımında sosyal adaletin sağlanabilmesi amacıyla faizi yasaklamıştır (Özdemir, 2010: 62-63; Taşkın, 2021: 81). Dini hassasiyeti olanların tercihleri, faizsiz finans sektörünün büyümesine, faizsiz finans kuruluşlarının (FFK) yaygınlaşmasına, geleneksel finansal yatırım araçları ve sözleşmelerin İslamî kurallara uygun türevlerinin oluşmasına katkı sağlamıştır (Kaya ve Utku, 2021: 694).

Türkiye'de faizsiz finans kuruluşlarının çatısı altında bulunan faizsiz bankacılık sistemi, katılım bankaları adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Katılım bankaları, ekonomik ihtiyaçlar sonucu oluşan, fon toplama ve fon kullanma yönü ile faaliyetlerini katılımcılarla birlikte yürüten, faiz temeline dayanmayan finansal kuruluş çeşididir (Gökçen ve Gönen, 2017: 62).

Türkiye'de faizsiz finans kuruluşları Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu mevzuatına tabi oldukları için TMS ve TFRS'ye göre finansal raporlarını yayınlamaktadırlar (Kaya ve Utku, 2021: 332). Katılım bankaları fon toplama ve kullandırma gibi faaliyetlerini kâra veya zarara katılma esasına dayandırmıştır. Katılım bankaları, mali tabloların düzenlenmesinde ve finansal işlemlerin muhasebeleştirmesinde diğer bankalardan ayrışmaktadır. Bu ayrışma ile birlikte katılım bankalarının faizsiz finans ilkelerine ve faaliyet esaslarına uygun bir şekilde muhasebe ve raporlama işlemlerini yapma zorunlulukları ortaya çıkmıştır (Kartal ve Ay, 2019: 80). Bundan dolayı KGK 2019 yılında, faizsiz finans alanında yayımlanan uluslararası standartların ülkemizde de uygulanabilmesi için Faizsiz Finans Muhasebe Standartları'nı (FFMS) yayınlamıştır. KGK faizsiz bankacılık işlemlerinin kapsamını daha da genişletmek amacıyla daha önce yayınladığı FFMS-1'i revize ederek KFMS-1 Standardını yayınlamıştır. Bu yeni standartla faizsiz finans sistemi içerisinde faizsiz bankacılığın yanı sıra bireysel emeklilik ve sigortacılık işlemleri de tanımlanmıştır. Bu çalışmada, KGK tarafından yayınlanan FFMS ile KFMS

karşılaştırılarak, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca farklılıkların daha belirgin bir biçimde takip edilebilmesi amacıyla kelime bulutu analizi yapılmıştır.

KATILIM BANKALARI, KATILIM BANKALARININ AMACI VE TARİHÇESİ

Katılım bankaları, mali sektörde faaliyet gösteren, kullanıcılarına bankacılık hizmetleri sunan ve reel ekonomiyi finanse eden kuruluşlardan bir tanesidir. Katılım bankaları, tasarruf sahiplerinden elde ettikleri fonları, faizsiz finansman prensiplerine uygun olarak ekonomi içerisinde değerlendirirler. Oluşan kâr ya da zararı ise tasarruf sahipleri ile paylaşırlar. (TKBB, 2024). Başka bir ifadeyle, Katılım bankacılığı, "faize dayalı herhangi bir bankacılık işlemini yapmama temel ilkesi" ile ortaya konulan ya da "faizsiz bankacılık esasını" şiar edinerek geleneksel bankaların yaptığı çoğu bankacılık işlemini (sermaye piyasası işlemleri, finansal kiralama, sigortacılık, takas gibi) "kâr-zarar ortaklığı" prensibiyle yapma amacı ile ekonomiye kazandırılmış bir bankacılık modelidir (Özulucan ve Özdemir, 2010: 7). Bu nedenle günümüzde katılım bankacılığının birincil derecede önem arz eden amacı, "faiz hassasiyeti olan bireylere ait tasarrufları finans sektörüne/milli ekonomiye kazandırmak, ürün (finansal enstrümanların ya da portföy) çeşitliliğini artırabilmek ve mevcut ürünlerin kullanım alanlarını genişleterek sektör içindeki fon toplama ve fon kullandırma açısından hak ettiği konuma gelebilmektir (Temel ve Demir, 2023: 48,50).

Tablo 1. *Türkiye'de katılım bankacılığının tarihçesi*

Kuruluş Yılı	**Katılım Bankasının Adı**
1983	Özel Finans Kurumları
1985	Albaraka Türk, Faisal Finans
1989	Kuveyt Türk
1991	Anadolu Özel Finans Kurumu
2005	Türkiye Finans Katılım Bankası
2015	Ziraat Katılım Bankası
2016	Vakıf Katılım Bankası
2019	Emlak Katılım Bankası
2023	Dünya Katılım Bankası T.O.M. Katılım Bankası (dijital banka) kuruldu. Hayat Finans Katılım Bankası (dijital banka) kuruldu.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü gibi 2024 yılı itibarıyla Türkiye'de 9 adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. 2005'ten itibaren özel finans kurumlarının adı katılım bankası olarak değiştirilmiştir.

FAİZSİZ FİNANS MUHASEBE STANDARTLARI

KGK, faizsiz finans alanında yayımlanan uluslararası standartların ülkemizde uygulanabilmesi için 2019 yılında Faizsiz Finans Muhasebe Standartları'nı (FFMS) yayınlamıştır. Bu standart seti 1 adet kavramsal çerçeve ve 27 adet muhasebe standardından oluşmaktadır. Standartların isimleri aşağıda sıralanmıştır:

FFMS 1-Katılım Bankaları ve Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Tablolarında Genel Sunum ve Açıklama

FFMS 3-Mudârebe Finansmanı

FFMS 4-Müşâreke Finansmanı

FFMS 7-Selem ve Alt Selem

FFMS 8-İcâre ve İcâre Müntehiye Bittemlîk

FFMS 10-İstisnâ ve Alt İstisnâ

FFMS 14-Yatırım Fonları

FFMS 16-Yabancı Para İşlemleri ve Yurtdışındaki İşletmeler

FFMS 21-Varlıkların Transferine İlişkin Açıklamalar

FFMS 23-Konsolidasyon

FFMS 24-İştiraklerdeki Yatırımlar

FFMS 26-Gayrimenkul Yatırımları

FFMS 27-Yatırım Hesapları

FFMS 28-Murâbaha ve Diğer Vadeli Satışlar

FFMS 30-Değer Düşüklüğü, Kredi Zararları ve Ekonomik Açıdan Dezavantajlı Taahhütler

FFMS 31-Yatırım Vekâleti (EI-Vekâle Bi'l İstithmar)

FFMS 32- İcare

FFMS 33-Sukuk, Pay ve Benzeri Araçlara Yapılan Yatırımlar

FFMS 34-Sukuk Sahipleri İçin Finansal Raporlama

FFMS 35-Risk Yedekleri

FFMS 36- Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarının İlk Kez Uygulanması

FFMS 37- Vakıflar İçin Finansal Raporlama

FFMS 38- Vaat, Opsiyon ve Korunma

KFMS 39- Zekâta İlişkin Finansal Raporlama

KFMS 40- Katılım Finans Pencere Modeline İlişkin Finansal Raporlama

KFMS 41- Ara Dönem Finansal Raporlama

FFMS T1- Katılım Esaslı Faaliyet Gösteren Sigorta ve Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Tablolarında Genel Sunum ve Açıklama

FAİZSİZ FİNANS MUHASEBE STANDARTLARI VE KATILIM FİNANS MUHASEBE STANDARTLARININ MUKAYESESİ

Temel Bilgiler Açısından İçerik Mukayesesi

Tablo 2. *Temel bilgiler açısından içerik mukayesesi*

	FFMS-1	**KFMS-1**
Bölüm Sayısı	8 bölümden oluşmaktadır	3 bölümden oluşmaktadır.
Standardın Adı	Katılım Bankaları ve Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Tablolarında Genel Sunum ve Açıklama	Finansal Tablolarda Genel Sunum ve Açıklamalar
Yürürlük Tarihi	• 01.01.2020 ve sonrası hesap dönemlerini kapsamaktadır.	• 01.01.2024 ve sonrası hesap dönemlerini kapsamaktadır.
Kapsamı	Katılım bankaları	• Katılım bankaları ve diğer faizsiz işlem yapan finans kuruluşları
Standardın Amacı	Bulunmaktadır.	• Bulunmamaktadır.
Varlık, Yükümlülük, Nakit ve Nakit Benzerleri, Kontrol, Gelir, Gider, Tarihi	Bulunmaktadır.	• Bulunmamaktadır.

Maliyet, Katılım Finans Kuruluşları, Ortaklara Ait Özkaynaklar, Özkaynak Benzeri, Özel Amaçlı İşletme, Sukuk, Zekât Gibi Kavramların Tanımları		

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

FFMS-1; standardın kapsamı, genel hükümler, finansal tablolardaki genel açıklamalar, tablolardaki sunum ve açıklamalar, muhasebe politikalarındaki değişikliklerin uygulanması, önceki dönemin finansal tablolarındaki hataların düzeltilmesi ve yürürlük tarihi olmak üzere 8 alt başlıktan oluşmaktadır. Standardın eklerinde ise finansal tabloların hazırlanış şekli ile ilgili örnekler verilmiştir. KGK standartta, faizsiz finans kuruluşlarının yayınlama zorunluluğu olan finansal tabloların içerikleri hakkında ve finansal tablolar hazırlanırken uyulması gereken birtakım hususlar hakkında bilgiler vermiştir. Bu kapsamda, muhasebe politikalarındaki değişikliklerin uygulanması, muhasebe tahminleri ve önceki dönem finansal tablolardaki hataların düzeltilmesi konularına da açıklık getirmiştir. Ayrıca, kullanılan para biriminin, olağandışı kısıtlamaların, fıkhi hükümlerin yasakladığı kazanç ve harcamaların, varlıklara ilişkin risk yoğunlaşmalarının, şarta bağlı olayların, bloke hesapların, ilişkili taraflarla işlemlere ilişkin açıklamaların finansal tablolarda nasıl görüneceği hususunda bilgiler verilerek açıklamalar yapılmıştır. Tablolardaki sunum ve açıklama başlığı altında ise finansal durum tablosu, gelir tablosu, nakit akış tablosu, ortaklara ait öz kaynak değişim tablosu, kısıtlanmış yatırımlar değişim tablosu, zekât ve sadaka fonunun kaynaklarının kullanımı tablosu, karz fonunun kaynakları ve kullanımı tablosu gibi mali tabloların oluşturulmasıyla ilgili karşılaşılabilecek konular hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

KFMS-1 üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yer alan hükümler genel niteliktedir. İkinci bölümde yer alan hükümler ise sadece katılım bankaları ve benzeri katılım finans kuruluşlarına uygulanmaktadır. Birinci bölümde standardın anlaşılması amacıyla kavramların tanımlarına yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde katılım finans kurumları için tam bir finansal tablolar seti oluşturulmuştur. Bu tablolar; finansal durum tablosu, gelir ve diğer kapsamlı gelir tablosu, finansal raporlama dönemine ilişkin ortaklara ait özkaynak değişim tablosu, finansal raporlama dönemine ilişkin nakit akış tablosu, finansal raporlama dönemine ilişkin yönetilen bilanço dışı varlıklara ait değişim tablosu ve önemli muhasebe politikaları ve diğer açıklamaları içeren dipnotlardır. Üçüncü bölümde de KFMS-1'de yapılan değişikliklerin diğer KFMS'lere yansımalarına yer verilmiştir.

KGK, FFMS-1 No.lu standardın hem ismini hem de içeriğini değiştirerek 29.12.2023 tarihinde revize etmiştir.

KGK, 21.05.2019'da Faizsiz Finans Muhasebe Standardı-1 (FFMS-1) "Katılım Bankaları ve Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Tablolarında Genel Sunum ve Açıklama" adlı bir standart yayınlamıştır. Bu standart 29 Aralık 2023'te revize edilerek Katılım Finans Muhasebe Standartları-1 (KFMS-1) "Finansal Tablolarda Genel Sunum ve Açıklamalar" adını almıştır. Böylece FFMS-1 No.lu standardın ismi değişmiştir.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında revize edilmeden önceki haline FFMS-1, revize edildikten sonraki haline ise KFMS-1 denilmiştir.

Yürürlük tarihi açısından bakıldığında; FFMS-1 01.01.2020 ve sonrası hesap dönemlerini kapsarken, KFMS-1 01.01.2024 ve sonrası hesap dönemlerini kapsamaktadır.

FFMS-1 faizsiz finans kuruluşlarını sadece katılım bankaları adı altında değerlendirmiştir. KFMS-1 ise özel finans kuruluşları başlığı altında katılım bankaları bölümlerden ilki tüm kuruluşlar için geçerliyken ikincisi sadece katılım bankaları ve benzeri faizsiz işlem yapan finans kuruluşlarının da uyması gereken standartları içermektedir. Böylece KFMS-1 özel finans kuruluşları başlığı altında faizsiz işlem yapan finans kuruluşlarını katılım bankaları ve diğer faizsiz işlem yapan finans kuruluşları olmak üzere 2 başlık altında incelemiştir.

FFMS-1'de standardın amacı belirtilmemişken KFMS-1'de standardın amacı belirtilmiştir. KFMS-1'in amacı; finansal tabloların sunumu ile ilgili genel hükümleri ve finansal tabloların yapısı ile ilgili asgari hükümleri belirlemeyi, gerçeğe uygun sunumun sağlanmasını ve kuruluşun finansal tablolarının önceki dönemlere ait finansal tablolar ile ve diğer kuruluşların finansal tabloları ile karşılaştırılabilir olmasını hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda finansal tabloların karşılaştırılabilir olmasını kolaylaştıracak mali tabloların yapısına dair tavsiyeler sunmuştur.

KFMS-1 kapsam olarak daha geniştir. FFMS-1 hukuki yapısı, kurulduğu ülke ya da ölçeğinden bağımsız tüm katılım bankaları için geçerliyken; KMSF-1 katılım bankalarının yanı sıra vakıf kuruluşları, katılım finans toplu yatırım programları, katılım sigortacılık şirketleri ve bu kuruluşlara ait özel amaçlı işletmeler için geçerlidir. KMSF-1 katılım finans esas ve standartlarıyla uyumlu ürün ve hizmet için bilgi sunmak isteyen tüm kuruluşlara ve işletmelere uygulanacak biçimde kurgulanmıştır.

Bir diğer farklılık ise, KFMS-1'de varlık, yükümlülük, nakit ve nakit benzerleri, kontrol, gelir, gider, tarihi maliyet, katılım finans kuruluşları, ortaklara ait özkaynaklar, özkaynak benzeri, özel amaçlı işletme, sukuk, zekât gibi birtakım kavramların tanımına yer verilmiştir. Bu tanımlara aşağıda değinilmiştir (www.kgk.gov.tr, 2024):

Varlık: Geçmişte gerçekleşen bir işlem, olay ya da durumun sonucu olarak ortaya çıkan; işletmenin mülkiyetinde bulunan, üzerinde denetim yetkisi olan ve gelecekte ekonomik fayda sağlaması beklenen bir ekonomik değerdir.

Nakit ve Nakit Benzerleri: Kuruluşun banka veya benzeri finansal kurumlarda, talep ettiğinde tamamını çekebileceği yerli ya da yabancı para cinsinden bulunan mevduatlarını kapsar. Kıymetli madenler (örneğin altın, gümüş, pırlanta) bu kapsama dahil değildir.

Kontrol: Kuruluş, bir varlıktan veya işletme mülkiyetinden kaynaklanan tüm risklere ve getirilere önemli ölçüde sahip olduğunda ve aşağıdaki her iki şartı da uygun bir şekilde sağladığında ilgili varlığı ya da işletmeyi kontrol etmektedir:

i. İlgili varlıktan veya işletme ile olan ilişkisinden ötürü değişken getirilere doğrudan maruz kalması (negatif getiri olduğunda) ya da bu getirilerde hak sahipliğinin bulunması. (Pozitif getiri olduğunda),

ii. Bu getirileri ilgili varlık veya işletme üzerinde bulunan gücü ile etkileyebilme imkânının olması.

Gider (Zarar Dâhil): Mali tabloların kapsadığı dönemde, ortakların yaptıkları yatırımlar (ya da ortaklara yapılan dağıtımlar) veya özkaynak benzeri sahiplerinin çektiği (veya yatırdığı) tutarlar hariç, varlıklarda oluşan brüt azalışlar ya da yükümlülüklerde oluşan brüt artışlar veyahut ikisinin birleşimine gider denir.

Tarihi Maliyet: Bir varlığın satın alma fiyatı ya da elde etme maliyeti ile kuruluşun katlandığı diğer tüm giderlerin (gümrük ve diğer satın alma vergileri; satın alma, taşıma ve yükleme ücreti; sigorta giderleri ve varlık ile doğrudan ilgisi bulunan diğer giderler) toplamından oluşur.

Gelir:

i. Taahhüt edilen mal ya da hizmetlerin, kuruluşun bu mal ya da hizmetler karşılığında hak elde etmeyi beklediği bedeli yansıtan bir miktarda müşteriye devri,

ii. Mali tablolarının kapsadığı dönemde kuruluşun; alım-satım, yatırım, hizmet sunumu ve yönetilen bilanço dışı varlıklara ait yatırım yönetimi gibi diğer kâr amaçlı faaliyetleri neticesinde varlıklarda oluşan brüt artışlar ya da yükümlülüklerde oluşan brüt azalışlar veyahut her ikisinin bir birleşimidir.

Katılım Finans Kuruluşları (Kuruluşlar veya KFK'ler): Katılım finans esas ve standartları uyarınca sermaye piyasası, bankacılık, sigortacılık vb. faaliyetleri gerçekleştiren ve katılım finans esas ve standartları uyarınca ürün ve hizmet sunan geleneksel finans kuruluşlarının bireysel raporlama yapan şubelerini, bölümlerini ve bu kuruşlarla alakalı özel amaçlı işletmeleri (ÖAİ) de kapsayan finans kuruluşlarıdır.

Yükümlülük: Kuruluşa karşı hukuki olarak ileri sürülebilen ve kuruluştan ekonomik kaynakların çıkışı ile sonuçlanan, özkaynak benzeri haricindeki mevcut (hukuki ya da zımni) mükellefiyetlerdir. Yükümlüğünün kaynağını geçmişte gerçekleşen bir işlem, olay ya da koşul oluşturur. Ekonomik olarak dezavantajı bulunmadığı sürece geleceğe ait bir taahhüt, mevcut bir yükümlülük olarak dikkate alınamaz.

Ortaklara Ait Özkaynaklar: Kuruluşun yükümlülükleri ile özkaynak benzeri çıkarıldıktan sonra ortakların varlıklar üzerindeki haklarını ifade eder.

Özkaynak Benzeri: Kuruluş tarafından kâr paylaşımı ya da katılım esasına göre yatırım amacı ile alınan fonları temsil eden mali tablonun bir unsurudur. Özkaynak benzeri:

i. Özkaynağın temel özelliklerinin tümüne sahiptir. Zararın oluşması durumunda (ihmal, kusur ya da sözleşme şartlarının ihlali kanıtlanmadıkça) kuruluş, kaybedilmiş fonları fon sağlayıcılara iade etmekle yükümlü değildir. Fon sağlayıcılar, dayanak varlıkları ya da işletmelerde kalan hakları paylaşırlar,

ii. Bazı yükümlülüklerin özelliklerini taşırlar. Vadesi veya itfa/tasfiye gibi bir satım opsiyonu bulunur,

iii. Bazı spesifik özellikleri barındırmaktadır. Fon sağlayıcıların hakları, kuruluşun tümü üzerinde değil, sadece dayanak varlıklar ya da işletme ile sınırlıdır. Buna ek olarak, fon sağlayıcılar sadece ortaklara ait özkaynaklar ile ilişkilendirilen belirli haklara sahip değillerdir.

Katılım Finans Esas ve Standartları: Uygun olması durumunda aşağıdaki hiyerarşide tanımlanan "esas ve standartları" içermektedir:

i. Katılım finansa ait esas ve standartlar,

ii. İlgili ülkedeki düzenleyici kurumlarca yayımlanan düzenlemeler,

iii. Mevcut olması durumunda Merkezi Katılım Finans Danışma Kurulu kararları,

iv. KGK'nin yayımladığı, katılım finans esas ve standartlarını barındıran ilgili KFMS hükümleri,

v. Kuruluşun danışma komitesinin verdiği onaylar ve aldığı kararlar.

Özel Amaçlı İşletme (ÖAİ): Dar kapsamda, belirli ve geçici finansal hedeflere ulaşabilmek için oluşturulmuş tüzel bir kişiliktir.

Sukuk: Sukukun değeri tahsil edildikten, katılım kapandıktan ve sukukun ihraç edilme amacı ile toplanan fonlar kullanıldıktan sonra maddi varlıkların, hizmetlerin ve kullanım haklarının ya da belli projelerin ve özel yatırım faaliyetlerinin sahipliğine ait bölünmemiş payları temsil eden eşit değere sahip sertifikalardır.

Zekât: Cari yılda belirli seviyede varlığa sahip olunması durumunda belirli kişilere ödenebilen bir hak veya yükümlülüktür. Bir Müslümanın dini sorumluluğunu oluşturmaktadır. Farklı kuruluşlardaki hukuki ortama bağlı olarak, kuruluşça ödenmesi gerekebilir ya da paydaşların kişisel mükellefiyetleri olabilir.

Tablo 3. *Finansal tablo seti*

ST. NO.:	FFMS-1	ST. NO.:	KFMS-1
1.	Finansal Durum Tablosu	1.	Finansal Durum Tablosu
2.	Gelir Tablosu	2.	Gelir ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu (ya da Gelir Tablosu ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu)
3.	Nakit Akış Tablosu	5.	Nakit Akış Tablosu
4.	Ortaklara Ait Özkaynak Değişim Tablosu veya Dağıtılmamış Kârlar Tablosu	4.	Ortaklara Ait Özkaynak Değişim Tablosu

5.	Kısıtlanmış Yatırımlar Değişim Tablosu		Karşılığı yok.
6.	Zekât ve Sadaka Fonunun Kaynakları ve Kullanımları Tablosu (Katılım Bankası Zekâtı Toplama ve Dağıtma Sorumluluğunu Yüklendiğinde)	7.	Önemli Muhasebe Politikaları ve Diğer Açıklamaları İçeren Dipnotlar
7.	Karz Fonunun Kaynakları ve Kullanımları Tablosu	7.	Önemli Muhasebe Politikaları ve Diğer Açıklamaları İçeren Dipnotlar
8.	Finansal Tablo Dipnotları	7.	Önemli Muhasebe Politikaları ve Diğer Açıklamaları İçeren Dipnotlar
9.	Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Raporlamasına İlişkin Kavramsal Çerçeve'de Belirtildiği Şekilde Finansal Tablo Kullanıcılarının İhtiyaç Duyduğu Bilgilerin Sağlanmasına Yardımcı Olacak Her Türlü Tablo, Rapor ve Diğer Veriler. (Paragraf 2)		Karşılığı yok.
	Karşılığı yok.	3.	Özkaynak Benzeriyle İlgili Gelir ve Dağıtım Tablosu (Uygulanabilir Olduğu Durumda)
	Karşılığı yok.	6.	Yönetilen Bilanço Dışı Varlıklara Ait Değişim Tablosu

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'ün numaralandırılmasında ilgili standartlardaki sıralamalar esas alınmıştır. Daha iyi anlaşılabilmesi için aynı finansal tablolar yan yana getirilmiştir. Diğer standartta olmayan mali tabloların yan satırı boş bırakılmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde katılım bankaları, KMSF-1'de tek bir gelir ve diğer kapsamlı gelir tablosu ya da iki ayrı tablo şeklinde gelir tablosu ve diğer kapsamlı gelir tablosu sunabilmektedir. FFMS-1'de ise sadece gelir tablosu sunulabilmekteydi. FFMS-1'de bulunan zekât ve sadaka fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu ile karz fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu KFMS-1'de bulunmamaktadır. KFMS-1'de bu tabloların uygulama biçimleri finansal tablolarda ayrı bir dipnot şeklinde açıklanmaktadır. Bu dipnot, zekât ve sadaka fonunun kaynaklarının ve kullanımlarının kapsadığı dönemi açıklamaktadır. FFMS-1'de bulunan kısıtlanmış yatırımlar değişim tablosu KFMS-1'de bulunmamaktadır. KFMS-1'de bulunan özkaynak benzeriyle ilgili gelir ve dağıtım tablosu, ortaklara ait özkaynak değişim tablosu ve yönetilen bilanço dışı varlıklara ait değişim tablosu ise FFMS-1'de bulunmamaktadır. FFMS-1'de kavramsal çerçevede belirtilen açıklamalara sadık kalarak mali tablo kullanıcılarının ihtiyaç duyabileceği bilgilerin sağlanmasına yardımcı olabilecek her türlü tablo, rapor ve diğer verilere yer verilirken, KFMS-1'de böyle bir şey mevcut değildir. KFMS-1'de tablo sayısı azaltılarak katılım bankaları mali külfetten kurtarılmış olabilir.

Tablo 4. *FFMS-1 ve KFMS-1'in mukayesesi*

		FFMS-1	**KFMS-1**
1	**Doğru ve Gerçeğe Uygun Sunum İlkesi**	Tanımına ve • Uyumluluk beyanına aykırı durumlarda yapılması gerekenlere yer verilmemiştir.	Tanımına ve • Uyumluluk beyanına aykırı durumlarda yapılması gerekenlere yer verilmiştir.

2	**Muhasebe Politikaları**	• Tanımına, açıklanması gereken muhasebe politikalarına, muhasebe politikalarındaki değişikliklere yer verilmiştir. • Muhasebe politikalarının uygun olmadığı durumlara yer verilmemiştir.	• Tanımına, açıklanması gereken muhasebe politikalarına, muhasebe politikalarındaki değişikliklere yer verilmiştir. • Muhasebe politikalarının uygun olmadığı durumlara yer verilmiştir.
3	**Muhasebe Tahmini**	Tanımına yer verilmemiştir.	Tanımına yer verilmiştir.
4	**Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar**	Tanımına yer verilmemiştir. • Olayların sonuçlarının katılım bankası üzerindeki finansal etkisinin belirtilmesi istenmiştir.	Tanımına yer verilmiştir. • Olayları; düzeltme gerektiren olaylar ve düzeltme gerektirmeyen olaylar olarak ikiye ayırmıştır.
5	**Tam Set Finansal Tablo Hazırlanış Şekilleri**	Bulunmaktadır.	Bulunmamaktadır.
6	**Katılım Finans Ürünlerinin Tanımı**	Bulunmamaktadır.	Bulunmaktadır.
7	**Katılım Finans Ürünlerinin Tanımı**	Bulunmaktadır.	Bulunmamaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

KFMS-1'de doğru ve gerçeğe uygun sunum ilkesine yer verilmiştir. Gerçeğe uygun sunum ilkesi katılım bankalarının finansal tablolarını; kuruluşun finansal durumunu, finansal performansını ve nakit akışlarını doğru ve gerçeğe uygun bir şekilde hazırlamasını öngörürür. Diğer bir ifade ile doğru ve gerçeğe uygun sunum; varlık, yükümlülük, özkaynak benzeri, gelir ve giderin kavramsal çerçevede belirtilen ilke, esas ve tanımlara uygun olarak sunulmasıdır. Katılım bankalarının uyumluluk beyanında bulunabilmesi için KMFS-1'de belirtildiği şekilde finansal tablolarını hazırlaması gerekir. Katılım bankası yönetimi, KFMS-1'e göre hazırlanan finansal tablolarda kullanıcıların hatalı karar almasına neden olabilecek yanıltıcı bilgilerin olduğunu tespit etmesi durumunda; standardın ilgili hükmünü uygulamayabilir.

Muhasebe politikalarında ise; tanımı, açıklanması gereken muhasebe politikaları ve muhasebe politikalarındaki değişiklikler açısından bir farklılık görülmemiştir. Böyle olmakla birlikte KFMS-1'de FFMS-1'den farklı olarak muhasebe politikasının uygun olmadığı durumlardan söz edilmiştir. Buna göre bir muhasebe politikası; KFMS'lerle uyuşmuyorsa, katılım finansın esas ve standartlarına aykırıysa ve işlemin ekonomik niteliğini yansıtmıyor ise uygun olarak değerlendirilmemektedir. Uygun olmayan muhasebe politikasının uygulanması, muhasebe politikasının mali tablolarda açıklanması ya da mali tablolara açıklayıcı dipnotların eklenmesi yolu ile uygun hale getirilemez. (Paragraf 35 ve 36). KFMS-1'de muhasebe tahmini kavramının tanımına yer verilirken, FFMS-1'de tanımına yer verilmemiştir. KFMS-1'e göre muhasebe tahmini, finansal tablolarda bulunan ve kesin olarak ölçüm yöntemi bulunmayan bir kalem tutarının yaklaşık olarak belirlenmesidir. Muhasebe tahminleri genel olarak mesleki muhakemeye ve uzman bilgisine dayanmaktadır. Bir varlığın faydalı ömrünün ya da kalıntı değerinin yaklaşık olarak belirlenmesi muhasebe tahminine örnek olarak verilebilir (Paragraf 34). Muhasebe tahminindeki değişiklikler ve önceki dönem finansal tablolarındaki hataların düzeltilmesi bakımından incelendiğinde ise, her iki standart arasında bir farklılık bulunamamıştır.

KFMS-1 raporlama döneminden sonraki olayların tanımını yaparken, FFMS-1'de böyle bir tanımlama bulunmamaktadır. KFMS-1'ye göre raporlama döneminden sonraki olaylar, bilanço tarihi ile mali tabloların onaylandığı tarih arasında gerçekleşen olaylardaki ve koşullardaki değişikliklerdir. FFMS-1, raporlama döneminden sonraki önemli olayları ve bu olayların sonuçlarının katılım bankası üzerindeki finansal etkisini belirtilmesini istemiştir. KFMS-1 ise bu olayları düzeltme gerektiren olaylar ve düzeltme gerektirmeyen olaylar olarak ikiye ayırmış ve bunlar hakkında bilgi vermiştir. Buna göre raporlama döneminden sonraki düzeltme gerektiren olaylar, bilanço tarihinden sonra meydana gelen ve bilanço tarihi itibari ile bulunmakta olan durumları teyit eden olaylardır. Kuruluş, raporlama döneminden sonraki düzeltme gerektiren olayları mali tablolara yansıtmak için gereken düzeltmeleri yapar. Raporlama döneminden sonraki düzeltme gerektirmeyen olaylar ise, bilanço tarihinden sonra oluşan ve bilanço tarihi itibari ile mevcutta olmayan durumları teyit eden olaylardır. Kuruluş, raporlama döneminden sonraki düzeltme gerektirmeyen olayları göstermek amacıyla finansal tablolara almış olduğu tutarlar üzerinde herhangi bir düzeltmeye gitmez.

FFMS-1 tam set finansal tabloların örnek şablonlarına yer verirken, KFMS-1 buna yer vermemiştir.

FFMS-1 istisna, murâbaha, müşâreke, mudârebe, selem gibi katılım finans ürünlerinin tanımlarına yer verirken; KFMS-1'de bu tanımlara yer verilmemiştir.

FFMS-1'de Tanımlanan Katılım Bankası Ürünleri

İstisnâ: Alıcının ürünün özelliklerini ve fiyatını önceden belirleyerek bu ürünü üretmesi için satıcıyla yapılan sözleşmeye istisna sözleşmesi denir. İstisnâ sözleşmesi ile satış anında mevcutta olmayan bir ürünün satışı yapılmış olur. Bu sözleşme kapsamında bedel, vadeli olarak ödenebileceğinden normal satış işlemine de benzer niteliktedir. İstisna sözleşmesinde mevcut olmayan bir ürünün satışının yapılması durumu selem sözleşmesine benzemektedir. Ancak, İstisnâ sözleşmesinin bedeli selem gibi anlaşma tamamlandığı zaman ödenmez. Her ikisi de emek gerektiğinden dolayı, İstisnâ sözleşmesinin diğer bir özelliği ise, İcar'a (istihdama) benzemesidir.

Murâbaha: Ürünlerin maliyetine önceden belirlenmiş olan bir kâr marjının eklenerek satılmasıdır. Murâbaha satışının iki çeşidi vardır. İlkinde, katılım bankası, ürünleri satın alarak herhangi bir müşteriden satın alma taahhüdü almaksızın bu ürünleri satışa sunar. İkincisinde; katılım bankası, müşterilerce sipariş edilen bir ürünü üçüncü bir taraftan satın alarak söz konusu müşteriye ürünü satar.

Müşâreke: Katılım bankası ile katılım bankasının müşterileri arasında; yeni bir projeyi ya da mevcutta olan bir projeyi tamamlamak amacıyla yapılan ortaklıktır. Bu ortaklığın sermayesi eşit veya farklı oranlarda olabilir. Her bir tarafın sabit ya da azalan bir biçimde sermaye sahibi olması da mümkündür. Ayrıca kâr önceden anlaşıldığı şekilde ortaklar arasında pay edilir. Zarar söz konusu olduğunda, ödenmiş sermaye ölçüsünde paylaştırılır. Farklı bir biçimde uygulanmasına izin verilmemiştir.

Mudârebe: Taraflardan birinin sermaye, diğerinin ise emek ortaya koymasıyla oluşan kâr ortaklığıdır. Yatırım hesabı sahipleri (fon sağlayıcılar) ile katılım bankası arasında gerçekleşmektedir. Katılım bankası; yatırım hesabı sahiplerinin fonlarını kabul edeceğini bildirir. İki taraf arasında anlaşılan şekilde kârın paylaşılmasını ister. Bunun yanı sıra taraflar, kendilerine ait kusur, ihmal ya da sözleşmeye aykırı durumlar haricinde zararın oluşması durumunda ise bunun fon sağlayıcılar tarafından karşılanması gerektiğine ait isteğini bildirir. Bu durumlarda (kendisine ait kusur, ihmal ve sözleşmeye aykırı durumlar) meydana gelen zararları katılım bankası karşılar. Mudârebe sözleşmesi; kendi adına ya da yatırım hesabı sahipleri adına fon sağlayıcı olan katılım bankasıyla işletme sahipleri veyahut çiftçiler, tacirler vb. içerecek şekilde diğer esnaflar arasında gerçekleştirilebilmektedir. Spekülasyon olarak bilinen, alım ve satım işlemlerinde yüksek risk unsurunu barındıran işlemlerden farklıdır.

Standartta mudarebe sözleşmesinin tanımı yapılmış, kullanılan fonun içeriği de tanımlanmaya çalışılmıştır. Standartta olayın kendisi ve girişimde kullanılan fonun mahiyeti anlatılmıştır. Kullanılacak olan girişim sermayesinin katılım bakasının öz sermayeden sağlanması veya mudilerin getirdikleri fonlarla sağlanması konusunda açıklama yapılmaya çalışılmıştır.

Selem: Bir malın belirlenen koşullarda peşin ödeme ile ileri bir zamanda teslim alınmak üzere satın alınması ya da peşin ödeme ile ileri bir zamanda teslim edilmek üzere satılmasıdır.

Finansal Durum Tablosu Açısından Mukayese

Tablo 5. *Finansal durum tablosu açısından FFMS-1 ve KFMS-1'in mukayesesi*

		FFMS-1	**KFMS-1**
1	**Vadelerine Göre Sınıflandırma**	• Varlıklarda ve kaynaklarda kısa ve uzun vade ayrımı yapılmamıştır.	• Ülkedeki düzenleyici kurumlar zorunlu tutuyorlarsa veya ülkedeki uygulamalar o yönde ise kısa ve uzun vade ayrımı yapılabilir.
2	**Nakit Bakiyesi Ayrımı**	• Bulunmamaktadır.	• Eldeki nakit bakiyesi ve bankalardaki nakit bakiyesi şeklinde ayrıştırılmaktadır.
3	**Murâbaha, Selem, İstisnâ ve Diğer Alacaklar**	• Ticari alacak denilmiştir.	• Alacak denilmiştir.
4	**Zekât Yükümlülüğü**	• Hukuki ve isteğe bağlı yükümlülükler şeklinde ayrıştırılmaktadır.	• Böyle bir ayrıştırma bulunmamaktadır.
5	**Ödenecek Vergiler**	• Böyle bir ayrıştırma bulunmamaktadır.	• Cari ve ertelenmiş dönemler şeklinde ayrıştırılmıştır.
6	**İcare**	• Böyle bir ayrıştırma bulunmamaktadır.	• İcare ve icare müntehiye bittemlîk olarak ikiye ayrıştırılmıştır. • Kiraya verilen varlığın vade bitiminde mülkiyetinin devredilmesi durumunda icare alacakları, mülkiyetin devredilmemesi durumunda ise icare varlıkları olarak tasnif edilmiştir.
7	**İcare, Menkul Kıymet Yatırımları, Diğer İşletmelerdeki Yatırımlar, Kiralama Amaçlı Edinilen Varlıklar Kalemleri**	• Bulunmaktadır.	• Bulunmamaktadır.
8	**İştiraklerdeki ve Ortak Girişimlerdeki Yatırımlar, Sukuk, Pay ve Diğer Menkul Kıymetlere Yapılan Yatırımlar, Gelecekte Teslim Edilmek Üzere Edinilen Varlıklar, Kullanım Hakkı Varlığı, Maddi Olmayan Duran Varlıklar Kalemleri**	• Bulunmamaktadır.	• Bulunmaktadır.
9	**Cari Hesaplar, Tasarruf Hesapları, Diğer Katılım Bankalarının Hesapları, Selem Borçları, İstisnâ Borçları Kalemleri**	• Bulunmaktadır.	• Bulunmamaktadır.
10	**Diğer Taraflara Borçlar, Yükümlülük**	• Bulunmaktadır.	• Bulunmamaktadır.

	Türündeki Sukuk Kalemleri		

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, FFMS-1'de varlıklar ve yükümlülükler kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmamıştır. KFMS-1'de ise ülkedeki düzenleyici kurumlar zorunlu tutuyorsa ya da ülkedeki uygulamalara göre kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılabileceği ifade edilmiştir. Diğer bir ifade ile KFMS-1'de varlık ve yükümlülüklerin kısa ve uzun vade sınıflandırılmasında bir zorunluluk getirilmemiştir. KFMS-1, düzenleyici kurumların ve ülkedeki uygulamaların dikkate alınarak sınıflandırmanın yapılabileceğini öngörmüştür. KGK katılım bankalarının varlık ve yükümlülüklerinde kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırma yetkisini kendisinde tutmaktadır. Katılım bankalarının varlık ve yükümlülüklerini kısa ve uzun vadeli sınıflandırabilmeleri KGK'nin bunu zorunlu kılması durumunda mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

KFMS-1'de nakit bakiyesi, eldeki nakit bakiyesi ile bankalardaki nakit bakiyesi şeklinde ayrıştırılmasını isterken; FFMS-1 böyle bir ayrımı istememektedir. Bundan KFMS-1'in nakit bakiyesinin kasada mı başka bankalarda mı olduğunu ayrıntı olarak tablolarda gösterilmesini istediği anlaşılmaktadır.

KFMS-1'de Murâbaha, Selem, İstisnâ ve diğer alacaklar gibi ürünlere "ticari alacaklar" denilirken; FFMS-1'de bunlara sadece "alacaklar" denilmiştir. KFMS-1 bu tür alacakların ticari alacaklar kapsamında olduğunu belirtmiştir.

KFMS-1'de İcâre kavramı icare ve icare müntehiye bittemlîk olarak ikiye ayrıştırılmıştır. KFMS-1 kiraya verilen varlığın vade bitiminde mülkiyetinin devri durumunda "icare alacakları", mülkiyetin devredilmemesi durumunda da "icare varlıkları" olarak tasnif edilmesini belirtmiştir. FFMS-1'de böyle bir kavrama ve böyle bir ayrıma yer verilmemiştir. Bu konu FFMS-8'de detaylı olarak işlenmiştir. Bundan dolayı da FFMS-1'de yer verilmemiş olabilir. FFMS-8'de icare konusu detaylı olarak açıklanmasına rağmen, KFMS-1 finansal durum tablosunda bu kavram kullanıldığından dolayı kısaca açıklama ihtiyacı hissedilmiştir.

İştiraklerdeki ve ortak girişimlerdeki yatırımlar, sukuk, pay ve diğer menkul kıymetlere yapılan yatırımlar, gelecekte teslim edilmek üzere edinilen varlıklar, kullanım hakkı varlığı, maddi olmayan duran varlıklar kalemlerine KFMS-1'de yer verilmiştir. Bu kalemlere FFMS-1'de yer verilmemiştir. Menkul kıymet yatırımları, stoklar, diğer işletmelerdeki yatırımlar, kiralama amaçlı edinilen varlıklar kalemlerine FFMS-1'de yer verilmiş KFMS-1'de yer verilmemiştir.

Gayrimenkul yatırımları, mudârebe finansmanı, müşâreke finansmanı, önemli türleri ve ilgili birikmiş amortisman açıklamaları ile birlikte maddi duran varlıklar, önemli türleri ve açıklamaları ve diğer varlık kalemleri her iki standartta da bulunmaktadır.

Finansal durum tablosu ya da finansal tablo dipnotlarında açıklanması gereken yükümlülüklerin içeriğinde de birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Cari *hesaplar, tasarruf hesapları ve diğer hesaplar ile her bir hesap kategorisi için ayrı ayrı açıklama, diğer katılım bankalarının hesapları, selem borçları, istisnâ borçları* kalemleri FFMS-1'de bulunup KFMS-1'de bulunmamaktadır. Diğer taraflara borçlar, yükümlülük türündeki sukuk kalemleri ise KFMS-1'de bulunup FFMS-1'de bulunmamaktadır. KFMS-1 zekât yükümlülüğünü, hukuki ve isteğe bağlı yükümlülükler şeklinde ayrıştırırken; FFMS'-1 de böyle bir ayrıştırma yapılmamıştır. KFMS-1, ödenecek vergileri, cari ve ertelenmiş dönemler şeklinde ayrıştırırken, FFMS-1'de böyle bir ayrıştırma yapılmamıştır.

Tablo 5'te FFMS-1 ve KFMS-1 arasındaki farklılıklar topluca görülmektedir. FFMS-1 ile KFMS-1 arasındaki farklılığın temel nedeni KGK'nin Katılım Finans Muhasebe Standardının da Türkiye Muhasebe Standartlarına benzetilmeye çalışılmasıdır. Tablodan da anlaşılacağı gibi KGK finansal durum tablosunu sadeleştirmeye çalışmıştır. Böyle olmakla birlikte FFMS-1'e göre hazırlanan finansal durum tablosunda yapılan işlemlerle ilgili daha detaylı bilgi verildiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Gelir Tablosu Açısından Mukayese

Tablo 6. *Gelir Tablosu Açısından FFMS-1 ve KFMS-1'in Mukayesesi*

	FFMS-1	**KFMS-1**
Yayınlanması Gereken Gelir Tablosu Türü	• Sadece gelir tablosu yayınlanmaktadır.	• Sadece ya gelir tablosunu ya da diğer kapsamlı gelir tablosunu yayınlayabilir. veya • Her ikisi birden yayınlayabilecektir.
Ticari Kaynaklı Gelir ve Kazanç, İcâre Müntehiye Bittemlîk, Katılımcı Yatırımlar ve Sukuk, Pay ve Diğer Menkul Kıymetlere Yapılan Yatırımlar, Ticari Kaynaklı Karşılıklar ve Zararlar, Gerçeğe Uygun Değeri ile Gelir Tablosunda Gösterilen Yatırımlardan Elde Edilen Gelir ve Kazanç, Yönetilen Bilanço Dışı Varlıklardan Elde Edilen Gelir, İştiraklerden Elde Eden Gelir, Diğer Ücret, Komisyon ve İlgili Giderler, Özkaynak Benzeri Öncesi Net Kâr (Zarar), Özkaynak Benzeri Sahiplerinin Kârları (Zararları) Kalemleri	• Bulunmamaktadır.	• Bulunmaktadır.
Yatırımlardan Elde Edilen Hasılat ve Kazançlar, Yatırımlardan Kaynaklanan Gider ve Zararlar, Yatırımlardan Elde Edilen Kâr (Zarar), Mudârib Olarak Katılım Bankasının Payı Öncesi Kısıtlanmamış Yatırım Hesabı Sahiplerinin Yatırımlardan Kaynaklanan Kârdaki	• Bulunmaktadır.	• Bulunmamaktadır.

(Zarardaki) Payı, Katılım Bankasının Yatırımlardan Kaynaklanan Kârdaki (Zarardaki) Payı, Mudârib Olarak Katılım Bankasının Kısıtlanmamış Yatırım Kârındaki (Zararındaki) Payı, Mudârib Olarak Katılım Bankasının Kısıtlanmış Yatırım Kârlarındaki Payı, Yatırım Temsilcisi Olarak Katılım Bankasının Kısıtlanmış Yatırımlar İçin Sabit Ücreti Kalemleri		
Genel Yönetim Giderleri, Zekât ve Vergi Öncesi Net Kâr (Zarar), Zekât ve Net Kâr (Zarar) Kalemleri	• Bulunmaktadır.	• Bulunmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da görüldüğü üzere FFMS-1'de finans kuruluşlarının sadece gelir tablosu yayınlaması istenmektedir. KFMS-1'de ise iki durum söz konusudur. Birinci durumda, finans kuruluşunun ya sadece gelir tablosunun veya diğer kapsamlı gelir tablosunun yayınlaması istenmektedir. İkinci durumda ise, her ikisinin birden yayınlanabileceği ifade edilmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü üzere, ticari kaynaklı gelir ve kazanç, icâre müntehiye bittemlîk, katılımcı yatırımlar ve sukuk, pay ve diğer menkul kıymetlere yapılan yatırımlar, ticari kaynaklı karşılıklar ve zararlar, gerçeğe uygun değeri ile gelir tablosunda gösterilen yatırımlardan elde edilen gelir ve kazanç, yönetilen bilanço dışı varlıklardan elde edilen gelir, iştiraklerden elde eden gelir, diğer ücret, komisyon ve ilgili giderler, özkaynak benzeri öncesi net kâr (zarar), özkaynak benzeri sahiplerinin kârları (zararları) gibi kalemler KFMS-1'de bulunup FFMS-1'de bulunmamaktadır.

Yatırımlardan elde edilen hasılat ve kazançlar, yatırımlardan kaynaklanan gider ve zararlar, yatırımlardan elde edilen kâr (zarar), mudârib olarak katılım bankasının payı öncesi kısıtlanmamış yatırım hesabı sahiplerinin yatırımlardan kaynaklanan kârdaki (zarardaki) payı, katılım bankasının yatırımlardan kaynaklanan kârdaki (zarardaki) payı, mudârib olarak katılım bankasının kısıtlanmamış yatırım kârındaki (zararındaki) payı, mudârib olarak katılım bankasının kısıtlanmış yatırım kârlarındaki payı, yatırım temsilcisi olarak katılım bankasının kısıtlanmış yatırımlar için sabit ücreti kalemleri ise FFMS-1'de bulunup KFMS-1'de bulunmamaktadır.

Genel yönetim giderleri, zekât ve vergi öncesi net kâr (zarar), zekât ve net kâr (zarar) kalemleri ise her iki standartta da bulunmaktadır. Tablo 6'da FFMS-1 ve KFMS-1'e göre gelir tablosunun mukayesesi toplu olarak görülmektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi FFMS-1'e göre düzenlenen gelir tablosunda sadece katılım bankacılığı ile ilgili yapılan işlemlerden sağlanan gelirler tanımlanmıştır. KFMS-1'e göre içerik daha da genişletilmiştir. Bireysel emeklilik ve sigorta faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin de gösterilebileceği gelir tablosu formatı oluşturulmuştur. Dolayısıyla KGK katılım bankalarının faaliyet alanları daha da genişletmiştir.

Ortaklara Ait Özkaynak Değişim Tablosu Açısından Mukayese

Herhangi bir farklılık bulunamamıştır.

Nakit Akış Tablosu Açısından Mukayese

Tablo 7. *Nakit akış tablosu açısından FFMS-1 ve KFMS-1'in mukayesesi*

	FFMS-1	**KFMS-1**
Nakit Akış Bölümleri	• Esas faaliyetlerden • Yatırım faaliyetlerinden • Finansman faaliyetlerinden	• Esas faaliyetlerden • Yatırım faaliyetlerinden • Finansman faaliyetlerinden
Nakit Akış Bölümlerinin Ana Bileşenlerinin Açıklanması	• İstenmiştir.	• İstenmemiştir.
Nakit Akış Bölümlerinin Tanımı	• Bulunmamaktadır.	• Bulunmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7'de görüldüğü gibi KGK nakit akış tablosunda da birtakım değişikliklere gitmiştir. Her iki standartta da nakit akış tablosu esas, yatırım ve finansman faaliyetlerinden nakit akışları şeklinde sınıflandırılmıştır. Ancak FFMS-1'de, tabloda her bir nakit akış kategorisinin ana bileşenlerinin açıklanması istenmiştir. KFMS-1'de bu ayrımların tanımına yer verilirken, FFMS-1'de bu tanımlamalar bulunmamaktadır.

KFMS-1'de nakit akış tablosunun bölümlerinde görülecek olan nakit akışlarının neler olması gerektiği açıklanmıştır. Buna göre;

Esas faaliyetlerden nakit akışlarında olağan işletme faaliyetlerinden sağlanan nakit akışlarının gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Esas faaliyetlerden nakit akışının ilgili işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesindeki ve büyütebilmesindeki kabiliyetini göstermesinde bir kriter olduğu ifade edilmiştir.

Yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları sermaye harcamalarını, stratejik yatırım faaliyetlerini ve bunların nakit akışlarını içermektedir.

Finansman faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarında daha çok kuruluş sahiplerinden sağlanan nakit giriş ve çıkışlarının takip edildiği bölümdür. Ayrıca buna ilaveten, finansman faaliyetlerinden kaynaklanan nakit çıkışları da bu bölümde takip edilmektedir.

FFMS-1 VE KFMS-1'İN KELİME BULUTU ANALİZİ VE KELİME KOMBİNASYONU ANALİZİ

Çalışmada FFMS-1 ve KFMS-1'de kullanılan kelimelerin frekans analizi yapılmıştır. Bu analiz için MAXQDA 24 programı kullanılmıştır. FFMS-1 ve KFMS-1'deki kelime bulutu ve kelime kombinasyonu analizi yapılmıştır. Böylelikle tek ve iki kelimeli sözcüklerin tekrarlanma sıklığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Standartların hangi kavramlara ne sıklıkta değindiği bulunmaya çalışılmış FFMS-1 ile KFMS-1 arasında bir mukayese yapılmıştır. Böylece kullanılan kavramlardan hareketle standardın çıkış felsefesi anlaşılmaya çalışılmıştır.

MAXQDA 24 programında tek kelime sıklığının ölçülmesine "kelime bulutu" iki kelime sıklığının ölçülmesine ise "kelime kombinasyonu" denilmektedir. FFMS-1'den KFMS-1'e geçişteki amaç, katılım bankacılığının bireysel emeklilik ve sigortacılık işlemlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesidir. Bu geçiş sonucunda kullanılan kavramlarda değişim olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. MAXQDA 24 programına göre kelime bulutunda yer alan sözcüklerin font büyüklüğü, standartta geçen kelimelerin tekrarlanma sıklığı ile orantılıdır.

FFMS-1 ve KFMS-1 Kelime Bulutu Analizi

Bu başlık altında FFMS-1 ve KFMS-1'de bir kelimenin geçme sıklığı analiz edilmiştir. Kelime bulutunda 10 ve üzeri tekrarlanan sözcükler dikkate alınmıştır. Tablo 7'de "belge içinde %" sütunu ile buluttaki kelimelerin toplam içerisinde geçme yüzdesi belirtilmiştir.

Şekil 1. *FFMS1'in kelime bulutu*

Şekil 1'de FFMS-1 kelime bulutu gösterilmiştir. Buna göre; katılım, finansal, yatırım, finans, faizsiz ve muhasebe gibi kelimelerin öne çıktığı görülmektedir. En çok değinilen "katılım" kelimesi 234 kez tekrarlanmıştır. İkinci en sık değinilen "finansal" terimi 204 kez tekrarlanmıştır. Üçüncü en sık değinilen "yatırım" kelimesi ise 122 kez tekrarlanmıştır.

Şekil 2. *KFMS-1'in kelime bulutu*

Şekil 2'de ise KFMS-1 kelime bulutu gösterilmiştir. Buna göre; finansal, kuruluş, özkaynak, yatırım, gelir ve katılım gibi kelimelerin öne çıktığı görülmektedir. En çok değinilen "finansal" kelimesi 190 kez tekrarlanmıştır. İkinci en sık değinilen "kuruluş" terimi 76 kez tekrarlanmıştır. Üçüncü en sık değinilen "özkaynak" kelimesi ise 73 kez tekrarlanmıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, FFMS-1'de sadece katılım bankacılığı ile ilgili yapılan işlemler tanımlanırken, KFMS-1'de bu kapsam daha da genişletilerek bireysel emeklilik ve sigorta şirketleri ile ilgili yapılan işlemlere de yer verilmiştir. Şekil 1 ve şekil 2 de bu bilgiyi destekler niteliktedir. Şekil 1'de katılım kelimesi daha çok tekrarlanırken şekil 2'de kuruluş kelimesi daha çok tekrarlanmıştır.

Tablo 8. *KFMS-1 ve FFMS-1 kelime bulutu tablosu*

KFMS-1			FFMS-1	
SÖZCÜK	**FREKANS**	**BELGE İÇİNDE %**	**FREKANS**	**BELGE İÇİNDE %**
Finansal	190	3,50	204	3,93
Kuruluş	76	1,40	-	-
Özkaynak/lar	91	1,67	10	0,19
Yatırım	69	1,27	122	2,35
Gelir	62	1,14	13	0,25
Katılım	60	1,10	234	4,51
Değer	50	0,92	-	-
Finans	49	0,90	104	2,00
Kâr	44	0,81	28	0,54
Muhasebe	44	0,81	97	1,87
Nakit	35	0,64	70	1,35
Raporlama	33	0,61	-	-
Tablo	28	0,52	12	0,23
Bilanço	26	0,48	-	-
Varlık	22	0,41	20	0,39
Kazanç	19	0,35	10	0,19
Ekonomik	16	0,29	-	-
Revize	16	0,29	-	-
Yükümlülükler	16	0,29	13	0,42
Zarar	15	0,28	11	0,21
Fon	13	0,24	-	-
İşlem	13	0,24	-	-
Yönetim	12	0,22	-	-
Değişim	11	0,20	15	0,29
Kontrol	11	0,20	-	-
Maliyet	11	0,20	-	-
Pay	11	0,20	-	-
Sermaye	11	0,20	12	0,22
Sunum	11	0,20	52	1,00
Faaliyet	10	0,18	-	-
Sadaka	10	0,18	11	0,21
Faizsiz	-	-	102	1,96
Kısıtlanmış	-	-	54	1,04
Zekât	-	-	44	0,85
Mudarib	-	-	16	0,31
Alacaklar	-	-	14	0,27
Hasılat	-	-	13	0,25
Mudarebe	-	-	13	0,25
İstisnâ	-	-	11	0,21
Murabaha	-	-	10	0,19
Vergi	-	-	10	0,19
Yasal	-	-	10	0,19

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8'de görüldüğü gibi her iki standartta 42 adet 10 ve üzeri tekrarlanan kelime tespit edilmiştir. Sadece KFMS-1'de tekrarlanan kelime sayısı 15 adet iken, sadece FFMS-1'de tekrarlanan kelime sayısı 11 adettir. Ortak tekrarlanan kelime sayısı ise 16 adettir. KFMS-1'de olup FFMS-1'de olmayan dikkat çeken kelimeler kuruluş, raporlama, bilanço, değer ve revizedir. FFMS-1'de olup KFMS-1'de olmayan dikkat çeken kelimeler faizsiz, zekât, mudarib ve hasılattır. Her ikisinde ortak dikkat çeken kelimeler ise finansal, yatırım, finans ve muhasebedir. Bu farkın temel nedeni, katılım bankalarının yeni fonksiyon üstlenmesi olarak ifade edilebilir.

FFMS-1 ve KFMS-1 Kelime Kombinasyonu Analizi

Şekil 3. *FFMS-1'in Kelime Kombinasyonu*

Kelime kombinasyonunda en az 3 ve üzeri tekrarlanan sözcükler dikkate alınmıştır. Kelime bulutunda yer alan sözcüklerin font büyüklüğü, standartta değinilen kelimelerin tekrarlanma sıklığı ile orantılıdır. Şekil 3'te faizsiz finans ve kısıtlanmamış yatırım kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. En çok değinilen "faizsiz finans" kavramı 101 kez tekrarlanmıştır. İkinci en sık değinilen "kısıtlanmamış yatırım" kavramı ise 44 kez tekrarlanmıştır.

Şekil 4. *KFMS-1'in Kelime Kombinasyonu*

Şekil 4'te katılım finans, finansal tablo ve finansal raporlama kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. En çok değinilen "katılım finans" kavramı 41 kez tekrarlanmıştır. İkinci en sık değinilen "finansal tablo" kavramı 23 kez tekrarlanmıştır. Üçüncü en sık değinilen "finansal raporlama" kavramı ise 13 kez tekrarlanmıştır.

Tablo 9. *KFMS-1 ve FFMS Kelime Kombinasyonu Tablosu*

KFMS-1			FFMS-1	
SÖZCÜK KOMBİNASYONU	**FREKANS**	**BELGE İÇİNDE %**	**FREKANS**	**BELGE İÇİNDE %**
Katılım Finans	41	2,17	-	-
Finansal Tablo	23	1,22	-	-
Finansal Raporlama	13	0,69	-	-
Muhasebe Politikaları	8	0,42	-	-
Kredi Zararları	5	0,26	-	-
Nakit Akışları	5	0,26	6	0,4
Yatırım Hesapları	5	0,26	-	-
Özkaynak Değişim	4	0,21	6	0,4
İlişkili Taraf	3	0,16	-	-
Müntehiye Bittemlîk	3	0,16	-	-
Ödenmiş Sermaye	3	0,16	7	0,47
Pay Sayısı	3	0,16	-	-
Yatırım Riski	3	0,16	-	-
Yönetim Kurulu	3	0,16	-	-
Faizsiz Finans	-	-	101	6,76
Kısıtlanmış Yatırım	-	-	44	2,94
Duran Varlıklar	-	-	6	0,4
Yatırım Kârları	-	-	4	0,27
Yönetim Giderleri	-	-	4	0,27
Finansal Taahhütler	-	-	3	0,2
Yatırım Birimi	-	-	3	0,2
Yatırım Temsilcisi	-	-	3	0,2

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9'da görüldüğü gibi her iki standartta 22 adet 3 ve üzeri tekrarlanan kavram tespit edilmiştir. Sadece KFMS-1'de tekrarlanan kelime sayısı 11 adet iken, sadece FFMS-1'de tekrarlanan kelime sayısı 8 adettir. Ortak tekrarlanan kelime sayısı ise 3 adettir. KFMS-1'de olup FFMS-1'de olmayan dikkat çeken kavramlar katılım finans, finansal tablo ve finansal raporlamadır. FFMS-1'de olup KFMS-1'de olmayan dikkat çeken kavramlar faizsiz finans ve kısıtlanmış yatırımdır. Her ikisinde ortak dikkat çeken kavramlar ise nakit akışları, özkaynak değişim ve ödenmiş sermayedir. Bu farkın temel nedeni katılım bankalarına yeni faaliyetlerin tanımlanmasıdır.

SONUÇ

Faizsiz finans sektörü dünyada hızla gelişmektedir. Bu gelişme, birçok yeni yatırım araçlarının ve sözleşmelerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu da faizsiz finans sektörünü, küresel finans sektörünün önemli faaliyet alanlarından biri haline getirmiştir. İslamî kuralları esas alan, kâr-zarar ortaklığına dayanan ve yatırımcılara alternatif finansman sağlayan faizsiz finans sistemi, kurulduğu günden günümüze kadar finans sektörü içinde önemini ve pazar payını her geçen gün artırmaktadır.

Faizsiz finans sisteminin süreç içerisinde ihtiyaçların çeşitliliğine paralel olarak faaliyet alanı genişlemiştir. Faizsiz finans sistemine uygun şekilde çalışan katılım bankacılığının yanı sıra sigortacılık ve bireysel emeklilik faaliyetleri de tanımlanmıştır. Faizsiz finans sistemindeki kuruluşlar, Türk Ticaret Kanunu ve Bankacılık Kanunu'na göre, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) düzenlemeleri ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan TMS ve TFRS'ye uymak zorundadırlar.

Faizsiz finans kuruluşları İslamî kuralları dikkate alarak yaptıkları birtakım işlemler diğer finans kuruluşlarının işlemlerine benzese de özü itibari ile farklıdır. Söz konusu farklılıkları dikkate alan bu sistem nedeniyle ilgili standartların oluşturulma ihtiyacı hasıl olmuştur. KGK, faizsiz finans alanında yayınlanan uluslararası standartların Türkiye'de uygulanabilmesi için, İslamî Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) tarafından yayımlanan standartları esas alarak oluşan Faizsiz Finans Muhasebe Standartları'nı (FFMS) yayınlamıştır. KGK tarafından 2023 yılının sonuna gelindiğinde toplamda 27 adet standart ve 1 adet kavramsal çerçeve yayınlanmıştır.

KGK 2023'te Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) adını Katılım Finans Muhasebe Standartları (KFMS) olarak değiştirmiştir. Bu isim değişikliği ile birlikte "FFMS-1 Katılım Bankaları ve Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Tablolarında Genel Sunum ve Açıklama" Standardını revize etmiştir. Bu standardın "KFMS-1 Finansal Tablolarda Genel Sunum ve Açıklamalar (Revize)" olarak adlandırılmıştır. KGK, faizsiz finans sistemi içerisinde bireysel emeklilik ve sigortacılık işlemlerini de tanımlamayı öngörmüştür. Dolayısıyla FFMS-1'in bankacılık işlemleri dışında kalan bireysel emeklilik ve sigortacılık işlemleri için yeterli olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine FFMS-1 revize edilerek KFMS-1'e dönüştürülmüştür.

FFMS-1 ve KFMS-1'e şekil olarak bakıldığında; FFMS-1 tek bölümden oluşurken, KFMS-1 iki bölümden oluşmaktadır. FFMS-1'de standardın amacı açıklanmış olmasına karşılık KFMS-1'de standardın amacına yer verilmemiştir. FFMS-1'de finansal tabloların şablonlarına yer verilirken, KFMS-1'de buna yer verilmemiştir. İçerik olarak bakıldığında; FFMS-1 hukuki yapısı, tüm katılım bankaları için geçerliyken; KMSF-1 katılım bankalarının yanı sıra vakıf kuruluşları, katılım sigortacılığı şirketleri, katılım finans toplu yatırım programları ve bu kuruluşlara ait özel amaçlı işletmeler için de geçerlidir. FFMS-1'de varlıklar ve yükümlülükler kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmıştır. KFMS-1'de ise varlık ve yükümlülüklerin kısa ve uzun vadeli olarak sınıflanabilmeleri mümkün görülmüştür.

Bu çalışmada, FFMS-1 standardı incelenmiş, bu standardın revize edilmeden önceki hali ile revize edildikten sonraki hali arasında bir mukayese yapılmış, arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, FFMS-1 ve KFMS-1'deki bu farklılığı ortaya koymak için kelime bulutu ve kelime kombinasyonu analizi yapılmıştır. Yapılan kelime bulutu analizinde de KGK'nin yapmış olduğu revize ile ilgili bulgular elde edilmiştir. FFMS-1 ve KFMS-1'de kavramların kullanım sıklığının önemli ölçüde değiştirildiği tespit edilmiştir. Bu değişim, faizsiz finans sistemindeki sadece bankacılık

işlemlerini değil aynı zamanda bireysel emeklilik ve sigortacılık işlemlerini de kapsayacak şekilde kurgulanmıştır.

Kelime bulutu analizi sonucunda, KFMS-1'de bulunan kuruluş, raporlama, bilanço, değer ve revize gibi kelimelerin FFMS-1'de olmadığı dikkat çekmektedir. FFMS-1'de yer verilen faizsiz, zekât, mudarib ve hasılat kavramlarına KFMS-1'de yer verilmemiştir. FFMS-1 ve KFMS-1'de ortak bulunan kelimeler ise; finansal, yatırım, finans ve muhasebedir.

Kelime kombinasyonu analizi sonucunda ise KFMS-1'de bulunan katılım finans, finansal tablo ve finansal raporlama kavramlarının FFMS-1'de bulunmadığı tespit edilmiştir. FFMS-1'de bulunan faizsiz finans ve kısıtlanmış yatırım kavramlarının ise KFMS-1'de bulunmadığı tespit edilmiştir. Her ikisinde ortak dikkat çeken kavramlar ise nakit akışları, özkaynak değişim ve ödenmiş sermayedir.

KFMS-1, daha kapsamlı bir yapı sunarken, FFMS-1'e kıyasla farklı kavramlar içermekte, bazı önceki kavramlara ise yer vermemektedir. Yapılan kelime bulutu ve kombinasyon analizleri, KGK'nin bakış açısının değiştiğini, FFMS-1'in dar kapsamlı ve daha İslamî odaklı olduğunu, KFMS-1'in ise daha kurumsal, finansal yapı ve performansa dayalı olduğunu ortaya koymuştur. FFMS-1'in İslami finans ilkelerine daha fazla odaklandığı görülmüştür. Özellikle faizsiz finans, zekât ve mudarebe gibi kavramlar sadece FFMS-1'de yer almaktadır. Bu standart, katılım finansının temel ilkelerini daha doğrudan ve uygulamalı şekilde yansıtmaktadır. KFMS-1, finansal yapı ve performans (öz kaynak, gelir, kazanç, zarar) konularına daha çok yer vermiştir. Bu da, standardın finansal sağlamlık ve bilanço yapısı üzerinde daha fazla durduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada FFMS-1'in revize edilmeden önceki hali ve revize edildikten sonraki hali ana hatlarıyla karşılaştırılıp bir temel oluşturulmuştur. Literatürde bundan sonraki yapılacak çalışmalarda standart bazında daha kapsamlı ve daha geniş karşılaştırmalar yapılabileceği ve yapılan işlemlerin örneklendirebileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Gökçen, G. ve Gönen, İ. (2017). Katılım Bankalarının Finans Sektörü İçindeki Yeri ve Katılım Bankalarına Yönelik Müşteri Algısı, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 61- 77.

Kartal, M.,T. ve Ay, H. (2019). Türkiye'de Faizsiz Finans Kuruluşları Açısından Bir Dönüm Noktası: Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) Üzerine Bir İnceleme, *Journal of International Banking Economy and Management Studies*, 2(1), 77-102.

Kaya, Y. ve Utku, M. (2021). Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 8 (FFMS 8 İcare ve İcare Müntehiye Bittemlik) Çerçevesinde Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(4), 693-710. https://doi.org/10.31460/mbdd.864971

Kaya, Y. ve Utku, M. (2021). Faizsiz Finans Muhasebe Standartları ve TMS/TFRS Karşısındaki Durumu, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 331-352. https://doi.org/10.17130/ijmeb.822578

Özdemir, M. (2010). Faiz (Riba) Kavramlarına İslamî Bir Yaklaşım, *Eskiyeni Yaz*, 18, 62-76.

Özulucan, A. ve Deran A. (2009). Katılım Bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(11), 85-108.

Özulucan, A. ve Özdemir, F. S. (2010). *Katılım Bankacılığı Muhasebe Organizasyonu, Uygulamalar, Finansal Tablolar & Bağımsız Denetim*, Türkmen Kitabevi.

Taşkın, M. (2021). *İslam İktisadı Açısından Faiz ve Kâr Kavramları Mukayesesi*, [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Temel, E. ve Demir, E. (2024). *Covıd 19 Salgın Döneminde Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi*, M. Çelik (Ed), Finans (ss. 31-55), Yaz Yayınları.

www.bddk.org.tr

www.kgk.gov.tr

www.tkbb.org.tr

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yerel Halkın Kültürel Miras Algısının Koruma Tutumu ve Mekâna Bağlılık Üzerindeki Rolü

The Role of the Local Community's Perception of Cultural Heritage in Conservation Attitudes and Place Attachment

Cenk Murat KOÇOĞLU
Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
cenk-murat@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9888-6051

Burhan YAVAŞ
Araştırmacı, İç İşleri Bakanlığı, Bursa İl Emniyet Müdürlüğü
burhanyavas93@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-1494-4021

Öz: Kültürel miras varlıklarının ulusal veya uluslararası olarak korunmasına ve yaşatılmasına yapılan katkıda birçok paydaş yer almaktadır. Bu paydaşlardan biri olan yerel halk, kültürel mirasın korunması ve yaşatılması adına önemli bir etkendir. Bu sebeple yerel halkın kültürel miraslara yönelik davranışlarını ve düşüncelerini araştırmak büyük önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın amacı yerel halkın kültürel miras algısının, koruma tutumu ve mekâna bağlılık üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma UNESCO Dünya Miras Listesi'nde bulunan ve aynı zamanda cittaslow ünvanına sahip olan Safranbolu'da yerli halktan 417 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kültürel mirasa yönelik algı ve kültürel mirası korumaya yönelik tutumun, mekâna bağlılık düzeyi üzerinde pozitif yönde etki gösterdiği tespit edilmiştir. Kültürel mirasa yönelik algının ise kültürel mirası korumaya yönelik tutum üzerinde yine pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras algısı, koruma tutumu, mekâna bağlılık, yerel halk.

Abstract: The contributions to the protection and preservation of cultural heritage assets involve many stakeholders at national and international levels. One such stakeholder, the local community, plays a significant role in the protection and preservation of cultural heritage. Thus, investigating the behaviors and thoughts of local people towards cultural heritage has become critically important. The aim of this research is to examine the impact of the local community's perception of cultural heritage on their conservation attitudes and attachment to place. The study employed survey techniques, a quantitative research method, and was conducted in Safranbolu, which is listed on the UNESCO World Heritage List and also holds the Cittaslow title, with the participation of 417 local residents. The results indicated that the perception of cultural heritage positively influences the level of place attachment and conservation attitudes. Furthermore, the perception of cultural heritage was also found to have a positive effect on conservation attitudes

Keywords: Perception of cultural heritage, conservation attitude, place attachment, local community.

* Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:07.05.2024 *Kabul Tarihi:05.09.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Koçoğlu, C.M. & Yavaş, B. (2025). Yerel halkın kültürel miras algısının koruma tutumu ve mekâna bağlılık üzerindeki rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 491-502. Doi: 10.33437/ksusbd.1480162

GİRİŞ

Kültürel miras, geçmişten günümüze uzanan ve gelecek nesillere aktarılan değerli bir emanet olmasının yanında toplulukların kimliklerini ve tarihlerini de yansıtan önemli bir miras unsurudur. Kültürel miras algısı ise, bireylerin ve toplulukların bu mirası nasıl değerlendirdiği ve koruma konusundaki tutumları konusunda belirleyici bir faktör konumundadır. Bu algı, bireylerin ve toplulukların kimliklerini ve aidiyet duygularını güçlendirerek, bir topluluğun benzersizliğini ve geçmişini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kültürel miras algısı, toplumların ve bireylerin bu mirası koruma konusundaki motivasyonlarını şekillendirerek, mirasın yalnızca bugün için değil, gelecek nesiller için de korunmasını sağlar.

Kültürel mirasın korunması, geçmişle gelecek arasında köprü kurarak toplumların sürekliliğini ve gelişimini sağlar. Yerel halkın kültürel mirası koruma çabaları, mirasın canlılığı ve sürdürülebilirliği açısından kritik bir role sahiptir. Yerel halkın mirasına olan sahiplenme duygusu, koruma çalışmalarını daha anlamlı hale getirerek, koruma stratejilerinin başarı şansını önemli ölçüde artırır. Bu kapsamda yerel halkın koruma tutumu, kültürel mirasın geleceğini belirleyen temel faktörlerden biri olarak bu mirasın korunması ve sürdürülmesinde kritik bir öneme sahiptir.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik algı ve tutum, mekâna olan bağlılığı da artırmaktadır. Yerel halk, kültürel mirası yalnızca geçmişin bir yansıması olarak değil, aynı zamanda yaşayan ve sürekli gelişen bir varlık olarak görerek, bireylerin mekânla olan duygusal ve kültürel bağlarını da pekiştirmektedir. Bu durum mekâna karşı sorumluluk duygusunu ve mekânın gelecek nesillere aktarılacak bir miras olarak görülmesini güçlendirerek mekâna olan bağlılığı güçlendirmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, yerel halkın kültürel miras algısının, bu mirası koruma tutumu ve mekâna bağlılık üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, hem UNESCO kültürel miras listesinde yer alması hem de sakin şehir ünvanına sahip bir destinasyon olması sebebiyle Safranbolu'da gerçekleştirilmiştir.

Literatüre bakıldığında, genellikle yerel halkın turizm algısına (Boğan ve Sarıışık, 2016;Yücel ve Birdir, 2022) bu algının turizme verdiği destek üzerindeki etkisine (Cengiz ve Kırkbir, 2007; Kiper ve Yılmaz, 2008; Belber ve Sözbilen, 2016; Erkılıç, 2019) kültürel mirası korumaya yönelik tutuma (Okuyucu ve Somuncu, 2012; Pekerşen vd., 2019; Akkuş ve Akkuş, 2020) mekana bağlılık algısına (Rasoolimanesh vd., 2017; İşçi vd., 2018 Yuan vd., 2019; Cao vd., 2021; Mancı, 2022) yönelik araştırmaların olduğu belirlenmiştir. Yapılan bu araştırma yerel halkın kültürel miras algısının, koruma tutumu ve mekâna bağlılık üzerindeki etkilerini bir bütün olarak incelemesi ve mekâna bağlılık değişkeninin yordanan rolünde olması açısından mevcut literatürden farklılaşmaktadır. Bununla birlikte bu araştırmanın hem teorik açıdan hem de uygulama bazında önemli olduğu düşünülmektedir. Yerel halkın algı ve tutumları, koruma stratejilerinin geliştirilmesinde ve böylece bu stratejilerin daha etkili ve uygulanabilir olmasında oldukça önemlidir. Pratik açıdan bakıldığında ise, yerel halkın kültürel miras algısına yönelik çalışmalar, koruma çalışmalarını daha anlamlı ve sürdürülebilir kılmaktadır.

Kültürel Miras ve Kültürel Mirasın Korunması

Genel olarak kültürel miras, toplumların nesilden nesile aktarılan bütün kültür değerleri olarak açıklanmaktadır (Çetin, 2010: 183). Kültür ve Turizm Bakanlığı kültürel mirası; "geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünü." biçiminde tanımlamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023: 3). Kültürel miras, geçmişle geleceği birbirine bağlayarak nesiller arası iletişimin en önemli parçasıdır ve insanlara aidiyet duygusu sağlayarak kişilerin kimlik arayışına çözüm getiren yenilenemez kültürel ürünlerin bütünüdür (Köroğlu vd., 2018: 99).

Kültürel miras kaynaklarının yoğun olduğu yerlerde, daha fazla turizm hareketinin olduğu görülmektedir. Bu amaçla kültürel mirasın turizm amaçlı kullanımı sayesinde, kültürel miras ve turizm ilişkisi çok daha yoğun yaşanmaktadır. Kültürel mirasın turizm amaçlı kullanımında bu mirası oluşturan yerel halkın yapısını ve düşüncelerinin dikkate alınması bölgedeki kültürel miras kaynaklarının korunmasında etkili olmaktadır (Sheldon ve Abenoja, 2001, 435). Yerel halkın turizmin önemli bir paydaşı olduğu düşünüldüğünde, bölgedeki turizmin olumlu ve olumsuz durumundan, doğrudan ve dolaylı etkilenmektedir. Bu açıdan bakıldığında turizmin gelişiminde yerel halkın algı ve tutumlarının

dikkate alınması, turizm ve kültürel miras kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında oldukça önemlidir (Akova, 2006: 3). Konuyla ilgili literatüre bakıldığında; Çetin (2010) ve Pekerşen vd. (2019) tarafından Cumalıkızık'ta yapılan iki ayrı araştırmada, yerel halkın kültürel mirasa ve kültürel miras turizmine yönelik olumlu algısının olduğu ifade edilmiştir. Buna benzer olarak Güneş vd. (2019) tarafından Konya'daki yerel halkın kültürel miras algılarının olumlu olduğu belirlenmiştir. Malezya'da yapılan bir çalışmada, yerel halkın çoğunluğu kültürel ve doğal mirasların korunması gerektiğini, orada yaşayanların bölgedeki kültürel miras koruma çalışmalarını da desteklediğini belirtmiştir (Roslan vd., 2017: 109). Nkwanyana vd. (2016) tarafından Güney Afrika'da yapılan çalışmada yerel halkın büyük bir çoğunluğunun kültürel miras turizmi gelişiminin yaratacağı, istihdam, ekonomik katkı, altyapı iyileştirmeleri ve daha yüksek yaşam standartı potansiyelinin farkında olmadığı, kültürel miras turizmi ve kültürel mirasın korunması faaliyetlerine katılmak istemedikleri belirlenmiştir.

Thapa (2007)'e göre kültürel miras alanlarının desteklenmesinde yerel halkın desteğinin sağlanması, sürdürülebilirlik konusunda etkin bir yere sahiptir. Özellikle kültürel miras alanlarına yönelik alınan kararlarda yerel halkın katılımlarının sağlanmasının söz konusu alanların korunmasına yönelik bir anlayış oluşturacağını ve saygı uyandıracağını belirtmektedir. Bu anlamda kültürel mirasa yönelik olumlu bir algının bu yönde bir tutuma neden olabileceği ifade edilmektedir (Wager, 1995). Kültürel mirasın yerel halk tarafından algılanması ve farkındalığının sağlanması sayesinde, bu algı ve farkındalığın zamanla tutuma dönüşebileceği ve böylece kültürel miras kaynaklarının korunması, yaşatılması ve sürdürebilirliğinin sağlanması daha etkin ve kolay olabilecektir.

Kültürel mirası korumaya yönelik oluşan kaygıların ve bu kaygılar sonucu yapılan çalışmaların eski tarihlere dayandığı nitelendirilmektedir. Tarihsel bir süreçten gelen bu koruma anlayışı bir zaman sonra oluşan olumsuz durumlarda kültürel mirasın korunmasıyla ilgili düzenlemelere, yasalar çıkartılmasına, kararlar alınmasına hatta birlikte hareket etme eylemine dönüşmüştür (Özel, 1998: 79). Bu amaçla birlikte 1945'te kurulan UNESCO, kültürel miraslar için en önemli kuruluş olmuştur. UNESCO kültürel mirasları her türlü tehlikeye karşı korumak adına oluşabilecek olumsuz koşulları önlemek için dünyanın her bölgesinde geçerli çok amaçlı sözleşmeler imzalamıştır (Dinçer ve Ertuğral, 2000: 73). UNESCO'nun kültüre ve kültürel miras alanına yönelik koruma programlarına kronolojik sırayla bakıldığında, doğrudan kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk sözleşmesi 14 Mayıs 1954 tarihinde kabul edilen Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesidir. Daha sonra 1970 tarihli Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme ile ortaya koymuştur. taşınmaz kültürel mirasların yerinde korunması için koruyan devletlere yapılacak yardım veya yaptırımların yer aldığı 1972 tarihli "Dünya Kültür ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi", somut olmayan kültürel mirasın zenginleştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının öneminin vurgulandığı 2003 tarihli "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi", azınlıkların ve küçük toplumların az bilinen ancak kültürel miras değeri taşıyan değerlerini de korumak ve yaşatmak amacıyla imzalanan 2005 tarihli "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi" UNESCO'nun aldığı önlemler kapsamında imzalanan uluslararası sözleşmelerdir (Oğuz, 2013). UNESCO tarafından günümüzde Somut kültürel mirasın korunması için dünya çapında önem taşıyan yerlerin listelenmesi ve koruma projelerinin desteklenmesi gibi çalışmalar yapıldığı gibi, Somut olmayan kültürel miras adına yaşayan geleneklerin, dilin ve performans sanatlarının korunması için ulusal ve uluslararası düzeyde bilinçlendirme faaliyetleri düzenlemekte ve üye ülkeler arasında işbirliği geliştirme programları yürüterek kültürel mirasın korunmasını teşvik etmektedir.

Kültürel Miras Kapsamında Safranbolu

7500 senelik tarihi bulunan Safranbolu'nun çeşitli medeniyetlere, devletlere ve imparatorluklara şahitlik etmiş olması kültürel miras anlamında da çok fazla çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Hem bu kültürel miras çeşitliliğinin fazlalığı hem de bir bütün olarak şehrin korunmuş yapısı, Safranbolu'yu adeta bir açık hava müzesi haline getirmiş ve kentin "müze kent" olarak anılmaya başlanmıştır.

Safranbolu'da yaşamış imparatorlukların etkileri şehrin çeşitli bölgelerinde görülmektedir. Osmanlı-Selçuklu etkilerinin görüldüğü Çarşı bölgesinde Osmanlı yaşamının önemli izleri bulunmakta ve o dönemde yapılan evler bu yaşantının izlerini taşımaktadır. Hititler'in yapı tarzından esinlenerek

yapılan bu evler, Rumların ve Müslümanların o dönemdeki yaşam biçimi ve ilişkilerine dair bugüne bilgi sağlamaktadır (Canbulat, 2016). Her ne kadar Safranbolu'da evler kültürel varlık olsalar da bunların yanında günlük yaşama dair hamamlar, çeşmeler, camiler, hanlar da bulunmaktadır. Tüm bunların korunmuş olması sebebiyle Safranbolu "kentsel sit alanı" ilan edilmiş ve geleneksel değerlerin tümünü yansıtan bu kültür varlıkları bir bütün olarak ele alınmıştır (Bayazıt, 2014). Bu kentsel sit alanı ilanı, Safranbolu'nun zengin kültürel mirasının ve geleneksel değerlerinin korunmasını sağlayarak, şehrin eşsiz kimliğini gelecek kuşaklara taşıma yolunda önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Safranbolu, evlerin ve önemli tarihi yapıların yanı sıra somut olmayan kültürel miras anlamında da zenginliklere sahiptir. Osmanlı Türk kültüründe çok önemli yere sahip olan zanaatkarlık, Safranbolu'daki el sanatlarının da gelişiminde de kendisini göstermiştir. Zamanın ekonomik yapısının dışa kapalı olması sebebiyle yemenicilik, demircilik, semercilik, bakırcılık gibi hem günlük ihtiyaçları karşılayacak hem de ekonomik gelir sağlayacak sektörler bu bölgede gelişmiştir. Fakat bugün bu zanaatların gerekli tanıtımının yapılamaması, bu işleri yapacak kimsenin bulunamaması gibi etkenler nedeniyle çoğu yok olmak üzeredir (Özdemir, 2011: 136). Benzer şekilde, eski yerel festival ve kutlamalar, özgün lezzet ve tarifler ve geleneksel pişirme yöntemleri, yerel halk müziği tarzları ve geleneksel danslar, geçmişten günümüze aktarılan yerel hikayeler ve efsaneler modern yaşam tarzıyla birlikte unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu unsurların korunması ve yaşatılması, Safranbolu'nun kültürel mirasının zenginliğinin ve çeşitliliğinin gelecek nesillere aktarılması için önemli bir gerekliliktir.

Mekâna Bağlılık

Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından mekânların önemli bir yeri vardır. Kültürel tutumlar içinde olan bireyler, kültürel mekân olma özelliğini ve etkinliğini koruyan bu yerlerde, koruması amaçlanan kültüre kolaylıkla ulaşabilmektedir (Oğuz, 2007); fakat küresel dünya, kalabalık toplumlar, çevresel sorunlar gibi etkilerden dolayı mekân ve insan ilişkisi daha kırılgan hale gelmiş ve bunun sonucunda insanlar mekân kavramına karşı önem ve farkındalık hissetmeye başlamıştır. Bu da mekâna bağlılık konusunu bilimsel açıdan ilgi çekici hale getirmektedir (Altman ve Low, 1992; Scannel ve Gifford, 2010). Mekâna bağlılık, yer bağlılığı, yer etkisi, yer kimliği ve yer sosyal bağından oluşmakta ve çok boyutlu bir yapı olarak görülmektedir (Ramkissoon vd., 2013; Han vd., 2019). Mekâna bağlılık kişiyle mekân arasında kurulan ilişkinin duygusal boyutu olarak ifade edilmektedir (Lewicka, 2011). Hidalgo ve Hernandez (2001) ise, insanın mekâna olan yakınlığını devam ettirmek istemesi ile mekân arasındaki pozitif anlamdaki duygusal bağı şeklinde tanımlamıştır. Sadece duygusal bir deneyimin ötesinde mekâna bağlılık, kişileri yaşam yerlerine bağlı hale getiren kültürel inanç ve eylemleri de içermektedir (Cross, 2001: 5). Bu kapsamda, mekâna duyulan bu tür bağlılık, bireylerin kimliklerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Psikolojik çerçevede incelendiğinde insanların yaşadığı mekanlar ile duygusal açıdan bir ilişki geliştirebildiği anlaşılmaktadır. Uzun süre bir mekânda yaşamını devam ettiren insanların, o mekâna karşı ait olma duygusunu hissettiği gibi o mekân kişiliklerinin de bir parçası olmaktadır (Vaske ve Kobrin, 2001). Kentin kültürel miras unsurları olarak; tarihsel eserleri, binaları, caddeleri, sokakları, ibadet yerleri, alışveriş ve eğlence merkezleri kent toplumunun doğal üyesi olan yerel halkı etkilemekte (Hayta, 2016) ve yerel halkta aidiyet duygusu artırarak, mekâna bağlılığı teşvik edebilmektedir.

İnsanların mekân için bilinçaltına yüklediği anlamlar ve algılamalar, mekâna bağlılık ve mekân kimliğinin oluşturduğu ilişki ile doğrudan bağlantılıdır. Bir başka deyişle mekân kimliği mekâna bağlılığın bir parçasıdır. Ancak mekâna bağlılığı tam olarak anlayabilmek için sosyal bağlılık ve manevi değerler boyutuyla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmelidir. (Goussous ve Al-Hammadi 2018) Raymond vd. (2010), doğal çevre bağlılığı, arkadaş ve aile bağlılığı, mekân bağlılığı ve mekân kimliği olarak mekâna bağlılığı beş etken boyut çerçevesinde açıklamıştır. Fakat bu beş boyutun tamamen bir bütün olarak ele alınmaması gerektiğini, doğal çevre bağlılığı boyutu ile arkadaş ve aile bağlılığı boyutunun farklılıklar gösterdiğini belirtmiştir.

Mekâna bağlılık, bireylerin ve toplumların kimliklerini tanımlayan önemli bir faktördür. İnsanlar, yaşadıkları mekânların tarihî ve kültürel dokusuna bağlanarak kendilerini bu mekânların bir parçası olarak görmekte ve bu bağlılık sayesinde toplumsal aidiyet duygusu güçlenmektedir. Mekâna duyulan bağlılık aynı zamanda güvenlik ve huzur hissi sağlarken; tanıdık ve aşina olduğumuz mekanlar bize

korunaklılık duygusu vermektedir. Tüm bunlar kültürel miras kaynaklarının korunmasını teşvik ederek, sürdürülebilir bir çevre oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, mekâna bağlılık hem bireylerin hem de toplumların yaşadıkları çevreye duydukları değeri artırarak ve bu çevrenin korunması için önemli bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

Kültürel Miras Algısı, Koruma Tutumu ve Mekâna Bağlılık İlişkisi

Yerel halkın kültürel miras alanlarına yönelik farkındalığı ve bilgisi, bu kaynakların sürdürülebilirliğinde oldukça önemlidir. Özellikle kültürel miras ile ilgili konularda yerel halkın kararlara katılımının sağlanması, söz konusu alanların korunmasına yönelik bir anlayış oluşturacaktır. Bu bağlamda kültürel mirasa yönelik olumlu bir algının, bu miras alanlarının korunmasına yönelik tutumu olumlu yönde etkileyecektir (Wager, 1995). İşçi, Güzel ve Ataberk (2018) Bergama ve Selçuk ilçelerinde yaşayan 841 kişi ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında, kültürel miras algısının, kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutumu olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Uysal (2018) ise 404 kişilik bir örneklem ile yaptığı araştırmada, İznik ilçesi yerel halkının kültürel mirasın turizm amaçlı kullanılmasında olumlu algıya sahip olduğunu ve kültürel mirasın korunarak turizm amaçlı kullanılmasında yerel halkın önemli bir rolü olduğunu ifade etmiştir.

Bir bölgenin önemli miras alanlarına sahip olması özel bir mekânda yaşama hissine ve mekâna bağlılığa olumlu etki etmektedir (Gu ve Ryan, 2008, s.644). Kişilerin doğduğu yerdeki mekâna bağlılık düzeyi nötr olsa bile miras alanlarının bulunduğu mekanlara bağlılık düzeyinin daha da arttırılması önemlidir (Goussous ve Al Hammadi, 2018, s.10). Lewicka (2011), mekâna bağlılık düzeyinin arttırılması için yapılan çalışmalarda mekân ile bağlantılı olan faaliyetlerin mekâna bağlılık olgusunun bir sonucu olarak açıklamıştır. Mekâna bağlılık düzeyinin yüksek olduğu bölgelerdeki insanların doğal varlıkları koruma çalışmalarına daha çok katıldığı hatta sadece doğal varlıkları değil, kültürel miras alanlarını ve varlıklarını koruma çalışmalarına katıldıkları gözlemlenmektedir.

Woosnam vd. (2018), tarafından yapılan çalışmada kültürel miras alanı olarak gösterilen bir bölgede yapılan festivalde yerel halk ve oraya festival için gelen ziyaretçilerin mekâna bağlılık düzeyi incelemiştir. Araştırma sonucunda festival için gelen ziyaretçilerin yerel halktan daha fazla mekâna bağlılık düzeyine sahip olduğu, bunun da festival için oraya gelenlerin üzerinde orada yaşayan insanlardan daha fazla kültürel mirası koruma tutumu oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Kültürel mirası koruma tutumuna olan etkisi açısından, mekâna bağlılığın kültürel miras algısı üzerinde oluşturduğu pozitif etkinin sonucu olarak kültürel mirası koruma tutumu da pozitif yönde etkilenmektedir (İşçi, Güzel ve Ataberk, 2018). Tüm bu çalışmalardan yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H_1: Yerel halkın kültürel mirasa yönelik algısı, mekâna bağlılık düzeyini pozitif yönde etkilemektedir.

H_2: Yerel halkın kültürel mirası korumaya yönelik tutumu, mekâna bağlılık düzeyini pozitif yönde etkilemektedir.

H_3: Yerel halkın kültürel mirasa yönelik algısı, kültürel mirası korumaya yönelik tutumu pozitif yönde etkilemektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, yerel halkın kültürel mirasa yönelik algısının koruma tutumu ve mekâna bağlılık üzerindeki etkisini ölçmektir. Safranbolu için kritik öneme sahip olan "kültürel miras şehri" marka değerine katkıda bulunmak, Safranbolu yerel halkı hakkında bir izlenime sahip olmak ve bu konuda akademik literatürdeki eksikliğin doldurulmasını sağlamak planlanmaktadır.

Çalışma Grubu

Çalışmanın evrenini Safranbolu'da yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. Araştırma evreninin Safranbolu olarak seçilmesinde, hem UNESCO Dünya Miras kenti hem de Sakin Şehir ünvanı alan bir destinasyon olması etkili olmuştur. Ayrıca söz konusu destinasyonda mevcut araştırmaya benzer bir araştırmanın yapılmamış olması da Safranbolu'nun araştırma evreni olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Evrenin tamamını oluşturan Safranbolu yerel halkına tümüyle ulaşabilmek imkansız

olduğundan, örnekleme yoluna başvurulmuştur. Örnekleme yöntemi olarak yeterli sayıda bireye ulaşabilmek için kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Bu nedenle, Sekaran'ın (1992) araştırma evrenindeki bireylerin sayısının bir milyon ve üzeri olması durumunda 0.95 güvenilirlikle 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı görüşü dikkate alınmış ve 417 katılımcı örnek sayısını oluşturmuştur. Araştırmanın anket uygulamasına başlamadan önce Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 25.03.2021 tarihli ve E-78977401-050.02.04-21212 sayılı yazısı ile etik kurul izni alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Anket Formu 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde Chui vd. (2011)'nin tarafından oluşturulmuş 5 sorudan oluşan Kültürel Mirasa Yönelik Algı Ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölümde, Chu vd. (2011) tarafından oluşturulmuş 6 sorudan oluşan Kültürel Mirası Korumaya Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Son bölümde ise Lewicka (2011) tarafından geliştirilmiş 11 sorudan oluşan Mekâna Bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerin hepsinde beşli likert ölçeği kullanılmış ve katılımcıların her bir soruyu "Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Fikrim Yok, Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum" seçeneklerinden birisini işaretleyerek cevaplanması istenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde IBM SPSS 22 paket programı kullanılmıştır. Verilere tanımlayıcı istatistikler uygulanmış, bu kapsamda yüzde, frekans ve ortalamalara yer verilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu çarpıklık ve basıklık testi ile değerlendirilmiştir. Değişkenler arası ilişkileri belirlemek için Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Değişkenlerin etki düzeylerini tespit etmek için ise, basit ve çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ile bu bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır. Araştırmada öncelikle çalışmaya katılan kişilerle ilgili bazı tanıtıcı bilgileri ortaya koymak için yapılan frekans analizi sonuçlarına göre, katılımcıların %53'ü erkek, %47'si kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları incelendiğinde yaklaşık yarısının 27-42 yaş aralığında, büyük bir çoğunluğunun üniversite eğitimi aldığı dikkat çekmektedir.

Değişkenlere Yönelik Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Testi Sonuçları

Araştırmada kültürel mirasa yönelik algı ölçeğinin faktör yapısını ve yapı geçerliliğini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Öncelikle değişkenlere güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach Alfa katsayısının ",900" olduğu ortaya konmuştur. Nunnaly ve Bernstein'a (1994) göre, bu değer, ölçeğin güvenilir ve geçerli kabul edilebilmesi için gerekli olan 0,70'in üzerindedir.

Tablo 1. *Değişkenlere yönelik açıklayıcı faktör analizi*

Kültürel Mirasa Yönelik Algı	**Faktör Yükleri**	**Varyans %**	**C. Alfa**
Safranbolu'daki yapılar otantiktir.	,975	71,86	0,900
Safranbolu, kendine özgü kültürel geleneğe sahiptir.	,812		
Safranbolu, uluslararası kültür açısından önemlidir.	,794		
Safranbolu, kültürel mirasını korumaya değer bir yerdir.	,665		
Safranbolu, kültürel değerlerini koruyarak ziyaretçi ağırlayabilir.	,646		
Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, **KMO Uygunluk Ölçütü:** 0,784. **Barlett Küresellik Testi** x^2**:** 1663,311 **p:** 0,000			
Kültürel Mirası Korumaya Yönelik Tutum	**Faktör Yükleri**	**Varyans %**	**C. Alfa**
Kültürel Zenginliğin, Safranbolu'nun bir parçası olduğuna inanıyorum	,743		
Safranbolu'nun otantik ortamının korunması gerektiğine inanıyorum.	,738		

Safranbolu'nun temel yapılarının korunması gerektiğine inanıyorum.	,723	69,43	0,911
Safranbolu'daki yerel halka saygı duyuyorum.	,682		
Safranbolu'nun kültürel mirasını gelen turistler ile paylaşırım.	,651		
Safranbolu'nun kültürel mirasının korunması gerektiğine inanıyorum.	,629		
Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, **KMO Uygunluk Ölçütü:** 0,854. **Barlett Küresellik Testi x^2:** 1846,058 **p:** 0,000			
Mekâna Bağlılık Düzeyi	**Faktör Yükleri**	**Varyans %**	**C. Alfa**
Safranbolu'dan uzak kaldığımda, burayı özlüyorum.	,729	63,69	0,942
Safranbolu benim bir parçam gibidir.	,698		
Safranbolu'da uzun süre yaşamayı düşünüyorum.	,685		
Safranbolu'dan başka bir yere gitmek istemem.	,663		
Safranbolu'da kendimi güvende hissediyorum.	,663		
Safranbolu'daki gelişmelerde yer almak isterim.	,637		
Safranbolu'yu birisi eleştirdiğinde karşı çıkarım.	,627		
Safranbolu'nun geleceğini etkileyebilirim.	,615		
Safranbolu'yu çok iyi tanırım.	,608		
Safranbolu'yu seviyorum.	,578		
Safranbolu ile gurur duyuyorum.	,501		
Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, **KMO Uygunluk Ölçütü:** 0,939. **Barlett Küresellik Testi x^2:** 3378,885 **p:** 0,000			

Öncelikle kültürel miras algısı ölçeğine yapılan faktör analizi sonucunda, Kaiser Normalleştirmesinde, özdeğeri 1'den büyük faktörler dikkate alınmış ve ölçeğin tek faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin varyans yüzdesi toplamı 71,86 çıkmıştır. Bu oran %50'den yüksek olduğu için analizin geçerli olduğunu göstermektedir (Scherer, Luther, Wiebe, 1988). Açıklayıcı faktör analizinde ortak varyans (communality) değerleri ile ölçekteki maddelerin değerlerinin 0,4'ten düşük olmaması gerekmektedir (Field, 2000: 434). Yapılan bu faktör analizinde, faktör yüklerinin 0,4'ten yüksek olduğu görülmektedir. Kültürel miras algısı ölçeğinin Cronbach's Alfa değerinin 0,90 olduğu görülmektedir. Nunnally (1994) 0,70 ve üzeri Cronbach katsayısının iyi düzeyde içsel güvenirliğe işaret ettiğini belirtmektedir.

Diğer yandan Tablo 3'e bakıldığında kültürel miras yönelik koruma tutumu ve mekana bağlılık düzeyi ölçeklerine de ayrı ayrı faktör analizi yapılmış, iki ölçeğin de, tek faktörden oluştuğu, ölçeklerin varyans yüzdelerinin sırasıyla; 69,43 ve 63,69 olduğu tespit edilmiştir. Cronbach's Alfa değerlerinin de sırasıyla; 0,91 ve 0,94 olduğu görülmektedir.

Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyleri

Tablo 2. *Değişkenler arasındaki korelasyon analizi*

Değişkenler	KMA	KMKT
Kültürel Miras Algısı	-	
Kültürel Mirası Koruma Tutumu	,197**	-
Mekâna Bağlılık Düzeyi	,224**	,246**

Değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan Pearson korelasyon testi Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre, değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının tamamı pozitif ve anlamlı bulunmuştur ($p<0,01$). Pearson Korelasyon kat sayılarına bakıldığında, Kültürel miras algısı ile kültürel mirasın korunmasına yönelik tutum arasında pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki belirlenmiştir ($r=0,197$; $p<0,01$). Bununla birlikte, kültürel miras algısı ile mekâna bağlılık düzeyi arasında ($r=0,224$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf derecede ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan, kültürel mirasın korunmasına yönelik tutum ile mekâna bağlılık düzeyi arasında ($r=0,246$; $p<0,01$) pozitif ve zayıf derecede bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 3. *Değişkenler arasındaki regresyon analizine ilişkin modeller*

Model 1 (Bağımlı Değişken: Mekana Bağlılık**)**				**Çoklu Bağıntı**	
Bağımsız Değişken	**Beta**	**t**	**P**	**Tolerans**	**VIF**
Kültürel Miras Algısı	,182	3,819	,000	,961	1,040
Kültürel Miras Koruma tutumu	,210	4,398	,000	,961	1,040
R=,304; R^2=,092; F=21,098; p= 0.000; D-W=1,495					
Model 2 (Bağımlı Değişken: Kültürel Miras Koruma Tutumu)					
Bağımsız Değişken	**Beta**	**t**	**P**	**-**	
Kültürel Miras Algısı	,192	4,099	,000		
R=,197; R^2=,039; Düzeltilmiş R^2=,053; F=16,805; p= 0.000					

Tablo 3'te kültürel miras algısı, kültürel miras koruma tutumu ve mekâna bağlılık düzeyi arasındaki etkileşime yönelik basit ve çoklu regresyon analizi tablosu yer almaktadır. Araştırmada geliştirilen modele ilişkin öncelikle çoklu bağıntı ve oto korelasyona bakılmış ve analiz sonuçlarında oto korelasyon (Durbin-Watson değeri: 1,495) ve çoklu bağıntı (tolerans>0,20;VIF<5) olmadığı (Hair vd., 2010) tespit edilmiştir.

Model 1'de, kültürel miras algısı ve kültürel miras koruma tutumunun mekâna bağlılık üzerindeki etkisine yönelik çoklu regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Modele göre, kültürel miras algısının kültürel miras koruma tutumu (β=0,182; p=0,000) ve mekâna bağlılık düzeyi (β=0,210; p=0,000) üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi belirlenmiştir. Yapılan analizde mekâna bağlılığı en fazla olumlu yönde etkileyen değişkenin kültürel miras koruma tutumu olduğu tespit edilmiştir. Buna göre H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Model 2'de ise, kültürel miras algısının kültürel miras koruma tutumu üzerindeki etkisine yönelik basit regresyon analizi yer almaktadır. Modele göre, kültürel miras algısının kültürel miras koruma tutumu üzerinde (β=0,192; p=0,000) pozitif ve anlamlı etkisi saptanmıştır. Bu durumda H_3 hipotezi de kabul edilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kültürel miras bugüne yansıyan tarihin en önemli parçası durumundadır. Bu nedenle korunması, geçmişi daha uzun süreler boyunca yaşatabilmek ve anlayabilmek için oldukça önem arz eder. Kültürel mirasın korunması için kurumlar, kuruluşlar veya devletler her ne kadar önlem olarak yasalar, kurallar veya yasaklar uygulasa da insanların yaşam çevresinde yer alan bu değerler yine orada yaşayan insanların tutumuna bağlı kalmaktadır. Bu nedenle yerel halka yönelik kendi yaşam çevresinde bulunan kültürel miras değerleri için farkındalığın arttırılması, sosyal ve kültürel çevreye yönelik eğitimin verilmesi sürdürülebilir kültürel miras gelişimini sağlayabilmek için önem kazanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada kültürel miras algısının kültürel miras koruma tutumu ve mekâna bağlılık düzeyi üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre; kültürel mirasa yönelik algının, kültürel miras koruma tutumu ve mekâna bağlılık düzeyi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan kültürel miras koruma tutumunun mekâna bağlılık düzeyi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonucun çıkması, yerel halkın turizmden fayda görmesi ile açıklanabilir. Şöyle ki, yerel halk, turizm faaliyetleri sayesinde istihdama ve gelir kaynaklarına sahip olmaktadır. Bu durum, yerel ekonominin ve yaşam kalitesinin iyileşmesine katkıda bulunurken, yerel halkın kendi kültürel miraslarına daha fazla sahip çıkmasını teşvik ederek mekâna bağlılık ve koruma tutumu geliştirmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Ayrıca, Safranbolu'nun bir cittaslow şehri olması da sakinlik, güvenlik gibi faydaları ortaya çıkartarak, mekâna bağlılık ve koruma tutumunu olumlu yönde etkileyebilmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılan geçmiş araştırma sonuçları, bu araştırmanın sonuçlarını doğrulamaktadır. Johunis, vd. (2021) tarafından yapılan araştırmada, kültürel mirasın korunması ile yerel halkın miras algıları arasında ilişki olduğu ve kültürel miras unsurlarının devamlılığının sağlanmasında yerel halkın tutumlarının oldukça etkili olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte kültürel miras algısını olumlu algılama ile mekâna bağlılık arasında pozitif ilişki olduğuna dair araştırmalar (Buzlukçu ve Avcıkurt, 2020; Altanlar, 2021; Erul ve Uslu, 2022; Mancı, 2022) ile yaptığımız bu araştırma sonuçları benzerlik göstermektedir. Diğer yandan İşçi vd. (2018) tarafından mekâna

bağlılığın kültürel miras algısı üzerinde oluşturduğu pozitif etkinin sonucu olarak kültürel mirası koruma tutumunu da pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Tüm bu sonuçlar, mevcut çalışmadaki sonuçlara göre değerlendirildiğinde; kültürel miras varlıklarının korunmasına yönelik sergilenen tutum, yerel halkın mekâna bağlılık düzeyinin artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Safranbolu'daki kültürel mirasların korunmasını sağlamak ve mekânın kültürel miraslar ile anılarak tanınmasını turizm ile birlikte sürdürülebilir hale getirmek için mekâna bağlılık düzeyinin arttırılması ve/veya canlı tutulması gerekmektedir.

Safranbolu'da yaşayan yerel halkın kültürel miraslar konusunda olumlu bir algıya sahip olması, korumaya yönelik olumlu tutumu dolayısıyla davranışları doğrudan etkileyecek bu da kültürel miraslar ile birlikte daha yaşanabilir bir yer ortaya çıkaracağı için mekâna bağlılık düzeyini doğrudan arttıracaktır. Ancak tutum ve davranış arasındaki bağlantının her daim tutarlılık göstermemesi, süregelen davranışa her zaman dönüşmemesi sonucunu doğurabilir (Ajzen ve Fishbein, 2005). Sözü edilen kültürel mirasın korunmasına yönelik tutumun davranışsal harekete dönüşmeme ihtimali de düşünülerek hamlelerin yapılmasıyla daha faydalı sonuçlar ortaya çıkacaktır.

Yerel halkın kültürel miras ile ilgili algısının, tutumlarının ve Safranbolu için gelişen mekâna bağlılık duygusunun ölçülmesi, kültürel miras için yapılacak planlama çalışmalarının şekillenmesinde önemli rol oynayacaktır. Yapılan bu araştırmanın Safranbolu özelinde olması nedeniyle UNESCO Dünya Miras Listesi'nde bulunan Safranbolu şehrinin bu ünvanını devam ettirmesi ve yerel yönetimler bünyesinde kültürel mirasların korunabilmesi için bir katkı olacaktır. Bu çalışma, kültürel mirasa yönelik tutum, algı ve mekâna bağlılık duygusunu öne çıkaran bir yapıda olduğundan akademik literatüre katkı yapacağı ve bu konuda yapılacak olan diğer araştırmalara yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte kültürel miras varlıklarının sürdürülebilir olması için yerel yönetimlerin yapacağı bilinçlendirme çalışmaları ve organizasyonlar ile yerel halkın kültürel miras konusu altında birleşmesi sağlanarak oluşacak algının ve kültürel mirası koruma tutumunun artması sağlanabilir.

Araştırmanın Safranbolu'da ve yalnızca yerel halk ile gerçekleştirilmesi önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Özellikle mekâna bağlılığın sadece yaşanan yer ile açıklanmadığı düşünüldüğünde, yapılacak etkinlikler ile oluşacak hareketlilik sayesinde turistlerin de araştırmaya dahil edilerek mekâna bağlılık düzeyi, kültürel miras algısı veya kültürel miras koruma tutumu ölçülebilir. Diğer yandan bir kişinin kültürel mirası korumaya yönelik tutumunun sadece mekâna bağlılık ve kültürel miras algısından oluşmayacağını, kültürel mirasa özel diğer etkenlerin de etki gösterebileceği göz önünde bulundurulup diğer çalışmalarda değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ajzen, I. & Fishbein, M. (2005). *The Influence of attitudes on behavior*, In D. Albarracín, B. T. Johnson, & M. P. Zanna (Eds.), The handbook of attitudes, Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 173 (221). 173-221.

Akkuş, Ç. & Akkuş, G. (2020). Yerel halkın kültürel mirası korumaya katılma tutumu ve turizmi destekleme davranışının demografik özelliklerine göre incelenmesi. *Turkish Studies – Social* 15(3), 887-904.

Akova, O. (2006). Yerel halkın turizmin etkilerini algılamalarına ve tutumlarına yönelik bir araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi* 2 (1): 1-34.

Altanlar, A. (2021). Yere Bağlılığın Turizm Stratejileri Üzerindeki Etkisi: Amasya Örneği. Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi, 14(1), 199–213.

Altman, I. & Low, S. (1992). *Place attachment*. Human Behavior and Environment (Vol. 12).

Bayazıt, N. (2014). *Safranbolu geleneksel konutları ve toplumsal değişme*. Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmaları Merkezi, Kültür Yayını No. 9 İstanbul.

Belber, B. G. & Sözbilen, G. (2016). *Nevşehir'in turistik ürünlerine olan talebin, şehrin kültürel miras unsurlarına etkisiyle ilgili yerel halk algıları*. II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2016, Nevşehir.

Boğan, E., & Sarıışık, M. (2016). Yerel halkın turizm faaliyetine yönelik görüş ve algılamalarının belirlenmesi üzerine Alanya'da bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 325-342.

Buzlukçu, C. & Avcıkurt, C. (2020). Yavaş şehirlerde yerel halkın yer kimliği ve topluluğa bağlılıklarının sürdürülebilir turizm tutumlarına etkisi: Seferihisar'da bir araştırma. *Pamukkkale Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 117-138.

Canbulat, İ. (2016). *Safranbolu.* UNESCO World Heritage in Turkey. Ankara: Turkish National Commission for UNESCO, 225-251.

Cao, W., Yu, W. & Xu, J. (2021). City vs. Town residents' place attachment, perceptions and support for tourism development in a linear World Cultural Heritage Site. *PLoS ONE*. 16(10).

Cengiz, E. ve Kırkbir, F. (2007). Yerel halk tarafından algılanan toplam turizm etkisi ile turizm desteği arasındaki ilişkiye yönelik yapısal bir model önerisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(1), 19-37.

Cross, J. E. (2001). Private *property rights versus scenic views: a battle over place attachments. in 12th headwaters conference*, Western State College.

Çetin, T. (2010). Cumalıkızık köyünde kültürel miras ve turizm algısı. *Milli Folklor*, 22 (87), 181-190.

Dinçer, F. İ. & Ertuğral, S. M. (2000). Kültürel mirasın korunması ve İstanbul ilindeki tarihi yapıların turizm amaçlı kullanımı üzerine bir deneme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 69-78.

Erkılıç, E. (2019). Yerel halkın turizm algısı ve turizmin gelişimine yönelik tutumları: Rize örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 1, 66-82.

Erul, E. & Uslu, A. (2022). Yerel halkın turizm gelişmelerini destekleme niyeti: Manavgat örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 610–626.

Field, A. (2000), *Discovering statistics-using SPSS for windows*, Sage Pub. London.

Goussous, J. S. & Al-Hammadi, N. A. (2018). Place attachment assessment of a heritage place: a case study of the roman ampitheater in downtown Amman, Jordan. *Frontiers of Architectural Research*, 7(1), 1-10.

Gu, H. & Ryan, C. (2008). Place attachment, ıdentity and community ımpacts of tourism-the case of Beijing Hutong. *Tourism Management*, 29(4), 637-647.

Güneş, E., Pekerşen, Y., Nizamlıoğlu, H. F., & Ünüvar, R. T. (2019). Konya ilinde sürdürülebilir turizm kapsamında kültürel mirasın korunması ve kullanımına yönelik yerel halkın görüşleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10, 1-14.

Hair, J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010), *Multivariate data analysis (*7th ed.). Pearson Education International.

Han, J. H., Kim, J. S., Lee, C.-K., & Kim, N. (2019). Role of place attachment dimensions in tourists' decision-making process in Cittáslow. *Journal of Destination Marketing & Management*, 11, 108-119.

Hayta, Y. (2016). Kent kültürü ve değişen kent kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 165-184.*

Hidalgo MC. & Hernandez B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3):273-281.

İşçi, C., Güzel, B. & Ataberk, E. (2018). Mekana ve yerel halka bağlılık, kültürel mirasa yönelik tutumu etkiler mi?. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 583-606.

Johunis, E. C., Talib, H., Rahsid, R. A., Kamlun, K. U. & Chan Kim Lian, J. (2021). Local community ınvolvement in geotourism hiking in kampung Kinirasan, Ranau. sabah. BIMBEAGA. *Journal for Sustainable Tourism Development,* 10(1), 22-34.

Kiper, T. & Yılmaz, E. (2008). Şarköy-Kumbağ arasında kırsal kalkınmayı destekleyici turizmin olabilirliği ve yerel halkın rolü. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 159-168.

Köroğlu, Ö., Yıldırım, H. U., & Avcıkurt, C. (2018). Kültürel miras kavramına ilişkin algıların metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 98-113.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2009). Kültürel Miras ve Müzecilik. https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023]

Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in The last 40 Years?. *Journal of Environmental Psychology,* 31(3), 207-230.

Mancı, A. R. (2022). Yer bağlılığı ve topluluk katılımının, yerel halkın kültürel miras alanlarına yönelik algısı ve turizm gelişimine desteği üzerindeki etkisi: Göbeklitepe. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi,* 6(3): 806-824.

Nkwanyana, M. S., Ezeuduji, I. O., & Nzama, A. T. (2016). Cultural heritage tourism in South Africa: perceived a panacea for rural development?. *Acta Universitatis Danubius. Œconomica*, 12(6).

Nunnally, J. C. & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.

Okuyucu, A & Somuncu, M. (2012). Kültürel mirasın korunması ve turizm amaçlı kullanılmasında yerel halkın algı ve tutumlarının belirlenmesi: Osmaneli ilçe merkezi örneği. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 4(1), 37-52.

Özdemir, Ü. (2011). Safranbolu'nun kültürel miras kaynakları ve korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 129-142.

Özel, S. (1998). *Uluslararası alanda kültür varlıklarının korunması*. Marmara Üniversitesi.

Pekerşen, Y., Güneş, E. & Seçuk, B. (2019). Kültürel miras turizmi değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliği kapsamında yerel halkın tutumu: Cumalıkızık örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 350-368.

Ramkissoon, H., Smith, L. D. G., & Weiler, B. (2013). Relationships between place attachment, place satisfaction and pro-environmental behaviour in an Australian national park. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(3), 434–457.

Rasoolimanesh, S. M., Jaafar, M., Kock, N. & Ahmad, A. G. (2017). The Effects of community factors on residents' perceptions toward world heritage site ınscription and sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(2), 198–216.

Raymond, C. M., Brown, G., Weber, D. (2010). The measurement of place attachment: personal, community, and environmental connections. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 422-434

Roslan, Z., Ramli, Z., Shin, C., Choy, E. A. & Razman, M. R. (2017). Local community perception on the importance of cultural-natural heritage protectionand conservation: case study in Jugra, Kuala Langat, Selangor, Malaysia. *Journal of Food, Agriculture & Environment*, 15(2):107-110.

Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A., & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological reports*, 62(3), 763-770.

Sekaran. U. (1992). *Research methods for business: A Skill-Building Approach*. 2nd ed. New York: John Wiley and Sons. Inc.

Sheldon, P.J. and Abenoja, T. (2001). Resident attitudes ın a mature destination: the case of Waikiki. *Tourism Management*, 22(5), 435-443.

Oğuz, M.Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor Dergisi,* 25(100), 5-13.

Thapa, B. (2007). *Issues and Challenges of World Heritage Sites in Nepal*. R. White ve J. Carman. (Ed.). World Heritage: Global Challenges and Local Solutions. (ss. 23–27). Oxford, UK: Archaeopress.

Uysal, K. (2018). Kültürel mirasın turizm amaçlı kullanılmasında yerel halkın algı ve tutumlarının belirlenmesi: İznik örneği, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Vaske, J. J., & Kobrin, K. C. (2001). Place attachment and environmentally responsible behavior. *The Journal of Environmental Education*, 32(4), 16–21.

Wager, J. (1995). Developing a strategy for the Angkor World Heritage Site, *Tourism Management,* 16(7), 515-523.

Woosnam, K M., Aleshinloe, K. D., Ribeiro, M A. Stylidis, D., Jiang, J. & Erul, E. (2018). social determinants of place attachment at a World Heritage Site, *Tourism Management*, 67, 139-146.

Yuan, Q., Song, H. J., Chen, N. & Shang, W. (2019). Roles of tourism ınvolvement and place nattachment in determining residents' attitudes toward ındustrial heritage tourism in a resource-exhausted city in China. *Sustainability*, 11(19).

Yücel, C., & Sahilli Birdir, S. (2022). Yerel halkın kültürel miras değerlerine yönelik metaforik algılarının belirlenmesi: Mersin örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 8(3), 274-287.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Orta Çağ'da Kahramanmaraş'ta Bir Topluluk: Minnetpınarı Topluluğunun Demografik Yapısı

A Community in Kahramanmaras in the Middle Ages: Demographic Structure of Minnetpınarı Community

Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY
Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı
serpilozdemirozbey@gmail.com
Orcid ID: 0009-0004-9550-3467

Öz: Paleodemografi, insanın ilk insanlaşma sürecinden günümüze gelinceye kadar yaşayıp yok olmuş toplulukların doğum, ölüm, populasyon büyüklüğü gibi istatistiki konularını araştıran bilim dalıdır. Paleoantropolojik ve arkeolojik kazılardan elde edilen eski toplumlara ait bireylerin nüfus değerlerinin yeniden ortaya konulması ile insan nüfusunun zamanla gösterdiği sayısal artış ve azalışın, yaşam uzunluklarındaki değişimin ve iç-dış nüfus hareketliliklerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Eski dönemlerden beri çeşitli toplumlara ev sahipliği yapmış olan ülkemiz paleodemografik araştırmalar açısından bilim dünyasında son derece önemli bir yere sahiptir. Bu yerleşim yerlerinden biri de çalışma konumuzu oluşturan Minnetpınarı topluluğudur. Orta Çağ'a tarihlendirilen ve 86 bireyden oluşan bu topluluğu; 8 bebek (% 9.3), 7 çocuk (% 8.13), 25 kadın (% 29.06), 41 erkek (% 47.6) ve 5 cinsiyet belirlenemeyen (% 5.81) birey oluşturmaktadır. Bireylerin yaş ortalamaları genel olarak erişkinlerde 31.87, kadınlarda 36.63, erkeklerde 34.58 yıl olarak saptanmıştır. Bu toplulukta bebek ve çocuk ölümleri emzirme çağında annenin yetersiz bakımına, elverişsiz sağlık koşulları ile düzensiz ve kötü beslenmeye; erişkinlerde görülen ölümler ise günlük fiziksel aktiviteye bağlı olarak oluşan eklem rahatsızlarına bağlanmıştır. Kadınlarda özellikle genç ve orta yaş dilimlerinde görülen ölümler doğumda yaşanan risklerden kaynaklı olabileceğini düşündürmüştür. Paleodemografik hesaplamalar ışığında Minnetpınarı topluluğunun demografik yapısının ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Ayrıca bu topluluğa ilişkin farklı araştırmacılar tarafından farklı konularda yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmeye ve bu verilerin hepsinin birlikte değerlendirilerek Minnetpınarı insanlarının toplumsal yapısı yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: paleodemografi, Minnetpınarı, Orta Çağ, yaşam tablosu, ölüm oranı.

Abstract: Palaeodemography is the branch of science that studies statistical issues such as births, deaths, population size of communities that have lived and disappeared from the first humanisation process to the present day. It aims to determine the numerical increase and decrease of the human population over time, the change in the length of life and the internal-external population movements by reconstructing the demographic values of individuals of ancient human communities obtained from paleoanthropological and archaeological excavations. Turkey, which has been a place of settlement for various communities since ancient times, has an extremely important place in the scientific world in terms of palaeodemographic studies. One of these settlements is the Minnetpınarı community, which is the subject of this study. This community, which is dated to the Middle Age and consists of 86 individuals; 8 infants (9.3%), 7 children (8.13%), 25 females (29.06%), 41 males (47.6%) and 5 individuals of unknown sex (5.81%). The mean age of the individuals was 31.87 years for adults, 36.63 years for females and 34.58 years for males. In this community, infant and child deaths were

Geliş Tarihi:29.11.2024 Kabul Tarihi:21.04.2025 Yayın Tarihi:30.04.2025
Atıf: Özdemir, Özbey S. (2025). Orta Çağ'da Kahramanmaraş'ta bir toplum: Minnetpınarı toplumunun demografik yapısı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 503-522. Doi: 10.33437/ksusbd.1593674

attributed to inadequate maternal care during breastfeeding, adverse health conditions and malnutrition; deaths in adults were attributed to joint disorders due to daily physical activity. Deaths in women, especially in the young and middle-aged groups, suggest that they may have been caused by the risks of childbirth. The aim of this article is to present in detail the demographic structure of the Minnetpınarı community in the light of palaeodemographic calculations. It also attempts to provide information on the studies carried out by different researchers on different topics and to reconstruct the social structure of the Minnetpınarı people by evaluating all these data together.

Keywords: paleodemography, Minnetpınarı, Medieval Period, life table, death rate.

GİRİŞ

Geçmiş dönemlerde yaşamış toplulukların nüfus yapılarının ortaya konulması paleodemografik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda ortaya konulan geçmiş dönem insan topluluklarının demografik yapısı ve dinamiklerine ilişkin bilgiler; insan faaliyetlerinin izlerini ve arkeolojik kayıtlardaki maddi kültür kalıntılarını inceleyen arkeolojik demografi çalışmalarıyla desteklenerek daha net sonuçlara ulaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu alandaki araştırmalar, antropoloji, arkeoloji, paleogenetik ve insan ekolojisi gibi çalışma alanlarıyla disiplinler arası yürütülmektedir.

Eski insan topluluklarına yönelik demografik araştırmaların veri kaynaklarında eksik parçalar bulunsa da geliştirilen kuramlar ve istatistiksel analizler aracılığıyla, bu toplulukların nüfus yapıları hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Arkeolojik, antropolojik, etnolojik ve tarihsel araştırmalarla derlenen bilgilerle oluşturulan yaşam tabloları vasıtasıyla eski dönemlerde yaşamış toplulukların nüfus boyutu, doğurganlık oranları, ölümlülük durumları, yaş gruplarına göre nüfus dağılımı, nüfusun büyüme oranı, yaşam beklentileri belirlenebilmektedir. İnsan topluluklarının nüfus yapısında gerçekleşen değişimlerin, toplu ölümlerin ve nüfus artışlarının belirlenmesi ile bunların sebeplerinin belirlenmesinde, toplumun nüfus yapısını betimleyen bu verilerden faydalanılmaktadır. Bu alanda yapılan ya da yapılacak araştırmalar hem geçmiş dönemlere ışık tutmakta hem de geleceğe dair kurgulamalara olanak sağlamaktadırlar (Görgülü, 2009).

Paleodemografik çalışmaların temel materyalini insan iskeletleri oluşturmaktadır. İskeletlerden elde edilen yaş ve cinsiyet bilgileri esasına dayanarak, demografi alanında çalışan araştırmacılarca geliştirilen bazı formüllerin yardımıyla; geçmiş dönemlerde yaşamış toplulukların yaşam tabloları, yaşam beklentisi, doğurganlık ve ölümlülük gibi bilgilere ulaşılabilmektedir (Acsadi ve Nemeskeri, 1970). Bu çalışmalarda istatistiksel veriler ışığında oluşturulan yaşam tabloları, sayısal olarak bir topluluğun farklı dönemlerde hayatta kalma süreçlerinin belirlenmesine olanak sağlayan birer araç olarak kabul edilmektedir (Chamberlain, 2006). Bu tablolar; doğumdan başlayarak ölüme kadar geçen süreçte, hayatta kalan ve ölen bireylere ilişkin verilerin sistematik olarak hesaplanması esasına dayanmaktadır (Namboodiri ve Suchindran, 1987). Örneğin demografik değerlendirmelerde hesaplanan bireylerin ölümlülük oranları her yaş grubu için farklı değerler göstermektedir ve farklı sebeplere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yapılan araştırmalarda diğer yaş gruplarına göre daha yüksek değerler gösteren çocuk ölüm oranlarının adölesan ve genç erişkinlikte azaldığı ortaya konmuştur. Yine yaşam tablolarının temel parametreleri olan ölümlülük ve hayatta kalma oranlarıdır. Bu kapsamda; tüm demografik değerler incelenen toplulukların sağlık yapısı, sosyo-ekonomik durumu, çevresiyle ilişkisi, yaş ve cinsiyet oranları, mezar tipleri, ölünün yatış pozisyonu, ölü hediyeleri birlikte değerlendirildiğinde sonuçlar daha güvenilir olacaktır. Bu sonuçlar farklı dönemlerde yaşamış, farklı topluluklarla karşılaştırıldığında, belirli bir zamana ilişkin değişim sürecini de aydınlatacak nitelikte bilgi sağlamaktadır (Sevim Erol ve Özdemir, 2010:13-41).

MATERYAL ve METOT

Minnetpınarı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC HPBH) güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Çalışma materyalini; Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri, BOTAŞ ve Gazi Üniversitesi ARÇED iş birliğiyle gerçekleştirilen kurtarma kazısından ve Kahramanmaraş ili Andırın ilçesinin Minnetpınarı köyünün 2.5- 3 km doğusundan çıkarılan 86 bireye ait iskelet kalıntıları oluşturmaktadır (Resim 1).

Resim 1. *Minnetpınarı kurtarma kazısı*

Kazı çalışmaları, boru hattının geçtiği 28.0 metrelik alan sınırları içinde toplam 50 açmada yapılmıştır. Kurtarma kazısında A-5 açmasından 5, A-6 açmasından 5, B-6 açmasından 52, B-4 açmasından 1, B-12 açmasından 1ve B-15 açmasından 1 adet olmak üzere toplam 65 mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezarlarda; erkek iskeletlerde her iki el çapraz olarak bel hizasında bağlanmış; kadın iskeletlerde ise eller göğüs üzerinde çapraz birleştirilmiş olarak cinsiyete ve yaşa bağlı farklı duruşlar tespit edilmiştir. Çocuk iskeletlerde sağ el göğüs üzerinde, sol el ise sağ elin dirseğini alttan destekler şekilde iken yaşlı iskeletlerde sol el sağ eli omuza yakın yerden tutar, sağ el sol el dirseğini alttan destekler şekilde bulunmuştur. Bu tür el pozisyonlarının Orta Çağ Hıristiyan kültüründe görülmesi, ortaya çıkarılan mimarinin kilise olduğunun düşünülmesi ve ele geçen sikkelerin çoğunun üzerinde bulunan haç motifleri, bu mezarların Orta Çağ Hıristiyan mezarı olduğunu düşündürmektedir. Toros dağlarının eteğinde yaşamış olan Minnetpınarı topluluğunun hayvancılıkla uğraştığı düşünülmektedir (Tekinalp, 2005).

Resim 2. *M38 nolu bireyin mezar görünümü*

Tarih öncesinde yaşamış toplulukların nüfus yapısının belirlemesinin en önemli aşamasını, bireylerin yaş ve cinsiyetinin doğru tespit edilmesi oluşturmaktadır. Cinsiyet tayini; cinsiyetler arasındaki farklılıkların morfolojik ve ölçüme dayalı olmak üzere iki temel yöntemle

gerçekleştirilmektedir. Çalışmada cinsiyet belirlemede morfolojik kriterler kullanılmıştır. Kalça kemiği ve kafatası başta olmak üzere bütün kemiklerin gösterdikleri anatomik formlar dikkate alınmıştır (Olivier, 1969; Ubelaker, 1978; WEA, 1980:518-549; Brothwell, 1981). Yaşlandırmada ise; bebek ve çocuklarda uzun kemik uzunlukları, kemikleşme merkezleri, kemiklerin birleşme yaşları ve dişlerin çıkış zamanları dikkate alınırken; genç erişkinlerde epifizyal kaynaşma, üçüncü azı dişlerin çıkış zamanı ve basilar kaynaşma yaş belirleme kriteri olarak kabul edilmiştir. Erişkin bireylerde ise yaşa bağlı olarak symphysis pubisin kenarlarında, costaların sternal uçlarında, facies auriculariste ve humerus, femur ve clavicula gibi kemiklerin spongiosa yoğunluğunda yaşa bağlı olarak meydana gelen değişiklikler dikkate alınmıştır. Ayrıca, suturların kaynaşma durumları, daimî azı dişlerin çiğneme yüzeyinde meydana gelen aşınmalar da yaşlandırma yapılırken kullanılmıştır (Bass, 1987; Ubelaker, 1978; Olivier, 1969; Brothwell, 1981; Hillson,1998; Kaur ve Jit, 1990:297-305; Szilvassy ve Kritscher, 1990; White, 1991).

Minnetpınarı Orta Çağ topluluğunda nüfus dinamiğinin saptanabilmesi amacıyla, doğumdan itibaren yaşı belirlenmiş bireyler için topluluk genelinde onarlı yaş aralıklarına göre hazırlanan yaşam tabloları oluşturulmuştur. Bu tablolardaki veriler ışığında popülasyonda; yaşam tablosu oluşturulurken değerlendirmeye giren bireylerin yaş aralıkları (X), x yaşındaki ölümleri (Dx), x yaşındaki ölümlerin yüzdesi (dx), x yaşında hayatta kalanların sayısı (lx), ölüm olasılığı (qx), yaş aralığında bütün bireylerin yaşadığı yılların toplam sayısı (Lx), yaşanan birey yıllar sayısının toplamı (Tx) ve yaşam beklentisi (ex) belirlenerek, ölüm yüzdesi (dx) grafiği hazırlanmıştır. Yaşam tablosu için Üner (1972)'e göre belirtilen formüller kullanılmıştır (Üner, 1972). İstatistik analizleri Microsoft Office Excel programı kullanılmıştır. Yapılan bu çalışmada; Orta Çağ Minnetpınarı topluluğunun paleodemografik yapısı ortaya konmuş ve elde edilen veriler hem çağdaşı hem de farklı dönem Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılarak, Minnetpınarı topluluğunun Anadolu toplulukları arasındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca; cinsiyet ve yaş dağılımı, yaşam tabloları, yaşam eğrileri ile paleodemografik, paleoantropolojik, paleopatolojik, eser element analiz verileri birlikte değerlendirilerek, topluluğun genel yapısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Minnetpınarı kazılarında 65 mezardan 86 birey tespit edilmiştir ve bunların %9.3 ünü bebek, % 8.13 ünü çocuk, %29.06 sını kadın, %47.6 sını erkek ve %5.81 ini de cinsiyeti belirlenemeyen birey oluşturmaktadır (Tablo 1). Bu sonuçlara göre Minnetpınarı topluluğunda erkekler kadınlardan sayıca daha fazla olduğu görülmüştür. Demografik değerlendirmelerde hata payını en aza indirgemek için, mevcut ölçütlerden yola çıkarak, bireyler bebek (0–2.49), çocuk (2.5–14.9 yaş), adölesan (15–17.9 yaş), genç erişkin (18–29.9 yaş), orta erişkin (30–44.9 yaş) ve ileri erişkin (45 yaş ve üzeri) olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre 79 bireyde yapılan yaş tespiti sonucunda Minnetpınarı Orta Çağ bireylerinin % 6.3 adölesan, % 26.5'i genç erişkin, % 26.5'i orta erişkin ve % 21.5'i ileri erişkin olarak saptanmıştır (Yiğit vd., 2008:91-110). Minnetpınarı topluluğunda kesin yaş tespiti yapılabilen 66 yetişkin bireyin yaş ortalaması hesaplandığında topluluğun yaş ortalamasının 31.87 olduğu görülmüştür. Kadınlarda bu değer 36.63 iken, erkeklerde 34.58 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. *Minnetpınarı topluluğunda toplam birey sayısı*

	N	**%**
Bebek	8	9,3
Çocuk	7	8,13
Kadın	25	29,06
Erkek	41	47.6
Cinsiyeti Bilinmeyen	5	5,81
Toplam	86	100

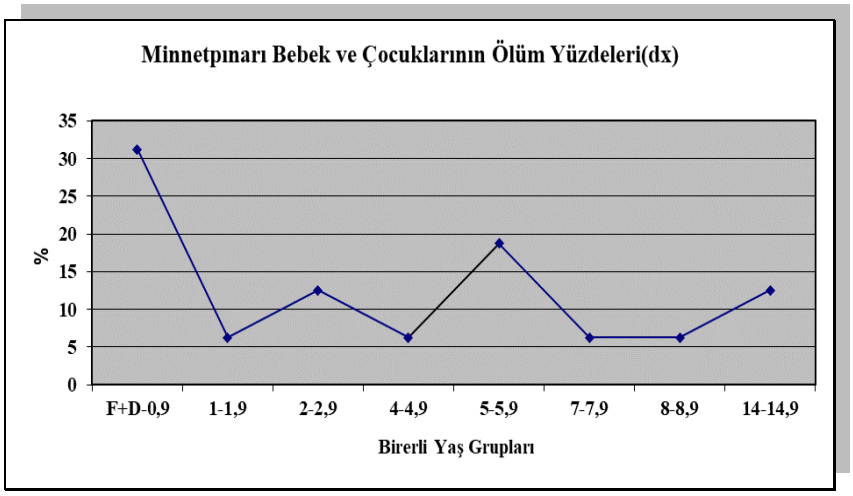
İnsan toplumlarının demografik yapısının tanımlanmasında sıklıkla yaşam tablolarına başvurulmaktadır. Günümüz toplumlarının yaşam tablolarının oluşturulmasında yaş aralıkları birer yıl olarak alınmaktadır. Prehistorik topluluklarda, incelenen topluluğunun görece küçüklüğünden ve yaş

belirlenmesinden kaynaklanabilecek hataları giderebilmek amacıyla yaş aralıkları 5 yıl olarak değerlendirilmektedir (Ubelaker, 1978). Minnetpınarı iskelet topluluğunun yaşam tablosunun oluşturulmasında Ubelaker'ın verdiği formüller kullanılmış ve yaş aralıkları 5 yıl olarak seçilmiştir.

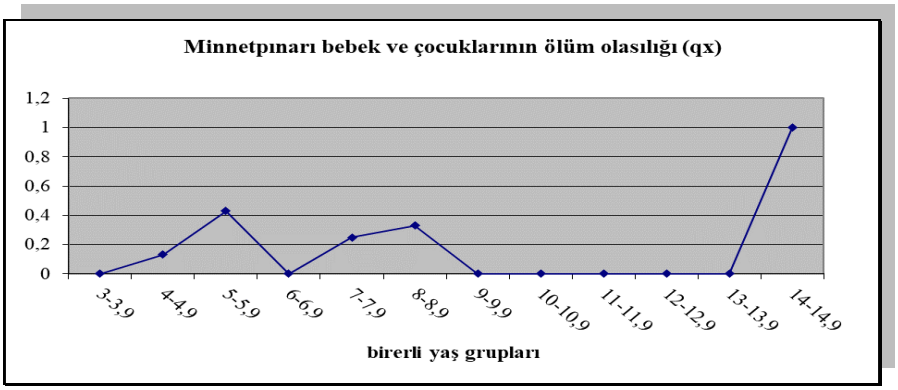
Bir toplumun gelişmişlik derecesinin yansıtılmasında, çocukların büyüme durumunun belirlenmesi oldukça anlamlı bilgiler sunmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip toplumlar ya da tabakalar arasında ortaya çıkan büyüme farklılıkları da bu bilgileri doğrular niteliktedir (Duyar,1990). Minnetpınarı bebek ve çocuklarının, doğum öncesi dönemi de içine alacak şekilde 15 yaşa kadar birerli yaş aralıklarına göre hazırlanan yaşam tablosunda, birey sayıları, ölüm oranları, ölüm olasılıkları, yaşam beklentileri ve diğer demografik bilgiler gösterilmiştir (Tablo 2). Bu doğrultuda, yapılan hesaplamalarda, doğum öncesi dönemden 1 yaşına kadar mevcut yaş aralığında ölenlerin sayısı diğer yaş gruplarına oranla daha fazla olduğu görülmüştür. 15 yaşına kadar toplam 16 bireyin % 31.25 i daha 1 yaşına gelmeden hayatlarını kaybetmişlerdir (Grafik 1). Bebek ve çocuklarda 2 yaşına kadar azalan bir değer gösteren ölüm oranı, 3 yaşına kadar yükselen bir değer göstermiştir. 3 yaşla birlikte tekrar düşüş gözlenen bu oranın, 5 yaşla birlikte tekrar arttığı ve 7-9 yaş arasında da ölümlerde bir duraklama olduğu görülmüştür. Bebek ve çocuk ölüm olasılığında, 0-0.9 yaş aralığında 0.31'lik bir oran gözlenmektir. Her ne kadar 9-13.9 yaş grubunda bir duraklama görülse de 15 yaşına kadar ilerleyen yaşla birlikte ölüm olasılığı (qx) sürekli olarak artmıştır (Grafik 2).

Tablo 2. *Minnetpınarı topluluğu bebek ve çocuklarında yaşam tablosu*

x	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
F+D-0,9	5	31,25	100	0,31	421,88	2374,99	23,74
1-1,9	1	6,25	68,75	0.09	328,12	1953,11	28,4
2-2,9	2	12,5	62,5	0.2	281,25	1624,99	25,9
3-3,9	0	0	50	0	250	1343,74	26,88
4-4,9	1	6,25	50	0,13	234,37	1093,74	21,88
5-5,9	3	18,75	43,75	0,43	171,88	859,37	19,64
6-6,9	0	0	25	0	125	687,49	27,5
7-7,9	1	6,25	25	0,25	109,37	562,49	22,5
8-8,9	1	6,25	18,75	0,33	78,12	453,12	24,16
9-9,9	0	0	12,5	0	62,5	375	30
10-10,9	0	0	12,5	0	62,5	312,5	25
11-11,9	0	0	12,5	0	62,5	250	20
12-12,9	0	0	12,5	0	62,5	187,5	15
13-13,9	0	0	12,5	0	62,5	125	10
14-14,9	2	12,5	12,5	1	62,5	62,5	5

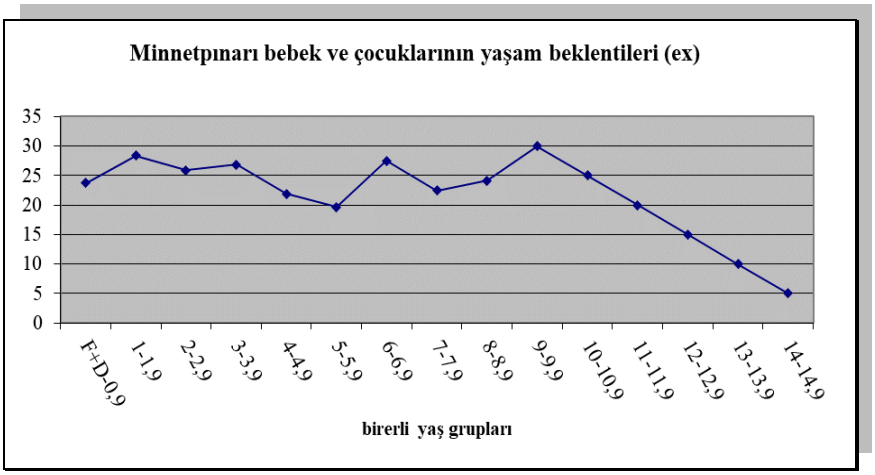

Grafik 1. *Minnetpınarı topluluğu bebek ve çocuklarının ölüm yüzdeleri (dx)*

Grafik 2. *Minnetpınarı topluluğu bebek ve çocuklarının ölüm olaslığı (qx)*

Minnetpınarı topluluğunun bebek ve çocuklarında yaşam beklentisi (ex) oranı 0-1.9 yaş aralığında 23.74'dir. Bu oran belirli zaman dilimlerinde artış gösterse de 15 yaşına kadar düzenli aralıklarla azalma göstermiştir. Bununla birlikte bebek ve çocuklarda en fazla yaşam beklentisi, 9-10 yaş grubu arasındadır (Grafik 3).

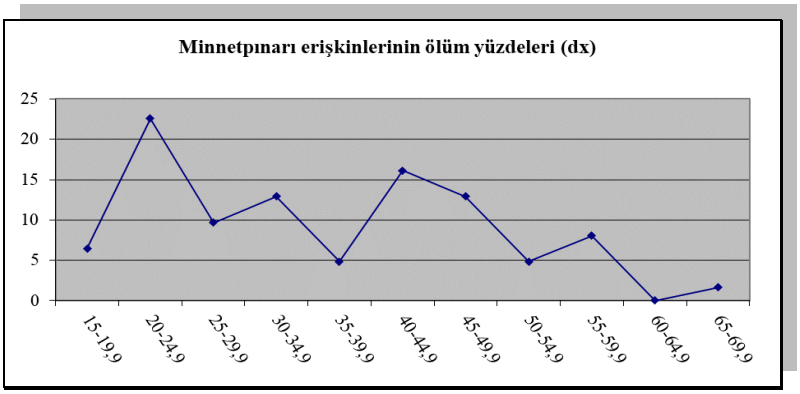
Grafik 3. *Minnetpınarı topluluğu bebek ve çocuklarının yaşam beklentileri (ex)*

Minnetpınarı populasyonundaki erişkinlerin beşerli yaş aralıklarına göre hazırlanan yaşam tablosunda rastlanan en yoğun ölümler, 20-25 (%22,6) ve 40-45 (%16,12) yaşları arasındadır (Tablo 3 ve Grafik 4). Bu populasyonda en uzun yaşam süresi 70 yıldır ve en fazla ölüm olasılığı gösteren yaş grubu 55-60'dır (Grafik 5). Bu topluluktaki bireylerin, 65–70 yaşına geldiğinde sadece % 2.5 luk bölümü yaşamaktadır. Minnetpınarı topluluğundaki erişkinlerin 15-19.9 yaş aralığındaki bireylerinin yaşam beklentisi (ex) 21.12 yıldır. Populasyondaki en fazla yaşam beklentisi 15–20 yaşları arasındayken, bu değer ilerleyen yaşlarda gittikçe azalarak devam etmiştir (Grafik 6).

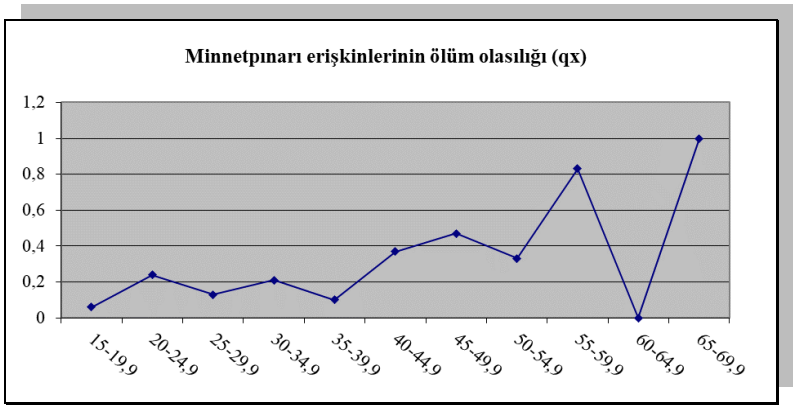
Tablo 3. *Minnetpınarı topluluğu erişkinlerinin yaşam tablosu*

x	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
15-19,9	4	6,45	100	0,06	483,875	2112,85	21,12
20-24,9	14	22,6	93,55	0,24	411,25	1628,975	17,41
25-29,9	6	9,68	70,95	0,13	330,55	1217,725	17,16
30-34,9	8	12,9	61,27	0,21	274,1	887,175	14,5
35-39,9	3	4,83	48,37	0,1	229,775	613,075	12,67
40-44,9	10	16,12	43,54	0,37	177,4	383,3	8,8
45-49,9	8	12,9	27,42	0,47	104,85	205,9	7,5
50-54,9	3	4,83	14,52	0,33	60,525	101,05	6,95

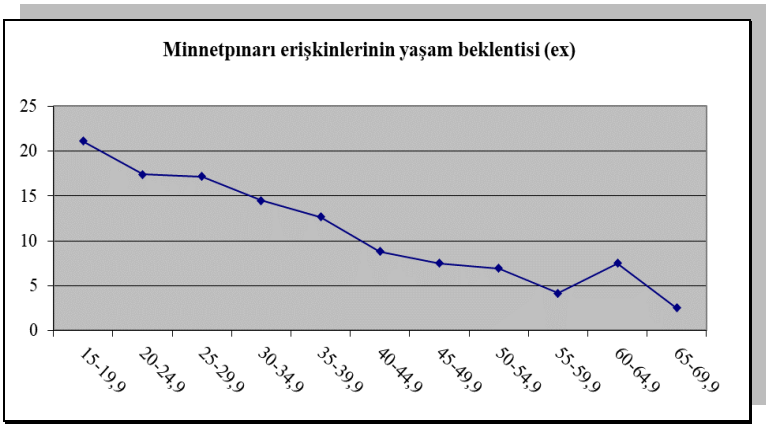
55-59,9	5	8,06	9,69	0,83	28,3	40,525	4,18
60-64,9	0	0	1,63	0	8,15	12,225	7,5
65-69,9	1	1,63	1,63	1	4,075	4,075	2,5

Grafik 4. *Minnetpınarı topluluğu erişkinlerinin ölüm yüzdeleri (dx)*

Grafik 5 . *Minnetpınarı topluluğu erişkinlerinin ölüm olasılığı (qx)*

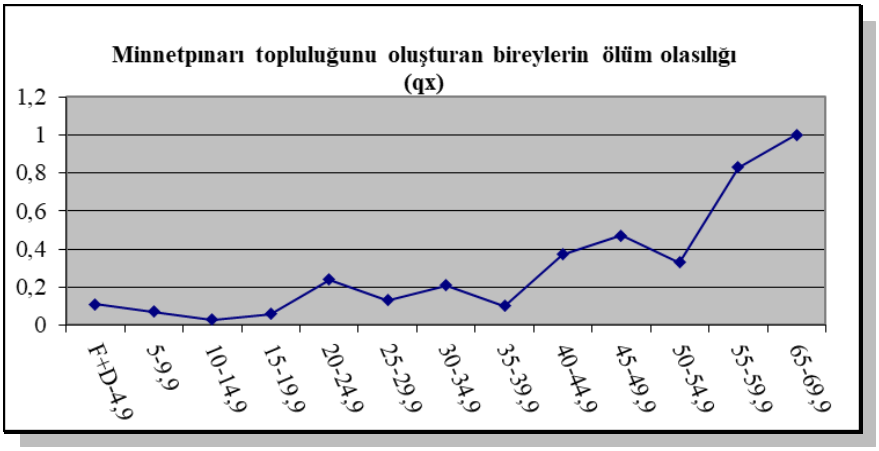
Grafik 6. *Minnetpınarı topluluğu erişkinlerinin yaşam beklentisi (ex)*

Minnetpınarı topluluğundaki tüm bireyler beşerli yaş aralıklarına göre hazırlanan yaşam tablosu doğrultusunda; doğumdan önceki dönem de dâhil populasyonun % 20.5 inin 15 yaşına gelmeden öldüğü görülmektedir. 15–70 yaşları arasındaki ölümler tüm populasyon dikkate alınarak değerlendirildiğinde % 79.5 gibi bir değerle kendini yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi populasyonun yaklaşık % 80 i 15 yaşından sonra ölmüştür. 15 yaşından sonraki en yoğun ölümlere %17.94 ile 20–25 yaş aralığında rastlanmaktadır (Tablo 4).

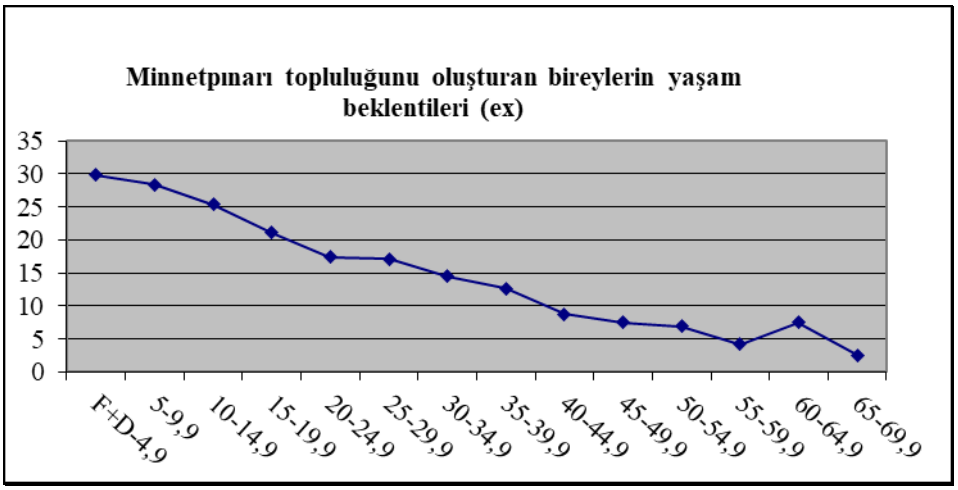
Populasyon genelindeki en fazla ölüm olasılığı 55-60 yaş grubunda saptanmıştır (Grafik 7). Genel yaşam tablosu incelendiğinde topluluk genelinde saptanan en fazla yaşam beklentisi, doğumdan itibaren yaklaşık 5 yaş grubu (%29.81) arasındadır. Bu yaştan itibaren, ilerleyen yaşla birlikte yaşam beklentisinde 60-65 yaş grubu hariç bir azalma dikkati çekmektedir (Grafik 8).

Tablo 4. *Minnetpınarı topluluğunun genel yaşam tablosu*

x	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex
F+D-4,9	9	11,53	100	0,11	471,175	2981,6	29,81
5-9,9	5	6,41	88,47	0,07	426,325	2510,375	28,38
10-14,9	2	2,56	82.06	0,03	403,9	2084,05	25,4
15-19,9	4	5,13	79,5	0,06	384,675	1680,15	21,13
20-24,9	14	17,94	74,37	0,24	327	1295,475	17,41
25-29,9	6	7,7	56,43	0,13	262,9	968,475	17,16
30-34,9	8	10,25	48,73	0,21	218,025	705,575	14,5
35-39,9	3	3,85	38,48	0,1	182,775	487,55	12,67
40-44,9	10	12,82	34,63	0,37	141,1	304,775	8,8
45-49,9	8	10,26	21,81	0,47	83,4	163,675	7,5
50-54,9	3	3,85	11,55	0,33	48,125	80,275	6,95
55-59,9	5	6,41	7,7	0,83	22,475	32,25	4,18
60-64,9	0	0	1,29	0	6,45	9,725	7,53
65-69,9	1	1,29	1,29	1	3,275	3,275	2,53

Grafik 7. *Minnetpınarı topluluğunu oluşturan bireylerin genel ölüm olasılığı (qx)*

Grafik 8. *Minnetpınarı topluluğunu oluşturan bireylerin genel yaşam beklentisi (ex)*

TARTIŞMA

Geçmiş dönemlerde yaşamış insan topluluklarına ait kemik, diş ve hatta yumuşak doku kalıntıları incelenmesi ile o dönemlerdeki insanların yaşam biçimlerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Biyoarkeoloji çalışmalarının esasını oluşturan bu çalışmalarla ilgili toplulukların morfolojik özellikleri, beslenme yapıları, sağlık durumları ve akrabalık ilişkileri gibi konularda bilgilere ulaşılabilmektedir. Elde edilen bilgiler de arkeolojik verilerle birleştirilerek eski dönem topluluklarının yaşam biçimleri ve biyolojilerine ilişkin net verilere ulaşılmaktadır.

Çalışmanın konusunu oluşturan Minnetpınarı topluluğu; 8 bebek, 7 çocuk, 25 kadın, 41 erkek ve 5 cinsiyeti belirlenemeyen birey olmak üzere 86 bireyden oluşturmaktadır. Bu bireylerden 79 bireyde yaş tahmini yapılabilmiştir. Bu doğrultuda; bireylerin % 10.1'i bebek, % 8.86'sı çocuk, % 6.3 adölesan, % 26.5'i genç erişkin, % 26.5'i orta erişkin ve % 21.5'i orta erişkindir.

Bebek ve çocukları ölümleri toplumların gelişmişlik durumlarının, sağlık yapılarının, çevresel koşullarının ve beslenme şekillerinin göstergeleri olarak kabul edilir. Yapılan çalışmalar doğrultusunda, geçmiş dönem topluluklarında her 10 erişkine karşılık 5 - 8 arasında bebek ve çocuk ölümünün gerçekleştiği ortaya konmuştur (Acsadi ve Nemeskeri, 1970). Minnetpınarı topluluğunda doğum öncesi dönemden 1 yaşına kadar mevcut yaş aralığında ölenlerin sayısı diğer yaş gruplarına oranla daha fazla olduğu görülmüştür. 15 yaşına kadar toplam 16 bireyin % 31.25 i daha 1 yaşına gelmeden hayatlarını kaybetmişlerdir. Bebek ve çocuklarda 2 yaşına kadar azalan bir değer gösteren ölüm oranı, 3 yaşına kadar yükselen bir değer göstermiştir. 3 yaşla birlikte tekrar düşüş gözlenen bu oranın, 5 yaşla birlikte tekrar arttığı ve 7-9 yaş arasında da ölümlerde bir duraklama olduğu görülmüştür. Bebek ve çocuk ölüm olasılığında, 0-0.9 yaş aralığında 0.31'lik bir oran gözlenmektir. Her ne kadar 9-13.9 yaş grubunda bir duraklama görülse de 15 yaşına kadar ilerleyen yaşla birlikte ölüm olasılığı (qx) sürekli olarak artmıştır. Minnetpınarı topluluğunun bebek ve çocuklarında yaşam beklentisi (ex) oranı 0-1.9 yaş aralığında 23.74 olarak tespit edilmiştir. Bu oran belirli zaman dilimlerinde artış gösterse de 15 yaşına kadar düzenli aralıklarla azalma göstermiştir. Bununla birlikte bebek ve çocuklarda en fazla yaşam beklentisi, 9-10 yaş grubu arasında olduğu görülmüştür.

Minnetpınarı'nda doğumdan önceki dönem de dâhil populasyonun % 20.5 inin 15 yaşına gelmeden öldüğü görülmüştür. 15–70 yaşları arasındaki ölümler tüm populasyon dikkate alınarak değerlendirildiğinde % 79.5 gibi bir değerle kendini yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi populasyonun yaklaşık % 80 i 15 yaşından sonra ölmüştür. 15 yaşından sonraki en fazla ölümlere ise %17.94 ile 20–25 yaş aralığında rastlanmaktadır. Populasyon genelindeki en fazla ölüm olasılığı 55-60 yaş grubunda saptanmıştır. Genel yaşam tablosu incelendiğinde topluluk genelinde saptanan en fazla yaşam beklentisi, doğumdan itibaren yaklaşık 5 yaş grubu (%29.81) arasındadır. Bu yaştan itibaren, ilerleyen yaşla birlikte yaşam beklentisinde 60-65 yaş grubu hariç bir azalma söz konusudur.

Bebek ve çocuk ölüm oranları popülasyonların sağlık profilini yansıtan önemli bir parametredir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, başta yetersiz ve dengesiz beslenmeden kaynaklı olmak üzere birçok faktöre bağlı olarak çocukların ölümlülük ve hastalık oranlarında da farklılıklar görülmektedir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda, ele geçirilen iskeletlerden yapılan biyoarkeolojik çalışmalar Anadolu'nun Neolitik dönemden itibaren birçok topluma ev sahipliği yaptığını ortaya koymuştur. Bu topluluklardan Neolitik dönem Çatalhöyük topluluğunda bebek ve çocuk ölüm oranı % 33.33 olarak tespit edilmiş ve bu değer kansızlıktan kaynaklanan ve ölümlere sebep olan porotic hyperostosise bağlanmıştır (Angel, 1971:77-98). Neolitik dönem Çayönü topluluğunda ise yetersiz anne bakımı ve yeterli olmayan sağlık koşullarından dolayı nüfusun yaklaşık üçte birinin 2,5 yaşına varmadan öldüğü rapor edilmiştir. Çayönü'nde bebek ve çocukların yaklaşık %75'inin 5 yaşından önce öldüğü belirtilerek, bu ölümlerin de enfeksiyonel hastalıklar ile bebeğe anne sütünden kesildikten sonra verilen gıdaların sebep olduğu bağırsak enfeksiyonlarından kaynaklı olabileceği ifade edilmiştir (Özbek, 1991:315-331). Neolitik dönem Aşıklı Höyük topluluğunda travmadan kaynaklı gözlenen artirit, tüberküloz, enfeksiyon ve aneminin göstergeleri olan cribra orbitalia ve porotic hyperostosis gibi bulgular görülmüştür. Bu bilgiler ışığında bu dönem insanlarının ortalama yaşam sürelerinin çok düşük olmadığı görülmüş ve genel olarak bu dönemde yaklaşık % 40 civarında bebek ve çocuk ölümleri saptanmıştır (Tablo 5) (Sevim Erol ve Özdemir, 2010:13-41). Kalkolitik dönem Değirmentepe topluluğunda görülen %83,3'lük bebek ve çocuk ölümü oranına ise

yetersiz anne bakımı ile bazı enfeksiyonel hastalıkların sebep olabileceği ifade edilmiştir (Özbek, 1985:107-130).

Anadolu'da %83,3'lük oranla en yüksek bebek ve çocuk ölümü Kalkolitik dönem Değirmentepe topluluğunda gözlenmiştir.

Erken Demir Çağ Karagündüz nekropolünde ise 0–15 yaş arasında 33 bireyin yaşı belirlenebilmiş ve bu doğrultuda 0-5 yaş aralığında % 54.55, 6-10 yaş aralığında % 36.36, 11-15 yaş aralığında % 9.1 ölüm oranı gözlenmiştir. Ayrıca, 0-5 yaşları arasındaki bebek ve çocuk ölüm oranı % 55 olarak tespit edilmiştir. Karagündüz topluluğundaki görece az bebek, çocuk ve genç bireylerin sayısı, nekropolü tahrip eden kaçak kazılara ve bebek-çocuk iskeletlerinin erişkinlere göre daha az dayanıklı oluşuna bağlanmıştır (Sevim vd., 2002:37-49).

Prehistorik topluluklarda yapılan çalışmalar ışığında genel olarak 10 yetişkine karşılık 5 ya da 8 bebek-çocuk ölümü gerçekleştiği bilinmektedir (Acsadi ve Nemeskeri 1970, Angel 1975:167-190). Helenistik- Erken Roma dönem tarihli Şaşal'da, topluluğun %21,37 si erişkinlik aşamasına gelmeden yaşamını yitirdiği belirtilerek, toplumda 10 erişkine karşılık 2.1 oranında çocuk ölümü olduğu görüldüğü ifade edilmiştir. Az oranda gözlenen çocuk ölümleri, iyi olmayan arazi şartları ile kırılgan iskelet yapılarına bağlanmıştır (Erdal ve Büyükkarakaya, 2003:1-14).

Anadolu Orta Çağ topluluklarından en yüksek bebek ve çocuk ölüm oranı Karagündüz topluluğuna aittir. Karagündüz'deki bebek ve çocuk ölümlerinin, yetersiz anne bakımı, kötü ve yetersiz beslenme ile enfeksiyonel hastalıklardan kaynaklı olabileceği rapor edilmiştir (Gözlük, 2006:75-104). Anadolu'da Orta Çağ'da en yüksek bebek ve çocuk ölümlerinde Karagündüz topluluğunu sırasıyla; Van Kalesi, Köşkhöyük, Topaklı, Güllüdere, Değirmentepe ve Dilkaya toplumları takip etmiştir. Bebek ve çocuk ölüm oranı %20.5 olarak belirlenen Minnetpınarı topluluğunun ise henüz %17,43'ünün henüz 15 yaşına gelmeden yaşamını yitirdiği görülmüştür (Tablo 5). Minnetpınarı topluluğunda ölen bebeklerin büyük bir bölümü ya birkaç aylık yada yaşına yeni girmiş olanlardır. Aslında kızamık, suçiçeği, grip, boğmaca, ishal gibi birçok salgın hastalıklar bugün bile geri kalmış bölgelerde bebek ve çocuklar için ölümcül tehlike sayılmaktadır. Bu tür hastalıklar, genelde bağışıklık sistemi henüz gelişmemiş olan yeni doğmuş ya da birkaç haftalık bebekleri daha çok etkiler; üstelik elverişsiz sağlık koşulları ve yetersiz anne bakımı hastalığın seyrini daha da ağırlaştırır. Minnetpınarı bebek ve çocukları patolojik açıdan incelendiğinde 3 bireyde aneminin belirtisi olduğu bilinen porotic hyperostosis ve 1 bireyde de yine aynı nedenli cribra orbitalia'ya rastlanmıştır. Bu toplumda bebek ve çocuklar bir arada değerlendirildiğinde bebek ve çocukların süt dişlerindeki hypoplasia'nın %8.8 olduğu görülmüştür. Yine bebek ve çocuklardaki süt dişlerindeki aşınma % 34.2; çocuklardaki aşınma ise %52.7 olarak rapor edilmiştir (Yaşar, 2007). Minnetpınarı'nda gün ışığına çıkarılmış olan bebek ve çocuk oranları, emzirme çağında annenin yetersiz bakımı, elverişsiz sağlık koşulları ile düzensiz ve kötü beslenme ölümlerde sorumlu faktörler olarak gösterilebilir.

Tablo 5. *Eski Anadolu topluluklarında bebek ve çocuk ölüm oranları*

			Yaş aralıkları						
Toplum	**Dönem**	**Araştırmacı**	**0-5**	**5-10.**	**10-15.**	**15-20**	**0-20**	**Toplam**	**Bebek ve çocuk ölüm %**
Çatal Höyük	Neolitik	Angel, 1971	32	24	16	20	92	216	42,6
Çayönü	Neolitik	Özbek,1989	-	-	-	-	187	557	33,6
Aşıklı Höyük	Neolitik	Özbek,1991	8	-	-	1	9	22	40,9
Karışık toplumlar	Kalkolitik	Şenyürek, 1957	-	-	18	10	28	76	36,84
Tablo 4 den	Kalkolitik	Şenyürek, 1951	-	-	33	13	46	104	44,23
Krogman (1937)	Kalkolitik	Şenyürek 1951'den	-	-	17	17	21	58	36,21
Değirmentepe	Kalkolitik	Özbek,1985	-	-	-	-	23	24	95,83
İkiztepe	Tunç	Backofen, 1987	124	89	51	47	311	659	39,97

Karataş	Tunç	Angel, 1986	341	66	60	-	467	897	52,1
Kalınkaya	Tunç	Angel, 1986	26	6	4	-	36	90	40
Çavlum	Tunç	Sevim ve ark 2004	4	37	-	-	41	106	36,93
Küçükhöyük	Tunç	Açıkkol, 2000	-	-	-	-	24	68	35,3
Hayazhöyük	Tunç	Özbek, 1984	-	-	-	-	4	11	36,4
Ağızören	Tunç	Açıkkol, 2003	-	1	-	-	1	18	5,5
Oylumhöyük	Tunç	Uysal Uğur, 1995	-	-	-	-	30	47	63,8
Değirmentepe	Demir	Özbek, 1985	1	3	1	-	5	14	35,71
Tetikom	Demir	Sevim ve ark.,2006	3	-	-	-	3	9	33,3
Karagündüz	Demir	Sevim ve ark., 2002	14	33	-	-	47	284	16,55
Güllüdere	Demir	Gözlük ve ark., 2006	1	-	-	-	1	10	10
Hakkari	Demir	Gözlükve ark., 2003	2	13	-	-	15	86	17,44
Dilkaya	Demir	Güleç,1986	-	6	-	-	6	13	46,15
Dilkaya	Demir	Güleç , 1987	-	-	10	-	10	23	43,48
Antandros	Helenistik	Erdal, 2000	-	-	-	-	19	60	31,67
Klazomenai YDT	Helenistik	Güleç ,1989b	-	2	-	-	2	19	10,53
Klazomenai AKP	Helenistik	Gözlük, 1998	-	41	-	-	41	11	39,64
Cevizcioğlu	Helenistik	Erdal ve ark,2003					25	117	21,37
Bogazköy	Roma	Backofen, 1986	-	72	-		72	199	36,18
Ayatekla Kil.	Roma	Çiner, 1964	-	-	-	1	1	1	-
Lagina	Roma	Güleç, 2005	5	6	-	-	11	38	28,95
Börükçü	Roma	Güleç,2003	6	3	-	-	9	54	16,67
Datça Burgaz	Roma	Sevim, 1996	-	4	-	-	4	32	12,5
Yüceören	Geç Roma	Sevim, 2006		15			15	59	25,42
Değirmentepe	Ortaçağ	Özbek, 1985	-	-	-	21	21	48	43,75
Topaklı	Ortaçağ	Güleç 1987	38	27	23	9	97	187	51,87
Dilkaya	Ortaçağ	Güleç, 1986	8	5	3		16	37	43,24
Tepecik	Ortaçağ	Sevim, 1993	141	44	26	34	245	443	25,48
Güllüdere	Ortaçağ	Gözlük vd, 2006	18	-	-	-	18	36	50
Topaklı	Ortaçağ	Sevim , 1993	-	88	-	-	88	187	51,87
Karagündüz	Ortaçağ	Gözlük vd, 2006	246	272	-	-	518	890	58,2
Hasankeyf	Ortaçağ	Acar, 2020	19	4	5	-	28	82	34,14
Müslümantepe	Ortaçağ	Akbaş vd, 2020	-	-	-	-	194	459	39,87
Havuzdere	Ortaçağ	Özer vd, 2016	-	-	-	-	121	352	34,37
Köşkhöyük	Ortaçağ	Koruyucu, 2012	-	-	-	-	98	187	52,4
Van Kalesi	Ortaçağ	Erkman vd, 2012	-	-	-	-	169	315	53,65
Minnetpınarı	**Ortaçağ**	**Yiğit vd, 2008**	**12**	**2**	**1**	**18**	**18**	**86**	**20,5**
İznik	Geç Bizans	Erdal ,1996	-	-	-	-	93	558	16,67
Yortanlı	Geç Bizans	Erdal, 2000	-	-	-	-	31	107	28,97
Eski Cezaevi	Geç Bizans	Erdal ,2003	-	-	-	-	-	44	34,1

Minnetpınarı populasyonundaki erişkinlerin beşerli yaş aralıklarına göre hazırlanan yaşam tablosunda rastlanan en yoğun ölümler, 20-25 (%22,6) ve 40-45 (%16,12) yaşları arasındadır. Bu populasyonda en uzun yaşam süresi 70 yıldır ve en fazla ölüm olasılığı gösteren yaş grubu 55-60'dır. Bu topluluktaki bireylerin, 65–70 yaşına geldiğinde sadece % 2.5 luk bölümü yaşamıştır. Minnetpınarı topluluğundaki erişkinlerin 15-19.9 yaş aralığındaki bireylerinin yaşam beklentisi (ex) 21.12 yıldır. Populasyondaki en fazla yaşam beklentisi 15–20 yaşları arasındayken, bu değer ilerleyen yaşlarda gittikçe azalarak devam etmiştir.

Bir toplumun bireylerinin yaşam uzunluğu, o toplumun genel sağlık profilini en iyi yansıtan paramatrelerden biridir. Yaşam ortalamaları; Paleolitik dönemde erkekler için 35, kadınlar için 30 yıl olarak ifade edilmiştir. Paleolitik dönem sonrasında Anadolu'da yaşam uzunluğu değerleri; Neolitik dönemde 31.54 yıl, Kalkolitik dönemde 32.5 yıl, Tunç Çağı'nda 36 yıl, Demir Çağı'nda 37.45 yıl, Helenistik ve Roma dönemlerinde 39.12 yıl olarak bulunmuştur. Ancak Anadolu'da Orta Çağ'da yaşam uzunluğu 37.19 yıl olarak azalış göstermiştir (Koca Özer vd, 2008:45-58).

Geçmiş dönemlerde yaşamış Anadolu topluluklarının demografik yapılarının ortaya konulması amacıyla yapılan çalışmalarda Orta Çağ'daki ölümler, bu dönemde gerçekleşen ve uzun bir süreci kapsayan savaş ve hastalıklara bağlanmıştır. Van-Karagündüz Ortaçağ popülasyonunda bebek ve çocuklarda hesaplanan ölüm yaşı ortalaması 4.03 yıl; erişkin bireylerden hesaplanan yaş ortalaması ise 37.08 yıl olarak belirtilmiştir. Doğumdan önceki dönem dahil edildiğinde topluluğun % 69.82'sinin 15 yaşına gelmeden öldüğü rapor edilmiştir (Gözlük, 2006:75-104). Tepecik Ortaçağ populasyonunda ortalama olarak yaşam süresi, çocuklarla birlikte ortalama yaş yaklaşık olarak 25.5 yıl bulunmuş sadece erişkinler için hesap yapıldığında da kadınlarda 41 yıl, erkeklerde de 42 yıl ifade edilmiştir. Kadın ve erkekler birlikte değerlendirildiğinde ortalama yaşam süresi yaklaşık olarak 41.5 yıl olarak hesaplanmıştır (Sevim, 1993). Orta Çağ Topaklı Höyük topluluğunun demografik değerlendirmesinde, topluluğun büyük bir kısmının 20 yaşa gelmeden öldüğü belirtilerek, bunun nedeni dengesiz ve kötü beslenmeye bağlanmıştır (Güleç, 1987:347-357) (Tablo 6). Kalkolitik, Demir ve Orta Çağ'ın çeşitli evreleri bulunan Değirmentepe iskeletlerinin paleodemografik analizi sonucunda, Orta Çağ insanlarının çoğunun genç ya da orta yaşlarda öldüğü belirlenmiş ve ölüm yaşı ortalaması 34.4 yaş olarak hesaplanmıştır. Ayrıca çeşitli hastalıkların etkisiyle bebek ve çocuk ölümlerinin de yüksek olduğu saptanmıştır (Özbek, 1985:107-130).

Hasankeyf topluluğunda; yetişkin bireylerin ortalama yaşam uzunlukları kadın bireylerde 35.25 yıl, erkek bireylerde 35.66 yıl olarak belirtilirken; kadın ve erkek bireylerin ortalama yaşam süreleri 35.55 yıl olarak rapor edilmiştir (Acar, 2020:485-508). Köşk Höyük insanlarında ise erişkin bireylere ait yaş ortalaması 37.43 yıl, erkek bireylere ait yaş ortalaması 36.85 yıl, kadın bireylere ait yaş ortalaması 38.44 yıl olarak belirtilmiştir (Koruyucu, 2012). Orta Çağ Anadolu topluluklarından; Sardes'de 51.6 yıl, Korkuteli'de 26.5 yıl, Dilkaya'da 44.5 yıl (Güleç, 1986:369-380), Panaztepe'de 38.6 yıl (Güleç, 1989:73-95), Güllüdere'de 39.44 yıl (Sevim vd., 2006:141-160) yaş ortalaması tespit edilmiştir (Tablo 6).

Bir toplumun cinsiyet dağılımları ve ölüm yaşı ortalamaları, o toplumun sosyoekonomik yapısı ile çevreye uyarlanma süreçlerinin önemli göstergeleridir (Acsadi ve Nemeskeri 1970). İnsanlar yaşamları süresince farklı dış etkilerden etkilenmektedir ve bu etkilere karşı gerek dayanıklılıkları gerekse adaptasyon süreçleri ilerleyen yaşa bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu değişikliğe bağlı olarak bireylerin yaşlanması veya erken ölmesi, o toplumun sosyal ve ekonomik düzeyine ilişkin veri barındırmaktadır (Acsadi ve Nemeskeri 1970). Minnetpınarı Orta Çağ topluluğunda erişkin bireylerin yaş ortalaması 31.87 yıl olarak hesaplanmıştır (Tablo 6).

Minnetpınarı Orta Çağ topluluğunda erkeklerin yaş ortalaması 34.58 yıl, kadınların yaş ortalaması 36.63 yıl olarak hesaplanmıştır. Menopoz sonrası dönemdeki kadınların nüfusunun erkeklere göre daha fazla olduğu bilinmektedir (Erdal 2009:361-389). Bu kapsamda, Minnetpınarı'nda cinsiyetler arasındaki 2 yıllık farkın temel sebeplerinden birinin üreme çağını aştıktan sonra kadınların daha uzun yaşamış olabileceklerini düşündürmüştür.

Minnetpınarı'nda 31.87 olan yaşam uzunluğu ortalaması Anadolu Orta Çağı'nın altındadır. Minnetpınarı erişkinlerinin yaş ortalaması diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırıldığında Neolitik dönem Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük, Tunç dönem Karataş ve Kalınkaya, Geç Bizans İznik toplumlarıyla yakın değerler gösterdiği görülürken; çağdaşı Anadolu topluluklarından Topaklı, Müslümantepe ve Hasankeyf topluluklarına daha yakın olduğu görülmüştür.

Tablo 6. *Eski Anadolu topluluklarında erişkin yaş ortalamaları*

Toplum	Dönem	Araştırmacı	Yıl	Toplumun Birey Sayısı	Kadın Yaş Ort.	Erkek Yaş Ort.	Genel Yaş Ort.
Çatal Höyük	Neolitik	Angel	1971	216	29,8	34,3	31,5
Çayönü	Neolitik	Özbek	1989	109	37,2	36,4	36,1
Aşıklı höyük	Neolitik	Özbek	1998	25	32,58	30,64	32,04
Tepecik/Çiftlik	Neolitik	Büyükkarakaya	2017	29	33,64	36,18	35
Anadolu	Kalkolitik	Şenyürek	1951	90	-	-	32,5
Kadıini	Geç Kal. Erk.Tunç	Yılmaz Usta	2019	90	24,5	26,8	25,9
Küçükhöyük	Erken Tunç	Açıkkol	2000	45	33,8	38,6	36,4
Karataş	Erken Tunç	Angel	1986	356	29,5	33,6	31,3
İkiztepe	Erken Tunç	Backofen	1987	396	-	-	41
Çavlum	Orta Tunç	Sevim vd	2004	88	31,76	36,15	34,04
Seyitömer	Orta Tunç	Özdemir	2011	64	23,3	29,13	27,15
Kalınkaya	Tunç	Angel	1986	53	30,11	33,78	31,9
Karagündüz	Erken Demir	Sevim vd.	2002	89	42,59	39,42	40,38
Tetikom	Demir	Sevim vd.	2006	6	26,3	38,7	32,5
Troy 9	Helenistik	Angel	1986	36	45,2	34	44,6
Klazomenai-Ydt	Helenistik	Güleç	1985	16	33,9	36,7	34,5
Klazomenai-Akp	Helenistik	Gözlük	1998	37	-	-	37,22
Cevizcioğlu	Helenistik	Erdal	1999	126	33,3	31,8	32,4
Camihöyük	Helen./Roma	Başoğlu	2012	27	26,66	28,8	27,7
Patara	Roma	Sevim vd	2015	155	34,6	34,38	33,8
Börükçü	Roma	Güleç	2003	42	46,8	37,43	42,12
Lagina	Roma	Güleç vd.	2006	27	37	35	36
Midyat /Aktaş	Roma	Acar	2018	41	-	-	33,5
Parion	Roma	Çırak vd.	2019	33	39,4	43,9	41,03
Kyme	Roma	Dinçarslan	2020	647	32,45	36,96	34,6
Yüceören	Geç Roma Er.Biz.	Sevim vd.	2006	19	39,6	38,3	38,84
Karlığın Tepesi	Geç Roma Er.Biz.	Alkan	2024	259	38,45	36,87	37,75
Akgüney	Geç Roma Bizans	Çırak	2017	41	40,73	41,73	41,23
Boğazköy	Erken Bizans	Witter-Backofen	1986	199	-	-	33
Tios/Filyos	Bizans	Çırak vd.	2015	82	35,16	37,8	36
Kadıkalesi	Bizans	Üstündağ	2009	58	32,3	31,6	32
Belentepe	Bizans	Kızgut	2018	188	43,7	43,5	43,72
Giresun Adası	Bizans	Karaöz Arıhan vd.	2015	172	37,3	38,9	38,3
Beybağ Mevkii	Bizans	Karaöz Arıhan	2013	171	-	-	38,1
Kovuklukaya	Bizans	Erdal	2010	36	-	-	46,3

Tlos	MS 11 - 12.yy	Atamtürk vd.	2012	52	-	-	35,44
Eski Cezaevi	Geç Bizans	Erdal	2003	44	35,1	33,4	34,3
İznik	Geç Bizans	Erdal	1996	558	-	-	31,73
Dilkaya	Orta Çağ	Güleç	1986	319	46,78	46,47	46,61
Topaklı	Orta Çağ	Güleç	1987	187	-	-	32,8
Panaztepe	Orta Çağ	Güleç	1989	82	35,5	42,5	38,6
Tepecik	Orta Çağ	Sevim	1993	443	41	42	41,43
Agora	Orta Çağ	Gözlük vd.	2005	83	35,46	38,71	37,09
Güllüdere	Orta Çağ	Sevim vd.	2006	36	42,39	38,5	39,44
Karagündüz	Orta Çağ	Gözlük	2006	890	36,16	38,59	37,08
Van Kalesi	Orta Çağ	Erkman vd.	2011	315	-	-	41,71
Köşkhöyük	Orta Çağ	Koruyucu	2012	187	38,44	36,85	37,43
Havuzdere	Orta Çağ	Özer vd.	2016	352	-	-	35,27
Minnetpınarı	**Orta Çağ**	**Bu çalışma**		**86**	**36,63**	**34,58**	**31,87**
Müslümantepe	Orta Çağ	Akbaş vd.	2020	459	-	**-**	33,46
Hasankeyf	Orta Çağ	Acar	2020	82	35,25	35,66	35,55
Aşvankale	19. yy	Arman	1998	21	-	-	36
Kelenderis	19. yy	Çırak	2009	163	43,61	42,89	43,2
Nikolaos	20. yy	Erdal	1997	19	-	-	40,61

Eski insan topluluklarında nüfusun şekillenmesinde çevresel faktörler, genetik yapı, beslenme, yaşam biçimi birçok faktör etkili olmakla birlikte, bu topluluklarda nüfusun ölmüş bireylerce oluşturulması nedeniyle, sağlık sorunları nüfusun şekillenmesini en iyi açıklayan bilgi kaynağını oluşturmaktadır (Larsen,1997). Minnetpınarı kadınlarında en fazla ölümler 25–30 yaş gruplarında gözlenirken, bunları 15-20 yaş grubu izlemektedir. Minnetpınarı kadınlarında ölümlerin bu yaşlarda yüksek olması, doğumda yaşanılan risklerden kaynaklanabileceğini düşündürmüştür. Erkeklerde ise en fazla ölümler 20–25 ile 40–45 yaş aralıklarında gerçekleşmiştir. Minnetpınarı'nda dejeneratif eklem hastalıkları genellikle erkeklerde kadınlara oranla daha fazla oranda rastlanmıştır. Bu topluluğun hayvancılıkla uğraşan bir topluluk olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hayvancılık yapan topluluklarda kadınların koyunların kırpılması, yünün işlenmesi ve yünden giysiler, örtüler vs. hazırlanmasıyla uğraştıklarını; erkeklerin ise genellikle daha fazla fiziksel güç gerektiren işlerle uğraştıklarını düşündürmüştür. Bu lezyonun erkeklerde kadınlardan daha fazla oranda gözlenmesi de bu yaşam şartlarına bağlanabilir. Minnetpınarı topluluğunda omurlardaki dejeneratif eklem hastalıklarına ilişkin yapılan değerlendirmeler sonucunda bu rahatsızlıkla yaş arasındaki bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. 17–25 yaş arasında başladığı düşünülen bu oluşumların, Minnetpınarı'nda 25 – 35 yaş aralığında görülme oranın yüksek olduğu tespit edilmiştir. Böylece vertebral eklem hastalıkları 30 yaşlarından itibaren yoğun biçimde görülmeye başlamakta ve sürekli olarak da artmaktadır. En çok yaşlılıkta ortaya çıkan bu olgular, topluluğumuzda da en yüksek oranda ileri erişkin bireylerde görülmüştür. Minnetpınarı'nda genç erişkinler grubunda vertebral dejeneratif eklem hastalıkları % 23.8, orta erişkinlerde % 33,3 ve ileri erişkinlerde % 42,8 oranında olduğu belirlenmiştir (Özdemir, 2008).

Bir toplumun genel fiziksel yapısını doğrudan yansıtan ve sağlık göstergesi olarak da kabul edilen boy uzunluğu, toplumların genel profili hakkında fikir sahibi olmamıza olanak sağlayan kriterlerdendir. Boy uzunluğu çevre, kalıtım ve beslenme gibi koşullardan etkilenmektedir. Bu sebeple boy, sosyoekonomik statüsü daha yüksek bireylerde daha hızlı bir değer göstermektedir (Sağır, 2017). İskeletlerde boy uzunluğu hesaplanırken, uzun kemiklerin maksimum uzunluklarına bağlı olarak oluşturulan regresyon formülleri kullanılmaktadır. Minnetpınarı popülasyonun boy uzunluğu hesaplamalarına göre; kadın bireylerin ortalama boy uzunluğu 158.6 cm, erkek bireylerin 168.28 cm olduğu rapor edilmiştir. Topluluk genelinde boy ortalaması 163.42 cm'dir ve toplumda boy değerlerinde cinsiyetler arasında anlam bir fark gözlenmemiştir (Yiğit vd., 2008:91-110).

Biyoarkeoloji çalışmalarının temelini oluşturan konulardan biri de geçmiş dönemde yaşamış toplumların sağlık profillerinin ortaya konmasını amaçlayan paleopatolojik değerlendirmelerdir. Paleopatolojik çalışmalar, kemikler üzerinde iz bırakan hastalıkların makroskobik ve radyolojik açıdan değerlendirilerek, bunların tarihsel süreç içerisindeki değişiminin incelenmesi esasına dayanmaktadır. Çoğunluğu erkek bireylerden oluşan Minnetpınarı topluluğunda gerçekleştirilen paleopatolojik analizler sonucunda; bireylerin kafatası ve bazı vücut bölümlerinde çeşitli lezyonlar saptanmıştır. Kemikler üzerinde belirlenen bu lezyonlar; doğuştan bir anomali olan spina bifida, travma, aneminin yansımaları olan porotic hyperostosis ve cribra orbitalia, nonspesifik enfeksiyonlar, periostitis ve osteomyelitis olmak üzere üç enfeksiyon türü; omurlardaki dejeneratif eklem hastalıklarının yansımaları olan osteofit ve schmorl nodülleri ve osteoartrit şeklinde rapor edilmiştir (Özdemir, 2008).

Eski insan topluluklarında gözlenen *travma izleri*, o toplumu oluşturan bireylerin meslekleri, ekonomileri, yaşayış biçimleri, toplum içindeki şiddet, sağlık yapıları, yaralanmaları ve tedavi süreçleri gibi konularda bilgi barındırmaktadır. Minnetpınarı insanlarının %2.3'ünde travma tespit edilmiştir. Tespit edilen travmaların dereceleri, bulunma oranlarının azlığı ve bu izlerin iyileşmiş olması, Minnetpınarı topluluğundaki travmaların düşme ve çarpma gibi kazalara bağlı olabileceğini düşündürmüştür. Genellikle kalıtsal olan ve doğum öncesi, doğumda veya daha sonraki yıllarda gözlenebilen *doğuştan olan anomalile*rden spina bifida occultaya Minnetpınarı topluluğunda değerlendirmeye alınan 2 kadın ve 8 erkek olmak üzere 10 erişkin bireyin sacrumunun 3'ünde rastlanmıştır. Kan hastalıklarına bağlı oluşan lezyonlar iskeletlerde genellikle *cribra orbitalia ve porotic hyperostosis* şeklinde yansımaktadır (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998). Minnetpınarı iskeletlerinde % 16.2 porotic hyperostosis, % 11.3 cribra orbitalia gözlenmiştir. Minnetpınarı insanlarında aneminin uzantısı olan porotic hyperostosis ve cribra orbitalianın; erişkin bireylerin yanı sıra çocuklarda da gözlenmesi, az derecelerde görülmesi ve bu insanlardaki aneminin kalıtsal hastalıklardan geliştiğini yansıtacak herhangi bir özellik göstermemesi, toplumda gözlenen aneminin kalıtsal nedenlerden çok sonradan kazanılan nedenlere dayalı olduğunu düşündürmüştür. Minnetpınarı topluluğunda *enfeksiyon*a %11.6 oranında rastlanmıştır. Enfeksiyonun kemiğin sadece dış (kortikal) tabakasını etkilediği durum olarak tanımlanan periostitis Minnetpınarı topluluğunda % 5.81 görülürken; bazı mikroorganizmaların kan yoluyla kemiğe yerleşmesi sonucunda iltihaplar olan osteomyelit ise Minnetpınarı topluluğunda %1,16 oranında gözlenmiştir. Halk arasında "kireçlenme" olarak bilinen *osteoartrit*, Minnetpınarı'nda ileri erişkin erkek bireylerde (% 3.48) gözlemlenmiştir. Bu oluşumun incelenen topluluğun ileri erişkin yaşlardaki erkek bireylerinde gözlenmesi, Minnetpınarı topluluğundaki osteoartiritin gençliği süresince ağır fiziksel aktiviteye maruz kalmış yaşlı erkeklerde ortaya çıkmış bir olgu olduğunu düşündürmüştür (Özdemir, 2008).

Bel rahatsızlıkları ve fizyolojik stresin izlerini en iyi yansıtan kemikler omurlardır. Omurlara vertebral osteofit ve schmorl nodülleri olarak yansıyan dejeneratif eklem hastalığı Minnetpınarı bireylerinde; rastlanma sıklıkları, omurgadaki dağılımları, cinsiyet ve yaş gruplarındaki yoğunlukları çeşitli düzeylerde farklılık göstermiştir. Minnetpınarı topluluğunda vertebral osteofit %12.4, schmorl nodülü ise % 9.8 oranında gözlenmiştir. Omurgalarda gözlenen dejeneratif eklem hastalığı, cinsiyet grupları arasında farklılık göstermektedir ve bu sonuç toplumsal cinsiyet rollerine bağlı farklı aktivite örüntülerine bağlanmıştır. Minnetpınarı topluluğunda osteofitik oluşumlara genellikle erkeklerde daha fazla rastlanmıştır. Minnetpınarı toplumunda erkeklerin sayısının kadınlardan daha fazla olmasından dolayı, bu sonucun sebeplerinden birinin demografik dağılımla ilişkili olabileceğini düşündürmüştür. Ancak yapılan araştırmalarda ortaya konulan cinsiyetler arasındaki toplumsal rollerin farklılıkları da yadsınamaz bir gerçektir. Orta Çağ'a ilişkin çeşitli minyatürler, gravürler, tasvirler ve metinlere dayanarak kadınların daha çok evde ve çiftlikte çeşitli işleri yaptıkları, erkeklerin ise daha güç gerektiren işlerden sorumlu oldukları bilinmektedir. Hayvancılıkla uğraşan Minnetpınarı topluluğunda da kadınların hayvanların bakımı, sağılması, peynir ve süt yapımı, hayvanların kırpılması, yün yapılması ve o yünlerin işlenmesi gibi işleri yaptıkları; erkeklerin ise genellikle daha fazla fiziksel güç gerektiren işlerle uğraştıkları düşünüldüğünde bu lezyonun erkeklerde kadınlardan daha fazla oranda gözlenmesi sonucunu doğrular nitelikte bir bilgi olduğu düşünülmüştür.

İnsanlık tarihinin aydınlatılmasında insan iskeletlerinin her bir parçası önemli veri kaynağı olarak kullanılmaktadır ki dişler de bu veri kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Vücudun tüm etkenlere karşı en dayanıklı parçaları olan dişler, uzun yıllar bozulmadan korunabilmekte ve kazılarda yoğun olarak ele geçirilmektedir. Dişler, beslenme sırasında ve sonrasında ağız içerisinde hastalıklara neden olan faktörlerden dolayı birçok patolojik lezyona maruz kalmaktadır. Bu lezyonlar, canlıların ağız ve diş sağlıkları, yaşam biçimleri, çevreleriyle olan ilişkileri gibi konularda bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Günümüzde karşılaşılan; diş çürüğü, periapikal lezyon, diş eti çekilmesi, hypoplasia gibi birçok diş ve çene hastalığı eski dönemlerde yaşamış olan insanlarda da rapor edilmiştir.

Minnetpınarı insanlarının ağız ve diş sağlıklarını ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmada; % 9.4 oranında çürük, % 21 oranında hypoplasia, % 15.6 diş taşı, %75.5 alveol kaybı ve % 6.2 oranında ölüm öncesi diş kaybı belirlenmiştir. Minnetpınarı bireylerinde gözlenen 4-5 diş aşınma dereceleri topluluğu oluşturan bireylerin orta ve ileri erişkin sayısının fazlalığına; erkeklere göre kadınlarda daha yüksek oranda gözlenen hypoplasia değerleri kadınlardaki beslenme yetersizliğine; kadınların kesici dişlerinde gözlenen yüksek aşınma değerleri bu dişlerin ot toplama ve ayıklama gibi bazı günlük işleri yapmasına dayandırılmıştır. Sonuç olarak elde edilen dental antropolojik veriler ışığında; Toros dağı eteğinde yaşayan ve hayvancılıkla uğraştığı bilinen Minnetpınarı topluluğunda ağız ve diş sağlığının genel olarak iyi düzeyde olduğu ortaya konmuştur (Yaşar, 2007).

Minnetpınarı topluluğuna ilişkin gerçekleştirilen bir diğer dental antropolojik çalışma, bireylerin dişleri üzerinde yapılan mikro aşınma analizleridir. Diş minesinin aşınmaya maruz kalan bir doku olduğu bilinmektedir. Canlıların diş yüzeylerinde onların beslenmelerine bağlı olarak oluşan makro aşınmaların yanı sıra, gözle görülemeyecek derecede oluşmuş mikro aşınmalara da rastlanılmaktadır. Dental mikro aşınmalar, diş minesi üzerinde oluşan ve mikroskop altında incelenerek görsel ve sayısal olarak değerlendirilen oluşumlardır. Bu oluşumlara ilişkin hem canlı hem de fosil örnekler üzerinde yapılan çalışmalarla; dental mikro aşınma izlerinin biçimlerinin, tüketilen besinlerin içerisinde bulunan ve aşınmaya neden olan maddelerin boyutlarını ve sertlik derecelerini yansıttığı ortaya konulmuştur (Gordon 1982:195-215; Teaford vd., 2001; Grine, 1981:203-230; Maas, 1991:31-50).

Dişler üzerindeki çizik ve çukurlukların sayıları ile bunların boyutları; beslenme alışkanlıkları, çiğneme mekanizması, yiyecek parçasının içeriği, çiğneme baskısının derecesi ve yönü, mevsimsel değişimler hakkında bilgi vermektedir (Maas, 1991:31-50). Minnetpınarı bireylerinin dişlerinde gerçekleştirilen mikro aşınma analizinde dişlerin minelerinde ağırlıklı olarak çukurluklar gözlenmiştir. Çiziklere göre daha fazla gözlenen çukur oluşumlar, bu toplumun besinlerinin daha fazla çiğneme baskısı gerektiren ve sert ve daha büyük parça içeren besin maddelerinden oluştuğunu ortaya koymuştur. Minnetpınarı insanlarının diyetlerinde, geçim kaynaklarına bağlı olarak çoğunlukla et tüketmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Minnetpınarı topluluğunun yaşadığı alanda tarım yapıldığına ilişkin belgeler de mevcuttur (Tekinalp 2005). Bu durum söz konusu insanların topladıkları sert lifli besinleri, topraktan çıkardıkları sert bitki kökleri ve yumruları herhangi bir işlemden geçirmeden doğal haliyle yemiş olabileceklerini akla getirmiştir (Özdemir vd., 2013:449-457).

Eski dönem topluluklarının beslenme yapılarının belirlenmesine yönelik çalışmaların disiplinler arasında gerçekleştirilen bir çalışma konusu olması, araştırmalarda birçok veri kaynağının kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda kemik kimyasıyla ilgili gerçekleştirilen çalışmalarda, kemik ve dişlerin element ve izotop içerikleri belirlenmektedir. Bu çalışmalar kemik ve dişlerin inorganik (apatit) kısmında yer alan stronsiyum (Sr), baryum (Ba), çinko (Zn), karbon (C), azot (N), oksijen (O) ve Sr gibi elementlerin izotop oranlarının analizi esasına dayanmaktadır. Bu izotopların çalışılması paleodiyet çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden farklı dönemlere ait toplumlara ilişkin kemik ve dişlerden kimyasal yöntemlerle eser element analizleri yapılmış ve bu analizlere ilişkin çok farklı sonuçlar ortaya konmuştur. Paleodiyetinin belirlenmesi amacıyla eser element analizleri yapılan Anadolu topluluklarından biri de Minnetpınarı'dır. Bu kapsamda; gömü sonrası değişimleri (diagenesis) ortaya koyan Ca/P oranı Minnetpınarı topluluğunda beklenti doğrultusunda en yüksek bebek ve çocuklarda görülmüş, bu değer bebeklerdeki kemik dokusunun daha az dirençli olmasına bağlanmıştır. Minnetpınarı iskeletlerinde gözlenen yüksek bakır seviyesi topraktaki bakır seviyesine ve kullanılan bakır kaplara; diğer yaş gruplarına göre bebeklerde belirlenen yüksek demir miktarı gündelik hayatta çeşitli amaçlar için kullanılan kap kacakların bakır ve demirden yapılmış olmasına; bitkisel beslenmenin göstergesi olan

kadmiyum miktarının erkeklerde kadınlara göre yüksek değer göstermesi kadınların diyetlerine bitkisel ürünleri dahil ettiklerine; et ağırlıklı beslenmenin göstergesi olan çinko elementinin kadınlarda erkeklere göre daha az gözlenmesi erkeklerin kadınlara oranla kırmızı eti daha fazla tüketmelerine bağlanmıştır (Çırak 2010).

SONUÇ

Çalışmanın konusunu, Kahramanmaraş ili Andırın ilçesinin Minnetpınarı köyünün 2.5- 3 km doğusundan çıkarılan 86 bireye ait iskelet kalıntıları oluşturmuştur. İskeletlerin gömülme şekillerinin Orta Çağ Hıristiyan kültüründe görülmesi, ortaya çıkarılan mimarinin kilise olduğunun düşünülmesi ve ele geçen sikkelerin çoğunun üzerinde bulunan haç motifleri, bu iskeletlerin çıkarıldıkları mezarların Orta Çağ Hıristiyan mezarı olduğunu ve Toros dağlarının eteğinde yaşamış olan Minnetpınarı topluluğunun, hayvancılıkla uğraşan bir topluluk olduğunu ortaya koymuştur.

Minnetpınarı kurtarma kazısından ele geçirilen ve 65 mezardan çıkarılan 86 bireyin %9.3'ünü bebek, % 8.13'ünü çocuk, %29.06'sını kadın, %47.6'sını erkek ve %5.81'ini de cinsiyeti belirlenemeyen birey oluşturmaktadır. Bu toplumda erkekler kadınlardan sayıca daha fazladır. 79 bireyden yapılan yaş tespiti sonucuna göre bireylerin % 6.3'ü adölesan, % 26.5'i genç erişkin, % 26.5'i orta erişkin ve % 21.5'i ileri erişkindir. Minnetpınarı topluluğunda kesin yaş tespiti yapılabilen 66 yetişkin bireyin genel yaş ortalaması 31.87 yıldır. Kadınlarda bu değer 36.63 yıl, erkeklerde 34,58 yıldır. Doğum öncesi dönemden 1 yaşına kadar mevcut yaş aralığında ölenlerin sayısı diğer yaş gruplarına oranla daha fazladır. 15 yaşına kadar toplam 16 bireyin % 31.25' i daha 1 yaşına gelmeden hayatlarını kaybetmiştir. Bebek ve çocuklarda 2 yaşına kadar azalan bir değer gösteren ölüm oranı, 3 yaşına kadar yükselen bir değerdedir. 3 yaşla birlikte tekrar düşüş gözlenen bu oran, 5 yaşla birlikte tekrar artmış ve 7-9 yaş arasında da ölümlerde bir duraklama olmuştur. Bebek ve çocuk ölüm olasılığı 0-0.9 yaş aralığında 0.31 bulunmuştur. Ancak 9-13.9 yaş grubunda bir duraklama olsa da 15 yaşına kadar ilerleyen yaşla birlikte ölüm olasılığı (qx) sürekli olarak artmıştır. Minnetpınarı topluluğunun bebek ve çocuklarında yaşam beklentisi (ex) oranı 0-1.9 yaş aralığında 23.74'dir. Bu oran belirli zaman dilimlerinde artış gösterse de 15 yaşına kadar düzenli aralıklarla azalmıştır. Bununla birlikte bebek ve çocuklarda en fazla yaşam beklentisi, 9-10 yaş grubu arasındadır.

Erişkinlerde en yoğun ölümler, 20-25 (%22,6) ve 40-45 (%16,12) yaşları arasındadır. Bu populasyonda en uzun yaşam süresi 70 yıldır ve en fazla ölüm olasılığı gösteren yaş grubu 55-60'dır. Bu toplumdaki bireylerin, 65–70 yaşına geldiğinde sadece % 2.5'luk bölümü yaşamaktadır. Erişkinlerin 15-19.9 yaş aralığındaki bireylerinin yaşam beklentisi (ex) 21.12 yıldır. Populasyondaki en fazla yaşam beklentisi 15–20 yaşları arasındadır ve bu değer ilerleyen yaşlarda gittikçe azalmıştır. Doğumdan önceki dönem de dâhil populasyonun % 20.5 inin 15 yaşına gelmeden ölmüştür. 15–70 yaşları arasındaki ölümler tüm popülasyon bazında % 79.5'dir. Populasyonun yaklaşık % 80 i 15 yaşından sonra ölmüştür. 15 yaşından sonraki en yoğun ölümlere %17.94 ile 20–25 yaş aralığında rastlanmıştır. Populasyon genelindeki en fazla ölüm olasılığı 55-60 yaş grubundadır. Topluluk genelinde saptanan en fazla yaşam beklentisi, doğumdan itibaren yaklaşık 5 yaş grubu (%29.81) arasındadır. Bu yaştan itibaren, ilerleyen yaşla birlikte yaşam beklentisinde 60-65 yaş grubu hariç bir azalma söz konusudur.

Minnetpınarı'nda 31.87 olan yaşam uzunluğu ortalaması Anadolu Orta Çağı'nın altındadır. Minnetpınarı erişkinlerinin yaş ortalaması diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırıldığında Neolitik dönem Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük, Tunç dönem Karataş ve Kalınkaya, Geç Bizans İznik topluluklarıyla yakın değerlerdir. Çağdaşı Anadolu topluluklarından ise Topaklı, Müslümantepe ve Hasankeyf'e daha yakın değerlerdedir.

Minnetpınarı topluluğuna ait arkeolojik veriler, iskeletler üzerinde yapılan paleopatoloji, demografi, uzun kemik büyümeleri ve ağız ile diş sağlığı çalışmalarının sonuçları bir bütün olarak ele alınacak olursa; heterojen bir topluluk olan Minnetpınarı topluluğunun şiddet olayları ile fazla karşı karşıya gelmemiş, sosyoekonomik koşulları düşük, hayvancılıkla uğraşan bireylerden oluştuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2020). Hasankeyf İnsanlarının Paleodemografik Analizi. *Mukaddime*, 2020, 11(2):485-508. https://doi.org/10.19059/mukaddime.778721.

Acsadi, G.Y., Nemeskery, J. (1970). *History of Human Life Span and Mortality*. Academic Kiádo Budapest.

Angel, J.L. (1971). Early Neolithic Skeletons from Çatal Höyük Demography and Pathology. *Anatolian Studies*, 21:77-98. https://doi.org/10.2307/3642632.

Angel, J. L. (1975). *Paleoecology, Paleodemography and Health, In: Population, Ecology and Social Evolution*, 167-190, Steven Polgar, ed. Mouton, The Hague Aldine, Chicago, Part of World Anthropology, ed. Sol Tax. https://doi.org/10.1515/9783110815603.167.

Aufderheide, A.C., Rodriguez-Martin, C. (1998). *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University.

Bass, W. M. (1995). *Human Osteology*: A Laboratory and Field Manual. Missouri Archaeological Society, Columbia.

Brothwell, D.R. (1981). *Digging up Bones*, 3. Baskı, London: Oxford University Press.

Chamberlain, A. T. (2006). *Demography in Archaeology*. Cambridge University Press.

Çırak, M. T. (2010). *Minnetpınarı Orta Çağ Toplumunda Eser Element Analiziyle Paleodiyetin Belirlenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Duyar, İ. (1990). 10 yaş Grubu Çocuklarının Antropometrik Ölçülerinde Eşeysel ve Sosyoekonomik Konumuna Göre Görülen Farklılıklar. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 34:69-79.

Erdal, Y.S. ve Büyükkarakaya, A.M. (2003). Şaşal/İzmir İskelet Topluluğunun Paleopatolojik ve Demografik Analizi. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 18 : 1-14.

Erdal, Ö. D. (2009). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Geç Bizans ve Yakınçağ İnsanlarının Yaşam Biçimleri. *Adalya*, 361-389.

Gordon, K.D. (1982). A Study of Microwear on Chimpanzee Molars – Implications for Dental Microwear Analysis. *American Journal of Physical Anthropology*, 59 (2):195–215. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330590208.

Görgülü, M. (2009). *Bizanslıların Adli Paleodemografisi*. İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Adli Tıp Enstitüsü, Tıp Bilimleri Anabilim Dalı.

Gözlük, P. (2005). Karagündüz Toplumunun Paleodemografik Açıdan İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Antropoloji Dergisi,* 20:75-104. https://doi.org/10.1501/antro_0000000221.

Grine, F. (1981). Trophic Differences Between 'Gracile' and 'Robust' Australopithecines: A Scanning Electron Microscope Analysis of Occlusal Events. *South African Journal of Science*, 77: 203-230. https://hdl.handle.net/10520/AJA00382353_1525.

Güleç, E. (1986). Van Dilkaya İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelemesi. *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 369-380. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/04_arastirma.pdf.

Güleç, E. (1987). Topaklı Populasyonunun Demografik ve Paleoantropoloji Analizi. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 347-357.

Güleç, E. (1989). Panaztepe İskeletlerinin Paleoantropolojik ve Paleopatoloji İncelenmesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVIII: 73-95.

Hillson, S. (1998). *Dental Anthropology*, New York: Cambridge University Press.

Kaur H., Jit, I. (1990). Age Estimation from Cortical Index of the Human Clavicle in Northwest Indians. *American Journal of Physical Anthropology*, 83: 297-305. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330830304.

Koca Özer, B., Gültekin, T., Özer, İ., Sağır, M., Güleç, E. (2008). *Longevity in ancient Anatolia and Turkish populations from Neolithic to present*. E. B. Bodzsar ve C. Susanne (Ed.) içinde, Ageing related problems in past and present populations (s. 45-58). Plantin Publ. & Press Ltd.

Koruyucu, M. (2012). *Köşk Höyük Orta Çağ İnsanlarının Antropolojik Analizi*. Hacettepe Üniversitesi.

Larsen, C. S. (1997). *Bioarchaeology, Interpreting Behavior from the Human Skeleton, Cambridge*. Cambridge University Press.

Maas, M.C. (1991). Enamel Structure and Microwear : An Experimental Study of The Response of Enamel to Shearing Forces. *American Journal of Physical Anthropology*, 85 : 31-50. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330850106.

Namboodiri, K., Suchindran, C. M. (1987). *Life Table Techniques and Their Applications*. Academic Press, İNC.

Olivier, G. (1969). *Practical Anthropology*. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illionis.

Özbek M. (1985). Değirmentepe Eski İnsan Topluluklarının Demografik ve Antropolojik Açıdan Analizi. *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 107–130.

Özbek M. (1991). İznik Açıkhava Tiyatrosu'ndaki Kilisede Bulunan Bebek İskeletleri. *Belleten*. (213):315–331.

Özdemir, S. (2008). *Minnetpınarı İskeletlerinin Paleopatolojik Açıdan Analizi*. Ankara Üniversitesi.

Özdemir, S., Yavuz, A. Y., Sevim Erol, A. (2013). The relationship between microwear on human teeth and nutrition: Samples from ancient Anatolian societies. *Natural Science*, 5(4):449- 457. . https://doi.org/10.4236/ns.2013.54058.

Sevim, A. (1993). *Elâzığ/Tepecik Orta Çağ İskeletlerinin Paleodemografik Açıdan Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi.

Sevim, A., Pehlevan, C, Açıkkol, A., Yılmaz, H., Güleç, E. (2002). Karagündüz Erken Demir Çağı İskeletleri. *17. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 37-49.

Sevim, A., Gözlük, G., Yiğit, A., Özdemir, S., Durgunlu, Ö. (2006). Güllüdere İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *22. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 141–160.

Sevim Erol, A., Özdemir, S. (2010). Anadolu'da Eski Dönemlerde Yaşamış Olan Toplumların Demografik Yapısı. XV Türk Tarih Kongresi, *Eski Anadolu Uygarlıkları, Türk Tarih Kurumu Kongre Kitabı*, Editör, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:.13-41.

Szilvassy, J., Kritscher, H. (1990). Estimation of Chronological Age in Man Based on the Spongy Structure of Long Bones. *Anthropol Anz.*, 48 (3): 289-298.

Teaford, M.F., Larsen, C.S., Pastor, R.F., Noble, V. (2001). *Pits and Scrates Microscopic Evidence of tooth use and masticatory in La Florida*. Bioarchaeology of spanish Florida: The Impact of Colonialism University Press of Florida.

Tekinalp V. M. (2005). *Minnetpınarı 'Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dökümanları*. Gazi Üniversitesi Arkeoloji Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, Ankara.

Ubelaker, D.H. (1978). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation.* Chicago: Smithsonian Institution, Aldire Publishering Company.

Üner, S. (1972). Nüfus Bilim Sözlüğü. Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-17, Ankara.

Yaşar, Z. F. (2007). *Adli Dental Antropoloji: Dental Antropoloji Açısından Minnetpınarı ve Güllüdere Toplumlarının Dişlerinin Karşılaştırmalı Analizi*. Ankara Üniversitesi. Yiğit, A., Gözlük Kırmızıoğlu, P., Durgunlu, Ö., Özdemir, S., Sevim Erol, A. (2008). Kahramanmaraş/Minnetpınarı İskeletlerinin Paleantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 23: 91-110.

White, D.T. (1991). *Human Osteology*. U.S.A: Academic Press.

Workshop of European Anthropologist. (1980). Recommandations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9 (7): 518– 549. https://doi.org/10.1016/0047-2484(80)90061-5.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Changing Eating Habits As Part Of Culture: Example of Mukbang Videos

Popüler Kültür Bağlamında Değişen Yemek Yeme Alışkanlıkları: Mukbang Videoları Örneği

Tahsin Eren SAYAR
Assist. Prof. Dr., Yalova Unıversıty, Faculty Of Human And Socıal Scıences,
Department Of New Medıa And Communıcatıon
sayartahsineren@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6057-2989

Fatma MAMATİ
Undergraduate Student, Undergraduate Student., Yalova University,
Faculty of Art and Design, Department of Communication Arts
fatmamamati41@gmail.com
Orcid ID: 0009-0005-6755-3413

Abstract: This study was prepared to reveal how the eating culture is reflected through mukbang videos, which started in South Korea in 2008 and spread all over the world in a short time. In this study, which was examined in line with the concepts of popular culture, consumption and social media, two most watched mukbang videos on YouTube and one most watched mukbang video in Türkiye were selected as samples by using the descriptive analysis method. As a result of the analysis, it was concluded that the videos were processed through the blending of traditional and new, the perception of delicious food and promotion-advertising concepts within the new opportunities offered by popular culture. The study also showed that all three findings were presented to consumers by taking advantage of the entertainment element.

Keywords: Mukbang, popular culture, consumption, social media.

Öz: Bu çalışma 2008 yılında Güney Kore'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan mukbang videoları aracılığıyla yemek yeme kültürünün ne şekilde yansıtıldığını ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır. Popüler kültür, tüketim ve sosyal medya kavramları doğrultusunda incelenen çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılarak Youtube'da en çok izlenen iki mukbang videosu ve Türkiye'de en çok izlenen bir mukbang videosu örneklem olarak seçilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda videoların popüler kültürün sunduğu yeni imkanlar dahilinde geleneksel ve yeninin harmanlanması, lezzetli yemek algısı ve tanıtım-reklam kavramları üzerinden işlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca her üç bulgunun da eğlence unsurundan faydalanılarak tüketicilere sunulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mukbang, popüler kültür, tüketim, sosyal medya.

INTRODUCTION

The act of eating, one of the most basic needs of humanity, has gone through many phases throughout history. The tradition of eating, which reflects the unique cultural characteristics of each

Arrival Date:13.09.2023 *Acceptance Date:20.02.2025* *Publication Date:30.04.2025*
Atıf: Sayar, T.E & Mamati, F. (2025). Changing eating habits as part of culture: example of mukbang videos. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal, 22*(1), 523-533. Doi: 10.33437/ksusbd.1360000

society, has also begun to be named as a part of the popular culture elements in the changing world system. The mukbang trend, which has become one of the most important indicators of this process in recent years, started in South Korea in 2008 (Hong & Park, 2017: 111). The trend, systematized by individuals eating on digital platforms and sharing it with people, has been called eating publishing over time.

The mukbang trend, which is seen as an interesting extension of digitalization in the food industry, has attracted attention especially on the YouTube platform, which offers a powerful opportunity to publish videos. Youtube channels, mostly created by South Korean broadcasters, have reached 2 to 5 million followers as of today (Day Korean, 2023) and their videos reach an average of more than 20 million viewers (Sulgi, 2023). In this context, mukbang videos offer important perspectives on today's popular culture concept. The concept of popular culture, which has a strong connection with all kinds of traditionally developed mass media, has a strong relationship with new media tools and the internet. Based on this idea, the study addressed the question "Why has the eating culture changed?" and “What kind of relationship can there be between eating and popular culture?” It was designed in this regard. In the direction of these questions, which constitute the basic problematic of the study, the aim of the study was determined to reveal how mukbang videos reflect the eating culture as part of new media technologies and popular culture concepts.

In this study, main hypothesis was determined as "Eating with Mukbang videos has become popular and fun." Based on this designed conceptual perspective, the study will first examine the relationship between the concept of popular culture and consumption. The concept of consumer culture, which plays an important role in the conceptualization of popular culture, has become more visible, especially today, with social media channels. Afterwards, the concepts of social media and popular culture will be examined and the impact of digital platforms on the transformation process will be examined. Finally, the most watched mukbang videos from the world and Türkiye will be examined with the descriptive analysis method and a conceptual discussion process will be established for the purpose of the study.

Examining the mukbang videos discussed in this study, which are increasing in popularity day by day, in the context of the concept of popular culture and discussing on an academic platform why the videos have such a high viewing rate, will be useful in terms of understanding this field, which has just begun to gain a foothold in our country, and creating new discussion opportunities. It is seen as an important phenomenon.

POPULAR CULTURE AND CONSUMPTION SOCIETY

The concept of culture, which is formed in accordance with social life and the reflexes of individuals to live together, draws attention as a uniquely human feature. Culture, which is a system of symbols shared by people and passed on to future generations (Erdentuğ, l981: 35), also draws attention as an important factor in establishing bonds between individuals and forming the nation (Tanrıkulu, 2015). As to the Turkish Language Association (2023), culture; It is like memory that contains the codes of the lifestyles that a nation has created over the centuries. Culture is the nation's way of life, the sum of material and spiritual values manifested through interests, perceptions, attitudes and behaviors over the centuries, and has been transferred from generation to generation as a heritage. All of these are indicators of that lifestyle and are considered elements of culture.

Culture is also the whole of human knowledge, belief and behavior and all kinds of material and spiritual creations that are parts of this whole (Çüçen, 2005: 111). Culture draws attention to the social values that are passed on to future generations due to its structure. This transfer process has led to changes in the form of culture over time. Particularly, the debate on the concept of popular culture emphasizes the relationship between the concept and the mass media.

With the changing perception of culture and social transformations, the concept of popular culture includes folk beliefs, practices and objects whose roots are in local traditions, as well as mass beliefs, practices and objects produced in political and commercial centers (Mutlu, 2005: 313). According to Güngör (2013: 298), popular culture is a concept that has nothing to do with the real life of the people, is mass produced in an industrial environment and sold to people through mass media. As to Özbek

(1991: 84-85), popular culture is the culture of mass society that emerged with the emergence of mass production conditions in developed capitalist countries from the end of the 19th century.

As popular culture increased its influence in a short time, many discussions about the concept took place at the academic level. Theodor W. Adorno and Max Horkheimer (2010: 170), representatives of the Frankfurt School, emphasize the negative aspects of consumption in their definition of the culture industry. Thinkers state that people have to consume even when they are desperate and state that the basic basis of the consumption element is the monotony that emerges after the construction of popular culture. Because Adorno and Horkheimer (2010: 162) state that culture infects everything with similarity and say that films, radio and magazines form a system, pointing out that each field of communication is in consensus within itself. So the critical perspective emphasizes the harm that popular culture creates on society, and popular culture is called a harmful consumer by high culture advocates and a harmful concept that has effects on the whole society (Gans, 1999: 3-4).

Popular culture has become an important part of daily life as it makes its impact felt in every part of society. For instance, popular culture, which includes entertainment as an input for the daily reproduction of labor, provides the prerequisites for the ideological reproduction of a certain lifestyle (Oktay, 1995: 20). Oskay (1980: 197-198) bases this idea on the concept of ideology and states that with popular culture, the consumer is exposed to the impositions of the dominant culture through ideological influences. In fact, according to Oskay (2014: 311), these ideological impositions are felt so strongly that even cultural events are turned into industries and the language used is regulated and given a uniform structure. Hereat culture is increasingly under the control of the industry (Oskay, 2016: 153). Parallel to these considerations, it is necessary to mention an approach that deals with popular culture in "hegemonic" relations. According to this approach, led by Gramsci, popular culture is seen entirely as a tool of sovereignty or as the product of the dependent segment opposite the dominant segment, that is, the people (Erdoğan, 1999: 13). Because ideology and, accordingly, hegemony continue to exist inherently in all public and social activities of individuals in their daily lives (Özgüden, 2015: 72).

Looking at positive thoughts about popular culture, there is an idea that prioritizes the benefit of society. For example, Fiske does not call this situation in the interest of the industry, stating that the films, records and other products produced and distributed by the industry act in the interest of the public. Fiske (1989: 23) also points out that popular culture is not consumption, but rather a culture that is an active process by which meanings and pleasures are produced and distributed within a social system. As to Fiske (1989: 25-26), popular culture is an action done by the people and is not imposed on them; It originates not from above, but from within, from below. For the fact that the system provides only cultural or material commodities does not mean that the process of consuming these commodities can be adequately described as a process that commodifies people into a homogeneous mass at the mercy of industrial barons (Fiske, 1989: 26). Erdoğan (1999: 11) equates some of those who view popular culture positively with the working class. In other words, the working class is the segment that has a central place in the continuation of social life. Therefore, the culture it produces has an equally central position in society in this sense. For this reason, being sensitive to the culture of the working class and contributing to its development and dissemination is a basic need that should be at the forefront socially.

In conclusion, the mainstays of affirmative perspectives on popular culture are the idea that people have the freedom to choose and that no one can impose anything they do not want. They put forward the thesis that a popular (folk) culture created in response to high culture is an area of resistance against the mass culture created by the dominants (Artan, 2020: 32).

The concept of consumption, which is the basis of both critical and affirmative perspectives on the concept of popular culture, refers to the culture of the consumer society. The term rests on the assumption that a general reorganization of symbolic production, everyday experiences and practices accompanied the move towards mass consumption (Featherstone, 1996: 187). Bocock (1993: 34-35) considers consumption in the context of the consumption of goods and services, a profit-making economic system, and certain cultures in Western Europe and North America that are differently influenced by Protestantism or Catholicism. According to him, consumption is seen as a phenomenon that takes place as part of the mode of production of industrial capitalism, and there is no point in

producing something unless something is consumed and profit is made from it. From this perspective, a comprehensive range of commodities, goods and experiences to be preserved, designed and imagined constitutes one of the central features of consumer culture (Featherstone, 1996: 188). Durning (1998) states that the consumer society was born in the USA in the 1920s, when brands became household words, packaged and processed foods made their widespread debut, and the automobile became the centerpiece of American culture. According to Durning, the consumer society began with economists and corporate executives citing mass consumption as the key to sustained economic growth, who were concerned that mass production would be left unsold when people's natural needs for food, clothing, and shelter were satisfied. Here, especially the mass media have a great role in increasing consumption. Once people were influenced by the social and cultural practices associated with the modern consumption ideology, they sought to buy the products depicted in movies, the press, and television with a desire to buy them, even if they could not afford them (Bocock, 1993: 3). Because consumption includes the consumption of ideas and images on television. The prominent element in consumption is symbolic meanings. The system impresses modern consumers, for example, when purchasing clothes, cars, discs, pre-recorded video and home furnishings. What is purchased is not just a material object of simple, direct, utilitarian use, but also something that has meaning, used to display something of who the consumer aspires to be at that moment. Consumer goods are part of the way people build an understanding of who they are and their sense of identity through the use of symbols in their consumption patterns (Bocock, 1993).

When looking at classical theorists as part of the concept of consumption, one of the most notable names is Max Weber. According to Weber (Duman, 2014: 122), consumption is an action carried out in connection with social status. Status groups and individuals' behavioral patterns, cultural capital and accordingly, consumption behaviors are similar. Jean Baudrillard (2018: 254), one of the contemporary theorists, interprets consumption as the way society talks to itself and emphasizes that the only objective reality of society is the idea of consumption and that advertisements strengthen this idea.

The concept of consumption has increased the unnecessary purchasing power with the popular culture and people have started to see it as a necessity to buy the product and they do not need for arbitrary reasons in order not to fall behind others. One of the first concepts that comes to mind when it comes to consumption is capitalism. When we delve into the depths of the capitalist system, it is seen that the consumption culture is instilled in people with indirect messages and the existence of this concept is made aware. Capitalism is based on a free market economy. In this context, the concept understands acting with the logic of obtaining products in return for labor. Capitalism, which is an economic and social system run by private property with the motive of making profit, has taken the consumer culture to the center and changed it. The representatives of the Frankfurt School, who criticize the subject, exhibited the exploitative and destructive side of the capitalist system and opposed the domination of monopoly capital, and did all this based on the critical tradition of Marxism (Duman, 2014: 151). Theodor W. Adorno, one of the greatest representatives of critical theory, emphasizes that the culture industry constantly makes promises and deceives the consumer. Adorno (2007: 72) also states that this constantly extended perception of consumption consists of a promise that will never be fulfilled. British Cultural Studies representative Stuart Hall removed the concept of consumption from the sender/message/receiver system and moved it to the point of production, circulation, distribution/consumption and reproduction (Hall, 2006: 163). Thus, the consumer has also become the initiator of a production process again.

Another notable concept in the relationship between consumer society and popular culture is globalization. Culture, religion, language, race, world order and the communication of people living in different countries and regions of the world with each other have revealed the concept of globalization. The concept, whose popularity increased after McLuhan used the concept of "global village" as a meaning close to globalization in the field of media and culture in the 1960s, was reduced to a capitalist perspective by critical theorists, and globalization has shown many negative effects in daily life (Ercan, 2001: 122). For example, studies have been carried out to standardize consumption and bring it to a popular structure under the dominance of modern media tools that have a great impact on global mass culture production. Today, the concept of new media evolves the dimension of consumption towards a different point. According to Gans (1999: 24), the concept of consumption with the internet will evolve

into a new commercial dominance and consumption will be a concept that will also be dominated by the lower-middle culture.

EATING CULTURE ON SOCIAL MEDIA

Culture is strongly linked to media. With this connection, media offers people the opportunity to experience the new, and it manifests itself in modern people's creation and maintenance of their images of the world. Thanks to the media, a certain lifestyle is formed and culture is formed as a new process that includes ideas and actions (Karaduman, 2017: 11). Mass communication is a new phenomenon for humanity. It is possible to start modern communication with the development of print media and the individualization of reading. Interestingly, the individualization of reading is also the beginning of the production and distribution of information, news and culture as a collective effort. The necessity of the emergence of printing techniques in order to present written messages to large audiences has made it necessary to find an audience that will consume mass-produced printed communication texts. Thus, with the development of written communication, it has become easier to reach the masses to some extent. Developing technology has facilitated the use of new communication tools (radio, television, computer networks and therefore the internet, etc.). These communication tools have reached large audiences and their usage areas have increased accordingly (Kocadaş, 2005: 6).

Social media, which developed after traditional media, is an interactive communication platform where users produce content and personal comments are included. Social media content includes many topics such as culture, education, food, nature, clothing, and fashion. Among the many conceptual structures discussed, social media is the most basic medium where conspicuous consumption is carried out today. Thanks to social media platforms, which have features such as video and photo sharing and location notification, individuals strive to be appreciated and appreciated with content that symbolizes luxury (Bayuk & Öz, 2018: 2849). The characteristics of social media channels are of great importance in the formation of this process. Because, due to the nature of the structures and working principles of social networks, the shares made spread in a very short time. In these environments, the things that famous people share about their private lives, from the clothes they buy to the restaurants they go to, the food they eat, to their holiday photos, reveal the relationship of social media with consumption culture. (Akyazı, 2019: 96). Again, people tend to consume products in order to maintain their status or find a place in the social society (Ceyhan, 2017: 223) and use social media channels as an important tool in this regard.

The relationship between popular culture and social media has also facilitated change. Within this connection, eating culture has undergone many changes over time. Today, where social media is such a powerful communication and interaction tool, people use the advantages of presenting and showing themselves by placing the phenomenon of eating in the context of popular culture. Another reason that makes social media effective is that it offers individuals the opportunity to follow and become a part of the new virtual world. Because with social media, individuals try to imitate exactly what is done. As a result of this situation, a new subculture has been added to the traditional food culture. In addition to food culture, fast food style of eating, which is especially popular among young people, has emerged. The concept has caused everyone to buy and consume with its price and strategy that varies from brand to brand. The media has also fulfilled its role in the promotion of food, and especially in recent years, the craze of eating, known as mukbang, has begun to be effective.

In addition to the features such as instantness and speed offered by social media channels, the use of these channels as a showcase has led to the need for individuals to share many things about their daily lives and to exhibit them to people. Food, which is one of these areas, is a part of popular culture and beliefs, practices and trends in culture shape eating habits (Çaycı, 2019: 131). People use the food show as a powerful metaphor for today, and the photos shared on social media accounts are shared with the most appetizing and aesthetic visuals instead of being randomly published, and they are shared in the content that aims to create feelings that create visual pleasure in the individuals exposed to this image (Çaycı, 2019: 133). In this respect, people emphasize the presentation rather than the taste in their sharing of food on social media, and the demonstration value of the commodity can be kept above everything (Demirel & Karanfiloğlu, 2020: 243). One of the most important examples of the commodification of food through social media today is mukbang videos. This field, which is being

professionalized day by day, has become a profession in some countries. For example, many mukbangers in China have a professional team to create their work and promote themselves, but the income is usually from audiences or advertising sponsorship. Some publishers talk about the brands they produce and sell, make sales and generate income (Şenel, 2023: 1208).

PURPOSE AND METHOD OF THE STUDY

The mukbang video trend, which started in South Korea in 2008 and spread all over the world in a short time, is basically based on digital platform publishers sharing their food preparation and eating experiences with their followers. In mukbang, which is an eating broadcast, the person who broadcasts the broadcast takes a favorite food in front of him to have a fun time with his followers and chats with his followers while eating. His followers contribute to the mukbang movement by watching many eating videos by participating in various publications due to the abundance of such content. One of the most important reasons why followers show such interest in videos is that mukbang creates a sense of satisfaction in the audience through visual and auditory stimuli. Because mukbangers exaggerate the amount of food by taking care to make noise while eating during the broadcast, and they constantly stimulate the audience sensory and visually by decorating the food visually (Şenel, 2023: 1208).

The fact that eating, one of the most basic human needs, has become so popular and has a strong following, especially on YouTube, raises the question of what kind of pleasure mukbang videos offer to the audience. In this context, the study asks "Why has the eating culture changed?" and “What kind of relationship can there be between eating and popular culture?” It was designed based on questions. Based on this approach, the aim of the study is to show how eating culture is reflected with mukbang videos in the context of new media technologies and popular culture. In line with the purpose of the study, the main hypothesis was determined as "eating with mukbang videos has become popular and fun."

In line with the purpose and conceptual perspective determined above, the descriptive analysis method, one of the two data analyzes suggested by Strauss and Corbin, will be used in the study. According to this approach, the data obtained are summarized and interpreted according to predetermined themes (Yıldırım & Şimşek, 2016: 239).

FINDINGS AND EVALUATION

Within the study, a search was made on the social media channel YouTube by typing "Mukbang Videos" in English in the search section. The most watched videos were accessed by selecting the number of views option from the filters section in the list that appeared. Although the first two videos on the list were shared with the mukbang tag, they were excluded from evaluation because their content was based on preparing drinks and confectionery. In this context, the video titled "ASMR MUKBANG FRIED CHICKEN AND Tteokbokki EATING", which ranks third on the list, is the video shared from the account named SULGI, which has 12.3 million followers as of the date of preparation of the study and has 195 million views. The video consists of 15 minutes and 37 seconds. In the video, noodles, which are introduced as ready-made products and prepared in a few minutes, come to the fore. While this product refers to ready-made meals and fast food culture, the vegetables cut on the board present references to traditional food preparation methods. In the video, putting skewered sausages, chopped vegetables and noodles in the same pot gives the impression of blending traditional food products with ready-made products. It is also seen that some of the food cooked in the pot is Japanese rice pilaf, vegetables and seafood are wrapped in seaweed leaves to prepare the sushi dish, and this visual provides data about traditional Japanese food culture. After the meal is prepared, YouTubers taste the prepared food and state that the food is delicious with the expression of satisfaction on their faces. While eating, they also provide information about all products. Another striking element in the video is that the YouTubers drink cola, which is an extension of fast food products, while eating. It is also noteworthy that they promote this product while drinking cola.

Figure 1. *Asmr mukbang fried chicken and tteokbokki eating video*

The second most watched video in the video search based on the specified criteria is the video titled "ASMR MUKBANG CHICKEN AND FIRE NOODLES EATING", which was also shared by the account named SULGI. The video, consisting of 14 minutes and 35 seconds, has 187 million views. In this video, traditionally cooked chicken is served with some prepared sauces and noodles. The noodles in the video are bought ready-made and sauced into a fast food type shape. The table set before the meal also includes fried chickens, sausages and cola. While these types of meals create the impression of fast food, it is noteworthy that Youtubers are extremely hungry while eating. Additionally, eating and mouth sounds effects are used during the meal in the video. These effects are intended to create the impression that the food is delicious. In this video, Youtubers drink cola by pouring it into a glass. By using sound effects while pouring and drinking cola, it is emphasized that cola is a delicious and relaxing drink.

Figure 2. *Asmr mukbang chicken and fire noodles eating video*

Finally, a mukbang video example from Türkiye is included in the study. The main purpose of presenting the video published in Türkiye in the study is to show the similarities and differences with the most watched videos in the world. As a result of the search made by typing "Turkish Mukbang Videos" in the search section on YouTube, the number of views was selected from the filters section. As a result of the search, it was seen that the video titled "HAMBURGER MUKBANG (Why Don't We Talk?) w/ Baturay", shared on the Youtube account named Enes Batur, which has 15.9 million followers, had 7.4 million views. In the video, Youtubers sit at the table with fast food products and explain what mukbang videos are before introducing the products. Youtubers then promote the products by opening them. Meanwhile, they also try to make the eating ritual fun by telling jokes to each other. Youtubers chat while eating fast food and answer questions asked by their followers on Twitter. Thus, they manage an interactive interaction process while eating. In the mukbang video made in Türkiye, it is seen that there is ayran along with cola. While this shows the emphasis on locality, it stands out as a difference from other videos made around the world.

Figure 3. *Hamburger mukbang (neden konuşmuyoruz?) w/ baturay video*

As a result of the descriptive analysis of the videos, three main findings were reached in the context of the purpose of the study. These are the blending of traditional and new, the perception of delicious food and promotion-advertising.

Blending the Traditional and the New

One of the most striking elements in the videos is the effort to eat traditional products and fast food, which can be defined as popular culture items, together at the same table and create new tastes. This situation is especially evident in videos of other countries. Combining instant noodles with chicken, as well as consuming ready-made drinks and sauces, stand out as frequently seen elements in mukbang videos. In this context, the use of both types of food together, especially in the context of transferring it to the new generation, is clear. While this situation particularly refers to the standardization created by popular culture on society, it also draws attention to the use of local elements that constitute the basic elements of culture. Especially by making use of traditional sources, it is considered as an opportunity to tell the audience about a culture they have mastered by keeping them on the screen for more time and at the same time to present the changes in this culture to the audience as a new popular culture perception.

Perception of Delicious Food

This situation can be seen in videos both in Türkiye and other countries. Special efforts are made to make the food look delicious. Sound and visual effects are greatly used in this regard. Visual and auditory pleasure elements used in traditional advertisements, especially during the eating of meals and consumption of beverages, are also used here. The main reason for this situation is to ensure that videos are watched more and to increase consumption by connecting people to more videos while eating. When examined as part of popular culture and consumption concepts, while the element fuels hedonic consumption, it also reveals popular culture's attention to the elements of sharing and showcasing on the individual through social media channels.

Promotion-Advertising

Promotion and advertising stand out as one of the most important elements in all videos. The places where the products were purchased and their brands are specifically shown. Explanations are made regarding the quality and content of the products. Again, while the products are consumed, their tastes are explained and visual and auditory effects are used to make the products attractive. It is noteworthy that these elements are especially abundant when drinking cola. This concept is seen as an important pillar of popular culture and consumption elements. Because, with promotion and advertising, YouTubers are enabled to earn money and it is seen as an effort to encourage individuals to consume more by creating a hedonistic perception of consumption towards the products.

CONCLUSION

Emerging as a new trend in eating habits in the context of popular culture, mukbang has high viewing rates around the world. The use of ready-made packaged food in these videos is based on the fact that the audience consumes the same types of food in order to adapt to this trend. This trend, which started in the world with South Korea, has just begun to attract attention in Türkiye.

When the relationship between popular culture and consumption is examined, the samples provide important data for the purpose of the study. In this study, which was prepared to reveal how eating culture is reflected through mukbang videos through new media technologies and popular culture, the transmission of eating culture through mukbang videos is based on three basic findings. These are the blending of traditional and new, the perception of delicious food and promotion-advertising. One of the most important elements that draws attention in Mukbang videos is that the meals are not just ready-made products. Particularly, the efforts made by Youtubers to prepare meals and the way they spice up the products with various social services and services are aimed at combining and presenting traditional food culture and social media style. However, flavor, which is a particularly striking element in the videos, is conveyed through visual and auditory themes. As a matter of fact, the effects used create the perception that the food is very delicious. At the same time, the facial expressions of Youtubers while consuming the products support the situation. The last element that attracts attention in the videos, promotion-advertising, is conveyed through the logic of product placement. Not hiding the names and logos of the products, explaining that the consumed products are very delicious and making recommendations for consumption support this perception.

Another element that needs to be emphasized in the study is the hypothesis of the study: "Eating with Mukbang videos has become popular and fun." All three published videos include a lot of entertainment elements. In the videos, Youtubers are seen as people who are always laughing, chatting with their friends, and making jokes to each other. Therefore, it seems that there are elements that support the hypothesis of the study. Finally, when we look at the comparison of the videos in Türkiye and the examples abroad, there are some differences. The videos in Türkiye explain what the mukbang trend is, but the mukbang trend in South Korea cannot be fully reflected. In videos in Türkiye, mostly ready-made products are consumed and the chat element is prioritized. In the videos in South Korea, the purchasing and preparation process of the products is clearly reflected to the audience. Again, there is less dialogue in the videos in South Korea and the element of eating is prioritized rather than chatting.

As a result, mukbang videos, which are the new generation transmission tool of popular culture and consumption, convey the culture of eating through many different concepts. All these findings are basically based on the themes of promoting products, making the process fun and attracting more viewers. Videos offer remarkable innovations in creating a new eating culture with the use of new media technology and operating this process through popular culture and consumption perception.

REFERENCES

Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi*. N., M. Tüzel and E. Gen (Eds.), İletişim Yayınları.

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği felsefi fragmanlar*. N. Ülner, E. Öztarhan Karadoğan (Eds.), Kabalcı Yayıncılık.

Akyazı, A. (2019). Sosyal medya ve tüketim ilişkisi: Popüler ünlülerin Instagram hesapları üzerine bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi*, 21, 93-108. Doi: 10.26468/trakyasobed.423538

Artan, C. (2020). Küreselleşme ve popüler kültürün yükselişi. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 25-35.

Baudrillard, J. (2018). *Tüketim toplumu söylenceleri/yapıları*. N. Tutar, F. Keskin (Eds.), Ayrıntı Yayınları.

Bayuk, M. N. & Öz, A. (2018). Sosyal medya ortamında gösterişçi tüketimin sergilenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(27), 2846-2861.

Bocock, R. (1993). *Consumption*. Routledge.

Ceyhan, Ç. (2017). Sosyal medyanın tüketim gücü. *e-Journal of New Media*, 1(3), 221-226. Doi: 10.17932/IAU.EJNM.25480200.2017.1/3

Çaycı, A. (2019). Sosyal medyada dijital yemek kültürü. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 5(1), 120-136.

Çüçen, A. K. (2005). Kültür, uygarlık, evrensellik ve çok-kültürlülük. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 0(4), 111-115.

Day Korean (2023, August 12). *Mukbang – Popular eating broadcast videos from South Korea*. https://www.90daykorean.com/mukbang/#mukbang-youtube-channels

Demirel, G. & Karanfiloğlu, M. (2020). Sosyal medyada yemek fotoğraflarının kimlik inşası bağlamında tüketimi: Instagram örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 236-259. Doi: 10.31123/akil.781110

Duman, M. Z. (2014). *Tüketim toplumu eleştirel bir bakış*. Kadim Yayınları.

Durning, A. (1998). *Ne kadarı yeterli? Tüketim toplumu ve dünyanın geleceği*. S. Çağlayan (Eds.), Tübitak Tema Vakfı Yayınları.

Ercan, R. (2001). Türkiye'de ulusal kültür tartışmaları bağlamında çağdaş uygarlık sorunu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 113-132.

Erdentuğ, N. (1981). Kültür nedir?. *Milli Kültür Dergisi*, 3(6), 21-38.

Erdoğan, İ. (1999). Popüler kültür, kültür alanında egemenlik ve mücadele. in N. Güngör (Eds.), *Popüler Kültür ve İktidar* (pp. 18-52). Vadi Yayınları.

Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. M. Küçük (Eds.), Ayrıntı Yayınları.

Fiske, J. (1989). *Understanding popular culture*. Routledge.

Gans, H. J. (1999). *Popular culture and high culture an analysis and evaluation of taste*. Basic Books.

Güngör, N. (2013). *İletişim, kuramlar, yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.

Hall, S. (2006). Encoding/Decoding. in M. G. Durham, D. M. Kellner (Eds.), *Media and Cultural Studies Keyworks Revised Edition* (pp. 163-173). Blackwell Publishing.

Hong, S. K., & Park, S. (2017). *Internet mukbang (Foodcasting) in South Korea.* https://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1535822/FULLTEXT01.pdf

Karaduman, N. (2017). Popüler kültürün oluşmasında ve aktarılmasında sosyal medyanın rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(43), 113-133.

Kocadaş, B. (2005). Kültür ve medya. *Bilig*, 34(1), 1-13.

Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, popüler kültür ve medya*. Ütopya Yayınevi.

Oktay, A. (1995). *Türkiye'de popüler kültür*. Yapı Kredi Yayınları.

Oskay, Ü. (2014). *Kitle iletişiminin kültürel işlevleri xix. yüzyıldan günümüze kuramsal bir yaklaşım*. İnkılap Kitabevi.

Oskay, Ü. (1980). Popüler kültür açısından" ideoloji" kavramına ilişkin yeni yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 35(1), 197-253.

Oskay, Ü. (2016) *Yıkanmak istemeyen çocuklar olalım*. İnkılap Kitabevi.

Özbek, M. (1991). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski.* İletişim Yayınları.

Özgüden, M. (2015). *Hegemonya ve politik toplum*. Phoenix Yayınevi.

Sulgi (2023). *Sulgiyang*. https://www.youtube.com/@sulgiyang

Şenel, E. (2023). Mukbang videolarının oluşturduğu motivasyonlar üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(2), 1206-1229. DOI: 10.21325/jotags.2023.1240

Tanrıkulu, M. (2015). *Türkiye coğrafyasında genel kültür, alt kültür ve mozaik kültür*. [Paper presentation] TÜCAUM VIII. Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp8_47.pdf

Turkish Language Association (2023). *Kültür Nedir?* https://sozluk.gov.tr/

Yıldırım, A., & Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma* yöntemleri (10th Edition). Seçkin Yayıncılık.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Terör ve Anarşi Kıskacında Türkiye: 1978 Kahramanmaraş Toplumsal Olayları Örneği

Turkey in the Grip of Terror and Anarchy: The Case of the 1978 Kahramanmaraş Social Events

Cengiz ŞAVKILI
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
savkili67@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-7083-7020

Öz: Türkiye'de 1980'li yıllara kadar yaşanan dönem, bazıları tarafından "anarşi ve kaos" gerçeğinden hareketle "karanlık çağ" olarak nitelendirilmektedir. 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlüklerden faydalanan bazı kesimler ferdi terör hareketlerine başvurmuşlardı. Toplumsal olayların artmasına rağmen 1974 yılında çıkarılan af kanunu, ceza evlerini boşaltmaktan başka bir işe yaramamış, üstelik ülke genelinde yaşanan şiddet olaylarının artmasına neden olmuştur. 1960 ve 1970'li yıllarda gerçekleşen şiddet olaylarının en kötü tarafı ise etnik kimlikler üzerinden planlanmış olmasıydı. Bu kapsamda 1966'da Muğla'nın Ortaca ilçesinde başlayan ve diğer bazı şehirlerde Alevilere yönelik devam eden eylemler, adeta Maraş'ta yaşanacakların bir habercisiydi. Olayların çıktığı şehirler rastgele seçilmediği gibi etnik çatışmalar yaratılabilmek için bir plan dâhilinde hareket edilmiştir. 19-25 Aralık 1978 tarihleri arasında gerçekleşen "Maraş Toplumsal Olayları" ne yazık ki; siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan birçok menfi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. 22 Aralık'ta da iki sol görüşlü öğretmen için yapılan cenaze töreninde ve bir gün sonra 23 Aralık'ta sağ görüşlü insanlar için yapılan cenaze törenlerinde çıkan olaylar kısa sürede kitlesel harekete dönüşmüştür. Resmi rakamlara göre olaylarda; 111 kişi ölmüş, 1000'in üzerinde insan yaralanmış, 552 ev ve 289 işyeri de tahrip edilmişti. Nihayet 26 Aralık 1978'de 13 ilde sıkıyönetim ilan edilerek olaylar engellenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevi, anarşi, Kahramanmaraş, sünni, terör.

Abstract: The period in Turkey leading up to the 1980s is referred to by some as a "dark age," based on the reality of "anarchy and chaos." Certain groups, benefiting from the extensive freedoms provided by the 1961 Constitution, resorted to acts of individual terrorism. Despite the increase in social unrest, the 1974 amnesty law served little purpose other than emptying prisons, further exacerbating the prevalence of violence nationwide. The most detrimental aspect of the violent incidents of the 1960s and 1970s was their orchestration along ethnic lines. Within this context, the events targeting Alevis that began in 1966 in the Ortaca district of Muğla and continued in other cities served as a precursor to the tragic events in Maraş. The cities where these incidents occurred were not chosen randomly; rather, actions were taken according to a deliberate plan aimed at provoking ethnic conflict. The "Maraş Social Events," which took place between December 19–25, 1978, regrettably resulted in numerous adverse political, social, and economic consequences. On December 22, during the funeral of two left-wing teachers, and again on December 23, during the funeral for right-wing individuals, violence erupted, quickly escalating into mass unrest. According to official figures, the incidents resulted in the deaths of 111 people, over 1,000 injuries, and the destruction of 552 homes and 289 businesses. Finally, on December 26, 1978, martial law was declared in 13 provinces in an effort to quell the violence.

Keywords: Alevi, anarchy, Kahramanmaraş, sünni, terror.

Geliş Tarihi:19.12.2024 *Kabul Tarihi:02.03.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Şavkılı, C. (2025). Terör ve anarşi kıskacında Türkiye: 1978 Kahramanmaraş toplumsal olayları örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 534-550. Doi: 10.33437/ksusbd.1604162

GİRİŞ

Kaos sözcüğü köken olarak, yabancı dillerde kargaşanın karşılığı olarak kullanılmakta olup, Latince ve eski Yunancada ise bulanıklık, karışıklık anlamına gelmektedir. Saldırgan davranışlar ve şiddet eylemlerinin, genellikle bireysel ve toplumsal kargaşa kaynağından beslendiği bilinmektedir (Köknel, 2000: 18, 20). Türkçeye Arapçadan geçen şiddet ise *"karşıt tutumda, farklı görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, sert davranma, sertlik"* şeklinde ifade edilmiştir. İnsanları sindirmek, korkutmak için yapılan olay ya da girişimler de, şiddet olayları olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011: 2223). Ne yazık ki, İnsanların var olduğu her yerde şiddet var olagelmiştir. Baskı, eziyet, korkutma, sindirme, öldürme, cezalandırma ve bunların yanı sıra başkaldırı, her toplumda derece derece, ama sürekli bir biçimde günlük yaşamın bir parçası olmak özelliğini korumaktadır. Siyasal şiddete gelince, *"fiziksel gücün meşru ve yasal olmayan biçimlerde kullanılması"* olarak ele aldığımızda, bireysel şiddetten dinsel ve etnik çatışmalara, gerilla hareketlerine, iç savaşa veya devlet teröründen askerî müdahalelere, hatta uluslararasındaki savaşlara kadar uzayan bir çeşitlilik gösterdiği ortaya çıkar. Bu nedenledir ki, son yıllarda dillerden düşmeyen "terör" kavramının belli siyasal şiddet türlerinden yalnızca biri olarak ele alınması zorunludur. Temelinde yatan toplumsal ve siyasal nedenler ne olursa olsun, bu tür şiddet hareketlerinin birincil amacı, siyasal erki işleyemez duruma getirmek, onu halkın gözünde yıpratmak ve yığınları sindirerek iktidara el koymaktır (Keleş ve Ünsal, 1982: 1-2).

Fransızcadan Türkçeye geçen 'terreur' sözcüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde; *"karşı tarafa korku salma, cana kıyma, malı yakıp yıkma, yıldırı, tedhiş"* olarak tanımlanmaktadır. Siyasi Terimler ve Örgütler Sözlüğünde ise terör *"kamu otoritesini veya toplum yapısını yıkmak için girişilen korku ve yılgınlık saçan şiddet hareketleri"* şeklinde ifade edilmektedir (Nuhoğlu, 2022: 3). Kamu düzenini bozan, kişi hak ve hürriyetlerini kısıtlayan veya tehdit eden ve kitlesel olarak gerçekleştirilen, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile eylem ve etkinliklere ise toplumsal olay denir (Keskin, 2012: 1). Türkiye'de özellikle 1960'lı yılların sonlarında filizlenen siyasal şiddet aslında yeni bir olgu değildir. Fakat her geçen gün siyasal şiddet eylemleri Türkiye'nin bir numaralı sorunu haline gelmektedir. Üstelik ekonomik ve toplumsal bunalımın yoğunluk kazandığı bir ortamda, terör olaylarının artması ve demokrasiyi tehdit eder bir tehlikeye dönüşmesi kolaylaşmıştır. Türkiye'de meydana gelen eylemlerde terör gruplarının hedefleri olan farklı amaçlar için eylemlere kalkışmalarına rağmen, bu grupların değişmeyen yanları ise kullandıkları yöntemleridir. Kendileri açısından farklı hedefleri olsa da terör grupları, Türkiye'de Devlete, kurulu düzene karşı çeşitli sağ ve sol uçlardan kaynaklanan terörist eylemler devlet otoritesini zayıflatmak, kitleleri sindirmek ve onları dehşet ve çaresizlik içinde yeni kurtarıcılar arayışı içine itmek istemektedirler. Geçmiş iktidarların büyük çoğunluğuna göre; Türkiye'de terör, özellikle *"uluslararası komünizm"*in bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin stratejik özellikleri ve jeopolitik konumu daima Süper Güçler'in ilgisini çekmiş; dolayısıyla CIA, KGB, SAVAK veya MOSSAD gibi yabancı haber alma örgütleri ülkede şiddet olaylarının artmasında rol oynamışlardır. Diğer yandan, uluslararası düzeyde dayanışma içerisinde bulunan Ermeni, Rum, Kürt ve Filistinli tedhişçilerin faaliyetlerinin de, artan olaylar ile bağlantılarının göz önünde bulundurulması gerekir (Keleş ve Ünsal, 7-9).

Türkiye'de Ordunun iki kez Anayasayı rafa kaldırarak yasama ve yürütmeye el koyduğu 1960 ve 1980 yılları arasındaki dönem, Türkiye'de siyasi karmaşanın, ekonomik istikrarsızlığın ve anarşinin yaşandığı zorlu bir dönem olmuştur. Kurumların tümünü olumsuz yönde etkileyen bu durum, özellikle üniversitelerde kendini göstermiştir. Yükseköğrenim kurumları 1950'li yıllardan itibaren aktif olarak siyasete karışmış, 1968 yılından sonra ise adeta çatışma alanına dönüşmüşlerdir (Kılın & Kalaycı, 2020, 196). Bu yıllarda kendini iyiden iyiye hissettiren öğrenci ve gençlik temelli hareketler genel itibariyle siyasal şiddetin halk merkezi boyutunu ortaya koymaktaydı. Bu dönemde ortaya çıkan siyasal şiddetin temelinde ayrılıkçı düşünceler, din ya da mezhep farklılıkları, ekonomik sebepler, rejim ya da eğitim kaynaklı sıkıntılar yer almaktadır (Tophoven, 1993: 136).

Oysa modern devletlerde, yönetilen grupların yönetenlerine güvenlerini sürdürmelerinin gerekliliği ortadadır. Talcott Parsons'a göre hangi sebeple olursa olsun bu güven zayıflamaya başlayınca sistemde oluşturulan gücün miktarı azalır, yönetilemez olur. Parsons'a göre böyle *"güç sönmesi"* durumlarında hükümet kontrolünü sürdürmek için geniş çapta güç kullanmak ya da kullanma tehdidine başvurması gerekir (Parsons, June 1963: 232-262; Giddens, 2008, 266). Parsons'un anlayışına göre düzenin devamının sağlanması için güç kullanılması meşrudur. Türkiye'de belki de yetmişli yılların son çeyreğinde otorite tarafından kullanılması gereken bu güç kullanılamamıştır. Dolayısıyla bu yılları en iyi

ifade edecek sözcük kaos olmuştur. Bu dönemde parlamentoda yaşanan kutuplaşmalar sokaklara da yansımıştı. Yetmişlerin son çeyreğine gelindiğinde Türkiye neredeyse bir iç savaşa gebe olup, sokaklar adeta kan gölüne dönmüştür (Dinler, 2020, 671).

1978 Öncesinde Türkiye'de Yaşanan Bazı Toplumsal Olaylar

İkinci Dünya Savaşı'nı takiben henüz birkaç yıl geçmeden Türkiye'nin siyasal sitemi, dış ilişkileri, ekonomi siyaseti esaslı değişimlere uğramış ve İsmet İnönü Hükümeti çeşitli nedenlerden dolayı son derece gözden düşmüştü (Zürcher, 2000: 299). Her şeye rağmen 1950-1960 döneminde kısmen gücünü koruyan İnönü, artan anarşi olayları ve komitacılık yüzünden 1960-1971 döneminde bu gücünü de kaybetmiştir (Boğuşlu, 1995: 49). 1960 yılından sonra Türkiye'de esen solculuk rüzgârının romantizmine kapılan bazı gruplar, nispeten daha bilinçli ve dışarıdan güdümlü grupla birleşince önemli bir siyasi güç haline gelmişlerdir. Bu küçük lider kadronun yönlendirmeleri ile toplumda kulağa hoş gelen ekmek kavgası gerekçeleriyle sınıf çatışmaları başlamış ve bir süre sonra yerini silahlı sokak çatışmalarına bırakmıştır. Toplum, ilahi kuralları eşitlik olarak algılanan komünizmi, saf kan ırka dayalı Turancılığı kurtuluş gibi görüp bu ideolojileri temsil eden aydınların etrafında toplanmaya başlamışlardı (Bandeoğlu, 2016: 575). Aslında toplumda sağ ve sol çatışmalarının tohumunun atıldığı yerler üniversiteler olmuştur. Bir müddet sonra arka arkaya gelen birbiriyle bağlantılı olay ve davalarla DTCF olaylarının altyapısı hazırlanmıştır (Şen, 2020: 56).

1950'den itibaren dış politikada en önemli konulardan birisi Kıbrıs sorunu ve Rum tarafının Kıbrıslı Türklere karşı silahlanmaya başlamasıydı. Bu gelişmeler üzerine 2 Haziran 1964 tarihinde Türk hükümeti, Kıbrıs'a çıkarma yapma fikrini kamuoyuna açıkladı. Gelişmeleri yakından takip eden ve durumdan rahatsız olan ABD, olaylara müdahale etme kararı almıştır. Bu kararın bir sonucu olarak Başkan Lyndon Johnson tarafından kaleme alınan ve tarihte *"Johnson Mektubu"* diye bilinen çok kaba bir diplomasi diliyle hazırlanan bu mektup, Türk dış politikasında bomba etkisi yaratmıştır. Türkiye'nin asla sineye çekemeyeceği bu mektup ile ABD açıkça Türkiye'yi tehdit etmiş, daha da kötüsü Türkiye'nin dış politika arenasında ne kadar yalnız olduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır (İlyas, 2015: 167-168). 1964 yılında Johnson Mektubu ile oldukça gerilen Türkiye-ABD ilişkileri bu sefer de 6. Filo olayı ile sertleşmiştir (Eşel, 2022: 486). 1967-1969 yılları arasında ABD'nin Akdeniz'deki 6. Filo'ya bağlı savaş gemilerinin görevleri dolayısıyla Türkiye'de bulundukları sıralarda, ağırlıklı olarak anti-Amerikancı gençler tarafından gösteriler organize edilmek suretiyle protestolara maruz kaldığı bilinmektedir (Aydın & Taşkın, 2018: 163). 6. Filo olayı, ilerleyen yıllarda Türkiye'de adeta anti-Amerikancı söylemin simgesi haline gelmiş ve Türkiye-ABD ilişkilerindeki gündemini daima korumuştur (Alptekin & Özer, 20220: 287). 6. Filo'yu protesto eylemleri sonraları NATO ve Amerikan karşıtı hareketlere ve *"Bağımsızlık Haftası"* adı verilen eylemlere dönüşmüştü. 1967 yılında 6. Filo için yapılan ilk eylem ise Haziran ayında gerçekleşmiş, İstanbul Limanı'nı ziyarete gelen filonun komutanının 22 Haziran günü Taksim Anıtı'na koyduğu çelenk gençler tarafından yakılmıştır (İmamoğlu, 2021: 134).

Bir yandan dış politikada sorunlarla boğuşan Türkiye diğer yandan ise iç politikada üstesinden gelmekte büyük zorluklar yaşayacağı sorunlarla karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Türkiye demokrasisine bir darbe olarak algılanan 12 Mart 1971 muhtırasının kuşkusuz nedenleri arsında belki de ilk sırada devletin otoritesindeki yetersizlikler ve otorite boşluğu önemli bir yer tutmaktaydı. Aslında meclislerin, hükümetlerin ve adliyenin yok sayılması ya da bunların yok olmaya doğru inişe geçmesi, sadece 1960-1971 döneminin meseleleri değildir. Böyle bir yetersizlik ve çöküş 27 Mayıs 1960 öncesinde başlayan bir yetersizliktir. 12 Mart 1971 muhtırasının bir diğer nedeni de anarşidir. Türkiye'deki acemilik döneminde demokrasi; 1950-1960 arasında, biri partizanlık, diğeri ise anarşi olan iki haylaz çocuk doğurmuştu (Boğuşlu, 52-55). Bu toplumsal kargaşalara katkısı olup olmadığı bilimsel olarak ispat edilmese de, DP'nin 14 Temmuz 1950'de çıkardığı *"Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında*" Kanunla, 15 Mayıs 1950 öncesi işlenen pek çok suçlunun affetmesi muhtemeldir ki, kargaşa ortamının artmasına neden olmuştur (Sönmez, 2012: 111). XX. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye sosyolojik olarak değişmeye başlamış ve o zamana kadar görülmeyen köyden kente göç olayı ile birlikte kentsel nüfus yoğunluğu da arttırmıştır. Kent nüfusunun hızla artmasıyla birlikte tabii olarak devletin halkına sunmuş olduğu ekonomik imkânları azaltmış ve sonuçta balkın refahı hızla gelişen imkânların gerisinde kalmıştır. Bütün bu eksiklikler 1961 Anayasasının halka verdiği geniş özgürlüklerle birleşip o dönemin medyası da arz talep dengelerini alt üst edince özellikle öğrenci ve işçi kesiminde hareketlenmeler başlamıştır. Kentlerde yaşayan bu kesim Türkiye'yi o güne kadar karşılaşmadığı bir sorunla karşı

karşıya getirmiştir. Devlet yöneticileri bu hareketleri önlemek için çaba gösterseler de, öğrenci hareketleriyle başlayan ferdi terör olayları daha sonraki dönemde işin içine işçi sınıfının da girmesiyle toplumun her kesimine girmiş ve dalga dalga her yana yayılmıştır (Kaya, 1993: 17-18).

Türkiye'nin siyasi tarihinde sağ ve sol kavramları 1960'tan önce nadir olarak kullanılırken, 1960 Darbesinden hemen sonra durum değişecek ve bu iki kavram Türk siyasetinde karşımıza sıklıkla çıkacak, hatta günlük hayatta sıklıkla kullanılmaya başlanacaktır. 1970'li yıllar siyasi algıda genellikle altmışlar ile seksenler arsında sıkışmış bir "anarşi ve kaos" dönemi olarak görülür (Aytürk & Bora, 2020: 307). Ayrıca 1970'li yıllar Türkiye'de, yönetimin sıklıkla değişime uğradığı ve siyasal anlamda ciddi bir istikrarsızlığın hâkim olduğu bir dönemdir. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasını takip eden süreçte 1961 Anayasasının sağladığı temel hak ve özgürlükler kısıtlanmış; çeşitli örgütlenmeler, toplantılar ve seminerler yasaklanmış, hatta şiddet ve terör eylemlerini önlemek amacıyla anayasal değişiklikler dahi yapılmıştır (Ahmad, 1999: 177). Yapılan bu değişiklikler ile Anayasanın sağladığı özgürlük ortamı daraltılmış, yürütmenin ise tekrardan güçlü duruma getirilmesi amaçlanmıştır (Çetin, 2016: 188). Yaşanan tüm bu gelişmeler sendikaları, basını, radyoyu, televizyonu, üniversiteleri etkilemesinin yanı sıra toplumsal olaylara da sirayet etmiştir. Bilhassa 70'lerin sonlarına doğru şiddet olayları ciddi bir boyuta ulaşmıştı. Bu olaylar sonucunda kısa sürede değişen iktidarlar, koalisyon hükümetleri, üniversite kampüslerinde yoğunlaşan radikal "sol" ve "sağ" grupların eylemleri ve siyasal cinayetler gibi hadiseler ne yazık ki, Türkiye'de gerilimli, bunalımlı ve karmaşık bir dönemin sıradan başlıca unsurları haline gelmiştir (Bek, 2007: 26).

1970'lerin sonuna kadar geçen sürede toplam on üç hükümet görev yapmıştı. 12 Mart 1971'den, 26 Ocak 1974'te kurulan I. Ecevit Hükümeti Dönemine kadar geçen süre boyunca, Türkiye'de partiler üstü ara rejim gibi bir yönetim anlayışı gündeme gelmiştir (Ahmad, 2020: 334). Ara rejim diye adlandırılan bu dönemde öncelikli hedef, iktisadi ve toplumsal düzeni sağlamaktı. Diğer taraftan düşünülenin aksine yasa dışı diğer örgütler gibi Dev-Genç içinde Mahir Çayan kanadı, 1970 yılının ilk aylarından itibaren radikal eylemlere başlamışlardı. Bu grubun 1971'de Balgat'taki Amerikan üssünde görevli bir Amerikalı çavuşu kaçırmaları, Ankara Gölbaşı'ndaki ABD radar üssünde görevli 4 Amerikalı eri kaçırıp 400 bin TL fidye istemeleri sansasyonel bazı eylemlerdi. Bu fidye olayı sonrası 4 Mart 1971'de yayımladıkları bildiriyle THKO'nun varlığı kamuoyuna duyurulmuş oldu (Aydın & Taşkın, 187). En dikkat çekici eylem ise 17 Mayıs 1971'de Mahir Çayan'ın lideri olduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi'nin (THKP-C), İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırması olayıdır. Dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın okuduğu hükumet bildirisinden anlaşıldığı üzere yeni hükümetin bu eyleme tepkisi çok sert olmuştur. Bildiri de Elrom'un derhal serbest bırakılmaması durumunda, eylemci örgütle ilişkisi bulunan hemen herkesin gözaltına alınarak sıkıyönetim komutanlıklarına teslim edileceği; Elrom'un başına bir şey gelirse de, idam cezasını barındıran ve geriye yürüyen özel kanunlar çıkarılacağı kamuoyuna duyuruldu (Aydın & Taşkın, 230). Bu bildiriye rağmen 23 Mayıs'ta Mahir Çayan Başkonsolosu öldürdü. Daha sonra polisle yaşadıkları çatışmanın ardından tutuklanan Mahir Çayan, bir grup arkadaşıyla tutuklu bulundukları askeri ceza evinden kaçarak, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamlarını engellemek için eylemlere başladılar. 30 Mart'ta Tokat Niksar Kızıldere'de saklandıkları eve yapılan operasyonda Mahir Çayan ve beraberindeki on kişi ölü olarak ele geçirildiler. Pek çok eylemde isimleri geçen Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan ise 6 Mayıs 1972'de idam edildiler (Keskin, 2019: 252). Bu idam ülkede geniş bir yankı bulmuştur. Bu dönemde bir de ASALA ve diğer tedhiş örgütlerinin organize ettikleri Ermeni terörü, Türkiye'nin başını ciddi şekilde ağrıtmış ve büyük bir gündem oluşturmaya başlamıştır. 27 Ocak 1973, ABD Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir, Amerikalı bir Ermeni tarafından öldürüldüler (Tunçer, 2018: 98). Daha sonraki yıllarda da benzer saldırılar devam etmiş ve Ermeni terör örgütü ASALA cinayetlerini Avrupa'nın pek çok şehrinde gerçekleştirmekten geri durmamıştır.

Ecevit'in iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'de farklı bir siyasi atmosfer egemen olmaya başlamıştır. CHP'nin 1973 Seçim vaatleri arasına düşünce suçlarının affı konusu da yer almaktaydı. Bütün partilerin de seçim vaatleri arasında bulunan af konusu yapılan çalışmalar sonucunda; 15 Mayıs 1974 tarihinde çıkarılan *"Cumhuriyetin 50'nci Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında"* 1803 nolu Kanun ile gerçekleşmiş oldu (Resmi Gazete, 18 Mayıs 1974: 1-4; TBMM Tutanak Dergisi, 1974: 359-392, 25'e 1. Ek s. 1-23). Aslında bu kanunun bazı özellikleriyle hiçbir sosyal temeli bulunmayan ve önceden hazırlanış biçimiyle de hiçbir demokratik paketin ürünü olmadığı görülür. Hatta düz bir mantıkla bu kanun, suçlular için cezaevlerinde yer kalmaması üzerine buraların boşaltılmasına yönelik

atılan bir adım olarak yorumlanabilir. Affı savunanlar ise bu affın siyasi değil, insani amaçlı olduğunu ileri sürmekteydiler (Kuzu, 2001: 255). Af Kanunu sert tartışmalar ve değişikliklerden sonra solcuların mahkûm olduğu maddeleri de kapsayacak şekilde 15 Mayıs 1974'te yürürlüğe girdi. Böylelikle 12 Mart sürecinde hapse atılarak hüküm giyen binlerce kişi serbest bırakıldı (Ahmad, 2020, 336).

Kıbrıs Barış Harekâtının hemen sonrasında önemli bir itibar kazanan ve siyasi karizmasına da güvenen Ecevit, hükümetten çekilmek suretiyle tek başına iktidar olmak için bir adım attı. Fakat Ecevit ve partisi CHP'nin planları düşünüldüğü gibi işlemedi. Beş ayrı hükümetin kurulduğu 1978 Kahramanmaraş Olaylarına kadar geçen dönemde, ülke genelinde toplumsal ve siyasal şiddet olayları oldukça yaygınlaşmıştır. Olayları daha da tırmandıran gelişme ise 23 Haziran 1975'te Gerede'de Bülent Ecevit'e yönelik suikast girişimi olmuştur. Ecevit, 28 Haziran'da Taksim Meydanı'nda yaptığı mitingde şiddet olaylarının kışkırtıldığını, halkın dini ve etnik temellerde bölündüğünü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtçe ve Arapça konuşan halka ve Alevilere karşı politikalar yürütüldüğünü ifade etti. Ayrıca bu dönemde aydınlar arasında ordunun ikinci bir müdahalesine yol açacak iç kavga olasılığından söz edilmeye başlanmıştı (Ahmad, 2020, 348-349). 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasından sonra tarafsızlıklarını kaybeden generallerin bazıları CHP, bazıları da AP saflarına katılmışlardı. Polis teşkilatı da bu durumdan nasibini almıştır. Giderek partizanlaşan teşkilatın kendi içinde ayrışmalara uğraması üzerine; solcu polisler POL-DER'i, sağcı polisler ise POL-BİR'i kurdular (Ahmad, 2020: 355-356). Dönemin İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil'in ifadelerine göre; 47.662 olan toplam polis sayısının yaklaşık 17.000'i POL-DER, 2.000 kadarı da POL-BİR üyesiydi (Dikici, 2017: 110-111). Benzer bu bölünmüşlük durumu il yönetimlerinde de görülmekteydi. Devletin valileri olması gereken valiler, partizanca yaklaşımlarıyla siyasi liderlerin valileri haline gelmişlerdi. Bu yıllarda dikkat çeken diğer bir husus da; hâkim, savcı, bölge müdürü gibi bazı kamu görevlilerinin halka karşı taraflı davranmak suretiyle görevlerini kötüye kullanmalarıydı. İşin ilginç tarafı ise hiçbir hükümetin bu konunun üstüne gitmemiş, hatta ilgili görevliler hakkında herhangi bir işlem yapmamış olmasıdır (Bülügiray, 1991: 23). Devlet kurumlarında yaşanan bu ayrışmalar doğal olarak kutuplaşmaları da beraberinde getirmişti. Vatandaşların devlet dairelerinde resmi işlemlerini yapmak için ya çok yüklü miktarlarda rüşvet vermek ya da bir siyasi partiden teminat almak zorunda kalmaları, aslında bir düzenin bozulmasından başka bir şey değildi (Baykara vd., 1979: 21). 1978 yılına gelindiğinde hemen hemen kamu kuruluşlarının tamamı politik bölünmeden nasibini almış gözükmekteydi (Köni, 1984: 179).

Bu dönemde kriz ve kaos ortamını derinleştiren en önemli gelişmelerden birisi de üniversitelerdeki şiddet olaylarıdır. I. Milliyetçi Cephe yönetiminin 21 aylık icraatı döneminde, yaşanan şiddet olaylarında 170 kişi yaşamını yitirirken, yüzlerce insan da yaralandı. 1977 seçimlerinin kampanya sürecinde, şiddet olayları giderek daha da tırmanmıştır. 1 Mayıs 1977'de Taksim'de yapılan işçi kutlamaları kimliği belirsiz kişiler tarafından kışkırtıldı ve çıkan olaylarda 36 kişi yaşamını yitirdi. Seçimlerden sonra istikrar sağlanması noktasında beklentiler varken tam tersi şiddet olayları ivme kazanarak devam etti. Yeni hükümetin ilk 15 gününde 26 cinayet işlendi. İkinci Milliyetçi Cephe döneminde 26 siyasal cinayet meydana geldi. 5 Ocak 1978'de kurulan Üçüncü Ecevit Hükümeti de artan terörizmi kontrol altına alamamıştır. 1978 yılının ilk 15 gününde 30 siyasi cinayet işlenirken, 200'den fazla insan da yaralandı. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kampüsünden öğrencilerin üzerine bomba atılması sonucunda 7 öğrenci hayatını kaybetti (Ahmad, 2020: 357-360). 1978 yılı başlarında yeni birtakım sol örgütler ortaya çıkmış ve Türkiye'deki faaliyetlerine hız vermişlerdi. Bu örgütler; Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP/C), Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/M-L), Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) şeklindedir. Bu yasadışı bölücü örgütlerin amacı Türkiye'deki mevcut rejimi değiştirerek Marksist-Leninist bir düzen kurmaktı. Bunu yasal yollardan yapamayacaklarını bildikleri için, başta üniversite olmak üzere gençlik üzerinde etkili propaganda yaparak ve eylem grupları oluşturarak teröre başvurmaktaydılar. Sağ gruplar da kendi içinde aşırı milliyetçiler ve radikal dinci gruplar olarak ikiye ayrılmaktaydı (Bandeoğlu, 584).

1975-1977 dönemin sonuna doğru, hem içerde hem dışarda bambaşka bir manzara ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumda var olan kaotik durumu artıran en önemli gelişme ise ekonomik sorunlar karşısında yetersiz politikalar uygulanmasıydı. Kendi içinde bölünmüş koalisyon hükümeti bir taraftan 1973'te 2 milyar dolarlık rezervini nereye sarf edebileceğini hesaplayamazken, diğer taraftan büyük bir döviz darboğazı ile karşı karşıya kalmıştı. Giderek yükselen enflasyon da ülkedeki artan toplumsal olayları körükleyerek yangını daha da büyütmüştür (Birand, 1984: 44). Öyle ki, 1977 yılında

%24,1 olan enflasyon oranı 1978 yılında %54'e yükselmiştir. İşsizlik ise ülkede sosyal yapıyı bozan en büyük sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktaydı. 1977 yılında %8,8 olan işsizlik oranı, 1979 yılında %9,2'ye yükselmişti. İşsizlik oranının artmasının en önemli sebebi şehirlere doğru yaşanan göç ve hükümetler tarafından gerekli yatırımların gerektiği gibi yapılamamasıdır. 1 Eylül 1977'de *"Önlemler Paketi"* adı altında yapılan zamlar, bazı temel maddelerde yaşanan yokluklar, halkın hükümete olan tepkisini giderek arttırmaktaydı. Bir de bu duruma ilaveten 1 Mart 1978'de IMF'nin isteği üzerine yapılan devalüasyon sonucunda Türk parasının değeri %37 ile %57 oranında azalmıştır. Halk üzerinde beklenenden daha fazla yıkıcı etkilerin ortaya çıkmasından anlaşıldığı kadarıyla yapılan zamların, sosyal dengeleri hesaba katmadan yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Bandeoğlu, 588).

1960 ve 1970'li yıllarda şiddet olaylarının önemli bir özelliği de etnik kimlikler üzerinden yürütülmesidir. Sünniler ile Aleviler arasında bir takım farklı dini ritüellerin olması dolayısıyla, bu durum bazıları tarafından iki kesim arasında derin bir dinsel farklılık olarak algılanmıştır. Hatta Alevilik hem devlet hem de toplumsal kesimler tarafından dini inançtan daha çok kültürel değerler çerçevesinde yorumlanmış ve bu düşünceden hareketle Cemevleri ibadethane statüsünde değerlendirilmeyerek, uzun bir süre Alevilere ait dernek ve vakıf kuruluşlarına maddi yardımda bulunulmamıştır (Yalçın & Akçakaya, 2024: 192). Türkiye'de etnik kimlik kapsamında gelişen ilk olay 1966 yılında Muğla'nın Köyceğiz ilçesine bağlı Ortaca bucağında ortaya çıkmıştır. Hadisenin merkezinde yer alan "Fevziye Köyü" o dönemde Alevi vatandaşların; bu köyün yakınlarındaki "Kızılyurt Köyü" ile birlikte on altı köy ise Sünni vatandaşların yoğun olarak yaşadığı yerlerdi (Saraç, 2011: 416). Alevilerin sayısal olarak az olmalarına rağmen bucakta Alevi bir vatandaş olan Hüseyin Yılmaz'ın seçim kazanması bölgede hoş görünün hâkim olduğunun güzel bir ispatıdır (Şahhüseyinoğlu, 2015: 313). Ortaca'da aslında bir arazi davasından çıkan olaylar; dönemin gazeteleri, CHP ve TİP tarafından gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Başbakan Süleyman Demirel, memlekette yaşanan münferit hareketlerin büyütülerek, mezhep kavgası gibi gösterildiğini söyleyerek bu tür hadiselerin çok eskilerde kaldığını belirtmiştir (Hürriyet, 15.06.1966). Bir diğer provakatif eylem ise Kırıkhan'da 1 Mart 1971'de Hamidiye Camiine ses bombası atılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu olay üzerine il ve ilçelerde ülkücüler ve siyasal dinci çevre; *"Aleviler ve komünistler Kırıkhan'da camileri bombalıyor, namaz kılan Müslümanlara saldırıyorlar"* şeklinde propaganda yapmak suretiyle halkı kışkırtmaya çalışılmaktaydı. Belki de bu olay Alevilere yönelik olarak yapılacak saldırı faaliyetlerinin bir provasıydı (Şahhüseyinoğlu, 302-303; Güven, 2022: 97).

1978 Nisan ayında belirli güçler, ülke içindeki şiddet olaylarını bir sağ-sol çatışmasından çıkararak kitlesel bir Alevi-Sünni çatışmasına çevirmeye çalışmaktaydılar. Bu kapsamda 18-19 Nisan'da Malatya'da olaylar başladı. Malatya'nın bağımsız Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu (Hamido), 17 Nisan 1978'de gönderilen bombalı paketin patlaması sonucu gelini ve iki torunuyla birlikte hayatını kaybetmişti (Milliyet, 18.04.1978: 1-12; Katılmış & Baharçiçek, 2020: 20). Şehirdeki şiddeti tetikleyen bu suikast olayı ile birlikte kısa sürede on binlerce kişi, caddelere dağılarak sloganlar atmış ve çeşitli işyerleri ile dernekleri tahrip etmişlerdi. Hamit Fendoğlu'na gönderilen bombalara benzer bombalı paketler, Maraş'ın Pazarcık ilçesinin CHP ilçe başkanına, Adıyaman Emniyet Müdür Yardımcısı'na ve bir Adanalı iş adamına da gönderilmişti. Pazarcık CHP İlçe Başkanı Memiş Özdal, kendisine gönderilen paketi almadığı için PTT memurları paketi açınca, memurlardan biri öldü diğeri ise ağır yaralandı (Tunç, 2011: 268-269). Adıyaman ve Adana'ya gönderilen paketler kamuoyu üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Dönemin Başbakanı Ecevit, bu olayları ülkücülerin yaptığını ima ederek, olaylarla Ülkü Ocaklarının ilişkisinin araştırıldığını söylemiştir. Bunun üzerine MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş, 10 Nisan 1978'de yaptığı açıklamada Malatya, Erzurum ve Kahramanmaraş'ta da bu tür olayların çıkabileceğini açıklamıştı. Bu açıklamanın ardından çok geçmeden Atatürk Üniversitesinde bazı olaylar yaşanmıştır (Eyicil, 2014: 19). Kahramanmaraş'ta ise güvenlik kuvvetleri tarafından bir operasyon başlatılmıştı. 16 Nisan'da yapılan operasyon sonucunda 34 kişi gözaltına alınmış ve aramalarda birçok otomatik silah, tabanca, dinamit ve mermi ele geçirilmiş; tutuklanan 27 kişi ise gizli bir örgütün üyesi olduklarını söylemişlerdi (Tüleylioğlu, 2013: 30). 20 Nisan'da yaptığı açıklamada İçişleri Bakanı, Kahramanmaraş'taki bu örgütlerin isimlerini "Yıldırım Komandoları" ve "Etnik Türkleri Kurtarma Ordusu" olarak açıklamıştır (Milliyet, 20.04.1978: 1). Ökkeş Şendiller ise Türk Yıldırım Komandoları (TYK) ve Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO) diye bir örgütün uydurma olduğunu, POL-DER'li polislerin Maraş'ta ülkücü gençleri damgalamak üzere bu haberleri kasıtlı olarak çıkardıklarını söylemiştir. Ayrıca Şendiller, Aydınlık gazetesinde haberleri yaydırmak suretiyle İçişleri Bakanını ve CHP'yi kandırdıklarını iddia etmiştir (Şendiller, 2007: 58).

Bu gelişmeleri 4 Eylül 1978 tarihinde Sivas'ta bir grubun, alevi mahallesine girerek ateş açmasıyla yaşanan toplumsal olaylar izledi. Sivas'ta yaşanan bu vahim hadise kısa sürede yayılmış ve 1.000'e yakın işyeri tahrip edilerek yağmalanmıştır. Saldırıya uğrayan binalar arasında İstasyon Binası, CHP il merkezi ve Vali Konağı da vardı. İşin daha da kötüsü kısa süre içerisinde patlayan bu olayların karşılıklı etnik çatışmaya dönmesidir. Sivas'ın Alibaba Mahallesinde meydana gelen olaylarda; 12 kişi ölmüş, 200 den fazla kişi ise yaralanmıştır. Olaylarla ilgili yapılan tahkikatlar sonucunda Alevilere yönelik saldırılarda 75 kişi tutuklanmıştı (Erdendoğdu, 2014: 4). Sivas'ta yaşanan olayların hemen akabinde, Ekim ayında da Bingöl'de Alevilere yönelik eylemlerin yaşanması, adeta Maraş'ta yaşanacakların bir habercisiydi. Yine benzer bir şekilde Çorum, Gümüşhane ve Yozgat'ta da halkı kışkırtacak olaylar yaşandı. Olayların çıktığı bu şehirler iyi analiz edildiğinde; bu illerin rastgele seçilmediği, şehirlerin etnik çatışmalar yaratılabilmek üzere stratejik bir plan dâhilinde seçilmiş olduğu anlaşılır (Tüleylioğlu, 29). İstanbul'da 1 Mayıs 1977 günü yaşanan olaylarla başlayan toplu katliamlar, 19 Aralık 1978'de başlayan Kahramanmaraş olaylarıyla doruk noktasına ulaşmış ve bu tarihe kadar geçen sürede 71 kişi yaşamını yitirmiştir (Milliyet, 25.12.1978: 9). Kahramanmaraş Olaylarının nasıl meydana geldiği hâlâ açıklığa kavuşturulamayan konulardan biridir. Kahramanmaraş Olayları, yukarıda da değindiğimiz gibi Türkiye'de kendisinden önce farklı zeminlerde ve zamanlarda oluşturulan kutuplaşma ve kamplaşmalardan çok farklı bir boyutta Alevi ve Sünni çatışması oluşturularak, halkın iç çatışmaya sürüklenmek istediği bir olaydır. Olaylardan önce yöre halkı kışkırtılabilecek bir atmosfer ortamına sokulmuştur. Bölge farklı mezheplerin iç içe yaşadığı bölge olarak özellikle seçilmiştir (Kılınç, 2022, 39-40). Türkiye'de yaşanmakta olan olaylar karşısında sesini yükselten muhalefet, sıkıyönetimin ilanını istemekte ve hükümeti sıkıştırmaktaydı. Buna karşın Ecevit ise yasal tedbirler almak suretiyle sorunun çözüleceğine inanmaktaydı (Ahmad, 2006: 188).

1978 Kahramanmaraş Toplumsal Olayları

Güney Anadolu'da bir vilayet merkezi olan Kahramanmaraş, Ahır Dağı'nın güney eteklerinde, kendi ismi ile anılan ovanın kuzey kenarında, deniz seviyesinden 620-760 metre irtifada meyilli bir satıh üzerine kurulmuştur. Çok önemli bir yol güzergâhında bulunmasından dolayı şehir, eski devirlerden beri büyük bir ticaret merkezi konumunda olmuştur (Darkot, 1993: 310). Şehirde yapılan araştırmalar bölgenin tarihinin Yontma Taş Devrine kadar uzandığını ortaya koymaktadır (Kökten, 1960: 46). Besim Atalay'a göre Maraş'ın ilk yerleşim yeri şehrin güneydoğusunda yer alan "Erkenez" çayın kenarında, ikinci yerleşim yeri ise bugünkü "Kara Maraş" olarak bilinen mevkide bulunmaktaydı (Atalay, 2008: 19). Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Maraş'ta, Osmanlıdan günümüze kadar Türkler, Ermeniler, Araplar, Kürt ve Çerkezler birlikte yaşamışlar; ayrıca şehir eskiden beri Alevi-Sünni Türkmen aşiretleri için de bir cazibe merkezi olmuştur (Karaca, 2021: 11). Kahramanmaraş, idari taksimat açısından Afşin, Andırın, Elbistan, Göksun, Pazarcık ve Türkoğlu ilçelerinden oluşmaktaydı. İddiaya göre Afşin, Elbistan ve Pazarcık ilçelerinin ekseriyetini Alevi kökenli vatandaşlar; diğer ilçelerin çoğunluğunu ise Sünni kökenli vatandaşlar meydana getirmekteydi. Merkez ilçe nüfusunun %90'ını Sünni, %10'unu ise Alevi kökenli vatandaşlar oluşturmaktaydı. Aleviler genellikle Yörükselim Mahallesi'nde yerleşmişler, bazıları da diğer mahallelerde münferit olarak yaşamaktaydı (Başaran, 2006: 15-16). Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950-1960'lara kadar olan süreçte Maraş'ın içinde büyük çoğunluğu Türklerden oluşan, bunun yanı sıra Kürt-Sünnilerin, Kürt-Türk Alevilerin, Balkan göçmenlerinin ve Çerkezlerin oluşturduğu bir sosyal yapı meydana gelmiştir (Tunç, 2012: 118).

1978 Kahramanmaraş Toplumsal Olaylarının, Çiçek Sineması'na atılan bomba ile başladığı söylense de hazırlıkların çok daha öncesinden yapıldığını gösteren ipuçları vardır. Kahramanmaraş'ın sosyal ve kültürel yapısı dolayısıyla, sol hareketler kendine zemin bulmakta her zaman güçlük çekmiştir. Onun için bu gibi faaliyetlerde, sol kendini mezhep farklılıklarının içinde kamufle ederken, mezhep meselesini de kendine alet edinmiştir. Özellikle Maraş'ta bu gibi faaliyetler 1965 yılından sonra göze çarpmaktadır. Şehir merkezine Doğu ve Güneydoğu illeri ile Maraş'ın ilçeleri Elbistan, Afşin ve Pazarcık'tan planlı bir göç başlatılmış; şehre gelen bu insanlar Yörük Selim ve Namık Kemal mahallelerine yerleşmişlerdi. Aslında 1976 yılında da Kahramanmaraş'ta toplumsal olayları başlatmak için düğmeye basılmıştır. Ocak 1976'da Pazarcık Ülkü-Bir (Ülkücü Öğretmenler Birliği) binasına TÖB-DER'li bir solcu öğretmen tarafından bomba atılmış ve olaylar çıkmıştı. Bu olaylarda 1 kişi ölmüş, 10 kişi de yaralanmıştı. Tıpkı 1978 olaylarında olduğu gibi bu olay da Alevi-Sünni meselesi olarak takdim edilmiştir (Şendiller, 31-32, 34). Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan röportajında İçişleri Eski Bakanı Hasan Fehmi Güneş'in anlattıklarına göre CIA ajanlarının Türkiye'deki toplumsal olaylarda etkin rol

oynadıkları anlaşılmaktadır. Hasan Fehmi Güneş, Amerikan CIA Ajanı olduğu o dönemde bilinmeyen Amerikan Büyükelçiliği 2. Kâtibi Robert Alexandır Peck adlı bir kişinin, Kıbrıs'ta görevli olmasına rağmen Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezdiği haberini, ilk olarak Amasya Belediye Başkanı Gündüz Türem'in kendisini arayarak bildirdiğini söylemektedir (Cumhuriyet, 25.01.2013). Bazı iddialara göre Peck'in faaliyetlerinden rahatsız olan ve bu ajanları engellemek isteyen Güneş, CIA'nın bir komplosu ile görevden ayrılmak zorunda kalmıştır (Tunç, 2012, 268). İzmir Büyükşehir Belediyesi eski başkanı Burhan Özfatura'nın Zürih seyahati esnasında Hilton Otelinde karşılaştığı Peck, hiçte kötü olmayan Türkçesiyle Özfatura'ya kendini ifşa etmiştir. Peck, 12 Eylül öncesi Sivas ve Kahramanmaraş'ta meydana gelen ve yüzlerce kişinin ölümüyle neticelen olayları kendilerinin organize ettiklerini söylemiştir (Şendiller, 265-266). Bu Amerikalı ajanın anlattıkları o dönemde Türkiye üzerinde oynan oyunları açıkça ortaya koymaktadır.

1970'li yıllarda ülkede genelinde görülen anarşik olaylar ne yazık ki, Kahramanmaraş ilinde de başlamıştır. 18-20 Ocak 1976'da Pazarcık Ülkü-Bir Derneğine dinamit atılması, Memiş Özdal gönderilen bombalı paket, 1978'de ortaya çıkacak olayların sanki habercisiydi. 1978 Olayları başlamadan önce şehirde birçok militanın toplanması emniyetçe tespit edilip ilgililere bildirilmesine rağmen hiçbir önlem alınmamıştır. Kahramanmaraş'a bir anda Adıyaman doğumlu 31 Milli piyango satıcısı kılıklı adam gelmiş ve şehrin küçük bir oteli olan Çeltik Palas'a yerleşmişlerdi. Bu satıcıların sayısının daha sonra 50'yi aştığı ileri sürülmektedir. Sözde bu piyango satıcılarının ayaklarında lastik ayakkabı, başlarında ise şapka vardı. Sonradan anlaşıldığı üzere Kahramanmaraş'ı pilot bölge olarak seçen bu anarşistler, kurtarılmış mahallelere yerleşmişler ve misafir olarak kaldıkları evleri kale gibi kullanmak suretiyle birçok masum Maraşlıyı öldürmüşlerdi (Özbaş, 1980: 25). Polis yetkilisi Kazım Ulusoy'un raporunda da bu piyango bileti satıcılarının sahte oldukları, Milli Piyango İdaresinden alınan belgelerde bu satıcıların sabit ya da seyyar bayii olmadıkları anlaşılmıştır (Tunç, 2012: 273).

16 Aralık 1978'de Ülkücü Gençlik Derneği tarafından Kahramanmaraş'a getirilen *"Güneş Ne Zaman Doğacak"* filmi Çiçek Sinemasında gösterilmeye başlanmıştı. Başrollerini Cüneyt Arkın ve Oya Aydoğan'ın oynadıkları bu filmin senaryosu; 1940'lı yıllarda Rus emperyalizminden kaçıp Türkiye'ye sığınan bir grup Türk'ün, Hükümet tarafından Ruslara teslim ediliş hikâyesiydi. Yine bu filmde, Ruslara teslim edilen bu insanların Türk askerlerinin gözleri önünde Rus askerleri tarafından kurşuna dizilişi, bu vahşetten kaçabilen iki Türk'ün ise Türkiye'de Rus ajanları tarafından takip edilişi ve çektikleri sıkıntıları anlatılıyordu. Gösterime giren bu film, gördüğü büyük ilgi üzerine günde 4 seans kapalı gişe oynatılmıştır. Çok ilgi gören bu filmin gösteriminden POL-DER ve DEV-SAVAŞ mensupları kişiler rahatsız olmuşlar ve eylem hazırlığına başlamışlardı. 19 Aralık 1978 gecesi Hamit Kapan tarafından Hasan Aydın adlı şahıssa verilen el bombası, Çiçek Sineması'nın içine koyulmuş ve film oynarken saatli bomba saat 21.00 sularında patlatılmıştır (Karaca, 2022: 433-434). Çiçek Sineması'na bomba atılması olayı sol örgütlerin hedefledikleri gibi ülkücü gençliği tahrik etti ve bir anda şehirdeki tansiyon yükseldi. Harekete geçen ülkücü gençlik *"Kanımız aksa da zafer İslam'ın, Müslüman Türkiye"* diye slogan atarak halkı galeyana getirdiler (Eyicil, 2014: 21). Bu grup sinemanın yakınında bulunan CHP il binasını tahrip etmiş ve PTT binası ile TÖB-DER binasını taşlamışlardı. Çıkan bu olayda 2 kişi ağır olmak üzere 9 kişi yaralanmış ve olayla ilgili olarak sol görüşlü 3 kişi ise gözaltına alınmıştır (Konak, 2022: 21; Karaca, 2021: 28-29). Kahramanmaraş Valisi Tahsin Soylu'nun açıklamasına göre şüpheli kişi Pazarcık ilçesinin Demirciler köyünden sol görüşlü Salman Ilıksoy adındaki bir şahıstı. Daha sonra bu şahıs başka şüphelilerin olması nedeniyle serbest bırakılmıştır (Başaran, 217: 52; Şendiller, 64-65). Tamda bu sırada Aydınlık gazetesinin açtığı iftira kampanyalarından etkilenen İçişleri Bakanı, özel talimatla Ankara'dan Pol-Der mensubu Kazım Ulusoy'u Kahramanmaraş'a emniyet müdürü olarak atamıştır (Özbaş, 68). Bazı iddialara göre ise Çiçek Sinemasına bomba Ülkücü Gençlik Derneği üyesi Ökkeş Kenger/Şendiller tarafından konulmuştur (Köseoğlu, 2013: 139).

Ertesi gün 20 Aralık'ta bu kez Alevi ve solcuların çoğunlukla gittiği Yörükselim Mahallesi'nde bulunan Akın Kıraathanesi'ne patlayıcı madde atılmış ve silahla taranmıştır (Birand, 1984: 68). Bu tarama sırasında psikolojik rahatsızlığı bulunan ve meczup olduğu iddia edilen Alevi kökenli 81 yaşındaki Gıjık/Kicigiri Dede (Sabri Özkan) kendisine isabet eden bir kurşun sonucu ölmüş ve Hüseyin adında bir öğretmen ise yaralanmıştır (Eyicil, 2014: 21; Tunç: 2015: 17). Bazı kaynakların iddialarına göre ise Gıjık/ Kicigiri Dede (Sabri Özkan) 3 Nisan 1978'de öldürülmüştür (Birand, 1999; Karaca, 2022: 431).

Kahramanmaraş'ta yaşanacak olayların fitilini ateşleyen asıl olay ise iki öğretmenin öldürülmesidir. 21 Aralık 1978'de Endüstri Meslek Lisesi öğretmenlerinden Mustafa Yüzbaşıoğlu ile Hacı Çolak, okuldan çıkıp evlerine gittikleri sırada silahlı saldırıya uğradılar. Hacı Çolak olay yerinde ölmüş, Mustafa Yüzbaşıoğlu ise ağır biçimde yaralanmıştı. Saldırıyı gerçekleştiren ve kimliği tespit edilemeyen şahıslar ise olaydan sonra kaçmışlardı (Cumhuriyet, 22.12.1978: 1-9). TÖB-DER üyesi olan sol görüşlü bu iki öğretmenin öldürülmesi, Kahramanmaraş'ta olayların zirve yapmasına neden olmuştur (Güneş, 01.01.1979: 1-5). Mustafa Yüzbaşıoğlu ve Hacı Çolak, bazı iddialara göre Hamit Kapan tarafından öldürülmüştür (Şendiller, 68). Öldürülen solcu bu iki öğretmenden Hacı Çolak Aleviydi. Mustafa Yüzbaşıoğlu ise Foto Spor adıyla fotoğrafçılık yapan bir işletmesinin sahibi olan Sünni bir ailenin çocuğuydu. Mustafa, Endüstri Meslek Lisesi'nde devrimci bir öğretmen olarak bilinirdi. Aynı zamanda TÖB-DER'in dinamik bir üyesiydi. Hacı Çolak Elbistanlı olup, TÖB-DER'li ve devrimci-demokratik bir yapıya sahip kimliğiyle tanınmaktaydı. Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun cenazesi daha sonra ailesi ve yakınları tarafından Maraş'ta gömülmüştür. Hacı Çolak'ın cenazesi ise cenaze törenine yapılan saldırıdan sonra ailesi ve yakınları tarafından alınarak, Mersin'e götürülmüş ve orada mezara defnedilmiştir (Tunç, 2015: 22-31). Aslında bu cinayet, DEV-SAVAŞ'ı sert bir dille eleştiren Mustafa Yüzbaşıoğlu için planlanmış, Hacı Çolak ise şahit bırakmamak için öldürülmüştü. Şehirdeki solcular işin içinden kendilerini sıyırarak, iki öğretmenin sağcılar tarafından öldürüldüğünü iddia ettiler (Eyicil, 2014: 22). İşkenceci polis olarak bilinen ve polisken birçok kişiye işkence yaptığını itiraf eden Sedat Caner, 200 gün işkenceye maruz bırakılan Hamit Kapan'ın sonunda dayanamayarak, Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun öldürülmesi olayını üstlendiğini, fakat mahkemede ise tekrardan suçlamaları reddedip, Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun arkadaşı olduğunu belirttiğini ifade etmektedir (Güven, 2022: 136; Nokta Dergisi, 1986: 17-18). Öğretmenlerin öldürülmesi sonucunda çıkabilecek olaylara karşı tedbir almak isteyen Vali Tahsin Soylu, Gaziantep zırhlı birliklerinden yardım istedi. Bazı iddialara göre bu yardım 21 Aralık 1978 günü Kahramanmaraş'a gönderilip sıkıyönetim ilan edilseydi, büyük bir ihtimalle bundan sonra yaşanacak olayların önü alınabilirdi (Eyicil, 2014: 22).

Tarihler 21 Aralık 1978 akşamını gösterdiğinde, 22 Aralık'ta yapılacak cenaze töreni ve eylemler için hazırlıklar yapılmaya başlandı. Yörük Selim Mahallesinde yapılan toplantıya Ermeni Gabris Altınoğlu/Altınyan'ın lideri bulunduğu TKP/ML/DHB (Devrimci Halkın Birliği), TÖB-DER, HK (Halkın Kurtuluşu), DEV-SAVAŞ, TİKP mensupları ile sol kuruluşların ileri gelenleri katılmıştı. Toplantıda bu sol gruplar, 22.12.1978 tarihinde yapılacak olan cenaze merasiminde eylemler yapmak suretiyle, güçlerini şehrin halkına ve sağcı gruplara göstermeye karar vermişlerdi (Şendiller, 69). Ne yazık ki, Belediye Başkanı Ahmet Uncu, Vali Tahsin Soylu ve milletvekilleri gelişmekte olan olayların vahametini çok iyi idrak edememişlerdi. İki öğretmenin öldürülmesinden sonra Milli Eğitim Müdürü ile Eğitim Enstitüsü Müdürü Vali'yi telefonla arayarak öğrenciler arasında havanın çok gergin olduğunu bildirmişler ve okulların tatil edilmesini istemişlerdi. Vali tarafından kendilerine gerekli değerlendirme yapıldıktan sonra istekleri konusunda bir karar verileceği bildirilmiştir. 22.12.1978 günü saat 08.30 sıralarında öğrencilerin okula girmediklerini, karşılıklı slogan attıklarını ve olay çıkarmalarının muhtemel olduğunu öğrenen Vali Tahsin Soylu, okulları bir gün süreyle tatil etmiştir. Aslında olaylar öncesi yapılan uyarıların şehirdeki idareciler tarafından dikkate alınmaması trajik sonu hazırlamıştır. Bir iddiaya göre MİT Adana Bölge Başkanı Nazif Abanozoğlu, Maraş Valisi Tahsin Soylu'ya 21 Aralık'ta şehirde vahim olaylar olacağını bildirmiştir (Tunç, 2012: 274-275; Başaran, 38-39).

Öldürülen öğretmenlerin cenazelerinin kaldırılması için 22.12.1978 Cuma günü, başta Kahramanmaraş Eğitim Enstitüsü ve Öğretmen Lisesi olmak üzere tüm okullarda hazırlıklar yapılmıştı. Sabahın erken saatlerinde Eğitim Enstitüsünde sol gruba mensup bazı öğrenci ve öğretmenler, tüm yatılı ve gündüzlü öğrencileri cenazeye katılmaları için tehdit ederek bahçede toplamışlar, hatta cenazeye katılmak istemeyen iki öğrenciyi de dövmüşlerdi. Daha sonra bahçede toplanan öğrenci grubu, öğretmenleri ile birlikte cenazelerin bulunduğu devlet hastanesine gitmişlerdi. Hastanede cesetlerin otopsileri yapılırken, sol görüşe mensup elleri sopalı 5-6 bin kadar öğrenci ve alevi yurttaşın oluşturduğu büyük bir kalabalık, Kahramanmaraş Devlet Hastanesi önünde toplanmışlar ve sloganlar atarak marşlar söylemişlerdi. Otopsilerin bitmesi üzerine saat 14.30 sıralarında Kahramanmaraş'taki tüm okulların kız ve erkek öğrencileri ile sol görüşlü dernek mensuplarının oluşturduğu çok büyük bir cenaze korteji oluşmuştur. Bu kortej ellerinde çok sayıda sol sloganlar içeren pankartlar olduğu halde; "*Hacılar, Mustafalar ölmez", "hoşt hoşt köpekler vatan sizden ne bekler", "katil Türkeş", "katiller bulunsun hesap sorulsun"* şeklinde sloganlar eşliğinde marşlar söyleyerek, hastaneden hareket etmişler ve

Endüstri Meslek Lisesi önüne gelmişlerdi. Okulun önünde yaptıkları saygı duruşundan sonra kortej Ulucami'ye doğru harekete geçmiştir. Elleri sopalı gruplarca çevrili bulunan Kortej içinden bazı şahısların ellerindeki fırça ve kırmızı boya ile civardaki duvarlara slogan yazdıkları, yollardaki ağaçların dallarını ve kahvelerdeki sandalyeleri kırarak sopa yaptıkları görülmüştür. Kız öğrencilere zorla slogan söyleterek ilerleyen cenaze korteji, Ulu Cami yakınlarına kadar gelmişti. Bu sırada 8-10 bin kişilik sağ görüşlü şahısların oluşturduğu gruplar ise ellerinde sopalar ve taşlar olduğu halde Ulucami avlusu, kale üstü ve civardaki sokak başlarında kümelenerek beklemeye başlamışlardı. Cenaze kortejini gören sağ görüşlü grup, "*Komünistler Moskova'ya", "Müslüman Türkiye", "komünistlerin namazı kılınmaz", "katil iktidar, katil Ecevit"* şeklinde sloganlar atarak bağırmaya başlamışlar ve bir anda zıt görüşlü iki grup arasında çatışma ihtimali baş göstermişti. Durumun kritik bir hal alması üzerine cenaze korteji güvenlik kuvvetlerince durdurulmuş; diğer taraftan güvenlik kuvvetleri zor kullanarak ve havaya ateş ederek sağ grubu ise dağıtmaya çalışmıştır. Bazı tanıkların ifadelerine göre de sol görüşe mensup bir grubun Cuma namazından çıkanlara *"Muhammedin piçleri"* şeklinde bağırmaları ise olayları iyice çığırından çıkarmıştır (İdarecinin Sesi, Temmuz-Ağustos 2010: 12-13; Karaca, 2021: 30-31). Slogan atan sağ grup, cenazeyi taşıyan gruba taş ve sopalarla saldırmaya başlamış; oluşan hengâmede ise cenazeler yere düşmüş ve ortalıkta bırakılmıştır. Sağ görüşlü grup, daha sonra Alevi ve sol görüşlü kişilerin evlerine, dükkânlarına saldırmaya başlamıştı (Milliyet, 23.12.1978: 1-9; Güven, 2022: 136-137). Kortejdeki kız öğrenciler ve kadınlar, olayları bastırmak için gelen 3'üncü Piyade Taburundan 30-40 kişilik bir bölük ve görevli jandarmaların gayretleriyle askeri araçlara cenazeler ile birlikte bindirilerek olay yerinden uzaklaştırılmıştır. Çıkan kargaşada cenazeleri bırakarak Yörük Selim ve Mağaralı mahallesine doğru kaçan sol gruba mensup kişiler ise yollarının üzerindeki bazı işyerlerini tahrip etmişlerdi (Eyicil, 2014: 23-24). Olaylar şiddetle devam ederken saat 16.20 sıralarında Ulucami'nin karşısındaki bir dişçinin bürosuna gelen Belediye Başkanı Ahmet Uncu ve Jandarma Kd. Yzb. Teoman Saraç, Ulucami önünde sağ gruptan 10 kişilik bir heyetle görüştüler. Sağ gruba mensup bu heyet; *"okullarda tahriklerin kalkmasını, karakollarda baskıların sona erdirilmesini, devlet dairelerindeki sol görüşlü memur ve işçilerin tahriklerinin önlenmesini, okulların polis yerine asker tarafından korunmasını, cenaze defin töreninin yapılmamasını, solcu polis ve öğretmenlerin derhal tayin edilmesini, POL-DER ve TOB-DER'in kapatılmasını"* talep etmişlerdi. Saat 18.00 civarında ise sağ görüşlü eli sopalı gösterici gruplar askeri birlikler tarafından dağıtılmıştır. Olaylar tam yatıştı derken; askeri araca bindirilerek olay yerinden uzaklaştırılan bir solcu şahsın ateş etmesi sonucu, sağ görüşlü Cemil Karadutlu, Mağaralı mahallesinden Memili Bakıcı ve Hamza Yıldız isimli Sünni yurttaşlar öldürülmüştür. Olaylar sırasında 10 cadde üzerinde 100'e yakın iş yeri tahrip edilmiş; 39 vatandaş, 4 polis, 3 komando ile 4 jandarma ise hafif şekilde yaralanmıştı. Ayrıca olaylarda bir trafik otosu, DSİ'ye ait bir minibüs yakılarak, beş polis aracı da camları kırılarak tahrip edilmiştir (Tüleylioğlu, 2013: 46).

Olaylar akşam yatışmış gibi görünse de Şevket Bulut'un "Baharı Göremeyen Çocuklar" hikâye kitabında anlattığı *"Tuz Ekmek Hakkı"* hikâyesinden de anlaşıldığı üzere bazı solcu militanların yuvalandığı mahallelerde hazırlıklar yapılmıştır. Bulut'un hikâyesinde anlattığı üzere Muş Varto'dan gelip Maraş'a yerleşen Memed adındaki şahıs hiçbir şeyden haberi olmayan yıllarca kendisine yardım eden komşusu Abdurrahman Efendi'nin evine giderek şöyle demiştir;

-Komşum tehlikeyi, sana haber vermeye geldim. Gece, Alevilerin evlerine sığınan militanlar, gizli toplantı yaptılar. Bazı kararlar aldılar. Sizin evlere baskın yapacaklar. Çevrede, baskın yapılacak bütün evler tespit edildi. Haberin ola listede sen de varsın.

Bunu üzerine Abdurrahman Efendi şöyle demiştir;

-Deme komşum? Benim, kime ne kötülüğüm var? Yetmiş iki millete hep aynı gözle bakarım. Kurda-kuşa zararım dokunmaz.

Vartolu Memed ise komşusuna cevaben şunları söylemiştir;

-Senin iyi olman yetmiyor, komşum. Buraya gelirken, yol üstündeki bazı evlere de uğradım. En kısa zamanda, Çamlık Semti'ni boşaltacaklar. Gün doğarken, bazı solcu militanlar hücum edecek, Bu semtteki, bütün evleri ateşe verecekler (Bulut, 1996: 22-24).

Bu diyalogdan da anlaşıldığı üzere olaylar yatışmış gibi görünse de aslında öğretmenlerin öldürüldüğü günün akşamı, yapılan plan ve hazırlıklar fırtına öncesi sessizliği andırmakta, hatta günün karanlığı aslında daha büyük olaylara gebe durumdaydı.

Olaylar karşısında sağduyuyu ve tarafsızlığını yitiren Başkan Ecevit, cenaze korteji sırasında çıkan toplumsal olayların sorumluluğunu Kahramanmaraş halkının üzerine yükledi ve açıktan POL-DER'li solcu militanlardan yana tavır sergiledi. Öldürülen öğretmenlerin cenaze korteji sırasında çıkan olaylar üzerine Ecevit, *"Bu olay bir soykırımdır, hesabı sorulacaktır"* diyerek, tahrik edici açıklamalarda bulunmuştur (Eyicil, 2014: 23-24). Aynı tarihte Elbistan'da da dikkat çekici bir olay yaşanmıştır. CHP Senatörü Hilmi Soydan, 22 Aralık 1978'de Elbistan'da DEV-SOL militanı Ali Sarıaslan tarafından öldürüldü. Bu cinayetin işlenmesindeki esas amaç, sağcıların senatörü öldürdüğü havasını oluşturmak veya MHP tarafına geçen bir solcuyu cezalandırmaktı (Şendiller, 2007: 75). Tunç'a göre Soydan'ı öldüren kişinin adı Recep olup, Mardinli Kürt bir devrimcidir. Bu şahıs "Türkiye Devrimin Yolu" adlı bir örgüte üyeydi. Ayrıca bu şahıs Malatya'nın dağlarında bir çatışma sırasında öldürülmüştür (Tunç, 2012: 475).

Ertesi gün sağ görüşlü vatandaşlara ait üç cenaze için tören düzenlenmek istendi. Dönemin Valisi Tahsin Soylu iki öğretmenin cenazesi yarım kaldığı için başka bir cenaze törenine izin vermeyerek sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Olaylardan sonra Türk Haber Ajansı'na bir açıklama yapan Kahramanmaraş İl Yönetim Kurulu üyesi Mehmet Engüzerek, Valiliğin sokağa çıkma yasağına CHP'liler ve öteki birçok vatandaşın uymasına karşın MHP'lilerin, AP'lilerin de desteğiyle bu yasağı çiğnediklerini belirtmiş ve organize bir durumun söz konusu olduğunu iddia etmiştir (Tüleylioğlu, 2013: 75). Valiliğin yasağına rağmen belediye hoparlöründen sağ görüşlü üç kişinin cenaze töreni için sürekli anons yapılmıştır. Bu anonsun hâlâ kim tarafından yaptırıldığı ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Maskeli kişilerin öncülüğünde cenazeyi almaya gelen sağ görüşlü grup, 23 Aralık 1978 tarihinde Alevi mahallelerine saldırmaya başlamıştır. Malatya ve Sivas olaylarında dillendirilen; *"Aleviler camilere saldırıyor"*, *"Aleviler suları zehirledi", "Allah için savaşa", "Müslüman Türkiye", "Ordu-Millet Elele"* gibi benzeri sloganların, Kahramanmaraş'ta yaşanan olaylarda da atılması oldukça manidardır (Cumhuriyet, 29.12.1978; Milliyet, 24.12.1978: 1). Solcular tarafından öldürülen 3 gencin cenazesinin, 23 Aralık saat 10.00'da kaldırılacağı hoparlörlerden halka duyurulmuştu. Devletin kendilerini koruyacağına inanan silahsız yaklaşık üç bin kişi, cenazeyi almak için hastane önünde toplanmaya başlamıştı. Tam da bu esnada solcular gruplar, Sağlık Okulu ve Yörük Selim Mahallesi'ndeki yüksek evlere konuşlanarak, halkın üzerine otomatik silahlarla ateş açmaya başladılar. Erenler Kahvesi'nden hastanenin kapısına ateş edildiği sırada siperlerinde beklerken ateş altında kalan askerler ise karşılık vermeye başladılar. Yörük Selim Mahallesi'nden açılan ateş sonucunda Sanat Okulu'nun arkasındaki Hayreddin'in kahvesinde bir vatandaş kurşunun isabet etmesi sonucu yaralandı. Bu yaralı vatandaş kimsenin cesaret edemediği bir sırada iki çocuk tarafından sürüklenerek hastaneye götürmüştü. Bu sırada Hastanenin arkasındaki Moro Kulaksız Mehmet ve Mustafa Boyacı'nın evi ile Doğumevine yerleşen silahlı militanların mütemadiyen ateş açmasıyla ortalık adeta kan gölüne dönmüştür. Açılan bu ateş sırasında Evliya Ermiş, Abdullah Polat başta olmak üzere 15 kişi öldürülmüştü. Ayrıca Sağlık Okulu'ndan solcu militanların açtığı ateş sonucunda da 14 kişi yaşamını yitirmiştir. 23 Aralık Cumartesi günü hastane önünde ne olduğunu bile anlayamayan 30 masum vatandaş POL-DER kökenli militanlarca öldürüldü. Aynı gün Yeni Mahalle, Namık Kemal, Kara Maraş ve YSE civarında konuşlanan solcular, otomatik silahlarla halkın üzerine ateş açmaya başlamışlardı. Bu vahim gelişmeler karşısında asker ne yapacağını bilemez hale gelmişti. Bu çatışmalar saat 15.00'a kadar devam etmiş, hastane önünden inen bir grup şehre dağılmıştır. Bu grup Uzunoluk'tan aşağı inerken solcu bir öğretmenin evini yakmış, çarşıdaki av tüfeği satan dükkânlardaki silahları almak suretiyle solculara ve Alevilere saldırmaya başlamışlardı. Şehirde her geçen saat kimin olduğuna bakılmaksızın dükkânlar, evler, işyerleri ve fabrikalar yakılmaya başlandı. Meydanda gezen asker ve polis bazı kaynaklarda belirtildiği üzere ateş yetkilerinin olmadığını bahane ederek bunlara müdahale etmedi. Akşama doğru bir fısıltı gazetesi tarafından yayılan Pazarcık tarafından gelen solcuların şehri basacağı haberi duyuldu. Olaylardan fazlasıyla etkilenmeye başlayan Namık Kemal, Yeni Mahalle ve YSE civarındaki sağ görüşlü vatandaşlar evlerini terk etmeye başladılar ve silahlı çatışmalar bir anda mahalle içlerine kadar yayıldı. İşin en acı olan tarafı ise şehirdeki yangının büyümesiyle vahşet yaşanmaya başlamasına rağmen, şehirde bu vahşeti durduracak bir otoritenin ortaya çıkmamasıdır (Eyicil, 2014: 25-26). Şehirde yaşananlar karşısında mülki idarecilerin çaresizliği, belki de yeteneksizlikleri ile doğru orantılı bir durumdu. Tedbir alamayan idareciler, olayların büyüyerek çığırından çıkmasına bir türlü engel olamamışlardır.

23 Aralık 1978 tarihinde şehirde alevlenen şiddet olayları ne yazık ki, yıllarca izi silinemeyecek kitlesel olaylara dönüşmüştür. Bu olaylar karşısında devreye şehrin milletvekilleri girmiş, olayları yatıştırmak için AP ve CHP'li Kahramanmaraş milletvekilleri ve senatörleri halkı sükûnete davet etmişlerdi. AP'li Halit Evliya, Mehmet Şerefoğlu, senatörlerden Adnan Karaküçük, Ali Rıza Akgün ile CHP milletvekillerinden Hüseyin Doğan ve Orhan Sezal'ın ortaklaşa açıkladıkları *"Sükûnet Çağrısı"* adlı bildiri, AP'li Mehmet Şerefoğlu tarafından belediye hoparlörlerinden okundu (Tercüman, 25.12.1978: 1-13; Milliyet, 25.12.1978: 1-9). Olaylar sırasında şehirde görev yapan komutan Mahmut Boğuşlu, anılarında vilayette yapılan toplantıya MHP ve CHP temsilcilerinin katılmadığını sadece bildiriye imza attıklarını ima etmiştir (Boğuşlu, 1995: 78). Belediye Başkanı Ahmet Uncu ise basın açıklaması yaparak olaylara dair son verileri aktarmış ve asırlarca aynı vatanda yaşamış, aynı toprakların insanı olan, savaşta ve barışta vatandaşlık görevlerini beraberce sevgiyle yapan milletin ve şehrin acı günler geçirdiğini dile getirmiştir. Uncu, iki günden beri yaşanan olayların şehrin tüm insanlarının yüreklerini yaraladığı gibi ecdatlarının da kemiklerini sızlatacağını söylemiştir. Konuşmasının devamında Belediye Başkanı Uncu, mülki amirler ve kolluk kuvvetleri tarafından verilen emirlere itaat edilmesi gerektiğini vurgulayarak; yaralı ve kayıpların herkesin acısı olduğunu, bu acıların daha fazla büyümeden bu olayların bir an önce bitmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Uncu, olayların vahameti karşısında aciz kalınması üzerine sıkıyönetim istemiştir (Özbaş, 1980: 57-62). Olaylar ikinci günde devam ederken şehre İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı gelmişti. Dönemin muhtarlarından Bayram Kirişçi ile bir gurup insan, Bakanın etrafını sararak Hükümetin solcuları desteklediğini ve solcuları kullanarak şehri harap ettikleri serzenişinde bulundular. Şehirde yaşananları ve gerçekleri yerinde bizzat gören İrfan Özaydınlı, olayları durdurmak için hemen 2. Ordu Komutanı İbrahim Şenocak'ı aradı. Ne var ki Şenocak, Bakanın taleplerini dikkate dahi almamıştır. Bakan'ın yerinde tespitlerinden sonra Kahramanmaraş'ta yaşanan bu elim olayları, solcuların çıkardığı gerçeğini açıklaması üzerine aniden görevden alındı. Özaydınlı yerine göreve getirilen İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, olayları solcu kimliği ile bilinen Ermeni asıllı terörist Garbis Altınyan ile Devrimci Savaş örgütünün çıkardığını açıkladı. Böylece Kahramanmaraş olayları Ermenilerin üzerine yıkılmış oldu (Karaca, 2022: 436).

Gaziantep Zırhlı Birlik Komutanı Mahmut Boğuşlu, Olayların ikinci ve üçüncü günü olan 23-24 Aralık'ta Yörük Selim Mahallesi ve çevresi ile Sütçü İmam heykelinden vilayet makamına gelen yol üzerinde görülen hareketlerin önceden organize hareketler olduğu kanaatini taşımaktadır. Paşa hatırat kitabında, *"Aleviler ve Sunniler bu hareketlerinde, sanki bir yerlerden emir alıyormuş gibi bir düzen içindeydiler"* demektedir. Paşaya göre Maraş olaylarında, asker silah kullanma yetkisini uygulamada bazı zorluklarla karşılaştılar. Silah kullanımı konusunda asker o kadar sıkıntı çekti ki, silah seslerinin hiç susmadığı olayların içinde ateş etmek için emir isteyen askerler bile çıkmıştır (Boğuşlu, 1995: 69-70). Olayların büyümesiyle şehrin yangın yerine dönmesinden anlaşıldığı üzere şehirde sıkıyönetim ilan edilmesinin zamanı çoktan gelip geçmiş, fakat olaylar karşısında Ecevit Hükümeti hâlâ sıkıyönetim ilan etmemekte ayak diretiyordu. İşin en garip tarafı ise yıllarca kardeşçe yaşayan, şehirlerini işgalcilere karşı birlikte omuz omuza koruyan bu insanlar, nasıl oluyor da birbirlerine karşı acımasızca saldırabilmekteydi. İşgal yıllarında başarılamayan durum 1978 yılında neredeyse gerçekleşmek üzere idi (Bendeoğlu, 2016: 593). Bu vahim olaylar yaşanırken acısını dile getiren aksakallı bir Kahramanmaraşlı; *"Kim kimi öldürüyor? Neden öldürüyor? Kahramanmaraş Fransız işgalinde bile böylesine kötü, böylesine acı günler yaşamadı"* diyordu (Tüleylioğlu, 2013: 75). 24 Aralık'ta da şehrin her bölgesinde sağ-sol gruplar arsında çatışmalar devam etti. Bu arada yaşanan kaos ortamından istifade eden her iki gruba mensup kişiler, kimin olduğuna bakmaksızın evleri, dükkanları ve iş yerlerini yağmalamaya hatta yakıp yıkmaya başlamışlardı. Yağmalama ve yakma işlemleri devam ederken polis ve jandarma bu olaylara müdahale edememiş sadece seyretmekle yetinmiştir. Çıkan yangınlara müdahale etmek isteyen itfaiye ekiplerini ise saldırganlar ateş açmak suretiyle engellemişlerdi (Tunç, 2012: 295).

Nihayet 25 Aralık'ta Kayseri ve Gaziantep'ten askeri birlikler harekete geçiren iktidar çok geçte olsa şehirdeki kanlı olaylara el koydu. Olaylara müdahalede oldukça geç kalan Başbakan Ecevit, Kahramanmaraş'ta çıkan bu olayların Kont Gerilla tarafından sıkıyönetim talebini zorlamak amacıyla çıkarıldığını söylemiştir (Eyicil, 2014: 28; Karaca, 2021: 32). 25 Aralık 1978'de şehre gelerek olaylar hakkında bilgiler alarak incelemeler yapan CHP, AP, MSP ve MHP'li milletvekili ve senatörler bir ortak bildirge yayınladırlar (Hürriyet, 26.12.1978: 1). MHP parlamento heyeti, ayrıca yayınladıkları bir bildiride olayların MAO'cu Aydınlık grubu tarafından, Nurhak Dağlarında başlatılan "kır gerilla"

hareketinin şehir gerillasına dönüştürülmüş hareketiyle çıkarıldığını ilan etmişlerdi (Güneş, 27.12.1978: 5). Toplumsal olayların çok vahim boyutlara ulaşması karşısında köşeye sıkışan hükümet, sıkıyönetim kararı almak zorunda kalmıştır. Kahramanmaraş'taki olaylar nedeniyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 26.12.1978 tarihinde yaptığı 4'üncü Birleşiminde; *"Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa"* illerinde 26.12.1978 günü saat 07.00'dan itibaren iki ay süre ile Sıkıyönetim ilan edilmesine karar verilmiştir. Karar 1 ret, 1 çekimser oya karşı, 537 kabul oyuyla kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.1, 1978: 41-72; Milliyet, 27.12.1978: 1-9).

1978 Kahramanmaraş olaylarının tablosu maalesef ürkütücü boyutlara ulaşmıştı. 200 bin nüfusa sahip bir şehirde saldırgan sayısının 30-40 bin civarında olması bu durumu bir ispatıdır (Tunç, 2012: 311). Kahramanmaraş'ta yaşanan olaylarda resmi rakamlara göre 111 kişi hayatını kaybetmiş, 1000'in üzerinde insan da yaralanmıştı. Ayrıca 210 konut ve 70 işyeri yakılmış, bölgede bulunan Alevi nüfusun büyük çoğunluğu bölgeden göç etmiştir (Şahhüseyinoğlu, 2015: 154). Olaylarda ölen Alevi ve sol görüşlü insan sayısı 83 iken; sağ görüşlü insan sayısı ise 26'dır (Zırh, 2018: 16). Olaylarda sırasıyla en çok öğrenci, işçi, öğretmen, esnaf, sanatkâr, polis ve bekçi hayatını kaybetmiştir (Hürriyet, 27.12.1978, s. 2). Kahramanmaraş, o günün parasıyla olaylardan 150 milyon TL maddi ve maddi olarak ölçülemeyecek büyük manevi zarar görmüştü (Şendiller, 2007: 87). Yaşanan olaylar ile ilgili Sıkıyönetim mahkemelerinde açılan davaların neticelenmesi 1991 yılına kadar sürmüştür. Olaylarla ilgili ekseriyeti sağ görüşlü insanlar hakkında 804 kişiyi ilgilendiren dava açılmıştır. Görülen davlar sonucunda sanıklardan 22 kişi hakkında idam, 7 kişi hakkında müebbet hapis, 321 kişi hakkında ise 1-24 yıl arasında hapis cezaları verilmiştir. İdam ve müebbet hapis cezalarına çaptırılanların haricindeki kişilere mahkeme tarafından 1/6 oranında cezai indirim uygulanmıştır (Tüleylioğlu, 2013: 85; Tunç, 2012: 381). Büyük bir kitle hareketi olarak gerçekleştiği anlaşılan olaylarda yargılananlara bakıldığında 240 kişi çalışan ve işçi, 220 kişi esnaf, 196 kişi çiftçi, geri kalanlar ise öğrenci, öğretmen ve çeşitli meslek gruplarına tabii olan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içinde camii imamı ile müezzinlerin ve 40'a yakın ev hanımının da bulunması oldukça dikkat çekicidir. Olaylara karışanların yaş ortalaması ise 34'tür (Tunç, 2012: 377-379). Maraş olayları ile ilgili resmi belgelerden birisi olan Gerekçeli Karardan anlaşıldığı üzere olaylarda kullanılan veya kullanılmak istenilen pek çok silah ve mühimmat ele geçirilmiştir. Bu silah ve mühimmatlar; 18 tabanca, 225 tabanca fişeği, 22 tabanca şarjörü, üç makineli tabanca, 329 makineli tabanca fişeği, dört makineli tabanca şarjörü, üç İngiliz piyade tüfeği, 7 piyade tüfeği fişeği, 244 av tüfeği, 1 kg saçma ve 27 dinamit lokumu şeklindedir. Ayrıca 24 bıçak ve kama, 9 satır, 2 balta, 2 pala, 2 tahra ile 2 tornavida ele geçirilmiştir (Tunç, 2012: 315).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında, 1950 yılında çıkarılan af kanununun da etkisiyle partizanlık ve anarşi giderek tırmanmaya başlamış; bu duruma bir de 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerden yararlanma ortamı eklenince, ülkede ferdi terör olayları baş göstermiştir. 1970'li yıllarda önce öğrenci merkezli başlayan siyasal şiddet olayları, yaşanan ekonomik krizlerinde etkisiyle içerisine işçileri de çekmeyi başarmıştı. Bu dönemde ortaya çıkan siyasal şiddetin temelinde; ayrılıkçı düşünceler, din ya da mezhep farklılıkları, ekonomik sebepler, rejim ya da eğitim kaynaklı sıkıntılar yer almaktaydı. Üstelik ekonomik ve toplumsal bunalımın yoğunluk kazandığı bir ortamda, terör olaylarının artması ve demokrasiyi tehdit etmesi kolaylaşmıştır. Aslında demokrasiye bir darbe olarak nitelendirebileceğimiz 12 Mart 1971 Muhtırasının da en önemli nedeni devlet otoritesindeki yetersizlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal olayların artmasına rağmen ne yazık ki, 1974 yılında çıkarılan af kanunu ile ceza evlerini boşaltılması, ülkede yaşanan şiddet olaylarını daha da tırmandırmıştır. Anarşi ve kaos dönemi olarak nitelendirilen 1970'li yıllarda dikkat çeken bir diğer husus ise devlet bürokrasisinin tarafsızlığını yitirerek halka siyasi görüşleri çerçevesinde tarafgir davranış sergilemeleriydi.

1960 ve 1970'li yıllarda şiddet olaylarının önemli bir özelliği de etnik kimlikler üzerinden yürütülmesidir. 1966 yılında çıkan Ortaca Olayı, 1971 yılında Kırıkhan'da çıkan kışkırtıcı eylemler, belki de Alevilere yönelik olarak yapılacak saldırı faaliyetlerinin bir provasıydı. 1978 Nisan ayında belirli güçler, ülke içindeki şiddet olaylarını bir sağ-sol çatışmasından çıkararak kitlesel bir Alevi-Sünni çatışmasına çevirmeye çalışmaktaydılar. Bu kapsamda faaliyete geçen şer odakları benzer metotlar kullanarak, bombalı paketler ile bazı şehirlerimizi ve insanlarımızı hedef almışlardı. Malatya, Maraş,

Adıyaman ve Adana'da bombalı paketler vasıtasıyla insanları birbirlerine düşürme siyaseti, daha da ileriye taşınarak Eylül ayında Sivas'ta bir grubun Alevi mahallelerine saldırması ve bunun sonucunda yaşanan olaylarla giderek büyümüştür. Bu olayların hemen akabinde, Ekim ayında da Bingöl'de Alevilere yönelik eylemlerin denenmesi, adeta Maraş'ta yaşanacak olayların bir habercisiydi. Yine benzer bir şekilde Çorum, Gümüşhane ve Yozgat'ta da benzer eylemler devreye konulmuştur. Olayların çıktığı bu şehirleri iyi analiz edildiğinde; bu illerin rastgele seçilmediği, şehirlerin etnik çatışmalar yaratılabilmek üzere stratejik bir plan dâhilinde seçilmiş olduğu anlaşılır. Ayrıca yapılan çalışmalar sonucunda CIA ajanlarının da Türkiye'deki toplumsal olaylarda etkin rol aldıkları anlaşılmaktadır.

Kahramanmaraş'a 1965 yılından itibaren başlayan planlı göç hareketiyle birlikte şehrin sosyo-kültürel yapısından değişikler yaşanmaya başlamış ve şehirde kendisine yer bulamayan sol hareketler kendilerini mezhep farklılıklarının içinde gizlemek suretiyle, şehrin Namık Kemal ve Yörük Selim Mahallelerine yerleşmişlerdi. Sol kısa sürede mezhep meselesini de kendine alet edinmiştir. 19 Aralık 1978'de başlayan Kahramanmaraş Toplumsal Olayları, 25 Aralık 1978'e kadar devam etmiştir. Olaylar her ne kadar 16 Aralık 1978'de gösterime giren *"Güneş Ne Zaman Doğacak"* filminin Çiçek Sinemasında gösterime girmesiyle başladığı bilinse de, olayların tohumlarının daha önceki tarihlerde atıldığı gerçeği asla unutulmamalıdır. Kahramanmaraş'ta yaşanacak olayların fitilini ateşleyen asıl olay ise 21 Aralık 1978'de Endüstri Meslek Lisesi öğretmenlerinden Mustafa Yüzbaşıoğlu ile Hacı Çolak'ın öldürülmesidir. Bu sol görüşlü iki öğretmenin öldürülmesi, Kahramanmaraş'ta olayların bir anda zirve yapmasına neden olmuştur. Bazı iddialara göre şehre yardım kuvvetleri gönderilip sıkıyönetim ilan edilseydi, büyük bir ihtimalle bundan sonra yaşanacak olayların önü alınabilirdi. Ne yazık ki, Vali Tahsin Soylu, Belediye Başkanı Ahmet Uncu ve milletvekilleri gelişmekte olan olayların vahametini çok iyi idrak edememişlerdi. Aslında olaylar öncesi yapılan uyarıların şehirdeki idareciler tarafından dikkate alınmaması trajik sonu da beraberinde getirmiştir. 23 Aralık 1978 tarihinde şehirde dozunu iyice artıran şiddet olayları ne acıdır ki, yıllarca izi silinemeyecek kitlesel olaylara dönüşmüştür. Kahramanmaraş'ta yaşanan toplumsal olaylarda resmi rakamlara göre 111 kişi hayatını kaybetmiş, 1000'in üzerinde insan da yaralanmıştı. Ayrıca 210 konut ve 70 işyeri yakılmış, bölgede bulunan Alevi nüfusun büyük çoğunluğu ise bölgeden göç etmiştir.

Unutulmamalıdır ki, Kahramanmaraş Toplumsal Olaylarının sorumlusu ne Alevi nede Sünni kesimdir. Aslında Türkiye'yi kıskaca almak isteyen dış güçlerin destekledikleri anarşi ve terör çevrelerinin, Kahramanmaraş bir uygulama alanı olmuştur. Bu olayların yıllaradır bazı marjinal gruplar tarafından kaşınmakta olduğu unutulmamalı ve bu gruplar tarafından toplumsal kardeşliğe zarar verecek girişimlere asla izin verilmemelidir. Kanaatimize göre tıpkı Millî Mücadele Döneminde nasıl işgalcilere karşı Maraş'ı; Türk, Kürt, Sünni, Alevi birlikte omuz omuza kardeşçe savunmuşlar ise bugün de aklıselim düşünerek, birlik ve kardeşlikten asla taviz verilmeyecek politikalar uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1999), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2006), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye,* Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, F. (2020), *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları.

Alptekin, G & Özer, Ö. 2020, Johnson Mektubu Haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme, *Akdeniz İletişim Dergisi*, S. 34, 283-308.

Atalay, B. (2008), *Maraş Tarihi ve Coğrafyası***,** Yay. Haz: İlyas Gökhan-Mehmet Karataş, Ukde Yayınları.

Aydın, S., Taşkın, Y. (2018), *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları.

Aytürk, İ., Bora, T. (2020), Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasi Düşünceler, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları.

Bandeoğlu, Z. (Temmuz 2016), Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli İle Analizi, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi (OÜSOBİAD)*, C. 6, S. 15, 573-606.

Başaran, B. (2016), *Tarih: 19 Aralık 1978 Maraş'tan Bir Haber Geldi***,** Günizi Yayıncılık.

Başaran, B. (2017), *19 Aralık 1978 Maraş'ta Kan Sesleri*, Ozan Yayıncılık.

Baykara, Z., vd. (1979), *Anarşi İçin Ne Dediler,* Emel Matbaa.

Bek, G. (2007), *1970-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Kültürel ve Sanatsal Ortam*, [Yüksek lisans tezi], Hacettepe Üniversitesi.

Birand, M. A. (1984), *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları.

Birand, M. A. (1999), *12 Eylül Belgeseli*.

Boğuşlu, M. (1995), *1960-1978 Olayları Anılar ve Yorumlar*, Kastaş Yayınevi.

Bulut, Ş. (1996), *Baharı Göremeyen Çocuklar*, Dolunay Yayınları.

Bülügiray, N. (1991), *Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Dönemi),* Tekin Yayınevi.

Cumhuriyet, 22.12.1978:1-9; 25.01.2013; 29.12.1978.

Çetin, H. (2016), *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler Vesayet Gölgesinde Siyaset: 1960-1980*, C. 5, Orion Kitapevi.

Darkot, B. (1993), Maraş, *İA,* C. VII, Milli Eğitim Basımevi.

Dikici, A. (2017), 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977-1980), *Tarih Ve Günce*, C. 1, S. 1, 87-124.

Dinler, V. (2020), Yangın Yeri, Katliam; Maraş ve Çorum, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları.

Erdendoğdu, F. (2014), *Türkiye Basınında 1978-1980 Yıllarında Yaşanan Alevi Katliamlarına Dair Manşet Haberlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Eşel, G. (2022 Bahar), Alman Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri Işığında 6. Filonun İzmir Ziyareti Sırasında Gelişen Olaylar, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XXII/44, 481-509.

Eyicil, A. (2014), 1978 Maraş Olayları, *Uluslararası Cumhuriyet Döneminde Maraş Sempozyumu (15-16 Kasım 2013 Kahramanmaraş)*, Öncü Basımevi.

Giddens, A. (2008), *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev: Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları.

Gökhan, İ. (2014), Maraş ve İlçelerinin İsimlerinin Oluşması, *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş,* Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Güneş, 01.01.1979, s. 1-5.

Güneş, 27.12.1978, s. 5.

Güven, C. (2022), *Türk Siyasal Tarihinde Corum Olaylarının Tespiti ve Değerlendirilmesi,* [Yüksek lisans tezi], Bartın Üniversitesi.

Hürriyet, 26.12.1978, s. 1.

Hürriyet, 27.12.1978, s. 2.

İdarecinin Sesi (Temmuz-Ağustos 2010), "1978 Kahramanmaraş Toplumsal Olaylarının Analizi", S. 1.

İlyas, A. (Ocak, Şubat-Mart 2015), Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması (1965-1980), *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 167-168.

İmamoğlu, H. K. (2021), *Türkiye'de İdeolojik Kamplaşma ve 6. Filo Eylemleri*, [Yüksek lisans tezi], Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Karaca, Y. (2021), TBMM Tutanaklarına Göre 1978 Maraş Olayları, *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER),* Yıl: 8, S. 52, 500-520.

Karaca, Y. (2021), *Yerel ve Ulusal Basında 1978 Maraş Olayları*, [Doktora tezi], Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Karaca, Y. (2022), Kahramanmaraş'ın Tarihinde Karanlık Dönem 1978 Maraş Olayları, *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER),* Yıl: 9, S. 57, 427-447.

Katılmış, C., Baharçiçek, A. (2020), Malatya'da Yerel Siyasetin Dönüşümü Üzerinde Hamit Fendoğlu'nun (Hamido) Etkisi, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,* C. 11 S. 1, 10-32.

Kaya, A. K. (1993), *Terör Ve Türkiye Üzerindeki Yansı*maları, [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.

Keleş, R., Ünsal, A. (1982), *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara, AÜSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Keskin, A. (2019), Öğrenci Olaylarına Genel Bir Bakış (1968-1980), *Atatürk Dergisi*, C. 8, S. 2, 237-262.

Keskin, H. İ. (2012), İstanbul'da Meydana Gelen Toplumsal Olayların Değerlendirilmesi, [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.

Kılın, T., Kalaycı, İ. (2020), İki Darbe Arası Dönemde Türkiye'de Üniversiteler (1960-1980), *Kafdağı*, C. 5, S. 2, 191-211.

Kılınç, M. (2022), TRT Belgesellerinde 1978 Kahramanmaraş Olayları, *1978 Kahramanmaraş Toplumsal Olayları*, Ed. Fahri Kılıç, Mustafa Kılınç, Nobel Yayınevi, Ankara.

Konak, H. (2022), *Komşum Beni Neden Öldürdü? '1978 Maraş Katliamının Öyküsü',* Hükümdar Yayınları.

Koni, H. (1984), Anarşinin Stratejik Hedefleri ve 12 Eylül Harekâtı, Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar, *Tebliğler Tahliller ve Sonuç Bildirisi,* Garanti Matbaacılık ve Neşriyat. 14-15 Eylül.

Köknel, Ö. (2000, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, 2. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi.

Kökten, İ. K. (1960), Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Giriş, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. X-1.

Köseoğlu, Ö. N. (2013/2), Müslüman-Türk'ün Komünizmle İmtihanı: Güneş Ne Zaman Doğacak, *Kadın Araştırmaları Dergisi,* S. 13, 137-159.

Kuzu, B. (2001), Af Müessesesi ve Düşünceleri Açıklama Özgürlüğü, *Anayasa Yargısı*, C. 17, S. 1, 254-297.

Milliyet, 18.04.1978.

Milliyet, 20.04.1978.

Milliyet, 23.12.1978.

Milliyet, 24.12.1978.

Milliyet, 25.12.1978, 1-9.

Milliyet, 27.12.1978, 1-9.

Nokta Dergisi, (2 Eylül 1986), Bir İşkenceci Polisin İtirafları 2, 17- 18.

Nuhoğlu, Ö. (2022), *Uluslararası Terör Ve Terörizm: Kavramsal Bir Tartışma*, [Yüksek lisans tezi], Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.

Özbaş, M. Y. (1980), *Kahramanmaraş 1978 Olayların Perde Arkası*, Emel Matbaası.

Parsons, T. (June 1963), On The Concept of Political Power, *Proceedıngs of the American Phılosophıcal Socıety*, Vol. 107, No: 3.

Resmi Gazete, S. 14890, 18 Mayıs 1974.

Saraç, N. (2011), *Alevilerin Siyasal Tarihi 1300-1971,* Cem Yayınevi.

Sarıtunalı, H. N. (Son Erişim Tarihi 13.03.2024), Türkiye'de 1970'li Yıllarda Siyasi ve Ekonomik Ortam, https://stratejikortak.com/2021/12/turkiyede-1970li-yillarda-siyasi-ve-ekonomik-ortam.html.

Sönmez, C. S. (2012), Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 20, 111-136.

Şahhüseyinoğlu, H. N. (2015), *Yakın Tarihimizde Kitlesel Katliamlar "Malatya, K.Maraş, Çorum, Sivas, Gazi, Kırıkhan, Ortaca"*, Ürün Yayınları.

Şen, O. (2020), *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Toplumsal Olaylar (10 Örnek/1945-1950),* [Yüksek lisans tezi], Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi.

Şendiller, Ö. (2007), *Kanlı Oyun Maraş Olayları'nın Perde Arkası*, İbre Yayınevi.

TBMM Tutanak Dergisi, (1974), D. 4, 71. Birleşim, C. 3, TBMM Matbaası.

TBMM Tutanak Dergisi, (1978), 4. Birleşim, C.1, TBMM Matbaası.

Tercüman, 25.12.1978, s. 1-13.

Tophoven, R. (1993), *Günümüzde Gerilla ve Terörizm Şiddet Yoluyla Politika,* Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Tunç, A. (2011), *Maraş Kıyımı,* Belge Yayınları.

Tunç, A. (2012), *Maraş Kıyımı, Tarihsel Arka Planı ve Anatomisi*, 3. Baskı, Belge Yayınları.

Tunç, A. (2015), *'Beni Sen Öldür' Maraş/78,* Fırat Yayınları.

Tunçer, A. S. (Mart-Nisan 2018). Asala Örgütü, *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, C. 118, S. 233, 85-104.

Tüleylioğlu, O. (2013), *Kahramanmaraş Katliamı*, Um:ag Yayınları.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük 2, (1988), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük, (2011), Türk Dil Kurumu Basımevi.

Ürkmez, Ö. (2014), Eski Çağ'da Maraş ya da Marqašti Germanicia, *KSÜ Sosyal Bilimler Der*gisi, , C. 11, S. 2, 67-95.

Yalçın, E., Akçakaya, N. (2024), TBMM Tutanaklarında Maraş Olayları ve Komplo Teorileri, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, 189-210.

Zrh, B. C., (Aralık 2018), Maraş'ın Uzun Gölgesi: Alevi Diasporasının Kurucu Travması Olarak Maraş 1978, *Birikim*, S. 356, 13-23.

Zürcher, E. J. (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Okul Sosyal Hizmetinin Gerekliliği ve Önemi Adıyaman İli Çalışması

Necessity and Importance of School Social Work Adıyaman Province Study*

Perihan ŞİMŞEK
Doktora Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
phsimsek@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7224-0474

Murat Şakir CEYHAN
Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü
mceyhan@adiyaman.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-3535-5931

Öz: Okullar çocukların büyüme ve gelişmelerini destekleyen kurumlar olmakla birlikte, çocuklarda yaşanan değişimleri gözlemlediğimiz ve bu değişimlerin çocuklarda yarattığı bütün farklılıkları görebildiğimiz önemli sosyal ortamlardır. Günümüzde aileler, öğretmenler ve okul yöneticileri sadece akademik başarı odaklı bir izlenim sunmaktalar ve öğrencilerin okul ortamında karşılaştığı sorunları genelde göz ardı etmekteler. Genelde bu sorunlar gelişim çağında olan çocukların akranları veya arkadaşları ile yaşadığı sorunlardır ayrıca akademik, aile veya çeşitli çevresel konuları da kapsayabilmektedir. Çocuklar akademik başarıya odaklanırken bazen akran zorbalığı, yoksulluk, ihmal, ekonomik kaygılar, istismar, madde bağımlılığı gibi çeşitli zorlukla da karşılaşabilmektedir. Çocuklar çözmekte zorlandıkları sosyal problemlerle karşılaştıklarında ve gerekli desteği ya da çözüm sunabilecek birini bulamadıklarında bu sorunların sonuçları nedeniyle akademik başarısızlık yaşayabilmekte, sosyal çevrelerinden uzaklaşmakta, içine kapanıp duygusal boşluklar yaşayabilmekte ve bazen bu sorunlar okul terkiyle sonuçlanabilmektedir. Öğrenciler bu sorunlarını çözmede yakın çevresinden, arkadaşlarından ya da ailesinden destek almaya çalışırlar. Bunların yetersiz kaldığı durumlarda okullardaki rehber öğretmenlerden yardım alabilmekteler. Çalışmamızın odağında aile, arkadaş ya da rehberlik servislerinin yetmediği durumlarda problemlerle karşılaşan öğrenciler için okul sosyal hizmetinin gerekliliği ve önemi yer almaktadır. Bu çalışma Adıyaman ilinde okuyan ortaokul öğrencilerinin sosyal problemlerini belirleme ve problemlerin çözümünde başvurdukları destek birimlerini ortaya çıkarma amacıyla tasarlanmıştır ve problemlerin çözümünde okul sosyal hizmetinin gerekliliği ve önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Problemleri, Okul Sosyal Hizmeti, Sosyal Destek

Abstract: Schools are institutions that support children's growth and development, and they are important social environments where we observe the changes in children and see all the differences these changes create in children. Today, families, teachers and school administrators present an impression focused only on academic success and generally ignore the problems that students encounter in the school environment. These problems are generally the problems that children in the developmental age experience with their peers or friends, and can also include academic, family or various environmental issues. While children focus on academic success, they can sometimes encounter various difficulties such as peer bullying, poverty, neglect, economic concerns, abuse and substance addiction. When children encounter social problems that they have difficulty solving and cannot find the necessary support or someone who can provide a solution, they can experience academic failure due to the results of these problems, move away from their social environment,

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:05.07.2024 *Kabul Tarihi:09.08.2024* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Şimşek, P. & Ceyhan, M. Ş. (2025). Okul sosyal hizmetinin gerekliliği ve önemi Adıyaman ili çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 551-568. Doi: 10.33437/ksusbd.1510878

withdraw into themselves and experience emotional voids, and sometimes these problems can result in school dropout. Students try to get support from their close circle, friends or family to solve these problems. In cases where these are insufficient, they can get help from guidance counselors in schools. The focus of our study is the necessity and importance of school social services for students who encounter problems when family, friends or guidance services are not sufficient. This study was designed to determine the social problems of secondary school students studying in Adıyaman province and to reveal the support units they apply to solve the problems, and the necessity and importance of school social services in solving the problems was discussed.

Keywords: School Problem, School Social Work, Social Support

GİRİŞ

Araştırmalara göre aile yapısındaki çeşitli sorunlar çocuklarda sosyo-bilişsel yetersizlikler, davranış bozuklukları, akademik başarısızlık, okul terki, madde kullanımı ve suçluluk gibi pek çok soruna neden olmakta ve bu konuda çocukları tehdit etmektedir (Baykara ve Gökçearslan, 2011: 51; Çamur Duyan, 2011: 19-24). Ayrıca bazı çalışmalar şunu da gösteriyor; Aileler bazen sorunların kaynağı olsalar da ortaya çıkan sorunların çözüm kaynağı da olabilirler (Gökçearslan ve Uluocak, 2011: 97). Bu aşamada sadece çocuklarla çalışmak çocuğun karşılaştığı sorunun çözümünü imkânsız hale getirebilir. Ailenin de çözüm sürecine dahil edilmesi ve bütünsel bir sistem içerisinde çalışılmasıyla çözüme ulaşacaktır. Bu durum sosyal hizmetin odak noktası olan çevresi içinde birey kavramıyla doğrudan ilgilidir. Çocuğun ilk sosyal çevresi ailesidir. Bu nedenle okul sosyal hizmetleri çerçevesinde sorunlu çocuklara ve çevrelerine yönelik müdahaleler, mevcut sorunların çözümü, bu sorunlara yönelik önleyici tedbirlerin yürütülmesi ve gerekli politikaların geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Günümüz bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır ve bilginin en önemli güç olarak nitelendirildiği bu dönemde eğitim gelişimin ve küresel düzeyde kalkınmanın en önemli araçlarından biridir. Eğitimde birey ve çevresi birlikte ele alınması gereken ayrılmaz parçalardır. Günümüz eğitim anlayışı bireyi, sosyal ve kültürel açılardan değerlendirir ve bütüncül bir yaklaşımla desteklemeyi öngörür. Çocuklara eğitim ve öğretim sağlamak amacıyla oluşturulan okullar aynı zamanda çocukların günlük yaşamlarının büyük bir bölümünü denetleyen, hatta yaşamlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan kuruluşlardır. Okullar; yönetici, öğretmen, öğrenci gibi birden fazla grubu bünyesinde barındıracak şekilde yapılanmakta ve bu gruplar arasındaki ilişki dinamikleri aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Öğrenciler fiziksel olarak okul sistemi içerisinde yer almasalar da yaşadıkları çevre ve aileleri de aktif olarak sisteme dahil edilmektedir. Dolayısıyla öğrencilere yönelik yapılan çalışmalarda ve ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik müdahalelerde bu ilişkisel dinamiklerin de yer alması gerekmektedir.

İnsan, yaşamın her evresinde, farklı sorunlar ve gereksinimlerle karşılaşır. Bu sorunlar, gelişimsel olarak içinden geçilen dönemin özelliklerinden etkilendiği gibi, içinde yaşanılan sosyal, ekonomik ve kültürel çevrenin özelliklerden de etkilenir. Bir başka ifade ile insanlar en bireysel olandan en toplumsal olana değin geniş bir yelpazede sorunlar ve gereksinimler ile karşılaşır. Öğrenciler de bir yandan çocukluk ve gençlik çağı özelliklerinden etkilenen sorunlarla başa çıkmaya çalışırlar, bir yandan da içinde yaşadıkları aile ve toplumun etkisiyle farklı sorun ve gereksinimler ile karşılaşırlar. Kuşkusuz bu sorunlar çözülebildiği, gereksinimler karşılanabildiği ölçüde bireyin gelişimi sağlıklı ilerleyecektir. Buna karşılık çözülemeyen sorunlar, karşılanamayan gereksinimler giderek çoğalacak ve daha karmaşık sorunların alt yapısını oluşturacaktır.

Sosyal hizmet, bireyin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilen hizmetlerin tümü olarak kabul edilmektedir. Sosyal hizmet kapsamında bireylerin maddi yoksunluklarının giderilmesi için yapılan faaliyetlerinin yanında özellikle psikolojik ve sosyal vb. gibi alanlarda ortaya çıkan manevi yoksunluklarının da giderilmesi için faaliyetler yapılmaktadır. Bireyin yaşamı boyunca gerek kendinden gerekse kendi dışından kaynaklanan maddi manevi sorunlarla tek başına baş etmede birtakım zorluklar yaşamaktadır. Devlet kurumları, özel ya da gönüllü sivil toplum kuruluşları aracılığıyla verilen sosyal hizmet faaliyetlerinden yararlanan bireyler sorunlarıyla baş edebilmeyi ve baş etme yollarını öğrenmektedir.

Sosyal hizmet öncelikli olarak dezavantajlı gruplarla ilgilenmektedir. Fakat sosyal hizmete tüm insanların ihtiyacı bulunmaktadır. Özellikle bazı ailelerin yeterli bilgiye sahip olmamaları, nasıl davranacaklarını bilmemeleri, çocuk gelişimi hakkında bilgi sahibi olmamaları, kurallara önem

vermemeleri, çocuk yetiştirmede tutarlı davranmamaları, ailevi sorunlar ve bunların çocuklara yansıtılmasına bağlı olarak gelişen çocuk davranış sorunları gibi sebeplerden dolayı çocukların akademik başarılarında düşme, arkadaşlarıyla ilişkilerinde olumsuzluklar ve benzeri problemler görülmektedir. Zaman zaman bu gibi sorunlar öğrencilerin okul terkine kadar gidebilmektedir (Ögel vd., 2005; 49-50).

Günümüzde öğrencilerin gerek okul ortamlarında gerekse yaşamlarının diğer alanlarında pek çok sorunla karşılaştıkları bir gerçektir. Bu durum öğrencilerin nitelikli bir eğitim yaşamı sürdürmesini engelleyebilmektedir. Düşük akademik başarı, okula uyum sorunları ve okul terkleri, çocuk ihmali ve istismarı, yoksulluk, çalışan çocuklar, akran zorbalığı, ergenlik sorunları ve madde kullanımı ele alınan sorunlardan bazılarıdır. Bu sorunların çözümü ve önlenmesi için çocuklara psikososyal destek sağlayacak profesyonel meslek elemanlarına, psikolojik danışmanlara ve rehberlere, sosyal hizmet uzmanlarına ve psikologlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak ne yazık ki okullarımızda bu sorunların çözümüne yönelik kapsamlı bir hizmet oluşturulamamıştır. Bu çalışmanın amacı, katılımcıların sosyal problem çözmede yeterli olup olmadıklarını belirleyerek bu problemlerin çözümünde aldıkları mevcut sosyal destekleri belirlemek ve sorunlarının çözümüne sosyal hizmet bakış açısıyla yaklaşarak okul sosyal hizmetine olan gereksinimi vurgulamaktır.

Okul Sosyal Hizmeti Kavramı

Sosyal hizmet mesleğinin bir uygulama alanı olan okul sosyal hizmetine geniş bir anlamda bakılacak olursak; okul içerisindeki sorunların tespit edilerek bu sorunların çözümü için birey, grup ve toplum müdahalelerinin gerçekleştirilmesi esasına dayanır (Özbesler ve Duyan, 2009). Temelinde öğrencilerin eğitim hakkından eşit olarak yararlanmaları ve eğitime erişimlerinin önüne çıkacak tüm engellerin kaldırılmasını hedeflemektedir. Ülkemizde sadece pilot uygulama olarak kalan ve genişletilemeyen bu alan, dünyanın birçok ülkesinde yaygınlaşmıştır (Şimşek, 2020). Okullarda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının görev yaptığı sorun alanları incelendiğinde, sosyal hizmet uzmanının bir köprü görevi üstlenerek okul, ev ve toplum arasında bağ kurduğu görülmektedir (Yeşilkayalı, 2016). Müdahale alanları genel olarak; şiddet mağduru çocuklar, akran zorbalığına maruz kalma, ekonomik yetersizlik, suça sürüklenme, okuldan kaçma, bağımlılık, ihmal ve istismar gibi sorunlardır (Duman, 2014). Bu ve benzeri sorunlar çocuğun okul hayatından uzaklaşmasına neden olmakta ve en temel haklarından biri olan eğitim hakkından yararlanmasını engellemektedir. Bütüncül bir bakış açısı olmadan bu sorunların çözülmesinin mümkün olmayacağına inanılmakta ve bu aşamada okul sosyal hizmetinin işlevsel sonuçlar üreteceği düşünülmektedir (Yeşilkayalı ve Meydan, 2017).

Okul sosyal hizmeti, eğitim ortamlarında doğrudan hizmet, koordinasyon ve savunuculuk faaliyetleri yoluyla öğrencilerin öğrenme sürecini ve duygusal/sosyal uyumunu desteklemeye hizmet eden sosyal hizmet disiplininin özel bir alanıdır (Franklin vd., 2008, s. 205). Duman (2000)'a göre ise okul sosyal hizmeti, öğrencilerin eğitim-öğretim sürecini etkileyen gelişim dönemi ve aile kaynaklı yaşadıkları psikososyal sorunların çözümü, bu sorunların çözümünde öğrencilerin gereksinim duyduğu hizmetlere erişiminin sağlanması ve böylece eğitim faaliyetlerini başarılı biçimde sürdürebilecekleri bir noktaya ulaşabilmelerini sağlama gibi hizmetleri okullarda yürüten sosyal hizmet mesleğinin temel uygulama alanlarından biridir.

Ulusal Sosyal Hizmet Çalışanları Birliği (NASW), okul sosyal hizmetini, öğrenciyi kendi ortamında ele alan, eğitimde fırsat eşitliği yaratmak için çalışan ve öğrencilerin okulda bütünsel varlığını sağlamaya çalışan ve eğitim politikalarına uygun olarak sürekli değişen karmaşık ve uzmanlaşmış bir alan olarak tanımlamaktadır (NASW, 2012). Okul ortamında gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları aracılığıyla, okul sosyal hizmet uzmanları yalnızca öğrencinin akademik başarısını desteklemekle kalmaz; ayrıca verilen eğitimden tam olarak yararlanabilmeleri için fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması ihtiyacına da odaklanmaktadırlar (Franklin vd., 2008: 205). Bu aşamada okul sosyal hizmet uzmanları, okulların öğrenciler için hem eğitimsel hem de akademik hedeflerine ulaşabilmesi için öğrencilerin ve ailelerin güçlü yönlerini desteklemeye yönelik bir yaklaşım benimser. Okula gelen öğrenciler aile ve toplum yaşamlarıyla ilgili çok çeşitli sorun ve ihtiyaçları okula da taşıyabildikleri için okullar toplumun aynası olması nedeniyle sosyal hizmet uygulamaları için uygun ortamlardır (Franklin vd., 2008: 205).

Dünyada ve Türkiye'de Okul Sosyal Hizmeti

Dünya çapında okul sosyal hizmetinin gelişimine baktığımızda, ilk olarak 1900'lü yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde Dost Ziyaretçiler kavramıyla başladığını görüyoruz. Bu ihtiyacın ortaya çıkışında etkili olan nedeneler arasında göç dalgasının oluşması, çocuk işçiliğinin önlenmesi ve eğitimin zorunlu olması gibi nedenler sıralanabilir (Jarolmen, 2017). Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla Toplum Merkezi düzeyinde çalışan gönüllü sivil toplum kuruluşları okullarla iş birliği yaparak öğrencileri evlerinde ziyaret etmişlerdir. Bu çalışmalar genelde göçmenlere yönelik hijyen eğitimi, dil eğitimi ve meslek edindirme kurslarını kapsamaktadır (Yeşilkayalı ve Meydan, 2017). 1945 yılında Ulusal Ziyaretçi Öğretmenler Birliği (NAVT) adıyla faaliyetlerine başlayan bu kurum Amerikan Okul Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (SSWAA) adıyla faaliyetlerine devam etmiştir (Babahanoğlu ve Başer, 2017).

1960'lı yıllarda profesyonelleşmeyle birlikte ziyaretçi öğretmen kavramı yerine okul sosyal hizmet uzmanı unvanı tercih edilmeye başlanmıştır (Jarolmen, 2017). Ayrıca mesleki uygulamalar dönüştürülmüş ve uygulama kapsamı genişletilmiştir. Bu tarihlerden itibaren okul içindeki sorunlara odaklanmak yerine öğrencinin çevresel ve sosyal süreçlerine yönelik araştırmalar yapılmaya başlanmıştır (Cenikli, 2019). Ülkeler okul sosyal hizmetlerinin yapılandırılması sürecinde yerel önceliklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak yollar geliştirmeyi ihmal etmemişler ve okul sosyal hizmet uygulamalarını kendilerine göre avantajları olan farklı modeller çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Okul sosyal hizmet uzmanları Amerika Birleşik Devletleri, Finlandiya ve İsveç'te çok disiplinli ekiplerin bir parçası olarak çalışmaktadır. Hong Kong'da sivil toplum kuruluşları okul ortamındaki sosyal hizmetleri sağlarken, Almanya'da okul sosyal hizmetleri gençlik yardım kuruluşları ile okul sistemi arasındaki iş birliği yoluyla sağlanmaktadır (Huxtable, 2013: 4-5). Almanya'da okul sosyal hizmetinin kuruluşu 1970'li yıllara kadar gitmektedir.

Okul sosyal hizmeti Avrupa'nın birçok ülkesinde ve dünyada köklü bir meslek olan sosyal pedagojinin bir uzantısı olarak doğmuştur (Huxtable, 2022: 10). Tüm Alman federal eyaletlerinde farklı kurumsal yapılar altında faaliyet gösteren okul sosyal hizmeti hem eğitim hem de sosyal politikanın bir unsuru haline gelmiş ve devlet tarafından tanınmıştır. Okul sosyal hizmetinin 1940 yılında tanınmaya başladığı Kanada'da, okul sosyal hizmeti uygulaması okula devam danışmanlarının çalışmaları sayesinde gelişmiştir. Ancak okula devam konusu Kanada'da okul sosyal hizmetinin ana odağı olmaya devam etmektedir (Huxtable, 2022: 8). Yeni Zelanda'da okul sosyal hizmeti sunan ajanslarla bu servisin sağlandığı görülmektedir (International Network for School Social Work, 2016: 45).

Okul sosyal hizmeti uygulamalarının kısa geçmişi olan ülkelerden biri olan Japonya'da bu servis 2008 yılında başlamıştır. Japonya'da, eyalet hükümetleri tarafından işe alınan okul sosyal hizmet uzmanları, okullar hizmet talep ettiğinde okulları ziyaret ederken, belediyeler tarafından işe alınan okul sosyal hizmet uzmanları da okullara atanmaktadır. Japonya'da okul sosyal hizmet uzmanlarının sorunlu öğrencilerle çalışmak, okul personeli ile iş birliği yapmak, öğretmenlerin öğrencilerin sorunlarındaki çevresel faktörleri anlamalarına yardımcı olmak ve aileler ve toplumla çalışmak gibi rolleri yerine getirmeleri beklenmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uygulamaların aksine, Japonya'da çocuk merkezli danışmanlık ve terapi genellikle okul danışmanının sorumluluğu olarak görülmektedir (Sosa vd., 2017: 25-26).

Dünyanın birçok ülkesinde sosyal hizmet okullarda uygulanmakta ve okul sosyal hizmet uzmanları işe alınmaktadır. Türkiye'de okul sosyal hizmeti uygulaması resmi düzeyde uygulanmamaktadır. Ülkemizde okul sosyal hizmeti uygulaması kurumsal düzeyde bu alana yansıtılmadığından okul sosyal hizmet birimleri oluşturulmamış olup, okul sosyal hizmet birimlerinin okulun görev yaptığı alanlarda psikolog-danışman/öğretmen-rehber çalışması yapması beklenmektedir. Sosyal hizmet uzmanları hizmet yönlendirme ve psikolojik danışmanlık kapsamında yetkindir (Sağlık, 2021: 41).

Okul sosyal hizmeti uygulamasının Türkiye'deki tarihine bakacak olursak, okul sosyal hizmetinin 1961 yılında İstanbul Üniversitesi mediko-sosyal merkezinde yapılan araştırmalarla başladığını söyleyebiliriz. Bu merkeze bir psikiyatrist görevlendirilerek öğrencilerin ruh sağlığıyla ilgilenmeye başladılar. Daha sonra öğrencilere yönelik yardımın kapsamı psikologları ve sosyal hizmet uzmanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Çay, 2018). Daha sonra 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi uygulamalı ders kapsamında Gazi Ankara Lisesi'nde okul sosyal hizmetine başlamıştır (Duman, 2014).

Daha sonra devamı sağlanamayan uygulamaya ara verilmiş ve okullarda çete oluşumunun arttığı 1996-1997 yılları arasında uygulama kapsamında yeniden başlamıştır ancak bu çalışmalar üniversiteler ve öğrenciler aracılığıyla devam etmiştir (Duman, 2014). 2013 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yayınlanan Ulusal Çocuk Hakları Stratejisi Eylem Planı, okul sosyal hizmetlerinin 2016 yılına kadar hayata geçirilmesi hedefini belirlemiştir, ancak o tarihten bu yana okul sosyal hizmetlerinin başlatılmasına yönelik hiçbir somut adım atılmadığı görülmüştür.

Günümüzde okul sosyal hizmetleri uygulamalarının pilot projeler olarak yürütüldüğü görülmektedir. Bu projelerden ilki 2015 yılında Ankara'da Keçiören Belediyesi ile Keçiören İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü arasında imzalanan protokolle hayata geçirilmiştir. Okul sosyal hizmet uygulaması, proje için pilot okul olarak seçilen Hüseyin Güllüoğlu Ortaokulu'nda gerçekleştirilmiştir. Konya'da uygulanan okul sosyal hizmet projesi, Konya Çocuk Koruma İl Koordinasyon Kurulu toplantısında alınan karar doğrultusunda, Konya Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü öncülüğünde geliştirilmiştir. Bu proje daha önceki projelerden farklı olarak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölge Müdürlüğü tarafından uygulanmıştır (Alptekin vd., 2019:17). Bir diğer okul sosyal hizmet projesi de Rize ilinde yürütülmüştür, İMKB Anadolu Meslek Lisesi'nde "Okul Sosyal Hizmet Birimleri" kurulmasına karar verilmiştir.

YÖNTEM

Ortaokul öğrencilerinin okulda karşılaştıkları sosyal problemlerini çözmede okul sosyal hizmetinin gerekliliği üzerine tasarlanan bu çalışma katılımcıların görüşünü ortaya koymak amacıyla ilişkisel tarama modeline kullanılmıştır. Bu çalışma nicel bir araştırma olarak kurgulanmıştır.

Araştırmanın Problemi

Öğrenciler okul yaşamlarını etkileyen birçok sorunla karşı karşıya kalmakta ve gelişimsel faktörler, okul ortamının özellikleri, öğrencinin sosyokültürel ortamı, eğitim sistemi gibi birçok faktör bu sorunların kökeninde etkili olabilmektedir (Erdener vd., 2017: 164). Detaylı olarak inceleme yapıldığında öğrenci, aile, akran grubu, okul ortamı, okul personeli, okulun fiziki yapısı, okul ortamı, sosyal özellikler, eğitim politikaları, kanun ve yönetmelikler gibi birçok alanda ortak olan konular öğrencilerin öğrenme sürecini, akademik başarılarını ve gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu olumsuz sonuçlar devamsızlık, okuldan ayrılma, suça karışma, genç yaşta istihdam ve okul performansının düşük olması gibi eğitim öğretim açısından istenmeyen durumlarına dönüşebilmektedir (Cebeci, 2023:1). Okulu bırakma veya okulda başarısız olma riski taşıyan öğrencilere risk altında öğrenciler olarak nitelendirilebilir. Bu öğrenciler düşük akademik performansa ve düşük öz saygıya sahiptirler ve düşük sosyoekonomik özelliklere sahip ailelerden gelebilirler. Risk altındaki öğrenciler okul faaliyetlerine çok az katılırlar, disiplin ve akran sorunları yaşarlar ve okuldan kaçarlar (Donelly, 1987). Ayrıca risk altındaki öğrenciler madde kullanımı, riskli cinsel davranışlar, suç işleme, şiddete başvurma, akran zorbalığı ve intihar gibi problem davranışlarda bulunabilmektedir (McWhirter, 2017: 125).

Öğrenciler arasında gözlemlenen bu zorluklar nedeniyle, risk altındaki öğrencileri belirlemek, risk altındaki öğrencilerin olumlu deneyimler yaşaması için destek mekanizmalarını harekete geçirmek ve ebeveynlerin risk altındaki çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerini anlamalarına yardımcı olacak programlar geliştirmek okulların bir önceliğidir. Bu nedenle okullarda görev yapan öğretmenlerin, danışman psikologların ve okul yöneticilerinin risk altındaki çocuk kavramı ve yasal çerçeveye ilişkin bilgi ve becerileri ile risk altındaki öğrencileri tespit etme ve onlara müdahale etme yaklaşımları önemlidir. Risk altındaki öğrenciler tanınmadığından, bu öğrencilere yönelik koruyucu önlemler yeterince uygulanamamakta ve risk altındaki öğrencilerle çalışırken yasal normlara, kanunlara ve yönetmeliklere yeterince hâkim olunmamaktalar. Bu durum öğrencilerin sorunlarının kronikleşmesine, okul performanslarının düşmesine, madde kullanımı, akran zorbalığı gibi birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Öğrencilerin okul yaşamını etkileyen sorunlarının çözülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması, risk altındaki çocuklar ve aileleriyle mesleki çalışmalar yapılması ve olumlu bir okul iklimi yaratılması için gerekli önlemlerin alınması ekolojik bir yaklaşıma dayalı okul sosyal hizmeti ile mümkündür. Okul sosyal hizmeti, öğrenciyi kendi ortamında ele alan, eğitimde fırsat eşitliği yaratmak için çalışan,

öğrencilerin bütünsel olarak sınıfta olması için çabalayan ve sürekli olarak eğitim politikalarına göre değişen karmaşık ve uzmanlaşmış bir alan olarak ifade edilmektedir (National Association of Social Workers NASW, 2012).

Okul sosyal hizmeti dünyanın birçok ülkesinde uygulanmasına rağmen ülkemizde henüz uygulanmamakta ve mevcut yapı öğrencilerin sorunlarının giderilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda eksik kalmaktadır. Özellikle öğrencilerin akademik performansını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin belirlenmesinde ya da risk altındaki öğrencilerin sosyal sorunlarının belirlenip çözümüne yönelik destek alınırken aile ve sosyal boyutlar geri planda kalmaktadır. Bu çalışmada Adıyaman ili özelinde ortaokul öğrencilerin sosyal problemlerini çözmede etkinlikleri belirlenmiş ve problem çözümünde başvurdukları sosyal destekler araştırılmıştır. Problemlerinin çözümlerinde mevcut destek sistemlerinin yeterli olup olmadığı ortaya konarak okul sosyal hizmetinin bu problemleri çözmedeki etkinliğine değinilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Türkiye'deki okullarda Okul Sosyal Hizmetinin başlatılması ve eğitim sistemi içindeki çocukların farklı açılardan desteklenmesi, geliştirilmesi, korunması, iyileştirilmesi ve güvenli ortamlarda eğitilmesi amaçlanmıştır. Çalışma Adıyaman ili özelinde ortaokul öğrencilerinin sosyal problemlerini belirleme ve bu problemlerin çözümünde ihtiyaç duydukları destekleri belirleyerek okul sosyal hizmetinin gerekliliğini vurgulama amacıyla tasarlanmıştır. Öğrencilerin sosyodemografik ve sosyoekonomik değişkenleri ile sosyal problemler ile karşılaşma ve bunların çözümündeki destek algıları arasındaki farklara da çalışmada yer verilmiştir. Çalışmada katılımcıların sosyal problem çözme ve algılanan sosyal destekleri okullardaki mevcut destek sistemleri bağlamında değerlendirilerek eksik kalan noktalarda okul sosyal hizmetinin gerekliliği konusu da tartışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Adıyaman ilindeki ortaokullarda eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin okulda karşılaştıkları sosyal problemleri ve bu problemlerin çözümü için destek algılarını belirlemeye yönelik kurgulanan bu çalışmada amaçsal örneklem seçim tekniği yoluyla 384 öğrenciye ulaşılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde, örneklem büyüklüğünü belirlemeye yönelik çeşitli formüllerin çalışmalarda kullanıldığı görülmektedir. Sencer'in (1989) örnekleme formülüne göre ana kitleden %95 güvenilirlik düzeyinde ve %5'lik hata payı göz önünde bulundurularak en uygun örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Form

Çalışmada katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine ulaşmak amacıyla kullanılan bu form ilgili literatür taranarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bu form katılımcıların yaş, cinsiyet, okuduğu sınıf, okul türü, aile birey sayısı, ebeveyn medeni durumu, gelir ve eğitim düzeyleri ve öğrencilerin boş zamanlarında ücretli bir işte çalışıp çalışmadığına dair sorular içermektedir.

Sosyal Problem Çözme Envanteri- Kısa Form (SPÇE-KF)

Sosyal Problem Çözme Envanteri sosyal problem çözme becerileri ile ilgili verileri toplamak amacıyla (D' Zurilla vd., 2002) tarafından geliştirilen 25 maddelik bir ankettir. Bu çalışma için kullanılan anket problem yönelimi ve problem çözme tarzları olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Problem yönelimi boyutunda, probleme olumlu yönelim ve probleme olumsuz yönelim olmak üzere iki alt boyut yer almaktadır. Problem çözme tarzı boyutu ise, rasyonel problem çözme dikkatsiz/dürtüsel tarz ve kaçınan tarz olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçme aracı toplamda 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte toplam 25 madde yer almaktadır. Ölçme aracında tersten puanlanan maddeler yoktur. Her bir alt ölçeğe ait toplam puan elde etmek için o alt boyuta giren maddelere ait puanların toplanması yeterlidir. Yüksek puan sosyal problem çözme becerisinin "iyi düzeyde olduğunu" gösterirken düşük puanlar ise sosyal problem çözme becerisinin düşük düzeyde olduğunu gösterir.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği 12 maddeden oluşmaktadır. Her biri 4 maddeden oluşan desteğin kaynağına ilişkin 3 grubu içerir. Bunlar; aile, arkadaş ve özel bir insandır. Her madde 7-aralıklı bir ölçek kullanılarak derecelendirilmiştir. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği üç farklı kaynaktan alınan sosyal desteğin yeterliliğini öznel olarak değerlendiren, kullanımı kolay, kısa bir ölçektir (Zimet vd., 1988). Önerilen alt ölçek yapısı; aile, arkadaş ve özel bir insandan alınan desteği içermektedir

BULGULAR

Demografik Değişkenlere Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde anket uygulamalarına katılan Adıyaman ilindeki ortaokul öğrencilerine yönelik tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir ve demografik analizleri içermektedir. Frekans analizleri sonucunda elde edilen veriler Tablo 3.1.'de gösterilmiştir.

Yaş	**n**	**(%)**
12	129	33,6
13	181	47,1
14	74	19,3
Toplam	384	100
Cinsiyet		
Kız	224	58,3
Erkek	160	41,7
Toplam	384	100
Okul Türü		
Devlet Okulu	220	57,3
Özel Okul	164	42,7
Toplam	384	100
Sınıf		
5. Sınıf	12	3,1
6. Sınıf	40	10,4
7. Sınıf	196	51,1
8. Sınıf	136	35,4
Toplam	384	100
Aile Gelir Düzeyi		
Düşük	19	4,9
Orta	293	76,3
Yüksek	72	18,8
Total	384	100
Veli Eğitim Durumu		
İlkokul Mezunu	144	37,5
Ortaokul Mezunu	40	10,4
Lise Mezunu	82	21,4
Üniversite Mezunu	118	30,7
Total	384	100
Boş Zamanlarda Çalışma Durumu		
Hayır	369	96,1
Evet	15	3,9
Total	384	100

Tablo 3.1. *Katılımcıların sosyo - demografik özelliklerine göre dağılımı*

Katılımcıların yaşa göre dağılımına bakıldığı zaman 13 yaşındaki katılımcıların aralığındaki katılımcıların % 47,1 oranla en geniş kitleyi, 12 yaş aralığı grubunun % 33,6 ile orta grubu ve 14 yaş aralığındaki katılımcıların ise %19,3 oran ile en küçük grubu oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımına bakıldığı zaman kız öğrenciler toplam evrenin %58,3'ünü oluştururken; erkekler %41,7'sini oluşturmaktadır.

Katılımcıların okul türüne göre dağılımı incelendiğinde devlet okulunda öğrenim görenlerin oranı %57,3 iken özel okulda öğrenim gören öğrencilerin oranı %42,7'dir. Öğrencilerin kaçıncı sınıfta olduklarına göre dağılıma bakıldığında en yüksek orana %51,1 ile 7. sınıf öğrencileri sahiptir. %35,4 ile 8. sınıf öğrencileri ikinci sırada yer alırken %10,4 ile 6. sınıf öğrencileri üçüncü sırada ve %3,1 ile 5. sınıf öğrencileri en az katılıma sahiptir. Öğrencilerin ailelerinin gelir durumuna göre dağılımına bakıldığında orta gelirli ailelerin %76,3 ile ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Ailelerin %18,8'i yüksek gelire sahipken, %4,9'u düşük gelirli olduklarını belirtmişlerdir.

Velilerin eğitim durumuna göre dağılıma bakıldığında ilkokul mezunu velilerin %37,5 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Üniversite mezunu veliler %30,7 ile ikinci sırada yer alırken lise mezunu velilerin oranı %21,4 ve ortaokul mezunu velilerin oranı %10,4 olarak görülmektedir. Öğrencilerin boş zamanlarında veya tatillerde ücretli bir işte çalışmalarına göre dağılıma bakıldığında ise öğrencilerin büyük çoğunlukla %96,1 oranında çalışmadığı ve sadece % 3,9 oranında öğrencinin ücretli bir işte çalışmak zorunda kaldığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçlarından Aldıkları Puanlara İlişkin Bulgular ve Değerlendirmesi

Bu bölümde yapılan veri analizi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Öğrencilerin araştırmada kullanılan ölçme araçlarından aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları belirlenmiş ve Tablo 3.2.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. *Katılımcıların Ölçme Araçlarından Aldıkları Ortalama Puanlara İlişkin Bulgular*

Ölçekler	N	Min.	Max.	x̄	Ss
*Sosyal Problem Çözme Envanteri Kısa Form	384	12,00	92,00	44,56	10,80
Probleme Olumlu Yaklaşım	384	1,00	20,00	12,57	4,87
Probleme Olumsuz Yaklaşım	384	,00	20,00	8,21	4,99
Rasyonel Problem Çözme	384	,00	20,00	13,71	4,58
Dikkatsiz/Dürtüsel Tarz	384	,00	20,00	4,53	4,52
Kaçınan Tarz	384	,00	20,00	5,52	4,52
*Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek	384	12,00	84,00	62,73	15,15
Aile Desteği	384	4,00	28,00	22,52	5,82
Arkadaş Desteği	384	4,00	28,00	20,83	6,18
Özel Biri Desteği	384	4,00	28,00	19,37	7,12

Çalışmamızda Sosyal Problem Çözme Envanteri (SPÇE) Kısa Formu ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek (ÇBASD) Anketleri kullanılmış ve öğrencilerin ölçme araçlarından aldıkları puanlar tabloda verilmiştir. Tablo 3.2. incelendiğinde ilk anketimiz olan Sosyal Problem Çözme Envanterinden en düşük 12 ve en yüksek 92 puan alındığı görülmüştür; ortalamasına bakıldığında ise 44,56 puan görülmektedir. Bu anketten alınabilecek en yüksek puan 100 olup alınacak yüksek puanlar katılımcıların sosyal problemlerini çözmede daha başarılı olduğunu düşük puanlar ise sosyal problem çözme becerilerinde aksamalar olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların puan ortalamasına bakıldığında, öğrencilerin sosyal problem çözme düzeylerinin ortalamanın altında olduğunu göstermektedir. Bu durum sosyal problemlerini çözmede çok zayıf olmadıkları ancak yeterli de olmadıkları olarak yorumlanabilir.

Anketin alt boyutları incelendiğinde öğrencilerin rasyonel problem çözme ortalamaları 13,71 ile ilk sırada gelirken, probleme olumlu yaklaşım ortalamaları 12,57, probleme olumsuz yaklaşım 8,21, kaçınan tarz 5,52 ve dikkatsiz/dürtüsel tarz oranı da 4,53 olarak belirlenmiştir. Bu ortalamaları yorumlamak gerekirse öğrencilerin sosyal bir problemle karşılaştıklarında probleme mantıksal ve olumlu olarak yaklaşma bakımından yeterli beceriye sahip oldukları ancak problem karşısında olumsuzluğa düşme, probleme odaklanmama ya da problemlerden kaçınma bakımından daha düşük beceriye sahip oldukları söylenebilir.

Araştırmamızda kullanılan ikinci anket olan Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği 7'li likert tarzında tasarlanmıştır. Anketten alınacak en yüksek puan 84 olup yüksek puanlar katılımcıların problemler karşısında kendilerine yardım edecek sosyal desteğe sahip olduklarını belirtir. Düşük puanlar sosyal destek eksikliği olarak yorumlanabilir. Bahsedilen sosyal destek aile, arkadaş ve bunların dışında özel biri olarak gruplandırılmıştır bunlar aynı zamanda anketin alt boyutlarını oluşturmaktadır. Katılımcılarımızın anket ortalaması 62,73 olarak belirlenmiştir ve çok yüksek sosyal desteğe sahip olmasalar da ihtiyaç duydukları sosyal desteğe kısmen sahip oldukları söylenebilir. Anketin alt boyutları incelendiğinde; katılımcıların en yüksek oranda sosyal desteği 22,52 ortalama ile aileden aldıkları sonra ise 20,83 ortalama ile arkadaşlarından ve son sırada ise 19,37 ile özel birinden aldıkları söylenebilir.

Demografik Değişkenlere Göre SPÇE Bulguları ve Değerlendirmesi

Katılımcıların sosyal problem çözme envanterinden aldıkları puanların demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilip Tablo 3.3.'de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo. 3.3. *Demografik Değişkenlere Göre Katılımcıların SPÇE Ortalamaları*

Yaş	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
12	129	43,62	9,97	,794	,453
13	181	45,18	11,69		
14	74	44,71	9,92		
Cinsiyet	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
Kız	224	45,23	11,34	1,309	,253
Erkek	160	43,63	9,97		
Okul Türü	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
Devlet Okulu	220	44,67	10,16	,599	,439
Özel Okul	164	44,42	11,64		
Sınıf Düzeyi	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
5. Sınıf	12	38,91	10,00	1,640	,180
6. Sınıf	40	43,10	10,14		
7. Sınıf	196	45,28	11,56		
8. Sınıf	136	44,46	9,80		
Gelir Düzeyi	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
Düşük	19	49,05	12,89	2,246	,107
Orta	293	44,61	10,32		
Yüksek	72	43,18	11,92		
Ailedeki Kişi Sayısı	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
1 – 4	142	44,53	11,44	,749	,474
5 – 6	135	43,82	10,48		
7 ve üzeri	107	45,54	10,36		
Veli Eğitim Durumu	**n**	**Sosyal Problem Çözme Ort.**	**Ss**	**F**	**p**
İlkokul	144	45,34	10,97	1,029	,380
Ortaokul	40	43.10	10,27		
Lise	82	45,41	13,64		
Üniversite	118	43,52	8,25		

Katılıcıların yaş değişkeni ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında istatistiki olarak bir farklılık bulunamamıştır (p= ,453 > 0,05). Bu sonuçlar katılımcıların yaş farklılıklarının sosyal problemlerini çözmede etkili olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek Independent Samples T-Testi uygulanmıştır. T-Testi sonucuna göre katılımcıların cinsiyeti ile sosyal problem çözme skorları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı (p=,253>0,05) tespit edilmiştir. Anket ortalamalarına bakıldığında ise kız öğrencilerin 45,23 ortalama ile sosyal problemlerini çözmede erkeklerin 43,63 olan ortalamalarından göreceli olarak daha iyi oldukları söylenebilir. Bu bulgular ilköğretim öğrencileriyle yapılan birkaç araştırmayla benzerlik göstermektedir (Kasap, 1997; Taylan, 1990; Terzi, 2001). Serin ve Derin, 2008 ilköğretim öğrencilerinin kişilerarası problem çözme becerisi algılarını inceleyen çalışmalarında kızların erkek öğrencilere göre, genel problem çözme beceri düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Katılımcıların okul türü değişkeni ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek Independent Samples T-Testi uygulanmıştır. T-Testi sonucuna göre katılımcıların okul türleri ile sosyal problem çözme skorları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı (p=,439>0,05) tespit edilmiştir. Katılımcıların sınıf düzeyi ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında istatistiki olarak bir farklılık bulunamamıştır (p= ,180 > 0,05). Öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe problem çözme envanterinden aldıkları puanlar artmış olsa da bu farklılık anlamlı düzeyde değildir. Benzer sonuçlar Melikoğlu ve Bedel'in (2020) çalışmalarında da değinilmiş ve bizim çalışmamızlar benzer şekilde en yüksek düzeyde sosyal problem çözme becerisi 7. sınıflarda tespit edilmiştir. Katılıcıların ailelerinin gelir düzeyi ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında istatistiki olarak bir farklılık bulunamamıştır (p= ,107 > 0,05).

Çalışmamızda gelir düzeyi ile sosyal problem çözme arasında ters orantı olduğu gözlenmiştir. Gelir düzeyi yüksek olan ailelerdeki çocukların problem çözme skorları daha düşükken, aile geliri düşük olan çocukların problem çözme düzeyleri daha yüksek olarak görülmektedir. Katılıcıların ailedeki kişi sayısı değişkeni ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında istatistiki olarak bir farklılık bulunamamıştır (p= ,474 > 0,05). Katılıcıların velilerinin eğitim seviyesi ile sosyal problem çözme puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p= ,380 > 0,05). Benzer şekilde Hatay- Polat (2008) tarafından yapılan araştırmada sınıf öğretmenliği öğrencilerinin düşünme ihtiyacı düzeyi ile cinsiyet, sınıf düzeyi, anne eğitim düzeyi ve baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre "problem çözme becerileri" arasında anlamlı farklılık çıkmamıştır. Araştırmamızda demografik değişkenlerin hiçbirinin öğrencilerin sosyal problemlerini çözmede anlamlı bir farklılık ortaya çıkarmadığı anlaşılmıştır.

Demografik Değişkenlere Göre ÇBASD Ölçeği Bulguları ve Değerlendirmesi

Katılımcıların Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek (ÇBASD) ölçeğinden aldıkları puanların demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilip Tablo 3.4.'de detaylı olarak verilmiştir. Katılımcıların sosyal bir problemle karşılaştığında kimden destek aldığını ölçmek için tasarlanan bu anket alt boyutlarıyla analiz edilmiştir. Alt boyutlarında aile, arkadaş ve diğer ya da özel ifadesi kullanılmıştır. Diğer ya da özel biri alt ölçeğini genişletmek gerekirse aile ve arkadaş dışında kalan, katılımcıların sosyal çevresinde yer alan, yardımına ya da desteğine başvurduğu doktor, öğretmen, okul yöneticisi, rehber öğretmen ya da sınıf öğretmeni yer almaktadır.

Tablo. 3.4. *Demografik Değişkenlere Göre Katılımcıların ÇBASD Ölçeği Ortalamaları*

Değişken	n	ÇBASD Ölçeği Ortalamaları			Ss			F			p		
Yaş		Aile	Arkadaş	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel

12	129	23,37	20,43	20,03	5,40	6,38	7,01	2,248	,649	1,141	,107	,523	,320
13	181	22,23	20,86	19,25	5,78	6,23	7,18						
14	74	21,75	21,45	18,50	6,51	5,72	7,16						
Cinsiyet					Ss			F			p		
					Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel
Kız	224	22,67	20,95	19,80	5,98	6,47	7,25	,599	1,708	,325	,439	,192	,569
Erkek	160	22,31	20,67	18,77	5,60	5,78	6,92						
Okul Türü					Ss			F			p		
					Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel
Devlet	220	23,02	21,14	18,66	5,69	5,80	6,99,	4,887	3,253	,197	0,28	0,72	,657
Özel	164	21,85	20,42	20,32	5,95	6,65	7,21						
Sınıfı					Ss			F			p		
					Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel
5. Sınıf	12	25,41	22,33	21,75	2,93	6,19	6,45	2,094	,789	1,660	,101	,500	,175
6. Sınıf	40	22,52	21,40	21,27	5,76	6,41	6,18						
7. Sınıf	196	22,89	20,40	19,17	5,60	6,32	7,32						
8. Sınıf	136	21,73	21,16	18,88	6,25	5,92	7,09						
Aile Gelir Düzeyi					Ss			F			p		
					Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel
Düşük	19	21,84	17,89	17,36	5,36	7,02	8,48	,298	4,688	2,295	,743	,010	,102
Orta	293	22,64	20,64	19,16	5,65	6,15	7,26						
Yüksek	72	22,20	22,40	20,77	6,63	5,77	5,95						
Aile Kişi Sayısı					Ss			F			p		
					Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel
1 – 4	142	23,20	20,88	19,99	5,24	6,35	7,05	1,546	,033	,947	,215	,968	,389
5 – 6	135	22,15	20,72	18,82	5,57	5,54	6,68						
7 ve üzeri	107	22,08	20,90	19,24	6,77	6,75	7,73						
Veli Eğitim Durumu					Ss			F			p		
					Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel	Aile	Ark	Özel
İlkokul	144	22,32	22,32	17,85	6,16	6,16	7,57	,578	,304	3,747	,630	,823	,011
Ortaokul	40	21,65	21,65	20,07	5,62	5,62	6,50						
Lise	82	22,69	22,69	19,91	5,55	5,55	5,85						

Üniversite	118	22,94	22,94	20,61	5,68	5,68	7,32

Katılıcıların yaş değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında ÇBASD ölçeğinin tüm alt boyutları da dahil olmak üzere istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Aile alt ölçeği için p= ,107 > 0,05; Arkadaş alt ölçeği için p= ,523 > 0,05 ve Özel biri alt ölçeği için p= ,320 > 0,05). Katılımcıların ölçekten aldığı puanlar incelendiğinde yaş değişkeni açısından anlamlı olarak farklılaşma istatistiki olarak tespit edilemese de tüm yaş gruplarında sosyal problemle karşılaşma durumunda öğrencilerin başvurdukları ilk sosyal destek aile olurken sonra arkadaşlar ve en sonda da özel biri ya da diğer olarak sınıflandırdığımız doktor, öğretmen, okul yöneticisi, rehber öğretmen ya da sınıf öğretmeni yer almaktadır.

Öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek Independent Samples T-Testi uygulanmıştır. T-Testi sonucuna göre katılımcıların cinsiyeti ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği skorları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Aile alt ölçeği için p= ,439 > 0,05; Arkadaş alt ölçeği için p= ,192 > 0,05 ve Özel biri alt ölçeği için p= ,569 > 0,05). Cinsiyet değişkeni ile ÇBASD ölçeği skorları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ancak anket ortalamalarına bakıldığında kız öğrencilerin de erkek öğrencilerin de ilk olarak aile sonra arkadaş ve sonra da diğer kişilerden sosyal destek alma eğiliminde oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin okul türü değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek Independent Samples T-Testi uygulanmıştır. T-Testi sonucuna göre katılımcıların okul türü ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin arkadaş ve özel biri alt ölçeği değerleri (Arkadaş alt ölçeği için p= ,072 > 0,05 ve Özel biri alt ölçeği için p= ,657 > 0,05) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilirken, aile alt ölçeği ile okul türü değişkeni anlamlı olarak farklılaşmıştır p= ,028 < 0,05. Bu değerlere göre devlet okulunda okuyan öğrencilerin sosyal problemlerini çözmede ailelerinden aldıkları desteğin özel okullarda okuyan öğrencilerden daha fazla olduğu söylenebilir ancak arkadaş ve özel biri alt ölçeklerinin ortalamalarına göre okul türü değişkeni anlamlı bir farklılık ortaya koyamamaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir nokta özel okullardaki özel biri alt ölçeği ortalamasının devlet okullarındaki özel biri alt ölçeği ortalamasından göreceli olarak yüksek olmasıdır. Bu durum özel okullardaki rehberlik servislerinin ya da görevli eğitim kadrosunun sosyal problemle karşılaşan öğrencilere destek olma konusunda daha duyarlı davrandıkları olarak yorumlanabilir.

Katılıcıların okudukları sınıf değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarında ÇBASD ölçeğinin tüm alt boyutları da dahil olmak üzere istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Aile alt ölçeği için p= ,101 > 0,05; Arkadaş alt ölçeği için p= ,500 > 0,05 ve Özel biri alt ölçeği için p= ,175 > 0,05). Benzer şekilde öğrencilerin sınıfları baz alınarak yapılan ölçümlerde de problemler karşısında sosyal destek alma bakımından tüm sınıflarda aile desteği ilk sırayı alırken sonra arkadaş ve en son da özel ya da diğer destek alınan eğitim kadrosu yer almaktadır.

Katılıcıların aile gelir düzeyi değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre katılımcıların aile gelir düzeyi ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin aile ve özel biri alt ölçeği değerleri (Aile alt ölçeği için p= ,743 > 0,05 ve Özel biri alt ölçeği için p= ,102 > 0,05) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilirken, arkadaş alt ölçeği ile aile gelir düzeyi değişkeni anlamlı olarak farklılaşmıştır p= ,010 < 0,05. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır. Bu teste göre aile geliri düşük olan katılımcıların arkadaş alt ölçeği puan ortalamaları 17,89 iken aile geliri yüksek olan katılımcıların arkadaş alt ölçeği skorları 22,40 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre yüksek gelirli ailelerden gelen öğrencilerin sosyal problemleri çözmede daha çok arkadaş desteğine başvurdukları söylenebilir.

Katılıcıların ailelerindeki kişi sayısı değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test

sonuçlarında ÇBASD ölçeğinin tüm alt boyutları da dahil olmak üzere istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Aile alt ölçeği için p= ,215 > 0,05; Arkadaş alt ölçeği için p= ,968 > 0,05 ve Özel biri alt ölçeği için p= ,389 > 0,05). Bu sonuçlara göre ailedeki kişi sayısının sosyal problemle karşılaşan öğrencilerin başvurdukları sosyal destek üzerinde etkili olmadığı söylenebilir.

Katılıcıların velilerinin eğitim düzeyi değişkeni ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmek One-WAY Anova Testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre katılımcıların velilerinin eğitim düzeyi ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin aile ve arkadaş alt ölçeği değerleri (Aile alt ölçeği için p= ,630> 0,05 ve Arkadaş alt ölçeği için p= ,823 > 0,05) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilirken, özel biri alt ölçeği ile veli eğitim düzeyi değişkeni anlamlı olarak farklılaşmıştır p= ,011 < 0,05. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır. Bu teste göre veli eğitim durumu üniversite olan katılımcıların özel biri ya da diğer alt ölçeği puan ortalamalarının diğer gruplardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum üniversite mezunu velilerin sosyal problemle karşılaşan çocuklarını daha profesyonel destek almaları için doktor ya da okullardaki eğitim kadrolarına yönlendirmesi ya da bilgilendirmesi olarak yorumlanabilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma Adıyaman ilinde ikamet eden, yaşları 12 ila 14 arasında değişen, devlet okulu ve özel okulda okuyan 384 ortaokul öğrencisinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Çalışmada katılımcıların çeşitli sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik özellikleri Sosyal Problem Çözme Envanteri ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin alt boyutları arasındaki farklılıkları ortaya koymak amaçlanmıştır. Anket tekniğiyle yürütülen çalışmada tüm istatistiki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde şu sonuçlar çıkmaktadır:

Yaş değişkeni ile öğrencilerin sosyal problem çözme envanterinden aldıkları ortalama puanlar ele alındığında en yüksek problem çözme becerisine 13 yaş grubunun sahip olduğu görülürken, 14 yaş grubu ikinci sırada ve 12 yaş grubunun ise en düşük problem çözme ortalamasına sahip oldukları görülmüştür. Sosyal problemler karşısında başvurdukları destek açısından incelendiğinde ise 12 yaş grubunun ÇBASD ölçeğinin aile ve özel biri ya da diğer alt ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Arkadaş alt ölçeğinin en yüksek ortalamasına ise 13 yaş grubu öğrencilerin sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar 13 yaş grubunun en yüksek problem çözme becerisine sahip olduğunu ve problemle karşılaştıklarında öncelikli sosyal destek olarak arkadaşlarını gördükleri şeklinde yorumlanabilir. 12 ve 14 yaş grubunda ise problemler karşısında aile desteğinin ilk sırada geldiği sonra arkadaş ve en sonda da özel biri ya da diğer kişilerin sosyal destek olarak görüldüğü tespit edilmiştir. İnsanlar deneyim kazandıkça ve başkaları ve kendileri tarafından kullanılan farklı problem çözme stratejilerini gözlemledikçe, problem çözme becerilerini daha olumlu algılamaları beklenebilir, ancak şaşırtıcı bir şekilde, bu her birey için geçerlidir. Bu anlamda, bu bulgu D'Zurilla, Maydeu ve Kant'ın (1998) problem çözme becerilerinin yaşla birlikte geliştiği bulgularıyla çelişmektedir. Ancak, bu çalışmanın bulgularına benzer şekilde, Pakaslahti ve ark. (2002) tarafından yapılan bir çalışma, daha genç öğrencilerin bazı problem çözme becerilerini daha yaşlı öğrencilerden daha etkili bir şekilde kullandığını bulmuştur. Bu sonuç, daha genç öğrencilerin problem çözme becerilerini gerçekçi bir şekilde değerlendirmedikleri, bu nedenle sosyal problem çözme becerilerini gerçekte olduğundan daha iyi algıladıkları ve ölçeği buna göre doldurdukları anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Cinsiyet değişkeni açısından sonuçlara bakıldığında kız öğrencilerin sosyal problemlerini çözmede erkeklerden daha yüksek anket ortalamasına sahip olduğu tespit edilmiş ancak bu farklılığın istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Sosyal destek alma açısından bakıldığında ise sonuçların neredeyse eşit olduğu ve hem kız hem de erkek öğrencilerin bir problemle karşılaştığında ilk olarak aile ve arkadaşlarından destek bulduğu, en son aşamada ise bu kişilerin dışında kalan diğer destek birimlerine başvurduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmamızda elde ettiğimiz bu sonuç; Dora (2003), D'Zurilla, Maydeu-Olivares ve Kant'ın (1998), Maydeu-Olivares, Rodriguez-Fornells, Gomez-Benito ve D'Zurilla (2000), Çam ve Tümkaya (2006), Jerath, Hasus Malhotra (1993) ve Düzakın, 2004)'nın yaptıkları araştırmalarda, problem çözme durumunda kalan kızların erkeklere oranla daha yüksek kaygı yasadıkları yönündeki bulgu ile de desteklenmektedir.

Öğrencilerin okuduğu sınıf ve okul türü açısından anket sonuçlarına bakıldığında ortaokul kademesindeki en yüksek sosyal problem çözme ortalamasına 7. sınıf öğrencilerinin, en düşük problem çözme becerisine ise 5. sınıf öğrencilerinin sahip olduğu tespit edilmiştir. Okul türü açısından ise sosyal problem çözme ortalamaları neredeyse eşit çıkmıştır (Devlet okulu için Ort.=44,67 ve Özel okul için Ort.=44,42). Problemle karşılaşma durumunda başvurulan destek bakımından sonuçlar incelendiğinde yine tüm sınıflarda aile alt ölçeği ortalaması ilk sırada yer alırken bunu arkadaş ve daha sonra da özel biri ya da diğer alt ölçeği ortalama puanları takip etmiştir yani öğrencilerin sosyal destek algısı yine aile, arkadaş ve en son aşamada diğer birimler olarak tespit edilmiştir. Okul türü açısından sosyal destek algısı incelendiğinde devlet okulunda okuyan öğrencilerin özel okula göre aile desteğini daha fazla aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda yapılan literatür taramasında okul türüne (özel okul, devlet okulu) göre yapılan bir çalışma sonucuna ulaşılamamıştır ancak Kahriman (2002) tarafından yapılan çalışmada normal liseye devam eden ergenlerin algılanan sosyal destek puan ortalamasının daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Korkut (2002) tarafından yapılan benzer çalışmada ise lise öğrencilerinin problem çözme becerileri incelenmiş ve okul türüne göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur; bu sonuç bizim çalışmamızın sonucuyla örtüşmemektedir.

Ailedeki birey sayısının sosyal problem çözme üzerinde anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı da bulgularımızda belirlenmiştir. Benzer şekilde problem karşısında destek alma açısından da ailedeki kişi sayısının etkili olmadığı tespit edilmiştir. Anket ortalama puanına bakıldığında yine ilk desteğin aileden sonra arkadaşlardan en son da diğer birimlerden alındığı sonucuna varılmıştır. Katılımcıların aile gelir düzeyine göre sosyal problem çözme becerileri incelendiğinde en yüksek problem çözme becerisine düşük gelirli ailelerde yetişen öğrencilerin sahip olduğu gelir düzeyi arttıkça problem çözme becerisinin düştüğü tespit edilmiştir. Bu durum düşük gelirli ailelerdeki öğrencilerin daha fazla ekonomik problem yaşaması nedeniyle sosyal açıdan problemlere daha hazırlıklı olduğu ve bu sayede kendi başlarına çözüm bulma konusunda daha yeterli oldukları şeklinde yorumlanabilir. Gelir düzeyine göre algılanan destek algısı da araştırmanın genelinden farklı sonuçlar vermiştir. Yüksek gelirli aile mensubu öğrencilerde problemler karşısında arkadaşlardan destek alma ortalamaları aile ve özel alt ölçeğinden daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Bu durumda yüksek gelirli öğrencilerin sosyal problemlerini çözerken destek aradığı ilk grubun arkadaşları olduğu söylenebilir. Kardeş sayısı ile algılanan sosyal destek düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı araştırmalarda (Elbir, 2000; Kahriman ve Polat, 2003), bu araştırmanın bulgularının aksine, kardeş sayısı fazla olan çocukların sosyal destek düzeyi algısında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. (Palabıyıkoğlu vd., 1989) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise, çocuk sayısı fazla olan ailelerin evlilik çatışması yaşadığı ve bu durumun çocukların sosyal destek almalarını olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur.

Velilerin eğitim durumunun öğrencilerin sosyal problem çözme becerilerinde etkili olmadığı araştırma sonuçlarında tespit edilmiştir. Lise ve ilkokul düzeyinde eğitim almış velilerin öğrencileri daha yüksek problem çözme becerisine sahipken, üniversite ve ortaokul mezunu velilerin öğrencilerinin daha düşük problem çözme becerisi ortalamalarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Algılanan sosyal destek açısından incelendiğinde ise üniversite mezunu velileri olan öğrencilerin problem karşısında destek aldığı özel biri ya da diğer diye belirttiğimiz destek birimlerinden, diğer eğitim düzeyindeki velilere oranla daha fazla yararlandığı tespit edilmiştir. Bu durum eğitim seviyesi yüksek velilerin sosyal problemler karşısında öğrencilerini destek birimlerine, okuldaki eğitim kadrosuna ya da alandaki diğer profesyonellere yönlendirmesinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Saygılı (2000) tarafından yapılan çalışmada, anne babanın eğitim düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu, anne babanın eğitim düzeyi arttıkça çocukların problem çözme becerilerinin de arttığı bulunmuştur. Terzi (2000) tarafından yapılan çalışmada, babanın eğitim düzeyi ile kişilerarası problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu, babanın eğitim düzeyi arttıkça çocukların kişilerarası problem çözme becerilerinin de arttığı bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan sosyal problem çözme envanterinin ortalamaları göz önüne alındığında örneklemimizde ele aldığımız okullarda ortaokul düzeyi öğrencilerde sosyal problem çözme becerilerinin ortalamanın altında olduğu tespit edilmiştir. Problemler karşısında algıladıkları ya da başvurdukları sosyal destek açısından incelendiğinde de anketimizin büyük çoğunluğunda ilk sırada aile sonra arkadaş en sonda da diğer birimlere başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar okullardaki destek birimlerinin ya da eğitim kadrosu ve diğer görevli profesyonellerin problemle karşılaşan öğrenciler tarafından tercih edilmediği ya da en son sırada tercih edildiğini göstermektedir. Bu durum

mevcut sistemlerin, servislerin ya da kişilerin sorun çözmede yeterli olmadığının açık göstergesidir. Öğrenciler sorunlar karşısında desteği çoğunlukla ailede ya da arkadaşlarında ararken sorunun büyümesi ya da derinleşmesi muhtemeldir çünkü öğrenciler sorunlarını aileyle paylaşırken kızacakları korkusu yaşamaktadır. Sorunlar karşısında arkadaş desteğine başvurma durumunda ise yanlış yönlendirme ya da öğrencinin mevcut durumunu daha da kötüye götürebilecek, zararlı olabilecek yanlış akran gruplarıyla karşılaşma tehlikesi mevcuttur. Okul sosyal hizmeti biriminin devreye girmesi gereken nokta tam da burasıdır.

Çocukların refahını sağlamak ve desteklemek için çocuklara ulaşmada önemli etkisi olan okul sosyal hizmet uygulamalarına okulların bir an önce başlaması gerekmektedir. İlk olarak rehberlik servislerinden farklarını ortaya koyacak bilgilendirme toplantıları yapılabilir. Daha sonra sosyal hizmetin ne olduğuna dair bilgilendirmenin öğrenciden veliye, eğitim kadrosundan yöneticilere kadar her aşamada yapılması gerekir çünkü sosyal hizmetin sadece sosyal ve ekonomik yardım yapıyor olması gibi bir yanılgı toplumun her kademesinde hâkim. Ekolojik bakış açısına dayalı okul sosyal hizmetlerine başlamadan önce yerel ihtiyaçların nitelik ve nicelik açısından doğru analiz edilmesi ve ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verecek modellerin geliştirilmesi sunulan hizmetlerin kalitesini artıracaktır. Buna dayanarak okullarda; sorunlar nelerdir, bu sorunlara ne sıklıkta rastlanıyor, sorunlara ne ölçüde müdahale edilip edilmiyor, sorunların çözümünde hangi yöntemler kullanılıyor, öğretmenlerin sorunlara bakış açısı, veli görüşleri, veli değerlendirmeleri mevcut psikolojik durum, sosyal destek ve sosyal adaleti sağlayan sosyal hizmetler bir bütün olarak ele alınmalı ve çocukların sorunlarının çözümü açısından değerlendirilmelidir. Ayrıca öğrencilerin okuldaki sorunlara ilişkin algı, görüş ve önerilerinin ortaya çıkarılması oldukça önemlidir. Türkiye'de çocuk ve gençlerin şiddet, zorbalık, istismar ve madde bağımlılığı gibi birçok sorunla karşı karşıya olduğu biliniyor. Özellikle ülkemizde sunulan hizmetler öğrencilerin risk faktörleriyle karşılaşmasını engelleyememekte ve sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de çocuk ve aileye yönelik araştırmalar yakından takip edilmeli, çocukların ve ailelerin gelişimini destekleyecek programlar bu doğrultuda planlanmalı ve uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Alptekin, K. ve diğerleri, 2019, *Okul sosyal hizmeti uygulaması,* Nobel Akademik Yayıncılık.

Babahanoğlu, R. & Başer, D., 2017, Türkiye'de okul sosyal hizmetinin önemi ve gerekliliği: Konya Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10(51), ss. 650-655.

Baykara Acar, Y. and Gökçearslan, Çifci, E. (2011). Çocuk Suçluluğunda Aileyle İlgili Risk Faktörleri ve Ailenin Güçlenmesinin Önemi. Y. Özkan (Der.), Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı. Ankara: Maya Akademi, 51-69. (In Turkish)

Cebeci, F (2023). Türkiye İçin Okul Sosyal Hizmeti İhtiyacının Değerlendirilmesi. [Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.

Cenikli, B. (2019). Okul Sosyal Hizmeti Kapsamında Sosyal Desteğin Akademik Motivasyona Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattim Zaim Üniversitesi. https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/1565

Çam, S. ve Tümkaya, S. (2006). "Kişilerarası problem çözme envanterinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması". Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 6, (2), 37-42.

Çay, M. (2018). Okul Sosyal Hizmeti Gelişimi Ve Türkiye, http://idealsosyalhizmet.com, Erişim Tarihi: 12.05.2023.

Çınkır, Ş., ve Karaman-Kepenekci, Y. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 9(34), 236–253.

Duman, N., 2000, *Ankara liselerinde çeteye katılma potansiyeli olan öğrenci grupları ve okul sosyal hizmeti,* [Doktora tezi], Hacette Üniversitesi.

Duman N. (2014). Okul Sosyal Hizmetinin Tanımı, Kapsamı ve Çocuk Koruma Sistemi. G. Polat, (Ed.) Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı içinde (s. 29-37). Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

Düzakın, S. (2004). Lise Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Donnely, M., 1987, "At-risk students", *Service Learning, General,* Issue 305.

Dora, S. (2003). Sosyal Problem Çözme Envanterinin (Revize Edilmiş Formu) Türkçe'ye uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.

D'Zurilla T.J., Maydeu O.A., & Kant G.L. (1998). "Age and gender differences in social problem solving ability." Personality and Individual Differences, 25 (2), 241-252.

D'Zurilla, T. J. Nezu, A. M. & Maydeu-Olivares, A. (2002). Manual for the social problem solving Inventory - revised (SPSI–R). North Tonawanda, NY: Multi-Health Systems.

Elbir, N. (2000). Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Destek Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Erdener, M. A., Sezer, F. & Tezci, E., 2017, Liselerde sık karşılaşılan öğrenci problemleri, Turkish Studies, 12(14), pp. 151-166, http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11517

Franklin, C., Gerlach, B. & Chanmugam, A., 2008, *School social work*, Comprehensive handbook of social work and social welfare: The profession of social work, In: Sowers, K. M., Dulmus, C. N. (Eds.), John Wiley & Sons, Inc, New Jersey, pp. 205-225.

Gökçearslan Çifci, E. ve Polat Uluocak, G. (2011).(In Turkish) Alkol ve Madde Bağımlısı Ergenler ve Aileleri: Güçlendirme Yaklaşımı Temelinde Sosyal Hizmet Müdahalesi. Y. Özkan (Der.), Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı, Ankara: Maya, 89-106. (In Turkish)

Hatay-Polat, R. (2008). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin bazı sosyodemografik özellikleri ve düşünme ihtiyacına göre problem çözme becerilerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Çukurova Üniversitesi.

Huxtable, M., 2013. *A global picture of school social work in 2013,* [Çevrimiçi], https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED604915.pdf, [Erişildi: 5 Şubat 2024].

Huxtable, M., 2022, A global picture of school social work 2021, *International Journal of School Social Work,* 7(1), pp. 1-25.

International Network for School Social Work, 2016, *2016 International survey of school social work,* http://internationalnetwork-schoolsocialwork.htmlplanet.com/

Jarolmen, J., 2017, *Okul sosyal hizmeti: Doğrudan uygulama kılavuzu* (Y. Özkan, Çev. Ed.), Nika Yayınevi, Ankara, ISBN: 978-605-938-6-22-7, (Orjinal eserin yayın tarihi 2014).

Jerath, J. M., Hasija, S., & Malhotra, D. (1993). "A study of state anxiety score in aproblem solving situation". Studia Psychological, 35(2), 143-150.

Kahriman, İ. (2002). Adolesanlarda aile ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek ile benlik saygısı arasındaki ilişki (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi.

Kasap, Z. (1997). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin sosyo- ekonomik düzeye göre problem çözme başarısı ile problem çözme tutumu arasındaki ilişki. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (22), 177-184

Maydeu-Olivares, A., Rodríguez-Fornells, A., Gómez-Benito, J., & D'Zurilla, T.J. (2000). "Psychometric Properties of the Spanish Adaptation of the Social Problem-Solving Inventory-Revised (SPSI-R)". Personality and Individual Differences, (29), 699-708.

McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, E. H. & McWhirter, A. C., 2017, *At-risk youth: A comprehensive response for counselors, teachers, psychologists and human service professionals*, 8nd ed., Cengage Learning, Boston.

Melikoglu, M. & Bedel, A. (2021). Ortaokul Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri İle Sosyal Uyum ve Sosyal Duygusal Öğrenme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. A*kdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 15*(36), 38-54. doi: 10.29329/mjer.2020.367.3

National Association of Social Workers, 2012, *NASW standart for school social work services,* [Çevrimiçi] Available at: https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=5qpx4B6Csr0%3d&portalid=0, [Erişildi: 07 Mart 2024].

OJJDP (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention) (2016) FY Assessing the Impact of Juvenile Justice Reforms Program.

Ögel, K., Çorapçıoğlu, A., Sır, A., Tamar, M., Tot, S., Doğan, O., Uğuz, S., Yenilmez, C., Bilici, M., Tamar, D., Liman, O. (2004). Türkiye'de dokuz ilde ilk ve ortaöğretim öğrencilerinde tütün alkol ve madde kullanım yaygınlığı. Türk Psikiyatri Dergisi, 15: 112-118.

Özbesler, C. ve Duyan, V. (2009). Okul Ortamlarında Sosyal Hizmet. Eğitim ve Bilim, 34(154): 17-25. (In Turkish)

Pakaslahti L., Karjalainan A., & Keltikongas I.L. (2002). Relationships between adoslescent prosocial problem solying strategies, prosocial behavior and social acceptance, International Journal of Behavioral Development, 26 (2), 137-144.

Palabıyıkoğlu R., Evrengöl A., & Atakurt Y. (1989). "Nörotik Belirtileri Olan Ergenlerin Kendini Kabul Düzeyi ile Ana-baba tutumlarının İlişkisi". XXV.Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları Türkiye Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yayınları, 306-312. 15- 21 Ekim 1989, Ankara.

Rutkowski, D. (2015), The OECD and the local: PISA-based Test for Schools in the USA. Discourse: Studies in the cultural politics of education. 36 :683-99.

Sağlık, S., 2021, *Ortaöğretimde okul sosyal hizmetinin gerekliliğine dair yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin görüşlerinin incelenmesi: Karma desen araştırması,* Doktora tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Saygılı, H. (2000). Problem Çözme Becerisi ile Sosyal ve Kişisel Uyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.

Sencer, M. (1989). Toplum bilimlerinde yöntem. Beta Basım.

Serin, N.B. ve Derin, R. (2008). İlköğretim öğrencilerinin kişilerarası problem çözme becerisi algıları ve denetim odağı düzeylerini etkileyen faktörler. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5 (1), 1-18.

Sosa, L. V., Bamba, S., Ismayilova, G. & Tan-Wu, M. L., 2017, *School social work in a global context*, School social work: National perspectives on practices in schools, In: Sosa, L. V., Cox, T. & Alvarez, M. (Eds.), Oxford University Press, New York, pp. 221-238.

Şimşek, R. (2020). Nitelikli Okullar İçin Bir Uygulama: Okul Sosyal Hizmeti, *Kadim Akademi SBD*, 4 (1) s. 97-100.

Taylan, S., (1990). Heppner'in problem çözme envanterinin uyarlama, güvenirlik ve geçerlik çalışmaları. Ankara Üniversitesi.

Terzi, S.İ. (2000). İlköğretim Okulu 6.Sınıf Öğrencilerinin Kişilerarası Problem Çözme Beceri Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Uludağlı, N., Uçanok, Z. (2005). Akran zorbalığı gruplarında yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/ kurban davranış türleri. Türk Psikoloji Dergisi, 56: 77-92.

Yeşilkayalı, E. (2016). Okul Sosyal Hizmetinde Yaklaşım ve Model Örnekleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 135-152. DOI: 10.5578/jss.10228

Yeşilkayalı, E. Meydan, S. (2017). Bir Ortaokul Özelinde Okul Sosyal Hizmeti İhtiyacının Belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(53), 206-221.

Zimet GD, Dahlem NW, Zimet SG ve ark. (1988) The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. J Pers Assess, 52:30-41.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Planlı Davranış Teorisi Kapsamında Geleneksel Türk Yemeklerinin Tüketimine Yönelik Turist Davranışının Değerlendirilmesinde Güvenin Düzenleyici Rolü

The Moderating Role of Trust in the Evaluation of Tourist Behavior Towards the Consumption of Traditional Turkish Food within the Scope of the Theory of Planned Behavior

Muhammed TAŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
muhammed.tas@erzincan.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-5789-2826

Öz: Bu araştırmanın amacı, geleneksel Türk yemeklerinin turistler tarafından tercih edilme davranışlarını incelemektir. Ayrıca geleneksel Türk yemekleri üreticilerine duyulan güvenin tercih etme davranışları üzerindeki düzenleyici rolünü incelemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışma, insan davranışının altında yatan tutum, davranış ve deneyim arasındaki karmaşık etkileşimi inceleyen Planlı Davranış Teorisi (PDT) çerçevesinde ele alınmaktadır. Geleneksel Türk yemeklerini tercih eden turistlere ulaşmak amacıyla kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve 470 örnekleme ulaşılmıştır. Verilerin analizi için SPSS ve AMOS paket programlarından faydalanılmıştır. Elde edilen bulgura göre tutum, subjektif norm ve algılanan davranışsal kontrolün davranış niyeti üzerinde ve davranışsal niyetin gerçek davranış üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca davranışsal niyetin gerçek davranış üzerindeki etkisinde güvenin düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda geleneksel Türk yemekleri sunan restoranların tercih edilme davranışlarının artmasına yönelik yapılacak tutundurma çalışmalarında güveni esas alan faaliyetlerin yapılmasının önemi ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Planlı Davranış Teorisi, Geleneksel Yemek, Gastronomi, Güven, Satın Alma Niyeti.

Abstract: The purpose of this research is to examine tourists' preference behavior for traditional Turkish dishes. It also aimed to examine the moderating role of trust in traditional Turkish food producers on preference behavior. In this context, this study is discussed within the framework of the Theory of Planned Behavior (TPB), which examines the complex interaction between attitudes, behavior, and experience underlying human behavior. To reach tourists who prefer traditional Turkish dishes, the convenience sampling method was preferred, and 470 samples were reached. SPSS and AMOS package programs were used to analyze the data. The obtained bulgur showed that attitude, subjective norm, and perceived behavioral control have an effect on behavioral intention, and behavioral intention has an effect on actual behavior. In addition, it has been determined that trust has a moderating role in the effect of behavioral intention on actual behavior. In this context, the importance of carrying out activities based on trust in the promotional activities to increase the preference behavior of restaurants serving traditional Turkish dishes has emerged.

Keywords: Theory of Planned Behavior, Traditional Food, Gastronomy, Trust, Purchase İntention.

Geliş Tarihi:19.07.2024 *Kabul Tarihi: 06.02.2025* *Yayın Tarihi: 30.04.2025*
Atıf: Taş, M. (2025). Planlı davranış teorisi kapsamında geleneksel Türk yemeklerinin tüketimine yönelik turist davranışının değerlendirilmesinde güvenin düzenleyici rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 569-582. Doi: 10.33437/ksusbd.1519066

GİRİŞ

Yiyecek ve içecek hizmeti veren işletmeler, turizm endüstrisi en önemli saç ayaklarından birisini oluşturmaktadır (Altunışık, 2009). Yiyecek içecek işletmeleri içerisinden geleneksel ürünler üreten işletmeler temel bir ihtiyaç olan yeme içmeyi karşılamaktadır. Ayrıca, farklı halkların kültürünü, mirasını, geleneklerini ve topluluk duygusunu yansıtmaktadır. Farklı kültürler arasında anlayışı teşvik etmekte, insanları ve gelenekleri birbirine yakınlaştırmakta aynı zamanda kültürel mirasın önemli bir koruyucusu olarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır (Di Giovine ve Brulotte, 2016; Bortolotto ve Ubertazzi, 2018; Savsa, 2023; Lee, 2023; UNWTO, 2024). Geleneksel yemeklerin üretildiği işletmeler, bulunduğu destinasyonların cazibesini de arttırmakta ve destinasyonların tercihinde etkili olmaktadır (Toksöz ve Aras, 2016; Aydoğdu ve Duman, 2017; Polat, 2020). Bundan dolayı, geleneksel yemek üreten işletmelerin içerisinde bulunduğu turistik faaliyetler hem ev sahibi ülkelere hem de turistlere fayda sağlayan önemli bir alternatif turizm türü hâline gelmiştir.

Geleneksel yemek, yıl boyunca yerel malzemeler kullanılarak üretilebilen ve bölgesel farklılıkları yansıtan bir unsurdur. Bu nedenle, destinasyon yöneticileri için bölgesel kimliği geliştirmek ve yerel kültürel gelenekleri sürdürmek için önemli bir araçtır. Geleneksel yemek, turist için işlevsel bir anlamı ifade ettiği gibi deneyimsel, duyusal, sembolik ve törensel bir anlamı da ifade etmektedir (Mitchell ve Hall, 2003; Kivela & Crotts, 2006; Smith ve Xiao, 2008; Hsu vd., 2018). Dolayısıyla turistler açısından geleneksel yemek, yeni deneyimler sunarak yerel kültüre ve geleneklere daha derinlemesine dâhil olma imkânı vermektedir. Aynı zamanda geleneksel yemekler, turizm destinasyonlarının yaşam döngüsünü uzatma (Sánchez-Cañizares ve López-Guzmán, 2012) ve daha fazla turist çekme potansiyeline sahiptir.

Son yıllarda, turizm endüstrisinde gastronomi turizmi deneyimleri ve yemekle ilgili seyahat eden turist sayısında artış yaşanmaktadır. Ayrıca, Destinasyon Pazarlama Organizasyonları (DMO), bir destinasyonun pazarlanmasında yerel mutfağı ayırt edici bir özellik olarak giderek daha fazla kullanmaktadır (Zağralı ve Akbaba, 2015; Sio vd., 2021). Singh vd. (2024)'e göre motivasyonların ve karar verme süreçlerinin karmaşık bir etkileşimi olan turist davranışının, karmaşık bir şekilde yiyecek seçimlerine bağlıdır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)'nun gastronomi turizmi için yaptığı bir anket çalışması sonucuna göre, turistlerin %88,2'si gastronominin destinasyonlarının marka ve imajını tanımlamada stratejik bir unsur olduğunu düşünmektedir (UNWTO, 2012). Bu nedenle destinasyon yöneticileri, geleneksel mutfaklarını teşvik ederek ve otantik gastronomi deneyimleri sunarak bu pazardan faydalanmalıdır.

Turizm endüstrisinde turistlerin davranışlarını ve tercihlerini anlamak, sürdürülebilir bir anlayış geliştirmek ve turist memnuniyetini artırmak için araştırma yapmak oldukça önemlidir. Bu bağlamda, planlı davranış teorisi (PDT), turistlerin davranışlarını açıklamada ve tahmin etmede kullanılabilecek faydalı bir çerçevedir. Bu teori, tutumların, algılanan subjektif normların, algılanan davranışsal kontrolün, davranışsal niyeti ve davranışsal niyetin de gerçek davranışı nasıl etkilediğini analiz etmektedir (Singh vd., 2024). Dünyaca ünlü geleneksel Türk mutfağı, zengin ve lezzetli yemekleriyle turistler arasında oldukça popülerdir ve Türk kültürünün ve geleneklerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu araştırma, turistlerin geleneksel Türk yemeklerini tüketme davranışlarını PDT kapsamında analiz ederek bu alandaki bilgi boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca geleneksel Türk yemekleri üreten işletmelere duyulan güvenin davranışsal niyetin gerçek davranışa olan etkisindeki düzenleyici rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, turistlerin geleneksel Türk yemeklerini tüketme davranışlarını ve bu davranışta güvenin rolünü daha iyi anlamamızı sağlayacak ve elde edilen bilgiler, Türk turizm endüstrisinde daha etkili pazarlama ve promosyon stratejileri geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Gastronomi, dünyanın her yerindeki turistler arasında bir numaralı itici güçtür. Herkes seyahat ederken yer ve içer, ancak herkes müzeleri veya kumarhaneleri ziyaret etmez, alışverişe gitmez veya açık havada dinlenmeye katılmaz (World Food Travel Association, 2024). Geleneksel yemeğin turizm deneyimindeki etkili rolü, 1990'lardan bu yana hükümetlerin, araştırmacıların ve turizm endüstrisindeki tüm paydaşların odak noktası olmuştur (Du Rand ve Heath, 2006). Turizm, bir destinasyonu ziyaret etme nedeni ne olursa olsun, turistlerin fizyolojik olarak gıdaya ihtiyaç duyduğu önemli bir endüstridir. Yiyecek, turizmin önemli bir kaynağıdır ve ziyaretin temel nedeni bile

olabilmektedir (Kalenjuk vd., 2012). Dolayısıyla destinasyonların tercih edilme nedeni olarak geleneksel mutfak kültürünü ürüne dönüştürebilmeleri önemlidir. Yerel ve bölgesel yiyecekler, bir destinasyonda sürdürülebilir rekabetçiliğe de katkıda bulunma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir (Du Rand ve Heath 2006).

Her milletin medeniyet seviyesini yansıtan özelliklerden biri de mutfak kültürüdür (Işın ve Ünlüönen, 2020). Tarihsel süreç içerisinde geniş coğrafyalarda hüküm sürmüş ve çeşitli kültürlerle etkileşim içerisinde bulunmuş olan Türk milleti, binlerce yıllık birikimi, geçmişi, çeşitli ürünleri ve lezzetli tatlarıyla evrensel beğenisi olan bir mutfak kültürünü sahip olmuştur. Böylelikle geleneksel Türk mutfağı hem Dünyanın en zengin üç mutfağından birisi hem de Dünyanın en besleyici mutfağı olma özelliğine sahiptir (Solmaz ve Altıner, 2018).

Gerekçeli eylem teorisinin (GET) bir türevi olan PDT, Ajzen (1985) tarafından geliştirilmiştir. PDT bir kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirmek için genel davranışındaki sınırlamaları, sınırlı kaynaklara ve fırsatlara sahip olma inançlarını ele almak için gerekçeli eylem teorisinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Ajzen, 1991). Farklı disiplin alanına giren insan davranışlarını tahmin etmeyi ve açıklamayı amaçlayan PDT, sosyo-psikolojik tabanlı bir teoridir (Cohen ve Hanno, 1993; Küçük, 2011).

PDT kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların sistematik değerlendirmesini yapan Şaşmaz ve Tengilimoğlu (2024) PDT'nin birçok farklı alanda kullanılabildiğini sonucuna ulaşmıştır. Özellikle pazarlama alanındaki inançları, tutumları, sosyal etkiyi, satın alma niyetini, tüketici davranışlarını ve aralarındaki ilişkinin açıklanması için sıklıkla tercih edilmiştir (Setyawan vd., 2018). PDT'ye göre davranışsal niyetler; davranışa yönelik tutum, davranışa ilişkin subjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol olmak üzere üç faktör tarafından belirlenmektedir. Teorinin mevcut formülasyonunda, olumlu bir tutum ve destekleyici bir subjektif norm, davranışta bulunma motivasyonunu sağlar ancak bunu yapmaya yönelik somut bir niyet, yalnızca davranış üzerinde algılanan kontrolün yeterince güçlü olması durumunda oluşmaktadır (Ajzen, 2020).

Tutum ve Davranışsal Niyet Arasındaki İlişki

PDT, bir davranışa yönelik tutumun oluşumunu tanımlamak için bir beklenti-değer formülasyonuna dayanır. Spesifik olarak, davranışa yönelik tutumun, davranışsal inançlar olarak adlandırılan, davranışın olası sonuçlarına ilişkin kolayca erişilebilen inançların bir fonksiyonu olduğu varsayılmaktadır (Ajzen, 2020; Ma vd., 2023). Tutum, bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirmesine yönelik inançlarıdır. Bu nedenle birey; davranışın olumlu sonuçlar doğuracağı inancı güçlü olduğu zaman davranışa yönelik olumlu, davranışın olumsuz sonuçlar doğuracağı inancı güçlü olduğu zaman ise olumsuz bir tutuma sahip olmaktadır (Montaño ve Kasprzyk, 2008). Bir bireyin davranışına yönelik olumlu tutumun derecesi ne kadar yüksekse, söz konusu davranışı gerçekleştirme olasılığı da o kadar büyüktür (Verma ve Chandra, 2018; Ünlüönen ve Işın, 2018; Işın ve Ünlüönen, 2020; Lee vd., 2023; Singh vd., 2024). Bu ifadeler doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H_1: Tutumun, davranışsal niyet üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Subjektif Norm ve Davranışsal Niyet Arasındaki İlişki

Subjektif normlar, bireylerin davranışsal niyetleri üzerinde etkisi olan, önemli kişilerden (aile, arkadaş, sosyal çevre vb.) gelen etki ve baskı algısına vurgu yapmaktadır (Ajzen, 1991). PDT'deki subjektif norm, bireylere ne yapılması veya ne yapılmaması gerektiği söylemektedir. Bireyin bir davranışı gerçekleştirebilmesi, bu davranışa ilişkin niyetine bağlıdır ve bu niyetin belirlenmesinde davranışa yönelik tutumu ile subjektif normlar etkilidir (Davis vd., 1989). Bireyler sosyal normlara tepki olarak hareket ederler çünkü önem verdiği kişilerden onay almak ve onların suçlamalarından kaçınmak isterler. Bu durum davranışsal niyet üzerinde etkili olmaktadır (Cialdini vd., 1991; Comber ve Thieme, 2013; Ünlüönen ve Işın, 2018; Şahin ve Solunoğlu, 2019; Işın ve Ünlüönen, 2020; Lee vd., 2023; Singh vd., 2024). Bu ifadeler doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H_2: Subjektif normun, davranışsal niyet üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Algılanan Davranışsal Kontrol ve Davranışsal Niyet Arasındaki İlişki

GET'e ilave edilen ve PDT'nin ortaya çıkmasını sağlayan boyut algılanan davranışsal kontrol (ADK)'dür. ADK'nin kişinin kontrolü altında olmayan davranışları daha iyi tahmin etme olanağı tanıdığı kabul edilmektedir (Akıncı ve Kıymalıoğlu, 2014). Algılanan davranışsal kontrol, bireyin belirli bir aktiviteye katılma yeteneği ve kabiliyetine ilişkin algısını gösterir (Ajzen ve Fishbein, 2000; Wu vd., 2017; Kim ve Hwang, 2020).

Yerel yemek tüketiminin destinasyona çeşitli katkıları olması, onu farklı bireyler tarafından değer verilen bir davranış hâline getirmektedir. Yerel gıda tüketiminin bu şekilde takdir edilmesi bireylerin yerel gıda tüketme niyetlerini potansiyel olarak artırabilir (Singh vd., 2024). Algılanan davranışsal kontrolün yemek yeme davranışsal niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğuna dair birçok çalışma ortaya koyulmuştur (Ünlüönen ve Işın, 2018; Şahin ve Solunoğlu, 2019; Işın ve Ünlüönen, 2020; Rahmat vd., 2021; Lee vd., 2023; Singh vd., 2024). Bu ifadeler doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H_3: Algılanan davranışsal kontrolün, davranışsal niyet üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Davranışsal Niyet ve Gerçek Davranış Arasındaki İlişki

Davranışsal niyet, kişinin hedef davranışı gerçekleştirmek için çaba harcama konusundaki bilinçli planı, kararı veya kendi kendine eğitimi anlamındaki motivasyonunu temsil eder (Conner, 2020). Tüketicinin davranışa yönelik genel tutumu aynı zamanda davranışa yönelik nesnel inançlara ve öznel duygularına bağlıdır (Ajzen, 1991). Bir kişinin gerçek kontrolünü değerlendirmenin önemli bir ön koşulu, istenen davranışın gerçekleştirilmesi için gerekli olan çeşitli iç ve dış faktörlerin yanı sıra bu davranışın gerçekleştirilmesini engelleyebilecek faktörlerin de kapsamlı bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu anlayış, davranış için gerekli olan beceri, bilgi, fiziksel dayanıklılık, zekâ ve diğer yeteneklerin yanı sıra davranışı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulabilecek veya performansını engelleyebilecek yasal, mali, maddi ve sosyal kaynakları da kapsamalıdır. Ayrıca, kişinin gerekli kaynaklara ne ölçüde sahip olduğunu veya bunları ne ölçüde elde edebileceğini ve potansiyel engellerin üstesinden gelebileceğini değerlendirmek için bir yöntem de içermelidir (Ajzen, 2020; Conner, 2020). Niyetler gelecekteki davranışı yansıtırken, gerçek davranış ise geçmişte ne olduğunu yansıtır. Geçmiş davranış en iyi ihtimalle gelecekteki gerçekleşecek davranış için bir göstergedir (George, 2004). Davranışsal niyetin gerçek davranış üzerinde etkisi olduğu birçok çalışmayla ortaya koyulmaktadır (Michaelidou ve Hassan, 2014; Sultan vd., 2020; Aitken vd., 2020; Singh vd., 2024). Bu ifadeler doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H_4: Davranışsal niyetin, gerçek davranış üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

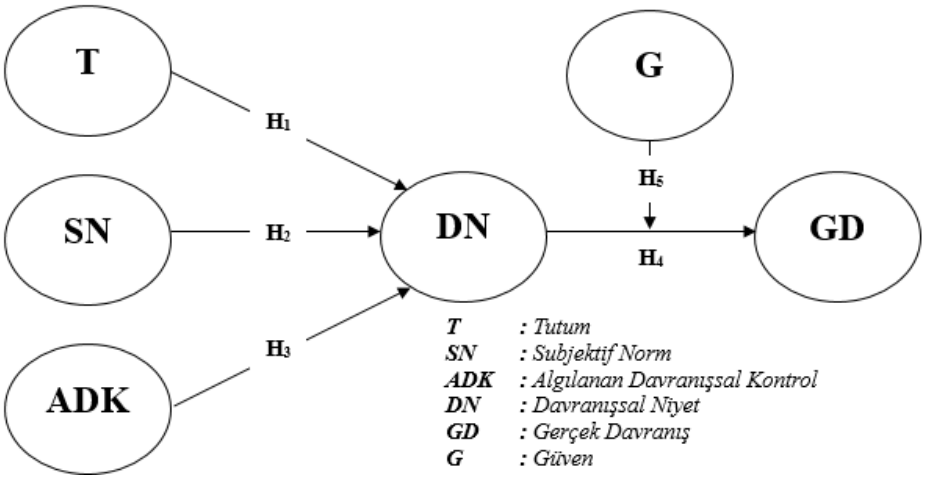
Güven

Bu araştırmada, tüketicilerin geleneksel Türk yemeklerini satın alma niyetlerini açıklamada güvenin belirleyici rolünü de doğrulanmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) (2024)'na göre güven kelimesi "korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat" anlamlarını içerir. Pazarlamada güven, tüketicinin kendisine sunulan dokunulabilir ve dokunulamayan unsurların güvenilir, samimi ve yardımsever olduğuna ilişkin, duygusal ve bilişsel olarak geliştirdiği inanç" olarak tanımlanabilir (Gürbüz, 2018). Güven, "bir kişinin, güvenen kişi için önemli olan belirli bir eylemi gerçekleştireceği beklentisine dayanarak, diğer tarafın eylemlerine karşı savunmasız olmaya istekli olması" anlamına gelir (Mayer vd., 1995). Güven, başarılı ilişkileri teşvik etmek, belirsizliği ve riski azaltmak ve satın alma isteğini artırmak için önemlidir (Wang vd., 2015). Güven, tüketicinin gerçek davranışı üzerinde etkisi olan önemli bir göstergedir (Mukherjee ve Nath, 2007). Güvenin, gıda ürünleri satın alma sırasında karar alma sürecinde önemli bir rol oynadığı birçok çalışma ile tespit edilmiştir (Campbell ve Fairhurst, 2016; Nuttavuthisit ve Thøgersen, 2017; Yu vd., 2021; De Devitiis vd., 2021). Bu ifadeler doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H_5: Güvenin, davranışsal niyet ve gerçek davranış arasındaki ilişkide düzenleyici rolü vardır.

Şöyle ki güvenin artması davranışsal niyet ve gerçek davranış arasındaki ilişkiyi olumlu yönde, azalması ise olumsuz yönde etkiler.

Araştırmanın Modeli

YÖNTEM

Bu çalışmada, PDT kapsamında turistlerin geleneksel Türk yemeklerini tüketme davranışlarını incelemeyi ve bu davranışta güvenin düzenleyici rolünün araştırılması amaçlanmaktadır. PDT çerçevesinde tüketim davranışlarını inceleyen birçok çalışmaya literatürde rastlanmaktadır. Fakat güvenin düzenleyici rolünü geleneksel yemek tüketim davranışı üzerindeki etkisini inceleyen çalışma oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağına ve geleneksel yemek üreticilerine fayda sağlayacağına inanılmaktadır. Çalışma evrenini geleneksel yemekleri tercih eden turistler oluşturmaktadır. Evren sayısı 10.000'den fazla olması sınırsız evren olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Sınırsız evrende örneklem büyüklüğünün hesaplanması için kullanılan (n=s2.Zα2/H2) formülden yararlanılarak %95 güven aralığında en az 383 örnekleme ulaşılması (Ural ve Kılıç, 2005) hedeflenmiştir. Evrenin, geleneksel yemekleri tercih eden turistler olarak belirlenmesinde; en az bir defa geleneksel yemek üreten işletmeleri tercih eden turistlerin konu hakkında daha fazla bilgi sahibi olacağı varsayımı etkili olmuştur. Araştırmanın amacı doğrultusunda en az bir defa geleneksel yemek sunan işletmelerde yemek yeme fırsatı bulan yerli turistler örnekleme dâhil edilmiştir. En az bir defa geleneksel yemek sunan işletmeleri tercih etmeyenleri kapsam dışında tutmak için katılımcılara öncelikle "Geleneksel yemek sunan bir işletmede daha önce yemek yediniz mi? sorusu sorulmuş ve evet cevabı verenler ankete devam edebilmiştir. Ancak bu hayır cevabını veren diğer katılımcılar ankete devam edemeyerek örneklem dışında tutulmuştur.

Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 25 Mayıs-15 Temmuz 2024 tarihleri arasında 680 katılımcıya çevrim içi anket uygulanmıştır. Daha fazla örnekleme ulaşılması, zamandan ve maliyetten tasarruf edilebilmesi için çevrim içi anket uygulaması tercih edilmiştir. Verilerin toplanmasında Google Form aracılığıyla oluşturulan çevrimiçi anket kullanılarak sosyal medya mecraları (Instagram'da geleneksel yemek içeriği üreten sayfaları takip eden bireyler, Facebook geleneksel yemek grupları, Telegram grupları, WhatsApp) ile örneklem kitleye ulaşılmış ve araştırma kapsamına uygun olan 470 örneklem ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Veri toplanmasında anket tekniğine başvurulmuştur. Anket formu oluşturulurken PDT boyutları için Singh vd. (2024) ve güven boyutu için ise Shafieizadeh ve Tao (2020) çalışmalarında kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Anketin geliştirilmesinde 50 anket ile pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucuna göre anket formunda düzeltmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tek soru ile ankete devam edebilme imkânı sunmaktadır. İkinci bölümde PDT boyutlarından tutumu belirlemeye yönelik 3 ifade, subjektif norm için 4 ifade, algılanan davranışsal kontrol için 4 ifade, davranışsal niyet, gerçek davranış ve güveni belirlemeye yönelik 3'er ifade ile toplamda 20 ifade bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise, demografik özelliklere yönelik 5 soru

sorulmuştur. İfadeler, 1=Kesinlikle katılmıyorum ile 5=Kesinlikle katılıyorum şeklinde 5' li Likert tipi ölçek ile derecelendirilmiştir. Veri toplama aşamasına geçilmeden önce Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan gerekli onay alınmıştır (Kurul Adı: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu, Toplantı Protokol No:05/04, Toplantı Tarihi: 23/05/2024).

Önerilen araştırma modelinin test edilmesi amacıyla AMOS ve SPSS paket programlarından faydalanılmıştır. AMOS paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi, birleşim ve ayrışım geçerliliği analizleri yapılmıştır. SPSS paket programı ile de demografik verilere ilişkin betimleyici istatistikler ve Cronbach Alpha güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bunun yanında, tutum, subjektif norm ve algılanan davranışsal kontrolün davranışsal niyet üzerindeki etkisini ölçmek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca Hayes (2018) tarafından geliştirilen ve SPSS eklentisi olan PROCESS makro ile Model 1 kullanılarak davranışsal niyetin gerçek davranış üzerindeki etkisinde güvenin düzenleyici rolü incelenmiştir.

BULGULAR

Demografik bulgular

Tablo 1'de katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin frekans analizleri gösterilmektedir. Tabloya göre katılımcıların %44,7'si kadın ve %55,3'ü erkektir. Katılımcıların %49,1'i çalışma hayatının içinde yer alırken % 4,5'i çalışmıyor, %34,3'ü öğrenci, %6,8'i ev hanımı ve %5,3'ü ise emeklidir. Eğitim seviyeleri incelendiğinde %64,3'ü üniversite, %21,5'i lisanüstü, %7,9'u lise, %4,5'i ortaöğretim ve %1,9'u ise ilköğretim mezunudur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%82,8) 18-43 yaş aralığında ve salt çoğunluğu ise (%51,48) geliri giderine denktir.

Tablo 1. *Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler*

Meslek	**N**	**%**	**Gelir**	**N**	**%**
Çalışan	231	49,1	Gelir Giderden Az	100	21,27
Çalışmayan	21	4,5	Gelir Gidere Denk	242	51,48
Öğrenci	161	34,3	Gelir Giderden Fazla	128	27,23
Emekli	25	5,3	**Cinsiyet**	**N**	**%**
Ev Hanımı	32	6,8	Kadın	210	44,7
Eğitim	**N**	**%**	Erkek	260	55,3
İlköğretim	9	1,9	**Yaş**	**N**	**%**
Ortaöğretim	21	4,5	18-30	244	51,9
Lise	37	7,9	31-43	145	30,9
Üniversite	302	64,3	44-55	61	13
Lisansüstü	101	21,5	56 ve Üstü	20	4,3
Toplam	470	100	Toplam	470	100

Ölçüm modeli

Tablo 2'de ölçeğe ilişkin doğrulayıcı faktör analizi ve uyum iyiliği değerleri gösterilmektedir. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) önceden geliştirilmiş, önceki araştırmalarda kullanılmış veya kuramsal dayanağı bulunan bir ölçeğin ya da modelin doğruluğunu toplanan veri ile teyit etmek için tercih edilmektedir. DFA ilk olarak standardize regresyon ağırlıkları incelenmiş ve 0.5'in altında olan madde SN3 ölçekten çıkarılmıştır. Daha sonra uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Model uyum iyiliği değerli RMSEA (0,06) indeksi kabul edilebilir olduğu ve GFI (0,927), CMIN/df (2,674), CFI (0,972), TLI (0,964) ve SRMR (0,049) değerlerinin ise mükemmel uyuma sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2'de ölçüm modeli için daha önce kullanılmış ölçeğin birleşim ve ayrışım geçerliliğine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde birleşim geçerliliğinin bir ölçütü olan CR'nin 0,70'ten, AVE değeri 0,50'den ve CR'nin de AVE'den büyük olması gerekmektedir (Hair vd., 2017). Ancak, AVE değeri 0,40'tan büyük olması da geçerliliğin sağlanması için yeterli görülmektedir (Hair vd., 2011;). Malhotra ve Dash (2011) da AVE'nin sıklıkla çok katı olduğunu ve güvenilirliğin yalnızca CR ile sağlanabileceğini savunuyor. Ayrıca Henseller (2015) varyans temelli yapısal eşitlik modellemesi (SEM) bağlamında ayrım geçerliliği değerlendirmesi için mevcut yaklaşımların (Fornell-Larcker kriteri ve

çapraz yüklemeler) güvenilir olmadığı ve heterotrait-monotrait oranı (HTMT) yönteminin kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Tablo 2'ye göre tüm boyutlar için birleşim geçerliliği sağlanmaktadır.

Ayrışım geçerliliği iki farklı kriter değerlendirilerek incelenmiştir. Öncelikle faktörlerin AVE değerinin kareköklerinin faktörler arası korelasyondan ve AVE değerinin 0,40'tan yüksek olması durumu ile Fornell ve Larcker (1981) kriteri analiz edilmiştir. Daha sonra ayrışım geçerliliğinin değerlendirilmesinde yeni bir metot olan korelasyonların HTMT değerleri hesaplanmıştır (Hair vd., 2017). HTMT analizinde 0,90'ın üzerindeki değerlerin ayırt edici geçerliliğe engel bir uyarı olmadığını göstermektedir (Henseler vd., 2015). Tablo 2'ye göre hem Fornell ve Larcker hem de HTMT kriterleri kabul edilebilir düzeydedir. Dolayısıyla, ölçüm modeli için, güvenirlilik ve yapı geçerliliğini sağlandığı söylenebilir.

Tablo 2. *Ölçüm Modeli Sonuçları ve Doğrulayıcı Faktör Analizi*

Değişken	Madde	Standardize Faktör Yük.	CA	CR	AVE
Tutum (T)	T1: Geleneksel Türk yemeği tüketmek iyi bir fikirdir.	0,897	0,87	0,91	0,77
	T2: Geleneksel Türk yemeği hakkında bilgi sahibi olmayı seviyorum.	0,824			
	T3: Geleneksel Türk yemeği sunan restoranlar uygun davranışı benimserler.	0,916			
Subjektif Norm (SN)	SN1: Davranışlarımı etkileyen insanlar geleneksel Türk yemeği tüketmenin tercih edilebilir olduğunu düşünüyor.	0,601	0,70	0,70	0,44*
	SN2: Bana yakın olan insanlar (ailem, akrabalarım, arkadaşlarım vb.) geleneksel Türk yemeği tüketiminin faydalı olduğunu düşünüyor.	0,702			
	SN3: Genel olarak insanlar geleneksel Türk yemeği tüketimini desteklemektedir.	<0,50 çıkarıldı			
	SN4: Benim için önemli olan insanlar geleneksel Türk yemeği tatmamı istiyorlar.	0,690			
Algılanan Davranışsal Kontrol (ADK)	ADK1: Geleneksel Türk yemeği sunan restoranlara gitmek isterim.	0,856	0,87	0,88	0,65
	ADK2: Geleneksel Türk yemeği sunan restoranlara gitmeye karar verdim.	0,752			
	ADK3: Bir restoranın geleneksel Türk yemeklerini sunup sunmadığını anlamak için gerekli kaynaklara, bilgiye ve becerilere sahip olduğumu düşünüyorum.	0,777			
	ADK4: Restoranlara/yerel satıcılara gittiğimde geleneksel Türk yemeği tüketebiliyorum.	0,842			
Davranışsal Niyet (DN)	DN1: Geleneksel Türk yemeği sunan restoranlara gitmenizi tavsiye ederim.	0,864	0,87	0,88	0,70
	DN2: Gelecekte geleneksel Türk yemeği sunan restoranlara gitme niyetindeyim.	0,893			
	DN3: Geleneksel Türk yemeği sunan restoranlar hakkında olumlu şeyler söyleyeceğim.	0,755			
Gerçek Davranış (GD)	SAD1: Geleneksel Türk yemeklerini tüketmek için restoranlara giderim.	0,773	0,79	0,82	0,62
	SAD2: Geleneksel Türk yemeklerini tüketmek için restoranlarda yeterince zaman harcıyorum.	0,805			
	SAD3: Ziyaret ettiğim geleneksel Türk yemeği sunan restoranların sayısı yüksek.	0,778			
Güven (G)	G1: Geleneksel Türk yemeği restoranlarında yemek yemenin güvenilir olduğuna inanıyorum.	0,862	0,90	0,90	0,75
	G2: Geleneksel Türk yemeği restoranlarının sattığı yiyeceklere güveniyorum.	0,926			
	G3: Geleneksel Türk yemeği restoranlarının yüksek bir dürüstlüğe sahip olduğuna inanıyorum.	0,816			

			Fornell-Larcker						HTMT analysis**					
	MSV	MaxR(H)	**T**	**SN**	**ADK**	**DN**	**GD**	**G**	**T**	**SN**	**ADK**	**DN**	**GD**	**G**
T	0,422	0,920	**0,87**						1					
SN	0,523	0,710	0,60	**0,67**					0,61	1				
ADK	0,459	0,904	0,34	0,60	**0,82**				0,38	0,63	1			
DN	0,523	0,891	0,64	0,72*	0,55	**0,86**			0,68	0,74	0,59	1		
GD	0,507	0,830	0,39	0,62	0,69	0,62	**0,74**		0,43	0,66	0,75	0,68	1	
G	0,507	0,916	0,38	0,66	0,62	0,62	0,71	**0,87**	0,39	0,67	0,62	0,63	0,76	1

Uyum İyiliği Değerleri: ***CMIN/df: 2,674; RMSE: 0,060; CFI: 0,972; GFI: 0,927; TLI:0,964; SRMR: 0,049***

*Ayrışım Geçerliliği: SN için AVE'nin karekökü, DN ile korelasyonundan daha azdır.

** Bu HTMT analizi için herhangi bir uyarı yoktur.

Regresyon Sonuçları

Tablo 3 incelendiğinde varyans büyütme faktörü (VIF) ve Tolerans değeri (Tolerans=1/VIF), yordayıcı değişkenler arasındaki çoklu korelasyonun derecesini göstermektedir. En büyük VIF değeri 10'dan küçük, Tolerans değerinin de 0,2'den büyük olması durumunda sorun teşkil edecek bir çoklu korelasyon yoktur (Can, 2018).

Yerli turistlerin Davranışsal niyetinin (DN) üzerinde etkisinin olduğu düşünülen, tutum (T), subjektif norm (SN) ve algılanan davranışsal kontrol (ADK) gibi değişkenlerin DN'yi ne şekilde yordadığını ortaya koymaya yönelik olarak yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, T, SN ve ADK değişkenlerinin birlikte DN ile anlamlı bir ilişki (R=0,720, R2=0,518) sergilemişlerdir (F(3-466)=166,722, p<0,01). Söz konusu üç değişken birlikte, DN'teki değişimin %52'sini açıklamaktadır. Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin, DN üzerindeki göreli önem sıralaması, T (0,389), SN (0,269) ve ADK'dir (0,252).

Tablo 3. *Regresyon Analizi Tablosu*

Değişken	B	Std. H.	β	t	p	İkili r	Kısmi r	Tolerans	VIF
Sabit	0,735	0,158	-	4,654	0,00	-	-	-	-
T	0,373	0,035	0,389	10,573	0,00	0,600	0,440	0,763	1,311
SN	0,261	0,039	0,269	6,750	0,00	0,577	0,298	0,651	1,537
ADK	0,204	0,030	0,252	6,762	0,00	0,512	0,299	0,748	1,336

R=,0720; R^2=0,518; $F_{(3-466)}$=166,722; P=0,000

Regresyon katsayılarının anlamlılık testi göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerin hepsinin (p<0,01) DN üzerinde anlamlı yordayıcı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenlerle DN arasındaki ilişkilere bakıldığında, T ile (r=0,600), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r=0,440)], SN ile (r=0,577), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r=0,298)], ADK ile (r=0,512), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r=0,299)] düzeyinde korelasyon gözlenmektedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, DN'i yordayan regresyon denklemi şu şekildedir; DN= (0,373 X T) + (0,261 X SN) + (0,204 X ADK). Tablo 3'teki tüm sonuçlar değerlendirildiğinde H1, H2 ve H3 hipotezleri desteklenmektedir.

Düzenleyici Etki Analizi

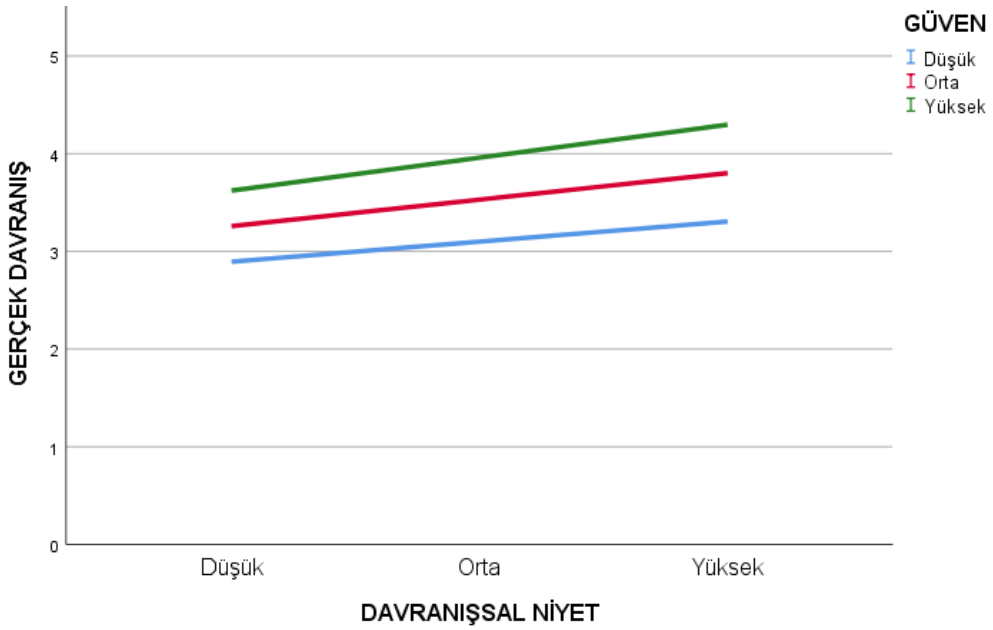
Davranışsal niyetin gerçek davranış üzerindeki etkisinde güvenin düzenleyici rolünü tespit etmek için Bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Bootstrap yönteminin, Baron ve Kenny'nin (1986) geleneksel yönteminden daha güvenilir sonuçlar verdiği öne sürülmektedir (Gürbüz, 2019; Hayes, 2018). Analizler, Hayes (2018) tarafından geliştirilen PROCESS makro kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde Bootstrap 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Bootstrap tekniği ile yapılan aracılık ve düzenleyicilik etki analizlerinde, araştırma hipotezinin desteklenebilmesi için analiz neticesinde elde edilen %95 güven aralığındaki (confidence interval, CI) değerlerinin (0) değerinin kapsamaması gerekmektedir (MacKinnon vd., 2004).

Tablo 4. *Davranışsal Niyetin Gerçek Davranışına Etkisinde Güvenin Düzenleyici Rolü*

Model özeti	**R**	**R^2**	**F**		**P**	
GD	**0,6914**	**0,4780**	**142,2420**		**0,000**	
MODEL	**β**	**S.H.**	**T**	**P**	**EDGA**	**EYGA**
SABİT	3,5298	0,0320	110,2098	0,000	3,4669	3,5928
DN	0,4289	0,0584	7,3381	0,000	0,3138	0,5434
G	0,5144	0,0425	12,1121	0,000	0,4309	0,5978
İnt-1	0,1246	0,0431	2,8913	0,004	0,0399	0,2093
İnt-1(DN*G)		**R2-chng**	**F**		**P**	
İnt-1		0,0094	8,3598		0,0040	
G	**β**	**S.H.**	**T**	**P**	**EDGA**	**EYGA**
Düşük (-0,8359)	0,3244	0,0593	5,4750	0,000	0,2080	0,4409
Orta (0,000)	0,4289	0,0584	7,3381	0,000	0,3138	0,5434
Yüksek (0,8359)	0,5328	0,0769	6,9319	0,000	0,3817	0,6838

Regresyon sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'teki sonuçlara göre regresyon analizine dâhil edilen tüm tahmin değişkenlerinin, gerçek davranış üzerindeki değişimin %48'ini (R2=0,4780) açıkladığı görülmektedir. Gerçek davranışı, hem davranışsal niyet (β=0,4289, p<0,01), hem de güven (β=0,5144, p<0,01) olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilemektedir. Davranışsal niyet ve güven değişkenlerinin, gerçek davranış üzerindeki etkileşimsel (düzenleyici) etkisinin de anlamlı olduğu

saptanmıştır (β=0,1246, p<0,01). Dolayısıyla, Tablo 4'teki sonuçlara göre H4 ve H5 hipotezleri desteklenmiştir.

Şekil 2: Davranışsal Niyetin Gerçek Davranışa Etkisinde Güvenin Düzenleyici Rolü

Yapılan eğim analizi neticesinde düzenleyici değişkenin etkileri grafiksel olarak Şekil 2'de gösterilmiştir. Düzenleyici etkinin ayrıntıları incelendiğinde, güvenin düşük olduğu durumlarda (β=0,3244, p<0,01) davranışsal niyetin gerçek davranış üzerindeki etkisinin azaldığı ve yüksek olduğu durumlarda ise (β=0,5328, p<0,01) arttığı) gözlenmiştir. Sonuç olarak güvenin yüksek olması durumunda, davranışsal niyetin gerçek davranışa etkisi daha fazla olmaktadır. Bu durum davranışsal niyet-gerçek davranış arasındaki ilişkinin güven tarafından düzenlendiği anlamına gelmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

PDT kapsamında yapılan bu çalışma geleneksel Türk yemeklerinin tüketimine yönelik yerli turistlerin davranışlarını belirlemek için tutum, subjektif norm, algılanan davranışsal kontrol, niyet ve gerçek davranışa ek olarak işletmelere duyulan güvenin etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma neticesinde elde edilen bulgulara göre tutumun, subjektif normun ve algılanan davranışsal kontrolün davranışsal niyet üzerinde ve davranışsal niyetinin gerçek davranış üzerinde etkisi olduğunu mevcut çalışmalarla (Ünlüönen ve Işın 2018; Rahmat vd., 2021; Duman, 2024; Baydeniz, 2024; Singh vd., 2024) uyumlu olarak doğrulamıştır. Ayrıca güvenin davranışsal niyet ve gerçek davranış arasındaki ilişkiyi düzenlediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuç Campbell ve Fairhurst (2016) tarafından yapılan çalışmada da bulunmuştur.

Çalışma neticesinde bir yerli turistin tutumu, subjektif normları, algılanan davranışsal kontrolü olumluysa geleneksel Türk yemeği yeme niyetine sahip olma olasılığının daha yüksek olacağı tahmini doğrulanmaktadır. Dolayısıyla PDT modelinin geleneksel yemek tüketim niyetini açıklamada faydalı bir teori olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, davranışsal niyetin gerçek davranışa dönüşmesinde işletmelere duyulan güvenin olumlu olmasının etkisi de bu çalışmanın en önemli sonucudur. Bu çalışma ile yerli turistler arasından geleneksel Türk yemeklerine ilişkin tüketimi teşvik etmek için olumlu tutumları, sosyal normları ve algılanan davranışsal kontrolü şekillendirmenin önemi vurgulamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın destinasyon pazarlamacılarına ve işletmelere pratik çıkarımlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma teorik çıkarım olarak özellikle kültürlerarası bağlamda tüketici davranışlarının anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Çalışma bulguları, olumlu tutumlar ile bireyin davranışı arasındaki güçlü ilişkiyi doğrulayarak geleneksel Türk yemeklerini tatma isteğine yönelik olumlu düşüncelerin, davranışsal niyete üzerinde büyük etki oluşturduğu hipotezini güçlendirir. Toplumun ve kültürel faktörlerin tüketici karar alma sürecindeki etkisinin subjektif normla vurgulanması da özellikle

önemlidir. Çalışma, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması bağlamında geleneksel yemeğin rolünü vurgulamaktadır.

Çalışma sonuçları hem yapılacak akademik çalışmalara hem de sektör temsilcilerine teorik ve yönetsel çıkarımlar önerebilmesinden dolayı faydalı bir kaynak görevi görebilmektedir. Bu çalışma ilk olarak, bireyin ve tüketicinin davranışını inceleyen araştırmacılara yardımcı olabilir ve bireyin kararlarını etkileyen faktörlerle açıklanan akademik literatüre katkı sağlayabilir. PDT kapsamında ön görülen boyutların davranışsal niyet üzerindeki etkisine yönelik kurgulanan hipotezler desteklenmiştir. Bu çalışmada, tüketici davranışlarını tüketim alanında etkileyen değişkenlere belirlenen çerçevesiyle mevcut teorinin geliştirilmesine de katkı sağlayabilir. Ayrıca, davranışsal pazarlama alanında yapılacak çalışmalar için de fikir verebilir. Mevcut teorik modellerden ayrılarak, zamanın ruhuna uygun, yeni değişkenlerle yeni yaklaşımların üretilmesini teşvik edebilir.

Geleneksel yemeklerin turistler üzerindeki etkisini anlamak, destinasyonların ve yiyecek-içecek işletmelerinin turizm pazarlama stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Destinasyonlar, gastronomiye odaklanan pazarlama kampanyaları, gastronomi etkinlikleri ve festivalleri düzenleyebilir ve yerel mutfak kültürünü turistlere tanıtan paket turlar oluşturabilir. Yiyecek içecek işletmeleri de menülerine turistin ilgisini çekebilecek, bulunduğu bölgeye ait olan geleneksel yemekleri menüsüne ekleyebilir. Böylelikle alternatif ürün sunmanın yanında somut olmayan kültürel miras olan mutfağın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasını da sağlamış olacaklardır. Ayrıca çalışmada güvenin yüksek olduğu durumlarda gerçek davranışın (satın alma niyeti) gerçekleşmesi olumlu anlamda arttığından işletmelerin müşterilerinin güvenini kazanacak çalışmaları (olumlu imaj oluşturma, markalaşma, müşteri odaklılık vb.) da yürütmeleri işletme kârlılığı açısından önerilmektedir.

Bu çalışma PDT'yi benimsemektedir ve çalışmanın belli başlı sınırlılıkları vardır. Gelecekteki çalışmalar geleneksel yemek tüketimine yönelik estetik, algılanan fayda, fiyat, merak, eğitim, sağlık bilinci, grup uyumu, lezzet gibi değişkenlerin turist davranışını ve bunların satın alma niyetine olan etkisini anlamak için PDT'ye eklenmelidir. Mevcut çalışma önerilen hipotezleri test etmek amacıyla herhangi bir aracı etki içermemektedir. Bu nedenle gelecekteki çalışmalar memnuniyet, imaj ve marka gibi aracıları kullanabilir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalar güvene ek olarak demografik özellikleri de düzenleyici etki olarak kullanabilir.

KAYNAKÇA

Aitken, R., Watkins, L., Williams, J. ve Kean, A. (2020). The positive role of labelling on consumers' perceived behavioural control and intention to purchase organic food. *Journal of Cleaner Production*, 255, 120334. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120334.

Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: a theory of planned behavior. In: Kuhl, J., Beckmann, J. (eds) *Action control. SSSP springer series in social psychology*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-69746-3_2

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.

Ajzen, I. (2020). The theory of planned behavior: Frequently asked questions. *Human Behavior and Emerging Technologies,* 2(4), 314-324. https://doi.org/10.1002/hbe2.195.

Ajzen, I. ve Fishbein, M. (2000). Attitudes and the attitude-behavior relation: Reasoned and automatic processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 1-33.

Akıncı, S. ve Kıymalıoğlu, A. (2014). Planlı davranış teorisi. Yağcı, M. İ. ve Çabuk, S. (Edt.), *Pazarlama teorileri* içinde. (s. 385-418). İstanbul: MediaCat Kitapları.

Altunışık, R. (2009), Turizm işletmelerinde pazarlamanın temelleri ve iki farklı pencereden pazarlama yönetimi, C. Avcıkurt, Ş. Demirkol, B. Zengin (Edt.), *Turizm işletmelerinin pazarlamasında 7P ve 7C* (pp. 7-49), Sakarya: Değişim Yayınları.

Aydoğdu, A. ve Duman, S. (2017). Destinasyon çekicilik unsuru olarak gastronomi turizmi: Kastamonu örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 6(1), 4-23.

Baydeniz, E. (2024). Fast-food restoranlardaki gıda israfının planlı davranış teorisi kapsamında incelenmesi: Ankara örneği. *Journal of Travel and Tourism Research*, 24(24), 86-105.

Baron, M. Ve Kenny, D. A. (1986), The moderator-mediator variable distinction in sociol psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology,* 5(16), 1173-1182.

Bortolotto, C. ve Ubertazzi, B. (2018). Foodways as intangible cultural heritage. *International Journal of Cultural Property*, 25(4), 409-418. Doi: https://doi.org/10.1017/S0940739119000055.

Campbell, J. M. ve Fairhurst, A. E. (2016). Reducing the intention-to-behaviour gap for locally produced foods purchasing: The role of store, trust, and price. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 44(5), 508-523.

Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi.* 6. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Cialdini, R. B., Kallgren, C. A., & Reno, R. R. (1991). A focus theory of normative conduct: A theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior. *Advances in Experimental Social Psychology,* 24, 201-234. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60330-5

Cohen, J. ve Hanno, D. M. (1993). An analysis of underlying constructs affecting the choice of accounting as a major. *Issues in accounting Education*, 8(2), 219-238.

Comber, R. ve Thieme, A. (2013). Designing beyond habit: Opening space for improved recycling and food waste behaviors through processes of persuasion, social influence and aversive affect. *Personal and Ubiquitous Computing*, 17, 1197-1210. Doi: https://doi.org/10.1007/s00779-012-0587-1.

Conner, M. (2020). Theory of planned behavior. *Handbook of Sport Psychology*, 1-18. https://doi.org/10.1002/9781119568124.ch1.

Davis, F. D., Bagozzi. R. P. ve Warshaw. P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.

De Devitiis, B., Viscecchia, R., Carfora, V., Cavallo, C., Cicia, G., Del Giudice, T. ve Seccia, A. (2021). Parents' trust in food safety and healthiness of children's diets: A TPB model explaining the role of retailers and government. *Economia Agro-Alimentare*, 2, 1-29. DOI: 10.3280/ecag2-2021oa12284

Di Giovine, M. A. ve Brulotte, R. L. (2016). *Introduction food and foodways as cultural heritage. In Edible identities: Food as cultural heritage* (pp. 1-27). Routledge.

Du Rand, G. E. ve Heath, E. (2006). Towards a framework for food tourism as an element of destination marketing*. Current issues in tourism,* 9(3), 206-234.

Duman, H. (2024). *Somut olmayan kültürel miras değeri olarak algılanan yöresel yiyeceklere ilişkin satın alma davranışının benlik imajı uyumu teorisi ve planlı davranış teorisi kapsamında incelenmesi: Edremit Körfezi örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir, Türkiye.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research,* 18(1): 39-50.

George, J. F. (2004). The theory of planned behavior and Internet purchasing. *Internet Research,* 14(3), 198-212.

Gürbüz, E. (2018). Pazarlama karması elemanları ve güven. *Electronic Turkish Studies*, 13(30), 165-178.

Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri,* Seçkin Yayınevi; Ankara.

Hair, Joe F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a Silver Bullet. *The Journal of Marketing Theory and Practice,* 19(2), 139–152. https://doi.org/10.2753/MTP1069- 6679190202.

Hair, J. F., Hult, G. Tomas M., Ringle, C. M. ve Sarstedt M. (2017), *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM),* (Second Edition). SAGE Publications, Printed in the United States of America.

Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2. Baskı). New York: Guilford Press.

Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015), A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115–135.

Hsu, F. C., Robinson, R. N. S. ve Scott, N. (2018). Traditional food consumption behaviour: The case of Taiwan. *Tourism Recreation Research*, 43(4), 456–469. https://doi.org/10.1080/02508281.2018.1475879.

Işın, A. ve Ünlüönen, K. (2020). Yerel yiyecek tüketiminde gıda korkusu ve kültürün moderatör etkisi: yabancı turistler üzerine bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi e-Dergisi*, 15(59), 461-479. https://doi.org/10.19168/jyasar.665465.

Kalenjuk, B., Dercan, B. ve Tesenovic, D. (2012). Gastronomy tourism as a factor of regional development. *Ekonomika, Journal for Economic Theory and Practice and Social Issues*, 58(3), 136-146. 10.22004/ag.econ.289128.

Kim, J. J. ve Hwang, J. (2020). Merging the norm activation model and the theory of planned behavior in the context of drone food delivery services: Does the level of product knowledge really matter? *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 1-11. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.11.002.

Kivela, J., ve Crotts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354–377. doi: 10.1177/1096348006286797.

Küçük, E. (2011). Planlanmış davranış teorisi çerçevesinde mali müşavir SMMM olma niyetinin altında yatan faktörlerin analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14), 145-162.

Lee, C. S., Chen, Y. C., Tsui, P. L. ve Chiang, M. C. (2023). Using the theory of planned behavior to examine the sustainable extension of rural food preparation techniques. *Agriculture,* 13(5), 1012. https://doi.org/10.3390/agriculture13051012.

Lee, K. S. (2023). Cooking up food memories: A taste of intangible cultural heritage. *Journal of Hospitality and Tourism Management,* 54, 1-9. Doi: https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.11.005.

Ma, J., Yin, Z., Hipel, K. W., Li, M., ve He, J. (2023). Exploring factors influencing the application accuracy of the theory of planned behavior in explaining recycling behavior. *Journal of Environmental Planning and Management*, 66(3), 445- 470.

MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M. ve Williams, J. (2004). Confidence limits for indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research,* 39, 99-128.

Malhotra N. K., Dash S. (2011). *Marketing research an applied orientation*. London: Pearson Publishing

Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.

Michaelidou, N. ve Hassan, L. (2014). New advances in attitude and behavioural decision-making models. *Journal of Marketing Management,* 30(5-6), 519-528.

Mitchell, R., ve Hall, C. M. (2003). Consuming tourists: Food tourism consumer behaviour. In C. M. Hall, L. Sharples, R. Mitchell, N. Macionis, ve B. Cambourne (Edt.), *Food tourism around the world: Development, management, and markets* (pp. 60–80). Oxford: Taylor & Francis.

Montaño, D. E. ve Kasprzyk, D. (2008). Theory of reasoned action, theory of planned behavior, and the integrated behavioral model. In K. Glanz, B. K. Rimer, & K. Viswanath (Eds.), *Health behavior and health education: Theory, research, and practice (*4th ed., pp. 67–96). Jossey-Bass.

Mukherjee, A. ve Nath, P. (2007). Role of electronic trust in online retailing: A re-examination of the commitment-trust theory. *European Journal Of Marketing,* 41(9/10), 1173-1202.

Nuttavuthisit, K. ve Thøgersen, J. (2017). The importance of consumer trust for the emergence of a market for green products: The case of organic food. *Journal of business ethics*, 140, 323-337. DOI 10.1007/s10551-015-2690-5.

Polat, M. (2020). Yöresel yemek imajının destinasyon tercihine etkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 183-194. Doi: https://doi.org/10.17295/ataunidcd.712430.

Rahmat, N., Ramlan, M. N., Ghazali, P. N. A. ve Ngali, N. (2021). Intention to eat traditional food among university students. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *11*(13), 127-138.

Sánchez-Cañizares, S. M. ve López-Guzmán, T. (2012). Gastronomy as a tourism resource: Profile of the culinary tourist. *Current Issues in Tourism*, 15(3), 229-245. Doi: https://doi.org/10.1080/13683500.2011.589895.

Savsa, G. S. (2023). Somut olmayan kültürel miras olarak yöresel yemeklerin metaforik incelenmesi: Çanakkale örneği. *Turcology Research,* 76, 32-38. Doi: https://doi.org/10.5152/JTRI.2023.220613.

Setyawan, A., Noermijati, N., Sunaryo, S., ve Aisjah, S. (2018). Green product buying intentions among young consumers: Extending the application of theory of planned behavior. *Problems and Perspectives in Management*, 16 (2), 145-154.

Shafieizadeh, K., ve Tao, C. W. W. (2020). How does a menu's information about local food affect restaurant selection? The roles of corporate social responsibility, transparency, and trust. *Journal of Hospitality and Tourism Management,* 43, 232-240.

Singh, R., Mir, M. A. ve Nazki, A. A. (2024). Evaluation of tourist behavior towards traditional food consumption: validation of extended theory of planned behaviour. *Cogent Social Sciences* 10(1). Doi:10.1080/23311886.2023.2298893.

Sio, K. P., Fraser, B. ve Fredline, L. (2021). A Contemporary systematic literature review of gastronomy tourism and destination image. *Tourism Recreation Research*, 49(2), 312–328. https://doi.org/10.1080/02508281.2021.1997491.

Smith, S. L. J. ve Xiao, H. (2008). Culinary tourism supply chains: A preliminary examination. Journal of Travel Research, 46(3), 289–299. doi: 10.1177/0047287506303981.

Solmaz, Y. ve Altıner, D. D. (2018). Türk mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları üzerine bir değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.

Sultan, P., Tarafder, T., Pearson, D. ve Henryks, J. (2020). Intention-behaviour gap and perceived behavioural control-behaviour gap in theory of planned behaviour: Moderating roles of communication, satisfaction and trust in organic food consumption. *Food Quality and Preference*, 81, 103838. https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2019.103838.

Şahin, E. ve Solunoğlu, A. (2019). Planlı davranış teorisi kapsamında sokak yemeği yeme niyetinin ölçülmesi: Mersin örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 383-397.

Şaşmaz, Z., & Tengilimoğlu, E. (2024). Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Gerçekleştirilen Çalışmaların Sistematik Değerlendirmesi; Dergi Park Örneği. *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, (5), 23-35.

Türk Dil Kurumu (TDK). (2024). Güncel Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/ [Erişim Tarihi: 11.07.2024].

Toksöz, D., ve Aras, S., (2016). Turistlerin seyahat motivasyonlarında yöresel mutfağın rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies 4/Special issue1*, 174-189. Doi: 10.21325/jotags.2016.29.

UNWTO, United Nations World Tourism Organization (2012), Global Report on Food Tourism, UNWTO, Madrid. https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-09/food_tourism_ok.pdf.

UNWTO, United Nations World Tourism Organization (2024, 17 Temmuz). *#YarınınSeyahatleri, Turizm ve Gastronomi. Unwto.* https://www.unwto.org/gastronomy.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ünlüönen, K.& Işın, A. (2018). Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin yerel yiyecekleri tüketme niyeti üzerine planlı davranış teorisi kapsamında bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 6(4), 662-689. DOI:10.21325/jotags.2018.329.

Verma, V. K. ve Chandra, B. (2018). An application of theory of planned behavior to predict young Indian consumers' green hotel visit intention. *Journal of Cleaner Production*, 172, 1152-1162. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.10.047.

Wang, S. W., Ngamsiriudom, W. ve Hsieh, C. H. (2015). Trust disposition, trust antecedents, trust, and behavioral intention. *The Service Industries Journal,* 35(10), 555–572. https://doi.org/10.1080/02642069.2015.1047827.

World Food Travel Association (2024). State of the Industry:Food & Beverage Tourismin 2024. www.WorldFoodTravel.org.

Wu, J. M. L., Tsai, H. ve Lee, J. S. (2017). Unraveling public support for casino gaming: The case of a casino referendum in Penghu. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 34(3), 398-415. https://doi.org/10.1080/10548408.2016.1182457.

Yu, W., Han, X., Ding, L. ve He, M. (2021). Organic food corporate image and customer co-developing behavior: The mediating role of consumer trust and purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102377.

Zağralı, E. ve Akbaba, A. (2015). Turistlerin destinasyon seçiminde yöresel yemeklerin rolü: İzmir Yarımadası'nı ziyaret eden turistlerin görüşleri üzerine bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *10*(40), 6633-6644.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

II. Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayına Türk Basını: İç ve Dış Politikadaki Gelişmelerin Gazetelere Yansımaları

Turkish Press from the Second Constitutional Monarchy to March 31th Event: Reflections of Domestic and Foreign Policy Developments on Newspapers*

Yusuf TAŞ
Öğr. Gör., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Rektörlük
kmyusuftas@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6916-8624

Memet YETİŞGİN
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
memyet@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2665-1210

Öz: II. Meşrutiyetin ilanı ve Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başladı. II. Abdülhamit'in baskı rejiminin ardından oluşan özgürlük havasının en çok hissedildiği alanlardan biri de basın oldu. Osmanlı başkenti İstanbul'da bir elin parmaklarını geçmeyen gazete sayısı, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte yüzleri buldu. Hürriyet havası içerisinde, "Osmanlılık" ülküsü ile memleketin kurtuluşuna yönelik beklentiler artsa da iç ve dış politika ve içtimai hayatta birbiri ardına meydana gelen hadiseler hayal kırıklıkları yarattı. Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vak'asına kadar geçen süreçte Osmanlı kamuoyunu sarsan gelişmelerin dönemin gazetelerine yansımaları ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile diğer Jön Türk gruplarının neşrettiği gazetelerin bu hadiselere getirdiği yorumlar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, ittihat ve terakki, Osmanlı, basın.

Abstract: A new era began in the Ottoman Empire with the proclamation of Constitutional Monarchy II and the re-enactment of the Constitutional Law. The press was one of the areas where the atmosphere of freedom, which emerged after the oppressive regime of Abdülhamit II, was felt the most. While there were only a few newspapers in the Ottoman capital Istanbul, this number reached hundreds with the declaration of the Second Constitutional Monarchy on 23 July 1908. Although expectations for the salvation of the country with the ideology of "Ottomanism" increased in the atmosphere of freedom, the events that occurred one after another in domestic and foreign politics and social life created disappointments. This study examines the reflections of the developments that significantly impacted the Ottoman public opinion on the newspapers of the period, from the declaration of the Constitutional Monarchy until the 31 March Incident. It also analyses the interpretations of these events by the newspapers published by the Committee of Union and Progress and other Young Turk groups.

Keywords: Constitutional Monarchy II, committee of union and progress, Ottoman, press.

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 23.05.2024 *Kabul Tarihi: 25.03.2025* *Yayın Tarihi: 30.04.2025*
Atıf: Taş, Y. & Yetişgin, M. (2025). II. Meşrutiyet'ten 31 Mart olayına Türk basını: iç ve dış politikadaki gelişmelerin gazetelere yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 583-597. Doi: 10.33437/ksusbd.1488790

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde meşruti sisteme geçiş çabaları içerisinde gazeteler mühim yer tutmuştur. Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar tarafından başlatılan fikir gazeteciliği sayesinde anayasal sistemler ve meclisler tartışılarak kamuoyunun gündemine getirilmiş ve belirli bir zemin oluşturulmuştur. Genç Osmanlılar 1865'te gizli bir örgüt kurmuş, ifşa olmaları üzerine birçoğu yurt dışına kaçarak oradan meşruti sistem savunusunu sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin en başarılı valilerinden olan Mithat Paşa'nın (1822-1884) Yeni Türklerin meşruti sistem çabalarına destek vermesi üzerine, Sultan Abdülaziz hal' edilerek veliaht V. Murat tahta çıkartılmıştır. Ancak onun da hükümdar olamayacak kadar akli zafiyet göstermesi üzerine Şehzade Abdülhamit ile anlaşılarak tahta çıkması sağlanmış, 23 Aralık 1876'da Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesiyle birlikte meşruti sistem doğmuş ve Meclis-i Meb'ûsân açılmıştır. Ancak ilk meclis deneyimi uzun sürmemiş, 93 Harbi olarak tarihe geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla meclis kapatılarak anayasa askıya alınmıştır. Türk tarih yazımında II. Abdülhamit ile anımsanan "istibdat devri" böyle başlamış, Tanzimat'ın dirayetli devlet adamları Mustafa Reşit, Mehmet Emin Âli, Fuad ve Mithat Paşalar döneminde Babıâli'de toplanan iktidar gücü, II. Abdülhamit döneminde Saray'a geçmiştir. Bu süreçte, devleti yeniden toparlamak amacıyla eğitime ve ulaştırmaya yatırımlar yapan II. Abdülhamit, eğitim seviyesini artırarak ülke sathına yaymış, demiryolu ağlarını genişletmiş, tarımsal verimliliği artırmaya gayret göstermiştir (Karpat, 2014: 102, 103). Ancak bu gelişmeler, düşünce ve politik alanlarda tam aksi yönde seyrederek, her türlü muhalif akım engellenmeye çalışılmıştır.

II. Abdülhamit'in baskıcı bir rejime yönelmesinde saltanatının hemen başında yaşadığı hadiseler etkili olmuştur. Kendisinden önceki iki padişahın tahttan indirilmesi, Sultan Abdülaziz'in baskı altında bırakılarak intiharı, Osmanlı-Rus Savaşı, "Ali Suavi Vak'ası" ve "Kleanti Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi" gibi teşebbüslerle hal' edilmek istenmesi, padişahta "tahtı kaybetme korkusu" yaratarak evhamlı bir kişilik doğurmuştur. II. Abdülhamit bu vehimlerin neticesinde, her gelişmeden haberdar olmak, her şeye müdahale etmek, kimseye güvenmemek gibi davranışlar sergileyerek tahtını ve tacını korumak istemiştir. Bunda biraz da haklıdır, zira etrafındaki devlet ricalinin önemli bir kısmı yabancı devletlerin desteğine dayanmaktadır. Netice itibariyle, demokratik kişilikten yoksun, geleneksel Osmanlı Hanedanı'nın tartışılmaz gücüne sahip ve ürkek devlet adamlığı yapısı II. Abdülhamit'in baskıcı bir rejim yaratmasına yol açmıştır.

İstibdat rejiminden en çok etkilenen kurum ise basın olmuş ve eleştirel gazetecilik tamamen ortadan kalkmıştır (Tahsin Paşa, 1931:117). Nice gazete, -ki içlerinde devletin gazetesi olan Takvim-i Vekayi de vardı-, yasaklanmıştır. Yerel ve yabancı gazetelerin takibi, kontrolü ve müsaadesi sıkı bir denetim altına alınmıştır (Yetişgin, 2010: 119-162). Sansürü uygulamak için 1881'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene, 1897'de Tetkik-i Müellefat ve 1903 de Kütüb-i Diniye ve Şer'iye Komisyonları kurulmuştur. Komisyonlar, 1884 ve 1895 Matbaalar Nizamnameleri ile 1898, 1900 ve 1901'de çıkan buyrukları (Kabacalı, 1990: 54-56) şedit bir şekilde uygulayarak görevlerini yerine getirmişlerdir. Sadece gazeteler değil, dini içerikli eserler ve kitap çevirileri bile sıkı sıkıya incelenmiştir. Sansürün boyutlarını tasvir eden Halit Ziya Uşaklıgil, Encümen-i Teftiş ve Muayene komisyonu üyelerinin gözlerini "keskin birer şiş" olarak betimlemiş, bu gözlerin baktığı müsveddelerin "delik deşik" olduğunu kaydetmiştir (Kabacalı, 1990: 64). Ancak muhalifler sessiz kalmamış ve II. Abdülhamit rejimine karşı eleştirilerini yine neşriyat yoluyla sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Hayal 1878'de Paris'te, 1879'da Londra'da, Gencine-i Hayal ise 1881'de Paris'te yayımlanmıştır (İnuğur, 1993: 290). II. Jön Türk hareketinin ilk öncülerinden olan Ali Şefkati Bey ise 1880'de Cenevre'de İstikbal'i çıkarmıştır (Tütengil, 1969: 27).

Kânûn-ı Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koymak ve meclisin açılmasını temin etmek isteyen Jön Türklere liderlik eden Ahmet Rıza Bey, Mizancı Murat Bey ve Prens Sabahattin Bey gibi isimlerde gazeteler çıkartarak fikirlerini yaymışlardır. Ahmet Rıza Bey, Şûra-yı Ümmet ve Meşveret'i (Kuran, 2000: 43); II. Abdülhamit'e sunduğu reform talepleri dikkate alınmayınca Mısır'a kaçan Murat Bey ise 1896'da Kahire'de Mizan'ı çıkardı (İnuğur, 1993: 294). Jön Türklere katılan bir diğer isim olan Prens Sabahattin ise babası Mahmud Paşa ve kardeşi Lütfullah Bey'le birlikte yurt dışına kaçtıktan sonra Terakki isimli gazeteyi yayımladı. Selim Nüzhet Gerçek'in tespitine göre, bu süreçte yurt dışında basılan ve bir kısmı da yazarların şahsi emellerine hizmet eden, 95 Türkçe, 8 Arapça, 12 Fransızca ve 1 İbranice toplam 116 Jön Türk gazetesi çıkartıldı (Kuran, 2000: 61).

JÖN TÜRKLERİN BİRLEŞMESİ VE II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

II. Abdülhamit'in yönetimine karşı eleştirilerin yükseldiği en önemli kurumların başında askeri okullar gelmektedir. II. Mahmut (1808-1839) döneminde kurulan askeri okullardan Harbiye ve Tıbbiye gibi yerlerde eğitim gören öğrenciler hem askerlik mesleğini öğrenmekte ve hem de zamanın entelektüel hayatına dair zengin bir bilgiye sahip olmaktadırlar. Gelecekte Modern Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak kadronun lideri olan Mustafa Kemal Paşa ve niceleri bu okullarda eğitim görmüş, yüzlerce kitap okumuş, Fransızca başta olarak yabancı diller öğrenmiş, Avrupa basınını takip etmiş ve modern medeniyet hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Sivil okullaşmanın geç ve zayıf olması nedeniyle aydın ve entelektüel kadroların askerler arasından çıkması biraz bundandır. Dolayısıyla 1889 yılında askeri Tıbbiyelilerden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmet Reşit ve Hüseyin Zade Ali Bey gibi isimler, İttihad-ı Osmanî adında bir gizli cemiyet teşkil ettiler (Armaoğlu, 1997: 595). İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne gerçek karakterini sağlayan ve II. Meşrutiyeti getiren Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ise çoğunluğu 3. Ordu subaylarından oluşmakla birlikte, 1906 yılında Selanik'te kuruldu. Grubun asker üyeleri, Bursalı Tahir, Binbaşı Naki, Yüzbaşı Edip Servet, Yüzbaşı Kazım Nami, Yüzbaşı Ömer Naci, Mülazım İsmail Canbolat, Hakkı Baha Beyler ile sivil üyeleri Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü Beylerden oluşuyordu (Tunaya, 1989: 15). Osmanlı Hürriyet Cemiyeti üyeleri bir süre sonra Ahmet Rıza Bey idaresindeki Paris Cemiyeti ile temas kurmuş ve onların önerisiyle Cemiyetin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür (Çavdar, 1991: 27, 28).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'e ve baskıcı rejimine karşıydı. Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden uygulanması, Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması ve meşruti sistem içerisinde Osmanlı unsurlarının birleşmesiyle devletin yeniden kudretli günlerine döneceğini düşünüyorlardı. Onlara göre, II. Abdülhamit saltanatının baskıcı doğası ve yanlış kararları ülkeyi yıkıma sürüklemekte, büyük devletlerin bu kötü gidişattan istifade etmesiyle de Osmanlı Devleti parçalanacaktı. Bu sırada İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'deki buluşması onların bu kaygılarını paniğe dönüştürdü. İmparatorluğun paylaşılacağı düşüncesi, Cemiyeti harekete geçirdi (Ahmad, 1971: 16, 17). Resneli Niyazi Bey, Merkez-i Umûmî'den aldığı iznin sonrasında, beraberindeki 200 askerle birlikte 3 Temmuz 1908 Cuma günü Manastır'da dağa çıktı (Ahmad, 1971: 21). Niyazi Bey'in ardından Enver Bey ve Ohrili Eyüp Sabri Bey de birlikleriyle beraber isyana katıldı. II. Abdülhamit'in bu kalkışmaları bastırma girişimleri netice vermedi. Özellikle padişahın en güvendiği isimlerden biri olan Şemsi Paşa'nın 7 Temmuz'da Manastır Telgrafhanesinden çıkarken Mülazım Atıf Bey tarafından öldürülmesi, II. Meşrutiyet'e giden yolda dönüm noktası oldu. Ayrıca Firzovik'te sabah namazında toplanan 20 bin Arnavut, Saray'a çektikleri telgraf ile Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe konmasını ve Meclis-i Meb'ûsânın açılmasını talep etti (Tunaya, 1989: 18).

Selanik, Manastır ve Kosova başta olmak üzere Rumeli'nin birçok bölgesinden meşrutiyetin ilanı için saraya telgraflar gönderilirken 23 Temmuz sabahı Manastır'da 21 pare top atışı ile Meşrutiyet ilan edildi. Artık direnmenin mümkün olmadığını gören II. Abdülhamit, Anayasa'nın yürürlüğe konduğunu duyurarak II. Meşrutiyet dönemini fiilen başlattı (Armaoğlu, 1997: 602, 603). Kâmil Paşa'nın hatıratına göre özellikle Siroz'dan çekilen telgraf padişah üzerinde tesir etmiş, 'anayasa yürürlüğe konmadığı takdirde yüz bin askerle İstanbul'a yürüneceği' tehdidi II. Abdülhamit'in bu kararı almasında etkili olmuştu (Güven, 1991: 327).

Meşrutiyetin ilanı ile yaratılan hürriyet havası en çok gazetecileri sevindirdi. Sansür memurları matbaalara alınmadı. II. Abdülhamid döneminde sansürle vazifeli Ebü'l-Mukbil Kemal görevinden ayrıldı. İlk Matbuat Müdürü olarak Mehmed Tevfik Bey atandı (Şapolyo, 1974: 171) Dernekleşmeye gidilerek Osmanlı Matbuat Cemiyeti kuruldu. Halktan da gazetelere ilgi büyüktü. Gazetelerin tirajları arttı. İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazeteleri ek baskılar yaptı. İkdam karaborsaya düştü, 10 paralık gazete yarım liraya kadar alıcı buluyordu. Meşrutiyetin ardından tirajlar 50 bine yükselirken, gazete çıkarmak için talep edilen imtiyaz sayısı da 200'ü aşmıştı. Bu süreçte, Tanin, Şûray-ı Ümmet, Mizan, Hukuk-ı Umûmiye, Serbesti, Volkan, Osmanlı ve Sırat-ı Müstakim yayın hayatına başladı (Topuz, 2003: 83, 84). Diğer yandan gazeteler, içerik yönünden de zenginleşme ve gelişme gösterdi. Boyutları büyüyen gazetelerde, resim, harita ve karikatürlerin yanı sıra, "hariciye", "dahiliye", "siyasiyat" başlıkları altında haberler ve makaleler yayımlandı (Şapolyo, 1974: 183).

Gazeteciler gibi meşrutiyet coşkusunu derinden hisseden bir diğer kesim de tıbbiye talebeleri oldu. 20 yıllık hayallerine kavuşan öğrenciler kutlama törenlerine, "Bir milletin kurtuluşu bilimdir" (Le salut de la Nation, c'es a Science) bayrağıyla katıldı. Öğrencilerin bu sevinç gösterileri Les Manifestations, Le Moniteur Oriental'de 27 Temmuz 1908'de yer aldı (Hanioğlu, 1985: 51). II. Meşrutiyet, münevverler başta olmak üzere Osmanlı toplumunu oluşturan tüm unsurlar tarafından imparatorluğun birçok yerinde, "hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet" söylemleriyle coşkuyla kutlanmış, "Osmanlılık" ülküsüyle devletin sorunlarının çözüleceğine yönelik inanç artmıştır.

Meşrutiyetin yeniden tesisiyle birlikte bu gayeyi gerçekleştiren İstanbul dışındaki Jön Türkler de payitahta dönmeye başlamışlardır. 1908 devriminin öncüleri olan Selanik, Manastır ve Üsküp İttihat ve Terakki Cemiyeti azalarından Talat, Rahmi, Necip (Draga), Hüseyin (Kolonyalı), Cavid ve Erkan-ı Harb Binbaşısı Cemal (Paşa) ile Hakkı Baha (Pars) Beyleri taşıyan tren, 3 Ağustos'ta Sirkeci Garı'na ulaşmıştır (Tunçay vd., 2021: 66). Prens Sabahattin Bey ise 1903'te Belçika'da hayatını kaybeden babasının kemiklerinin bulunduğu tabutla birlikte 3 Eylül 1908'de yurda dönmüştür. Önce İzmir'e uğrayan Prens Sabahattin Bey, ardından İstanbul'a gelmiş, İkdam sahibi Ahmed Cevdet Bey ve Servet-i Fünûn sahibi Ahmed İhsan Bey gibi gazetecilerin de aralarında bulunduğu coşkulu bir grup tarafından karşılanmıştır (Kuran, 2000: 325). Ahmet Rıza Bey ise 25 Eylül 1908'de İstanbul'a dönmüş ve 16 Ekim'de II. Abdülhamit tarafından kabul edilmiştir (Malkoç, 2010: 110).

İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER VE GAZETELERDEKİ YANSIMALARI

İç Politikadaki Hadiseler

II. Meşrutiyet'in ardından 31 Mart Vak'asına kadar geçen süreçte Osmanlı Sadaret makamı 3 kez el değiştirmiş, Mehmed Said Paşa, Kâmil Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa Sadrazamlık ile görevlendirilmişlerdir. Meşrutiyetin hemen öncesinde Mehmed Said Paşa kabineyi kurmuş, ancak II. Abdülhamit'in Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendisinin belirlemek istemesi karşısında, 6 Ağustos'ta görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerine Sadrazamlık Kâmil Paşa'ya tevdi edilmiş (İnan, 1983: 1391), bu atama İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da memnuniyetle karşılanmış, halka sükunet çağrısı yapılmıştır (Kansu, 2017:182).

Meşrutiyetin ilk günlerinde dahili konuları ilgilendiren başlıca önemli gelişmeler, yangınlar ve işçi grevleri olmuştur. Ağustos ve Eylül aylarında İstanbul'u sarsan 2 büyük yangın vakası meydana gelmiş, 23 Ağustos'ta Saraçhanebaşı'nda çıkan ilk yangında; ev, işyeri, han, mektep, tekke ve cami gibi mekanların oluşturduğu 2 bin 500 bina hasar görmüştür. 15 Eylül'deki Yedikule yangınında ise yine ev ve işyerlerinden oluşan 186 bina yanmıştır (Tunçay vd., 2021: 97-137). O günlerde kamuoyunun yakından takip ettiği bir diğer mesele ise işçi grevleridir. Meşrutiyetin hemen ardından vapur işçileri, tütün işçileri, reji çalışanları, tramvay işçileri, demiryolu kumpanyası işçileri ve bazı gazete dizgicileri iş bırakma eylemi gerçekleştirmişler ve bu durum toplumsal yaşamda aksamalara neden olmuştur (Tunçay vd., 2021: 100, 101).

Yıllar sonra hürriyete kavuşan basında ise II. Abdülhamit dönemi paşalarına karşı eleştiriler başlamıştır. 1 Ağustos 1908'de yayın hayatına başlayan *Tanin*'de, ilk sayılarından itibaren Arap İzzet Paşa, Selim Melhame, Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve eski Harbiye Nazırı Mehmed Rıza Paşa gibi isimlerin aleyhinde haberler yer almış, haksız yollarla servetlerine servet kattıklarına yönelik eleştiriler yapılmıştır.

Ekim ayına gelindiğinde ise İstanbul'da asayişi tehdit eden dini içerikli vakalar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 31 Mart'a giden süreçte öncü sayılacak bu hadiseler arasında, Kör Ali Vak'ası, Müslüman bir kadının Hristiyan bir vatandaşla evlenmek istemesi dolayısıyla halk tarafından Beşiktaş karakolunda linç edilmesi, kadınlara yönelik saldırılar ve Fatih Camii içerisindeki taşkınlıklar sayılabilir.

Meydana gelen ilk olayda Kör Ali isimli bir hoca 7 Ekim 1908'de Fatih Camii'nde vaaz vermiş ve peşine topladığı bir grupla *"Ey ümmet-i Muhammet, din elden gidiyor! Sokaklarda alenen oruç yiyorlar, kadınlar yüzleri açık geziyorlar."* (Duman, 2016: 104) gibi sözlerle Yıldız Sarayı'na kadar yürümüştür. 8 ve 9 Ekim tarihli *İkdam*'da bu husus okuyuculara aktarılırken, bir takım hafiye ve ulema kisvesine bürünen cahilin memleketin asayişini ihlal etmeye çalıştıkları vurgulanmıştır. Vatandaşların ulemaya karşı gösterdiği hürmeti bilen bu kötü niyetli kimselere karşı toplumu dikkatli olmaya çağıran *İkdam*,

amacın ise memlekette bir fetret uyandırmak olduğunu belirtmiştir. Bu kişiler gazetede vatan sevgisinden nasipsiz olarak nitelenirken, *"Böylelerinde muhabbet-i vataniyyeden eser yoktur. Bunlar vatanın ne olduğunu bilmezler. Çünkü serseridirler. İnsan vatanperver olmak için necîbü'l kalb olmalıdır. Hiss-i vatan ancak böyle kalplerde temerküz ve tecelli edebilir."* yorumu yapılmıştır. (*İkdam*, No: 5164, 9 Ekim1908: 3)

Kör Ali Vak'asının hemen ardından kadınlara yönelik bir saldırı daha gerçekleşmiştir. *İkdam*'ın görgü tanığı bir kadının anlatımıyla ayrıntılarını aktardığı olayda, faytona binen 2 kadın ile bir zabit, çevrelerinde toplanan kalabalık tarafından darp edilmiş, kadınların peçeleri yırtılmış ve saçları dağıtılmıştır. Tanık kadının, kalabalığı ikaz etmesi ve bu durumun kanuna aykırı olduğunu belirtmesi üzerine burada bulunan 4 kişi, *"Hanım hanım! İşine git işine. Bu vakayı biz yaptırıyoruz. Bundan sonra hiçbir kadın sokağa çıkamayacak. Eski yeniçeri zamanı avdet eyledi. Şimdi yeniçeri bizleriz."* (*İkdam*, No: 5166, 11 Ekim 1908: 4) diyerek kadını tartaklarmışlardır. Haberin devamında Mahmut Paşa'da cereyan eden bir diğer hadiseye daha yer verilmiştir. Bu vakada da kardeşiyle birlikte kunduracı dükkanından alışveriş yapmak isteyen kadın ve kardeşi saldırıya uğramıştır. Haberde, *"Bir kadın biraderiyle, zevciyle, veya pederiyle sokağa çıkamayacak mı? Bu hâl dünyanın neresinde görülmüş. Afrika çöllerinde yaşayan vahşiler bile bu tecavüzata tahammül edemezler."* (*İkdam*, No: 5166, 11 Ekim 1908: 4) denilmiş, bu olayların açıkta kalan hafiyeler ve onlara yardım edenler tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmıştır.

Olaylar bununla kalmamıştır. Fatih Camiinde yaşanan bir diğer vak'ada halk yine galeyana getirilmek istenmiştir. *İkdam*'da *"Müfsid Ahmed Hamdi"* başlığıyla yer alan haberde, Fatih Camiinde verilen vaaza itiraz eden Ahmed Hamdi isimli birisinin asayişi bozduğu belirtilmiştir. Olay sırasında yaralanan Ramiz Efendi isimli vatandaşın tanıklığındaki haberde, imamın vaazda ticaret ve zanaatın ilerlemesinden bahsettiği sırada ayağa kalkan Ahmed Hamdi'nin, *"Hoca Efendi böyle sözler söyleme bir parça da devletten bahset, yalnız milletle olmaz. Sözlerin hep muzırdır."* diyerek itiraz ettiği kaydedilmiş ve belinden çıkardığı kama ile etrafı tehdit ettiği yazılmıştır. Bu sırada Ahmed Hamdi'nin kollarını tutan şahıslar onu bırakmış ve saldırgan, Ramiz Efendi'nin üzerine yürümüştür. Ramiz Efendi saldırganın elinden kamayı almış ama daha önce Ahmed Hamdi'yi tutan şahıslar bu kez kendisine saldırmıştır. Bu sırada yine cami içerisinde bulunan süvari elbiseli bir şahıs, *"-Senin vazifen nedir? Ne karışıyorsun?"* (*İkdam*, No: 5166, 11 Ekim 1908: 4) sözleriyle Ramiz Efendi'yi tenkit etmiş, Ramiz Efendi'nin terslemesi üzerine camiden kaçmıştır.

Yaşanan bu olaylardan anlaşıldığı üzere camilerde karışıklık çıkartılarak ve kadınların sosyal hayatta daha fazla boy göstermesi gerekçe gösterilerek asayişin bozulması amaçlanmıştır.

Seçimler ve Meclis-i Meb'ûsân'ın Açılışı

Toplumsal hayatta böyle sıkıntıların olduğu 1908 yılı sonuna doğru iç politikadaki en önemli gelişmelerden biri, hiç kuşkusuz milletvekili seçimleri olmuştur. II. Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanı sırasında yayımladığı Hatt-ı Hümayun (*İkdam*, No: 5087, 24 Temmuz 1908: 1) ile Meclis-i Meb'ûsân toplantıya davet edilmiştir. Ayrıca seçimlerin yasal bir düzlemde gerçekleşmesi için 83 maddeden oluşan "İntihab-ı Mebusân Kanunu" hazırlanarak 3 Ağustos'ta yürürlüğe konmuştur. Kanuna göre iki kademeli yapılacak seçimlerde, her 50 bin nüfusu temsilen bir mebus seçilmesi planlanmıştır. Diğer yandan nüfusu 25 binden az olmayan sancaklar bir, 125 bin nüfusa kadar olan sancaklar 2, 175 bin nüfusa kadar olan sancaklar 3 ve 220 bin nüfusa kadar olan sancaklar 4 mebus intihab edebilecektir. Sancakların kaç vekil çıkartacakları ise bölgelerdeki mülki amir ve yerel yöneticilerin hazırlayacakları nüfus defterlerine göre belirlenecektir (Günay, 2018: 397-417). Bu arada gazeteler de seçimlere ilişkin haberler hazırlayarak uzun bir süre sonra tekrar sandığa gidecek olan vatandaşları bilgilendirmek istedi. Seçimler, Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilirken halk nezdinde "meşrutiyeti getiren cemiyet" olarak görülen İttihat ve Terakki, büyük bir teveccüh gördü. Ahrar Fırkası ise ciddi bir varlık gösteremeyerek halkta karşılık bulamadı. İttihat ve Terakki listelerinden mebus namzedi gösterilen *Tanin* Başyazarı Hüseyin Cahit Bey, meclise girmeyi başarırken Sadrazam Kâmil Paşa ve *İkdam* Başyazarı Ali Kemal Bey gibi isimler seçilemedi. Fakat Meclis-i Meb'ûsân'ın açılışının ardından İttihat ve Terakki karşısında yükselen eleştirilerle birlikte Rıza Nur, Zöhrap Efendi, Yannakis Mammapoulos, Traianos Nallis, İsmail Kemal, Aziz Paşa, Vrioni, Müfit Bey, Rüştü Bey gibi mebuslar Ahrar Fırkası ile hareket etti (Sancaktar, 2011: 77).

Meclis-i Meb‘ûsân’ın açılışı 17 Aralık 1908’de coşkulu törenlerle kutlanmış ve ertesi gün çıkan İstanbul gazeteleri bu açılışı, Osmanlı tarihinin en parlak günlerinden biri olarak okurlarına sunmuştur. *Tanin*’in birinci sayfadan verdiği, *“Tarihî Bir Gün”* başlıklı makalede, meclisin küşadı yalnız Osmanlı tarihinin değil, İslam tarihinin bile en önemli günlerinden biri olarak kutsanmıştır. Babanzade İsmail Hakkı imzalı değerlendirmede, *“Dün tarih-î Osmanî’nin ve hatta diyebilirim ki tarih-î İslamiyet’in en şanlı sahifelerinden birini payitahtımız okudu, gördü, bunu ruh-u cismiyle duydu. 11 Temmuz’da millet hakk-ı meşru’unu ele geçirmiş idi. Dün ise bu hakkını kâmilen istimal etti”* yorumu yapılmış, meclisin açılışıyla birlikte 5 aydır görülen, hükümetsizlik, intizamsızlık, karışıklık ve tereddüdün ortadan kalkacağı ümit edilmiştir (*Tanin*, No: 138, 18 Aralık 1908: 1).

Servet-i Fünûn’dan Ahmet İhsan Bey ise meclisin ilk oturumunu takip ederek kaleme aldığı yazısında, meclisin kapısından girişini, mebusların ve zabıt katiplerinin koşuşturmalarını ve yaşanan heyecanı okuyucularına aktarmıştır. Ahmet İhsan Bey, *“Otuz senedir müştak-ı didârı olduğumuz şu manzara, yani hâkimiyet-i millîyenin temsili müşahhası olan Meb‘ûsan-ı kirâmın heyet-i muhteşemesi beni birkaç dakikalar derin bir teessüre düşürdü.”* (*Servet-i Fünûn*, No: 183, 20 Aralık 1908: 1) diyerek düşüncelere daldığını ifade etmiş ve ardından şöyle devam etmiştir:

> “İşte otuz senedir çektiğimiz ıstırabat, vatan-ı mukaddesemizin gördüğü tecavüzat ve tecelliyat-ı millîyemizin her türlü hareket-i terakkisini men eden istibdat, şu salonda bir azm-ü vatanperverâne ile içtima eden vükelâ-yı milletin mürakabesi, müdafası ve vatanperverliği ile artık bitecek idi. İnkîlab-ı kebirimizde şimdiye kadar gösterdiğimiz fevkaladelik, ittihat ve teavün bundan sonra dahi millet-i necibemiz arasında devam eylerse, vatan her türlü tehlike-i inkîraz ve istibdattan kurtulmuş addolunabilir.” (Servet-i Fünûn, No: 183, 20 Aralık 1908: 1)

Volkan gazetesi de Meclisin açılışını sevinçle karşılayanlardandır. *“Meclis-i Meb‘ûsân Bayramı”* başlığı ile verilen haberde 30 milyon Osmanlı milletinin, 30 yıllık bekleyişten sonra bayrama kavuştuğu ifade edilmiştir. 1 milyon insanın katıldığı içtimaı mahşere benzeten *Volkan*, bu mahşer yerinde hesapların görüldüğünü ve cennet kapılılarının açıldığını dile getirmiştir (*Volkan*, No: 8, 18 Aralık 1908: 1).

Meclis-i Meb‘ûsân’ın açılışını yakından takip eden önemli bir kesim ise Türk kadınlarıdır. Meşrutiyet sonrasında sosyal yaşamda ön plana çıkan, gazetelerde ifadelerine yer verilen ve toplum yararına cemiyetler kuran kadınlar, Meclisin açılış törenlerini de izlemek için talepte bulunmuşlardır. Konuya dair *Servet-i Fünûn*’da *“İslam Kadınlarının Bir Teşebbüsü”* başlığıyla verilen haberde, Meclisin açılış törenlerine Hristiyan kadınlar katılır, Müslüman kadınlar alınmaz ise İngiliz Parlamentosu önünde eylem yapan İngiliz kadınlar gibi Müslüman kadınların da Meclis-i Meb‘ûsân önünde gösteri yapacakları açıklanmıştır *(Servet-i Fünûn,* No: 180, 16 Aralık 1908: 3).

Meclisin açılışı diğer ülke liderleri tarafından da memnuniyetle karşılanmış, İngiltere Kralı 7. Edward, gönderdiği telgraf ile II. Abdülhamit’i tebrik etmiştir. Kral, Osmanlı Parlamentosu’nun icra edeceği faaliyetlerin, tüm Osmanlı tebaasını saadete ve refaha kavuşturarak Osmanlı ve diğer ülkeler arasındaki ilişkilerin samimi bir şekilde devam ettirmesi temennisinde bulunmuştur. (*Servet-i Fünûn*, No: 182, 19 Aralık 1908: 3) Diğer yandan, Selanik’te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkezinden meclisin açılışı dolayısıyla padişaha telgraf gönderilmiş, meclisin vatanperverâne hizmetler görmesi ümidiyle Kânûn-ı Esâsî’yi yürürlüğe koyan ve meşrutiyeti iade eden padişaha samimi tebrik ve teşekküratta bulunulmuştur (*Servet-i Fünûn*, No: 182, 19 Aralık 1908: 3).

Parlamentonun açılışı, haberlerden de anlaşıldığı üzere coşkuyla kutlanırken Padişah II. Abdülhamit açılışının ardından 31 Aralık’ta Yıldız Sarayında mebuslar için ziyafet vermiştir. İlginçtir ki yemek sofrasında II. Abdülhamit ve yıllarca kendinin muhalifi olan ve parlamento açıldığında Reisliğe seçilen Ahmet Rıza Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden Talat Bey samimi görüntüler vermiştir. Padişah her iki İttihatçıya iltifatta bulunmuş ve hatta şakalaşmıştır. Ziyafetteki menü de oldukça zengindir. Mebuslara yumurtalı bulyon, peynirli börek, mayonezli levrek balığı, sebzeli sığır file, soğuk dana ciğeri ezmesi, hindi ve keklik kebabı, beyaz salçalı tavuklu pilav, dört kardeş tatlısı, krema, dondurma, peynir ve meyve ikram edilmiştir (Tunçay vd., 2021: 257).

31 Mart’a Giden Süreç ve Siyasi Kamplaşmalar

II. Meşrutiyetin birleştirici atmosferi kısa süre sonra yerini siyasi kamplaşmalara bırakmış; yaşanan fikir ayrılıkları ve tartışmalar gazete sütunlarına yansımıştır. İlk münakaşa, bir dönem Jön Türklere liderlik eden Mizancı Murat Bey ve İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında yaşanmıştır. 30 Temmuz 1908'de *Mizan*'ı yeniden çıkarmaya başlayan Murat Bey, *"Açık Muhabere"* başlığıyla bir bildiri yayımlamıştır. Cemiyetin kendisi hakkındaki düşüncesini sorgulayan Murat Bey, cevap alamadığı takdirde de Çürüksulu Ahmed Bey aracılığıyla 21 Kanunuevvel 1312'de Cemiyet'e gönderdiği ve neticesi bildirilmeyen istifanameyi Keenlem-yekûn (yok hükmünde, geçersiz) sayacağını ve kendisini Şube Reisi addedeceğini açıklamıştır (*Mizan*, No: 1, 30 Temmuz 1908: s. 3).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Murat Bey'in bildirisine Tanin üzerinden cevap vermiş, "Sizin hakkınızda Hey'et-i Merkeziyyenin re'yi şudur: Hey'et sizi kat'iyyen efrad-ı cemiyetten tanımaz. Şube Reisi sıfatıyla değil hiçbir suretle cemiyet namına bir harekette bulunmanıza müsaade göstermez" denilmiştir (Tanin, No: 1, 1 Ağustos 1908: 3).

Murat Bey'in faaliyetleri Hüseyin Cahit Bey tarafından da eleştirilmiş, *"Nifaka Kimler Sebep Oluyor"* başlığıyla kaleme alınan başmakalede, ağır bir şekilde tenkit edilmiştir. Maziyi anımsatan ve Murat Bey'i gençlik yıllarında hayranlıkla takip ettikleri bir Jön Türk olarak tasvir eden Hüseyin Cahit Bey, O'nun II. Abdülhamit ile anlaşarak yurda dönmesinin ise kendilerinde derin yaralar açtığını kaydetmiştir. Hüseyin Cahit Bey'e göre, Murat Bey meşrutiyetin ardından Saraydan ve Cemiyet'ten yüz bulamamış, bugün takip ettiği meslekle de memleketin hayatına kastetmiştir. Murat Bey'in de aralarında bulunduğu matbuattaki bu zümreyi "çete"ye benzeten Hüseyin Cahit Bey, halkın dini duygularının istismar edildiğini savunarak 31 Mart'a giden süreçte ilk uyarılardan birini yapmıştır:

> "İşte ey sevgili vatanın iğfâl edilmek istenen masum evlatları, ey talebe-i ulum, böyle sahte makalelerle sizi aldatan adamların mahiyetini görünüz. Bir taraftan Nafiz Sururi'ler, Ebu'l-Mukbil Kemal'ler, Haydar'lar sizin hissiyat-ı diniyyenizi gıcıklayacak bahisleri ortaya açıyorlar. Diğer taraftan Murat'lar, Cemil Molla'lar bahsi alevliyorlar. Ortada sizin haysiyetinizi, şerefinizi, saadetinizi ihlal edecekler, vatanı mahf u harabeye sürükleyecekler ve kendileri, menhus ve meşum baykuşlar, harabe-i vatanın zulmet-i istibdadında –lanet olsun!- menfaat bulacaklar." (Tanin, No: 54, 23 Eylül 1908: 1)

İttihat ve Terakki karşısındaki ikinci blok, diğer Jön Türk liderlerinden Prens Sabahattin Bey ve çevresi tarafından oluşturulmuştur. Sabahattin Bey, memlekete dönüşünün ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşma zemini bulamamış ve hemen akabinde Ahmet Fazlı Bey gibi isimlerle birlikte Osmanlı Ahrar Fırkası'nı kurmuştur. (Akşin, 1972: 29) Bu arada İkdam başta olmak üzere kendini destekleyen gazetelerde, Prens Sabahattin Bey'in yerel yönetimlerde yetki genişliğini öneren "Adem-î Merkeziyet" ve iktisadi yaşamda liberalizm eksenli "Teşebbüs-ü Şahsî" düşüncelerine yer verilerek propagandası yapılmıştır (İkdam, No: 5127, 2 Eylül 1908: 1, İkdam, No: 5142, 17 Eylül 1908: 2, İkdam, No: 5148, 22 Eylül 1908: 1, İkdam, No: 5173, 18 Ekim 1908: 1, İkdam, No: 5174, 19 Ekim 1908: 1).

Bu konuları Hüseyin Cahit Bey, Tanin'deki yazılarında ele almış, esasında teşebbüs-i şahsi konusunda hürriyet fırkalarınca kabul edilemeyecek bir tarafın bulunmadığını ancak Adem-î Merkeziyet ile Osmanlı memleketinin bir inkıraz ve izmihlale gidebileceğini savunmuştur. Sebahattin Bey'in dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşme imkanı oluştuğu zaman bu programdan tayy (kaldırmak) edebileceğini öne süren Hüseyin Cahit Bey, buna karşın İkdam'da Adem-î Merkeziyet usulünün Osmanlı vilayetlerini ıslah edecek en metin şart olarak ortaya sürülmesini, 'pot kırmak' olarak yorumlamıştır. (Tanin, No: 35, 4 Eylül 1908: 1)

İttihat ve Terakki karşısına dikilecek olan önemli bir zümre de siyasi mahkumlar arasından çıkmıştır. İstibdat döneminde ceza alan ve sürgünde olan mahkumlar, meşrutiyetle birlikte affedilmiş ve hapishanelerden salıverilmişlerdir (Sabah, No: 6770, 1 Ağustos 1908: 1). İstanbul'a dönen ve 12 Ağustos 1908'de Sultanahmet Meydanı'nda düzenledikleri mitingin ardından örgütlenerek Avnullah El Kâzimî başkanlığında Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni kuran grup, 16 Eylül 1908'de ise Hukuk-ı Umûmiye isimli bir gazete neşretmiştir (Akşin, 1974: 126). Nazmi, Arap İsmail Hakkı ve Abdülkadir Bey'lerin de kurucuları arasında yer aldıkları bu grup, Fransız İhtilalinde deklare edilen "İnsan Hakları" beyannamesini esas alarak, gazeteye Hukuk-ı Umûmiye ismini vermişlerdir (Kuran, 2000: 323). Bir süre sonra gazetenin sorumlu müdürlüğüne Necib Nadir Bey'in yerine Mevlânzade Rifat Bey getirilmiştir (Hukuk-ı Umûmiye, No: 23, 8 Ekim 1908: 1). İttihat ve Terakki muhalifi olan bir diğer yayın Serbesti ise

16 Kasım 1908'de çıkmıştır. Bu gazetenin de sorumlu müdürlüğü Mevlânzade Rifat tarafından deruhte edilecektir. Mevlânzade'ye göre Serbesti, Ahrar Fırkası'nın gazetesi sanılmaktadır. Fakat gazetenin tek amacı Sultan Abdülhamit karşıtlığıdır ve padişahı saltanattan indirmektir. (Mevlânzade Rifat, 2010: 113) İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cemiyetin yayın organı Tanin'in karşısındaki en sert gazete olan Volkan ise 11 Aralık 1908 tarihinde Derviş Vahdetî tarafından çıkartılmıştır.

İttihatçılarla arası açılan ve karşı cepheye geçen en önemli şahsiyet ise Sadrazam Kâmil Paşa olmuştur. İttihatçılar, Kâmil Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini önceleri memnuniyetle karşılamıştır. Ancak İttihat ve Terakki'nin Kâmil Paşa'nın oğlu Said Paşa'nın sefirlik görevi ile İstanbul'dan gönderilmesini istemesi üzerine tarafların arasında gerginlik yaşanmıştır. Diğer yandan Manyasizade Refik Bey'in Adliye Nazırlığına getirilmesi de İttihat ve Terakki erkanından Rahmi, Talat ve Hafız Hakkı Bey'ler tarafından isabetsiz bulunmuştur. (İnan, 1983: 1406)

İttihat ve Terakki-Kâmil Paşa gerginliğinin başlangıcına yönelik getirilen bir diğer yorum ise Meclisin açılış töreninde vekillerin padişahtan yemin etmesi olayıdır. Meclis-i Meb'ûsân'a ilerleyen dönemde başkan olan Halil Menteşe Bey'in belirttiği bu hususta; vekiller, padişahtan yemin talep etmiş fakat Kâmil Paşa 1293 (1876) meşrutiyetinde padişahın yemin ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Menteşe, "ısrar buyurmayınız, mahcup olacaksınız" demiş, Kâmil Paşa ise "Canım, siz ne oluyorsunuz? Bu meşrutiyeti padişahımız efendimiz lütfettiler" cevabını vermiştir. (İnan, 1983: 1407)

Anlaşıldığı üzere meşrutiyet henüz 3 ayını doldurmadan saflar belirginleşmiştir. Bir tarafta Meclis-i Meb'ûsân'daki milletvekilleri, ordu içerisindeki üyeleri ve yayın organları olarak Tanin ve Şurây-ı Ümmet gibi gazetelerle İttihat ve Terakki Cemiyeti, karşılarında ise Sadrazam Kâmil Paşa başta olmak üzere Prens Sabahattin Bey, Fedakâran-ı Millet, İttihad-ı Muhammedî gibi cemiyetler, neşriyat alanında ise Mizan, Hukuk-ı Umûmiye, Serbesti, İkdam, Osmanlı ve Volkan gibi gazeteler yer almıştır. Taraflar arasındaki tartışmalar gazeteler üzerinden devam etmiş, özellikle Kâmil Paşa gibi Kıbrıslı olan Derviş Vahdetî idaresindeki Volkan Gazetesinde, Tanin'e ve Başyazarı Hüseyin Cahit Bey'e karşı ağır ifadeler kullanılmıştır.

Bu süreçte İttihatçılardan Selanik Mebusu Rahmi Bey'in mabeyne giderek Kâmil Paşa'nın sadaretten azledilmesini talep ettiği iddiası tartışmalara neden olmuştur. Konu İkdam gazetesinde yer almış ve Volkan'da da aynen yayınlamıştır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti Azasından Selanik Mebusu Rahmi Bey'e" serlevhalı haberde, Rahmi Bey'in Kâmil Paşa'nın dış politikasını gerekçe göstererek düşürülmesini talep etmesinin Kânûn-ı Esâsî ahkamına ters olduğu belirtilmiş, tebdil-i sadaretin ise padişah yetkisinde bulunduğu dile getirilmiştir:

> "Biliyorsunuz ki Sadrazamın umûr-ı hariciyye politikasını beğenip, beğenmemek münhasıran size verilmiş bir hak değildir. Heyet-i Mebûsan içtima ettiğinde şerait-i kanuniye dairesinde devletin umur-i hariciyye politikasıyla meşgul olabilir. Fakat kable'l içtimâ padişaha gidip de böyle bir talepte bulunmak ve onda ısrar etmek, Kânûn-ı Esâsî nassına ve hukuk-ı siyasiyye ahkamına taban tabana zıttır. Kânûn-ı Esâsî ahkamını ara-yı müctemi olmadan hod be hod ihlale siz nasıl cüret ediyorsunuz? Siz Kânûn-ı Esâsî ahkamına riayete yemin ve ahdetmediniz mi? Hareket-i vâkıânız taahhüd-i vâki' ile kabil-i telif midir? siz teşebbüsünüzle, Kânûn-ı Esâsî'nin bir hükmünü ibtâle muvaffak olsaydınız, bundan memlekete bir hayır gelir miydi?" (Volkan, No: 8, 18 Aralık 1908: 4).

Tanin'den Hüseyin Cahit Bey, bu durum karşısında savunmaya geçmiş, meşrutiyetin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kaynağını milletten almayan suni bir kamuoyu oluşturulduğunu ifade etmiştir. Cemiyetin karşısında yer alan kesimleri sıralayan Hüseyin Cahit Bey, meşrutiyet öncesinde istibdattan nemalanan bir kesimin, meşrutiyet sonrasında ise fikri dünyası İttihat ve Terakki ile paralel olmasına karşın şahsi beklentileri karşılık bulmayan hoşnutsuz bir zümrenin, Cemiyet'i yıpratmaya çalıştığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, Rahmi Bey iddialarına ilişkin de "Halbuki pekala malumdur ki cemiyet azasından hiç kimse kendi hesap ve namına müracaatla böyle bir talepte bulunamaz. Ve mabeyne giden zat da şahsi bir müracaatta bulunmuştur. Böyle olmakla beraber, zahiren o zata fakat hakikatte Cemiyet'e tariz ediliyor…" yorumunu yapmıştır (Tanin, No: 140, 20 Aralık 1908: 1). İlaveten "Cemiyet dağılmalı mı, dağılmamalı mı?" sorusunu yönelten Hüseyin Cahit Bey, şu ifadeleri kullanmıştır:

"Hayır. Cemiyet henüz şekl-i hâzırını muhafaza etmeye, bir vazife-i vatanperverane olmak üzere mecbûrdur. Bugün kendimizi meşrutiyet idareye mâlik zannediyoruz. Fakat hakikati söylemek lazım gelirse deriz ki hakiki bir meşrutiyet idareden, hakimiyet-i millîyeden henüz uzağız. Şekl-i idare-i hâzıramız 'parlamentarizm' usulü değildir. Bugün Meclis-i Meb'ûsân'ın iktidarı, salahiyeti gayet mahduttur. Ve bütün zahiri emniyetlere rağmen millette henüz zulüm ve istibdada karşı koyacak bir kuvvet bulunmaya lüzum vardır." (Tanin, No: 140, 20 Aralık 1908: 1).

Hüseyin Cahit Bey'in yazısında hoşnutsuz zümre olarak kastettiği Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ise bağış kampanyası düzenlemiş, Sultan Abdülhamit de onlara bin liralık yardım yapmıştır. Ancak bir süre sonra Fedakâran adına bir bildiri yayınlanmış ve bazı kişilerin cemiyetin bağış kampanyasını kullanarak kendi hesaplarına para topladığını duyurmuştur (Akşin, 1974: 133). Daha sonra hükümet tarafından Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne baskın yapılmış, fedai tutmak, silahlanmak ve karışıklık çıkarmak amaçladıkları gerekçesiyle cemiyetin 40 kadar ileri geleni tutuklanmış, *Hukuk-ı Umûmiye*'de bir süre kapatılmıştır (Akşin, 1974: 135).

Kâmil Paşa'ya Yönelik Eleştiriler

Tanin'de Kâmil Paşa'ya yönelik eleştiriler yükselirken, Derviş Vahdetî'nin *Volkan*'ında ise Kâmil Paşa müdafaa edilmiştir. *İkdam* ve *Yeni Gazete* gibi yayınlarda da Kâmil Paşa siyasi bir deha olarak görülürken uyguladığı politikalarla İngiltere'nin desteğinin Osmanlı'nın yanında olacağı öne sürülmüştür. *Tanin*'in 9 Ocak 1909 tarihli 158 numaralı sayısında sadrazamın İngiliz dostluğu konusunu işleyen Hüseyin Cahit Bey ise gazetelerde tekrar edilegelen bu durumun avamı kandırmak için uydurulan basit düsturlardan olduğu belirtilmiştir:

"… Vazifeleri Kâmil Paşa'yı müdafaadan ibaret olanlar yorulmak bilmez bir sebat ile bu gülünç sözleri tekrardan hâlî kalmıyorlar. Çünkü maksatları iyiyi fenayı hakkıyla temyiz edemeyenleri kandırmaktır" (Tanin, No: 158, 9 Ocak 1909: 1).

Hüseyin Cahit Bey, *Tanin* sütunlarının yanı sıra Meclis-i Meb'ûsân'da da Kâmil Paşa'dan istizahat (açıklama) talep etmiş, dahili ve harici konulara ilişkin cevap istemiştir. Meclis-i Meb'ûsân'ın 13 Ocak 1909 tarihli oturumuna katılan Kâmil Paşa suallere cevap vermiş; kendi sesinin müsait olmaması dolayısıyla açıklamaları, Sadaret Mektupçusu Fuat Bey tarafından okunmuştur. Kâmil Paşa, 5 aylık görevi boyunca ülke içerisindeki asayişsizliği ve dahili konulardaki keşmekeşliği çözüme kavuşturmaya çalıştığını açıklamış, Bulgaristan bağımsızlığı, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı ve Girit'in Yunanistan'a bağlanma teşebbüsleri hakkındaki meseleleri Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda çözmeye gayret ettiğini belirtmiştir. Kâmil Paşa'nın acıklamaları Meclis-i Meb'ûsân'ı tatmin ederken alkışlarla birlikte Ebuzziya Tevfik Bey'den *"Yaşa Kâmil Paşa"* ve Rıza Nur Bey'den *"İtimadı tam ve ihtiram Kâmil Paşa'ya"* sözleri yükselmiştir (MMZC, Dev.: 1, Cilt: 2, İçt. Sen.: 1 , İnikad: 11, 13 Ocak 1909: 170).

Sadrazamın yanıtlarının ardından söz istemeyen önerge sahibi Hüseyin Cahit Bey ise 14 Ocak tarihli *Tanin*'de konuyu ele almış, istizahat meselesi hakkında*, "Osmanlı halkı ilk defa olarak hakk-ı hakimiyetini istimal etti"* değerlendirmesinde bulunmuştur (*Tanin*, No: 163, 14 Ocak 1909: 1).

Kâmil Paşa'nın Meclis'te yaptığı açıklamalar ve güvenoyu almasının ardından İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirilerin daha da yüksek sesle çıkmaya başladığı görülmektedir. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne yönelik tutuklamalar dolayısıyla kapatılan *Hukuk-ı Umûmiye* yayına başladıktan bir gün sonra İttihat ve Terakki'ye saldırmıştır. Cemiyeti ifade edebilecek sıfat bulamadıklarını ve nihayet, *"Şeref Sokağı Hükümeti gayr-ı meşrusu"* tabirini kullanacaklarını yazan *Hukuk-ı Umûmiye*'de, şu satırlar yer almaktadır:

"Şeref Sokağı merkezinin mahiyet-i hâzırasını ifade edecek bir sıfat tahrîsiyle pek çok meşgul olduk. Her işe burnunu sokan, hükümeti arzu-yı keyfiyesinin bir hizmetkar-ı icraiyesi gibi kullanan, maksad-ı hissî ve menafi-î şahsiyelerinin tervici için her türlü vesait-i sefileye müracaat etmekten çekinmeyen, memlekette varlık namına yalnız kendilerini gören, milletin a'lay-ı şan-u muhafaza-i mevcudiye vezaifi-i kudsiyesiyle mükellef bulunan askeri, hürriyet-i efkarın neşr-i hakikisi olmak sıfat-ı ulviyesine haiz bir cemiyetin mahv ve

ilgası gibi alçak hizmetlerde kullanan bu merkezi, takip eylediği meslek-i makduh (beğenilmeyen, ayıplanan) ve sefili tamamen ifade edebilecek bir sıfat bulamadık, nihayet bizde lisan-ı umûm millette olan bu tabiri kullanmaya mecbur olduk: Şeref Sokağı Hükümeti gayr-ı meşrusu…" (Hukuk-ı Umûmiye, No: 117, 22 Ocak 1909: 2)

Makalede, İttihat ve Terakki'nin yüzbinlerce lira para topladığı ve bunun nerelere sarf olunduğu sorulurken bu kaynağın hafiye tedarikinde kullanıldığı imasında bulunulmuştur. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti adına toplanan bin liranın nerelerde harcandığının da dile getirildiği gazetede, bu paraların birahanelerde ve balolarda değil, muhtaç ahaliye ve cemiyet mensuplarına verildiği öne sürülmüştür. Diğer yandan tutuklama vak'asıyla birlikte yapılan soruşturmada, kendilerinin aklandığı işaret edilmiş, *"Şeref sokağı da böyle bir tecrübeye razı olabilir mi?"* sorusu yöneltilmiştir (*Hukuk-ı Umûmiye*, No: 117, 22 Ocak 1909: 2). Aynı gün yayınlanan *"Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup"* başlıklı bir başka haberde ise İstanbul'da kurulmaya başlanan telefon hatlarının memnuniyetle karşılandığı ifade edilerek bunun bütün Osmanlı ülkesine yaygınlaştırılması temenni edilmiş, fakat bu hattın Şeref Sokağı'ndaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden geçmesi ise yerilmiştir (*Hukuk-ı Umûmiye*, No: 117, 22 Ocak 1909: 2).

Kâmil Paşa Hükümeti'nin Sükûtu

İttihatçı karşıtı basının desteğini arkasına alan Sadrazam Kâmil Paşa ise İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı adımlar atmaya devam etmiştir. Rumeli'den meşrutiyetin korunması amacıyla getirtilen Avcı Taburlarını Yanya'ya göndermek isteyen Kâmil Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı Mısır Fevkalade Komiserliği'ne atamış ve yerine Nazım Paşa'yı getirmiştir. Diğer yandan Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa da uzaklaştırılarak yerine Hüsnü Paşa atanmış ve kabine krizi başlamıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Adliye Nazırı Refik Bey ve Şurâ-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa istifa etmiştir (Tunaya, 1989: 44, 45). Kâmil Paşa, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesine gerekçe olarak kabinedeki diğer bakanlara, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin padişahı hal' etmeyi, yerine ise veliaht Reşat Efendi'yi de atlayarak Yusuf İzzettin Efendi'yi cülus ettirmeyi amaçladıklarını söylemiş, fakat inandırıcı bulunmamıştır. Basında da yer alan bu iddiayı Kâmil Paşa'da 13 Şubat'ta yayınlattığı bir ilanla reddetmek zorunda kalmıştır (Akşin, 1972: 33, 34).

Ancak kabinede harbiye ve bahriye nazırlarının değiştirilmesi Kâmil Paşa hakkında bir kez daha istizaha sebep olmuş, Gümülcine Mebusu İsmail Bey ve 5 arkadaşı tarafından, değişiklikleri usûl-ı meşrutiyete aykırı bularak takrir vermişlerdir. Kâmil Paşa'nın oturuma gelmemesi üzerine Kângırı Mebusu Tevfik Efendi, *"Sadrazam Paşa ne için gelmiyor ve niçin cevap vermedi? Millet böyle bu kadar heyecanda iken sebep nedir, onu bir kere telefonla sormalı"* diyerek sadrazam gelene kadar meclisin çalışmaya devam etmesini istemiştir (MMZC, Dev.: 1, Cilt: 1, İçt. Sen.: 1 , İnikad: 27, 13 Şubat 1909: 590).

Kâmil Paşa, harici konuları ve özellikle Girit meselesini gerekçe göstererek meclise gelmemiş, ileri bir tarihte soruları cevaplandıracağını bildirmiştir. Meclisin tüm davetlerine karşın icabet etmeyen Kâmil Paşa, bir de tehdit yazısı göndermiş ve görüşme ertelenmediği takdirde sadaret mührünü padişaha iade edeceğini söylemiştir. Tehdidi dikkate almayan Meclis-i Meb'ûsân, Kâmil Paşa'ya güvensizlik oyu vererek düşürmüştür (Tunaya, 1989: 46).

Ertesi günkü *İkdam*'da *"Buhran-ı Vükela"* ve *"Buhran-ı Vükela ve Vezaif-i Ahali"* başlıklı haberlerle konu ele alınmış, Kâmil Paşa kabinesinin, 8 lehte oya karşın, aleyhte kullanılan 198 oyla sükût ettirildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Kânûn-ı Esâsî'nin 35. maddesi uyarınca tebdil-i vükela salahiyetinin padişahın elinde olmasına rağmen, meşrutiyetle idare edilen bir memlekette, meclisin itimat etmediği bir kabinenin iktidarda kalmasının doğru olmayacağı belirtilmiştir (*İkdam*, No: 5288, 14 Şubat 1909: 1).

Kâmil Paşa'ya yönelik bir önceki gensoruyu veren Hüseyin Cahit Bey ise *"Heyet-i Vükelanın Sükûtu"* serlevhalı başyazısında Kâmil Paşa hükümetinin düşüşünü memnuniyetle karşılamış, *"Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı dün vatanın en büyük düşmanıyla yüz yüze gelmişti. Bir tarafta istibdad ve izmihlal, diğer tarafta hürriyet ve necat"* yorumunu yapmıştır. Yazıda Kâmil Paşa'ya yönelik eleştirilerle beraber, tecrübe-dide olarak anılan Kâmil Paşa'nın yaptığı hataları bir çocuğun bile yapmayacağını savunan Hüseyin Cahit Bey, *"Şu dakika itibarı ile Kâmil Paşa kabinesi yerdedir"* diyerek kabinenin düşüşünü okurlarına duyurmuştur (*Tanin*, No: 194, 14 Şubat 1909: 1).

Hükümetin düşmesine *Volkan*'ın tepkisi ise çok serttir. Kâmil Paşa'nın sükutu için *Şurâ-yı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerini gece gündüz çalışmakla suçlayan Vahdetî, *"Ey iki varak-pare! Zannetmeyiniz ki, şeytanlıkla milleti iğfâle muvaffak oldunuz, rolünüzü istediğiniz gibi oynadınız! Bu hile elbette yine meydana çıkacaktır"* satırlarıyla tepkisini dile getirmiştir (*Volkan*, No: 46, 15 Şubat 1909: 1).

Görüldüğü üzere Türk demokrasi tarihi açısından büyük önem taşıyan bu hadisede ilk kez bir sadrazam mebusların oyu ile indirilmiştir. Meselenin diğer bir boyutu ise meşrutiyetin ilk 2 kabinesi de aynı sebepten, yani harbiye ve bahriye nazırı ataması yüzünden düşmüştür. Kâmil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Dış Politikada Yaşanan Hadiseler

II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı dış politikasını ve kamuoyunu derinden etkileyen üç önemli gelişme Bulgar Bağımsızlığı, Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhakı ve Girit Meclisi'nin Yunanistan'a bağlanması idi. Bulgaristan'ın *de facto* bağımsızlığı 1878 Ayastefanos Anlaşması ile gerçekleşmişti. Berlin Anlaşması (1878) ve sonraki 30 yıl Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı şeklen devam etti. İlk müsait zamanda bağımsızlık gerçekleşecekti, zira Osmanlı Devleti'nin böyle bir gelişmeyi engelleyecek siyasi, askeri ve ekonomik gücü yoktu. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na *de facto* ilhakı da 1878'de Berlin Anlaşması ile gerçekleşmişti. Zira şeklen işgaline terk edilen ve ancak geçici işgalini sürekli ilhaka dönüştürme iradesi gösterebilecek Avusturya-Macaristan'a karşı, Osmanlı Devleti'nin yapabilecekleri sınırlıydı.

Sadrazam Kâmil Paşa, Bulgaristan ve Bosna Hersek meselelerini görüşmek üzere Bakanlar Kurulu'nu konağında toplayarak istişarelerde bulundu. Toplantıda ordunun gücü hakkında Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'dan malumat istenmiş, ancak askerin ayağına giydirilecek çarık bile bulunmadığı cevabı alınmıştır. Kâmil Paşa, ordunun durumundan eski Serasker Rıza Paşa'yı mesul tutmuş ve Rıza Paşa'yı servetine servet katmakla itham etmiştir. Bakanlar Kurulu'nda yapılan değerlendirmede, iki mühim konunun da siyasi ve diplomasi alanında çözüme kavuşturulması yönünde kanaat oluşmuştur (Türkgeldi, 2010: 12).

Girit meselesi de uzun zamandır Osmanlı dış politikasını ilgilendiren önemli problemlerden ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşının sebeplerindendi. Girit'te sık sık ayaklanmalar çıkmakta, Yunan entrikalarının etkisiyle Giritli Rumlar, adayı Yunanistan'a bağlamak istemekteydi. Osmanlılar, Girit için Lübnan Nizamnamesi (1861) benzeri bir imtiyaz vermişlerdi (1867). Ancak Yunanistan ile Giritli Rumlar adayı ele geçirinceye kadar ısrarlı mücadelelerini sürdürdüler. Zamanını bekleyen bu üç olayda, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar ortaya çıkarak Osmanlı Devleti'ni müşkül bir durumda bıraktı. Basının bu gelişmelere tepkisi büyük oldu ve yaşananlar okurlara aktarılarak kamuoyu oluşturulmaya çaba gösterildi.

Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit Meselelerinin Gazetelere Yansıması

Bulgaristan'ı fiilen bağımsızlığa götüren süreç, Sofya'nın payitaht kapı kethüdası Geşof'un Hariciye Nezareti'nin ziyafetini krize dönüştürerek İstanbul'dan ayrılmasıyla başlamıştır. Berlin Antlaşması (1878) ile Osmanlıya bağlı bir prenslik haline gelen Bulgaristan'ın İstanbul Kapı kethüdası Geşof, II. Abdülhamit'in cülus yıldönümü dolayısıyla Hariciye Nezareti tarafından payitahtta görev yapan sefirlere verilen ziyafete davet edilmemiş, buna tepki gösteren Geşof, Sofya'ya dönmüştür (İnan, 1983: 1394, 1395). Hadise üzerine Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmiş ve Osmanlı'ya ait olup Bulgar toprakları içerisinde kalan Rumeli Demiryolu ağına el koymuştur. Osmanlı kamuoyu bu olayın şokunu yaşarken, ertesi gün ise Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur.

Ali Kemal Bey *İkdam*'da kaleme aldığı "İfşa-ı Hakikat" başlıklı makalesinde konuyu ele almış Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiğini, rivayete göre de Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhak edeceğini yazmıştır. Ali Kemal Bey'e göre, Bulgaristan zaten çok zamandır müstakil bir devlet haline dönüşmüş ve Bosna ve Hersek de yine uzun süre önce Osmanlı ile alakasını kesmiştir. Yazısında, *"Düşmanlarımızın kasdı, böyle hareket ile bir yandan devletimizi haricen müşkülata gûna gûn sokmak, dahilen ise ahalimizi idare-i hazıra-ı meşrutiyemize karşı iğzab (kızdırma, kışkırtma, galeyana getirme) eylemek, nihayet bu sayede başımıza ne suretle, ne taraftan olursa olsun bir derd-i harb açmaktır."* diyen Ali Kemal Bey, bu harp ile de ortada ne Kânûn-ı Esâsî'nin kalacağını, ne devletin selametinin mümkün

olacağını belirtmiş ve devr-i sabık idaresinin yeniden kurulacağını öne sürmüştür (*İkdam*, No: 5161, 6 Ekim 1908: 1).

Ali Kemal Bey'in rivayet diye yazdığı Bosna-Hersek ilhakı hemen ertesi gün gerçekleşmiştir. *İkdam*'daki başyazısında meseleyi ele alan Ali Kemal Bey, durumdan ders çıkarmak gerektiğini öne sürmüş, *"İşte önümüzde şu Bosna ve Hersek işi var. Ne için, nasıl, ne esbaba mebni otuz sene evveli bu vilayatımızı elimizden aldılar? Bu hususta idareten, hükümeten hiç kabahatimiz, taksiratımız yok muydu? Öyle sırf durup dururken mi bize karşı, Devlet-i Osmaniye'ye karşı bu tecavüze, bu gasıblığa (gaspediciliğe) kalkışıldı? Bütün bu hakikatlerdir ki, kâri'lerimize arz eylemek isteriz"* ifadelerini kullanmıştır (*İkdam*, No: 5163, 8 Ekim 1908: 1). Yazısında, konunun tarihsel sürecine de değinen Ali Kemal Bey'e göre, meşrutiyet esaslarına sahip çıkılırsa, gelecekten ümit vardır:

> "Hükümet-i Osmaniye icrâ-yı adl ederse, meşrutiyete riayet eylerse, hürriyetten, müsavattan, uhuvvetten, adaletten başka tarz-ı idare-i hükümet bilmezse akvam-ı Osmaniye'nin hiçbiri rabt-ı muhteşem-i Osmaniye'den başka bayrağın altına girmez… Çünkü mülk-ü Osmaniye'de, Osmanlılıkta, Osmanlılarla el ele vererek kardaşça yaşamakta bulduğu, bulacağı ikbali, başka suretle asla bulamaz. Ermeni, Rum vatandaşlarımız şöyle dursun, hatta Bosnalılar, Herseklilerdir ki bu hakikati teslim ederler…" (İkdam, No: 5163, 8 Ekim 1908: 1).

Hüseyin Cahit Bey'de, Tanin'in 67 numaralı nüshasında Bulgar bağımsızlığı ile Bosna Hersek ilhakı konularını ele almış ve "bitti" nazarı ile bakılan Osmanlı'nın meşrutiyetle birlikte kuvvet bulacağı düşüncesinin, düşmanlarını harekete geçirdiğini kaydetmiştir. Her iki meselede, geçmiş yönetimin politikalarını eleştiren ve bu politikaları "acziyet" olarak nitelendiren Hüseyin Cahit Bey, şunları kaydetmiştir:

> "İşte bunun üzerine düşmanlarımız düşündüler, Türkiye'nin kuvvetlenmesine meydan vermeden evvel, gasıbane bir hareket neticesi olarak elde ettikleri menafi' sağlam surette kendilerine temin çaresini aradılar. Bu çare pek sarih idi. Bulgaristan ilân-ı istiklal eder, Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak eyler olur biterdi" (Tanin, No: 67, 6 Ekim 1908: 1).

Hüseyin Cahit Bey, Bulgar bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in ilhakı nedeniyle yaşanabilecek bir savaş konusunda da itidalli davranılması taraftarıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk meşrutiyet deneyiminin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile kaybedildiğini anımsatan Hüseyin Cahit Bey, *"Birinci Kânûn-ı Esâsî'mizi elimizden harb ile aldılar. Bu ikinciyi bu kadar kolay geri vermeyeceğiz. Hazırlanan tuzağa eskisi kadar safdilâne düşmeyeceğiz"* diyerek meşruti idareye sahip çıkacaklarını ifade etmektedir (*Tanin*, No: 67, 6 Ekim 1908: 1).

Tanin'in 68 ve 69 numaralı sayısında kaleme aldığı yazılarında de bu iki konuyu işleyen Hüseyin Cahit Bey, ertesi gün ise *"Avusturya Emtiasını Almayınız!"* başlıklı makalesinde Avusturya mallarına karşı boykot çağrısı yapmıştır. *"Osmanlıların sükûn içinde çalışmaya muhtaç oldukları şu sırada adi, murdar bir hırs ile Bosna-Hersek üzerine saldıran Avusturya'nın çürük metalarını almayınız"* diyen Hüseyin Cahit Bey, şöyle devam etmiştir:

> "Evet, Avusturya'dan ne geliyorsa kumaş, esvap, çorap, mendil, fanila hiçbirine bir Osmanlı parası vermeyiniz! Bugün Avusturya gösterdiği zebunkeşlikten, namertlikten, medeniyetin vicdanı karşısında nasıl medhul (kusurlu) ve hakir ise memleketimize doldurduğu renkleri kalp, kendileri çürük, dayanamaz, işe yaramaz metaları da pazarlarımızda, dükkanlarımızda öyle muhakkar, zelil dursun!" (Tanin, No: 70, 9 Ekim 1908: 1).

Boykotaj başkent İstanbul'da olduğu gibi imparatorluğun önemli ticaret merkezlerinden Selanik'te de uzun süre devam etmiştir. 3 Kasım 1908 tarihli *İkdam*'da yer alan haberde Selanik'te boykotajın bütün şiddetiyle devam ettiği ve Avusturya mağazalarına kimsenin uğramadığı belirtilmiştir. Tüccarların ellerindeki malları satamadıkları için yeni mal sipariş edemedikleri, ayrıca mavnacı ve hamal esnafının da Avusturya'ya ait vapurları boşaltmadıkları ifade edilmiştir. Bu durum karşısında Lloyd Kumpanyası Viyana Merkez Müdürü problemi çözmek için Selanik'e gelmiş, Avusturya Konsolosu

ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile görüşmüş, fakat muvaffak olamamıştır (*İkdam*, No: 5187, 3 Kasım 1908: 2).

Gazetelerin başlattığı boykot karşılığını bulmuş ve Avusturya Sefiri Marki Palla Viçini, gazetelerdeki neşriyat ve mallara uygulanan boykotun sonlandırılması için hükümete başvurmuştur. Bu talebi reddeden Sadrazam Kâmil Paşa, matbuatın serbest olduğunu, hele de haklı olunan bu davada hem matbuatın hem de umûmi efkârın istediği gibi hareket edeceği cevabını vermiştir (Çapanoğlu, 1960: 27).

Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki buhranlarına, Bulgar bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in ilhakının ardından Girit meseli girmiştir. 17 Ekim 1908'de Girit Meclisi Yunanistan'la birleşme kararı almıştır. Girit İcra Komitesi'nin (Cretan Executive Committe) denetimini elinde bulunduran Enosis taraftarı isyancılar, Yüksek Komiser Zaimis'in Hanya'dan ayrıldığı bir sırada ayrılık kararını meclise onaylatmışlardır (Yellice, 2018: 338).

Hüseyin Cahit Bey'in, Girit meselesindeki tavrı ise çok daha serttir. *"Girit ne Rumeli-i Şarki'ye benzer, ne Bosna ve Hersek'e."* diyen Hüseyin Cahit Bey, *"Rumeli-i Şarki 1885 tarihinden beri maddeten gitmişti. Bosna ve Hersek de 30 bu kadar senedir Avusturya'nın bi'l-fiil taht-ı işgalinde bulunuyordu. Bunların üzerindeki hukukumuz sarih ve aşikâr olmamakla beraber hukuktan maddeten müstefit değildik. Halbuki Girit'i vermemek için 12 sene evvel döktüğümüz kanlar henüz kurumamıştır"* yorumunu yapmıştır (*Tanin*, No: 90, 31 Ekim 1908: 1).

Makalesinde Giritli Müslümanların uğradığı mezalime de yer veren Hüseyin Cahit Bey, bu durumun büyük devletlerin de dikkatini çektiğini belirtmiştir. Giritlilerin istediğinin hak ve adalet değil, Osmanlı düşmanlığı ve Yunan muhibliği olduğuna dikkati çeken Hüseyin Cahit Bey, şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Girit adasının Bahr-i Sefid'de son derece mühim bir mevki-i bahrisi vardır. Böyle bir mevkii ele geçirmek için devletler son derece fedakarlıklara katlanırlar. Halbuki Girit bugün bizim elimizde iken onu başkalarına vermek, istikbal-i vatanı, müdafaa-i memleketi tehlikeye sokmak kolay kolay rıza gösterilecek müzakeratlardan mıdır? Hükümet-i cedide-i Osmaniye ihtiyarıyla böyle bir fedakârlıkta, daha doğrusu hıyanette bulunmayacaktır." (Tanin, No: 90, 31 Ekim 1908: 1).

Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İngiltere'de Girit Meclisi'nin aldığı kararı tanımamış fakat Girit, Balkan Savaşları'nın ardından fiilen elden çıkmıştır.

SONUÇ

II. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm anasırda büyük beklentiler yaratmış, istibdadın sona ermesiyle devletin ve milletin yaşadığı problemlerin nihayet bulacağı ümit edilmiştir. Fakat beklentilerin saflığına nazaran, realitede ortaya çıkan gelişmeler tam aksi yönde seyretmiştir. Osmanlı payitahtı yangınlar ve işçi grevleri ile meşgul olurken, toplumu huzursuz eden ve anarşiyi artıracak dini fanatizmin sebep olduğu hadiseler yaşanmıştır. Meşrutiyetle birlikte içtimai yaşamda biraz daha ön plana çıkan kadınların sokak ortasında saldırıya uğraması, siyasetin ibadethanelere girmesi, Osmanlı başkentindeki havayı gerginleştirmiş, gazetelere de yansıyan bu hadiseler, şüphesiz bir zemin oluşturarak 31 Mart Vak'asının meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte Osmanlı toplumu yıllar sonra seçim deneyimi yaşamış ve seçtiği vekillerini Meclis-i Meb'ûsâna göndermiştir. Meşrutiyet coşkusunu andıran manzaralar ve sevinçle açılan Meclis, Türk demokrasi tarihinde de bir ilki gerçekleştirmiş, padişah tarafından atanmış olan Sadrazam Kâmil Paşa, ekseriyeti İttihatçılardan oluşan mebusların oylarıyla düşürülmüştür.

Osmanlı iç politikasında bu gelişmeler yaşanırken Bulgarlar bağımsızlıklarını, Avusturya-Macaristan ise Bosna ve Hersek-i topraklarına kattığını ilan etmiştir. Bu iki hadisenin hemen ardından da Girit Meclisi Yunanistan'a bağlanma kararı almıştır. *Tanin* ve *İkdam* gibi Osmanlı ana akım medyasının iki önemli gazetesi bu hadiseleri yakından takip etmiş, *Tanin* Başyazarı Hüseyin Cahit Bey ve *İkdam* Başyazarı Ali Kemal Bey makalelerine konu etmişlerdir. Yazarların üzerinde durdukları husus ise meşrutiyete sahip çıkma dürtüsüdür. Gerek Hüseyin Cahit, gerekse Ali Kemal, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla meclisin kapatıldığını, Kânûn-ı Esâsî'nin askıya alındığı hatırlatmış, her şeye rağmen meşruti yönetimin devam etmesini istemişlerdir. Bu toprak kayıpları Osmanlı toplumu için yabancı bir

kavram olan boykotu da gündeme getirmiştir. Bosna ve Hersek'i topraklarına kattığını açıklayan Avusturya'nın malları, *Tanin* başta olmak üzere, gazeteler tarafından başlatılan çağrıyla İstanbul, Selanik ve İzmir gibi önemli ticaret merkezlerinde boykot edilmiştir. Boykot, Osmanlı Devleti'nin 2,5 milyon lira tazminat karşılığında Avusturya-Macaristan ile anlaşmasıyla sona ermiştir. Osmanlı Devleti, 19 Nisan 1909'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanırken, Girit'in elden çıkması Balkan Savaşları'nın sonunda gerçekleşmiştir.

Osmanlı basını, meşrutiyetin getirdiği hürriyetle birlikte iç ve dış politika ile içtimai hayatta yaşanan tüm bu gelişmeleri halka ulaştırmıştır. Özellikle toplumun kargaşaya sürüklenmeye çalışıldığı hadiselerde ikaz görevini de yerine getiren gazeteler, boykot konusunda da millî bir duruş sergilemişlerdir. Fakat gazetelerin taraf oldukları parti ve cemiyetlerin koşulsuz-şartsız savunuculuğunu yapması, ayrıca gazeteciler arasında yaşanan polemikler, toplumdaki kutuplaşmaya neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv

MMZC, Dev.: 1, Cilt: 2, İçt. Sen.: 1 , İnikad: 11, 13 Ocak 1909 (31 Kanunu Evvel 1324)

MMZC, Dev.: 1, Cilt: 1, İçt. Sen.: 1 , İnikad: 27, 13 Şubat 1909 (31 Kânunusani 1324)

Araştırma Eser ve İncelemeler

Ahmad, F. (1971). *İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)*, Sander Yayınları.

Akşin, S. (1972). *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınları.

Akşin, S. (1974). Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29, sy. 01, s.s., 125, 135 .

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* Türk Tarih Kurumu.

Bleda, Mithat Ş. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi.

Çapanoğlu, Münir S. (1960), *Basın Tarihimizde İlave - Türk gazeteciliğinin Yüzüncü Yılı Münasebetiyle"*, Yeni Doğuş Matbaası.

Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları.

Duman, D. (2016), 31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, s.s., 95-112.

Günay, N. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ermeni Partilerinin Seçim İttifakları, *18. Türk Tarih Kongresi* , Ankara, s.s. 397-417.

Güven, Gül Ç. (1991). *II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kâmil Paşa ve Said Paşa'nın Anıları-Polemikleri,* Arba Yayınları.

Hanioğlu, M. Şükrü, (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad Ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları.

İnan, İbnülemin M. K. (1983). *Son Sadrazamlar 3. Cilt*, Dergah Yayınları.

İnuğur, M. N. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınevi.

Kabacalı, Alpay, (1990). *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü,* Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Kansu, A (2017). *1908 Devrimi,* İletişim Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi – Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus,* Timaş Yayınları.

Kuran, A., B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* Kaynak Yayınları.

Malkoç, E. (2010). Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* Sayı: 11, 93-162.

Mevlânzade Rifat, (2010). *31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi,* Pınar Yayınları.

Sancaktar, F. M. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi 1876 – 1923*, Ötüken Yayınları.

Şapolyo, E.B. (1974). *Türk Gazeteciliği Tarihi, Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası.

Tahsin Paşa, Esbak Mabeyn Başkatibi (1931). *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları,* Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi.

Tunçay, M., Akbayar N., Çavaş R., Demirel, Y. (2021). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908 – 23 Temmuz 1909*, Yapı Kredi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:3 – İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,* Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türkgeldi A. F. (2010). *Görüp İşittiklerim,* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tütengil, C. O. (1969). *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği* (1867-1967), Belge Yayınları.

Yellice, G. (2018). Sorunlu Ada Girit: Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı: 62, Bahar 2018, s.s. 335-366.

Yetişgin, M. (2010). Batı Basınında Osmanlı Devleti'ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların Bu Yaklaşımlara Tepkileri, *OTAM*, 28 (2010), s. s., 119-162.

Süreli Yayınlar

Hukuk-ı Umûmiye ***:*** No: 23, 8 Ekim 1908, No: 117, 22 Ocak 1909.

İkdam ***:*** No: 5087, 24 Temmuz 1908, No: 5127, 2 Eylül 1908, No: 5142, 17 Eylül 1908, No: 5148, 22 Eylül 1908, No: 5161, 6 Ekim 1908, No: 5163, 8 Ekim 1908, No: 5164, 9 Ekim1908, No: 5166, 11 Ekim 1908, No: 5173, 18 Ekim 1908, No: 5174, 19 Ekim 1908, No: 5187, 3 Kasım 1908, No: 5288, 14 Şubat 1909.

Mizan ***:*** No: 1, 30 Temmuz 1908.

Sabah ***:*** No: 6770, 1 Ağustos 1908.

Serveti Fünûn ***:*** No: 180, 16 Aralık 1908, No: 182, 19 Aralık 1908, No: 183, 20 Aralık 1908.

Tanin ***:*** No: 1, 1 Ağustos 1908, No: 35, 4 Eylül 1908, No: 54, 23 Eylül 1908, No: 67, 6 Ekim 1908, No: 70, 9 Ekim 1908, No: 90, 31 Ekim 1908, No: 138, 18 Aralık 1908, No: 140, 20 Aralık 1908, No: 158, 9 Ocak 1909, No: 163, 14 Ocak 1909, No: 194, 14 Şubat 1909.

Volkan ***:*** No: 1, 11 Aralık 1908, No: 8, 18 Aralık 1908, No: 8, 18 Aralık 1908, No: 46, 15 Şubat 1909.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yerel Yönetim Hizmetleri 7. Dönem Toplu Sözleşmesinin İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi

Evaluation of the 7th Period Collective Agreement on Local Government Services Through Content Analysis

Ramazan TİYEK
Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Bölümü
ramazan.tiyek@klu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-3442-3517

Öz: Araştırmanın temel problemi kamu görevlileri arasındaki yüksek sendikalaşma oranlarının çalışanların özlük haklarına nasıl yansıdığıdır. Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolundaki toplu pazarlık sürecinin talep edilenler ve sonrasındaki kazanımları bağlamında analiz edilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmada, 7. Dönem toplu pazarlık sürecinde yerel yönetim hizmetleri hizmet kolunda yetkili sendika olan BEM-BİR-SEN'in taleplerinin ne düzeyde gerçekleştiği değerlendirilmiştir. Araştırma verilerine Maxqda Programı ile İçerik Analizi yapılarak ulaşılmıştır. Hizmet kolundaki talepler ve kazanımlar itfaiye ve zabıta personeli, sosyal denge sözleşmesi, ücret ile ilgili ve ücret harici konular şeklinde farklı boyutlarda değerlendirilmiştir. Yetkili sendikanın talepleri doğrultusunda itfaiye ve zabıta personeli zammının % 100 artırımlı uygulanması kararlaştırılmıştır. Sosyal denge sözleşmesinin süresinin uzatılması kabul edilmiştir. Başarılı olan sözleşmeli personelin % 10'una yapılan ek ödemeler % 15'ine olacak şekilde genişletilmiştir. Yetkili sendika tarafından talep edilen ücret ve ücret dışı konuların çoğunluğunun kamu işveren heyeti tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle ücret artışı ile ilgili bazı konularda çalışma yapılması yönünde kararlar alınmıştır. Bu durumun gelecek dönemdeki toplu pazarlık görüşmelerinin ilk konularını oluşturması beklenmektedir. Kamu görevlileri sendikalarının grev gibi caydırıcı bir güce sahip olmamaları toplu pazarlık sürecindeki kazanımların çalışanların memnuniyetini sağlayacak boyutta olmasını engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, sendika, yerel yönetim hizmetleri, toplu pazarlık, toplu sözleşme.

Abstract: The main problem of the research is how the high unionization rates among public servants are reflected in the personal rights of the employees. The purpose of the research is to analyze the collective bargaining process in the Local Government Services in the context of demands and subsequent gains. The demands of BEM-BİR-SEN which the authorized union in the local government services in the 7th Period, were realized was evaulated in the research. The research data was obtained by performing Content Analysis with the Maxqda Program. The demands and gains in the local government services were evaluated in different dimensions such as fire and municipal police, social balance agreement, wage-related and non-wage issues. It has been decided to implement a 100% increase in the wages of firefighters and municipal police personnel in line with the demands of the authorized union. The extension of the term of the social balance agreement was accepted. Additional payments increased from 10% to 15% for successful temporary staff. It is understood that the majority of wage and non-wage issues requested by the authorized union were not accepted by the public employer committee. However, decisions have been made to work on some issues, especially regarding wage increasing. It is expected that this situation will be the first topic of the collective bargaining negotiations in the

Geliş Tarihi:27.09.2024 *Kabul Tarihi:19.03.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Tiyek, R. (2025). Yerel yönetim hizmetleri 7. dönem toplu sözleşmesinin içerik analizi ile değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 598-613. Doi: 10.33437/ksusbd.1557342

upcoming period. The fact that public servant unions do not have a deterrent force such as strikes has prevented the gains in the collective bargaining process from being at a level that would ensure employees satisfaction.

Keywords: Local Governments, trade union, local government services, collective bargaining, collective agreement.

GİRİŞ

Toplu pazarlık, çalışma koşullarının belirlenmesine yönelik işveren ile çalışan arasındaki karşılıklı görüşmelerden oluşmaktadır. Sendika çatısı altındaki çalışanlar toplu pazarlık dönemlerinde taleplerini ifade ederek çalışma şartlarının iyileştirilmesi için istekte bulunmaktadırlar. İşyerlerinin demokratikleşmesinde toplu pazarlık önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Toplu pazarlık ile yönetimin tek taraflı karar alması kısıtlanırken ortaya çıkan sonuçlar işyerlerinin sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır. Çalışma koşullarının belirlenmesinde çalışan tarafının görüşlerinin alınarak sürece dahil edilmesi işyerindeki verimliliği de artıracaktır.

Türkiye'de toplu pazarlık denildiğinde genellikle işçi sınıfı akla gelmektedir. Kamu görevlileri ile ilgili grev hakkının olmadığı toplu pazarlık süreci 2001 yılında çıkarılan 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu çerçevesinde yürütülmektedir. 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile kamu görevlileri toplu sözleşme imzalama hakkı'nı da elde etmiştir(Cengiz, 2019: 195). Bu çerçevede 1. Dönem toplu sözleşme 2012-2013 yıllarını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Yerel yönetim hizmetleri hizmet kolu dışındaki hizmet kollarının taleplerinin kabul edilmediği ilk toplu sözleşme döneminin nihai kararlarını Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu vermiştir. Son olarak 2024-2025 yıllarını kapsayacak 7. Dönem toplu sözleşme hükümleri de Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları ile oluşturulmuştur.

Kamu işveren heyeti ile kamu görevlileri sendikaları arasında yapılan toplu pazarlıklardan her iki tarafı memnun edecek sonuçlar ortaya çıkmadığında, Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu nihai kararı vermektedir. İşçiler için geçerli olan grev hakkı kamu görevlilerine bir hak olarak tanınmamıştır. Grev hakkının olmaması toplu pazarlık sürecinde kamu görevlileri sendikalarının taleplerinin yerine getirilmesini kısmen zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda kamu görevlileri sendikalarının taleplerinin ne düzeyde yerine getirildiğinin belirlenmeye çalışılması araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu ile toplu pazarlık sürecinde işveren rolünde yer alan kamu heyetinin direncinin kırılmasında kamu görevlileri sendikalarının haklarının geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Pazarlık sürecinin karşı tarafı zorlayıcı bir duruma dönüşmesi gerekir. Zira Kamu Görevlileri Hakem Kurulu'nun yapısında her ne kadar sendika temsilcileri yer alsa da üyelerin çoğunluğu kamu kurumlarında çalışanlardan oluşmaktadır. Son yıllarda Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu kararları ile imzalanan toplu sözleşme hükümlerinin kamu işveren heyetinin teklifleri ile paralel olması da Kurul'un yapısının revize edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunda yetkili sendika olan BEM-BİR-SEN'in 7. Dönem toplu pazarlık sürecindeki taleplerinin ne kadarının gerçekleştiği üzerinde durulmuştur. Toplu pazarlık ve Türkiye'de kamu görevlileri toplu pazarlık süreci ile ilgili literatür bilgileri verildikten sonra araştırma kapsamındaki hizmet kolunun toplu pazarlık süreci kazanımları analiz edilmiştir. Toplu pazarlık kazanımlarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz eden pratik çalışmaların eksikliği nedeniyle araştırmanın literatüre önemli düzeyde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma verileri karşılaştırmaya imkan verecek şekilde yetkili sendikanın talepleri ve kazanımları şeklinde görselleştirilmiştir. İlgili hizmet kolunun talepleri itfaiye ve zabıta hizmetleri, sosyal denge tazminatı, ücret artışı ve ücret dışı kazanımlar şeklinde kategorileştirilmiştir. Her bir kategorideki birçok talebin bir kısmı kabul edilirken özellikle ücret ile ilgili olan konularda kamu işveren heyetinin kabul ederek toplu sözleşme içerisinde yer verdiği konuların görece daha az olduğu ifade edilebilir.

Toplu Pazarlık Kavramı

Sendikal faaliyetlerin önemli bir kazanımı olarak değerlendirilen toplu pazarlık, çalışma koşullarının işveren ve çalışanlarla birlikte belirlenmesi ile ilgili yapılan görüşmelerdir. Toplu pazarlık, işverenler için çalışma barışı ve yönetimsel kontrolün meşruiyetini sağlarken, çalışanlar için insana

yakışır çalışma koşullarının sağlanması, ekonomik ilerlemede pay alınması ve şikâyet ve taleplerin ifade edilmesine olanak sağlamaktadır (Traxler, 1998, ss. 207–208). Toplu pazarlık ile ilgili yasal düzenlemeler yönetici ve çalışanları pazarlık yapma konusunda özgür bırakmakla birlikte bazen her iki tarafın memnuniyetinin olduğu bazen de bir tarafın mutlu diğer tarafın mutsuz olduğu bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Bütün boyutlarıyla değerlendirildiğinde gerçekleştirilen pazarlık aşaması toplu sözleşmenin önemli bir bileşeni olmaktadır (Cox, 1958, s. 3)

Çalışanların mali ve sosyal haklarını iyileştirme ilkesi ile hareket eden toplu pazarlığın amacı, istihdam ilişkisinin esas ve usul şartlarını yönetmek için üzerinde anlaşmaya varılan bir dizi kuralın müzakere edilmesi ve sürekli uygulanmasıdır (Zagelmeyer, 2005, s. 1624). Toplu pazarlık, piyasa bağlantılı bir değişim ilişkisi içerisinde yönetsel keyfilik yerine belirli prosedürlere göre eşit ücretin belirlenmesi, karar alma işlevini temel alan, siyasi güç ilişkisindeki bir endüstriyel yönetişim kurumu ve çalışanların yönetime katıldığı bir yönetim şekli olarak temelde 3 farklı işlevsel boyuta sahiptir (Keune, 2021, s. 36; Zagelmeyer, 2005, s. 1624). Toplu pazarlık ile keyfi uygulamalar yerine mümkün olduğu kadar eşitlikçi bir anlayış çalışma hayatında geçerli olmaktadır. İşbirliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek toplu pazarlık, işverenin adalet ve adalete olan bağlılığının bir sembolü olarak yorumlanabilir ve böylece çalışanlar arasında prosedürel adalet ve güven duygusunun başlatılması sağlanabilir (Zagelmeyer, 2005, s. 1627).

Toplu pazarlık kapsamına girenleri sınırlandıran ya da genişleten pazarlık yapısı, toplu pazarlık sürecindeki kazanımları doğrudan etkilemektedir. Bu süreçte sendikalar pazarlık masasındaki nüfuzlarını güçlendirmek amacıyla genellikle pazarlığı merkezileştirmektedir (Katz, 1993, s. 4). Toplu pazarlığın merkezileşmesi özellikle sendika yoğunluğunu artırması açısından çalışanlar lehine üstünlük olarak değerlendirilmektedir. Toplu pazarlık neticesinde alınan kararlardan etkilenecek kişilerin sayısal olarak fazla olması ve birlikte hareket ettikleri varsayıldığında merkezi düzeyde gerçekleştirilen toplu pazarlıklar çalışanların taleplerinin karşılık bulmasında önemli olmaktadır.

Sendika yoğunluğunun yüksek olması, sendikalara işverenlere karşı daha fazla pazarlık gücü vererek çalışanlar için daha yüksek ücret ve iyileştirilmiş özlük hakları anlamına gelmektedir. Pazarlık kapsamının geniş olması, pazarlığın faydalarını paylaşan çalışan grubunu çoğaltmaktadır (Keune, 2021, s. 32). Bununla birlikte, toplu pazarlık sürecindeki sendikal yoğunluk durumu ile ilgili yapılan bir araştırmada, beyaz yakalı çalışanların fazla olduğu işyerlerinde sendikal yoğunluk yüksek olsa da bireysel mücadele etme ve sonuç alma çabalarının daha yüksek olmasından dolayı toplu pazarlık sürecindeki etkisinin tahmin edildiği kadar yüksek olmadığı sonucu elde edilmiştir (Scheuer, 1997, ss. 81–82). Sendikal yoğunluk ile merkezi bir toplu pazarlıktan etkilenen çalışanların görece sayılarının fazla olması, işveren karşısındaki pazarlık gücü açısından önemli bir durum olarak değerlendirilmekle birlikte, çalışanların statüleri de sendikal yoğunluk durumunu farklı şekilde etkilemektedir. Son yıllarda toplumun her kesiminde artış gösteren bireyselleşme olgusunun toplu pazarlık sürecinde birlikte hareket etmeye katkı sağlayacak şekilde dönüştürülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ne kadar merkezi hareket edilirse edilsin çalışanların pazarlık gücü zayıf kalacaktır.

Türkiye'de Kamu Görevlileri Toplu Pazarlık Süreci

Türkiye'de insanlar, kamu kurumlarında ve kamu kurumları haricindeki özel sektör kuruluşlarında çalışabilmektedir. Kendi içerisinde farklı alt bölümleri olmakla birlikte çalışma hayatını düzenleyen hukuki ilkeler bu iki çalışma şekli çerçevesinde belirlenmektedir. Her iki kurum ve kuruluşlarda çalışanlar için sendikal özgürlüklerle ilgili belirgin bir kısıtlama söz konusu değilken, sendikal hakların kullanımı açısından özel sektör ve kamu kurumlarında çalışanlar açısından farklılıklar bulunmaktadır. Mevcut durumda özel sektörde ya da kamu kurumunda çalışanlar içerisinde memur değil de işçi statüsünde çalışanlar 2012 yılında çıkarılan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu hükümleri çerçevesinde sendikal faaliyetleri ve toplu pazarlık sürecini yönetmektedir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu hükümlerine göre kamu görevlisi olarak tanımlanan kişiler ise 2001 yılında çıkarılan 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu çerçevesinde sendika üyesi olabilmekte ve toplu pazarlık aşamasında da ilgili kanunun hükümleri geçerli olmaktadır. İlgili kanun çerçevesinde kamu görevlileri sendikalarının asli görevi işveren olan devlet karşısında üyelerinin hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmektir (Yorgun, 2011, s. 167).

Özel sektörde toplu pazarlık ile işgücü piyasası yeniden yapılandırılırken, kamu sektöründe politik süreçleri de dikkate alan bir pazarlık yürütülmektedir. Her iki sektörde yapısal farklılıklar olması toplu pazarlığın işleyiş sürecini etkilemekle birlikte nihai çıktılarını değiştirmemektedir (Summers, 1974, ss. 1156–1157). Kamu görevlileri toplu pazarlık ve sonrasında toplu sözleşme hakkına sahip olmaktadır. Çalışma şartlarının her boyutu önemli iken kanuni düzenlemeler ağırlıklı olarak mali ve sosyal haklar çerçevesinde oluşturulmuştur (Zengin, 2012, s. 147). Bununla birlikte, toplu görüşme sonunda anlaşmazlık olması durumunda grev hakkının olmaması ve zorunlu tahkime başvuru yapılmak zorunda kalınması toplu görüşme sürecindeki yetkili sendikanın taleplerinde ısrarcı olmasını kısıtlayan unsurlardan bir tanesidir (Mahiroğulları, 2011, ss. 81–82). Bu durum kamu görevlileri sendikasının işveren için toplu pazarlığı zorlaştıran bir aktör olmasını engellemektedir (Cramton et al., 1999, s. 475). Endüstri ilişkilerinde işveren, düzenleyici ve hakem rollerinde yer alan devletin kendisini de işveren olarak etkileyen bazı durumlarda kamu görevlilerinin grev gibi temel haklarını kısıtladığı anlaşılmaktadır (Tiyek, 2020, s. 144). Uyuşmazlık durumunda nihai kararı verecek olan Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu üyelerinin çoğunluğunun Cumhurbaşkanı tarafından atanıyor olması toplu pazarlıkta yer alan aktörler için yasal ve yapısal anlamda güç dengesinin çalışanlar aleyhine bozulmasına neden olmaktadır (Leap & Grigsby, 1986, s. 202; Özkal Sayan & Urhan, 2020, s. 94). Bu da Anayasa ile güvence altına alınmış toplu sözleşme hakkı'nın tam olarak kullanılamaması anlamına gelmektedir (Atay, 2015, s. 8). Oysa ki özellikle son yıllarda a-tipik istihdam biçimlerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşmaya başlaması başta olmak üzere çalışanlar aleyhine oluşan olumsuz çalışma koşullarının iyileştirilmesini zorlaştırmaktadır (Hayter et al., 2011, ss. 225–226).

Araştırmanın odaklandığı kamu görevlileri, genellikle 2 yıllık sürelerle çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik toplu sözleşme imzalamaktadır. Toplu sözleşme, mali ve sosyal haklarla ilgili gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde kamu işveren heyeti ile kamu görevlileri sendikası tarafından kabul edilen şartların imzalanarak hukuki bir statü kazanmasıdır (Önsal, 2017, s. 503).

Sendikaların toplu pazarlık sürecindeki etkinlik durumunu sendika üye sayıları belirlemektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı üye sayılarını, kamu kurumlarında çalışan toplam kamu görevlisi sayısı ile sendika üyelik aidatı kesintisi yapılan üye sayılarını dikkate alarak, her yıl 15 Mayıs'ta belirlemekte ve sonuçları her yıl Temmuz ayının ilk haftasında Resmi Gazete'de yayımlanmaktadır (12.07.2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu).

Araştırma kapsamında değerlendirilen 7. Dönem Toplu Sözleşme sürecinde dikkate alınan 2023 yılı Temmuz ayı verilerine göre kamu görevlilerinin sendikalaşma oranı % 74,54'tür. 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu kapsamında kamu görevlileri 11 adet hizmet kolu içerisinde sendikal faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir.

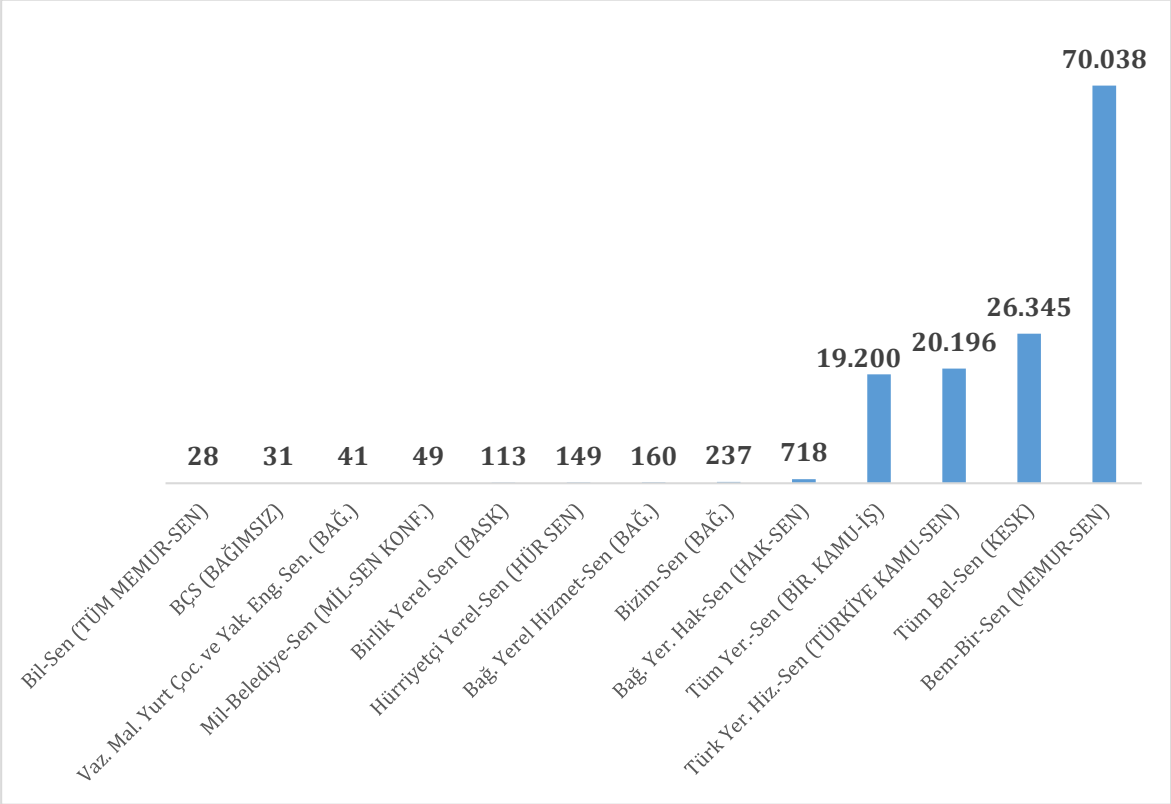
Tablo 1. *Kamu Görevlileri Hizmet Kolları ve Sendikalaşma Oranları (2023 Yılı Temmuz Dönemi)*

No	Hizmet Kolu	Toplam Kamu Görevlisi	Sendika Üyesi Kamu Görevlisi	Sendikalaşma Oranı
1	Büro, Bankacılık ve Sigortacılık Hizmetleri	317.170	237.838	74,99
2	Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri	1.271.906	902.152	70,93
3	Sağlık ve Sosyal Hizmetler	734.332	526.735	71,73
4	**Yerel Yönetim Hizmetleri**	**146.423**	**137.305**	**93,77**
5	Basın, Yayın ve İletişim Hizmetleri	29.467	24.227	82,22
6	Kültür ve Sanat Hizmetleri	20.954	16.029	76,50
7	Bayındır, İnşaat ve Köy Hizmetleri	50.995	38.313	75,13
8	Ulaştırma Hizmetleri	29.343	23.086	78,68
9	Tarım ve Ormancılık Hizmetleri	80.796	67.658	83,74
10	Enerji, Sanayi ve Madencilik Hizmetleri	38.785	27.099	69,87

11	Diyanet ve Vakıf Hizmetleri	138.253	130.202	94,18

Tablo 1'de de görüldüğü üzere hizmet kolları içerisindeki en yüksek sendikalaşma oranı % 94,18 ile Diyanet ve Vakıf Hizmetleri hizmet kolunda yer almaktadır. Hizmet kolları içerisindeki en düşük sendikalaşma oranı ise % 69,87 ile Enerji, Sanayi ve Madencilik Hizmetleri hizmet kolunda kurulu sendikalarda yer almaktadır. Araştırma kapsamında değerlendirilen Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolundaki çalışan toplam kamu görevlisi 146.423 iken, sendika üye sayısı 137.305 olup, sendikalaşma oranı % 93,77'dir. Yerel Yönetim Hizmetleri, hizmet kolları içerisindeki sendikalaşma oranı en yüksek ikinci hizmet kolunu oluşturmaktadır.

2023 yılı Temmuz ayı verilerine göre Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunda kurulu bulunan sendikalar ve üye sayıları Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 1. ***Yerel Yönetim Hizmetleri Hizmet Kolu Sendikaları Üye Sayıları (2023 Yılı Temmuz Dönemi)***

Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunda toplam 13 sendika faaliyette bulunmaktadır. Grafik 1'de de görüldüğü üzere MEMUR-SEN Konfederasyonuna bağlı BEM-BİR SEN (Belediye ve Özel İdare Çalışanları Birliği Sendikası), hizmet kolundaki sendikalı kamu görevlilerinin % 51,01'ini (70.038) üye yaparak en fazla üyeli sendika konumunda yer almaktadır. BEM-BİR SEN'den sonra sendikaların üye sayıları sırasıyla KESK'e bağlı Tüm Bel-Sen (26.345 kişi ve % 19,19), TÜRKİYE KAMU SEN'e bağlı Türk Yerel Hizmet-Sendikası (20.196 kişi ve % 14,71) ve BİRLEŞİK KAMU-İŞ'e bağlı Tüm Yerel Sendikası (19.200 kişi ve % 13,98) gelmektedir.

Toplu sözleşme görüşmeleri son rakamı tek olan yıllarda yapılmaktadır. Toplu sözleşme görüşmelerine, Ağustos ayının ilk işgünü Kamu İşveren Heyeti Başkanınca belirlenen ve Kamu Görevlileri Sendikaları Heyetine dahil konfederasyonlara görüşmelerin başlamasından en az bir hafta önceden bildirilen yerde başlanır. Toplu sözleşme süreci, Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararının alınması da dahil olmak üzere en geç Ağustos ayının son işgünü tamamlanır (12.07.2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu).

Toplu sözleşme görüşmelerinde kamu idaresini Cumhurbaşkanının görevlendireceği Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın başkanlığındaki Kamu İşveren Heyeti temsil etmektedir. Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti, bağlı sendikaların toplam üye sayısı itibarıyla en fazla üyesi bulunan konfederasyonun Heyet Başkanı olarak belirleyeceği bir temsilci ile her bir hizmet kolunda en fazla üyeye sahip kamu görevlileri sendikaları tarafından belirlenecek birer temsilci, bağlı sendikaların üye sayıları esas alınmak kaydıyla toplam üye sayıları itibarıyla birinci, ikinci ve üçüncü sırada bulunan konfederasyonlar tarafından belirlenecek birer temsilci olmak üzere onbeş üyeden oluşur (12.07.2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu).

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Toplu sözleşme sürecinde 11 hizmet kolundan bir tanesi olan Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunun talep ettikleri ve bunun sonucundaki kazanımları değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolundaki toplu pazarlık sürecinin talep edilenler ve sonrasındaki kazanımları bağlamında analiz edilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolu, yerel yönetim kurumlarının faaliyetlerinde çalışanların sendika kurabildikleri ve varolan sendikalara üye olabildikleri kamu görevlileri sendika faaliyet alanını oluşturmaktadır. İl Özel İdaresi, Belediye ve Köy olmak üzere 3 temel yerel yönetim birimi olmakla birlikte bunlar içerisinde özellikleri itibariyle belediyeler diğerlerinden ayrılmakta ve Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolu ifadesi kullanıldığında daha çok belediyelerde çalışanların sendikalaşması akla gelmektedir.

Belediye Kanunu'nda yer alan ifadeler dikkatli incelendiğinde belediyelerin imar, su, kanalizasyon ve ulaşım gibi kentsel alt yapı ile temizlik, çevre, zabıta, itfaiye, şehir içi trafik, defin ve mezarlıklar ile sosyal hizmet gibi birçok önemli görevi bulunmaktadır (03.07.2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu). Bu kapsamda toplu pazarlık sürecinde yer alan konular, belediyelerin temel faaliyet alanlarından ziyade bu alanlarda çalışanların özlük haklarını iyileştirmeye yönelik olmaktadır. Bu nedenle toplu pazarlık sürecinde yer alan tüm konular öncelikle belediyelere özgü 'itfaiye eri ve zabıta personeli' ile 'sosyal denge sözleşmesi' bağlamında değerlendirilmiştir. Toplu pazarlık sürecindeki diğer konular ise 'ücret ile ilgili olanlar' ve 'ücret ile ilgili olmayan konular' şeklinde incelenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, 7. Dönem toplu pazarlık sürecinde yetkili sendika olan BEM-BİR-SEN'in talepleri ile dönem sonunda imzalanan toplu sözleşme metninin incelenmesi ile oluşturulmuştur. İlgili sendikanın toplu pazarlık talepleri ve buna karşılık gerçekleşen kazanımlar dokuman analizi yapılarak elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Betimsel içerik analizi gerçekleştirilen çalışmanın verileri bilgisayar destekli Maxqda 23 Programı ile analiz edilmiştir. Nitel çalışmada araştırmanın verileri nümerik biçime dönüştürülmüştür. Analiz aşamasında Kod Birlikte Oluşma Modeli, Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli ve Frekans Dağılımı kullanılmıştır.

BULGULAR

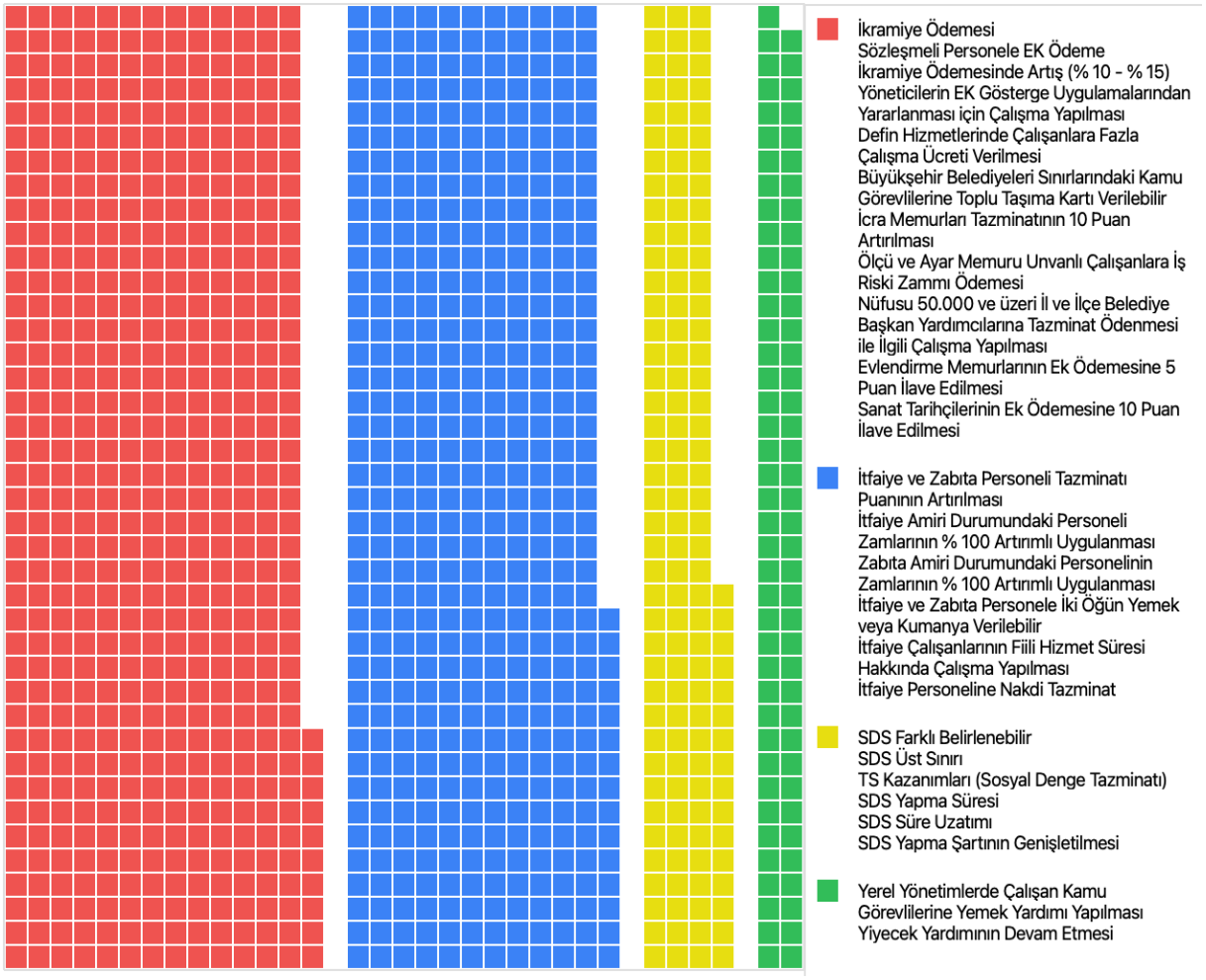
Türkiye'de kamu görevlileri sendikaları ile gerçekleştirilen toplu pazarlık neticesinde genellikle 2 yıl olarak uygulanacak toplu sözleşme imzalanmaktadır. Araştırma kapsamında 2024-2025 yıllarını kapsayan Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolu toplu pazarlık sürecinde çalışanların özlük haklarını iyileştirici değişiklik talebi ve bu taleplere bağlı olarak elde edilen kazanımlar üzerinde durulmuştur.

03.09.2023 tarih ve 32298 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7. Dönem toplu sözleşme metninde Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolu ile ilgili birçok düzenleme kabul edilmiştir. Araştırmada kabul edilen yeni kazanımlar açıklanırken, kazanım olarak gerçekleşmeyen talepler de değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunu temsilen toplu pazarlık

sürecinde yer alan MEMUR-SEN Konfederasyonuna bağlı BEM-BİR-SEN'in hizmet kolundaki talepleri değerlendirilmiştir.

7. Dönem Toplu Sözleşme Konularının Kapsamı

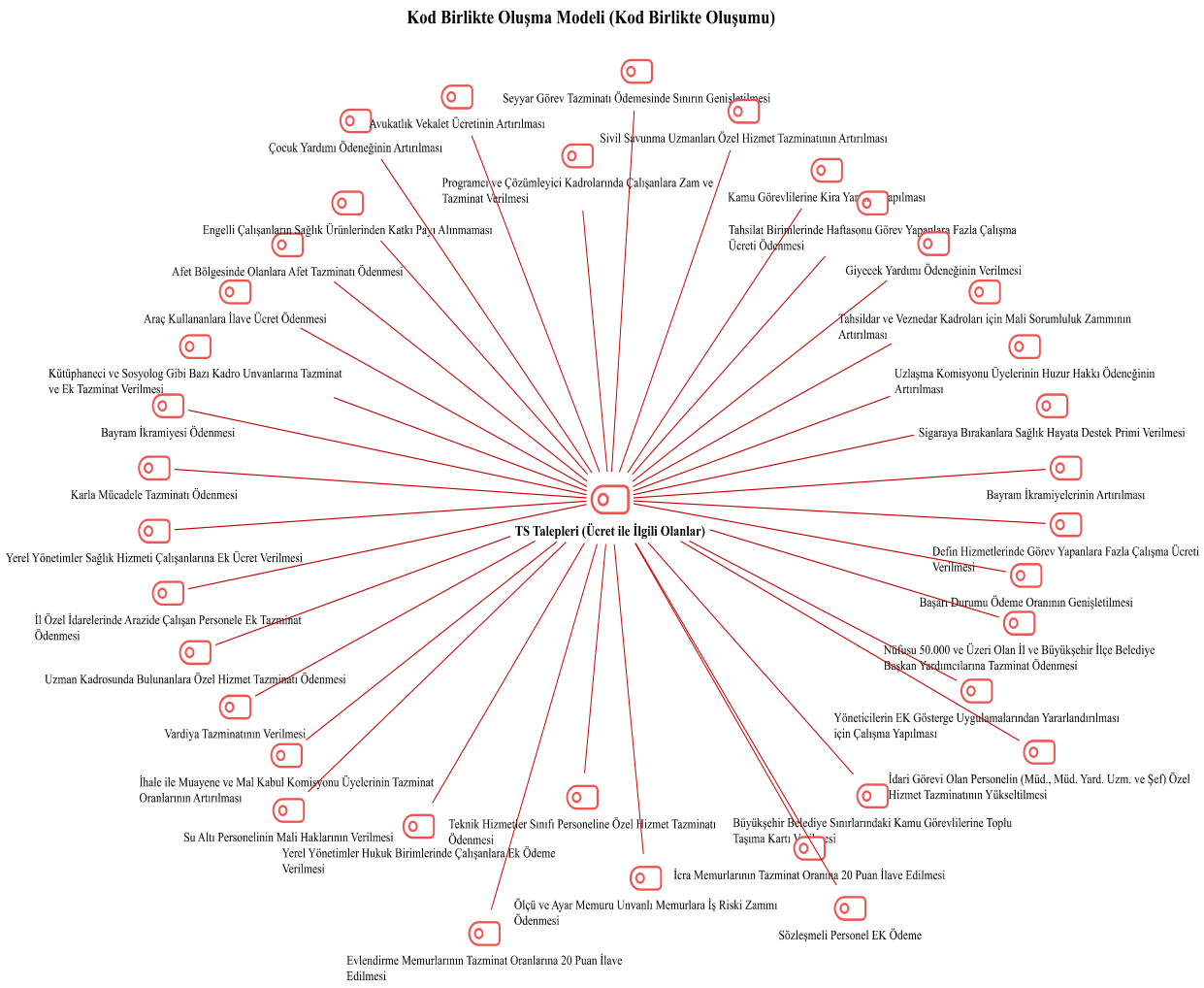
7. Dönem Toplu Sözleşme kapsamında Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolundaki kamu görevlilerini ilgilendiren birçok konuya yer verilmiştir. Toplu pazarlık sürecinde yetkili sendika tarafından talep edilenler ile toplu sözleşme ile kamu işveren heyeti tarafından kabul edilerek hukuki bir zemine kavuşan kazanımlar genel olarak 4 başlık altında değerlendirilmiştir. Kamu görevlileri 7. Dönem Toplu Sözleşme kapsamında yer alan konular kodların frekans dağılımlarına göre renklendirilerek Şekil 1'de görsel bir şekilde sunulmuştur. Şekil 1'de de görüldüğü üzere toplu pazarlık sürecindeki konular içerisinde en çok 'ücret ile ilgili talep ve kazanımlar' (kırmızı renk) konusu yer almıştır. Sonrasında yerel yönetimlere özgü bir kadro yapılanması olan 'itfaiye ve zabıta personeli' (mavi renk) ile ilgili talep ve kazanımlar gelmektedir. Yerel yönetim kadroları için geçerli bir uygulama olan 'sosyal denge sözleşmesi' ile ilgili konular frekans dağılımı açısından toplu sözleşmede üçüncü sırada (sarı renk) yer almaktadır. Yeşil renkte yer alan 'ücret dışı konular' ise toplu pazarlık sürecindeki konular içerisinde en az frekansa sahip olan boyutu oluşturmaktadır.

Şekil 1. *Yerel Yönetim Hizmetleri Hizmet Kolu Toplu Pazarlık Sürecindeki Talep Edilen ve Kazanımların Yoğunluk Durumu*

7. Dönem Toplu Sözleşme'de Ücret ile İlgili Talepler ve Kazanımlar

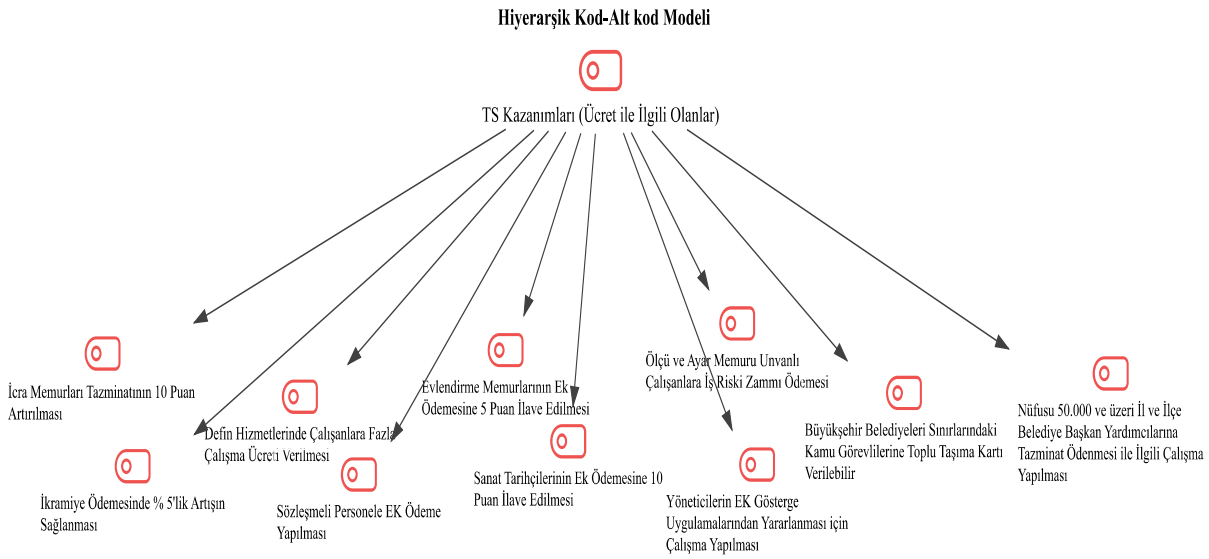
Toplu pazarlık görüşmelerinde ücret konusu önemli bir yoğunluğa sahiptir. Toplu pazarlık haberlerinin kamuoyuna aktarılma sürecinde 'memur zam oranının ne kadar olacağı' vb. ağırlıklı olarak kullanılan haber ifadeleri ile bu durum açıkça kendini göstermektedir. Ücret ile ilgili konuların sürekli ön plana çıkarılmasından dolayı bunu ayrı bir başlık altında açıklamak önem taşımaktadır.

Şekil 2. *Yetkili Sendika BEM-BİR SEN'in 7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde Ücret ile İlgili Talepleri*

Toplu pazarlık sürecinde yetkili sendika olan BEM-BİR SEN, 'Kamu görevlilerine kira yardımı yapılması, giyecek yardımı ödeneğinin verilmesi, şoför olmadıkları halde işini yaparken araç kullanan personele ilave ücret verilmesi, bayram ikramiyesi ödenmesi, yerel yönetimler sağlık hizmeti çalışanlarına ek ücret verilmesi, büyükşehir belediyesi sınırlarındaki personele toplu taşıma kartı verilmesi vb.' şeklinde birçok talepte bulunmuştur. Taleplerin her biri ayrıntılı olarak Şekil 2'de yer almaktadır.

Toplu pazarlık sürecinde ücret haricinde özlük haklarını iyileştirici birçok düzenleme talebi olmakla birlikte 'ücret' konusu toplu pazarlığın odak noktasını oluşturmaktadır. Genel olarak enflasyon oranlarının farklılık göstermesi ve alım gücünün olumsuz etkilenmesi ile çalışanlar arasında ücret eşitsizliği olduğuna dair kanaatin olması ücret ile ilgili konuların ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Dereli, 2018, s. 147).

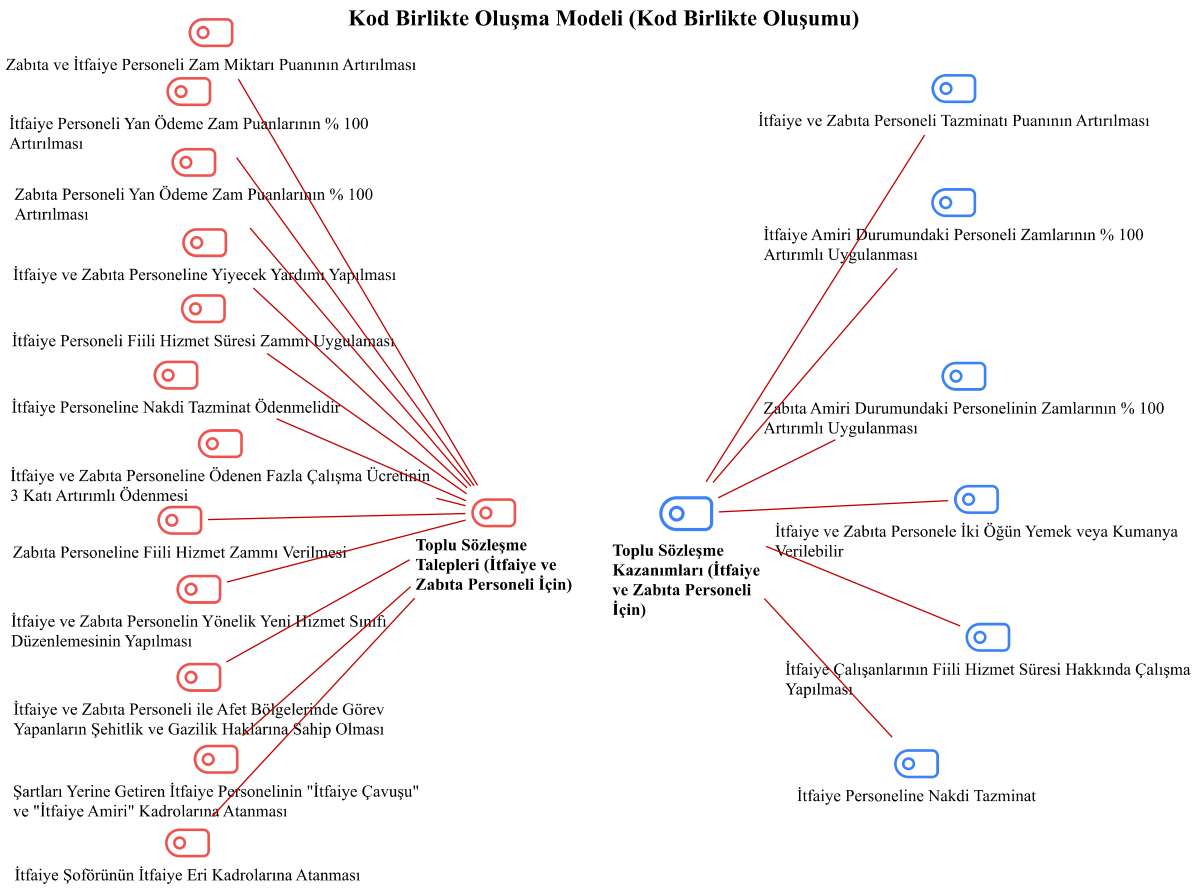
Şekil 2. *7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde Ücret İle İlgili Elde Edilen Kazanımlar*

Evlendirme memurlarının ek ödemesine 5 puan ilave edilmesi, ikramiye ödemelerinde % 5'lik artış uygulanması, sözleşmeli personele ek ödeme yapılması, defin hizmetlerinde çalışanlara iş riski zammı ödenmesi, icra memurları tazminatının 10 puan artırılması ve ölçü ve ayar memuru ünvanlı çalışanlara iş riski zammı ödenmesi gibi ücret ile ilgili birçok kazanım elde edilmiştir. Ayrıca sadece çalışanların yararlanabildiği ek gösterge uygulamalarından yöneticilerin de yararlandırılabilmesi, büyükşehir belediye sınırlarındaki kamu görevlilerine toplu taşıma kartı verilebilmesi ve nüfusu 50.000 ve üzeri olan il ve ilçe belediyelerinde görev yapan belediye başkan yardımcılarına tazminat ödemesinin yapılabilmesi için tarafları bağlayıcı net bir karar alınmamakla birlikte iyileştirici çalışmaların yapılması kararlaştırılmıştır.

7. Dönem Toplu Sözleşme'de İtfaiye Eri ve Zabıta Personeli ile İlgili Talepler ve Kazanımlar

İtfaiye eri ve zabıta personeli unvanları belediyelere özgü bir kadro türüdür. Kesintisiz olarak yürütülmesi gereken itfaiye hizmetleri ile belediye zabıta teşkilatının çalışma usul ve esasları İçişleri Bakanlığı'nın görüşü alınarak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından düzenlenmektedir (Sezen & Karasu, 1999, s. 24). (03.07.2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu).

Beldede huzur ve esenliğin sağlanmasında önemli rolleri olan zabıta personeli ile yangın söndürme ile özdeşleşmiş ancak yangın haricinde birçok kaza, sel ve su baskını gibi toplumsal olaylara müdahale eden itfaiye personeli belediye norm kadro teşkilatı içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolu içerisinde özlük hakları bağlamında değerlendirilen önemli kadrolar şeklinde konumlandırılmıştır. Belediye İtfaiye ve Zabıta personeli ile ilgili 7. Dönem Toplu Sözleşme sürecinde talep edilen düzenlemeler ile elde edilen kazanımlar Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. *7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde İtfaiye ve Zabıta Personeli ile İlgili Talep Edilenler ve Elde Edilen Kazanımlar*

Toplu Sözleşme sürecinde yetkili sendika 'İtfaiye şoförünün itfaiye eri kadrosuna atanması, şartları yerine getiren itfaiye personelinin itfaiye çavuşu ve itfaiye amiri kadrolarına atanması, itfaiye ve zabıta personeli ile afet bölgelerinde görev yapanların vefat etmeleri durumunda şehitlik, sağ kalmaları durumunda gazilik haklarına sahip olması, itfaiye ve zabıta personeline yönelik yeni hizmet sınıfı düzenlemelerinin yapılması ve zabıta personeline fiili hizmet zammı verilmesi' gibi taleplerini kamu işveren heyetine bildirmiştir.

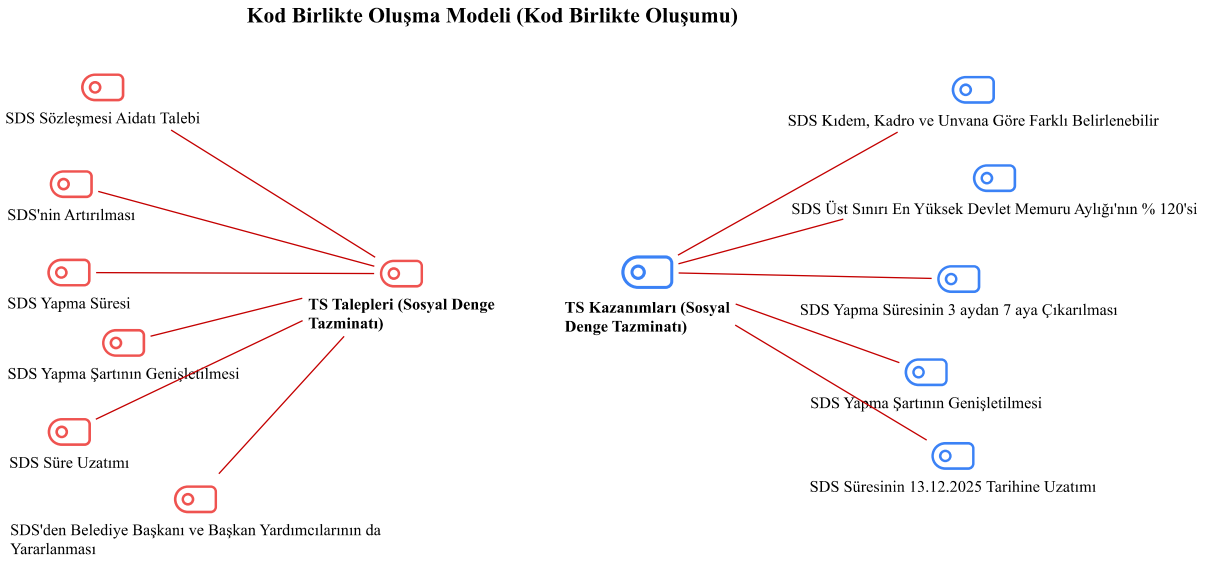
Yapılan görüşmeler neticesinde 'itfaiye ve zabıta personeli ile ilgili zamların % 100 artırımlı uygulanması, itfaiye ve zabıta personeli tazminatı puanının artırılması' kararları alınmıştır. İtfaiye ve zabıta personelinin özlük haklarını iyileştirici birçok talep bulunmakla birlikte özellikle 'zam ve tazminat puanı' ile ilgili olanların kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca buna ek olarak 'itfaiye çalışanlarının fiili hizmet süresi hakkında çalışma yapılması' ve 'itfaiye ve zabıta personeline iki öğün yemek verilebilir' kararı alınmıştır. Hem fiili hizmet zammı hem de iki öğün yemek verilmesi ile ilgili taleplerin doğrudan yerine getirildiği söylenemez. Bu alanda çalışmaların yapılması ve uygun görülmesi halinde yerine getirilmesi, uygun görülmezse de yapılmaması anlamı çıkmaktadır. İlgili kararlar doğrudan düzenleyici olmamakla birlikte oluşan talebin sonuçlandırılması ile ilgili iyi niyet göstergesinin bir ifadesi şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte kamu görevlileri ile ilgili taleplerin toplu sözleşmelerle belirlendiği dikkate alındığında nihai kararın da bu süreçte alınmaması bir eksiklik olarak görülmektedir.

7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde Sosyal Denge Sözleşmesi (SDS) ile İlgili Talepler ve Kazanımlar

Önemli bir yerel yönetim birimi olan belediyelerde çalışan kamu görevlilerinin maaş ve diğer özlük hakları 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu hükümlerine göre yapılmaktadır. Buna ek olarak belediyede memur kadrosunda çalışan personelin refahının artırılması için miktarı ve süresi toplu

sözleşmelerle belirlenen Sosyal Denge Tazminatı adı altında ek ödemeler yapılabilmektedir. (Çöpoğlu, 2015, s. 170). Diğer kamu görevlileri ile kıyaslandığında ücret dengesizliği olarak değerlendirilebilecek Sosyal Denge Tazminatı yerel yönetimlerde çalışanlar için iyileştirici bir düzenleme olarak görülmektedir (Uğurlu, 2017, s. 62).

Türkiye'de belediye çalışanlarına özgü bir uygulama olarak değerlendirilen sosyal denge tazminatı ile ilgili 7. Dönem Toplu Sözleşme sürecinde oluşturulan talepler ve elde edilen kazanımlar Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. *7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde Sosyal Denge Tazminatı ile İlgili Talep Edilenler ve Elde Edilen Kazanımlar*

Toplu Sözleşme sürecinde yetkili sendikanın yerel yönetimlerde çalışan personelin ekonomik durumunun iyileştirilmesinde önemli bir uygulama olan sosyal denge tazminatı (SDS) ile ilgili talepleri yer almıştır. Bunlar, SDS'den belediye başkanı ve yardımcılarının da yararlandırılması, SDS süre uzatımı, SDS yapma şartının genişletilmesi, SDS yapma süresi, SDS'nin artırılması ve SDS sözleşmesi aidatı talebi gibi başlıklarda özetlenebilir.

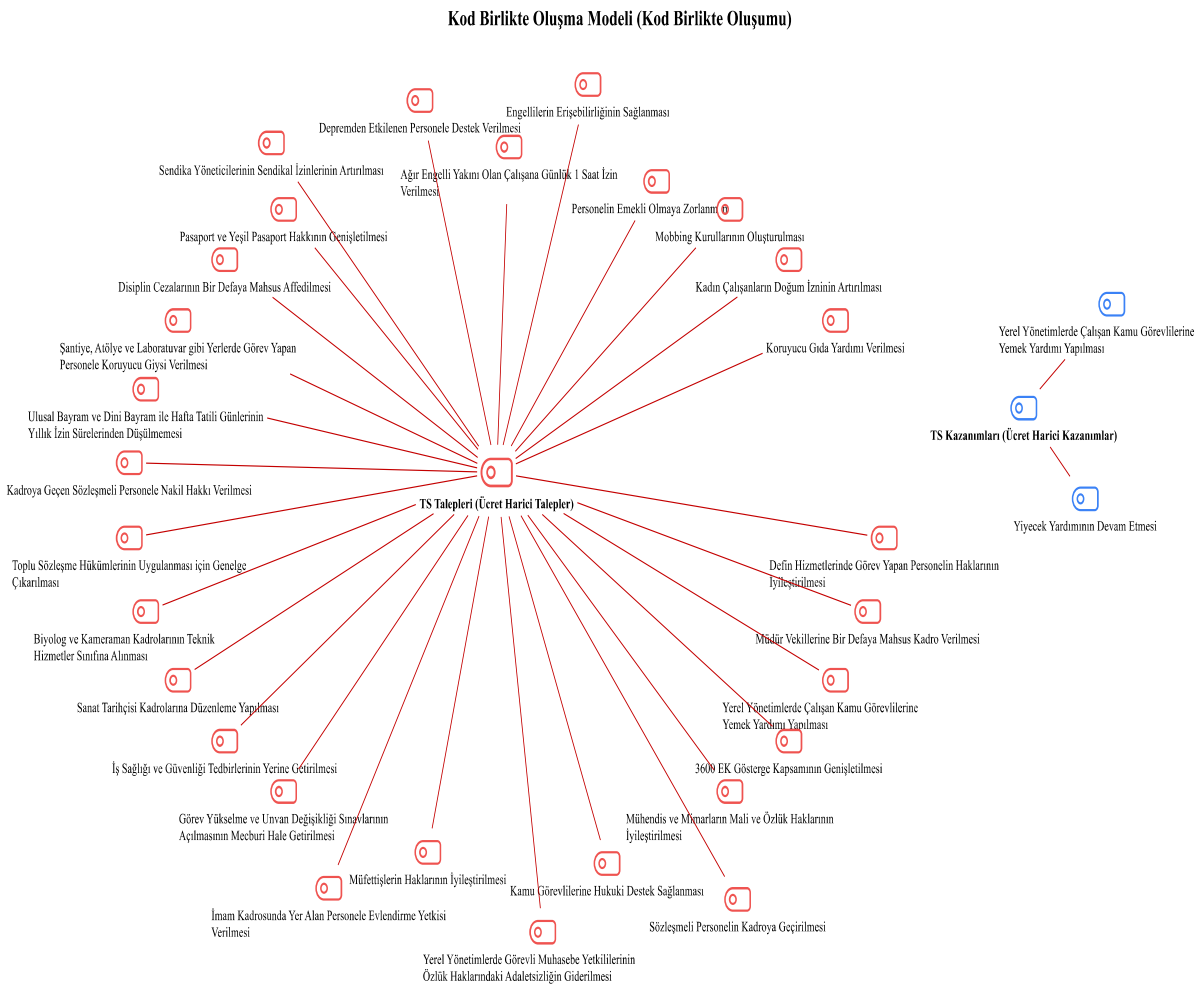
Yapılan toplu pazarlık görüşmeleri neticesinde; 'SDS tazminatının aylık tutarı, görev yapılan birim ve iş hacmi, görevin önem ve güçlüğü, görev yerinin özelliği, çalışma süresi, kadro veya görev unvanı ile derecesi gibi kriterlere göre farklı olarak belirlenebilir' ifadesi ile her personel için yapılan SDS ödemeleri kuruma yapmış olduğu katkılara göre farklı şekilde belirlenebilir şeklinde kabul edilmiştir.

SDS aylık tavan miktarı, en yüksek Devlet memuru aylığının % 120'si olarak belirlenmiştir. Sosyal Denge Tazminatı yapılabilmesi için önceden belirlenmiş olan 3 aylık süre 7 ay olarak değiştirilmiştir. Ayrıca belediyelerin SDS yapabilmesi için gerekli olan borç miktarı ile ilgili puanı 5 puan artırılarak çalışanlar lehine olacak şekilde düzenlemeye gidilmiştir. Buna ek olarak daha önceki toplu sözleşme dönemlerinde kararlaştırılan süre uzatımına 7. Dönem Toplu Sözleşme'de de devam edilmiştir. SDS süre uzatımı gibi SDS ile ilgili birçok düzenleme önceki dönemdeki toplu sözleşmede yer aldığı halde benzer şekilde 7. Dönem Toplu Sözleşme metninde de yer almıştır. SDS'nin kendisi ve SDS ile ilgili toplu sözleşmede yer alan birçok düzenleme kanun ile yapılarak sürekliliğinin pratik olarak oluşturulması gerekir (Özkal Sayan, 2017, s. 38). Özellikle büyükşehir belediyeleri sınırları içerisindeki belediye çalışanlarının alım gücünün iyileştirilmesi için uygulanan Sosyal Denge Tazminatı ile ilgili alınan kararlar çalışanlar lehine olacak şekilde sonuçlandırılmıştır. Önceki toplu sözleşme dönemlerinde SDS ile ilgili kararlaştırılan uygulamaların devamlılığı yönünde kararlar alındığı anlaşılmakla birlikte 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu gereği sendika üyesi olamayacaklar içerisinde yer verilen '…belediye başkanları ve yardımcıları' için de Sosyal Denge Tazminatı talep edildiği görülmektedir (12.07.2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme

Kanunu). Kamu görevlileri sendikalarının taleplerini sadece üyeleri ile sınırlı tutmamaları önemli bir anlayış iken üst düzey yönetici olmalarından dolayı Sosyal Denge Tazminatı hükümlerinden yararlanamayan yöneticilerle ilgili bu tür taleplerin olması, kamu görevlileri sendikaları kanununda yapısal bazı değişikliklerin yapılması gerekliliğini göstermektedir.

7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde Ücret Haricindeki Talepler ve Elde Edilen Kazanımlar

Toplu pazarlık görüşmelerindeki taleplerin büyük çoğunluğu ya doğrudan ücret artışı ya da dolaylı yönden işveren için bir harcama gerektiren başka uygulamalardan oluşmaktadır. Ücret ile ilgili olmayan taleplerin birçoğu dolaylı olarak ücret kapsamında değerlendirilebilecek düzeyde olmakla birlikte ücret ile ilgili doğrudan ilişkili olmaması nedeniyle bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Şekil 5. *7. Dönem Toplu Sözleşme Sürecinde Ücret Haricindeki Talep Edilenler ve Elde Edilen Kazanımlar*

7. Dönem Toplu Sözleşme döneminde ücret haricinde 'sendika yöneticilerinin sendikal izinlerinin artırılması, disiplin cezalarının bir defaya mahsus affedilmesi, kadroya geçen sözleşmeli personele nakil hakkı verilmesi, toplu sözleşme hükümlerinin uygulanması için genelge çıkarılması, mobbing kurullarının oluşturulması, depremden etkilenen personele destek verilmesi vb." şeklinde Şekil 5'te de görüldüğü üzere birçok talep ifade edilmiştir.

Niceliksel olarak farklı alanlardaki birçok talebin sadece 2 tanesi kabul edilmiş gözükmektedir. 'Yiyecek yardımına devam edilmesi ve yerel yönetimlerde çalışan kamu görevlisine yiyecek yardımı yapılması' 7. Dönem Toplu Sözleşme'de elde edilen kazanımlar olarak değerlendirilmektedir. Halihazırda öğle yemeği verilmesi ile ilgili bir süreklilik söz konusu iken öğle yemeği uygulamasından

yemekhanesi olmayan ve çalışma saatlerinden dolayı bu hizmetten yararlanamayan personele öğle yemeği yerine kumanya yardımı yapılması yönünde karar alındığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

2024-2025 yıllarını kapsayacak kamu görevlileri 7. Dönem toplu sözleşme sürecinde yetkili sendikanın taleplerinin sadece bir kısmının kabul edilmesi toplu pazarlık görüşmelerinin anlaşmazlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu durumda mevzuat gereği Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu toplanarak toplu sözleşme ile ilgili son kararı vermiştir. Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu, her iki aktör tarafından kabul edilen maddeleri aynı şekilde kabul etmiş, anlaşmazlıkla sonuçlanan konuları ise kanunların verdiği yetki çerçevesinde kararlaştırmıştır. Hakem Kurulu'nun vermiş olduğu karar her iki tarafı da bağlayıcı bir hükme sahiptir.

Araştırma kapsamında, Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunda toplu pazarlık yapmaya yetkili sendika BEM-BİR-SEN'in talepleri ve bu taleplerden kabul edilenlerin yer aldığı toplu sözleşme metnindeki kazanımları üzerine odaklanılmıştır. Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolu kapsamına özgü bir istihdam türü olan itfaiye ve zabıta personelinin özlük haklarını iyileştirici taleplerin bazılarının kabul edilerek gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle itfaiye ve zabıta personeli içerisinde amir, müdür yardımcısı, müdür gibi yönetici kadrolarında görev yapanların görev tazminatlarının % 100 artırımlı uygulanması ile ilgili karar önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Zam ve tazminat miktarlarının artırılması haricinde farklı birçok talep ise kabul edilmemiştir.

Toplu sözleşmede kabul edilen konulardan birisi de başarılı sözleşmeli personel için yapılan ödemelerden yararlanacak çalışan sayısının artırılması olmuştur. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49. Maddesinde yer alan başarılı personelin % 10'u için yapılabilecek başarı ödemesinden yararlananların sayısı oransal olarak 5 puan artırılarak % 15'e çıkarılmıştır. Bununla birlikte 'Sosyal Denge Tazminatı' da toplu sözleşme maddeleri içerisinde önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Özü itibariyle belediyelerde çalışan personelin özlük haklarını iyileştirmek amacıyla yapılan Sosyal Denge Tazminatı uygulamasının süresinin uzatılarak devam ettirilmesi yönünde karar alınmıştır. Daha önce yapılan ve süresi dolmak üzere olan Sosyal Denge Tazminatı ödemelerinin süresinin uzatılması yeni bir hak olmamakla birlikte var olan hakkın ihlal edilmemesi açısından önemlidir. Bununla birlikte önceki toplu sözleşmelerde de görüleceği üzere her toplu sözleşme döneminde yenilenerek devam eden Sosyal Denge Tazminatı hükümlerinin sürekliliğinin sağlanması çalışanların özlük hakları açısından önemli bir kazanım olacaktır. Hukuki olarak toplu sözleşmelerle olmasa da 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu 32. Maddesinde "…Yapılacak sözleşme, toplu sözleşme dönemi ile sınırlı olarak uygulanır ve sözleşme süresi hiçbir şekilde izleyen mahalli idareler genel seçimi tarihini geçemez…" ifadeleri ile düzenlenmiş olan Sosyal Denge Tazminatı ile ilgili hükümlerde ve ilgili diğer kanunlarda düzenlemeler yapılarak Sosyal Denge Tazminatı kapsamındaki kazanımlar her toplu sözleşme döneminin konusu olmaktan çıkarılabilir. Toplu Sözleşme'de yapılan düzenleme kanuna uygun olmakla birlikte önceki toplu sözleşmelerde de benzer şekilde kabul edildiği için sürekliliği olan bir uygulamayı tekrar etmek yerine sürdürülebilir olacak şekilde revize etmek daha uygun olacaktır.

Toplu pazarlık görüşmelerinde 'ücret' konusu sıklıkla ön plana çıkmaktadır. Ücret artışı haricinde birçok konu üzerinde pazarlıklar yapılıyor olsa da ücret artışları tek çözülmeyen mesele gibi dikkat çekmektedir. Yiyecek yardımlarının devamının sağlanması ve işini yaparken öğle yemeği imkanından yararlanamayan çalışanlara kumanya verilmesi, ücret haricinde elde edilen önemli kazanımlardandır. Doğrudan ücret ile ilgili birçok talep bulunmakla birlikte bunların çok az bir kısmının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Birçok farklı kadro ve unvandaki kişilerin maaşlarında ya da belirli tazminat gelirlerindeki artış talebi, evlendirme memurları, sanat tarihçisi ve ölçü ve ayar memuru unvanındaki kişilerin almış oldukları tazminat tutarlarının artırılması ile sınırlı kalmıştır.

Kamu görevlileri toplu sözleşme süreci 2023 yılı Ağustos ayının tamamını kapsayacak şekilde uzamıştır. Talep ve karşı taleplerin ifade edilmesi ve ikna etme kaygısıyla yaşanan tartışmalar neticesinde ortak bir noktada buluşma gerçekleşmediği için yetkili sendika tarafından toplu sözleşme imzalanmamıştır. Bu durumun kendisi de toplu pazarlık görüşmelerinin kamu görevlileri lehine sonuçlanmadığı anlamını ortaya çıkarmaktadır. Yetkili sendika tarafından onaylanmadığı için toplu sözleşme maddeleri ile ilgili nihai kararı Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu vermiştir. Uyuşmazlıkla sonuçlanan görüşmelerde verilen kararın Kamu İşveren Heyeti'nin bulunduğu teklif ile

benzerlik gösterdiği görülmektedir. Anlaşmazlık olması durumunda yetkili konumda bulunan Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu'nun yapısının hem kamu işveren heyeti hem de kamu görevlilerinin taleplerini dikkate alacak şekilde eşitlik ve adalet ilkelerine uygun bir şekilde oluşturulması çalışma barışı açısından önem taşımaktadır.

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu hükümleri çerçevesinde gerçekleştirilen toplu pazarlık sürecinde greve gitme seçeneğinin olmaması, yetkili sendikanın pazarlık gücünü zayıflatmaktadır. Toplu pazarlık sürecinde yer alan kamu işveren heyeti ile kamu görevlilerini temsil eden yetkili sendikanın eşit konumda olmaması kamu görevlilerinin bazı taleplerinin gözardı edilmesine neden olmaktadır. Yerel Yönetim Hizmetleri ve tüm hizmet kollarındaki sendikal taleplerin yerine getirilebilmesi için öncellikle grev gibi pazarlık etkisini artırabilecek araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Grev gibi caydırıcı özelliği olan araçlar ile kamu görevlilerinin kazanımları iyileştirilebilir. Grev olma ihtimali dahi tek başına işverenin toplu pazarlık sürecindeki tavırlarını çalışanlar lehine etkileyecektir. Dolayısıyla mevcut durumdaki toplu pazarlık sürecinin iyileştirilebilmesi için yapısal düzenlemelere ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Pazarlık neticesinde kabul edilen konular nicelik olarak çok olmamakla birlikte yetkili sendikanın kendi hizmet kolundaki çalışanların özlük haklarını iyileştirebilmek amacıyla önemli talepleri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Özel sektör çalışanları ile kıyas edilemeyecek derecede iş güvencesine sahip olan kamu görevlilerinin iş güvencesi haricinde çalışma koşulları ile ilgili birçok talep ve beklentisi bulunmaktadır. Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolundaki toplu pazarlık görüşmeleri genel olarak değerlendirildiğinde yetkili sendikanın sunmuş olduğu birçok talebin kamu işveren heyeti tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır. İmzalandığı andan itibaren hukuki bir nitelik kazanan toplu sözleşme metni içerisine 'toplu sözleşmenin uygulanması için bir genelge çıkarılması' şeklinde bir maddenin kabul edilmesi de bazı durumlarda 'hak ihlali' yapılabileceği intibaını vermektedir. Gerek 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu gerekse de diğer ilgili kanunlarda yapılacak düzenlemelerle kabul edilmiş toplu sözleşme kararlarının ihlal edilmesinin önüne geçilmelidir. Kamu kurumları ile yapılan toplu sözleşmelerin özel sektör işyerleri için 'örnek uygulama' olarak değerlendirildiği dikkate alındığında 'hak ihlalini engelleyecek düzenlemelerin yapılması' çalışma barışı açısından zorunluluk olarak görülmelidir.

Yerel Yönetim Hizmetleri hizmet kolunun 7. Dönem toplu pazarlık sürecindeki talepleri ve bu kapsamdaki kazanımlarının ortaya çıkarılmasını amaçlayan araştırmanın özellikle kamu görevlileri ile ilgili sendikal taleplerin kazanıma dönüşmesini içeren çok fazla çalışma olmaması açısından literatüre özgün bir katkısı olacaktır. Literatürdeki benzer çalışmalara bakıldığında genellikle kamu görevlilerinin grev hakkının olmaması(Aşula, 2019; Yorgun, 2011; Yüğrük & Yücekaya, 2024) ve kamu görevlileri sendikalarının haklarının gelişimi (Mahiroğulları, 2011; Uçkan Hekimler, 2023) vb. gibi alanlara odaklandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle benzer araştırmalarla doğrudan bir karşılaştırma yapma imkanı bulunmamaktadır. Grev hakkı'nın olmaması ve Kamu Görevlileri Yüksek Hakem Kurulu kararlarının genellikle Kamu İşveren Heyeti lehine doğurduğu sonuçların somut verilerle ortaya konulması ilgili alanda araştırma yapmak isteyenler açısından faydalı olacaktır. Araştırma sonuçları da göstermektedir ki, toplu pazarlık sürecinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için grev gibi gerekli olan koşulların eksikliği, kamu görevlilerinin lehine olmayan kararların alınmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Aşula, G. (2019). *Türkiye'de Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları Çerçevesinde Grev ve Siyaset Yasağı* [Yüksek Lisans]. Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Atay, Y. Ş. (2015). Kamu Görevlileri Toplu Sözleşmesinin Hukuki Niteliği. *Amme İdaresi Dergisi*, *48*(3), 1–39.

Cengiz, İ. (2019). Türk Hukukunda Kamu Görevlileri Sendikaları. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, *11*(40), 193–211.

Çöpoğlu, M. (2015). Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* , *10*(1), 163–182.

Cox, A. (1958). The Legal Nature of Collective Bargaining Agreements. *Michigan Law Review*, *57*(1), 36. https://doi.org/10.2307/1286131

Cramton, P., Gunderson, M., & Tracy, J. (1999). The Effect of Collective Bargaining Legislation On Strikes and Wages. *The Review of Economic and Statistics*, *81*(3), 475–487.

Dereli, T. (2018). Sosyal Dialog ve Toplu Pazarlık için Görüşme Becerileri (Toplu Pazarlık Taktik Ve Teknikleri). *Journal of Social Policy Conferences*, *72*, 145–169. https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/36331/414283

Hayter, S., Fashoyin, T., & Kochan, T. A. (2011). Review Essay: Collective Bargaining for the 21st Century. *Http://Dx.Doi.Org/10.1177/0022185610397144*, *53*(2), 225–247. https://doi.org/10.1177/0022185610397144

Katz, H. C. (1993). The Decentralization of Collective Bargaining: A Literature Review and Comparative Analysis. *Https://Doi.Org/10.1177/001979399304700101*, *47*(1), 3–22. https://doi.org/10.1177/001979399304700101

Keune, M. (2021). Inequality between capital and labour and among wage-earners: the role of collective bargaining and trade unions. *Transfer*, *27*(1). https://doi.org/10.1177/10242589211000588

Leap, T. L., & Grigsby, D. W. (1986). A Conceptualization of Collective Bargaining Power. *ILR Review*, *39*(2), 202–213. https://doi.org/10.1177/001979398603900203

Mahiroğulları, A. (2011). 1965'ten 12 Eylül 2010 Halk Oylamasına Yasakoyucunun Memur Sendikacılığına Bakış Açısı ve ILO Normları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, *60*, 61–87.

Önsal, N. (2017). *Endüstri İlişkileri Sözlüğü* (2nd ed.). Türk Metal Sendikası Yayınları-12.

Özkal Sayan, İ. (2017). Türkiye'de Toplu Sözleşmenin Kamu Personel Rejimine Etkisi. *Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(14), 30–39.

Özkal Sayan, İ., & Urhan, V. F. (2020). Türkiye'de Kamu Görevlilerinin Toplu Sözleşme Hakkı: Temel Metinler, Aktörler ve Uygulama. *Memleket Siyaset Yönetim*, *15*(33), 61–100.

Scheuer, S. (1997). Collective Bargaining Coverage under Trade Unionism: A Sociological Investigation. *British Journal of Industrial Relations*, *35*(1), 65–86. https://doi.org/10.1111/1467-8543.00041

Sezen, S., & Karasu, K. (1999). Belediyelerde Kadro ve İstihdam Yapısı. *Çağdaş Yerel Yönetimler* , *8*(3), 20–54.

Summers, C. W. (1974). Public Employee Bargaining: A Political Perspective. *The Yale Law Journal*, *83*(6), 1156–1200.

Tiyek, R. (2020). Devletin Endüstri İlişkilerindeki Rolü ve Memurların Toplu Pazarlık Süreci. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *4*(2), 131–144.

Traxler, F. (1998). Collective bargaining in the OECD: Developments, preconditions and effects. *European Journal of Industrial Relations*, *4*(2). https://doi.org/10.1177/095968019842004

Uçkan Hekimler, B. (2023). Türkiye'de Kamu Görevlileri Sendikacılığı Paradoksu: Güçlü Sendikacılık mı, Bağımlı Sendikacılık mı? . *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* , *84*, 43–57.

Uğurlu, S. (2017). Kamu Personel Rejiminde Mevcut Maaş Sistemi, Sorun Alanları ve Çözüm Önerileri. *Yasama Dergisi*, *35*, 45–63.

Yorgun, S. (2011). Grevsiz Toplu Pazarlık Hakkı ve Aidat Bağımlılığı Kıskacında Memur Sendikaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, *60*, 145–168.

Yüğrük, E., & Yücekaya, B. (2024). Kamu Görevlilerinin Grev Hakkı Üzerine Kuramsal ve Hukuksal Bir Tartışma. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, *14*(1), 307–344.

Zagelmeyer, S. (2005). The employer's perspective on collective bargaining centralization: An analytical framework. *International Journal of Human Resource Management*, *16*(9). https://doi.org/10.1080/09585190500239150

Zengin, T. (2012). Yeni Sendikacılık Bakımından Kamu Çalışanlarının Toplu Sözleşme Hakkı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, *1*(1), 143–151.

Kanun

12.07.2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme

03.07.2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Rusya Federasyonu'nun Büyük Güç Olma Politikasında Yakın Çevre Doktrini
Near Environment Doctrine İn The Russian Federation's Great Power Policy

Murat Kağan TOPRAK
Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
murattis3@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9346-2022

Toğrul İSMAYIL
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
tismayil@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-5014-2013

Öz: Günümüzde "her devlet eşittir" şeklindeki anlayış uluslararası ilişkilerde hâkim olan bir anlayıştır. Fakat bazı devletler sahip olduğu birtakım potansiyelleri sayesinde uluslararası ilişkilerde "Büyük Güç" olma çabası göstermektedirler. Çünkü devletler bu büyük güç olma çabası sayesinde birçok konuda daha rahat hareket edebilme avantajı kazanabilmektedirler. Soğuk Savaş dönemindeki çift kutuplu dünya düzeninde iki büyük gücün (ABD-SSCB) olduğu varsayılırken, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin başını çekmiş olduğu Batı yani tek kutuplu dünya düzeninin ya da farklı argümanlara göre çok kutuplu dünya düzeninin olduğu varsayılmaktadır. Ancak SSCB sonrası kurulan ve büyük oranda SSCB mirasını bünyesinde konsolide eden Rusya Federasyonu, günümüzdeki bu düzende tekrardan büyük güç olma gayesi gütmeye başlamıştır ve bu gayesini de büyük oranda Yakın Çevre Doktrini olarak adlandırdığı bir politika perspektifinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın bu gaye doğrultusunda uygulamaya çalıştığı Yakın Çevre Doktrini bazı durumlarda Rusya'yı bu gayesine yakınlaştırırken bazı durumlarda ise bu gayesinden uzaklaştırmıştır. Yakın Çevre Doktrini kavramı esasen yalnızca Türkçe literatürde bu ismiyle kullanılmakta olup, Rus literatüründe bu politikaya "Blinijye Zarubejye" yani Yakın Yurt Dışı denilmekte ve bu iki farklı isimdeki kavramın anlamı birbiriyle tam anlamıyla örtüşmemektedir. Hatta bu iki kavram bünyelerinde birçok açıdan zıtlıklar taşımaktadır. Fakat bu çalışmada bu kavram karmaşası durumuna uzun uzadıya girilmeyip yalnızca çalışmanın ana gayesine ve argümanına katkı sağlayacak kadar tartışması yapılmıştır. Bu çalışma Rusya Federasyonu'nun büyük güç olma politikasında Yakın Çevre Doktrininin yeri ve önemini incelemektedir. Bu doğrultuda Yakın Çevre Doktrini incelenmiş ve bölgesel örgütlerin doktrindeki önemi açıklanmıştır. Bu örgütler arasında özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne odaklanılmıştır. Ardından bu doktrinin yaşadığı sorunlar detaylı incelenmiş ve burada da 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, 2014 Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'na odaklanılmıştır. Bütün bu veriler ortaya konulduktan sonra Rusya'nın gerekmesi halinde birçok aktörü kolayca karşısına aldığı da göz önünde bulundurulduğunda Rusya'nın büyük güç olma politikasının temelini yakın çevresinin oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Rusya, Yakın Çevre Doktrini, Büyük Güç, Ukrayna, Yakın Yurt Dışı.

Abstract: Today, the understanding that "every state is equal" is dominant in international relations. However, some states strive to become "Great Powers" in international relations, thanks to some of their potential. Because, thanks to this effort to become a great power, states gain the advantage of being able to act more easily in many issues. While it was assumed that there were two great powers (USA-USSR) in the bipolar world order during the Cold War period, it is assumed that there was a unipolar world order, i.e. the West, led by the USA, or a multipolar world order, according to different arguments, in the post-Cold War period. However, the Russian Federation, which was established after the USSR and largely consolidated the legacy of the USSR, has

Geliş Tarihi:10.09.2024 *Kabul Tarihi:02.03.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Toprak, M. K & İsmayıl, T. (2025). Rusya federasyonu'nun büyük güç olma politikasında yakın çevre doktrini. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 614-630. Doi: 10.33437/ksusbd.1547702

begun to aim to become a great power again in this current order and is trying to achieve this aim largely within a policy perspective it calls the Nearby Environment Doctrine. The Nearby Circle Doctrine, which Russia has tried to implement in line with this goal, has in some cases brought Russia closer to this goal, while in other cases it has moved it further away from this goal. The concept of Nearby Circle Doctrine is essentially used with this name only in Turkish literature, but in Russian literature this policy is called "Blinijye Zarubejye", that is, Near Abroad, and the meaning of the concepts with these two different names do not fully overlap with each other. In fact, these two concepts are opposite in many respects. However, in this study, this conceptual confusion is not discussed at length and is discussed only to contribute to the main purpose and argument of the study. This study examines the place and importance of the Nearby Environment Doctrine in the Russian Federation's policy of becoming a great power. In this regard, the Nearby Environment Doctrine was examined and the importance of regional organizations in the doctrine was explained. Among these organizations, particular focus was placed on the Commonwealth of Independent States, the Collective Security Treaty Organization and the Eurasian Economic Union. Then, the problems experienced by this doctrine were examined in detail, and here the focus was on the 2008 Russia-Georgia War, the 2014 Russia's annexation of Crimea, and the 2022 Russia-Ukraine War. After presenting all these data and considering that Russia can easily confront many actors if necessary, it has been concluded that Russia's close circle forms the basis of its policy of becoming a great power.
Keywords: Russia, Near Environment Doctrine, Great Power, Ukraine, Near Abroad.

GİRİŞ

Rusya Federasyonu (çalışmanın bazı yerlerinde resmi isim olan Rusya Federasyonu ismi kullanılırken, bazı yerlerinde ise kelime kalabalığı yapmaması açısında yalnızca Rusya ismi kullanılmıştır), tarihe karışmış Sovyetler Birliği'nin en büyük mirasçısı olarak dünya siyasetine dâhil olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında net bir dış politika davranışı geliştiremese de sahip olduğu büyük potansiyel ve bağımsızlığını yeni kazanmış eski Sovyet cumhuriyetlerinin durumları göz önünde bulundurulduğunda Rusya Federasyonu kısa süre içerisinde bir dış politika konsepti geliştirerek, SSCB döneminde olduğu gibi büyük güç olmanın başlangıç noktasının yakın çevresinden geçtiğini ifade etmiştir. Bu amaçla bölgesel örgütler oluşturarak, zaten ülke yönetme konusunda deneyimsizlik yaşayan eski Sovyet cumhuriyetleriyle bağlarını koparmamaya çalışmıştır. Bu ülkelerin bazıları Rusya Federasyonu'nun bu ağabeylik rolüne pozitif yaklaşırken bazıları ise negatif yaklaşarak Rusya Federasyonu'nun eşitler arasında birinci olduğu bir rolü kabul etmemişlerdir.

Rusya Federasyonu, yakın çevresinde etki alanı oluşturmaya çalışıyorken, aynı şekilde NATO ve AB gibi örgütler de bu yeni düzen sonrası bölgede oluşan güç boşluğunun farkına vararak bölgeye yönelik etki kurma çabası içine girişmişlerdir. Bu Batılı örgütlerin de bölgeye dâhil olmasıyla, yıllar geçtikçe özellikle 2000'li yıllardan sonra Rusya Federasyonu ile Batı arasında tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Rusya Federasyonu, kendi yakın çevresine yakınlaşan Batılı örgüt ve devletlerin bazı faaliyetlerine sessiz kalırken bazı faaliyetlerine ise oldukça sert tepkiler koymaya başlamıştır. Bunun sebebi bazı bölgeler Rusya için kırmızıçizgi niteliğinde iken (Ukrayna, Gürcistan, Belarus gibi), bazı bölgeler ise göz ardı edilebilecek nitelik taşımakta, Rusya da kendi azalan potansiyelinin farkına vararak bu bölgelere (Baltık ülkeleri, Romanya, Bulgaristan gibi) yönelik Batı faaliyetlerine tepki vermemekte veya düşük yoğunluklu tepki vermektedir. Ancak Rusya, Batı'nın post Sovyet coğrafyaya yakınlaşmasına bazen sessiz kalıyor olsa da çoğunlukla aktif tepki göstermektedir. Çünkü Rusya'nın büyük güç olma politikasında en önemli bölge yakın çevresi olmaktadır ve bu bölgenin Batı'ya kaybedilmesi Rusya'nın büyük güç olma politikasına büyük zarar verecektir. Rusya da bu durumun farkında olarak gerektiği yerlerde tüm dünyayı bile karşısına alarak kırmızıçizgilerine Batı'nın müdahale etmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır. 2008 yılındaki Gürcistan Savaşı ve 2014 yılındaki Kırım'ın ilhakı bu durumun en somut iki örneğidir.

Bu çalışmanın konusunu Türkçe literatürde "Rusya Federasyonu'nun yakın çevre doktrini" olarak bilinen anlayışının, Rusya Federasyonu'nun büyük güç olma politikasındaki yeri ve önemini araştırmak oluşturmaktadır. Çalışmada bilimsel araştırma yöntemlerinden olan "örnek olay" yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği üzere örnek olay yöntemi araştırma konusu, olay veya olguyu birçok veri kaynağı kullanarak kendi bağlamında değerlendiren yaklaşımdır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde, yakın çevre doktrini ele alınmış ve teorik boyut ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümünde,

yakın çevre doktrininin pratik uygulaması olan örgütler yakın çevre politikası açısından değerlendirilmiş ve bu örgütlerin işlevleri ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümde ise Batı ile Rusya'nın Yakın Çevre Doktrininin çıkar çatışması yaşadığı örnek olaylar verilmiş ve bu olayların Rusya'nın Yakın Çevre Doktriniyle nasıl çeliştiği ifade edilmiştir. Araştırmanın temel soruları: "Yakın Çevre Doktrini nedir? Bölgesel örgütlerin Yakın Çevre Doktrininde yeri ve önemi nedir? Batılı örgütlerin faaliyetleri Rusya'nın Yakın Çevre Doktriniyle nasıl çelişmektedir? 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın, 2014 Rusya'nın Kırım'ı ilhakının, 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ile çelişmesinin sebepleri nelerdir? Yakın Çevre Doktrini nasıl bir değişime uğramıştır? Rusya, yakın çevresindeki Batı tehdidine yönelik aldığı tedbirlerde ne kadar radikalleşebilir?" olacaktır.

YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ

Yakın Çevre Doktrini, Rusya Federasyonu'nun bağımsız bir devlet olarak siyaset sahnesine çıkmasının ardından Rusya Federasyonu'nun en temel dış politika stratejilerinden birisi oluşturmuştur. Türkçe literatürde bu strateji sıklıkla "Yakın Çevre Doktrini" olarak kullanılıyor olsa da burada şunu da belirtmemiz gerekiyor ki Rusça literatürde "Blijniye Zarubejye" yani "Yakın Yurt Dışı" olarak kullanılmaktadır. (Хуашэн, 2021). Türkçe literatür ile Rusça literatür arasındaki bu fark yalnızca kelimelerin farklılığına dayanmayıp aynı zamanda kavramın gerçek anlamının farklılaşmasına da neden olmuştur. Çünkü Yakın Çevre Doktrini denilince bir nevi Rusya'nın, kendi sınırları etrafındaki ülkeler üzerinde planladığı emperyalist amaçları olan bir strateji görüntüsü ortaya çıkarken, Rusça ana kaynaklarda Yakın Sınır Ötesi denilince bu emperyal görüntü ortadan kalkarak bir nevi Rusya'nın, SSCB'den ayrılmış ama ortak tarihsel ve kültürel mirasa sahip olan ülkeleri konsolide etme çabası görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Zaten bu dış politikanın anlamına dair yapılan resmî açıklamalar, Yakın Sınır Ötesi kavramının coğrafi bir anlam ifade etmekten ziyade, kültürel ve tarihsel bir anlam ifade ettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Consultant, t.y.). Rusya Yakın Yurt Dışı olarak gördüğü ülkelerin tamamının bağımsızlığını tanımakta ve bu durum da Rusya'nın bu politikasıyla emperyal bir amaç gütmediğini apaçık ortaya koymaktadır. Ayrıca Yakın Yurt Dışı Rusya için sadece stratejik bir kaynak değil, aynı zamanda olumsuz koşullar altında Rusya için bir yüktür ya da yük olarak görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu "yük" durumunun ne şekilde ortaya çıktığı açıkça ortaya konulmuştur.

Ancak bu çalışmanın temel amacı bu kavram karmaşasının doğruluğunu açıklama çabası değildir. Bu sebeple Yakın Çevre Doktrini kavramının asıl kavramı tam olarak yansıtmadığı ön kabulünü göz önünde bulundurarak çalışmanın ilerleyen kısımlarında yine Türkiye'de kullanıldığı şekliyle "Yakın Çevre Doktrini" kavramı kullanılmaya devam edilecektir. Bunun en temel sebebi Türkçe literatürde şimdilik bir anlam karmaşasının ortaya çıkmasına bir sebebiyet vermeme isteğidir.

Rusya Federasyonu bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktıktan sonra jeopolitik stratejilerinin nasıl oluşacağına dair ciddi entelektüel tartışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu tartışmalar iki grup arasında şekillenmiştir. Bunlardan ilki neoliberal grup, diğeri ise neoliberallere karşı kurulan birkaç fraksiyon arasında geçmekteydi. 1992-1996 yılları arasında liberallerin ağır bastığı bir anlayış hâkim olmuştur. Çünkü bu dönemde Gorbaçov döneminde ortaya konulan "Yeni Siyasi Düşünce" anlayışının yeni versiyonu devam ettirilmeye çalışılmıştır. Liberal fikirleri besleyenler Gorbaçov'un başlattığı "Perestroyka" düşüncesini devam ettirmek isteyen siyasilerdi (Derman, 2016: 287). Perestroyka'nın temelde ortaya çıkış amacı iç politikayı dizayn etme çabası olsa da ortaya çıkardığı anlayış neticesinde dış politika oluşturulurken de bu anlayıştan faydalanılmıştır. Bu dönemde ekonomik ve sosyo-politik dinamikler neoliberal iktisadi ve politik yapıdan taraf olan gruplar tarafından belirlenmekteydi. Rus siloviklerin muhalif pozisyonunda olduğu söz konusu yıllarda dış politikada idealizmin üstünlüğünden bahsetmek mümkündür. 1991 yılında Rusya'nın dış politika doktrininin temelinde dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in ileri sürdüğü Rusya'nın Batılı ülkelerle birlikte hareket etmesi gerektiği ve Rusya'nın "çok gelişmiş ülkeler kulübüne girmesi", AB üyeliği ve Marshall Planı gibi bir ekonomik yardımın yapılması konuları yatmaktaydı (Hamzaoğlu, 2020: 285).

Bu dönemde ABD'nin uyguladığı "şok terapi", yani eski Sovyet ülkelerinin hızla "piyasalaştırma" stratejisi, Moskova'nın yakın çevresiyle olan ekonomik ilişkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. IMF'nin icra ettiği "şok terapi" programı Rusya'nın çevresinde, hayatta kalmak için Batı sermayesi ve dolar girişine bağımlı zayıf ve istikrarsız ekonomilerin yaratılması amaçlanmıştır. Fakat çok geçmeden

neo liberal fikirlerle hareket eden siyasal fraksiyonun karşısında önemli bir karşı güç ortaya çıkmaya başlamıştır. Neoliberallere karşı olan anlayışın güç kazanmasıyla Rusya'da dış politika anlayışı keskin bir dönüş yaparak ulusal çıkar ve güvenlik gibi realist kuramlar etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde Rusya'nın dış politikasının Batı ile yakınlaşmasıyla değil, kendi tarihsel, jeopolitik kodların tekrardan canlanmasıyla sürdürülmesi anlayışı hâkim olmuştur (Hamzaoğlu, 2020: 287).

23 Nisan 1993 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, yeni bir Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti'ni onayladı. Bu konseptte Rusya'nın ana hedeflerinden biri, eski SSCB topraklarında istikrarsızlaştırıcı dağılma süreçlerinin üstesinden gelmek için yakın çevredeki ülkelerle istikrarlı ve olumlu ilişkiler kurmak olmuştur. Ayrıca bu konseptte, yakın çevre ile ilişkiler ilerletilerek Rusya'nın dünya etki dengesinde büyük güç statüsüne karşılık gelen rolünün tekrardan sağlanması hedeflenmiştir (Kommersant, 2012). Yakın çevre doktrini olarak adlandırılan bu konseptte BDT coğrafyalarında süren çatışmalar vurgulanarak BDT'nin dış sınırlarının korunması, yeni bağımsız cumhuriyetlerdeki Rus askeri güçlerinin varlığını devam ettirmesi ve Rusya dışında kalan etnik Rusların haklarının savunulması milli çıkarlar olarak açıklanmıştır.

Rusya yakın çevre doktriniyle birlikte neoliberal fikirlerden kesin bir kopuş yaşayarak yakın çevresini net bir şekilde hedef tahtasına koymuştur. Buradaki yakınlık kavramı herhangi bir coğrafi, etnik ya da dinsel yakınlığı ifade için değil, bu ülkelerin Rus ve Sovyet imparatorlukları içerisinde paylaştıkları ortak kader ve tarihi, SSCB'nin dağılmasıyla karşılaşılan ortak sorunları vurgulamak için kullanılmıştır. Örneğin Finlandiya ve Polonya Rusya ile ortak sınıra sahip olmasına rağmen yakın çevre kapsamında yer almazken, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Rusya ile sınırdaş olmamalarına rağmen yakın çevre içerisinde yer almaktadır (Purtaş, 2004: 184). Ancak bu konsept ile çıkan yakın çevreye odaklanma fikirleri Yeltsin'in isteksiz politikaları nedeniyle ilk etapta tam olarak hayata geçirilememiştir.

Yakın çevre doktrini Yeltsin döneminde çıkarılmış olsa da Yeltsin döneminde uygulanan politikalar bu konseptin temel amaçları doğrultusunda tam olarak ilerlememiştir. Çünkü 1993 dış politika konseptinde ağırlık Rusya'nın yakın çevresine verilip, Batı ile ilişkiler ikinci plana alınmış olsa da Yeltsin'in uyguladığı dış politika davranışları bu konseptle uyuşmamaktaydı (Derman, 2016: 290). Yakın Çevre Doktrinin aktifleşmesi Yevgeniy Primakov'un Rusya'da Dışişleri Bakanı olmasıyla birlikte başlamıştır. Primakov, Avrasya'nın merkezinde Rus çıkarlarının inşa edilmesini G-7 dünyasıyla olan ilişkilerden daha yüksek öncelik olarak benimseyen bir dış politika görüşüne sahipti. Tek kutuplu dünya düzenine karşı olan Primakov SSCB'nin dış politikada uyguladığı gibi ideolojik olmaktan ziyade pragmatik bir yöntem tercih etmiştir.

Primakov Doktrini olarak anılan-*burada şu da belirtilmelidir ki Primakov Doktrini aslında bir doktrin niteliği taşımamakta ve yalnızca Yevgeni Primakov'un RF'de Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönemde benimsemiş olduğu Rus dış politikası anlayışını ortaya koymaktadır. Fakat bu politikalar bütününe Türkçe literatürde Primakov Doktrini denilmesinden mütevellit çalışmanın ilerleyen kısımlarında yine bu kavram kullanılmaya devam edilecektir*- Primakov dönemi Rus dış politikası adımlarında, Rusya'nın yakın çevre ile ilişkilerini geliştirmesi, Hindistan ile eski bağların tazelenmesi ve Çin ile yeni keşfedilen dostluğun geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Simha, 2015). Perestroyka anlayışıyla beraber Rus Dış Politikasının önceliği olarak görülen Batı'yla ilişkiler, bu tarihten itibaren yerini merkezi Avrasya'yı hedefleyen yaklaşıma bırakmıştır. Yani Primakov, ABD'nin liderliğine boyun eğen bir stratejinin asla kabul edilmemesi gerektiğini vurgulayarak Rusya'da günümüz itibariyle bile hala devam eden bir dış politika stratejisinin temellerini netleştirmiştir (Ramani, 2015). Aslında bu doktrin sıfırdan oluşturulan bir doktrin olmaktan ziyade 1993 yılında ortaya konulan Yakın Çevre Doktrini'nin pragmatikleştirilmiş halini yansıtmaktadır. Yakın Çevre Doktrini'nde yakın çevre ülkeleriyle askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirilmesi başlıca amaç olmuştur. Yakın çevreye yönelik politik, ekonomik ve kültürel temelli stratejiler Primakov Doktrininde kuvvetli bir biçimde vurgulanmış ve özellikle 2000'li yılların başlarından sonra somut bir program halini almıştır (Primakov, 2013).

YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİNDE ÖRGÜTLERİN YERİ

20. yüzyıl için uluslararası örgütlerin altın çağı denilebilir. Çünkü geçmiş dönemde devletler arasındaki ilişkiler birbirinden kopuk ya da genellikle ikili ilişkiler şeklinde gerçekleşmekteydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Milletler Cemiyeti ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler birçok konuda devletlere avantaj sunmaya başlamıştır. Soğuk Savaş dönemi de uluslararası örgütlerin ön plana çıktığı dönemlerin başlıcalarındandır. Bu dönemde Batı bloğunu NATO, Doğu bloğunu ise Varşova Paktı temsil etmiştir. SSCB döneminde eşitler arasında birinci olmayı düstur hale getirmiş olan Ruslar, SSCB'nin dağılmasının ardından yakın çevre doktriniyle birlikte tekrardan eşitler arasında birinci olduğu örgütler sayesinde kaybettiği otoritesini tesis etmeye çalışmaktadır.

Rusya, SSCB'nin dağılmasının ardından kaybettiği gücün farkına vararak küresel güç olma konumuna hemen erişemeyeceğinin farkına varmıştır. Ancak küresel güç olma arzusunu daima sürdürmektedir. Rusya'nın küresel güç olmak için potansiyel bir aday olmasının başlıca sebepleri: büyük bir coğrafyaya sahip olması, nükleer güce sahip olması, büyük bir askeri güce ve kalabalık bir nüfusa sahip olması, BM Güvenlik Konseyi'nde daimî veto hakkını elinde bulundurması ve sahip olduğu enerji kaynakları ile jeopolitik konumudur (Derman, 2016: 292). Rusya sahip olduğu bu kaynakları SSCB'nin dağılmasının ardından yakın çevresinde kullanarak küresel güç olma yolunda ilk adımını atmıştır. Yakın çevre ülkeleriyle de en önemli bağlantısı kurmuş olduğu örgütler olmuştur. Rusya, kurmuş olduğu örgütler içerisinde eşitler arasında birinci olma niteliğini elinde bulundurarak, kendi otoritesinin bulunduğu bölgelere rakip olarak görülen Batılı aktörlerin veya farklı bölgesel güçlerin girmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu örgütlerin nitelikleri amaçlarına göre farklılaşmaktadır. Genel olarak ifade edilecek olursa: Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) SSCB sonrasında tekrardan siyasal birliğin sağlanması amacıyla, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) güvenlik açısından birlik sağlanması amacıyla, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) hem siyasal hem ekonomik birliğin sağlanması amacıyla, Rusya'nın öncülüğünde kurulmuştur. Kurulan bu örgütlerin hepsinin en temel özelliği ise yakın çevre doktriniyle birlikte ortaya çıkan Rusya'nın yakın çevresine Batılı güçlerin girmesinin önüne geçilmesidir.

Bağımsız Devletler Topluluğu

SSCB'nin dağılmasından çok kısa süre önce 8 Aralık 1991 tarihinde Minsk kentinde Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Belarus Parlamento Başkanı Aleksandr Suskeviç ve Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk arasındaki görüşmeler sonucunda Bağımsız Devletler Topluluğu Antlaşması imzalanmış ve resmi olarak Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur (Bağımsız Devletler Topluluğu Resmi Sitesi, "ОСНОВНЫЕ ВЕХИ", t.y.). 21 Aralık 1991 tarihinde de Baltık ülkeleri, Ukrayna (Ukrayna topluluğun kurucusudur ancak resmi olarak BDT tüzüğünü imzalamadığı için BDT üyesi değildir) ve Gürcistan hariç geri kalan tüm eski Sovyet ülkeleri antlaşmayı imzalamış ve birlik somut olarak siyaset sahnesine çıkmıştır (Bağımsız Devletler Topluluğu Resmi Sitesi, "АЛМА-АТИНСКАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ", t.y.).

BDT'nin temel amacı daha önce Sovyetler Birliği yönetimi altında birlikte hareket eden ülkelerin tekrardan tarihi, kültürel ve ekonomik bağlarının kurulması ve aralarındaki işbirliklerinin geliştirilmesidir. BDT'nin tüzüğünde yer alan resmi amacı şu şekildedir: "*Yüksek akit taraflar, ülke sınırları içinde yer alan ulusal azınlıkların etnik, kültürel, din ve dil özelliklerinin ve mevcut olağanüstü karmaşık etnik-kültürel bölgelerin korunmasına ve gelişime yardımcı olmak amacıyla, bunları kendi korumasına alacaktır. Taraflar, kendi ülke ve halklarının siyaset, ekonomi, kültür, eğitim, sağlık, çevrenin korunması, bilim, ticaret, sosyal ve diğer alanlarda eşit ve karşılıklı olarak yararlı işbirliğini geliştirecek, geniş bilgi değişimine yardımcı olacak, karşılıklı yükümlülüklerini iyi niyetle ve amacından sapmadan gözeteceklerdir.*" (Bağımsız Devletler Topluluğu Resmi Sitesi, "СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств", t.y.).

Rusya, Yakın Çevre politikası kapsamında Bağımsız Devletler Topluluğu üzerinden şu amaçları elde etmeye çalışmaktadır: Rusya sınırlarında yaşamayıp Rus etnisitesine sahip olan kişilerin haklarını korumak ve ekonomik ve kültürel yaşamlarını iyileştirmek, örgüt içerisinde yeni etkin bir işbirliği mekanizması oluşturmak, ekonomik entegrasyona yönelik faaliyetleri hızlandırmak, askeri ve teknik işbirliklerinin geliştirilmesi, yeni kurulan devletlerde yer alan Rus askeri varlıklarının korunması. Rusya bu amaçları gerçekleştirirken aynı zamanda örgüt içerisinde eşitler arasında birinci olduğunu sıklıkla

vurgulamaktaydı, hatta Ocak 1994 tarihinde Boris Yeltsin Federal Meclis'e gönderdiği yeni yıl mesajında bu durumu net bir şekilde ifade etmiştir (Purtaş, 2004: 202). Rusya, örgüt içerisindeki eşitler arasındaki birincilik rolünü havuç-sopa yöntemini kullanarak kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Havuç rolü, Rusya'nın nükleer güvenlik şemsiyesi ve BDT barış gücünün toprak bütünlüğünü garanti etmesi iken sopa rolü, BDT üyesi ülkelerde yer alan Rus azınlığın ya da ayrılıkçı güçlerin kışkırtılması, ekonomik ve askeri yaptırımlardır.

Bağımsız Devletler Topluluğu SSCB'nin fiziki olarak dağılan toprakları siyasi olarak tekrardan toplama açısından Rusya açısından büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda 1993 yılında ortaya çıkarılan Yakın Çevre Doktrini'nin uygulanması için en uygun mekanizma olarak görülmektedir.

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü

Kolektif Güvenlik Antlaşması'nın kuruluşu, 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan devlet başkanları tarafından imzalanan Toplu Güvenlik Antlaşması'nın akdedilmesiyle başlamıştır (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, "Договор о коллективной безопасности", 2012). Daha sonra Azerbaycan, Belarus ve Gürcistan da antlaşmayı imzalamış ve 20 Nisan 1994 tarihinde Antlaşma yürürlülüğe girmiştir. Kolektif Güvenlik Antlaşması daha sonra uzatılma olasılığı ile birlikte beş yıllık bir süre için imzalanmıştır (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, "Нормативные правовые документы, подписанные в рамках ОДКБ", 2012). 1999'da Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Kolektif Güvenlik Antlaşması'nın genişletilmesini ön gören yeni bir antlaşma imzalamış, daha önce antlaşmayı imzalayan Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan bu yeni antlaşmayı imzalamayarak antlaşmadan çekilmiştir. Özbekistan 2006 yılında tekrardan örgüte geri dönse de 2012 yılında tekrardan ayrılmıştır (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, "История создания, основы деятельности, организационная структура", t.y.).

Kolektif Güvenlik Antlaşması 2002 yılına kadar esasen askeri ve politik alanda yakın iş birliği ve karşılıklı anlayışın sürdürülmesinde önemli rol oynayan bölgesel bir antlaşmaydı. 14 Mayıs 2002 tarihinde Moskova'da Kolektif Güvenlik Konseyi, Kolektif Güvenlik Antlaşması'na uluslararası bir bölgesel örgüt statüsü verme kararını kabul etti. 7 Ekim 2002 tarihinde de Kişinev'de BDT zirvesinde Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Cumhurbaşkanları KGAÖ tüzüğünü onayladı ve resmi olarak Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü kuruldu (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, "Устав Организации Договора о коллективной безопасности", 2012).

KGAÖ'nün amaçları kurucu antlaşmanın 2. bölüm 3. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: "*Örgütün amaçları barışı, uluslararası ve bölgesel güvenliği ve istikrarı güçlendirmek, üye devletlerin siyasi araçlara öncelik verdiği, üye devletlerin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini kolektif bir temelde korumaktır."*(Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, "Устав Организации Договора о коллективной безопасности", 2012). Örgütün işlevleri ise kurucu antlaşmanın 3. bölüm 7. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: "*Örgütün amaçlarına ulaşmak için üye devletler, güvenlik, istikrar, toprak bütünlüğü, egemenlik ve hakların gerçekleşmesine yönelik bir tehdit durumunda toplu koruma sağlayan etkili bir toplu güvenlik sistemi oluşturmak için ortak önlemler alırlar. Örgütün koalisyon kuvvetlerinin oluşturulması bölgesel birlik, barışı koruma kuvvetleri, ortak sistemler ve bunların komuta kontrol organlarının müşterek hareketiyle gerçekleştirilir. Üye devletler ayrıca askeri-teknik işbirliği alanlarında etkileşimde bulunarak silahlı kuvvetlere, kolluk kuvvetlerine ve özel servislere gerekli silahları, askeri, özel teçhizatı ve özel araçları sağlar*. *Üye Devletler, devlet sınırlarını koruma, bilgi alışverişi, bilgi güvenliği, nüfusu ve bölgeleri doğal ve insan kaynaklı acil durumlardan ve ayrıca askeri operasyonlardan kaynaklanan veya bunun sonucunda ortaya çıkan tehlikelerden koruma alanlarında etkileşim halindedir*." (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, "Декларация государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности о дальнейшем совершенствовании и повышении эффективности деятельности организации", 2012).

Rusya, Yakın çevre politikası çerçevesinde yakın çevresinde BDT ile sağladığı siyasi otoriteyi KGAÖ ile askeri yönden perçinlemiştir. Rusya KGAÖ sayesinde yakın çevresinde meydana gelebilecek herhangi bir sorun karşısında önemli bir müdahale hakkı elde etmiş ve bu sayede Batılı devlet ve örgütlerin Rusya'ya rağmen bölgede otorite sahibi olmasının önüne geçilmiştir. Bu durumun en bariz kanıtı ise Rusya'nın KGAÖ içerisinde eşitler arasında birinci olması nedeniyle KGAÖ üyesi ülkelerde

kurulacak olan yabancı askeri üsleri veto etme hakkına sahip olmasıdır. Bu durumda KGAÖ üyesi ülkelerin Rusya'dan indirimli fiyatlarla silah ve askeri teçhizat almaları önemli bir etkendir (Kydyralieva ve Abdibaitova, 2018: 99).

Avrasya Ekonomik Birliği

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Avrasya Devletler Birliği fikrini ilk kez 29 Mart 1994 tarihinde Rusya'ya yaptığı ilk resmi ziyarette Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nde dile getirdi. Haziran 1994'te ayrıntılı bir entegrasyon projesi Devlet Başkanlarına sunuldu ve ardından basında yayınlandı. Bütünleşme ittifakına ilk kez resmi bir belgede "Avrasya Birliği" adı verildi (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "1994 Tarihli Belge", t.y.). 1995 yılında Belarus, Kazakistan ve Rusya, tarafların ekonomik birimleri arasındaki serbest ekonomik iş birliğini engelleyen her türlü engelin kaldırılmasını, serbest ticaretin ve adil rekabetin sağlanmasını ve nihayetinde garanti altına alınmasını amaçlayan Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzaladılar (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "1995 Tarihli Belge", t.y.). Bu antlaşma ileride kurulacak olan Avrasya Ekonomik Birliği'nin temelini oluşturmuştur.

29 Mart 1996 tarihinde Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Cumhurbaşkanları Moskova'da Ekonomik ve İnsani Entegrasyonu Derinleştirme Antlaşması'nı imzaladılar, Tacikistan'da bu antlaşmayı iki yıl sonra 1998 tarihinde imzalamıştır (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "1996 Tarihli Belge", t.y.). Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya Cumhurbaşkanları 26 Şubat 1999 tarihinde Moskova'da Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan Antlaşması'nı imzalamıştır (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "1999 Tarihli Belge", t.y.). 10 Ekim 2000 tarihinde Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya Cumhurbaşkanları Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alanın oluşumunu etkin bir şekilde teşvik etmek amacıyla Astana'da Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuşlardır (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "2000 Tarihli Belge", t.y.). 16 Ekim 2007 tarihinde Duşanbe'de Tek Gümrük Bölgesi'nin oluşturulmasına ve Gümrük Birliği'nin kurulmasına ilişkin antlaşma imzalanmıştır (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "Kuruluş Çizelgesi", t.y). Karşılıklı ticarette malların serbest dolaşımının sağlanması, gümrük birliği ile üçüncü ülkeler arasındaki ticaret için elverişli koşulların teşvik edilmesi ve ekonomik entegrasyonun teşvik edilmesi bu antlaşmasın temel amaçları olmuştur. 29 Mayıs 2014 tarihinde Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye devletlerin cumhurbaşkanları Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi toplantısında Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) Antlaşması'nı imzalamıştır (Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası, "2014 Tarihli Belge", t.y). Bu antlaşmayla birlikte 1994 yılından bu yana devam eden Avrasya ekonomik entegrasyon çabaları bölgesel bir örgüt düzeyine taşınmış ve resmi olarak Avrasya Ekonomik Birliği kurulmuştur (Ağır ve Ağır, 2017: 113).

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgedeki otoritesini tekrardan tesis etmeye çalışan Rusya, BDT ile siyasi otorite, KGAÖ ile askeri otorite, AEB ile de ekonomik otoritesini kurmaya çalışmaktadır. 21. Yüzyılla birlikte küreselleşmenin hız kazanmasıyla gelişen ticaret bağları, ülkeler arasındaki ilişkileri geliştiren en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'nın yakın çevresiyle iyi ilişkiler geliştirip, onlar üzerinde belirli bir oranda tahakküm kurma isteği göz önünde bulundurulduğunda AEB'nin önemi ayrıca ortaya çıkmaktadır. Zaten SSCB döneminde ekonomik olarak birbirlerine bağımlı halde hareket eden cumhuriyetler, SSCB'nin dağılmasının ardından sorunsuz bir şekilde liberal sisteme geçememişlerdir. Bu durum, SSCB sonrası kurulan ülkelerin AEB gibi örgütlere katılımını zorunlu kılmış, Rusya'da bu durumun farkına vararak Yakın Çevre Doktrini'ni siyasi, askeri ve ekonomik düzlemde pratiğe dökmesine sebep olmuştur.

YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİNİN SINAVLARI

Yakın Çevre Doktrininin en temel amacı Rusya'nın yakın çevre olarak kabul ettiği bölgeler ile iyi ilişkiler kurarak, bu bölgeye başka bir gücün dâhil olmasını engellemektir. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, daha önceden kendisinin tek başına hâkim olduğu bölgeye başka güçlerin girmesini tam olarak engelleyememiştir. Özellikle NATO ve AB, Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın yakın çevresine yoğun bir şekilde müdahil olmaya başlamıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından NATO'nun beş adet genişleme süreci bulunmaktadır. İlki; 12 Mart 1999 tarihinde Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, ikincisi; 29 Mart 2004 tarihinde Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya, üçüncüsü; Arnavutluk, Hırvatistan, dördüncüsü; Karadağ, Beşincisi ve sonuncusu ise Kuzey Makedonya'dır (NATO, "NATO Member Countries", 2024). Bu genişlemeleri hiçbiri doğrudan Rusya'nın yakın çevresindeki bir ülkeye yönelik olmasa da özellikle 1999 ve 2004 yıllarındaki genişlemeler doğrudan Rusya'nın etki sahasında yer alan ülkelere yönelik olmuştur. Bu durum Rusya açısından doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştır. Aynı şekilde AB'de 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'yı bünyesine katarak (AB, 2024) doğrudan Rusya'nın yakın çevresine doğru genişlememiş olsa da Rus etkisinin yoğun olduğu bölgelerde hâkim olmaya başlamıştır. Hatta bu son genişleme Rusya'nın açık denizlere çıkması için en önemli deniz olan Karadeniz üzerindeki hakimiyetini büyük ölçüde yitirmesine neden olmuş ve bu durum dolaylı olarak yakın çevre olarak kabul ettiği ülkeler üzerindeki etki oranına büyük zarar vermiştir.

AB ve NATO'nun genişlemelerine ilk etapta sert bir tepki göstermeyen Rusya, bu örgütlerin yakın çevresine karşı üyelik temelli yakınlık göstermeye başlamasıyla birlikte artık olaylara sessiz kalmayarak aktif bir şekilde müdahil olmaya başlamıştır. Rusya'nın yakın çevre politikasıyla tamamen çelişen bu manzara Rusya'nın bölgede saldırgan tavırlar sergilemesine zemin hazırlamıştır. Batılı örgütlerin Rusya'nın yakın çevresine yaklaşması yakın çevre politikasının bir takım sınavdan geçmesine neden olmuştur. Bu sınavlar 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, 2014 Rusya-Ukrayna ihtilafı ve Kırım'ın ilhakı ve son olarak ta 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'dır.

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı

Gürcistan, bağımsızlığını elde etmesinin ardından birçok Sovyet sonrası ülkenin aksine Rusya Federasyonu himayesinde dış politikasını tayin etmekten ziyade Batı yönlü bir dış politika uygulamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Batı menşeili uluslararası örgütler ile yakın ilişkiler geliştirilerek tam üyelik arzu edilse de Rusya'ya rağmen günümüzde hala herhangi bir Batı menşeili örgüte tam üyelik hakkı kazanamamıştır. Gürcistan'ın bağımsızlığın ardından yakın ilişkiler kurmaya başladığı örgütlerin başında NATO ve Avrupa Birliği gelmektedir.

Gürcistan-NATO İlişkileri

Gürcistan NATO ilişkileri, Gürcistan'ın henüz BDT üyesi olmadığı 1992 yılında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne katılmasıyla başlamıştır. Ardından 1994 yılında NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'na dâhil olmuştur. Barış İçin Ortaklık programının amacı demokratik ilkelere bağlılık temelin istikrarı arttırmak, barışa yönelik tehditleri azaltmak ve Avrupa-Atlantik bölgesindeki NATO ile üye olmayan ülkeler arasında güçlendirilmiş güvenlik ilişkileri kurmaktır (NATO, "Partnership for Peace programme", 2024). Barış İçin Ortaklık programının amacı, doğrudan Rusya'nın yakın çevre doktriniyle çelişmekte ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllardan itibaren böyle bir teşebbüste bulunması da Rusya tarafından doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır. 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devrimi'nin ardından NATO ile ilişkiler daha da derinleşmeye başlamıştır. 2008 yılında Bükreş Zirvesi'nde Gürcistan'ın gerekli şartları yerine getirmesi koşuluyla NATO üyeliğine yeşil ışık yakılmıştır (NATO, "Relations with Georgia", 2024). Bu doğrultuda bir adım olarak 15 Eylül 2008 tarihinde NATO-Gürcistan Komisyonu oluşturuldu ve Gürcistan NATO üyeliği yolunda en somut adımını atmış oldu (NATO, "NATO-Georgia Commission", 2022).

Gürcistan-Avrupa Birliği İlişkileri

AB'nin Gürcistan ile ilişkileri 1993 yılında Gürcistan'a ekonomik yardım şeklinde kendini göstermiştir. Bu yardım mali, insani ve teknik olmak üzere üç boyutta gerçekleşmiştir (Özer, 2007: 118). Gürcistan AB ilişkilerinin yasal zemini ise, 1996 yılında Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlamıştır. Ardından AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde oluşturmuş olduğu Doğu Ortaklığı programına Gürcistan dâhil edilerek Gürcistan AB ilişkileri yoğunlaştırılmaya başlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Batum Başkonsolosluğu, "Gürcistan Bilgi Notu", t.y.). Rusya, AB-Gürcistan yakınlaşmasını yakın çevresine bir tehdit olarak görmüş ve bu yakınlaşmaya tepki göstermiştir.

Yakın Çevre Doktrini Açısından 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı

Gürcistan, Rusya'nın yakın çevresinde önemli bir konumda yer alan bir ülkedir ve bu sebeple de Gürcistan'ın dış politikada Batı eksenli hareket etmesi Rusya tarafından kabul edilemez bir durum olmuştur. 2003 yılında Gürcistan'da yaşanan Gül Devrimi ile birlikte iktidara Batı yanlısı tutumuyla bilinen Mihail Saakaşvili gelmiştir. Saakaşvili'nin iktidara gelmesi Abhazlar ve Osetler üzerindeki baskıların fazlasıyla arttırılacağının bir ön habercisiydi. Çünkü Saakaşvili'nin seçim vaatleri arasında ayrılıkçı bölgelerde zarar gören Gürcistan imajının gerekirse güç kullanılarak tekrardan kazanılması yer almaktaydı. Şevardnadze döneminde bu bölgelere yapılan askeri operasyonlar halk tarafından tepki görmüştü, fakat Saakaşvili'nin operasyonlara yönelme fikri halk tarafından tepkiden ziyade memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü Şevardnadze döneminde Rusya'nın Gürcistan'a olan yaptırımlarına cevap verilemiyordu ve ülke birçok yönden olumsuz etkileniyordu. Ama Saakaşvili'nin ABD'de hukuk eğitimi alması ve bu sayede birçok ABD'li yetkiliyle iletişimi olması halk nezdinde Rusya'ya karşı ABD'nin bir kalkan sağlayabileceği umudunun doğmasına neden oldu. Bu durum Saakaşvili iktidarıyla birlikte doğal olarak Gürcistan'ın düşmüş olduğu Rusya-Batı paradoksundan çıkmasına ve Batı'ya yönelmesine neden oldu (McDermott, 2009: 492).

Saakaşvili iktidarıyla birlikte Gürcistan'da Abhaz ve Oset sorunları üzerinden Rusya ile gerilimler yaşanmaya başlanmıştır. Güney Osetya bölgesinde Gürcistan otoritesinin yeniden tesis edilmesi amacıyla Saakaşvili 7 Ağustos 2008 gecesinde Gürcistan ordusuna talimat vererek Güney Osetya'ya kapsamlı bir harekât başlatmıştır. Bu gelişmenin hemen ardından Rusya, Gürcistan'ın bu harekâtı bitirip geri çekmesi yönünde uyarılarda bulunmuş olsa da Gürcistan uyarılara aldırmamış ve sonucunda Rusya Güney Osetya bölgesinde Gürcistan'a karşı hava harekâtı başlatmıştır. Rusya'ya ait zırhlı araçlar ve tanklarında bölgeye girmesiyle uzun zamandır Rusya-Gürcistan arasında var olan soğuk savaş yerini sıcak savaşa bırakmıştır (Meydan, 2017: 423-424).

5 gün süren savaşın ardından Gürcistan büyük bir yenilgiye uğradı. Güney Osetya ve Abhazya bağımsızlık iddialarında büyük bir güç kazandı. Rusya batılı devletlerin yaptırım tehditlerine rağmen bu operasyonu gerçekleştirerek, Batı'ya karşı büyük bir zafer elde etti. Gürcistan'ın SSCB"den ayrıldığı günden bu yana Abhazya ve Güney Osetya üzerindeki dönem dönem azalıp artan otoritesi bu savaş sonucunda artık tamamen Rusya"ya kaptırıldı.

2008 Rusya-Gürcistan savaşı yakın çevre doktrinin önemli bir sınavı olmuştur. Çünkü Batı ile ilişkilerini iyice geliştiren Gürcistan, Rusya'nın desteklediği azınlıklara karşı bir zafer elde etmiş olsaydı, Rusya yakın çevresinde önemli bir kayıp yaşamış olacaktı. Ancak Rusya, birçok devlet ve uluslararası örgütün yaptırım tehditlerine rağmen Gürcistan'a müdahale etmiş ve yakın çevresinde Batı'nın güçlenmesine sonucu ne olursa olsun müsaade etmeyeceğini açıkça kanıtlamıştır.

2014 Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı

SSCB'nin dağılmasının ardından Ukrayna da tıpkı Gürcistan gibi dış politika tercihi belirlerken sürekli olarak bir ikilemle karşılaşmıştır. Ukrayna açısından bir taraf seçimi, iktidara gelen siyasilerin yönelimine göre değişmiş ve bir dönem Batı yanlısı dış politika güdülürken başka bir dönem Rus yanlısı bir dış politika güdülmüştür. 2014'teki Kırım'ın Rusya tarafından ilhakından sonra Ukrayna yönünü tamamen Batı'ya çevirmiş olsa da 2022 yılı itibariyle henüz arzu ettiği Batı menşeili örgütlere üye olamamıştır. Bu örgütlerin başında Avrupa birliği ve NATO gelmektedir.

Ukrayna-Avrupa Birliği İlişkileri

SSCB'nin dağılmasının ardından daha önce SSCB etkisi altında bulunan bölgelerde bir güç boşluğu oluşmuştur. Batılı aktörler bu güç boşluğundan yararlanarak daha önce etki kuramadığı bu bölgelere etki kurma çabası içerisine girişmiştir. Avrupa Birliği'nin Ukrayna üzerinde etkin olma çabaları da bu güç boşluğunun yerini doldurma amacıyla yapılmıştır. Ukrayna'nın sahip olduğu jeopolitik çekicilik ve enerji kaynaklarına erişim kolaylığı gibi özellikler sayesinde AB Ukrayna'ya ilgi duymaya başlamıştır. Ayrıca 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşen beşinci AB genişlemesiyle birlikte AB sınırları Rus etki alanına iyice yaklaşmış ve sorunlu bölgeleri komşu olmuştur (Sperling ve Webber, 2019: 236). Bu yeni AB üyelerini ve dolayısıyla AB sınırlarını koruma amaçlı ileri karakol işlevi görmesi de Ukrayna'ya AB açısından ayrı bir önem kazandırmıştır (Çitçi, 2019: 52).

AB-Ukrayna ilişkilerinin yasal zemini oldukça çetrefilli ve doğrusal olmayan bir nitelik taşımaktadır. Bağımsızlığının ilk gününden bu yana Ukrayna'daki siyasi iktidarların niteliği doğrudan Ukrayna-AB ilişkilerine yansımıştır. Bir dönem AB ile antlaşmalar imzalanmış, başka bir dönem Rusya ile antlaşmalar imzalanmıştır. Ukrayna'nın bağımsızlığının ilk gününden günümüze kadar sürünceme içerisinde geçen AB ilişkileri ilk olarak bağımsızlığının hemen ardından gerçekleşen (2 Aralık 1991) bir deklarasyonla başladı. AB üyesi ülkelerin dışişleri bakanlarının imzalarıyla kabul edilen bu deklarasyon sayesinde Ukrayna, AB mali destek programına dahil olmuştur. AB-Ukrayna ilişkilerinin en temel yasal zemini sayılan antlaşma ise 1994 yılındaki siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda ortaklık ve işbirliği antlaşmasıdır. Bu antlaşma 1998 yılında yürürlülüğe girmiş ve Ukrayna bu belgeye imza atan ilk Sovyet sonrası ülke olmuştur (European Parliament, "Three Eastern Partnership neighbours: Ukraine, Moldova and Belarus", t.y.).

1994 ile 2008 yılları arasında Ukrayna ile AB arasında kayda değer farklı bir antlaşma yapılmamış ve ilişkiler bu 1994 yılında atılan antlaşma çerçevesinde şekillenmiştir. Bu antlaşma sayesinde Ukrayna ile AB arasında insani, ticari, siyasi ve ekonomik konularda önemli işbirliği adımları atılarak, Ukrayna'nın bağımsızlığının ilk gününden itibaren vurguladığı "*Avrupa'ya geri dönüş*" politikası daha da somut bir nitelik kazanmıştır (Ferreira-Pereira ve Vieira, 2014: 147).

2009 yılında AB-Ukrayna ilişkileri daha da sağlam temellere oturtulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Doğu Ortaklığı programı kurulmuş ve Ukrayna'da bu programa dâhil edilmiştir. Bu program sayesinde Ukrayna'daki demokratik ortamın gelişmesi ve Ukrayna ile AB arasında serbest ticaret ve serbest vize uygulamalarının hayata geçirilmesi hedeflenmiştir (Ferreira-Pereira ve Vieira, 2014: 149). Doğu Ortaklığı çerçevesinde AB ile Ukrayna arasında 2013 yılına kadar birtakım antlaşmalar yapılmıştır. Ancak 2013 yılının Kasım ayında bu antlaşmaları bir üst seviyeye taşıyacak olan AB Ortaklık Antlaşması Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç tarafından imzalanmayarak AB- Ukrayna ortaklık süreci askıya alınmıştır. Yanukoviç'in bu kararı ile birlikte Ukrayna'da protestolar başlamış ve ileride Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün bozulmasıyla sonuçlanacak bir sürece girilmiştir.

Yanukoviç'in Ortaklık Antlaşması'nı imzalamamasının ardından çıkan protestolar Ukrayna'daki iktidarı değiştirmiş ve yeni gelen iktidar vakit kaybetmeden tekrardan AB sürecini başlatmıştır. Batı yanlısı yeni iktidarlar ilk olarak 21 Mart 2014 tarihinde Ortaklık Antlaşması'nın siyasi kısımlarını imzalamış, ardından 27 Haziran 2014 tarihinde ise ekonomik kısımlarını imzalamıştır. 2014 yılının Eylül ayında ise Avrupa ve Ukrayna Parlamentoları bu antlaşmayı karşılıklı olarak onaylamışlardır. Ancak, Rusya'nın bu karara tepki göstermesi nedeniyle, AB Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşması bir buçuk yıl sonra 1 Ocak 2016'da hayata geçirilebilmiştir. Bu antlaşmayla birlikte Ukrayna'nın AB üyelik sürecinde yeni bir dönem başlamıştır. Çünkü daha önce AB'nin Ukrayna'ya yardımı şeklinde ilerleyen ikili ilişkiler bu antlaşma ile entegrasyon sürecine evrilmiştir (Euronews, 2022).

11 Mayıs 2017 tarihinde, Ortaklık Antlaşması'nın entegrasyon rolü neticesinde AB Konseyi, Ukrayna vatandaşlarının Schengen bölgesine ziyaretlerinde zorunlu olan vize uygulamasını kaldırmıştır. Bu antlaşma neticesinde Ukrayna vatandaşları Schengen bölgesinde 90 gün kalma imkânı elde etmiş ve sayede Avrupa toplumuyla daha fazla kaynaşma şansı elde etmiştir.

1991 yılında başlayıp 2022 yılına kadar çoğunlukla olumlu seyreden Ukrayna-AB ilişkileri, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya kapsamlı bir işgal hareketi başlatmasıyla daha da derinleşmiştir. Savaşın başlamasından sadece 4 gün sonra 28 Şubat tarihinde Ukrayna lideri Vladimir Zelenski hızlı bir manevra yaparak AB'ye katılım dilekçesini imzalayarak, resmi olarak AB'ye adaylığını açıklamıştır. İlk etapta hızlı bir karar almayı düşünmeyen AB, savaşın şiddetinin artmasıyla da bağlantılı olarak 23 Haziran 2022 tarihinde Ukrayna'ya aday ülke statüsü verilmesini kabul etmiştir. AB'nin bu kararı ile birlikte Ukrayna AB koşullarını yerine getirme sorumluluğunu üstlenmiş ve katılım müzakerelerini başlatmıştır.

Ukrayna-NATO İlişkileri

SSCB'nin dağılmasının ardından NATO, soğuk savaş dönemi boyunca rakibi olan Varşova Paktı ülkeleri ile ilişkileri normalleştirmek amacıyla bir diyalog ve iş birliği forumu olan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni oluşturdu. Bu oluşuma Rusya ve Ukrayna'da dâhil olmuş ve NATO ile Ukrayna

arasındaki sürüncemeli ilişkiler bu adımdan itibaren başlamıştır (Böller, 2018: 223). Ukrayna, 8 Şubat 1994 tarihinde de NATO önderliğindeki NATO, Avrupa ve Sovyetler Birliği ülkelerinin arasındaki iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulan Barış İçin Ortaklık programına dâhil olmuştur. Mayıs 1997 tarihinde ise bu önceki iki programın daha da geliştirilmesi amacıyla Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi kurulmuş ve Ukrayna bu konseyin kurucu üyelerinden birisi olmuştur.

9 Temmuz 1997 tarihinde NATO-Ukrayna ilişkilerini güçlendiren en önemli gelişme olan "Ayrıcalıklı Ortaklık Şartı" bildirgesi iki taraf arasında imzalandı. Bu bildirge ile NATO ile Ukrayna arasında ortak endişe yaratan sorunlar için kapsamlı bir platform oluşturulmuş oldu. Bu platformun etkili ve verimli çalışabilmesi için NATO-Ukrayna Komisyonu (NUC) oluşturuldu. Bu komisyon, NATO-Ukrayna ilişkilerini geliştirmekten ve işbirliği faaliyetlerini yürütmekten sorumlu karar organı olarak görev yapmaktadır (NATO, NATO-Ukraine Commission", 2023). NATO-Ukrayna Komisyonu; devlet ve hükümet başkanları, dışişleri bakanları, savunma bakanları ve büyükelçiler dâhil olmak üzere çeşitli düzeylerde ve çeşitli çalışma düzeyindeki formatlarda toplanabilmektedirler (NATO, "Relations with Ukraine", 2024). Ukrayna ile NATO arasında herhangi bir aracı olmadan doğrudan iletişim kurabilme mekanizması, 1997 yılındaki bu bildirinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Çok kısa süre önce NATO'nun karşısında ve hatta düşmanca tavır sergileyen Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, artık adeta NATO üyesiymiş gibi bir imkâna sahip olmuştur. Ayrıcalıklı Ortaklık Şartı bildirgesi 21 Ağustos 2009 tarihinde bir adım ileri götürülerek "Ayırt Edici Ortaklık Şartını Tamamlayacak Bildiri" yayımlanmıştır. Bu bildiriyle birlikte NUC, NATO-Ukrayna ilişkilerini belirleyen en temel mekanizma kabul edilmiş ve Ukrayna'nın NATO entegrasyon sürecinin takip mekanizması olmuştur (NATO, "Declaration to Complement the Charter on a Distinctive Partnership", 2009).

NUC aracılığıyla NATO-Ukrayna arasında bir takım çalışma grupları oluşturularak, ilişkilere kapsam kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma gruplarından iki tanesi ilişkileri yoğun bir şekilde etkilemiştir. Birincisi NATO-Ukrayna Savunma Reformu Ortak Çalışma Grubu(JWGDR)'dur. JWGDR 1998 yılında kurulmuştur. Bu çalışma grubunun amacı ise; Ukrayna'nın NATO üyesi ülkelerin deneyimi ve uzmanlıklarından yararlanmasıdır. Ayrıca bu çalışma grubu, NATO'nun Ukrayna'da savunma ve güvenlik sektörü reformunu uygulamaya çalışan bakanlıklar ve kurumlarla iş birliği için kurumsal bir temel sağlamıştır. İkinci önemli çalışma grubu ise Savunma Teknik İşbirliği Ortak Çalışma Grubu'dur. 2004 yılında faaliyete geçirilen bu çalışma grubu, askeri yetenek geliştirme, savunma teçhizatları satın alma süreçleri ve teknik standartların geliştirilmesi amacıyla işbirliğini arttırmak için çalışmaktadır (NATO, "NATO-Ukraine Joint Working Group on Defence Reform", t.y.).

NATO-Ukrayna ilişkileri yalnızca antlaşmalar ve çalışma grupları çerçevesinde şekillenmekle kalmamıştır. Ukrayna, NATO önderliğindeki operasyon ve misyonlara da destek sağlamıştır. Bu operasyon ve misyonların başlıcaları şunlardır: Ukrayna 1995-2004 yılları arasındaki Bosna Hersek'teki barışa destek operasyonlarına katılım sağlamıştır, Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nü desteklemek için Ukrayna hava sahasından geçecek uçaklara ve malzemelere izin verilmiştir, Mart 2005'te başlayıp Aralık 2011'e kadar devam eden Irak'taki NATO Eğitim Misyonuna subay katkısı yapılmıştır, Akdeniz'de bir terörle mücadele ve deniz gözetleme operasyonu olan Active Endeavour operasyonunu desteklemek için 2007-2010 yılları arasında altı kez gemi konuşlandırılmıştır, 2013 yılında NATO'nun korsanlıkla mücadele için başlattığı Ocean Shield operasyonuna katkıda bulunulmuştur, 2016 yılında NATO'nun deniz güvenliği operasyonu olan Deniz Muhafızı operasyonuna katkı sağlanmıştır (NATO, "Relations with Ukraine", 2024).

Yakın Çevre Doktrini Açısından 2014 Rusya'nın Kırım'ı İlhakı

Bağımsızlığının ilk gününden bu yana Batı ile Rusya arasında bir siyasi tercih yapmaya itilen Ukrayna, ilk olarak 2004'teki Turuncu Devrim'de bu durumun ciddi etkilerini hissetmiş ve bu yüzden 2014'e kadar keskin siyasi tercihler yapmamaya çalışmıştır. Fakat bu durum 2013 yılının sonlarına doğru bozulmuştur. Halkın büyük bir bölümünün Batıyla yaklaşma isteğine karşın Ukrayna hükümetinin Rusya yanlısı tavırlar sergilemesi Ukrayna toprak bütünlüğünün bozulmasına ve ülkede istikrarın bozulmasına sebep olacak olayların başlamasına neden olmuştur.

2014 yılında Ukrayna'da Rus yanlısı iktidarın devrilmesiyle, zaten bağımsızlığının ilk gününden bu yana Batı ile sıkı ilişkiler geliştiren Ukrayna, Rusya açısından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum apaçık bir şekilde Rusya'nın yakın çevre politikasıyla çelişmekteydi. Çünkü yakın çevresinin

en önemli devletlerinden birisi olan Ukrayna'nın üzerindeki etki Rusya tarafından kaybedilmekte ve bu etki Batılı devlet ve örgütler tarafından doldurulmaktaydı. Ukrayna'nın sahip olduğu jeopolitik konumun yanı sıra Ukrayna'ya ait Kırım'ın Rusya açısından önemi çok daha farklı bir yer tutmaktadır. Çünkü Kırım, Karadeniz'e oldukça hâkim bir noktada yer almakta ve Kırım'da Rusya'nın en büyük filosu (Sivastapol Filosu) yer almaktadır (Saraçlı, 2015: 79). Ayrıca Kırım'ın ekonomik olarak da Rusya için büyük önemi mevcuttur. Çünkü Kırım karasularında büyük miktarda petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Ayrıca, önemli bir turizm merkezidir ve döviz girdisi açısından önemli rol oynamaktadır. Kırım, kendi sahip olduğu doğal kaynakların yanında Rusya'da çıkan doğalgaz ve petrolün Avrupa'ya ulaştırılması açısından da transit geçiş noktası özelliği taşımaktadır (Akman, 2014: 36).

Ukrayna'nın AB ve NATO'ya yaklaşması, Ukrayna'da meydana gelen Batı yanlısı protestolar ve Kırım'ın jeopolitik ve ekonomik önemi gibi sebeplerin birleşmesi, Rusya'nın yakın çevre politikasını devreye sokmasını ve Kırım'a müdahalede bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Ukrayna'daki protestoların ilk aşamasında olaylara aktif bir şekilde müdahil olmaktan ziyade Donbas'daki ayrılıkçılara destek veren Rusya, olayların şiddetlenmesiyle birlikte durumun farkına vararak hibrit savaş yöntemiyle duruma müdahale etmiş ve Kırım'ı ilhak etmiştir. Rusya bu ilhak neticesinde uluslararası kamuoyu tarafından yoğun bir yaptırıma maruz kalmasına rağmen, attığı adımdan geri dönmeyerek yakın çevresinde Rusya'ya rağmen Batılı güçlerin aktif olamayacağını kararlılıkla vurgulamıştır.

Yakın Çevre Doktrini Açısından 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı

2014'te başlayan Ukrayna krizinin (Maidan Olayları) ardından Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle birlikte, Rusya artık Kırım'ın güvenliğinin daha da arttırılmasıyla ilgilenmeye başlamıştır. Çünkü Kırım'ın ilhakının ardından uluslararası aktörler tarafından yoğun bir tepkiyle karşılaşmış ve bu nedenle de bu tepkilerin ardından Kırım'ı geri kaybetme endişesi ortaya çıkmıştır. Rusya bu sebeple dikkatleri Kırım'ın üzerinden çekip başka yere aktarmak amacıyla birtakım yollar aramaya başlamıştır. Zaten Ukrayna krizinin ilk başladığı günlerden bu yana çatışma halinde olan Rus kökenli halkın ağırlıkla yaşadığı Donbas bölgesi, dikkatlerin kaydırılması için en uygun alan olarak seçilmiş ve Rusya tarafından Donbas'daki ayrılıkçılara Ukrayna ordusuyla savaşması amacıyla verilen mühimmat ve ekonomik destek arttırılmıştır. Bu sebeple Ukrayna ordusu ile Donbas bölgesinde yer alan Donetsk ve Luhansk'daki ayrılıkçıların çatışmaları şiddetlenmiştir. Olayların giderek artmasının ardından Donetsk ve Luhansk Ukrayna'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya hemen bu bağımsızlığı tanımış olsa da (PRAVO, 2022) uluslararası kamuoyu tarafından bu bağımsızlık tanınmamıştır. Bu bağımsızlıkları Rusya'nın tanıması yasal olarak çok bir anlam ifade etmiyor olsa da Kırım'ın kuzeyden korunmasında önemli bir tampon işlevi sağlamıştır.

2014 yılının ardından Rusya ile Ukrayna arasındaki ihtilaf, bir soğuk savaş formatında devam etmiştir. Bu soğuk savaşın tek sıcak noktası olarak da Donbas bölgesi kalmış, Rusya Donbas üzerinden Ukrayna'ya bir vekâlet savaş yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde Ukrayna Batı ile ilişkilerini her geçen gün geliştirmiş, hatta 2018 yılında Ukrayna, ABD ile NATO'nun ortak tatbikatlarına katılmış ve ABD bu dönemde Ukrayna'ya tanksavar silah satışını onaylamıştır (TURKSAM, 2022). Ukrayna, Batı'nın desteğiyle Donbas üzerinde 2018 yılından sonra hâkimiyeti yavaş yavaş elde etmeye başlamış ve bu durum Ukrayna hükümetini cesaretlendirmiştir. Hatta Nisan 2019 tarihinde yapılan Ukrayna cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 2024 yılı itibariyle hala cumhurbaşkanı olan Vladimir Zelensky seçim vaadi olarak Donbas bölgesinin tekrardan Ukrayna'ya katılacağını taahhüt etmiş ve seçimlerden galip çıkmıştır (UNN, 2019). Rusya, Ukrayna'nın Batı ile ilişkilerini yoğun bir şekilde geliştirmesini kendine yönelik büyük bir tehdit olarak algılayarak 2021 yılında Ukrayna sınırına tank ve asker yığmaya başlamıştır. Rusya, bu askeri hareketliliğin sebebini Donbas'da yaşayan Rus azınlığın Ukrayna ordusu tarafından zulme uğraması olarak belirtmiştir.

24 Şubat 2022 tarihinde de hem küresel hem de bölgesel olarak birçok değişime yol açacak bir gelişme yaşanmış ve Rusya, Ukrayna'ya savaş ilan etmiştir. 24 Şubat tarihinin sabah saatlerinde Putin televizyon kanalından ulusa seslenişle bu savaşı duyurmuş ve bu durumun savaş değil Ukrayna'nın doğusunda Donbas'a özel bir özel askeri operasyon olduğunu belirtmiştir. Rusya'nın askeri operasyonunun Ukrayna'yı rehin alanlara karşı meşru müdafaa olduğunu belirten Putin, Ukrayna vatandaşlarına ayrıca seslenerek, "*Bugünkü olaylar Ukrayna ve Ukrayna halkının çıkarlarını ihlal etme*

arzusuyla değil, Rusya'nın Ukrayna'yı rehin alanlardan ve onu ülkemize ve halkına karşı kullanmaya çalışanlardan korunmasıyla bağlantılıdır ve Ukrayna ordusu Nazilerden arındırılmalıdır. *Dışarıdan gelebilecek her türlü yabancı müdahale girişimlerine derhal yanıt verilecektir*" (TASS, 2022). demiştir. Eylemlerinin kendilerine yöneltilen tehditlere ve gelecekte meydana gelebilecek daha büyük bir felakete karşı kendilerini savunmak olduğunu kaydeden Putin: "*Ne kadar zor olursa olsun, bu trajik sayfayı bir an önce çevirmek ve birlikte ilerlemek, kimsenin işlerimize, ilişkilerimize müdahale etmesine izin vermemek, ilişkilerimizi birlikte bağımsız olarak inşa etmek için bunu anlamanızı ve iş birliğine davet ediyorum*" (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2022) diyerek operasyonun haklılığını vurgulamaya çalışmıştır.

Ukrayna'nın Batı ile yakınlaşmasına 2014 yılında en üst dereceden tepki gösteren ve hatta Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü bozan Rusya, 2022 yılına kadar Ukrayna'nın hala Batı yanlısı tavrından vazgeçmemesiyle yine birçok devlet ve uluslararası örgütü karşısına alarak Ukrayna'ya geniş çaplı savaş başlatmıştır. Rusya'nın yakın çevre politikasında kırmızıçizgi olarak adlandırılan Ukrayna'nın, Batı ile bütünleşmesi fikri Rusya açısından tekrardan reddedilmiştir. 2014'teki müdahalenin aksine 2022 yılındaki savaş, konvansiyonel bir nitelik taşımaktadır. 2014'teki müdahale ise hibrit savaş yöntemiyle yapılmıştı, yani makul inkâr edilebilirlik seviyesi 2014'teki müdahalede daha fazlaydı. Bu durum açıkça ortaya koymaktadır ki; SSCB'nin dağılmasının ardından Batı tarafından kuşatılan Rusya, artık bu kuşatılmaya tahammül etmeyecek ve yakın çevresinde kendisinden başka etkin olan gücün varlığına müsaade etmeyecek ve hatta 2022 Savaşı'nın da gösterdiği gibi, gerekirse konvansiyonel bir savaş bile çıkartmaktan çekinmeyecektir. Bu sebeple SSCB'nin dağılmasının ardından yakın çevre doktrininin karşılaştığı en önemli sınav 2022 Savaşı ile ortaya çıkmış ve Batı'ya ne derecede müsamaha gösterilip ne seviyede gösterilmeyeceğinin sınırları hem Rusya açısından hem de Batı açısından test edilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

25 Aralık 1991 yılında SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesiyle SSCB resmi olarak dağılmış olsa da SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin birçoğu bu tarihten önce SSCB'den ayrılarak bağımsızlını ilan etmişti. Rusya Federasyonu SSCB'den ayrılan 15 cumhuriyet içerisinde SSCB'nin ardılı olarak kabul edilen ve en büyük potansiyele sahip olan ülke olmuştur. Ancak Rusya Federasyonu, SSCB'nin sahip olduğu büyük güç niteliğini büyük oranda elinden yitirerek siyasi yaşamına başlamıştır. Köklü bir tarihi geçmişe, büyük bir nüfusa ve coğrafyaya, nükleer kapasiteye ve kalıtımsal liderlik özelliğine sahip Rusya, kuruluşunun ilk yıllarında büyük güç olma yolunda adımlar at(a)masa da, sahip olduğu bu özellikler ilerleyen yıllarda Rusya'yı büyük güç olma yönünde ilerlemesine mecbur bırakmıştır. Büyük güç olmak isteyen ancak SSCB'nin dağılması ile sahip olduğu potansiyel zayıflığın farkında olan Rusya, büyük güç olma yolundan geçen en önemli bölgenin yakın çevresi olduğunu fark ederek bu yolda ilerlemeye başlamıştır. Rusya, yakın çevresine yakınlaşma faaliyetlerini ağırlıklı olarak bölgesel örgütler yoluyla yapmayı tercih etmiştir. Bu örgütler içerisinde eşitler arasında birinci olmayı hedefleyen Rusya, örgütler yoluyla yakın çevresine hâkim olmaya çalışmıştır. Bu sebeple de yakın çevresinde çeşitli fonksiyonları bulunan örgütlerin kurulmasına liderlik etmiştir. Siyasi bir birlik hedefleyen Bağımsız Devletler Topluluğu, askeri bir entegrasyon hedefleyen Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve daha sonra ekonomik bir bütünleşme hedefleyen Avrasya Ekonomik Birliği bu örgütlerin başlıcaları olmuştur. Esasen Avrasya Ekonomik Birliği ilk etapta siyasi bir gaye hedefleyen bir fikir iken Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in "bu siyasi gaye örgüte üye olan ülkelerin bağımsızlıklarına zarar getirebilir" anlayışını ortaya atmasıyla birlikte yalnızca ekonomik düzeyde kalmıştır. Bu yaşanan örnek durum bile Rusya'nın yakın çevre doktrininin emperyalist bir amaç taşımadığını ortaya koymaktadır.

Rusya, SSCB'nin ortadan kalkmasıyla oluşan güç boşluğuna yönelik yakın çevresinde faaliyetler geliştirmeye çalışırken, aynı şekilde NATO ve AB'de bu bölgeye yönelik faaliyetler geliştirmeye başlamış ve bu noktada Rusya'nın yakın çevre doktrini bu Batılı örgütlerin faaliyetleriyle çatışmaya başlamıştır. Yakın çevresinde kendisinden başka bir büyük güç istemeyen Rusya, bu büyük güçlerin bölgeye girmesini önlemek amacıyla birçok faaliyet geliştirmiş, faaliyetlerinin yetersiz kaldığı noktada da sert gücünü göstermekten çekinmemiştir. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, 2014 Kırım ilhakı, 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, Rusya'nın yakın çevresinde başka büyük güç istemediğinin ve gerekmesi halinde bunu sağlamak için oldukça radikal kararlar alabileceğinin en somut örnekleridir.

Yakın çevresinde etkin olmaya çalışan Rusya'nın radikal adımlarının Gürcistan üzerinde dönem dönem değişiklik gösterse de büyük oranda başarıya ulaştığını söylemek mümkündür. Çünkü 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrası Gürcistan'da bulunan azınlıklar olan Oset ve Abhazların bağımsızlıkları Rusya tarafından tanınmış ve Gürcistan'ın NATO ve AB'ye üye olmasının önü kesilmiştir. 3 Haziran 2024 yılında Gürcistan Parlamento'sunda yasalaşan "Yabancı Etkinin Şeffaflığı" yasası ise Gürcistan'ın dış politikada Batı'dan ziyade Rusya'ya daha yakın olduğunu ortaya koyan en son adım olmuştur (Kachkachishvili, 2024). Hatta bu durum 2008'deki olaydan farklı olarak sert güç ile değil yumuşak güç ile gerçekleşmiştir. Bu durum, Rusya'nın Gürcistan üzerindeki etkisinin kalıcılaşacağının bir ön habercisi niteliğini taşımaktadır.

Ukrayna'da ise Rusya Gürcistan'a göre göreli bir başarı veya başarısızlık elde etmiştir. İlk olarak Rusya'nın Ukrayna'daki başarılarını ortaya koyacak olursak; Rusya 2014 yılında Kırım'ı de facto olarak ilhak etmiş ve Kırım'a Batı'nın egemen olmasını engellemiştir. Ardından Donetsk ve Luhansk'ta büyük oranda hakimiyet sağlayarak Ukrayna ile Rusya arasında önemli bir tampon bölge oluşturmuştur. Devamında ise Herson ve Zaporijya'da kısıtlı da olsa bir hakimiyet sağlayarak Karadeniz üzerindeki hakimiyetini kısıtlı olarak tesis etmiştir. Rusya bu çabalarının devamında son nokta olarak bu 4 bölgeyi de yapılan bir referandum sonucu kendisine bağlamıştır. En önemlisi ve hatta Rusya'nın 2022 savaşını başlatmasının en temel sebebi olan Ukrayna'nın AB ve NATO'ya üye olması durumu ise hala gerçekleşmemiştir. Fakat Rusya açısından olumlu sayılabilecek bütün bu olayların karşısında çok büyük olumsuzluklar da gerçeklemiştir. Bunlar; Kırım'ın ilhakı öncesinde Ukrayna'daki iktidar bir dönem Rus yanlısı bir dönem Batı yanlısı olurken Kırım'ın ilhakı sonrası çok keskin bir şekilde Batı yanlısı iktidarlar hâkim olmuş ve Ukrayna-Rusya ilişkileri dost-düşman nitelikleri arasında gidip gelirken net bir şekilde düşman niteliğine geçmiştir. Özellikle 2022 yılında başlayan savaş ise Ukrayna'nın ulus inşasına giden sürecini pekiştirmiş ve dış politikada Rusya'dan tamamen bağımsız adımlar atması yolunda büyük özgüven kazandırmıştır. 2022 savaşından dolayı Rusya'ya hemen hemen tüm dünya ülkeleri tarafından doğrudan veya dolaylı olarak yaptırımlar uygulanmış ve bu yaptırımlar Rusya'nın birçok sektörde zayıflamasına neden olmuştur. Rusya'nın yakın çevresinde başarı elde edebilmesinin yalnızca dış politikayla değil, aynı zamanda kendi kalkınmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu gerçeği göz önüne alınırsa bu yaptırımların Rusya'ya ne kadar zarar verdiği aşikardır. Ayrıca Ukrayna'nın AB ile NATO üyeliği henüz gerçekleşmemiş olsa da 2022 savaşından itibaren Ukrayna Batı ile birçok yönden ilişkilerini geliştirmekte ve hatta Rusya karşısında vermiş olduğu savaşı bile büyük oranda Batı'dan gelen destekler sayesinde hala devam ettirebilmektedir. Yani özetle; Rusya Ukrayna'yı Batı'dan uzaklaştırmak için çabalamış fakat bu çaba tam tersi etki yaparak adeta Ukrayna'yı Batı ile yakınlaşmaya zorlamıştır. Hatta 2020 yılındaki Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Ermenistan'ın mağlubiyetiyle belirginleşen Rusya-Ermenistan soğuklaşması, 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ile daha da genişlemiş ve günümüz itibariyle kopma noktasına gelmiştir. Bu durum, Rusya-Ukrayna savaşının etkilerinin Rusya'nın yakın çevresinde yer alan ülkelere nasıl etki edeceğini de somutlaştıran bir olay olmuştur.

Yakın Çevre Doktrininin bu çalışmanın örnek olaylarından bağımsız olarak günümüzde ve gelecekte karşılaşacak olduğu en temel sorun ise şudur; SSCB sonrası kurulan ve Rusya'nın yakın çevre olarak kabul ettiği ülkelerde genç bir elit kuşak yetişiyor, Sovyet dönemindeki birlik bilinci zayıflıyor, ulusal ve bağımsız bilinç güçleniyor, kültürel ve tarihsel öz kimlik güçleniyor, dolayısıyla yakın çevrenin açıklık derecesi artıyor. Özellikle 1991 sonrası doğan nesillerin artık tek bir merkeze bağlı kalması ve dış dünyaya olan ilgisinin azalması imkânsız hale geliyor. Ancak bu sorun Rusya'nın Yakın Çevre Doktrininden tamamen vazgeçmesi gerektiği anlamına da gelmemektedir. Çünkü Rusya 2000'li yılların başında bu doktrinin etkisi sayesinde eski Sovyet coğrafyasında önemli başarılar kazanmış ve uluslararası camiaya adeta ben hala buradayım mesajını vermiştir. Fakat bu doktrini uygularken gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler yakın çevredeki siyasi mekanizmalar üzerinde aktiflik göstermişse de yakın çevredeki toplum mekanizmasında çok fazla etkili olamamıştır. Yani bir nevi; Yakın Çevre Doktrini gibi tarihsel ve kültürel amaçlar taşıyan bir bakış açısı, askeri ve jeopolitik amaçlar taşıyan emperyalist bir bakış açısına evrilmiştir.

KAYNAKÇA

AB. (2024, 9 Ağustos). Avrupa Birliği'nin Genişlemesi. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html.

Ağır, O., ve Ağır, Ö. (2017). Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması, *Uluslararası İlişkiler Koleksiyonu*, 21(1), 103-128.

Akman, H. (2014). Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu, *Electronic Turkish Studies*, 9(1), 21-41. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6474.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası (t.y.). 2000 tarihli belge. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/014/2000.jpg.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası. (t.y.). 1994 tarihli belge. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/be9/1994_2_1.jpg.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası. (t.y.). 1995 tarihli belge. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/de8/1995_1_1.jpg.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası. (t.y.). 1996 tarihli belge. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/c5a/1996_1_2.jpg.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası. (t.y.). 1999 tarihli belge. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/6ef/1999_1_1.jpg.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası. (t.y.). 2014 tarihli belge. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/725/2014_1.pdf.

Avrasya Ekonomik Birliği Resmi Sayfası. (t.y.). Kuruluş çizelgesi. http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history.

Bağımsız Devletler Topluluğu Resmi Sitesi. (t.y.). АЛМА-АТИНСКАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ. http://cis.minsk.by/reestrv2/doc/4#text.

Bağımsız Devletler Topluluğu Resmi Sitesi. (t.y.). ОСНОВНЫЕ ВЕХИ. https://cis.minsk.by/site/about-cis.

Bağımsız Devletler Topluluğu Resmi Sitesi. (t.y.). СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств. http://cis.minsk.by/reestrv2/doc/1#text.

Böller, F. (2018). Guardian of the international order? NATO's contested identity, the discourses of Secretaries General, and the Ukraine crisis, *East European Politics*, 34:2, 217-237. https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1458616.

Consultant. (t.y.). Указ Президента РФ от 31.03.2023 N 229 Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации. **https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_443540/88a2699241396809b3ce744ecc6714742fd8f33a/**.

Çitçi, S. (2019). *Ukrayna Baharı*, Akademi Titiz Yayınları.

Derman, G, S. (2016). Bağımsız Kart Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları, *Gazi Akademik Bakış*, 10 (19), 283-285. https://doi.org/10.19060/gav.321018.

Euronews. (2022, 24 Haziran). Ukrayna'nın Avrupa'ya Dönüşü: AB Adaylık Sürecine Kadar Neler Yaşandı?. https://tr.euronews.com/2022/06/24/ukraynanin-avrupaya-donusu-ab-uyelik-surecinde-neler-yasandi.

European Parliament (t.y.). Three Eastern Partnership Neighbours: Ukraine, Moldova and Belarus. https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/171/three-eastern-partnership-neighbours-ukraine-moldova-and-belarus.

Ferreira-Pereira, L, C., ve Viera, A, V, G. (2014). Ukraina in the European Union's Partnership Policy: A case of İnstitutionalized Ambiguity, *European Politics and Society*, 16(2), 143-158. https://doi.org/10.1080/23745118.2014.981949.

Hamzaoğlu, H. (2020). Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Kavramı, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 281-289.

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi. (2012, 26 Nisan). Декларация государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности о дальнейшем совершенствовании и повышении эффективности деятельности организации. https://odkb-csto.org/documents/documents/deklaratsiya_gosudarstv_chlenov_organizatsii_dogovora_o_kollektivnoy_bezopasnosti_o_dalneyshem_sover/#loaded.

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi. (2012, 26 Nisan). Договор о коллективной безопасности. https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/#loaded.

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi. (2012, 26 Nisan). Нормативные правовые документы, подписанные в рамках ОДКБ. https://odkb-csto.org/documents/documents/normativnye_pravovye_dokumenty_podpisannye_v_ramkakh_odkb/#loaded.

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi. (t.y.). История создания, основы деятельности, организационная структура. https://odkb-csto.org/25years/.

Kydyralieva, S., ve Abdibaitova, B. (2018). Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği, *Bilge Strateji*, *10*(18), 93-109.

McDermott, R, N. (2009). The Restructuring of the Modern Russian Army, *The Journal of Slavic Military Studies*, 22(4), 485-501. https://doi.org/10.1080/13518040903355737.

Meydan, V. (2017). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 417-429. https://doi.org/10.33905/bseusbed.344587.

NATO. (2009, 21 Ağustos). Declaration to Complement the Charter on a Distinctive Partnership. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_57045.htm.

NATO. (2022, 31 Ağustos). NATO-Georgia Commission. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52131.htm.

NATO. (2023, 13 Temmuz). NATO-Ukraine Commission. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50319.htm.

NATO. (2024, 11 Mart). NATO Member Counries. https://www.nato.int/cps/en/natohq/nato_countries.htm.

NATO. (2024, 19 Temmuz). Relations with Ukraine. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37750.htm.

NATO. (2024, 28 Haziran). Partnership for Peace Programme. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm.

NATO. (2024, 7 Mart). Relations with Georgia. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm.

NATO. (t.y.). NATO-Ukraine Joint Working Group on Defence Reform. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37750.htm#jwgdr.

Özer, S. (2007). Bağımsızlık Sonrası Gürcistan-Avrupa Birliği İlişkileri, *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 4(15), 109-148.

PRAVO. (2022, 21 Şubat). Указ Президента Российской Федерации от 21.02.2022 № 71 "О признании Донецкой Народной Республики. http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220002.

Primakov, Y. (2013, 15 Nisan). How Non-İdeological İmages of Countries Determine İnternational Relations. https://eng.globalaffairs.ru/articles/perception-of-russia-in-the-world/.

Purtaş, F. (2004). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu (1991-2004)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi.

Ramani, S. (2015, 15 Temmuz). Yevgeniy Primakov The İdeological Godfather of Putinism. https://www.huffpost.com/entry/yevgeny-primakov-the-ideo_b_7799410.

Saraçlı, M. (2015). Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre Politikası'nda Dış Rusların Yeri ve Kırım Meselesi, *Karadeniz Araştırmaları*, (45), 69-88. 10.12787/KARAM930.

Simha, R, K. (2015, 27 Haziran). Primakov: The man who created multipolary. https://www.rbth.com/blogs/2015/06/27/primakov_the_man_who_created_multipolarity_43919.

Sperling, J., ve Webber, M. (2019). The European Union:security governance and collective securisation, *West European Politics*, 42:2, 228-260. https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1510193.

Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2022, 24 Şubat). Rusya Devlet Başkanı Putin Ukrayna'ya savaş ilan etti. https://www.sde.org.tr/rusya/rusya-devlet-baskani-putin-ukraynaya-savas-ilan-etti-haberi-25948.

TURKSAM. (2022, 14 Ekim). Rusya-Ukrayna Savaşının Gerilim Kronolojisi ve devam eden savaşın bilançosu. https://www.turksam.org/detay-rusya-ukrayna-savasi-nin-gerilim-kronolojisi-ve-devam-eden-savasin-bilancosu.

Türkiye Cumhuriyeti Batum Başkonsolosluğu. (t.y.). Gürcistan Bilgi Notu. http://batum.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254800.

UNN. (2019, 21 Nisan). Другий тур виборів президента в Україні завершився. https://www.unn.com.ua/uk/news/1795166-drugiy-tur-viboriv-prezidenta-v-ukrayini-zavershivsya.

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi. (2012, 26 Nisan). Устав Организации Договора о коллективной безопасности. https://odkb-csto.org/documents/documents/ustav_organizatsii_dogovora_o_kollektivnoy_bezopasnosti_/#loaded.

Хуашэн, Ч. (2021, 9 Mart). Россия и её ближнее зарубежье: вызовы и перспективы. https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/rossiya-i-eye-blizhnee-zarubezhe/.

Kommersant. (2012, 14 Aralık). Эволюция внешнеполитических концепций. https://www.kommersant.ru/doc/2089574

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Çağan Irmak Sinemasında Kadın Temsili

The Representation of Women in Çağan Irmak Cinema

Abdurrahim YALÇIN
Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon Ve Sinema Bölümü
abdurrahim.yalcin@yobu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-6812-0453

Öz: Bu makale, Çağan Irmak'ın yönettiği Babam ve Oğlum (2005), Issız Adam (2008), Dedemin İnsanları (2011) ve Unutursam Fısılda (2014) isimli filmlerinde yer alan kadın karakterler üzerinden kadın temsillerini ataerkil toplumsal yapının kullandığı kalıpyargılar açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada örneklemi oluşturan filmler içerik analizi yöntemi ile incelenmekte ve çalışma sonunda ataerkil yapının sahip olduğu eril tahakküme ait kalıpyargıların çalışma kapsamında incelenen filmler aracılığıyla sürdürüldüğü sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın temsili, ataerkil yapı, Çağan Irmak, Türk Sineması..

Abstract: This article aims to examine the representations of women in terms of stereotypes used by the patriarchal social structure, through the female characters in the films Babam ve Oğlum (2005), Issız Adam (2008), Dedemin İnsanları (2011) and Unutursam Fısılda (2014) directed by Çağan Irmak. In this context, the films that make up the sample in the study are examined by the content analysis method and at the end of the study, it is concluded that the stereotypes of the masculine domination of the patriarchal structure are maintained through the films examined within the scope of the study.

Keywords: Representation of women, patriarchal structure, Çağan Irmak, Turkish cinema.

GİRİŞ

Popüler sinema ile sanat sineması arasında kalan sinema anlayışı, filmlerinde toplumsal olaylara dair incelenen temalar ve Yeşilçam melodramlarını günümüz sinema anlayışıyla yeniden yorumlayarak sinemasında yer veren Çağan Irmak, özellikle on iki milyonu aşan seyirci sayısıyla son dönem Türk Sinemasında dikkat çeken yönetmenlerdendir. Özge Özdüzen de "Popüler Sinemada Azınlık Nostaljisi: Çağan Irmak Örneği" başlıklı yazısında Irmak'ın filmlerinde önceki dönemlerde çok fazla konuşulmayan mübadele, ırkçılık, bunama gibi farklı temaları ele almasına ve "Türkiye sinemasında çoklukla karşımıza çıkan, kadının ikincil, silik bir figür, erkek egemen aile yapısının ve ailenin en önemli yapıtaşı olduğu toplumun kutsandığı" filmler yapmasına dikkat çekmektedir (2016: 201). Buradan hareketle genellikle erkeklerin hikâyelerinin anlatıldığı bu filmlerde kadınların nasıl konumlandırıldığı ve kadınlığın nasıl inşa edildiği önemli bir konudur. Bu anlamda çalışmada Çağan Irmak filmlerinde kadınlığın karakterler üzerinden inşası, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl kurulduğu, geleneksel kadınlık ve kadının ataerkil yapıdaki temsil biçiminin devam ettirilip-ettirilmediği içerik analizi yöntemi aracılığı ile incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca Toplumsal cinsiyet rollerinde geleneksel anlamların ve ataerkil anlayışın

Geliş Tarihi:10.08.2023 *Kabul Tarihi:23.04.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2025*
Atıf: Yalçın, A. (2025). Çağan Irmak sinemasında kadın temsili. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 631-641. Doi: 10.33437/ksusbd.1341015

sürdürülmesi ya da buna nasıl bir karşı duruşun olduğunun incelenmesi çalışmanın amacıdır. Filmler aracılığı ile kurgulanan toplumsal yapıda kadın üzerindeki eril tahakkümün hangi yollar üzerinden kurgulandığı/kurulduğu ve kadınların bu ataerkil iktidar karşısında herhangi bir direniş gösterip göster(e)mediği ya da geleneksel ataerkil rollere uyum sağlayıp sağlamadığı çalışmada cevabı aranmaya çalışılacak sorulardandır.

Filmlerinin tamamında on iki milyonu aşan seyirci sayısı ile daha çok popüler sinema çizgisinde değerlendirilen Çağan Irmak sinemasının en çok izlenen dört filmi, 3.839.883 seyircili *Babam ve Oğlum* (2005), 2.788.550 seyircili *Issız Adam* (2008), 1.204.183 seyircili *Dedemin İnsanları* (2011) ve 1.719.661 seyircili *Unutursam Fısılda* (2014) araştırmamızın evrenini oluşturmaktadır.[1]

Toplumsal Cinsiyet ve Ataerkil Yapının İnşası

Popüler sinema ya da sanat sinemasında kadınlık ya da erkekliğin temsili bir inşa sürecini gerektirmektedir. "Bu inşa sürecinde erkek egemen düşünme biçiminden uzaklaşılmadığı sürece temsillerde cinsiyetçiliğin izlerini görmeye" devam edilmektedir (Güler, 2012: 30). Bu anlamda daha çok erkeklerin egemen olduğu hikâyelerin işlendiği Çağan Irmak sinemasında bu inşanın nasıl olduğunu incelemeye geçmeden önce toplumsal cinsiyet anlayışına göre kadınlık ve erkekliğin ve ataerkil anlayışın nasıl tanımlandığını ele almak yerinde olacaktır. Bu bağlamda Nancy Chodorow şunları söylemektedir:

> Cinsiyet rollerinin toplumsal kurumlarla ve yapılarla, geleneksel bir anlayışla biçimlendirildiği, çoğu toplumda kadınların diğerleriyle olan ilişkileriyle tanımlandığı (birinin eşi, annesi, kızı gibi) toplumsal ve psikolojik baskının kişilik yapısında sürdürüldüğü söylenegelir. Çocuklar erkek egemen bir toplumda doğarlar, üzerlerine pembe ya da mavi battaniyeler örtülür, kamyonlarla ya da bebeklerle oynarlar, kitaplardan cinsiyetçi iletiler alır, okullarda toplumsal cinsiyet açısından farklılaşırlar. 'Toplum' insanlara değerler yükler ve onları toplumsal beklentilere göre davranmaya zorlar. Toplum, kadınların başarısız ya da edilgen olmalarını bekler, onlar da öyle olurlar (Öztürk, 2000: 16).

Bu tespitlerden hareketle "bireyi kurulu sisteme rahatlıkla eklemleyebilen ve çağımızın en etkili sanat dallarından biri olan sinemada kadının temsili ataerkil" ideoloji ile uyumlu olduğu söylenebilir (Öztürk, 2000: 69). Toplumda egemen olan eril bakış aracılığıyla ele alınan kadının konumunun ise nasıl inşa edildiğini Fatma Berktay şöyle özetlemektedir: "Ataerkil sistem, bir kez kendini karmaşık hiyerarşik ilişkilerin işlevsel sistemi olarak meşrulaştırdıktan sonra toplumsal, ekonomik ve cinsel ilişkileri dönüştü(rür) ve bütün düşünce sistemlerine egemen olarak, özellikle cinsiyet kimlikleri ve rolleri konusunda bir dizi ön kabulün yerleşmesine" olanak sağlar (2000: 26). Bu bağlamda Feminist film eleştirileri de filmsel anlatıyı eril ve dişil biçimler olarak ikiye ayırmaktadır: "Eril büyük bir çoğunlukla çevrelerine hükmeden eril karakterlerle özdeşleşmeyi destekleyen doğrusal, heyecanlı anlatılardır. Dişil olan ise pasif, acı çeken kadın kahramanlarla özdeşleşmeyi destekleyen daha az doğrusal anlatılardır" (Ekici, 2014: 72). Bu anlamda "geleneksel sinemanın anlatı yapısı erkek karakteri aktif ve güçlü olarak belirler. Anlatıdaki olaylar erkek karakter etrafında gelişir. Kadın karakter ise pasif ve güçsüzdür ve erkek karakter(ler)in" arzu nesnesi olarak resmedilmektedirler (2014: 72).

Filmlerde eril bakış açısıyla tanımlanan toplumsal roller böylece toplum içerisinde belirlenmiş kalıpyargılar içerisinde tanımlanmaktadır. Aslında toplumsal cinsiyet rollerine dair bilgilerimizin genellikle büyük bir kısmının bu kalıpyargılara dayandığından bahsetmek mümkündür ve toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını, toplumun kadınların ve erkeklerin niteliklerine ilişkin beklentiler olarak tanımlamak yerinde olacaktır (Gön, 2011: 46). Çağan Irmak sinemasında da egemen olan geleneksel kadın ve erkek rollerinin temsili ile filmlerinde Türk toplumunun kalıpyargıları kullanılarak ataerkil yapının sürekliliği sağlanmaktadır. Bu anlamda eril bir bakışın egemen olduğu Türk toplumunu göz önünde bulundurduğumuzda, Michael Ryan ve Douglas Kellner'ın *Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası* isimli eserinde ele aldıkları gibi "erkeklerin muhafazakâr eril toplumsallaşma ile -pazarda, orduya ve politikaya ilişkin konularda- saldırganlık ve rekabetçiliğe

[1] Seyirci sayıları http://boxofficeturkiye.com/cagan-irmak adresinden alınmıştır. Bu verilere göre yönetmenin filmlerinin tamamının toplam seyirci sayısı 12 milyonu aşmaktadır.

yöneltilmesi, buna eşlik edecek itaatkâr dişil toplumsallaşma biçimlerinin" olduğu toplumsal cinsiyet rollerinin ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır (2010, s. 259). Bu bağlamda çalışma kapsamında ele alınan Çağan Irmak sinemasında kurulan toplumsallaşma biçimlerinde de kadınlar bu itaatkâr/evcil rolü sergileyerek erkek egemen yapının arkasında ikincilleştirildiği bir konumda resmedildiği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bundan sonraki kısmında örneklemde belirlenen filmlerdeki yukarıda değinilen toplumsal rollerin analizleri ile devam edilecektir.

Ataerkil Ailede Kadın: *Babam ve Oğlum* (2005)

Nejat Ulusay *Melez İmgeler* isimli eserinde Batı'da özellikle de Avrupa melodramlarında yönetmenlerin ilgilendiği konunun aile bağlamında birey olduğunu ancak Asya melodramlarında ilgiye neden olan en önemli unsurun aile olduğuna işaret etmektedir (2008: 230). Bu tanımlamadan da hareketle Çağan Irmak sinemasında en çok izlenen film olarak öne çıkan *Babam ve Oğlum* filmi de daha çok bir aile içerisinde yaşanan olayları konu edindiği için aileyi merkeze alan bir Asya melodramı olarak değerlendirilebilir. Film, Ege'de bir kasabada toprak sahibi olan Hüseyin ağanın oğlu Sadık'ın babasının kendisi için çizdiği Ziraat Fakültesini okuyup sahibi olduğu çiftliğin başına geçeceği ve komşularının kızı Birgül ile evlenerek ailesinin yanında süreceği hayat yerine, gazetecilik okuduktan sonra İstanbul'da bir gazete de çalışıp yazılar yazdığı ve yine İstanbul'da evlendiği eşi ile yaşadığı hayatı konu edinmektedir. Sadık, ataerkil aile yapısında babasının onun için çizidiği hayat yolculuğu yerine, ilk etapta eril egemen düzene karşı gelerek kendi hayatını kendisi çizmiştir. Fakat hayatında karşılaşacağı sıkıntılar onu tekrar ailesine dönmeye zorlayacaktır. Filmde aile içinde baba ile oğul arasındaki çatışmanın kaynağı da bu kırılmada yatmaktadır. Filmde Sadık'ın hamile olan eşinin doğum yapmasına çok az bir süre kalmıştır ve bir gece fenalaşır. Sadık eşini doğum için hastaneye yetiştirme telaşında iken sokakların anormal bir biçimde boş olduğunu ve sokaklarda kimseciklerin olmadığını görür. Eşini hastaneye yetiştiremez ve bebek bir parkta dünayaya gelir. Deniz ismini alan bebek hayattadır fakat annesi kan kaybından yaşamını yitirir. Sabah olduğunda hala bomboş olan sokaklarda beliren bir askeri araçtan inen askerin "Darbe oldu!" sözü bütün olanların ve bu acının nedenini açıklamaktadır. Sinem Evren Yüksel filmdeki tüm bu travmatik olayları *Travma Anlatıları: Türk Sinemasında Melodram ve Toplumsal Fantezi* isimli eserinde kısaca şöyle ele almaktadır:

> *Babam ve Oğlum*, toplumsal travmayı melodramatik unsurlar üzerinden bir aile travmasıyla birleştiren ve bu travmayı üç kuşağı temsil eden erkekler arasındaki ilişkiler temelinde aktaran filmlerden biridir. Bir Ege kasabasında çiftlik sahibi olan Hüseyin Ağa, oğlu Sadık ve torunu Deniz arasındaki ilişkiler temelinde kurulan film, toplumsal bir çözülme anıyla, yani 12 Eylül'le ilişkilendirilmiştir (2016: 124).

Darbe sonrası Sadık gazetede kaleme aldığı yazılar nedeniyle hapishaneye düşer ve ağır işkenceler görür. Hapisten çıktığında ise iş bulamayan Sadık, filmde de dile getirildiği üzere "mapusluk şartlarından" hastalanmış ve ömrünün son günlerini yaşamaktadır. Tek çaresi ailesinin yanına dönerek Deniz'i onlara emanet etmek olur ve oğluyla birlikte Ege'de ailesinin de bulunduğu kasabaya döner. Babasıyla kavgalı bir şekilde evi terk ettiğinden bu durum Sadık için büyük bir hayal kırıklığı ya da hayatta yapmayı hedeflediği amaçları karşısında bir yenilgi olarak da yorumlanabilir. Eve dönüşüyle birlikte film aslında tüm ataerkil düzene uyumsuzluğun cezalandırılması olarak da okunabilir. Ryan ve Kellner'a göre "ekonomik ve toplumsal güvensizliğin hüküm sürdüğü bir dönemde, izleyici kitlelerinin sağlam duygusal ve ailevi bağlara ilişkin temsillere duyduğu gereksinimin göstergesi" (2010: 253) olarak bakıldığında Sadık'ın eve dönüşü korunaklı aile sıcaklığına sahip "dönecek bir ev" ihtiyacı ile vurgulanmaktadır. Bu da geleneksel olanı ve ataerkil yapıyı desteklemektedir. Bu anlamda geleneksel aile yapısı özendirilmekte, yüceltilerek değerli kılınmaktadır. *Babam ve Oğlum* aileyi merkeze alan bir melodram olarak erkeklerin hikâyesinin anlatıldığı, Hüseyin ağa rolü de göz önünde bulundurularak erkek egemenliğini/tahakkümünü ve ataerkil düzeni sürdüren böylece kadınların hep ikincil planda olduğu bir film olarak değerlendirilebilir.

Filmde erkek karakterlerin yaşadıkları acı, dram ve krizler üzerine kurulan öykü ile erkek egemen yapı mağdur olarak resmedilmekte ve anne, teyze, eş, sevgili gibi filmdeki geleneksel kadın rolleri ile bu mağduriyeti destekleyen bir yapı inşa edilmektedir. Yüksel filmdeki bu durumu şöyle yorumlamaktadır:

> Filmin erkek karakterlere odaklanmış olmasıysa, kaybın ve yaranın daha çok erkeklikle ilişkilendirilmesine ve şefkatin erkek karakterlere yönlendirilmesine olanak

sağlamaktadır. Masumiyet özlemi ve çocuk kalmışlığın kutsanması biçimindeki nostaljik tutum, kaygı ve gerilimin sonlandırılmasına, erkek karakterlerin birer kurbana dönüşmesi de toplumsal-simgesel düzenin yeniden kurulmasına imkan verir (2016: 140).

Filmde kadınların bu ataerkil aile yapısında, ikincil bir konumda olmaları ile ilgili bir örnek de filmin kırılma noktalarından biri olan erkeklik krizi olarak da yorumlanabilecek Sadık'ın ölümünden sonra Hüseyin ağanın girdiği krizde yine kadınların yardımıyla egemen bir konuma yükseltilmesidir. Sadık'ın babası Hüseyin ağa oğlunun evden ayrılışını izleyiciye hatırlatarak evi terk etmeden önce "Burda duraydım, ona getme deyeydim!" diyerek kendisini olanlardan sorumlu tutması üzerine eşi Nuran ve Sadık'ın teyzesi Gülbeyaz'ın devreye girmesiyle babanın otoritesi yeniden tesis edilmektedir. Eşi Nuran "Hüseyin, topla kendini. Başımızda babamız sen kaldın bir tek. Bak, el kadar torunumuz var!" sözleri ile ataerkil ailede güçlü ve kurtarıcı baba figürünün yeniden inşasına hizmet etmektedir. Teyze ise Hüseyin ağanın geçmişte yaşananların artık değiştirilemeyeceğini ve Sadık'ın evinden ayrılışına engel olamayacağını ona kanıtlamak için bir mizansen kurar ve Sadık'ı simgeleyen abisi Salim'e engel olarak önünde duran babasını yıkarak geçmesini öğütler. Ona babasının bu krizden ancak böyle kurtulabileceğini söyler. O da babasına doğru koşup çarparak onun bu krizden çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu sahnedeki aşırılık filmin melodramatik yoğunluğunun artmasını, başlangıçta Sadık'tan yana kurulan mazlumluk söyleminin babaya kaydırılmasını ve kahramanın çektiği acının ifade edilebilir olana dönüştürülmesini sağlamaktadır. Bu noktada Kathleen Rowe'un hassas, kadınsılaştırılmış erkek imgelerinin ataerkil yapıların yerinden edildiği, iktidardan yoksun kılındığı anlamına gelmeyeceği şeklindeki tespitinden de söz etmek gerekmektedir. Rowe'a göre "melodram kültürü toplumsal ve kültürel iktidardan dışlanan erkekleri kurban olarak sunarken şefkatin erkeklere yönlendirilmesi yoluyla erkek iktidarını yeniden üretmeye" imkân sağlamaktadır (2016: 131). Dolayısıyla bu sahne ile filmde egemen konumda bulunan baba her şeyden sorumlu tutulduğu sırada kadın karakterlerin yardımı ile "Başımızda babamız sen kaldın bir tek!" gibi replikleriyle tekrar egemen/birincil konuma yükseltilmektedir. Böylece ataerkil bir ailede herkesin önünde olan güçlü baba figürü tekrar tesis edilerek ataerkil toplumların olmazsa olmaz geleneksel kadın-erkek rolleri yeniden üretilmiş olmaktadır.

Filmde erkek egemenliğinin vurgulandığı başka sahnelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, yeni ailesiyle tanışan Deniz yengesi tarafından kuzenleri ile tanıştırılırken erkek kuzeni ile "Hüseyin bu, dedenin isminden hani" diyerek tanıştırılır. Çünkü geleneksel ailede torunlara dedelerinin ismi konulmaktadır. Filmde egemen konumdaki Hüseyin ağa, sert mizaçlı, çevresindekileri tersleyen, otoriter, sevgisini etrafına belli etmeyen, böyle bir durumu otorite zaafı olarak yorumlayan bir karakter olarak resmedilmektedir. Öyleki bunu eşi, çocukları ve torunları ile diyaloglarında görmek mümkündür. Örneğin, torunu atın ses çıkarmasından ürktüğünde onun elini tutması sonrası onu bağrına basması ve bu sevgisini daha fazla belli etmek istememesi ile oradan ayrılmasıyla, ölüm döşeğinde olan oğlu Sadık'a ona olan sevgisini "Sen benim oğlumsun, canımdan öte cansın! Bu kadar diyeceğim gerisini sen anla!" diyerek ona sevgisini daha fazla dile getirmekten geri durmasıyla, etrafında bulunan herkese karşı sert bir üslup takınarak egemen iktidarını korumaya yönelik çıkışlarına rastlanmaktadır. Bu örneklerden hareketle eril tahakkümün sürdürüldüğü filmlerdeki sert erkek kahramanların özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: "Bu tip erkek esmer, bıyıklı ve orta boyludur. Namusludur. Karısına ve sevgilisine karşı olan duygularını zor belli eder. Kesinlikle kadın sözü dinlemez. Çocuklarına karşı iyi babadır. Ama sevgisini onlara pek göstermez. Evin geçimini o sağlar. Güçlüdür. Ailesini dışarıdan gelecek her türlü tehlikeye karşı" o korumaktadır (Yüksel, 2016: 76). Bu anlamda filmin kahramanı tam da bu tanımlamadaki özellikleri yansıtan bir karakter olarak kurgulandığı görülmektedir.

Sonuç olarak erkek egemenliğini izlediğimiz ve onların dünyasından bakan bir yapıda kadınlar hep arka planda eril tahakkümü destekleyici ve hatta onun sürekliliğini sağlayan rollerde resmedilmektedir. Öyleki ataerkil düzen karşısında duran ve onun kendisi için çizdiği rolleri tanımayan erkek bireylerin bile kendi hayatını kendisi belirlemeye kalktığında hayatın zorlukları karşısında bir aile sıcaklığına her zaman ihtiyaç duyacağı vurgulanmaktadır. Filmin kapanış sahnesinde babasını kaybeden Deniz'in ağzını bıçak açmaz. Aile içerisinde ona ne yapılsa mutlu olmamaktadır, çok üzgündür ve kaybettiği babasını çok özlüyordur. Ona babasını göstereceğini söyleyen dedesi yıllar önce aldığı kamera ile Sadık'ı çektiği görüntüleri ona izletir. Bu sırada ailenin tamamı da yanlarına gelmektedir. Böylece Deniz içinde bulunduğu acı ile geleneksel ailenin inşasına katkı sağlayarak onların bir arada olmasına yardımcı olmaktadır. Yüksel filmdeki bu durumu şöyle ele almaktadır: "Çocuk kahraman filmin bu uzlaşı

özleminin temsilcisidir. Filmin sonunda dedesi, babaannesi ve diğer aile fertleriyle birlikte babasının çocukluk görüntülerinin olduğu bir filmi izleyen Deniz, babasını kaybetse de aileyi bir araya getirmiş; toplumsal simgesel düzendeki bütünleşme, bu düzeni yaran şeyin ayrıştırılıp dışsallaştırılması yoluyla" gerçekleşmiş olmaktadır (2016: 139).

Erkeklerin Dünyasında Kadın: *Issız Adam* (2008)

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer film olan *Issız Adam*'da (2008) erkek karakteri merkezine alan ve modern hayatta onun yaşadığı yalnızlık, cinsellik, aşk ve kriz durumlarının işlendiği ve bu çerçevede kadınların filmdeki erkek karakter Alper'in yaşamına eklemlendiği, bu yüzden eril bir bakışın hâkim olduğu bir melodram filmidir. Her ne kadar bu filmde erkek karakter Alper'in sevgilisi olan Ada, önce özgür bir yaşam süren ve kendi başına ayakta duran bir kadın olarak resmedilse de Alper'le ayrıldıktan yıllar sonra karşılaştıklarında iç sesle onlar için mutlu sonla biten bir hikâye yazdığını söylemesi ve hak ettiklerinin bu olduğunu ifade etmesi ile yaşadığı aşk acısını ve yine Alper'den ayrıldıktan sonra evlenerek çocuk sahibi olduğu ve ailesi ile Londra'da mutlu yeni bir yaşam kurmuş olması, kadınlığın yine geleneksel kodlara evrilmesi olarak yorumlanabilir. Bu geleneksellik Alper ile yaşadığı aşk sırasında Alper'e karşı onu gözetici ve yardımcı tavırları ve Alper'in taşra(sın)dan gelen annesi ile kurduğu diyalog ve yaptıkları eylemleriyle de gelenekselliğe olan meylini ve isteğini ortaya çıkarmaktadır. Selçuk Candansayar, "Çağan Irmak'ın Issız Adam'ını Seyretmek" başlıklı yazısında filmdeki bu durumdan şöyle bahsetmektedir: "Ada Alper'e düşlemlerde annesi gibi olma ihtimalini sunarken sonra bunu gerçeğe dönüştürerek, gerçekten annesi gibi olmaya başlamış, üstelik bundan mutlu da olmuştur. O da anne gibi Alper'in evini toplamakta, sigarasına sitem ederek sağlığı için kaygılanmakta, tencereden dolma yemekte, Alper'in evine kendi eviymiş muamelesi yapmaktadır. Zaten alışveriş merkezinde Ada ve annenin konuşmaları bir çeşit nöbeti devretme, nöbeti devralma konuşmalarıdır" aslında filmdeki bu durum ona annelik yapma nöbeti olarak da değerlendirilebilir (Candansayar, 2008).

Filmde gösterilen tek kadın Ada değildir. Alper'in Ada ile yaşadığı aşktan önceki yaşamı da kadınların filmde hangi rollerde gösterildiğini anlamamız açısından çalışma adına önemlidir. Bu anlamda film Alper'in internette bir çiftle ilişki kurmak için yazıştığı görüntülerle başlamaktadır. Daha sonra Alper'in bu çiftle buluşarak birlikte olması, buzlu bir cama yansıyan gölgeleri ile anlatılmaktadır. Alper gündüzleri sahip olduğu restoranda iyi bir şef olarak çalışmakta ve günboyu normal bir yaşam görüntüsü vermekteyken, geceleri kulüp ya da barlarda ve her gün farklı bir kadınla birlikte olduğu 'sapkın' bir yaşama sahiptir. Alper için bu tek gecelik yaşadığı ilişkiden öte bir anlam ifade etmeyen kadınlar, sadece cinsel ihtiyaçlarını giderdiği, duygusal açıdan hiçbir anlamı olmayan nesneler olarak resmedilmektedir. Bu yüzden Alper birlikte olduğu kadınlara da oldukça sert davranmaktadır.

> Alper'in bu tutumuna Jung'un 'içedönük insanlardaki şiddet kullanımı' olarak söz ettiği yaklaşım ışığında bakılabilir. Bu tip insan talihsiz aşk ilişkilerine girme eğilimindedir. Çünkü bastırılmış duyguları büyük olasılıkla, denetimi dışında şiddetle patlayacak ve sonuçta uygunsuz kadınlara yöneleceklerdir. Ayrıca, varlığını kabul etmediği akıldışı ruh durumları ve bağnaz biçimde savunduğu inançlarından duyduğu kuşkular da ona acı vermektedir. Genellikle sağlam bir görev anlayışı vardır. Ayrıca onun yaşama bakışında iyi, hatta soylu olan çok şey bulunur ancak, bunları uygulamaya koyuş şekli sıcaklıktan, hoşgörüden ve kalıplara, formüllere uymayı reddeden insancıl niteliklerden yoksundur (Altan, 2014: 129).

Birlikte olduğu kadınların yüzlerine bile bakmayan Alper, Ada dışında yaşadığı birlikteliklerin tamamı nesneleşmiş ve mekanik davranışlar haline dönüşmüştür. Filmde Ada ve annesi dışında kalan bu kadınlar tamamen silik, Altan'ın deyimiyle "gölge" karakterlerdir. "Birlikte olduğu fahişeler 'karakter' konumunda değillerdir yalnızca gölge yaşamın sürekliliğini sağlayan araç" özelliğine sahiplerdir (Altan, 2014: 130).

Filmde resmedilen ve oldukça sıradanlaşmış restoran ve gece hayatı arasındaki 'sapkın yaşam' Beyoğlu'nda Alper'in hobi olarak biriktirdiği 45'lik plaklarını topladığı sahaflardan birinde Ada ile karşılaşması ile değişmektedir. Alper, Ada'yı ilk kez gördüğü sahafta ondan etkilenecek ve aradığı kitabı başka bir kitapçıda bularak onu takipe etmeye başlayacaktır. Melodram anlatılarındaki gibi etkilendiği kızın peşine düşen Alper, ilk sayfasına telefon numarasını yazdığı kitabı iş yerine kadar izlediği Ada'ya

verir ve bir aşk hikayesi böylece başlamış olur. Ryan ve Kellner'ın romantik aşk filmlerinde kadının erkekler tarafından kovalanan bir nesne olarak konumlandırmasıda bu duruma uygun bir yorum olarak değerlendirilebilir (2010: 236). *Issız Adam*'da da Alper tanışma fırsatı bulduğu Ada'ya kendisini kabul ettirene dek peşini bırakmamaktadır.

Filmin başrolündeki kadın karakter olan Ada 'Küçük Kahramanlar' isimli çocuk kostümleri diktiği küçük butiğinde, kendi parasını kazanarak ekonomik bağımsızlığa sahip, İstanbul'da tek başına yaşayan, kentli, özgür bir kadın profiline sahiptir. Bu özgür yaşam içinde ilişkilerinde deneyimlediği acılar nedeniyle dikkatli olmaya çalışmaktadır. Alper'in ilk andan itibaren yaptığı tanışma teklifini kabul etmemesinin nedeni de bu tecrübelere dayanmaktadır. "Erkek egemen kültürün erkek tarafından ustalıkla kullanılan tahakküm amaçlı kodlarını ve erkeğin sıkıştığı zaman kullandığı kaçma yöntemlerini ilişkiler içinde öğrenmiştir. Fakat Ada'nın Alper'in annesiyle kurduğu dostluk, kahve sohbetleri, çıktıkları alışverişler, Ada'nın kendini bulma yolunda gelenekle kurduğu olumlu ilişkiyi ifade etmekte" (Altan, 2014: 134), özgür, kentli, kendi ayakları üzerinde duran kadın rolünün, Alper ile yaşadığı aşk içinde kadının eşini ve ailesini koruyup gözeten rolünü üstlenmesiyle geleneksel kodlara bürünmektedir. Ada ile Alper'in annesi Müzeyyen'in filmde aralarında arkadaşlık kurması Alper'in bir türlü vazgeçemediği özgür hayatı için bir tehdit oluşturmakta ve Ada'nın bu yaşamdaki etkisi arttıkça Alper'in evliliğe doğru evrilen bu ilişkiden kaçmasına neden olmaktadır. Annesini memleketi Tarsus'a yolcu etmelerinin ardından eve döndüklerinde Alper ayrılma kararını Ada ile paylaşacaktır. Fakat bunun sonucundan ilişkinin her iki tarafının da yaşadığı 'aşk acısı' aslında kadın ve erkeğin geleneksel rolleri gereği bir aile kurmaları gerekliliğine işaret etmektedir. Böylece kadın ve erkek adına geleneksel roller bir kez daha vurgulanmaktadır. Tüm bunların yanında filmde elbette geleneksel olana karşı duruşlara dair örneklerde söz konusudur. Örneğin Ada'nın, Alper ayrılmayı istediğini söylediğinde "Neden!" diye bağırması aslında bu erkek egemen yapıya karşı bir haykırış olarak yorumlanabilir. İkilinin bu anlamda birbirlerinde aradıkları ve belki de bulmayı ümid ettikleri mutlu birliktelik ise şöylece özetlenebilir: "Alper bundan böyle kendi imgesini onu seven kadının gözünde bütünlenmiş, yalnızlıktan esirgenmiş ve aşkla kutsanmış biçimde görebilecektir. Bu onun iç arayışının gerçek nesnesidir. Dışarıdan 'seks' olarak görünen bu nesne 'aşk'tır. Ancak tam da böyle olduğu için, Alper kendisini görmeye başladığı için Ada'yı terk eder. Bu bağlamda Alper'in ısısızlığı zorunlu bir seçim olarak okunabilir. Gölgesiyle barışmayı göze alamadığı için, kendini dilsizleştirme eylemi" biçiminde bu ısısızlığı okumak mümkündür (Altan, 2014: 131). Dolayısıyla geleneksel kodları işaret eden çiftin ideal olan birliktelikleri, Ada'nın filmin sonunda iç sesle verilen konuşmasında kendileri adına yazdığı mutlu bir son ile belirtilmektedir. Böylece kadın ve erkeğin aile kurmadan mutlu olamayacağı film diliyle ifade edilmektedir. Ayrıca Ada ve Alper'in yıllar sonra karşılaştıklarında Ada'nın evlenip bir kızının olduğunu söylerek aileye sahip olduğunu dile getirmesine karşın Alper'in Ada'nın boşluğunu hiç kimseyle dolduramadığını dile getirmesi de 'kadının aile kurabilirliğini' ama erkeğin bunda başarısız olduğunu göstermektedir. Ataerkil toplumlarda bu gibi durumları "toplumun güvenliği ve geleneksel evliliğin gücü(nü), kadının yazgısına boyun eğmeyi kabullenmesine bağlı" olması olarak da yorumlamak mümkündür (Ekici, 2014: 193). Ada da Alper'i unutamamıştır ancak kaderine/yazgısına razı olarak bir aile kurmuş ve Alper gibi başkalarının çocuklarıyla vakit geçirmek yerine kendi çocuğunu yetiştireceği bir aileyi tercih etmiştir.

Sonuç olarak çalışmada incelenen Çağan Irmak'ın *Issız Adam* isimli filminde kadınlar ya temizlikçi olarak ya da bedenleriyle cinsel arzularını tatmin etmek için erkeklere hizmet ederken gösterilerek değersizleştirilerek ikincil plana itilmişlerdir. Filmdeki diğer kadınlardan biri olan Alper'in annesi Müzeyyen karakteriyse tamamen ataerkil kodlar içinde hem diğer evli çocukları ile sık sık bir arada olan geleneksel aile içinde resmedilmekte ve henüz bir yuva kuramayarak evli olmayan Alper'in yalnızlığı adına kaygılanarak onunda Ada gibi 'hayırlı bir kısmet ile' evlenmesini arzulamaktadır. Filmde en etkin kadın karakter olan Ada da her ne kadar filmin başında kendi başına özgür yaşayan ve kendi kararlarını veren kentli bir kadın olarak kurgulansa da Alper ile yaşadığı aşk ve ona karşı gösterdiği geleneksel kodlar içindeki kadınlığı ve filmin sonunda Alper'den ayrıldıktan sonra bir aile kurup kendi çocuğunu büyütmeyi seçmesi ile geleneksel aile kurumunun inşasını yüceltmektedir. Böylece filmde yerleşik olan geleneksel kadınlık rollerine evrilme sağlanmakta ve özgür bir kadının hayatının evlilikle tamamlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Geleneksel Kodlarda Kadın: *Dedemin İnsanları* (2011)

Dedemin İnsanları'nda da *Babam ve Oğlum* gibi Çağan Irmak'ın geçmişte geçen ve erkeklerin dünyasından bakılan ve yine geleneksel-ataerkil aile düzeni inşa edilmektedir. Film, cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Yunan toplumları arasında yaşanan mübadeleden 1960'larda başlayan darbelerin yaşandığı Türkiye tarihini sunmakta ve hatta filmdeki Mehmet Bey'in torunu Ozan'ın gençliğine uzanan bir dönemi de ele alarak günümüze dek uzanmaktadır. Mübadele ile göçe zorlanan toplumlarda özellikle ilk jenerasyon, toplumsal ve ekonomik açıdan yaşamlarında türlü zorluklarla karşılaşmış, filmde de dile getirildiği üzere büyüdüğü yerde kalsa "Türk tohumu" anavatana gelse "Yunan tohumu" diye yaftalanmaktadır. Bu durum filmde de anlatıldığı üzere ailenin en küçük bireylerinde bile ciddi 'aidiyet' sorunlarına neden olmaktadır. Bununla birlikte filmde "Dedenin mübadele sebebiyle Türkiye'ye gönderilirken koparıldığı çocukluğu, onun babacan ve çocuksu bir erkek olmasına sebep olmakta, hep suçluluk ve pişmanlık duyan bir baba figürü olarak kalmasına neden olmaktadır. İçlerine mektuplar yazdığı ve denize attığı şişeler, Ege'nin karşı kıyısında onun evini mübadeleden sonra devralmış fahri komşusuna ulaşır. Dedenin karşı kıyıdaki insanları bulsun diye şişe göndermesi ya da onu karşı kıyıya bağlayan denizde ölmeyi tercih etmesi filme hüzünlü bir neşe katmakla kalmayıp "büyülü gerçekçi bir tat da katar" (Özdüzen, 2016: 207). Bu bağlamda filmde "ötekileştirerek kendi kimliğini oluşturan milliyetçi düşüncenin etkisi de" öne çıkan düşüncelerdendir (Ay vd, 2014: 6).

Çalışma kapsamında ele alındığında film, *Dedemin İnsanları* isminden de anlaşıldığı üzere erkeklerin ön planda olduğu bir film olarak geleneksel ataerkil yapıda kadınlığın inşa edildiğini en başından ortaya koymaktadır. Filmin giriş sekansında karne gününde yalnız bırakmamak için torununun okuluna giden dede, onu arkadaşları ile göçmen ailelerin çocuklarını taşlarken bulması ve arabaya bindirmeden sokaklarda yürüterek cezalandırması ve karnesindeki arkadaşları ile geçimi "Orta" olan notunun seneye "Pekiyi" olmadığı takdirde bahçeye rençber olacağını söylemesi ile dedenin aile içindeki otoriterliği ve erkek egemenliği film dili ile tanımlanmaktadır. Sonraki çekimde küçük karakter Ozan'ın denize gitmek için geldiği evde gösterilen kadınlardan annesi, anneannesi ve kız kardeşinin evde kadınlarla otururken gösterilmesi ve yine denize gitmeden karne sonucunu paylaşmak için belediye de çalışan babasına uğramasının gösterilmesi aslında geleneksel geniş aileye sahip olunduğunu izleyiciye görüntülerle aktarma gayretidir. Tüm bunlar aslında kadınlığın geleneksel kodlarla filmde nasıl inşa edileceğini en başından izleyiciye anlatmaktadır. Filmde bu görüntülerle kadınlık ve erkekliğin ataerkil yapıda inşası hakkında şunlar söylenebilir: "Ataerkil yönetimi, nüfusun kadın olan yarısının, erkek olan yarısı tarafından denetlendiği yönetim biçimi olarak alırsak, ataerkil düzenin ilkeleri iki aşamada gelişir: Birincisi, erkeklerin kadınlara egemen oluşu, ikincisi yaşlı erkeklerin genç erkeklere egemen oluşudur" (Ekici, 2014: 7). Filmde karne tatilinin de gelmesiyle yazlık eve geçilmektedir. Dede evin kapısını bütün bir yazı mutlu geçirmek için bir çeşit uğur sayılabilecek adetlerden biri olan "gülerek açar" ve böylece filmde de yaz tatili başlamış olur ve diğer çekimlerde geleneksel aile kodları içerisinde erkekler ve kadınlar gösterilmektedir. Örneğin, yemek yeneceği sırada dede masada baş köşede konumlanmakta ve yanı başında eşi ve çevresinde damadı, kızı, torunları ve misafirliğe gelen komşuları gösterilmektedir. Kadınlar yemekleri hazırlayıp masadaki erkeklerin hizmetindedir. Sofrayı kurup kaldırırlar. Bu anlamda "eril kahraman, kadını hikâyesine dâhil ettiğinde aynı eril bakış açısını kadını anlatırken de kullanır. Erkeğin durduğu ve baktığı yerden anlatılan kadınlar, ataerkil sistemin ve söylemin içinden nasıl görülmek isteniyorsa öyle" aktarılmaktadır (Gön, 2011: 45). Bu anlamda kadınlar *Dedemin İnsanları*'nda ataerkil düzenin çizdiği rollerde yansıtılır. Anneanne ve kızı ev işleriyle, evin gelir getiren 'dışarıda çalışarak onlar için her türlü zorluğa göğüs geren ve tehlikelere karşı onları koruyan' erkeklere hizmet etmektedir. Bu yüzden yemek pişirip, sofra kurarlar, evin temizliğini ve düzenini sağlayarak bahçe işleri ile uğraşmaktadırlar. Ayrıca evdeki çocuğu büyütmek gibi ataerkil düzende kendisine verilen yükümlülüklerde filmde geleneksel kadınlık rollerine uygun biçimde inşa edilmektedir. Aslında bu durum aile içindeki bir çeşit anlaşmaya işaret etmektedir. Erkek-baba evin dışındaki işlerden, kadın-anne ise evin içinden sorumludur.

Ataerkil yapının çocukluktan itibaren nasıl kurulduğu/aktarıldığı ise Mehmet Bey'in torununu yazın tatillerde yanında çırak olarak çalıştırdığı sahnelerde anlatılmaktadır. Çünkü o da büyüdüğünde bir aile kuracak ve onların geçimini sağlayacaktır. Fakat kız çocukları çıraklık yapamaz ya da bu yönde yetiştirilmezler. Ama onlar evde annelerine ev işlerinde yardımcı olarak ve erkekler tarafından ihtiyaçları karşılanan, korunan ve himaye edilen birey biçiminde yetiştirilmektedir. Yine Ozan ile birlikte bir göçmen çocuğu olan diğer çırak Tahsin'in filmde okula yeni başlayan kız kardeşi Kiraz'a okulda bir abisinin de dedesinin yanında beraber çıraklık yaptığı Ozan olduğunu söylemesi ve Kiraz'ın

da bunu dile getirmesi sonrası bir eliyle abisi Tahsin'in elini tutarken diğeriyle de Ozan'ın elini tutması, kadının erkeklerin koruyuculuğuna ihtiyacının film diliyle gösterilmesi olarak yorumlanabilir. Çünkü kadın ataerkil yapıda erkeğin korumasına ihtiyaç duymakta, zayıf yapılı ve tehlikelere karşı korunmaya ihtiyaç duyan bir konuma sahiptir. Erkeğin koruması olmadığında kendini koruyamayacak durumda olandır. Tüm bunlar aslında film dili ile kadını zayıf göstererek onun yaşamında her an erkek egemenliğine ihtiyaç duyacağını göstermektedir. Bu da Ryan ve Kellner'ın da ifade ettiği gibi "sinemasal temsiller kadını duygusal, eve bağlı ve bağımlı konumlandır(arak)" asıl ait olduğu sınırlarını göstermektedir (2010, s. 219). Filmde geleneksel anlamda kadınlığın resmedildiği yerlerden biri de Mehmet Bey'in tüm yaşadıklarından sonra dayanamayarak intihar etmesi üzerine cenazesinde Peruzat isimli kadın karakterin Mehmet Bey'in cenazesi defnedilirken erkeklerin arasına karışarak mezara çiçek bıraktığı sırada orada bulunanlarca "Hatun kişi girmez uzak dur! Yahu nasıl bir cenazedir bu!" diyerek çıkışmalarıyla anlatılmaktadır. Çünkü Peruzat da filmde gösterildiği üzere diğer kadınlar gibi erkeklerin gerisinde bir yerde durarak erkeklerin cenazenin gömülmesini ve diğer işlemlerini tamamlamasını beklemesi gerekmektedir. Kadınlar ancak erkekler defin işlerini bitirdiklerinde mezarlığı ziyaret edebileceklerdir. Geleneksel kurallar bunu gerektirmektedir. Burada da kadın geri plandadır. Bu anlamda "filmler toplumsal yaşamın söylemlerini (biçim, figür ve temsillerini) şifreleyerek sinemasal anlatılar biçiminde" aktarmaktadır (Ryan & Douglas, 2010, s. 35). Çalışma kapsamında değerlendirildiğinde *Dedemin İnsanları* filminin de geleneksel ataerkil yapı içinde tanımlanan kadın ve erkek rolleriyle yukarıda incelenen örneklerden de anlaşılacağı üzere örtüştüğü görülmektedir.

Kadının Taşrasında Kadın: *Unutursam Fısılda* (2014)

Unutursam Fısılda, Çağan Irmak sinemasında yukarıda ele alınan filmlerden ayrılarak kadınların hikayesinin anlatıldığı bir film olarak öne çıkmaktadır. Fakat bu durum genel anlamda Irmak'ın sinemasında görülen ataerkil yapının inşa edilmediği anlamına gelmemektedir. Belki filmde hikayesi anlatılan Hatice ya da ünlü olduktan sonra aldığı isimle Ayperi olan karakter, hayallerini gerçekleştirmek için her şeye arkasını dönüp tek başına hareket ediyormuş gibi filmin öyküsünde işleniyor olsa da bu kaçışı aşık olduğu erkekle yapıyor olması ve filmde başından sonuna onun bu duruşu karşısında duran ataerkil aile yapısı ve en sonunda ekonomik ve sağlık sorunları ile tekrar taşrada arkasını dönerek kırk yıl arayıp sor(a)madığı ailesinin himaye ve bakımına ihtiyaç duyması ile yıkılmaktadır. Filmde yaşadıkları ve yaptıkları karşısında tekrar evine dönmek zorunda kalması, bir ceza mahiyetinde yaptıklarının bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Filmin sonunda gerçekleşen abla-kardeş dayanışması da tüm bunların ataerkil yapıda aile sıcaklığı ve güvenin tesisini yeniden yücelten bir anlamı inşa etmektedir. Filmde liseli bir genç kızın sevgilisiyle kaçarak hayallerinin peşinde kendi kaderini çizmek istediği bir hikaye anlatılmaktadır. Bu durum "popüler hikayelerde 'hırçın kız' olarak tipleştirilen kadınların, evlilik ilişkileri aracılığıyla kendilerine atfedilen rollere bürünmesi, aşk ilişkilerinin demokratik kimlik oluşturmaları önünde engel oluşturduğunu göstermektedir. Çünkü aşk hikayesi, kadının bireysel kimliğinin önüne geçmekte ve erkeğin üstünlüğünün anlaşılmasıyla sonuçlanmaktadır" (Yüksel, 2016: 94). Bu bağlamda benzer bir hikaye işlenerek Hatice de aşık olduğu erkekle kaçacak ve kendi hayallerini gerçekleştirmeye çalışacaktır. Hatice'nin geride bıraktığı evinde geleneksel taşralı bir ailenin olmazsa olmazı, sert mizaçlı bir baba, onun idaresinde ve hizmetinde pısırık bir anne ve bir ablası bulunmaktadır. Fakat Hatice'nin evin o büyük duvarının ardında büyük hayalleri vardır ve onların peşinden gitmektedir. Dolayısıyla film boyunca Hatice'nin Ayperi olmadan önceki gençliğine sıkça geri dönüşleriyle (flashback) karşılaşılmaktadır. Giriş sahnesinde muhasebecisi tarafından dolandırılan Ayperi'nin evinin haczedilişi anlatılmaktadır. Bu olay sonrası Ayperi'nin taşradaki evine otobüsle dönüşü başlamaktadır. Yolculuğun sonunda bir taşra kasabasının otobüs terminalinin ortasında kalakalması, "kadın çaresizliğini" sinematografik bir dille anlatmaktadır. Diğer taraftan kentli, modern bir kadın görünümüne sahip üzerindeki kıyafetleri ile oradaki insanlardan farklılığı, kırmızı elbisesi, kırmızı valizi, takıları ve topuklu ayakkabısıyla bulunduğu taşradan farklı olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır. Parke taşlarıyla döşeli yollarda yürürken topuğu kırılan ayakkabısı ise aslında içinde bulunduğu sıkıntıların yine sinematografik bir dille anlatılmasıdır. Çünkü taşralı kadın gündelik yaşamında dikkat çekmeyen, cinselliği çağrıştırmayan (kırmızı rengin baskın kullanımı), düz topuklu ayakkabı ve daha sade kıyafeti tercih etmektedir. Kırılan topuk ile bir parça o istemese de taşra, nerede olduğunu sinematografik bir dille karakterin kendisine anlatmakta daha doğrusu Ayperi'ye geçmişindeki Hatice'yi hatırlatmaktadır. Çünkü burada geleneksel yerleşik düzen kendine has bir yaşam biçimini beraberinde getirmektedir. Örneğin, yolda karşılaştığı ismi verilmeyen

yaşlı bir amca ilk kez gördüğü Ayperi'ye "Kimlerdensin sen?" diye sormaktadır. Bu soru geleneksel kodun bir başka yansımasıdır. Çünkü taşrada kişi/birey yoktur insanlar bir aileye/topluluğa aittir. Hele kadın için bu durum daha keskindir ve üyesi olduğu aileye göre veya filancanın kızı gibi tanımlanmaktadır. Filmde sonraki sahnede Ayperi'nin yanına yaklaşan bir kadının yüzünde beliren hayret ifadesi ile birileri tarafından tanındığı anlatılmaktadır. Ayperi'nin "baba ocağı"na döndüğü kendisine haber verilen ve bu durumdan çok da hoşlanmayan yıllar önce terk ettiği ailesinden geride kalan ablası yıllar sonar gördüğü kardeşine sert tavırlarla davranmakta, bu durum ise bir hışımla yürürken arkasından elindeki valizlerle ona yetişmeye çalışan Ayperi'nin gösterilmesiyle anlatılmaktadır. Çünkü ablasına göre o sevgilisiyle kaçmış, kendi hayatını kurmak için hayallerinin peşinden giderek şarkıcı olmuş ama arkasında/taşrasında bıraktığı ailesini rezil etmiştir. Bu yıllar sonra abla kardeşin ilk karşılaşmalarının anlatıldığı çekimin sonunda ulaştıkları yüksek duvarlı ev, Ayperi'nin büyüdüğü ataerkil yapıyı da en iyi biçimde anlatmaktadır. Çünkü yüksek duvarlı evlerde kadın evin içine hapsedilmiş, duvarlar ile sınırlanmış bir hayata mahkumdur. Dışarı çıkması onun için en büyük tehlikelerdendir ve yaşamı genelde bu duvarların içinde geçmektedir. Elbette bu duvarların dışına çıkabilir fakat onun korunaklı olduğu ve kendini rahat hissedeceği yer, bu duvarların içindeki geleneksel, korunaklı aile ortamıdır. Ayrıca yüksek duvarlı ev kadının mahremiyetini de simgelemektedir. Sonuç olarak Ayperi'nin taşradaki evine dönüşü, geçmişte karşısında durarak başkaldırdığı ataerkil ve geleneksel yapıya yenildiğini anlamsal açıdan sinematografik bir dille izleyiciye aktarmaktadır. Bu anlamda kendi başına birey olmaya kalkan kadın başarısız olmuş ve taşradaki ailesine tekrar dönmüştür. Kadının karşısında durmaya çalıştığı ataerkil yapı örnekleri filmin pek çok yerinde inşa edilmektedir. Örneğin, erkeklerle top oynarken Ayperi'ye ablasının, babasının onu çağırdığını söylemesi ile hemen telaşla eve dönmesi ve bu sırada yanında olan arkadaşının babasına "biz top oynamadık Hüsnü amca iğne oyası filan işledik deriz!" demesi aslında kendilerinden beklenen ve sergilemeleri gereken rollere işaret etmektedir. Çünkü ataerkil yapıda kadının evlenme çağına dek gençlik yıllarında iğne oyası ile çeyizini hazırlaması gerekmekte sonrasında ise ailesinin de onayını alacağı uygun biriyle evlenerek geleneksel aile yapısını kurması gerekmektedir. Geleneksel aile ortamında kadın 'evinin kadını çocuklarının annesi olması' için yetiştirilir. "Erkekler, rasyonel zihinsel yetenekleriyle dünyayı yorumlar ve düzene sokarlar. Kadınlar çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri dolayısıyla günlük yaşam ve türün yeniden üretilmesi işlevini üstlenirler" (Berktay, 2000: 27). Eve geldiklerinde masada oturan babaysa dünyayı yorumlayarak düzeni kuran ve koruyan bir rolle kızlarına ve karısına dönerek "Lan siz beni katil mi edeceksiniz, elimi alıştırmayın eşşek sudan gelinceye kadar yersiniz dayağı ha!" diyerek geleneksel rolü icra etmektedir. Bu anlamda bahçede yıkadığı çamaşırları asan eşine dönerek "Bana bak sahip çık şu kızlarına!" demesiyle geleneksel ailede erkek egemenliğinin desteklenmesinde önemli bir rol üstlenen kadın olan eş de tehditle uyarılmaktadır. O da "Hanife'nin ne suçu var, küçük domuzun işleri hep!" diyerek bir kız çocuğundan bekleneni sergilemeyen Hatice'yi suçlayrak asıl kuralları ihlal eden olarak cezayı hak edeni anlatı içinde işaret etmektedir. Aile içindeki bu denetim kurma çabasını şöyle yorumlamak mümkündür: "Şiddet tehdidi ve fiziksel şiddet kadın üzerinde denetim kurmanın araçlarıdır. Karşı cinsle herhangi bir toplumsal temas ihtimalinin engellenmesi, mekânsal sınırlama, evden çıkışın kocanın ya da babanın iznine tabi oluşu da şiddetin bir biçimidir ve kadın üzerinde denetim sağlamaya aracılık" etmektedir (Ekici, 2014: 128). Filmde inşa edilen ataerkil yapıda itaatkâr eş, fedakâr anne rolü ile anneyse "kendinde bir özne olmaktan ziyade diğeri için bir nesnedir, özne olarak boş bir gösterendir, güvenliğin göstergesi olarak anlamı öteki için bünyesinde" barındırmaktadır (Ekici, 2014: 150).

Filmde Hatice yani geleceğin Ayperisi, okulda katılacağı şarkı yarşımasına babası tarafından engellenmesi sonrası İstiklal marşını okumayarak tepki göstermekte, tüm bu ataerkilliğe ve kendisi olmasına izin vermeyen geleneksel düzene karşı gelmektedir. Okul müdürü niçin okumadığını sorduğunda Hatice "Çünkü kendimi hür hissetmiyorum öğretmenim!" cevabını vermektedir. Bunun bir tezahürü olarak filmde Hatice sevgilisi Tarık'la birlikte evden kaçmaktadır. Berktay'ın da belirttiği gibi "kadınların kendi kaderlerini belirleme mücadelesi, kaçınılmaz olarak kendilerine dayatılmış kimlik tanımlarından kurtulup alternatif tanımlar yaratılmasını içerir. Bu yeniden tanımlama süreci, aynı zamanda kadının gerçek anlamıyla bireyleşme sürecidir ve beraberinde ataerkilliğin, erkek egemen imge ve kuralların derinden sorgulanmasını getirir. Bu sorgulamanın yapılabilmesi için gerçekten bağımsız ve eleştirel bir bilince ihtiyaç vardır ki, bu da egemen ideolojiyle" kopuşa işaret etmektedir (Berktay, 1998: 5-6). Fakat filmde tüm bu ataerkil düzene karşı gerçekleştirilen muhalefet yukarıda da değinildiği gibi başarısız olmakta ve Ayperi'nin yeniden taşrada bulunan ailesinin yanına dönmesiyle

sonuçlanmaktadır. Filmdeki bu kurguyu geleneksel kadınlık rolünden ayrılmanın bir çeşit cezalandırılması olarak okumak da mümkündür. Bu anlamda filmin genel anlatısında her ne kadar bir kadın hikayesi anlatılıyor olsa da aslında erkek egemen yapının gerisinde kalan kadın portreleri inşa edilmektedir. Filmin sonunda Ayperi'nin artık evlenerek filmde eşi olan Tarık'ın İstanbul'da onlara yardımcı olan ve şarkı söylerken gitarıyla onlara eşlik eden Erhan'ın Ayperi'nin yararına bir konser düzenleneceği ve elde edilen gelirin bir kısmı ile filmde Alzheimer hastası olan Ayperi'nin tedavi masraflarının karşılanacağı ve geriye kalan kısmının ise Alzheimer derneğine bağışlanacağı konserde bulunması ve bir şarkı ile katkı sağlaması için yaptığı ısrarlarını ablasının desteği ile kabul etmesi, aile içindeki abla-kardeş dayanışmasının da tekrar kurulmasını sağlamaktadır. Böylece Ayperi hayatının geriye kalan kısmında burada olduğu gibi yeniden bir aile gözetimini ve desteğini yanında hissetmekte ve geleneksel ailenin güvenli ve huzurlu ortamı film dili ile vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Çağan Irmak filmleri, daha çok erkek öykülerinin ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından erkek egemen yapısının işlendiği filmlerdir. Çalışma kapsamında bu durumun belki *Unutursam Fısılda* da farklı olduğu düşünülebilir ancak bu filmde de her ne kadar kadınların hikayesi anlatılıyor gibi görünse de erkek egemenliği, baba, eş, aile ve kadın rolleri ile ataerkil anlayışın inşa edilmesi geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışıyla uyumluluğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Çağan Irmak sinemasında kadınlar erkeklerle olan ilişkilerine göre öykünün içinde yer almaktadır. Dolayısıyla yönetmenin geleneksel cinsiyet kodlarını filmlerinde işlediği görülmektedir. Kadınlar genelde geleneksel Türk toplumunda aile içindeki rollerini yansıtmaktadır. Anne, kız çocuğu, eş, sevgili gibi rollerde resmedilen kadınlık, geleneksel kodlar içinde temsil edilmektedir. Dolayısıyla Çağan Irmak sinemasında geleneksel ve ataerkil cinsiyet anlayışının sürdürüldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır. Dönmez-Colin'in *Turkish Cinema: Identity, Distance and Belonging* başlıklı çalışmasında da belirttiği gibi "her ne kadar başlangıcından bu yana kadınlar Türk sinemasının odağında olsa da görünürlükleri kimlikleri için çoğu zaman faydalı olmamıştır. Kamera kadını nesneleştirmiş ve onu görülecek şeye dönüştürmüştür" (2008, s. 142). Bu anlamda Çağan Irmak sinemasında da anlatının merkezinde erkekler yer alırken kadınlar onların çevresinde ve onlara bağlı ya da bağımlı eş, sevgili, anne, abla, kız kardeş ve kız çocuğu rollerinde ikincil bir konumda yer almaktadır. Dolayısıyla bu durum Çağan Irmak'ın özellikle çalışma kapsamında ele alınan örneklemi oluşturan filmlerinde ataerkil rollerin sürdürüldüğünü göstermektedir.

KAYNAKÇA

Altan, H. (2014). Issız Adam Filmi Üzerinden Issızlığın Açılımları. 2(4), 123-138.

Ay, A., Midilli, S., & Tugen, B. (2014). Arafta Kalan Kimlikler: "Dedemin İnsanları" Filminin Söylem Analizi. Applying Intercultural Linguistic Competence To Foreign Language Teaching And Learning, 1-16.

Berktay, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. A. Berktay Hacımirzaoğlu içinde, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 1-11). Tarih Vakfı.

Berktay, F. (2000). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Metis.

Candansayar, S. (2008, 12 13). Çağan Irmak'ın Issız Adam'ını seyretmek. İstanbul. https://www.birgun.net/makale/cagan-irmak-in-issiz-adam-ini-seyretmek-18362 adresinden alındı

Dönmez-Colin, G. (2008). Turkish Cinema: Identity, Distance and Belonging. Reaktion Books.

Ekici, A. (2014). 2000 Sonrası Popüler Türk Filmlerinde Kadınlığın İnşası. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Gön, A. (2011). Yusuf'un Kadınları. sinecine, 2(1), 43-63.

Güler, N. (2012). Zeki Demirkubuz Sinemasında Toplumsal Cinsiyet. sinecine, 3(1), 29-54.

Özdüzen, Ö. (2016). Popüler Sinemada Azınlık Nostaljisi: Çağan Irmak Örneği. H. Köse, & Ö. İpek içinde, Gözdeki Kıymık (s. 201). Metis.

Öztürk, S. (2000). Sinemada Kadın Olmak: Sanat Filmlerinde Kadın İmgeleri. Alan.

Ryan, M., & Douglas, K. (2010). Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası. Ayrıntı.

Ulusay, N. (2008). Melez İmgeler. Dost.

Yüksel, S. (2016). Travma Anlatıları: Türk Sinemasında Melodram ve Toplumsal Fantezi. Agora.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
K S Ü S B D
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

What If I Mispronounce o Word? A Linguistic Case Study of Pronunciation Anxiety

Ya Bir Kelimeyi Yanlış Telaffuz Edersem? Telaffuz Kaygısına İlişkin Dil Bilimsel Bir Örnek Olay İncelemesi

Aylin YARDIMCI
Assist. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting
aylinyrdmc13@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-3238-4646

Başak Eda HANCI AZİZOĞLU
Assoc. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Educatıon,
Department of Foreıgn Language Educatıon
edan201@yahoo.com
Orcid ID: 0000-0001-6937-5925

Abstract: Foreign language anxiety is the state of feeling emotional or physical discomfort for language learners (Kralova & Mala, 2018). Language learners' anxious emotional reaction to a foreign language is often remedied by reducing and balancing the affective filter by language experts and educators (Yaoqing, 2021). From a scientific perspective, the current research indicates that pronunciation anxiety is quite common among language learners regardless of their proficiency levels (Kafes, 2018). Within the same context, this research study specifically investigates the underlying motives that cause pronunciation anxiety among highly-accomplished language learners. A speech analysis technique, an effective method of applied linguistics, is applied to analyze the underlying reasons that cause pronunciation anxiety. This linguistic study hypothesizes that Turkish EFL learners mostly experience pronunciation anxiety in the English language when they come across sounds that are not present in the Turkish language. Thus, it is significant to investigate the impact of first language interference on pronunciation anxiety levels of language learners through an effective speech analysis technique. This scientific study highlights the correlation between pronunciation anxiety and first language interference. The results indicate that there is not a direct correlation between first language interference and pronunciation anxiety; however, the participants of this study showed consistency in the fact that Turkish language learners experience pronunciation difficulty when they come across with sounds that are not present in their native language, Turkish. In parallel, other cross-linguistic interactions across other language combinations can be explored for future research studies.

Keywords: Applied linguistics, highly-accomplished English language learners, pronunciation anxiety, speech analysis.

Öz: Yabancı dil kaygısı, dil öğrenenlerin duygusal veya fiziksel rahatsızlık hissetme durumudur (Kralova ve Mala, 2018). Dil öğrenenlerin yabancı dile karşı kaygılı duygusal tepkisi, genellikle dil uzmanları ve eğitimciler tarafından duygusal filtrenin azaltılması ve dengelenmesiyle giderilir (Yaoqing, 2021). Bilimsel açıdan

Arrival Date:11.06.2024 *Acceptance Date:23.04.2025* *Publication Date:30.04.2025*
References: Yardımcı, A. and Azizoğlu Hancı B.E. (2025). What ıf ı mispronounce o word? a linguistic case study of pronunciation anxiety. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal, 22*(1), 642-654. Doi: 10.33437/ksusbd.1499657

bakıldığında mevcut araştırma, dil öğrenenler arasında, yeterlilik düzeyleri ne olursa olsun, telaffuz kaygısının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir (Kafes, 2018). Aynı bağlamda, bu araştırma çalışması özellikle yüksek düzeyde başarılı dil öğrenenler arasında telaffuz kaygısına neden olan altta yatan nedenleri araştırmaktadır. Bu çalışmada, telaffuz kaygısına neden olan altta yatan nedenleri analiz etmek için uygulamalı dilbilimin etkili bir yöntemi olan konuşma analizi tekniği uygulanmıştır. Bu dilbilimsel çalışma, İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen Türk öğrencilerin, Türkçede bulunmayan seslerle karşılaştıklarında çoğunlukla İngilizce dilinde telaffuz kaygısı yaşadıklarını varsaymaktadır. Bu nedenle, ana dil müdahalesinin dil öğrenenlerin telaffuz kaygı düzeyleri üzerindeki etkisinin etkili bir konuşma analizi tekniği ile araştırılması önemlidir. Bu çalışma, telaffuz kaygısı ile ana dil müdahalesi arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Sonuçlar, ana dil müdahalesi ile telaffuz kaygısı arasında doğrudan bir ilişki olmadığını göstermektedir; ancak bu çalışmanın katılımcıları, Türkçe öğrenenlerin ana dilleri olan Türkçede bulunmayan seslerle karşılaştıklarında telaffuz güçlüğü yaşadıkları konusunda tutarlılık göstermiştir. Buna paralel olarak, gelecekteki araştırma çalışmaları için diğer dil kombinasyonları ile diğer diller arası etkileşimler araştırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı dilbilim, yüksek düzeyde başarılı İngilizce öğrenenler, telaffuz kaygısı, konuşma analizi.

INTRODUCTION

Speaking in the target language is the most stressful experience according to students in foreign language classes (Öztürk & Gürbüz, 2014). The nature of this language domain brings along negative feelings for language learners, and pronunciation anxiety is indeed a controversial problematic issue in Turkey's language educational context. Furthermore, researchers have posited that the apprehension associated with speaking in a foreign language may stem from the inherent vulnerability language learners feel when engaging in oral communication (MacIntyre & Gregersen, 2012). Moreover, studies have underscored the pervasive influence of cultural factors on pronunciation anxiety, highlighting the need for a nuanced understanding of how socio-cultural aspects contribute to the apprehension experienced by Turkish language learners (Bogdanov, 2020; Yildirim, 2016). In addressing the complexity of this issue, it becomes imperative for educators to adopt comprehensive strategies that encompass both linguistic and cultural dimensions to mitigate the adverse impact of pronunciation anxiety on language acquisition.

For instance, Dikmen (2021) states that it is necessary to reduce foreign language anxiety in order to improve EFL learners' performance. To overcome these challenges within the Turkish educational context, the fear of unfavorable judgment and the self-perceived speaking skills of Turkish English learners are explored as potential sources of anxiety in oral practice. Fear of bad evaluation is identified to be a source of anxiety in the English FL classroom in the study (Subaşı, 2010). Additionally, nervous students are shown to be afraid of negative evaluations because they specifically believe they would look silly in group works which causes them to expect negative appraisal from their peers or teachers. This finding leads to a specific question on whether having low level of language proficiency could be the ultimate cause for pronunciation anxiety in the target language. Another study (Kafes, 2018) seeked to investigate the variables that cause the fear of English pronunciation among pre-service EFL teachers. It was determined that participants' gender, prior English language education, perceived level of pronunciation skills, and perceived level of pronunciation anxiety had a moderate variation in the factors that create pronunciation anxiety. Therefore, language learners experience pronunciation anxiety regardless of their proficiency levels.

Within the Turkish educational context, Demircioğlu (2013) states that pronunciation has been overlooked in the English teaching process in Turkey. According to him, speaking and listening have long been neglected in the Turkish educational system by both instructors and learners. The majority of Turkish students then are able to communicate in the English language at only lower intermediate levels no matter how accomplished they are in the written English language standard tests. On the other hand, neither teachers of English nor students who want to learn English place a higher value on pronunciation because distinct articulations are unavailable in Turkish. Due to difficulties pronouncing

specific vowels and consonants that are not available in Turkish, upper intermediate and advanced levels of English are typically believed to be a step too far to become proficient speakers due to the lack of focus on the speaking domain in the English language programs and curriculums in Turkey.

Although several studies have been conducted on different aspects of foreign language anxiety, there is still a need for research on pronunciation anxiety in Turkish EFL learners. While there are numerous studies in the research that demonstrate the level of EFL speaking anxiety experienced by learners, few of them provide insight into the unique character of the phenomenon, and a thorough knowledge of it is lacking in the literature (Öztürk & Gürbüz, 2014). Therefore, it is significant to investigate the impact of first language interference on pronunciation anxiety levels of language learners.

Research Question

1. What are the underlying motives that cause pronunciation anxiety among highly-accomplished language learners?

Literature Review

Anxiety has been identified as one of the most crucial affective variables throughout the second or foreign language learning process by a large body of research over the last few decades. (Brown, 1987; Cassar et al., 2023; MacIntyre & Gardner, 1991; Mora et al., 2023). Foreign language anxiety (FLA) is the state of feeling uneasy that creates emotional or physical discomfort among language learners (Kralova & Mala, 2018). It is also defined as a situation-specific anxiety that arises from the distinctiveness of formal foreign language study, particularly in low self-assessment of conversational abilities in that language (Rodríguez & Abreu, 2003). FLA was defined by Horwitz et. al. (1986, p.128) as "a separate complex construct of self-perceptions, attitudes, feelings, and behaviors associated to classroom language acquisition originating from the uniqueness of language learning process" in their well-known article.

In their clinical study, they collected feedback from 30 students who attended a language learning support group in university foreign language teaching lectures. They stated that foreign language anxiety should be understood as a situation-specific concern coming from the distinctiveness of formal foreign language instruction, rather than an instance of normal classroom anxiety. According to their theory, other study fields do not involve self-concept and self-expression to the same extent as foreign language studies that distinguishes the anxiety associated with foreign language acquisition from other types of intrinsic anxieties in different disciplines.

On the other hand, students with an anxiety disorder may be more likely to develop FLA; yet, it is not rare for students who excel in other courses to struggle with learning a foreign language. As a result, there must be something special about the language learning experience that causes anxiety in particular students. In parallel with this line of thinking, being a sub-component of FLA, pronunciation anxiety (PA) then can be defined as a multifaceted term that refers to nonnative speakers' feelings of struggle in oral-communication circumstances as a result of negative/low pronunciation self-perception, as well as beliefs and worries about pronunciation.

In contrast, the normal cognitive, physiologic/somatic, and behavioral symptoms of anxiety indicate its presence (Baran-Łucarz, 2014, p.453), and there are a series of determinants of pronunciation anxiety as follows: learning experiences with native-speaking teachers, study abroad experience, foreign language enjoyment and L2 willingness to communicate (Baran-Łucarz & Lee, 2021, p. 96-98). According to the research of Florence Ma (2021), it is almost evident that some students tend to be anxious when they confront native English teachers. Thompson & Lee (2014) examined the impact of abroad experience and second language competency on foreign language classroom anxiety and addressed affective outcomes after travels abroad by examining the anxiety profiles of Korean English as a foreign language (EFL) learners while taking second language (L2) proficiency into consideration.

The results of the study yielded that the subfactors of anxiety scores were linked to both abroad experience and L2 competency. English class performance anxiety diminished as the length of their stay rose.

Boudreau et. al. (2018) investigated enjoyment and anxiety in second language communication with the participation of students at the university level who speak French as a second language, and the findings indicated that the link between enjoyment and anxiety is highly dynamic, resulting in a variety of association patterns that range from negative to positive. Manipuspika (2018) investigated the association between students' language anxiety and their readiness to communicate in EFL. The study's findings revealed a substantial link between students' foreign language classroom fear and their desire to speak. Students' worries included fear of a poor evaluation, test anxiety, and communication anxiety. Furthermore, learners experienced a high degree of worry, which made it difficult for them to deal with the language learning process and led to a lack of willingness to speak. Language learners' anxious emotional reaction to a foreign language is then often remedied by reducing and balancing the affective filter by language experts and educators (Yaoqing, 2021).

Baran-Łucarz (2014) states that language anxiety has been shown in several research to negatively impact foreign language (FL) and second language learning process. Kim & Kim (2016) investigated 101 Korean EFL students' awareness of English pronunciation, their anxiety over it, and the pronunciation learning tools they use to improve their pronunciation. The findings revealed that they understand the importance of pronunciation and that segmental features cause them more anxiety than suprasegmental elements. They suggested the necessity of introducing effective pronunciation teaching techniques that can reduce pronunciation anxiety within the communicative approach to teaching pronunciation, which focuses on practicing sounds in the context of discourse beyond the word level, using activities such as songs, movies, chants, games, and dialogs.

Similarly, Szyszka (2011) attempted to examine the relationship between foreign language anxiety and self-perceived levels of pronunciation in 48 teacher training college students who are studying English as a second language and identified a negative relationship between linguistic anxiety and self-perceived English pronunciation competence. It was found that anxious teacher trainees who thought their pronunciation was poor have been reported to have higher pronunciation ability than those who reported lower levels of anxiety. Rumiyati & Seftika (2018) revealed that learners have a significant level of anxiety, which is caused by three factors: communication anxiety, test anxiety, and fear of bad evaluation. As a result, students' speaking abilities are affected. The findings of another study on speaking anxiety (Tien, 2018) showed that students are very concerned about the precision of their grammar use through their lack of vocabulary knowledge mismatching their perfect pronunciation desire to their meaning-making.

Surprisingly, female students tend to have more English speaking anxiety than male students, which is a gender-related issue. In terms of gender differences, the findings indicated that female participants were more likely to experience FL speaking anxiety within the context of their interlanguage system. Furthermore, non-English majors are more apprehensive about speaking English than English majors. In a similar vein, students who have studied English for a longer period of time are less concerned about speaking English in the classroom. Similarly, Eddraoui & Wirza (2020) found that the main causes of EFL speaking anxiety in young populations are pronunciation, fear of making mistakes, and fear of negative criticism. Toubot & Seng (2018) investigated the major three reasons that contribute to increased speaking anxiety among EFL learners: communication apprehension, fear of negative evaluation, and low self-confidence.

The results yielded that the dread of negative appraisal and communication apprehension components received the highest average, followed by low self-confidence. According to the study conducted by Mahmoodzadeh (2021), in comparison to the other two parts of their interlanguage system, the individuals were more likely to link their most FL speaking fear experienced in the classroom to their interlanguage meaning system. In terms of level differences, the findings showed that

gaining more FL knowledge does not always imply a significant reduction in FL speaking anxiety, as more proficient participants were more susceptible to anxiety-provoking factors within their interlanguage system than less proficient participants. Plailek (2021) investigated the Thai EFL students' English pronunciation problems in order to learn more about the elements affecting their pronunciation. The findings revealed that the learners' basic grasp of English pronunciation is the most significant component contributing to the problem. Teachers' instruction came next, followed by the frequency of English pronunciation. On the other hand, the disparities between the Thai and English sound systems contributed to their pronunciation difficulties.

Another research (Tenorio Alarcón & Rojas Candia, 2013) found out that language anxiety is caused by linguistic (lack of vocabulary, grammar, and pronunciation), psychological (loss of self-confidence), and pedagogical reasons (some classroom practices: oral activities, fear of negative evaluation). These factors made it difficult for students to communicate their messages and engage in oral production tasks. Aside from that, linguistic anxiety presented itself in a variety of psychological behaviors, including physical, verbal, and emotional replies.

Methods

The methods employed in this case study research are interview and pre-structured speech analysis. The study takes place at the same Turkish state university, where the participants volunteered to participate in the study. The participants in this research study are Turkish public university students, who are officially pursuing their college education to become English language teachers, translators or English language literature experts. Within the format of this case study research, ten participants with similar educational background and English language proficiency levels are purposefully selected. The participants are specifically selected from the highly accomplished English language learners, whose English language proficiency is tested via an official national standard examination that verified a shared set of language proficiency skills among them as they are studying at English Language Teaching department.

In the first phase of the data collection process, the participants are asked to narrate their educational background that focuses on the milestones where they improved their English language skills. For this purpose, the participants shared their demographic data through a written questionnaire (Please see the appendix). Within this written questionnaire, the participants are asked to provide information that reveals whether they were born into households where English is spoken or not. This specific data is collected to shed light on the duration and quality of their language learning process. In the second phase of the data collection process, the participants are asked to report on the specific instances in which they experience pronunciation anxiety. The participants reported their responses through interviews and open-ended questionnaire questions (Please see the appendix).

In the last phase of the data collection process, the participants are asked to pronounce a list of specifically identified vocabulary through a questionnaire. The vocabulary list is designed by the researchers to have sounds that are partially in the Turkish language. In other words, some of the vocabulary listed in the questionnaire have sounds that are not present in the Turkish language in order to convey a comparative speech analysis. The participants are first asked to read the vocabulary list to get familiarized with the words, and then they are asked to read them aloud within the context of a pronunciation test (Please see the appendix). The purpose of this test was to analyze how these highly accomplished learners perform on the sounds that are familiar in their native language versus the sounds that are absent in the Turkish language.

A speech analysis technique, which is a commonly used research technique in applied linguistics, is employed to categorize the the pronunciation of each word into phonetic segments of the international phonetic alphabet. The analysis is conducted by a linguist, who has a PhD from an applied lingusitcs department in the U.S. She formerly had her graduate degree from a US universities, and she

has experience in teaching college level English. With the collection of these above mentioned data collection techniques, the data on the following criteria is determined:

- The verification on the participants' high-level English language skills
- The specific instances in which highly accomplished English language learners experience pronunciation anxiety
- The impact of first language on second language pronunciation characteristics.

Findings and Discussion

The Variability of Language Proficiency on Pronunciation Skills

Within the format of this case study research, it has been critical to select the participants who share similar highly accomplished language skills and qualities. For this reason, a specific public university in Turkey has been selected so that the participants possess similar intellectual linguistic backgrounds. All participants are found to be born in monolingual households, where Turkish is the sole language spoken in their home environment. In other words, the parents and siblings of these participants are all monolingual Turkish speakers, which increased the validity and credibility of the collected data. This first demographic finding shows that these participants learned English as a foreign, but not as a second language. This means they did not live in environments in which English is spoken as a second language, but it is part of the school curriculum as being a foreign language.

Rather than the school environment, which provided limited exposure and a lack of extra-curricular activities for speaking practice, the research participants mostly practiced English through listening, reading and writing practices since the fourth grade as part of their public school education until they start college. Another common and shared quality is that all of the participants applied and are accepted to college for specifically getting education and training on the English Language. Thus, the data analysis for this first phase on the demographic data verified a shared common educational background for all 10 participants, and all 10 participants learned English within the school environment without any prior language exposure or educational support before except for their school education.

Pronunciation Anxiety Causes

Participants describe pronunciation anxiety as a feeling of embarrassment because of an emotion related to shame, and they associate it mostly with the feeling of failure. Speaking, as the crucial domain of the language acquisition process, demands rapid thinking abilities and on-the-spot language formulation to convey the linguistic message in mind. Unlike written communication or literary texts, which allow for careful planning and editing, the act of speaking is both an immediate and spontaneous form of language use, requiring individuals to immediately process and produce language. Speaking then demands quick thinking and on-the-spot language formulation. This aligns with the idea of thinking about the process of language acquisition with well-defined speaking skills (Rajendran & Yunus, 2021).

In contrast, the participants in this research study all complained for the rote learning practices that give insufficient importance to pronunciation learning and teaching in their English language learning curriculum. Since all participants in this research study grew up in a household, where Turkish is spoken as the daily and official language, they also did not find the opportunity to practice spoken English outside the school environment. Given the situation, the lack of exposure to spoken language while learning a target language is listed as the most problematic reason that the participants listed for their number one pronunciation anxiety cause. Therefore, the most crucial finding of this research is the necessity to immerse and implement a specifically designed speaking curriculum in official language learning programs including any language-based public school curriculum.

One other theme that occurred as a crucial finding in this research study is that students experience pronunciation anxiety if they see a new vocabulary that they have not encountered before. Interestingly, all participants are aware that languages cannot be learned without making mistakes; however, they still feel anxious regarding the vocabulary that they do not own (Devries, 2012). Owning a word refers to a state of flexibility of automatically using a vocabulary in different contextual combinations without a special effort. From one perspective, unfamiliarity in the target language causes anxiety just like unknown and unfamiliar situations cause stress for other circumstances for human nature. Yet, it should be remarked that situational type of anxiety, as part of a personal trait, is quite different than the type of anxiety that is specifically about pronunciation anxiety. When considered as an individual trait, anxiety displays frequent fearful attitudes and feelings towards the unknown (Saviola et al., 2020). In parallel, one common theme that occurred in the data collection is the fact that pronunciation anxiety occurs when language learners come across with a word that they do not own.

Speaking in front of an audience in the English language adds up to the participants' fear of making mistakes, and they judge and perceive their own voice as "weird." All participants confirmed that public speech adds to the existing pronunciation anxiety and raises their anxiety level. From this perspective, another pronunciation anxiety cause listed by the participants is sounding gibberish with non-existent forms of language. Participants indicate a feeling that is away from sounding natural which could be associated with the fact that there are dissimilar intonation, pitch and stress forms between English and Turkish. This dissimilarity pushes the participants to articulate some new sounds that they have never produced before. To illustrate, students reported to be more comfortable when they are among peers, who are at similar proficiency levels. This sameness in proficiency gives them a feeling of belonging, and they expect not to be judged by for their pronunciation mistakes. On the other hand, they tend to feel anxious once they are with someone whom they believe to be more proficient in the English language than themselves. The reason is emphasized that they become self-conscious with an awareness of the fact that someone with better skills can criticize their pronunciation with their far advanced speaking skills.

The most interesting finding in this research study is the expectations of the society. Interestingly, another cause for pronunciation anxiety is determined as the society's expectations for Turkish English Language learners regardless of their proficiency.

> Many writers have posited two basic needs in human beings: for separateness, independence, or "agency," on the one hand, and for closeness, interdependence, or "communion" on the other. The social arrangements, values, and psychological orientations which support the first need constitute individualism. Those which support the second constitute collectivism (Sunar, 2020, p. 393).

Turkey, with its high population of youth, is a collectivist society in which concepts of harmony, respect for traditions and consistency and trust in the social ordeal are dominantly valued (Boztilki et al., 2023). The quality of this societal aspect has been clearly observed in the participants' attitude towards how much pressure they feel when it comes to community pressure. With this idea in mind, the students can easily think that they do not have the right to make a mistake because the society's expectations from them is being near-perfect once they are accepted to a linguistically advanced college program. Without further knowledge of the linguistic components come into play, the society is most likely assuming the student in question knows it all about the English language, if a student enters a department after passing a series of competitive standard tests to be admitted to a university in Turkey to be trained as English language teachers, translators or literature experts. This is neither the collectivist society's fault nor the students' and the findings of this research study pinpoint poorly designed English teaching curriculum that lacks speech practices.

The final finding of this research study is apart from psycholinguistics reasons. The speech analysis focused on the participants' speech qualities regarding pitch, intonation and stress by considering the features of the International Phonetics Alphabet for the English Language. As a result of

the speech analysis, all the participants in this case study failed to pronounce the sounds that are not present in their native language, Turkish while they were mutually intelligible for the sounds that are both present in the English and the Turkish language. In Turkish orthography, which uses the Latin alphabet, any word can be read and pronounced with the same sound correspondence; however, the English language phonetics do not have letter to letter correspondence for pronunciation. This irregularity within the language makes the pronunciation an irregular and challenging process unlike the languages that adapted the Latin alphabet with letter and sound correspondence.

Below is the most problematic pronunciation mistakes Turkish speakers in this study encountered apart from pitch and intonation which can be a subject matter of another linguistic study:

- Almost all students failed at producing interdentals. Interdentals are produced by pulling the top of the tongue between the teeth, and since once the Turkish language does not consist of this sound, the participants used voiceless alveolar /t/ instead of interdentals [θ] and [ð] .

- Another problematic case is when the participants pronounced voiced glide /w/ in place of voiced fricative labiodental/v/ because they do not have /w/ sound in the Turkish language.

Conclusion

Speaking skills, as the exemplification of simultaneous daily communication without the presence of literary texts, represent people's language skills faster than any other language domains (Shteiwi & Hamuda, 2016). Speaking skills indeed play a crucial role in daily communication, enabling individuals to express their thoughts, convey information, and interact effectively with others. The significance of speaking skills then is the key for any type of daily communication, and therefore cannot be disregarded from the language teaching programs and curriculums (Naumushin, 2019). In contrast, the lack of exposure to spoken language while learning a target language is listed as the reason that the participants listed for their number one anxiety cause in this study, and this signals the poor educational methods in practice that almost completely ignore the significance of speaking practices in English language education in Turkish public schools.

One significant finding is language learners have a tendency to feel anxious when they are not sure about the contextual use of a vocabulary. In this case, if a learner does not own a word with detailed comprehension skills that depend on prior experience of using that specific vocabulary, then the learner feels confusion during simultaneous speech as to which contextual use is appropriate for the conversation in question. Even though all learners in this research study are aware that anxiety can be overcome by sufficient exposure to spoken language, and mistakes made is another pathway to learning new knowledge, they cannot help having it due to a couple of educational factors listed. Such pronunciation anxiety then causes low esteem in the target language, and inability to overcome this fear brings back more anxiety and the results can be entirely avoiding to speak in the target language. Therefore, lack of exposure to spoken language has reduced these highly accomplished leaners' self esteem for their abilities, talents and thereby potential achievements.

The participants of this research study confirmed that their level of speaking is not near their advanced level of reading and writing which was the basis for the tests that claimed them successful. That could be the reason internationally acclaimed language proficiency tests such as TOEFL makes speaking as one of the necessary domains to pass the test. In other words, failing to speak in the TOEFL test can be the reason to fail at the test even if the rest of the other domains of listening, reading and writing are at a satisfactory level. This Turkish way of standardized test that fails to test the speaking skills of the students reduces the importance given to speaking skills and as a result students come to language departments without the desired level of speaking skills, which in return causes them to feel more anxiety than their European peers who are subject to language tests that do not ignore one of the inseparable main domain of language learning: Speaking.

Fear of saying a cluster of sounds that has never been uttered before is also the basis for being unsure of the outcome of the pronounced words. This situation makes the act of speaking for second language learners an act that is easily avoidable by being passive listeners in overly crowded learning environments in which teacher authority has to be dominant to make the instruction work (Valizadeh, 2021). Thus, learning how to speak English effectively in the current Turkish public educational system is not currently possible, and the classroom sizes must be reduced by emphasizing the need for spoken language learning practices for desired linguistic outcomes.

Another problem is very frequent changes in the educational system without a pilot study implemented (Öztekin & Tekel, 2021). These type unstable approaches not only harm the quality of education in addition to the overcrowded learning settings, but they also impact the students' access to highly qualified language educations unlike their European peers. Music, movies and social media are among the top three list of the remedies participants use as self-learning strategies to overcome the challenges of their mispronunciation habits. Practicing self-speech has become their only current alternative solution to overcome the challenges of their pronunciation problems while being trained as an English language expert.

REFERENCES

Baran-Łucarz, M. (2014). The link between pronunciation anxiety and willingness to communicate in the foreign-language classroom: The Polish EFL context. *Canadian Modern Language Review*, *70*(4), 445-473.

Baran-Łucarz, M., & Lee, J. H. (2021). Selected Determinants of Pronunciation Anxiety. *International Journal of English Studies*, *21*(1), 93-113.

Bogdanov, S. (2020). Editor's Note: Garuba, IO (2019). The Ageing Poet and Death Anxiety: Art as Existential Therapy in John Pepper Clark's Of Sleep and Old Age. English Studies at NBU, 5 (2), 268-283. *English Studies at NBU*, *6*(1), 4-4.

Boudreau, C., MacIntyre, P., & Dewaele, J. M. (2018). Enjoyment and anxiety in second language communication: An idiodynamic approach. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, *8*(1), 149-170.

Boztilki, M., Güler, Ç. U., & Koçak, O. (2023). How Do Turkish Youth's Individualist and Collectivist Characteristics Affect Their Willingness to Migrate? The Mediator Role of Life Satisfaction.

Brown, H. D. (1987). Principles of Language Learning and Teaching. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Cassar, C., McCabe, P., & Cumming, S. (2023). "I still have issues with pronunciation of words": A mixed methods investigation of the psychosocial and speech effects of childhood apraxia of speech in adults. *International Journal of Speech-Language Pathology*, *25*(2), 193-205.

Demircioglu, M. D. (2013). The pronunciation problems for Turkish learners in articulating of the diphthongs in English learning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *106*, 2983-2992.

Devries, B. A. (2012). Vocabulary assessment as predictor of literacy skills. *New England reading association journal*, *47*(2), 4.

Dikmen, M. (2021). EFL Learners' Foreign Language Learning Anxiety and Language Performance: A Meta-Analysis Study. *International Journal of Contemporary Educational Research*, *8*(3), 206-222.

Eddraoui, B., & Wirza, Y. (2020, May). Speaking Anxiety of EFL High School Students: Indonesian and Moroccan Cases. In *4th Asian Education Symposium (AES 2019)* (pp. 349-356). Atlantis Press.

Filter Hypothesis on English Teaching Research in College. In 2021 4th International Conference on Humanities Education and Social Sciences (ICHESS 2021) (pp. 1518-1524). Atlantis Press.

Florence Ma, L. P. (2012). Advantages and disadvantages of native-and nonnative-English-speaking teachers: Student perceptions in Hong Kong. *TESOL quarterly*, *46*(2), 280-305.

Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern language journal*, *70*(2), 125-132.

Kafes, H. (2018). A Study on Pronunciation Anxiety of Pre-service ELT teachers. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 1813-1827.

Kim, C. H., & Kim, Y. H. (2016). EFL LearnersPerceptions of Pronunciation, Pronunciation Anxiety, and Pronunciation Learning Strategies. *영어영문학*, *21*(4), 265-284.

Kralova, Z., & Mala, E. (2018). Non-native teachers' foreign language pronunciation anxiety.International Journal of Technology and Inclusive Education, 7(2), 1322-1330.

MacIntyre, P., & Gregersen, T. (2012). Affect: The role of language anxiety and other emotions in language learning. In *Psychology for language learning: Insights from research, theory and practice* (pp. 103-118). London: Palgrave Macmillan UK.

MacIntyre, P.D., & Gardner, R.C. (1991). Methods and results in the study of anxiety and language learning: a review of the literature. Language Learning, 41(1), 85- 117.

Mahmoodzadeh, M. (2012). Investigating foreign language speaking anxiety within the EFL learner's interlanguage system: The case of Iranian learners. *Journal of Language Teaching and Research*, *3*(3), 466.

Manipuspika, Y. S. (2018). Correlation between anxiety and willingness to communicate in the Indonesian EFL context.

Mora, J. C., Mora-Plaza, I., & Bermejo Miranda, G. (2023). Speaking anxiety and task complexity effects on second language speech. *International Journal of Applied Linguistics*.

Naimushin, B., & Boris, N. (2019). Interviews with translators and interpreters. *Russian Journal of Linguistics*, *23*(2), 584-590.

Öztekin Bayir, Ö., & Tekel, E. (2021). Problems of Turkish Education System and Suggested Solutions: What Do Pre-Service Teachers Think?. *Journal of Pedagogical Research*, *5*(1), 275-292.

Öztürk, G., & Gürbüz, N. (2014). Speaking anxiety among Turkish EFL learners: The case at a state university. *Journal of language and Linguistic Studies*, *10*(1), 1-17.

Plailek, T. (2021). Pronunciation Problems and Factors Affecting English Pronunciatio of EFL Students. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, *12*(12), 2026-2033.

Rajendran, T., & Yunus, M. M. (2021). A systematic literature review on the use of mobile-assisted language Learning (MALL) for enhancing speaking skills among ESL and EFL learners. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, *10*(1), 586-609.

Rodríguez, M. X., & Abreu, O. (2003). The stability of general foreign language classroom anxiety across English and French. *The Modern Language Journal*, *87*(3), 365-374.

Rumiyati, R., & Seftika, S. (2018). Anxiety of speaking English in English foreign language (Efl) Class. *Journal of English Education, Literature and Linguistics*, *1*(1), 46-61.

Saviola, F., Pappaianni, E., Monti, A., Grecucci, A., Jovicich, J., & De Pisapia, N. (2020). Trait and state anxiety are mapped differently in the human brain. *Scientific reports*, *10*(1), 11112.

Shteiwi, A. A., & Hamuda, M. A. (2016). Oral communication problems encountering English major students: Causes & remedies. International Journal of Social Science and Humanities Research, 4(2), 19-26.

Subaşı, G. (2010). What are the Main Sources of Turkish EFL Students' Anxiety in Oral Practice?. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, *1*(2).

Sunar, D. (2020). Culture and gender influences on self-concept and the bases of self-esteem: Four Turkish studies. *Merging past, present, and future in cross-cultural psychology*, 387-395.

Szyszka, M. (2011). Foreign language anxiety and self-perceived English pronunciation competence. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, *1*(2), 283-300.

Tenorio Alarcón, J., & Rojas Candia, E. T. (2013) *Factors that originate language anxiety on EFL learners in L2 oral production: a study carried outat Mayor de San Andres university on intermediate level students* (Doctoral dissertation, Universidad Mayor de San Andrés. Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación. Carrera de Lingüística e Idiomas.).

Thompson, A. S., & Lee, J. (2014). The impact of experience abroad and language proficiency on language learning anxiety. *Tesol Quarterly*, *48*(2), 252-274.

Tien, C. Y. (2018). English speaking anxiety in EFL university classrooms in Taiwan. *European Journal of English Language Teaching*.

Toubot, A. M., & Seng, G. H. (2018). Examining levels and factors of speaking anxiety among EFL Libyan English undergraduate students. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, *7*(5), 47-56.

Tulloch, H. (2006). *The Routledge Companion to the American Civil War Era*. Routledge.

Valizadeh, M. (2021). The challenges facing English language teachers in Turkey. *Advances in Language and Literary Studies*, *12*(4), 61-67.

Yaoqing, Z. (2021, December). Review of Enlightenment of Emotional Factors in Krashen's Affective

Yildirim, S., & Yildirim, Ö. (2016). The importance of listening in language learning and listening comprehension problems experienced by language learners: A literature review. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *16*(4), 2094-2110.

Appendix

Demographic Questions

1. Do your parents know English? If so, do they carry a certificate or a diploma?

2. How would you define yourself as an English language learner? Are you a beginner, intermediate or a proficient language learner? Why? Why do you say that?

3. When did you start learning English? For how long have you been learning English?

4. Do you sometimes experience pronunciation anxiety? Under which circumstances? Can you give more details?

Please read the following list of words slowly.

Apple

Bee

Car

Dean

Easy

Fun

Girl

Hello

Iron

Joy

Lemon

Ox

Zoo

Yellow

Wonderful

Walrus

Waywardness

X-ray

Xenofobia

Xylophone

Vivid

Vending machine

Ventouse

Queen

Quantity

Quail

Thick

Throw

Thought

Third

Thistle

Letter

Leather

Ladder

1. Please focus and think of the times that you experience *"pronunciation anxiety." And write a paragraph about it?* Could you remember and define these experiences of instances in which you experienced "pronunciation anxiety."

Please use at least 7-10 complete sentences by using the following questions as a guide:

- Have you ever experienced pronunciation anxiety?
- Can you describe your feelings in detail?
- What do you think caused your anxiety? Why do you say that?
- What was the occasion(s) that you feel pronunciation anxiety?
- Why do you think you experienced pronunciation anxiety?
- Did you take any action about your pronunciation anxiety or are you planning to take any action to overcome your pronunciation anxiety?

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

The Impact of Students' Covid-19 Career Perception on Life Satisfaction: The Mediating Role of Entrepreneurial Intention*

Öğrencilerin Covid-19 Kariyer Algılarının Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Girişim Niyetinin Aracı Rolü

Sıdıka Ece YILMAZ
Asst. Prof. Dr. Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University
eyilmaz@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0375-3505

Onur ÇELİK
Assoc. Prof. Dr. Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University
ocelik@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8552-1133

Abstract: The COVID-19 global pandemic has severely impacted the world economy, leading to numerous temporary and permanent business closures. Consequently, widespread layoffs have caused significant job insecurity. This crisis has affected both students and the working population, with students particularly concerned about future employment prospects. This study aims to analyze the effect of students' COVID-19 career perceptions on life satisfaction, with a focus on the mediating role of entrepreneurial intention. A sample was drawn from a university in each of Turkey's seven regions, and data were collected from 557 students using a survey method. The findings indicate a significant indirect effect of entrepreneurial intention on the relationship between career perception and life satisfaction. Given the limited research on career impacts during the pandemic and the assessment of students' entrepreneurial intentions, this study offers new insights and contributes to the existing literature.

Keywords: COVID-19, pandemic, career perception, life satisfaction, entrepreneurial ıntention.

Öz: COVID-19 küresel pandemisi dünya ekonomisini ciddi şekilde etkilemiş, birçok işletmenin geçici ve kalıcı olarak kapanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, yaygın işten çıkarmalar önemli bir iş güvensizliği yaratmıştır. Bu kriz hem öğrencileri hem de çalışan nüfusu etkilemiş, özellikle öğrenciler gelecekteki istihdam olanakları konusunda endişe duymaya başlamıştır. Bu çalışma, öğrencilerin COVID-19 dönemi kariyer algılarının yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini ve girişimcilik niyetinin aracı rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin yedi bölgesinden birer üniversite seçilerek bir örneklem oluşturulmuş ve 557 öğrenciden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Bulgular, girişimcilik niyetinin kariyer algısı ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki üzerinde önemli bir dolaylı etkisi olduğunu göstermektedir. Pandemi döneminde kariyer üzerindeki

*This study was supported by Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University Scientific Research Coordination Unit. Project Number: 22113001

Arrival Date:06.09.2024 *Acceptance Date:21.02.2025* *Publication Date:30.04.2025*
Reference: Yılmaz, S.E. & Çelik, O. (2025). The impact of students' Covid-19 career perception on life satisfaction: The mediating role of entrepreneurial intention. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal, 22*(1), 655-669. Doi: 10.33437/ksusbd.1496720

etkilerle ilgili sınırlı araştırmalar ve öğrencilerin girişimcilik niyetlerinin değerlendirilmesi göz önüne alındığında, bu çalışma yeni bakış açıları sunmakta ve mevcut literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, pandemi, kariyer algısı, yaşam memnuniyeti, girişimcilik niyeti.

INTRODUCTION

The COVID-19 pandemic, which began to spread globally in early 2020, has profoundly disrupted various facets of human life, leaving an indelible mark on the world economy (Cortez & Johnston, 2020; Levine & Rathmell, 2020). One of the most significantly affected sectors is education, where many students have faced interruptions in their academic journeys due to school closures and the shift to online learning (UNESCO, 2020). These disruptions have posed considerable challenges to students, impacting their ability to access education, which is a fundamental right. Meanwhile, the epidemic has caused extensive damage to businesses globally. Production halts, supply chain disruptions, and logistical challenges have severely impacted national economies (Ratten, 2021). Students, witnessing these economic upheavals, have experienced increased anxiety and uncertainty about their future career prospects. This situation has led to a notable decline in students' mental health and a growing concern about their employment opportunities post-graduation (Mahmud, Talukder & Rahman, 2021).

Under pandemic conditions, students' career perceptions may undergo substantial changes. A primary reason is that businesses operating during the pandemic have continued implementing layoff policies. Additionally, many businesses have suspended recruitment processes, negatively influencing students' career outlooks (Gonzalez et al., 2020; Nicola et al., 2020). This situation raises the necessity of investigating how students' career perceptions are shaped during the COVID-19 period. Additionally, the pandemic might catalyze a shift towards entrepreneurship among students. Faced with limited employment opportunities, students may increasingly consider starting their own businesses. This raises pertinent questions about students' entrepreneurial intentions and their willingness to take initiative in an uncertain economic environment. Understanding these dynamics is crucial for comprehending the broader impact of the pandemic on future workforce trends.

The study is based on Career Construction Theory (CCT), which highlights the active involvement of individuals in structuring their career paths in response to changing environments (Savickas, 2013). It is especially significant under the present circumstances, as the pandemic has greatly altered conventional career paths and employment opportunities. This study seeks to utilize CCT to gain a comprehensive understanding of the relationships between students' career perceptions, life satisfaction, and entrepreneurial intentions.

Despite the growing body of research on the impacts of COVID-19, there is still a significant lack of knowledge in the literature about how it impacts on students' career perceptions and entrepreneurial intentions. Prior research has predominantly focused on the immediate economic effects and public health issues, neglecting to thoroughly investigate the long-term consequences for career advancement and entrepreneurial endeavors (Barro, Ursúa and Weng, 2020; Xiong et al., 2020).

The existing literature contains a limited number of studies investigating career perceptions during the pandemic period. This study addresses this gap by focusing on students' career perceptions during the COVID-19 global epidemic. Specifically, the study has unique value in (i) revealing the career perceptions of students during the pandemic process, (ii) presenting significant findings to the entrepreneurship literature during the pandemic, and (iii) examining how students' career perceptions during COVID-19 affect their life satisfaction and entrepreneurial intentions across the seven regions of Turkey, thus providing a comprehensive and inclusive analysis.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

The COVID-19 epidemic emerged from the SARS-COV-2 virus, which was first unearthed in Wuhan, China (Cortez & Johnston, 2020). The epidemic has greatly changed life as we know it. Early in 2020, the current COVID-19 epidemic began, and it has now impacted most facets of the world economy (Ratten, 2021). The present COVID-19 epidemic has had a significant impact on many facets of society,

global health, the economy, and education (Levine & Rathmell, 2020). As the pandemic impacted economic and social systems around the world, students who were making their career plans were also affected by this process. It is seen that the pandemic process negatively affects the career planning of university students (Alnıçık, Of, Balkaş, Tülemez, Mirzayev & Alfarra, 2021). Critical topics that need to be looked into include the applicability of the business-related education gained and the difficulty in getting employment as a result of the epidemic. Approximately 75% of the world's student population has been negatively impacted by school closings and educational disruptions as a result of the COVID-19 epidemic (UNESCO, 2020).

This process causes disruptions in the educational processes of the students, the termination of their part-time jobs, etc. These circumstances give rise to worries regarding potential employment. It is stated that the effects of the COVID-19 epidemic negatively affect young people in three ways:

- Reduced working hours, reduced earnings, and job losses
- Cuts in education and training
- The difficulties faced by students in the process of completing their education life and finding a job (ILO, 2020).

The Covid-19 outbreak is described as a career shock (Akkermans, Richardson & Kraimer, 2020). It is possible for an individual to experience career shock throughout his working life, and career shocks can have significant effects on the career development process. (Bright, Pryor, Chan & Rijanto, 2009). The pandemic is referred to as a career shock since it has several important components that could negatively affect individuals. Due to the pandemic, the struggle for survival among the world's economies and industries is remarkable. For instance, the pandemic has resulted in widespread production shutdowns and business closures globally, accompanied by significant layoffs. A pervasive fear of job loss has emerged among the workforce (Bakker and Wagner, 2020). Furthermore, the global economy is falling, which is quite concerning for both present as much as future workers. The findings of the study by Aristovnik et al. (2020) on the effects of the COVID-19 pandemic on university students revealed that 42.6 percent of students were concerned about their future professional careers during the epidemic lockdown. COVID-19 exacerbates future career anxiety. Students' worries about their future careers should be investigated because COVID-19 impacts could affect them after graduation (Sahrani, 2021).

The resulting situation affects individuals psychologically and individuals begin to feel uncomfortable about their future careers. A study conducted in Bangladesh with 232 students shows that the next generation of workers is becoming concerned about their future careers. People are getting despondent and apprehensive about their future careers because of the COVID-19 outbreak, which is having a long-term harmful impact on human psychology (Mahmud, et al., 2021). For example, anxiety relevant to careers arises among university students who will face the job market with the emergence of the pandemic (Mahmud et al., 2021). It is stated that symptoms of fear and anxiety appear during the outbreak of infectious diseases (Taylor, 2019). This career anxiety defines the psychological experience that results from uncertainty or indecision in a person's professional choice (Vignoli, 2015). More than half of the students in research involving 1,224 participants at five public institutions in Brazil's state of Parana displayed signs of stress, anxiety, and depression, with 57.5%, 52.5%, and 60.5% respectively during COVID-19 (Lopes & Nihei, 2021). Students exhibit significant levels of anxiety due to COVID-19, are at a high risk of developing depression and anxiety symptoms and are subject to a variety of pressures that are particular to this developmental stage, according to a study in China (Wang et al., 2020). In another study conducted with 914 university students at the Opole University of Technology in the south of Poland, 65% of students displayed severe anxiety disorder, and a significant number of students (56%) reported feeling stressed out during the pandemic. Stress during the COVID-19 outbreak plays an important role in students' future career anxieties (Sahrani, 2021). A study comprising 1097 tourism students from 12 different universities in Turkey showed that fear of COVID-19 impacted students' career anxiety (Üngüren & Kaçmaz, 2022). In addition to anxiety, loss of motivation is one of the negative psychological effects. Particularly among young people, growing uncertainty about when this epidemic process will end and when the old normal life will return makes

them lose motivation (Liang et al., 2020). So, a strong and pervasive sense of uncertainty, fear, and loss has been brought on by the global epidemic (Autin, Blustein, Ali and Garriott, 2020).

Life satisfaction, one of the most reliable measures of well-being and positive functioning in young people, is a personal cognitive evaluation of one's life (Shin & Johnson 1978; Suldo, Riley & Shaffer, 2006). It has been discovered that stress, anxiety, and depression among students have a negative impact on life satisfaction (Lopes & Nihei, 2021). This demonstrates that during the pandemic, students experience high levels of stress and anxiety. Stress and anxiety among students also have a negative impact on their level of life satisfaction. Career perception is a process by which students arrange, choose, and analyze their interests to make meaningful career decisions for the future (Bordean & Sonea, 2018). A person's perspective of their career is of the biggest influence on their lives, particularly for university students hoping to pursue a field related to their programs of study. Uncertain professional pathways may result in dissatisfaction and the depletion of personal resources (Nyamwange, 2016). Based on these findings, it is predicted that the pandemic process will have a negative effect on students' perceptions of their future careers, and it may affect their level of life satisfaction.

Sirgy's congruity theory argues that an evaluation process that means judging the positivity or negativity (emotional enhancement/debasement potential) of an object, person, or event determines satisfaction/dissatisfaction. Given the choice between a high expectation and a low reality, a person feels the least satisfied (or most unsatisfied) (Meadow, Mentzer, Rahtz & Sirgy, 1992). Considering the career perception of students in the COVID-19 period according to this theory, low life satisfaction is expected. The reason for this situation is that while students think that they will be employed with an expectation when they graduate, the closure of most businesses or layoffs due to the pandemic does not match the reality expected by the students. Based on the literature, the following hypotheses have been developed:

H1: Career perception during COVID-19 affects life satisfaction.

Entrepreneurship plays a pivotal role during crises by offering a proactive approach to navigating changes. This adaptability is critical for converting adverse conditions into opportunities, thereby reshaping public perception of the crisis (Ratten, 2021). Furthermore, as university students approach the end of their academic programs, they increasingly envision entrepreneurship as a viable career path (Ahmed, Al Marshoudi and Peeran, 2020). Hence, fostering entrepreneurial skills is essential for equipping individuals to engage with emerging industries and societal shifts during times of crisis.

During the pandemic process, there has been a growth in entrepreneurship studies since the advances present both an opportunity and a threat to entrepreneurial endeavors. An examination of the literature revealed that, throughout the pandemic period, 25 research gave the subject of entrepreneurship only a cursory look, while another 47 studies gave it their primary attention. Additionally, 14 different themes were used regarding entrepreneurship (Sezgin, 2020). According to the findings of a study done with 407 students attending Akdeniz University in Turkey, career evaluations made during the COVID-19 period were weakly correlated with intentions to start a digital business (Alan & Boz, 2022). Another study conducted at Vietnamese universities with a sample size of 405 students showed that the fear and anxiety of COVID-19 have a negative effect on entrepreneurial intention (Doanh, Thang, Nga, Van & Hoa, 2021). According to a study done with 345 students in Pakistan, the perception of COVID-19 has a negative and significant impact on the students' entrepreneurial intention (Jiatong, Murad, Bajun, Syed & Munir, 2022). However, in another study done with 225 students at Brawijaya University in Indonesia, the fear and anxiety of COVID-19 did not affect entrepreneurial intention (Aini, 2022). However, given that this research could yield various outcomes in various cultural contexts and samples, the following hypothesis has been developed:

H2: Career perception during COVID-19 affects entrepreneurial intention.

Wilson (1967) emphasizes a strong work ethic and sense of self-worth in his description of happy individuals. He also states that immediate satisfaction of needs leads to happiness. For instance, it is claimed that the person has an expectation of an event, and that happiness will appear when the expectation is realized. This theory suggests that people could experience happiness if their needs and aspirations are suitably met. In this context, the individual's need for entrepreneurship and freedom

and autonomy, his desire to manage, his desire to follow and manage all processes by starting a business, etc. entrepreneurial intention is expected to affect life satisfaction, considering the state of realizing their wishes. The following hypothesis has been developed:

H3: Entrepreneurial intention affects life satisfaction

Life satisfaction might be adequate if a typical employee's job conditions are as intended. On the other hand, a person will have more autonomy and freedom when they start their own firm and become an entrepreneur. It is argued that this circumstance has a positive influence on a person's life satisfaction (Benz and Frey, 2004). In the studies in the literature, the negative effects of COVID fear and anxiety on entrepreneurial intention and the effect of entrepreneurial activity on life satisfaction (Brieger, De Clercq, Hessels and Pfeifer, 2020) raises curiosity about whether entrepreneurial intention has a mediating role in this process. Based on these studies, the following hypothesis was formed:

H4: Entrepreneurial intention plays a mediating role in the relationship between Career perception during COVID-19 and life satisfaction.

The career development of university students could benefit from structured career-planning programs that include seminars, conferences, education, etc. (Crites, 1978; Henry, Bardo and Henry, 1992). In the demographic questions part of the study, the question "Please indicate your participation in career events (interviews, seminars, conferences, training, etc.)" was asked as a research question. Based on this, the following hypothesis was developed, considering that participation in career events such as seminars, conferences, and interviews will have a negative impact on their career perception during COVID-19.

Research Question 1 (RQ1): Does participation in career events affect entrepreneurial intention?

The research primarily focused on senior students as the sample population, indicating a potentially heightened sensitivity to changes in career attitudes among this demographic. For example, a study by Priastant and Pratitis (2021) revealed that 74% of final-year students experienced moderate levels of career anxiety during the pandemic. Similarly, another study conducted by Sopiah, Alviani, Ridwan, Lindasari, and Nuryani (2022) reported that 46% of final-year students suffered from moderate career anxiety during the same period. These findings led to the formulation of the following research question:

RQ2: Are senior students affected more than other grades by career perception during COVID-19?

METHOD

The research model, the population, and sample, data analysis, and analysis outcomes are all presented in this section of the study.

Research Design

The relationship between the variables of the study, Career Perception during COVID-19, entrepreneurial intention, and life satisfaction, was established within the conceptual framework. The research model, depicted in the accompanying figure, positions life satisfaction as the dependent variable to examine the impact of COVID-19 career perceptions on life satisfaction. Furthermore, entrepreneurial intention was designated as a dependent variable to examine the impact of career perception during COVID-19. Additionally, the role of entrepreneurial intention was investigated as a mediator between the impact of career perception during COVID-19 and life satisfaction.

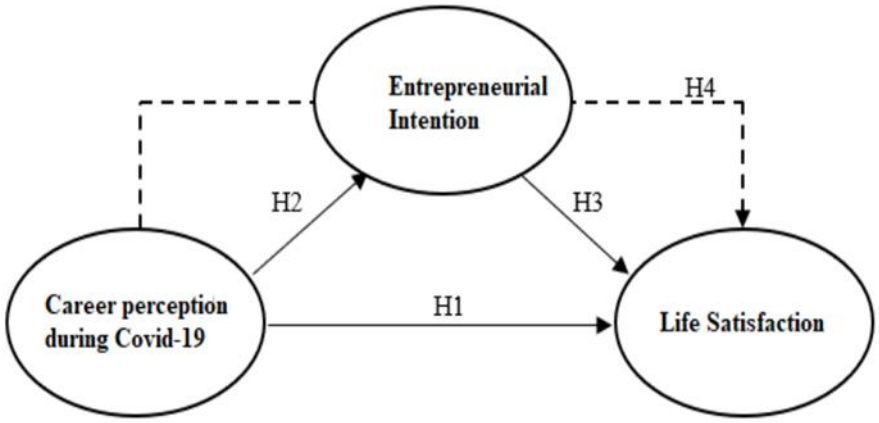

Figure 1. *Research Model*

The Population and Sample of The Study

The study employed the quantitative method of the survey. The benefits of the survey method include faster access to vast amounts of data. As a result, the technique is judged to be appropriate for the study. The population of the study consists of students from 7 districts of Turkey. The minimal sample size that may reflect the entire population was set at 384 (Gürbüz and Şahin, 2014). The objective was to obtain data above the minimum value (Fraenkel and Wallen, 2009). Hence, 550 questionnaires were sent after accounting for missing or incorrect surveys. The surveys that were used in the context of the study were conducted with students from 7 universities that have been chosen from 7 different areas of Turkey. The researchers chose the universities that would best serve the regions. The capacity of universities to represent the area was taken into consideration for making this choice. The ethics approval of the questionnaire was taken from Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University.

Data Collection Tools

The questionnaire for the current study was designed with a total of 16 items. Forty individuals participated in the pre-testing phase of the questionnaire. The data was gathered utilizing a final set of 16 items, categorized into three constructs as shown in Table 1. These constructions encompassed both independent and dependent variables. The researchers utilized a five-point Likert scale to gather authentic responses.

Table 1. *Constructs and Observable Items*

Career Anxiety Scale for the Future (Mahmud et al., 2021) *Cronbach Alpha's value is 0,87*	I worry about future employment because of a potential economic recession due to the outbreak of COVID-19 I worry about future employment because of fierce competition in the job market due to the outbreak of COVID-19. I worry about future employment because my salary would probably not be as excellent as I wish for the devastating effects of COVID-19. I worry about future employment because of the increasing unemployment and job cuts reported by the mass media for the reason of COVID-19 I worry about future employment because I probably would not find a job that interests me for the reason of COVID-19.
Life Satisfaction (Diener et al., 1985). *Cronbach Alpha's value is 0,87*	In most ways, my life is close to my ideal The conditions of my life are excellent.

	I am satisfied with my life So far I have gotten the important things I want in life If I could live my life over, I would change almost nothing.
Entrepreneurial Intention (Hassan et al., 2020) *Cronbach Alpha's value is 0,94*	I am ready to do anything to be an entrepreneur My professional goal is to become an entrepreneur I will make every effort to start and run my own firm I am determined to create a firm in the future I have very seriously thought of starting a firm I have the firm intention to start a firm someday

FINDINGS

Demographic data pertaining to the study's sample is shown in Table 2. Accordingly, the age range covered by the study is between 18 and 25 years old for 90.5% of the respondents, and 26 to 30 years old for 5.6%. Examining the participants' grade levels reveals that 30.2% of them are in the second grade, followed by the first grade with 27.8%. 60% of the study's participants are women, who make up the majority. Finally, the *participant's* participation in career events is "I agree whenever possible" with 65.2%, followed by "No, I do not attend the events" with 23.7%.

Table 2. *Demographic Indicators of Participants (N = 557)*

Sex	**Frequency**	**(%)**
Women	334	60,0
Men	223	40,0
Age		
18-25	504	90,5
26-30	31	5,6
31-40	19	3,4
41 and +	3	0,5
Grade		
1.	155	27,8
2.	168	30,2
3.	115	20,6
4.	119	21,4
Participation Status in Career Events		
Yes, I often attend	62	11,1
I agree whenever possible.	363	65,2
No, I do not attend the events	132	23,7

The study consists of 60% female and 40% male participants. The majority of the participants are women. Considering the age range of the participants, 90.5% of them are between the ages of 18-25, 5.6% are between the ages of 26-30, 3.4% are between the ages of 31-40, and 0.5% are between the ages of 41. and above it. The participants between the ages of 18 and 25 made up the majority. Looking at the grades of the participants, 30.2% of the participants study in the second grade, %27.8 in the first grade, 21.4 % in the fourth grade, and 20.6 % in the third grade. It can be noticed that most of the participants are in the first and second grades. When the students' attendance in career activities is examined, it was discovered that 65.2 % of them participate whenever possible, 11.1 % of them often participate, and 23.7 percent of them don't attend at all. Students have been taking part in career-related events as they have opportunities.

The values for the mean and standard errors of the variables are shown in Table 3. The average values revealed that the participants' perceptions of their COVID-19 careers were mainly poor. The

participants' worries about the economic downturn brought on by COVID-19 and the detrimental effects of competition on employment were noted. The general life satisfaction of the participants was at a quite low level. The statement with the lowest average (2.24) which is "If I were born again, I wouldn't change anything in my life." showed that the participants want to change many things in their lives. It was observed that the entrepreneurial intentions of the participants were generally at a moderate level.

Table 3. *Descriptive Statistics*

	Mean	**Std. Err.**
Covid-19 Career Perception	3,91	1,24
Life Satisfaction	2,61	1,09
Entrepreneurial Intention	3,44	1,19

Software packages including SPSS (version 26) are used to do statistical analysis. The outcomes of this program serve to test the hypothesis. Correlation analysis was performed to see the relationships between the variables. Table 4 lists the correlation analysis findings for life satisfaction, COVID-19 career perception, and entrepreneurial intentions. Even though the obtained correlation coefficients were modest, they were all determined to be significant. When the relationship aspects are examined, it was found that there is a positive correlation between Covid-19 career perspective and entrepreneurial intention as well as a negative relationship between life satisfaction and Covid-19 career perception.

Table 4. *Correlation Analysis Result*

	1	**2**	**3**
Life Satisfaction	1		
Career Perception during Covid-19	-0,097*	1	
Entrepreneurial Intention	0,209*	0,287*	1

* p<.01

Regression analysis was performed to investigate how Career Perception during COVID-19 affects Life Satisfaction. The results of the regression analysis regarding the effect of COVID-19 career perception on life satisfaction are given in Table 5. It was observed that the 5,223 F statistical value obtained for the regression model was statistically significant at the 0.05 significance level, and when the t statistical values for the coefficients were examined, the constant coefficient and the coefficient related to the Covid-19 career perception were statistically significant (sig.<0.05). When the explanation percentage of the model is examined, it is seen that 9% of the 1-unit change that may occur in life satisfaction can be explained by the regression model given in Table 4 (R^2=0.09). It shows that COVID-19 career perception has a reducing effect on life satisfaction. The regression equation obtained as a result of the regression coefficients is as follows:

Life Satisfaction= 2.907-0.076*(Covid-19 Career Perception)

Table 5. *Regression Analysis Results on the Effect of Career Perception during Covid-19 on Life Satisfaction*

	β	**Std. Error**	**t**	**Sig.**
Constant	2,907	0,135	21,491	0,000
Covid-19 Career Perception	-0,076	0,033	-2,785	0,002
R^2=0,09 F=5,223 sig=0,023				

Regression analysis was performed to investigate how Career Perception during COVID-19 affects Entrepreneurial Intention. The results of the regression analysis regarding the effect of Career Perception during COVID-19 on entrepreneurial intention are given in Table 6. It was observed that the 49,781 F statistical value obtained for the regression model was statistically significant at the 0.05

significance level, and when the t statistical values for the coefficients were examined, the coefficient related to the Covid-19 career perception with the fixed coefficient was statistically significant (sig.<0.05). When the explanation percentage of the model is examined, it is seen that 8% of the 1-unit change that may occur in life satisfaction can be explained by the regression model given in Table 5 (R^2=0.09). It has been determined that COVID-19 career perception has an increasing effect on entrepreneurial intention. The regression equation obtained as a result of the regression coefficients is as follows:

Entrepreneurial Intention= 2.378+0.271*(Covid-19 Career Perception)

Table 6. *Regression Analysis Results on the Effect of Career Perception during COVID-19 on Entrepreneurial Intention*

	β	Std. Error	t	Sig.
Constant	2,378	0,157	15,191	0,000
Career Perception during Covid-19	0,271	0,038	70,62	0,000
R^2=0,082 F=49,871 sig=0,000				

Mediation analysis was used to examine the mediation role of entrepreneurial intention in the relationship between Career Perception during COVID-19 and Life Satisfaction. The mediation analysis results regarding the indirect effect of COVID-19 career perception on life satisfaction and the entrepreneurial intention defined as the mediating variable are given in Table 7. Accordingly, the BootLLCI (0.0305) and BootULCI (0.0884) values obtained have a positive effect on life satisfaction through the entrepreneurial intention of the Covid-19 career perception, since both have the same directional sign has been found to have an indirect effect. (β = .271, p<.05).

Table 7. *Mediation Analysis Results on the Indirect Effect of COVID-19 Career Perception on Life Satisfaction*

	Indirect Effect Coefficient (β)	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Entrepreneurial Intention	0,0583	0,0150	0,0305	0,884

T-test results regarding the differentiation of life satisfaction, career perceptions during COVID-19, and entrepreneurial intentions of the individuals participating in the research according to their gender are given in Table 8. As the differences in life satisfaction were examined, the result shows that the statistical value of 0.012 t was not statistically significant (sig.>0.05). In other words, the life satisfaction of men and women participating in the research is at a similar level. The statistical value of 3,949 t was statistically significant (sig. 0.05) as the differentiations regarding career perception during COVID-19. The findings revealed that men had more professional concerns than women.

Table 8. *T-Test Results Regarding the Differences by Gender*

		N	Mean	Std. Err.	t	p
Life Satisfaction	Men	334	2,61	,893	0,012	0,991
	Women	223	2,60	,905		
Career Perception during Covid-19	Men	334	4,06	1,062	3,949	0,000
	Women	223	3,67	1,217		
Entrepreneurial Intention	Men	334	3,48	,984	1,076	0,283
	Women	223	3,37	1,206		

The ANOVA results regarding the differentiation of life satisfaction, Covid-19 career perceptions, and entrepreneurial intentions of the individuals participating in the research according to their grades are given in Table 9. According to this, it was discovered that the 0.503 F statistical value was not statistically significant (p>0.05) for life satisfaction. In other words, the research participants from various grades have similar levels of life satisfaction. The statistical value of 5,353 F was statistically significant (p 0.05) for career perception during COVID-19. The Post Hoc LSD test was used to evaluate the groups that contributed to the discrepancy, and it was found that the career perception during COVID-19 of the second graders was higher than that of the first graders.

Table 9. *ANOVA Results Regarding the Differences by Grade*

		N	Mean	Std Err.	F	p
Life Satisfaction	1.	155	2,55	,868	0,503	0,680
	2.	168	2,59	,830		
	3.	115	2,67	,910		
	4.	119	2,65	1,011		
	Total	557	2,61	,897		
Career Perception during Covid-19	1.	155	3,61	1,258	5,353	0,001
	2.	168	4,09	,958		
	3.	115	3,99	1,102		
	4.	119	3,94	1,195		
	Total	557	3,91	1,141		
Entrepreneurial Intention	1.	155	3,31	1,058	1,460	0,225
	2.	168	3,56	1,011		
	3.	115	3,42	1,100		
	4.	119	3,44	1,167		
	Total	557	3,43	1,079		

The ANOVA results regarding the differentiation of life satisfaction, career perception during COVID-19, and entrepreneurial intentions of the individuals participating in the research according to their participation in career activities are given in Table 14. It was discovered that the statistical value of 5,353 F obtained was statistically significant (p>0.05) for life satisfaction. The Post Hoc LSD test was used to study the groups that account for the difference, and it was discovered that individuals who participated in career activities regularly had better life satisfaction than those who did not. The statistical value of 2,053 F was not statistically significant (p>0.05) for career perception during COVID-19. It was discovered that the 2,588 F statistical value was not statistically significant (p>0.05) for entrepreneurial intention.

Table 10. *ANOVA Results on Differences by Participation in Career Events*

		N	Mean	Std Err.	F	p
Life Satisfaction	Yes, I often attend	62	2,87	1,082	5,367	0,005
	I agree whenever possible	363	2,62	,864		
	No, I do not attend	132	2,43	,861		
	Total	557	2,61	,897		
Career Perception during Covid-19	Yes, I often attend	62	3,65	1,350	2,053	0,129
	I agree whenever possible	363	3,87	1,085		
	No, I do not attend	132	3,96	1,176		
	Total	557	3,91	1,141		
Entrepreneurial Intention	Yes, I often attend	62	3,34	1,264	2,588	0,076

I agree whenever possible	363	3,51	1,031
No, I do not attend	132	3,28	1,100
Total	557	3,43	1,079

DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMANDATIONS

The study demonstrates how COVID-19's effects are likely to influence students' perceptions of their careers and their goals for the future. It is acknowledged that an empirical study on the impact of COVID-19 anxiety on students' job expectations would add to the body of knowledge. The career perception consequences of the COVID-19 epidemic need to be revealed and addressed. This is why the study investigated the impact of students' career perceptions during COVID-19 on life satisfaction. It also investigated whether entrepreneurial intention has a mediating role in the relationship between students' career perception during the COVID-19 period and life satisfaction.

Sirgy's congruity theory states that if a person has high expectations and low reality, their degree of satisfaction would decrease. This led the study to accept the hypothesis that H1: Career perception during COVID-19 affects life satisfaction. This suggests that going through a pandemic while expecting a decent career after graduation affects a student's satisfaction with life. Through the course of their academic careers, students make numerous investments in both their personal and professional growth. Unsurprisingly, they have high expectations. They are seeking to be compensated for their efforts, just like in the theory of social exchange. Conversely, there are situations when it could not be appropriate to fulfill expectations. The outbreak, an unanticipated event, has had an impact on many cultures around the world in terms of the economy, social structure, and quality of life. Due to this circumstance, businesses also started cutting expenditures and shrinking. Students' expectations and levels of life satisfaction were impacted by the fact that they were exposed to this circumstance through the press or social media. Students who have a negative professional perspective that their expectations won't be met are likely to feel less satisfied with their lives.

Individuals' perspectives about their careers may shift during epidemics. H2: Career perception during COVID-19 affects entrepreneurial intention, which was created with the thought that an individual's career perception may influence the entrepreneurial intention during the pandemic period accepted because of the analysis. The result of the study supports similar studies in literature (Doah et al., 2021; Jiatong et al., 2022; Alan & Boz, 2022). In the present study, a positive correlation is observed between the variables. While this result differs from some studies (Doah et al., 2021; Jiatong et al., 2022), it is in the same direction as some (Alan & Boz, 2022). The reason for this situation can be explained by the cultural structure of the society. In another study conducted in Turkey, the result was positive (Alan & Boz, 2022). For example, the fact that the food sector was not affected during the pandemic process or the popularity of digital entrepreneurship in Turkey can be associated with such a result in Turkey.

Wilson's Telic Theory states that a person will be satisfied when their needs and aspirations are met. As a result of the analyses conducted, the hypothesis H3: Entrepreneurial intention affects life satisfaction, which was developed based on this idea, which is widely used to explain life satisfaction, was approved. When a person plans to start his own business, he or she may think about managing the company, having more flexibility and autonomy, and other things. For several reasons, life satisfaction can be positively impacted.

In order to reveal whether entrepreneurial intention has a mediating role in the relationship between students' career perception during the COVID-19 period and life satisfaction, H4: Entrepreneurial intention plays a mediating role in the relationship between Career perception during COVID-19 and life satisfaction was established. According to the results of the analysis, the indirect effect of entrepreneurial intention was observed. career perception during COVID-19 can influence life satisfaction either directly or indirectly through entrepreneurial intention. This result demonstrates that, to improve life satisfaction, we should concentrate not only on eradicating the pandemic's negative consequences but also on their entrepreneurial intentions. In this aspect, it is significant to note that due to the stress and anxiety brought on by the pandemic, proposals can be made for remote work programs,

that become more common in the future and won't significantly alter recruitment procedures. New entrepreneurship programs might also be implemented throughout this time to prevent the entrepreneurship process from being interrupted.

There are two research questions in the study. As a result of the analysis of the first research question (RQ1: Does participation in career events affect entrepreneurial intention?), it was seen that those individuals who participated in career activities regularly had better life satisfaction than those who did not. This might be related to the fact that participating in activities that are beneficial for their personal and professional development reduces anxiety or increases self-confidence in students. As a result of the analysis of the second research question (RQ2: Are senior students affected more than other grades by career perception during COVID-19?), no difference was observed. Based on the literature, it has been predicted that senior students would have more fear and anxiety because of near graduation. However, no evidence of this was found. This may be due to the unequal number of students in the grades.

It is widely recognized that the COVID-19 pandemic has heightened employment-related anxieties among students. This increased anxiety has detrimentally affected students' expectations and perceptions of career prospects, a situation exacerbated by prolonged business closures, production disruptions, and enforced curfews. However, businesses that have adopted policies supportive of sustained employment and endorsed remote working arrangements have been able to mitigate these negative perceptions to some extent. Furthermore, the perception of entrepreneurial intentions during the pandemic has varied globally; while some regions reported negative views, others saw a positive shift, particularly with the rise of digital entrepreneurship. In Turkey, for instance, a significant number of individuals engaged in entrepreneurial activities via social media during the pandemic. Consequently, this study observed a general decline in students' career perceptions during the COVID-19 period, alongside notable effects on life satisfaction and an indirect impact of entrepreneurial intention on these outcomes.

Given the limited number of studies conducted during the pandemic period, the findings of this research are poised to make a significant contribution to the literature on pandemic-era studies. Considering the challenges associated with data collection during such periods, this study could pave the way for an increase in scholarly work. The insights derived from this research are expected to be invaluable for academics and social scientists alike, serving as a critical secondary resource for future scientific inquiries.

REFERENCES

Ahmed, F., Al Marshoudi, S., & Peeran, S. W. (2020). Public health significance of head and neck cancer–A narrative review. *Dentistry and Medical Research, 8*(1), 10.

Aini, E. K. (2022). Entrepreneurship Intentıon: The Effect of Fear and Anxiety of Covid-19 and Opportunity Recognition. Profit: *Jurnal Admınıstrası Bısnıs, 16*(1), 91-99.

Akkermans, J., Richardson, J., & Kraimer, M. (2020). The Covid-19 crisis as a career shock: Implications for careers and vocational behavior. *Journal of Vocational Behavior, 119*(103434), 1-5.

Alan H, & Boz H (2022). Covid-19 Küresel Salgınının Gençlerin Kariyer Değerlendirmeleri ve Dijital Girişimcilik Niyetlerine Etkisi: Nicel Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(1), 31 - 62.

Alnıaçık, E., Of, M., Balkaş, J., Tülemez, S., Mirzayev, M., & Alfarra, H. (2021). Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve umutsuzluklarının kariyer geleceği algısı üzerindeki etkileri. Business & Management Studies: *An International Journal, 9*(1), 248-266.

Aristovnik, A., Kerˇziˇc, D., Ravˇselj, D., Tomaˇzeviˇc, N., & Umek, L. (2020). Impacts of the COVID-19 pandemic on life of higher education students: A global perspective. *Sustainability.*

Autin, K. L., Blustein, D. L., Ali, S. R., & Garriott, P. O. (2020). Career development impacts of COVID-19: Practice and policy recommendations. *Journal of Career Development, 47*(5), 487-494.

Bakker, A., & Wagner, D. (2020). Pandemic: Lessons for today and tomorrow?. *Educational Studies in Mathematics, 104,* 1-4.

Barro, R. J., Ursúa, J. F., & Weng, J. (2020). *The coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the "spanish flu" for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity* (No. w26866). National Bureau of Economic Research.

Benz, M., & Frey, B. S. (2004). Being independent raises happiness at work. *Swedish Economic Policy Review, 11*(2), 95-134.

Bordean, O., & Sonea, A. (2018). Student satisfaction and perceived skills: Any link to employability? *International Journal: Entrepreneurship and Sustainability Issues, 6*(1), 356–370

Brieger, S. A., De Clercq, D., Hessels, J., & Pfeifer, C. (2020). Greater fit and a greater gap: How environmental support for entrepreneurship increases the life satisfaction gap between entrepreneurs and employees. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 26*(4), 561-594.

Bright, J., Pryor, R., Chan, E., & Rijanto, J. (2009). Chance events in career development: Influence, control and multiplicity. *Journal of Vocational Behavior, 75*(1), 14-25.

Cortez, R., & Johnston, W. (2020). The coronavirus crisis in B2B settings: Crisis uniqueness and managerial implications based on social exchange theory. Industrial Marketing Management In Press

Crites, J. 0. (1978). Theory and research handbook for the Career Maturity Inventory (2nd ed.). Monterey, CA: CTB/McGraw-Hill

Dickerson, J. P. (2009). The realistic preview may not yield career satisfaction. *International Journal of Hospitality Management, 28*(2), 297 –299.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71-75.

Doanh, D. C., Thang, H. N., Nga, N. T. V., Van, P. T., & Hoa, P. T. (2021). Entrepreneurial behaviour: the effects of the fear and anxiety of Covid-19 and business opportunity recognition. *Entrepreneurial Business and Economics Review, 9*(3), 7-23.

Fraenkel, R. J., & Wallen, E. N. (2009). How to Design and Evaluate Research in Education (7th ed.). San Francisco: McGraw-Hills.

Gonzalez, T., De la Rubia, M. A., Hincz, K. P., Comas-Lopez, M., Subirats, L., Fort, S., & Sacha, G. M. (2020). Influence of COVID-19 confinement on students' performance in higher education. *PloS one*, *15*(10), e0239490.

Hassan A., Saleem I., Anwar I., Hussain S. A. (2020). Entrepreneurial intention of Indian university students: the role of opportunity recognition and entrepreneurship education. *Education+. Training 62,* 843–861.

Henry, P., Bardo, H. R., & Henry, C. A. (1992). The effectiveness of career development seminars on African American premedical students: A program evaluation using the Medical Career Development Inventory. *Journal of Multicultural Counseling and Development, 20*(3), 99-112.

ILO and UNICEF (International Labour Organization and United Nations Children's Fund). 2020. COVID-19 and Child Labour: A Time of Crisis, a Time to Act.

Jiatong, W., Murad, M., Bajun, F., Syed, N., & Munir, M. (2022). From COVID-19 Pandemic to Entrepreneurial Behavior: The Mediating Effect of Proactive Personality and the Moderating Role of Anticipated Regret. *Frontiers in Psychology,* 13.

Kim, H. B., & Park, E. J. (2013). The role of social experience in undergraduates' career perceptions through internships. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, 12*(1), 70 –78.

Ko, W. H. (2008). Training, satisfaction with internship programs, and confidence about future careers among hospitality students: A case study of universities in Taiwan. *Journal of Teaching in Travel & Tourism, 7*(4), 1 –15.

Levine, R. L., & Rathmell, W. K. (2020). COVID-19 impact on early career investigators: a call for action. *Nature Reviews Cancer, 20*(7), 357-358.

Liang L., Ren H., Cao R., Hu Y., Qin Z., Li C., & Mei S. (2020). The effect of Covid-19 on youth mental health. *Psychiatric Quarterly, 91*, 841–852.

Liñán, F., & Chen, Y. W. (2009). Development and cross-cultural application of a specific ınstrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice, 33*(3), 119-144

Lopes, A. R., & Nihei, O. K. (2021). Depression, anxiety and stress symptoms in Brazilian university students during the COVID-19 pandemic: Predictors and association with life satisfaction, psychological well-being and coping strategies. *PLoS One, 16*(10), e0258493.

Mahmud, M. S., Talukder, M. U., & Rahman, S. M. (2021). Does 'Fear of COVID-19'trigger future career anxiety? An empirical investigation considering depression from COVID-19 as a mediator. *The International Journal of Social Psychiatry, 67*(1), 35.

Meadow, H. L., Mentzer, J. T., Rahtz, D. R., & Sirgy, M. J. (1992). A life satisfaction measure based on judgment theory. *Social Indicators Research, 26*(1), 23-59.

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*, *78*, 185-193.

Nyamwange, J. (2016). Influence of Student's Interest on Career Choice among First Year University Students in Public and Private Universities in Kisii County, Kenya. *Journal of Education and Practice, 7*(4), 96-102.

Priastanti, D., & Pratitis, N. T. (2021). Future Time Perspective and Career Anxiety of FinalYear Students During a Pandemic, International Seminar of Multicultural Psychology, Faculty of Psychology Universitas 17 Agustus 1945 Surabaya.

Rahmadani R., & Sahrani, R. (2021). The role of stress during the COVID-19 pandemic in the future career anxiety of final-year students, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 570,* 979-984.

Ratten, V. (2021). COVID-19 and entrepreneurship: Future research directions. *Strategic Change, 30*(2), 91-98.

Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, *2*, 144-180

Sezgin, O. (2020). Covid-19 pandemisinin girişimcilik yazınına yansıması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(2), 308-321.

Shin, D., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research, 5*, 475–492.

Sopiah, P. Alviani, N. Ridwan, H. Lindasari, S. W. Nuryani R. (2022). Nursing Student's Anxiety About Career During the Pandemic Covid-19, *Malaysian Journal of Medicine and Health Sciences,* 65-69.

Suldo, S. M., Riley, K. N., & Shaffer, E. J. (2006). Academic correlates of children and adolescents' life satisfaction. *School Psychology International, 27*(5), 567–582

Şeşen, H., & Basım, H. N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma, *Ege Akademik Bakış, 12,* 21-28.

Taylor, S. (2019). The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease. Cambridge Scholars Publishing

Tsai, C.-T., Hsu, H., & Hsu, Y.-C. (2017). Tourism and hospitality college students' career anxiety: Scale development and validation. *Journal of Hospitality & Tourism Education, 29*(4), 158—165.

UNESCO (2020). Institute for Statistics 2020.

Üngüren, E., & Kaçmaz, Y. Y. (2022). Does COVID-19 pandemic trigger career anxiety in tourism students? Exploring the role of psychological resilience. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, 30,* 100369.

Vignoli, E. (2015). Career indecision and career exploration among older French adolescents: The specific role of general trait anxiety and future school and career anxiety. *Journal of Vocational Behavior, 89*, 182–191.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 Coronavirus disease (Covid-19) epidemic among the general population in China*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(5), 1729-1754.

Wilson, W. (1967). Correlates of avowed happiness. Psychological Bulletin, 67, 294-306.

Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M., Gill, H., Phan, L., ... & McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of affective disorders*, *277*, 55-64.